

kaba **A:** 1138/ ? *Cabadi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1395 k. *kaba* (BesztSzj. 1178.) **J:** 1. 1395 k. 'különféle ragadozó madarak megnevezéseként' | 'zur Bezeichnung versch. Raubvögel' (BesztSzj. 1178.) (↑); 2. 1708 'a sólyomalakúak rendjébe tartozó, vörös vércse nagyságú, kártékony költöző madár | Baumfalke (Falco subbuteo)' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kobac*, *koba* 'karvaly', (N.) '(nagy) ragadozómadár'; szlk. *kobec* 'kis sólyom'; ukr. *кибень* 'kék vércse, darázsölyv'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *haukr*; ném. (ófn.) *habuh*: 'héja'; stb.]. (△) Kiindulási alakja: **koba* 'egy fajta ragadozómadár, ill. ennek tojója'. A szbhv. *koba* átvétele kronológiai okokból és az első szótagi hosszú magánhangzó miatt kétes. (⊙) Ma a *kaba* szó →*sólyom* utótagú összetételben használatos, az állattani szaknyelvben. (△⇒) A magyarból: szlk. (N.) *kaba* 'héja'.

📖 Nyr. 40: 449; Nytud. 4: 135; Kniezsa: SzlJsz. 235; TESz.; EWUng.

kába **A:** 1512 k. *kaba* (WeszprK. 143) **J:** 1. 1512 k. 'bolond; ostoba | närrisch; töricht, dumm' (WeszprK. 143) (↑); 2. 1577 k. 'kábul; kótyagos | betäubt; beduselt' (NyIrK. 25: 174); 3. 1940 'kerge (juh) | drehkrank' (ÚMTsz.)

kábít **A:** 1519 meg *kabeytom* (CornK. 359); 1616 *kábitani* [sz.] (NySz.) **J:** 1. [ma főleg *el~*] 1519 'elbódít | betäuben' # (CornK. 359) (↑); 2. [gyakran igekötővel] 1616 'elbutít | dumm machen' (NySz.) (↑)

kábul **A:** 1519 k. meg *kabultac* (DebrK. 340) **J:** 1. [ma főleg *el~*] 1519 k. 'elbutul | dumm werden' # (DebrK. 340) (↑); 2. [ma *el~*] 1774 'kábulttá tesz, elbódít | betäubt werden' # (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád egy bizonytalan eredetű töből származik, esetleg onomatopoetikus eredetű, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A *kába* származékszó fiktív töből, az *-a* (folyamatos) melléknévi igenévképzővel; vö. *csusza*, →*hulla* stb. A *kábít* és a *kábul* vagy származékszavak a *kába* szóból műveltetők, ill. visszaható igeképzővel, vagy közvetlen a fiktív töből keletkeztek párhuzamosan a *kába* szóval. A jelentéséhez vö. →*csábít*; a két szócsalád között etimológiai összefüggés is fennállhat.

📖 EtSz. *csába* a.; MNY. 62: 153; TESz.; Benkő: FiktI. 97; EWUng. • Vö. *csábít*, *kámpicsorodik*

kabala¹ × **A:** 1208/ ? *Kobula* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 79); 1261/ *Kabalapotoka* [HN.] (Fejér: CD. 5/1: 163); 1395 k. *kabala* (BesztSzj. 935.); 1405 k. *cabla* paztor (SchlSzj. 1459.); 1476 *Kabolaerzygethe* [HN.] (OkI Sz.); 1481 e. *kobel* (MNY. 85: 6); 1600 *kabillája* [?] (Thaly: VÉ. 2: 6); NYJ. *kálábá*, *cserkavolét*, *kobula* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1208/ ? 'kanca | Stute' (Szentpétery: KritJ. 1: 79) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 935.) (↑); 2. [főleg *eke~*] 1727 'kétágú fa, amelyen az ekét útközben csúsztatják, ekelő | gegabeltes Holz, auf dem der Pflug unterwegs geschleift wird' (Balassa I.: Eke 222); 3. 1729 'egy fajta tűzhely; egy fajta kemence | Art Feuerherd; Art Backofen' (HOkI Szj. 63); 4. [*cser~*] 1767 'fonalmotolla | Garnhaspel' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Tserkabola* a.); 5. [*cser~*] 1792 'forgóhinta | Art einfaches Karussell' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tser* a.); 6. 1833 'ló | Pferd' (NSz.); 7. 1878 'kuckó, sut | Ofenwinkel' (Nyr. 7: 134); 8. 1957 'keresztfa a zsúpfedél ormán | Querholz am First des Strohdaches als Windschutz' (ÚMTsz.) **Sz:** ~s 1401 *Kabalaswelgh* [HN.] (OkI Sz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kobyła* 'kanca'; szbhv. *kobila* 'ua.; madarak szegycsontja; az olajprés egy része', (N.) *kóba* 'kanca'; szlk. *kobyła*, (K.) *kobola*, *kobula* 'ua.'; or. *кобыла* 'ua.', (R.) 'ló <tornaszer>; egy fajta fenyítőpad, verőpad'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű;

vö. gör. *καβάλλης* 'ló'; lat. *caballus* 'ua.; gebe']. (⊕) A 2–5., 8. jelentésekhez (állatnév metaforikus használata) vö. →*bak*, →*ló* stb. A 6. jelentés jelentésbővüléssel keletkezett az 1. jelentésből. A 7. jelentés metonímia a 3. jelentés alapján. Az 1208-as adat szláv névadáson is alapulhat.

📖 ErdMúz. 49: 130; Kniezsa: SzJlsz. 235; TESz.; EWUng. • Vö. *gavallér*, *kabóca*, *kacola*

kabala² A: 1619 *Cabala* (Nyr. 93: 291); 1760 *Kabbalájok* (MNy. 63: 103); 1783 *Kábálának* (NSz.); 1793 *Caballait* (NSz.) **J: 1.** 1619 'a számokból, betűkből, nevekből stb. való jóslás v. bizonyítás; az előbbinek eszközéül szolgáló ábra, táblázat stb. | Wahrsagerei od. Beweisführung aufgrund von Zahlen, Buchstaben, Namen usw.; Abbildung, Figur, Tafel usw. als Mittel dazu' (Nyr. 93: 291) (↑); **2.** 1760 'az Istenre, a világmindenségre vonatkozó, a szentírást magyarázó) zsidó misztikus, titkos tan | Kabbala' (MNy. 63: 103) (↑); **3.** 1788 'cselszövés, intrika; cselszövők csoportja; klikk | Ränke, Intrige; Clique' (NSz.); **4.** 1888 'szerencsét hozó, bajt elhárító tárgy | Talisman' (Bánhidi: Sportny. 252); **5.** 1897 'babona | Aberglaube' (NSz.)

■ Vándorszó. | (⊕) Ném. *Kabbala* 'zsidó misztikus tan', (R.) *kabale* 'intrika, cselszövés'; fr. *kabbale* 'misztikus zsidó tan', *cabale* 'ua.; szelleműzés; cselszövés'; ol. *cabala* 'misztikus tan; cselszövés'; szbhv. *kabala* 'misztikus zsidó tan; klikk; intrika'; cseh *kabala* 'misztikus zsidó tan'; stb. Vö. még lat. (k.) *cabbala* 'a mózesi törvényeknek, tradíciónak a rabbikra való áthagyományozása', (h.) *cabala* 'intrika, cselszövés'. Forrása: héber (rabb.) *quabbālāh* '(elfogadott, szóbeli) hagyomány, tradíció, istenre és a világmindenségre vonatkozó misztikus tan'. (⊕) A rövid *b*-vel való kiejtés és a 'klikk, intrika, cselszövés' jelentés valószínűleg a franciában keletkezett. – A 3. jelentés a németre, esetleg a hazai latinra megy vissza. A 4. jelentés az 1. jelentés alapján a magyarban keletkezhetett. (⊖) Idetartozik: (R.) *kabalista* (1559: Székely I.: Krón. 186a), amely vagy a lat. (h.) *cabalista* 'a kabbala ismerője, követője' vagy ném. *Kabbalist* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng.

kabar A: 1257/ ? *Koar* [HN.] (FNESz. *Kóvár* a.); 1281/ ? *Kuarzeg* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 213); 1575 *Kauaroknak* (Heltai: Krón. 129a); 1773 *Kovár* [HN.] (MNy. 24: 246); 1800 *Cabar* (NSz.); 1864 *kabarok* (NSz.) **J:** <FN> 1257/ ? 'még a honfoglalás előtt a magyarsághoz csatlakozó három kazár népcsoport egyikéhez tartozó személy, kabar ember | Angehöriger eines der drei türkischen Volksstämme, die sich vor der Landnahme den Ungarn angeschlossen haben, Kabare' (FNESz. *Kóvár* a.) (↑), 1575 'ua.' (Heltai: Krón. 129a) (↑) | <MN> 1800 'a kabarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | kabarisch' (NSz.) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó belseji *b* másodlagos keletkezésű és a 'kabar' jelentésű gör. (biz.) *κάβαροι* [többes szám] szó *β* hangjának téves olvasatán alapul. Így nevezték azt a három kazár törzset, amely a 9. sz. elején a kazár főhatalom ellen fellázadt és a magyarokhoz csatlakozott. Ők, mint a nyolcadik és az egyetlen biztosan törökül beszélő törzs a magyaroknál, részt vettek a honfoglalásban, és körülbelül a 11. sz-ig megőrizték nyelvüket a Kárpát-medencében.

📖 TESz.; Ligeti: TörK. 259; EWUng.

kabaré A: 1902 *kabarék* (BpHírlap 1902. febr. 13.: 8); 1909 *kabaré*, *Kabarett* (Toldy G.: Varázsröntő 353, 351); 1910 *kabaré* (Kelemen B.: IdSz.) **J: 1.** 1902 'változtatós, szórakoztató műsorszámokból álló színpadi műfaj, ill. ezt játszó színház | Kleinkunstbühne, wo witzige, satirische Nummern vorgetragen werden' (BpHírlap 1902. febr. 13.: 8) (↑); **2.** 1935/ ?

'mulatságos v. groteszk jelenet | lächerliche od. groteske Szene' (NSz.), 1960 'ua.' (ÉrtSz.); **3.** 1912 'nevetséges v. groteszk jelenet | ' (Ujság 1912. aug. 4.: 20)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kabarett* 'kor- és társadalomkritikai kabarészínpad'; ang. *cabaret* 'csapszék, kocsmá; étterem szórakoztató programmal; a program maga'; ol. *cabaret*, *cabare* 'varieté' stb. A franciából terjedt el; vö. fr. *cabaret* 'csapszék, kocsmá, kis kávéház', *cabaret artistique* 'varieté' [< holl. (kholl.) *cabaret*, *cabret* 'csapszék, kocsmá, olcsó étterem']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

kabát **A:** 1751 u. *kabátod* (Thaly: VÉ. 1: 283); 1799 *kabátot* (NSz.); NYJ. *kobát* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1751 u. 'felöltő, felsőkabát | Mantel, Überzieher, Überrock' # (Thaly: VÉ. 1: 283) (↑); **2.** 1793 'katonyazubbony; zeke, zakó | Soldatenbluse; Wams, Jacke, Sakko' # (NSz.); **3.** 1896 'női ruha; szoknya | Frauenkleid; Frauenrock' (Nyr. 2: 480); **4.** 1954 'női blúz | Bluse für Frauen' (MNY. 50: 217)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *kabát* 'felöltő, felsőkabát; dzseki, zakó', (K.) *kabat* 'szoknya'; – cseh *kabát* 'felöltő, felsőkabát; dzseki, zakó; ruha; külalak, megjelenés'; le. *kabat* 'kabát (durva gyapjuszövetből)' [jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan]. Forrása: újperzsa *qabā* 'egy fajta kabát'. (≈) Megfelelői: újgör. *καβάδι* 'köntös, kaftán'. (△) A 3. jelentéshez vö. ném. *Rock* 'dzseki; női kabát' stb. (↻) Ugyanerre az etimonra megy vissza: lat. (h.) *cabatum* 'páncél', de a magyar szóval való szótörténeti összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 656; TESz.; StSl. 25: 255; MNY. 80: 3; EWUng. • Vö. *gabanica*

kábel **A:** 1867 *kábel* (NSz.) **J:** **1.** 1867 'tengeri távíróvezeték; szigetelt vezeték | überseeische Telegraphenleitung; isolierte Stromleitung' (NSz.) (↑); **2.** 1879 'sodronykötél | Drahtseil' (NSz.); **3.** 1895 'tengeri hosszmérték | Kabellänge' (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kabel*; ang. *cable*; fr. *câble*; stb.: 'kábel'. A franciából terjedt el [lat. (k.) *capulum* 'hurkos végű köté, pányva, lasszó' < lat. *capere* 'csomagol']. Mai műszaki jelentése a 19. sz. második felében keletkezett. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A 3. jelentés önállósulás a *kábelhossz* (1892: NSz.) szóból; vö. ném. *Kabellänge*; ang. *cable-length*: 'hosszmérték'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kápsa*

kabin **A:** 1834/ *cabinbul* (NSz.); 1871 *kabinban* (NSz.) **J:** **1.** 1834/ '(hajó)fülke, kajüt | Kajüte' (NSz.) (↑); **2.** 1862 '(fürdőben) vetkőzésre és öltözésre való fülke | Badekabine' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kabine*; ang. *cabin*; fr. *cabine*; stb.: 'hálófülke, kabin'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedtté [< fr. (ófr.) *cabane* 'kunyhó, viskó; sátor']. Forrása: lat. (k.) *cabanna*, *capanna* 'a szőlőhely felügyelőjének kunyhója, sátoztető'. (⇒△) A magyarba német és angol közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kabinet*

kabinet **A:** 1666 *kabinet* (Horváth M.: NEI.); 1752–1753 *kabinét* (MNY. 30: 26); 1796 *kabinetumban* (NSz.); 1799 *Kábinet* (NSz.); 1803 *Gábinetben* (NSz.); 1810/ *Cabinettiünknek* (NSz.) **J:** **1.** 1666 'kis szoba; (múzeumi) gyűjtemény elhelyezésére való helyiség; olvasószoba |

kleines Zimmer; Zimmer zur Aufbewahrung von Sammlungen; Lesestube' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1767 'uralkodó szűkebb tanácsadói testülete; kormány, kormányzat | engster Beraterkreis eines Fürsten; Regierung' (Nyr. 46: 151); **3.** [jelzői értékben] 1843 'elsőrangú | erstrangig' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kabinet*; ang. *cabinet*; fr. *cabinet*; ol. *gabinetto*; stb.: '(kicsi) szoba; mügyűjtemény; kormány, kormányzat'. A franciából terjedt el [< fr. (R.) *cabine* '(játszó)szoba']. A jelentés kialakulása 'egy herceg, fejedelem dolgozószobája' > 'ez, mint a miniszter tanácsadó hivatala' > 'kormány, kormányzat' lépéseken keresztül történhetett. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (△) A *kabinetum* változat latinósított alak. A *gabinet* változat talán az olaszra megy vissza, de belső fejlődés is lehet. A 3. jelentéshez vö. ném. *Kabinetstück* 'igen értékes műtárgy, amely gyűjteménybe illik'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kabin*

kábít → *kába*

kabóca **A:** 1791 *Kabótza* (NSz.); 1808 *Kaboltza* (NSz.); 1840 *bagóca* (MTsz.); 1868 *gabócza* (NSz.); 1881 *Habócza* (MagyLex. 8: 433) **J:** **1.** 1791 ? 'szöcske | Grashüpfer' (NSz.) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **2.** 1795 'mezei tücsök | Feldgrille' (NSz.); **3.** 1800 'a szipókások egyik alrendjébe tartozó, cirpelőszervvel rendelkező rovar | Zidake (Auchenorrhyncha)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kobilica* 'kis kanca, sáska; szöcske, vándorsáska; stb.'; szln. *kobilica* 'szöcske, vándorsáska; stb.' [< szbhv. *kobila*, ill. szln. *kobila*: 'kanca']. (≈) Vö. még or. (R.) *кобылиця* 'ua.; szöcske, vándorsáska'; ukr. *кобилиця* 'állvány, állványbak', (N.) 'szöcske; stb.'. A megnevezés alapja az lehet, hogy ezeknek a rovaroknak a feje hasonló a lóéhoz; vö. ném. *Heupferd* 'szöcske, vándorsáska; szöcske'; ol. *cavalletta* 'szöcske, vándorsáska', tkp. 'lovacska'; stb. (△) A szóátvétel sokkal korábban bekövetkezhetett, mint ahogy azt a szótörténeti adatok mutatják, mivel a mai állattani szaknyelvben használatos szó csak a nyelvjárásokban élt. A *kabóca* alak keletkezésénél a szláv szó második szótagának magánhangzó-kiesése meghatározó volt. A *habóca* változat a →*hab* hatására keletkezett, abból kiindulva, hogy a tajtékos kabócák lárvái a habzó folyadékokban élnek.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 236; TESz.; EWUng. • Vö. *kabala*¹

kabolgya × **A:** 1615 *kaboriáskodás* [sz.] (NySz.); 1616 *kabolgiáia* (NySz.); 1784 *kábolgyáskodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 48); 1816 *gabogyás, gabógyás* [sz.] (Gyarmathi: Voc. *Lunátikos* a., *Bolond* a.); 1839 *gaborjás* [sz.] (MTsz.); 1868 *Gabornya* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** <FN> 1615 'bolondság, eszelősség | Unsinn, Wahnsinn' (NySz.) (↑) | <MN> **1.** 1897 'viháros {időjárás} | stürmisch {Wetter}' (ÚMTsz. *gabornya* a.); **2.** 1900 'szeleburdi, kapkodó, szeles, félbolond | schusselig, halbverrückt' (ÚMTsz. *gabornya* a.); **3.** 1906 'heves, indulatos, hirtelen haragú | aufbrausend, jähzornig' (ÚMTsz. *gabornya* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz jövevényszó. | (≡) Vö. ol. (R.) *gabbaria, gabberia* 'csalás, szélhámosság, szemfényvesztés; tréfa, móka', (kal.) *gabbula* 'csalás' [az ol. *gabbare* 'becsap, rászed, megvezet' alapján; vö. még ol. *gabbo* 'tréfa, móka; csalás, szélhámosság']. (△) A származtatásnak hangtani és jelentéstani nehézségei is vannak. A szó eleji *g* > *k* hangváltozás az adatok időrendje által nem alátámasztott; esetleg a →*kába* analógájával lehet számolni. A melléknévi jelentések a jelzői használatból alakultak ki.

📖 FilKözl. 2: 267; TESz.; EWUng.

kábul → **kába**

káca × **A**: 1519 *kathcza* (Oklsz.); 1521 *kacza* (Oklsz.); 1810 *Kacza* (NSz.); 1840 *káci* (MTsz.); 1854 *gáczi* (Bakos J.: Szműv. 27); 1885 *kacába* (NSz.) **J**: **1.** 1519 'egy fajta gabonamérték | Art Getreidemaß' (Oklsz.) (↑); **2.** 1810 'nagy szüretelőkad | zur Weinlese gebrauchter großer Maischbottich' (NSz.) (↑)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *kaŭa* 'kád; (felül nyitott) hordó'; szbhv. *kaca* 'ua.', (N.) 'hordó'; szln. (N.) *kâdca* 'kis kád' [< szláv **kadъca* 'kis kád' < szláv **kadъ* 'vályú, kád'; vö. →*kád*]. (≈) Vö. még cseh (R.) *kadce*, *kádce* 'kis vályú, kád'. (△) Valószínűleg kétszeres átvétellel került a magyarba, ugyanis a két jelentés közti időbeli különbség meglehetősen nagy. A szóvégi *i*-s változat az *-i* kicsinyítő képzős szavak analógiás hatására keletkezett.

📖 Nyr. 40: 349; Kniezsa: SzJlsz. 236; TESz.; EWUng. • Vö. *kád*

kacag **A**: 1528 *kaiagassal* [sz.] (SzékK. 295); 1551 *katzagással* [?🔪] [sz.] (MNY. 67: 493); 1566 *katzoguán* (Heltai: Fab. 137); 1585 *gaczogni* [sz.] (Cal. 289); 1595 *Haczagas* [sz.] (Ver. 14.); 1791 *kartzagnék* (NSz.) **J**: **1.** 1528 '(hangosan) nevet | (aus vollem Halse) lachen' # (SzékK. 295) (↑); **2.** 1914 'nyerít, vihog | wiehern' (Herman: Pászt. 689)

kacaj **A**: 1613 *kaczaj* (Kreszn.); 1668 *kaczéj*, *Kaczét* (NySz.) **J**: **1.** 1613 'kacagás, nevetés | Gelächter' (Kreszn.) (↑); **2.** 1770 'perpatvar; zsémbelődés | Gezänk; Gegreine' (NSz.)

kacarász **A**: 1816 *kaczarászva* [sz.] (NSz.); 1871 *kaczarászni* [sz.] (NSz.) **J**: 'nevetgél, kuncog, vihog | kichern'

■ A szócsalád alapja, a **kacag** onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a →*kuncog* tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *cachinnare*; ném. (ófn.) *kachazzen*; stb.: 'hangosan nevetgél, kuncog, vihog'. A *hacag* változat vagy elírás, vagy a →*hahaha*, →*hahotál* hatását tükrözi.

■ A **kacaj** és a **kacarász** származékszók. | (△) A *kacaj* a névszóképzős, ill. a *kacarász* a gyakorító képzős *kacag* alapján keletkezett. A *kacaj* végződéséhez vö. *dobaj* (→*dobog*), *robaj* (→*robog*) stb.; a hangtanhoz vö. →*gané*, →*karaj*¹ stb.

📖 MNY. 9: 388; ErdMúz. 49: 482; TESz.; EWUng. • Vö. *kuncog*

kacagány × **A**: 18. sz. első fele/ *Kaczagányokat* (Thaly: Adal. 2: 302); 1756 *katzagánnak* (Nyr. 44: 124); 1784 *kotzogány* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 49); NYJ. *gacugankát* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: **1.** 18. sz. első fele/ 'prémes vadbőrből készült, panyókára vetve viselt férfi ruhadarab (nemesek, katonák viseleteként); a vállon féloldalt v. a háton hordott juhbőr (főleg pásztorok viseleteként) | um die Schultern geworfen getragenes Männerkleidungsstück aus Wildfell (von Adeligen, Kriegern); als Überwurf getragenes Schaffell (haupts. von Hirten)' (Thaly: Adal. 2: 302) (↑); **2.** 1785 'köpeny, kabát | Überhang, Mantel' (NSz.); **3.** 1816 'könnyű, rövid, ujjatlan kabát; kurta, testhez álló ujjas | leichte, ärmellose Jacke; kurzes, fest anliegendes Wams' (Gyarmathi: Voc. 99); **4.** 1888 'darócból készült hosszú télikabát | langer Wintermantel aus Flaus' (Nyr. 17: 432)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kasagân* 'lovaglókabát', (R. baj.-osztr.) *kasegehn* 'férfi köntös'; fr. (R.) *casaquin* 'rövid kabát; rövid női blúz'; ol. *casacchino* 'rövid női kabát'; or. (R.) *казакин* 'kaftánszerű férfi kabát; egy fajta felsőruházat, félhosszú női felső ruha'; stb. Valószínűleg a francia, ill. olasz nyelvi hatás által vált elterjedté [< fr. *casaque* 'útiköpeny;

blúz' ill. < ol. (R.) *casacca* 'bő felsőkabát, félhosszú női felsőruha; blúz (egyenruha)']. (⇒△) A magyarba a németből került. (△) A szó belseji *s* > > m. *c* változáshoz vö. →*kacor*, →*pecér*.

📖 TESz.; EWUng.

kacaj → *kacag*

kacarász → *kacag*

kacat **A:** 1829 *Katzat* (MNY. 60: 120) **J:** 'limlom, értéktelen, ócska holmi | Kram, Plunder'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) Idetartoznak: *kiczitkaczat* 'ócskaság, limlom, vacak, kacat stb.' (1865: CzF. *kaczat* a.), (N.) *kiczet-kaczat* (ÚMTsz.); ikerszók, amelyek játszi szóalkotással keletkeztek a *kacat*-ból; a kialakulásmódjához vö. →*diribdarab*, →*ipiapacs* stb.

📖 TESz.; EWUng.

kácc × **A:** 1794 *kátzki* (NSz.); 1831 *kaczcz* (Kreszn.); 1840 *Káczcz* (NSz.) **J:** 'macskát kergető szó' | {Scheuchruf für Katzen}'

■ Német (E.) jövevényszó. | (≡) Ném. (E.) *kôez* 'macskahívogató szó' [szófajváltással keletkezett a ném. (E.) *kôts* 'macska' szóból].

📖 Bárczi: Szók. 34; TESz.; EWUng. • Vö. *koszperd*

kacér **A:** 1334 e. ? *Kacar* [SZN.] (Mollay: NMÉr.); 1374 ? *Kachchor* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *cacerziu* (BesztSzj. 712.); 1407 *Kochor* [SZN.] (Mollay: NMÉr.); 1436 *Kachor* [SZN.] (Mollay: NMÉr.); 1511 *Kaczyr* [SZN.] (Oklsz.); 1630 *Kätzér* (NySz.); NYJ. *kacár* (ÚMTsz.) **J:** {FN} **1.** 1395 k. ? 'buja, parázna ember | unzüchtige Person' (BesztSzj. 712.) (↑), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 91); **2.** 1538 'eretnek | Ketzer' (Pesti: Nomenclatura R3.) | {MN} 1791 'tetszeni vágyó | kokett' # (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1495 e. (GuaryK. 91)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *katzer*, *ketzer* 'eretnek; vétkező, bűnös; szodomita', (f.-ném.) *katzer* 'eretnek', – ném. *Ketzer* 'eretnek, heretikus' [< lat. (k.) *Cathari* [többes szám] 'egy újmanicheus szekta neve', tkp. 'a tiszták' < gör. *καθαρός* 'világos, fehér, tiszta']. A szót pejoratív értelemben használták a szekta ellenzői, amely a 14. sz.-ig jelentős vallásos megmozdulás volt. (≈) Megfelelői: szln. (R.) *kecar*; cseh *kacíř*, (R.) *kacierž*; stb.: 'eretnek'. (△) Az *ér* végződéshez vö. →*cégér*, →*fillér* stb. – A jelentésfejlődés folyamata 'eretnek' > 'erkölcstelen' > 'kacér' lehetett.

📖 TESz.; Mollay: NMÉr.; MNY. 82: 447; EWUng.

kacifántos **A:** 1854 *kaczifántos* (VasárnapiU. 1854. júl. 30.: 186); 1882 *kaczifántos* (Nyr. 11: 382); NYJ. *kacafántos* (Nyr. 29: 336) **J:** **1.** 1854 'nyakatekert, bonyolult | verdreht, verschoben, verquickt' (VasárnapiU. 1854. júl. 30.: 186) (↑), 1957 'ua.' (Bálint: SzegSz.); **2.** 1882 '(szépségének tudatában) rátarti, hiú | stolz, hoffärtig (im Bewußtsein der eigenen Schönheit)' (Nyr. 11: 382) (↑); **3.** 1900 'feltűnő, cifra (ruha); cifrázkodó (lány) | auffallend geputzt (Kleid); putzsüchtig (Mädchen)' (Nyr. 29: 336); **4.** 1926 'civódó, veszekedő, házsártos | krakelerisch, zanksüchtig' (ÚMTsz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (△) Az előtag ismeretlen eredetű és a →*kacki* szócsaládjával állhat összefüggésben. Az utótag az önálló szóként nem adatolt *fántos*; vö. →*bakafántos*; vö. még →*fánton-fánt*. A jelentésfejlődés épp a tagok tisztázatlan mivolta miatt nem egyértelmű. – A szó leginkább a 4. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bakafántos*, *fánton-fánt*, *kacki*

kacki × A: 1787 *katzki* (NSz.) J: 'kackiás | mutwillig, schneidig, stutzerisch'

kackiás A: 1810 *katzkiás* (NSz.) J: 'bolondos, pajkos, jóvágású, peckes, meghökkentő | mutwillig, schneidig, stutzerisch'

■ A szócsalád belső fejlődés eredménye, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és összefüggésben állhat a →*kacifántos* előtagjával. A *kackiás* szóvége melléknévképzőnek tűnik; szó belseji elemek feltehetőleg ugyancsak képzők. A kiinduló elem bizonytalan; a szó keletkezésénél képzéssel és elvonással is lehet számolni. (△) Hangutánzó-hangfestő értelmezése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 4: 346; TESz. *kackiás* a.; EWUng. • Vö. *kacifántos*

kackiás → *kacki*

kacola × A: 1507 *kacol* (KL. 16.); 1540 *kaczolak* (EWUng.); 1566 *kocsolák* [✓] (ErdTörtAd. 2: 373); 1609 *kacholyat* (HOKISzj. 63); 1809 *Kätzola* (NSz.) J: 'kanca | Stute'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóvegyülés. | (△) Talán a →*kabala*¹ 'kanca' és a →*kanca* 'ua.' szavakból. Az értelmezéssel kapcsolatban jelentős kétely merült fel, mégis mellette szól, hogy Erdélyben, ahol a szó ismert, a kanca jelölésére a →*kabala*¹, →*kanca* és a *kacola* is egyformán használatos. (⊙) Székely nyelvjárási szó.

📖 ErdMúz. 49: 132; TESz.; EWUng. • Vö. *kabala*¹, *kanca*

kacor × [4] A: 1296/ ? *Kachur* [szN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 110); 1571 *koczor* kés [✓] (ErdEml. 2: 383); 1585 *kaczor* (Cal. 955); 1774 *katzrat* (NSz.); 1799 *Koszor* (Gyarmathi: Affinitas 315); 1833 *Katzar* (NSz.); 1838 *Kuczor* (Tsz.); 1887 *Kaszúr* (Herman: HalK. 2: 800); NYJ. *kaszur* (NéprÉrt. 50: 37) J: 1. 1571 'hajlított pengéjű kés, amelyet kertészek, szíjgyártók stb. használnak | Krummesser von Gärttern, Sattlern usw.' (ErdEml. 2: 383) (↑); 2. 1887 'nádvágó sarló v. kasza, gyalászka; ill. egyéb célokra használt hasonló szerszám | Sichel od. Sense zum Rohrschneiden usw.' (Herman: HalK. 2: 800) (↑)

■ Jövevényt szó egy déli szláv nyelvből, esetleg román közvetítéssel is. | (≡) Mac. *kocup*, *kocop* 'hajlított pengéjű kés, kádárkés; egy fajta sarló bogáncs vágására'; szbhv. *kosir* 'hajlított pengéjű kés, kádárkés', (Kaj) *kosér* 'ua.', (N.) *kòsor* 'kés a bogáncs vágására'; szln. *kosir* 'hajlított pengéjű kés, kádárkés'; – vö. még rom. *cosor* 'ua.'. A szláv **kosa* 'kasza' szóból; vö. →*kasza*. Vö. még szlk. (N.) *kosier* 'kakastoll mint kalapdíz; a szecskavágó kése'; or. (N.) *косярь* 'hasításra, vágásra stb. használt nagy, nehéz kés'; stb. – A román közvetítést a szóföldrajz támogatja; vö. még mint külön átvételt a románból: m. (M.) *koşor* 'kertészkes'. (△) A *kacor* alak affrikálódással keletkezett. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kocér* 'fakés; sarló v. kasza nád vágására, stb.' (1768: Bakos J.: Szműv. 30); külön átvétel egy déli szláv nyelvből, és feltehetőleg a szlovákból (↑). (⊖) Nem tartozik ide: *kacor* 'kandúr' (1867: NSz.); ez a szlk. *kocúr*, (K.) *kocur*: 'ua.' [< szláv *kotъ* 'macska' szóból ered].

📖 NyK. 34: 108; Kniezsa: SzJlsz. 237; TESz. *kacor*¹ a., *kacor*² a.; NyK. 74: 342; EWUng. • Vö. *kasza*

kacs A: 1138/ ? *Cafu* [SZN.] (MNY. 32: 133); (†1086) 12. sz. *Cochu* [SZN.] (Györffy: DHA. I: 254); 1235 ? *Kach* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 275); 1325 ? *Kwch* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 426); 1565 *kacczai* (MNY. 14: 151); 1578 *koczainak* (NySz.); 1590 *kucza* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 46); 1787 *kortsához* (NySz.); NYJ. *koccs* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1565 'kapocs, kampó | Klammer, Haken' (MNY. 14: 151) (↑); 2. 1577 k. 'szőlő, borsó stb. kapaszkodó nyúlványa | Schlinge, (Wein)ranke' # (OrvK. 5); 3. 1585 'kezecke | Händchen' (Cal. 635); 4. 1787 'kasza, evező stb. görbe fogója | krummer Halter, Griff der Sense, des Ruders, Riemens usw.' (NySz.) (↑); 5. 1807 'levélszár | Blattstiel' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 6. 1808 'fattyúhajtás | Nachtrieb' (Sándor I.: Toldalék); 7. 1814 'gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, onomatopoetikus eredetű. | (△) A szó onomatopoetikus természete mellett szól a változatok s a hozzá tartozó rokon szavak hangtani változatainak sokasága (pl. *g ~ k, a ~ o ~ u, cs ~ ty ~ t, k ~ c*). Egy ősi igenévszó névszói realizációja lehet 'görbe, görbült; görbület, hajlat, meghajlított tárgy; elgörbül, meggörbül' jelentéssel. Végeredményben összefügghet a →*konya*, →*kunyerál* stb. szócsaládjának tövével. Lehetséges azonban, hogy a szócsalád tagjai között a formák és jelentések különböző megjelenésének szóvegyülései másodlagosak. – A *kacs* jelentése az igenévszó névszói alapjelentésből keletkezett részben metafora, részben metonímia által.

📖 MNY. 57: 299; TESz.; Benkő: FiktI. 94; EWUng. • Vö. *gacsaly*, *gacsos*, *gáncs*, *kacsiba*, *kacsint*, *kacska*, *kacsaringós*, *kacsó*, *kancsal*, *kankalék*¹, *kankalék*², *kankó*², *keresztül-kasul*, *kóka*, *kókad*, *kokány*, *konty*, *korcs*, *kotú*, *kotyor*, *kucorog*, *kukora*, *kuncsorog*, *kunyerál*, *kutyorodik*

kacsa A: 1333/ ? *Cachafolyasa* [HN.] (Oklsz.); 1367 ? *Kochamachara* [HN.] (Oklsz.); 1548 *Kaczath* (Oklsz.); 1598 *kácza* (NySz.); 1610 *Gacza* (MNY. 80: 247); NYJ. *kocsa* (MTsz.) **J:** 1. 1333/ ? 'lapos csőrű, jól úszó szárnyasfajta, réce, ruca | Ente' # (Oklsz.) (↑), 1548 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1855 'valótlan hír | haltloses Gerücht' (NSz.); 3. 1898 '"elégtelen" osztályzat | Note »ungenügend« (in der Schülerspr)' (Dobos: DiákSz.); 4. 1951 'vizelőedény betegek számára | Harngefäß für Kranke' (Láng: OrvSz.) **Sz:** ~**zik** 1842 *kacsázott* (NSz.); 1935 ? [sz.] 'lapos, kerek kavicsot úgy dob el alacsonyban a víz felett, hogy az a víz felszínét (minél) többször érintve fel-felpattanjon | flaches Steinchen auf eine gewisse Art auf die Wasseroberfläche werfen' (Bánhidi: Sportny.); 1956 [sz.] (Bánhidi: Sportny.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *kača* 'kiskacsa' [onomatopoetikus eredetű; vö. szlk. *kač*, *káč* '«a kacsák hívogató szava»']. Vö. még szlk. *kačka*, *kačica* 'kacsa; alaptalan szóbeszéd'; le. *kacze* 'kiskacsa', *kaczka* 'kacsa; alaptalan szóbeszéd; vizelőedény' stb. (△) A 2. jelentés nemzetközi minták alapján keletkezett; vö. főleg fr. *canard* 'kacsa; alaptalan szóbeszéd'. A 3. jelentés kialakulásmódja tisztázatlan. A 4. jelentés metafora; ehhez vö. még ném. *Ente*; or. *yuka*; stb.: 'vizelőedény', tkp. 'kacsa'. (⊖) Idetartozik: *kacs*, *kacs* '«a kacsák hívogató szava»' (1865: NSz.).

📖 Kniezsa: SzJlsz. 238; Molnár N.: SzárnyNev. 51; TESz.; EWUng. • Vö. *gácsér*

kacsiba × A: 1560 k. *kaczibasok* [sz.] (NySz.); 1585 *katsiba* (Cal. 613); 1759 *gatsiba* (Gáldi: Szótir. 288); 1838 *Kasziba* (Tsz.) **J:** <MN> 1. 1560 k. 'görbelábú, löcslábú | krummbeinig' (NySz.) (↑); 2. 1616 'görbe | krumm' (NySz.) | <FN> 1. 1839 'kaszanyél

fogantyúja | Handgriff des Sensesstiels' (MTsz.); **2.** 1865 'horgas, görbe tárgy | krummer, gebogener Gegenstand' (CzF.)

■ Jászai szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az alapszó a →*kacs*, a feltehetőleg eredeti 'görbe, hajlott; hajlított tárgy' jelentésében. Szokatlan képzésmódról van szó; a szóvég egy kicsinyítő képző lehetett. A *kasziba* változatot valószínűleg a →*kasza* befolyásolhatta. A jelentésfejlődéshez vö. →*kacs*, →*kacska*.

📖 EtSz. *gacsiba* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

kacsing → *kacsint*

kacsingat → *kacsint*

kacsinka † **A:** 1577 *katfinkáua* (Aritm. O2a) **J:** 'nagyon kicsi értékű pénz, fitying | Geldstück von sehr geringem Wert'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A →*kacs* szócsaládhoz való etimológiai kapcsolata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kacsint **A:** 1584 *kachontottak* (SzT.); 1787 *katsintgatásoknak* [sz.] (NSz.); 1793 *kattsint-is* (NSz.); 1805 *katsint* (NSz.); 1865 *kocsint* (CzF.) **J:** **1.** 1584 'fél szemmel hunyorít vkire; lopva nézeget | jmdm mit einem Auge zublinzeln; verstohlen gucken' # (SzT.) (↑); **2.** 1840 'beszédben megakad | stocken' (NSz.) **Sz:** ~**gat** 1787 [sz.] (NSz.) (↑)

kacsingat **A:** 1708 *Katsongotni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1787 *katsingattak* (NSz.); 1899 e./ *kocsingat* (NépkGy. 6: 56) **J:** **1.** 1708 'szerelmesen tekinget; fél szemmel hunyorít vkire | äugeln, liebäugeln; jmdm mit einem Auge zublinzeln' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1850 'titokban érdeklődik vki, vmi felől | sich verstohlen interessieren für etw bzw. jmdn' (NSz.)

kacsing Δ **A:** 1793 *kacsinganak* (NSz.); 1805 *katsonganak* (NSz.) **J:** 'fél szemmel hunyorít vkire; lopva nézeget | jmdm mit einem Auge zublinzeln; verstohlen gucken'

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó ('görbe, meggörbül' jelentésben) egy eredeti igenévszó lehet, amelynek névszói realizációja a →*kacs*. A szóvégek különböző deverbális igeképzők. Az igék eredeti jelentése 'sandán tekint, bandzsít' lehetett; hasonló szemlélethez vö. →*kancsal*; vö. még ang. *cock of the eye* 'hunyorgás, kacsintás, sandítás', tkp. 'a szem oldalra fordulása'. A *kacsint* 2. jelentése metonímia.

📖 MNy. 57: 299; TESz.; Benkő: FiktI. 57, 98, 130; EWUng. • Vö. *kacs*

kacska × **A:** 1756 *Kacska* [SZN.] (MNy. 65: 335); 1816 *Katska*-keringőssön (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1756 ? 'görbült karú | krummarmig' (MNy. 65: 335) (↑), 1865 'ua.' (CzF.); **2.** 1756 ? 'félkezű | einarmig' (MNy. 65: 335) (↑), 1880 'ua.' (Nyr. 9: 566); **3.** 1816 'kanyargós, kacskaringós | schlängelnd' (NSz.) (↑); **4.** 1860 'görbe, korcs, nyomorék {kéz, láb} | krumm, verkrüppelt {Hand, Bein}' (NSz.) | <FN> **1.** 1854 'hajfűrt | Haarlocke' (NSz.); **2.** 1893 'kaszanyél görbe fogója | krummer Griff des Sensesstiels' (MTsz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*kacs* (feltehetőleg ősi jelentésben 'görbe, görbült; görbület, hajlat, meghajlított tárgy') szóból keletkezett *-ka* kicsinyítő képzővel; vö. →*hóka*, →*tarka* stb. A

jelentésfejlődéséhez vö. →*kacs*, →*kacsiba*.

📖 MNy. 57: 299; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

kacskaringó* → *kacskaringós

***kacskaringós* A:** 1786 *katskaringos* (NSz.); 1792 *Katskaringós* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1818 *Katykaringós* (NSz.); 1863 *Kuczkarings* (Krizsa [szerk.] Vadr. 506); NYJ. *katymaringós* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'kanyargós; tekervényes, görbe | schnörkelig' # (NSz.) (↑); 2. 1792 'ciradás, cikornyás (díszítés) | verschnörkelt (Ornament)' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 3. 1844 'cikornyás, cifrázott (beszéd) | floskelhaft, geblühmt (Rede)' (NSz.)

***kacskaringó* A:** 1789 *Katskaringót* (NySz.) **J:** 1. 1789 'többszörösen ide-oda hajló tekervényes vonal | Schneckenlinie, Ringellinie' (NySz.) (↑); 2. 1823 'ciráda, dísz | Schnörkel' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schnörkel* a.); 3. 1891 'cikornyás beszéd; enyhe káromkodás | floskelhafte Rede; milder Fluch' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kacs* 'meghajlított tárgy; hurok, kötés, csomó' + *karingós* 'tekergő, kanyargó, kacskaringós' (1702: NySz.) jelöletlen határozós alárendelő összetétele, ill. a →*kacs* + *karingó* 'elgörbült tárgy, kacskaringós vonal; csavarás, sodrás a karikában, gyűrűben, körforgás, körbefutás; stb.' (1708: Pápai Páriz: Dict.) tautologikus összetétele. – A *karingó* főnevesült folyamatos melléknévi igenév, a *kering* (→*kerül*) veláris variánsa -ó képzővel; a *karingós* ebből jött létre -s melléknévképzővel. A 3. jelentése mindkét összetételnek metaforikusan jött létre.

📖 MNy. 57: 299; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *kalinkó*, *karika*, *kerül*

***kacsó* A:** 1211 ? *Kochou* [szn.] (PRT. 10: 514); 1459 ? *Kaczo* [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 678); 1750 k. *kacsódat* (Szily: NyÚSz. 493); 1791 *kocsójokba* (NSz.) **J:** 1. 1211 ? 'kezecke | Händchen' (PRT. 10: 514) (↑), 1750 k. 'ua.' (Szily: NyÚSz. 493) (↑); 2. 1834 'szőlőkacs | Weinranke' (Kassai: Gyökerésző 3: 123)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (⊕) Az alapszó egy igenévszó lehet 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentéssel, amelynek névszói realizációja a →*kacs*. A szóvégek (folyamatos) melléknévi igenévképzők vagy -ó kicsinyítő képzők; vö. →*csomó*, →*gubó* stb. Ha eredetileg melléknévi igenévképző volt, főnevesülés történt. A megnevezés a tenyér és a behajlított ujjak közti átmeneti ívelt vonalon alapulhat. A 2. jelentéshez vö. →*kacs*. (⊖) Idetartoznak: *kácsi* 'kis kéz, kezecke' (1854: NSz.); *kacsi* 'ua.' (1865: CzF.).

📖 MNy. 57: 299; TESz.; Benkő: FiktI. 98, 100, 102; EWUng. • Vö. *kacs*

***kád* A:** 1395 k. *kad* (BesztSzj. 552.); 1527 *kaad* (ÉrdyK. 433); 1587 *kald* (MNy. 80: 247); 1803 *Kadacska* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'fából készült, nagy úrtartalmú, felül nyitott edény | Bottich' (BesztSzj. 552.) (↑); 2. 1517 'fürdőkád | Badewanne' # (DomK. 288) **Sz:** ~as 1470 *Kadas* [szn.] (OkI Sz.)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | (≡) Blg. (N.) *káda*; szbhv. *kada*, (R.) *kad*; szln. *kad*; – szlk. *kad'a*, (N.) *käd'*, *kiad'*; or. (R.) *καδῆ*; stb.: 'dézsa, tartály; vályú, kád' [< gör. *κάδιον* 'kis fazék, edényke; vödör; korsó; kancsó']. Forrása: héber *kad* 'favödör'. (≈) Megfelelői: lat. *cadus* 'cserépkorsó'.

📖 MNy. 36: 230; Kniezsa: SzIJs. 238; TESz.; EWUng. • Vö. *káca*, *kádár*¹

kadar → *kadarka*

kádár¹ **A:** 1255/ *Cadar* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 383); 1570 *Kadart* (SzT.); 1585 *kádár* (Cal. 338) **J:** 'bodnár, pintér | Böttcher'

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Szbhv. *kadar*; szln. *kadar*, (N.) *kadár*; szlk. (R.) *kadár*: 'kádár, hordókészítő' [?' < szláv **kadъ* 'vályú, kád'; vö. →*kád*]. (△) A származtatást nehezíti, hogy a szláv szó nem mutat nagy elterjedést, amiért egy fordított átvétel nem egészen mutatható ki. A szlávból való származtatása nagy mértékben arról szól, hogy a →*kádár*¹ magyarázata mint származékszó a →*kád*-ból alig valószínű, főleg, mert a magyarban az *-ár* képzővel ellátott főnév a nyelvújítás korára jellemző. De vö. *solymár* (→*sólyom*).

📖 Kniezsa: SzJIsz. 657; TESz.; EWUng. • Vö. *kád*

kádár² † **A:** 1788 *Kádár* (NSz.) **J:** '⟨történetileg nem hiteles irodalmi művekben⟩ a hunok és a régi magyarok főbírója | ⟨in literarischen Werken, die geschichtlich nicht authentisch sind:⟩ oberster Richter der Hunnen und der alten Ungarn'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (△) A magyar *Kadar* [SZN.]-ből keletkezett (*Cadar comes* [SZN.] (1142–1146: PRT. 1: 597)) [bizonytalan eredetű]. A 18. sz. végén a középkori krónikákban előforduló személynevet rangnak tartották, így, mint köznevet használták; az alakhoz a →*kádár*¹ járult hozzá. A 19. sz.-i irodalmi nyelv szava.

📖 MNy. 17: 163; TESz.; EWUng.

kadarka **A:** 1780 *Kadarka* (NSz.); 1798 *kadarka* (Nyr. 75: 467) **J:** 1. 1780 'egy fajta szőlő | Rebensorte' (NSz.) (↑); 2. 1927/ 'ebből a szőlőfajtából szüretelt bor | Art Schillerwein' (NSz.)

kadar **A:** 1871 *kadar* bora (KecskemétiL. 1871. szept. 30.: [2]); 1942 *kadar* (MNy. 38: 260) **J:** 1. 1871 'kadarka mint borfajta | Art Schillerwein' (KecskemétiL. 1871. szept. 30.: [2]) (↑); 2. 1957 'kadarka mint szőlőfajta | Rebensorte' (NéprÉrt. 39: 64)

■ A szócsalád alapja, a **kadarka** szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *skadarka* 'szőlőfajta' [? < szbhv. *Skadar* [HN.] 'az albán Shkodër város szerbhorvát neve']. (△) A szó eleji *s* hangzóvesztéshez vö. →*tokiász*.

■ A **kadar** elvonás. | (△) A *kadar* elvonással keletkezett a *kadarka* szóból; vö. →*kalitka*, →*poloska*. A szó leginkább a bizalmas nyelvhasználatban fordul elő.

📖 MNy. 2: 150; Nyr. 75: 467; Kniezsa: SzJIsz. 239; TESz.; EWUng.

kádencia **A:** 1782 *Cadanza* (Kazinczy: Lev. 1: 23–24); 1786 *Kádentziás* (NSz.); 1959 *cadanza* (ÚMLex.); NYJ. *kádancia* (Bálint: SzegSz. *kádencia* a.) **J:** 1. 1782 'egy fajta táncfigura | Metrik ⟨im Tanz⟩' (Kazinczy: Lev. 1: 23–24) (↑); 2. 1786 'rím | Reim' (NSz.) (↑); 3. 1854 'zenei zárlat | Kadenz ⟨Musik⟩' (Heckenast: IdSzT.); 4. 1878 'felelet, visszavágás | Antwort, Ripost' (NSz.); 5. 1926 'rögtönzésszerű szólórész koncert tételeinek befejezése előtt | meist improvisierter Teil eines Konzertstückes' (Heckenast: IdSzT. *Kádencia* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kadenz* 'lezárt akkordsorozat; rím'; ang. *cadanza* 'ua.', *cadence* 'ua.'; ritmus, ütem (akkordsorozat, rím stb.); fr. *cadence* 'ua.'; ol. *cadanza* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (vulg.) *cadentia* 'lejtés, dőlés, lejtő' [? < lat. *cadere* 'zuhan, leesik, csökken']. Az

olasz, ill. a francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (△) A *kadencia* alak a latinból ered, a szó belseji *i* nélküli váltotazok az említett európai nyelvekre mennek vissza. (⊙) Leginkább zenei műszóként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kázus*, *sansz*

káder △ **A:** 1885 *káder* (NSz.) **J:** 1. 1885 ? 'törzskeret, állandó állomány (vmely katonai egységben) | Stammtruppe' (NSz.) (↑), 1886 'ua.' (Babos: KözhSzt.); 2. 1934 'vmely párt, intézmény tevékeny és vezetésre képes tagjainak összessége; az ilyen vezető maghoz tartozó személy | Gesamtheit der aktiven und leitungsfähigen Mitglieder einer Partei, eines Instituts; Angehöriger eines solchen Kaders' (MNY. 64: 467); 3. 1960 'politikai, szakmai minősítés | politische, berufliche Qualifikation' (Nyr. 84: 467)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kader* 'katonai törzskeret; egy párt, intézmény vezető keretéhez tartozó személy' [< fr. *cadre* 'ua.; keret; stb.']. Forrása: lat. *quadrum* 'négyyszög'. (≈) Megfelelői: ang. *cadre* 'káder, keret'; ol. *quadro* 'ua.; kép; négyzet; káró; stb.'; or. *καδρ* 'kép', *καδρυ* [többes szám] 'póttartalék; káder, keret'; stb. (△) A 'pártkáder' jelentés az orosz nyelvi hatás által vált elterjedtté. – A 2. jelentés az oroszból származik. A 3. jelentés a *káderjelentés* 'személyi minősítés' (1953: Ország: MANGSz.), *káderlap* 'személyi lap' (1953: Ország: MANGSz.) stb. összetételekből való önállósulás útján alakult ki.

📖 Nyr. 84: 401; TESz.; EWUng. • Vö. *káró*

kadét △ **A:** 1732 *Cadeteketis* (MNY. 79: 126); 1759 *Kadét-Iskolákat* (NSz.); 1802 *Kadett-sereg* (NSz.) **J:** 1. 1732 ? 'katonai nevelőintézet növendéke | Zögling einer militärischen Erziehungsanstalt' (MNY. 79: 126) (↑), 1759 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1732 ? 'tisztjelölt; hadapród | Offiziersanwärter; Fahnenjunker' (MNY. 79: 126) (↑), 1788 'ua.' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kadett* 'egy katonai nevelőintézet növendéke' [< fr. *cadet* 'a család fiatalabb tagja, fiatalabb ember', (R.) 'fiatal nemes katona' < fr. (gasc.) *capdet* 'vezér, főnök' a < lat. (k.) *capitellum* 'kis fazék, edényke; oszlopfő' alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *cadet* 'kadét', *cadet officer* 'tisztjelölt'; ol. *cadetto* 'tengerészkadét', (R.) 'másodszületett; hadapród'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapitulum*

kádi **A:** 1558 *kadya* (LevT. 1: 285); 1630 *kadinak* (MonTME. 1: 19) **J:** 'mohamedán bíró | Kadi'

■ Oszmán-török jövevényszó, szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *kadi*, (N.) *kazi*, *gazi*: 'muzulmán bíró'; – vö. még szbhv. *kadija* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *qāzī* 'bíró, bíra' [< arab *qāḍī* 'ua.'] szóból. (≈) Megfelelői: ném. *Kadi*; fr. *cadi*; stb.: 'kádi'. (⊙) Történelmi műszó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 239; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 202; EWUng.

kadóc † **A:** 1544 *gadocznak* (OklSz.); 1693 *kadoczot* (MNY. 1: 464); 1698 *kadócz* [?✍] (MNY. 1: 464) **J:** 1. 1544 'panírozáshoz való liszt, morzsa stb. | Paniermehl' (OklSz.) (↑); 2. 1763 'egy fajta pép | Art Brei' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

káferka × **A:** 1587 *kaforka* (Oklsz.); 1831 *káforka* (Kreszn.); 1899 *káferkába* (NSz.) **J:** 1. 1587 'vízmerő faedény, csöbör; folyadék mérésére való egyfűlű faedény | Schöpfgesäß aus Holz; einhenkeliges Holzgefäß, auch als Flüssigkeitsmaß' (Oklsz.) (↑); 2. 1858 'borsos ládika | Pfefferbüchse aus Holz' (MNyszet. 3: 405); 3. 1914 'pásztorok fa ivóedénye | Trinkgefäß aus Holz für Hirten' (Herman: Pászt. 239)

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv ismeretlen. | (△) A szerbhorvát eredeztetése téves, mivel a szbhv. (R. Kaj) *kaforka*, *kaferka* 'merítőedény, merítővödör fából', (Kaj) *kâfrka* 'bögre, csupor, kis fazék, edényke' valószínűleg a magyarból ered.

📖 TESz.; Skok: Etim. *kaforka* a.; EWUng.

kaffan → **kaffog**

kaffant → **kaffog**

kaffog × **A:** 1782 *kaffogtassa* (NSz.) **J:** 1. 1782 'pöfög, pöfékel | paffen (beim Rauchen)' (NSz.) (↑); 2. 1817 'sűrűn egymás után csahol | klaffen' (NSz.)

kaffant × **A:** 1845 *kaffantva* [sz.] (NSz.) **J:** 'egyed ugal, vakkant | blaffen, klaffen'

kaffan × **A:** 1858/ *kaffan* (NSz.); NYJ. *kaffanik* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'egyed ugal, vakkant | blaffen, klaffen'

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) A szótő a →*kap* tövével lehet azonos. A szóvégek különféle igeképzők.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kap*

káfol × **A:** 1865 *Káfoltatok!* (Üstökös 1865. nov. 11.: 375); 1874 Be ... *káfolva* [sz.] (Nyr. 3: 514) **J:** 1. 1865 'játékpénzt befizet a kasszába, a bankba (teke- és kártyajátéknál) | Spielgeld in die Kasse, in die Bank einzahlen (beim Kegel- und Kartenspiel)' (Üstökös 1865. nov. 11.: 375) (↑), 1880 'ua.' (Nyr. 9: 333); 2. [be~] 1874 'berúg | sich betrinken' (Nyr. 3: 514) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *káffā* ~ 'vesz, vásárol; kereskedik, kufárkodik', (h. baj.-osztr.) *káffn*, *khaffā* 'vesz, vásárol', – ném. *kaufen* 'vmi pénzén vásárol' [germán eredetű; vö. óész. germ. *kaupa*, ang. (óang.) *cēapian*; stb.: 'kereskedelmi ügyletet folytat']. Vö. még ném. *sich einkaufen* 'vmire jogot szerez, bevásárolja magát', *sich einen Affen kaufen* 'mámorosra issza magát'. (△) Az 1. jelentés az osztrák–magyar hadsereg nyelvéből származik. A 2. jelentés a magyarországi bajor-osztrák alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *interkáfár*, *kupec*

kaftán **A:** 1571 *kaftánokat* (Kakuk: CultW. 54); 1603 *kaftaniunk* (Kakuk: CultW. 54); 1670 *kaptány* (NySz.); 1788 *kaptanból* (NSz.); 1795 k. *Káftán* (NSz.) **J:** 1. 1571 'keleti köntös | Kaftan' (Kakuk: CultW. 54) (↑); 2. 1860/ 'kényelmes férfi házikabát | bequemer Hausrock für Männer' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. (R.) *kaftan* 'hivatalos személy ünnepi ruházata' [? < újpérsza *ħaftān* 'mellény a páncél alatt; felszerelés, páncélzat']. (≈) Megfelelői: ném. *Kaftan*;

ang. *caftan*; stb.: 'köntös, kaftán'. ☐ A szó belseji *ft ~ pt* hangkapcsolathoz vö. → *kaptár*. ☐
Az 1. jelentés történelmi műszó.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 206; EWUng.

kagyló **A:** 1549 ? *Kageluat* (Oklsz.); 1700 k. *Kagyulához* (Nyr. 73: 19); 1724 *kágyilló* (Nyr. 38: 317); 18. sz. *Kagyilló* (Nyr. 2: 227); 1803 *kagyló* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Muschel* a.); 1818 *kágyu* (NSz.); NYJ. *gázsoffa, kádzsojja* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1700 k. 'csiga | Schnecke' (Nyr. 73: 19) (↑); 2. 1724 'nyálkás testű, fej nélküli, kemény héjban élő víziállat; ennek az állatnak a héja | Muschel; Muschelschale' # (Nyr. 38: 317) (↑); 3. 1828 'csiga mint a belső fül része | Schnecke (Med)' (NSz.); 4. 1832 'anyacsavar, amelyben a szőlőprés orsója forog | Mutter der Spindel der Weinpresse' (NSz.); 5. 1886 'medence; mosdókagyló | Becken (Badezimmer, Spülabort)' # (NSz.); 6. 1900 'telefonkagyló | Hörmuschel' # (NSz.); 7. 1912 'fülkagyló; fül | Ohr(muschel)' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg olasz jövevényszó. | ☐ Vö. ol. (R.) *cocchiglia, cochilla* 'kagyló; csiga; kagylóhéj; csigaház', (gen.) *cochiglia* 'kagyló; csiga', (giul.) *gogola* 'ua.', (tr.) *cagoia* 'ua.' [< fr. *coquille* 'ua.' (lat. *conchylia* [többes szám], *conchylium* 'bíborcsiga; bíborkagyló') < gör. *κογχύλιον* 'ua.']. – Az olaszból való származtatása a kronológiailag legkorábbi adatok három szótagúsága által alátámasztottnak tűnik. ☐ A szó belseji *gy* tisztázatlan; de vö. ol. (giul.tr.) adatot (↑). A szóvégi *ó*-hoz vö. → *kunyhó*, → *szittyó* stb. A 3–7. jelentések metaforikusak.

📖 MNy. 28: 259, 64: 159; TESz.; GPann. 1: 25; EWUng. • Vö. *kokilla, korcsolya*

kagyma → *kagymában*

kagymában † **A:** 1640 *kagymában* (NySz.) **J:** 'hebehurgyán, félvállról; elnagyoltan, felületesen | fahrlässig, geringschätzig (als Adv.); verhudelt, oberflächlich (als Adv.)'

kagyma × **A:** 1761 *katyma* (MNy. 65: 337); 1796 *kotymának* (NSz.); 1935 *kagyma* (Csűry: SzamSz.); NYJ. *gagyma* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. 1761 'semmiség, semmi; csekélység | Nichtigkeit; Kleinigkeit' (MNy. 65: 337) (↑); 2. 1865 'kotyvalék, rosszul főzött étel | Fraß, Gekoch' (CzF. *kotyma* a.); 3. 1868 'hasznavehetetlen tárgy, silány dolog; vminek a selejtje, utolsója | unnützes Ding; Ausschuß' (Ballagi M.: MNyTSz. *kotyma* a.) | <MN> 1. 1795 k. 'hitvány, silány; satnya, vézna | schundig, gering; schwächig' (NSz.); 2. 1935 'zagyva, zavaros | verworren' (Csűry: SzamSz.); 3. 1950 'csúnya, rendezetlen | garstig, ungeordnet' (ÚMTsz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kagyma** származékszó egy fiktív töből. | ☐ A szótó a → *kotyval* szócsaládjának tövével függhet össze. A szó belseji *m* funkciója tisztázatlan. A szóvég feltehetőleg *-a* folyamatos melléknévi igenév; vö. → *csusza*, → *hulla* stb.

■ A **kagymában** származékszó. | ☐ Valószínűleg a *kagyma* szóból jött létre inesszívuszcaggal; kisebb bizonytalanság csupán a szócsalád tagjainak kronológiájában áll fenn.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kotyval*

kahint → *kahog*

kahog × **A:** 1791 *kahogni* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1791 'csahol | kläffen, belfern' (NySz.) (↑); 2. 1879 'köhög | husten' (Nyr. 8: 567)

kahint × **A:** 1792 *kahintottak* (NSz.) **J:** 'vakkant | blaffen'

kahol × **A:** 1792 *kaholó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1792 'csahol | kläffen, belfern' (NSz.) (↑); 2. 1798 'köhög | husten' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ A palatoveláris párhuzamosság alapján a szótő a *keh* (→*kehes*) és a →*köhög* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvégek -g, -l gyakorító képzők és -int mozzanatos képző. A *kahog* veláris szócsalád palatális rokon szavaihoz való összefüggésére kivételes módon csak a korábbi időkből vannak bizonyítékok, azzal is számolhatunk, hogy keletkezésüket a →*csahol* szócsalád is befolyásolta. ☐ Ugyanebből a töből gyakorító képzővel: *kahácsol* 'köhécsel' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); *kahicsál* 'csahol, ugat' (1819: NSz.); *kahitol* 'köhécsel' (1872: Nyr. 1: 279).

📖 NyK. 33: 134; TESz.; EWUng. • Vö. *csahol, kehes, köhög*

kahol → *kahog*

kaholy × **A:** 1792 *Kahoj* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1808 *Kaholy* (Sándor I.: Toldalék); 1869 *káholy* (NSz.) **J:** 1. 1792 'fából készült aljzat, amelyen a kemece v. a kályha áll | Holzunterlage des Ofens' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1867 'kályha | Ofen' (Nyr. 5: 377)

■ Német (E.) jövevényszó. | ☐ Ném. (E.) *kaxəl, koxəl* 'égetett agyaglap a kemencéhez, falburkolat stb.', – ném. *Kachel* 'ua.' [az eredetéhez vö. →*kályha*]. ☐ Az első jelentés úgy keletkezhetett, hogy a kályhacserepet a kályha aljának építéséhez is felhasználták, így vitték át a nevet a kályha fából készült aljzatára is. ☐ Székely nyelvjárási szó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 660; TESz.; EWUng. • Vö. *kályha*

kaja → *kajál*¹

kajács × **A:** 1470 *Kayacz* [szn.] (Oklsz.); 1585 *kalác Zob* (Cal. 199); 1838 *kács* (Tsz.) **J:** <MN> 1. 1470 ? 'görbe lábú | krummbeinig' (Oklsz.) (↑), 1838 'ua.' (Tsz.); 2. 1585 'horgas; görbe | hakenförmig; krumm' (Cal. 199) (↑); 3. 1778 'ferde | schief, schräg' (NSz.); 4. 1880 'formátlan, alakatlan | formlos, ungestalt' (Nyr. 9: 193) | <FN> 1. 1763 'horog; görbe bot | Haken; Krücke' (NySz.); 2. 1838 'gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (Tsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ☐ A szótő eredetéhez vö. →*kajla*. A szóvég névszóképző. A *kács* változat a *kajács* szóösszevonásából keletkezett. ☐ Idetartozik: *kajcsa* 'kampós, horgas, görbe' (vö. *Kaycza* [szn.] (1482: MNy. 83: 70); vö. még (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 504a).

📖 MNy. 11: 406; TESz.; EWUng. • Vö. *kajla*

kajak **A:** 1799 *Kajakénak* [*kajaké* □] (NSz.); 1810 *Kajak, kaják* (Nyr. 92: 337) **J:** 1. 1799 'az eszkimók egyszemélyes, vízhatlan borítású, a bálna gerincéből készült fedett csónakja | Paddelboot der Eskimos' (NSz.) (↑); 2. 1879 'kéttollú evezővel hajtott, könnyű sportcsónak | Sportpaddelboot' # (Nyr. 92: 338)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kajak*; ang. *kayak*; fr. *kayak, kayac*; stb.: 'kajak'. Forrása: eszkimó *q'ajaq*, (K.) *kajakka*: 'ua.'. Nyugat-Európában először mint etnográfiai szakszó, a 19. sz.-tól mint a sport szakszava terjedt el. – Az átadó nyelv tisztázatlan. (△) A *kajaké* változat szóvégi *-é*-je nem egyértelmű. (⊕) Nem tartoznak ide: (R.) *kaik* 'csónak (a törököknél), evezős csónak' (1637: Kakuk: ÉIOsm. 229), *kajik* 'ua.' (1697: Kakuk: ÉIOsm. 229); ezek az oszm. *kayik* 'hajó' jelentésű szóra mennek vissza.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 229; EWUng.

kajál¹ A: 1862 *Kajálni* [sz.] (NSz.); 1900 *kajel* (Zolnay–Gedényi); 1924 *kajolni* [sz.] (Szirmay: TolvSz.) J: 1. 1862 'eszik | essen' (NSz.) (↑); 2. 1963 'hisz, elhisz | glauben, jmdm etw abkaufen' (Kiss K.: MMTolv. 64)

kaja A: 1911 *Kaja* (RTolvSz. 35) J: 'étel, ennivaló | Speise, Fressalien'

■ A szócsalád alapja, a **kajál** cigány jövevényszó. | (≡) Cig. (ném.) *chhaiàwa* [E/1., jövő idő], (fr.) *haiav* [E/1., jövő idő], (ol.balk.) *khava* [E/1., jövő idő], (h.) *cháyom* [E/1., múlt idő]: 'enni' [indoeurópai eredetű; vö. óind *khād*; hind. *khānā*; stb.: 'ua.']. (△) A magyarba feltehetőleg egy hosszú tőalakból képzett alak került át, tulajdonképpen a cigány E/3. *-l* személyragjával együtt, amelyet magyar igeképzőnek érzékeltek.

■ A **kaja** elvonás. | (△) A *kajál* alakból keletkezett.

📖 MNy. 27: 291; TESz.; EWUng.

kajál² → *kiált*

kaján A: 1137 ? *Kaynd* [szN.] (MNL (OL) Dl. 206811); 1621 *Kaján, Kajon* (Szenczi Molnár: Dict.); 1666 *Cainlod* [sz.] (NySz.); 1701 ? *káin* (NySz.); 1793 *kajányok* (NSz.); 1848 *legkajanabb* (NSz.); NYJ. *ekáinyuna* (Gönczi: Göcsej 130) J: 'gonosz, rosszakaratú | schadenfroh; boshaft, böswillig'

■ Köznévvé vált tulajdonnév. | (△) A magyar *Kain ~ Kaján* [szN.]-ből keletkezett; vö. *Kaynd* [szN.] [sz.] (1228 k.: PRT. 1: 794); *Kajän* [szN.] (1257: MNy. 10: 82) [< lat. (e.) *Cain* [szN.]]. A köznevesüléshez vö. még lat. (h.) *cainiticus* 'vad, dühös, haragos; vétkes, bűnös'; port. *caim* 'áruló; gonosztevő'; ol. (lomb.) *gain* 'csalóka, hamis, alattomos', (szic.) *kain* 'haragos'; stb. (△) A *kaján* alak *j* hiátustöltővel és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; ez a fejlődés figyelhető meg a magyar személynévnél is. A köznevesülés feltehetőleg a 16–17. sz.-ban kezdődött.

📖 TESz.; EWUng.

kajdács → *kajdácsol*

kajdácsol × A: 1838 *kajdácsolást* [sz.] (Rajzolatok 1838. nov. 4.: 288); 1857 *gajdácsolásait* [sz.] (NSz.); 1863 *kajdácsolá* (NSz.) J: 'kiabál, rikácsol | schreien, kreischen'

kajdács △ A: 1843 *Kajdács* (Kunoss: UjdSzóf.); 1845 *Kajdacs* (Fogarasi: MNSegédsz.) J: 'papagáj | Papagei'

■ A szócsalád alapja, a **kajdácsol** származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő a →*kajdász* szócsaládjának tövével azonos. A szóvégek gyakorító képzők.

■ A **kajdács** elvonás. | (⌘) A *kajdácsol*-ból keletkezett nyelvújítási szóalkotásként.

kajdász <IGE> × A: 1763 *Kajdászni* [sz.] (NSz.); 1783 *kajdasznak* (NSz.); 1796 *kajdázni* [sz.] (NSz.); 1838 *gajdászni* [sz.] (Tsz.) J: 'kiabál, ordít | schreien, brüllen'

kajdász <FN> Δ A: 1795 k. *Kajdász* (NSz.); 1845 *gajdász* (Fogarasi: MNSegédsz.) J: <MN> 1795 k. 'kiabáló, lármázó | schreiend, lärmend' (NSz.) (↑) | <FN> 1807 'vásári kikiáltó; hírnök | Marktschreier; Herold' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **kajdász** ige fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó a *kajdácso* (→*kajdács*) tövével azonos és összefügg a →*gajdol* tövével, valamint a →*kiált* szócsaládjának tövével. A szóvégek gyakorító képzők. – A *kajdász* főnév az ige alapján keletkezett az igenévszó hatására mint a *halászik* : *halász* (→*hal*²), *vadászik* : *vadász* (→*vad*) stb. esetében. ⊖ Ugyanebből a töből gyakorító képzővel: *kajdál* 'kiált, ordít' (1808: Sándor I.: Toldalék); *kajkol* 'nyöszörög, vonyít, sivít' (1838: Tsz.).

☞ Kodály-Eml. 1957: 133; MNy. 60: 31; TESz., *kajkol* a. is; EWUng. • Vö. *gajdol*, *kajdács*, *kiált*

kajkó × A: 1522 ? *Gago* [SZN.] (MNyTK. 86: 68); 1667 ? *kákó* [?] (NySz.); 1790 *kákó* (NSz.); 1795 k. *kakó* (NSz.); 1810 k. *kajkós* [sz.] (NSz.); 1834 *Gágó* (Kassai: Gyökerésző 2: 244) J: <MN> 1. 1667 ? 'ostoba, bamba; bolondos | dumm, tölpelhaft; närrisch' (NySz.) (↑), 1795 k. 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1874 'görbe kezű; görbe lábú | krummhändig; krummbeinig' (Nyr. 3: 472) | <FN> 1. 1790 ? 'pózna; karó | Stange; Pfahl' (NSz.) (↑), 1832 'ua.' (NSz.); 2. 1810 k. 'horog | Haken' (NSz.) (↑); 3. 1834 'horgas fa | Krummholz' (Kassai: Gyökerésző 2: 244) (↑); 4. 1875 'szénvonó | Kohlenkrücke' (Nyr. 4: 425); 5. 1898 'nádvagó szerszám | Schneidwerkzeug für Schilf' (Ethn. 49: 417)

■ Valószínűleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A -*kó* végződés kicsinyítő képzőnek tűnik; vö. →*fakó*, *szánkó* (→*szán*²) stb. A *j*-s, ill. anélküli változatok egymáshoz való viszonya nem világos. A melléknévi 2. jelentés keletkezéséhez, úgymint minden főnévi jelentéshez valószínűleg a →*kajla*, →*kajsa* stb. is hozzájárultak. ⊕ A →*kajács*, →*kajla*, →*kajsa*, →*kajtat*, →*kojtól*, →*kujtorog* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ TESz.; EWUng.

kajla A: 1332 ? *Kyula* [HN.] (Suciu: DicTr. 1: 119); 1344 ? *Kayla* [HN.] (Suciu: DicTr. 1: 119); 1577 *kajla* (KolGl.) J: <MN> 1. 1577 'lefelé görbült szarvú {tehén, ökör} | mit abwärts gekrümmten Hörnern {Kuh, Ochse}' (KolGl.) (↑); 2. 1767 'lefelé görbülő, lekonyuló | abwärts gekrümmt' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Dēmiffus* a.); 3. 1784 'görbe; ferde | krumm; schräg, schief' (NSz.); 4. 1874 'szeles; bolondos | strudelköpfig; verrückt' (Nyr. 3: 525) | <FN> 1787 'görbeség; hajlás | Krümmung; Biegung' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó valószínűleg a *kajol* ~ *kajl(ik)* 'meggörbül, elgörbül' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.) lehetett. A szóvég -*a* (folyamatos) melléknévi igenévképző; vö. *fura* (→*furcsa*). A magyarázat nehézsége, hogy a *kajla* időrendben későbbi adatolású, mint a feltételezett alapszó. – A *kajol* ~ *kajl(ik)* származékszó egy fiktív töből. Ez a 'meggörbül, elgörbül, hajlik' jelentésű tő esetleg a →*hajt*¹ szócsaláddal függ össze. A szóvég -*l* gyakorító képző. Ebben az esetben a *kajol* és a →*hajt*¹ szócsalád *hajol* tagja szóhasadás útján, párhuzamosan keletkezett megfelelői lehetnek egymásnak. A szó eleji *k* ~ *h* hangváltozáshoz vö. →*homp*, →*hun*y stb. ⊖ Idetartoznak: (R.) *kajlós* 'ökök' görbe szarvakkal' (1691: OklSz.); (R.)

kajlad 'meggömbül, elgömbül' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.). (⊖) Esetleg még idetartozik: (R.) *csajla* 'görbe' (1803: MTsz.). (⊕) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 11: 405, 57: 301, 63: 10; TESz.; EWUng. • Vö. *hajt*¹, *kajács*, *kajsza*, *kajtat*

kajsza × A: 1396 *Kayza* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 497); 1767 *Kajfza* (Pápai Páriz–Bod: Dict. Addenda, 404) **J: 1.** 1396 ? 'ferde | schräg' (ZsigmOkl. 1: 497) (↑), 1767 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict. Addenda, 404) (↑); **2.** 1784 'görbe; horgas | hakenförmig, gebogen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 41); **3.** 1831 'csámpás (láb) | krumm (Bein)' (NSz.); **4.** 1838 'görbe szarvú (ökör) | mit gekrümmten Hörnern (Ochse)' (Tsz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív tö -sz gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö eredetéhez vö. →*kajla*. A szóvégen valószínűleg -a (folyamatos) melléknévi igenévképző; vö. *fura* (→*furcsa*), →*hulla* stb. (⊖) Idetartoznak: (N.) *kajszás*, *kajszos* 'kajla, görbe, lefelé hajlított' (MTsz.).

📖 MNy. 11: 406, 57: 301; TESz.; EWUng. • Vö. *kajla*

kajszibarack A: 1604 *Kayzin barafzk* (Szeneci Molnár: Dict.); 1664 *kajfi barafzkot* (Lippay: PosoniK. 1: 21); 1667 *Kajfi-baraczka* (Wagner: Phras. 3: 180) **J: 1.** 1604 'sárgabarack | Aprikose' # (Szeneci Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1664 'sárgabarackfa | Aprikosenbaum' (Lippay: PosoniK. 1: 21) (↑)

■ Összetett szó. | (⊕) A *kajsi* + →*barack* tautologikus összetétele. Az eredetileg nem adatolt *kajsi* oszmán-török jövevényszó a oszm.-tör. *kāyisi*, *kaysi* 'ua.' alapján. A szónak nincs rokoni kapcsolata a törökben; az újperzsa *qaisi* 'ua.' alakkal azonos, az összefüggés azonban tisztázatlan. (⊖) Megfelelői: blg. *kaŭsia*; szbhv. *kajsija*; újgör. *καϊσί*; stb.: 'ua.'. (⊕) Hasonló szerkezetű összetételhez vö. →*jugszél*, →*lucfenyő* stb. A *kajsinbarack* változat népetimológia hatására keletkezett a →*szín*² szóból. – A *kajsi* 'nyárelőn érő' (1838: Tzs.), 'sárgabarack, kajszibarack' (1865: CzF.) önállósodás a *kajszibarack*-ból. (⊕) A magyar *kajsi* oszmán megfelelőjének a magyarból való származtatása téves.

📖 Doerfer: TE. 3: 570; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 231; EWUng. • Vö. *barack*

kajt → *kajtat*

kajtár × A: 1346 *Kaythar* [SZN.] (OklSz.); 1428 *Kaythor* [SZN.] (AOH. 20: 142); 1615 *kaytér* (NySz.) **J: 1.** 1346 ? 'haszontalan, mihaszna; kártékony | nichtsnutzig; schädlich' (OklSz.) (↑), 1615 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1787 'nyalánk; falánk | naschhaft; gefräßig' (NSz.); **3.** 1792 'keresgélő | stöbernd' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **4.** [~ *lúd*] 1834 'nem költő (lúd) | nicht brütend (Gans)' (Kassai: Gyökerészó 3: 87); **5.** 1838 'csavargó; tilosban járó | vagabundierend; auf Abwegen gehend' (Tsz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó a *kajt* (→*kajtat*) lehet; a szóvég -ár névszóképző; vö. →*búvár*, →*kopár*. A jelentések a tö 'meggömbül, elgömbül' jelentéséből fejlődtek ki; vö. →*csavarog*, →*keres* stb. A magyarázat azáltal bizonytalan, hogy a szó maga korábbi korból adatolható mint a feltételezett alapszó; a szócsalád igéi a nyelvjárásban régóta használatban voltak. (⊖) Idetartozik: *kajti* 'keresgélő; birizgáló' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 504), a *kajtár*-ból szórövidüléssel és -i kicsinyítő képzővel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kajtat*

kajtat × **A:** 1779 u. *kajtat* (NSz.); NYJ. *kojtat* (MTsz.) **J:** 1. 1779 u. ? 'kutat; keresgél | herumsuchen; herumstöbern' (NSz.) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdédSz.); 2. 1853 'kószál; kóborol | sich umhertreiben; herumstreichen' (NSz.); 3. 1891 'babrál, piszmog | nesteln, pusseln' (Nyr. 44: 433); 4. 1905 'botorkál | herumstolpern' (ÚMTsz.)

kajt × **A:** 1816 *Kajtok* (Gyarmathi: Voc. 99 [o: 107]) **J:** 'kutat; keresgél | herumsuchen; herumstöbern'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő eredetéhez vö. →*kajla*. A szóvég *-t*, ill. *-tat* deverbális műveltető igeképzők; vö. *készt* : *késztet* (→*kész*) ige. A jelentésfejlődéshez vö. *csavarog*, *keres* stb. (⊖) Idetartozik: (*-ít* műveltető igeképzővel): *kajtít* 'felver, visszaüt, feltár, felderít' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 86).

📖 MNy. 11: 407; TESz.; NyK. 80: 161; EWUng. • Vö. *kajla*, *kajtár*, *kall*, *kojtol*, *koldul*, *kujtorog*

kajüt **A:** 1789 *kájutába* (MNy. 66: 233); 1811 *kajütben* (NSz.); 1815 *Kajüttájából* (NSz.) **J:** 'hajószoba | Kajüte'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kajüte*; holl. *kajuit*; fr. *cajute*; ol. (N.) *caiuta*; or. *kaoma*; stb.: 'hálófülke, kabin'. A holland nyelvi hatás által vált elterjedtté [< fr. (ófr.) *cahute* 'rossz kunyhó, viskó']. (⇒△) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *huta*

kaka → *kakál*

káka **A:** 1138/ ? *Kaka* [SZN.] (MNy. 32: 131); 1326 ? *Kakazeg* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 508); 1500 k. *kaka* (MNy. 21: 141); 1552 *kákac* (NySz.); 1585 k. *káko* (Gl.); 1783 *kákóból* (Molnár J.: MKönyvHáz 3: 519); NYJ. *kákés* (Nyr. 92: 545) **J:** 'vizes, mocsaras területeken élő növény, amelynek hengeres, levéltelen szára van | Binse (*Scirpus*)'

■ Valószínűleg jövevénytörök szó egy török nyelvből. | (≡) Tat. *kakī* 'egy fajta mocsári növény'; bask. *qaqi* 'ua.'; kaz. *qoya* 'egy fajta nád, nádas'; sór *qoya* 'ua.'; stb. [? < török **qaq* 'mocsár, láp']. (△) A magyarba átkerült alakja: **qaqa* vagy talán **qaqi*; a szóvéghez vö. →*bika*, ill. →*dara*. A *kákó* változathoz vö. →*kagyló*, →*szittyó* stb. – Az átvétel idejét nem lehet pontosan meghatározni.

📖 MNy. 3: 224; TESz.; NytudÉrt. 105: 60; Ligeti: TörK. 310, 542; EWUng.

kakadu **A:** 1693 *kaketu* (EWUng.); 1799 *kakatuk* (NytudÉrt. 120: 24); 1800 *Kakadú* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1805 *Kakadu* (NSz.) **J:** 'egy fajta bóbítás papagáj | Kakadu (*Cacatuinae*)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kakadu*; holl. *kakatoe*; fr. *cacatoès*, *cacatois*; port. *cacatua*, *cacatu*; or. *kakady*; stb.: 'kakadu'. Forrása: maláj *kakatuwa* 'egy fajta bóbítás papagáj a maláj szigetvilágban' [valószínűleg onomatopoetikus]. Részben a portugál, részben a holland által terjedt el. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kakas*

kakál **A:** 1536 *kakalnom* [sz.] (NySz.); 1604 *Kakálok* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'székel, bérsárt ürit | kacken' #

kaka **A:** 1552 *kaka* legény (Heltai: Dial. L7b) **J:** [korábban jelzői értékben is] 'bélsár | Kacke' # **Sz:** ~s 1825 (NSz.)

kaki **A:** 1900 *kaki* (Zolnay–Gedényi) **J:** 'bélsár | Kacke' #

■ A szócsalád alapja, a **kakál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cacare* 'kakál' [onomatopetikus eredetű; vö. még gör. *κακ(κ)ῶ* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *kacken*; ol. *cacare*; stb.: 'ua.'

■ A **kaka** elvonás. | (⊕) A → *kaka* elvonással jött létre a *kakál*-ból. Ehhez hasonló: gör. *κάκκη*; ném. *Kacke*; ol. *cacca*; stb.: 'kaka'.

■ A **kaki** szórövidülés. | (⊕) A *kaki* szórövidülés a *kaka* szóból -i kicsinyítő képzővel.

📖 TESz.; EWUng.

kakaó **A:** 1757 *Cacao* (NSz.); 1780 *kakáo*-vajból (NSz.); 1783 *Kákáo*-fa (NSz.); 1789 *kakaut* (NSz.); 1795 *kakaót* (NSz.) **J:** 1. 1757 'tropikus vidékeken növény fa termése, babja (amely a csokoládé alapanyaga) | Kakaobohne' (NSz.) (↑); 2. 1789 'kakaópor | Kakaopulver' # (NSz.) (↑); 3. 1929/ 'kakaóital | Kakaotränk' # (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kakao*; ang. *cocoa*, *cacao*; fr. *cacao*; sp. *cacao*; or. *kakao*; stb.: 'kakaó'. Forrása: [navatl *cacaua atl* 'kakaófa']. A spanyolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A 2., 3. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng.

kakas **A:** 1138/ *Kakafti* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 134); 1185/ ? *Kokus* [HN.] (MNL (OL) 273126); 1218 *Cokos* [szn.] (OkISz.); 1323 *Kokas* [szn.] (Nyr. 67: 2); 1395 k. *kakas* (BesztSzj. 1218.); 1834 *Kukas* (Kassai: Gyökerésző 3: 89); 1838 *Kokis* (Tsz.); NYI. *kókus*-töki (MTsz.) **J:** 1. 1138/ 'a tyúk hímje | Hahn' # (MNY. 32: 134) (↑); 2. 1533 'különbéle madarak hímje | Männchen verschiedenartiger Vögel' (Murm. 1077.); 3. 1604 'szélkakas | Wetterhahn' (Szenczi Molnár: Dict. *Pinnaculu[m]* a.); 4. 1783 'bizonyos kézi lőfegyverek elsütő szerkezetének alkatrésze | Flintenhahn' (NSz.); 5. 1788 'nagy nemi képességű v. magát ilyennek mutató férfi | Mann (von der Sexualität her gesehen)' (NSz.); 6. 1793 'francia ember | Franzose' (NSz.); 7. [vörös ~] 1817 'tűzvész | Feuerbrand' (NSz.); 8. 1877 'pattogatott kukorica | durch Rösten geborstene Maiskörner' (Nyr. 6: 474); 9. 1900 'ütés okozta vörös folt, dudor | roter Fleck, Tippel von einem Hieb od. Schlag' (NSz.); 10. 1905–1908 'a dióbél négy gerezdje együtt | der ganze Nußkern' (ÚMTsz.); 11. 1912 'mérgesen verekedő gyerek | raufsuchtiger Knabe' (NSz.); 12. 1913 'kisfiú kukija | Penis eines kleinen Knaben' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kokoš* 'tyúk, jérce'; szbhv. *kokoš* 'ua.'; szlk. (N.) *kokoš* 'kakas; verekedős ember'; ukr. (N.) *кóкуш* 'kakas; kakas <fegyveren>'; stb. [onomatopetikus eredetű; vö. szláv **kokotati* 'gágog, fecseg, locsog']. (≈) Megfelelői: albán *kokosh* 'kakas'; rom. *cocoș* 'ua.'; stb. (⊕) A 2–5. és 7–12. jelentések metaforikusak; részben talán német vagy szláv mintára; a 7. jelentéshez vö. ném. *roter Hahn* '(tüzes) üszök, tűzvész'. A 8. és 10. jelentés keletkezése a kakastaréj szóval való hasonlóságon alapszik; legvégül vö. szln. *kokot* 'kakas; az egész dióbél'. A 12. jelentéshez vö. → *kakatszeg*. A 6. jelentés tréfás népetimológia által a lat. *Gallus* 'gall, francia' (→ *gall*) és a lat. *gallus* 'kakas' szavakkal való azonosítással keletkezett. (⇒⊕) Valószínűleg a magyarból: rom. *cocoși* [többes szám] 'szétpattant kukoricaszem'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 111; Kniezsa: SzlJsz. 239; TESz.; EWUng. • Vö. *gór-*, *kakadu*, *kakastej*, *kakasülő*, *kakatszeg*, *kokott*, *szél-*

kakastej × A: 1838 *Kakastej* (Tzs.) J: 1. 1838 'tréfás szóhasználatban' víz | Wasser (scherzhaft)' (Tzs.) (↑); 2. 1843 'vmi olyan elképzelt, különleges anyaggal süt, ami a vele készült kenyérnek, kalácsnak csodálatosan jó ízt ad' | (zum Ausdruck für eine – meist vorgetauschte – Zutat zu etw Leckerem bzw. als solches angepriesenem, zB. Brot)' (NSz.); 3. 1895 'madártej, sárma, vadhagyma | Milchstern, Vogelmilch (Ornithogalum)' (PallasLex.)

■ Tükörfordítás, valószínűleg görög vagy latin minta alapján. Összetett szó. | (≡) Vö. gör. *ὀρνιθόγαλον* 'sárma, madártej, vadhagyma', *ὀρνίθων γαλα* 'ínyencség, ínycsok falat, nyalánkság, csemege', tkp. 'madártej'; lat. *lacte gallinaceum* 'vmi nagyon finom', tkp. 'madártej'. (≈) Megfelelői: fr. *lait de poule* 'édesség tejből és tojásból', tkp. 'madártej'; ol. *latte di galline* 'ritka étel', tkp. 'madártej'; stb. (⊕) A magyarban: →*kakas* + →*tej* tagokból áll. A megnevezés arra utal, hogy valami nagyon finomról van szó. Hasonló szemlélethez vö. *madártej* (→*madár*-). Az 1. és 3. jelentés a magyarban keletkezett.

📖 MNy. 34: 96; TESz.; EWUng. • Vö. *kakas, tej*

kakasülő [6] A: 1597 *kakas wlwnel* (SzT.); 1643 *kakasülöt* (NSz.); 1655 *kakas wlein* (MNy. 2: 271) J: 1. 1597 'a szarufákat összekötő keresztgerenda | Hahnenbalken' (SzT.) (↑); 2. 1767 'állványzat, amelyen a tyúkok és kakasok alszanak | Lattengestell für Hühner' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); 3. 1793 'karzat a nézőtéren | Galerie (im Theater)' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel keletkezett a →*kakas* + *ülő* (az →*ül*¹ 'ül' folyamatos melléknévi igeneve) összetételéből, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A szó arra utal, hogy a hagyományos mezőgazdaságokban a baromfi a tyúkketreben egy magasra felrakott rúdon ülve aludt. A 3. jelentés tréfásan a színházi karzatra vonatkozik; ehhez vö. ném. *Hahnenbalken*; fr. *poulailler*: 'tyúklétra; legmagasabb erkély a színházban'. (⊖) Egyéb megnevezések: *kakasgerenda* 'kakasülő-gerenda' (1604: Szenczi Molnár: Dict.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kakas, ül*¹

kakatszeg × A: 1780 *kakad-szegnek* (NSz.); 1816 *Kakas-szeg, Kotak-szeg* (Gyarmathi: Voc. 98, 99); 1902 *kakatszeg* (Jankó: BNépr. 245); NYJ. *kakaccég, kokotszég* (ÚMTsz.) J: 1. 1780 'régi faeke gerendelyén levő lyukak egyikébe állított erős szeg, amely a patingot rögzíti | Spannagel am Grindel des alten Holzpfuges' (NSz.) (↑); 2. 1905 'a szekérrúd végén lévő szeg, amelybe a nyaklót akasztják | Nagel am Ende der Wagendeichsel' (NyF. 17: 31); 3. 1935 'erős, görbe szeg, amely a szekéroldalt rögzíti | fester Krummnagel, der die Wagenleiter festhält' (Csűry: SzamSz. *kokatszeg* a.)

■ Összetett szó. | (⊕) A *kakat* (↑) + →*szeg*³ szavakból keletkezett tautologikus összetétellel. Az előtag egy déli szláv nyelvből származó jövevényszó; vö. óe. szl. *kokotъ* 'kakas'; szbhv. *kokot* 'ua.; gágog, fecseg, locsog', (N.) 'hím vessző'; cseh (R.) *kokot* 'ua.; kakas', (N.) *kokotek* 'ekeszeg'; szlk. (N.) *kokot* 'hím vessző'; or. (R.) *κοκοτъ* 'kakas'; stb. [az eredetéhez vö. →*kakas*]. – Egyes változatok keletkezését a →*kakas* is befolyásolhatta. A 2., 3. jelentés metaforikus. A régi helynevek mint *Kokot* [HN.] (*1075/ 1217: Györffy: DHA. I: 215)) ugyanarra az etimonra mennek vissza, de feltehetőleg a 'kakas' jelentésű szláv szóval függnek össze, a magyar összetétel első tagjával szótörténeti szempontból nem állnak közvetlen kapcsolatban.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 115; Knieszsa: SzlJsz. 240; TESz.; EWUng. • Vö. *kakas, szeg*³

kaki → *kakál*

kákics × **A:** 1263/ ? *Kakych* [szn.] (PRT. 2: 323); 1578 ? *kakoc* (NyIrK. 24: 85); 1584 *Kakich* (NySz.); 16. sz. *kakalitz* (Bálint: SzegSz.); 1604 *kakalicz* (Szenczi Molnár: Dict. *Sónchus* a.); 1759 *Kakóts* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 260); 1798 *Kákitsnak* (NSz.) **J:** 'különféle gyomnövények megnevezésére, pl. csorbóka, pitypang) | {zur Benennung versch. Arten Unkraut, zB. Gänsedistel, Löwenzahn usw.)'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A változatok egymáshoz való viszonya nem elegendő a tisztázáshoz.

📖 TESz.; EWUng.

kákog × **A:** 1552 *kákog* (Heltai: Dial. Fl1a); 1568 *megkakogyac* (NySz.); 1604 *Kákagoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1812 *kakogás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1552 'fecseg | schwatzen' (Heltai: Dial. Fl1a) (↑); 2. 1565 'káro; kárál | krächzen; gackern' (NySz.); 3. 1577 k. 'köhög; krárog | husten; sich räuspern' (OrvK. 161); 4. 1604 'brekeg, kuruttyol | quaken' (Szenczi Molnár: Dict. *Quóáxo* a.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő a → *gágog*, → *hákog* tövével függ össze. A szóvégek gyakorító képzők.

📖 MNy. 43: 59; TESz.; EWUng. • Vö. *gágog*, *hákog*

kaktusz **A:** 1787 *Cactus* (NSz.); 1844 *kaktosok* (NSz.); 1852 *kaktusz* (NSz.); NYJ. *kaptusz* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'trópusi eredetű, rendszerint tövises, húsos szárú kétszikű növény | Kaktus' #

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Kaktus*; ang. *cactus*; fr. *cactus*; stb.: 'kaktusz'. Vö. még lat. *cactos* 'egy fajta hosszú levelű articsóka', (tud.) *cactus* 'kaktusz' [< gör. *κάκτος* '(tüskés) articsóka']. A mai jelentés úgy keletkezett, hogy a megnevezés az Amerikából származó húsos, tüskés növényekre áttért. ⊕ A magyar alakváltozatok részben latin és német forrásra mennek vissza.

📖 TESz.; EWUng.

kakukk **A:** 1335 *Kakuk* [szn.] (Oklsz.); 1395 k. *kukuch* (BesztSzj. 1216.); 1604 *Kakkukolok* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1776 *Kúkúkról* (NSz.); 1787 *kakukkola* [sz.] (NSz.); 1792 *kukukkolt* [sz.] (NSz.); 1795 *kakukk* (NSz.) **J:** 'gerléhez hasonló nagyságú, sajátos hangjáról ismert madár, amely a tojásait idegen fészekbe rakja | Kuckuck (*Cuculus canorus*)' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Az első szótagi *u*-t tartalmazó változatokat más nyelvekben előforduló hasonló onomatopoetikus eredetű szavak is befolyásolhatták; vö. lat. *cuculus*; ném. *Kuckuck*; fr. *coucou*; or. *кукушка*; stb.: 'kakukk'.

📖 Aquila 21: 205; Balassa-Eml. 24; TESz.; EWUng. • Vö. *kakukkfű*

kakukkfű **A:** 1395 k. *kakuc fiu* (BesztSzj. 369.); 1604 *Kakukfű* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta, az ajakosak családjába tartozó illatos fűszernövény | Thymian (Thymus)' (BesztSzj. 369.) (↑); 2. 1395 k. 'más rokon v. nem rokon növények, ill. növénynemzetségek megnevezéseként) | {zur Benennung versch. duftender Heilkräuter}' (BesztSzj. 370.)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *kakukk* + → *fű*¹ 'fű(féle), gyógy(fű), gyógynövény' összetétele, szintaktikailag bizonytalan alárendeléssel. A 2. jelentés lehetett az eredeti. A megnevezés viszonya a → *kakukk*-hoz tisztázatlan; de hasonló megnevezéshez vö. *kakukkvirág* 'egy fajta növény; fogasír, kakukktorma' (1578: NySz.); *kakukkborsó* 'erdei borsó' (1838: Tzs.) stb.; vö. még → *madár*-. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Kuckucksblume* 'kosbor'; ang. *cuckoo-flower* 'fogasír'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fű*¹, *kakukk*

kaláber → *kalabriáz*

kaláberezik → *kalabriáz*

kalabriász → *kalabriáz*

kalabriáz Δ **A:** 1853 *kalabriázni* [sz.] (NSz.) **J:** 'egy fajta kártyajátékot játszik, alsózik | Klabrias spielen'

kalabriász Δ **A:** 1863 *calabriasz* (NSz.); 1867 *kalabriászozni* [sz.] (NSz.); 1872 *kalábriász* (MNy. 63: 103); 1888 *klaberjaszjátshók*, *Klabriász* (NSz.); 1891 *kalabriástársakat* (NSz.) **J:** 'alsós mint kártyajáték | Klabrias'

kaláberezik Δ **A:** 1886 *kalábereznek* (BpHírlap 1886. szept. 24.: [Melléklet, 1]); 1870 *kalabereznek* (NSz.); 1891 *kalábereznek* (NSz.); 1960 *kaláberezik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'egy fajta kártyajátékot játszik, alsózik | Klabrias spielen'

kaláber Δ **A:** 1880 *kalaberre* (Bolond Istók 1880. dec. 19.: 7); 1888 *kalábert* (NSz.) **J:** 'alsós mint kártyajáték | Klabrias'

■ A szócsalád alapja, a **kalabriász** német jövevénytípus. | (≡) Ném. *Klüberjaß*, *Klabrias* 'régikártyajáték' [< jidd. *klaberjasch* 'ua.']. (≈) Megfelelője: holl. *klaverjas* 'ua.'.

■ A **kalabriáz** szófajtváltozás. | (⊕) A *kalabriász*-ból keletkezett.

■ A **kaláberezik** átformált alak. | (⊕) A *kaláberezik* valószínűleg egy átformált alakja a *kalabriáz* szónak, miközben az *-ezik* végződésű igéknel (mint az → *egyezik*, *éhezik* (→ *éh*) stb.) hangátvetés, ill. analógia játszhatott szerepet.

■ A **kaláber** elvonás. | (⊕) A *kaláberezik* szóból jött létre.

📖 TESz. *kaláberez* a.; EWUng.

kalács¹ **A:** 1370 ? *Kalach* [SZN.] (BánffyOkl. 1: 290); 1395 k. *kalach* (BesztSzj. 1251.) **J:** 1. 1395 k. 'finomlisztből tejjel, élesztővel készített tésztaféle; sütemény | Gebäck aus feinem Hefeteig; Backwerk, Kuchen' # (BesztSzj. 1251.) (↑); 2. 1545 'kelt tésztából sült sütemény; (finom) sütemény | Gebäck aus feinem Hefeteig; Backwerk, Kuchen' (Oklsz.); 3. 1882 'egy tekercs kender; fonatba csavart fonal, szalma stb. | ein Kranz Hanf; in Flechten gelegtes Garn, Stroh usw.' (Nyr. 11: 572)

■ Szlav jövevénytípus. | (≡) Szbhv. *kolač* 'cukrász áru, sütemény, kalács, pékség; egy köteg kerékabroncs; kerek súly a halászhálón', (N.) 'kerek ünnepi kenyér; stb.'; szlk. *kolač* 'sült tésztaféle, sütemény, kalács; kerek, lepény formájú tárgy'; or. *калач*, (R.) *калач* 'függőzár alakú

fehér cipó, vekni; fehér búzakenyér'; stb. [< szláv *kolo 'kerék']. (⊗) Megfelelői:ném. (k.-ném.) *kollatsch, kollatsche* 'egy fajta sütemény', (B.) *golatschen* 'kerek sütemény'; rom. *colac* 'kalács, sütemény; gumiabroncs, csiga, tekercs, henger; kútkáva'; stb. (⊕) A 2., 3. jelentés metaforikus.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 240; TESz.; EWUng. • Vö. *kalács*³, *kóló*, *kürtőskalács*, *térdkalács*

kalács² × **A**: 1370 ? *Kalach* [szn.] (BánffyOkl. 1: 290); 1585 Saytó *kálláts* (Cal. 237); 1832 *Kalácsfának* (NSz.); 1875 *kalác-fo* (MTsz.) **J**: 'görbe (v. vmely célból meghajlított) fa(darab) | krummes (od. für irgendeinen Zweck gekrümmtes) Holz(stück)'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó a →*kall* szóéval lehet összefüggésben. A szóvégek -ács névszóképző; vö. →*bogács*, *szilács* (→*szilánk*) stb. A 'himbálódzik' : 'meggömbül, elgömbül' jelentés összefüggéshez vö. →*csavarog*; vö. még →*kódórog*. (⊖) Idetartozik: *kalócsa* 'keresztfa a szalmafedél tetőgeincénél mint szélellenő; egy fajta oldalmerevítő, oldaltám' (1736: HOKISzj. 65).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kall*

kalács³ † **A**: 1645 *kalák* [?]; *kolák* [?] (Bakos F.: REL. 234) **J**: 'feljelentőnek, nyomravezetőnek fizetett jutalom | Lohn für einen Ermittlungshelfer, Angeberlohn' **Sz**: **kalákol** 1728 *kikalákol* 'nyomra vezet | auf die Spur bringen' (Bakos F.: REL. 234)

kalácsol † **A**: 1757 *kalácsol* (Bakos F.: REL. 234) **J**: 'jelez, mutat, nyomra vezet | anzeigen, auf die Spur bringen'

■ Román jövevényszó. | (⊖) Rom. *colac, colaci* [többes szám] 'egy fajta sütemény, cipó; ilyen formájú v. gömbölyded alakú', (R.) 'vérdíj; a megtaláló jutalma <pl. egy elveszett állatért>; kártérítés, jutalom a megtalált állat ápolásáért; pénz' [szláv eredetű; vö. →*kalács*¹] | rom. *colăci* 'megad, közöl, jelez, megmutat; elszabadult állatot befog; a körözöttet megtalálja'; ez egy, a főnévtől független átvétel. (⊕) A szó eleji *ka* a →*kalács*¹ hatására keletkezhetett. A *kalákol* származékszó a *kalács*³ szó *kalák* változatának hatására jött létre.

📖 TESz.; Bakos F.: REL. 234; EWUng. • Vö. *kalács*¹

kalácsol → *kalács*³

kaláha × **A**: 1803 *kaláhájából* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Auswalzen* a.); 1838 *kalahája* (Tsz. Bere a.); NYJ. *kaláh, kolha* (ÚMTsz.); *kláha* (MTsz.) **J**: **1.** 1803 'pelyva; a kalász szálkája, bajusza | Spreublättchen; Granne' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Auswalzen* a.) (↑); **2.** 1900 'árpakorpa | Gerstenkleie' (ÚMTsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szláv jövevényszó. | (⊕) Átvétel lehet egy nem bizonyítható szláv származékszóból, az alapszavához vö. →*kalász*. Szó elején eredetileg mássalhangzótorlódás volt. (⊙) A szó leginkább a Közép-Dunántúlon él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 658; TESz.; EWUng. • Vö. *kalász*

kaláka × **A**: 1630 *klakaban* (TESz.); 1633 ? *kaláka* [az adat közlése nélkül] (StCercLingv. 19: 555); 1703 *Kaláka* (HOKISzj. 64); 1762 *kálákásokkal* [sz.] (NyIrK. 6: 71); 1854 *kallakának* (NSz.) **J**: **1.** 1630 'robotszerű, kötelező munka | fronartige Pflichtarbeit' (TESz.) (↑); **2.** 1633 ? 'önkéntes összeállítás egyes munkák elvégzésére a kölcsönösség alapján | freiwillige

Gemeinarbeit zu gegenseitiger Aushilfe' (StCercLingv. 19: 555) (↑), 1764 'ua.' (NyIrK. 6: 70); 3. 1825 'társasélet, összejövetel, társaság | Geselligkeit, Gesellschaft' (MNY. 70: 352); 4. 1838 'lármas veszekedés, verekedés | Krawall' (Tsz.)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *clacă* 'önkéntes közös munka; a rá következő mulatság' [végartikulussal] *claca* 'ua.', (R.) 'robotmunka' [déli szláv eredetű; vö. blg. *mlaka* 'önkéntes közös munka; esti társas összejövetel'; szbhv. *tlaka* 'robotmunka'; stb.]. (△) A szó eleji *ka*-s változatok a mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek; A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. A 3. jelentésre visszavezethető 4. jelentés a gyakran nagyon hangos beszélgetésen alapszik.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 946; TESz.; EWUng.

kalakócs × **A:** 15. sz. eleje ? *Kalakaspathaka* [HN.] (Nyr. 104: 364); 1676 *Kalakocz* fából (NySz.); 1966 *kalakócs, klokocs* (Csapody–Priszter: MNövSz. *hólyagfa* a.) **J:** 'hólyagfa | Pimpernuß (Staphylea pinnata)'

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *klokoč*; szbhv. *klokoč*; cseh *klokoč*; stb.: 'hólyagfa' [onomatopetikus eredetű; vö. szláv **klokati* 'bugyog, böffen, csuklik']. A megnevezés azon alapszik, hogy a növény érett toktermése rázásakor zörgő, csörgő hangot ad. (⊙) A szlováksággal érintkező nyelvjárásokban él.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 241; TESz.; Nyr. 104: 363; EWUng.

kalamajka **A:** 1817 *karamajka* (NSz.); 1818 *Colomeika* (NSz.); 1824 *kalamajkatáncz* (NSz.); 1857 *Kalamájkát* (NSz.); NYJ. *kalamajkó* (MTsz.) **J:** <FN> 1. 1817 'egy fajta gyors ütemű tánc | Art schneller Tanz' (NSz.) (↑); 2. 1882 'társas összejövetel, mulatság | geselliges Beisammensein, Unterhaltung' (NSz.); 3. 1899 'zürzavar, felfordulás; veszekedés | Durcheinander; Zank' # (Nyr. 28: 281) | <MN> 1876 'hóbortos, féleszű | rappelig; halbverrückt' (Nyr. 5: 522)

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *коломийка* 'egy fajta kárpátukrán népdal; egy fajta gyors kárpátukrán néptánc' [< ukr. *Коломия* [HN.] 'galíciai város']. Részben az ukránból származnak (a hangrendi kiegyenlítődést mutató alakok) magyar közvetítéssel is: ném. *Kalamaika*, (R.) *kolomejka*; rom. (N.) *coloméică*; szlk. *kalamajka*, (N.) *kolomejka*; stb.: 'egy fajta tánc'. (△) A főnévi 2. jelentés metonímia. A legismertebb 3. jelentés valószínűleg a 2. jelentésre megy vissza. A melléknévi jelentés a főnévi 3. jelentéssel függhet össze; vö. még *kelekótya* (→*kelekólál*). (△⇒) A magyarból: rom. (E.) *călămăică* 'lárma, zaj; zürzavar'. (↺) Nem tartozik ide: A (R.) *kalamajka* 'egy fajta gyapjúszövet' (1785: Nyr. 96: 505); a (R.) *kalámán* 'egy fajta kelme' (1755: MNY. 60: 364) szóval együtt, ezek a ném. *Kalmank*, *Kalamank* 'ua.' szóból erednek s legvégül a gör. (biz.) *καμηλαύκιον* 'egy fajta sapka' szóra mennek vissza. A szövetnév hangalakja a magyarban a szóban forgó táncnév hatását tükrözheti, bizonyítva, hogy a *kalamajka*, mint egy fajta tánc már a 18. sz.-ban ismert volt.

📖 Nyr. 68: 50; Kniezsa: SzlJsz. 241; TESz.; EWUng.

kalamáris Δ **A:** 1527 *clamarys* (Heyden: Puerilium 32); 1533 *Kalamaris* (Murm. 2551.); 1538 *kalmaris* (Pesti: Nomenclatura T1); 1560 *kalomárist* [✍] (Nyr. 91: 363); 1585 k. *kolomarys* (Gl.); 1634 *Kalamáris* (Kovács I.: LevAd.); NYJ. *kalamárisz* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'tintatartó | Tintenfaß'

kalamus Δ **A:** 1653/ *kalamus* (Farkas: GLEl.); 1805 *kalamos* (Gáldi: Szótir. 216); 1898 *kalámus* (Rell: LatSz. 41) **J:** 'íróeszköz; író toll | Schreibzeug; Schreibfeder'

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. (k.h.) *calamare*, (h.) *calamaris*: 'a tollszárhoz tartozó', – lat. *calamarius* 'az írónádhhoz tartozó', (k.) *calamarium* 'tintatartó', (h.) 'tollszár' | lat. *calamus* 'nád, cső; nádsíp; író nád' [< gör. *κάλαμος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: cseh *kalamář*; le. *kalamarz*; stb.: 'tintatartó'; – fr. *calame*; szlk. *kalamus*: 'író nád'. (△) A szóvégi -s-hez vö. →*ámbitus*, →*április* stb. A *klamáris* változat az első nyílt szótag hangzókiesésével keletkezett; vö. *kláris* (→*kaláris*).

📖 TESz., *kalamus* a. is; EWUng. • Vö. *kálmos*, *karamell*, *szalma*

kalamus → *kalamáris*

***kaland*¹** → *kalandos*

***kaland*²** → *kalandozik*

kalandor → *kalandozik*

kalandos × **A:** 1348 *kalandus* (OkI Sz.); 1380 *kalandas* (OkI Sz.); 1531 *kalandofokat* (TelK. 192); 1808 *kálendás* fraterék (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1348 'eleinte csak papokból, később világi személyekből is álló, jótékony célú, vallásos szervezet, társulat különösen az elhunyt tagok tisztességes eltemetésének, gyászmisék mondásának stb. céljával | Kalandbrüderschaft' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1531 'az előbbi szervezet, társulat tagja; társ | Kalandbruder; Gefährte' (TelK. 192) (↑); **3.** 1535 k. 'titkos szövetkezés, összefogás | geheimer Zusammenschluß' (Zay: Lánd. 35: 17); **4.** 1566 'társaság | Gesellschaft' (Heltai: Fab. 83); **5.** 1727 'földművesek, iparosok temetkezési segélyegylete | Leichenbestattungsverein von Bauern, Handwerkern' (MNy. 36: 188); **6.** 1893 'az előbbi társulat tagja | Mitglied eines solchen Vereins' (MTsz.) | <MN> [~ *társ*] 1708 'sorstárs, hivatásbeli társ; gyámtárs | Schicksals-, Berufs- <Genosse>' (Pápai Páriz: Dict.)

***kaland*¹** × **A:** 1763 *Kaland* (NSz.) **J:** '(tag)társ, pajtás | Mitglied, Kamerad'

■ A szócsalád alapja, a ***kalandos*** német (feln.) jövevényyszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kalendas* 'vallási-társadalmi rend tagjainak gyűlése minden hónap elsején' [< lat. *Calendae* [többes szám] 'a hónap első napja']. Vö. még ném. (kfn.) *kaland*, *calend* 'vallásos egyesülés a temetkezés és a holtak lelki üdvösségének gondozásáért', (R.) *land* 'a prédikátorok zsinati gyűlése; társasági összejövetel; lakoma, vendégség'. (△) A *kalandos* az -s névszóképzős szavak olyan csoportjába tartozik, amely egy foglalkozásnevet fejez ki; vö. *esztergályos* (→*esztergár*) stb. A főnévi 3–6. jelentés és a melléknévi jelentések a magyarban keletkeztek.

■ A ***kaland*** elvonás. | (△) A *kalandos*-ból vonódott el; a 'társaság' > '(segítő)társ, bajtárs' jelentésfejlődéséhez vö. →*cimbora*, →*kamerád* stb. (△) A latinból való származtatása jelentéstani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kalendárium*

kalandozik **A:** 1668 *Kalandozva* [sz.] (NySz.); 1759 *kalándoazol* (NSz.); 1797 *kallandozz* (NSz.); 1862 *Kalandozik* [▽] (NSz.) **J:** **1.** 1668 'bolyong, csavarog; jár-kel, fel és alá jár | umherirren, herumstreifen; umhergehen, auf und ab gehen' (NySz.) (↑); **2.** 1759 'csapong <gondolat, vágy stb.; tárgyától eltér> | schweifen <Gedanke, Phantasie usw.> von der Sache abschweifen' # (NSz.) (↑); **3.** 1831 'vándorol <nomád nép>; zsákmányszerző hadjáratokba

bocsátkozik {nomád nép} | wandern, umherstreifen {Nomaden}; Beutezüge unternehmen {Nomaden}' (NSz.); 4. 1832 'élményeket, kalandokat, viszontagságokat keres, részt vesz bennük | Abenteuern nachgehen' # (NSz.)

kalandor A: 1685 *kalandoroktól* (MNY. 79: 126) J: 1. 1685 'kóborló, céltalan vándor; kalandokat, élményeket kereső személy | ziellos Wandernder; Abenteuern, Erlebnissen nachgehende Person' (MNY. 79: 126) (↑); 2. 1832 'mások kárára érvényesülni akaró, kockázatos eszközöket gátlástalanul alkalmazó személy, szerencselovag | Abenteurer, Glücksritter' # (NSz.)

kaland² A: 1805 *kaland* (Szily: NyÚSz. 158) J: 1. 1805 ? 'izgalmas élmény, vkivel történő rendkívüli esemény | Abenteuer' # (Szily: NyÚSz. 158) (↑), 1832 'ua.' (NSz.); 2. 1834 'rövid ideig tartó, könnyed szerelmi ügy | Liebesabenteuer' # (NSz.); 3. 1854/ 'meggondolatlan, kockázatos vállalkozás | abenteuerliches Unternehmen' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **kalandozik**, **kalandor** relatív fiktív töből eredő származékszók. | ⊕ A relatív tö -*md* gyakorító képzővel, vagy -*n* mozzanatos képzővel + -*d* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*kall* tövével lehet azonos. A szóvégek -*z* gyakorító képző, ill. -*r* deverbális névszóképző. A szavak jelentése a tö eredeti 'himbálódzik' jelentésére megy vissza.

■ A **kaland²** elvonás. | ⊕ A *kaland²* a *kalandozik*-ből való nyelvújítási szóelvonás eredménye.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A feltehetőleg *m* hangot tartalmazó relatív tőhöz vö. *kalamol* 'kószál, barangol; keresgél, kutat; robajt, zajt, lármát csinál' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.); *kalamistrál* 'kószál, barangol; keresgél, kutat; láb alatt van' (1885: Nyr. 14: 334); mindkettő tájszóként él. ⊖ Tisztázatlan idetartozású: *Kulondus* [SZN.] (1138/: MNY. 32: 132); *Kalanda* [SZN.] (1199–1209: MSZA. 65: 10); *Kolond* [HN.] (1220/: VárReg. 105.).

📖 TESz., *kalamol* a. is; Benkő: FiktI. 164; EWUng. • Vö. *kall*

kalangya × A: 1355 ? *Kalanga* [HN.] (OkISz.); 1370 *kalangia* (OkISz.); 1405 k. *kalonga* (SchlSj. 2208.) J: 1. 1355 ? 'szénaboglya | Heuhaufen' (OkISz.) (↑), 1370 'ua.' (OkISz.) (↑); 2. 1416 u./² 'kemence | Ofen' (MünchK. 70vb); 3. 1493 '(gabona)petrence, gabonakereszt; bizonyos mennyiségű gabonakereszt mint mérőszám | Getreidepuppe, Mandel; gewisse Menge von Mandeln als Zählmaß' (OkISz.); 4. 1812 'rakás, halom, mennyiség | Haufen, Stoß, Menge' (NSz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a bolgárból vagy a szerbhorvátból. | ⊖ Blg. (N.) *кладня* 'hosszúkás kupac szénából v. szalmából'; szbhv. *kladnja* '(gabona)petrence, gabonakereszt; halom, rakás <tégla, fa>; – ukr. (N.) *кладня* 'gabonakereszt 15-20 kéből' [< szláv **klad-* 'fektet, helyez']. ⊕ A *kalangya* szóalak keletkezésében nagy szerepet játszott a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldása és a hangátvetés. A második jelentés, amelyre csupán egy adat van, metaforán keresztül jöhetett létre; vö. →*boglya*. – A szó az erdélyi regionális irodalmi nyelvbe is bekerült.

📖 Kniezsa: SzIJs. 242; TESz.; EWUng. • Vö. *kelence*, *láda*, *pokla*

kalap A: 1598 k. *kalap* (MonÍrók. 30: 81); 1861 *kalepom* (NSz.); NYJ. *kalëp*, *kalip* (ÚMTsz.) J: 1. 1598 k. 'egy fajta fejfedő (a férfiak viseletként, rendszerint karimával) | Hut' # (MonÍrók. 30: 81) (↑); 2. 1703 'vminek a (karimás) felső, fedő része, teteje, kupakja, ernyője stb. {sátoré, gombáé, szögé, kapué, kéményé, kulacsé stb.} | der (umrandete) Oberteil – Deckel, Kappe, Kopf usw. – von etw {Zelt, Pilz, Nagel, Kamin usw.}' (PFÉvk. 1956: 138); 3. 1941 'a gabonakereszt

legfelső kéréje | oberste Garbe der Mandel' (ÚMTsz.) – De vö. 1559 *Calap fiueget* (Székely I.: Krón. 181a)

■ Egy összetélteli előtag önállósulása. | (⊕) A *kalapsüveg* (↑) szóból keletkezett, amely részfordítás a ném. (R.) *klappmutse, klappmütze* 'karimás fejfedő' szóból. A *kalap* alak a mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett. A 2., 3. jelentés metaforikus. (⊕) A →*salap* szóval való összefüggése kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *clap* 'kalap'.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 22; MNy. 85: 217; EWUng. • Vö. *klappol, panama¹, süveg, vas⁻¹*

kalapács A: 1413 *Varaskalapach* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 100); 1559 *kalapachra* (Sztárai: ComLep. 38); 1753 *kolopácsal* (NSz.) J: 1. 1413 'kovácsműhely, zúzó, kalapácsos daráló | Hammerwerk, Schlagmühle' (Csánki: TörtFöldr. 1: 100) (↑); 2. 1559 'nyeles kovácsoló- és ütőszerszám | Hammer' # (Sztárai: ComLep. 38) (↑); 3. 1757 'a középfülben található három kis hallócsont egyike | Hammer (im Gehörorgan)' (NSz.); 4. 1879 'hosszú acélsodronyra erősített fémgolyó mint egy atlétikai versenyszám sporteszköze | Hammer (Sportgerät)' (Bánhidi: Sportny.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *klepač* 'kaszakalapács', (N.) 'balta a malomkő megmunkálásához'; cseh (N.R.) *klepáč*, (R.) 'vízimalom; szőnyegporoló 'állvány'', (N.) 'nagybenteki kereplő'; szlk. *klepáč* 'szőnyegporoló', (N.) 'kereplő <játék>', (K.) *klepač* 'kalapács', (N.) *klepáč na kosy* 'kaszakalapács'; ukr. (N.) *кленач* 'kaszaverő üllő, kaszaüllő', (Kárp.) 'kalapács'; stb. [< szláv **klepa-* 'zörget, kopog'; vö. →*kalapál*]. (⊕) Eredeti jelentése 'kaszakalapács' a földművelés szakszókincséhez tartozhatott. Később jelentésbővülés ment végbe, amelynél a *kalapács* a *verő* (→*ver*) szót kiszorította. – A 3. jelentés a lat. (tud.) *malleus* 'kalapács <a hallószervben>' szóból származik; vö. lat. *malleus* 'kalapács <szerszám>'. A 4. jelentéshez példaként vö. ném. *Hammer*; ang. *hammer*; fr. *marteau*; stb.: 'kalapács <sporteszközként is>'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 242; TESz.; MNy. 81: 216; EWUng. • Vö. *kalapál*

kalapál A: 1527 *kalaparlaak* (ÉrdyK. 561); 1561 *kalapalo* [sz.] (OkI Sz.); 1787 *kalopálást* [sz.] (NSz.); 1799 *Kolopálni* [sz.] (NSz.); NYJ. *kalapáll* (Csűry: SzamSz.) J: 1. [ma főleg *el~*] 1527 '(meg)üt, (meg)ver | schlagen, prügeln' (ÉrdyK. 561) (↑); 2. 1561 '⟨kalapáccsal⟩ ütöget, kovácsol | schmieden, hämmern' # (OkI Sz.) (↑); 3. [*vkin ~*] 1575 'tolakodó módon zavar, zaklat | belästigen, molestieren' (NySz.); 4. [ma főleg *össze~*] 1615 'épít, szerkeszt, megtervez, elkészít | bauen, konstruieren' (NySz.); 5. 1792 '⟨kalapácsütésekkel kaszapengét stb.⟩ élesít | schärfen (die Sense usw. mit dem Dengelhammer)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kafza* a.); 6. 1794 'lármázik; fecseg, locsog | lärmern; schwätzen, plappern' (NSz.); 7. 1799 'kopácsol, ütöget; lovas katonáknak kongatófával jelt ad | klopfen; für Kavalleristen mit einem Läutebrett Signal geben' (Gyarmathi: Affinitas 313); 8. 1809 'hadonászik | herumfuchteln' (Nyr. 10: 568)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *klepati* 'a kaszát a kaszakalapáccsal élezi; barkácsol, büttyköl; stb.'; szlk. *klepat'* 'zörget, kopog; kalapál; a kaszát a kaszakalapáccsal élezi; stb.'; or. *кленать* 'szegecsel; kalapál <tárgyas>', (N.) 'kaszát élezni'; stb. [onomatopoetikus eredetű]. (⊕) A *kalapál* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Az 1., 3., 6. jelentéshez vö. le. *klepač* 'könnyedén zörget, kopog; beszél, csacsog, fecseg; kovácsol; stb.'. A 8. jelentés keletkezésére a →*kalimpázik* is hatással lehetett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 243; TESz.; EWUng. • Vö. *kalapács, kelepce*

kaláris × **A:** 1458 *Claris* (Oklsz.); 1525 k. *kalarýs* (Gl.); 16. sz. közepe *Kallaris* (MNy. 80: 247); 1590 *koláris* (NySz.); 1643 *kláris* (Radvánszky: Csal. 2: 278); 1770/ *Klárizsmódra* (NSz.); 1779 *galáris* (MNy. 60: 364); 1816 *Galaris* (Kassai: Bef. 283); 1838 *Galárisz* (Tsz.); 1865 *garályist* (NSz.) **J:** 1. 1458 'korall (mint ékszer, ékkő) | Koralle als Schmuckstein' (Oklsz.) (↑); 2. 1530 'olvasó, rózsafüzér | Rosenkranz' (Oklsz.); 3. 1577 k. 'nyaklánc | Halskette' (OrvK. 191)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *corallis* 'egy fajta ékkő' [< gör. *κορλλις* 'ua.']. Vö. még lat. (k.) *corallus* 'korall; a korall mészvázából készült ékkő' (vö. →*korall*). (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb. Az olyan alakok, mint a *kaláris*, hangátvetéssel keletkeztek, a *garályis* változat egy megújult hangátvetés eredménye. A *k* > *g* változáshoz vö. →*gácsér*. A *kláris* változat az első nyílt szótag hangzókiesésével keletkezett; vö. *klamáris* (→*kalamáris*). (△⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *klariš* 'korall'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korall*

kalász A: 1082/ ? *Kalaztelek* [HN.] (MNL (OL) DL. 201040); 1211 ? *Kalazy* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1366 ? *Kolaz* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 105); 1416 u.² *kalažt* (MünchK. 61rb) **J:** 1. 1416 u.² 'szálka, csont- v. halszálka | Splitter (aus Holz, Knochen usw.)' (MünchK. 61rb) (↑); 2. 1533 'gabonafej | (Korn)ähre' # (Murm. 1526.); 3. 1541 'a gabonafej szálkája, bajusza | Granne' (NySz.); 4. 1803 'kukoricacső | Maiskolben' (Balassa I.: Kukorica 99); 5. 1942 'növényhüvely | Hülse der Gemüsepflanzen' (ÚMTsz.); 6. 1955 'a kukorica virága, címere | Maisblüte' (NéprÉrt. 37: 273)

■ Szláv jövevénytyszó. | (≡) Blg. *κλας* 'kalász; kukoricavirág'; szbhv. *klas* 'kalász', (N.) 'kukoricacső; kukoricavirág'; szln. *klas* 'kalász', (N.) *koruzni klas* 'kukoricacső'; szlk. *klas* 'kalász'; or. *κλος* 'kalász', (N.) 'pelyva'; stb.[< szláv **kolъ* 'cölöp, karó']. Vö. még szln. (V.) *klasovje* 'a gabonafej szálkája, toklász, bajusz'; stb. (⇒△) A magyarba a pannóniai szlávból kerülhetett át. (△) Az 1. jelentés metafora a 3. jelentés alapján. Az 5. a 2. jelentéssel függ össze. (△) Közvetlen szlovák származtatása időrendi okokból aligha valószínű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 243; StSl. 2: 90; TESz.; EWUng. • Vö. *kaláha*, *toklász*

kalauz A: 1380 *Kalawz* [SZN.] (Oklsz.); 1538 *kalauz* (RMKT. 2: 15); 1539 *kalaoz* (Századok 47: 268); 1573 *kalahwz* (Oklsz.); 1575 *kalózoc* (Heltai: Krón. 54a); 1620 *kalavuz* (Kakuk: ÉIOsm. 237); 1637 *kalavúz* [? /] (NySz.); 18. sz. *kalahusz* (ItK. 90: 430) **J:** 1. 1380 ? 'ismeretlen helyen átvezető, utat mutató személy | Wegweiser, Führer' (Oklsz.) (↑), 1538 'ua.' (RMKT. 2: 15) (↑); 2. 1613 'útbaigazítást, tájékoztatást adó könyv | Leitfaden, Führer' (NySz.); 3. 1759 'méhkirálynő | Bienenkönigin' (NSz.); 4. 1844 '(menet)jegykezelő | Schaffner, Kondukteur' # (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1668 *Kalaúzol* [az adat közlése nélkül] (NySz.)

■ Valószínűleg kun jövevénytyszó. | (≡) Csag. *qolavuz* 'vezér, útmutató'; oszm. *kilavuz* 'ua.', (R.) *kilaguz*, *kulavuz* 'ua.; parancsnok, felettes' [tisztázatlan eredetű, valószínűleg jövevénytyszó]. Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatóak: blg. (N.) *κλαύζιν* 'vezér, útmutató'; szbhv. *kalauz* 'ál-/tolvajkulcs', (R.) 'vezér, útmutató; segéd, közvetítő'; rom. *călăuză* 'útmutató; tanácsadó' stb. Kiindulási alakja: **qilavuz* vagy **qilayuz*. Az átvétel idejét nem lehet pontosan meghatározni. Elterjedését az oszmán, ill. egy déli szláv nyelv segítette elő. (△) A 2–4. jelentések metaforikusak. A 2. jelentéshez vö. oszm. *imlâ kilavuzu* 'helyesírási tanácsadó'.

📖 Horger: MSzav. 95; Doerfer: TE. 3: 492; TDK. 413: 322; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 237; Ligeti: TörK. 471, 540, 543; EWUng. • Vö. *kalóz*

kalefaktor Δ A: 1573 *califactor* (SzT.); 1793/ *calefactor* (NSz.); 1810 *Kálefaktorságra* [sz.] (NSz.); 1846 *kalefaktorságot* [sz.] (NSz.); 1874 *kalafaktor* (NSz.) J: 1. 1573 'csirkefogó; bajkeverő | Schelm; Unheilstifter' (SzT.) (↑); 2. 1793/ 'szolga | Diener' (NSz.) (↑); 3. 1898 'besúgó | Angeber' (Dobos: DiákSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *calefactor* 'fűtő', (h.) 'iskolafűtő; szolgáló, szolga' [< lat. *calefacere* 'hőt termel']. (≈) Megfelelői: ném. *Kalfaktor* 'fűtő; házmester; iskolaszolga, pedellus; hízelgő; sugdosó, árulkodó'; szbhv. *kalefaktor* 'fűtő'; stb. (△) A 2. és 3. jelentés pejoratív használata német hatásra keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faktor, kalória, sofőr*

kalendárium Δ A: 1474 *kalandariūbol, kalēdariūbol* (BirkK. 8, 7); 1519 *kalendaryomaban* (CornK. 195); 1538 *kalender, kalendar* (Pesti: Nomenclatura D4., Q1); 1585 *Kalendáriom* (Cal. 409); 1816 k. *Kalandariom* (Kassai: Bef. 319); 1895 *kalēndáriom* (Balassa J.–Simonyi: TMNy. 182); 1898 *kalondáriom* (Rell: LatSz. 41) J: 'naptár | Kalender'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *calendarium* 'a tartozások, ill. az adósok jegyzéke', (k.e.) 'naptár'; – vö. még ném. *Kalender* 'ua.'. A lat. *calendae* [többes szám], *Kalendae* [többes szám] 'a hónap első napja' alapján. (≈) Megfelelői: ang. *calendar*; fr. *calendrier*; stb.: 'naptár'. (△) A *naptár* (→*nap*-) szó kiszorította.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 303; TESz.; EWUng. • Vö. *kalandos, klasszis, koleda*

kalézol × [1] A: 1683 *kalezolván* [sz.] (MNy. 17: 48); 1702 *kalózlással* [sz.] (NySz.); 1709 *kalíjzolása* [sz.] (RákFLev. 9: 644); 1709/ *kaléjzolna* (NSz.); 1793 *kalészolni* [sz.] (NSz.); 1808 *Kalazolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Kalamolni* a.) J: 'ember, állat' csavarog, kóborol, kószál | herumstreichen, sich herumtreiben'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó a →*kall*-éval lehet összefüggésben. A végződés játszi gyakorító képző lehet, a szó belseji *é* elhasonulással keletkezhetett. – Egyes változatok a →*kalóz* hatását mutatják. – A jelentéshez vö. →*kalandozik*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kall*

káli A: 1829 *káli* (Szőkefalvi Nagy: KémEl.) J: 'marókálium | Kali'

kálium A: 1824 *Kalium* (HasznMul. 3: 21); 1855 *kalium* (NSz.); 1877–1883 *káliumföldpátot* (NSz.) J: 'az alkáli fémek csoportjába tartozó, ezüstfehér vágási felületű lágú elem | Kalium'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kali* 'káliumsó; kálium-hidroxid, kálilúg' [< ném. *Alkali* 'alkálifém hidroxidja'] | ném. *Kalium* 'egy fajta alkálifém' [< lat. (tud.) *kalium* 'ua.']. Az arab *al-qalī* 'fahamu, hamuzsír' szóra megy vissza; vö. még ang. *alkali*; ol. *alcali*; stb.: 'alkáliák, lúg' alapján. A *kálium* megfelelői: ang. *kalium*; fr. *kalium*; stb.: 'kálium' alapján. (⊙) Mindkettő kémiai műszó.

📖 TESz.; EWUng.

kaliba A: 1451 ? *Kalyba* [szN.] (OkISz.); 1496 *kalyba* (OkISz.); 1577 *koliba* (KolGl.); 1585 *Galiba* (Cal. 1092); 1641 *kalyibádat* (MNy. 39: 157); 1694 *kulyibát* (MonÍrók. 15: 700); 1790 *kajbájába* (NSz.) J: 1. 1451 ? 'kunyhó | Hütte' (OkISz.) (↑), 1496 'ua.' (OkISz.) (↑); 2. 1735 'karám; akol, egy fajta istálló | Hürde; Art Stall' (MNy. 1: 361); 3. 1787 'hajószoza, kajüt;

tutajon, hajón levő bódé | Kajüte, Kabine; Bretterhäuschen auf einem Floß od. Schiff' (NSz.); 4. 1914 'fészér, szín | Art Schutzdach' (Herman: Pászt. 191)

■ Vándorszó. | (≡) Újgör. *καλύβα*; oszm. *kulübe*, (N.) *goliba*; rom. *colibă*; szbhv. *koliba*; szln. *koliba*, (N.) *goliba*; szlk. *koliba*; stb.: 'kunyhó, viskó'. Forrása: gör. *καλύβη* 'szállás, menedék, kunyhó, viskó, sátor' alapján. – Különböző szláv nyelvekből származik; Erdélyben román közvetítéssel is.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 244; TESz.; EWUng. • Vö. *kulipintyó*

kaliber A: 1711 *kaliberit* (RákFLev. 8: 385) J: 1. 1711 'tűzfegyverek csövének belső átmérője, űrméret | innere Rohrweite bei Feuerwaffen; Außendurchmesser (eines Geschosses)' (RákFLev. 8: 385) (↑); 2. 1842 'jelleg; minőség | Beschaffenheit; Qualität, Sorte' (NSz.); 3. 1957 'külső átmérő; méret | Model' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kaliber* 'csövek és furatok belső átmérője; méret, mérték; minta, modell; minőség, kapacitás' [< fr. *calibre* 'egy löveg torkolatának, ill. a lövedék átmérője']. Forrása: [gör. *καλοπόδιον* 'kaptafa', tkp. 'falábacska'], amely az arab *qālib* 'alak, alakzat, forma' alapján keletkezett. (≡) Megfelelői: ang. *calibre*, *caliber*; ol. *calibro*; stb.: 'kaliber'. (⊕) A magyarban katonai műszóként használhatták. A 3. jelentés a ma már elavult *kalibermérle* 'kalibermérő' (1895: PallasLex. *Kaliber* a.) vagy *kalibermérő* 'ua.' (1953: Ország: MAngSz.) összetételekből önállósulhatott (a második taghoz vö. →*mér*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pódium*

kalifa A: 1757 *Kalyfák* (MNY. 69: 365); 1787 *Caliphaságok* [sz.] (NSz.); 1791 *Kalifáknak* (NSz.); 1825 *Kalifnak* (NSz.) J: 'mohamedán egyházfő és világi uralkodó | Kalif'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kalif*; ang. *caliph*; fr. *calife*; stb.: 'kalifa'. Forrása: arab *ḫalīfa* 'Mohamed követője', tkp. 'utód, helyettes, képviselő'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. – Az átadó nyelv tisztázatlan; az átvett alak esetleg ellatinosodott. (⊕) A régi *kalif* változat a német alakot tükrözi.

📖 TESz.; EWUng.

kalikó Δ A: 1801 *Kalliko* (NSz.); 1854 *Calico* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1867 *calicójukat* (NSz.); 1891 *kalikó* (Füredi: IdSz.) J: 'egy fajta pamutkelme | Kaliko'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kaliko*; ang. *calico*; fr. *calicot*; stb.: 'kalikó (anyag, szövet)'. Az indiai *Calicut* ~ *Kaliku* ~ *Kalikat* városnévre (ma: *Kozhikode*) megy vissza; ott állították elő ezt a fajta pamutszövetet, pamutvásznat. Vö. még ang. *Calico cloth* 'kalikó anyag'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

kalimpál → *kalimpázik*

kalimpázik Δ A: 1616 *kalimpázva* [sz.] (PFÉvk. 1956: 139); 1791 *kalyimpázik* [▽] (NSz.) J: 1. 1616 'bukfencezik, hentereg | sich überkugeln' (PFÉvk. 1956: 139) (↑); 2. 1792 'félrefordul, elfordul; csavarodik | sich abwenden; sich drehen' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 3.

1816 'kalimpál, lóbálódzik | zappeln, hampeln' (NSz.); 4. 1838 'ide-oda mozog | sich hin und her bewegen' (Tzs.)

kalimpál **A:** 1820 *Kalimpál* (TudGyűjt. 4/8: 56); 1838 *Kalimpál* (Tsz.); NYJ. *kalyimpál* (MTsz.); *kojinpál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1820 'hempereg | sich herumwälzen' (TudGyűjt. 4/8: 56) (↑); 2. [ma főleg *meg~*, *el~*] 1838 'üt, ver | schlagen, prügeln' (Tsz.); 3. 1860 '(szív) szabálytalanul, ritmus nélkül dobog | klopfen (Herz)' (NSz.); 4. 1876 'hamisan v. mesterségbeli tudás nélkül zongorázik; csapkod | klimpern' (NSz.); 5. 1883 'hadonászik, kapálódzik; csapkod | zappeln, hampeln; herumschlagen' # (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő a →*kall* szóval függ össze. A szóvég játshi gyakorító képzőnek tűnik; vö. →*csörömpöl* : *csörömpöz* stb. A jelentések jórészt a tő eredeti jelentése alapján alakultak ki; a *kalimpál* 4. jelentésére valószínűleg a ném. *klimpern* 'rosszul, hamisan zongorázik' lehetett hatással; az 1. jelentéshez vö. még →*kalapál*. (⊖) A *klimpiroz* 'ua.' (*klimpirozás* [sz.] (1911: NSz.) a ném. *klimpern* (↑) alapján keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 50: 273; TESz. *kalimpál* a.; EWUng. • Vö. *kall*

kalinca × **A:** 1590 *Kalincza* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 13) **J:** 'az ajakosok családjába tartozó, kalászos vetésekben, szőlőkben stb. gyakori gyomnövény | gelber Günsel (Ajuga chamaepitys)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szerbhorvát jövevényszó. | (⊖) Vö. szb hv. (N.) *kalinica* 'fagyal' [< szb hv. *kalina* 'ua.']. – A származtatás nehézsége a szerbhorvát és a magyar jelentés különbsége. (⊕) A →*kalinca* a botanikai szaknyelvbe is bekerült.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 245; TESz.; EWUng. • Vö. *gálna*

kalinkó **A:** 1669 *kalinkós* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1669 'görbe, hajlított tárgy; tekert, csavart vmi | krummer Gegenstand; etw Gewundenes' (NySz.); 2. 1829 'lakodalmi fonott kalács | geflochtenes Hochzeitsgebäck' (TudGyűjt. 11: 90); 3. 1875 'egy fajta, pántlikából v. gyöngyökből készített fejkötődísz | Art Haubenputz aus Bändern od. Perlen' (Nyr. 4: 24)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A *karingó* 'elgörbült tárgy; kacskaringós vonal; stb.' (1702: NySz.), (N.) 'tekerő(kar), hajtókar; örvénylés, kavargás; egy fajta forgácsfánk' →*kacskaringós* (MTsz.) szóból keletkezhetett. A keletkezés módjára utalhat: *kalingó* 'keresztosorompó, forgókereszt, körbe forgó gerenda' (1871: NSz.). Az *r > l* hangváltozáshoz vö. →*illik*², →*iringál* stb. A szó alaktani és jelentéstani felépítésére a →*kalézol*, →*kalimpázik* szavak is hatást gyakorolhattak. A jelentések metaforák az 1. jelentés alapján; a 2. jelentéshez vö. még *fonatos* 'fonott kalács' (→*fon*). – A magyarázat nehézsége, hogy a *karingó* (↑) későbből adatolható, mint a *kalinkó*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 658; MNy. 65: 64; TESz.; EWUng. • Vö. *kacskaringós*

kálista × **A:** 1272 *Calista* (Oklsz.); 1839 *kálista* (MTsz.) **J:** 'pocsolya, sáros hely | Pfütze'

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (⊖) Blg. *kaliuue* 'nagy sár az úton'; mac. *kaliuume* 'ua.'; szb hv. *kalište* 'piszkos, sáros, posványos hely, mocsár'; szlk. *kalište* 'trágyagyűjtő hely, trágyadomb az istállóban', (N.) 'tócsa, pocsolya, latyak, sár' [< szláv **kalъ* 'sár, bélsár']. Vö. még cseh *kaliště* 'piszkos, sáros, posványos hely, mocsár'.

📖 Nytud. 3: 246; Kniezsa: SzlJsz. 245; TESz.; EWUng. • Vö. *gálna*, *kelence*, *zákány*

kalit → *kalitka*

kalitka **A:** 1268/ ? *Clithca* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 388); 1416 u.³ *kalitkaban* (AporK. 104); 1533 *Kaletka* (Murm. 1095.); 1552 *Kalátkába* (NySz.); 1585 k. *kalýkka* (Gl.); 1655 *kalyicka* (NySz.); 1734 *kaliczkából* (Mikes: TLev. 143); 1792 *Kalika* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1847 *galicka* (MTsz.); NYJ. *kalicska* (Imre: FelsSz.); *gëlicka*, *kajitka* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1416 u.³ 'ketrecszerű építmény madarak, állatok fogságban tartására | Käfig' # (AporK. 104) (↑); 2. 1673 'fogház | Gefängnis' (NySz.); 3. 1815 'szűk, kényelmetlen szoba, helyiség | enge, unbequeme Stube, Zelle' (NSz.); 4. 1887 'különféle ketrecszerű halászeszközök nevéként' | {zur Benennung versch. käfigartiger Fischergeräte}' (MTsz.); 5. 1894 'az ól elrekesztett része | abgesonderter Raum in einem Stall' (Nyr.); 6. 1903 'máglyaszerűen rakott csomó | geschichteter Haufen, Stapel' (Nyr. 32: 523)

kalit **Δ A:** 1829/ *Kalitba* (NSz.) **J:** 1. 1829/ 'kalitka | Käfig' (NSz.) (↑); 2. 1867 'börtön | Gefängnis' (NSz.); 3. 1879/ 'ház; szoba | Haus; Stube' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **kalitka** szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *klěťka*, *klětka* 'cella'; szbvh. *klijetka*, *kletka* 'házikó a szőlőskertben, présház; kamra'; szlk. *klietka* 'ketrec, kalitka; ketrec szerű eszköz', (K.) *klitka* 'ketrec, kalitka'; or. *клетка* 'ua.; kockás minta az anyagon, papír; sejt <biológiai> stb.'; stb. [$\leftarrow$ szláv **klěť* 'cella, kis szoba']. (Δ) A szláv mássalhangzótorlódás a magyarban magánhangzó betoldásával lett feloldva. A *kalicka* változat szó belseji *c* hangjához vö. → *lapocka*. A 2–6. jelentések metaforák; a 6. jelentéshez vö. még szlk. *stavať drevo do klietky* 'egy fajta máglyarakást rak fából, hogy az kiszáradjon'. Az 1268-as helynévi adat szláv névadáson is alapulhat.

■ A **kalit** elvonás. | (Δ) A *kalit* a *kalitka* szóból elvonással keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 245; TESz.; EWUng.

kálium → *káli*

káliz **A:** 1111 *caliz* (OkISz.); 1135/ *Kaloz* (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Koaliz* [SZN.] (MNY. 32: 133); 1213/ *Kaluz* [SZN.] (VárReg. 385.); 1348 *Kalaz* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 616); 1376 *Kalozfalua* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 616); 1914 *káloz* (RévaiLex. *Kaliz* a.); 1939 *káliz* (MNY. 35: 203) **J:** 1. 1111 'királyi adószedő | königlicher Steuereinnehmer' (OkISz.) (↑); 2. 1135/ 'egy fajta, eredetileg iráni nyelvű, mohamedán vallású néphez tartozó személy, izmaelita | Angehöriger einer islamischen Völkerschaft' (MNL (OL) Dl. 5775) (↑)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | (≡) Az etimon egy igazán régi népnév; vö. gör. (biz.) *Χαλίσιοι* [többes szám]; szíriai *ḫwālis*: 'káliz ember' [valószínűleg iráni eredetű; vö. av. *X'airizəm-* [HN.]; óperzsa *Uvārazmiya-* [HN.]: 'káliz ember'; stb.]. Vö. még or. (R.) *Хвалисское Море* [HN.] 'Kaszipi-tenger', *Хвалы́нск* [HN.] 'város Szaratov tartományban'. (⇒) A magyarba a török vagy az iráni nyelv közvetítésével került, esetleg még honfoglalás előtt. (Δ) A 12–13. században a Magyar Királyság pénzügyeiben fontos szerepet játszott a *káliz* nevű népcsoport. – Népetimológias változata földrajzi nevekben is előfordul; pl. *Budakalász* (1887: FNESz.).

📖 TESz.; NytudÉrt. 70: 257; Ligeti: TörK. 270; EWUng.

kalkuláció → *kalkulus*

kalkulál → *kalkulus*

kalkulus Δ **A:** 1577 *Calculuffal* (Aritm. Q4a); 1804 *kalkulusomat* (NSz.); 1816 *Kálculus* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1577 'kövecske, kavics {számolóshoz} | Steinchen {zum Rechnen}' (Aritm. Q4a) (↑); 2. 1685 'számítás, számvetés | Berechnung' (MNy. 82: 511); 3. 1694 'kőképződmény az emberi szervezetben | Konkrement' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 438); 4. 1835/ 'érdemjegy, osztályzat | Leistungsnote in der Schule' (NSz.)

kalkulál **A:** 1633 *calculaltatot* [sz.] (MNy. 84: 128); 1770 k./ *kalkulálódtak* [sz.] (NSz.); 1786 *kálculál* (NSz.); NYJ. *karkujál* (ÚMTsz.) **J:** 'számítgat, (ki)számol | kalkulieren'

kalkuláció **A:** 1830 *calculatioinak* (TudGyűjt. 14/2: 61); 1854 *Calculatio* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1895 *Kalkuláció* (PallasLex.) **J:** 'számítás; számvetés | Berechnung; Kalkulation'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *calculus* 'kövecske; vesekő; kő, golyó a számolótáblán; számítás, kalkuláció', (h.) 'ua.; osztályzat, cenzúra' [< lat. *calx* '(mész)kő'] | lat. *calcolare* 'kiszámít, kiszámol, összeszámol' | lat. (ú.h.) *calculatio* 'számítás, kalkuláció'. ⊗ Megfelelői: ném. *Kalkül, kalkulieren, Kalkulation*; fr. *calcul, calculer, (R.) calculation*; stb.: 'számítás' (a franciában 'konkrementum, kövesedés' is), 'kalkulál, kiszámít', 'számítás, kalkuláció'. – A *kalkulus* szövégi s-éhez vö. → *ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

kall Δ **A:** 1224/ ? *Kollou* [sz.] [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 427); 1274 ? *Kallo* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 124); 1317 *Carlou* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 779); 1340 *korlow* [sz.] (MNy. 2: 368); 1450 *karlw* [sz.] (Oklsz.); 1648 *megkárlani* [sz.] (KárOkl. 4: 296); 1655 *karolna* (TörtTár 1877: 252) **J:** 'áztatott bőrt, gyapjúkelmét, posztót) ványolással, ütögetéssel tömörebbé tesz | walken' **Sz:** ~**ó** 1224/ ? [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 427) (↑); 1317 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 779) (↑); 1340 'kallózóműhely | Walkmühle' (MNy. 2: 368) (↑) | ~**óz** 1816 *kallózni* [sz.] (Márton J.: OskolaiLex. 1: 465); 1818 *kallózni* [sz.] (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív többl. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, eredeti jelentése valószínűleg 'ide-oda mozogva nekiütközik vminek' volt. A → *kalandozik*, → *koldul*, → *kórász* stb. szócsaládok tövével függhet össze. A szöveg -l gyakorító képző. Az eredeti változat valószínűleg *kalol* volt. A *kall* hangzókieséssel keletkezett a ragozott alakokból. A szó belseji r-t tartalmazó változatok elhasonulás eredményei.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kajtat, kalács², kalandozik, kalézol, kalimpázik, kallantyú, kallódik, kilincs, koldul, kolontos, koltog, kórász, kósza, kóvál, kullog*

kallantyú **A:** 1792 *Kalantyú* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1807 *kallantyú* (NSz.); 1834 *Kolantyú* (Kassai: Gyökerésző 3: 183) **J:** 1. 1792 'vízszintes irányú kettős rúd v. lécz, amellyel az egyszerűbb kerítés függőleges elemeit összefogják és a cölöpökhöz erősítik | horizontale Latte od. Stange zur Festigung eines Lattenzaunes' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 2. 1807 'különféle célokat szolgáló kapcsoló v. záró horog, fogantyú | Haken, Klinke' (NSz.) (↑); 3. 1825 'durva fonal fonására használt orsó | Art Spindel zum Spinnen von grobem Garn' (Bálint: SzegSz.); 4. 1834 'ajtó ablak elzáró szerkezete | Riegel, Vorreiber' (Kassai: Gyökerésző 3: 183) (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A (R.) *kallant* 'elfordít; megfordít, elforgat' (1861: NSz.) szóból főnevesült a folyamatos melléknévi igenév -ú képzőjével; vö.

fogantyú (→*fog*¹), *szivattyú* (→*szív*¹) stb. A *kallant* a →*kall* 'kallóz, ványol, hengerel' tövéből -*nt* mozzanatos képzővel keletkezhetett. (⊖) Idetartoznak: (N.) *kalancs* 'útvesztő, labirintus' (MTsz.), (N.) *kalancsos* 'zavaros, bizonytalan, kusza' (MTsz.); stb.

📖 NNyv. 3: 98; TESz.; EWUng. • Vö. *kall*

kallódik **A:** 1792 *Kallódni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kallani* a.); 1802 *kállódik* [▽] (NSz.) **J:** **1.** [főleg *el~ik*] 1792 'lassanként elfogy; ⟨áru⟩ elkel | schwinden, allmählich ausgehen; abgehen ⟨Ware⟩' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kallani* a.) (↑); **2.** 1802 'ütődik; hányódik | gestoßen od. herumgeworfen werden' (NSz.) (↑); **3.** 1818 '⟨szövet⟩ kallózás során tömörebbé válik; ⟨szövetmennyiség⟩ kallózás során eltűnik | durch Walken verfilzt werden' (NSz.); **4.** [főleg *el~ik*] 1853 ? '(el)kopik, (el)rongálódik | beschädigt werden' (NSz.), 1865 'ua.' (CzF.); **5.** [főleg *el~ik*] 1869 'eltűnik, elvész; (el)hányódik | verschwinden; abhanden kommen, verlorengehen' # (NSz.); **6.** 1881 '⟨személy⟩ hozzá méltatlan körülmények közt hányódik, ahol tehetsége nem érvényesülhet | im Leben nicht zurechtkommen ⟨Person⟩' # (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A →*kall* 'kallóz, ványol, hengerel' szóból keletkezett -*ódik* visszaható igeképzővel. A 3. jelentés lehetett az eredeti. A további jelentések részben a 3. jelentésből metaforikusan, részben az alapszó jelentéséből alakultak ki. A jelentésváltozáshoz a →*kalandozik* jelentései is hozzájárulhattak.

📖 Nyr. 43: 106; TESz.; Benkő: FiktI. 99, 114, 133; EWUng. • Vö. *kall*

kálmánkörte **A:** 1636 *kármány-körtvélyt* [?♣] (NySz.); 1834 *Kálmán-körtvély* (Kassai: Gyökerész 3: 98); 1861 *Kálmán körte* (NSz.) **J:** 'egy fajta nagyobb, dudoros, édes, nyári körte | Pfundbirne'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kármány* + *körte* →*körtvély* jelzős alárendelő összetétele. A *kálmán* változat népetimológiás alakulat az előtagból: a szóban a magyar *Kálmán* [szn.] érzékelhető. Az előtag eredeti változata a *kármány*, amely a dél-anatóliai Karaman vidékről elterjedt körtefajta megnevezésén nyugszik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kármány*, *körtvély*

kalmár **Δ A:** 1304 *Kalamarkurtuel* (OkI Sz.); 1356 *Kalmar* [szn.] (OkI Sz.); 1416 u.¹ *kalmar* (BécsiK. 318); 1519 *kalomarok* (JordK. 919); 1522 *Kolomar* [szn.] (MNYTK. 105: 29); 1599 *karmar* (Szabó T. A.: Tallózás 231); 1793 *Kálmár* (NSz.) **J:** **1.** 1304 'szatócs, kiskereskedő | Kaufmann' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1877 'tolvaj | Dieb' (Nyr. 6: 41)

■ Német (h.) jövevényszó. | (≡) Ném. (R. h. baj.-osztr.) *kramar*, *kramär*, *krōmar*, *krōmār* 'szatócs, kiskereskedő; gyakorlott kereskedő egy állandó üzlettel; nagykereskedő', – ném. *Krämer* 'kiskereskedő' [< ném. (ófn.) *crām* 'vásári bódé, piaci stand']. (≈) Megfelelői: svéd *krämare*; litv. *krómininkas*; szln. *kramar*; stb.: 'szatócs, kiskereskedő'. (⇒) A bajor-osztrákból való származtatása jelentéstani okok miatt megalapozott. (⊕) A *kalmár* alak a mássalhangzótorlódás feloldása és az *r : r > l : r* elhasonulás által keletkezett. A 2. jelentés tréfás-gúnyos szóhasználat eredménye. A *kalmárkörtvély* (↑) összetétel valójában a ném. *Krämerbirne* 'kereskedő által eladott szárított körte' mintájára alkotott tükörfordítás. A (R.) *krámer* 'szatócs, kiskereskedő' (1795–1799: Ethn. 75: 582) egy későbbi átvétel a németből (↑). (⊖) Idetartozik: (R.) *félkézkalmár* 'csaló kereskedő; szatócs, kiskereskedő; stb.' (1732: NySz.), amely a *félkéz* tkp. 'fél kézzel (a megvetés v. lekicsinylés kifejezése)' (→*fél*-) + *kalmár* összetétele.

📖 MNY. 64: 278; TESz., *félkézkalmár* a. is; MNY. 72: 422; EWUng. • Vö. *karám*

kálmos **A:** 1608 *calamus* (NySz.); 1708 *Kalmufz*, *Kálmufz* gyökér (Pápai Páriz: Dict. *Ācorum* a., *Cālāmus* a.); 1745 *Kálmus* Por (NSz.); 1780 *kalmos* gyökeret (NSz.); 1787 *kálmos* (NSz.) **J:** 'a nádhoz hasonló mocsári növény | *Kalmus* (*Acorus calamus*)'

■ Latin jövevénytyszó, később a németből is. | (≡) Lat. *calamus* 'nád, nádas; nádsíp; írócső', (h.) 'ua.; kálmos' [az eredetéhez vö. →*kalamáris*]; – vö. még ném. *Kalmus*, (R.) *kalmufz*: 'kálmosgyökér'. (≈) Megfelelői: ang. (*sweet*) *calamus* 'kálmosgyökér; hamis kálmos'; ol. *calamo* (*aromatico*) 'kálmos'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. A *kálmos* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kalamáris*

kaloda **A:** 1492 *Kaladas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1495 e. *caladaiabol* (GuaryK. 15); 1508 *kalodaba* (DöbrK. 186); 1611 *Kadola* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *galátafa* (OrmSz.); *kaláta* (MTsz.) **J:** 1. 1492 ? 'régii büntetőeszköz: két cölöpre erősített deszka, amelynek nyílásaiba az elítélt fejét és végtagjait zárták | Strafklotz, Block für Gefangene, Stock' (Oklsz.) (↑), 1508 'ua.' (DöbrK. 186) (↑); 2. 1495 e. '⟨a rabság jelképeként⟩ | ⟨als Sinnbild der Gefangenschaft⟩' (GuaryK. 15) (↑); 3. [főleg *eke*~] 1716 'kétágú fa, amelyen az ekét útközben csúsztatják, ekelő | gegabeltes Holz, auf dem der Pflug unterwegs geschleift wird' (HOklszj. *Eke-kaloda* a.); 4. [főleg ~*t vet*] 1810 'elbuktató lábmizdulat, gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (NSz.); 5. 1832 '⟨fából készült alkatrészek, eszközök neveként⟩ | ⟨zur Benennung versch. Bestandteile od. Geräte aus Holz⟩' (NSz.); 6. 1936 'ló lábára tett béklyó | Fußfessel für Pferde' (NéprÉrt. 28: 49)

■ Jövevénytyszó egy déli szláv nyelvből vagy a szlovákból. | (≡) Blg. (N.) *κλάδα* 'az erdőben kidőlt nehéz fa(törzs)'; szbhv. *klada* 'fatönk', *klade* [többes szám] 'tuskó, kaloda'; szln. *klada* 'ua.; fatönk; aljgerenda'; szlk. *klada* 'fatönk; tuskó, kaloda', (K.) 'a kézimálmok faterete' [indoeurópai eredetű; vö. ír *caill* 'erdő'; ném. (ófn.) *holz* 'ua.; faanyag'; stb.]. Vö. még óe. szl. *klada* 'kaloda'. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A hangtanához vö. →*kalangya*. (△⇒) A magyarból: rom. (N.) *călădău* 'tönk, töke, kaloda', *călădaui* 'eke szállítására szolgáló eszköz, ekelő'.

📖 MNy. 7: 156; Kniezsa: SzlJsz. 246; TESz.; EWUng. • Vö. *lóránt*, *szikla*

kalória **A:** 1873 *kaloriák* (Természet 1873. dec. 15.: 328); 1895 *Kaloria* (PallasLex.); 1910 *kalória* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 1. 1895 'a hő mennyiségének mértékegysége, amely nagyjából a víz hőfokát 1 °C-kal emelő hő | Kalorie ⟨Wärmemenge⟩' (PallasLex.) (↑); 2. 1939 'az élelmiszerek tápértékének mértékegysége | Kalorie ⟨Nährwert⟩' (ÚiLex. 14: 3609)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kalorie*; ang. *calorie*; fr. *calorie*; stb.: 'kalória'. A francia nyelvből terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *calor* 'meleg, hőség; parázs' szóból]. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel. (△) A 2. jelentés az összetétel előtagjából jött létre önállósulással: *kalóriaérték* 'kalóriában kifejezett tápérték' (1925: Dorner: SertTeny. 267).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kalefaktor*, *kandalló*, *sodó*

kalóz **A:** 1585 *Kalóz* (Cal. 43); 1816 *Kaloz* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1585 'útonálló, rabló | Räuber' (Cal. 43) (↑); 2. 1838 'tengeri rabló | Seeräuber, Pirat' # (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*kalauz* 'útmutató, útjelző; vezető, vezér' alapján. A keletkezés alapja az a körülmény lehetett, hogy a török hódoltság, ill. a törökök elleni háború

idején, az útmutatásra, kalauzként felfogadottak között sok gazember akadt. A 2. jelentés metafora. (A) A kunból való származtatása kevésbé valószínű.

Horger: MSzav. 95; Grétsy: Szóhas. 39; TESz.; Ligeti: TörK. 540, 543; EWUng. • Vö. *kalauz*

kalpag Δ A: 1653 Párducz *kallapagos* [sz.] (NySz.); 1663 *kalpagot* (Kakuk: CultW. 56); 1691 *kalpokjok* (Kakuk: CultW. 56) J: 'szőrméből készült karimátlan süveg | Art Fellmütze'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *kalpak* 'szőrmeszegélyes nemezsapka magas csúccsal' [török eredetű; vö. tat. (Kaz.) *qalpaq*; tel. *qalpaq*; stb.: 'egy fajta sapka']. (≈) Megfelelői: újgör. *καλπάκι*; szbhv. *kalpak*; stb.: 'egy fajta szőrmesapka'. (△) A szóvégi *k* > *g* hangváltozáshoz vö. →*köponyeg*, →*maszlag* stb.

Bárczi: SzófSz.; Doerfer: TE. 3: 495; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 211; EWUng.

kalucsni Δ A: 1856 *kalucsnim* (Hölgyfutár 1856. aug. 21.: 786); 1857 *kalocsit*, *kalocslit* (NSz.); 1861 *kalucsnik* (NSz.); 1894 *galucsni* (EtSz. *galocsni* a.); 1910 *galosni* (Kelemen B.: IdSz.) J: 'sárcipő | Galosche'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *gálotsch-n* [többes szám] 'facipő; fatalpú cipő', *kalosche* 'védőcsizma, védőcipő', (B.) *gälloschen* [többes szám], *kalóšn* [többes szám]: 'védőcsizma, védőcipő', – ném. *Galosche* 'ua.' [< fr. *galoche* 'fatalpú cipő, fapapucs; védőcsizma, védőcipő']. (≈) Megfelelői: ol. *caloscia*, *galoscia*; szbhv. *galoša*, *kalošna*, (N.) *kaločne* [többes szám]; stb.: 'védőcsizma, védőcipő'. (△) A magyar változatok a német többes számú alakokból származnak és többszöri átvételre utalnak. A *kalocsi* változat a német egyes számú alakra megy vissza. A szó eleji *k* ~ *g*-hez vö. →*giccs*, →*gitt* stb.

EtSz. *galocsni* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *gall*

kalugyer × A: 1400 *Kalagyer* [SZN.] (OkI Sz.); 1410 *Kalager* [SZN.] (OkI Sz.); 1438 *kalugeros* [lat. -os végződés] (OkI Sz.); 1453 *kalogeris* [lat. -is végződés] (OkI Sz.); 1458 *kalgerfalwa* [HN.] (Nyr. 86: 456); 1519 k. *kalugier* Baratok (DebrK. 105); 1590 *kalogyor* (Nyr. 89: 107) J: 1. 1400 'görögkeleti szerzetes | griechisch-orthodoxer Mönch' (OkI Sz.) (↑); 2. 1559 'újrakeresztelő, anabaptista | Wiedertäufer' (MNY. 63: 163); 3. 1782 'görög katolikus szerzetes | griechisch-katholischer Mönch' (Nyr. 102: 227)

■ Vándorszó. | (≡) Újgör. *καλόγερος*; rom. *călugăr*; blg. *kalugjer*; szbhv. *kaluđer*; or. (R.) *калогеръ*, *калугеръ*; stb.: '(görögkeleti) szerzetes'. A görögből terjedt el; gör. *καλόγηρος* 'tiszteletreméltó, tiszteletet érdemlő (főleg szerzetes, pap)' [< gör. *καλός* 'szép, tekintélyes' + *γηρας* 'magas életkor']. (⇒△) A magyarba főleg a szerbhorvátból és románból került át, később az ukránból. (△) A 2., 3. jelentés metafora.

Nyr. 86: 455; TESz.; EWUng.

kálvária A: 1656 *kálváriai* [sz.] (EWUng.); 1804 *Kalváriánk* (NSz.) J: 1. 1656 'rendszerint kisebb domb keresztjáró úttal, ahol Krisztus kínszenvedéseinek és kereszthalálának emlékére emelt kép- v. szoborsorozat van elhelyezve | Kalvarienberg (mit Kreuzweg)' (EWUng.) (↑); 2. 1891 'szenvedések sorozata, szenvedésekkel teli élet, keresztút | Leidensweg, Kreuzweg' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *Calvaria* 'domb, amelyen Krisztust keresztre feszítették – Golgota', (h.) 'ua.; zárandokhely egy magaslaton, dombon' [< lat. *calva* 'koponya']. (≈) Megfelelői: ang. *Calvary, calvary*; fr. *Calvaire, calvaire*; stb.: 'a Golgota megnevezése Jeruzsálemben'; domb keresztjáró úttal, ahol szentképek sora van Jézus Krisztus szenvedéseiről'. (⊕) Hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*golgota*.

📖 TESz.; EWUng.

kálvinista A: 1594 e./ *Caluiniſta* (Balassi: Camp. 12); 1606 *Kalvinista* (EWUng.); 1614 *kaluenesták* (EWUng.); 1626–1627 *Kálvinistás* [?] [sz.] (NySz.); 1748 *Kalvinysta* (MNY. 65: 335); 1772 *Kálvénista* (MNY. 65: 335); 1782 *Kálvinysta* (MNY. 65: 335); 1787 *Kányovistáknak* (NSz.); 1793 *Kálomista* (MNY. 29: 225); 1863 *Kálvénista* (Kriza [szerk.] Vadr. 173); 1863/ *kálványisták* (NSz.); 1898 *kálomista* (Rell: LatSz. 41) **J:** <MN> 1594 e./ 'a kálvinistákhoz, ill. reformátusokhoz tartozó {személy, dolog stb.} | kalvinistisch' (Balassi: Camp. 12) (↑) | <FN> 1594 e./ 'a kálvinizmus követője, református vallású személy | Calvinist' (Balassi: Camp. 9)

kálvinizmus A: 1602 *Calvinismust* (EWUng.); 1895 *Kalvinizmus* (PallasLex.); 1909–1910 *Kálvinizmus* (Kursinszky: LatJsz. 26) **J:** 'a református, ill. kálvinista vallás | Calvinismus'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (ú.h.) *Calvinista* 'kálvinista, református személy' [< lat. *Calvinus* [SZN.], Kálvin János (1509–1564) reformátor családnevének latin változata] | lat. (ú.h.) *Calvinismus* 'kálvinizmus; helvét hitvallású protestantizmus'. (≈) Megfelelői: ném. *Kalvinist, Calvinismus*; fr. *calviniste, calvinisme*; stb.: 'kálvinista', 'kálvinizmus'. (⊕) A szó belseji s-hez vö. →*árestál* stb. A v nélküli változathoz vö. →*kár*, →*pitvar* stb.

📖 MNY. 29: 255; TESz.; EWUng. • Vö. *sovinizmus*

kálvinizmus → *kálvinista*

kályha A: 1498 ? *Kalyha* [SZN.] (Oklsz.); 1522 *Kahlya, Khohla* [SZN.]; *kalha* (MNYTK. 80: 30, 32); 1549 *kalyha* (Oklsz.); 1599 *kachlakot* (MNY. 62: 108); 1732 bokály *kájha* (SzT.) **J:** 1. 1498 ? 'csempe, kályhacserép | Kachel' (Oklsz.), 1522 'ua.' (MNYTK. 80: 30, 32) (↑); 2. 1780 'cserépből, később vasból stb. készült fűtőberendezés | Ofen' # (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kachel, kachele, kachle* 'agyagedény; kályhacsempe; fazékfedő', (baj.-osztr.) *koxl* 'kályhacsempe, csempe', (E.) *koxəl* 'ua.', – ném. *Kachel* 'ua.' [< lat. (vulg.) *cacculus* 'tégely, serpenyő']. (≈) Megfelelői: holl. *kachel* 'kályha, kemence'; szbhv. *kahla* 'kályhacsempe'; cseh *kachel* 'ua.' stb. (⊕) A szóvégi *a* magánhangzóharmónia hatására keletkezett hanghelyettesítéssel. A *kályha* alak hangátvetés eredménye. A 2. jelentés metonímia.

📖 MNY. 60: 312; TESz.; EWUng. • Vö. *kaholy*

kamara A: 1198 *Cameras* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 2: 328); 1213/ *Kamaras* [sz.] [HN.] (VárReg. 161.); 1372 u./ *kamarayaban, akamoraba* (JókK. 3, 4); 1398 *Elescomora* [HN.] (Oklsz.); 1587 *Camraffagaban* [sz.] (MNY. 62: 108); 1604 *kamarafžék* (Szenczi Molnár: Dict. *Foriculae* a.); 1616/ *soő kámárában* (Oklsz.); NYJ. *kamura* (MTsz.); *kemerába* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1198 ? 'királyi kincstár, ill. annak igazgatási szerve | königliche Finanzkammer bzw. ihr Verwaltungsorgan' (Fejér: CD. 2: 328) (↑), 1262 'ua.' (Oklsz.); 2. 1372 u./ 'cella; kis méretű szoba, hálókamra | Zelle; Schlafzimmer' (JókK. 3, 4) (↑); 3. 1405 k. 'vmely testrész hajlata, ürege | Ventrikel' (SchlSj. 302.); 4. 1560 k. 'raktározó helyiség; éléskamra |

Aufbewahrungsraum; Speisekammer' # (GyöngySzt. 4299.); **5.** 1560 k. 'bolt(hajtás), üzlet, raktár, helyiség | Gewölbe' (GyöngySzt. 3607.); **6.** 1754 'ítélkező v. törvényhozó testület; parlament | richtende od. gesetzgebende Körperschaft, Kammer in der Gerichtsbarkeit und im Staatsrecht; Haus (Parlament)' (NSz.); **7.** 1797 'azonos hivatásúak érdekképviselői testülete | berufsständische Körperschaft' (NSz.); **8.** 1860 'az a hely, ahol a (hajtó) vadászat különféle okokból nincs megengedve | bei der Treibjagd der mit dem Jagdzeug abgesperrte Raum' (NSz.) **Sz:** ~s 1198 [HN.] (Fejér: CD. 2: 328) (↑); 1325 ? *Camaras* [SZN.] 'a királyi udvartartás egyik méltósága, a kincstár élén álló tisztviselő | Kämmerer' (MNY. 63: 367); 1547 *kamorassanak* 'ua.' (LevT. 1: 45); 1618 'a királyi udvartartás egyik (fő) méltósága | Kammerherr' (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *camera*, *cam(m)ara* 'boltozat, bolthajtás; (ritkán) szoba', (k.) *camera*, *camara* 'ház, szoba, kamra; kincs(es)tár; a kézművesek épületrésze, ill. műhelye; társalgó szoba a kolostorokban; stb.' [*< gör. καμώρα 'boltozat, íves csarnok, boltozott helyiség; ponyvás kocsi; baldachinos ágy; stb.'*]. A latin jelentésfejlődés a középkorban úgy alakult, hogy a királyi udvartartás és az államigazgatás még nem vált külön: a királyi lakhely legbiztonságosabb, legjobban védett helyisége a hálószoba volt, amely egyben kincstár is volt. (≈) Megfelelői: ném. *Kammer*, (kfn.) *kamere*; ang. *chamber*; fr. *chambre*; stb.: 'kamra'. A parlamentáris rendszer műszavaként a francia nyelvből terjedt el. (⊕) A magyar szó bizonyos jelentéseinek keletkezésében talán a német megfelelők is szerepet játszhattak. Az irodalmi nyelvi 4. jelentés a *kamra* változathoz kapcsolódik. (⊕) Németből való származtatása kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *kamra* 'kamra'; ukr. *комора* 'kincs(es)tár; sókamra; tároló'; rom. *cămară* 'pénzverde, udvari kamara; éléskamra, (készlet)raktár'.

☞ NyK. 42: 14; Kniezsa: SzJisz. 600; TESz.; Mollay: NMÉR.; NytudÉrt. 128: 70; EWUng. • Vö. *kamara-*, *kamarilla*, *kamerád*, *komornyik*

kamara-

~zene **A:** 1840 *kamara zene*, *kamara-zenét* (TudGyűjt. 24/7: 60, 72); 1844 *kamrazene* (NSz.); 1899 *kamarazenei* [sz.] (NSz.) **J:** 'kisebb hangszeres együttes számára írt zenemű | Kammermusic' | ~énekesnő **A:** 1841 *kamara-énekesnő* (Honművész 1841. jún. 27.: 405); 1842 *kamara-énekesnő* (NSz.) **J:** 'kiváló énekművésznő, akinek vmely államfő ezt a kitüntetésnek szánt címet adta | Kammersängerin' | ~hangverseny **A:** 1859 *kamara-hangversenyekben* (Nővilág 1859. okt. 16.: 670); 1891 *kamarahangversenyt* (NSz.) **J:** 'kamarazenei hangverseny | Kammerkonzert' | ILYENEK MÉG: ~énekes 'kiváló énekművész, akinek vmely államfő ezt a kitüntetésnek szánt címet adta | Kammersänger' (1830: HazKülfTud. 1830. szept. 4.: 147); ~négyes 'négy tagú kamarazene-együttes | Kammerquartett' (1859: EME. 1: 448)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*kamra* szóval. | (⊕) A tükörfordítások nemzetközi minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Kammermusik*; ang. *chamber-music*; fr. *musique de chambre*; stb.: 'kamarazene'; – ném. *Kammersängerin*; ol. *cantatrice di camera*; or. *камерная певица*; stb.: 'kamaraénekesnő'; – ném. *Kammerkonzert*; ang. *chamber-concert*; fr. *concert de chambre*; stb.: 'kamarahangverseny'. (⊕) Az előtag jelentése arra utal, hogy bizonyos zenedarabokat kis hangversenytermekben, ill. lakásokban mutattak be. – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *énekes(nő)* (→*ének*), *hangverseny* (→*hang-*).

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *ének*, *hang-*, *nő*², *zene*

kamarilla **A:** 1836 *kamarilla* (VasárnapiU. 1936. jún. 19.: 200); 1844 *camarilla* (NSz.); 1848/ *kamarilla* (NSz.) **J:** 'udvari csoportosulás, klikk, amely ellenőrizhetetlen befolyással van az uralkodóra | Kamarilla'

■ Német jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Kamarilla* 'udvari csoportosulás, klikk, amely ellenőrizhetetlen befolyással van az uralkodóra' [< sp. *camerilla* 'a király privát, belső szobái', tkp. '(kis) szoba, kamrácska, szobácska' < sp. *camora* 'szoba']. (≈) Megfelelői: fr. *camarilla*; cseh *kamarila*; stb.: 'kamarilla'. (⊕) A magyarban a bécsi németen keresztül, a bécsi udvarral kapcsolatosan honosodott meg. (⊖) Idetartozik: (R.) *kamarilla* 'a király privát, belső szobái' (1842: NSz.), ez a francia, esetleg a spanyol nyelvre megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kamara*

kamásli Δ **A:** 1789 *kamáslira* (MNY. 65: 335); 1847 *kamaslis* [sz.] (NSz.); 1892 *gamásnis* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1789 '(bőrből v. posztóból készült) gombolós lábszárvédő | knöpfbare Beinbekleidung (aus Tuch od. Leder)' (MNY. 65: 335) (↑); 2. 1880 'többnyire posztóból készült, a cipő felett viselt, gombolós bokavédő | Schuhbekleidung des Oberfußes mit Knöpfen (meistens aus Tuch)' (NSz.); 3. 1896 'magas szárú, a szárán gombolható cipő | hoher, am Schaft knöpfbarer Schuh; Halbschuh' (Nyr. 25: 48)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kamaschen* [többes szám], (B.) *gamasch'n* [többes szám], – ném. *Gamasche*: 'lábszárvédő, bokavédő; bokavédő' [< fr. *gamaches* [többes szám] 'gombolós lábszárvédő']. Forrása: arab (*ġild*) *ġadāmasī* '(bőr) Gadámeszből'. (≈) Megfelelői: ang. *gamash*; szbhv. *gamaše* [többes szám], *kamašne* [többes szám]; stb.: 'kamásli'. (⊕) A magyar szó a német többes számú alakból jött létre, elterjedésében valószínűleg az osztrák–magyar hadsereg katonai nyelve játszott szerepet. A szó eleji *k* ~ *g*-hez vö. →*giccs*, →*gitt* stb. – A *ni* végződéshez vö. →*dózni*, →*fecni* stb. A *li* végződés a →*cetli*, →*hecsedli* stb. analógiájára keletkezhetett. A 3. jelentés a magyar nyelvjárásokban keletkezett. (⊖) Idetartozik: (R.) *komás* 'kamásli' (1776: MNY. 65: 338), külön átvétel a francia nyelvből, de a szókezdő magánhangzóra a német is hatással lehetett.

📖 EtSz. *gamásni* a.; TESz.; EWUng.

kamasz **A:** [1237–1240] ? *Komos* [SZN.] (PRT. 1: 783); 1305 ? *Kamazzyget* [HN.] (OkISz.); 1395 k. *camaz* (BesztSzj. 788.); 1854/ *kamaszévekben* (NSz.); 1868 *Gamasz* (Ballagi M.: MNYTSz.); NYJ. *kammanc* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'egy fajta kutya | Art Jagdhund' (BesztSzj. 788.) (↑); 2. 1604 'oktalan állat | unvernünftiges Tier' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1611 'megöregedett kutya | alt gewordener Hund' (Szenczi Molnár: Dict.); 4. [jelzői használatban is] 1754 'hórihorgas legény; fajankó | baumlanger Kerl; Tölpel' (NSz.); 5. 1828/ 'serdülő korú, tinédzser, tizenéves fiú v. (főleg összetételben) lány is | Junge od. (haupts. in Kompos) Mädchen in der Pubertät' # (NSz.), 1837 'ua.' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A 2., 3. jelentések metaforák; a 4., 5. jelentésekhez vö. →*kölyök*, →*tacskó* stb. (⊕⇒) A magyarból: szlk. (N.) *kamas* 'kamasz, serdületlen'.

📖 MNY. 17: 180; Pais-Eml. 330; TESz.; EWUng.

kamat **A:** 1596 *kamat* (Kreszn.); NYJ. *gamot* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1596 ? 'a kölcsöntőke használatáért kikötött díj | Kapitalzins' # (Kreszn.) (↑), 1794 'ua.' (NSz.); 2. 1838/ 'nyereség, jövedelem | Gewinn. Ertrag' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1794 *kamatos* (NSz.) | ~**oz(ik)** 1830 *kamatoz* (HazKülfTud. 1830. jún. 30.: 423); 1832 *kamatoz* (NSz.) | ~**oztat** 1833 *kamatoztatnának* (Jelenkor 1833. ápr. 10.: 13); 1844 *kamatoztatni* [sz.] (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevénytyszó. | (≡) Szbhv. *kamata* 'tőkekamat' [< gör. (biz.) *κάματος* 'nehéz fizikai munka; kimerültség, fáradtság; kereset, jövedelem']. Vö. még mac. *камата*; ukr. (N.)

камата: 'tőkekamat'; stb. (⊗) Megfelelői: albán *kamatë* 'ua.'; rom. *camătă* 'uzsora(kamat)'. (⊕)
A szóvég elmaradásához a magyarban vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 247; TESz.; EWUng.

kamatyol **A**: 1816 *gamatolni* [sz.]; *Kamatolni* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 98); 1841 *kamatyol* (MTsz.) **J**: **1.** 1816 'hány-vet vmit | umherschleudern' (Gyarmathi: Voc. 98) (↑); **2.** 1841 'közösül | sich begatten' (MTsz.) (↑); **3.** 1855–1860 'piszkít; sárral beken | beschmutzen; mit Schmutz beschmieren' (MNY. 38: 307); **4.** 1912 'kavargat; kotyvaszt | umrühren, rühren; brauen, pantschen' (ÚMTsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó bizonytalan, onomatopoetikus eredetű. A szóvég *-tol* gyakorító képző; vö. →*kasmatol*. A szó belseji *t > ty* hangváltozás a szó onomatopoetikus természetével magyarázható. A köznyelv alacsonyabb rétegeiben használt 2. jelentéshez vö. *hersent* (→*hersen*), *kettyint* (→*ketyeg*).

📖 TESz.; EWUng.

kaméleon **A**: 1578/ *Chamaeleon* (MNY. 79: 126); 1605 e. *Cameleon* (Pázmány: ÖM. 1: 460); 1607 *kameleonnak* (Pázmány: ÖM. 2: 321); 1636 *Caméleon* (Pázmány: ÖM. 7: 410); 1693 *kaméleon* (EWUng.); 1764 *kámélion* (NSz.) **J**: **1.** 1578/ 'egy fajta növény | Art Pflanze' (MNY. 79: 126) (↑); **2.** 1593/ ? 'színét a környezetnek megfelelően változtatni képes, a gyíkokkal rokon, kisebb délszaki hüllő | Chamäleon (*Chamaeleon vulgaris*)' (MNY. 69: 365), 1605 e. 'ua.' (Pázmány: ÖM. 1: 460) (↑); **3.** 1607 'kétszínű, köpönyegforgató ember | Mantelhänger, Heuchler' (Pázmány: ÖM. 2: 321) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *chamaeleon* 'kaméleon; egy fajta növény színváltós levelekkel' [< gör. *χμαιλέων* 'ua.' < gör. *χμαί* 'föld, ill. a földön' + *λέων* 'oroszlán']. (⊗) Megfelelői: ném. *Chamäleon*; fr. *caméléon*; stb.: 'kaméleon'. Az állat (és bizonyosan a növény is) színét a fény és az izgalmi állapotának hatására változtatja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kamilla*, *leopárd*

kamélia **A**: 1837 *kameliák* (NSz.); 1845 *kaméliákra* (NSz.) **J**: 'a teával rokon, kelet-ázsiai eredetű, örökzöld cserje | Kamelie (*Camellia japonica*)'

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Kamelie*; ang. *camellia*; fr. *camélia*; stb.: 'kamélia'. Vö. még lat. (tud.) *Camellia (japonica)* 'ua.' [tudatos szóalkotás a *Kamel* (lat. *Camellus*) G. J. Kamel (1661–1706) morvaországi jezsuita botanikus családnevéből]. (⇒⊕) A magyarba a tudományos latinból vagy a németből került át hanghelyettesítéssel. (⊕) Ma növényteni műszóként használatos.

📖 Rapaics: MagyVir. 397; TESz.; EWUng.

kamerád **Δ A**: 1807/ *Camerad* (NSz.); 1849/ *Kamerád* (NSz.) **J**: 'társ, barát; pajtás cimborá | Gefährte, Freund; Genosse'

■ Német jövevényszó. | (⊕) Ném. *Kamerad*, (R.) *camarad*: '(baj)társ, segítőtárs (különösen egy közösségen belül)' [< fr. *camarade* '(baj)társ, pajtás, cimborá; hálószoza (kollégiumban, kaszárnyában); kollégiumi tanulócsoport']. (⊗) Megfelelői: ang. *comrade*; szlk. *kamarát*; stb.: '(segítő)társ, bajtárs, (baj)társ'. (⊕) A 'szobaközösség' > 'szobatárs' > '(baj)társ, segítőtárs' jelentésfejlődés az újlatin nyelvekben ment végbe.

kámfor **A:** 1558 k. *camfort* (SzT.); 1588 *Kanffor* (NySz.); 17. sz. eleje *kámfor* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 488); 1770 *kámforából* (NSz.); 1835 *káfor* (NSz.); 1847 *gánforra* (NSz.) **J:** 'igen könnyen illó, jellegzetes szagú, áttetsző, kristályos szénvegyület | *Kampfer*'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kampfer*, (baj.-osztr.) *gaffer*; fr. *camphre*; ol. *canfora*; szbhv. *kamfor*; or. *καμφορα*; stb.: 'kámfor'. Vö. még lat. (k.h.) *camphora*, (k.) *cafora* 'ua.'. Forrása: óind *kapūram* 'ua.', az arab *kāfūr* 'ua.' alapján. (⇒△) A magyarba német közvetítéssel került (*kámfor*, *gánfor*), a szóvégi *a*-s változat a latinból ered. (△) Németből való kizárólagos származtatása kevésbé valószínű.

TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

kamilla **A:** 1813/ *Camill* (NSz.); 1827 *Kamilla* (Malovetzky: Szókönyv); 1966 *kamilló*-pipitér (Csapody–Priszter: MNövsz.); NYJ. *kamëlla* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1813/ 'orvosi székfű | *Kamille* (*Matricaria chamomilla*)' # (NSz.) (↑); 2. 1827 'palástfü | *Sinau*' (Malovetzky: Szókönyv) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kamille* 'egy fajta (gyógy)növény' [< lat. (k.) *camomilla* 'kamilla']. (≈) Megfelelői: ang. (*wild*) *camomile*; fr. *camomille*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett. – A (R.) *kamomilla* (1797: NSz.) közvetlenül a latinra (↑) megy vissza.

Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kaméleon*

kamin × **A:** 1793/ *kamin* (NSz.); 1816 *kámin* (Gyarmathi: Voc. *Kémény* a.); 1873 *Kamellyuk* (Nyr. 2: 425) **J:** 1. 1793/ 'kürtő, kémény | *Schornstein*' (NSz.) (↑); 2. 1851 'kandalló | offene Feuerstelle in Wohnräumen' (NSz.); 3. [főleg összetételekben] 1873 '⟨a kemence nyílásszerű részeinek nevéként⟩ | ⟨zur Benennung gewisser öffnungsartiger Bestandteile der Öfen⟩' (Nyr. 2: 425) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kamin* 'kémény; nyitott tűzrakó hely a lakásban' [< ol. *camino* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kamin* 'nyitott tűzrakó hely'; cseh *komín* 'kémény'; stb. (△) A szóvégi *l*-es változat hasonulás útján keletkezhetett olyan összetett szavakban, mint a *kaminlyuk*. A 3. jelentés metafora az 1. és a 2. alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *kémény*

kamion **A:** 1908 *kamion* (MKatKözl. 1: 1294); 1959 *kamionok* (NSz.) **J:** 'teherszállító gépkocsi | Lastkraftwagen'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. (svájci) *Camion*; ang. *camion*; fr. *camion*; stb.: 'tehergépkocsi, teherautó'. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *camion automobile* 'ua.'; vö. fr. (ófr.) *chamion* 'kordé']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia nyelvből került át.

Nyr. 99: 113; EWUng. • Vö. *automobil*

kamizól △ **A:** 1697–1698 *flanelkamisol* (Nyr. 42: 308); 1724 *kamizol* (MNY. 60: 364); 1771 *kamizollyban* (MNY. 65: 335); 1774 *kamizsolban* (MNY. 65: 335); 1790/ *kamizóljára* (NSz.) **J:** 'ujjas, zubbony; egy fajta blúz | *Kamisol*; Art *Bluse*'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kamisol* 'trikó, póló, zeke'; fr. *camisol* 'dzseki; alsóing, trikó'; ol. *camiciola* 'alsóing, trikó', (fri.) *kamižóla*, (isztr.) *kàmižól*, (vel.) *camisòla* 'mellény; ing, férfiing <főleg falusi viselet>'; szbhv. *kamizol* 'ujjatlan dzseki'; cseh *kamizola* 'mellény ujjakkal; rövid dzseki'; stb. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< ol. *camicia* 'ing'; (lat. (kés.) *camisia* '(alsó)ing, trikó')]. (⇒) A magyarba elsősorban a bécsi németből került át, emellett a magyar városok németsege is szerepet játszhatott.

📖 TESz.; GPann. 1: 23; EWUng. • Vö. *kámzsa*

kammog × **A**: 1784 *kammogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 82); 1792 *kammag* (NSz.); 1803 *kommogni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schlendern* a.); 1846 *komogott* (NSz.) **J**: **1.** 1784 'kammog, kullog | zotteln, trotten' (Baróti Szabó: KisdedSz. 82) (↑); **2.** 1803 'csavarog, barangol | streunen' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schlendern* a.) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és a →*kammog*-gal lehetett összefüggésben. A szóvég -g gyakorító képző.

📖 MNy. 9: 386, 50: 259; TESz.; EWUng. • Vö. *commog*

kampány **A**: 1796 *campania* (NSz.); 1865 *kámpány* (Babos: KözhSzt. *campagnard* a.); 1880 *Kampánnny* (MagyLex. *Campagne* a.); 1891 *kampany* (Füredi: IdSz. *campagne* a.); 1893 *kampány* (PallasLex. *Campagne* a.) **J**: **1.** 1796 'sátortábor, táborozás; hadjárat | Biwak, Biwakieren; Feldzug' (NSz.) (↑); **2.** 1893 'rövid időtartamú, lendületes, alkalmoszerű munka | Arbeitskampagne; Wahlkampagne' # (PallasLex. *Campagne* a.) (↑)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *campagne* 'lapos terület, föld; telep; hadjárat, kampány; kampány'; – vö. még ném. *Kampagne* 'hadjárat, kampány; nagyobb akció, mozgalom; választási kampány' alapján. A franciában az ol. *campagna* 'egy város környéke, határ; hadjárat, kampány' szóból ered, a lat. *campus* 'lapos terület, föld' alapján. (≈) Megfelelői: ang. *campaign*; szbhv. *kampanja*; stb.: 'hadjárat, kampány; kampány'. (△) A szóvégi *a* a korábbi változatokban hanghelyettesítéssel keletkezett. – A szó ma csak a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kemping*, *koszperd*, *sampinyon*, *sánc*

kampec **A**: 1848 *kampesz* (NSz.); 1851 *kampecz* (NSz.); 1855 *kámpesz* (NSz.); NYJ. *kampęc* (MTsz.) **J**: <MN> 1848 'holt, megsemmisült, tönkrement, befejezett | tot; kaputt, fertig, erledigt (auch als Präd.)' (NSz.) (↑) | <FN> 1898 '"elértelen" (iskolai érdemjegy) | Note »ungenügend« (in der Schülerspr)' (Dobos: DiákSz. 50)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (argó) *kap(p)ores* 'holt, tönkrement' [< jidd. *kappora* 'engesztelés, elégtétel' < héber *kapparoth* 'engesztelő áldozat']. (≈) Megfelelője: szlk. (N.) *kampes* 'megsemmisül, tönkremegy'. (△) A szóvégi *sz* ~ *c*-hez vö. →*matrac*, →*párduc* stb. A szó belseji *m* inetimologikus lehet.

📖 TESz.; EWUng.

kámpicsorodik **A**: 1795/ *elkámpicsorodott* (NSz.); 1808 *Kámpitsorodni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1810 *Elkámpitsorodom* [▽] (NSz.); NYJ. *kánficsolodni* [sz.] (MTsz.) **J**: **1.** [főleg *el~ik*] 1795/ 'elferdül; elgörbül, megvetemedik | verkrümmen; krumm werden, sich werfen' (NSz.) (↑); **2.** [főleg *el~ik*] 1796 'elszontyolodik | bekümmert werden' # (NSz.); **3.** [főleg *el~ik*] 1832 '(vkinek a nyelve, szája) beszéd közben megbotlik | über ein Wort stolpern und aus dem Konzept kommen' (NSz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és egyrészt a →*kába* szócsaláddal, másrészt talán a →*csámporodik* szóval áll összefüggésben. A szóvég gyakorító-visszaható képző. Az abszolút és relatív tö közt található *(i)cs* a szót erősítő játszi elem onomatopoetikus írásjele, amely esetleg a *picsog* (→*pityereg*) hatását tükrözi. A legelterjedtebb 2. jelentés metonímiával keletkezett. ⊖ Tájszók ugyanebből a töből: *kámporodik* 'esztelen, örült, bolond' (1647: NySz.); *kámpul* 'felcsillan, csillámlik, fénylik' (1787: NySz.).

📖 TESz. *elkámpicsorodik* a.; EWUng. • Vö. *csámporodik*, *kába*

kampó A: 1643 *kampokat* (Comenius: Jan. 146.); 1818 *kampu* (NSz.); NYJ. *gampó* (ÚMTsz.) J: 1. 1643 'horog | Haken' # (Comenius: Jan. 146.) (↑); 2. 1784 'mankó; kampós végű bot, pásztorbot | Krückstock; Hirtenstab' (Baróti Szabó: KisdedSz. 49)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*gamó*-ból keletkeztetett szó eleji *g > k* hangváltozással és egy szervesen *p* betoldásával. ⊕ A →*konya* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: Htört. 162; TESz.; EWUng. • Vö. *gamó*

kámpol × A: 1748 *kámpolod* (NySz.) J: 1. 1748 'csúfol, gúnyol | spotten' (NySz.) (↑); 2. 1883 'lehord, leszid | abkanzeln' (Nyr. 12: 527); 3. 1941 'nyelvet ölt vkire | die Zunge herausstecken' (ÚMTsz.)

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-oszl.) *kámpeln* 'összeszid, lehord, szemrehányást tesz; megver, ütlegel', (B.) *kampeln* 'alaposan megfedd', – ném. *sich kampeln* '(játszva) verekedik, dulakodik' [? < ném. (kés. kfn.) *kempel* 'veszekedés, vita, civódás, civakodás']. ⊕ A magyarba a német igei főalak került át, a szóvégi *-l*-t igeeképzőként fogták fel, vö. →*héhel*, →*muszol* stb.

📖 MNy. 44: 85; TESz.; MNy. 79: 289; EWUng.

kamuka Δ A: 1380 *kamuka* (OkI Sz.); 1408 *camuco* (MNy. 9: 132); 1433 *kamoka* (OkI Sz.); 1552 *kamika* (RMNy. 2: 88) J: 'damaszt szövet | Damast'

■ Olasz jövevényszó. | ⊕ Ol. (R.) *cam(m)uc(c)à*, *cammuca*, (szic.R.) *camucà* 'damasztyszerű selyemszövet' [< arab *kamhā* 'damaszt; brokát' < újperzsa *hamhā*, *hāmhā* 'ua.']. Forrása: kínai *kimša*, *kinša* 'aranyhímzésű selyem'. ⊕ Megfelelői: ang. (R.) *camaca*, *cam(m)oca*; fr. (R.) *camocas*; lat. (k.) *camoca*; stb.: 'damaszt'.

📖 Nyr. 79: 226; TESz.; Pellegrini-Eml. 675; EWUng.

kamuti × A: 1793 *kamuti* (NSz.) J: 1. 1793 ? 'nyakas, makacs | halsstarrig, störrisch' (NSz.) (↑), 1834 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 3: 100); 2. 1817 'alattomos, sunyi; látszatra meghunyászkodó | heimtückisch; sich dem Schein nach duckend' (Nyr. 100: 437); 3. 1872 'ostoba, ügyefogyott | albern' (Nyr. 1: 279)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Összefüggése a nyelvjárási *kamu* 'tréfa, móka, vicc', *kamuka* 'mulatságos, mókás, bohókás, komikus', *kamukéro* 'hamisság, álnokság, ravaszság' (ÚMTsz.) stb. szavakkal bizonytalan. ⊕ Leginkább a dunántúli nyelvjárásokban él.

📖 TESz.; EWUng.

kámzsa **A:** 1395 k. *camza* (BesztSzej. 644.); 1405 k. *camfa* (SchlSzej. 1212.); 1538 *kamfa* (Pesti: Nomenclatura T3); 1542 *Kaamsa* (OklSz.); 1708 *Kámfa* (Pápai Páriz: Dict.); 1796 *kámzsájába* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'misemondó ruha, liturgikus ing; szerzetesi ruha, csuha | Meßgewand; (Mönchs)kutte' (BesztSzej. 644.) (↑); 2. 1763 'mellény | Weste' (NSz.); 3. 1835 'csuklya | Kapuze' (Tzs. *Capuze* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *camisa, camisia* 'ing; papi ruha, miseing; stb.', (kés.) 'katonák és papok inge', (h.) *camisia* 'ing; papi ruha, miseing' stb. [tisztázatlan eredetű]. (△) A magyarba a középlatin *camisa* alak került át a hangzóközi *s* zöngésedésével és a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 MNy. 26: 197; TESz.; EWUng. • Vö. *kamizól*

kan **A:** 1138/ ? *Kanus* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 205); 1405 k. *kan* (SchlSzej. 1457–1458.); 1818 *kany* (NSz.); 1863 *Konászodik* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 505) **J:** <FN> 1. 1405 k. 'a (vad)disznó hímje | Eber' # (SchlSzej. 1457–1458.) (↑); 2. 1435 ? 'nagy nemi képességét gátlástalanul kiélő, kimutató férfi | Hurer' (MNy. 67: 234), 1865 'ua.' (CzF.); 3. 1783 'vmely állat hímje | Männchen' # (NSz.) | <MN> 1. 1577 k. 'hímnemű | männlich' # (OrvK. 189); 2. 1840 'nagy méretű; nagy értékű | von großem Ausmaß; wertvoll' (MTsz.) **Sz:** ~**os** 1138/ ? [SZN.] (MNy. 32: 205) (↑); 1788 *kanossa* (MNy. 46: 389) | ~**ász** [1131–1141/] ? [SZN.] (OklSzPótl.); 1589 *kanasnak* (MNy. 42: 77) | ~**ászodik** 1863 *Konászodik* 'lenyugszik | ruhig werden' (Kriza [szerk.] Vadr. 505); [*el~*] 1865 'elterpeszkedik | verlümmeln' (CzF.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A melléknévi 2. jelentés és a megszilárdult ragos alakulat némelyik állatfajta hímnemű egyedeinek értékesebbként való megítélésén alapszik.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

kán **A:** 1554 *hán* [? ✎] (RMKT. 3: 167); 1555 *kám* (Kakuk: ÉIOsm. 170); 1559 *Cham, Kannac* (Székely I.: Krón. 229a, 178a); 1653 *khánnak* (MHH. 23: 129); 1790 *Kán* (NSz.) **J:** 'török v. mongol uralkodó | Khan'

■ Oszmán-török és tatár jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Oszm. *hān* 'uralkodó; a tatár fejedelmek rangja; a mindenkor török szultán apja'; tat. *qan* 'fejedeleme' [< újperzsa *hān* 'uralkodó, nemes; az egykori Hotan, ill. a Tatár Birodalom uralkodójának rangja']; – ném. *Khan*; ang. *khan*; fr. *kan, khan*; stb.: 'kán'. (△) A régi alakok közül a szó eleji *h*-s változat oszmán, a szó eleji *k*-s tatár átvétel. A krími tatár hatás feltehetőleg főleg az erdélyi magyar nyelvjárást érte. (⇒△) Nemzetközi szóként német és angol közvetítéssel.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 170; EWUng.

kanaf † **A:** 1533 *Canaf* (OklSz.); 1553 *kanoffos* [sz.] (MNy. 80: 247); 1578 *kanap* (NySz.) **J:** 'zsinór, fityegő, cafrang | Schnürchen, Franse, Gehänge'

■ Vándorszó. | (≡) Rom. *canaf* 'rojt, bojt'; blg. *kanan* 'kendermadzag'; szbhv. *kanaf, kanap* 'ua.'; oszm. *kınap* 'ua.'; arab *qinnab, qunnab* 'indiai kender'. Vö. még lat. *cannabis* 'kender'; gör. *κάνναβις* 'ua.'. Forrása: valószínűleg sumér *kunibu* 'ua.'. Az arab nyelvi hatás által terjedt el, a balkáni nyelvekbe az oszmán-törökből került. Az átadó nyelv tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanavász*

kanafória Δ **A:** 1676 *Kalafonia* (MNy. 5: 325); 1775 *Kanaforia* (MNy. 58: 108); 1799/ *kanafória* (NSz.) **J:** 1. 1676 'gyanta, hegedűgyanta | (Geigen)harz' (MNy. 5: 325) (↑); 2. 1775 'akasztófa | Galgen' (MNy. 58: 108) (↑); 3. 1799/ 'bor | Wein' (NSz.) (↑); 4. 1872 'orvosság | Arznei' (NépkGy. 1: 338)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *colophonia* '(fenyő)gyanta' [< lat. *resina Colophonia* 'gyanta Kolophón városából'; vö. lat. *Colophon* [HN.] < gör. *Κολοφών* [HN.] 'ókori város Kis-Ázsiában']. (≈) Megfelelői: ném. *Kolophonium*; fr. *colophane*, (R.) *colophone*; stb.: 'egy fajta gyanta'. (⊕) A *kanafória* alak hangátvetéssel és *l > r* hangváltozással keletkezett. A 3., 4. jelentés tréfás metafora. A 2. jelentés kialakulásmódja tisztázatlan.

📖 Nyr. 33: 296, 62: 130; TESz.; EWUng.

kanál **A:** 1395 k. *kalan* (BesztSzej. 1300–1301.); 1453 ? *Kanal* [szn.] (MNy. 25: 311); 1527 *kanaltartothys* (Heyden: *Puerilium* 38); 1754 *kalánynyal* (NSz.); NYJ. *kana* (MTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'étel, ital keverésére v. merítésére szolgáló nyeles eszköz | Löffel' # (BesztSzej. 1300.); 2. 1416 u.¹ 'vakoló, simító stb. nyeles köműveseszköz | Kelle' (BécsiK. 226); 3. 1519 ? 'kanál alakú tárgy | löffelförmiger Gegenstand' (JordK. 476), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2914.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az időrendi összefüggés a *kalán* és a *kanál* változatok között nem határozható meg.

📖 TESz.; EWUng.

kanális **A:** 1665 *canall* (Horváth M.: NEI.); 1683 *canalisokon* (NySz.); 1766 *kanál* (NSz.); 1784 *Kánálishnak* (MNy. 59: 101); 1793 *kánálishokon* (NSz.); 1898 *kálnis* (Rell: LatSz. 41); 1905 *kanáris* (NSz.); NYJ. *kalanyis* (MTsz.) **J:** 'csatorna | Kanal'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *canalis* 'cső; vízfolyó, csatorna'; – vö. még ném. *Kanal* 'mesterséges vízfolyás'. A latinban a lat. *canalis* 'cső alakú, csőszerű' [< lat. *canna* 'cső <nád, nádas>; csővecske' szóból ered]. (≈) Megfelelői: ang. *canal*; ol. *canale*; stb.: 'csatorna'. (⊕) A magyar szóvégi *s*-hez vö. →*brutális* stb. A nyelvjárási *kalanyis* hangátvetéssel és palatalizálódással keletkezett; vö. →*kanál*.

📖 MNy. 46: 236; TESz.; EWUng. • Vö. *kanna*

kanapé **A:** 1736 *kanapé* (MNy. 64: 91); 1844 *kanapéj* (NSz.); NYJ. *kanapér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1736 'támlás, kárpitozott fekvő-, ill. több személyes ülőbútor | Kanapee' (MNy. 64: 91) (↑); 2. 1877 'vajás, sonkás stb. zsemle | mit Butter, Schinken usw. belegtes Brötchen' (NSz.); 3. 1896 'támlás, karos fapad; padláda | hölzerne Bank mit Rück- und Seitenlehnen; Sitztruhe' (Nyr. 25: 383)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kanapee* 'kerevet, szófa', (R.) 'baldachinos ágy; baldachin, ágymennyezet; kanapé alakú sütemény; szardellás szendvics' [< fr. *canapé* 'kerevet, szófa; pirított kenyér']. (≈) Megfelelői: ang. *canopy* 'baldachin; napellenző ponyva; jármű hátradönthető vászonteteje; stb.', (am.) *canapé* 'pirított kenyérrel készült zsúrszendvics'; ol. *canapé* 'kanapé; szendvics'; stb. (⊕) A szóvégi *j*-hez vö. →*gané*, →*taraj* stb. A *kanapér* változat hiperkorrekt alak lehetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

kanári A: 1791 *Kanálik, Kanárik* (NSz.) **J:** 'sárga tollú, szobamadárként tartott pintyféle énekesmadár | Kanarienvogel (Serinus canarius)' – De vö. 1629 *Canari madarakat* (MNY. 80: 247); 1720 *kanáli madár* 'ua.' (NSz.); 1800 *Kanári-Pinty* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1821 *Kanári verebet* (NSz.)

■ Különféle szószerkezetek jelzői tagjának önállósulása. | ☐ A *kanári madár* (↑), *kanári pinty* (↑), *kanári veréb* (↑) stb. alapján keletkezett. Ezek latin, ill. német mintára alkotott tükörfordítások; vö. lat. (ú.) *Fringilla canaria* 'kanári(madár)', tkp. 'kanári pinty', (h.) *Canariae Aviculae* 'egy fajta csicsörke', ill. a ném. *Kanarienvogel* 'ua.'. A jelző a lat. *Canariae insulae* 'Kanári-szigetek', tkp. 'a Kanári-szigetéről való' helynév első tagjára megy vissza. ☹ Hasonló megnevezések más nyelvekben: ang. *canary*; sp. *canario*; cseh *kanar*; stb.: 'kanári(madár)'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kánikula, madár, pinty, veréb*

kanavász A: 1581 *kanawacz* keonteos (Oklsz.); 1595 *kanabarch* (Radvánszky: Csal. 2: 78); 1599 *kanavachott* (MNY. 67: 94); 1632 *kanabác* (Nyr. 42: 309); 1650 k. *kanavászból* [?✎] (Radvánszky: Csal. 2: 310); 1700 *Kanavacsot* (MNY. 80: 247); 1774 *kanafasz* (MNY. 70: 353) **J:** 'ágyneműnek, bélésnek, különféle ruhadaraboknak stb. való v. hímzés alapjául szolgáló durvább len- v. pamutszövet | Kanevas'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ☐ Ol. (rom.) *canavazz*, (lomb.) *caneväs*, (tr.) *canavaza*, (giul.) *canavaza*, *canovasa*, (fri.) *kanaváče*: 'kanavász, bélésvászon, durva kenderszövet; <a 17. sz.-tól> arany- és ezüstbrokát' [< ol. *canapa* 'kender']. ☐ Az *sz* végű alak vagy az ol. *s*-re megy vissza, vagy a magyarban történt deaffrikálódás következménye.

📖 TESz.; Horváth M.: NEI.; Mollay: NMÉR.; Pellegrini-Eml. 678; EWUng. • Vö. *kanaf*

kanca A: 1435 ? *Kancha* [SZN.] (Oklsz.); 1508 *kanczas* [sz.] (MNY. 2: 73) **J:** 1. 1508 'bővérű, erős nemi ösztönű nő | Frau mit starkem Sexualtrieb' (MNY. 2: 73) (↑); 2. 1584 'nöstény ló | Stute' # (Oklsz.); 3. 1627 'nöstény (állat) | Weibchen (Tier)' (EWUng.); 4. 1655 'nöstény számár | Eselin' (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Cseh (N.R.) *konice*; ukr. (R.) *коница* 'kanca' [< szláv **koń* 'ló']. Jóllehet az alapszó minden szláv nyelvben megvan, ez a származék csupán két szláv nyelvből mutatható ki. Ezt talán az magyarázhatja, hogy a rokon jelentésű szláv **kobyła* népszerűbb lehetett; vö. →*kabala*². ☐ Az első szótagi magánhangzó arra utal, hogy az átvétel a 13. sz. vége előtt történt. Az 1. jelentés az eredeti 2. jelentés alapján keletkezett; vö. →*szuka*, →*tyúk* stb.

📖 Kniezsa: SzIJs. 247; TESz.; EWUng. • Vö. *kacola*

kancellár A: 1494 *Canzlyr* [ES. NEM M.] [SZN.] [lat. végződéssel] (Neumann: Registrum 381.); 1519 k. *kanZellariosnak* (DebrK. 213); 1538 *cancellarius* (Pesti: Nomenclatura H2); 1585 Fő *kanczellários* (Cal. 89); 1598 *kanczellárt* (MNY. 61: 474); 1791 *Kantzelláru* (NSz.); 1792 *Kantzellárius* (NSz.) **J:** 1. 1519 k. 'egy fajta magas rangú udvari tisztviselő | Art hoher Hofbeamter' (DebrK. 213) (↑); 2. 1560 k. 'hivatali előjáró, hivatalvezető | Kanzlist' (GyöngySzt. 1584.); 3. 1897 'bizonyos országokban' kormányfő | Kanzler (in gewissen Staaten)' (MagyLex. Bismarck a.)

kancellária A: 1538 *cancellaria* (Pesti: Nomenclatura H2); 1735 *kantzellária* (Gáldi: Szótir. 85); 1772 *Kantzelláriara* (NSz.); 1793 *Kanceláriában* (NévtD. 23: 33); 1878 *kancellárjába* (NSz.); 1884 *kancalárián* (NSz.) **J:** 'iroda, hivatal | Kanzlei'

kancellista Δ **A**: 1708 *Kantzellifta* (Pápai Páriz: Dict. *Cancellarii* a.); 1770/ *kanczalista* (NSz.); 1792 *Kantzellistái* (NSz.) **J**: 'írnok, hivatalnok | Kanzlist'

■ Latin jövevénytörő. | ⊕ Lat. *cancellarius* 'ajtónálló; hivatali előjáró, hivatalvezető' [< lat. *cancelli* [többsz. szám] 'a bírót és a vádlotta(ka)t elválasztó korlát a bírósági tárgyalóteremben, rács; bekerített hely; küzdőtér'] | lat. (h.) *cancellaria* 'a kancellár hivatala, kancellári hivatal' | lat. (k.h.) *cancellista* 'irodai tisztviselő, írnok, irodatiszt' [< lat. (k.h.) *cancellarista* 'ua.']. ⊗ Megfelelői: fr. *chancelier*, *chancellerie*; ol. *cancelliere*, *cancellaria*; stb.: 'kancellár, hivatalfőnök', 'iroda, hivatal'; vö. még ném. *Kanzler* 'a hivatal előjárója; kormányfő', *Kanzlei* 'iroda, hivatal; szerv, hatóság, hivatal', *Kanzlist* 'hivatali előjáró, hivatalvezető'. ⊕ A *kancellár* szó korábbi alakjának szövegi *s* hangjához vö. →*ámbitus* stb. Az *ius* végződés megszűnése esetleg kései latin jelenség, de nemzetközi hatásra is utalhat; vö. →*dénár*.

📖 MNy. 29: 230; TESz.; EWUng. • Vö. *kancer*

kancellária → *kancellár*

kancellista → *kancellár*

kancsal **A**: 1498 *Kanczal* [SZN.] (Oklsz.); 1519 *kanczal* (JordK. 108); NYJ. *gandzsál* (Nyatl.) **J**: <MN> **1**. 1498 ? 'akinek a két szemtengelye nem párhuzamos: egyik szemével felfelé, más irányba néző, bandzsa | schielend' # (Oklsz.) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 108) (↑); **2**. 1498 ? 'félszemű | einäugig' (Oklsz.) (↑), 1550 k. 'ua.' (KolGl.) | <FN> 1531 'gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (ÉrsK. 31)

kancsi **A**: 1803 *kantsi* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schielend* a.); NYJ. *kandzsi* (ÚMTsz.) **J**: 'kancsal | schielend'

■ A szócsalád alapja, a **kancsal** származékszó, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy igenévszó lehet 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentéssel, amelynek névszói realizációja a →*kacs*. A szöveg deverbális vagy denominális *-l* melléknévképző; vö. *huzal* (→*húz*), →*fial*. A szó belseji *n* szervesen járulékhang; vö. →*konty*, →*kuncsorog* stb. A *kancsal* eredeti jelentése 'sandán tekint, bandzsít <személy>' lehetett; hasonló szemlélethez vö. →*kacsint*; vö. még or. *косоу* 'ferdén' : *косоглазный* 'kancsalít, bandzsít'. A főnévi jelentés keletkezéséhez vö. →*gáncs*. A *kancsi* szórövidülés a *kancsal* szóból *-i* kicsinyítő képzővel.

📖 MNy. 57: 299; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

kancsi → *kancsal*

kancsó **A**: 1361/ ? *Kanchou* [SZN.] (MNy. 11: 367); 1585 *Kantso* (Cal. 125); NYJ. *gandzsó*, *kancsú* (ÚMTsz.) **J**: 'csúcsos szájú, nagyobb füles edény, korsó | Krug, Kanne' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A magyarból: rom. (R.) *cancéu* 'korsó, kancsó'.

📖 TESz.; EWUng.

kancsuka Δ **A**: 1684 *kancsuka* [✍] (MonÍrók. 24: 138); 1734 *kancsuga* (ItK. 14: 268); NYJ. *kandzsika* (ÚMTsz.) **J**: 'rövid nyelű, vastag szíjból font korbács | Riemenpeitsche'

■ Török, közelebbről valószínűleg krími tatár jövevényszó. | (≡) Vö. csag. *qančuğa*, *qančuqa* 'bórszíz'; oszm. *kancığa*, *kančuğa* 'mellszíz, szűgyelő'; kaz. *qanĵıya* 'málhaszíz a nyeregnél' [< mong. *qanĵuga* 'nyeregszíz']. Vö. még csag. *qamčĭ*; oszm. *kançı*; tat. *qamčĭ*; stb.: 'ostor, korbács'. (≈) Megfelelői: ném. *Kantschu*; le. *kańczug*; or. (N.) *канчѹк*; stb.: 'ua.'. (△) Az Aranyhorda katonai szakszókincséhez tartozhatott. A krími tatár átvétel mellett szól, hogy a korai forrásokban gyakran a *tatár kancsuka* jelzős szó szerkezetben fordult elő (1723-tól). – A (R.) *kancsuk* 'szíjostor' (1801: NSz.) feltehetőleg külön átvétel egy szláv nyelvből. (△⇒) A magyarból: szlk. (R.) *kančuka* 'ostor, korbács'.

📖 Doerfer: TE. 3: 511; TESz.; TDK. 413: 327; EWUng.

kandal † **A:** 1417 *Candal* [SZN.] (OkLSz.); 1430 k. *candal* (SchlGl. 2264.) **J:** 1. 1417 ? 'egyszemű, félszemű | einäugig' (OkLSz.) (↑), 1430 k. 'ua.' (SchlGl. 2264.) (↑); 2. 1417 ? 'kancsal | schielend' (OkLSz.) (↑), 1470 'ua.' (SermDom. 2: 640)

kandál † **A:** 1478 ? *Kandallo* [sz.] [SZN.] (OkLSz.); 1570 *kandalnac* vala (NySz.) **J:** 'nézeget; kandikál | herumschauen; gucken'

kandics Δ **A:** 1585 *kandits* (Cal. 210) **J:** 1. 1585 'egyszemű, félszemű | einäugig' (Cal. 210) (↑); 2. 1750 'kancsal | schielend' (Wagner: Phras. *Strabo* a.)

kandikál **A:** 1660 *kandikálja* vala (ErdTörtAd. 4: 304); 1666 *kandikál* (NySz.) **J:** 1. 1660 'nézeget, leskelődik | gucken' (ErdTörtAd. 4: 304) (↑); 2. 1867 'vhonnan kilátszik | hervorblicken' (NSz.)

kandít × **A:** 1784 *kandítani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 78) **J:** 1. 1784 'sandít | schielen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 78) (↑); 2. 1792 'kandikál, kukucskál | gucken' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kandikálni* a.)

kandi **A:** 1829 *kandi* (Minerva 5./3: 547); 1832/ *kandi* (NSz.) **J:** 'kíváncsi(skodó) | neugierig'

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -d gyakorító képzővel keletkezett. Erre utalhatnak egyes régi személynevek, amelyek főnevesült folyamatos melléknévi igeneveknek tűnnek; vö. *Kanda* (1138/: MNy. 32: 204), *Kando* (1465: NévtÉ. 9: 44). Az abszolút tö ('meggörbül, elgörbül' jelentéssel) a →*kanyarít*, →*konya* stb. szócsaládjával azonos. A szóvégek részben különböző igeképzők, részben névszóképzők. A *kandi* játszi szóalkotással keletkezett. (∼) Idetartoznak: *kandász* 'keresgél, kutat' (1879: MTsz.) és annak hangrendi átcsapással keletkezett palatális megfelelője, a *kendész* 'keresgél, kutat' (1723: NySz.).

📖 MNy. 57: 299; TESz. *kandikál* a., *kendész* a.; EWUng. • Vö. *kanyarít*, *konya*

kandál → *kandal*

kandalló **A:** 1478 ? *Kandalló* [SZN.] (OkLSz.); 1720 *kandallóban* (MNy. 60: 365); 1793 *kandalókat* (NSz.); NYJ. *kallandóna* (ÜMTsz.) **J:** 'nyitott tűzterű (szobai) fűtőberendezés | offene Feuerstelle, Kamin' #

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (bol.) *caldan* 'katlanszerű, nagy fűtőberendezés fémből v. agyagból; kézmelegítő; tartály izzó szénre, parázstartó', (tr.) *caldana* 'tűz', (v.-ven.) *candola* 'vízforraló edény', (R.) *caldano* 'ua.; kézmelegítő stb.' [< ol. *caldo* 'meleg']. (△) A *kandalló* alak hangátvétellel keletkezett valószínűleg már a magyarban; de vö. ol. (v.-ven.) *candola* (↑) adatot, amelynek keletkezését az ol. (R.) *candela* 'gyertya; fény, világítás; stb.' befolyásolta.

kandeláber **A:** 1832 *Kandeláber* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1832 'karos gyertyatartó | Armleuchter' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1860 'gyertya, lámpa v. füstölőcsésze számára szolgáló oszlopszerű állvány | säulenartiges Gestell zum Tragen von Kerzen, Lampen und Räucherschalen' (NSz.); **3.** 1900 'utcai lámpaoszlop | Laternenpfahl' (Tolnai: MagySz. *Candelaber* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kandelaber*; ang. *candelabrum, candelabra* [többes szám]; fr. *candélabre*; stb.: 'karos gyertyatartó', a franciában 'lámpaoszlop, lámpavas' is. Vö. még lat. *candelaber, candelabrum* 'gyertyatartó' [< lat. *candela* 'gyertya']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kandidátus*

kandi → *kandal*

kandics → *kandal*

kandidál → *kandidátus*

kandidátus **A:** 1645 *Candidátusok* (EWUng.); 1766 *kándidátusok* (NySz.); 1782/ *kandidát* (EWUng.); 1832 *kandidátusok* (ItK. 6: 113) **J:** **1.** 1645 'várományos, jelölt | Anwärter' (EWUng.) (↑); **2.** 1951 'olyan személy, aki elnyerte a legalsó akadémiai tudományos fokozatot | Inhaber eines fachbezogenen wiss Grades, der von einer staatlichen Kommission verliehen wird' (Terényi: IdSz.)

kandidál **A:** 1650 *candidallyának* [l-j] (Századok 1960: 296); 1700 *candidáltatott* (NSz.); 1708 *Kándidálás* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Nōmīnātio* a.); 1754 *kandidáltak* (NSz.) **J:** **1.** 1650 'vmely hivatalra v. feladatra jelöl vkit | jmdn zu einem Amt od. Auftrag vorschlagen' (Századok 1960: 296) (↑); **2.** 1958 'kandidátusi fokozatot szerez | den Grad eines Kandidaten erlangen bzw. sich darum bewerben' (Bakos F.: IdSzKéz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *candidatus* 'jelölt, hivatalra pályázó, s ennek jeléül fehér tógába öltözött ember' [vö. lat. *candidus* 'vakítóan fehér, hibátlan'] | lat. (h.) *candidare* 'jelöl, kandidál, vmilyen hivatalra jelöl'. (≈) Megfelelői: ném. *Kandidat* 'jelölt; hallgató a szigorlat v. a záróvizsga előtt'; ol. *candidato* 'jelölt, pályázó'; or. *kanđudam* 'ua.; diplomás'; stb.; – ném. *kandidieren*; ol. *candidare*; cseh *kandidovat*; stb.: 'kandidál, pályázik <javasol, pályázik>'. (△) A *kandidátus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A *kandidátus* 2. jelentése orosz mintára keletkezett. A *kandidál* a 2. jelentésben a *doktorál* (→*doktor*) hatását mutatja.

📖 TESz. *kandidál* a.; EWUng. • Vö. *kandeláber*

kandikál → *kandal*

kandíroz A: 1758 *candirozott* [sz.] (SzT.); 1852/ *kandirozott* [sz.] (NSz.); 1855/ *candírozva* [sz.] (NSz.) J: 1. 1758 '⟨gyümölcsöt⟩ cukorréteggel bevon | kandieren' (SzT.) (↑); 2. 1885/ '⟨cukrot⟩ kristályosít | (Zucker) kristallisieren' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *kandieren* 'cukorral bevon' [< fr. *candir* 'cukrot kristályosít; cukroz; cukorral bevon' és ol. *candire* 'cukrot finomít; cukroz és ezáltal tartósít; cukorral bevon']. (⇒△) A szó valószínűleg a bécsi és a hazai városi németből is származik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kandiscukor*

kandiscukor Δ A: 1801 *Kándis tzukor* (NSz.); 1818 *kandistzukkor* (NSz.); 1912 *kandiscukor* (Kelemen B.: MNMSz.) J: 'zsinigre kristályosított, színtelen v. sárgás színű jegeces cukor | Kandiszucker'

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Kandiszucker* 'ua.'. Az előtag forrása: óind. *khaṇḍa* 'tört cukor' az arab *qandī* 'kristályos cukorból, ill. a cukornád megkeményedett leve' közvetítésével. – Az előtag önállóan is előfordul: *kandis*, *kándisz* 'kandiscukor' (1788: NSz.). (⊖) Korábbi megnevezések: *cukorkándli* 'ua.' (1546: Nyr. 42: 306); *cukorkandi* 'ua.' (1558: StSl. 27: 331); *cukorkandia* 'ua.' (1588: NySz.); *cukorkandic* 'ua.' (1682: Magyar-Kossa: OrvEml. 3: 421). Ezek német és olasz mintára keletkeztek; vö. ném. (R.) *zuckerandel*, *zuckerandit*, *zuckerandis*; ol. *zucchero candi*, *zucchero candia*, *zucchero candito* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cukor*, *kandíroz*

kandít → *kandal*

kandli × A: 1740 *candli* (EWUng.); 1774 *Kandl* (Bálint: SzegSz.); 1779 *kandli* (MNy. 9: 37); 1785 *Kándli* (MNy. 65: 336); NYI. *kántli* (ÚMTsz.) J: 1. 1740 'kis kanna v. kancsó | kleine Kanne' (EWUng.) (↑); 2. 1941 'egy fajta, kisebb (ételhordó) edény | Art kleinerer Topf' (ÚMTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kandl*, *kántel*, (B.) *kándl*: '(kicsi) kanna' [< ném. (ófn.) *channa* 'kanna']. (≈) Megfelelői: szln. *kangla*, (N.) *kandla*: 'ua.'. (△) A szó valószínűleg részben a bécsi, részben a magyarországi bajor-osztrák nyelvjárásból került át. A li végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanna*

kandúr A: 1745 *kandúr* (MNy. 75: 379) J: 1. 1745 k. 'kanmacska | Kater' # (MNy. 75: 379) (↑); 2. 1791 'nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi | Hurer' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A jelentések összefüggéséhez vö. →*bika*, →*kan* stb. (△) Összefüggése a →*kan* 'hím' szóval az alaktani nehézségek miatt kevésbé valószínű.

📖 MNy. 29: 255; TESz.; EWUng.

kanica † A: 1534 *kanjchat* (KL. 131.); 1555 *tkanycza* (Oklsz.); 1620 *koniczatol* (EWUng.) J: 'szövött gyapjúöv | gewebter Wollgürtel'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kanica*, *tkanica* 'szövött öv, szíj' [vö. szbhv. *tkati* 'sző']. Vö. még blg. (N.) *tkanica* 'gyapjúból szőtt női öv; színes gyapjúszalag, amelyet az öv

fölé csavarnak’; szln. (N.) *tkánica* ’piros v. tarka női öv’; stb.

📖 OklSz.; Kniezsa: SzlJsz. 247; TESz.; EWUng. • Vö. *takács*

kánikula **A:** 1540–1550 *canicula* (Székely I.: Calendarivm A7a); 1708 *Kánikula* (Pápai Páriz: Dict. *Vēsānus* a.); 1856 *kányakulában* (NSz.) **J:** 1. 1540–1550 ’a nyárnak az a szakasza, amelyet száraz, esőtlen hőség jellemez; hosszan tartó nyári hőség | Sommerhitze’ (Székely I.: Calendarivm A7a) (↑); 2. [~k] 1798 ’kánikulai időszak, nyárközép | Hundstage’ (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 280)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *canicula* ’a Szíriusz mint a Nagy Kutya csillagkép fő csillaga, amellyel a legnagyobb hőséget hozták összefüggésbe’, tkp. ’kiskutya’ [< lat. *canis* ’kutya’]. (≈) Megfelelői: fr. *canicule*; ol. *canicola*; stb.: ’a Nagy Kutya csillagkép, ill. annak legnagyobb csillaga, a Szíriusz; nyári forróság, nyári hőség’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cinikus, kanári, lajhunt, szuka*

kankalék¹ × **A:** 1519 *kankarek* (OklSz.); 1566 *kankorikot* (NySz.); 1570 k. *hankalik* (MNY. 3: 85); 1585 *Kankarig* (Cal. 1051); 1594 *Kankalekos* [sz.] (OklSz.); NYJ. *hangarék* (MTsz.); *konkorik, konkurék, kunkorékja* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1519 ? ’kútgém v. kútostor | Schwingbaum od. Brunnenschwengel’ (OklSz.) (↑), 1566 ’ua.’ (Heltai: Fab. 199); 2. 1570 k. ’kampó, horog | Haken’ (Gl.); 3. 1604 ’emelőszerkezet; emelőcsiga | Zugwinde; Heberolle’ (Szenczi Molnár: Dict. *Hypomóchlium* a.); 4. 1838 ’kútágas | Brunnenpfosten’ (Tsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) A tö (’meggörbül, elgörbül, esetleg görbe’ jelentéssel) összefügg a →*konya* vagy a →*kukora* (vö. még →*kacs*) szócsaláddal. A szóvég *-ék* névszóképző. A szó belseji *nk*-hoz vö. →*kankó*². A szó belseji *r ~ l* gyakorító képző lehet. A szó eleji *k ~ h*-hoz vö. →*homp*, →*hun*y stb. Az eredeti jelentése ’kampó alakú dolog’ lehetett, a jelentések metonimikus úton ebből fejlődtek ki. – A *kankalék* és a →*kankalék*² azonos szerkezetű, de egymástól függetlenül jött létre. (≈) Esetleg még idetartozik: ? *kangrez* [HN.] ’görbe, ferde irtás’ (1055: TA.).

📖 NyK. 48: 281; SzegFüz. 1: 61; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs, konya, kukora*

kankalék² × **A:** 1775 *kankalék* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 262) **J:** ’kankalin | Schlüsselblume (Primula)’

kankalin **A:** 1783 *Kankalin* (NSz.) **J:** ’egy fajta tavaszi, évelő növény | Schlüsselblume (Primula)’

■ Származékszó egy fiktív töből, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) A tö (’meggörbül, elgörbül, esetleg görbe’ jelentéssel) összefügg a →*konya* vagy a →*kukora* (vö. még →*kacs*) szócsaláddal. A szóvég névszóképző; vö. →*kankalék*¹. – A szó belseji *nk*-hoz vö. →*kankó*². A *kankalin* alak keletkezésénél esetleg a →*kökörcsin* szó is szerepet játszhatott. A megnevezés alapja az lehet, hogy a kankalin virágja kampószerűen lóg a szárán. Hasonló szemlélethez vö. (N.) *kankó* ’nárcisz; lepényfa, gledícsia’ (Nyatl.), *konkó* ’kankalin’ (Nyatl.); stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 57: 299; TESz. *kankalin* a.; EWUng. • Vö. *kacs, konya, kukora*

kankalin → *kankalék*²

kánkán Δ **A:** 1837 *cancan* (Rajzolatok 1837. márc. 26.: 199); 1846 *cancant* (NSz.); 1849 *kankan* (NSz.); 1867 *kánkán* (NSz.); 1868/ *kánkánművésznőket* (NSz.) **J:** '⟨Párizsban keletkezett, a 19. sz. közepe táján divatossá vált⟩ gyors ütemű tánc a láb magasra emelgetésével | Cancan'

■ Francia jövevényszó. | $\equiv$ Fr. *cancan* 'kánkán', (R.) 'a francia négyes zárófigurájának egy fajta táncolási módja, stílusa' [tisztázatlan eredetű]. $\approx$ Megfelelői: ang. *cancan*; ol. *cancan*; stb.: 'kánkán'.

 TESz.; EWUng.

kankó¹ $\times$ **A:** 1422 ? *Kankos* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1559 *kanko* (Sztárai: ComLep. 38) **J:** 'egy fajta magyar parasztruha, szűr | Art ungarisches Bauernkleid, ungarischer Bauermantel'

■ Ismeretlen eredetű. | $\triangle$ Nyelvjárási szinten is elavulóban van.

 TESz.; EWUng.

kankó² $\times$ **A:** 1422 ? *Kankos* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1566 *kanko* (Heltai: Fab. 40); 1784 *kankó* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 91); NYJ. *gángó* (ÚMTsz.) **J:** $\langle$ MN $\rangle$ 1566 ? 'hajlott, görbe | gebückt, krumm' (Heltai: Fab. 40) ($\uparrow$), 1833 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 2: 57) | $\langle$ FN $\rangle$ **1.** 1784 'horog; kampósbot | Haken; Krückstab' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 91) ($\uparrow$); **2.** 1840 'horog alakú vágóeszköz, szecskavágó | krummes, hakenförmiges Werkzeug zum Häckseln' (HOklszj. 120); **3.** 1863 'mankó | Krücke' (Kriza [szerk.] Vadr. 504)

■ Származékszó egy fiktív töből, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | $\triangle$ A szótő ('meggörbül', esetleg 'görbe' jelentéssel) vagy a $\rightarrow$ *konya* szócsaládjának tövével vagy a $\rightarrow$ *kukorica* (vö. még $\rightarrow$ *kacs*) szócsaládjának tövével függ össze. A szóvég -*kó* vagy -*ó* kicsinyítő képző; vö. $\rightarrow$ *kajkó*, *ormó* ($\rightarrow$ *ormány*¹) stb. $\sim$ Idetartozik: (N.) *kankad* 'meggörbül, hajlik' (MTsz.).

 Bárczi: Htört. 167; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *konya*, *kukora*

kankó³ **A:** 1795/ ? *Kankóba* (I.OK. 30: 260); 1808 *Kankó* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'gennyес folyással járó, fertőző nemi betegség | Tripper'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó. | $\equiv$ Vö. ném. (R.) *kanker* 'rákos daganat', (L.) *khancker* 'szájpenész; szivacsos hólyagocska a csecsemő szájában' [valószínű egybeesés a lat. *cancer* 'rák; karcinóma' és a germánok letelepedése előtti **gongro-* 'kinövés a fákon' szavakkal]. $\triangle$ A szóvégi *ó*-hoz vö. esetleg $\rightarrow$ *jankó*. – A származtatás nehézsége, hogy a magyarban nem adathozható a *kanker* változat. $\sim$ Ugyanarra az etimonra mennek vissza esetleg: (R.) *kankus* 'kankó, tripper' (1768: Magyar-Kossa: OrvEml. 2: 300); (N.) *kankuca* 'ua.' (TESz.), *kankusza* 'kelés, fekély' (TESz.)

 TESz.; EWUng.

kanna **A:** 1500 k. *kanna* (MNy. 50: 201); 1557 *kanath* (LevT. 1: 274); 1585 k. *kánna* (Gl.); 1621 *kán* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** 1500 k. 'többnyire hengeres alakú, gyakran csúcsos szájú v. kifolyó csővel ellátott füles edény, folyadékok tárolására | Kanne' # (MNy. 50: 201) ($\uparrow$); **2.** [*kis* ~] 1590 'egy fajta ürmértékegység (valószínűleg 0,547 l) | Art Hohlmaßeinheit (wahrsch 0,547 l)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 101); **3.** 1943 'vödör | Eimer' (ÚMTsz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *kanne*, (szász E.) *kqn*: 'egy fajta edény kiöntővel és fogóval', – ném. *Kanne* 'ua.', (N.R.) 'egy fajta űrmérték' [lat. *canna* 'nád, cső']. Forrása: sumér-akkád *gin* 'cső'. (≈) Megfelelői: ang. *can*; svéd *kanna*; stb.: 'kanna'. A germán szó eredeti jelentése 'agyagedény kifolyó csővel'. (△) A magyarba többszörös átvétellel került. A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. Az egyszótagú változat erdélyi nyelvjárási szó. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊖) Idetartozik: (R.) *kana* ~ *kánna* 'rózsánád, kanna, nádra emlékeztető növény' (1597: OklSz.), ez közvetlen a latinra (↑) megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanális, kandli, kánon, kanta, kártány, pint, tarisznya*

kannibál **A**: 1559 *Canibalofokhöz* (Székely I.: Krón. 223a); 1792 *Cannibalek* (NSz.); 1794 *Kannibáloké* (NSz.); 1796 *Kánibálusok* (NSz.); 1879 *kanibálok* (NSz.) **J**: **1.** 1559 'emberevő személy | Menschenfresser' # (Székely I.: Krón. 223a) (↑); **2.** 1796 'vad, kegyetlen ember | wilder, grausamer Mensch' (NSz.)

kannibalizmus **A**: 1841 *cannibalismus* (Századunk 1841. ápr. 21.: 381); 1865 *cannibalismus* (Babos: KözhSzt. *cannibale* a.); 1895 *Kannibálizmus* (PallasLex.); 1910 *kannibalizmus* (Kelemen B.: IdSz.) **J**: **1.** 1865 'kegyetlenség | Grausamkeit' (Babos: KözhSzt. *cannibale* a.) (↑); **2.** 1872 ? 'emberevés | Menschenfresserei' (NSz.), 1895 'ua.' (PallasLex.) (↑)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **kannibál** vándorszó. | (≡) Ném. *Kannibale*; fr. *cannibale*; ol. *cannibale*, (R.) *canibale*; sp. *canibal*; cseh *kanibal*; stb.: 'emberevő; durva ember'; – a spanyolból terjedt el [egy dél-amerikai indián nyelvből; vö. guarani *cariba, caniba* 'karib ember az Antillákról'].

■ A **kannibalizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Kannibalismus*; ang. *cannibalism*; fr. *cannibalisme*; stb.: 'kannibalizmus'.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A magyarba mindkettő főleg német közvetítéssel került; a *kannibál* szó *os, us* végződésű változatai latinosított alakok.

📖 TESz.; EWUng.

kannibalizmus → *kannibál*

kanóc **A**: 1528 *kanoth* (EWUng.); 1636 *ganot* (EWUng.); 1688 *Kanócz* [?✍] (Radvánszky: Csal. 2: 393); 1748 *Kanaczós* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1528 'gyújtózsín | Zündschnur' (EWUng.) (↑); **2.** 1792 'lámpabél; gyertyabél | Lampendocht; Kerzendocht' # (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kanót* a.); **3.** 1831 'parázs | Glut' (TudGyűjt. 7: 20)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *knote, knöden* 'kanóc, gyutacs, gyújtózsín', (kor. úfn.) *knot, conoten* [többes szám] 'ua.', – ném. *Knoten* 'szorosan összefont fonalak v. zsinegek; feltűzött haj; dudor, daganat'; stb. [indoeurópai eredetű; a jelentésösszefüggéshez vö. litv. *gnūtulas* 'csomó, rög, darab'; óész. germ. *knútr* 'csomó, konty'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *knot* 'kanóc'; le. *knot* 'ua.; tépés; gyújtózsín, kanóc'; stb. (△) A szó belseji *ó* a német származás mellett szól. A szóvégi *c*-hez vö. →*zanót*. A 3. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 847; TESz.; EWUng. • Vö. *gölldény*

kánon **A**: 1559 *Canonhoz* (Székely I.: Krón. 120b); 1668 *Kánonoz* [sz.] (NySz.) **J**: **1.** 1559 'a mise változatlan része | unveränderlicher Teil der Messe' (Székely I.: Krón. 120b) (↑); **2.** 1614 'jogszabály | Rechtsnorm, Rechtsvorschrift' (ErdTörtAd. 2: 342); **3.** 1854 'vmely

dallamot több egymás után induló szólamban megszólaltató, énekelhető zenemű | Kettengesang' (Heckenast: IdSzT.); **4.** 1895 'a szentíráshoz tartozónak tartott könyvek jegyzéke | Liste der authentischen bzw. verbindlichen Schriften eines Glaubens od. Lehrgebäudes' (PallasLex.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *canon* 'szabály, mérőzsinór, zsinórmérték; törvény, jogszabály, jogtétel', (h.) 'jegyzék, lista, regiszter' [< gör. *kanón* 'vízszintező lécs, vízmérték, mérőrud, mérőpálca; szabály, előírás, rendelkezés']. (≈) Megfelelői: ném. *Kanon*; fr. *canon*; stb.: 'törvény, szabály, kánon <egyház, zene>'. A zenei szakkifejezés azt jelenti, hogy egyes hangok egy pontos szabály szerint egyformán ismétlődnek. (⊖) Idetartoznak: *kanonizál* 'boldoggá avat; kánoninak, irányadónak nyilvánít' (1508: NádK. 656); *kanonikus* 'kánoni, irányadó' (1607: Farkas: GLEl.), 'kanonok' (1749: Farkas: GLEl.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanna, kanonok*

kanonok **A:** 1405 k. *kananok* (SchlSzj. 493.); 1412 *Kanonok* [SZN.] (Oklsz.); 1560 k. *kononoksag* [sz.] (GyöngySzt. 2982.); 1757 *Kánonokja* (NSz.); 1787 *Kánonak* (NSz.); 1882 *Kalonok* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'vmely érsekséghez v. püspökséghez tartozó káptalan tagja, magasabb rangú pap, aki a püspök mellett mint tanácsadó működik | Kanoniker'

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *canonicus* 'kanonok', tkp. 'a kánoni szabályokat követő pap, klerikus' [< lat. *canonicus* 'szabályos' < lat. *canon* 'jogszabály, jogtétel'; vö. →*kánon*; vö. még gör. *kanonikós* 'szabályos, a mérőzsinórnak megfelelő']. (≈) Megfelelői: ném. *Kanoniker*, *Kanonikus*, (kor. úfn.) *kanonick*; ol. *canonico*; szbhv. *kanonik*; stb.: 'kanonok'. (⊕) A szóvégi *us* végződés kieséséhez vö. →*angyal*, →*apostol* stb. A *kanonok* hangalak stabilizálódását az →*asztalnok*, →*bajnok* típusú főnevek is befolyásolhatták. (⊕) A németből, ill. egy szláv nyelvből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 305; Kniezsa: SzlJsz. 662; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kánon*

kanta × **A:** 1548 On *kantha* (Oklsz. ón a.) **J:** **1.** 1548 'folyadékok tartására, hordására szolgáló nagyobb korsó, kanna | Kanne, Krug größerer Art' (Oklsz. ón a.) (↑); **2.** 1598 'egy fajta űrmértékegység (kb. 8 l) | Art Hohlnmaßeinheit (etwa 8 l)' (Oklsz.); **3.** 1673 'vaj, méz, gyógyító kenőcsök stb. tartására szolgáló edény | Art Gefäß für Butter, Honig usw.' (NySz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kante* 'kanna, korsó, kancsó; egy fajta űrmértékegység', (T.) *gqnt* 'sajtár' [< lat. (*olla*) *cannata* '(edény) kifolyó csővel']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kanta*, (N.) *konata*; szln. (N.) *kānta*; stb.: 'kanna'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanna*

kantair † **A:** 1585 *kantair* (Cal. 603) **J:** 'orvosság; varázsszer | Arznei; Zauber-mittel' **Sz:** ~**ez** 1585 'orvosol, bűbájol | quacksalbern, (be)hexen' (Cal. 835) | ~**es** 1585 'ördögös, bűbajos | zauberkräftig, hexerisch' (Cal. 1107 [c: 1108])

■ Összetett szó. | (⊕) A *kanta* + →*ír*² 'kenőcs, gyógyszer' tagokból áll, szintaktikailag bizonytalan alárendeléssel keletkezett. Az előtag ismeretlen eredetű és önállóan nem adatolt szó. (⊕) A →*kanta* szóval való összefüggése nem igazolható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ír*²

kántál × **A**: 1519 k. *Cantaliak* (DebrK. 56); 1560 k. *kyntaalaas* [sz.] (GyöngySzt. 2216.); 1759 *kántálnak* (NSz.) **J**: **1.** 1519 k. 'énekel | singen' (DebrK. 56) (↑); **2.** 1787 'kéreget | betteln' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cantare* 'énekel, dalol' [< lat. *canere* 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *chanter*; ol. *cantare*; stb.: 'ua.'. (△) Az 1. jelentésre ma legtöbbször a hamisan és kellemetlenül hangzó éneklés vonatkozik. A 2. jelentés azon a szokáson nyugszik, hogy az ünnepi jókívánság énekléséért kisebb jutalmat szokás adni. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kantáta* 'kantáta' (1891: Füredi: IdSz.); ez olasz hatásra terjedt el, mint zenei szakszó; vö. ol. *cantata* 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kántor*, *kántus*, *kánya*, *sanzon*

kantár¹ × **A**: 1559 *kantár* [✓] (MHH. 29: 519) **J**: **1.** 1559 'egy fajta régi súlymérték, kb. 50 kg | Art altes Gewichtsmaß, etwa 50 kg' (MHH. 29: 519) (↑); **2.** 1674 'mérleg | Waage' (Bakos F.: REL. 215)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (R.) *zentner*; rom. *cîntar*; szbhv. *kantar*; or. *кантaръ*; oszm. *kantar*; stb.: 'súlymérték (kb. 50 kg); (skálás) mérleg'. Vö. még lat. *centenarium* 'súlymérték (kb. 50 kg)' [< gör. *κεντηνάριον* 'ua.', tkp. '100 egységből álló mértékegység']. (⇒△) A magyarba főleg az oszmánból és szerbhórvátból, Erdélyben a románból is átkerült.

📖 NyK. 73: 109; Kakuk: ÉIOsm. 212; EWUng. • Vö. *centi*

kantár² **A**: 1571 *kantarfek* (MNY. 64: 92); 1651 *kantárt* (Zrínyi: MM. 2: 178); 1785 *kántárára* (NySz.); 1794 *kontárt* (NSz.); NYJ. *kěntár* (MTsz.) **J**: **1.** 1571 'a ló fejére csatolható szerszám, amelyhez a zablát és a szárat kapcsolják | Zaum' (MNY. 64: 92) (↑); **2.** 1791 'ruhadarabon' pánt, szalag | Band, Schleife (eines Kleidungsstückes)' (MNY. 70: 228); **3.** 1801 'főleg szíjból, zsinemből készített háló, amelyben tárgyakat visznek | Tragnetz, meist aus Riemen od. Bindfaden' (HOKISzj. 37)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Csag. *qantar* 'rövid kantárszár, gyeplő', *qantar*- 'gyeplőt megköt'; üzb. (N.) *qantar*- 'kantár'; kirg. *qantar*- 'nyeregkápára helyez'; stb. [tiszttáztalan eredetű]. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (△) A török hangtani és alaktani alapok, valamint a magyar szó viszonylag késői felbukkanása feltehetőleg honfoglalás utáni, esetleg kun átvételre utalnak. – Egy széles körben elterjedt vándorszóról van szó; egyes szomszédos nyelvekbe a magyarból is bekerülhetett; vö. ném. *Kandare* 'egy fajta kantár'; szbhv. (N.) *kantar* 'kantárszár, gyeplő'; le. *kantar* 'kantár'; stb.

📖 MNY. 3: 250; TESz.; Ligeti: TörK. 246; EWUng.

kantin **A**: 1858 *kantimból* [*n-b*] (NSz.); 1878 *kantén* (Nyr. 3: 185); 1882 *Kofler-kántinba* [*n-b*] (NSz.); NYJ. *kontin* (ÚMTsz.) **J**: 'eleinte csak laktanyákban, később gyárakban stb. is) olyan helyiség, ahol ételt, italt (és kisebb szükségleti cikkeket) lehet vásárolni, ill. fogyasztani | Kantine'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kantine* 'ua.' [< fr. *cantine* '(üzemi) étkeзде, büfé; étterem az iskolákban, kórházakban', (R.) 'palackpince' < ol. *cantina* 'föld alatti üreg, barlang; palackpince; (üzemi) étkeзде, büfé']. (≈) Megfelelői: ang. *canteen* '(üzemi) étkeзде, büfé; kulacs; stb.'; szbhv. *kantina* '(üzemi) étkeзде, büfé'; stb. (△) A szó az osztrák–magyar katonai nyelv által terjedt el. A szó belseji *o* bajor-osztrák közvetítésnek vélhető.

📖 MNY. 53: 197; TESz.; EWUng.

kántor **A:** 1314 *Cantur* [szn.] (OklSz.); 1329 *Cantor* [szn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 784); 1527 *fee Cantor* (ÉrdyK. 489); 1533 *Kantor* (Murm. 2253.); 1585 *Kántor* (Cal. 159) **J: 1.** 1314 ? 'istentiszteleten és temetésen foglalkozásszerűen éneklő, templomban orgonáló személy | Sängner; bei Gottesdiensten berufsmäßig singende, in der Kirche die Orgel spielende Person' (OklSz.) (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 489) (↑); **2.** 1314 ? 'a templomi kórus vezetője | Leiter des Kirchenchors' (OklSz.) (↑), 1585 'ua.' (Cal. 159)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cantor* 'dalnok, énekes', (e.) 'karvezető', (h.) 'dalnok, énekes; kántor; énektanár' [< lat. *canere* 'énekel, dalol']. (≈) Megfelelői: ném. *Kantor*; ol. *cantore*; stb.: 'kántor'. (△) Az oktatás államosítása előtt a katolikus népiskolák gyakran olyan tanítókat foglalkoztattak, akik egyúttal kántori szolgálatot is elláttak; vö. *kántortanító* 'falusi tanító és kántor' (1878: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kántál*

kántorböjt **Δ A:** 1795 *Kántor Böjtök* (NSz.); 1822 *Kántorböjt* (NSz.) **J:** 'a római katolikus egyházban' minden negyedévben egyszer három napra rendelt böjt | Quatemberfasten'

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | (≡) Vö. lat. (e.) *quattuor temporum jejunium* 'kántorböjt', tkp. 'negyedévi böjt'. (≈) Megfelelője: ném. *Quatemberfasten* 'ua.'. (△) A magyarban: (R.) *kántor* 'negyedév' (1508: NádK. 536) [< lat. (k.) *quattuor (tempora)* 'ua.'] + →*böjt*. (◊) További régi megnevezések ugyanezzel az előtaggal: *kántornap* 'adott egyházi ünepekhez kapcsolódó gyónási napok' (1527: ÉrdyK. 20); *kántorszerda* 'ua.' (1800: Márton J.: MNSz.–NMSz.).

📖 Melich: SzJIsz. 1/2: 306; TESz.; EWUng. • Vö. *böjt, káró*

kantus **Δ A:** 1705 k. *kántusban* (ItK. 37: 91); 1735 *Kantus* (MNy. 6: 373); 1837 *Kontus* (NSz.) **J: 1.** 1705 k. 'női, hosszú háziköntös, pongyola | Morgenrock' (ItK. 37: 91) (↑); **2.** 1788 'egy fajta hosszú gyerekköntös | Art langes Kinderkleid' (Ethn. 49: 232); **3.** 1853/ 'köpeny, köntös | Mantel' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kantusch* 'egy fajta elavult, női városi felsőruha, amely a csípőnél vmivel lejjebb ért', (B.) *kontusch* 'uszályos női ruha' [szláv eredetű; vö. szln. *kantuš, kontuš* 'gyerekruha tarka anyagból'; cseh *kanduš* 'női kabát'; stb.]. (△) A bajor-osztrákból való származtatását a magyar szó kontextusa támogatja. A 3. jelentés metafora.

📖 MNy. 46: 366; Kniezsa: SzJIsz. 871; NyI. 1: 111; TESz.; EWUng. • Vö. *köntös*

kántus **Δ A:** 1559 *Cantuft* (Székely I.: Krón. 128a); 1815/ *cántusa* (NSz.); 1848 *kantusából* (NSz.); 1853/ *kántus* (NSz.) **J: 1.** 1559 'ének, éneklés | Gesang' (Székely I.: Krón. 128a) (↑); **2.** 1795/ 'diákénekkar {egykori protestáns kollégiumokban} | Gesangschor {in den einstigen protestantischen Alumnaten od. Kollegien}' (I.OK. 30: 261)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cantus* 'éneklés, ének(szó)', (h.) 'ua.; zenei hang; zene; dallam; énekkar' [< lat. *canere* 'énekel, dalol']. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. – A kálvinista kollégiumok diákjai a 16. sz. óta énekeltek különböző ünnepi eseményeken.

📖 Melich: SzJIsz. 1/2: 306; TESz.; EWUng. • Vö. *kántál*

kánya **A:** 1138/ ? *Kana* [HN.] (MNY. 32: 131); († 1264) 1324 *Kanahegy* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 71); 1470 *kanya* (SermDom. 2: 586); 1552 *kányác* (Heltai: Dial. E3b); 1763 *gánya* (NySz.) **J:** 1. 1138/ ? 'a sólyomalkatúak rendjéhez tartozó, villás farkú, ragadozó madár | Milan (Milvus)' (MNY. 32: 131) (↑), († 1264) 1324 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 1: 71) (↑); 2. 1789 'indulatos kifejezésekben elhomályosult jelentéssel' | 'in heftigen Ausdrücken mit verblaßter Bed.' (NSz.); 3. 1891 'varjú | Krähe' (Ethn. 2: 115); 4. 1899 'héja | Habicht' (MNY. 75: 442)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *kanja* 'kánya; ölyv'; le. *kania* 'kánya'; ukr. *каня* 'ölyv'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *huon* 'tyúk'; lat. *ciconia* 'gólya'; stb.]. (△) A 2. jelentés a *vigye el a kánya* típusú enyhe szitkozódásokban fejlődött ki. A 3. és 4. jelentés terminológiai bizonytalanságot tükröz.

📖 Kniezsa: SzJisz. 248; TESz.; EWUng. • Vö. *kántál*

kanyar → *kanyarít*

kanyarít **A:** 1636 El *kanyarította* (NySz.); 1817 *karamit* (NSz.); 1829 *kanyarinta* (NSz.) **J:** 1. [*el~*] 1636 'elcsen | entwenden' (NySz.) (↑); 2. 1788 'térít, terel; elfordít | lenken; abwenden' (NSz.); 3. 1792 ? 'ív alakban dob | schleudern, (bogenförmig) werfen' (Baróti Szabó: KisdedSz.), 1829 'ua.' (NSz.) (↑); 4. 1807 'meghajlít; ív alakot formál | beugen; eine bogenförmige Figur machen' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 5. 1807 'ív alakban szel | bogenförmig abschneiden, schweifen' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 6. 1843 'lódít (beszédben); (elbeszélésben) kitérőt tesz | flunkern; Umschweife machen (in der Erzählung)' (NSz.); 7. 1845 'írásművet alkot | schreiben' (NSz.)

kanyarodik **A:** 1767 *kanyarodik* [v] (NSz.); 1838 *Kanyarodni* [sz.] (Tsz.); 1863 *Karamodik* (Krizsa [szerk.] Vadr. 504) **J:** 1. 1767 'út stb.' *kanyarodik*; meggörbül, elhajlik | sich schlängeln (Weg usw.); sich krümmen' # (NSz.) (↑); 2. 1784 'tekeredik, csavarodik; (el-/meg)hajlik | sich winden; sich beugen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 45); 3. 1792 'járom' haladás közben ív alakú fordulatot tesz, elfordít, elforgat | sich wenden (Fahrzeug), schwenken' # (Baróti Szabó: KisdedSz.)

kanyarul **Δ A:** 1792 *kanyarúlnia* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1792 'kanyarodik; fordul | abschwenken; sich wenden' (NSz.) (↑); 2. 1802/ 'tekeredik; vmi köré csavarodik | sich winden; sich um etw ranken' (NSz.); 3. 1806 'út stb.' ív alakban fordul, kanyarodik, hajlik | sich schlängeln, krümmen' (NSz.)

kanyarog [1] **A:** 1802 *kanyarog* (Nyr. 37: 405); 1805/ *kanyargó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1802 'dallamot díszítő elemekkel cifrázva ad elő | eine Melodie vortrillern' (Nyr. 37: 405) (↑); 2. 1805/ 'gyakori fordulókkal, irányát folyton változtatva halad | sich krümmen, schlängeln' # (NSz.) **Sz:** **kanyargós** 1818 *kanyargós* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Maeander* a.)

kanyar <FN> **A:** 1807 *Kanyar* (MagyFüvészk. 34) **J:** 1. 1807 'parabola | Parabel' (MagyFüvészk. 34) (↑); 2. 1808 'szelet, levágott | Abschnitt. Segment' (NSz.); 3. [jelzői értékben is] 1814 'út irányának ívben való elhajlása, kanyarulat | Biegung, Kurve' # (NSz.); 4. 1828 'út, folyó kanyarulatával közrefogott terület | durch eine Kurve umschlossene Fläche' (NSz.)

kanyar <IGE> **Δ A:** 1808 *Kanyarú* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1831 *kanyartad* (NSz.) **J:** 1. 1808 'kanyarodik, félkörben elmozdul | sich krümmen; schwenken' (Tsz. *Kanyarulni* a.); 2. 1831 'térít, terel; fordít | lenken; wenden' (NSz.) (↑)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kanyar** ige fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A 'meggörbül, elgörbül' jelentésű tő a *konya*, *kunyerál* stb. szócsaláddal függ össze. A szóvég -r gyakorító képző. – A többi ige végződése különféle igeképzők.

■ A **kanyar** névszó elvonás. | ☐ Az igéből lett elvonva.

📖 NyK. 48: 281; MNy. 57: 301; TESz.; Benkő: Fiktl. 160; EWUng. • Vö. *gamó, kandal, konya, kunyerál*

kanyaró A: 1567 *kanyaro* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 300); 1739 *Kanyarú* (NSz.); 18. sz. *Kanyara* (Nyr. 2: 227); NYJ. *konyoru* (MTsz.) J: 1. 1567 ? 'himlő | Blattern' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 300), 1588 'ua.' (NySz.); 2. 1567 ? 'piros kiütésekkel és lázzal járó, heveny, fertőző (gyermek)betegség | Masern' # (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 300) (↑), 1835 'ua.' (Tzs. *Masern* a.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | ☐ Csag. *qaramuq*; oszm. *karamuk*; kirg. *qaramiq*; stb.: 'kiütéses betegség' [< török **qara* 'fekete']. ☐ Kiindulási alakja: **qaramuq* vagy **qaramiq* lehetett eredetileg feltehetőleg 'fekete himlő' jelentéssel. A *kanyaró* alak hangátvetéssel keletkezett, esetleg a →*kanyarít* analógiájára. A 2. jelentés metafora.

📖 MNy. 33: 300, 39: 360; TESz.; Ligeti: TörK. 14; EWUng. • Vö. *kárákatona*

kanyarodik → *kanyarít*

kanyarog → *kanyarít*

kanyarul → *kanyarít*

kaolin A: 1823 *Kaolinból* (TudGyűjt. 7/10: 46); 1854 *kaolinná* (NSz.) J: 'porcelánföld | Kaolin'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Kaolin*; ang. *kaolin*; fr. *kaolin*; stb.: 'kaolin, porcelánföld'. Ezek a kínai *Kao-ling* [HN.] 'Észak-Kínában található, timföldben gazdag hegy neve', tkp. 'magas hegy' szóra mennek vissza. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. ☐ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

káosz A: 1791 *Chaosban* (NSz.); 1805 *Chaosz* (NSz.); 1877 *cháosza* (NSz.); 1891 *káosz* (NSz.) J: 1. 1791 'a mindent megelőző ősállapot | Urzustand, der vor allen Dingen war' (NSz.) (↑); 2. 1805/ 'zűrzavar, összevisszaság | Wirrwarr' (NSz.)

kaotikus A: 1845 *chaotikus* (HazKülfTud. 1845. júl. 31.: 476); 1866 *chaotikus* (NSz.); 1884 *Kaotikus* (NSz.) J: 1. 1866 'az ősállapotot illető; zűrzavaros | den Urzustand betreffend' (NSz.) (↑); 2. 1872 'összezavart, bonyolult, kusza, zavaros | verwirrt, verworren' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **káosz** latin jövevényszó. | ☐ Lat. *chaos* 'végtelen tér; alaktalan ősanyag', (e.h.) 'zűrzavar' [< gör. *χάος* 'végtelen tér, alaktalan ősanyag' < gör. *χαίνω* 'üresen tátong, nyílik']. ☐ Megfelelői: ném. *Chaos*; fr. *chaos*; stb.: 'káosz'.

■ A **kaotikus** nemzetközi szó. | ☐ Vö. ném. *chaotisch*; ang. *chaotic*; fr. *chaotique*; stb.: 'kaotikus'. ☐ A magyarba leginkább a németből került, latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gáz*

kap A: 1237/ ? *Copou* [sz.] [szN.] (Oklsz.); [1237–1240] ? *Copo* [sz.] [szN.] (PRT. 1: 779); 1293 k. ? *Kapou* [sz.] [szN.] (Oklsz. *kopó* a.); 1513 nyak *kapaasokon* [sz.] (CzechK. 111); 1570 k. *koposzaiuk* [sz.] (Gl.) **J:** 1. [ma főleg *el~*, *be~*] 1237/ ? 'hirtelen mozdulattal megragad, kezébe fog, szájába vesz | ergreifen' # (Oklsz.) (↑), 1513 'ua.' (CzechK. 111) (↑); 2. 1527 'részesül vmiben; elnyer vmit | bekommen; erreichen' # (ÉrdyK. 613); 3. [*~ vmin*] 1527 'az alkalmat megrtagadva mohón él vmivel, örül vminek, igyekszik vmit megszerezni | (mit beiden Händen) zugreifen' # (ÉrdyK. 612); 4. [főleg *el~*] 1531 'úrrá lesz vkin | ergreifen, bezwingen' (ThewrK. 165); 5. 1536 'hirtelen mozdulattal nyúl vmi felé, vmibe | nach etw greifen, haschen' # (Pesti: Fab. 11); 6. 1536 'körülrajong | umwerben' (Pesti: Fab. 60 v.); 7. [főleg *egybe~*, *össze~*] 1566 'összevész vkivel; rátámad | in Streit geraten; angreifen' (NySz.); 8. 1575 'elfog vkit; véletlenül ott talál | erwischen; zufällig treffen' (Heltai: Krón. 63 v.); 9. [főleg *rajta~*] 1585 'tetten ér | ertappen' # (Cal. 309); 10. [*lábra, erőre ~*] 1613 'megerősödik; szokássá, divattá válik | zu Kräften kommen; in Aufnahme kommen' # (NySz.); 11. [ma *bele~*] 1616 'hirtelen (meggondolatlanul) belekezd vmibe | anfangen' # (NySz.); 12. 1619 'erőszakkal elvesz, zsákmányol | erbeuten' (NySz.); 13. 1635 'feljebb, magasabbra, vmilyen állapotra jut | sich aufrichten' (NySz.); 14. [*ki~*] 1695 'félre megy, kimegy; a mérték, illem határán túl megy | hinausgehen; ausschweifen' (Gyöngyösi: ÖK. 3: 125); 15. [*fel~*] 1748 'divatba hoz | in Mode bringen' # (NySz.); 16. [főleg *rá~*] 1750 ? 'rászokik vmire | sich etw angewöhnen' # (NSz.), 1754 'ua.' (NSz.); 17. 1779 'talál, venni tud; (vmely munkára alkalmas egyént) talál, alkalmazni tud | finden, kaufen können; aufnehmen können' # (NSz.); 18. [*le~*] 1832 'hirtelen lerajzol, lefest, lefényképez, leír | abknipsen, einen Schnappschuß machen von etw' # (NSz.); 19. [*le~*] 1838 'megszid | heruntermachen' (Tsz.); 20. [főleg *ki~*] 1842 'verésben, szidásban részesül | Prügel, Schelte bekommen' # (NSz.); 21. [*be~*] 1850 'szesz italból' iszik | trinken (alkoholisches Getränk)' (NSz.); 22. [*vkire ~*] 1898 'bosszant | ärgern' (Dobos: DiákSz.) **Sz:** ~**doz** 1527 *kapdoz* (ÉrdyK. 612) | ~**dos** 1553/ *kapdofanac* (Tinódi: Cronica C3) | ~**at** [gyakran igekötővel] 1660 *kapatá* 'elfogat, megtagadtat | jmdn festnehmen lassen' (ItK. 12: 286); 1755 'szoktat | jmdn an etw gewöhnen' (NSz.); 1832 '(hamarjában) etet | (eilends) Essen geben' (ItK. 6: 490) | ~**kodik** 1768 *kapkodót* [sz.] (NSz.) | ~**ós** 1776 'olyan, aki mohón kap vmi után | habgierig nach etw haschend' (NSz.); 1779 e./ 'olyan, amely után kapkodnak, ami könnyen elkel, elfogy | gangbar (Ware)' (NySz.); [*ki~*] 1790 '(ki)csapongó | ausschweifend' (NSz.) **R:** ~**ásból** 1821 *kapásból* ítélvén 'hirtelen, gondolkodás nélkül | plötzlich; aus dem Stegreif' (TudGyűjt. 5/8: 4); 1887 'ua.' (NSz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ☞ Eredetileg feltehetőleg a hirtelen becsukott, összezárt száj által keltett hang utánzására keletkezett. Szorosan összefügg a →*koppant* szócsalád tövével; az is feltehető, hogy e szócsalád igéi a *kap*-ból keletkeztek. Hasonló onomatopoetikus szavak más finnugor nyelvekben is megtalálhatók: vog. (É.) *χāpliη suj* 'kopogó, kopácsoló zaj'; votj. *kopjlt-* 'szájjal mohón megragad'; finn *kopaa-* 'meglegyint, felugrik; recseg, ropog', *kopista-*, *koputta-* 'kopog(tat), üt(öget); felugrik', *koppo-* '(meg)ragad, megfog, magához ragad, ránt'; stb. Habár e szavak etimológiai összefüggése a *kap*-pal nem zárható ki, mégsem bizonyítható. A *kikapós* származékszó keletkezéséhez vö. *kikapó* 'kicsapongó, féktelen, duhaj' (1695: Gyöngyösi: ÖK. 3: 125). Az ellatívusz raggal ellátott *kapásból* megszilárdult ragos alakhoz vö. a szublatívusz ragos *kapásra* 'hirtelen' (1860: Bánhidi: Sportny.) adatot. A *kap* szublatívusz raggal ellátott folyamatos melléknévi igeneve szintén szófordulatot alkot: *kapóra jön* 'éppen jókor, a kellő időben v. alkalommal jön, érkezik' (1870: NSz.).

📖 MNy. 44: 23; TESz., *kikapós* a. is; SSA. *kaapata* a.; EWUng. • Vö. *kaffog*, *kapar*, *kapaszkodik*, *kapatos*, *kapocs*, *kaptat*, *kapzsi*, *koboz*¹, *koplal*, *kopó*, *kopoltyú*, *koppant*

kapá A: 1138/ ? *Capas* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1395 k. *capa* (BesztSztj. 336.); 1519 *kappayokat* (CornK. 428); 1757 *kopákkal* (NyÍrK. 31: 159); 1809 *kápás-szám* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1138/ ? 'a talaj lazítására és gyomirtásra használatos gazdasági eszköz | Hacke, Haue' # (MNy. 32: 131) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSztj. 336.) (↑); **2.** 1780 'akkora terület, amekkorát egy kapás egy nap alatt megmunkálhat | Bodenfläche, die (von einem Hauer) an einem Tag bearbeitet werden kann' (OkISzPótl.); **3.** 1790/ 'háromágú szigony | Dreizack' (NSz.); **4.** 1799 'kapálás, a kapás munkája | Hacken, Arbeiteines Hauers' (NSz.) **Sz:** ~s 1138 ? [szN.] (MNy. 32: 131) (↑); 1519 'kapálást végző személy | Hauer (Arbeiter)' (CornK. 428); 1851 <MN> 'kapálással művelt (növény) | mit der Hacke bearbeitet (Pflanze)' (NSz.)

kapál A: 1456 k. *capalok* [sz.] (SermDom. 1: 326); 1777 *kopállással* [sz.] (NSz.); NYJ. *képál* (MTsz.) **J: 1.** 1456 k. 'kapával dolgozik | hacken, hauen' # (SermDom. 1: 326) (↑); **2.** 1552 'rugdalózik, kaparja a földet | mit den Füßen scharren, strampeln' (NySz.) **Sz:** ~ó 1456 k. 'kapával dolgozó ember | Hauer (Arbeiter)' (SermDom. 1: 326) | ~ó(d)zik 1645 *kapállotzik* (NySz.)

■ A szócsalád alapja, a **kapál** szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. *kopati* 'ás, kiás; kapál; lábbal kapar, rúg'; szlk. *kopat* 'ás, kiás; kapál; csap, ver, üt'; or. *konam* 'ás, kiás'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. gör. *κόπτω* 'ver, üt, csap; kapál, megkapál'; litv. *kapóti* 'kapál'; stb.]

■ A **kapá** elvonás. | ⊕ A *kapál*-ból jött létre.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A 2. jelentéshez vö. *kapaalja* 'egy fajta területmérték', tkp. 'földdarab a kapa alatt' (1573: EWUng.) továbbá az 'eke mint régi területmérték' az →*eke* szóból. A 3. jelentés metafora, a 4. jelentés metonímia. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kapacs* 'kétágú kapa; (vájó)szekerce, fejsze; stb.' (1632/ (NéprKözl. 2: 303); vö. szln. (N.) *kopáč* 'salakkaparó; kéthegeű, kétfogú trágyakaparó'; szlk. *kopáč* 'csákány'; ukr. *konač* 'hegyes bot az ásáshoz'; stb. ⊕ Nyelvjárási szóként él. ⊖ Idetartozik: *rúgkapál* 'lábbal kapar, rúg <ló>; (kapálódzva) ellenáll' (1796: NSz.) összetétel, amelynek előtagja a →*rúg*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 248; StSl. 2: 49; TESz., *kapacs* a. is; EWUng. • Vö. *kappan*, *kapta*, *kepe*, *kopja*, *koponya*, *sáf*, *sinkófál*

kápa A: 1138/ ? *Capas* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1395 k. nerg *capa* (BesztSztj. 985.); 1491 *Kapa* (OkISz.); 1528 *kapaýokotés* (SzékK. 203) **J: 1.** 1138/ ? 'a nyeregvázon elöl és hátul található kiemelkedő rész | hervorragender runder Teil (am Ende des Sattels)' (MNy. 32: 131) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSztj. 985.) (↑); **2.** 1507 'csuha, kámzsa | (Mönchs)kutte' (OkISz.); **3.** 1533 'csuklya | Kapuze' (Murm. 2037.); **4.** 1636 'szemellenző | Scheuklappe' (NySz.); **5.** 1912 'a patkó külső részéből kiképzett vasnyelvecske, amelyet patkoláskor a pata falára hajlítanak | (als Benennung eines bestimmten Teils versch. Gegenstände)' (Freckay: MestSz. 181)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *cappa* 'egy fajta fejfedő', (k.h.) *cap(p)a* 'kabát, köpeny; csuha, kámzsa' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még lat. (h.) *sellicappa* 'nyeregkápa'. ⊕ Megfelelői: ném. *Kappe* 'zárósapka, (záró)kupak, fedél, süveg, sapka; kantártető, tarkószíj; csuha, kámzsa; stb.'; ang. *cap* 'sapka, fedél; bóbíta <a madaraknál>'; fr. *cape* 'kabát, köpeny; körgallér, pelerin', *chape* 'püspökök és bíborosok köpenye', (R.) 'kabát, köpeny; lepel, takaró'; stb. ⊕ A régi nyelvben leginkább a *nyeregkápa* (↑) összetételben képviselt; a 4. és 5. jelentés metafora, az 5. jelentés esetében német hatás is érezhető.

📖 Bárczi: SzófSz.; Kniezsa: SzlJsz. 662; TESz.; EWUng. • Vö. *hendikep*, *kapli*, *kápolna*, *kapucni*, *kaput*, *kobra*, *sapka*

kapacitál → *kapacitás*

kapacitás **A:** 1662 *capacitása* (EWUng.); 1861/ *kapacitásunk* (NSz.) **J:** **1.** 1662 'befogadókéesség | Fassungsvermögen' (EWUng.) (↑); **2.** 1712 'szellemi felfogókéesség; teljesítőkéesség | geistige Aufnahmefähigkeit; Leistungsvermögen' (MNY. 79: 126); **3.** 1841 'tehetséges ember | begabter Mensch' (NSz.); **4.** 1895 'fizikai v. elektronikai teljesítő- v. befogadókéesség | Kapazität (Physik, Elektrizität)' (PallasLex.)

kapacitál **A:** 1788/ *capacitál* (NSz.); 1803/ *kapacitálják* (NSz.) **J:** 'vkit igyekszik vmire rábírti, vminek megnyerni | auf jmdn einreden, jmdm zureden'

■ Latin jövevényszó. | ☹ Lat. *capacitas* 'befogadókéesség <szellemi is>' [< lat. *capax* 'befogadóképes' < lat. *capere* 'fog, elfog, felfog'] | lat. (h.) *capacitare* 'meggyőz, rábeszél'. ☹ A főnév megfelelői: ném. *Kapazität*; fr. *capacité*; stb.: 'kapacitás, teljesítőkéesség; tehetség, kimagasló szakember'. ☹ A *kapacitás* szóvégi *s*-éhez vö. → *fakultás* stb.

☞ TESz., *kapacitál* a. is; EWUng. • Vö. *akceptál, kapcáskodik, kapiskál, kápsa, principális, receptum, regatta*

kapál → *kapa*

kapar **A:** 1566 *koporítani* [sz.] (Heltai: Fab. 31); 1570 *kaporttyálnac* (NySz.); 1616 *kaparok* (NySz.); 1636 *kapirtyál* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1566 'kapzsi módon megszerez | erhaschen' (Heltai: Fab. 31) (↑); **2.** 1570 ? 'karcol, vakar, vág | kratzen' # (NySz.) (↑), 1636 'ua.' (NySz.); **3.** 1616 'kotor | scharren' (NySz.) (↑); **4.** [el~] 1716 'eltemet | begraben, verscharren' (OklszPótl.); **5.** 1823 'füst, fűszer, por a torkot) karcolja, ingerli | (die Kehle) kratzen (Rauch, Gewürz, Staub)' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Kratzen* a.); **6.** 1882 'hevenyészve, csúnyán ír | kritzeln' (NSz.); **7.** 1883 'méhkaparást végez | auskratzen (Kürettage)' (Balogh K.: OrvMűsz. 75) **Sz:** ~**ász** 1720 meg *kaparaszta* (MNY. 58: 103) | ~**gál** [ma főleg *kapirgál*] 1788 *kapargálni* [sz.] (NSz.) | ~**int** 1834 *Kaparint* (Kassai: Gyökerésző 3: 104)

■ Származékszó. | ☹ Az alapszó a *kop* lehetett, amely a →*kap* '(meg)ragad, (meg)fog; odakap, nekilát' változata lehet. A szóvég *-r* gyakorító képző; vö. →*csavar*, →*facsar* stb. A szó belseji *o*-hoz (az első szótagban) vö. még →*kopó*. Az eredeti jelentése '(meg)ragad, (meg)fog' lehetett. A jelentések részben az 1. és 3. jelentés alapján, részben esetleg a →*karcol*, →*kotor* hatására keletkezettek.

☞ FUF. 22: 136; UrAltJb. 31: 161; TESz.; NytudÉrt. 105: 30; Benkő: FiktI. 116; EWUng. • Vö. *kap*

kapaszkodik **A:** 1520 k. *kapazkodek* [▽] (BodK. 15); 1604 *Kapofzkodom* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *kapackodik, kapaskodik* (MTsz.) **J:** **1.** 1520 k. ? 'fogódzkodik | sich klammern' # (BodK. 15) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1520 k. ? 'fogódzkodva igyekszik felfelé jutni; lassan, óvatosan felfelé halad | hochklettern; bergauffahren' # (BodK. 15) (↑), 1619 'ua.' (NySz.); **3.** 1734 'ragaszkodik vkihez, vmihez; támaszt keres vkiben, vmiben | anhänglich, treu sein; eine Stütze suchen' (NSz.); **4.** 1750 'törekszik | streben' (Wagner: Phras. *Enitor* a.); **5.** 1891 'tárgy, alkatrész) hajlott, horgas részével egy másik horgas részbe beilleszkedik, beakaszkodik | sich festhaken' (AkÉrt. 2: 15) **Sz:** ~**ó** 1818 *kapaszkodó* 'meredek útszakasz |

steiles Wegstück' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Verrüca* a.); 1857/ 'olyan dolog, amelybe fogódz(kod)ni lehet | Handgriff zum Anklammern' (NSz.)

■ Származékszó. | (≡) A →*kap* '(meg)ragad, (meg)fog; vmi után kap, kapdos' gyakorító-visszaható képzős alakja. A keletkezéséhez valószínűleg az időrendben korábbi *ragaszkodik* (→*ragad*), *támaszkodik* (→*támad*) analógiája is hozzájárult. A 3., 4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 25; EWUng. • Vö. *kap*

kapatos A: 1832 *kapatos* (ItK. 5: 248); 1863–1879 *kapatós* (NSz.) **J:** 'erősen becsípett, kissé részeg | beduselt'

■ Származékszó, képzési módja azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó a *kapat* '(meg)ragad, (meg)fog; vkit vmire rászoktat' (→*kap* '(meg)ragad, (meg)fog') lehet. A szóvég valószínűleg -s melléknévképző; vö. *itos* (→*szik*), *tilos* (→*tilt*) stb. De az is lehetséges, hogy a *kapat*-ból keletkezett -ós melléknévképzővel, amelyben a szó belseji *ó* folyamatos melléknévi igenévképző; vö. *itatós* (→*szik*), *pirítós* (→*pirít*) stb. A magyarázat további gyengéje, hogy a *kapat* alapszó és a *kapatos* egymáshoz való jelentéstani viszonya tisztázatlan; de vö. *bekap* 'szeszest italból iszik' (→*kap*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kap*

kapca A: 1380 k. *Capza* (KönSzej.) **J:** 1. 1380 k. 'a botoshoz hasonló, nemezből stb. készült lábbeli | Art Fußbekleidung aus Filz usw.' (KönSzej.) (↑); 2. 1690 'pata | Huf' (LevT. 2: 366); 3. 1742 'a lábfejre tekert ruhadarab, amelyet harisnya helyett viselnek | Fußlappen' (Jambressich: LexLat. *Soccūlus* a.); 4. 1763 'harisnya | Strumpf' (NSz.); 5. 1784 'csontkinövés a ló lábán; gyűrűtetem | Spat am Sprunggelenk eines Pferdes; Ringbein' (Baróti Szabó: KisdedSz. 39); 6. 1794 'rongy | Fetzen, Lumpen' (NSz.); 7. 1794 'hitvány alak | Dreckskerl, Schurke' (NSz.); 8. 1914 'csüdször | Haare auf dem Fesselgelenk' (Herman: Pászt. 316)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *kopitca* [többes szám] 'egy fajta lábbeli', (N.) *kòpica* 'egy fajta nemezharisnya; kapca(rongy)', *kopitica* 'kis pata'; szlk. (N.) *kopytce* [többes szám] 'gyapjú lábszárvédő; bocskorkapca gyapjúból'; or. *копыты* 'kis pata', (R.) *копыты* 'egy fajta lábbeli'; stb. [*<* szláv **kopyto* 'pata'; vö. →*kapta*]. (△) A régi nyelvben meglehetősen gyakran találni a szó belseji *c* hang helyén *z* ~ *z*-t, amelynek *sz*-szes kiejtése deaffrikálódást sejtet. Az 5. jelentéshez vö. →*kapta*. A 6–8. jelentés közvetlenül vagy közvetetten a leginkább használatos 3. jelentésből keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 116; AkNyÉrt. 20/3: 51; MNy. 40: 369; Kniezsa: SzlJsz. 249; TESz.; EWUng. • Vö. *állkapca*, *kapcabetyár*, *kapta*

kapcabetyár A: 1862 *kapczabetyárokat* (PolitUjd. 1862. okt. 1.: 632); 1869/ *kapczabetyárt* (Jókai: JubÖM. 30: 40) **J:** 1. 1862 'hitvány, közönséges | elender, gemeiner Bandit, dem auch die Ganovenhre fehlt; kleiner Gelegenheitsdieb' (PolitUjd. 1862. okt. 1.: 632) (↑); 2. 1923–1924 'gazember; dologkerülő naplopó | Bösewicht; Taugenichts' (Ethn. 34–35.: 95)

■ Összetett szó. | (△) A →*kapca* 'rongy, cafat' + →*betyár* 'útonálló, bandita' összetétele, jelzős alárendeléssel keletkezett. Az előtag a közönséges betyárok lenézésére utal. A pejoratív értékhez vö. még (N.) *kapcalegény* 'orgazda' (1878: NSz.), *kapcalopó* 'kis, piti tolvaj' (1878: MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *betyár*, *kapca*

kapcáskodik × **A:** 1707 *belékapcáskodott* (MNY. 21: 131); 1803 *kaptzáskodik* [▽] (Baróti Szabó: MVir. 105); NYJ. *kapciáskodik* (MTsz.) **J:** 'kötekedik | stänkern'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin jövevénytörzsű magyar képzéssel. | (≡) Vö. lat. *captiosus* 'csalóka, megtévesztő, megejtő' [< lat. *captio* 'megtévesztés, álokoskodás, szofizmus']. (⊕) A szóvég *-kodik* gyakorító-visszaható képző. A szó belseji *s* képzőnek látszik. Az eredeti változat *kapciáskodik* lehetett, amelynek elsődleges jelentése 'hamis ürüggyel, alattomosan vitát kezdeményez vkivel' lehetett. – Ha a szó belseji *s* képző, a (R.) *kapcálkodik* 'kötekedik, civódik, veszekedik' (1829: MNY. 60: 120) képzőcserével keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapacitás*

kapcsol → *kapocs*

kapicán × **A:** 1685 *Kapoczán* (MNY. 80: 248); 1767 *kapontzában* (NSz.); 1768 *kaputzánban* (NSz.); 1785 *kapuczányokat* (MNY. 60: 365); 1787 *Kapitzannak* (MNY. 65: 336); 1795 *Kapitzánt* (NSz.) **J:** 1. 1685 'csikók, ménnek jártatásakor, idomításakor használt' orrfék | Kappzaum' (MNY. 80: 248) (↑); 2. 1825 'álladzólánc (v. a vele ellátott zabla) | Kinnkette od. das mit ihr versehene Gebiß' (NSz.); 3. 1838 'szájkosár; a fedező ménnek, a táncoltatott medvének az orrába húzott vaskarika | Maulkorb; Eisenring um die Nase des Hengstes bei der Beschälung, des Bären beim Tanz' (Tzs. *Kaponcza* a.)

■ Német (feln.) jövevénytörzsű. | (≡) Ném. (R.) *kappezan*, *capezaum* 'orrfék; állazólánc', (N.R.) *kappenzaum* 'orrfék', (B.) *kapplzaam* 'kantár erős zablával', – ném. *Kappzaum* 'a kantár része, szíj az orrcsont felett' [< ol. *cavezzone* 'kantár zabla nélkül', amely népetimológiás alak a ném. *Kappe* 'sapka; fedél, fedő' és a ném. *Zaum* 'lószerszám a ló fejére és szájába']. (≈) Megfelelői: dán *kapsun*; svéd *kapson*: 'orrfék'. (⊕) A *kaponca*, *kapoca* változat talán a határozóragként értelmezett szóvégi *n* elhagyásával keletkezhetett. A 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng.

kapiskál **A:** 1860 *kapiskálja* (Bolond Miska 1860. nov. 14.: 93); 1900 *Kapiskál* (Tolnai: MagySz.); NYJ. *kapizsgál* (ÚMTsz.) **J:** 'megért, felfog | kapieren'

■ Olasz jövevénytörzsű. | (≡) Ol. *capisco*, (v.-ven.) *capisso* (kal.) *capisciu*: 'megértem' [< ol. *capire* 'megért']. Vö. még ol. (fri.) *kapiš* 'megérti azt'. – Az Észak-Olaszországban állomásozó magyar katonák révén terjedhetett el. (⊕) A szó belseji *s* megfelel az olasz nyelvjárási hangalaknak. A szó honosításához a (R.) *kapiál* 'megért, felfog' (1759: MNY. 54: 116) is hozzájárult, amely a lat. *capio* 'értem, felfogom' alapján jött létre.

📖 MNY. 42: 62, 54: 116; TESz.; EWUng. • Vö. *kapacitás*

kapitalista **A:** 1794 *Kapitálistáknak* (NSz.); 1795 *capitalisták* (NSz.); 1807 *Kapitalista* (NSz.) **J:** 'tőkés, tőkepenzes | Kapitalist'

kapitalizmus **A:** 1871 *Kapitalizmus* (FövL. 1871. febr. 12.: 164); 1884/ *kapitalizmus* (NSz.) **J:** 'tőkés társadalmi rendszer | Kapitalismus'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kapitalist*; ang. *capitalist*; fr. *capitaliste*; ol. *capitalista*; stb.: 'tőkés, kapitalista, tőkepenzes'; – a németből terjedt el [< ném. *Kapital* 'pénzösszeg; vagyon'] | ném. *Kapitalismus*; ang. *capitalism*; fr. *capitalisme*; ol. *capitalismo*; stb.: 'kapitalizmus'; – a

franciából terjedt el [< fr. *capital* 'tőke']. Mindkét szó a lat. *caput* 'fej, fő' szóra megy vissza.

⇒△ A magyarba leginkább a németből kerültek, részben latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapitulum*

kapitalizmus → *kapitalista*

kapitány **A:** 1458 u. *capitan* (Oklsz.); 1545 *kapitańokat* (Oklsz.) **J:** **1.** 1458 u. 'katonai alakulat parancsnoka; (had)vezér, (a hadsereg) főparancsnok(a) | Kommandant einer Truppeneinheit; Oberbefehlshaber' (Oklsz.) (↑); **2.** [főleg jelzői értékben] 1553 'a közrend fenntartására ügyelő tisztviselő | für die öffentliche Ordnung zuständiger leitender Beamter' (Nyr. 80: 126); **3.** 1570 'vár parancsnoka | Burghauptmann' (RMNy. 2/2: 211); **4.** 1585 'hajóhad parancsnoka | Flottenchef; Schiffskommandant' (Cal. 690); **5.** 1763 'százados | Hauptmann, Rittmeister' (NSz.); **6.** 1884 'sportsapat vezető tagja | Mannschaftskapitän' (Bánhidi: Sportny. 253)

■ Vándorszó. | ≡ Ném. *Kapitän*, (kfn.) *kapitän*; fr. *capitaine*; ol. *capitano*, (N.) *capitan*; cseh *kapitán*; or. *konuman*; stb.: 'százados, vezér, zsoldoskapitány; a (hadi)tengerésztiszt hivatali rangja; kereskedelmi hajó parancsnoka; stb.'. Forrása: lat. (k.) *capitaneus*, *capitanus*, *capitanus* 'százados, vezér, zsoldoskapitány' [< lat. *caput* 'fej, fő']. ⇒△ A magyarba az olaszból és a németből került. △ Ma leginkább a 4. és a 6. jelentés ismert. △ A magyarországi latinból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; GPann. 1: 7; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fő*⁻¹, *gyalog*-, *kapitulum*, *katona*, *vice*-

kapituláció **A:** 1615 *capitulatio* (EWUng.); 1703 *kapitulatiókra* (RákFLev. 9: 76); 1788 *Kapitoláczió* (MKurir 16); 1793 *kapitulátziót* (NSz.); 1797 *Kápitulátzióra* (NSz.) **J:** **1.** 1615 'megállapodás; kötelezettségvállalás | Vereinbarung; Übernahme einer Verpflichtung' (EWUng.) (↑); **2.** 1704 'fegyverletétel; a küzdelem feladása | Waffenstrecken; Kapitulation' (MNy. 67: 65)

kapitulál **A:** 1703 *kapitulált* (RákFLev. 9: 147); 1767 *Kapitulálni* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** **1.** 1703 'megadja magát; leteszi a fegyvert | sich ergeben; die Waffen strecken' (RákFLev. 9: 147) (↑); **2.** 1767 'kötelezi magát, kötelezettséget vállal | sich verpflichten' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. (k.) *capitulatio* 'fejezetek jegyzéke', (h.) 'megállapodás, megegyezés, egyezségi tárgyalás; a vár feladása, kapituláció' | lat. (k.) *capitulare* 'fejezetekre oszt; egyezményt köt', (h.) 'megadja magát' [< lat. *capitulum* 'fejezet, részlet; stb.'; vö. →*kapitulum*]. ≈ Megfelelői: ném. *Kapitulation*, *kapitulieren*; fr. *capitulation*, *capituler*; stb.: 'kapituláció, megadás', 'kapitulál, megadja magát'.

📖 TESz. *kapitulál* a.; EWUng. • Vö. *kapitulum*

kapitulál → *kapituláció*

kapitulum † **A:** 1416 u./¹ *capitulma*, *kapitulom* (BécsiK. 180, 72); 1585 *Capituluma* (SzT.) **J:** 'fejezet; részlet, fejezet egy írásműből | Kapitel; Abschnitt in einem Schriftwerk'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *capitulum* 'fejecske; ékköves fejdísz, diadém; oszlopfő; fejezet', (k.e.) 'bibliai szakasz; annak felolvasása; egyházi testület gyülekezőterme; kanonokok gyűlése; (székes)káptalan; zsinat' [< lat. *caput* 'fej, fő']. ≈ Megfelelői: ném. *Kapitel* 'részlet',

Kapitell 'oszlopfő, (oszlop)fejezet'; fr. *capitule* 'rövid záró ima a lecke v. episztola után'; stb.
⊕ A →*fejezet* szó kiszorította. Az első szótörténeti adat a [4]-es tőtípus hatására utal. – A latin szó egy másik kialakulásmódjához vö. →*káptalan*.

📖 TESz. *káptalan* a.; EWUng. • Vö. *hopcihér, kadét, kapitalista, kapitány, kapituláció, káplár, káptalan*

káplán A: 1254/ *Kaplan* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 321); 1517 *caplana* (DomK. 211); 1575 *kaplányát* (Heltai: Krón. 40a); 1585 k. *káplán* (Gl.) J: 'házi v. udvari pap; segédlelkész | Geistlicher der besonderen Seelsorge an einem königlichen Hof, bei einer Familie usw., Kaplan'

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Kaplan*, (kfn.) *kapelān*; fr. *chapelain*; prov. (óprov.) *capelan*; ol. *cappellano*, (N.) *caplān*; szln. *kaplan*; cseh *kaplan*; stb.: 'káplán'. Forrása: lat. (e.k.) *cap(p)ellanus* 'Szent Márton palástjának őrzője; más erekleve őrzője; udvari pap; írnok, titkár; stb'. ⊕ A magyarba különböző nyelvekből került. ⊕ Németből való kizárólagos származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kápolna*

káplár Δ A: 1664 ? *kaplárkodik* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1665 *káplárok* (Nyr. 63: 13); 1687 *kaprálnak* (Horváth M.: NEL.); 1701 *koporal* (Horváth M.: NEL.); 1703 *kaprály* (Pusztai) J: 'tizedes | Korporal'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytípus. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *koprōl, kaprōl*, (f.-ném.) *kaporal* (R.) *capral*: 'káplár, tizedes' [< ol. *caporale* 'ua.; (fel)ügyelő, őrző', (R.) 'parancsnok; stb.' < ol. *capo* 'fő' (lat. *caput* 'ua.'). Vö. még ném. *Korporal* 'legalacsonyabb szakaszvezetői tisztség'. ⊕ Megfelelői: fr. *caporal*; le. *kapral*; stb.: 'káplár, tizedes'. ⊕ A *káplár* alak hangátvétellel keletkezett. ⊕ Idetartozik: (R.) *korporáli* 'tizedes-' (1639: LevT. 2: 274). ⊕ A magyarból: szbhv. (R.) *kāplar*; szln. (V.) *káplar*: 'káplár, tizedes'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapitulum*

kapli A: 1873 *kapplis* [sz.]; *kapli* nélkül (Borsod 1873. dec. 18.: 7); 1884 *lakkapni* (Nyr. 13: 432); 1957 *kapli* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *kápli* (ÚMTsz.) J: 'a lábbeli orrán (belül v. kívül) elhelyezett (merevítő) bőrdarab | Vorderkappe am Schuh'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytípus. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *káppm* 'sapka, fedél', (T.) *kappl, kapple* 'ua.; a kemény fedele; a cipő orrán lévő bőr; stb.', (N.R.) *kappen* 'könyökvédő a ruhán, a csizma és cipő orrán; stb.' [< ném. *Kappe* 'sapka; fedél, fedő; erősítés a cipő orrán; stb.']. ⊕ A magyarba többszörös átvétellel került. ⊕ A *li ~ ni* végződéshez vö. →*cetli*, →*dózni* stb. ⊕ A cipőkészítés szakszava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kápa, kápli*

kápli × A: 1763 *káplit* (MNy. 65: 336) J: 1. 1763 'sapka | Kappe, Mütze' (MNy. 65: 336) (↑); 2. 1873 'főkötő {asszonyé, gyermeké}; (fából, kéregpapírból készült, vászonnal bevont, díszített) kontyra való tok (esetleg kendő alá helyezve magasítóként) | Haube {von Frauen und Kindern} (aus Holz od. Pappe gefertigte, mit Leinwand überzogene, aufgeputzte) kapselartige Bedeckung des Haarknotens von Frauen' (Nyr. 2: 279)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytípus. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *kápli, kappel* 'egy fajta sapka, hajadonok ünnepi fejdísz' [az eredetéhez vö. →*kapli*]. ⊕ A *li* végződéshez vö. →*cetli*,

→*hecsedli* stb. (⊖) Valószínűleg idetartozik: *kapi* 'egy fajta sapka' (1571: MNy. 64: 92), amely a ném. *Kappe* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kapli*

kapocs [4] **A:** 1395 u. ? *cophth* [? ɔ: *cophch*] (BesztSzj. 718.); 1450 k. *Kapcz* (Oklsz.); 1509 ? *Kopchos* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1516 *koopch* (Oklsz.); 1533 *Capocz* (Murm. 2062.); 1538 *kapoch* (Pesti: Nomenclatura F3); 1545 *kapthoth* (RMNy. 2/2: 57); 1552 *kapsokat* (NySz.); 1801 *Kapats* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. ? 'fémről készült, ruhaszárnyak összefogására szolgáló (régén gyakran ékszerszerű tű, csipesz, egymásba akasztható két félből álló) eszköz | Heftel' # (BesztSzj. 718.) (↑), 1450 k. 'ua.' (Oklsz.); 2. 1516 'tárgyak, alkotóelemek összeerősítésére szolgáló, horgas végeivel beakasztható eszköz | Klammer' # (Oklsz.) (↑); 3. 1572 'csiptetőszerű eszköz | Pinzette' (Oklsz. *fogó-kapocs* a.); 4. 1708 'kacs | Ranke' (Pápai Páriz: Dict. *Clāvīcula* a.); 5. 1783 '⟨nyelvészeten:⟩ logikai, nyelvtani kopula | Kopula' (NSz.); 6. 1820 'érzelmi kötelék, összetartó erő | Gefühlsbande' # (NSz.); 7. [főleg *vminek kapcsán*] 1831 'összefüggés; kapcsolat | Zusammenhang; Verbindung' # (NSz.)

kapcsol **A:** 1551 *kaptsolt* (NySz.); 1575 *kapfolá* (Heltai: Krón. 14 v.); 1588 *kapacholta* (NySz.) **J:** 1. 1551 'zsákmányul ejt; eltulajdonít | zur Beute machen; entfremden' (NySz.) (↑); 2. 1551 ? '⟨érzelmileg⟩ magához láncol | (gefühlsmäßig) an sich knüpfen' (NySz.), 1575 'ua.' (Heltai: Krón. 14 v.) (↑); 3. 1585 'kapoccsal összezár; kapcsol bezár, kigombol | verknüpfen; Verschluss schließen, aufknöpfen' # (Cal. 417); 4. 1585 'összerősít, egymáshoz fűz, hozzácsatol | verbinden' # (Cal. 24); 5. 1604 '⟨emlékezetébe⟩ zár | einschließen ⟨ins Gedächtnis⟩' (NySz.); 6. [főleg *be~*, *ki~*] 1896 '⟨áramkört⟩ zár, ill. megszakít; ⟨elektromos szerkezetet⟩ működtetni kezd | einbzw ausschalten ⟨Stromkreis⟩; in Betrieb setzen ⟨elektrisches Gerät⟩' # (NSz.); 7. 1900 'telefonösszeköttetést létesít | Telephonverbindung herstellen' # (NSz.); 8. 1953 'megért ⟨összefüggést, helyzetet⟩ | verstehen ⟨Zusammenhang, Situation⟩' (Ország: MAngSz.)

■ A szócsalád belső fejlődés eredménye, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) Az alapszó a →*kap* 'megragad, megfog' lehet. A szócsalád alapja esetleg a *kapcsol* lehetett, amely talán a →*kap* származékszava. A szóvég gyakorító képzőnek tűnik; vö. →*kuksol*, →*roncsol* stb. A *kapocs* szó a *kapcsol*-ból szóhasadással keletkezhetett. Az is lehetséges azonban, hogy a *kapocs* a szócsalád alapja, amely az alapigéből jött létre *-cs* névszóképzővel; vö. *habarcs* (→*habar*), *tekercs* (→*teker*) stb. Ebben az esetben a *kapcsol* a *kapocs*-ból keletkezhetett *-l* igeképzővel. A jelentések a 'megragad, megfog' jelentés alapján magyarázhatók. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *kopča*; szln. *kopča*; rom. *copcă*; stb.: 'kapocs, gombostű, csipesz stb'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 1: 847; TESz.; ArNy. 63; EWUng. • Vö. *állkapocs*, *gemkapocs*, *kap*

kápolna **A:** 1270/ *Capulna* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 256); 1306/ *Kapolnassag* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *cappolnabely* (JókK. 1) **J:** 1. 1270/ 'istentiszteleti célokra szolgáló kisebb épület, épületrész | Kapelle ⟨Gebäude⟩' # (Wenzel: ÁÚO. 8: 256) (↑); 2. 1600 k. 'házikó, (kis) szoba, kamrácska | Häuschen; Kämmerlein' (MNy. 84: 253)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.e.) *cap(p)ella* 'Szent Márton palástja; ennek az ereklyének az őrzőhelye; kápolna' [< lat. *cappa* 'kapucnis kabát, csuklyás köpeny; fejfedő; köpönyeg, köpeny'; vö. →*kápa*]. A latin szó jelentése a középkorban sokáig ingadozó volt: a 8. sz. táján Gallia területén a királyi rezidencia oratóriumának a megnevezése lett, a 8. sz. végétől Nyugat-Európában már a főurak magánkápolnáját is jelölte. (≈) Megfelelői: ném. *Kapelle*; fr. *chapelle*; stb.: 'kápolna'. (⊕) A *kápolna* alak hangrendi kiegyenlítődéssel és *ll* > *ln* elhasonulással keletkezett.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 308; TESz.; EWUng. • Vö. *kápa*, *káplán*

kápolódik Δ A: 1565 *kapolódnam* [▽] (NySz.); 1750 *kápolódom* (Wagner: Phras. *Illudo* a.)
J: 1. 1565 'panaszcodik, zúgolódik | klagen, murren' (NySz.) (↑); 2. 1750 'gúnyolódik | spotten' (Wagner: Phras. *Illudo* a.) (↑); 3. 1834 'szitkozódik, átkozódik | fluchen' (Kassai: Gyökerésző 3: 107)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö -l gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoeikus eredetű. A szóvég gyakorító-visszaható képző.

📖 TESz.; EWUng.

kapor [4] A: 1329 ? *kopur* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 74); 1405 k. *capor* (SchlSzej. 863.); 1416 u./² *kaprot* (MünchK. 29ra); 1435 k. *copor* (SoprSzej. 198.); 1533 *Kappor* (Murm. 1476.); NYJ. *gapor* (Nyatl.); *kopór* (ÚMTsz.) J: 'sárgászöld, ernyős virágzatú, szagos kerti fűszernövény | Dill (*Anethum graveolens*)' #

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *koprъ*; szbhv. *kopar*; szlk. *kôpor*; ukr. *кpin*, *кpony* [birtokos eset]; stb.: 'kapor' [tisztázatlan eredetű].

📖 Kniezsa: SzJsz. 250; TESz.; EWUng.

kaporna † A: 1516 *Kaporna* (OklSz.); 1543 *karpornath* (MNy. 56: 117); 1570 k. *kapornjath* (MNy. 56: 117); 1585 *Káporna* (Cal. 54); 1669 *Kapornyakos* [sz.] (NySz.); 1673 *kapornákoc* (NySz.) J: 'egy fajta szubtrópusi fűszercserje, ill. ennek fonnyasztott virágbimbója, kapribogyó | Kaper (Gewürz)'

■ Olasz jövevényszó. | ⊕ Ol. (N.) *cáppara*, *capperina*, (vel.giul.) *caparo*; stb.: 'a kapricserje virágbimbója' [< lat. *capparis* 'ua.' < gör. *κάππαρις* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. (kor. úfn.) *kappern* [többes szám]; szbhv. (N.) *kaperna*: 'ua.'. – A szó bizonyosan az adriai kereskedelem által jutott el a magyarba. ⊕ A *kapornák* és a *kapornyák* megszilárdult többes számú alakok, a →*paszternák* szó hatására keletkezettek. ⊕ Németből való származtatása hangtani, időrendi és kulturális okokból kevésbé valószínű.

📖 Tamás L.: UEIR. 164; TESz.; Mollay: NMÉr.; EWUng. • Vö. *kápri*

káposzta A: 1336 *Kapozthas* [sz.] [szN.] (MNy. 10: 371); 1395 k. *verefcapuſta* (BesztSzej. 415.); 1527 *kapyztaat* (ÉrdyK. 503); 1575 *kápoſztát* (Heltai: Krón. 180a); 1584 *kapastas-kerthben* [sz.] (Úriszék 74); 1788 *Káboszta* (NSz.); 1796 *kapóſztás* [sz.] (NSz.) J: 1. 1336 'a keresztes virágúak családjába tartozó konyhakerti és takarmánynövény | Kohl' # (MNy. 10: 371) (↑); 2. 1888 'a tolvajnyelvben a futás, menekülés kifejezéseként' | (zum Ausdruck des Laufens, der Flucht im Arg.)' (NSz.) Sz: ~s 1336 [szN.] (MNy. 10: 371) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (N.) *kapusta*; szln. (N.) *kapûsta*, (V.) *kapûszta*; szlk. *kapusta*; le. *kapusta*; or. *kanycma*, (e.) *kanoycma*; stb.: 'káposzta' [a szlávban valószínűleg szóvegyüléssel keletkezett a lat. (k.) *composita* 'savanyú káposzta', 'az ami össze van rakva' és a ném. (ófn.) *chapuz* 'fejes káposzta' szavakból]. ⊕ A szó belseji i-s változat elhasonulással keletkezett; vö. →*harisnya*, →*karima* stb. A 2. jelentés a ném. *Kraut* 'káposzta' : (argó) *kraut* 'menekülés' alapján keletkezett tükörjelentés.

📖 Kniezsa: SzJsz. 251; TESz.; EWUng. • Vö. *kompozíció*

kapotnyak × **A**: 1520 k. *kapotnak* (Gl.); 1531–1532 *kapothnyak* (ItK. 87: 661); 1578 *kopot nyaknac* (NySz.); 1584 *kapatnok* (NySz.); 1590 *Kaponyak* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 30); 1604 *Kapotnyik* fű (Szenczi Molnár: Dict. *Perpénfa* a.); 17. sz. első fele *Kopitnik* fővet (MNy. 80: 248); 1673 *kopottnyák* (NySz.); 1708 *Kapott-nyak* fű (Pápai Páriz: Dict. *Perpenia* a.) **J**: 'a farkasalmafélék családjába tartozó, főleg árnyas erdőkben élő, erősen toxikus hatású évelő gyógynövény | Haselwurz (*Asarum europaeum*)'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kopitnik*, *kopitnjak*; szlk. *kopytník*; ukr. *копитняк*, *копитник*; stb.: 'kapotnyak' [< szláv **kopyto* 'pata'; vö. →*kapta*]. A megnevezés a kapotnyak levelének a patanyomhoz való hasonlóságán nyugszik. (⊕) Némely változatok népetimológias alakulatok.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 121; AkNyÉrt. 20/3: 54; Kniezsa: SzlJsz. 251; TESz.; EWUng. • Vö. *kapta*

kappan **A**: 1347 ? *Kappanus* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 298); 1405 k. *cappan* (SchlSzej. 1809.); 1533 *kapon* (Murm. 1079.); 1745 *Kappany*-háj (NSz.); 1783 *Kappant* [□] (NSz.); 1865 *koppa* (CzF.) **J**: 1. 1347 ? 'herélt kakas | Kapaun' (Csánki: TörtFöldr. 1: 298) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 1809.) (↑); 2. 16. sz. 'herélt férfi | Kastrat' (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kappān*, – ném. *Kapaun*: 'hízásra nevelt herélt kakas' [< lat. (vulg.) **cappo*, **capponem* [tárgyeset] 'ua.' vagy a fr. (pik.) *capon* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *capon*; szbhv. *kapun*, *kopun*: stb.: 'ua.'

📖 Kniezsa: SzlJsz. 848; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kapa*, *sáf*, *sinkófál*

kápra × **A**: 1587 *kapra* (Bakos F.: REL. 215) **J**: '(nöstény) kecske | Ziege (haupts. Weibchen)'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *capră*, [végartikulussal] *capra* '(nöstény) kecske; állvány(zat), váz' [lat. *capra* '(nöstény) kecske']. (≈) Megfelelői: ol. *capra*; sp. *cabra*; fr. *chèvre*; alb. *kjepër*; stb.: 'ua.'. (⊕) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 Bakos F.: REL.; EWUng.

káprázik **A**: 1666 *Kaprazott* (NySz.); 1723 *káprázott* (Nyr. 38: 317); 1774 *kaprozik* [▽] (NSz.); 1778 *kaprazza* (NSz.); 1799 *káprázó* [sz.] (NSz.) **J**: 1. [főleg ~ik a szemé] 1666 'vibráló képek, fényvillanások jelennek meg előtte | flimmern, flinkem, bzw. es flimmert einem vor den Augen' (NySz.) (↑); 2. [-ik nélkül] 1778 'kápráztat | blenden' (NSz.) (↑); 3. 1830 'vmely érzékszerv zavarosan működik | eine Sinnestäuschung haben, ein Trugbild sehen' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szóvég képzőnek tűnik, az alapszó azonban nem határozható meg. A 2., 3. jelentések jelentésbővüléssel keletkeztek. (⚠) A szláv nyelvekből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; SFU. 8: 137; EWUng.

kápri **A**: 1548 *kapri* (Oklsz.); 1790 k. *Kápri* (Nyr. 85: 212) **J**: 'egy délszaki növény fonnyasztott bimbója mint fűszer, kapribogyó | Kaper (Gewürz)'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (mil.) *càppero*, *càpperi* [többes szám], *càperi* [többes szám], (vel.) *capper*, *càpari* [többes szám], (tr.) *caparo*; 'kápribogyó' [eredetéhez vö.

→*kaporna*]. (≈) Megfelelői: ném. *Kaper*; fr. *câpre*; cseh *kapary* [többes szám]; stb.: 'kapricserje ki nem nyílt bimbója mint fűszer'. (⇒) A magyarba az olasz többes számú alak került át. Az adriai kereskedők által terjedhetett el. (△) Németből való származtatása kronológiai és kultúrtörténeti okok miatt kevésbé valószínű.

TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kaporna*

kapric △ A: 1794 *kapríszeit* (NSz.); 1796 *capricziából* [~ia □] (NSz.); 1815/ *capriczból* (NSz.); 1845 *capricczai* (NSz.); 1865 *káprisz* (Babos: KözhSzt. *caprice* a.) J: <FN> 1. 1794 'szeszély, hóbort; csökönyösség, makacsság | Laune, Grille; Eigensinn' (NSz.) (↑); 2. 1904 'kispárna | Kaprizpolster' (Radó: IdSz. *caprice* a.) | <MN> 1880 'makrancos, dacos | widerspenstig, eigensinnig' (Nyr. 9: 333)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kaprice* 'kedv, hóbort', (au.) *Kaprize* 'ua.' [< fr. *caprice* 'ua.; akaratosság, nyakasság; különös ötlet; mulandó szerelem, átmeneti lelkesedés; capriccio 'zenei műszó' < ol. *capriccio*, (tr.) *caprizio*: 'ua.']. (△) Az átvételnél a bécsi német fontos szerepet játszott. A *kapricia* változat latinosítás eredménye. A 2. főnévi jelentés a önállósodás útján alakult ki (R.) *kapricpárna* 'kis párna' (1909: Toldy G.: Varázsrontó 485) kifejezésből, amely részfordítás a ném. (au.) *Kaprizpolster* 'ua.' szóból.

TESz.; EWUng.

kápsa △ A: 1372 u./ *capfayat* (JókK. 84); 1787 *kápsája* (NSz.); 1892 *kápsza* (Kovács Gy.: LatEl. 62); NYJ. *kapsza* (MTsz.) J: 1. 1372 u./ 'tarisznya, iszák | Ranzen, Mantelsack' (JókK. 84) (↑); 2. 1669 'szelence, tok | Büchse, Kapsel' (NySz.) Sz: ~1 1838 *Kápsálni* [sz.] 'kunyerál | betteln (für Studenten)' (Tsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *capsa* 'tok, tartó; láda, doboz, edény, tartály' [< lat. *capere* 'megfog, megragad; bevesz,elfogad; nyer'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh *kapsa* 'táska, batyu; iszák, tarisznya; zacskó'; szlk. *kapsa* 'tarisznya, oldaltáska, zacskó'; le. *kapsa* 'ua.'; stb. (△) A szó belseji *s* a magyarországi latinságban gyökerezik. Az 1. jelentés sajátos jelentésszűkülés eredménye.

TESz.; MNy. 68: 165; EWUng. • Vö. *hapták, kábel, kapacitás, kaptár, kassza*

kapszli × A: 1803 *kápszli* (MNy. 65: 336); 1837 *kápszlis* [sz.] (MNy. 65: 336); 1860 *kápszis* [sz.] (NSz.); 1879 *kafli* (Nyr. 8: 525) J: 1. 1803 'tok, tartó | Behälter. Etui' (MNy. 65: 336) (↑); 2. 1837 'gyutacs | Zündkapsel' (MNy. 65: 336) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kapsel* 'kerek v. ovális tartály; tok, tárca; hüvely, tok; gyújtófej, gyutacs' [< lat. *capsula* 'edény, tartály' < lat. *capsa* 'ua.']. (△) A szó a katonai nyelv által terjedt el. A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A szó belseji *f* hanghelyettesítéssel keletkezhetett.

TESz.; EWUng. • Vö. *kápsa*

kapta A: 1430 k. *capta* (SchlGl. 2255.); 1616 *káptára* [?✍] (NySz.) J: 1. [ma ~*fa*] 1430 k. 'fából készített, lábfej alakú cipészeszköz | Schuhleisten' (SchlGl. 2255.) (↑); 2. 1551 'pata | Huf' (LevT. 1: 87); 3. 1585 k. 'házicipő | Pantoffeln' (Gl.); 4. 1592 'csontkinövés a ló lábán; gyűrűtetem | Spat eines Pferdes; Ringbein' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 300); 5. [ma ~*fa*] 1598 'sablon | Schablone' (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kopito* 'pata; kaptafa'; szlk. *kopyto* 'ua.'; or. *копыто* 'pata'; stb. [< szláv **kop-* 'ás, kiás; kivág, kiváj'; vö. még *kapál* (→*kapa*)]. A szláv szó a patára vonatkozik, amellyel egy ló stb. a földet kaparja; a 'kaptafa' jelentés metafora alapján keletkezett. – A 3. jelentés talán a 2. jelentésre megy vissza. – A 4. jelentés önállósulással jött létre a *kaptatetem* 'üzleti duzzanat' (1551: NySz.) összetétel előtagjából. Az 5. jelentés az 1. jelentésből vonódott el.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 118; AkNyÉrt. 20/3: 47; Kniezsa: SzlJsz. 252; TESz.; EWUng. • Vö. *kapa, kapca, kapotnyak*

káptalan **A:** 1372 u./ *captalomnak* (JókK. 107); 1372 u./ *captalamban* (JókK. 107); 1426 *Kapholonfelde* [HN.] (MNY. 10: 82); 1458 k. *kapalanban* (OkI Sz.); 1474 *Capitulōba* (BirkK. 5); 1575 *káptalon* (Heltai: Krón. 3a); 1585 *Káptalan* (Cal. 90); 1790 *káptolany* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'kanonokoknak v. szerzeteseknek testülete, ill. ennek gyűlése, tanácskozása | Körperschaft von Kanonikern od. Ordensleuten bzw. ihre Versammlung' (JókK. 107) (↑); 2. [jelzői értékben is] 1458 u. 'hiteles hely | glaubwürdiger Ort' (OkI Sz.); 3. 1551 'hiteles hely vezetője, ill. levéltárosa | Vorstand bzw. Archivar eines glaubwürdigen Ortes' (MNY. 60: 356); 4. 1790 'szólásokban és szólásszerű kifejezésekben a tudás jelképeként | (in Redewendungen als Sinnbild großen Wissens)' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) A latin adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*kapitulum*. Az egyházi latin jelentések összefüggnek azzal, hogy a gyűlés kezdetekor egy fejezetet felolvasnak a Bibliából és a szerzetesi regulából. – A *káptalan* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett; a szóvég a *-talan* képző hatására megszilárdult. A 2. és 3. jelentés alapja, hogy a (székes)káptalanok és a konventek a középkorban egyúttal okiratkiállító helyek (mint jegyzőségek) is voltak. (⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *kaptolom* 'káptalan'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 309; MNY. 60: 355; O. Nagy: MiFán 176; TESz.; EWUng. • Vö. *kapitulum*

kaptány × **A:** 1628 *kaptány* [?🔪] (ErdTörtAd. 1: 352); 1799 *Kaptán* (NSz.); NYJ. *kapkán* (ÚMTsz.) **J:** 'rókafogó vas, rókatör | Fuchseisen; Falle'

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Tat. *qapaan, qapqin*, (dobr.) *qapqan*; balkár *qapxan, qapqan*; kirg. *qapqan*; stb.: 'csapda, hurok' [< török **qap-* 'megfog, elfog']. (≈) Megfelelői: vog. (K.) *kāpkēn*; újperzsa *qapqan*; or. *капкан*; stb.: 'csapda, hurok'. Valószínűleg külön átvétel a románból: (N.) *kapkána* 'csapda, kelepce'; vö. rom. (N.) *capcană* 'ua.'.

📖 TESz.; NyK. 73: 381; MNY. 74: 213; EWUng.

kaptár **A:** 1264 *kaptharhegh* [HN.] (Mollay: NMÉR.); 1357/ *captarhasfa* (AnjOkm. 6: 589); 1519 k. *kaptarban* (DebrK. 17); NYJ. *Kaftár* (Csüry: SzamSz.) **J:** 1. 1264 ? 'fatörzsbe vájt üreg a vadméhek számára {az erdei méhészetbe} | Bienenstock, Fangslock (in der Waldbienenzucht)' (Mollay: NMÉR.) (↑), 1357/ 'ua.' (AnjOkm. 6: 589) (↑); 2. 1519 k. ? 'méhkas {a házi méhészetben} | Bienenkorb (in der Hausbienenzucht)' # (DebrK. 17) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 1013.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *chaftære, chafteri* 'méhkaptár', (k.-ném.) *käfter* 'szűkebb lakótér, alvófülke; rekesz' [< lat. *captorius* 'fogásra alkalmas; vadászatra kialakított']. A szó valószínűleg a német telepesek közvetítésével került Magyarországra a nyugat-középnémet nyelvjárási területről a 11–13. sz.-ban. Az átvett alak a mai napig nem

adatolt ném. (kfn.) *kʷafr̥r̥* lehetett. – A szó belseji *p* hanghelyettesítéssel, a korábbi *kaftár* változat valószínűleg a *cifros* (→*ciprus*), *duflya* (→*dupla*) stb. analógiájára keletkezett.

📖 Melich: HonfMg. 407; ALH. 1: 389; Bárczi: Htört. 129; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kápsa*

kaptat **A:** 1762 *kaptatá* (NSz.) **J:** 1. 1762 'szoktat vmihez | jmdn an etw gewöhnen' (NSz.) (↑); 2. 1767 'meredek úton, nehezen kapaszkodva felfelé halad; <állatot, járművet> meredek úton felfelé hajt | bergauf gehen; bergauf treiben, fahren' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *addenda* a.); 3. 1787 'jobb állapotba juttat; felerősödéshez segít | jmds Lage aufbessern; zur Genesung, Erstarkung verhelfen' (NSz.) **Sz:** ~ó 1792 *kaptató* 'meredek emelkedő | steile Stelle' (Baróti Szabó: Kisdedsz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*kap*-ból keletkezett *-tat* gyakorító-műveltető képzővel; vö. →*firtat*, →*vágtat* stb. A *kaptat* jelentései az alapszó különböző jelentései (pl. 'elér; talpra áll, összeszedi magát; megerősödik' stb.) alapján keletkeztek. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. *kapat* (→*kap*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kap*

kapu **A:** 1009/ *Kopus* [sz.] [HN.] (Karácsonyi: SztIstván 40); 1061/ *Kapus* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 172); 1162 *Copuu* [HN.] (SoprTört. 1: 2); 1288 *Copou* [HN.] (Oklsz.); 1332–1337 *Woschapu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 244); 1372 u./ *kappura* (JókK. 14); 1767 *kapúhoz* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Adsum* a.) **J:** 1. 1009/ ? 'átjáró | Durchgang' (Karácsonyi: SztIstván 40) (↑), 1332–1337 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 1: 244) (↑); 2. 1009/ ? 'az épület stb. főbejáratát alkotó nagyobb nyílás, amely szárnyal v. szárnyakkal zárható | Tor' # (Karácsonyi: SztIstván 40) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 14) (↑); 3. 1884 'bizonyos sportágakban' kapuszerű tárgy v. hely | torartiger Gegenstand, Ort (in gewissen Sportarten)' # (Bánhidi: Sportny. 253) **Sz:** ~s 1009/ [HN.] (Karácsonyi: SztIstván 40) (↑); 1581 'a bejáratot, átjárót őrző személy | Torhüter' (Oklsz.); 1900 'sportban az a játékos, aki közvetlenül a kaput védi | Torwart' (Bánhidi: Sportny. 253)

■ Ótörök jövevényszó. | ☐ Kök-török *qapuy*; hvárezmi *qapu*, *qapuy*; oszm. *kapı*, (R.) *kapu*; stb.: 'a kapu; zár, gát' [< török **qap*- 'becsuk, betakar']. Vö. még CC. *qabaq* 'kapu, bejárat'; tat. *qapqa* 'kapu, kapualj, átjáró'; stb. ☐ A magyarba átkerült alak **qapuğ* lehetett; a szöveghez vö. →*gyarló*, →*saru* stb. Eredetileg határátkelőket, akadályokat jelentett az egykori határvédelmi rendszerben (vö. →*gyepű*), amelynek hanyatlását követően a 'kapu' jelentésű szó került ki győztesen. – A *kapu* 'a török szultán udvara' (1787: NSz.) külön átvétel az oszm. (R.) *kapu* 'ajtó, kapu, díszkapu; a szultán udvara, magas kapu' szóból (vö. még →*porta*).

📖 MNy. 3: 251; TESz.; Ligeti: TörK. 77, 256; EWUng. • Vö. *kapucsi*, *kis-*, *koporsó*

kapucíner **A:** 1863 *kapuciner-ek* (Hölgyfutár 1863. márc. 17.: 263); 1869 *kapucziner* (NSz.); 1882 *kapucíner* (NSz.); 1890 *kapuczénerezni* [sz.] (NSz.) **J:** 'egy kevés tejjel kevert sötétbarna kávé | kräftig brauner Milchkaffee'

■ Német (B.) jövevényszó. | ☐ Ném. (B.) *kapuziner* 'sötétebb tejeskávé' [< ol. *cappuccino* 'ua.; a kapucinusok rendjének tagja']. A 'szerzetes' > 'sötétebb kávé' jelentésváltozás alapja a kapucinusok csuhájának sötétbarna színe volt. ☐ Megfelelői: rom. (R.) *capușiner* 'sötétebb tejeskávé'; szbhv. *kapuciner* 'ua.; kapucinus'; stb. ☐ Idetartozik: ? (R.) *kapucínerpor* 'nagy sarkantyúka virágpora' (1826: NSz.) összetétel, amely bizonyosan összefügg a ném. *Kapuzinerkresse* 'egy fajta növény' szóval.

kapucinus **A:** 1602 *Capuchinus* (Nyr. 93: 287); 1760 *Kaputzinufokat* (MNY. 60: 365); 1770 *Kaputzinusok* (NSz.); 1786 *kaputzinus* (NSz.) **J:** <MN> 1602 'a kapucinusok rendjéhez tartozó személy v. dolog | Kapuziner-' (Nyr. 93: 287) (↑) | <FN> 1756 'a ferencesek rendjének egyik ágához tartozó szerzetes | Kapuzinermönch' (MNY. 60: 365)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *Ordinis Capucinatorum* 'a kapucinusok rendjéből való', *Cappucini* [többes szám] 'csuklyát viselők, csuklyás szerzetesek', (h.) *patres capucini* 'ua.' [< ol. *cappuccino* 'kapucinus szerzetes' < ol. *cappuccio* 'kapucni, csuklya']. (≈) Megfelelői: ném. *Kapuziner*; fr. *capucin*; stb.: 'kapucinus szerzetes'. A rendet Matteo di Bassi alapította 1528-ban, Magyarországon a kapucinusok 1674-ben telepedtek le. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. – A csuklya színe, ill. alakja jelzőként jelenik meg különböző szószerkezetekben; vö. *kapucinusmadár* 'főleg Brazília északi részén élő, veréb méretű, vörösesbarna színű madár' (1902: NyttudÉrt. 120: 26); *kapucinusvirág* 'katángkóró <virág>' (1932: Rapaics: MagyVir. 265); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *kapucíner*, *kapucni*

kapucni **A:** 1520 *capuchnak* (GyöngyGl. 222.); 1872/ *kapucliban* (NSz.); 1877 *kapuczni* (Nyr. 6: 183) **J:** 1. 1520 'csuklya <esőkabáton, szerzetesi ruhán stb.> | Kapuze' (GyöngyGl. 222.) (↑); 2. 1790 'csuklyás körgallér v. köpeny; csuha, kámzsa | Mantel mit Kapuze; Kutte' (Tóth I.: MDivatsz. 18)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Kapuze*, (R.) *kapuz*, (T.) *kapútze*: 'a kabáthoz erősített csuklya', (R.) 'lehajtható lebernyegekkal ellátott utazókalap' [< ol. *cappuccio* 'kapucni, csuklya; sapka; fedél, fedő']. (≈) Megfelelői: fr. *capuce* 'csuha, kámzsa'; szbhv. *kapuca* 'kapucni, csuklya, süveg' stb. (⊕) A *ni* és a *li* végződés a → *cetli*, → *dózni* analógiájára keletkezhetek. Ma csak a *kapucni* használatos. – A *kapucium* 'kapucni, csuklya' (1372 u./: JókK. 21); *kapicom* 'ua.' (1517: DomK. 29v) a lat. (h.) *capitium* 'ua.' szóra mennek vissza.

TESz.; EWUng. • Vö. *kápa*, *kapucinus*

kapucsi † **A:** 1522 *Kapwchy* [SZN.] (Bálint: SzegSz.); 1547 *kapocsi* basa [✍] (Kakuk: ÉIOsm. 215); 1576 *kapici* basankat (BudBLév. 122); 1651 *kapidsi* basa (Kakuk: ÉIOsm. 215); 18. sz. eleje *kapucsín*-bassával (MonÍrók. 27: 26) **J:** 'török ajtónálló | türkischer Türsteher'

kapucsia † **A:** 1573 *kapucsiájának* [✍] (Szalay: ErdPorta 114); 1591 *kapociának* (TörtTár 1881: 174); 1605 k. *Kapitsiak* (RMKT.XVII. 1: 555); 1629 *kapugziáktól* (TörtTár 1882: 76); 1645 *kapidsiakkal* (Kakuk: ÉIOsm. 214) **J:** 'török ajtónálló | türkischer Türsteher'

■ Oszmán-török, ill. szerbhorvát jövevényszó. | (≡) A *kapucsi*-hoz vö. oszm. *kapıcı*, (R.) *kapuci*: 'ajtónálló' [< oszm. *kapı* 'kapu']. (⊕) A *kapucsia* szóhoz vö. szbhv. *kapidžija* 'ajtónálló'. (≈) Megfelelői: rom. (R.) *capugiú*, *capigiú* 'szerájkapus, szerájkapusok feje'; blg. (R.) *капуджия* 'kapuőr'; stb.

Kniezsa: SzlJsz. 252; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 214; EWUng. • Vö. *kapu*

kapucsia → *kapucsi*

kaput Δ **A:** 1700–1710 *kaput* (MNY. 30: 31); 1787 *Káput* (MNY. 70: 353); 1831 *Kapotok* (MNY. 70: 353) **J:** 1. 1700–1710 ? 'férfiak által viselt, francia-német szabású, hosszú, városi felsőkabát | Art Überrock' (MNY. 30: 31) (↑), 1762 'ua.' (MNY. 6: 373); 2. 1759 'katonaköpeny | Soldatenmantel' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (au.N.) *kaput* 'hosszú felsőkabát; katonaköpeny', – ném. (R.) *kapot*, *kaput* 'csuklyás köpeny' [< fr. *capot* 'ua.; esőköpeny; gépek védő burkolata stb.']. ⊗ Megfelelői: ang. *capote* 'csuklyás köpeny'; szbhv. *kaput* 'kabát, köpeny'; stb.

📖 MNY. 25: 320; Bárczi: FrJsz. 34; TESz.; EWUng. • Vö. *kápa*

kapzsi **A:** 1506 k. *kapsira* (OkISzPótl.); 1575 *kaptfiba* (Heltai: Krón. 172b); 1792 *Kapzsi* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** <FN> 1506 k. 'zsákmány, szabadon elvihető, széthordható, eltulajdonítható anyagi érték | Beute, Raub' (OkISzPótl.) (↑) | <MN> 1705 'olyan, aki mohón ráveti magát az anyagi haszonra; olyan, aki minél több anyagi értéket igyekszik magának megszerezni | habgierig' # (RákFLev. 4: 477)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kap* 'megragad, megfog' szóból keletkezett játszi -*si* melléknévképzővel; vö. →*buksi*. Az -*s* képző affrikálódásához vö. →*kíváncsi*; a zöngésedéshez vö. →*tömszi*, (N.) *habzsi* 'falánk, nagyétkű' (→*habzsol*) stb. Eredetileg melléknév lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kap*

kar¹ **A:** 13. sz. eleje/ *corat* (KTSz.); 1416 u.² *kart* (MünchK. 74va); 1574 k. *chorba* (NySz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'összesség (angyaloké); testület | Chor (der Engel); Korps, Körperschaft' # (KTSz.) (↑); 2. 1416 u.² 'kórus, kórusmű | Gemeinschaft von Sängern; Gruppengesangwerk' # (MünchK. 74va) (↑); 3. 1456 k. 'állapot, helyzet; rangfok(ozat) | Stand, Zustand; Rangstufe' (SermDom. 2: 428); 4. 1747 'az a hely, ahol az énekesek állnak, karzat | Chor in der Kirche' (BirkK. 8); 5. 1783 'fakultás, egyetemi kar | Fakultät' # (NSz.); 6. [~*ok és rendek*] 1792 'a törvényhozók (csoportja) a magyar országgyűlésben 1848 előtt | Stände im ungarischen Landtag vor 1848' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 7. 1798 'hatvány | Potenz (in der Math)' (NSz.) **Sz:** ~**zat** 1825 *Karzatokba* (Minerva 1825. márc./3: 81); 1830 'előadó teremnek, templomnak erkélyszerűen kiugró része | Galerie, Chor' (NSz.); 1832 'társadalmi osztály, csoport | Geländer' (NSz.); 1844 'erkély; körfolyosó | Balkon, Korridor' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ A latin adatokhoz és az eredetéhez vö. →*kórus*. A latin *us* szóvég kieséséhez vö. →*ádvent* stb. A *karzat* származékszó nyelvújítás kori; a 'karfa, korlát' jelentést a →*kar²* is befolyásolhatta. ⊕ A németből való származtatás kevésbé valószínű.

📖 Melich: SzJsz. 1/2: 309; MNY. 10: 254; TESz. *kar²* a., *karzat* a. is; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *karbantart*, *kartárs*, *kórus*, *szalon-*, *törzs-*

kar² **A:** 1254 ? *Korus* [SZ.] [HN.] (Fejér: CD. 6/2: 382); 1372 u./ *karyay* (JókK. 8); 1754 *karjnyi* (NSz.) **J:** 1. 1254 ? 'az ember felső végtagjának a vállízülettől a csuklózületig terjedő része | Arm' # (Fejér: CD. 6/2: 382) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 8); 2. 1585 'vmely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, támla | Arm als Gegenstand, Lehne' # (Cal. 237) **Sz:** ~**ol** [főleg igekötővel] 1814 *karoltál* (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Ujg. *qar* 'kar'; Kāšy. *qarī* 'ua.'; kirg. *qarī* 'ua.'; csuv. *χur* 'két alkar, könyök'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben és a mandzsúrban is megtalálhatók. ⊕ Kiindulási alakja: **qar*, esetleg **qarī*, **qaru* lehetett. A 2. jelentés metafora. A *karol* származékszó nyelvújítás kori.

📖 NyK. 30: 488; MNy. 29: 218; TESz. *kar*¹ a.; EWUng. • Vö. *karhatalom*, *karmantyú*, *karszék*

kár **A:** (†1019) 1370 ? *Karus* [sz.] (PRT. 7: 494); 1372 u./ *kart* (JókK. 148); 1527 *kaarth* (ÉrdyK. 369); 1552 *karrnekkwel* (NyIrK. 27: 127) **J: 1.** 1372 u./ 'anyagi veszteség; hátrányos változás | Verlust, Einbuße, Schaden; nachteilige Veränderung' # (JókK. 148); **2.** 1585 'olyan hely, ahol nem szabad legeltetni, a tilos | Platz, wo das Weiden untersagt ist' (RMNy. 2/2: 313); **3.** 1597 'állítmányi használatban' sajnos | schade (als Präd.)' (RMNy. 2/2: 15) **Sz: ~os** (†1019) 1370 ? [HN.] (PRT. 7: 494) (†); 1508 *karosol* (DöbrK. 196) | **~osít** 1522 *karosejtwan* [sz.] (KeszthK. 303) | **~osul** 1750 *károsul* (NSz.) | **~talanít** 1808 *Kártalanítani* [sz.] (Sándor I.: Toldalék)

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kvar* 'megrongálás, sérülés; veszteség, kár', (R.) 'idegen birtokán való legeltetéssel okozott anyagi kár'; szln. *kvar* 'kár, hátrány', *poljski kvar* 'szántóföldön okozott kár' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szlk. (N.) *kvár* 'nassolás, torkoskodás; megrongálás, sérülés; veszekedés, civakodás'. (△) A szó belseji *v*-hez a magyarban *vö.* → *hála*, → *szent* stb. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentéshez *vö.* ném. *Schade(n)* : *schade, daß*; szbhv. *šteta* : *šteta što*; stb.: 'kár, veszteség' : 'kár, hogy'.

📖 MNy. 29: 220; Kniezsa: SzlJsz. 253; TESz.; EWUng. • Vö. *elő*⁻¹, *kárhozik*, *kártékony*

karabély **A:** 1627 *karabin* (MNy. 80: 248); 1641 *karabín* (NytudÉrt. 88: 14); 1641 *karabintot* (MNy. 61: 487); 1642 *karabeliok* (MNy. 80: 248); 1665 *karabinyal* (TörtTár 1883: 351); 1705 *kalabérom* (Thaly: Adal. 2: 87); 1723 *Karabényos* [sz.] (MNy. 58: 103); NYJ. *karabi*, *karabil* (ÚMTsz.) **J:** 'rövid csövű puska | Karabiner (Gewehr)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Karabiner*, (R.) *carabin*; fr. *carabine*; ol. (vel.tr.R.) *carabina*, (rom.) *carabena*; sp. *carabina*; cseh *karabina*; or. *καπαβυν*; stb.: 'karabély'. A franciából terjedt el [*<* fr. (R.) *carabin* '(rövid csövű lőfegyverrel felfegyverzett) katona']. (⇒△) A magyarba német és olasz, esetleg francia közvetítéssel került. Az olasz átvétel mellett kultúrtörténeti érvek szólnak: Velence egykor a karabélygyártás központja volt. (△) A szóvégi *a* kieséséhez *vö.* → *beszéd*, → *kolbász* stb. – Németből való származtatása fonológiai okokból ugyancsak lehetséges. A *karabint* változathoz *vö.* → *rubin*, → *tulipán* stb. – A szóvégi *l* (*ly*) elhasonulás eredménye; *vö.* → *lengyel*; az idegen nyelvi *Anton(ius)* [SZN.] > m. *Antal* [SZN.]; stb. A *kalabér* változat hangátvétellel keletkezett.

📖 TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng.

karac × **A:** 1556 *garacz* (OkISz. *garac* a.); 1578 *gracz* (Nyr. 94: 103); 1600 *haracz* [? ɔ: *karacz*] (Nyr. 94: 103); 1616/ *karacz*, *Karacza* (OkISz. *karacs* a.) **J: 1.** 1556 'egy fajta, az ércmosásnál használt szerszám | Art Werkzeug, das bei der Erzwäsche gebraucht wird' (OkISz. *garac* a.) (†); **2.** 1616/ 'szénpor, só, köpor, törmelék stb. össze-, továbbkotrására használt bányászszerszám; bányászkap | Kratze (im Bergbau); Bergkratze, Breithaue' (OkISz. *karacs* a.) (†)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (T.) *kratze* 'háromszögletű csákány, kétágú irtókap', (szász Sz.) *krotz* 'csákány, bányászkap', (E.) *kröts* 'sárkaparó, teknőkaparó', – ném. *Kratze* 'szerszám a kaparáshoz; bányászkap' [*<* ném. *kratzen* 'dörzsöl, varak']. (≡) Megfelelői: szbhv. (R.) *kračna* 'csákány (bányászszerszám)'; cseh = (N.) *kratce*, *grace* 'egy fajta csákány' stb. (△) A magyarba többszörös átvétellel került. A szó elejéhez *vö.* → *gikszér*, → *gitt* stb. A

szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. A *karac* alak a szó eleji mássalhangzótörlődés feloldásával keletkezett. ⑥ Az északi és északkeleti bányavidékek bányászati szakszava.

📖 EtSz. *garac* a.; Nyr. 94: 103; TESz. *karacs* a.; EWUng. • Vö. *karcol*

karácsony **A:** 1138/ ? *Kracín* [szn.] (MNY. 32: 131); 1211 *Karachun*, *Karason* [szn.] (PRT. 10: 511, 508); 1211/ ? *Crachun* [szn.] (VárReg. 365.); 1450 k. *Karacson* (MKsz. 1904: 254); 1578 *Karácson* gyökér (Gombocz E.: BotTört. 45); 1629 *keracson* [?✎] (Melich: SzlJsz. 1/2: 310); 1701 *Karácsony* [szn.] (NytudÉrt. 28: 37) **J: 1.** 1138/ ? 'Jézus születésének ünnepe | Weihnachten' # (MNY. 32: 131) (↑), 1211 'ua.' (PRT. 10: 511, 508) (↑); **2.** [*kis*~, *két* ~ *közt*] 1489 'újév napja | Neujahr' (MKsz. 1895: 108)

■ Déli szláv, valószínűleg bolgár jövevényszó. | ③ Blg. (N.) *кpачын* 'a nyári, ill. a téli napforduló ünnepe'; – mac. (N.) *кpачун* 'karácsony' [? < albán **kërcún*- 'rönk, tuskó']. A déli szláv nyelvekben a szó eredetileg a karácsonyi rönkégetés szokásával lehetett kapcsolatos. A napfordulónak egy tkp. 'átlépés' jelentésű szláv szóval való megnevezése jelentéstani szempontból megfelelő volna, de képzőtörténeti okból kevésbé valószínű. ④ Vö. még szlk. (N.) *Kračún*, (K.) *Kračun* 'karácsony'; or. (R.) *кpочуонь* 'advent v. téli napforduló', (N.) *кpачын*, *кpочын* 'utolsó óra; téli napforduló'; stb. A rom. *crăciun* 'karácsony' egy déli szláv nyelvből való. ⑤ A magyarba a szó a Balkánról került át. ⑥ A régi személynévi adatok egy része szláv névadáson is alapulhat. A 2. jelentéshez vö. szbhv. (R.) *Mâlî Bòžic* 'újév', tkp. 'kis karácsony'; szln. (N.) *božiči* [többes szám] 'karácsony, újév és háromkirályok ünnepe'.

📖 Melich: HonfMg. 312; Knieszsa: SzlJsz. 254; Nyr. 81: 247; TESz.; Benkő-Eml. 664; EWUng. • Vö. *karácsonyfa*, *kis*-

karácsonyfa **A:** 1846 *karácsonyfát* (NSz.) **J: 1.** 1846 'feldíszített fenyőfa, amelyet karácsonykor szoktak a lakásokban felállítani | Weihnachtsbaum' # (NSz.) (↑); **2.** 1852 'fenyőfa | Tannenbaum' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ③ Vö. ném. *Weihnachtsbaum* 'karácsonyfa'. ④ Megfelelői: szbhv. *božično drvo*; cseh *vánoční stromek*; stb.: 'ua.'. ⑤ A 2. jelentés metonímia. A karácsonyfa állításának szokása német hatásra terjedt el. A szórványosan adatolt (R.) *krisztusfa* 'karácsonyfa' (1842: ÉletÉsTud. 22: 2433) tükörfordítás a ném. *Christbaum* 'karácsonyfa' alapján. ⑥ Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a szótól független: (R.) *karácsonyfa* 'a földesúrnak karácsonykor fában megadott illeték' (1554: MNY. 8: 331).

📖 Nyr. 47: 70; Rapaics: MagyVir. 147; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*, *karácsony*

karafina × **A:** 1697 *karafin* (MNY. 80: 248); 1697 *karafina* (StSl. 27: 326) **J:** 'csiszolt üvegpalack; butélia | Karaffe; Flasche'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ③ Ol. (giul.vel.ver.) *carafina*, (rom.) *carafèna*, (fri.) *carafine*: 'kis olajos üvegcsé, ecetesüveg', – ol. *caraffina* 'üvegcsé, kis korsó', (R.) 'egy fajta ürmérték' [ol. *caraffa* 'üvegpalack, vizespalack, korsó' < arab (N.) *ğarāffa* 'hasas, öblös palack']. ④ Megfelelői: ném. *Karaffine*; cseh *karafinka*; stb.: 'vizespalack, korsó'. ⑤ A szó a magyarba a kis asztali olaj- és ecettartók megnevezésére, a mediterrán étkezés jellegzetes használati eszközöként s az északolasz üvegipar termékeként kerülhetett. A *karafin* változathoz vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 MNY. 64: 160; TESz.; GPann. 1: 147; EWUng.

karaj¹ **A:** 1517 *Ewrykaray* [HN.] (OkLSz.); 1519 *kareara* (LányiK. 394); 1536 *kareyan* (Pesti: Fab. 63a); 1659 *káréján* (NySz.); 1750 *karély* (Wagner: Phras. *Limbus* a.); 1795 k. *kajarolás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1517 ? 'vminek a széle, kerülete | Rand, Umkreis' (OkLSz.) (↑), 1519 'ua.' (LányiK. 394) (↑); 2. 1777 'hég, kéreg | Rinde' (NSz.); 3. 1783 'félkör, kör, ill. vminek ilyen alakú része | Halbkreis od. Kreis bzw. solcher Teil von etw' (NSz.); 4. 1786 'orom | Gipfel, Scheitel' (NSz.); 5. 1792 'szelet; darab | Schnitte; Stück, Scheibe (Brot)' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); 6. 1807 '⟨levélen⟩ mély bevágás, beöblösödés | tiefe Einbuchtung eines Blattes' (MagyFüvészk. 34); 7. 1807 'kanyarulat, görbület (folyóé stb.) | Krümmung (eines Flusses usw.)' (NSz.); 8. 1832 'a gabona rostálásakor összegyűlő szemét | Abfall, der sich beim Schwingen des Kornes anhäuft' (NSz.); 9. 1938 'egy fajta népi tánc | Art ungarischer Volkstanz' (Ethn. 49: 117)

■ Szláv jövevényszó. | ⊕ Óe. szl. *krajb* 'vmi széle, pereme, szegélye, vége; ország, táj'; szbhv. *kraj* 'szegély, perem, vég; föld, vidék'; szlk. *kraj* 'vég; vmi széle, pereme, szegélye; föld, vidék; haza, szülőföld'; or. *кpaй* 'vmi vége, széle, pereme, szegélye; ország, táj, térség'; stb. [szláv eredetű; vö. szláv **krojiti* ~ **krajati* '(méretre) vág, metsz']. ⊕ A *karaj* ~ *karéj* ~ *karé* változatokhoz vö. →*gané*, →*taraj* stb. A 8. jelentés keletkezéséhez vö. *karajol* 'válogat, osztályos, szítál, rostál', tkp. 'körben mozgatja a rostát' (1795 k.: NSz.).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 255; TESz. *karaj* a.; EWUng. • Vö. *karaj*², *karima*, *krajnik*, *ukrán*

karaj² **A:** 1861 *karajt* (SzépirodFigy. 1861. jún. 6.: 492); 1912 *sértéskaraj* (Kelemen B.: MNMSz.) **J:** 'sértésnek stb. a gerinc melletti értékes húsa | Karree; Kotelett' #

■ Jelentésselkülönülés. | ⊕ A →*karaj*¹ szóból keletkezett; ennek a húsnak az alakja és a darabolhatósága alapján. Létrejöttében a ném. *Karree* 'oldalás' [< fr. *carré* 'négyyszög; karaj, oldalás'] magyarításának szándéka is közrejátszhatott.

📖 TESz. *karaj* a.; EWUng. • Vö. *karaj*¹

karakán **A:** 1800 k./ *karakánságnak* [sz.] (NSz.); 1806/ *karakányságból* [sz.] (NSz.) **J:** 'elszánt, eltökélt, szigorú, határozott, kemény; hajthatatlan, makacs | stramm; unbeugsam'

■ Szóhasadás eredménye. | ⊕ A →*kolokán* '⟨növényteni szó⟩ egy fajta vízinövény'. A megnevezés a növény bizonyos tulajdonságainak (keménység, szilárdság, szűrös eszközzel felfegyverezettség) az emberi viselkedéssel való hasonlóságán alapszik. A növény nevéhez, amely bizonyos emberi tulajdonságokat jellemez, vö. →*mimóza* 'túlérzékeny ember', →*nebáncsvirág* 'kényeskedő'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kolokán*

karakter **A:** 1577 *characteri* (Aritm. O3a); 1777/ *karaktereknek* (NSz.) **J:** 1. 1577 'számjegy; betű; írásjel | Ziffer; Buchstabe; Schriftzeichen' (Aritm. O3a) (↑); 2. 1645 'jegy; ismertetőjel | Zeichen; Kennzeichen' (MNy. 66: 234); 3. 1708 'rang, méltóság | Rang, Würde' (RákFLev. 2: 204); 4. 1771 'jelleg, sajátosság | Charakter, Eigenart' (NSz.); 5. 1777/ 'jellem, az emberi jellemvonások összessége | Gesamtheit der menschlichen Wesensmerkmale' (NSz.) (↑)

karakterizál **A:** 1795 *charakterizálhatná* [sz.] (NSz.); 1796 *karakterizálják* (NSz.) **J:** 'jellemmez | charakterisieren'

karakterisztikus **A:** 1796 *characteristicus* (NSz.); 1848 *charakteristikus* (NSz.); 1900 *karakterisztikus* (NSz.) **J:** 'jellegzetes | charakteristisch'

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *character* 'jegy, jelleg; egyéni jelleg, védjegy', (h.) 'tiszttség, rang, méltóság' [< gör. *χαρακτήρ* 'véső, szűrőszerszám; jelleg, védjegy, jelzés'; stb.] | lat. (k.h.) *characterisare* 'ismertet, jellemez' [< gör. *χαρακτηρίζω* 'kijelöl, jelez, megjelöl; jellemez'] | lat. (h.) *characteristicus* 'jellegzetes, tipikus' [< gör. *χαρακτηριστικός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Charakter, charakterisieren, charakteristisch*; ang. *character, characterize, characteristic*; fr. *caractère, caractériser, caractéristique*: 'jellem, karakter', 'jellemez', 'jellemző' (a ném. (R.) 'rang, méltóság, tekintély' is, az angol és a francia nyelvben 'írásjegy, betű' is), stb. (⊙) A *karakter* 1. jelentésben az angol hatására a számítástechnika szakszava lett.

📖 TESz.; EWUng.

karakterisztikus → *karakter*

karakterizál → *karakter*

kárál **A**: 1510 k. *caral* (Gl.); 1708 *Karálok* (Pápai Páriz: Dict.); 1838 *Karál* (Tsz.) **J**: 1. 1510 k. 'örül, örvendezik vminek, örömet leli vmiben, lelkesedik, lelkendezik | sich erfreuen, schwärmen' (Gl.) (↑); 2. 1604 'tyúk' többször ismétlődő, éneklésszerű hangot hallat | glucken (Huhn)' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1808 'locsog, fecseg | plappern, schwatzen' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1826 'károg | krähen, krächzen' (NSz.); 5. 1893 'fülsértően énekel | ohrenzerreißend singen' (MTsz.); 6. 1898 'nagyon jól tudja, fűjja a leckét | die Aufgabe, das Extemporale fließend hersagen, herunterleiern' (Dobos: DiákSz.)

karítál × **A**: 1568 *karitalo* (NySz.) **J**: 'kiabál, ordít, bömböl, bög | schreien, brüllen'

karicsál × **A**: 1615 *kariczállia* (NySz.); 1616 *karicsállya* [l-j] [✓] (NySz.); 1713 *karityál* (NySz.); 1818 *káritsált* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gallina* a.); 1845 *karittyált* (NSz.); NYJ. *káricál* (MTsz.) **J**: 1. 1615 ? 'fecseg, locsog | plappern, schwatzen' (NySz.) (↑), 1616 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1616 'tyúk' többször ismétlődő, éneklésszerű hangot hallat, kárál | glucken (Huhn)' (NySz.); 3. 1795 k. 'tyúk módjára kaparász, kapirgál | wie ein Huhn herumscharren' (NSz.); 4. 1879 'énekelget; csicsereg | vor sich hinsingen; zwitschern' (Nyr. 8: 525)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kárál** onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →*karattyol*, →*károg* tövével azonos. A szóvég gyakorító képző. Az 1. jelentés metonímia. – A *karítál* és a *karicsál* a játszi gyakorító képzős *kárál* alapján keletkezhetett, azonban a párhuzamos keletkezés lehetősége sem kizárt. A *karicsál* 3. jelentése metonímia a 2. jelentés alapján. (⊖) Ugyanebből a töből másik gyakorító képzővel: *karicsol* 'kotkodácsol, kárál <tyúk>' (1682: NySz.) nyelvjárási szó.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 850; TESz.; EWUng. • Vö. *karattyol, károg*

karalábé **A**: 1664 *Caulirapi* (Wagner: Phras. 2: 21); 1692 *koleraby* (MNY. 80: 248); 1695 *Kalerábéval* (Horváth M.: NEL.); 1724 *karelerápe* ... magot (MNY. 61: 474); 1762 *Kaulérápé* (NSz.); 1779 e. *kaulé-répa* (NSz.); 1781–1787 *kálárábi* (Lumtzer–Melich: DOLw. 144); 1787 *kelerabi* (NSz.); 1788 *Kalarábék* (NSz.); 1795 *Karalábat* (NSz.); 1796 *Kalarába* (NSz.); 1797 *karalábé* (NSz.); 1805 *kalrábi* (NSz.); NYJ. *kalërab, kórélábé* (ÚMTsz.) **J**: 'húsos, gumószerű száráért termesztett, a káposztával rokon konyhakerti növény | Kohlrabi' #

■ Német (baj.-osztr.) jövevényyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kehlerrabi, kehlerrabi*, (B.) *kohlerrabi, kholarámi*, (T.) *kalráb*, (h. baj.-osztr.) *kalarabi*, (f.-ném.R.) *kollerab, kaulrabe*, – ném. *Kohlrabi* 'káposzta szárgumóval' [< ol. *cavolo rapa*, (N.) *cauliravi*: 'ua.']. (≈) Megfelelői:

holl. *koolrabi*; szbhv. *keleraba*; stb.: 'ua.'. ⊕ A *karalábé* alak hangátvetéssel keletkezett. A változatok főleg a magánhangzó több irányú hasonulásával és elhasonulásával keletkeztek. – A *kaulérépa* változat a →*répa* hatására keletkezhetett; a két szó egyébként etimológiailag összefügg. ⊕⇒ A magyarból: szlk. *kaleráb*; rom. (M.E.) *călărabă*: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *keľ, répa*

karám A: 1620 *Cram* [ES. NEM M.] (NyK. 70: 322); 1621 *Karam* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Karám* (Pápai Páriz: Dict.); 1794 *karánban* (NSz.); NYJ. *karáng* (UMTsz.); *karány* (Csűry: SzamSz.) **J:** 1. 1620 ? 'házikó; kunyhó | Häuschen; Hütte' (NyK. 70: 322) (↑), 1621 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1737 'náddal, vesszővel stb. körülkerített, fedetlen hely a szabadban legelő háziállatok együtt tartására és védelmére | Pferch, Hürde' (OklSz.)

■ Jövevényszó, de az átdó nyelv vitatott. | 1. Jövevényszó egy török nyelvből. | ⊕ Vö. bar. *qoram* 'udvar, karám'; tat. (N.) *qurum* 'karám' [< török **qori*- 'körülvesz, övez (védelem céljából), őrizve legeltet, megóv']. Vö. még Kāšy. *qoriy* 'őrzött terület, rezervátum'; kirg. *qora* 'karám'; stb. ⊕ Megfelelői: oszjtj. (R.) *χuran* '(marha)istálló'; md. (M.) *koram* 'körülkerített udvar'. ⊕ A magyarba átkerült alak **qoram* 'karám, bekerített föld, legelő'. Ez alapján a szó az állattenyésztés szakszavaként került a magyarba és a ma is általános 2. jelentés az elsődleges. Nehézség azonban, hogy a korábbi adatok (1. jelentés) nem utalnak az állattenyésztésre. 2. Német vagy szlovák jövevényszó. | ⊕ Vö. ném. (kor. úfn.) *kram* 'kis ház a felszerelésnek, viskó' [ismeretlen eredetű] vagy szlk. *krám* 'szatócsbolt', (N.R.) *krám, kram* 'menedékház, favágók és szénbányászok alkalmi szállása' [< ném. *kram* (↑)]. ⊕ A szó elejének kialakulásához vö. →*palánk*, ill. →*barát*. Ennek a származtatásnak a mintájára fejlődött metaforikusan a szó mára általánosan az állattenyésztés kifejezésévé az 1. jelentés alapján. ⊕ A törökből való származtatás helyessége esetén, a *Karan* [HN.] 1237–1240 (PRT. 1: 786) is idetartozhat.

📖 MNy. 18: 124; NyK. 48: 336, 70: 320; TESz.; AEthn. 24: 212; EWUng. • Vö. *kalmár*

karambol A: 1845 *carambole-on* (NSz.); 1851 *karámbolázott* [sz.] (NSz.); 1855 *Carambol* (NSz.); 1878 *karamból* (NSz.); 1956 *garambolból* (NSz.) **J:** 1. 1845 'összeütközés; járművek összeütközése, közlekedési baleset | Zusammenstoß; Verkehrsunfall' # (NSz.) (↑); 2. 1859 '⟨a biliárdjátékban⟩ a játékgyolyónak a másik két golyóhoz való (egymás utáni) hozzáütődése; a biliárdnak három golyóval játszott fajtája | Karambolage ⟨im Billard⟩; die mit drei Bällen gespielte Art des Billards' (NSz.); 3. 1856 'a vörös golyó a biliárdjátékban | der rote Ball im Billardspiel' (Babos: KözhSzt. *carambolagne* a.) **Sz:** ~**oz(ik)** 1851 (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Karambol* 'piros biliárdgolyó', (R.) 'találat ⟨a biliárdban⟩', (B.) *karambol* 'ua.; összeütközés, közlekedési baleset'; ang. *carambole* 'egy fajta biliárd; piros biliárdgolyó; találat'; fr. *carambole* 'piros biliárdgolyó'; ol. *carambola* 'találat'; sp. *carambola* 'ua.; piros biliárdgolyó; összevisszaság, zűrzavar; csalás, ámítás, hazugság'; stb. A spanyolban keletkezett [< sp. *carambola* 'karambolfa gyümölcse ⟨Averrhoa Carambola, egy fajta fa Kelet-Indiában⟩'; a gyümölcsnek narancshoz hasonló alakja van]. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté. ⊕⇒ A magyarba elsősorban a németből került át; a *karambola* változat vagy latinositott alak vagy az olasz szóra (↑) megy vissza. ⊕ Idetartoznak: (R.) *karambolázs* 'találat ⟨a biliárdban⟩; összeütközés, közlekedési baleset' (1844: NSz.) [< ném. *Karambolage* 'ua.'], ill. a (R.) *karambolíroz* 'összeütközik' (1844: NSz.) [< ném. *karambolieren* 'ua.'].

📖 TESz.; EWUng.

karamell **A:** 1834 *Karamelfagylalt* (NSz.); 1937 *karamell* (Dengl: Nyelvhely.) **J:** 1. 1834 'égetett cukor; az ebből készült édesség | Karamel' (NSz.) (↑); 2. 1932 'karamellcukorka | Karamelle' (Sauvageot: FrMSz. *caramel* a.)

karamella **A:** 1899 *karamellák* (BpKözlöny 1899. júl. 25.: 9); 1932 *karamella* (Sauvageot: FrMSz. *caramel* a.) **J:** 'karamellcukorka | Karamelle'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Karamel*; ang. *caramel*; fr. *caramel*; ol. *caramello*; port. *caramelo*; stb.: 'karamell', a franciában 'karamell' is; – a szó a portugálban jött létre [port. *caramelo* 'jégcsap'; vö. lat. (k.) *calamellus* 'csövecske'; vö. még lat. (k.) *canna mellis*, *calamellus mellitus* 'cukornád'] | ném. *Karamelle*; ol. *caramella*; rom. *caramela*; stb.: 'karamell'. (⇒) A magyarba elsősorban a németből, ill. az olaszból kerültek át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kalamáris*

karamella → **karamell**

karapol × **A:** 1588 *karapolast* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1588 '⟨szenteltvízzel⟩ meghint | mit Weihwasser besprengen' (NySz.) (↑); 2. 1794 'belocsol, bepermetez | benetzen' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kropiti*; szbvh. *kropiti*; szlk. *kropit*; or. *κρονιτς*; stb.: 'meglocsol, megöntöz; lepermetez' [onomatopoetikus eredetű].

📖 Melich: SzJlsz. 1/2: 316; Kniezsa: SzJlsz. 255; TESz.; EWUng.

kárász **A:** 1199 ? *Caraž* [szn.] (MNL (OL) Dl. 200618); 1326/ *Karazus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 731); 1395 k. *karaz* (BesztSzj. 305.); 1604 *Karáfz* [? ɔ: *Karáfz*] (Szenczi Molnár: Dict.); 1647 *Karáz* hal (NySz.); 1708 *Karáfz* (Pápai Páriz: Dict.); 1803 *Karasz* (NSz.) **J:** 1. 1199 ? 'a pontyfélék családjába tartozó, iszapos állóvizet kedvelő hal | Karausche' (MNL (OL) Dl. 200618) (↑), 1326/ 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 1: 731) (↑); 2. 1838 'sovány ember | hagerer Mensch' (Tsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbvh. *karaš*, (N.) *karas*; szlk. *karas*; or. *карась*; stb.: 'kárász' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Karausche*; rom. *caras*: 'ua.'. (△) A szó a déli szláv nyelvekben viszonylag későn tűnt fel, így azokban esetleg magyar átvétel is lehet. A metaforikus 2. jelentéshez vö. →*garda*, →*keszeg*.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 663; TESz.; Hadrovics: UEISk. 294; EWUng.

karát **A:** 1558 *garatos* [sz.] (MNY. 80: 248); 1570 k. *karatu* [sz.] (MNY. 80: 248); 1644–1671/ *grattos* [sz.] (NySz.); 1783 *karát* (NSz.) **J:** 1. 1558 'drágakövek mérésére használatos súlyegység | Gewichtseinheit für Edelsteine' (MNY. 80: 248) (↑); 2. 1570 k. 'arany mérésére használatos súlyegység; arany ötvözetek finomságának mértéke | Gewichtseinheit für Gold; Feinheitsmaß einer Goldlegierung' (MNY. 80: 248) **Sz:** ~**os** 1558 (MNY. 80: 248) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Karat*; fr. *carat*; ol. *carato*; cseh *karát*; or. *kapam*; stb.: 'karát'. Vö. még lat. (k.) *car(r)atus* 'az arany súlymértéke' [< gör. *κεράτιον* 'kis szarv, szarvacska; a szentjánoskenyérfa szarv alakú gyümölcse; kis súly (a szentjánoskenyér magja)']. A Földközi-tenger vidékén arab közvetítéssel vált elterjedtté: arab *qirrāt*, *qīrāt* 'az arany és a drágakövek súlymértéke'. (⇒) A magyarba leginkább a németből kerülhetett át, esetleg olasz közvetítéssel is. (∼) Idetartozik: (R.) *garatos* 'fémjelzett arany' (1636: NySz.); ez a lat. (h.) *caratus* 'ua.' szóból ered.

karattyol **A:** 1456 k. *karacol* (SermDom. 2: 316); 1560 k. *karatyolok* (GyöngySzt. 3170.); 1604 *karaczoloc* (Szenczi Molnár: Dict. *Quoáxo* a.); 1723 *karattyolo* [sz.] (NySz.); 1838 *Garattyolni* [sz.] (Tsz.); 1838 *Karátyol* (Tzs.); 1883 *karatoló* [sz.] (NSz.); NYJ. *galatylol* (MTsz.) **J:** 1. 1456 k. 'locsog, fecseg | plaudern, schwatzen' (SermDom. 2: 316) (↑); 2. 1604 'kuruttyol | quaken' (Szenczi Molnár: Dict. *Quoáxo* a.) (↑); 3. 1647 'kárál <tyúk> | gackern, glucken <Huhn>' (NySz.); 4. 1689 'károg, krárog | krähen, krächzen' (NySz.); 5. 1838 'fecseg; gagyog | babbeln' (NSz.); 6. 1872 'kereplővel hangot ad | eine Rassel schnarren lassen' (Nyr. 1: 279)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →*kárál*, valamint a →*károg* szócsaládjának tövével azonos és összefügg a →*galagylol* tövével. A szóvég játszi gyakorító képző. A 2., ill. a 6. jelentéshez vö. →*kuruttyol*, ill. *kerepel* (→*kelepel*); *karattyol* etimológiailag is összefügghet ezekkel.

TESz.; EWUng. • Vö. *galagylol, kárál, károg, kelepel, kuruttyol*

karaván **A:** 1778 *Caravánában* (NSz.); 1787 *Caravanák* (NSz.); 1791 *karavánok* (NSz.); 1791 *Karaványok* (NSz.); 1793 *Káravána-szerü* (Molnár J.: MKönyvHáz 5: 299); 1798 *Karavánénak* (NSz.) **J:** 'személyeknek, állatoknak, járműveknek együtt vonuló csoportja | Karawane'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Karawane*; ang. *caravan*; fr. *caravane*; ol. *carovana*, (R.) *caravana*; stb.: 'karaván'. Vö. még lat. (k.) *caravanna* 'ua.'. Az olaszból terjedt el [újperzsa *kārwān* 'tevekaraván; utazótársaság']. (⇒△) A magyarba a németből került.

TESz.; EWUng.

karazsia × **A:** 1520 *karisia* (Nyr. 43: 138); 1539 *karusiat* (MNY. 6: 449); 1540 *karafja* (RMNY. 2/2: 34); 1599 *karassiat* (Szabó T. A.: Tallózás 231); 1602 *garasia* (Nyr. 42: 312); 1724 *karazia* (MNY. 58: 103); 1781 e./ *Karazsia* (NSz.) **J:** 'egy fajta posztó | Art Tuch, Flausch'

■ Olasz (É.) jövevénytyszó. | (≡) Ol. (R. vel.) *carixea* [*x* = *ž*], (R.) *carisea*, *calisea*, *calizea*: 'gyapjú v. selyem kelme' [< fr. (kfr.) *carisé* 'ua.']. Ezek az ang. *Kersey* [HN.] 'Suffolk megyében levő helység, az anyag első előállításának helye' szóra mennek vissza. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *kersei*, *kirshei*; holl. *karsaai*; stb.: 'egy fajta kelme'. (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *angliai posztó* (1538: Pesti: Nomenclatura K4). (△⇒) A magyarból: szbhv. *karažija* 'egy fajta kelme'. (⊕) Nem tartozik ide: (N.) *karazsia* 'körforgásos magántánc'.

TESz.; Pellegrini-Eml. 678; NyK. 85: 307; Hadrovics: UEISk. 294; EWUng.

karbantart **A:** 1825 *karban tartani* [sz.] (TudGyűjt. 9/11: 79); 1918 *karbantartásának* [sz.] (NSz.) **J:** 'gondoz (épületet, eszközt, telket stb.) | instand halten (Gebäude, Geräte, Grundstücke usw.)'

■ Összetett szó. | (△) A →*kar*¹ 'helyzet, állapot' -ban inesszívusz ragos *karban* alakja és a *tart* 'biztosít, véd' összetétele; határozós alárendeléssel keletkezett. Olyan határozós szószerkezetekben jött létre, mint a *jó karba üt* 'megerősít, megújít' (1621: Szenczi Molnár: Dict. *Kar* a.); *jó karban hagy* 'jó állapotban meghagy' (1629: NySz.), *karban van* 'jó állapotban található' (1630: NySz.) stb.

EWUng. • Vö. *kar*¹, *tart*

karbid **A:** 1890 *karbid* (MMÉEHÉ. 1890. febr. 7.: 31); 1895 *Karbidek* (PallasLex.) **J:** 1. 1895 'fémek szénvegyülete általában | Kohlenstoffverbindung eines Metalls' (PallasLex.) (↑); 2. 1913 'kalcium és szén vegyülete | Kalziumkarbid' (Horváth: HSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Karbid* 'fémek szénvegyülete; kalciumkarbid <a kalcium szénvegyülete>' [tudatos szóalkotás a lat. *carbo* 'szén' alapján, amelyhez a kémiai szaknyelvben gyakori *id(e)* képző járul]. (≈) Megfelelői: ang. *carbide*; cseh *karbid*; stb.: 'karbid'. (△) A 2. jelentéshez vö. még *kalciumkarbid* 'a kalcium szénvegyülete' (1895: PallasLex.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karbunkulus*

karbonáta **Δ A:** 1763 *Karbonáta* (NSz.); 1787 *karbonádának* (NSz.); 1808 *Karbonád* (Sándor I.: Toldalék 504); 1809 *karmenáta* (Gáldi: Szótir. 278) **J:** 1. 1763 '(sertés- v. borjú)karaj, sertésborda | Karbonade' (NSz.) (↑); 2. 1809 'sült húsgombós, pörkölt | Frikadelle' (Gáldi: Szótir. 278) (↑)

karmonádli **×** **A:** 1816 *Karmanádli* (Gyarmathi: Voc. 33); 1848–1849/ *karmonádlinak* (NSz.); 1870 *karmenádlit* (NSz.) **J:** '(sertés- v. borjú)karaj, sertésborda | Karbonade'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Karbonade*, (R.) *carbonat*: 'sertés-, borjú- v. ürüborda', (N.) 'ua.; sült húsgombóc' [< fr. *carbonnade* 'rostélyos' < ol. (R.) *carbonata* 'szénen pirított hús', a lat. *carbo* 'szén' alapján] | ném. (baj.-osztr.) *kármánádl* 'szénen pirított hús', (B.) *karmanad'l*, *Karmanadl* 'sült oldalas' [< ném. *Karbonade* (↑)]. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *karmenádla* 'sült oldalas'; cseh *karbanátek* 'sült húsgombóc'; szlk. *karbonátka* 'ua.'; stb. (△) A *karbonáta* szóvégi *a* hangja hanghelyettesítéssel keletkezett. A *karmonádli* *li* végződéséhez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz. *karmonádli* a.; EWUng. • Vö. *karbunkulus*

karbunkulus **A:** 1513 *Carbonculus* (NagyszK. 316); 1533 *carbunculus* (Murm. 973.); 1538 *Karbunculus* (Pesti: Nomenclatura N2); 1585 *kárbunculosnak* (Cal. 168 [α: 164]); 1621 *Cárbonkuluskő* (Szenczi Molnár: Dict. *Anthrax* a.); 1644–1671/ *karbunkulus* (NySz.); 1655 *karboncol* (NySz.) **J:** 1. 1513 'vörös színű drágakő | Karfunkel (Schmuckstein)' (NagyszK. 316) (↑); 2. 1533 'kelevény, kelés, több furunkulus szorosan egymás mellett, darázs-fészek | Karbunkel' (Murm. 973.) (↑); 3. [jelzői értékben] 1867 'sötétlen parázsló, izzó {szemek} | dunkel glühend {Augen}' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *carbunculus* 'kis darab szén, parázs; piros ékkő <pl. rubin>; kelés, furunkulus, vérhólyag', (tud.) 'több kelés egyesülése' [< lat. *carbo* 'szén']. (≈) Megfelelői: ném. *Karfunkel* 'piros ékkő', *Karbunkel* 'több kelés egyesülése'; ol. *carbuncolo* 'piros ékkő'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. Az *us* nélküli változatra (többnyire a 2. jelentésben) a ném. *Karbunkel* is hatással lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karbid*, *karbonáta*

karc → *karcol*

karczer **Δ A:** 1647 *carcer* (MNY. 7: 321); 1850 *karczernek* (NSz.) **J:** 1. 1647 'fogház, börtön | Kerker' (MNY. 7: 321) (↑); 2. 1850 'iskolai diákszárka | Karzer' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *carcer* 'fogház, börtön' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: gör. (kés.) *κάρκαρον* 'börtön'; ném. *Kerker* 'fogház, börtön', *Karzer* 'iskolai zárka'; fr. (R.) *chartre* 'börtön'; cseh *karcer* 'fogda, karcer'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kancellár*

karcog → *karcol*

karcol A: 1550 k. *Craczjod* ky (MNy. 64: 93); 1673 *kraczolo, kraszolo* [sz.] (MNy. 64: 94); 1689 *kráczolta* volt (NySz.); 1693 *karczolta* vólt (Gyöngyösi: ÖK. 2: 26); 1793 *kortzoljuk* (NSz.) J: 1. 1550 k. 'éles, hegyes eszközzel, körömmel stb. vonalszerű nyomot hagy | ritzen, kratzen' # (MNy. 64: 93) (↑); 2. 1787 'rajzol, firkál | zeichnen, kritzeln' (MNy. 65: 336); 3. 1769 'kapar {torkot}, éles fájdalomérzetet kelt {gyomorban stb.} | kratzen {im Hals, Magen usw.}' # (NSz.) Sz: ~at 1792 *kartzolja* 'vázlat(rajz) | Skizze' (NSz.)

karcos A: 1702 *kartzos* (NySz.) J: <MN> 1. 1702 'harcias, veszekedő | kampflustig, streitsüchtig' (NySz.) (↑); 2. 1829 'hasadozott, repedezett, összekarcolt | ritzig' (NSz.); 3. 1861 'új, még ki nem forrt, csípős {bor} | neu, noch nicht ausgegoren {Wein}' (NytudÉrt. 92: 108) | <FN> 1863/ 'erjedőben levő újbor, murci | Rauscher' (Jókai: JubÖM. 35: 138)

karc A: 1805 ? *karcz* (NSz.); 1809 *Kartz* (NSz.) J: 1. 1805 ? 'karcolás nyoma, karcolás, karcolt seb | Ritzer' (NSz.) (↑), 1809 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1842 'szatíra; karcolat {mint irodalmi műfaj} | Satire; Skizze {als Erzählung}' (NSz.); 3. 1898 'metszet, (rész)karc | Radierung' (NSz.)

karcog Δ A: 1824 *karczogott* (NSz.) J: 'karcolás, karcolászás által kellemetlen hangot ad | kratzen und damit einen unangenehmen Ton hervorruhen'

■ A szócsalád alapja, a **karcol** német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném., (kfn.kor. úfn.) *kratzen*, (T.) *krätzn*, (h. baj.-osztr.) *krötzn* 'kapar' [germán eredetű; vö. holl. (kholl.) *kratsen, kretsen*; svéd *kratta*; stb.: 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *gratter*; ol. *grattare*; stb.: 'ua.'. (⊕) A *karcol* magyar hangalakja hangátvetéssel keletkezett, esetleg a →*harcol*, →*hurcol* stb. alak hatására keletkezett.

■ A **karcos** származékszó. | (⊕) A *karcos* a *karcol*-ból keletkezett a *dacol* : *dacos* (→*dac*) stb. analógiájára.

■ A **karc** elvonás. | (⌘) A *karc* nyelvújítás kori elvonás a *karcol*-ból. A 2. jelentés keletkezéséhez vö. *karctű* 'karcolótű, metszőtű' (1835: Tzs. *Radirnadel* a.).

■ A **karcog** származékszó. | (⊕) A *karcog* a *karcol*-ból keletkezett a →*dörmöl* : *dörmög*; →*mormol* : *mormog* stb. analógiájára.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *felhőkarcoló, karac*

karcos → *karcol*

karcosú A: 1574 *karczu* (NySz.); 1867 *karcso* (NSz.); NYJ. *karcsi* (MTsz.) J: 1. 1574 'kecsesen vékony | schlank' # (NySz.) (↑); 2. 1577 k. 'sovány | mager' (OrvK. 496); 3. 1630 ? 'szűkös, szegény | karg' (NySz.), 1695 'ua.' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szóvégi magánhangzó folyamatos melléknévi igenévképző lehet, amelyet azonban bizonyossággal nem lehet igazolni. A jelentések között metaforikus összefüggés áll fenn.

📖 TESz.; EWUng.

kard **A:** 1319 *Cordus* [sz.] [SZN.] (MNY. 63: 367); 1375 *Cardus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1405 k. *card* (SchlSzj. 604.) **J:** **1.** 1319 ? 'markolattal ellátott hosszú acélpenge mint vágó- és szúrófegyver | Schwert' # (MNY. 63: 367) (↑), 1486 'ua.' (Oklsz. *kardhüvely* a.); **2.** [szófordulatokban] 1759 'kardpárbaj | Säbelduell' (NSz.); **3.** 1904 'kardvívás | Säbelfechten <Sport>' (NemzetiSp. 2: 1) **Sz:** ~**os** 1319 [SZN.] (MNY. 63: 367) (↑); 1560 k. *kardosok* 'vívó személy | Fechter' (GyöngySzt. 3387.); 1767 'kötekedő, izgága | streitsüchtig' (NSz.) | ~**oskodik** 1573 *kardaskodásokban* [sz.] 'eszmét, nézetet, véleményt véd(elve), azért síkraszáll, vmibe beavatkozik, közbelép | etw od. die Meinung verfechten, für etw (energisch) eintreten' (NySz.)

■ Jövevényszó egy iráni nyelvből, valószínűleg az alánból. | (≡) Vö. osz. *kard* 'kés, kard, szablya'; – vö. még av. *karəta-* 'kés'; kperzsa *kārd* 'ua.'; szogd. *krt* 'ua.'; hvárezmi *karc* 'nagy kés'; stb. Az oszétban indoeurópai eredetű [vö. óind *kartari-* 'vadászkés'; or. (R.) *κορδῶ* 'kard'; stb.]. (≈) Megfelelői: zürj. (V.) *kert* 'vas'; litv. *kārdas* 'kard, szablya'; aln. (kaln.) *korde*, *kurde*, *karde* 'hosszú kés; kard, szablya'; stb. – Keleti vándorszó. (⊕) Az 1405-ös példa jelentése '(harci) balta, kapa', csak ennél az adatnál ismert; értelmezése talán csak a félreértésen alapszik. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés a *kardvívás* összetételéből való önállósulás útján alakult ki. (⊕) Török származtatása kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: rom. *coardă*, (R.) *cordă*: 'kard, szablya'.

📖 Sköld: OssLw. 24; TESz.; MSFOu. 151: 267; Ligeti: TörK. 168; EWUng. • Vö. *csoroszlja*, *garda*, *srég*

kardalésza → *kardalészára*

kardalészába → *kardalészára*

kardalészál → *kardalészára*

kardalészára × **A:** 1760 k. *kardaleszára* (SzT.) **J:** 'rendetlenségben, összevisszaságban, elhanyagolt állapotban <van vki v. vmi> | in Unordnung, durcheinander, vernachlässigt <sein, halten, lassen>'

kardalésza × **A:** 1873 *Kardalésza* (Nyr. 2: 325) **J:** **1.** 1873 'kósa, kóbor | herumschweifend' (Nyr. 2: 325) (↑); **2.** 1885 'hanyag, rendetlen | 'säumig, schlampig' (Nyr. 14: 427)

kardalészába × **A:** 1877 *Kardalészszába* (Nyr. 6: 420) **J:** 'rendetlenségben, összevisszaságban, elhanyagolt állapotban <van vki v. vmi>, ilyen állapotban <tart, enged, hagy vkit v. vmit> | in Unordnung, durcheinander, vernachlässigt <sein, halten, lassen>'

kardalészál × **A:** 1899 *kardalészál* (Nyr. 28: 280) **J:** 'kóborol | herumschweifen'

■ A szócsalád alapja, a **kardalészára** összetétellel keletkezett, megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Valószínűleg szószerkezetből keletkezett, amely az önálló szóként nem adatolt *karda* 'hanyag, rendetlen' és a *-ra* szublatívuszraggal ellátott →*lésza* 'fonat, fonott díszítés' szavakból áll, amelyeknek eredeti jelentése 'rendetlenül elkerített terület', ill. 'elhanyagolt állapotban található <karám>' lehetett. A *karda* összefügghet a →*kordén* szóval.

■ A **kardalésza** elvonás. | (⊕) A *kardalészára* szóból lett elvonva.

■ A **kardalészába** belső keletkezésű, de vitatott eredetű. | ⊕ A *kardalészába* vagy a *kardalészára* szóból jött létre raghelyettesítéssel vagy a *kardalésza* szóból *-ba* illatíviszraggal keletkezett.

■ A **kardalészál** származékszó. | ⊕ A *kardalészál* valószínűleg a *kardalésza* származékszava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kordén, lésza*

kardigán A: 1929 *kardigánok* (Ujság 1929. márc. 31.: 53); 1953 *kardigánoknak* (NSz.) J: 'kötött női v. férfi kiskabát | Art Strickjacke' #

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ang. *cardigan*; fr. *cardigan*; ol. *cardigan*; stb.: 'ujjas v. ujjatlan kötött zakó v. mellény; kötött kosztümkabát'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [tudatos szóalkotás a ruhadarab megnevezésére J. Th. Brunedellről, *Cardigan* [HN.] 'grófság Walesben' grófjáról]. ⊕ A magyarba főleg az olasz és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

kardinális¹ Δ A: 1372 u./ *gardinarofok* (JókK. 75); 1517 *cardinalis* (DomK. 70); 1527 *kardinal* (ÉrdyK. 452); 1559 *Cardilanoknak* (Székely I.: Krón. 96b); 1632 *gárdinálé* [?] (NySz.); 1754 *Kardinálisokra* (NSz.) J: 'bíboros | Kardinal'

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (e.) *cardinalis (episcopus)* 'bíboros', tkp. 'legfontosabb püspök', (k.h.) *cardinalis* 'bíboros' [< lat. *cardinalis* 'legfőbb, legfontosabb, fő-'; vö. →*kardinális*²]. ⊕ Megfelelői: Ném. *Kardinal*; fr. *cardinal*; stb.: 'bíboros'. ⊕ A szó eleji g-hez vö. →*gácsér*, →*guzsaly* stb. A szóvégi s-hez vö. →*brutális* stb. A szóvégi l-es változatok vagy a kései latin hangtani változatokra mennek vissza vagy nemzetközi előképük volt. Ma a *kardinális*¹ helyett inkább a *bíboros* (→*bíbor*) a használatos.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 317; TESz.; EWUng. • Vö. *kardinális*²

kardinális² A: 1708 *Kárdinál* (Pápai Páriz: Dict. *Cardinālis* a.); 1826–1827/ *cardinális* (NSz.); 1880 *kardinális* (NSz.) J: 'sarkalatos, alapvetően fontos, legfőbb | grundlegend, kardinal'

■ Latin jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | ⊕ Lat. *cardinalis* 'sarkalatos, legfőbb, kimagasló', tkp. 'fordulópontot, súlypontot képző'; – vö. még ném. *kardinal* 'jeles, kitűnő, legfőbb'. A latinban a lat. *cardo* 'sarokvas, ajtópánt; sarokpont, fordulópont' szóból. ⊕ Megfelelői: fr. *cardinal*; ang. *cardinal*; stb.: 'kardinális' ⊕ A szóvégi s-hez vö. →*brutális* stb. A *kardinál* változathoz vö. szintén →*kardinális*¹.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kardinális*¹

karfiol A: 1664 *Caulifiolit* (Lippay: PosoniK. 2: 128); 1671 *Kardiviola* (MNY. 80: 248); 1695 *chartifiolos* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 17. sz. *kaulifiorit* (MNY. 1: 257); 1724 *karlifiol* (MNY. 61: 474); 1766 *Gártifiolét, kártifiolé* (NSz.); 1783 *Kártifiól* (NSz.); 1791 *kartaviola* (NSz.); 1838 *Karfiol* (Tzs.); 1857 *kartefiola* (NSz.); 1883 *kertifiol* (Nyr. 12: 202); NYJ. *kárfijør, karfijum, kàrpion* (Nyatl. 1: 68.) J: 'laza fehér tömbbé összeállt, virágzataért termesztett, a káposztával rokon konyhakerti növény | Blumenkohl (*Brassica oleracea* var. *botrytis*)' #

■ Német (f.-ném.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *karfiol*, (al.) *kardifiol*, *karifiol*, (R.) *cavolfiorsamen*, (au.) *Karfiol*: 'kelvirág, karfiol' [< ol. *cavolfiore* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ang.

cauliflower; szbhv. *karfijol*; stb.: 'ua.'. ☹ A *kerti-* kezdetű, ill. *-viola* végű változatok népetimológia útján keletkeztek. ☹ Idetartozik: *kardi* 'ua.' (1629: MNy. 80: 248), ez esetleg önállósulással keletkezett a *kardiviola* (↑) összetételből.

📖 MNy. 1: 257; TESz.; Kobilarov–Götze: DtLw.; EWUng. • Vö. *forint*, *kel*²

karhatalom A: 1823 *karhatalomnak* (TudGyűjt. 7/5: 96); 1838 *Karhatalom* (Tzs.) **J:** 'a közbiztonság és a társadalmi rend védelmére hivatott fegyveres szerv v. csapat | Brachialgewalt'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☹ Vö. ném. *Brachialgewalt* 'durva testi erőszak' [< ném. *brachial* 'testileg nyers, durva, kézzelfogható, nyilvánvaló' (< lat. *brac(c)hialis* 'ua.') + ném. *Gewalt* 'nyers erő']. ☹ Megfelelői: ang. *force of arms*; fr. *force des bras*; stb.: 'karhatalom'. ☹ Korábbi megnevezések: *erőhatalom* 'karhatalom' (1551: LevT. 1: 89); *hatalomkar* 'ua.' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hatalom*, *kar*²

kárhozik A: 1372 u./ *carhozol* (JókK. 54); 1416 u./² *karhozic* [▽] (MüncK. 53vb) **J:** 1. [főleg *el~ik*] 1372 u./ 'halála után) az örök bűnhődés, szenvedés helyére jut | der Verdammnis anheimfallen' # (JókK. 52); 2. 1372 u./ 'bűnhődésre van ítélve, el van veszve; el van átkozva | verdammt sein; verflucht sein' (JókK. 52); 3. 1577 'elítél; hibáztat, kárhoztat | verurteilen; mißbilligen, tadeln' (KolGl.); 4. 1866 'káromkodik | fluchen' (NSz.) **Sz:** ~**at** 1372 u./ *karhozatyokra* 'ítélet, hibáztatás | Verurteilung (moralisch)' (JókK. 113); 1513 'büntetés; a halál utáni örök bűnhődés | Verdammnis (theologisch)' (CzechK. 14); 1772/ 'gyötrelem, szenvedés | Pein, Leiden' (NSz.) | ~**ott** 1372 u./ *karhozattacnak* (JókK. 51) | ~**tat** 1416 u./¹ *karhoztatac* 'elítél, elvet, elátkoz | verdammen' (BécsiK. 171) | ~**atos** 1495 e. *carhozatoſb* 'kárhozatot, végzetes bajt okozó | Verdammnis bringend' (GuaryK. 25)

■ Szóképzés latin mintára, származékszó. | ☹ Vö. lat. *damnare* 'elítél, bűnösnek nyilvánít, elátkoz', *damnari* 'elítélik, vezekel, lakolnia (kell) vmiért, kárhozatra jut' [< lat. *damnum* 'kár, veszteség; (pénz)bírság, elszenvedett büntetés']. ☹ A magyarban a →*kár*-ból keletkezett *-hozik* igeképzővel; vö. *sárhozik* (→*sárhodik*), *szomjúhozik* (→*szomjú*) stb. A *kárhozik* szó belseji *z*-jét régen *sz*-el ejtették. A 3. jelentés valószínűleg a *kárhoztat* származékszó hatását mutatja, a 4. jelentés pedig a *káromkodik* (→*káromol*) szóét.

📖 NéNy. 9: 163; TESz.; EWUng. • Vö. *kár*

karicsál → *kárál*

karika A: 1357/ *Karikad* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 82); 1416 u./¹ *karikackal* (BécsiK. 48); 1558 *karikókba* [?] (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 236); 1795 *Karikkárais* (NSz.) **J:** 1. 1357/ ? 'kör alak, kerek forma | Kreis, kreisrunde Form' (MNy. 10: 82) (↑), 1643/ 'ua.' (NySz.); 2. 1416 u./¹ 'körvonal alakúra formált tárgy, eszköz | kreisförmiger Gegenstand, Reifen, Ring' # (BécsiK. 48) (↑); 3. 1499 ? 'hordó | Faß' (OklSz.), 1610 'ua.' (OklSz.); 4. 1549 'korong; korong v. henger alakú tárgy, alkatrész | Scheibe; Scheiben- od. walzenförmiger Gegenstand' (OklSz. *csiga-karika* a.); 5. 1779 e./ 'körvonal alakú játszóeszköz | Laufreifen als Spielzeug' # (NySz.); 6. 1797 'körlap alakú szelet | kreisförmige Scheibe' # (NSz.) **Sz:** ~**s** 1499 *Karykas* [szn.] (OklSz.); 1557 'karikával ellátott | geringelt' (OklSz.); 1842 'karikás ostor | Art Peitsche' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ☹ A szótő a →*kerül* szócsalád tövének veláris változatával azonos. Ehhez a töváltozathoz vö. még *karingós* (→*kacs-karingós*). A szóvég a mai

alakban kicsinyítő képzőnek tűnik, alaktani felépítése és jellege azonban tisztázatlan. A jelentésfejlődéshez vö. →*kerek*, →*kerék*. (⇒) A magyarból: szbhv. *karika*; rom. (N.) *cărică*; stb.: 'karika, gyűrű, kicsi kerék'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *frászkarika*, *karikacsapás*, *kerül*

karikacsapás **A:** 1762 *Karika ... ssapás* [ɔ: csapás] (NSz.); 1803 *Karika-tsapás* (NSz.) **J:** 1. 1762 'régi gyermekjáték, amelyet úgy játszottak, hogy a szembenállók egy fakarikát minél messzebbre igyekeztek ütni, gurítani egy bot segítségével | Art Kinderspiel mit Reifen' (NSz.) (↑); 2. 1803 'igen könnyű dolog, semmiség | (sinbildlich für etw leicht zu Bewerkstelligendes)' (NSz.) (↑)

■ Összetett szó. | (⇒) A *karika* + a *csapás* (→*csap*¹ 'csap, ver, üt') összetételből keletkezett, jelöletlen birtokos jelzős vagy tárgyas alárendelő összetétellel. A keletkezés alapja a gyerekek karikajátéka lehet, ahol a karikát könnyű csapásokkal hajtják. A szó főleg a *megy*, *mint a karikacsapás* 'olajozottan megy' (1865: CzF.) kifejezésben fordul elő.

📖 O. Nagy: MiFán 177; TESz.; EWUng. • Vö. *csap*¹, *karika*

karikatúra **A:** 1793 *karrikaturára* (NSz.); 1804 *carricaturákat* (NSz.); 1811 *karikatura* (NSz.); 1833 *caricaturákat* (NSz.); 1839 *Carricatur-öltözeteket* (NSz.) **J:** 1. 1793 'torzkép; gúnykép, gúnyrajz | Zerrbild; Spottbild' (NSz.) (↑); 2. 1827 'torzítás | Verzerrung' (NSz.); 3. 1833 'nevetséges alak, figura | lächerliche Person' (NSz.); 4. 1840 'szatirikus vígjáték | satirische Komödie' (NSz.)

karikaturista **A:** 1871 *karikaturista* (MUjs. 1871. szept. 2.: [2]); 1902 *karikaturista* (NSz.) **J:** 'karikatúrákat készítő művész | Karikaturist'

■ Nemzetközi szók. | (⇒) Ném. *Karikatur*; ang. *caricature*; fr. *caricature*; ol. *caricatura*; stb.: 'gúnyrajz v. torzkép', a franciában 'nevetséges személy', az olaszban 'mesterkélt jelleg; megrakás, felrakás <hajóba, kocsira>' jelentéssel is; – az olaszból terjedt el [< ol. *caricare* 'megterhel; eltúloz'] | ném. *Karikaturist*; ang. *caricaturist*; fr. *caricaturiste*; ol. *caricaturista*; stb.: 'karikaturista'. (⇒) A magyarba olasz vagy német közvetítéssel kerültek, latinosított végződéssel. (≈) Idetartozik: *karikíroz* 'vkit nevetségessé tesz egy karikatúrával' (1854: Heckenast: IdSzT.), ez a ném. *karikieren* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karosszéria*, *karrier*, *karuca*, *kordé*¹, *sarzsi*

karikaturista → *karikatúra*

karima **A:** 1545 *karimas* [sz.] (Oklsz.) **J:** 1. 1545 '(elálló) szegély, perem | Krempe' # (Oklsz.) (↑); 2. 1590 'vminek a széle, kerülete | Rand, Umkreis' (NySz.)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv vagy keleti szláv nyelvből. | (⇒) F.-szorb *kroma* 'vminek a széle, karimája, felhajtás'; le. *kroma* 'nagy szelet'; or. (N.) *kpomá* 'szél, perem, szegély', (R.) 'szelet, lemez <kenyér>'; ukr. (N.) *kpóma* 'válaszfal, közfal'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *rama* 'oszlop, támasz'; litv. *krim̃sti* 'harap, rágcál'; stb.]. Vö. még óe. szl. *kromě* 'kívül'; szbhv. (N.) *okrom* 'ua.'; szlk. (K.) *kromka* 'kenyérszelet'; stb. (⇒) A szó belseji *i* kialakulásához vö. →*harisnya*.

📖 MNy. 36: 108; Kniezsa: SzlJsz. 256; TESz.; EWUng. • Vö. *karaj*¹, *ráma*

karimzsál → *karmol*

karistol × **A:** 1834 *Karistol* (Kassai: Gyökerésző 3: 116); NYJ. *garizsdol* (ÚMTsz.); *karisztol* (MTsz.) **J:** 1. 1834 'karmol, karcól, horzsol | kratzen' (Kassai: Gyökerésző 3: 116) (↑); 2. 1857/ 'köszörüli a torkát | sich räuspern' (NSz.); 3. 1865 'nagyjából megfésül | oberflächlich kämmen' (CzF.); 4. 1922 'csikorgó hangot ad | herumschlendern' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és a →*karmol*, esetleg a →*korhad* szócsaládjával lehet összefüggésben. A szóvég gyakorító képző →*kasmatol*, →*puhatol* stb. A szó belseji *s* ugyancsak gyakorító képző. A 2–4. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karmol*, *korhad*

karítál → *kárál*

karmantyú Δ **A:** 1708 *Karmantyú* (Pápai Páriz: Dict.); 1801 *Karmentő* (NSz.) **J:** 1. 1708 'ruhaujj, ill. hosszú ruhaujj mint kesztyű | (langer) Ärmel in der Funktion des Handschuhs' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 2. 1784 'melegen bélelt henger alakú ruhadarab, amely a két felől bedugott kézfejet, csuklót védi a hidegtől | Muff' (Baróti Szabó: KisdedSz. 48); 3. 1810 'a vértnek a csuklót és alsó kart védő része | den Unterarm und das Handgelenk schützender Teil des Harnisches' (NSz.); 4. 1929 'a cső végének kiszélesedése, amelybe a hozzá csatlakozó cső beilleszthető | Muffe' (Kelemen B.: MNMSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*kar*¹ 'kar' lehet. A szó alaktani felépítésére esetleg a →*sarkantyú* kifejezés lehetett hatással, amelyben a →*sarok* szó érzékelhető. A 2–4. jelentések metonímiák. ⊕ A →*kar*² és a →*ment*¹ 'óv, vigyáz' folyamatos melléknévi igenévi *mentő* alakjának összetételéből való magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kar*²

kármány † **A:** 1543 *karman* kezthyw (Oklsz.); 1566 *Karaman* (TörtTár 1909: 224); 1587 *karmány* [?✂] (Kakuk: ÉlOsm. 221); 1604 *Karmany* (Szenczi Molnár: Dict.); 1729 *Calamint* (MNY. 9: 36); 1755 *Kálmán* (Kakuk: ÉlOsm. 221) **J:** <MN> 1. 1543 'törökök által készített (bőr, ill. szövet, posztó) | aus von Türken hergestelltem Leder bzw. Tuch verfertigt' (Oklsz.) (↑); 2. 1566 'egy dél-anatóliai török néprajzi csoporthoz tartozó, azzal kapcsolatos, arra vonatkozó | zu einer in Anatolien lebenden türkischen Volksgruppe gehörend' (TörtTár 1909: 224) (↑) | <FN> 1. 1587 'törökök által készített bőr, ill. szövet, posztó | von Türken hergestelltes Leder bzw. Tuch' (Kakuk: ÉlOsm. 221) (↑); 2. 1604 'egy Dél-Anatóliában, Karaman vidékén lakó török néprajzi csoport tagja | zu einer in Anatolien lebenden türkischen Volksgruppe gehörende Person' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Oszmán-török jövevényszó, esetleg latin (k.) közvetítéssel is. | ⊕ Oszm. *Karaman* 'Karaman vidéke', *karamanli* 'egy dél-anatóliai, Karaman vidéki török néprajzi csoporthoz tartozó személy'; – vö. még lat. (k.) *Caramanus*, *Carmanus* 'ua.'. Az oszmánban a török *Karaman* dél-anatóliai város nevéből ered. ⊕ A *kálmán* változat népetimológiás úton keletkezett a magyar *Kálmán* [SZN.] hatására.

📖 Melich-Eml. 287; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 221; EWUng. • Vö. *kálmánkörte*

karmazsin Δ **A:** 1458 *karmasen* (Oklsz.); 1476 *karmasin* (Oklsz.); 1566 *karmazsin* [✍] (Heltai: Fab. 242); 1566 *karmaszim* (NySz.); 1711 *karmazsiny* [✍] (ItK. 14: 342); 1763 *Karmazin* (NSz.) **J:** 1. 1458 'kissé kékes árnyalatú élénkpiros szín, ill. ilyen színű kelme, bőr | grellrote Farbe mit einigermaßen bläulicher Abschattung' (Oklsz.) (↑); 2. 1558 'egy fajta vörös bársony | Art roter samtartiger Stoff' (NySz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | $\equiv$ Ol. (vel.) *carnesin*, (tr.) *carnagion* (R. gen.) *caraxon* [$x = \dot{z}$], (fri.) *carnisin*, (kal.) *carmascinu*, – ol. *chermisi*: 'karmazsin; karmazsinpiros' [< arab *qirmizī* 'karmazsinpiros']. Vö. még lat. (k.) *carmesinus*, *carmisinus*, (h.) *carmasinus*: 'ua.'. $\approx$ Megfelelői: ném. *Karmesin* 'egy fajta piros lakk'; sp. *carmesi* 'egy fajta piros szín'; fr. *cramoisi* 'ua.; karmazsinpiros'; stb. $\triangle$ Németből való származtatása téves.

$\square$ TESz.; Mollay: NMÉR.; NyK. 85: 307; EWUng. • Vö. *alkörmös*, *kármin*

karmelita **A:** 1559 *Carmelita* (Székely I.: Krón. 184a); 1613 *carmelitanus* (Nyr. 93: 287); 1745 *Cármelita* (NSz.); 1754 *Karmelitáknak* (NSz.); 1760 *Karmeliták* (MNy. 63: 103); 1779 u. *Karmelit* (NSz.) **J:** <MN> 1559 'a karmelita szerzetesekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | Karmeliter-' (Székely I.: Krón. 184a) (↑) | <FN> 1620 'egy szigorú katolikus szerzetesrend tagja | Karmeliter(in)' (Nyr. 93: 287)

■ Latin jövevényszó. | $\equiv$ Lat. (e.) *Carmelitae* [többes szám] 'karmelita (szerzetes)', (h.) *Carmelitae (calceati)* [többes szám] '(sarus) karmelita', *Carmelitae (discalceati)* [többes szám] '(sarutlan) karmelita', *carmelita* 'karmelita (apáca)' [< lat. *Carmelus* [HN.], *Carmel* [HN.]] 'a történelmi Palesztinában (ma Izraelben) lévő Karmel-hegy'. $\approx$ Megfelelői: ném. *Karmeliter(in)*; ol. *carmelita*; stb.: 'karmelita (apáca)'; vö. még fr. *carmélite* 'karmelita apáca'. Az elnevezés azzal magyarázható, hogy a rendet megalapító Berthold kalábriai keresztes lovag 1156-ban a Karmel-hegyen többedmagával remeteéletet kezdett. Az 1226-ban teljes jogúvá vált rend 1372-ban telepedett meg Magyarországon. $\triangle$ Az *us* végű változat a $\rightarrow$ dominikánus, $\rightarrow$ franciskánus stb. szavak analógiájára keletkezett.

$\square$ TESz.; EWUng.

kármin **A:** 1784 *Kármin* festék (NSz.); 1808 *Kármány* festék (Sándor I.: Toldalék); 1833 *kármínjától* (NSz.); 1835 *kharmin* veres (NSz.) **J:** 'bíortetűből készített piros festék | Karmin'

■ Vándorszó. | $\equiv$ Ném. *Karmin*; holl. *karmijn*; fr. *carmin*; ol. (É.) *carmin*; or. *кармин*; stb.: 'kármin'. Vö. még lat. (k.) *carminium*, *carminum* 'ua.' [az arab *qirmiz* 'pajzstetű' és a lat. *minium* 'mínium, hegyi cinóber' alapján]. $\Rightarrow$ A magyarba az olaszból és a németből került. $\triangle$ A *kármány* változat a $\rightarrow$ kármány hatására keletkezett.

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *karmazsin*, *minium*

karmol **A:** 1749 Macska *karmolás* [sz.] (MNy. 60: 370) **J:** 1. 1749 'körömmel felsért, kapar, mar, vág | mit den Krallen aufkratzen' # (MNy. 60: 370) (↑); 2. 1769 ? 'éles, hegyes tárgy, személy ilyen tárggyal' karcolást ejt | aufkratzen' (NSz.), 1793/ 'ua.' (NSz.); 3. 1793 'horzsol | reiben, streifen' (NSz.); 4. 1815 'firkál | kritzeln' (NSz.); 5. 1845 'füst, fűszer, ital a torokban' karcoló, kaparó érzést okoz | kratzen (Rauch, Würze, Getränk)' (NSz.); 6. 1845/ 'szid, támadó kritikával illet | schimpfen' (NSz.); 7. 1899 'hangszer húrját' körömmel mozdítja, pendíti | mit dem Nagel anschlagen (die Saite eines Instruments)' (NSz.)

karimzsál $\times$ **A:** 1784 *karámsál* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 48); 1792 *karamzsálni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Karmolni* a.); 1808 *karomzsolom* (NSz.); 1810 *karimzsálom* (NSz.);

NYJ. *kalizsmál, karmizsol* (MTsz.) **J: 1.** 1784 'körömmel felsért, karmol | wundkratzen, aufkratzen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 48) (↑); **2.** 1881 'vakar | kratzen' (Nyr. 10: 522)

karom [4] **A:** 1835 *karom* (Tzs. *Kralle* a.); 1860 *Karmok* (NSz.); 1860 *koromjaiban* (NSz.) **J: 1.** 1835 'támadásra, kapaszkodásra alkalmas, erős, horgas állati köröm | Kralle' # (Tzs. *Kralle* a.) (↑); **2.** 1960 'elhanyagolt, hosszú emberi köröm | vernachlässigter, langer Fingernagel' (ÉrtSz.)

■ A szócsalád igéi egy fiktív tő származékszavai. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű és a →*karistol* tövével, esetleg a →*korhad* szócsaládjával állhat összefüggésben. A szóvég gyakorító képző. A szó belseji *m* kezdő-mozzanatos képző.

■ A **karom** elvonás. | ⊕ Az igéből keletkezett nyelvújítási elvonás.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*köröm* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 32: 471; MNy. 22: 344, 24: 48; TESz.; EWUng. • Vö. *karistol, korhad, kornyadoz*

karmonádli → *karbonáta*

karnevál **A:** 1799/ *Carneval* [SZN.] (Csokonai: ÖM. 1/2: 551); 1807 *Kárnevált* [SZN.] (NSz.); 1813/ *Carnevalt* (NSz.); 1868 *karnevált* (NSz.) **J: 1.** 1799/ ? 'farsangi időszak, farsang; farsangi (jelmez-, álarcos)bál | Fastnachtszeit; Fastnachtsfest' (Csokonai: ÖM. 1/2: 551) (↑), 1813/ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1846/ 'a farsangi időszakot lezáró népünnepély: jelmezes felvonulás és az ezt követő utcai tánc | Faschingsaufzug, auch mit darauffolgendem Straßenball (als Volksfest)' (NSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | ⊖ Ol. *carnevale*, (fri.isztr.ver.) *karnevál*: 'farsang'; – vö. még ném. *Karneval* 'ua.'. Az olaszban a ol. (N.R.) *carnelevare, carnelevale* 'a hús megvonása <bőjti időszakban>' alapján jött létre. A népetimológia egy lat. *Carne vale!* 'Hús, Isten veled!' mondatot érthetett bele. ⊗ Megfelelői: ang. *carnival*; fr. *carnaval*; cseh *karneval*; stb.: 'farsang, karnevál'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kárpál*

karnis **A:** 1789 *Garnis* (SzT.); 1833 *kárnisz, Kornis* Gyalu (NSz.); 1895 *Karnis* (PallasLex.) **J: 1.** 1789 'függönytartó rúd v. lécz | Vorhangstange' (SzT.) (↑); **2.** 1833 '⟨az asztalosiparban:⟩ bútor, ablakkeret stb. kiugró széle, peremszerű díszítő eleme, pártázat; ⟨az építészetben:⟩ párkány, pártázat, párkánykoszorú | Zierleiste ⟨im Tischlerhandwerk⟩ Gesims, Karnies ⟨in der Architektur⟩' (NSz.) (↑); **3.** 1833 'párkánygyalu, pártázógyalu | Gesimshobel, Karnieshobel' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Karnies* 'párkány felületi eleme <az építészetben>; díszléc, díszpárkányzat <az asztalosiparban>', (R.) *kornis* 'ua.', (au.) *Karniese* 'függönyrúd', (au. N.) *karnische* 'ua.' [< ol. *cornice*, (vel.) *cornise*: 'keret; perem, szegély; párkány, párkányzat']]. ⊗ Megfelelője: fr. *corniche* 'párkány, kiemelkedő szerkezeti elem'. ⇒ ⊕ A magyarba többszörös átvétellel került. ⊕ A 3. jelentés a *karnisgyalu* 'párkánygyalu' (↑) összetételből önállósult, amely részfordítás a ném. *Karnieshobel* 'ua.' szóból.

📖 TESz.; EWUng.

karó **A:** 1395 k. *karou* (BesztSzj. 337.); 1795 *Karrokat* (NSz.); NYJ. *káru* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1395 k. 'egyik végén rendszerint kihegyezett, vékonyabb farúd | Pfahl' # (BesztSzj. 337.) (↑); **2.**

1779 'kerítés | Zaun' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. ujj. *qazyuq*; oszm. *kazık*; tat. *qaziq*; stb.: 'cövek, cölöp, karó' [< török **kaz-* 'ás, kiás']. (△) A magyarba átkerült alak (a köztörök *z* ~ csuv. *r* alapján) **qaruq* vagy **qariq* lehetett; a szóvéghez vö. →*apró*, →*borsó* stb. A 2. jelentés metonímia. A diáknyelvben a *karó* 'egyed »elégtelen« érdemjegy' jelentésben is előfordul.

📖 MNy. 3: 251; TESz.; Clauson: TED. 682; Ligeti: TörK. 15, 79; EWUng.

káró **A:** 1787 *Carót* (NSz.); 1801 *Káró* (NSz.); 1886 *Karró* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'csúcsára állított, élénkpiros négyzet mint szín a francia játékkártyán | Karo als Spielkartenfarbe'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *carreau* 'kis négyszög, négyzet; francia kártya színe; stb.'; – vö. még ném. *Karo* 'ua.'. A franciában a lat. (vulg.) **quadrellum* 'kis négyszög' [< lat. *quadrum* 'négyszög']. (≈) Megfelelői: rom. *caro*; szbhv. *karo*; stb.: 'francia kártya színe'. (△) A szó belseji *á* a német hangsúly hatására keletkezhetett. A kártyajáték szakszava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *káder*, *kántorböjt*, *kvadrát*, *kvártély*, *svadron*

károg **A:** 1585 *karogás* [sz.] (Cal. 271); 1585 *korrogok* (Cal. 271); 1604 *Károgo* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1585 'főleg varjú, holló' sajátos rekedtes, rikoltásszerű hangon szól | krähen, krächzen' # (Cal. 271) (↑); 2. 1759 'lärmáz, fecseg | lärmen; schwatzen' (NSz.); 3. 1759 'vésztjóslóan szól, beszél | quaken' (NSz.); 4. 1893 'zsémbeskedik | nörgeln' (MTsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótő a →*káral* szócsaládjának tövével, valamint a →*karattyol* tövével azonos. A szóvég gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *crocire* 'károg, krárog'; ném. *krächzen*, *krähen* 'ua.'; or. *kapkamъ* 'ua.; vést jósol'; stb. A *korrog* változat a →*kurrog* hatását tükrözi. A jelentésekhez vö. →*csárog*. Utóbbi és a *károg* között etimológiai összefüggés is fennállhat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csárog*, *káral*, *karattyol*, *káromol*, *krárog*

kárókatona **A:** 1519 *kara kathonat* (JordK. 94); 1531 *karrakatona* (ÉrsK. 350); 17. sz. *karakutona* (Nyr. 29: 258); 1786 *Karakatona* (Nyr. 44: 125); 1807 *Karakatna* (NSz.); 1856/ *kárókatonának* (NSz.) **J:** 'a gödényalkatúak rendjébe tartozó, fekete tollazatú vízimadár, kormorán | Kormoran (Phalacrocorax)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy török nyelvből való jövevényszó. | (≡) A török **qara qatna* 'egy fajta madár' szókapcsolatból önállósulhatott [török *qara* 'fekete'; esetleg vö. még a →*gödény* török adatait. (△) Jelentős nehézsége a származtatásnak, hogy a török nyelvben ilyen összetett szó nem adatolt, és egy feltehető **qatna* előzmény hangtani nehézségekbe ütközik. – A *kárókatona* alak népetimológia útján keletkezett a →*károg* és →*katona* hatására.

📖 Nyr. 71: 109; TESz.; EWUng. • Vö. *gödény*, *kanyaró*, *kolokán*

karom → *karmol*

káromkodik → *káromol*

káromol [1] **A:** 1372 u./ meg *karomla* (JókK. 157); 1456 k. *karwmljak* uala (SermDom. 2: 142); 1551 *karomlottac* (NySz.); 1619 *Káromoltatunk* [?] [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'Istent, a szenteket, a vallásos tiszteletben részesített tárgyakat' szitokkal, átokkal illet | lästern (Gott, die Heiligen, Religiöses); Gotteslästerung begehen' (JókK. 157) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 174); 2. 1372 u./ ? 'kigúnyol, megcsúfol | verspotten' (JókK. 157) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 235); 3. 1559 ? 'vádol; rágalmoz | anklagen; verleumden' (Sztárai: ComLep. 35), 1588 'ua.' (NySz.) **Sz:** **káromlás** 1416 u./¹ *karomláfokat* (BécsiK. 280) | **káromlat** 1416 u./¹ *karomlatot* 'gyalázás, káromlás; istenkáromlás, blaszfémia, szentségtörés | Lästerung; Blasphemie' (BécsiK. 18)

káromkodik **A:** 1470 *karomkodik* (SermDom. 2: 693) **J:** 1. 1470 'istenkáromlást követ el; (Istent, a szenteket, a vallásos tisztelet tárgyait sértve) szitkozódik | Gotteslästerung begehen; lästern, fluchen' # (SermDom. 2: 693) (↑); 2. 1588 'vádaskodik | Anklagen erheben' (NySz.); 3. 1759 'bosszúságában, haragjában' durván, trágárul szitkozódik | zotenhaft, unflätig fluchen (im Ärger, Zorn)' # (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű és a →*károgo*-gal lehetett összefüggésben. A szóvégek -*l* kezdő-mozzanatos, ill. -*odik* gyakorító-visszaható képzők. A szó belseji *m* kezdő-mozzanatos képzőnek tűnik. Azzal is számolni kell azonban, hogy a szócsalád alapja a *káromol*, amely a *káromkodik*-ből keletkezett a szó belseji *l* kiesésével és gyakorító-visszaható képzővel. (⊕) A →*kár* származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

☞ MNy. 40: 119; NytudÉrt. 50: 24; TESz.; Nyr. 110: 350; EWUng. • Vö. *isten-, károgo*

karosszéria **A:** 1901 *karosseria* (GazdM. 1901. júl. 21.: 231); 1929 *carrosszéria* (Radó: IdSz. *carrosse* a.); 1930 *karosszéria* (Csorba: IdSz.); 1941 *karosszéria* (Kelemen B.: MNMSz. *Karosse* a.) **J:** 'különösen gépkocsin' kocsiszekrény | Karosserie'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Karosserie*; ang. *carrosserie*; fr. *carrosserie*; stb.: 'a gépkocsi alvázán lévő felső szerkezet', a franciában 'kocsigyártás, kocsigyártó műhely'. A franciából terjedt el [< fr. *carrosse* 'díszes hintó']. (⇒) A magyarba leginkább a németből került át latinositott végződéssel.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *delizsánsz, karikatúra, kupé*

kárpál × **A:** 1620/ *kárpál* (MNy. 79: 126); NYJ. *kárfál* (MTsz.); *kárpáll* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1620/ 'fedd, pirongat, korhol, megró, hibáztat, szid | rügen, tadeln, schelten' (MNy. 79: 126) (↑); 2. 1816 'zsörtölődik; lármáz, veszekedik | nörgeln, keifen; zanken' (Gyarmathi: Voc.); 3. 1863 'haszontalanul beszél, fecseg | plappern' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *carpere* 'tépdés, rángat; rossz hírű; kicsúfol; szidalmaz' [indoeurópai eredetű; vö. litv. *kerpù*; lett *cèrpu*: '(meg)nyír']. (⊕) Az *ál* szóvéghez vö. →*ágál* stb. A 3. jelentés a →*kárál* hatására keletkezhetett.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *felcser, karnevál, koncert, kuracin, kurta*

kárpit **A:** 1395 k. *karpit* (BesztSzj. 588.); 1575 *kárpitockal* (Heltai: Krón. 174b) **J:** 1. 1395 k. 'díszes szőttes, amellyel falakat, falnyílásokat stb. borítanak | Handgewebe als Zwischenvorhang, Wandteppich usw.' (BesztSzj. 588.) (↑); 2. 1749 'tapéta | Tapete' (NySz.) **Sz:** ~**os** 1584 *Karpitos* <MN> (NySz.); 1835 *kárpitos* <FN> 'kárpitozással foglalkozó, erre képesített iparosmester | Tapezierer' (Tzs. *Tapezirer* a.) | ~**oz** 1708 *Békárpitozom* (Pápai Páriz: Dict.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (giul.R.) *carpita* 'női kabát a régi viseletben; ágytakaró, paplan; durvább, szőrösebb gyapjuszövet', (v.-ven.) *carpéta* 'kabát', (fri.) *karpéta* 'ua.' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még lat. (k.) *carpita* 'bolyhos, sűrűn szövött anyag'. (⊕) A szóvégi *a* hangzóvesztéshez vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb.

📖 TESz.; GPann. 1: 24; Pellegrini-Eml. 676; EWUng.

karrier A: 1854 *Carière* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1868 *carrière, carriert* (NSz.); 1876 *karrierra* (NSz.); 1883 *karriert* (NSz.); 1891 *karier* (NSz.) **J:** 1. 1854 ? 'versenypálya | Rennbahn' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1891 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1854 ? 'sebes vágta | schnellste Gangart des Pferdes' (Heckenast: IdSzT.) (↑), 1892 'ua.' (TESz.); 3. 1868 '(eredményes) pályafutás, életpálya | (erfolgreiche) Laufbahn' # (NSz.) (↑)

karrierista A: 1893 *karrieristák* (Üstökös 1893. jún. 18.: 301); 1951 *karrierista* (Hadrovics–Gáldi: OrMSz. *карьерист* a.) **J:** 'törtető személy | Karrierist'

karrierizmus A: 1934 *karrierizmust* (Korunk 9/1: [1]); 1951 *karrierizmus* (Hadrovics–Gáldi: OrMSz. *карьеризм* a.) **J:** 'törtetés | Karrierismus'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Karriere* 'leggyorsabb vágta; futópálya'; ang. *career* 'ua.; verseny'; fr. *carrière* 'versenypálya; életpálya'; ol. *carriera* 'ua.'; stb.; – az olasz és a francia nyelvi hatás által vált elterjedté [*< prov. (óprov.) carriera, carreira* 'pálya, út' *< lat. (kés.k.) (via) carraria* 'járható út, autóút'] | ném. *Karrierist*; ang. *careerist*; ol. *carrierista*; or. *карьерист*; stb.: 'karrierista' | ném. *Karrierismus*; ol. *carrierismo*; or. *карьеризм*; stb.: 'karrierizmus'. (⇒⊕) A magyarba a franciából és a németből kerültek át, a *karrierista*, *karrierizmus* esetleg orosz közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karikatúra*

karrierista → *karrier*

karrierizmus → *karrier*

karszék A: 1565 *karszekiből* (NySz.) **J:** 1. 1565 'egy fajta szék; karosszék | Armsessel' (NySz.) (↑); 2. 1806 'trónszék | Thronsessel' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) *A* →*kar*² 'karfa' + *a* →*szék*¹ jelzős alárendelő összetétele. Az előtag jelentése tkp. 'karfával ellátott'. (⊖) Egyéb megnevezés: *karosszék* (17. sz.: NySz.), amelynek *karos* előtagja a →*kar*² 'karfa' -s melléknévképzős alakja. – Hasonló szemlélethez vö. ném. *Armsessel* 'karosszék', *Armstuhl* 'ua.'; fr. *siège à bras* 'ua.' stb. (⊕) Az előtag és a →*kar*¹ 'kórus, kar' összefüggése nem bizonyítható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kar*², *szék*¹

karszt A: 1868 *karszt-márvány* (BpKözlöny 1868. okt. 23.: 3157); 1884 *elkarstosodás* [sz.] (PallasLex.); 1884–1887 *karsztmélyedések* (NSz.) **J:** 'olyan sziklás, kopár, vízben szegény mészkő v. dolomithegység, amelynek felszínén a csapadékvizek oldó hatásának következményei észlelhetők | Kalkstein- od. Dolomitgebiet mit typischen Karsterscheinungen'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Karst* 'hegység vízben oldódó, áteresztő kőzetből (mészkőből, gipszből stb.); karsztvidék' [köznevelés a ném. *Karst* [HN.] 'hegység Triesztől

északra' szóból]. (≈) Megfelelői: rom. *carst*; szbhv. *karst*; stb.: 'karszt'. (⊙) Földrajzi szakszó.
(△) A helynévhez a magyarban vö. *Karst* (1816: Hübner: Lex. 3: 99).

📖 TESz.; EWUng.

kárt¹ × **A:** 1535 *karth* (OklSz.); 1549 *Kaarth* (OklSz.); 1890 *kuártyika* [sz.] (Ethn. 1: 175); 1898 vizes *kartot* (NSz.) **J:** 1. 1535 'fából készült (kisebb) ivóedény | (kleineres) hölzernes Trinkgefäß' (OklSz.) (↑); 2. 1594 'fából készült, dézsa- v. kannaszerű folyadéktartó edény | Art Bottich od. Kanne' (MNY. 61: 113)

kártos × **A:** 1708 *Kártos* (Pápai Páriz: Dict.); 1797 *Kartus* (MNY. 55: 549); 1833 *Kártyus* (Kassai: Gyökerésző 2: 220) **J:** 1. 1708 'fából készült (kisebb) ivóedény | (kleineres) hölzernes Trinkgefäß' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); 2. 1769 'fából készült, dézsa- v. kannaszerű folyadéktartó edény | Art Bottich od. Kanne' (HOKlSzj. 166)

■ A szócsalád alapja, a **kárt¹** német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném. (baj.-oszltr.R.) *quart*, *quarta* 'egy egész negyedrésze, negyede; régi űrmérték', (szil.) *quart* 'különböző nagyságú és fajtájú edény; egy fajta nagyobb űrmérték' [< lat. *quarta pars* 'a negyedrészt']. (△) A szó elejének egyszerűsödéséhez vö. →*cérna*, →*kár* stb.

■ A **kártos** önállósulás. | (△) A *kártos kanna* 'negyedrészt űrtartalmú kanna' szókapcsolatból keletkezett önállósulással. Ez feltehetőleg a tükörfordítás a ném. (R.) *quartkanne* 'ua.' szóból. A szóvégi *os* ~ *us* létrejöttében vagy a lat. *quartus* 'a negyed(rész)' vagy a magyar -*os* melléknévképző játszott szerepet.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kártya*², *kvártély*, *párt*

kárt² → *kártol*

kartács¹ △ **A:** 1607 ? *kartács* [✓] (Századok 42: 56); 1649 *Kartařz*, *kartářz* (MNY. 80: 249); 17. sz. első fele *kordicz* (MNY. 80: 249); 1665 *kurtácsnak* (EWUng.); 1688 *kartács* [✓] (Radvánszky: Csal. 2: 393); 1688 *kartácsától* [*kartácsa* □] [✓] (Nyr. 73: 81); 1790 *Kártáts* (NSz.) **J:** 'golyókkal v. vasdarabokkal töltött, vékony falú tüzérségi lövedék | Kartätsche'

■ Német (feln.) jövevényt. | (≡) Ném. (R.) *cortatschen* [többes szám], (baj.-oszltr.) *kartätschn*, – ném. *Kartätsche*: 'kartács' [< ang. (R.) *cartage* 'lövedékhüvely'; végső soron a lat. *charta* 'papír; levél; stb.' (vö. →*kártya*¹) szóra megy vissza]. A katonai jelentés úgy keletkezett, hogy az ólomgolyókat kezdetben papírtokba töltötték. (≈) Megfelelői: szbhv. *karteča*, *karteč*; cseh *kartáč*; stb.: 'kartács'. (△) Katonai szakszóként került át a magyarba. Az 1607-es változat tárgytörténeti szempontból bizonytalan, ez a fajta lövedék valószínűleg először a 14. sz. elején tűnt fel.

📖 TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *kártya*¹

kartács² × **A:** 1626 *kordacz* (MNY. 80: 249); 1792 *kartács* (EWUng.); 1833 *Kártács* (NSz.) **J:** 1. 1626 'kártoló fésű, gereben | Wollkamm' (MNY. 80: 249) (↑); 2. 1833 'lővakaró, marhavakaró; lókefe | Striegel' (NSz.); 3. 1951 'vakolatsimító lécs | Streichbrett (im Bauwesen)' (Hevesi: MORMűszSz.)

kartácsol × **A:** 1792 *kártátsollyák* [l-j] (NSz.); 1792 *Kartätsolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 'kártol, gerebenez | karden'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kartätschn* 'takácmácsonya, gyapjúfésű', – ném. *Kardätsche* 'vakaró, simítólemez, kormánylemez', (R.) 'takácmácsonya' [< ol. (R.) *cardasso*, (toszk.) *cardaccio*: 'takácmácsonya, gyapjúfésű'] | ném. (baj.-osztr.) *kartätschen* 'kártol', – ném. *kardätschen* 'vakar, (meg)tisztít; bőrt, szőrmét pucol', (R.) 'kártol' [< ol. *cardeggiare* 'ua.']. Az olasz szó végső soron a lat. *carduus* 'bogáncs' szóra megy vissza. (⊕) Mindkét szó átvétele mellett a magyar denominális igeképzésnek, ill. a főnév deverbális elvonásának is szerepe lehetett. (⊖) Idetartozik: *kartecsni* 'vakolatsimító lécs' (1961: MNémMűszSz.), amely a bajor-osztrák szó későbbi átvétele. (⊕) A *ni* szóvéghez vö. →*dózni*, →*fecni* stb.

📖 TESz. *kartácsol* a.; EWUng. • Vö. *gordon*¹

kartácsol → *kartács*²

kártány † **A:** 1551 *Quartaun* (Saád: TüzérsSz. 23); 1557 *Quartaune* (HadtörtKözl. 7: 704); 1881 *kártány* (Ballagi M.: MNMSz. *Karthaune* a.); 1909 *kártányra* (MNy. 5: 150) **J:** 'régii lövegfajta | Art Geschütz für Mauerbrechung'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (R.) *kartaune*, *kartane*, *kartan*; ol. (R.) *quartana*, *quartano*; cseh *kartoun*, (R.) *kartaun*; le. *kartan*; or. *kapman*; stb.: 'egy fajta ágyú <faltörésre>'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< ol. *quarto (di) cannone* 'ua.']. A megnevezés alapja az ágyú lövedékének súlya; vö. lat. *quartus* 'negyedik'. (⊕) A nyelvhasználatban gyakran összecszerelik a →*kortány* szóval. (⇒⊕) A magyarba német és olasz közvetítéssel került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kanna*, *kvártély*

kartárs **A:** 1845 *kartárs* (Hierolexicon *Collegiatus* a.) **J:** '(hivatali) kolléga | Kollege, Amtsbruder'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*kar*¹ 'testület' + →*társ* jelzős alárendelő összetétele. Az összetett szó tulajdonképpen jelentése 'társ ugyanabban a testületben'. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kar*¹, *társ*

kártékony **A:** 1607 *kartekoni* (SzT.); 1705 *kártékon* (RákFLev. 4: 496) **J:** 1. 1607 'kárt, bajt okozó, gonoszságot elkövető <személy>; kárt okozó <állat, növény, természeti erő> | Schaden, Unheil stiftend, Bosheit begehend <Person>; schädlich <Tier, Pflanze, Naturkraft>' # (SzT.) (↑); 2. 1750 'hátrányos, ártalmas <tulajdonság, szokás, társadalmi v. szellemi jelenség> | nachteilig <Eigenschaft, Gewohnheit, Erscheinung des Gesellschafts- od. Geisteslebens>' (Wagner: Phras. *Domo* a.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kár* + *tékony* 'tevő, előidéző, okozó' összetétele. A *tékony* csak összetételben fordul elő; a →*tesz* ige *te-* töváltózatának *-ékeny* melléknévképzős származéka; hasonló származékszavakhoz vö. *kárt tevékeny* 'kárt tevő' (1647: NySz.) szószerkezet. Az összetétel utótagjában hangrendi kiegyenlítődés és szóösszerántás is található. A szó keletkezését a lat. *damnificus* 'károkozó' [vö. lat. *damnum facere* 'kárt okoz'] befolyásolhatta. (⊖) Rokoni értelmű szó: *kártevő* 'káros' (1531: ÉrsK. 263).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kár*, *tesz*

kartell A: 1807/ *Karteljeket* (NSz.); 1865 *kártel* (Babos: KözhSzt. *cartel* a.); 1882/ *kartell* (NSz.) J: 1. 1807/ 'párbajra való kihívás, kihívó levél | schriftliche Herausforderung zum Duell' (NSz.) (↑); 2. 1808 '(írásos) egyezség, egyezmény (ellenfelek között) | (schriftliche) Vereinbarung (zwischen Gegnern); Übereinkunft zur Auslieferung, zum Austausch von Kriegsgefangenen. Flüchtlingen usw.' (NSz.); 3. 1891 '⟨a tőkés monopóliumok egyik formájaként:⟩ vmely iparág vállalkozóinak közös érdekeik biztosítására alakított, szerződésben rögzített szövetsége az egyes vállalatok önállóságának megmaradásával | Zusammenschluß von Firmen des gleichen Wirtschaftszweiges (als eine Form der Monopole)' (AkÉrt. 2: 175)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kartell* 'egy gazdasági ágazat cégeinek egyesülése; több párt szövetsége; megegyezés', (R.) *cartel(l)* 'a lovagi torna harcrendjének írásos szabályozása; párbajra való kihívó levél; szökevények kicserélésére szolgáló írásos megegyezés; stb.' [< fr. *cartel* 'ua.; cégek egyesülése' < ol. *cartello* 'ua.; feliratos tábla; plakát'; az utóbbi a lat. *charta* 'papír; írás, okirat, levél; stb.' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *cartel* 'párbajra való kihívás; szökevények kicserélésére szolgáló írásos megegyezés; cégek egyesülése; több párt szövetsége'; cseh *kartel* 'cégek egyesülése', (R.) 'egyezmény, megállapodás (a politikában)'; stb. (△) A magyar szó jelentése többszörös átvételt sejtet. Ma a 3. jelentése ismert. (◊) Idetartozik: (R.) *kartella* 'megegyezés' (1704: RákFLev. 4: 172), a lat. (h.) *cartella* 'szökevények kicserélésére szolgáló írásos megegyezés; párbajra való kihívás' szóból, esetleg az olaszból (↑) való.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kártya*¹

karthauzi Δ A: 1816 *Karthause* (Hübner: Lex. 3: 99); 1839 *Carthausi* (BpÁrvizk. 1: 177); 1845 *karthauzi* (Hierolexicon *Cartusiani* a.) J: <FN> 1. 1816 'karthauzi kolostor | Kartause (Kloster)' (Hübner: Lex. 3: 99) (↑); 2. 1839 'egy szigorú katolikus szerzetesrend tagja, néma barát | Kartäuser' (BpÁrvizk. 1: 177) (↑) | <MN> 1844 'a karthauzi szerzetesekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | Kartäuser-' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kartause* 'a karthauziak kolostora' [< lat. (k.) *Cartusia* 'ua.']. A fr. *Chartreuse* [HN.]-re megy vissza. Ezen a helyen alapították a karthauzi rend anyaegyházát 1084-ben. (≈) Megfelelői: ol. *certosa*; szbhv. *kartuzija*; stb.: 'karthauzi kolostor'. (△) A szóvégi *i* hanghelyettesítéssel keletkezhetett; vö. →*gázsi*, →*módi* stb.; ezt a hangot a magyarban képzőként fogták fel, ennek köszönhető a 2. főnévi jelentés keletkezése. – A (R.) *karthuziai* 'karthauzi' (1527: ÉrdyK. 572) a középtalintból (↑) ered. A (R.) *karthauziánus* 'ua.' (1602: Nyr. 93: 287) a lat. (h.) *carthusianus* 'Karthauzi' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng.

kártol A: 1606 *kartulasa* [sz.] (Ethn. 73: 143); 1635 *kartolásától* [?✂] [sz.] (OkISz.); 1803 *Kártolni* [sz.] (NSz.) J: 1. 1606 '⟨gyapjú- v. gyapotkelmét, belőle készült ruhadarabot⟩ gerebenezéssel felbolyhosít, felújít | ein Tuch mit Karde aufkratzen und dadurch erneuern, auffrischen' (Ethn. 73: 143) (↑); 2. 1803 'szálas szövőipari alapanyagot szálakra bont, fellazít, kifésül | karden' (NSz.) (↑)

kárt² Δ A: 1803 *Kárt* (NSz.) J: 'szögekkel ellátott falap, amellyel a gyapjút kifésülik, gereben | Wollkamm'

■ A szócsalád alapja, a **kártol** német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *karten*, – ném. *karden*: 'kártológépet kezel' [< ném. *Karde* 'egy fajta bogáncsos gyógynövény; amelynek virágzata gyapjúsövet felbolyhosításához használatos; fonodában használt eszköz szálas anyagok fellazításához'; a lat. *carduus* 'bogáncs, aszat' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *card*; fr. *carder*; stb.: 'kártol'. (⊙) Textilipari műszó.

■ A **kárt** elvonás. | ⊕ A *kárt* elvonással keletkezett a *kártol*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gordon*¹

karton¹ **A:** 1612 ? *karton* tafotát (Horváth M.: NEI.); 1736 *kartony* (Horváth M.: NEI.); 1740 *Kardony* (MNY. 9: 37); 1745 *karton* (MNY. 30: 32); 1772 *kártany* (MNY. 60: 365); 1775 *Chartun* (MNY. 60: 491) **J:** '(rendszerint színes nyomással készített) olcsóbb pamutvászon | Kattun'

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | ⊖ Ném. (k.-ném.szil.) *kartun*, (szász E.) *kartō 'n*: 'karton', – ném. *Kattun* 'egy fajta pamutszövet' [< holl. *katoen* 'ua.; pamut, pamutfonál']. Forrása: arab *quṭn*, *quṭun*, (hisp.) *qoṭon*: 'pamut, pamutfonál'. A gyapot termesztését és feldolgozását a 9. sz.-ban Andalúziában és Szicíliában az arabok terjesztették el. ⊗ Megfelelői: szbhv. *kartun*; cseh *kartoun*; stb.: 'pamutszövet'. ⊕ A (R.) *katton* 'ua.' (1785: MNY. 70: 354) valószínűleg német szóra megy vissza.

📖 MNY. 23: 146; TESz.; EWUng. • Vö. *kittel*, *tunika*

karton² **A:** 1790–1796 *kartonokban* (Parnass. 3: 168); 1800 *Kártonpapiros* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808/ *Carton* papirosra (NSz.); 1847 *kartonain* (NSz.) **J:** **1.** 1800 ? 'rétegesen préselt, kemény papírlemez, kéregpapír | Steifpapier, Pappe' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.) (↑), 1808/ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1844 'készítendő (fal)festmény stb. eredeti méretű, előzetes mintavázlata kéregpapíron | Entwurf zu einem (Wand)gemälde auf Steifpapier' (NSz.); **3.** 1865 'papírdoboz, papírskatulya; kéregpapírból készült tok, hüvely stb. | Pappschachtel; Kapsel, Hülse aus Pappe' # (Babos: KözhSzt.); **4.** 1900 'adatok feljegyzésére, nyilvántartásra v. meghívók, névjegyek stb. nyomtatására szolgáló kisebb, keményebb papírlap | Karteikarte' # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | ⊖ Ném. *Karton* 'vékony papírlemez, karton(papír); kartondoboz; falfestmény vázlata; pótlap a könyvben' [< fr. *carton* 'ua.; stb.'; végső soron a lat. *charta* 'papír; okirat, levél; könyv; stb.' szóra megy vissza]. ⊗ Megfelelői: ang. *carton*; cseh *karton*: 'vékony papírlemez, karton(papír); kartondoboz'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kártya*¹

kártos → *kárt*¹

kartoték **A:** 1905 *Kartothek* (Ujság 1905. okt. 28.: 20); 1917 *Kartotéka* (Horovitz: IdSzMagy.); 1932 *kartoték* (Nyr. 61: 57) **J:** **1.** 1905 'adatnyilvántartó lapok összessége | Kartei' (Ujság 1905. okt. 28.: 20) (↑), 1917 'ua.' (Horovitz: IdSzMagy.) (↑); **2.** 1950 'adatnyilvántartó lap | Karteiblatt' (Nyr. 61: 57)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ ném. *Kartothek*; fr. *cathotèque*; ol. *cartoteca*; stb.: 'kartoték', az olaszban 'térképgyűjtemény, atlasz'. Vö. még gör. *χάρτοθήκη* 'irattartó' [< gör. *χάρτης* 'papírlap' + *θήκη* 'tartó, tok']. ⇒ A magyarba leginkább a németből került, a *kartotéka* latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kártya*¹, *téka*

kártya¹ **A:** 1495 k. *kartha* (OkISz.); 1533 Jaczo *charta* (Murm. 2520.); 1560 k. *kartya*[ja]cho (GyöngySzt. 929.); 1632 *kárta* [?] (NySz.); 1678 *kártyán* [?] (Thaly: Adal. 1: 78) **J:** **1.** 1495 k. 'játékkártya; kártyajáték | Spielkarte; Kartenspiel' # (OkISz.) (↑); **2.** 1590 'papír; papírszelet, karton | Pappe; Papier (Schnitzel)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 139); **3.** 1788 'térkép | Landkarte' (NSz.); **4.** 1833 'jegy, belépőjegy | Eintrittskarte; Besuchskarte' (NSz.); **5.** 1896 'levelezőlap | Postkarte' (NSz.) **Sz:** ~s 1584 *kartyasoc* (NySz.) | ~zik 1697 *kártyázásban* [sz.] (Nyr. 42: 18)

■ Vándorszó. | ≡ Ném. *Karte*; fr. *carte*; ol. *carta*; szbhv. *karta*; or. *kapma*; stb.: 'karton(papír); játékkártya; térkép; stb.' Vö. még lat. *charta*, *carta* 'papirusz; okirat; levél', (k.h.) 'pergamen; papír' [< gör. *χάρτης* 'papirusz; papiruszlap']. A játékkártya jelentése az olaszban keletkezett az ol. *carte da gioco* 'játékkártya' szó szerkezet alapján; vö. még lat. *chartae lusoriae* 'ua.'. ⇒ A magyarba a latinból, az olaszból és a németből került. ⊕ A szó belseji *ty* a →*hártya* hatására keletkezett. A 3. és 4. jelentéshez vö. még a valószínűleg német hatást mutató *földi kártya* 'térkép' (1788: NSz.), ill. *látogató kártya* 'névjegy' (1836: NSz.) szó szerkezeteket. ~ Idetartozik: (R.) *kárta* 'pergamen' (1527: ÉrdyK. 25), amely a hazai latinságból származik (↑).

📖 Kniezsa: SzJlsz. 652; TESz.; EWUng. • Vö. *hártya*, *kartács*¹, *kartell*, *karton*², *kartoték*, *skart*

kártya² × **A:** 1632 *kargyától* (HOkISzj. 68); 1708 *Kártya* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** **1.** 1632 'fadézsza | Bottich' (HOkISzj. 68) (↑); **2.** 1708 'fából készült (kisebb) ivóedény | (kleineres) hölzernes Trinkgefäß' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **3.** 1778 ? 'fakanna | hölzerne Kanne' (MNY. 6: 86), 1876 'ua.' (Nyr. 5: 90)

■ Jövevényszó, de az átdó nyelv vitatott. | **1.** Latin (k.) jövevényszó. | ≡ A lat. (k.) *quarta* 'egy fajta űrmérték <gabonafélék, só, bor stb. mérésére>' alapján [az eredetéhez vö. →*kárt*¹]. A származtatás nehézsége az Erdélyre korlátozódó szóföldrajzi adatok, valamint hogy a lat. (h.) *quarta* 'egy telek negyede; negyed(rész), egynegyed <mint leányi örökségrész>' mint 'egy fajta űrmérték' jelentésben nem adatolt. **2.** Német (baj.-oszt.R.) jövevényszó. | ≡ Ném. (baj.-oszt.R.) *quarte* 'az egész negyedrésze, egynegyede; régi folyadékmérték' [az eredetéhez vö. →*kárt*¹].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. Hangtörténeti okokból azonban a *kártya* lehet a korábbi átvétel, nem pedig a →*kárt*¹, továbbá a szó német megfelelője sem mutatható ki Erdélyben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kárt*¹

karuca × **A:** 1614 *karuzan* (SzT.); 1672 *karuczákból* [?] (MonTME. 7: 191); 1759 *karuc* (Bakos F.: REI. 235); 1881 *kērucza* (Nyr. 10: 203) **J:** **1.** 1614 'vasalatlan kis szekér | kleiner unbeschlagener Wagen' (SzT.) (↑); **2.** 1884 'bányásztargonca | Grubenkarre' (Nyr. 13: 238); **3.** 1885 'kis játékautó | kleiner Wagen (Spielzeug)' (Nyr. 14: 47)

■ Román jövevényszó. | ≡ Rom. *căruță*, [végartikulussal] *căruța* 'lovaskocsi', *căruț* 'ua.; kézikocsi <játék>; kétkerekű szekér, taliga' [< rom. *car* 'fogat, jármű' (lat. *carrus* 'ua.'). ⊕ A magyar alakváltozatok többszörös átvételre mutatnak. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. ⊕ A keleti magyar nyelvterületek nyelvjárási szava.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karikatúra*

karvaly A: 1222/ *Carol* [HN.] (VárReg. 247.); 1230 k. ? *Karul* [SZN.] (FNESz. *Kerülő*s a.); 1262 *Karul* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 3: 33); 1335 ? *Nogkorwl* [HN.] (AnjOkm. 3: 130); 1395 k. *karo* (BesztSzj. 1160.); 1412 *caruul* (Oklsz.); 1454 *Karwlyws* [SZ.] [HN.] (Oklsz.); 1506 *Karwalyos* [SZ.] [SZN.] (Oklsz.); 1519 *korvoly* madarnak (CornK. 234); 1780 *Károly*-madár (NSz.); 1794 *karujt* (NSz.); 1863 *Kara*-héjja (Krizsa [szerk.] Vadr. 180); NYJ. *karhó* (OrmSz.) **J:** 'a sólyomalkatúak rendjébe tartozó, palaszürke hátú ragadozó madár | Sperber (*Accipiter nisus*)'

■ Jövevényszó, valószínűleg egy török nyelvből. | ≡ *Kāşy. qaryuy, qiryuy*; CC. *qiryuly*; oszm. *kırğı*; stb.: 'karvaly' [? < török **qir* 'szürke']. ≈ Megfelelői: mong. *qiryui* 'karvaly'; or-e. szl. *kpazyu* 'héja'; stb. ⊕ A magyarba átkerült alak **qiryuy*; a szó belseji török *i* > m. *a* változáshoz vö. → *gyalom*, → *sajt*. A régi változatok hangtani sokfélesége a török szó többrendbeli átvételére mutat: a honfoglalás előtt is és azt követően is átkerült a magyarba (utóbbi esetben feltehetőleg a kunból). A török *y* ~ m. *l, ly* megfelelés tisztázatlan. ∼ Valószínűleg idetartoznak: (R.) *gara, kara, kerra* 'héja' (1801: EtSz. *gara* a.). ⊕ Onomatopoeitikus eredetű szóként való magyarázata téves. ⊕⇒ A magyarból: rom. *coroi* 'karvaly'.

📖 MNy. 39: 101; Kniezsa: SzlJsz. 850; Doerfer: TE. 3: 444; TESz.; Kiss J.: Mad. 108; Ligeti: TörK. 71, 87, 541; EWUng.

kas A: [1131] ? *Kafudi* [SZ.] [SZN.] (ÓMOLv. 27); 1152 ? *Kafka* [SZN.] (MNL (OL) DL. 206818); [1200 k.] *cafu* [HN.] (ÓMOLv. 41); 1259–1266/ ? *Cos* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 272); 1332–1337 *Pyskarkos* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 483); 1405 k. *kas* (SchlSzj. 1102.); 1553/ *Kaffokat* (Tinódi: Cronica F2a); 1560 k. *kass* (GyöngySzt. 3599.) **J: 1.** [1131] ? 'varsaszerű halászeszköz | reusenartiges Fischergerät' (ÓMOLv. 27) (↑), 1332–1337 'ua.' (Csánki: TörtFöldr. 1: 483) (↑); **2.** [1131] ? 'szalmából, gyékényből stb. készített kosárféle, amelyben méheket tartanak | Bienenkorb' (ÓMOLv. 27) (↑), 1468 'ua.' (Oklsz.); **3.** 1405 k. '(nagyobb) kosár | (größerer) Korb' (SchlSzj. 1102.) (↑); **4.** 1493 'a szekérdereket kibélelő vesszőfonadék | Wagenkorb' (Oklsz.); **5.** 1519 'csűr, lombár | Speicher' (CornK. 264); **6.** 1553/ 'sánckosár | Schanzkorb' (Tinódi: Cronica F2a) (↑); **7.** 1753 'fonott kukoricatároló | Flechtwerk (für Maisscheuer, Schafhürde usw.)' (Balassa I.: Kukorica 269); **8.** 1795 'tyúkborító; lúdtömő ketrec | Hühnerkorb; Käfig für Mastgänse' (NSz.); **9.** 1891 'felvonó a bányában | Fahrkorb im Bergwerk' (Péché: MNBánySz. *Gestell* a.); **10.** 1893 'kemence | Bauernofen' (MTsz.) **Sz: ~ka** 1152 ? [SZN.] (Oklsz.); 1797 *Kaska* 'kis kosár | Körbchen' (MNy. 55: 549)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Óe. szl. *košb* 'kosár'; szbhv. *koš* 'ua.'; papírkosár; varsa; fonott kukoricakas; stb.; szlk. *kôš* 'kosár; méhkas', (N.) *koš* '(malom)garat', (K.) 'kocsikas'; or. (N.) *kouu* 'kúp alakú kosár halak és madarak fogására'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. lat. *qualum* 'fonott kosár', *quasillus* 'kosárka']. ≈ Megfelelői: albán *kosh* 'magas szüretelő kosár'; rom. *coş* '(fonott) kosár; varsa; mellkas'; stb. ⊕ A 9. jelentés valószínűleg a ném. *Fahrkorb* 'ua.' hatására keletkezett. A 10. jelentés feltehetőleg a *kaskemence* 'búbos kemence' összetétel előtagjának önállósulásával keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 257; TESz.; EWUng. • Vö. *kasolya, kosár*², *mellkas*

kása A: 1138/ ? *Kafa* [SZN.] (MNy. 32: 133); 1510 k. *kassaath* (Oklsz.); 1526 *kaasaat* (Oklsz.) **J: 1.** 1510 k. 'durvára őrölt gabonaféle, ill. az ebből főzött pépszerű étel | Grütze, Brei' (Oklsz.) (↑); **2.** [ina vagy *lába~ja*] 1820 'lábikra | Wade' (NSz.); **3.** 1838 'habarcs, malter | Mörtel' (Tsz.); **4.** 1865 'sűrűn folyós v. ikrás, pépszerű anyag | dickflüssige od. griesige, breiartige Masse' (CzF.); **5.** 1887 'felfújt mint édes tésztaféle | Auflauf, Souffle' (Nyr. 16: 239) **Sz: ~s** 1388 ? *Kasas* [SZN.] (Oklsz.); 1529 *kasaskerthwel* (Oklsz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kaša* 'lisztpép, pempő; kása, pép; durva dara, kása'; szlk. *kaša* 'durva dara, kása; sűrű, folyós massa'; or. *kauua* 'ua.; zűrzavar', (R.) 'a katonák ebédje, ill. ebédlő helye'; stb. [szláv eredetű; vö. még lett *kāst*; litv. *košti*: 'átszűr, (meg)szűr, leszűr']. (⊕) A 2–4. jelentés metafora; a 2. jelentéshez vö. még →*ikra*², a 3. jelentéshez vö. ném. *Mauerspeise* 'malter, habarcs', *Zementbrei* 'ua. '; stb. – Az 5. jelentés önállósulással jött létre a *felfűjt kása* 'felfűjt, szuflé' (1858: NSz.) szó szerkezet második tagjából.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 258; TESz.; EWUng.

kaskavál × **A**: 1683 *kaskavale* sajt (ApafiUdvt. 300); 1861–1862 *kaskaval*, *káskával* (MNY. 64: 467); 1873 *kaskavál* (Bakos F.: REI. 235); NYJ. *kaskaválé* (MTsz.) **J**: 'egy fajta sajt | Art Käse'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cașcaval*, (R.) *cașcavélă*, *cașcaveâle* [többes szám]: 'kemény juhsajt' [< oszm. *kaşkaval* 'ua.' < ol. *caciocavallo* 'körte alakú, délolasz sajt tehéntejből, némi juhtej hozzáadásával', tkp. 'ló alakú sajt']. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben: újgör. *κασκαβάλι*; blg. *kaucava*; szbhv. *kačkavalj*; stb.: 'egy fajta kemény sajt'; a balkáni térségben az oszmánból terjedt el. (⊕) Az *álé* végű változatok valószínűleg a román többes számú alakra mennek vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gavallér*, *kosár*¹, *kovász*

kasmatol × **A**: 1779 u. *kasmatol* (NSz.); 1795 k. *katsmatolni* [sz.] (NSz.); 1868 *kaszmatol* (Nyr. 46: 107) **J**: **1.** 1779 u. ? 'kutat, keresgél, motoz | herumsuchen, stöbern' (NSz.) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 48); **2.** 1868 'csatangol; jár-kel, bolyong | streunen; umhergehen' (Nyr. 46: 107) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A szóvég *-tol* gyakorító képző; vö. →*kamatyol*. A szó belseji *m* mozzanatos képzőnek látszik; vö. →*szöszmötöl*. A 2. jelentés valószínűleg metonímia.

📖 TESz.; EWUng.

kasmír **A**: 1808 *kazemirral* (MKurir 1808. nov. 8.: 575); 1810 *kaszimír* kendő (MNY. 65: 337); 1816 *Kázimír* (Gyarmathi: Voc.); 1822 *kazemér* (MNY. 65: 337); 1834 *Kasimér* (Kassai: Gyökerésző 3: 119); 1837 *kazamír* (MNY. 65: 337); 1842 *cashmir* (NSz.); 1843 *caschemir*-kendő (NSz.); 1877 *kazsmirt* (NSz.); 1881 *kásmírruhájának* (NSz.); 1882 *Kasmír* (NSz.) **J**: 'egy fajta finom, puha, meleg kelme | Kaschmir'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kaschmir*, (R.) *kaschemir*, *kasimir*; ang. *cashmere*; fr. *cachemire*; stb.: 'kasmír'. Az indiai, ill. pakisztáni *Kashmir* (ma *Jammu and Kashmir*) városnévre mennek vissza. Erről a vidékről került a 19. sz. elején Európába az azonos nevű gyapjúszővet, továbbá az abból készült sál. A franciából terjedt el. – Az átadó nyelv tisztázatlan. (⊕) A ma is használatos *kasmír* változat a német *Kaschmir* hatására terjedt el.

📖 TESz.; EWUng.

kasolya × **A**: 1777 *kosolya* (NyK. 25: 128); 1893 *kasolya* (MTsz.) **J**: **1.** 1777 'kis kosár, kézikosár | kleiner Korb, Handkorb' (NyK. 25: 128) (↑); **2.** 1838 '(a földmunkák ideje alatt használt) mezei bölcső | ländliche Wiege, die bei Feldarbeit gebraucht wird' (Tsz. *Kosolya* a.)

■ Ukrán jövevényszó. | (≡) Ukr. *кошіль, кошеля* [birtokos eset] 'karon hordott fedeles kosár; hombár'; stb. [vö. ukr. *киш, киша* [birtokos eset] '(nagyobb) kosár']. Vö. még szlk. (K.) *košalka* 'nagyobb rudas-, v. hátaskosár'; le. *koszalka* 'fedeles kosár', (R.) *koszela* 'nagyobb kosár'; or. *кошѣлка* 'kosár', (N.R.) *кошѣль*, (R.) 'erszény, pénzes zacskó', (N.) 'tarisznya, zsák'; stb. (Δ) A származtatást az ukrán birtokos eset hangalakján kívül a szóföldrajz is alátámasztja, mivel a *kasolya* főleg Erdélyben él. A 2. jelentés metafora. (△) Szlovákból (kelet-szlovák) való származtatása nem meggyőző.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 258; TESz.; EWUng. • Vö. *kas*

kasornya × **A:** 1343 *corosnis* [lat. *-is* végződéssel] (NytudÉrt. 50: 25); 1346 *korosnya* (NytudÉrt. 50: 25); 1577 *karosniu* [Ϸ: *karosnia*] (KolGl.); 1616 *kosornyaiában* (NySz.); 1637 *kasornya* (OkI Sz.); 1825 *Kaszornyába* (Bálint: SzegSz.); NYI. *krosnya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1343 'kosár | Korb' (NytudÉrt. 50: 25) (↑); 2. 1808 'főleg zsinéből készített hálószerű edényhordó | Speisetragnetz meistens aus Bindfaden' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1853 'kocsikas | Wagenkorb' (NSz.); 4. 1932 'háti rőzsehordó kosár, puttony | Rückentrage, Reff für Holz-und Reisigbündel' (MNY. 28: 244)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *krošnja* 'fakorona', (N.) 'kosár', (N.) *krošnje* [többes szám] 'szénahordó eszköz'; szlk. *krošnja* 'hátikosár, puttony, háti hordláda'; or. (N.) *кросня* 'virgácsokból, vesszőkből, gyökerekből fonott kosár'; stb. [*<* szláv **krosno* 'szövőszék; stb.']. (≈) Megfelelői: ném. (baj.-osztr.) *kraxe*, (B.) *graksn* 'hátaskosár, puttony'; rom. *croșnă, crosnă* 'köteg, csomó, gombolyag'. (Δ) A *kasornya* alak hangátvétellel keletkezett, feltehetőleg a *kas*, →*kosár*¹ és a →*kosár*² hatására. A *krosnya* változat későbbi külön átvétel a szlovákból. A 2. jelentés metafora. A 3. jelentéshez vö. ukr. (N.) *кросня* 'szekérfedél; szák'. (⊖) Idetartozik: *tasornya* 'iskolatáska' (1907: MNY. 3: 431), szóhasadással keletkezett a *kasornya* szóból, valószínűleg a →*tarisznya* és a →*táska* szavak hatására. A *korosnya* 'háton hordott rőzsenyaláb' (MTsz.) moldvai nyelvjárási szó, külön átvétel a románból (↑). (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *kusornyo* 'szegényes kunyhó, viskó' (1803: NSz.).

📖 MNY. 28: 244; Kniezsa: SzlJsz. 256; TESz.; EWUng.

kast → *kastos*

kásta Δ **A:** 1673 *cástákból* (NySz.); 1767 *Káfta* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** 'betűszekrény rekesze, betűszekrény (a nyomdászatban) | Fach des Setzkastens, Setzkasten (in der Druckerei)'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (L.) *kaschte* 'láda' [az eredetéhez vö. →*kaszni*]. Vö. még ném. (R.) *kasten* 'betűszekrény'. (≈) Megfelelői: le. *kasza* 'ua.'. (Δ) A szó a nyugati vagy délnyugati német nyelvjárási területről származik. A lengyel közvetítés nem zárható ki teljesen, de az ismeretlen időrend miatt a lengyel szó nem bizonyítható.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 852; TESz.; EWUng. • Vö. *kaszni*

kastellum † **A:** 1372 u./ *Castellomokba* (JókK. 82); 1506 *kastellumba* (WinklK. 271) **J:** 'kastély | Kastell'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *castellum* 'kastély, erőd, sánc stb.', (k.h.) 'vár, kastély' [*<* lat. *castrum* 'vár, kastély, erőd', *castra* [többes szám] 'katonai tábor'].

📖 Bárczi: SzófSz. *kastély* a.; ALH. 4: 269; TESz.; EWUng. • Vö. *kastély*

kastély **A:** 1263/ *Casteltheleke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 223); 1416 u./¹ *kaſtélorka* (BécsiK. 13); 1560 *kastélt* (RMKT. 4: 29); 1585 *Kastély* (Cal. 170); 1757 *kastéllyal* (NSz.); 1799 *Kastéjából* (NSz.); NYJ. *kasté, kastil* (ÚMTsz.); *kasti* (MTsz.) **J:** 1. 1263/ 'palota | Schloß, Kastell' # (Györffy: ÁMTF. 1: 223) (↑); 2. 1905 'magtár, kamra; góré | Getreidespeicher; Maisscheuer' (NéprÉrt. 6: 289)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (É.) *kaſtél, kaſtél*, (v.-ven.) *castèl*, (giul.tr.) *castel*, – ol. *castello*: 'vár, erőd; palota, kastély' [lat. *castellum* 'ua.; vár, erőd(ítmény)']. (≈) Ném. *Kastell*; fr. *château*; szbhv. *kastel*, (R.) *kaſtel*; stb.: 'kastély, palota, vár, erőd'. (⊖) A *Keztel* [HN.] (1247: FNESz. *Keszthely* a.) ugyanerre az etimonra megy vissza. (⊕) A németből való származtatás hangtani okokból téves. (↯) Nem tartozik ide: (N.) *kasté, kástil* 'egy fajta csűr, pajta, magtár' (ÚMTsz.); *kostéj, kostél* 'kert, a parasztudvar hátsó része' (ÚMTsz.); ezek a ném. (kfn.) *kaste* 'láda; doboz; csűr, pajta; stb.' szóra mennek vissza.

EWUng. • Vö. *castellum*

kástély † **A:** 1551 *kastel...* borok (Oklsz.); 16. sz. közepe *kastil* bor (MNY. 3: 86); 1590 *Kastelly* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 53) **J:** 'áttetsző, világosabb vörös színű, rendszerint gyengébb minőségű bor, sillerbor | Schillerwein'

kástélyos × **A:** 1616 *kasteljós* (MNY. 80: 249); 1621 *kástelyofs* (Szenczi Molnár: Dict.); 1792 *Kástélyos* (Baróti Szabó: KisdédSz. Bor a.); 1837 *Kástélos* (NSz.); NYJ. *kástilos* (MTsz.) **J:** 1. 1616 'világospiros színű (bor) | farbenspielend, schillernd (Wein)' (MNY. 80: 249) (↑); 2. 1888 'émelyítő (étel, ital) | ekeleregend, geil (Speise, Getränk)' (Nyr. 17: 139); 3. 1888 'émelygős (gyomor) | ekel, ekelig (Magen)' (Nyr. 17: 139); 4. 1888 'sáros, piszkos | kotig, schmutzig' (Nyr. 17: 139)

■ A szócsalád alapja, a **kástély** bizonytalan eredetű, esetleg szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Vö. szbhv. *kaſtar* 'fanyar, kesernyés, savanyú' [tisztázatlan eredetű]. A származtatásnak az az időrendi gyenge pontja, hogy a szó a szerbhorvátban csupán a 18. századtól adatolható. Azonban emellett szól az a körülmény, hogy az ugyanehhez a fogalomkörhöz tartozó →*kadarka* a szerbhorvátból ered. A hangtanához vö. →*borbély*, →*erkély* stb., a hangalak valószínűleg a →*kástély* hatását is tükrözi.

■ A **kástélyos** származékszó. | (⊕) A *kástély* szóból keletkezett -s melléknév képzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A 4. jelentést a →*kastos* befolyásolhatta.

TESz.; Nyr. 104: 364; EWUng.

kástélyos → *kástély*

kastol → *kastos*

kastos × **A:** 1756 *kastossan* (MNY. 70: 354) **J:** 'lucskos, nedves, csatakos | (patsch)naß'

kastol × **A:** 1799 *fel-kastolja* (NSz.) **J:** 1. 1799 'sárral bepiszkít (ruhát) | mit Kot beschmutzen (Kleid)' (NSz.) (↑); 2. 1893 'megvisel, elnyű (ruhaneműt) | abtragen (Kleid)' (Nyr. 22: 76)

kast × **A:** 1863 *kast* (NyK. 2: 377) **J:** 'piszok, szenny, csatak | Straßenschmutz, Matsch'

■ A szócsalád alapja, a **kast** ismeretlen eredetű. |

■ A **kastos**, ill. a **kastol** származékszók. | ☉ Melléknévképzős, ill. igeképzős származékszók.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☉ A magyarázat nehézsége, hogy a feltételezett alapszó sokkal későbbi adatolású, mint a származékszó.

📖 TESz. *kastol* a.; EWUng.

kasza A: 1138/ ? *Cafadí* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 133); 1336 *Cazas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1395 k. *kaza* (BesztSzj. 742.); 1552 *kaszsza* (NySz.); 1809 *Katza* (NSz.) J: 1. 1138/ ? 'szálas termények levágására használatos, hosszú nyelű kézi szerszám | Sense' # (MNY. 32: 133) (↑), 1336 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1395 k. 'a kaszához bizonyos mértékben hasonló tárgy, eszköz | einer Sense ähnl. Gegenstand' (BesztSzj. 124.); 3. 1529 'szántó(föld), kaszáló | Acker, Wiese' (KL. 81.); 4. [főleg ~*t* ver] 1792 'elbuktató lábmozdulat, gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 5. 1862 'a tovajnyelvben' (éles) kés v. borotva | (scharfes) (Rasier)messer (im Arg.)' (NSz.); 6. 1929 'arató, kaszás | Mäher' (AkNyÉrt. 24/13: 13) Sz: ~1 1330/ ? *Kazalas* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1510 *kazaly* [l-j] (PéldK. 69) | ~1ás 1330/ ? *Kazalas* [HN.] (Oklsz.); 1590 *Kazallas* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 58) | ~s 1336 *Cazas* [szN.] (Oklsz.); 1510 *kazas* 'kaszával dolgozó ember | Mäher' (PéldK. 52); 1658/ 'a halál szimbólumaként' | Sensenmann (als Symbol des Todes)' (SzT.) | ~1ó 1533 *kasalo* 'kaszás, arató | Mäher' (Murm. 2375.); 1597 'rét | Wiese' (Oklsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ☹ Szbhv. *kosa* 'kasza; a szücs acélkése'; szlk. *kosa* 'kasza'; or. *koca* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. ☉ A pannóniai szlávból kerülhetett a magyarba. A gabonaféléket egykor nem kaszával, hanem sarlóval aratták. Magyarországon a kasza csak a 19. sz.-ban szorította ki teljesen az aratósarlót. A 2., 4., 5. jelentés metafora; a 3., 6. jelentés metonímia.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 258; TESz.; EWUng. • Vö. *farkas*-, *kacor*

kaszab Δ A: 1520 *Kazaph* [szN.] (Oklsz.); 1693 *Kafzap* (Otrokocsi Fóris: OrigHung. 1: XXVIII); 1770 *kaszab* (Kalmár: Prodr. 418) J: 'mészáros | Metzger'

kaszabol A: 1770 fël-*kaszabolnak* (Kalmár: Prodr. 418); 1808 *kaszábálta* (NSz.) J: 'levág, mészárol, felkoncol | metzeln' #

■ A szócsalád alapja, **kaszab** oszmán-török jövevényszó, esetleg szerbhorvát közvetítéssel is. | ☹ Oszm. *kasap*, (R.) *kasab* 'hentes, mészáros'; – vö. még szbhv. *kasap* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *qaşşāb* 'ua.' [< arab *qaşşāb* 'ua.']. ☹ Megfelelői más balkáni nyelvekben: blg. *kacan*; albán *kasap*; stb.: 'ua.'. ☉ A szerbhorvatra közvetítő nyelvként szóföldrajzi utalás is van. A szó ma leginkább személynévként él.

■ A **kaszabol** származékszó. | ☉ A *kaszab* szóból keletkezett -*l* igeképzővel; vö. *mészárol* (→*mészáros*).

📖 MNY. 34: 304; TESz. *kaszabol* a.; Kakuk: ÉIOsm. 224; EWUng.

kaszabol → *kaszab*

kászalódik × A: 1575 fel *káfzolóduán* [sz.] (NySz.); 1592 el *kászolodéc* [▽] (NySz.); 1838 *Kaczolódóm* (Tsz.); 1891 *kászalódott* (NSz.); NYJ. *kászalógyik* (ÚMTsz.) J: 'összeszedi magát, (lassan) hozzálát, hozzáfog vmihez, elindul | sich aufrappeln, sich (langsam) aufmachen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég gyakorító-visszaható képző; vö. *csingolódik* (→*csinga*), *forgolódik* (→*fordít*) stb. A szó belseji *l* gyakorító képző. ⊕ Esetleg még idetartozik: *kásmálódik* 'összekuszálódik' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.), 'összeszedi magát' (1861: NSz.). ⊕ Az onomatopoeitikus értelmezés, ill. az összefüggés a →*kecmereg* szócsaládjával kevésbé valószínű.

📖 TESz. *kászolódik* a.; EWUng.

kaszárnya **A:** 1704 *casármákban*, *casarnák*, *casárnákban* (EWUng.); 1708 *kazárma* (EWUng.); 1742/ *kaszárma* (NSz.); 1753 *Cásármákban* (NSz.); 1767 *kaszárnyában* (MNY. 61: 474) **J:** 'laktanya | Kaserne'

■ Vándorszó. | ⊕ Ném. *Kaserne*, (baj.-osztr.) *kasarm*; fr. *caserne*; ol. *caserma*, (R.) *caserna*, (tr.) *casarma*; szbhv. *kasarna*; szlk. *kasáreň*, (K.) *kasarňa*; stb.: 'laktanya, kaszárnya'. Vö. még lat. (h.) *casarma* 'ua.'. A franciából terjedt el [< fr. (kfr.) *caserne* 'őrszoba' < prov. (óprov.) *casern* 'négy személyből álló csoport' < lat. (vulg.) **quaderni* [többes szám] 'négyenként, összesen négyen']. ⊕ A magyarba az olaszból és a németből (baj.-osztr.) került. ⊕ Német átvételről lehet szó, a szóvégi *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kvártély*

kaszinó **A:** 1791 *Casinóba* (Nyr. 73: 81); 1793 *Kazinók* (NSz.); 1824 *Cassinóban* (NSz.); 1831 *Casinója* (NSz.); 1832 *kaszinóba* (ItK. 6: 373); 1883 *Kászinó* (NSz.) **J:** 1. 1793 'egy fajta szórakozóhely zárt társaskörök részére | Kasino (Art Vergnügungslokal)' (NSz.) (↑); 2. 1854 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (Heckenast: IdSzT.); 3. 1880 'társalgó embercsoport | Gruppe von konvenierenden Leuten' (NSz.); 4. 1900 'olyan szórakozóhely, ahol hazardjátékokat játszanak, nagy tételekben kártyáznak, ruletteznek stb. | Kasino' (BorsszemJ. 1900. febr. 11.: 5) **Sz:** ~**zik** 1880 *kaszinózott* 'pletykál, fecseg | plaudern' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Kasino*; ang. *casino*; fr. *casino*; ol. *casino*; stb.: 'kaszinó'. Az olasz nyelvi hatás által elterjedt [jelentéselkülönülés az ol. *casino* 'kis vidéki ház, villa; bordély; gyűlés' alapján]. Az olasz klubházaknak a 18. század második felében használt megnevezése. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ A 2., 3. jelentés metonímia. Az 1791-es változat egy hotel neve lehetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kazula*

kaszvár **Δ A:** 1397 *Cassnar* [szn.] (Oklsz.); 1604 *kafznároc* (Szenczi Molnár: Dict. *Sitocómæ* a.); 1621 *Káfznárság* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1722 *kaszvárját* (Nyr. 72: 88); 1795 *Kaszvárságrul* [sz.] (NSz.) **J:** 'a magtárakat kezelő uradalmi tisztviselő; uradalmi tisztartó | Aufseher der Getreidespeicher (auf einem Herrschaftsgut); Gutsverwalter'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *kastner*, *kastnære* 'a gabonátároló őrzője; jószágigazgató', (baj.-osztr.R.) *kastner* 'ua.' [< ném. (kfn.) *kaste* 'láda, doboz, rekesz, tartály; gabonátároló; stb.']. ⊕ A *kaszvár* alak a -*t* kiesésével keletkezett, ez által a mássalhangzótorlódás leegyszerűsödött. Az *ár* végződéshez vö. →*boglár*, →*csaplár* stb. ⊕ A magyarból: szbhv. *kasnar*; szlk. (R.) *kasvár*: 'jószágigazgató'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kaszni*

kaszni **A:** 1813 *kaszli* (MNY. 70: 354); 1813 *Kaszten* (NSz.); 1823 *kasznyi* (MNY. 70: 354); 1833 Suplót *kaszti* (MNY. 71: 251); 1840 *Kászlímat*, *kaszni* (MNY. 70: 354); 1898 könyves

*kaszt*ni (NSz.); NYJ. *kaszlyi* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1813 'fiókos szekrény, ágyneműs-, fehérneműs- stb. láda | Kommode, Truhe; Schrank' (MNY. 70: 354) (↑); **2.** 1829 '(kétkerekű) egylovas taliga, ill. ennek dereka v. ülésládája | Wagenkasten od. Sitzkasten (Karren, Pferdeschlitten)' (NSz.); **3.** 1845 'koporsó | Sarg' (NSz.); **4.** 1900 'börtönzárka, fogda | Gefängniszelle' (Zolnay–Gedényi) **Sz: bekasztliz** 1894 *Bekasztlizták* (PécsiF. 1894. szept. 18.: 2); 1911 *bekasztlizták* 'letartóztat, elfog, bebörtönöz | verhaften, gefangensetzen' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kástl* 'szekrény; láda stb.', (B.) *kástn* 'szekrény', – ném. *Kasten* 'fiókos szekrény, komód; szekrény; a kocsí alváz feletti része; fogház, börtön; stb.' [germán eredetű; vö. gót *kas*; óész. germ. *kēr*; stb.: 'edény, tartály']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kašna* 'tartály a tárnában, járatban'; cseh *kašna* 'vízartály'; stb. (△) A *li*, ill. *ni* végződésekhez vö. →*cetli*, →*dózni* stb. – Az egy adatból ismert (R.) *kaszt* 'hombár, lisztesláda' (1555: MNY. 64: 92) a ném. (R.) *kast* 'láda; szekrény; hombár'; stb. szóra megy vissza. A (N.) *kiszli*, *kisztni* 'láda' (ÚMTsz.) a ném. (baj.-osztr.) *kistl*, *kistn* 'ua.' szóból ered.

📖 TESz.; Nyr. 93: 278; EWUng. • Vö. *kásta*, *kasznár*

kassza A: 1704 *cassát* (MNY. 61: 474); 1744 *kassájából* (MNY. 65: 337); 1786 *Kaszájában*, *Kassát* (MNY. 65: 337); 1794 *kasszájával*-együtt (NSz.) **J: 1.** 1704 'pénzszekrény | Geldschrank' # (MNY. 61: 474) (↑); **2.** 1722 'kifizető hivatal, pénztár | Zahlamt' (MNY. 60: 365); **3.** 1783/ 'pénzkészlet | Geldvorrat' (NSz.); **4.** 1792 'kártyajátékban befizetett összeg, amely végül a nyertesnek jut | Kasse (beim Kartenspiel)' (NSz.); **5.** 1845 'a pénztárosfülkéje, helye | Schalterraum des Kassiers' # (NSz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kasse*, (R.) *kassa*, (au.) *Kassa*; fr. *caisse*; ol. *cassa*; szln. *kasa*; or. *kacca*; stb.: 'pénztár, kassza'. Vö. még lat. (k.) *cassa* 'ua.'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedté [*<* lat. *capsa* 'hüvely, tok, tartó, kapszula; láda, doboz, rekesz']. (⇒△) A magyarba a németből, esetleg olasz közvetítéssel is kerülhetett. (⊖) Idetartoznak: *kasszíroz* 'pénzt beszéd' (1796: NSz.), ez a ném. *kassieren* 'ua.' szóból származik; (R.) *kasszírnő* 'pénztárosnő, pénztárnoknő; pénztáros hölgy a kávézóknál stb.' (1874–1875: NSz.), a (R.) *kasszír* 'pénztáros' (1855: NSz.) + a →*nő*² összetétele.

📖 TESz., *kasszírnő* a. is; EWUng. • Vö. *kápsa*, *kazetta*, *keszon*

kaszt A: 1806/ *Kasztban* (NSz.); 1835 *Kastok* (Kunoss: Gyal.); 1839 *kaszta* (NSz.); 1842/ *kászták* (NSz.) **J:** 'szigorúan zárt társadalmi csoport, réteg | Kaste'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kaste*; ang. *caste*; fr. *caste*; port. *casta*; stb.: 'kaszt'. A portugál nyelvi hatás által vált elterjedté [jelentéselkülönülés a port. *casta* 'fajta, rassz, rokonsági ág' alapján]. A nemzetközi jelentés az indiai társadalom merev tagolására vonatkoztatva keletkezett. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át; az *a* végződésű változatok hanghelyettesítéssel keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

kasztrol × A: 1696 *kasztrolt* (MNY. 80: 249); 1724 *Kasztról* (MNY. 80: 249); 1756 *kosztru*, *kosztrút* (MNY. 70: 354); 1787 *kastrolba* (NSz.); 1813 *Kásztróloknak* [Ϸ: *Kásztróloknak*] (NSz.); 1849 *vas kasztrój* (MNY. 70: 354); 1880 *kasztrol* (NSz.); NYJ. *kajszrom*, *kajsztron*, *kaszlor*, *kaszroly*, *kraszló*, *kresztony* (ÚMTsz.) **J:** 'serpenyő; vasszék, lábas | Bratpfanne; Kasserolle'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kastrōn*, (B.) *kastroll* 'serpenyő; egy fajta sütésre v. főzésre használt lábas', – ném. *Kasserolle* 'ua.' [*<* fr. *casserole*, (N.) *castrole*;

’pároló v. pörkölő serpenyő’]. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *kastróla*; cseh *kastrol*; stb.: ’serpenyő’.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 852; TESz.; EWUng.

kászu × **A**: 1684 *kászu* (EWUng.); 1767 *Káŕzu* (Pápai Páriz–Bod: Dict. 404); 1818 *kászlut*, *kázlu* (NSz.); 1838 *Kaszol* (Tsz.); 1860 *Kászu*j (MNyszet. 5: 347); NYJ. *kászli* (ÚMTsz.); *kászu*ly (MTsz.) **J**: ’fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény | Art kleine Bütte aus Rinde, Bastholz’

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szlovén jövevényszó. | (≡) Vö. szln. *kozol*, *kozulj* ’fakéregből készült edény’ [tisztázatlan eredetű]. (⊕) A származtatás nehézsége a szokatlan szln. *z* ~ *m*. *sz* hangmegfelelés. A *kászu* alak keletkezéséhez vö. →*jászol*.

📖 Nyr. 43: 16; Kniezsa: SzlJsz. 853; TESz.; EWUng.

katakol → *kattog*

katakomba **A**: 1694 *Catecumbakat* (MNY. 74: 510); 1803 *katakumbákba* (NSz.); 1835 *Katakomba* (Kunoss: Gyal.) **J**: ’az első keresztények föld alatti temetkező- és gyülekezőhelye | Katakombe’

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.) *catacumba* ’sír, kriptá, temetkezőhely’, (h.) ’föld alatti rejtékhely’ [?< gör. *κατά* ’-nál/-nél, mellett; lefelé, alá’ + lat. *tumba* ’sír’]. (≈) Megfelelői: ném. *Katakombe*; ol. *catacomba*; stb.: ’katakomba’, az olaszban ’alacsony, sötét föld alatti helyiség; sziklabarlang’ jelentéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tombás*¹

katalán **A**: 1573 *Kathalan* zylva (EWUng.); 1623 *Catalonusok* (MNY. 69: 365); 1862 *Katalán* (NSz.) **J**: <MN> 1573 ’a katalánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | katalanisch’ (EWUng.) (↑) | <FN> 1623 ’katalán ember | Katalane’ (MNY. 69: 365) (↑)

■ Latin (k.) jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *Catalanus* ’katalán ember’ [tisztázatlan eredetű]. Vö. még lat. (k.) *Catalonia* [HN.] ’Katalónia’. (≈) Megfelelői: ném. *Katalane*; sp. *catalán*; stb.: ’katalán (ember)’. (⊕) A *katalánus* változat szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. A *katalán* alakhoz vö. →*dán*, →*gót* stb. (⊖) Idetartoznak: *Katilonia* [HN.] ’Katalónia’ (1533: Gl.); *Katalóniaország* [HN.] ’ua.’ (1709–1712: FNESz.); ezek a középlelatinból erednek (↑).

📖 TESz.; EWUng.

katalogizál → *katalógus*

katalógus **A**: 1559 *Catalogoffabol* (TESz.); 1609 *catalogusban* (Századok 43: 770); 1692 *katalóguson* (NySz.); 1718 e. *cathálogus* (Farkas: GLEl.); 1755 *katalógus* (MNY. 64: 467); 1842 *kathalog* (NSz.) **J**: ’jegyzék, lajstrom {személyeké, könyveké stb.} | Katalog’

katalogizál **A**: 1842 *catalogisáltam* (NSz.); 1882 *katalogizálni* [sz.] (MagyLex. *Katalogus* a.) **J**: ’jegyzékbe vesz, lajstromoz | katalogisieren’

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **katalógus** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *catalogus* 'felsorolás, jegyzék, lista', (h.) 'regiszter, jegyzék' [< gör. *κατάλογος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Katalog*; fr. *catalogue*; stb.: 'lista, jegyzék, katalógus'. (Δ) A szóvégi *s*-hez a magyarban *vö.* → *ámbitus* stb. A *katalog* változatot a német nyelv befolyásolta.

■ A **katalogizál** német jövevényszó. | (≡) Vö. ném. *katalogisieren* 'jegyzékbe vesz' [< ném. *Katalog* (↑)]. A németben esetleg görög mintára; vö. gör. *καταλογίζομαι* 'kiválaszt; hozzásorol'. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *catalogize*; szbhv. *katalogizirati*; stb.: 'katalogizál, rendszerez'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika*

katáng × **A:** 1395 k. *kathang* (BesztSzj. 357.); 1500 k. *Cathancus* [sz.] (TemGl. 70); 1500–1530 *kathan* koro fű (MNY. 57: 357); 1560 k. *katangh* (GyöngySzt. 4625.); 1578 *kotáng* (NySz.); 1585 *Katáng* kóro (Cal. 193); 1710 *kuttan* Karott (MNY. 75: 379); 1775 *katlankóro* (Nyr. 21: 226); 1791 *kotány* kóróval (NSz.) **J:** 'lágyszárú, égszínkék fészkes virágzatú (gyom)növény | Wegwarte (*Cichorium intybus*)'

■ A szócsalád alapja, a **katáng** valószínűleg ótörök jövevényszó. | (≡) Kipcs. *katayan* 'vad cikória, endívia'; ? jak. *kīṭian* 'közönséges boróka'. Vö. még türkm. *gataññir* 'egy fajta növény': tat. (N.) *qatirgan* 'galagonya'; kirg. (N.) *qatrang* 'egy fajta bogyós gyümölcsű növény' [< török **qat* 'bogyó' + *-yan* névszóképző]. (Δ) A hangtanához vö. → *ács*, → *bátor*¹ stb. A *g* szervesen toldalékhanghoz vö. → *bojtorján*, → *puszpáng* stb. A *katlan* változat népetimológia hatására keletkezett a → *katlan*-ból. Többnyire a *katángkóro* (↑) összetételben fordul elő, amelynek utótagja a → *kóro* szó.

📖 MNY. 38: 20; TESz.; Ligeti: TörK. 309; EWUng.

kataszter → *katasztrális*

katasztrális **A:** 1787 *Katastral* (NSz.); 1852 *katastrális* (IsmT. 4: 602); 1885 *katasztrális* (NSz.); NYJ. *katesztrális* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1787 'a földnyilvántartással, telekkönyvvvel kapcsolatos | die Grundstücksverhältnisse betreffend, mit dem Grundbuch zusammenhängend' (NSz.) (↑); 2. 1885 'telekkönyvi hivatal | (Joch als Feldmaß) mit einer Oberfläche von 1600 Quadratklafter' (NSz.)

kataszter **A:** 1820 *Cataster* (HasznMul. 1820/24: 192); 1843 *cataster* (NSz.); 1844 *kataszter* (NSz.); 1884 *kudasztéros* (NSz.); NYJ. *kátészter* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1820 'hivatalos kimutatás a föld tulajdonviszonyairól, telekkönyv | Grundbuch' (HasznMul. 1820/24: 192) (↑); 2. 1880 'telekkönyvi hivatal | Katasteramt' (NSz.); 3. 1948 'egy katasztrális holdnyi terület (1600 négyszögöl) | Joch als Feldmaß (1600 Quadratklafter)' (ÚMTsz.)

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *katastral*; ang. *cadastral*; fr. *cadastral*; ol. *catastale*; stb.: 'katasztrális, kataszteri' | ném. *Kataster*; ang. *cadastre*; fr. *cadastre*; ol. *catasto*, (N.) *catastro*; stb.: 'telekkönyv, kataszter', az olaszban 'földhivatal' is; – vö. még lat. (k.h.) *castrum* 'földbirtok, telek, föld; adókönyv, fejadó névjegyzéke'; – az olaszból terjedt el [< gör. (biz.) *κατάστιχον* 'regiszter, jegyzék, lista', 'sorról sorra']. (Δ) A magyarba elsősorban a németből kerültek át; a *katasztrális* végződése latinosítás eredménye. A *kataszter* 2. és 3. jelentés létrejöttéhez a *kataszteri hivatal* 'földhivatal', *kataszteri hold* '1600 négyszögöl' stb. szószerkezetek is hozzájárultak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *etikett*, *stég*

katasztrófa **A:** 1815 *katasztróf* (NSz.); 1817 *Katástrophéi* (NSz.); 1828 *Catastrophát* (NSz.); 1866/ *katasztróf* (NSz.); 1876 *katasztrófákat* (NSz.) **J:** **1.** 1815 'váratlan fordulat; súlyos, végzetes baj, szerencsétlenség | überraschende Wendung; schweres, verhängnisvolles Unheil, Unglück' # (NSz.) (↑); **2.** 1827 'végkifejlet (drámában, eposzban) | Lösung des Konflikts (im Drama, Epos)' (NSz.)

katasztrofális **A:** 1875 *catastrofális* (MMEEK. 9/6-7: 247); 1924 *katasztrofálisnak* (NSz.) **J:** 'súlyos, végzetes következményekkel járó | katastrophal'

■ Latin, ill. német jövevényszó. | (≡) A *katasztrófa* szóhoz: lat. *catastrophā* '(hirtelen) fordulat, fordulópont a történésben', (h.) *catastrophā, catastrophe* '(rossz) fordulat' [< gör. *καταστροφή* 'fordulat, fordulópont a történésben']. (≈) Megfelelői: ném. *Katastrophe*; fr. *catastrophe*; stb.: 'katasztrófa, csapás, szerencsétlenség'. (⊕) A *katasztróf* változat franciás ejtést tükröz. (≡) A *katasztrofális* szóhoz: ném. *katastrophal* 'végzetes, rettenetes, borzalmas' [< ném. *Katastrophe* (↑)]. (⊕) A magyarban latinósított szövéggel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *strófa*

katasztrofális → *katasztrófa*

katat → *kattog*

káté **Δ** **A:** 1802/ *cátéből* (NSz.); 1814/ *Kátéjit* (NSz.) **J:** 'vmely tanítást kérdésekben és feleletekben feldolgozó könyv | Katechismus (Lehrbuch in Frage und Antwort)'

■ Szórövidülés. | (⊕) A → *katekizmus*-ból rövidült le. A kialakulásmódjához vö. *ciszter* (→ *ciszterci*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *katekizmus*

katedra **A:** 1517 *cathedranak* (DomK. 108r); 1527 *kathedra* (ÉrdyK. 310); 1749 *Katédrájában* (NSz.); 1783 *katedra* (NSz.); 1848 *katékrából* (NSz.); 1863 *katétrával* (Kriza [szerk.] Vadr. 377) **J:** **1.** 1517 'a(z Apostoli) Szentszék; ennek ünnep(ség)e | der Päpstliche Stuhl; Fest desselben' (DomK. 108r) (↑); **2.** 1527 'trónus; trónszék | Thron(sessel)' (ÉrdyK. 310) (↑); **3.** 1792 'főiskolai, egyetemi tanszék | Lehrstuhl, Lehrkanzel' (NSz.); **4.** 1794 'szószék | Kanzel' (NSz.); **5.** 1796/ 'tanári dobogó, emelvény | Katheder-(podium) des Lehrers' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cathedra* 'ülöhely, karosszék', (e.) 'szék, (karos)szék; tanszék', (h.) '(karos)szék, prédikálószer, katedra' [< gör. *καθέδρα* 'ülöhely, karosszék, szék']. (≈) Megfelelői: ném. *Katheder* 'emelvény, dobogó; tanszék'; ol. *cattedra* 'ua.; trónus <templom szentélyében>'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *katedrális*

katedrális **A:** 1790 *Cathedrális* (MKurir 1790. márc. 24.: 354); 1888 *cathedrális* (NSz.); 1895 *Katedrális* (PallasLex.) **J:** 'székesegyház | Kathedrale' – De vö. 1835 *Katedralis templom* 'ua.' (Kunoss: Gyal.)

■ Egy szó szerkezet jelzőjének önállósulása. | (⊕) A (R.) *katedrális templom* (↑) szóból. Részfordítás latin mintára; vö. lat. (k.e.) *ecclesia cathedralis* 'székesegyház, katedrális', tkp. 'püspöki székesegyház'. (≈) Megfelelői: ném. *Kathedrale*; fr. *cathédrale*; ol. *cattedrale*; stb.:

'ua.'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *katedrálé* 'ua.' (1693: EWUng.), amely a németből ered (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *katedra, templom*

kategória **A:** 1723 *Categoriaban* (MNy. 79: 126); 1794 *Kategoriákra* (NSz.); 1814/ *kategóriái* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1723 'egynemű tárgyak v. személyek osztálya, csoportja | Klasse, Gattung' # (MNy. 79: 126) (↑); 2. 1794 'a valóság legalapvetőbb összefüggéseinek fogalmi visszatükröződése, a legáltalánosabb fogalomfajta | allgemeinste Begriffsart, Begriffsfach' (NSz.) (↑)

kategorikus **A:** 1796 *Categoricus* (Gáldi: Szótir. 112); 1860/ *kategorikus* (NSz.); 1889 *kategorikus* (NSz.) **J:** 1. 1796 'olyan (tétel, ítélet), amelynek érvénye nincs feltételhez kötve | unbedingt, gültig (Lehrsatz, Urteil)' (Gáldi: Szótir. 112) (↑); 2. 1796 'határozott | entschlossen' (Gáldi: Szótir. 112) (↑)

kategorizál **A:** 1877 *kategorizálja; kategorizálni* [sz.] (Kecskemét 1877. aug. 19.: [2]); 1891 *kategorizáló* [sz.] (NSz.) **J:** 'kategóriába (be)sorol | kategorisieren'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **kategória**, **kategorikus** latin jövevénytörzsek. | (⊖) Lat. *categoria* 'állítás, kijelentés, meghatározás', (h.) 'osztály kategória, jelleg' [< gör. *κατηγορία* 'szemrehányás, feddés, vád; állítás, meghatározás'] | lat. *categoricus* 'típushoz tartozó, kategorikus' [< gör. *κατηγορικὸς* 'ua.']. (⊗) Megfelelői: ném. *Kategorie, kategorisch*; fr. *catégorie, catégorique*; stb.: 'osztály, kategória', 'kategorikus'.

■ A **kategorizál** nemzetközi szó. | (⊖) Vö. ném. *kategorisieren*; ang. *categorize*; fr. *catégoriser*; stb.: 'kategorizál, osztályba sorol'. Valószínűleg a lat. (k.) *categorizare* 'megjelöl, meghatároz' szóra megy vissza. (⊕) A magyarba főleg a német nyelvből került; az *ál* végződéshez vö. *evangelizál* (→*evangélium*) stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *kategorice* 'magyarán, kerek perec, határozottan, nyomatékosan (határozószóként)' (1624/: MNy. 66: 234), ez a lat. *categorice* 'ua.' szóból jött létre.

📖 TESz.; EWUng.

kategorikus → *kategória*

kategorizál → *kategória*

katekizmus **A:** 1553 *Catechismvs* (Szabó K.: RMK. 1: 15); 1585 *katekizmus* (MNy. 64: 467); 1790/ *káthékizmus* (NSz.); 1878 *katakézmusban* (NSz.); NYJ. *katikézmus* (ÚMTsz.) **J:** 'vmely vallás, tan alapelemeit kérdés-felelet alakjában feldolgozó könyv, káté | Katechismus'

■ Latin jövevénytörzs. | (⊖) Lat. (e.) *catechismus* 'hittankönyv', (h.) 'katekézis, hitoktatás' [< gör. *κατηχισμός* 'tanítás, oktatás']. (⊗) Megfelelői: ném. *Katechismus* 'rövid tankönyv (főleg a hitoktatásban) kérdés és válasz formájában'; fr. *catéchisme* 'ua.; katekézis'; stb. (⊕) A korábbi szó belseji s-nek zs hangértéke lehetett; a z-s alakhoz vö. →*izmaelita*, →*izraelita*; a szóvégi s-hez vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *echó, káté*

katicabogár A: 1854 *Katiczabogár* (KatolikusN. 1854. dec. 6.: 424); 1861 *Katicza bogár* (NSz.); 1895 *Katica-bogár* (PallasLex.) **J:** 'pöttyökkel tarkázott, félgömb alakú, rövid csápú és lábú bogarak családja, amely a levéltetveket, pajzstetveket pusztítja | Marienkäfer (Coccinellidae)' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *Katica* [SZN.] + a → *bogár* jelzős alárendelő összetétele. A *Katica* a *Katalin* [SZN.] becéző alakja, amelynek más becéző formái hasonló összetételeket alkottak; vö. *katibogár* 'katicabogár' (1843: NSz.); *katalinkabogár* 'ua.' (1865: NSz.). Az előtag különféle változatai önálló szóként is előfordulnak ugyanebben a jelentésben: *kató* 'ua.' (1853: NSz.); *katalinka* 'ua.' (1861: NSz.); *katica* 'ua.' (1894: NSz.), ezek a szavak különböző összetételekből önállósultak. Más nyelvekben a bogakat vallással kapcsolatos szavakkal nevezik meg: ném. *Marienkäfer*, tkp. 'Mária bogara'; fr. *bête à Bon Dieu* tkp. 'a jó Isten állata'; hasonló szemlélethez a magyarban vö. (N.) *isten tehénkéje* 'katicabogár' (Nyr. 30: 529); *istenbogár* 'ua.' (MTsz.); stb. (vö. → *isten*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bogár*, *katuska*

katlan A: 1521 *katlan* (OklSz.); 1791 *katlany* (NSz.) **J:** 1. 1521 'egy fajta, sütésre használatos eszköz, talán sütőharang | Art Gerät zum Backen, etwa Backdekkel' (OklSz.) (↑); 2. 1590 'kályha, tűzhely, kemence | Ofen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 140); 3. 1604 'üst | tiefes Kochgefäß, Kessel' (Szcenzi Molnár: Dict. *Cortina* a.); 4. 1662/ 'üstház; egy fajta tűzhely | Kesselherd; Art Feuerstätte' (NySz.); 5. 1799 'gyújtópont, fókusz | Brennpunkt, Fokus' (NSz.); 6. 1806/ 'hegykatlan; völgykatlan | Talkessel' (NSz.); 7. 1835 'a tűzhányó krátere | Krater eines Vulkans' (Kunoss: Gyal. *Krater* a.); 8. 1845 'gőzkazán | Dampfkessel' (NSz.); 9. 1947 '(háborúban) körülvárt terület nagyszámú ellenséges katonával | Kessel, Einkesselung (im Krieg)' (NSz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | ⊖ Szbhv. *kotlina* 'nagy üst, kondér; völgykatlan'; – szlk. *kotlina* 'völgykatlan', (N.) 'a kazán belseje'; ukr. (N.) *котлина* 'völgykatlan'; stb. [< szláv **kotъlbъ* 'üst, kondér']. A szláv alapszó (ugyanúgy, mint a ném. *Kessel* 'nagyobb fémedény') a lat. *catillus* 'kis tál, tálca' szóra megy vissza. ⊕ A *katlan* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; a szláv szóvégi *a*-hoz a magyarban vö. → *beszéd*, → *kolbász* stb. Az 5., ill. a 8., 9. jelentés a lat. *focus* 'tűzhely, gyújtópont' mintájára jöttek létre jelentéskölcsönzéssel, ill. a ném. *Kessel* 'nagyobb fémedény; széles, kerek völgy' alapján. ⊕⇒ A magyarból: rom. *cotlon* 'sarok, szeglet; tűzhely (nyílása), kályha(nyílás), tűzhely; stb.'; román közvetítéssel a blg. *котлон* 'egy fajta faszénnel működő gyorsforraló; elektromos főző' is.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 664; TESz.; EWUng. • Vö. *csutóra*

katolicizmus → *katolikus*

katolikus A: 1570 *Catholicus* (MNY. 74: 510); 1618 *Katholikusságnac* [sz.] (NySz.); 1743 *Katolikust*-is (NSz.); 1748 *katolikus* (NySz.); 1763 *Kátholikusok* (NSz.); 1787 *Kathúlikusok* (NSz.); 1864 *kathelikus* (NSz.); NYJ. *kätēlikos* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1570 'katolikus vallású személy | Katholik(in)' # (MNY. 74: 510) (↑) | <MN> 1618 'a római pápát az egyház fejének tekintő <keresztény vallás, egyház>; ezt a vallást, egyházat illető | katholisch' # (NySz.) (↑)

katolizál A: 1766 *katholizála* (Nyr. 46: 151); 1913 *katolizál* (Horváth: HSz.) **J:** 1. 1766 'katolikus hitre tér | zum katholischen Glauben übertreten' (Nyr. 46: 151) (↑); 2. 1878 'katolikus hitre térít | katholisch machen' (NSz.)

katolicizmus **A:** 1803 *Catholicismusnak* (Molnár J.: MKönyvHáz 19: 150); 1823/ *catholicizmus* (NSz.); 1895 *Katolicizmus* (PallasLex.) **J:** 'a katolikus vallás; ennek tana és szelleme | Katholizismus'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **katolikus** latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. (e.) *catholicus* 'egyetemes, átfogó; katolikus' [< gör. *καθολικός* 'általános, egyetemes, átfogó']. (≈) Megfelelői: ném. *Katholik*, *katholisch*; fr. *catholique*; stb.: 'katolikus ember', 'katolikus'. (△) A szóvégi *s*-hez a magyarban vö. →*ámbitus* stb.

■ A **katolizál** német jövevénytörzs. | (≡) Ném. *katholisieren* 'katolikus hitre térít; katolikus hitre tér' [< ném. *katholisch* (↑)]. Vö. még ang. *catholicize*; fr. *catholiciser*; stb.: 'ua.'. (△) A szóvégi *ál*-hoz a magyarban vö. *evangelizál* (→*evangélium*).

■ A **katolicizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Katholizismus*; ang. *catholicism*; fr. *catholicisme*; stb.: 'katolicizmus'; – vö. még lat. (e.h.) *catholicismus* 'ua.' [< lat. *catholicus* (↑)]. (⇒△) A magyarba részben latin és német forrásokból került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szóló*

katolizál → *katolikus*

katona **A:** 1273 k. *Kathana* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 69); 1394 *Kathona* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 102); 1436 *katanam* [lat. *-m* végződéssel] (Oklsz.); 1598 *Kattona* [SZN.] (Oklsz.); 1872 *katuna* (Nyr. 1: 417); NYJ. *kotona* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1436 ? 'vmely vitéz fegyveres szolgálja | Statthalter, Landvogt' (Oklsz.) (↑), 1533 'ua.' (Murm. 2291.); 2. 1560 k. 'nemesember felfegyverzett kísérője a háborúban | bewaffneter Begleiter eines Adligen im Kriege' (GyöngySzt. 3489.); 3. 1579 '(nehéz fegyverzetű) lovas | (schwerbewaffneter) Reiter' (NyK. 50: 165); 4. 1741 'a fegyveres erő kötelékébe tartozó személy | Angehörigereines Heeres' # (NyK. 50: 168); 5. 1844/ 'rendfokozat nélküli fegyveres erő | Soldat ohne Dienstgrad' # (NSz.); 6. 1881 'erős rágókkal felfegyverzett, elkorcsosult ivarszervű nőstény hangya | Soldat bei Ameisen, Termiten usw.' (MagyLex. *Hangyák* a.); 7. 1897 'keresztfa a zsúpfedél ormán | Querholz am First des Strohdaches als Windschutz' (Ethn. 8: 100); 8. 1900 'fapecek mint a fonalgombolyító része | Holzstift als Bestandteil der Garnwinde' (ÚMTsz.); 9. 1905 'levágatlanul maradt fű- v. gabonaszál | ungeschnitten gebliebener Gras- od. Getreidehalm' (NyF. 17: 35); 10. 1957 'kockára vágott kenyérdarabka a rátett kis szelet szalonnával együtt | Happen, Häppchen' (Bálint: SzegSz. *szalonnakatona* a.) **Sz:** ~**ság** 1456 k. *katonafaghoth* 'katonai szolgálat | Militärdienst' (SermDom. 2: 474); 1741 'hadsereg | Militär' (NyK. 50: 168) | ~**s** 1631 *katonás* (Tudtár 1838. 3: 301) | ~**i** 1759 *Katonai* (NSz.)

■ Jövevénytörzs, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (R.) *cattano* 'várúr, kis hatalmú hűbéres' [< lat. (k.) *cataneus* 'ua.' < lat. *capitaneus* 'nagyságával kiemelkedő']. (△) A rövid *t* a magyar szóban egy északolasz kiejtési módra vezethető vissza; a szóvégi *a*-hoz vö. →*datolya*, →*pálya* stb. A rangjelzés leértékelődéséhez vö. →*hadnagy*, →*úr* stb. Az átvétel igazán régi lehet. (△) Balkáni vándorszóként való magyarázata kevésbé valószínű. (⇒△) A magyarból: rom. (N.) *cătănă* 'katona'; szbhv. (R.) *kătana* 'gyalogos katona'; le. *katan*, *katana* 'idősebb katona'; stb.

📖 NyK. 50: 159; TESz.; NyK. 77: 187; EWUng. • Vö. *kapitány*, *kis-*

kátrány **A:** 1661 *Kátránt* (MonTME. 1: 277); 1803 *katrán*, *Kátrány* (Nyr. 82: 374); NYJ. *kétrán* (MTsz.); *tákrány* (Nyr. 82: 374) **J:** 1. 1661 'szén- v. falepárlás termékeként nyert, sűrűn

folyó fekete anyag | Teer' # (MonTME. 1: 277) (↑); **2.** 1803 'kocsikenőcs | Wagenschmiere' (Nyr. 82: 374) (↑)

■ Oszmán-török eredetű, szerbhorvát vagy román közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *katran* 'kátrány, aszfalt'; – vö. még szb. *katran* 'ua.'; rom. *catran* 'ua.'. Az oszmánban az újperzsa *qaṭrān* 'kátrány, aszfalt; (fenyő)gyanta' [< arab *qaṭrān* 'kátrány, aszfalt']. (≈) Megfelelői: lat. (k.) *catranum*; ol. *catrane*; blg. *kampan*; stb. 'ua.'. (△) A 2. jelentés metafora.

📖 Nyr. 82: 373; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 227; EWUng.

katrinca × **A:** 1405 k. *kathroncha* (SchlSzej. 1875.); 1416 u./² *katrinčaba* (MünchK. 78ra); 1784 *karintzák* (Baróti Szabó: KisdedSz. 43) **J:** **1.** 1405 k. 'kendő | (Schweiß)tuch' (SchlSzej. 1875.) (↑); **2.** 1612 'lepelszoknya, kötényszoknya | farbiger Rock bzw. Schürze der Bäuerinnen' (NyIrK. 8: 102)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *catrință*, (N.) *catrință*, *cătrință*, *cotrînță*, [végartikulussal] *catrința* 'egy fajta kötényszoknya v. szoknyaszerű kötény' [ismeretlen eredetű]. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. → *áfonya*. – Az 1. jelentés látszik másodlagosnak: a kötény kendőként is szolgálhatott; vö. még ukr. (N.) *kampan* 'kéztörlő kendő'.

📖 NyIrK. 4: 303; TESz.; EWUng.

kattan → *kattog*

kattant → *kattog*

kattint → *kattog*

kattog **A:** 1673 *kattag* (NySz.); 1782 *kattogások* [sz.] (NSz.) **J:** 'csörög, zörög, zakatol | klappern, rattern'

katat × **A:** 1784 *katatok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 48) **J:** **1.** 1784 'keresgél | herumsuchen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 48) (↑); **2.** 1900 'zörög, csörömpöl | rasseln, rumpeln' (ÚMTsz.)

katakol × **A:** 1808 *Katakolni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** **1.** 1808 'kerepel, kereplővel zajt csap | eine Rassel schnarren lassen' (Sándor I.: Toldalék) (↑); **2.** 1825 'alkalmatlankodik | jmdm ungelegen sein, unter den Füßen sein' (Kreszn.); **3.** 1865 'lármáz, zajt csap | Getöse machen' (CzF.)

kattant **A:** 1810 *Kattantok* (NSz.) **J:** **1.** 1810 '⟨serdülő fiú⟩ erős, férfias hangú lesz | eine starke, männliche Stimme bekommen ⟨von heranwachsenden Knaben⟩' (NSz.) (↑); **2.** 1838 '(ujjával, nyelvével) kattanó, csattanó hangot idéz elő | (mit den Fingern) schnipsen; (mit der Zunge) schnallen' (Tzs.)

kattan **A:** 1865 *kattan* (CzF.) **J:** 'pattan, roppan, csettint | knacksen, klicken, schnappen' #

kattint **A:** 1924 *kattintott* (Magyarság 1924. aug. 23.: 11); 1960 *kattint* (ÉrtSz.) **J:** 'koppint, koppant | knackendes Geräusch verursachen' #

■ Onomatopoeitikus eredetű. | (△) A szótő a *kotonoz*, *kotor*, *kutat* tövével függ össze. A szóvégek különféle igeképzők. Az alaktanához és jelentés tanához vö. → *csattan*; a két szócsalád között etimológiai összefüggés is fennállhat. A *katakol* 2. jelentése metonímia. – A (R.) *katak* 'kereplő, csörgő' (1808: Sándor I.: Toldalék) a *katakol*-ból jött létre elvonással.

📖 Bárczi: SzófSz. *kattan* a.; TESz., *katakol* a. is, *katat* a. is; EWUng. • Vö. *csattan*, *kotonoz*, *kotor*, *kutat*

katus → *katuska*

katuska × **A:** 17. sz. vége *katuskán* (Thaly: VÉ. 2: 259) **J:** 1. 17. sz. vége 'asszonyos természetű, gyámoltalan férfi | Weibling' (Thaly: VÉ. 2: 259) (↑); 2. 1808 'a konyhán forgolódó, kuktazkodó, kotnyeles férfi | Topfgucker' (NSz.); 3. 1878 'féleszű, együgyű ember | Halbnarr' (Nyr. 7: 236)

katus × **A:** 1780 *katus-szivűekké* (NSz.) **J:** 1. 1780 'asszonyos természetű, gyámoltalan férfi | Weibling' (NSz.) (↑); 2. 1832 'a konyhán forgolódó, kuktazkodó, kotnyeles férfi | Topfgucker' (NSz.)

■ Személynevek köznevesülése. | (⊕) A magyar *Katuska*, ill. *Katus* személynévből keletkeztek (1321: MNy. 11: 368), ezek a *Katalin* [SZN.] becéző alakjai. A *Katus* egy korábbi jelzői használatához vö. *Katus asszonyok* 'boszorkányok', tkp. 'Katalin asszonyok' (1598: Baranyai Decsi: Adag. 137); vö. még *Katus asszony módjára* 'női, nőies' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Muliébriter* a.). A megnevezés alapja, hogy a háziasszonyok dolgaiba beavatkozó, nőies természetű férfiakat ezzel a gyakori előfordulású női névvel gúnyolták.

📖 MNy. 3: 182; TESz.; EWUng. • Vö. *katicabogár*

kátyú **A:** 1421 *Kathyo* (Oklsz.); 1713 *kátyúknak* (Nyr. 72: 78); 1783 *kátyolos* [sz.] (NSz.); 1843 *kátyut* (NSz.) **J:** 1. 1421 'mocsár, mocsaras hely | Suhle. Sumpf' (Oklsz.) (↑); 2. 1713 'vízzel, sárral telt gödör az utakon | Sumpfloch, Schlagloch auf den Wegen' # (Nyr. 72: 78) (↑); 3. 1856 'akadályozó körülmény | Patsche, Sackgasse (abstr.)' # (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg szóhasadás eredménye. | (⊕) A →*kotú* szóból keletkezhetett. A szó belseji *t* > *ty* palatalizációhoz vö. →*cságató*, *csengettyű* (→*cseng*) stb. Az *l* végű alakváltozat valószínűleg téves alaktani visszaütés eredménye; vö. →*satu*. (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: *kátyú* 'fenőkötartó tok' (1872: Nyr. 1: 279).

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *kotú*

kaucsuk **A:** 1823 *Kautsuknak* (TudGyűjt. 7/4: 116); 1826 *Kautsuk* (MNy. 43: 306); NYJ. *kóucsag* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'a kaucsukfa tejszerű nedve, a gumigyártás alapanyaga | Kautschuk'

■ Német jövevényszó. | (⊕) Ném. *Kautschuk* 'egyes trópusi növények megalvadt kaucsukteje; ebből elkészített rugalmas massa, gumi' [< fr. *caoutchouc* 'ua.']. Forrása: egy dél-amerikai indián nyelv; vö. tupi *cahuchu* 'egyes trópusi növények megalvadt kaucsukteje'; kecsua *cáuchuc* 'ua.'. (⊗) Megfelelői: ang. *caoutchouc*; sp. (R.) *cauchuc*; stb.: 'kaucsuk'. (⊕) A *kóucsag* változat népetimológiával keletkezhetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

káva **A:** 1057/ ? *Kaua* [HN.] (Györffy: DHA. I: 161); 1171 *kauas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1215/ *Kahas* [sz.] [HN.] (VárReg. 176.); 1304 ? *Gaua* [HN.] (ZichyOkm. 1: 110); 1535 *cauaat* (NySz.); 1636 *kámvára* [?♣] (NySz.); 1808 *Kanva* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *gáva* (MTsz.); *kutkába*

(Nyatl. *kútkáva* a.) **J: 1.** 1057/ ? 'abroncs, keret, foglalat, perem, karima | Rahmen, Einfassung, Zarge' (Györffy: DHA. I: 161) (↑), 1535 'ua.' (NySz.) (↑); **2.** 1235–1270 'kútkáva | Brunnenkranz' # (Oklsz. *kávás-kút* a.); **3.** 1636 'a kocsiponyva szegélye, széle, löcskáva; (fűző- v. fogó)karika a szekér támaszként szolgáló szegélylécén | Rahmen des Wagendaches; Öse für die Stützleiste an Leiterwagen' (NytudÉrt. 88: 81); **4.** 1808 'a madár csőrének alsó, ill. felső része | Unter- bzw. Oberschnabel' (NSz.); **5.** 1834 'fogantyú, fül | Henkel, Griff' (Kassai: Gyökerésző 3: 125); **6.** 1838 'gúzs | Fessel' (Tsz.); **7.** 1842 'kráter; sziklás szakadék | Krater; Abgrund, Felsenabhang' (NSz.)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | **1.** Alán jövevényszó. | (≡) Vö. osz. *kaw, kawə* 'sövénykerítés' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: cserkesz *kjau* 'ua.'; grúz *kavi* 'kerítés, erőd'; avar *kavu* 'kapu, ajtó'; stb. A származtatás nehézsége mindenek előtt a szóvég tisztázatlansága. **2.** Latin jövevényszó. | (≡) A lat. *cavea* 'kerítés, sövény; tartó, hordozó, támasz; kerítés, sövény; stb.', (k.) 'ketrec, kalitka; borospince; alföld; egy fajta hadigépezet', lat. *cava* 'mélyedés; határjelző barázda', (k.) 'gödör, völgy; pince' alapján; ezek a gör. *κοῖλος* 'üreg, üreges' szóra mennek vissza. A lat. *cavea* szóból való származtatása alaktanilag kétséges, a lat. *cava* szóból pedig jelentéstanilag. ▣ (△) A magyarban a *káva* változat eredetinek tűnik, de a *kámva* változattal való összefüggése tisztázatlan. A szó elsődleges jelentése esetleg 'kerítés, sövény' lehetett.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 80; EWUng. • Vö. *kaverna*

kavar **A:** 1669 *Kavargó* [sz.] (NySz.) **J: 1.** 1669 'körvonal irányában mozgat, forgat, fordít | drehen' (NySz.) (↑); **2.** 1693 'vegyít, (össze)kever | mischen, mengen' (NySz.); **3.** 1760 'ételt, folyadékot, szemcsés anyagot kever | umrühren' # (NSz.); **4.** 1783/ 'egyszerű ételt sebtében megfőz, elkészít | brauen, panschen' (NSz.); **5.** [főleg *fel~*] 1786/ 'feldúl; nyugtalanságot idéz elő | erregen, aufregen; Unruhe verursachen' # (NSz.); **6.** 1790 'vmely leülepedett anyagot felzavarva forgat | aufrühren (Bodensatz)' # (NSz.) **Sz:** ~og 1669 [sz.] (NySz.) (↑)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*kever* tövével függhet össze. A szóvég -r gyakorító képző; vö. →*csavar*, →*habar* stb. A jelentés mindenek előtt a →*kever* jelentésének analógiájára keletkezhett, de részben a →*csavar*, →*zavar* hatására. (△) A magyarázat, miszerint a →*csavar* és a →*kever* szavak vegyüléséből jött volna létre, kevésbé valószínű.

📖 Grétsy: Szóhas. 109; TESz.; Benkő: FiktI. 83; Kyslstra-Eml. 17; EWUng. • Vö. *kever*

káv **A:** 1628/ *kávét* (MNY. 84: 251); 1686 *Cafféra* (MNY. 64: 91); 1693 *kofe* (MNY. 79: 249); 1693 *kofizunk* [sz.] (EWUng.); 1694 *káhvéra* (MonÍrók. 15: 676); 1709 *kaféházban* (Nyr. 88: 322); NYJ. *kávi* (UMTsz.) **J: 1.** 1628/ 'a kávécsérje gyümölcsének magja, kávébab, ill. ebből pörköléssel készült áru | Kaffee (Pflanze, Ware)' # (MNY. 84: 251) (↑); **2.** 1637 'a megpörkölt, megdarált kávébabból készült, koffeintartalmú ital | Kaffee (Getränk)' # (Kakuk: CultW. 91)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *kahve* 'kávé' [újperzsa *qahwe* 'ua.' < arab *qahwa*, (N.) *qahwe* 'ua.; bor']. A szó az abesszin *Kaffa* vidék nevére megy vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Kaffee*; fr. *café*; stb.: 'kávé'. (△) A szóvégi é hangon kívül az oszmán származtatás mellett művelődéstörténeti kritériumok is szólnak; a szó belseji f-es változatok esetleg német hatásra keletkeztek (↑). (⊖) Idetartozik: *koffein* (1882: MagyLex. 10: 335 [3: 435]), ennek alapja a ném. *Koffein* 'egy fajta alkaloida'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 208; EWUng. • Vö. *kávéház, mokka, pót-*

kávéház **A:** 1709 *kaféházban* (Nyr. 88: 322); 1738 *káv é házban* (Mikes: TLev. 167) **J:** 'italokat, egyszerűbb ételeket felszolgáló, társalgás végett látogatott (kényelmes, tágas) vendéglátóhely | Kaffeehaus' #

■ Összetett szó. | ⊕ A *káv é* + a *ház* jelzős alárendelő összetétele. – Korábbi megnevezése: *kávés ház* (1706: Nyr. 88: 322). – Összetételként bizonyosan a ném. *Kaffeehaus* 'kávéház' hatására szilárdult meg.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ház, kávé*

kaverna **A:** 1874 *caverna* (OrvH. 1874. aug. 2.: 593); 1880 *Caverna* (MagyLex. 5: 179); 1897 *kavernák* (PallasLex. *Tüdővész* a.) **J:** 1. 1880 'barlang, üreg, odú | Höhle, Grotte' (MagyLex. 5: 179) (↑); 2. 1897 'kóros üreg a szervezetben (főleg tüdőtuberkulózis következményeként) | krankhafte Höhlung (bes. bei Lungentuberkulose)' (PallasLex. *Tüdővész* a.) (↑); 3. 1917 'barlangszerű katonai fedezék | höhlenartiger militärischer Unterstand' (Horovitz: IdSzMagy. 158)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Kaverne*; ang. *cavern*; fr. *caverne*; ol. *caverna*; stb.: 'barlang, üreg, odú; kóros üreg a szervezetben (főleg tüdőtuberkulózis következményeként)', az olaszban 'barlangszerű katonai fedezék' is. Vö. még lat., (h.) *caverna* 'barlang, üreg, odú, lyuk', (tud.) 'kóros üreg a szervezetben' [< lat. *cavus* 'üreges, kivájt']. A latinból terjedt el. ⇒ ⊕ A magyarba főleg a latinból került. ⊕ A 3. jelentés azzal függ össze, hogy az első világháborúban az olasz fronton a kivájt, hegyi sziklatömbök fedezékként szolgáltak. ⊙ Ma csak a 2. jelentésében él az orvosi szaknyelvben.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *káva, kavillál, kupa*¹

kaviár **A:** 1783 *Kavial, Kaviár* (NSz.); 1787 *Caviárt* (NSz.); 1795 *Kaviárnak* (NSz.) **J:** 'sóval tartósított halikra | Kaviar'

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Kaviar*; ang. *caviar*; fr. *caviar*; ol. *caviale*, (vel.R.) *caviaro*; stb.: 'kaviár'. Az olasz nyelvi hatás által vált elterjedtté [< oszm. *havyar* 'ua.' < újperzsa *hāvyār* 'ua.', tkp. 'ikrahordozó']. A levantei kereskedelem által került Európába. ⇒ ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át. ⊕ A *kavial* változat bizonyosan olasz hatást tükröz.

📖 TESz.; EWUng.

kavics **A:** 1211 ? *Couaches* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1293 *Kovochos* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 506); 1293 *Kowachosrew* [sz.] [HN.] (Oklsz. *kovacsos* a.); 1565 *kouats* követ (NySz.); 1723 *kavacs* (NySz.); 1792 *Kavits* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1891 *gavics* (Ethn. 2: 115); NYJ. *guvacs* (ÚMTsz.); *kabics* (MTsz.) **J:** 1. 1293 'a kőzetek természetes szétzúzódása folytán létrejött, a folyóvíz sodrásától sima felületűvé csiszolódott kődarabka | Kieselstein' # (Oklsz. *kovacsos* a.) (↑); 2. 1784 ? 'kisebb-nagyobb kavicszemekből álló, több-kevesebb sárga homokot is tartalmazó építési anyag, sóder | Kies, Schotter' (Baróti Szabó: KisdedSz. 68), 1790 'ua.' (NSz.); 3. 1921 'kis értékű pénzdarab (krajcár, fillér stb.) | Geldstück von geringem Wert' (MNY. 17: 130) **Sz:** ~os 1211 ? [HN.] (Oklsz.) (↑); 1293 [HN.] (Oklsz. *kovacsos* a.) (↑)

■ Belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | 1. Hangrendi átcsapás. | ⊕ A *kövecs* (→*kő*) szóból keletkezett hangrendi átcsapással. 2. Származékszó. | ⊕ A →*kova* szó -cs kicsinyítő képzős származéka; vö. *kövecs*. ▣ ⊕ Mindkét magyarázatnak morfológiai nehézségei vannak. A szó eredeti változata *kovacs* lehetett; a szó belseji második szótagi *i*-hez vö. →*golyóbis*, →*hamis* stb.

📖 NytudÉrt. 11: 60; MNy. 56: 312; Ruzsiczky: KazTájsz. 271; TESz.; EWUng. • Vö. *kova*, *kő*

kavillál × **A:** 1638 *Cavillal* (SzT.); 1649 *kavillálásra* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1638 'kertel, köntörfalaz | Umschweife machen' (SzT.) (↑); 2. 1649 ? 'kóborol, csavarog | herumschweifen, sich herumtreiben' (NSz.) (↑), 1816 'ua.' (Gyarmathi: Voc. 99 [v: 107]); 3. 1649 ? 'éretlenkedik, idétlenkedik; lábatlankodik, útban van | sich albern benehmen; jmdm unter den Füßen sein' (NSz.) (↑), 1911 'ua.' (ÚMTsz.); 4. 1882 'ide-oda bámul, tekintget | hin und herblicken; herumsuchen' (Nyr. 11: 284); 5. 1889 'összezavar, kuszál | verwirren, verwickeln' (Nyr. 18: 432)

■ Jövevényszó, valószínűleg a latinból vagy az olaszból. | (≡) Lat. *cavillari* 'tréfálkozik, mókázik; dühít, csúfolódik; kifogásokat keres' [vö. lat. *cavilla* 'hitvány beszéd; ugratás, húzás', *cavus* 'üres'] vagy ol. *cavillare* 'tévesen érvel; felelettel gátol; akadékoskodik' [< lat. *cavillari* (↑)]. (⊕) Az 1. jelentés az eredeti, a többi metonimikusan keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kaverna*

kazah **A:** 1816 *kiregizkaizakok* (Hübner: Lex. 3: 128); 1885 *Kazak* (Vámbéry: TörökFaj 339); 1895 *kaszakoknak* (PallasLex. *Kirgizek* a.); 1951 *kazah* (Hadrovics–Gáldi: OrMSz. *kazax* a.) **J:** <FN> 1816 'kazah ember | Kasache' (Hübner: Lex. 3: 128) (↑) | <MN> 1901 'a kazahokkal kapcsolatos, ill. rájuk vonatkozó | kasachisch' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kasache*; ang. *Kazack*; fr. *kazakh*; or. *kazax*, (R.) *καϊτσάκ*; stb.: 'kazah ember'. Forrása: egy török nyelv; vö. kaz. *qazaq*; kirg. *qazaq*; stb.: 'ua.', tkp. 'szabad, független ember; nomád'. Az orosz nyelvi hatás által vált elterjedtté. – Az átadó nyelv tisztázatlan. A korábbi irodalom a kazahokat kirgizeknek is nevezte; vö. →*kirgiz*.

📖 FUF. 17: 116; TESz.; EWUng. • Vö. *kozák*

kazal [4] **A:** 1330/ ? *Kazalas* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1463 *Kazal* (OkI Sz.); 1685 *kazálokat* (NySz.); 1792 *kazaly'* (Baróti Szabó: *KisdédSz. Pap* a.); 1801 *kaszaj* (HOklSzj. 70); 1834 *Kazlat* (Kassai: *Gyökerésző* 3: 126); 1836 *gazalba* (NSz.); NYJ. *kazó* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1463 'hosszúkás alakú széna- v. szalmarakás | Heu- od. Strohschober von länglicher Form' # (OkI Sz.) (↑); 2. 1636 'csomó, kupac | Haufen, Stoß, Menge' (MNy. 4: 181); 3. 1838 'gabonaasztag | Getreidefeimen' (Tsz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *kozol* 'ovális alakú széna- v. szalmakazal' [< szlk. *kozol* 'bakkecske']. Vö. még óe. szl. *kozъlbъ* 'ua.'; szln. (N.) *kózel* 'a kévék szárítóállványa', *kozol* 'szénaszárító (állvány)'; ukr. (Kárp.) *козёл* 'kis kazal v. takarmányhalom'; stb. (⊕) A szó belseji sz-es változat keletkezéséhez a →*kasza* szó analógiásan is hozzájárulhatott. A jelentésekhez vö. →*asztag*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 259; TESz.; EWUng.

kazamata **A:** 1613 *Casamataban* (MNy. 80: 249); 1620 *kazamata* (Horváth M.: NEI.); 1632 *Casamatta* (MNy. 80: 249); 1637 *kasamatára* (Horváth M.: NEI.); 1640 *kazamátákat* (Horváth M.: NEI.); 1643 *kaszamáták* (Horváth M.: NEI.); 1693 *Casmáta* (NySz.); 1722 *kassamátta* (Thaly: Adal. 2: 357); 1793 *kafzamátok* (MHírm. 2: 845); 1793 *Kázamátákra* (NSz.); 1805 *Kázsamátaiban* (NSz.); 1835 *Casematte* (Kunoss: Gyal.); 1904 *kazematta* (Radó: IdSz.) **J:** 'erődítések pinceszzerű helyisége | Kasematte'

■ Olasz (É.) jövevényszó, valószínűleg német (feln.) közvetítéssel is. | (≡) Ol., (gen.) *casamatta* 'kazamata; várbörtön; lövegállás, lőszerraktár; stb.'; – vö. még ném. *Kasematte* 'vastag fallal körülvett (lövésálló) helyiség az erődítményben', (kor. úfn.) *casemate* 'sötét üreg, barlang'. Az olaszban bizonytalan eredetű, esetleg népetimológiai szóalkotás az ol. *casa* 'ház' + *matta* 'hamis, nem valódi v. esetleg homályos, borús, sötét' alapján. (≈) Megfelelői: ang. *casemate*; szbhv. *kazamat*; stb.: 'kazamata'. (⊙) Főleg katonai szakszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kazula, matt*¹

kazán **A:** 1615 *kazán* (Kakuk: ÉlOsm. 232); 1632 *kazány* (MonTME. 1: 27); 1644 *kaszán* (MonTME. 1: 116); NYJ. *kozán* (ÚMTsz.); *kozásáng* (MTsz.) **J:** **1.** 1615 'üst, kondér | tiefes Gefäß zum Kochen, Kessel' (Kakuk: ÉlOsm. 232) (↑); **2.** 1811 'folyadékok hevítésére v. gőz előállítására való, zárt terű fémtartály | Dampfkessel' # (NSz.); **3.** 1952 'a vonat mozdonya | Lokomotive' (OrmSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *kazan* 'üst, kazán, nagyobb fém főzőedény; gőzkazán', tkp. 'az, ami ki van vájva' [< oszm. *kaz-* 'ás, kiváj']. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatóak: újgör. *καζάνι*; rom. *cazan*; blg. *казан*; stb.: 'kazán, üst, kondér'. (⊙) A 2. jelentés metafora.

📖 Doerfer: TE. 3: 388; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 232; EWUng. • Vö. *harang*

kazár **A:** 1009/ ? *Chazarwelgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); [1200 k.] *gentes ... Cozar* (An. 11.); 1221 *Cazar* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 182); 1238 *Chazar* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 63); 1283 *Kazaar* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 762); 1805 e./ *chazaroknak* (NSz.) **J:** <MN> [1200 k.] 'a kazárokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | chazarisch' (An. 11.) (↑) | <FN> 1221 'kazár ember | Chasare' (Wenzel: ÁÚO. 1: 182) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ujg. *qasar*; újperzsa (R.) *hazar*; arab (R.) *hazar*; gör. (biz.) *Χαζάροι* [többes szám]; lat. (k.) *Chazari* [többes szám], *Chaziri* [többes szám]; egyh. szl. *kozarinъ*; or. (R.) *козапе*: 'kazár(ok)'. Vö. még kínai *k'o-sa* 'ua.'. Bizonytalan eredetű, esetleg a gör. *καῖσαρ* 'császár', ill. a lat. *Caesar* 'ua.' szóra megy vissza. – Az átadó nyelv tisztázatlan. (⊙) A magyarok ezt a népnévet valószínűleg már a honfoglalás előtt ismerték, azután a szó elavult, később mint tudományos szakszó jött vissza a használatba; vö. még ném. (tud.) *Chasare* 'ua.'; fr. (tud.) *khazar* 'kazár'; stb.

📖 Moravcsik: ByzTurc. 2: 335; TESz.; NyK. 84: 349, 85: 126; Ligeti: TörK. 353, 487; EWUng. • Vö. *cézár*

kazetta **A:** 1570 *kazetaban* (MNY. 80: 249); 1664 *Casseta* (MNY. 80: 249); 1679 *kaszéta* (MNY. 80: 249); 1865 *kászet* (Babos: KözhSzt.); 1895 *Kazetta* (PallasLex.); NYJ. *kazëtta* (Nyr. 58: 80) **J:** **1.** 1570 '(olvasztó)tégely | (Schmelz)tiegel' (MNY. 80: 249) (↑); **2.** 1865 'rendszerint díszes, zárható kis doboz | meist verziertes, verschließbares Kästchen' # (Babos: KözhSzt.) (↑); **3.** 1895 'mélyített mennyezetmező | vertieftes Feld in der Zimmerdecke' (PallasLex.) (↑); **4.** 1963 'tároló(egység) (film, hang- és videófelvétel számára) | Kapsel Behälter (für Filme, Ton- und Videoband)' (Ország: MAngSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. *kaşéta, kazéte, kaşéta* 'szekrényke, ládika, dobozka', (rom.) *cassetta* 'kis doboz, kazetta', (mil.) *casètta* 'ua.', (tr.) *caseta* 'ua.' [< ol. *cassa* 'doboz, kassza']. (≈) Megfelelői: ném. *Kassette*; fr. *cassette*; stb.: 'kazetta'. (⊙) A *kászet* változat a francia kiejtést tükrözi. – A 2. jelentés a magyarba a németből került. A 3. jelentés metafora, a magyarban a 2. jelentés alapján jött létre.

kazul → *kazulbas*

kazula A: 1541 *casula* (Kovács I.: LevAd.); 1575 *Kafzulat* (Heltai: Krón. 30b); 1670 *Kásla* (NySz.); 1809 *Kazula* (NSz.); NYJ. *kasula*, *kázsla* (Kovács Gy.: LatEl. 20) J: 'miseruha | Meßgewand'

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. (kés.k.) *casula* 'kapucnis kabát, köpeny', (e.) 'miseruha' [< lat. *casa* 'kunyhó, viskó, házikó']. (≈) Megfelelői: ném. *Kasel*; ol. *casula*; stb.: 'miseruha'. (△) A korábbi változatok szó belseji *zs*-s ejtéséhez vö. → *bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. → *bazilika* stb.

☞ Melich: SzJIsz. 1/2: 317; TESz.; EWUng. • Vö. *huta*, *kaszinó*, *kazamata*, *kecele*

kazulbas † A: 1530–1540 *Kuzul basra* (MonÍrók. 3: 126); 1578 *Közölbas* [?✎] (BudBLEv. 149); 1606 *Kazil bas* (MonÍrók. 30: 356); 1607 *Kazul Bas*; *küzülbas* [?✎] (TörtTár 1879: 64, 63) J: <FN> 1. 1530–1540 'perzsa ember | Perser' (MonÍrók. 3: 126) (↑); 2. 1578 'a perzsa nép | das persische Volk' (BudBLEv. 149) (↑); 3. 1606 'perzsa sah | persischer Schah' (MonÍrók. 30: 356) (↑) | <MN> 1607 'perzsa (ember, dolog stb.) | persisch' (TörtTár 1879: 64, 63) (↑)

kazul † A: 1538 *Kazul* (TörtTár 1878: 223); 1586 *kazur* (Kakuk: ÉIOsm. 239); 1595 *kazal* (MonTME. 3: 35) J: <FN> 1538 ? 'a perzsa nép, hadsereg | das persische Volk, Heer' (TörtTár 1878: 223) (↑), 1606 'ua.' (MonÍrók. 30: 356) | <MN> 1610 'perzsákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | persisch' (EWUng.)

■ A szócsalád alapja, a **kazulbas** oszmán-török jövevényyszó. | (≡) Oszm. *kızılbaş*, (R.) *kuzulaş*: 'perzsa' [< oszm. *kızıl* 'piros, vörös' + *baş* 'fej'; a perzsa katonák ugyanis vörös sapkát hordtak]. (≈) Megfelelői: rom. (R.) *cazilbáš*; szbhv. (R.) *kizilbáši*, *krzilbáši*; or. (R.) *κυζιλβάσι*; stb.: 'perzsa'. (△) A *kazul* önállósodással keletkezett a magyarban a *kazul basa* (*kwzul bassa* 'perzsiai v. perzsa pasa' (1530–1540: MonÍrók. 3: 124)) szóból, amely téves értelmezéssel a *kazulbas* (↑) szóból, a → *basa* kifejezés hatására is keletkezett.

☞ TESz. *kazul* a.; Kakuk: ÉIOsm. 239; EWUng. • Vö. *harámbasa*

kazup × A: 1535 *Kazwp* [szN.] (OklSz.); 1603 *kazupba* (MNy. 80: 249); 1620 *kafup* (MNy. 80: 249); NYJ. *kozsup*, *kuzub* (ÚMTsz.) J: 'fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény; egy fajta (kis) kosár | Art kleine Bütte aus Baumrinde, Bastholz; Art (kleiner) Korb'

■ Ukrán jövevényyszó. | (≡) Ukr. *kozyb* 'fakéregből készült edény; kosár' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szlk. *kozub* 'tűzhely, tűzrakó hely', (R.) 'a nyitott tűzhely része, ahová a szobát megvilágító világítóeszközt v. fáklyát tették'; le. (R.) *kozub* 'fakéregből készült edény'; stb. (⊙) Nyelvjárási szóként él Északkelet-Magyarországon, így a származtatást alátámasztja a szóföldrajz.

☞ Kniezsa: SzJIsz. 260; TESz.; EWUng.

kázus Δ A: 1577 *kazusban* [?✎] (EWUng.); 1858 *kázus* (NSz.) J: 1. 1577 'ügy, eset | Vorkommnis, Vorfall' (EWUng.) (↑); 2. 1604 'nyelvtani eset, ragozási forma | Kasus (Grammatik)' (Szenczi Molnár: Dict. *Homoeoptóton* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *casus* 'esés, eset, zuhanás; ragozási eset' [< lat. *cadere* 'esik, leesik']. (≈) Megfelelői: ném. *Kasus*; fr. *cas*; stb.: 'esés, eset; jogeset; ragozási eset'. Nyelvészeti műszóként görög minta alapján keletkezett; vö. gör. *πτῶσις* 'esés, eset; esés, zuhanás; eset, kázus' < gör. *πίπτω* 'esik, leesik'. (△) A hangzóközi *zs*-vel való kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*bazsalikom*, →*ámbitus* stb.; a szó belseji *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *kádencia*

kebel [4] **A:** 1186/ ? *Keleb* [szn.] (PRT. 1: 612); 12. sz. vége/ *kebeleben* (HB.); 1230 k. *kebeil* (MNY. 77: 375); 1416 u.² *kebèletecbè* (MünchK. 61rb); 1436/ *Kebleseer* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1562 *kebel*, *kóbeleből* (NySz.); 1585 *Kebél* (Cal. 465); 1809 *Kebely* (NSz.); 1897 *gelebébe* (NSz.); NYI. *këll* (ÚMTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ '(szűkebb) közösség | (engere) Gemeinschaft' (HB.) (↑); 2. 1230 k. 'kerékagy | Nabe' (MNY. 77: 375) (↑); 3. 1257/ 'völgy; (be)mélyedés | Tal; Vertiefung' (Oklsz.); 4. 1372 u. 'mell, mellrész (ruháé is) | Busen, Brust (auch vom Kleid)' (JókK. 7); 5. 1519 k. 'hajtás, sarj, ág | Schoß' (DebrK. 522); 6. 1527 'szív | Herz' (ÉrdyK. 614); 7. 1549 'a szoknya alján körbefutó széles csík | breiter Streifen am unteren Teil des Frauenrockes' (Oklsz.); 8. 1553/ 'hajlás; öböl, tengeröböl | Biegung; Ausbuchtung, Bucht' (Tinódi: Cronica B3b); 9. 1555 'alsószoknya | Unterrock' (Oklsz.); 10. 1560 k. '(ki)öblösödés | (Aus)bauchung' (GyöngySzt. 3997.); 11. 1585 'női ing, blúz | Frauenhemd' (Cal. 412); 12. 1894 'női felsőruha | Frauenkleid' (Nyr. 23: 309) **Sz:** *be~ez* 1645 *bé-kebelezeteti* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (K.) *kēpal* 'ruhaszegély', (FL.) *kēmpli* 'ua.', (T.) *kipli* 'ruhaszárnny', (KL.) *kämp* 'domb', (T.) *kemppen* 'szeméremdomb' (*pen* 'fej'); osztj. (V.) *kiməl*, (Kaz.) *kīmæl*: 'ruhaszegély; széle, pereme vminek (pl. városnak, mocsárnak)' [ugor **ki(-m3)*, **ki(-m3)* 'külső része vminek' + *-*m*, *-*p*, *-*mp* névszóképző + *-*l* névszóképző]. A magyar szó előzménye egy **kimpelz* alak lehetett 'kitüremkedés' jelentésben. (△) Az egyeztetés jelentéstani nehézsége, hogy a magyar szó eredeti jelentése 'belső, bezárt része vminek; völgy, bemélyedés' lehetett. Az 1. és a 6. jelentés ebből elvont értelemben keletkezett; a 8. és 10. az eredeti jelentésből metonimikusan fejlődhetett ki. A *bekebelez* tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. (△) Mongol és ótörök származtatása téves.

TESz.; Ligeti: TörK. 50; Benkő: ÁrpSzöv. 311; EWUng.; FUF. 14: 141; Róna-Tas-Berta: WOT.; Honti: NyÓtör. 44 • Vö. *kebelbarát*, *ki*²

kebelbarát △ **A:** 1838 *kebelbarátainak* (NTársalkodó 1838. febr. 6.: 43); 1840 *kebelbarátiból* (NSz.) **J:** 'testi-lelki jóbarát | Busenfreund' – De vö. 1793 *kebele-barátja* 'ua.' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Busenfreund* 'szívbeli jóbarát'. (≈) Megfelelői: ang. *bosom-friend*; holl. *boezemvriend*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarban: →*kebel* + →*barát* összetételi tagokból keletkezett. Egykor birtokos személyjeles szókapcsolatban is létezett (↑).

TESz.; EWUng. • Vö. *barát*, *kebel*

kece × **A:** 1279 ? *Keche* [szn.] (Oklsz.); 1725 *kocza*- ... hálóval (MNY. 64: 92); 1730 *kecze*-hálókban (MNY. 64: 92); 1735 *ketzét* (MNY. 58: 104) **J:** 'egy fajta halászhaló, zsákháló, húzóhaló | Art Fischernetz, Zuggarn'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az idetartozó 1279-es adat kései febukkanása miatt a szó mint köznév bizonytalan.

TESz.; EWUng.

kecél × **A**: 1791 *ketzélnek* (NSz.); NYJ. *kecel*, *kecölt* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1791 'fickándozik; ugrándozik | zappeln; herumspringen' (NSz.) (↑); **2.** 1839 'négykézláb mászik, csúszik <kisgyerek> | auf allen vieren hin und her kriechen <kleines Kind>' (MTsz.); **3.** 1896 'négykézláb áll; négykézlábra áll | auf allen vieren stehen; sich auf alle viere stellen' (Nyr. 25: 431); **4.** 1913 'lábával kaszálni jár; mászkál | mit den Beinen schlenkern; sich herumtreiben' (Nyr. 42: 356); **5.** 1922 'kocog; tipeg | trotten; trippeln' (ÚMTsz.); **6.** 1928 'fajtalankodik | Unzucht treiben' (ÚMTsz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoeitikus eredetű, a →*kecmereg* szócsaládjának tövével lehet azonos és a palatoveláris párhuzamosság alapján a *koc* (→*kocog*) szócsaládjával is összefügghet. A szóvég gyakorító képző. ⊖ Bizonytalan idetartozású: *kecergyerme* (1614: ItK. 90: 216). ⊕ Ennek az összetételnek a jelentése (a második tag: →*gyermek*) nem tisztázott: a magas életkorral és a testi fogyatékkal, hibával függ össze.

📖 DunSz. 9: 217; MNy. 61: 307; TESz. *kecel* a.; EWUng. • Vö. *kecmereg*, *kocog*

kecele × **A**: 1423 *Kecheles* [sz.] [szn.] (MNy. 67: 234); 1509 *kecele* (Oklsz.); 1621 *Ketzel*, *ketzelye* (Szenczi Molnár: Dict.); 1626–1627 *köczöle* (NySz.); 1767 *Ketzeje* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Ketzel* a.); 1792 *ketzelyő* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1805 *kēczele* (NSz.); NYJ. *Kēcēre* (ÚMTsz.); *köcölle* (MTsz.) **J**: **1.** 1423 ? 'miseruha | Meßgewand' (MNy. 67: 234) (↑), 1509 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1621 '(női) felsőruha | Oberkleid <für Frauen>' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **3.** 1621 'vászonfajta | Art Leinwand' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **4.** 1781 e./ '(női) kötény | Schürze' (NSz.); **5.** 1831 'fejrevaló; fejkendő | Kopfbedeckung; Kopftuch' (Kreszn. *köczöle* a.)

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | ⊖ Vö. ném. (kfn.) *kâsel*, *kâsele* 'lepel, takaró; ruha' [< lat. (e.) *casula* 'miseruha, kazula']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *košulja*; cseh *košile*; le. *koszula*; stb.: 'ing'; vö. még gör. (biz.) *κατσούλα* 'fejkendő; csuha, kámzsa'. ⊕ A származtatás a magánhangzórendszer miatt bizonytalan: a magyarban ugyanis a magánhangzóharmónia kiegyenlítődése ebben a formában szokatlan. Az *sz > c* affrikálódáshoz vö. →*kacor*, →*pecér*. A 2–5. jelentés metafora. A →*köcölék* 'köteg, cókmoz; női ruhadarab; fejkendő' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz. *Zajda* a.) valószínűleg a *köcöle* és a (R.) *kötölék* 'szövetség, banda' (1643: Comenius: Jan. 97) szövegyűlésével keletkezett; az alaktanához vö. *cucolék* (→*cucc*); ma csak nyelvújási szinten él. ⊕⇒ A magyarból: szbhv. *kecelja* 'kötény; munkaköpeny'.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 853; TESz., *köcölék* a. is; Hadrovics: UELSk. 300; EWUng. • Vö. *kazula*

kecmeredik → *kecmereg*

kecmereg [1] **A**: 1774 *ketzmeregni* [sz.] (NSz.); 1856/ *keczmergésbe* [sz.] (NSz.); 1865 *keczmerég* (CzF.); 1869/ *kikeczmelgett* (NSz.); NYJ. *gecmērēg*, *keczmerög* (MTsz.); *kēcmerēg*, *keczmerég* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1774 'vászorog; botorkál | sich mühselig (fortschleppen; herumstolpern' (NSz.) (↑); **2.** 1856/ 'agonizál | agonisieren' (NSz.) (↑); **3.** 1874 'kuporog | kauern' (NSz.)

keczmerkedik × **A**: 1838 *Keczmerkedik* [▽] (Tzs.); 1865 *keczmerkedik* (CzF.); NYJ. *keczmerked-ik* (MTsz.) **J**: **1.** 1838 'görnyedezik; töri magát vmiért | sich krümmen; streben' (Tzs.) (↑); **2.** 1865 'vászorog | sich mühselig (fort)schleppen' (CzF.) (↑); **3.** 1881 'készülődik | sich vorbereiten' (Nyr. 10: 138)

kecmeredik × **A**: 1872 *Keczmeredik* [▽] (Nyr. 1: 279); 1885 *keszmeredik* (Nyr. 14: 526) **J**:
1. 1872 'vánszorog | sich mühselig (fort)schleppen' (Nyr. 1: 279) (↑); 2. 1885 'nagy nehezen
rászánja magát vmire | sich mit Hängen und Würgen zu etw entschließen' (Nyr. 14: 526) (↑); 3.
1894 'kuporodik | sich niederkauern' (NSz.)

■ Származékszó egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett.
Az abszolút tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és megegyezhet a →*kecél* tövével.
Az abszolút és a relatív tö közti szó belseji *m* mozzanatos képzőnek látszik; vö. →*kasmatol*. A
szóvég -*g* gyakorító képző és gyakorító-visszaható képző. (≈) Valószínűleg idetartozik: *kecmec*
'késlekedés, pizsmogás' (1972: ÉKsz.).

📖 MNy. 61: 305; TESz.; ÉKsz. *kecmec* a.; EWUng. • Vö. *kecél*

kecmerkedik → *kecmereg*

kecs △ **A**: 1791 *Kecseid* (Szily: NyÚSz.) **J**: 'főleg mozgásban megnyilatkozó könnyed,
harmonikus báj | Liebreiz, Anmut'

kecses **A**: 1810 *kecses* (Nyr. 32: 536) **J**: 'finom, tetszetős | graziös, zierlich'

■ A szócsalád alapja, a **kecs** tudatos szóalkotással keletkezett elvonás. | (△) A *kecseget*
'elcsábít, magához vonz' (→*kecseget*) szóból keletkezett. A kialakulásmódjához vö. *bók*
(→*bókol*).

■ A **kecs** származékszó. | (△) A *kecs* alak -*s* melléknévképzővel keletkezett; vö. *nedves*
(→*nedv*), →*nemes* stb.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Ma főleg a *kecses* használatos. (⌘) Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kecseget*

kecse † **A**: 1581 *keczét* (SzékOkl. 4: 76); 1663 *kecsit* [✍] (Nyr. 42: 312) **J**: 'egy fajta durva
pokróc | Art grobe Decke'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *keçe* 'durva takaró; kelme, kendő, nemez, filc;
kabát, köpeny' [török eredetű; vö. csag. *kāčā*; türkm. *keče*; stb.: 'posztó, nemez, filc']. (≈)
Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatóak: rom. (R.) *checeá*; blg. (R.) *kečé*; újbör.
κετσές; stb.: 'gyapjútakaró'.

📖 MNy. 3: 375; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 233; EWUng.

kecseg → *kecseget*

kecsege **A**: 1395 k. *kechege* (BesztSzj. 297.); 1405 k. *kechige* (SchlSzj. 796.); 1783
kötsögejét (NSz.); 1865 *kécsége* (CzF.); NYJ. *gedsge* (MTsz.); *kécség* (ÚMTsz.) **J**: 'a tokkal
azonos családba tartozó, feltűnően hegyes orrú, ízletes húsú hal | Sterlet (*Acipenser ruthenus*)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg vándorszó. | (≡) Etimonja bizonyosan azonos a következő
szavakéval: rom. *cegă*, (N.) *ceciugă*, *ciciugă*; blg. *čuza*; szln. *čiga*; le. *czeczuga*; ukr. *чечуга*; or.
(N.) *чечуга*; stb.: 'kecsege'. (△) A szó etimonja, ill. a két- és háromszótagú alakok viszonya
egymáshoz nem tisztázott. Ennek a halfajnak a megnevezése a Duna-medence egyik nyelvéről,
talán egy szláv nyelvből terjedhetett el. (△⇒) Egyes szomszédos nyelvekbe a szó eleji *k*-s alak

valószínűleg a magyarból került be; vö. szbhv. *kečiga*; szln. *kečiga*; szlk. (N.) *kečega*; rom. (N.) *căciugă*; stb.: 'ua.'

📖 Kniezsa: SzlJsz. 855; TESz.; EWUng.

kecseget Δ **A:** 1577 *kecziegetni* [sz.] (KolGl.); 1808 *kétsége* (NSz.); 1826 *köcsöget* (NSz.); 1865 *kecséget* (CzF.) **J:** 1. 1577 'kiválogat, kiválaszt, kiszemel | auswählen' (KolGl.) (↑); 2. 1590 'babusgat, kényeztet | hätscheln' (NySz.); 3. 1621 'csalogat | verlocken' (Szeneci Molnár: Dict.); 4. 1668 'hiteget, biztat | hinhalten, vertrösten' (NySz.)

kecsegtet **A:** 1741 *ketsegtetheti* [sz.] (NSz.); 1777 *kettségtetéseid* [sz.] (NSz.); 1792 *kétségtetésből* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1793 *kötsögteti* (NSz.); 1865 *kecségtet* (CzF.) **J:** 1. 1741 'hiteget, biztat | hinhalten, vertrösten' (NSz.) (↑); 2. 1754 'kényeztet, babusgat | hätscheln' (MNy. 62: 161); 3. 1793 'csalogat, vonz | verlocken, anziehen' (NSz.) (↑)

kecseg × **A:** 1800 *ketsegése* [sz.] (NSz.); NYJ. *kēcsegett, kecsögnek* (MNy. 62: 159) **J:** 1. 1800 'hiteget, biztat | hinhalten, vertrösten' (NSz.) (↑); 2. 1808 'csalogat | verlocken' (Sándor I.: Toldalék); 3. 1831 'hízeleg | schmeicheln' (Kreszn.)

■ Vakószínűleg a szócsalád alapja, a **kecseget** onomatopoetikus eredetű. | ⊕ Eredetileg az állatok csalogatására, befogására kiadott nyelvcsettintés hangjának utánzására keletkezett. A szótő a →*ketyeg* szócsaládjával állhat összefüggésben; vö. *ketyegtet* 'elcsábít, elcsal, odavonz' (1791: NSz.). A szóvég *-get* gyakorító-műveltető képző. Az 1. jelentés a 2. vagy 3. jelentésre megy vissza.

■ A **kecseg** elvonás. | ⊕ Feltehetőleg a *kecseget* szóból lett elvonva, habár a kései adatoltság ellenére nem zárható ki, hogy párhuzamosan keletkezett a *kecseget* szóval, *-g* gyakorító képzővel.

■ A **kecsegtet** származékszó. | ⊕ Az 1. jelentésben, a közelmúltig csak az irodalmi nyelvhez tartozó *kecsegtet* műveltető képzővel keletkezett a *kecseget* vagy a *kecseg* alapján.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartoznak hasonló onomatopoetikus szavakként, amelyek közt valamint a *kecseget* szócsaládjának tagjai közt szintén etimológiai összefüggés állhat fenn: (R.) *csecsegtet* 'kényeztet, hiteget, biztat vkit' (RákFLev. 5: 519); (R.) *csecseg* 'ua.' (1776: NSz.), valamint (N.) *kecsetet* 'pattint az ostorral' (1787: NSz.); stb.

📖 MNy. 62: 159; TESz. *kecsegtet* a.; EWUng. • Vö. *kecs, kecske, ketyeg*

kecsegtet → *kecseget*

kecses → *kecs*

kecske **A:** 1278 *kechkehat* [HN.] (ÓMOlv. 104); 1395 k. *kegke* (BesztSzj. 1008.); 1430 k. *keczyka* (SchlGl. 2234.); 1533 *Keczke* (Murm. 481.); 1560 k. *kęchkek* (GyöngySzt. 3872.); 1595 *Kecke* (Ver. 16.); 1786 *keske* (NSz.) **J:** 1. 1278 'a birkával rokon, jól tejelő háziállat | Ziege' # (ÓMOlv. 104) (↑); 2. 1708 'egy fajta állvány | Gerüstbock' (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** ~s (†1256) 13. sz. [HN.] (Oklsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Ótörök jövevényszó. | ⊖ Vö. Kāšy. *kāči*; oszm. *keçi*; ujb. (mod.) *kāčki*; csuv. *kačaka*; stb.: '(nőstény) kecske'. Vö. még csag. *äčki*; kaz. *eški*; alt. *ečki*; stb.: 'ua.'. A törökben állatcsalogató szóból keletkezhetett; vö. Kāšy. *čik čik*; ujb. (mod.) *čigā čigā, či či či*: 'kecskehívogató szó'. A magyarba átkerült alak feltehetőleg a **kāčkā* volt. 2. Belső

keletkezésű, származékszó egy fiktív töből. | ☐ A szótő – feltehetőleg eredetileg állatcsalogató szó – a →*kecsegét* szócsaláddal lehetett azonos. A szóvég *-ke* kicsinyítő képző. – Hasonló hangalakú és jelentésű (nőstény kecske) szavak, amelyek ugyancsak állatcsalogató szóra mennek vissza, más nyelvekből is ismertek; a török nyelven kívül vö. ném. (N.) *kitz*, *kitze*, *kitzi*; albán *kets*, *kats*: 'kecskegida, gödölye'; stb. Vö. még ném. *Kitz* 'fiatal őz, fiatal zerge'. – A 2. jelentéshez vö. →*bak*, →*bika*.

☐ TESz.; Ligeti: TörK. 130, 283; EWUng. • Vö. *angóra-*, *bak-*, *-féle*, *kecseget*, *kecskebéka*, *-nemű*

kecskebéka **A:** 1632 *keczke Bika* (SzT.); 1710 k. *kecske-békát* (SzT.) **J:** 'barna foltos, zöld hátú, ehető húsu békaféle | Wasserfrosch (Rana esculenta)'

■ Összetett szó. | ☐ A →*kecske* + a →*béka* jelzős alárendelő összetétele. A megnevezés a béka ugrásának, ill. a béka és a kecske hangjának hasonlóságán alapszik. Hasonló összetételhez vö. (N.) *darutehén* 'kékesfehér tehén', tkp. 'daruhoz hasonló (színű) tehén' (MTsz.), *verébbhal* 'egy fajta kis hal', tkp. 'verébbhez hasonló (színű v. méretű) hal' (MTsz.); stb.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *béka*, *kecske*

kecskeféle → *-féle*

kecskenemű → *-nemű*

kedd **A:** 1057/ ? *Kuethedy* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 161); (†1086) 12. sz. ? *Keda* [sz.] [szn.] (Györffy: DHA. I: 254); 1233/ *Choldkuedde* [hn.] (Oklsz.); 1255 ? *Moneykeddy* [hn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 120); 1321 *Keedwasara* [hn.] (Oklsz.); 1405 k. *ked*, *ket* (SchlSzj. 154., 153.); 1506 *keddon* (WinklK. 139); 1821 *Keted* (NSz.); 1838 *Kedded* (Tsz.); NYJ. *kedəd* (MTsz.); *ketöd* (Nyatl.) **J:** 'a hét második napja | Dienstag #

■ Származékszó. | ☐ A →*két* szó *ket* változatából jött létre *-d* sorszámnevével. A *kedd* alak az eredeti szóból és a még ma is használatos *keted* kétszótagú nyelvjárási változat ragozott alakjából magánhangzó-kieséssel és *t > d* zöngésedéssel keletkezett. Az eredeti jelentés 'a második nap <vasárnap után>' lehetett. A jelentésfejlődés esetleg szláv mintára ment végbe; vö. egyh. szl. *vъtorъ* 'második' > egyh. szl. *vъtorъkъ* 'kedd'; le. (R.) *wtóry* 'második' > le. *wtorek* 'kedd'; stb.

☐ MNyTK. 42: 15; TESz.; NytudÉrt. 92: 110; EWUng. • Vö. *húshagyókedd*, *két*

kedély **A:** 1829/ *kedélyek* (NSz.); 1833 *kedvély* (NSz.) **J:** 1. 1829/ 'hangulat, lelkiállapot, kedv | Gemüt, Stimmung' (NSz.) (↑); 2. 1834 'szeszély | Laune' (Kunoss: Szóf.); 3. 1836/ 'lélek; jellem | Seele; Charakter' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1835 *kedélyes* (Tzs. *Gemüthlich* a.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*kedv*-ből keletkezett, ill. ennek *ked* változatából *-ély* névszóképzővel; vö. →*erély*, *szentély* (→*szent*) stb. A ném. *Gemüt* 'ua.' magyarosítására alkották meg. A változatokból a *v* nélküli alak honosodott meg. ☐ Nyelvújítási szóalkotás.

☐ Szily: NyÚSz.; Zolnai B.: NyStíl. 257; TESz.; EWUng. • Vö. *kedv*

kedig † **A:** 1372 u./ *kegyëg, kegyëge, kegyeglen* (JókK. 3, 100, 106); 1416 u./¹ *kèdég, kèdèglèn* (BécsiK. 11, 88); 1416 u./³ *keged* (AporK. 165); 1474 *kedig* (BirkK. 1); 1495 e. *kedec* (GuaryK. 34); 1506 *ketheegh* (WinklK. 89); 1515 k. *tedeeegh* (AporK. 225); 1519 k. *kydýghlen* (DebrK. 492); 1526 k. *kenýglen* (MNY. 37: 205); 1528 *keggiglen* (SzékK. 339); 1535 *königh* (NySz.); 1555 *kegieth* (LevT. 1: 154) **J:** <ks> **1.** 1372 u./ 'azonban; de | doch, indessen; aber' (JókK. 3); **2.** 1372 u./ 'meg, viszont | und, hinwieder' (JókK. 106); **3.** 1532 'mégpedig | und zwar' (TihK. 157); **4.** 1532 'márpedig; valóban, bizony | jedoch; wahrlich' (TihK. 362); **5.** 1560 k. 'vagy, pedig, avagy | oder' (GyöngySzt. 2685.) | <hs> 1372 u./ 'pedig (nyomatékosításként) | doch (zur Verstärkung)' (JókK. 100)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A talán 'idő' jelentésű tö ismeretlen eredetű és az →*ekkédig* utótagjával lehetett azonos. A szóvég *-ig*, ill. *-iglen* terminatívuszrag, amelyben a szó belseji *-len* elemnek nyomatékosító funkciója van. – A szó eleji *t*-s változatok elhasonulással keletkeztek. A szó belseji *gy* affrikálódás eredménye. Az eredeti jelentése 'egy bizonyos időpontig; egy (kis) ideig' lehetett; hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*azonban*, →*meg*² stb. – Szórövidüléssel keletkezett a *kedig*-ből: *ked* 'azonban, mégis' (1416 u./¹: BécsiK. 14); *ké* 'ua.' (1416 u./²: MünchK. 9va). (△) Az onomatopoeitikus értelemezés, ill. a szótó finnugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 58: 31; MNY. 61: 48; TESz.; UEW. 146; EWUng. • Vö. *ekkédig, pedig*

kedv **A:** 1219/ *Queduelen* [sz.] [szn.] (VárReg. 11.); (†1135/) 1262 e. ? *Kewdezew* [sz.] [hn.] (Fejér: CD. 2: 84); 1372 u./ *keduent* (JókK. 86); 1519 *keddel* (JordK. 551); 1566 *kőduezés* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'tetszés; kívánság | Wohlgefallen; Wunsch' # (JókK. 86) (↑); **2.** [gyakran *jó~*] 1372 u./ 'szeretetetteljes indulat, jóakarát vki iránt | Wohlwollen' (JókK. 70); **3.** 1456 k. 'hangulat, kedély(állapot) | Laune, Lust' # (SermDom. 2: 151); **4.** 1470 'élvezet; kedvtelés | Genuß; Vergnügen' (SermDom. 2: 351); **5.** 1636 'hajlandóság, készség vmi cselekvésre | Neigung, Bereitwilligkeit' # (NySz.) **Sz:** ~**el** 1219/ ? [sz.] [szn.] (VárReg. 11.) (↑); 1372 u./ [sz.] (JókK. 70) | ~**ez** (†1135/) 1262 e. ? [sz.] [hn.] (Fejér: CD. 2: 84) (↑); 1456 k. *tedueznek* [ɔ: *kedueznek*] (SermDom. 2: 554) | ~**ező** (†1135/) 1262 e. ? [hn.] (Fejér: CD. 2: 84) (↑); 1585 *keduező* (Cal. 529) | ~**eletes** 1372/ *kedueleteft* 'szerető szívű | liebevoll, herzlich' (JókK. 39) | ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1372 u./ *yokeduew* (JókK. 70) | ~**es** 1449 *Kedwes* [szn.] (OklSz.) | ~**etlen** 1522 *keduetlen* (HorvK. 249) | ~**eskedik** 1531 *kedueskedésért* [sz.] (ThewrK. 180) | ~**enc** 1804/ *kedventz* (NSz.) | ~**ezmény** 1832 *kedvezményeket* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**éért** [*vminek a ~éért*] 1372 u./ 'vmi érdekében tesz vmit | um einer Sache willen' (JókK. 80)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; esetleg ugor kori tö, magyar képzéssel. | (≡) A töhöz vö. vog. (KL.) *känt*, (É.) *kant*, *känt*; osztj. (J.) *kěnt*, (Ni.) *känt*: 'harag, düh' [ugor **köntz* 'hangulat, kedv']. (△) A szó belseji **nt* > m. *d* változáshoz vö. →*fed*, →*ideg* stb. Nehézség, hogy a szóvégi *v* tisztázatlan, valamint, hogy a 3. jelentés helyett korábban az 1. látszott eredetinek. Ha a magyarázat helyes, a *kedv* a →*köd*-del és a rokonnyelvi megfelelővel összefügghet. Az 1. és a 4. jelentés viszonyához vö. →*kéj*, →*kény*.

📖 NyK. 51: 454; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ét-, kedély, köd*

kefe **A:** 1552 *kefe* (OklSz.); NYJ. *kefü* (ÚMTsz.) **J:** 'egyenletesre nyírt, rövid, sűrű, merev sörtéből v. egyéb szálak anyagból készült tisztítóeszköz | Bürste' # **Sz:** ~**í** 1790/ 'korhol, ócsárol | tadeln' (NSz.); 1795/ 'kefével tisztít | bürsten' (Csokonai: ÖM. 2/1: 160); 1849 'üt, ver | schlagen' (NSz.); 1923 'közösül | ficken' (Zolnay–Gedényi)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *kefe* 'lószőrből készült zacskószerű lógondozó eszköz; kefe' [tisztázatlan eredetű]. A szó eredetileg a lógondozás műszava. – A *kefél* származékszó időrendileg második jelentése a főnévi jelentésen nyugszik, míg a továbbiak német minta alapján keletkeztek; vö. ném. *bürsten* 'kefével tisztít; szidalmaz, üt; közösül'. (⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *kefa*; szlk. *kefa*; stb.: 'kefe'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 233; Hadrovics: UEISk. 303; EWUng.

kefir **A:** 1885 *kefirben* (PestiH. 1885. máj. 8.: 3); 1895 *kapir*, *Kefir* (PallasLex.) **J:** 'tejcukorbontó élesztők és különféle tejsavbaktériumok tenyésztésével előállított, szénsavat és kevés alkoholt tartalmazó tejkészítmény | Kefir' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kefir*; ang. *kefir*; fr. *kéfir*; stb.: 'kefir'. Forrása: esetleg egy kaukázusi nyelvből; vö. mingrél *kipuri* 'egy fajta aludttej'; osz. (Ny.) *k'æpu*, (K.) *k'æpy* 'ua.; ennek baktériumtenyésztése' stb. (⇒) A magyarba valamelyik nyugat-európai nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

kegli **A:** 1861 *keglit* (Nefelejts 1861. ápr. 14.: 21); 1908 *kegli* (Zolnay–Gedényi); 1908/ *kéglibül* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1861 'tolvajtanya, zsiványbarlang | Diebeshöhle' (Nefelejts 1861. ápr. 14.: 21) (↑); 2. 1908/ 'lakás | Wohnung' (Zolnay–Gedényi) (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. (N.) *kegel* 'egy fajta geometriai test; fabábu a tekészéshez; söröző jelzése a fogadó előtt; maga a fogadó, vendéglő; stb.', (argó) 'lakás' [germán eredetű; vö. svéd (N.) *kage* 'fatönk'; holl. *keg* 'ék'; stb.]. Vö. még ném. *Kegel* 'egy fajta geometriai test; fabábu a tekészéshez; kúp alakú alakzat, figura; stb.'. (△) A magyar argó közvetítésével a szó bekerült a bizalmas nyelvhasználatba, ahol a 2. jelentésben elterjedt.

📖 EWUng.

kegy → *kegyelem*

kegy † **A:** 1213/ ? *Quid* [szn.] (VárReg. 389.); 1236 ? *Kuegeg* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 628); 1300 ? *Kege* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 6/2: 274); 1325/ ? *Keulges*, *Kewgestokaya* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1456 k. *kegben* (SermDom. 1: 310); 1506 *keed* (WinklK. 271); 1541 *kiğ* (Sylvester: ÚT. 2: 167); 1585 Hatar *kólg* (Cal. 657); 1892 *kégyelet* [sz.] (Nyr. 21: 528) **J:** 1. 1456 k. 'versenypálya; küzdőtér | Rennbahn, Stadion; Kampfplatz, Arena' (SermDom. 1: 310) (↑); 2. 1506 'egy fajta hosszsmértékegység (kb. 180–200 m) | Art Längenmaß (etwa 180–200 m)' (WinklK. 271); 3. [*határ~*] 1585 'határkő | Grenzstein' (Cal. 657) **Sz:** **kegyelet** 1655 'szivárvány | Regenbogen' (NySz.); 1815 'liliom | Lilie' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. | 1. Alapnyelvi örökség. | (≡) Osztj. (Ko.) *kösə* 'abroncs'; karj. *kečoi* 'karika, gyűrű'; észt *kets* 'kerék; kis fogaskerék; orsó, tárcsa, korong', *kits* 'álló rokka' [fgr. **kečz* 'kör, karika, gyűrű, abroncs']. (△) A magyar *cs* > *gy* hangváltozáshoz, amely feltehetőleg a fgr. **č* hangból az ősmagyar korban, valószínűleg nyelvjárási szinten végbement különfejlődéssel magyarázható, vö. →*acsarkodik* : →*agyar*, →*vicsorodik* : →*vigyorog*. 2. Alapnyelvi örökség. | (≡) Vog. (T.) *küş* 'abroncs'; osztj. (V.) *kőč* 'a hóbot végén lévő karika; a zsákháló és varsa szájánál lévő abroncs'; zürj. (Sz.) *kjč* 'fülbevaló; gyűrűs napóra; hurok'; votj. (Sz.) *kjč*, *kjš* 'hurok, kötés, masni'; cser. (KH.) *kečə* 'nap (égítet); nap, nappal'; md. (E.) *či*, (M.) *ši* 'ua.'; finn *kehä* 'kör, környezet, karika, gyűrű, körvonal' [fgr. **kečä* 'kör, karika, gyűrű, abroncs']. (△) A szó belseji finnugor **č* > m. *gy*

hangváltozáshoz vö. →*fágy*, →*fogy*. – Az eredeti jelentése ’kör, karika, gyűrű, abroncs’ lehetett. A magyarázat gyengéje, hogy a jelentés a magyar adatok között nem jön elő. Az 1–3. jelentések jelentéskölcsönzések a lat. *stadium* ’futópálya, pálya; egy fajta hosszmérték’, *arena*, *circus* ’cirkusz Rómában, aréna, küzdőtér’, *meta* ’kúp alakú határkő’ szavakból. A római létesítmények sportversenyek számára (pl. a futópályák, cirkuszok) ugyancsak oválisak, tojásdad alakúak voltak. – A *kegyelet* nyelvjárási származékszó ’szivárvány’ jelentésének alapja valószínűleg e természeti jelenség ívszerű alakja; hasonló szemlélethez vö. ném. *Regenbogen*; fr. *arc-en-ciel*: ’ua.’. A ’liliom’ jelentése szemantikai okból bizonytalan. (◡) Idetartozik: *isten kecskéje* ’szivárvány’ (1533: Murm. 219.): a szó belseji *cs* a →*kecske* népetimológiai hatására keletkezett.

☞ MNy. 45: 50, 61: 48; FUF. 30: 363; TESz.; MSzFE. *kegyelet* a.; MNy. 67: 343; EWUng. • Vö. *kengyel*, *kög*

kegyed¹ → *kegyelem*

kegyed² → *kend*

kegyelem [4] **A:** 12. sz. vége/ *kegilmet* (HB.); 13. sz. közepe/ *kegulm* (ÓMS.); 1372 u./ *kegyelmet* (JókK. 149); 1416 u./¹ *kègèlmès*, *kègè[lmè]s* [sz.] (BécsiK. 3: 25); 1515 w *kýgelme* (LevT. 2: 1); 1590 *Kegyelem* leuel (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 235); 1805 *kègyelēm* (NSz.) **J:** ’kegy(esség), jóindulat, kegynyilvánítás | Gnade, Erbarmen, Wohlwollen’ # **Sz:** **kegyelmes** 1372 u./ *kegelmes* (JókK. 36) | **kegyelmesség** 1372 u./ *kegyelmeffege* (JókK. 63) | **kegyelmez** 1416 u./¹ *Kègèlmèze* (BécsiK. 226) | **kegyelmezet** 1416 u./³ *kegelmezet* ’kegy(esség), jóindulat, kegynyilvánítás | Gnade’ (AporK. 143) | **kegyelmezés** 1493 k. *kegyelmezees* (FestK. 97) **R:** **kegyelmed** 1479–1490 *thekegelmed* ’(megszólításként) | (als Anrede)’ (KL. 2.)

kegyed¹ <IGE> † **A:** 12. sz. vége/ *kegiggen* [d-j] (HB.); 13. sz. közepe/ *Keguggethuk* [d-j] (ÓMS.) **J:** ’kegyelmez | begnadigen’

kegyes **A:** 13. sz. második fele/ *keguffege* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *kegyes* (JókK. 51); 1416 u./¹ *kèges* (BécsiK. 206); 1495 e. *kegos* (GuaryK. 30); 1805 *kègyes* (NSz.); 1863 *kigyes* (Kriza [szerk.] Vadr. 506) **J:** <MN> **1.** 13. sz. második fele/ ’szelíd, enyhe, gyengéd; lágy | sanft; mild’ (GyS.) (↑); **2.** 1372 u./ ’irgalmas; istenfélő, jámbor (személy) | barmherzig; gottesfürchtig, fromm’ (JókK. 51); **3.** 1372 u./ ’Istennek tetsző, Isten előtt kedves (dolog), derék, becsületes, jóra való | gottgefällig, brav’ (JókK. 11); **4.** 1560 k. ’barátságos, kellemes, szép | freundlich, anmutig, schön’ (GyöngySzt. 1242.); **5.** 1636 ’szerető szívű, szeretetteljes | liebend, liebevoll’ (NySz.); **6.** 1775 ’piarista | zum Piaristenorden gehörig’ (NSz.) | <FN> 1519 k. ’vkinek a szerelmese, jegyese | Geliebte(r), Verlobte(r)’ (DebrK. 139) **Sz:** ~**ség** 13. sz. második fele/ (GyS.) (↑) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./ *kègeffego* ’nagyon irgalmas, könyörületes | sehr barmherzig’ (BécsiK. 269) | ~**séges** 1493 k. *Kegiesseeges* (FestK. 63) | ~**kedik** 1747 *kegyeskedett* (Nyr. 42: 160)

kegyetlen **A:** 1372 u./ *kegyetlennek* (JókK. 95); 1416 u./¹ *kègetlèn*, *è kègetlèn* (BécsiK. 266, 57); 1495 e. *kegòtlenoc* (GuaryK. 3); 1805 *kègyetlen* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ ’bűnös; mérges, barátságtalan | sündig; böse, unfreundlich’ (JókK. 95) (↑); **2.** 1380 k. ’aljas, irtóztos | niederträchtig, gemein’ (KönSzt. 74.); **3.** 1416 u./¹ ’könyörtelen; vérengző | unbarmherzig; blutgierig’ # (BécsiK. 57); **4.** [határozói értékben] 1793 ’nagyon, iszonyúan | sehr, mordsmäßig’ (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *kegyetlenfegnek* (JókK. 67) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *kègetlènfege* ’igen kegyetlen | sehr unbarmherzig’ (BécsiK. 232) | ~**kedik** 1456 k. *kegetlenkedik* (SermDom. 2: 69)

kegy **A:** 1604 *Kegy* (Szenczi Molnár: Dict.); 1770 *Këgye* (NSz.) **J:** **1.** 1604 'kegy(esség), jóindulat, kegynyilvánítás; leereszkedő jóindulat | Gnade; herablassende Gunst' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** [összetételek előtagjaként, jelzőként] 1815 'könyörületből, pártfogásból származó | Gnaden-' (NSz.); **3.** [jelzői értékben] 1827 'kedves, bájos | anmutig' (NSz.); **4.** 1828/ 'báj; kedvesség | Anmut; Liebenswürdigkeit, Liedlichkeit' (NSz.); **5.** [főleg többes számban] 1833 'nő szerelmi vonzódásának jele, megnyilvánulása | besonderes Zeichen der Frauengunst' (NSz.); **6.** [jelzői értékben] 1837 'vallásos jellegű (dolog, tárgy) | religiös' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1808 *Kegyelni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) | ~**enc** 1808 *kegyenczét* (NSz.) | ~**elet** 1783 *Kegyelet* 'szivárvány | Regenbogen' (Molnár J.: MKönyvHáz 4: 38); 1799 'alázat, tisztelet, hódolat | Ehrfurcht' (Molnár J.: MKönyvHáz 12: 146); 1806 *kegylet* 'jóindulat | Wohlwollen' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, egy fiktív töből eredő származékszó. | (△) A szótő, amely eredetileg igenévszó lehetett, ismeretlen eredetű. A szóvégek *-elem* deverbális névszóképző, *-d* gyakorító képző, *-s*, *-tlen* deverbális vagy denominális melléknévképző. A *kegyelmed* megszilárdult ragos alakulat udvarias megszólításként birtokos jelzős szószerkezetből keletkezett; vö. *nagyságod* (→*nagy*).

■ A **kegy** főnév elvonás. | (△) A nyelvújítás idején lett elvonva a szócsalád időrendileg korábbi tagjából.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A →*kell* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 NyK. 70: 155; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 131; Bárczi: HBEI. 153, 157; Benkő: FiktI. 82, 94; EWUng. • Vö. *kend*, *ő-*

kegyes → *kegyelem*

kegyetlen → *kegyelem*

keh → *kehes*

kehel → *kehes*

kehely [4] **A:** 1416 u.¹ *kèlhe* (BécsiK. 272); 1416 u.² *kè'eh* (MünchK. 33ra); 1510 *kelevhre* (MargL. 58); 1531 *keljeben* (ÉrsK. 558); 1533 *Kelhu* [□] (Murm. 1622.); 1549 *kehelyt* (SzékOkl. 2: 85); 1552 *keleÿ* (MNY. 62: 502); 1559 *Kehliet* (Székely I.: Krón. 102b); 1568 *Kelly* (NySz.); 1578 *Kelhből* (Bornemisza: ÖrdKís. 110); 1708 *Kéhel* (Pápai Páriz: Dict.); 1708 *Kéhely* (Pápai Páriz: Dict. *Călix* a.); 1754 *Kelybe* (NSz.); 1805 *kehely* (NSz.); 1816 k. *kelyk* (Kassai: Bef. 319) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'talpas ivóedény, serleg | Kelch' (BécsiK. 272) (↑); **2.** 1790–1795/ 'a virág csészelevelei | Blütenkelch' (NSz.); **3.** 1800 'tok, tartó | Behältnis' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kelch*, *kelech*, (kor. úfn. h.) *kelich*, – ném. *Kelch*: 'talpas pohár' [< lat. *calix* 'ua.; pohár, serleg']. (≡) Megfelelői: ang. (óang.) *celc*; fr. *calice*; cseh (R.) *kelich*; stb.: 'kehely, serleg, virágkehely'. – A *kehely* alak hangátvetéssel keletkezett a *kelyeh*-ből. A változatok keletkezésénél a szóvégi *l* > *ly* különféle fejlődésén kívül és a hangzóközi *h* kiesésében különböző, gyakran tisztázatlan folyamatok játszottak szerepet. A

2. jelentés jelentéskölcsönzés a lat. (tud.) *calix* 'virágkehely <növényteni>' szóból. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (A) A szlávból való átvétel kevésbé valószínű.

☞ Kniezsa: SzJIsz. 664; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

kehes A: 1533 *kwhwskwduen* [sz.] (NySz.); 1547 *Keheskedjél* [✓] [sz.] (RMKT. 2: 209); 1592 *kóhes* (NySz.); 1865 *kehés* (CzF.) **J: 1.** 1533 'köhögős; beteges | hustelnd; kränklich' (NySz.) (↑); **2.** 1592 'légszomjjal, köhögéssel járó betegségben szenvedő (főleg ló) | dämpfig (haupts. Pferd)' (NySz.) (↑)

keh × A: 1550 k. *keh* (KolGl.); 1604 *Köh* (Szenczi Molnár: Dict.); 1791 *kéh* (NSz.); 1795 *Kehét* [~e □] (NSz.); NYJ. *ke* (ÚMTsz.); *kehi* [□] (MTsz.); *szamárkehü* [□] (MTsz.) **J: 1.** 1550 k. 'köhögés | Husten' (KolGl.) (↑); **2.** 1561 'igavonó állat, (főleg ló) légszomjjal, köhögéssel járó betegsége | Dämpfigkeit' (LevT. 2: 30); **3.** 1647 'főleg állat torkában levő tályog | Eiterbeule (haupts. im Rachen eines Tieres)' (NySz.)

kehel × A: 1706 *kehelö, kehölis* [sz.] (MNy. 2: 322) **J:** 'köhög | husteln, Husten haben'

■ A szócsalád alapja, a **keh** onomatopoetikus eredetű. | (A) Összefügg a →*köhög* szócsaládjának tövével. A 2. jelentés metonímia. A ritkán adatolt 3. jelentés feltehetőleg metonímia is a 2. jelentés alapján.

■ A **kehes** és a **kehel** származékszók. | (A) A *keh* melléknév, ill. igeképzős származékai.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (A⇒) A magyarból: szln. (N.) *kèh*; szlk. (N.) *kach*; rom. (N.) *chéhe*, *cheh*: 'kehesség'.

☞ MNy. 56: 307; TESz.; EWUng. • Vö. *kahog, köhög*

kéj A: 1372 u./ *ketelenejitetnek* [sz.] (JókK. 159), de vö. →*kény*; 1416 u./¹ *kénkén* [*ké* □]; *okeien* (BécsiK. 25, 36); 1508 *kitelen* [sz.] (DöbrK. 282); 1527 ? *kewe* (ÉrdyK. 515); 1531 *kehien* (ÉrsK. 485); 1603 *keuen* (NySz.); 1611 *Kéj* (Szenczi Molnár: Dict.); 1808 *Kij* (Sándor I.: Toldalék) **J: 1.** [csak származékokban és ragos alakokban] 1372 u./ 'akarat; önkéntes hajlandóság | Wille; Neigung' (JókK. 159) (↑); **2.** 1611 'gyönyör; (érzéki) élvezet | Wonne; (sinnlicher) Genuss, Wollust' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **3.** 1693 'tetszés; kedv | Wohlgefallen; Lust' (NySz.); **4.** [többes számban] 1844 'a kényelmet, civilizált életmódot biztosító körülmények, tárgyak | Umstände, Gegenstände, die den Komfort, die zivilisierten Lebensverhältnisse sichern' (NSz.) **Sz: kételen** 1372 u./ [sz.] 'akaratlan, kényszerű | unwillkürlich' (JókK. 159) (↑) | **kéтеленít** 1372 u./ 'kényszerít, rávesz | nötigen, zu etw bringen' (JókK. 159) (↑) | **kételenség** 1456 k. *ketelenfegh* 'kényszerűség, szükségszerűség | Gezwungenheit, Notwendigkeit' (SermDom. 2: 294) | ~**es** 1805 *kéjes* (NSz.) | ~**eleg** 19. sz. eleje *kéjelgtek* (Szily: NyÚSz.); 1826 *kéjeleg* (Minerva 2./5: 702) | ~**enc** 1833 *kéjencz* (Nefelejts 171); 1835 *kéjencz* (Tzs. *Wollüstling* a.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (Szo.) *kaj-* 'dörög; varázséneket énekel'; osztj. (V.) *køj-* 'dörög <fajdkakas, nyírfajdkakas>', (O.) *koj-* 'sorsol, jósol, énekekkel varázsol'; zürj. (Lu.) *koj-* 'dörög'; ? lp. (norv.) *gikkâ-* 'ua.', (K.) *kikkî-* 'varázsol' [fgr. **keje* vagy **kðjy3*: 'dürgés; dörög']. (A) Az igenévszói természetű szó a magyarban főnévként élt tovább. A finnugor jelentésből származó 2. és 3. jelentés alapján keletkezett az 1. jelentés; vö. →*kény*. A régi, -*telen* fosztóképzős származékokat a →*kény* szinonim származékai kiszorították a nyelvhasználatból. (H) A *kéjes, kéjeleg, kéjenc* a nyelvújítás idején keletkezett származékszók.

☞ Nyr. 59: 99; Grétsy: Szóhas. 186; NyK. 72: 151; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kény, kényelem, ön-¹*

kék A: 1216 *keyckend* (Oklsz.); (†1075) 1217 *kektou* [HN.] (MonStrig. 1: 57); 1261/ ? *Kekus* [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757); 1268/ *kyklew* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 199); 1344 *Kevkche* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 517); 1541 *kevk* (KL. 229.) **J:** <MN> **1.** 1216 'olyan színű, mint a derült ég | blau' # (Oklsz.) (†); **2.** 1341/ 'zöld | grün' (Oklsz.); **3.** 1349 'szürke (ló, ökör) | grau (Pferd, Ochse)' (NyIrK. 26: 109) | <FN> 1395 k. 'kék saláta | blauer Lattich' (BesztSzj. 408.), 1470 'seb | Wunde' (SermDom. 2: 533) **Sz:** ~**es** 1231/ *Keykus*-potoka [HN.] (Oklsz.) | ~**ell(ik)**, ~**lik** 1268/ *Keeklew* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 199) (†) | ~**cse** 1344 [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 517) | ~**ül** 1510 *megkekevl* (MargL. 17) | ~**ít** 1585 *megkeki tóm* (Cal. 1028) | ~**ító** 1807 *Kékítő* 'kékitéshez használt szer, indigó | Waschblau' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (⊕) Kók-török *kök*; Kāšy. *kōk*; CC. *kök*; csuv. *kôvak*; stb.: 'ég(bolt); kék, zöld'. (⊗) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A törökből az illabiális és a labiális tőhangú változatok is átkerültek; utóbbihoz a (R.) *kök* változaton kívül vö. még →*kökény*, →*kökörcsin*. – A főnévi jelentéshez vö. *fehér*, *fekete* stb. (⊗) A *kékítő* nyelvújítási származékszó.

📖 MNy. 3: 253, 53: 191; NyK. 52: 287; TESz.; Ligeti: TörK. 38; EWUng. • Vö. *császárs-, hupikék, kék-, kéknyelű, kökény, kökörcsin*

kék-

~**harisnya** Δ **A:** 1835 *kék harisnya* (Rajzolatok 1835. jan. 28.: 46); 1837 *kék harisnyának* (MNy. 66: 234) **J:** 'a művészetek és tudományok iránt rajongva érdeklődő, de rendszerint csak tudálékos és műveltségét fitogtató nő | Blaustrumpf' | ~**vérű** **A:** 1842 *Kék vérűnek* (NSz.) **J:** 'főnemesi származású (személy) | aristokratischer Abstammung (Person)' | ~**szakáll** **A:** 1829 *Kékszakáll* (Muzáron 3/16: 164); 1844 *kékszakállas* [sz.] (NSz.) **J:** 'olyan férfi, aki feleségeit, ill. kedveseit gyakran váltogatja és tönkreteszi, esetleg meg is öli őket | Blaubart' **Sz:** ~**ű** 1898 *kékszakállu herczeg* 'csábító, hírhedt, kíméletlen, esetleg vérengző | blaubärtig' (NSz.)

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a →*kék* szóval. | (⊕) A tükörfordítások nemzetközi minta alapján keletkezett összetett szók. A *kékharisnya* szóhoz vö. ném. *Blaustrumpf*; ang. *bluestocking*; fr. *bas-bleu*; stb.: 'a tanultságát fitogtató nő'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté egy angliai irodalmi szalon egykori harisnyadivatja alapján tréfás szóalkotásként keletkezett. (⇒) A magyarba angol és német közvetítéssel került. (⊕) A *kékvérű*-höz vö. ném. *blaublütig*; ang. *blue blooded*; fr. *du sang bleu*; stb.: 'kékvérű'. A spanyolból terjedt el; vö. sp. *sangre azul* 'kék vér'; így jellemezték Spanyolországban a nyugati gót származású nemeseket, akiknek a fehér bőrük a kékesen áttetsző erekkel különbözött a mórokétól. (⇒) A magyarba főleg a német nyelvből került. (⊕) A *kékszakáll* szóhoz vö. ném. *Blaubart*; ang. *Bluebeard*; fr. *Barbe-Bleue*; stb.: 'kékszakáll'. A francia nyelvi hatás által vált elterjedté, Ch. Perrault francia író (1628–1706) mesefigurájának nevéből: Raoul, Chevalier *Barbe-Bleue* 'Kékszakáll lovag' megölte a feleségeit, akik nem engedelmeskedtek parancsának. (⇒) A magyarba a francia, ill. a német irodalmi nyelv közvetítésével került. (⊕) Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *vérű* (< →*vér*).

📖 TESz. *kékharisnya* a., *kékszakáll* a., *kékvérű* a.; EWUng. • Vö. *harisnya, kék, szakáll, vér*

keki A: 1908 *kaki* (NSz.); 1914 *khaki* (RévaiLex.); 1951 *keki* (Terényi: IdSz.) **J:** <MN> 1908 'zöldes szürkésbarna (szövet) | khakifarbig' (NSz.) (†) | <FN> 1914 'zöldes szürkésbarna szövet | gelbbrauner Stoff' (RévaiLex. 11: 126)

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Khaki*; ang. *khaki, khakee*; fr. *kaki*; stb.: 'keki, zöldesbarna szín', (a németen kívül) 'kekiszínű' is. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< hind. *khākī* 'poros, földszínű']. Forrása: újperzsa *hāk* 'por, föld'. (⇒) A magyarba angol és német

közvetítéssel került. ☐ A *keki* alak a szó téves angol kiejtéséből keletkezett, de – a *kaki* (→*kakál*) szóval való hasonlóság elkerüléséért – eufemizmus is lehet.

☐ TESz. *khaki* a.; EWUng.

kéknyelű A: 1820 *kéknyelű* (TudGyűjt. 4/7: 115); 1833 *Kék-nyelű* (Kassai: Gyökerésző 2: 222) **J:** 'egy fajta szőlő, ill. a belőle szűrt fehér bor | Weinsorte'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ☐ Főnevesüléssel a →*kék* + →*nyél* szó -ű melléknévképzős *nyelű* származékának jelzős alárendelő összetételéből keletkezett. A megnevezés alapja, hogy a szőlőfajtának kékes levélnyele van és a szőlő szára is kékespiros színű. Ehhez hasonló szószerkezethez vö. →*hárslevelű*. Leginkább a *badacsonyi kéknyelű* 'badacsonyi fehérbor' (1957: NSz.) borfajta megnevezéseként él.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *kék*, *nyél*

keksz A: 1873 *cakes-szel* (NSz.); 1912 *keksz* (RévaiLex. *Cakes* a.) **J:** 'száraz, hosszan eltartható, lapos teasütemény | Keks' #

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. *Keks* 'száraz kétszersült' [< ang. *cakes* [többes szám] 'torta, süremény; kalács, piskóta']. ☐ Megfelelői: szbhv. *keks*; cseh *keks*; stb.: 'keksz, aprósütemény'. ☐ A rövid *e* és a jelentés az angoltól való közvetlen átvételt kizárják. Az első magyar adat az angol írásmódot követi.

☐ Nyr. 86: 330; TESz.; NytudÉrt. 93: 55; EWUng. • Vö. *koh*

kel¹ A: 1193 *areínqueleu* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 55); 1372 u./ *felkele*, *kewltuala* (JókK. 4: 78); 1416 u./¹ *Felkél* (BécsiK. 161); 1416 u./² *Kél'* fel [l-j] (MünchK. 9ra); 1519 ffel *kýlween* [sz.] (JordK. 52); 1521 *kwlt* (MNY. 9: 445); 1531 k. s-fel *kelle* (MKsz. 1984: 231); 1539 *Keelfel* (KulcsK. 10) **J:** 1. 1193 ? 'helyét változtatja, megy, jön stb. | gehen, wandern' (ÓMOlv. 55) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 62); 2. 1264/ ? 'keletkezik, származik; kikerül | entstehen, stammen; herauskommen' (MNY. 10: 82), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 150); 3. [főleg *fel~*] 1372 u./ 'fektéből, ültéből feláll; felébred | aufstehen; erwachen' # (JókK. 4); 4. [főleg *ki~*] 1372 u./ '⟨növény, növényi rész⟩ kibújik, kihajt, kinő | aufkeimen' # (JókK. 78); 5. [főleg *ki~*] 1384 'tojásból, petéből kibújik, életre kel | aus dem Ei schlüpfen' # (Oklsz. *költ* a.); 6. 1405 k. '⟨nap, hold, csillag⟩ feltűnik az égbolton | aufgehen ⟨Gestirn⟩' # (SchlSzj. 125.); 7. 1416 u./¹ 'felkerekedik, vmely cselekvésre indul, cselekvésbe kezd | sich aufmachen ⟨etw zu tun⟩' (BécsiK. 1); 8. [főleg *fel~*] 1416 u./¹ 'támad vki ellen; fellázad | angreifen; sich empören' # (BécsiK. 234); 9. [főleg *fel~*] 1416 u./¹ 'újra erőre kap | wieder zu Kräften kommen' (BécsiK. 256); 10. [főleg *meg~*] 1416 u./² '⟨tészta erjesztő anyagtól⟩ megdagad, duzzad | aufgehen ⟨Teig⟩' # (MünchK. 20ra); 11. [főleg a *kelt*, *költ* (múlt idő, E/3.)] 1498 '⟨levél, irat keltezését bevezető szóként⟩ íratott, keletkezett, kibocsátott | (ein Schriftstück) wurde ausgestellt, gegeben' (MNY. 32: 53); 12. [főleg *el~*] 1526 '⟨pénz, anyag, áru⟩ fogyni, kiadásra, felhasználásra, eladásra kerül | ausgehen ⟨Geld, Vorrat⟩' # (Oklsz. *elkel* a.); 13. [főleg *el~*] 1535 k. 'kádba vész, elvesz; elmúlik | verlorengelien; verschwinden' (Zay: Lánd. 65.); 14. 1551 '⟨kelés, daganat⟩ nő, keletkezik; ⟨testrészt⟩ gyulladásba jön, meggyűlik, megdagad | entstehen, wachsen ⟨Geschwür⟩' (NySz.); 15. [ma csak *el~*] 1597 'jól jön, szükséges | nötig sein' (NySz.) **Sz:** ~t 1264/ *Ogogkelthew* [sz.] [HN.] 'kifejt, kibányász | abbauen, fördern ⟨Bergbau⟩' (MNY. 10: 82); 1384 'fiókat kikelt | ausbrütten' (Oklsz. *költ* a.) | ~et 1295 *Vyzkeleth* [HN.] 'átkelőhely | Übergangsstelle' (FNESz. *Vízkelet* a.); 1525 k. 'eredet, forrás | Ursprung' (Gl.); 1806 'dátum, időpont | Datum' (NSz.) | ~tés [főleg *fel~*] 1416 u./¹ *felkoltéfn* (BécsiK. 41) | ~ette 1416 u./² *felkeltetté* ⟨HAT-I IGENÉV⟩

(MünchK. 53va) | ~**és** [főleg *fel*~] 1416 u.³ *fel kelesről* (AporK. 54) | ~**endő** 1413 u.³ *kelendő* <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (NSz.); 1628 *elkelendő* 'közkedvelt, keresett | gängig' (MNY. 69: 108); 1653 'kiállított, megírt, kiadott, befejezett {akta, irat} | auszustellend, zu fertigend {Akte}' (MNY. 69: 108) | ~**őség** 1490 k. *rekeleség* '(pénz)díj, illeték | Gebühr {Betrag}' (NagyvGl. 238.)

■ Örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *köl-* 'feláll, felemelkedik; megérkezik, partra ér, kiköt'; osztj. (V.) *kül-* 'felszáll, felemelkedik; partra száll, felkel'; – zürj. (Sz.) *kel-* '(vízben) gázol'; votj. (Sz.) *kol-* 'vízbe lép'; cser. (KH.) *kelä-* '(vízben, hóban, mocsárban) gázol'; md. (E.) *kele-*, (M.) *käl'e-* 'ua.'; ? finn *kahlaa-*, *kaalaa-* 'ua.; nehezen halad'; lp. (norv.) *galle-* 'ua.; belegázol vmibe' [ugor **kälä-* 'felszáll, felemelkedik, felkel, feláll' < ? fgr. **kälä-* '(vízben) gázol']. Amennyiben a finn-permi szó idetartozik, akkor a 'vízben gázol' > 'partra száll' > 'felemelkedik, felkel' jelentésfejlődéssel számolhatunk. (≈) Megfelelői: juk. *kel-* 'jön, megy'; török *kel-* 'jön, közeledik'. (△) A szó belseji *ö*-t tartalmazó változatok a toldalékolt alakoknál, valamint a származékszavakban az *lt* mássalhangzótorlódás labializáló hatására keletkeztek; az *é*-s (< *ē*) és *i*-s változatok ugyancsak másodlagosak. Az ige sokrétű jelentései közül jó néhány már az ősmagyar korban ismert lehetett.

📖 Szinnyei: NyH.; Collinder: FUV.; SKES.; TESz., *kelet*³ a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *előkelő, fenn-, kelekólál, kelepícel, kelés, kelet², keletkezik, kelevény, kerekedik, kikelet, költ¹, költ², költözik, nap-*

kel² A: 1770 *Kel, Kéel* (MNY. 60: 365); 1796 *kely*-káposzta (NSz.); 1812 *Köhl* káposzta (MNY. 65: 337) **J:** 'rücskös levelű káposztaféleség | Wirsingkohl (Brassica ol. var. sabauda)'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kəl, köl*, (Kr.) *kêl*, (T.) *keel*: 'kelkáposzta', – ném. *Kohl* 'káposzta' [< lat. *caulis* 'torzsa, szár; káposzta']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *këlj*; cseh (N.) *kel*; szlk. *kel*: 'kelkáposzta'. (△) A szó leggyakrabban a *kelkáposzta* 'ua.' (1774: NSz.) összetételben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karalábé, karfiol*

kelekóla → *kelekólál*

kelekólál × **A:** 1813 *kelekólál* (Kreszn.); 1834 *Kele-bóbál, Kele-kolál* (Kassai: Gyökerésző 3: 133) **J:** **1.** 1813 '⟨szél⟩ irányát változtatja, ide-oda fordul, forog | sich hin und her wenden, umschlagen {Wind}' (Kreszn.) (↑); **2.** 1834 'jár-kel, kószál, csavarog | hin und her gehen, sich herumtreiben' (Kassai: Gyökerésző 3: 133) (↑); **3.** 1857 'tántorog | taumeln' (MNyszet. 2: 412); **4.** 1885 'körben forog, lóbálódzik | sich drehen, schwingen' (Nyr. 14: 190); **5.** 1893 'értelem nélkül, össze-vissza beszél | sinnlos schwatzen' (MTsz.)

kelekóla × **A:** 1831 *kelekóla* (Kreszn.); 1865 *Kelebóla* (CzF.) **J:** <MN> **1.** 1831 'tekert, csavart, tekervényes | gewunden' (Kreszn.) (↑); **2.** 1865 'szeleburdi, hebehurgia; eszelős, hülye | schusselig, übereilt; wahnwitzig, irrsinnig' (CzF.); **3.** 1878 'rendetlen; idomtalan | unordentlich; unförmig' (Nyr. 7: 430)

kelekótya **A:** 1846 *kelekótya* (NSz.); NYJ. *gelegótya* (ÚMTsz.) **J:** 'hóbortos; szeleburdi | rappelig; schusselig'

■ Összetett szó, ikerszó. | (△) Az alapszó a *kelekólál* lehetett. Ez a →*kel*¹ 'megy, jár' -*e* folyamatos melléknévi igenévképzős alakja + a *kólál* 'kóborol, csavarog, kószál' (→*kórász*) összetétele.

■ A **kelekóla** valószínűleg elvonás. | (△) A *kelekólál* szóból lett elvonva.

■ A **kelekótya** népetimológia hatására keletkezett. | ⊕ A *kelekóla* szóból alakulhatott ki; a szóban a →*kótyagos* jelentése érzékelhető.

📖 TESz., *kelekótya* a. is; EWUng. • Vö. *kel*¹, *kórász*

kelekótya → *kelekólál*

kelence × **A:** 1423 ? *Gelenczemezeu* [HN.] (Nyr. 105: 355); 1462 *Kelencze* (Csánki: TörtFöldr. 1: 557); 1524 *kelencze* (MNY. 13: 123); 1627 *Meh kelencze* (MNY. 80: 249); 1676 *kélencz* (MNY. 80: 249); 17. sz. *kölöncze* (Ethn. 67: 461) **J:** 'egy fajta (körülkerített) méhes | Art (umzäunter) Bienenstand'

■ Valószínűleg szláv jövevényszó, megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Nyugati szláv vagy ukrán jövevényszó. | ⊕ Vö. cseh (N.) *kalenice* '(eredetileg: iszapos szalmakötegekkel befedett) tetőgerinc'; szlk. (N.) *kalenica* 'tetőgerinc'; le. *kalenica* 'ua.'; ukr. (N.) *калініця* 'a tetőgerinc befedéséhez használt iszapos szalmaköteg' [< szláv **kalъ* 'iszap, sár, üledék']. **2.** Szláv, esetleg orosz jövevényszó. | ⊕ Vö. or. (N.) *кладница* 'boglya, kazal; farakás; körülkerített hely, ahol a kéveszárító állványok állnak' [< szláv **klad-* 'fektet, helyez']. Vö. még f.-or. (N.) *кладъ* 'állvány a méhkaptáraknak a fákon'.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az első származtatásnak főleg jelentéstani nehézségei vannak, a másodiknak fonetikai: a magyar szó ugyanis palatális hangrendű. ⊕ Más származtatások különböző szláv nyelvekből kevésbé valószínűek.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 261; Ethn. 67: 455; TESz.; Nyr. 105: 355; EWUng. • Vö. *kalangya*, *kálista*

kelengye **A:** 1592 *kelengyere* (SzT.) **J:** 'hozomány, kiházasítás(i tárgyak) | Aussteuer'

■ Vitatott eredetű. | **1.** Belső keletkezésű, egy származékszó szófajváltása. | ⊕ Főnevesült beálló melléknévi igenév *-nde* (~ *-ndő*) képzővel a →*kell* 'szükséges, fontos' *kel* változatából. – A *d > gy* palatalizációhoz vö. →*frigy*, →*mezsgye* stb. Az eredeti jelentése 'szükséges dolog' lehetett. **2.** Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. (k.) *clenodia* [többes szám] 'kincs, drágaság, ékszer', (h.) 'hozomány' [?gör. *κλεινώδιον* 'kincs, drágaság, érték'].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNY. 51: 340, 63: 482; TESz.; EWUng. • Vö. *kell*

kelep → *kelepel*

kelepce **A:** 1213/ ? *Kelepc* [SZN.] (VárReg. 168.); 1560 k. *kelepche* (GyöngySzt. 2479.); 1707 *Kelépcze* [? ɔ: *Kelepce*] (MNY. 8: 128); 1723 *kelepcsés* [sz.] (NySz.); NYJ. *kerepce* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1560 k. 'csapda, hurok | Fallstrick, Falle' (GyöngySzt. 2479.) (↑); **2.** 1598 'ravasz cselvetés | hinterlistige Nachstellung' # (NySz.); **3.** 1921 'a motolla felső része | oberer Teil einer Haspel, der aus einem Stab mit Querstäben an den Enden besteht' (ÚMTsz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | ⊕ Szlk. *klepec* 'csapda, kelepce; alattomos cselfogás', (N.) *klepce* [többes szám] 'csapda, kelepce'; – le. (N.) *klepiec*, *klepce* [többes szám] 'ua., csapda, cselvetés'; or.-e. szl. *кленць, кленьця* 'ua.'; or. (N.) *клєнци* [többes szám] 'csapda a menyétféléknek, rókáknak, nyulaknak'; stb. [< óe. szl. **klerьсь*

'csapda', tkp. 'kattanó, becsapódó eszköz' < szláv **klapati* 'odacsap'>. ☹ A 3. jelentés metafora.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 122; AkNyÉrt. 20/3: 55; Kniezsa: SzlJsz. 261; TESz.; EWUng. • Vö. *kalapál*

kelepel [1] **A:** 1566 *kelepelni* [sz.] (NySz.); 1585 *kelepőlo* [sz.] (Cal. 272); 1784 *kerepelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1795 k. *kereplő* [sz.] (NSz.); 1800 *kerepül* (NSz.); 1863 *kölöpölése* [sz.] (NSz.); 1865 *kerepel* (CzF.) **J:** 1. 1566 'fecseg, locsog | schwatzen, plappern' (NySz.) (↑); 2. 1585 'csattogó, zakatoló hangot ad, kerepel | rasseln' (Cal. 272) (↑); 3. 1585 'csörét összeverve hangot ad <gólya> | klappern (Vogel, haupts. Storch)' # (Cal. 459); 4. 1863 'körülrepdes | umflattern, umschwirren' (NSz.) (↑)

kelep **A:** 1673 *kelepeckel* (NySz.); 1792 *Kerep* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kerepelni* a.) **J:** <FN> 1. 1673 'kereplő | Rassel' (NySz.) (↑); 2. 1837 'fecsegő vénasszony | plapperndes altes Weib' (NSz.); 3. 1869 'átfordulás, átlendülés a nyújtón | Umschwung am Reck, Welle im Turnen' (Bánhidi: Sportny.); 4. 1883 'a gólya kelepelése | Klappern des Storches' (NSz.) | <isz> 1879 'a gólya kelepelését utánzó szóként' | <zur Nachahmung vom Klappern des Storches>' (NSz.) **Sz:** ~**ce** 1789 'kereplő | Rassel' (NSz.) | ~**cél** 1799 *Keleptzélni* [sz.] 'csörömpöl, zörög, csörget | rasseln' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kelepel** onomatopoetikus eredetű. | ☹ A tö a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a *karattyol* tövével. A szóvég gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ném. *klappern* 'csörömpöl, zörög; kelepel <gólya>'; ol. *glottorare* 'kelepel <gólya>'; stb.; vö. a →*kalapál* szláv elődeit is. A *kelepel* alak és a *kerepel* változat között részleges szóhasadás ment végbe: a *kelepel* szó a 3. jelentésben került az irodalmi nyelvbe, a *kerepel* használata többnyire a 2. jelentéshez kapcsolódik. A 4. jelentés metonímia a 3. jelentés alapján.

■ A **kelep** valószínűleg elvonás. | ☹ A *kelepel*-ből lett elvonva. A főnévi 2. jelentéshez vö. ném. *Ratsche* 'kereplő, csörgő; fecsegő ember'. A 3. jelentés keletkezése a kereplő forgó mozgásával magyarázható.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ Ugyanebből a töből egy játszi gyakorító igeképzővel: *kelepicél* 'kelepel' (1799: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Klappern* a.). Idetartozik a nyelvjárási *kerepő* 'kereplő, csörgő' (1801: NSz.), ugyanabból a töből főnevesült -ő képzős folyamatos melléknévi igenévként.

📖 Nyr. 32: 471; TESz., *kelepicél* a. is, *kerepel* a. is; EWUng. • Vö. *karattyol*, *kolomp*

kelepicél × **A:** 1784 *keleptzél* (Baróti Szabó: KisdedSz. 43); 1834 *Kelepitzél* (Kassai: Gyökerésző 3: 133); NYJ. *keleficél* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1784 'kóborol, csatangol | sich herumtreiben' (Baróti Szabó: KisdedSz. 43) (↑); 2. 1834 'rugdalózik, hánykolódik; vergődik a vízben | strampeln, sich herumwerfen; im Wasser zappeln, herumgeworfen werden' (Kassai: Gyökerésző 3: 133) (↑)

■ Származékszó. | ☹ A →*kel*¹ 'megy, jár' igéből játszi gyakorító igeképzővel. A 2. jelentéshez vö. *kelet* 'gázló' (→*kel*¹); az →*evickél* hatásával is lehet számolni. – Onomatopoetikus eredetű szóként való értelmezése nem meggyőző; a *kelepcél* alakkal homoním igéhez vö. →*kelepel*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kelés **A:** 1405 k. *keles* (SchlSzej. 1970.); 1577 k. *Kellyfnek* (OrvK. 528); 1588 *kilesrűl* (NySz.); 1604 *Kélis* (Szenczi Molnár: Dict. *Suppuratum* a.); 1604 *Kelyés* (Szenczi Molnár: Dict.); 1739 *kellyés* (NSz.); NYJ. *kelléses* [sz.] (MTsz.); *kilyís* (Nyatl.) **J:** 'a szőrtüszők, faggyúmirigyek gennyes gyulladása, furunkulus | Furunkel' # **Sz:** ~**es** 1405 k. *kelefes* (SchlSzej. 1971.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kel*¹ 'keletkezik; növekszik' + -és névszóképzős alakja. A megnevezés alapja, hogy egy kelevény a bőrből nő ki Hasonló szemlélethez vö. →*kelevény*. A szó a világos felépítése ellenére meglehetősen korán elkülönült a →*kel*¹ szótól.

📖 Nyr. 70: 102; TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kelet¹ **A:** 1539 *keletre* (KL. 191.) **J:** 1. 1539 'az az égtáj, ahol a Nap felkel | Osten, Ost' # (KL. 191.) (↑); 2. 1831/ 'a Közép-Európától keletre lévő területek, főleg Ázsia mérsékelt és meleg égövi részei | Orient, Morgenland' # (NSz.)

■ Egy összetételi utótag önállósodásával jött létre. | ⊕ A (R.) *napkelet* (→*nap*⁻¹) szóból keletkezett; az alaktanához vö. →*nyugat*. Hasonló szemlélethez vö. csuv. *χəveltuxâš*; tat. *köncâγâš*: 'kelet', tkp. 'napkelet'. A 2. jelentés metonímia.

📖 MNy. 2: 315; TESz. *kelet*² a.; MSFOu. 185: 62; EWUng. • Vö. *nap*-

kelet² **A:** 1630 *keleti* (NySz.) **J:** 1. [csak birtokos személyjellel] 1630 'vminek értéke; vminek érvényessége | Wert; Geltung' (NySz.) (↑); 2. [csak birtokos személyjellel] 1651 'vminek, vkinek megbecsülése | Wertschätzung' (Zrínyi: MM. 1: 10); 3. [főleg birtokos személyjellel] 1754 'vminek szokásos, divatos, felkapott volta, kedvező fogadtatása | günstige Aufnahme' (NSz.); 4. 1768 ? '(árunk) kelendősége, kapós volta | (guter) Absatz (Verkauf)' # (NSz.), 1787 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kel*¹ 'elfogy, kifogy <penz, készlet>' + -*et* névszóképzős alakja; vö. *fűzet* (→*fűz*¹), *gyülekezet* (→*gyűlik*) stb. Hasonló szemlélethez vö. *kelendő* (→*kel*¹) származékszó.

📖 TESz. *kelet*¹ a.; EWUng. • Vö. *kel*¹

keletkezik **A:** 1779 *keletkezett* (Szily: NyÚSz.); 1825 *keletkezik* [▽] (NSz.); 1835 *köletkezik* (Kunoss: Gyal. *Emanál* a.); NYJ. *kelyetkëzik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1779 ? 'megy, halad; tovább megy | (voran)gehen; weitergehen' (Szily: NyÚSz.) (↑), 1807 'ua.' (Szily: NyÚSz.); 2. 1779 ? 'létrejön, támad | zustande kommen' # (Szily: NyÚSz.) (↑), 1831 'ua.' (Kreszn.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kel*¹ 'megy, jár; keletkezik, létrejön' ige -*kezik* visszahatói igeképzős alakja; vö. *érkezik* (→*ér*²); *jelentkezik* (→*jelent*) stb. A szó belseji *t* mozzanatos képző lehetett. A 2. jelentéshez vö. még →*kerekedik*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kelevény **Δ A:** 1489 k. *Kelewenrewl* (MKsz. 1895: 115); 1551 *keleueny* (NySz.); 1676 *kelevinyre* (NSz.); 1838 *Kőfíny* (Tsz.) **J:** 'kelés, furunkulus | Schwäre'

■ Származékszó. | ⊕ A →*kel*¹ 'megy, jár; keletkezik, létrejön' + -*vény* névszóképzővel keletkezett; vö. →*eresztvény*, →*sövény* stb. Hasonló szemlélethez vö. →*kelés*.

📖 Nyr. 70: 102; TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kelevéz A: 1273 ? *Keleuez* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 4: 30); 1395 k. *kereuel* (BesztSzj. 129.); 1397 ? *Keleuiz* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 618); 1405 k. *kereuez* (SchlSzj. 633.); 1628 *kelevézes* [SZ.] (NySz.); 1660 k. *Kelevészt* (NySz.); NYJ. *kelevisz* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1273 ? 'egy fajta dárdaszerű szálfelegyver | Art Lanze; Eisenspitze der Lanze' (Wenzel: ÁÚO. 4: 30) (↑), 1395 k. 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.); **2.** 1838 'különféle célokra használt pózna, rúd | Holzstange; Pfahl' (Tsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ☉ A *kereuel* változat a →*gerely* hatására utalhat. A 2. jelentés metafora. ☉ Ma az 1. jelentésben főleg történelmi műszóként ismert.

📖 TESz.; EWUng.

kell A: 1372 u./ *kel*, *kell* (JókK. 84, 6); 1416 u./¹ *kèllènè* (BécsiK. 53); 1511/ *köll* (TörtTár 1903: 418); 1518 k. *keelnek* (SándK. 10); 1519 *kelly* (LányiK. 35); 1556 *kely* (SoprSz. 33: 168); 1568 *köl* (NySz.); 1682 *le-kéne* (NySz.); 1773 *kék* (NSz.); 1846 *kőne* (NSz.) **J: 1.** 1372 u./ 'szükség van rá | nötig sein' # (JókK. 84); **2.** 1372 u./ 'tetszik; jólesik | gefallen, angenehm sein' (JókK. 6); **3.** 1372 u./ 'kötelességszerű, kényszerű <vmit megtenni> | müssen, sollen' # (JókK. 5); **4.** 1372 u./ 'ajánlatos, célszerű <hogyan cselekedni> | ratsam sein' # (JókK. 5); **5.** 1372 u./ 'valószínű <vminek a ténye, bekövetkezése> | wahrscheinlich sein' # (JókK. 98); **6.** 1416/² 'elkerülhetetlen, szükségszerű <vminek a megtörténte, bekövetkezése> | unerlässlich sein' # (MünchK. 32vb) **Sz: ~ő** 1372 u./ *kelewutat* 'kellemes, kedves, tetsző | angenehm' (JókK. 6); 1416 u./² 'szükséges, kellő | nötig' (MünchK. 10vb); 1508 'alkalmas, megfelelő, illő | geeignet, passend' (DöbrK. 79) | ~**et** [főleg birtokos személyjellel] 1372 u./ *kellettfegenek* [sz.] 'kényszerűség, szükség(szerűség) | Notwendigkeit' (JókK. 78); 1416 u./³ *iol kellettetedben* 'tetszés | Belieben, Gefallen' (AporK. 87) | ~**etik** 1372 u./ *kelletek* 'tetszik, kell | gefallen' (JókK. 98) | ~**etség** 1372 u./ *kellettfegenek* 'szükséges mérték | gehöriges Maß, Soll' (JókK. 78) | ~**etlen** 1416 u./¹ *kèllètlèn* (BécsiK. 8) | ~**etet** 1416 u./³ *iol kelletteteiben* 'tetszés | Gefallen' (AporK. 72) | ~**őség** 1490 k. *rekelefege* 'fizetendő díj | Entgelt, Gebühr' (NagyvGl. 238.) | ~**et** 1508 *kelletheffvők* [sz.] 'megkedveltet vkivel vmit | angenehm machen' (DöbrK. 239) | ~**ék** 1836 *kellékekkel* 'vmihez szükséges, milyen felszereléshez tartozó tárgy | Requisit' (LiteraturaiL. 1836. máj. 13.: 153); 1837–1843/ 'elengedhetetlen feltétel; követelmény, tartozék | Erfordernis, Erforderung' (NSz.); 1921 'vmely ruházkodási tárgy készítéséhez szükséges mellékanyag, apróság | Zubehör' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ☹ Zűrj. (Sz.) *kol-* 'szükséges, fontos'; votj. (Sz.) *kul-* 'ua.'; cser. (KH.) *kel-* 'ua.; muszáj'; md. (E.) *kel'ge-*, (M.) *kel'go-* 'szeret, óhajt'; lp. (norv.) *gál'gá-* 'muszáj, szükséges' [fgr. **kelke-* 'szükséges, fontos, muszáj, kell']. ☉ A magyar *ll* a **ly* közbenső fokozat révén az eredeti **lk* hangkapcsolatból származik; vö. →*áll*¹, →*váll* stb. A *kéne* (< *kellene*) és a *kék* (< *kellenék*) feltételes alakok, és a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkeztek pótlónyúlással. A 2., metonimikus jelentéshez vö. →*kellemes*; vog. (É.) *ēr-* 'kell' : (K.) *ērp* 'kedves személy, szerető'; vö. még a mordvin szó jelentését (↑). A 3–6. jelentés főnévi igenévvel szerepel alanyként vagy alanyi mellékmondatként, néha részeshatározói esetben is. ☹ A *kellék* nyelvújítási származékszó, az alapjelentése 'vmi elengedhetetlen, feltétlenül szükséges'.

📖 MNy. 37: 249; TESz., *kellék* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kelengye*, *kellemes*, *kellőközép*

kellem → *kellemes*

kellemes A: 1285/ ? *Kelemes* [HN.] (MNL (OL) Dl. 57319); 1533 *Kelemes* hal (Murm. 1149.); 1566 *kellemés* (Heltai: Fab. 154); 1577 *kellemes* (KolGl.); 1803/ *kellemössen* (NSz.); 1804 *köllemes* (NSz.) J: 1. 1285 ? 'kedvező hatást, jóleső érzést keltő (dolog, helyzet, jelenség) | angenehm' # (MNL (OL) Dl. 57319) (↑), 1566 'ua.' (Heltai: Fab. 154) (↑); 2. 1533 'alkalmas; megfelelő, odartartozó | geeignet; entsprechend' (Murm. 1149.); 3. 1575 'megnyerő viselkedésű, rokonszenves, kedves (személy) | liebenswürdig (Person)' # (Heltai: Krón. 111v.)

kellemetes × A: 1372 u./ *iokellemeteffeget* (JókK. 5); 1416 u./¹ *kèllèmètes* (BécsiK. 79); 1493 k. *kellemethews* (FestK. 159); 1515 *kelmetes* (LevT. 2: 2); 1559 *kellyemetes* (Sztárai: ComLep. 16); 1751 *köllemetes* (NSz.); 1805 *kèllemetès* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'tetsző; jóleső, kedves | gefällig; angenehm' (JókK. 5) (↑); 2. 1372 u./ 'szükséges; hasznos | nötig; nützlich' (JókK. 140); 3. 1794 ? 'kelendő | gangbar' (NSz.), 1879 'ua.' (Nyr. 8: 186) Sz: ~**ség** 1372 u./ *iokellemeteffeget* 'helyeslés, tetszés, siker | Beifall' (JókK. 5) (↑); 1416 u./¹ 'szükségesség, hasznosság, szükséges dolog | Bedarf; das Nützliche' (BécsiK. 158)

kellemetlen A: 1519 *kellemetlen* (CornK. 152) J: 1. 1519 'nem tetsző, nem rokonszenves (személy) | unsympathisch (Person)' # (CornK. 152) (↑); 2. 1808 'nyugtalanító, kínos érzést keltő (élmény, helyzet, jelenség) | unangenehm' # (Sándor I.: Toldalék) Sz: ~**kedik** 1842 *kellemetlenkedhetnék* (PestiH. 1842. ápr. 3.: 232); 1884 *kellemetlenkedik* (NSz.)

kellem Δ A: 1787 *kellemed'* (MNY. 6: 355); 1806/ *kelemjeivel* (NSz.); 1812 *köllemei* (NSz.) J: 'tetszést, vonzalmat ébresztő, kellemes érzést keltő tulajdonság, dolog, jelenség | Anmut'

■ A szócsalád alapja, a melléknév származékszó. | (Δ) A →*kell* 'szükséges, fontos; kellemes' szóból keletkezett. A szóvégek különböző melléknévképzők; vö. *türelmes* (→*tűr*), *szerelemes* (→*szerelem*), ill. *vizetlen* (→*víz*) stb. A szó belseji *m* mozzanatos képző vagy névszóképző lehetett. A *kellemés* változatban a szó belseji *é* esetleg analógiás hangzónyúlással keletkezhetett.

■ A **kellem** elvonás. | (Δ) A nyelvújítás korában a melléknévből jött létre elvonással.

TESz.; EWUng. • Vö. *kell*

kellemetes → *kellemes*

kellemetlen → *kellemes*

kellőközép × A: 1585 *Kellő középi* (Cal. 180); 1604 *Küllőközepi* (Szenczi Molnár: Dict. Céntrum a.); 1655 *Köllőközép* (NySz.) J: 'a (pontos) középe vminek, középpont | (genaue) Mitte, Mittelpunkt'

■ Összetett szó. | (Δ) A →*kell* folyamatos melléknévi igenévi *kellő* 'alkalmas, megfelelő, helyes' alakja + a *közép* jelzős alárendelő összetétele. A szó belseji *ü* a →*küllő*¹ analógiájára keletkezett népetimológia útján. Az összetett szó többnyire E/3. személyű -e birtokos személyjelet tartalmaz, vagy különböző határozóragokat (-n, -ben). (◊) Ugyanazokkal a tagokkal alkotott szószerkezetek más végződésekkkel: *kellős közepében* 'kellős közepén, bent; (egyenesen v. pontosan) közepén' (1759: NSz.); *kellődös közepén* 'ua.' (1810: NSz.) stb. (Δ) A magyarázat, miszerint az előtag a →*küllő*¹ szóval azonos, kevésbé valószínű.

MNY. 62: 399, 65: 63; TESz. *kellő* a.; EWUng. • Vö. *kell*, *közép*

kelme A: 1801 *Kelme* (Pápai Páriz–Bod–Eder: Dict.) J: 1. 1801 'anyag (a legáltalánosabb értelemben) | Materie' (Pápai Páriz–Bod–Eder: Dict.) (↑); 2. 1838 'textilanyag, szövet | Stoff,

Tuch, Gewebe' (Tzs.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Eredetileg egy földrajzilag erősen korlátozott székely nyelvjárási szó, amely a nyelvújítás korában terjedt el. Ma a 2. jelentése él.

📖 TESz.; EWUng.

kelmed → *kend*

kelta **A:** 1623 *Celtaknakis* (MNY. 74: 510); 1788 u./ *kelta* (NSz.); 1862 *Czeltát* (NSz.) **J:** <FN> 1623 'kelta ember | Kelte' (MNY. 74: 510) (↑) | <MN> 1788 u./ 'a keltákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | keltisch' (Hübner: Lex. *Celták* a.)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *Celtae* [többes szám] 'kelták' [< gör. *κελτοί* [többes szám] 'ua.']; vö. még gör. (kgör.) *κέλται* [többes szám] 'ua.', ez esetleg a latin szó visszakölcsönzése; végeredményben a kelta nyelvből eredhet]. ≡ Megfelelői: ném. *Kelte*; ang. *Kelt*; or. *кельт*; stb.: 'kelta'. ⊕ A régi magyarban a szó eleje *c* és *k* is volt; a szó eleji *k-t* is nemzetközi minta befolyásolta. A *kelta* alak elvonás is lehet a m. *kelták* [többes szám] (< lat. *Celtae* [többes szám]) alakból.

📖 TESz.; EWUng.

kém **A:** 1138/ ? *Keme* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 205); 1372 u./ *kymeluen* [sz.] (JókK. 41); 1416 u./¹ *kémec* (BécsiK. 32); 1553/ *Kümfegben* [sz.] (Tinódi: Cronica C1a) **J:** 1. 1372 u./ 'olyan személy, aki (titokban) vkit megfigyel, vmit kifürkész, kipuhatól | Späher' (JókK. 41) (↑); 2. 1416 u./¹ 'örszem | Wache' (BécsiK. 32) (↑); 3. 1527 'olyan személy, aki állami, katonai titkokat kifürkész és más államnak kiad | Spion' # (ÉrdyK. 396) **Sz:** ~**el** 1372 u./ [sz.] 'megfigyel, felderít | spähen' (JókK. 41) (↑) | ~**el** 1541 meg *kimlélnek* (Sylvester: ÚT. 2: 122) | ~**kedik** 1700 *kémkedem* (Szily: NyÚSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A *kémel*, *kémlél* származékszó a kifejezés eredeti, általánosabb 1. jeletését őrzi.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

kemence **A:** 1156 ? *Kemence* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238264); 1395 k. *kemenche* (BesztSzj. 520.); 1416 u./¹ *kémencè* (BécsiK. 127); 1456 k. pelfh *chemjynchebe* (SermDom. 2: 510); 1500 *Kemewnczes* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1519 *kemeenczeből* (JordK. 53); 1805 *kémencze* (NSz.) **J:** 1. 1156 ? 'sütésre, fűtésre stb. használatos tűzhelyféle, ill. olyan, tűzálló anyagból készített berendezés, amely hevítésre, olvasztásra, izzításra stb. való | Bauern-, Back-, Schmelzofen usw.' # (MNL (OL) Dl. 238264) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 520.) (↑); 2. [~ *kőszikla*] 1791 'földpátból, kvarcból stb. álló kőzet, gneisz | Gneis' (NSz.)

■ Valószínűleg szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. *kamenica* 'agyagedény, cserépedény; kőfejtő, kőbánya'; szlk. *kamenica* 'agyagedény, cserépedény; kőház', (N.) 'kőfejtő, kőbánya; kőkocka, kőlap'; or. (N.) *каменница* 'kőből rakott kemence az északi oroszok gőzfürdőjében'; stb. [< szláv **kamen-* 'kő']. ⇒ ⊕ Az átadó nyelv és az átvétel ideje bizonytalan. ⊕ A származtatás nehézsége, hogy a magyar 1. jelentés pontos előzménye a szláv nyelvekből nem azonosítható. A magyarázatot támogatja azonban, hogy ez a jelentéstani különbség metafora (és metonímia) által áthidalható; a hangalak még határozottabban emellett a származtatás mellett szól. A régi helynév szláv névadáson is alapulhat. A 2. jelentés a lat. (tud.) *Saxum fornacium* 'gnájsz,

gnejsz', 'kemenceszíkla'. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *kemenke* 'kályha, kemence' (1395 k.: BesztSzj. 518.).

☞ NéprÉrt. 19: 11; Kniezsa: SzlJsz. 261; TESz.; MűvHagy. 19: 97; MNy. 83: 345; EWUng.

kemény A: 1211 ? *Kemend* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 1267 *Kemyn* [szN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *kemen* (JókK. 37); 1416 u./¹ *kēmēn* (BécsiK. 92) J: 1. 1372 u./ 'nehezen elviselhető; súlyos | schwer zu ertragen; schwierig' (JókK. 37) (↑); 2. 1372 u./ 'rideg, szigorú; könyörtelen | streng, barsch; unbarmherzig' (JókK. 52); 3. 1372 u./ 'vad, kegyetlen, durva | wild, schonungslos, grob' (JókK. 146); 4. 1372 u./ 'zord (időjárás) | rauh (Wetter)' (JókK. 28); 5. 1405 k. 'szilárd, nyomásnak ellenálló | hart, steif' # (SchlSzj. 2062.); 6. 1462 ? 'állhatatos, kitartó; szívósan, bátran helytálló | fest; stramm' # (RMKT. 1²: 459), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 28); 7. 1533 'fanyar, savanyú, keserű | sauer, herb' (Murm. 2186.); 8. 1742 'értékesnek tartott | hoch eingeschätzt' (NSz.); 9. 1787 'zöngétlen (mássalhangzó) | stimmlos (Konsonant)' (NSz.); 10. 1792 'ásványi sókban gazdag (víz) | an mineralischen Salzen reich, hart (Wasser)' (NSz.); 11. 1802 'dúr (hangsor) | Dur- (Tonleiter)' (NSz.) Sz: ~**edik** 1372 u./ *megkemenedett* (JókK. 52) | ~**ít** 1372 u./ *kemeneytj* (JókK. 53) | ~**ség** 1372 u./ *kemenfejejt* (JókK. 9) | ~**séges** 1372 u./ *kemenfejes* 'szilárd, erős | hart' (JókK. 146) | ~**ségű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *kēmēfēgō* (BécsiK. 78) | ~**kedik** 1490 *kemenkedik* 'kegyetlenkedik, embertelen, ádáz módon viselkedik | grausam sein' (MNy. 62: 81) | ~**ül** 1495 e. *kemenüle* 'megszilárdul, megerősödik | hart werden' (GuaryK. 40) | ~**ító** 1585 *keményítő* 'szilárdítószerszám | Stärke' (Cal. 65)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból magyar képzéssel. | (⊖) A tőhöz vö. md. (E.) *keme*, (M.) *kemä* 'kemény, szilárd'; ? finn *kämä* 'merevség; keménység; ridegség, merevség', *kämeä* 'vastag, kövér, erős'; – ? szelk. *koom* 'kemény, rágós'; ? kam. *komda-* 'edz' [fgr. ? uráli **kämä* 'kemény, szilárd']. A szamojéd szó idetartozása a veláris magánhangzók miatt bizonytalan. (⊖) Megfelelője: juk. *kim* 'ua.'. (⊕) A szóvég -ny névszóképző; vö. →*sovány*, →*vékony* stb. Az elsődleges 5. jelentés konkrét volt. A konkrét és elvont jelentések összefüggéséhez vö. lat. *durus* 'kemény, szilárd (anyag); fanyar, kesernyés (íz); éles, durva (hang); nyers, faragatlan (ember); edzett; szigorú, barátságtalan (időjárás)'; ang. *hard* 'kemény, szilárd; fáradságos, nehéz (út, feladat); kemény, elkeseredett (harc, küzdelem); zord, rideg (időjárás)'; stb.

☞ JSFOu. 30/5: 35; TESz.; MSzFE.; Vir. 1973: 163, 164; SSA. *kämä*¹ a.; EWUng. • Vö. *keménykötésű*

kémény A: 1273/ ? *Kemend* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 294); 1312 ? *Kemund* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 294); 1395 k. *kemies* [ϕ: *kemínes*] (BesztSzj. 509.); 1395 k. *kemjñ* (BesztSzj. 510.); 1405 k. *kemen* (SchlSzj. 1052.); 1533 *Kemón* (Murm. 1743.); 1560 k. *kemenj* (GyöngySzt. 2817.); 1588 *kemelt* (MNy. 62: 108); 1794 *kóménnye* (NSz.); NYJ. *kemēn*, *kímül* (MTsz.); *kímin* (ÚMTsz.) J: 1. 1395 k. 'kandallószzerű tűzhely | Art offene Feuerstelle in Wohnräumen' (BesztSzj. 509.) (↑); 2. 1405 k. 'kürtő; a füstgázoknak a szabadba vezetésére szolgáló építmény | Rauchfang; Schornstein' # (SchlSzj. 1059.); 3. 1828 'kemecepadka; alacsony ülés a kemence előtt | Ofenbank; niedriges Bänkchen vor dem Bauernofen' (TudGyűjt. 10: 72); 4. 1941 'két szikla közötti meredek hasadék | Felsenspalte' (MTurLex. 105)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kfn.) *kāmîn*, *kémîn* 'tűzrakó hely, tűzhely; kémény', – ném. *Kamin* 'nyitott tűzrakó hely a lakásban; kémény; sziklahasadék' [< lat. *caminus* 'tűzrakó hely, tűzhely, kémény']. (⊕) A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján. (⊕) A fonetikai, időrendi és kulturális tények a szláv nyelvekből való származtatás ellen szólnak.

☞ NéprÉrt. 19: 11; MNy. 22: 317; Kniezsa: SzlJsz. 666; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kamin*, *kominár*

keménykötésű **A:** 1876 *keménykötésű* (NSz.) **J:** 'jól megtermett, jó alakú, jó (fel)építésű, stramm | wohlgebaut, stramm'

■ Összetett szó. | (⊕) *A* → *kemény* + a *kötésű* 'köteggel kötött, ill. egy bizonyos testalkatú' jelzős alárendelő összetétele. A *kötésű* a *kötés* (→*köt*) származékszóból keletkezett -ű melléknévképzővel és csak szószerkezetekben adatható. Az összetétel alapja az a nézet, hogy egy egészséges, jó felépítésű, erős ember, ill. fiatal ember erős izomzattal rendelkezik. (⊖) Egyéb megnevezések: (R.) *erős kötésű* 'erős, izmos' (1859: NSz.); *jókötésű* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 520).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kemény, köt*

kémia → *kémikus*

kémikus **A:** 1694 *Chymicus* (MNy. 79: 126); 1767 *Kimikufoknál* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Talcum* a.); 1784 *Chemicus* (NSz.); 1796 *Chémicus* (NSz.); 1798 *Kemikusok* (NSz.); 1809 *Kémikus* (NSz.) **J:** 'vegyszer | Chemiker'

kémia **A:** 1728 *Chymian* (MNy. 79: 126); 1786 *Chemia* (NSz.); 1791 *Kémiai* [sz.] (NSz.); 1794 *kemiások* [sz.] (NSz.) **J:** 'vegyszer, vegyész | Chemie'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *chymicus* 'kémikus' | lat. (k.) *chimia* 'alkímia', (h.) *chimia*, *chemia* 'kémia' [? < arab *kīmiyā* 'kémia, alkímia; elixír; bölcsök köve'; vö. még gör. *χημεία* 'ua.'; az arab és a görög szó közti kapcsolat tisztázatlan]. (≈) Megfelelői: ném. *Chemiker, Chemie*; or. *химик, химия*; stb.: 'kémikus', 'kémia'; vö. még fr. *chimie*; cseh *chimie*; stb.: 'kémia'. (⊕) Az *e* ~ *é*-s alakok német hatást mutatnak. – A *kémikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus* stb. (⊖) Idetartozik: *alkímia* 'az aranycsinálás tudománya, fekete mágia' (1835: Tzs.); a ném. *Alchimie* 'ua.' latinizált átvétele, amely a névelővel használatos arab *al-kīmiyā* alakra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng.

kemping **A:** 1910 *camping-oznak* [sz.] (BpHírlap 1910. febr. 2.: 7); 1957 *camping* [ES. NEM M.] (Bakos F.: IdSz.); 1958 *camping-tábort* (NSz.); 1967 *kemping* (Nyr. 91: 258) **J:** 1. 1910 'üdülés céljából való táborozás sátorban v. lakókocsiban | Kampieren in Zelten od. Autowohnwagen' (BpHírlap 1910. febr. 2.: 7) (↑), 1958 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1959 'táborhely autós turisták, üdülők számára | Campinglager' # (NSz.) **Sz:** ~**ezik** 1910 (BpHírlap 1910. febr. 2.: 7) (↑); 1910 (BpHírlap 1910. febr. 2.: 7) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Camping* 'táborozik'; ang. *camping* 'ua.'; fr. *camping* 'ua.'; táborhely a kirándulók és autósok számára'; stb. Az angolból terjedt el [< ang. *camp* 'táborban elszállásol, táborozik']. Forrása: lat. *campus* 'föld, mező'. (⇒⊕) A magyarba főleg az angol, esetleg a német nyelvből kerülhetett. (⊕) A 2. jelentés önállósodás útján alakulhatott ki a *kempingtábor* (↑) összetételből. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *kámpéroz* ~ *kámpíroz* 'táborozik' (1708: MNy. 79: 504), ennek alapja a ném. *kampieren* 'a szabadban táborozik'.

📖 TESz.; NyudÉrt. 93: 118; EWUng. • Vö. *kampány*

ken A: 1138/ ? *Kene* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1372 u./ meg *kentlenny* (JókK. 93); 1416 u./¹ meg *kènic* (BécsiK. 111); 1512 k. *kezkeueuel* [sz.] (WeszprK. 45); 1524 *kenjed* el (OklSz. *elken* a.); 1536 *keend* (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'puha anyagot vmely felületre vékony rétegben rávisz, ott elsimít; vmely felületet puha anyag vékony rétegével bevon | schmieren; über-, bestreichen' # (JókK. 93) (↑); 2. 1416 u./¹ 'töröl; dörögöl | wischen; reiben' (BécsiK. 111) (↑); 3. [főleg *fel~*] 1416 u./¹ 'felavat <megtisztelő hivatásra> | einweihen' (BécsiK. 179); 4. [*el~*] 1524 'ügyet, bajt, hibát) elsimít, meg nem történtté tesz | vertuschen' # (OklSz. *elken* a.) (↑); 5. [*vkít meg~, vkinek a kezét meg~i*] 1552 'megveszteget | bestechen' (Heltai: Dial. H6b); 6. [*vkire ~*] 1565 'rossz cselekedetet vkire ráfog | jmdm etw ahnängen' # (NySz.); 7. 1577 k. ? 'masszíroz | massieren' (OrvK. 45), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 134); 8. 1585 'fest, kikészít <arcot> | schminken' (Cal. 438); 9. [*meg~*] 1777 'megver, elpáhol | prügeln' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1372 u./ 'kenőcs, balzsam | Salbe, Balsam' (JókK. 93) (↑); 1676 'kenés, balzsamozás | Salben, Balsamieren' (AkNyÉrt. 24/13: 24); 1795 'túlzó, képmutató ájtatosság; édeskedő kifejezőmód | Scheinheiligkeit; übertriebene Andacht; salbungsvolle Art' (NSz.) | ~**dez** 1495 e. *kendőzejeiert* [sz.] 'szépítkező kenegetés | schminken' (GuaryK. 95); 1519 k. *kendewzwen* [sz.] 'ua.' (DebrK. 545) | ~**d** 1578 *kendetlen* [sz.] '(el)töröl, dörzsöl | wischen' (Bornemisza: ÖrdKís. 134), de vö. →*kendő* | ~**őcs** 1585 *Kenőtsel* (Cal. 535) | ~**ce** 1802 *kentse* 'kenőcs | Salbe' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 3–8. jelentések az 1. és 2. jelentés alapján alakult ki. A 3. a felkenés külsőségén, a felszentelésen alapul; a 4. jelentéshez vö. →*töröl*. A *kend*, *kendez* származékszavak az elavult 2. jelentéshez kapcsolódnak. A *kenet* származékszóhoz vö. a 3. jelentést. ☞ A *kence* származékszó a nyelvújítás eredménye.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kendő*, *keszkenő*

kén A: 1416 u./² *kènéfot* (MünchK. 76rb); 1495 e. *kínküuel* (GuaryK. 2); 1525 k. *keen* kýw (Gl.); 1575 *kőnykőues* (NySz.); 1604 *Kènkőbanya* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'kristályos v. por alakban előforduló, élénksárga színű, könnyen gyulladó, vízben nem oldódó elem, szulfur | Schwefel' #

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A változatok közül az *ë ~ é*-vel olvasandók látszanak eredetinek.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

kend × A: 1549 ? *kedeth* [olvasata: *kegyelmedet*] (LevT. 1: 62); 1553 *kend* (NySz.); 1557 *ke-nek* (LevT. 1: 216); 1612 *Keteket* (LevT. 2: 95); 1710 *kiend* (RákFLev. 3: 7); 1717 *kéd* (Mikes: TLev. 1); 1763 *Ked*, *keed* (NSz.); 1769 *kentek* (OklSz.); 1770 *kéték* (NSz.); 1843 *ké* (NSz.); 1847 *kejed* (NSz.); NYJ. *kēeték* (MTsz.) **J:** 'megszólításként' | <als Anrede>

kelmed Δ A: 1549 ? *kemed* [olvasata: *kegyelmed* is lehet] (LevT. 1: 62); 1557 ? *ke-med* [olvasata: *kegyelmed* is lehet] (LevT. 1: 216); 1730 *kjelmed* (Kertész: Száll. 120); 1790 *Kelmed* (NSz.); NYJ. *keemeteknek* (ÚMTsz.) **J:** 'megszólításként' | <als Anrede>

kegyed² Δ A: 1684 *Kegyednek* (MNY. 16: 149); 1794 *kegymed*, *kidmöd*, *kügymöd* (NSz.); 1838 *kegyend* (Tsz.); 1863 *kigyentök* (Kriza [szerk.] Vadr. 330) **J:** 'megszólításként' | <als Anrede>

■ Szöösszerántás. | ⊕ A *kegyelmed* 'megszólításként' (→*kegyelem*) szóból jött létre. Mind szabálytalanul keletkeztek, a *kegyelmed* különböző hangtani és alaktani alakváltozataiként. Eredetileg írásbeli rövidítésformák voltak. A nyelvhasználatban korábban a társadalmilag magasabban állók megszólítására szolgált, később meglehetősen lekicsinylő jelentést kapott. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. *nagyságod*, *nagysád* (→*nagy*).

📖 MNY. 33: 248; Temesi: Név. 50; TESz.; EWUng. • Vö. *kegyelem*

kende A: 930 k. *knd*[h/a/e] (MNY. 27: 171); 1138/ ? *Cundi* [SZN.] (MNY. 32: 205); [1200 k.] ? *Cundu* [SZN.] (An. 6.); 1216 ? *keýckend* (MNY. 12: 177); 14. sz. második fele ? *Cund* [SZN.] (MNY. 27: 174); 1895 *Kende* (PallasLex.); 1961 *kündü* (ÜMLex.) **J:** 'arab források szerint:) a Levédiában és az Etelközben élő magyar törzsszövetség fő fejedelme | Großfürst des Bundes der ungarischen Stämme vor der Landnahme'

■ Ótörök jövevényszó, valószínűleg a kazár nyelvből. | (≡) Vö. kaz. *Kündäč* [SZ.], [HN.], *Kündäčik* [SZ.], [HN.]; – vö. még leb. *Kündü* 'alázatosság, udvariasság; a második legmagasabb hivatal'; hak. *χündü* 'tiszteletadás; hivatalos személy'; stb. [< mong. *kündü* 'súlyos, nehéz; nagyrabecsülés, tisztelet, becsület']. (⇒) A kazárból tisztség megnevezéseként került a magyarba: az arab történetíró Ibn Rusta (10. sz.) említette a szót, mint a magyar törzsszövetség vezetőjének rangját; a régi magyar személynevek is ennek a tisztségnek a megnevezését tükrözhetik. (⊕) A szó már korán elavult, így hangalakját nem lehet közelebbről megállapítani. A régi magyar nyelvben talán egy kis népcsoport neve lehetett (*kék*)*kend* (1216: ↑) néven. A 19. sz.-ban történelmi műszóként (kétesszerűen) újból életre kelt és részben megegyezik a *Kende* családnévvel (*Kende* (1560: NytudÉrt. 44: 11)), ez azonban korántsem biztos.

📖 KCSA. 1: 270; TESz.; MNY. 70: 15, 75: 267; Ligeti: TörK. 484; EWUng.

kender A: 1192/ ? *Kenderez* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 236); 1231 ? *Kendurochoy* [o: *kendurothoy*] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 237); 1256/ *Kendurturlo* (OklSz.); 1334 *Kenderusveulgh* [SZ.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 361); 1395 k. *kender* (BesztSzj. 474.); 1560 k. *kendör* (GyöngySzt. 3659.); 1805 *kendër* (NSz.) **J:** 1. 1192/ ? 'érdes, szeldelt levelű, magasra növő kétlaki rostonövény | Hanf' # (Györffy: ÁMTF. 1: 236) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 474.) (↑); 2. 1519 'len | Flachs' (JordK. 246)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) AH. *kändir*; CC. *kändir*; oszm. *kendir*; csuv. *kanďâr*; stb.: 'kender; len'. A török nyelvben esetleg jövevényszó egy indoeurópai nyelvből. (⊕) A magyarba átkerült alak **kändir*. Magyarországon a kender a rostjai és az olajos magvai miatt már a 9. sz.-ban termesztették.

📖 MNY. 3: 253; TESz.; MSFOu. 151: 271; Ligeti: TörK. 290; EWUng. • Vö. *kenderike*, *kendermagos*

kenderike A: 1538 *kenderika* (Pesti: Nomenclatura Q1); 1708 *Kenderike* (Pápai Páriz: Dict.); 1783/ *kenderitzémet* (NSz.); 1787 *kenderke* (Kiss J.: Mad. 310); 1792 *kendelitz* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1805 *kendëricz* (NSz.); 1840 *kenderics* (MTsz.); NYJ. *kendörics* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'a pintyfélékhez tartozó kis énekes madár | Hänfing (*Carduelis cannabina cannabina*)'

■ Származékszó. | (⊕) A →*kender* szóból keletkezett kicsinyítő képzővel. A megnevezés alapja, hogy ez a madár szinte kizárólag magokat – különösen kendermagot – eszik. Hasonló szemlélethez vö. lat. (h.) *cannabis* : *cannabeus*; ném. *Hanf* : *Hänfing*; or. *конопля* : *коноплянка*; stb.: 'kender' : 'kenderike'. – A szóvégi *ce*, *c*, *cs* esetleg a →*tengelic* ~ *tengelice*, →*gébics* stb. hatására keletkezhetett.

📖 Aquila 21: 207; TESz.; EWUng. • Vö. *kender*

kendermagos A: 1787 *Kendermagos* (SzT.) **J:** 'foltos, pettyes, tarka | gesprenkelt (als Farbe)'

■ Származékszó. | (⊕) A *kendermag* (1548: OklSz.) szóból keletkezett -s melléknévképzővel. A *kendermag* a →*kender* + a →*mag* összetételéből keletkezett; birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel. A megnevezés azt fejezi ki, hogy a pettyes felületek vagy dolgok olyanok, mintha kendermaggal lennének behintve. Ma főleg a *kendermagos csibe* (1861: NSz.), *kendermagos tyúk* (1893: MTsz.) szószerkezetekben használatos.

📖 TESz.; Kiss J.: Mad. 85; EWUng. • Vö. *kender, mag*

kendő [6] **A:** 1558 *kendő* [?✂] (OklSz. *kendő-keszkenő* a.); 1825 *Kendőjével* (NSz.) **J:** 1. 1558 'beszegett v. rojtozott sima kelmedarab, amely vminek a letörlésére, törülközésre, ill. vminek a letakarására, befedésére való | Stück Tuch, Wischtuch, Handtuch usw.' # (OklSz. *kendő-keszkenő* a.) (↑); 2. 1636/ 'az arc szépítésére való kenőcs, festék | Schminke' (Nyr. 39: 277); 3. 1863 'nyakkendő | Krawatte' (NSz.) **Sz:** ~**z** 1613 'álcáz, leplez vmit | verschleiern (abstr.)' (NySz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (⊕) A (R.) *kend* (→*ken*) szóból főnevesült a folyamatos melléknévi igenév -ő képzőjével. Korábban gyakran olyan szószerkezetekben volt használatos mint pl. a *kendő keszkenő* 'törlőkendő' (1558: OklSz.). (⊕) A magyarázat, miszerint egy szószerkezet jelzőjének önállósodása lenne, téves. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *chindéu* 'törülköző, kéztörlő; fejkendő; lenvászon kendő'.

📖 Nyr. 39: 29, 277; TESz.; EWUng. • Vö. *fej-, ken*

kéneső × **A:** 1525 k. *kenesew* (MNy. 11: 83); 1533 *Kenőso* (Murm. 1590.); 1560 k. *kenyeső* (GyöngySzt. 1957.); 1575 *Kénefő* (Heltai: Krón. 2a); 1585 *Kenesső* (Cal. 93); 1604 *Kínesős* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Mínium* a.); NYJ. *kényeső, kinasó* (MTsz.) **J:** 'higany | Quecksilber'

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *könä suvü*; CC. *könäsui, könäsuv*; tat. *künä suvü*; stb.: 'higany' [< török **könä* 'kullancs' + **sub* 'víz']. Az anyag megnevezése azon alapul, hogy a folyadékot a kártevők, paraziták megsemmisítésére használták. (⊕) Az átvett alak egy s-t tartalmazhat (vö. csuv. *šiv* 'víz'); ezen alapulhat az a népetimológiai értelmezés, hogy a kifejezés a szó a →*kén* + →*eső* összetétele. (↗) Nem tartozik ide: *kéneső* 'kénköves eső' (1416 u.²: MünchK. 76rb), ez a →*kén* + →*eső* összetétele.

📖 KSz. 2: 237; TESz.; Clauson: TED. 726; Ligeti: TörK. 303; EWUng.

kenéz † **A:** 1055 *knez* (TA.); [1200 k.] *kenezy* [lat. -y végződéssel] (An. 44.); 1237/ *Kyniz* [HN.] (FNESz.); 1266/ *Kenefj* [sz.] [HN.] (VárReg. 338.); 1406 *kenez* (OklSz.); 1436 *Keneez* [szn.] (OklSz.) **J:** 1. 1055 ? 'főember, vezető | Anführer, Hauptmann' (TA.) (↑), [1200 k.] 'ua.' (An. 44.) (↑); 2. 1247/ 'román v. rutén telepés községek előjárója; román v. rutén falusi bíró | Vorsteher rumänischer od. ruthenischer Neusiedlerdörfer; rumänischer od. ruthenischer Dorfrichter' (DocVal. 21); 3. 1696 'tizedes | Korporal' (Századok 40: 198)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (R.) *кнез* 'egy v. több község megválasztott előjárója Északnyugat-Bulgáriában, falusi bíró'; szbhv. *knez* 'fejedelem, herceg', *seoski knez* 'falusi bíró, a falu bírása', (R.) *knêz* 'kormányzó, helytartó; igazgató, rektor; úr; a vlach pásztortepek előjárója; stb.'; szln. *knez* 'fejedelem, herceg', (R.) 'gróf' [< germán **kuningaz* 'fejedelem, herceg']. Vö. még szlk. *kňaz* 'pap, lelkész'; or. *князь* 'fejedelem, herceg stb.'; stb. (⊕⇒) A magyarba egy viszonylag korán denazalizálódott déli szláv alak került át. (⊕⇒) Szintén egy déli szláv nyelvből vagy a magyarból: rom. (N.R.) *chinéz* 'falusi bíró, a falu bírása'.

📖 Melich: HonfMg. 132; Bárczi: TihAl. 24; Kniezsa: SzlJsz. 262; TESz.; EWUng.

kenguru **A:** 1801 *Kenguru* (NSz.); 1810 *kängaru*, *Kangurunak*, *kánguru* (Nyr. 92: 340); 1817 *kangurochból* (Hübner: Lex. 5: 267) **J:** 'Ausztráliában és a környező szigeteken élő erszényes, növényevő emlősállat | Känguruh (Macropodidae)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Känguruh*; ang. *kangaroo*; fr. *kangourou*; stb.: 'kenguru'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [*< ausztronéz kangooroo, kanguru* 'minden négylábú állat (a kutya kivételével)']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből, ill. az angol irodalmi nyelvből került át.

📖 Nyr. 92: 339; TESz.; Nyr. 115: 132; EWUng.

kengyel **A:** 1075/ *kengelu* [HN.] (MonStrig. 1: 58); 1193 *cangelif* [SZ.] [HN.] (ÓMOlv. 55); 1260 *Kengel* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 388); 1380 k. *ke[n]dgel* (KönSzej. 123.); 1479 *Kengiel* [HN.] (SzapolyaiOkl. 147.) **J:** 1. 1075/ ? 'lóra való felszálláskor, lovagláskor a láb támasztékául szolgáló eszköz | Steigbügel' # (MonStrig. 1: 58) (↑), 1380 k. 'ua.' (KönSzej. 123.); 2. 1757 'a középfül egyik hallócsontocskája | Gehörknöchelchen im Mittelohr' (NSz.); 3. 1789 'félkör alakú szerkezeti elem vmely alkatrész rögzítésére | (Klemm)bügel' (HOKLSzj. 46); 4. 1792 'a csizma- v. a (tiszti) nadrág mindkét alsó szélére varrt s a talp alá kerülő vékony pánt, amely a nadrágot feszesen tartja | Hosenstrippe' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Talp* a.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Az eredetileg a 'kör, karika, gyűrű, abroncs' jelentésű →*kégy* szó *kegy* változatából -l névszóképzővel jött létre; az alaktanához vö. →*fial*, *hangyál* (→*hangya*) stb. A szó belseji *n* inetimologikus. Az értelmezés abból indul ki, hogy egykor (régészeti leletek tanúsága szerint) a magyaroknál a kengyel hurok alakú volt; a szó többi jelentései olyan tárgyakat jelölnek meg, amelyek egy fajta hurokra emlékeztetnek. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Stegreif* 'gyűrű a lóra való felüléshez'. (△) Ugor kori előtagú, elhalványult összetételként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 66: 225, 226, 67: 343; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kégy*, *kengyelfutó*

kengyelfutó **Δ A:** 1497 *Kengyelfwtho* [SZN.] (MNy. 10: 82); 1590 *Kengyel futo* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 128) **J:** 'gyors (gyalogos) küldönc | schneller Fußbote'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (△) Főnevesüléssel a →*kengyel* + a →*fut* folyamatos melléknévi igenévi *futó* alakjának alárendelő (szintaktikailag bizonytalan) összetételéből. A tagok közti jelentéstani viszony szintén bizonytalan. Az eredeti jelentés 'kengyel mellett futó <ember>' lehetett. A megnevezés arra mutat, hogy egykor a nemesember lova mellett egy szolgának kellett futnia.

📖 MNy. 21: 199; TESz.; EWUng. • Vö. *fut*, *kengyel*

kentaurok **A:** 1604 *Centaurufok* (Szenczi Molnár: Dict. *Mónychus* a.); 1854 *Kentaurok* (Heckenast: IdSzT.); 1882/ *Centaurok* (NSz.) **J:** 'felül férfi-, alul lótestű mitológiai lény | Zentaur'

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. *Centaurus*, (h.) *Centauri* [többes szám] 'kentaurok' [*< gör. κένταυρος* 'ua.']; – vö. még ném. *Zentaur*, *Kentaur* 'ua.'. (≈) Megfelelői: fr. *centaure*; ol. *centauro*; stb.: 'ua.'. (△) A korábbi alakok szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus* stb.

📖 TESz.; EWUng.

kenter **A:** 1857 *canter-éből* (Vadász-Vers. 1857. jún. 30.: 211); 1878 *canterben* (Bánhidi: Sportny. 254); 1892 *kanterben* [R.] (NSz.); 1910 *kenter* (Kelemen B.: IdSz. *canter* a.) **J:** 'rövid vágta | kurzer Galopp' **R:** ~**ben** 1892 'könnyen, tetszés szerint, fölényesen ⟨nyer, nyer⟩ | spielend, im Kanter ⟨gewinnen⟩' (NSz.) (↑)

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *canter* 'rövid vágta, galopp', *win in a canter* 'kenterben győz'; – vö. még ném. *Kanter* 'rövid vágta, galopp', *im Kanter gewinnen* 'könnyen, játszva nyer'. Az angolban a (R.) *canterbury gallop* 'könnyű, kényelmes galopp', tkp. 'a Canterburybe lovagoló zarándok lovaglási módja'. (≈) Megfelelői: fr. *canter*; ol. *canter*: 'kenter'. (△) A megszilárdult ragos alakulat bizonyosan angol és német mintára jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *galoppíroz*, *polgár*

kentreg † **A:** 1380 k. *kondreg* (Oklsz.); 1395 k. *kantrenog* (BesztSzj. 983.); 1405 k. *kentreg* (SchlSzj. 1398.); 1430 k. *kentereng* (SchlGl. 2190.) **J:** 1. 1380 k. 'mellszíz, szügyelő | Brustriemen' (Oklsz.) (↑); 2. 1395 k. 'farszíz, farmatring | Schwanzriemen' (BesztSzj. 984.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A változatok alapján a palatális hangrend másodlagos keletkezésű.

📖 TESz.; EWUng.

kenu **A:** 1816 *Canoe, Canot* (Hübner: Lex. 1: 537); 1818 *kanotjai* (Nyr. 92: 338); 1852 *kanó* (Nyr. 92: 339); 1882 *Kanoë* (MagyLex. 10: 78); 1894 *kettős-kanoe* (PallasLex.); 1895 *Kanoa* (PallasLex.); 1909 *kánoé-kkal* (Toldy G.: Varázsröntő 575); 1928 *kanu-ja* (TechnLex. *Csónak* a.); 1937 *kenu* (PHLex. *Canoe* a.) **J:** 1. 1816 '⟨főleg észak-amerikai indiánok által használt⟩ fatörzsből kivájt csónak | Art Einbaum ⟨vorwiegend der nordamerikanischen Indianer⟩' (Hübner: Lex. 1: 537) (↑); 2. 1936 'kajak | Kajak' (Horovitz: IdSzMagy. *Kanu* a.); 3. 1937 'olyan sportcsónak, amelyben fél térdre ereszkedve, egytollú evezővel eveznek | Kanu' (ÜILex. 5: 1225)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kanu*; ang. *canoe*; fr. *canoe*; sp. *canoa*; stb.: 'kenu'. Vö. még fr. *canot* 'csónak, uszály'. A spanyolból terjedt el [< karibi *canaoa, canaua, canao* 'egy fatörzsből vájt kenu']. (⇒△) A magyarba a francia és angol nyelvből került. (△) A *kenu* alak az angol kiejtést tükrözi.

📖 Nyr. 92: 336; TESz.; EWUng.

kény **A:** 1322 *kentelen* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 877); 1322/ *kyntelen* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 877); 1578 *kényemből* (Bornemisza: ÖrdKís. 131); 1584 *kényen* (NySz.); NYJ. *kényes* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1322 'akarat; önkéntes hajlandóság | Wille; Neigung' (Györffy: ÁMTF. 1: 877) (↑); 2. 1584 'tetszés | Belieben, Lust' (NySz.); 3. 1584 'gyönyör; (érzéki) élvezet | Wonne; (sinnlicher) Genuss' (NySz.); 4. 1763 'csinosság | Nettigkeit' (NSz.); 5. 1763 ? 'kényelmesség; elkényeztetettség | Bequemlichkeit, Verwöhntheit' (NSz.), 1779 'ua.' (NySz.); 6. [jelzői értékben is] 1787–1789 'erőszakos hatalom | Gewalt' (NySz.); 7. 1805 'szeszélyes kívánság; szeszély | launischer Wunsch; Laune' (NSz.) **Sz:** ~**telen** 1322 (Györffy: ÁMTF. 1: 877) (↑) | ~**es** 1578 *kenyeskedic* [sz.] 'érzékeny | heikel' (Bornemisza: ÖrdKís. 184); 1584 'élvhajhászó, kéjsóvár, kéjenc | genusssüchtig' (NySz.) | ~**eskedik** 1578 (Bornemisza: ÖrdKís. 131) (↑) | ~**eztet** 1636 *kínyeztettek* (NySz.) | ~**tet** 1645 *kéntatja* 'unszol | antreiben' (NySz.); 1674 'kényszerít | nötigen, zwingen' (NySz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*kéj* 'akarat, szándék, hajlam' főnévből keletkezett. A szóhasadás folyamata csupán a nyelvújítás korában fejeződött be. A 2. jelentés főleg a *kénye-kedve* 'kedv, óhaj, vágy' (1584: NySz.) ikerszóban használatos. A 6. jelentés a →*kényszerít*

hatására is keletkezhetett. – A *kény* főnévből valószínűleg *-t* határozóraggal egy módhatározórag is létrejött; vö. *miként* '(a)hogyan' ($\rightarrow mi^2$) (1372 u./: JókK. 1). $\sim$ Idetartozik: *kényúr* 'despota, zsarnok' (1807: Szily: NyÚSz.), amely német mintájú tükörfordítás; vö. ném. *Gewaltherrscher* 'ua.'

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 59: 99; Grétsy: Szóhas. 186; TESz., *kényúr* a. is; EWUng. • Vö. *kéj*, *kényelem*, *ön*⁻¹, *önkény*

kényelem [4] **A:** 1813–1815 *kényelem* (MNY. 5: 124); 1816 *kényelmes* [sz.] (NSz.); 1827 *kéjelmét* (NSz.) **J:** 1. 1816 'a fesztelenséget, pihenést, jóleső nyugalmat biztosító körülmények, tárgyak összessége | Bequemlichkeit' # (NSz.) ($\uparrow$); 2. 1840 'gyönyör; élvezet | Wonne; Genuß' (NSz.); 3. 1842/ 'pihenés; semmittevés | Rast, Ruhe: Nichtstun' (NSz.) **Sz:** **kényelmes** 1816 *kényelmes* 'kényelmet nyújtó, kényelmesen végrehajtható | bequem, unschwer durchführbar' (NSz.); 1833/ 'lassú tempójú | gemächlich' (NSz.); 1835 'kényelmet szerető, kényelemhez szokott | bequemlich, behäbig' (Kunoss: Gyal. *Commodus frater* a.) | **kényelmetlen** 1833 [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | $\triangle$ A $\rightarrow kény$, ill. a $\rightarrow kéj$ szóból keletkezett *-elem* névszóképzővel. Létrejöttekor a $\rightarrow kéj$ és a $\rightarrow kény$ szóhasadása még nem fejeződött be; a jelentésváltozást mindkét alapszó befolyásolhatta. $\boxplus$ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kéj*, *kény*

kenyér **A:** 1138/ ? *Cuner* [szn.] (MNY. 32: 204); 1171 ? *Kengerec* [hn.] (MNL (OL) DL. 200616); 13. sz. második fele/ *kuner* (GyS.); 1317 ? *Cogner* [hn.] (MNY. 42: 67); 1320 ? *Kunyrthu* [hn.] (MNY. 42: 66); 1372 u./ *keneret* (JókK. 27); 1389 *kenyr* [szn.] (MNY. 63: 367); 1395 k. *kenyér*, *kýner* (BesztSzj. 1264., 1250.); 1416 u.¹ *kénérèt* (BécsiK. 5); 1456 k. *keneyér* (SermDom. 2: 337); 1466 ? *Kegyery* [sz.] [hn.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 763); 1481 e. *gannier* (MNY. 85: 6); 1519 k. *kőneremet* (DebrK. 377); 1548 *kerenye* (LevT. 1: 51); 1744 *Kényer* (MNY. 65: 337); NYJ. *kényér* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'gabonalisztból sült étel' | 'Brot' # (MNY. 32: 204) ($\uparrow$), 13. sz. második fele/ 'ua.' (GyS.) ($\uparrow$); 2. 1416 u.² 'az élet fenntartásához szükséges táplálék; a megélhetéshez szükséges anyagiak | zum Lebensunterhalt nötige Nahrung; die zum Unterhalt erforderlichen Mittel' (MünchK. 12rb); 3. 1668 'szokás, tulajdonság | Fach, Gewohnheit (in Redewendungen wie: das ist nicht mein Fach, das ist nicht meine Gewohnheit)' (NySz.) **Sz:** **kenyeres** 1327 *Kuneres* [szn.] (Oklsz.); 1636 'cimbora, cinkos | Kumpan' (NySz.) | **kenyerez** 1666 *kenyerezne* 'kenyeret eszik | Brot essen' (NySz.); [le~] 1937 'megveszteget | bestechen' (Sauvageot: MFrSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a permi alapnyelvből. | $\equiv$ Vö. votj. (Sz.M.G.) *kenjir*, (K.) *kenjer*: 'kása, dara, pép' [ismeretlen eredetű]. $\triangle$ A szó belsejében permi **ŋ* > m. *ny* hanghelyettesítés ment végbe. A magyar és a votják szó nem vezethető vissza a közös finnugor alapalakra, ahol a finnugor **ŋ* a korai ősmagyarban a **g* > **γ* fejlődésen ment keresztül. A jelentésfejlődés a magyarban ment végbe. Az 1. jelentésből, az 'egy fajta kása v. pép, árpagyöngyből készült étel' jelentésen alapulva keletkezett jelentésbővüléssel a 2. és 3. $\sim$ Idetartozik a *Kegyery* [hn.] (1466: Csánki: TörtFöldr. 2: 763) adat, így a változatokban egy szó belseji *ny* > *gy* hangváltozás következhetett be; ehhez vö. $\rightarrow mony$ > $\rightarrow mogyoró$.

📖 FUF. 14: 86; SFU. 2: 49; ALH. 19: 332; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fehér*-, *kenyértörés*, *majom*-, *szentjánoskenyér*

kenyértörés **A:** 1793 *kenyér törésre* (NSz.); 1840 *kenyértörésre* (NSz.) **J:** '⟨főleg állandósult szókapcsolatokban:⟩ vitás ügy eldöntése, leszámolás, szakítás | Entscheidung der Streitsache, Abrechnung, Bruch'

■ Összetett szó. | (⊕) $A \rightarrow \text{kenyér} + \text{törés}$ 'törés, eltörés, repedés' ($\rightarrow \text{tör}$) birtokos jelzős vagy tárgyas jelöletlen alárendelő összetétele. Képszerű kifejezése a közös vagyon felosztásának két fél, főleg házastársak között; keletkezését a különböző népi hagyományok és szólások befolyásolták; vö. *külön kenyérre száll* 'saját háztartást alapít', tkp. 'külön kenyéren él tovább' (1565: MNy. 62: 503). A szó ma főleg a *kenyértörésre kerül a sor* vagy *a dolog* 'ha törik, ha szakad' (1867: NSz.) szószerkezetekben él.

📖 MNyTK. 28: 104; O. Nagy: MiFán 167; TESz.; EWUng. • Vö. *kenyér, tör*

kényszer $\rightarrow$ *kényszerít*

kényszeredik $\rightarrow$ *kényszerít*

kényszerget $\rightarrow$ *kényszerít*

kényszerít **A:** 1416 u.¹ *kenzereituala, kézereitèné* (BécsiK. 127, 48); 1416 u.² *kenžèreitend* (MünchK. 11vb); 1470 *kezerettethetik* [sz.] (SermDom. 2: 440); 1490 *kyslethi* (SzalkGl. 99.); 1493 k. *Keezerýhch* [készerít □] (FestK. 380); 1512 *kozeritlek, kozeritotok* (WeszprK. 77, 94); 1585 *kezzeretetem* [sz.] (MNy. 84: 254); 1620 *kényszerítvén* [sz.] (Radvánszky: Csal. 3: 234); 1790 *kenszerétette* (NSz.); 1805 *kényszerít* (NSz.); 1842 *kínszerített* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1416 u.¹ 'erőszakkal, hatalommal rávesz vkit vmire | zwingen' # (BécsiK. 127); **2.** 1513 '(ellenállhatatlanul) ösztönöz, sarkall | (unwiderstehlich) antreiben' (NagyszK. 153); **3.** 1552 '⟨szükség⟩ rávisz, rászorít | bewegen, drängen (Not)' # (Heltai: Dial. H2b–3a); **4.** [vkit ~] 1741 'vkihez könyörög; nagyon kér vkit | anflehen; flehentlich bitten' (NSz.); **5.** 1792 'faggat | mit Fragen quälen' (Baróti Szabó: KisdédSz. *Firtongatni* a.)

kényszerget Δ **A:** 1585 meg *kenszergetóm* (Cal. 625); 1633 *kényszergette* (FilKözl. 29: 178); 1682 *kinszergetnek* (NySz.) **J:** **1.** 1585 'sanyargat; gyötör | martern; quälen' (Cal. 625) (↑); **2.** 1633 'kényszerít | zwingen' (FilKözl. 29: 178) (↑); **3.** 1752 'késztet; buzdít | veranlassen, antreiben; aneifern' (NSz.)

kényszeredik **A:** 1659 meg*kénszeredett* [?] [✎] (MHH. 24: 581); 1691 *elkényszeredvény* [?] [✎] [sz.] (MonÍrók. 8: 59); 1768 *kénszeredik* [▽] (NSz.); 1808 *Kínfzeredni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** **1.** [főleg meg~ik, el~ik] 1659 'tönkremegy; sanyarog | zugrunde gehen: vegetieren' (MHH. 24: 581) (↑); **2.** 1768 'kénytelen lesz (vmi megtenni) | gezwungen sein' (NSz.)

kényszerül **A:** 1661 *elkényszerült* [sz.] (MonTME. 5: 512); 1837 *kényszerűlsz* (NSz.) **J:** **1.** [el~] 1661 'tönkremegy; sanyarog | ugrunde gehen; vegetieren' (MonTME. 5: 512) (↑); **2.** 1837 'kénytelen lesz vmit megtenni | genötigt sein, gezwungen werden' # (NSz.) (↑)

kényszer **A:** 1795 *kénszer, kényszer* (Szily: NyÚSz.); 1808 *Kínfzer* (Sándor I.: Toldalék); 1833 *kinszer* (Fogarasi: Műsz. *Coactio* a.) **J:** **1.** 1795 ? 'erőszak | Zwang' # (Szily: NyÚSz.) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék) (↑); **2.** 1871 'kénytelenség | Notwendigkeit' (NSz.); **3.** 1880 'ellenállhatatlan ösztönzés | unwiderstehlicher Antrieb' (NSz.) **Sz:** ~ű 1850 *Kényszerű* (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék származékszók. | (⊕) Az alapszó a $\rightarrow$ *kész* 'mozgat, indít, hajt' ige lehet. A szóvégek különféle igeképzők. A szó belseji *r* gyakorító képzőnek tűnik. Az $r > l$

hangváltozáshoz vö. →*illik*¹, →*iringód* stb. A szó belseji *n* szerepe bizonytalan, esetleg a *kénytelen*, *kénytet* (→*kény*) származékszó analógiájára illeszkedik a szóba.

■ A **kényszer** elvonás. | ⊕ A nyelvújítás korában az igékből jött létre elvonással.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A magyarázat, miszerint az *-r* képző a korábbi *-l* műveltető igeképzőből keletkezett, kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 59: 100; TESz.; EWUng. • Vö. *kész*

kényszerül → *kényszerít*

kép¹ **A:** 1138/ ? *Kepis* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 311); 13. sz. második fele/ *kepeben* (GyS.), de vö. →*képpen*; 1372 u./ *keppetewl* (JókK. 2); 1380 k. *yokypyn* [o: *kypyu*] [sz.] (KönSzej. 49.); 1416 u./² *kép* (MünchK. 28ra) **J:** 1. 13. sz. második fele/ 'forma, alak | Form, Gestalt' (GyS.) (↑); 2. 1372 u./ 'festmény, rajz, ábrázolat | Bild, Bildnis' # (JókK. 67); 3. 1380 k. 'arc, ábrázat | Gesicht, Miene' # (KönSzej. 49.) (↑); 4. 1416 u./³ 'szobor, faragvány | Standbild, Bildsäule' (AporK. 147); 5. 1470 'hasonlóság; hasonmás | Ähnlichkeit; Ebenbild' (SermDom. 2: 681); 6. 1470 k. 'szemléltető nyelvi átvitel, szókép | Redebild' (ZirciGl. 3.); 7. 1474 'képviselő; képviselő személy, helyettes | Vertretung, Vertreter' (BirkK. 6); 8. 1513 'látomás; elképzelés | Erscheinung; Vorstellung' (NagyszK. 97); 9. 1533 'jelkép | Sinnbild' (NySz.); 10. 1588 'látszat, szín | Schein' (NySz.); 11. 1865 '(elmondott, leírt) szemléletes jelenet, eset, életkép | Genrebild' (CzF.); 12. 1875 'két színpadi színváltozás v. időbeli ugrás közti felvonásrész | Bild, Auftritt (im Theater)' (NSz.) **Sz:** ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1380 k. (KönSzej. 49.) (↑)

■ Ótörök jövevénytörök. | ⊕ Kāšy. *kep*; hak. *kip*; csuv. *kap*; stb.: 'minta, sablon, forma, alakzat; hasonmás, képmás; kaptafa, sámfa' szóból. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. Vö. még a következő török származékszavakat: CC. *kibi*; oszm. *gibi*; ill. hvárezmi *kābin*; türkm. *kimīn*; stb.: '(a)hogy, mint' szóból. ⊕ A magyarba átkerült alak feltehetőleg **kep* vagy **kēp*. A jelentés metaforikusan keletkezett az 1. jelentés alapján. A 3. jelentéshez vö. szbvh. *obraz*; szln. *obraz*; stb.: 'arc', (R.) 'kép' szóból. ⊕⇒ A magyarból: szbvh. *kip* 'állókép'; szln. *kip* 'ua.'; rom. *chip* 'arc, orca; kép'; stb.

📖 MNY. 3: 254, 38: 6; NyK. 42: 48; TESz.; ÉFOu. 15: 391; Ligeti: TörK. 190, 205; EWUng. • Vö. *elképed*, *fá-*, *fénykép*, *jel-*, *kép-*, *képes*, *képez*, *képlékeny*, *képlet*, *-képpen*, *képz*, *lát-*, *mozi*, *példa-*, *térkép*

kép² † **A:** 1138/ ? *Kepís* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131); 1395 k. *kep* (BesztSzej. 799.); 1454 *keepe* (Oklsz.); 1533 *kóp* (Murm. 1951.); 1575 *keppel* (Heltai: Krón. 34b); 1577 *kepp* (KolGl.) **J:** 'egy fajta dárda, lándzsa | Art Speer, Lanze' **Sz:** ~**es** 1138/ ? [szN.] (MNY. 32: 131) (↑); 1519 *kepőfőketh* 'dárdával felfegyverzett ember | mit einem Speer bewaffneter Mensch' (JordK. 785)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Származtatása valamelyik szláv nyelvből (és így a →*kopja* szóval való összefüggése) hangtani és alaktani okok miatt kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kép-

I. ~mutáló † **A:** 1416/² *kepmutaloc* (MünchK. 12ra) **J:** 'alakoskodó, kétszínű, álszent személy | Heuchler(in)' | **~mutálás** † **A:** 1495 e. *kepmutalaft* (GuaryK. 130) **J:** 'alakoskodás, kétszínűség, álszentség | Heuchelei' | **~mutatás** **A:** 1525 *kepmutatatas* (VitkK. 54) **J:** 'alakoskodás, kétszínűség, álszentség | Heuchelei' # | **~mutató** **A:** 1527 *keep mwtatoknak*

(ÉrdyK. 137) **J:** <FN> 1527 'alakoskodó, kétszínű, álszent személy | Heuchler(in)' # (ÉrdyK. 137) (↑) | <MN> 1531 'alakoskodó, kétszínű, álszent | heuchlerisch' # (ThewrK. 180)

II. ~író † A: 1500 k. *kephiro* (Gl. *író*² a.) **J:** 'festő | Maler' | ~**faragó † A:** 1538 *keepfarago* (Pesti: Nomenclatura L1) **J:** 'szobrász | Bildhauer' | ~**faragás † A:** 1585 *kép faragás* (Cal. 66) **J:** 'szobrászat | Bildhauerei' | ~**írás † A:** 1585 *Kepirasnak* (Cal. 462) **J:** 'festészet | Malerei'

III. ~viselő A: 1744 *kép-viselője* (MNY. 12: 268) **J:** 1. 1744 'vkit helyettesítő, megjelenítő személy, dolog | Vertreter, Repräsentant' (MNY. 12: 268) (↑); 2. 1782 'vmely törvényhozó testület választott tagja | Deputierter, Abgeordneter' # (NSz.)

IV. ~más A: 1794 *Képmássa* (NSz.) **J:** 1. 1794 'kép, rajz másolata; arckép | Abbild, Ebenbild; Bildnis' (NSz.) (↑); 2. 1813 'vkinek, vminek a hasonmása | Äquivalent, Doppelgänger' (NSz.); 3. 1837 'fakszimile | Faksimile' (NSz.); 4. 1854/ 'példa, jelkép | Vorbild, Sinnbild' (NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos a →*kép*¹ szóval. | ☐ Az első csoportban az előtagok jelentése 'az arc mint a lelkiállapot visszatükröződése'; az összetétel jelentésének alapja, hogy a megnevezett személy nem az igazi arcát mutatja; vö. →*mutál*. A 2. csoportban az első tag jelentése 'szobor', a 3. csoportban a *képviselő* esetében 'jelkép, szimbólum'; ez az összetétel a (R.) *képét viseli* 'helyettesít vkit', 'jelképet visel' (1505: SzékOkl. 1: 307) szószerkezetre megy vissza. A 4. csoport összetételeinek keletkezését az olyan szószerkezetek, mint a *képnek mása* 'egy kép hasonmása' (1748: NSz.), *képe mása* 'képmás, másolat' (1787: NSz.) stb. segíthették elő, de a ném. *Ebenbild* 'teljesen hasonló képmás' hatásával is számolni lehet; a *képmás* egyéb megnevezése: *hasonmás* (→*hason-*). – Utótagok a magyarban (címszók kivételével): *mutáló*, *mutálás* (→*mutál*), *mutató*, *mutatás* (→*mutat*), *író*, *írás* (→*ír*¹), *faragó*, *faragás* (→*farag*), *viselő* (→*visel*).

📖 TESz. *képmás* a., *képmutató* a., *képviselő* a.; NytudÉrt. 92: 112; Benkő: ÁrpSzöv. 185; EWUng. • Vö. *farag*, *ír*¹, *kép*¹, *más*, *mut*, *mutál*, *visel*

kepe × **A:** 1138/ ? *Kepís* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 131); 1395 k. *kepe* (BesztSzj. 441.); NYJ. *kepē*, *kepüsarató* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'gabonakereszt | Getreidegarbe' (MNY. 32: 131) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 441.) (↑); 2. 1577 'földbér | Grundpacht' (KolGl.); 3. 1786 'aratóbér | Schnitterlohn' (MHírm. 492); 4. 1789 'a hívektől a papnak, kántornak járandóságszerűen juttatott gabona | Getreideabgabe der Gläubigen für den Priester und den Kantor' (NSz.); 5. 1897–1901 'egy csapatnyi csibe | eine Brut von Küken' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**s** 1138/ ? [szN.] (MNY. 32: 131) (↑); 1786 *kepés* 'termést betakarít, arat, szüretel | erntend' (NSz.); 1790 *Kepéseinek* 'arató, kaszás | Schnitter' (NSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó, az átadó nyelv bizonytalan. | ☐ A szó feltételezett elődei úgy a szlávban mint a török nyelvekben is megtalálhatók: szln. *kopa* 'öt tucat <mértékegység>; sereg, csapat, osztag', (V.) *kopé* [többes szám] 'gabonakéve, gabonakereszt', (N.) *kópa* 'szénapajta, csűr; 60 kéve'; szlk. *kopa* 'halom, rakás, kupac; szénapajta, csűr; 60 (esetleg 50) darab <régi mértékegység>'; or. (N.) *koná* '60 darab; szénapajta, csűr'; stb. [indoeurópai eredetű]; – tat. *kübä* 'kis szénarakás'; bask. *kübä* 'szénapajta, csűr'; sór *kobu* 'kéve'; stb. [a szlávból]. ☐ A magyar *kepe* alig valószínűen ennek az egyenes átvétele. – A 2–4. jelentés azon alapszik, hogy a gabonakéve mint mértékegység, adók, járulékok, jövedelmek és pénzösszegek kifejezésére alkalmas lehetett. A 4. jelentéshez vö. *kepepénz* 'egy fajta termékadó' (1493: OklSz.). Az 5. jelentés metafora.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *kapa*

képes A: 1388 ? *kepes* [SZN.] (MNY. 32: 131); 1456 k. *kepes* (SermDom. 1: 341); 1518 k. *kepos* (SándK. 7); 1775 *képpes* (NSz.); 1834 *Képēs* (Kunoss: Szóf.) J: 1. 1456 k. 'alakított, formált | geformt' (SermDom. 1: 341) (↑); 2. 1456 k. 'hasonló | ähnlich' (SermDom. 1: 305); 3. 1470 k. 'talányos; átvitt, képletes | rätselhaft; übertragen, bildlich' (ZirciGl. 3.); 4. 1518 k. 'lehetséges, lehető | möglich' (SándK. 7) (↑); 5. 1568 'illendő, illő | füglich, ziemlich' (NySz.); 6. 1585 'képpel ellátott, díszített | bebildert' # (Cal. 508 [v: 506]); 7. 1598 'szép, szép formájú | schön' (NySz.); 8. 1750 'alkalmas, kellő tehetséggel, rátermettséggel rendelkező | fähig' # (NSz.) Sz: ~ség 1456 k. *kepeffegh* 'hasonlóság | Ähnlichkeit' (SermDom. 1: 305); 1809 'alkalmasság, rátermettség | Fähigkeit, Vermögen' (NSz.) | ~ít 1508 *kepeseite* 'látszatot kelt | den Anschein erwecken' (DöbrK. 320); 1645 *Képessítgeti* [sz.] 'művel | Bildung geben' (NySz.); 1865 'alkalmassá, képessé tesz | befähigen' (CzF.)

képtelen A: 1456 k. *keptelen* (SermDom. 1: 454); 1669 *képtelen* (NySz.) J: 1. 1456 k. 'rút | häßlich' (SermDom. 1: 454) (↑); 2. 1527 'lehetetlen | unmöglich' # (ÉrdyK. 563); 3. 1588 'határtalan, rendkívüli | maßlos, riesig' (NySz.); 4. 1805 'nem képes, alkalmatlan, felkészületlen | unfähig' # (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *kép*¹ szóból keletkezett -s, ill. -telen melléknévképzővel. A *képes* szó 4. és 8. jelentésének szemantikai alapja bizonytalan, ezek esetleg a → *kép*¹ 2. jelentéséből magyarázhatók. A *képes* szó összetételi utótagként is él vö. *fizetőképes* (1853: Szily: NyÚSz.); *munkaképes* 'munkaképes, működőképes' (1854: Szily: NyÚSz.) stb. Ez az összetétel német mintára alkotott tükörfordítás. – A *képtelen* a *képes* ellentéte, jelentése főleg a kölcsönös kapcsolaton alapszik.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 61: 110; TESz., *képtelen* a. is; EWUng. • Vö. *kép*¹, *képest*, *szalon-*

képest A: 1372 u./ *keppeft* (JókK. 69); 1508 *kepost* (NádK. 385); 1530 *kepeft* (KL. 88.); 1594 *kjpest* (MNY. 62: 502) J: 1. 1372 u./ 'hasonlóan | gleich, ähnlich wie' (JókK. 69) (↑); 2. 1518 k. 'hasonlítva, viszonyítva | im Vergleich zu' # (SándK. 2); 3. 1530 'megfelelően, szerint | gemäß' (KL. 88.) (↑); 4. 1559 'miatt; nézve | wegen' (RMNY. 2/2: 161); 5. 1580 'tekintve, tekintettel | hinsichtlich, in Betracht' (NySz.); 6. 1635 'vmilyen módon | irgendwie' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A → *képes* 'hasonló, azonos' szóból -t helyhatározóraggal (módhatározói funkcióban). A jelentések különböző határozói szószerkezetekben (összehasonlító mód- és okhatározói) szószerkezetekben keletkezettek. Névvutóként -hoz/-hez/-höz allatívisz ragos, ill. -ra/-re szublatívisz ragos szavakkal áll.

📖 Klemm: TMondt. 244; Sebestyén: Névtut. 264; TESz.; EWUng. • Vö. *képes*

kepeszkedik × A: 1782 *kepetzkedni* [sz.] (NSz.); 1839 *kepeszkéd-ik* (MTsz.); 1863 *Képészkedik* (Kriza [szerk.] Vadr. 504) J: 1. 1782 'kapálózik, rugdalózik; vergődik | strampeln, um sich schlagen; zappeln' (NSz.) (↑); 2. 1839 'kapaszkodik, csimpaszkodik | sich klammern' (MTsz.) (↑)

kepickél × A: 1792 *Kepitzkeleni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1811 *kepitzkélni* [sz.] (NSz.); 1886/ *kepiszkelődött* [sz.] (NSz.); NYJ. *gebickél* (MTsz.) J: 'kapálódzik, rugdalódzik; vergődik | strampeln, um sich schlagen; zappeln'

kepesztet × A: 1829 *Kepesztetek* (TudGyűjt. 13/11: 90); 1838 *Kepesztetek* (Tsz.) J: 1. 1838 'felfelé mászik, kapaszkodik | auf etw klettern, hinaufklettern' (Tsz.) (↑); 2. 1907 'evickél | strampeln; zappeln' (NyF. 40: 60); 3. 1907 'küszködik, nyomorog | sich abwürgen, Not leiden' (NyF. 40: 60)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég -kedik gyakorító-visszaható képző, -kél gyakorító képző, -tet műveltető képző. A szó belseji sz (~ c) gyakorító

képző. A jelentésfejlődés azon analógiához hasonlóan is keletkezhetett, amely az elmozdulást, továbbhaladást kifejező igék jelentésfejlődését is elősegíthette; vö. →*kapaszkodik*, *léptet* (→*lép*¹) stb. A *kepickél* keletkezéséhez az →*evickél* is hozzájárulhatott.

📖 TESz., *kepickél* a. is; EWUng.

kepesztet → *kepeszkedik*

képez [1] **A:** 1506 *keebzette* vala (WinklK. 143); 1508 *kebzotte*vala (NádK. 153); 1508 *kepezeseint* [sz.] (DöbrK. 116); 1522 *kepevzyjed*meg (HorvK. 259) **J:** 1. 1506 'gondol, képzel, vél | meinen; sich etw vorstellen' (WinklK. 143) (↑); 2. 1568 'bálványimádásnak hódol | Götzendienst treiben' (NySz.); 3. 1589 'ábrázol; szemléltet, megjelenít | darstellen; veranschaulichen' (NySz.); 4. 1617 'jelképez | versinnbildlichen' (NySz.); 5. 1734 'alkot, formál | bilden, formen, gestalten' # (NSz.); 6. 1807/ 'tanít, művel | schulen, (heran)bilden' # (NSz.) **Sz:** **képző** 1636 *Képző*-erőnk <FOLY MN-I IGENÉV> 'képzelő' (NySz.); 1818 *képzőt* 'a szó jelentését megváltoztató toldalék | Bildungssuffix' (NSz.) | **képzet** 1649 *képzet* 'képzelődés | Phantasieren' (NSz.); 1789 'idea, eszme | Idee' (Szily: NyÚSz.); 1800 'elképzelés, felvetés, fantazmagória | Vorstellung' (Nyr. 111: 454) | **képződik** 1669 *képződésével* [sz.] 'képződik, képzel | sich einbilden meinen' (NySz.); 1835 'keletkezik, támad, létrejön | entstehen' (Tzs. *bilden* a.)

■ Származékszó. | ☐ A →*kép*¹ 'alak, forma' -z igeképzős alakja. Az 5., 6. jelentés a ném. *bilden* 'megcsinál, elvégez, formáz, kialakít; felvilágosít, kioktat, tanít, nevel' hatására keletkezett.

📖 Gáldi: Szótir. 456; TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹, *szak-*

kepickél → *kepeszkedik*

képlékeny **A:** 1857 *képlékeny* (KMTTÉ. 3: 289); 1871 *képlékeny* (NSz.) **J:** 'könnyen gyúrható, jól formálható <anyag> | plastisch, bildsam, formbar <Stoff>'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A *képel* 'formál, képez' (1825: Szily: NyÚSz.) igéből jött létre -*ékeny* névszóképzővel; vö. *feledékeny* (→*feled*), *féltékeny* (→*fél*¹) stb. A *képel* német mintájú képzett tükörszó, a →*kép*¹ -l igeképzős származéka a ném. *bilden* 'megcsinál, elvégez; alakít, formál' alapján. – Korábbi kísérleti alak a ném. *bildsam* magyarosítására: *képzékeny* (1815: NSz.). ☒ Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹

képlet **A:** 1815 *sokképletes* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1833 *Képelet* (Bugát–Schedel: OrvSz. 53) **J:** 1. 1815 'alak, forma | Gestalt, Form' (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1829–1834/ 'alakzat, szókép | Figur, Redebild' (NSz.); 3. 1832 'képzet, gondolat, elképzelés | Vorstellung' (NSz.); 4. 1833 'képződmény, alakulat, alakzat <főleg tudományos értelemben> | Gebilde <haupts. wiss>' (Bugát–Schedel: OrvSz. 53) (↑); 5. 1835 'minta, példa | Muster' (Kunoss: Gyal. *Schema* a.); 6. 1836 'versforma | Versform, Versbau' (NSz.); 7. 1841 'matematikai, fizikai stb. formula | Formel <Math., Chem.>' (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ A →*kép*¹ szóból keletkezett -*let* névszóképzővel; vö. *címlet* (→*cím*), *egylet* stb. A jelentéstani felépítésre esetleg a ném. *Gestalt*

'forma, kép' lehetett hatással. A 7. jelentéshez vö. lat. *formula* 'alak, alakzat, szabály' : lat. *forma* 'alak, alakzat, forma; kép'; stb. A szó ma leginkább a 7. jelentésben használatos. (☞) Nyelvújítási szóalkotás.

☞ AkNyÉrt. 23/3: 37; TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹

-képpen

I. azon~ Δ **A:** 13. sz. eleje/ *ozun keppe[n]* (KTSz.); 1372 u./ *Azonkeppen* (JókK. 70) **J:** 'oly(an) módon | auf solche Weise' | **akképpen** Δ **A:** 1372 u./ *Azkeppen* (JókK. 58); 1708 *Akképen* (Pápai Páriz: Dict.); 1789 *a'képpen* (NSz.) **J:** 'oly(an) módon | auf solche Weise' | **ekképpen** **A:** 1372 u./ *ezkeppen* (JókK. 56); 1508 *ekkeppen* (NádK. 339) **J:** 'ily(en) módon | auf diese Weise' | ILYENEK MÉG: **ilyen~** 'így, ezen a módon | so' (1527: ÉrdyK. 442); **olyan~** 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict.)

II. mi~ **A:** 1372/ *Mýkeppen* (JókK. 63) **J:** 1. 1372 u./ 'ilyen, oly(an), milyen módon | so auf solche Weise' (JókK. 63) (↑); 2. 1372 u./ 'hogyan? | wie?' (JókK. 77) | **mely~** Δ **A:** 1757 *mellyképpen* (NSz.) **J:** 'hogyan? | wie?'

III. sok~ † **A:** 1372 u./ *fokkeppen* (JókK. 140) **J:** 'sokféle módon | auf vielerlei Weisen' | **ezer~** **A:** 1626–1627 *ezerképpen* (NySz.) **J:** 'ezerféle módon | auf tausend Weisen' | **két~** **A:** 1636 *kétképpen* (NySz.) **J:** 'kétféle módon | auf zweierlei Weisen' | ILYENEK MÉG: **első~** 'előbb, mindenekelőtt | vorerst' (1653: NySz.); **harmincöt~** 'harmincötféle módon | auf fünfundreißig Weisen' (1670: NySz.)

IV. különb~ † **A:** 1470 *kýlemb keppen* (SermDom. 2: 587) **J:** 'másféle módon | auf andere Weise' | **fő~** **A:** 1495 e. *főkeppen* (GuaryK. 122) **J:** 'főképp(en), leginkább | hauptsächlich' # | **emberi~** † **A:** 1508 *embőri keppen* (NádK. 513) **J:** 'emberhez méltó, embernek megfelelő módon | menschlich <Adv.>' | **tulajdon~** **A:** 1585 *Tulaidon keppen* (Cal. 862) **J:** 'valójában, voltaképpen, alapján véve | eigentlich' # | ILYENEK MÉG: **kegyelmes~** 'irgalmas, könyörületes módon | barmherzig <Adv.>' (1575: Heltai: Krón. 76a); **halálos~** 'halálos módon | tödlich <Adv.>' (1696: NySz.)

V. csoda~ † **A:** 1508 *loda keppen* (NádK. 518) **J:** 'csodálatos módon | auf wunderliche Weise' | **volta~** **A:** 1527 *vota keppen* (ÉrdyK. 507); 1530 *woltha kepen* (KL. 127.) **J:** 1. 1527 'a valóságban, valójában | in Wirklichkeit' (ÉrdyK. 507) (↑); 2. 1748 'valójában, voltaképpen, alapján véve | eigentlich' # (NSz.) | **titok~** † **A:** 1626–1627 *titokképpen* (NySz.) **J:** 'titkosan, titkon | als Geheimnis, geheim' | ILYENEK MÉG: **oszlop~** 'oszlopként | als Säule' (1519: JordK. 37); **nyelv~** 'nyelvként | als eine Zunge' (1531: ThewrK. 271)

■ Összetételi utótag, megszilárdult ragos alakulat. | ☞ A →*kép*¹ 'kép, (arc)kép' -n módhatározóragos alakja. Az 5. csoportban a *voltaképpen* kifejezés előtagja a →*van*¹ származéka. A szó belseji *p* > *pp* kettőződés hangzóközi helyzetben ment végbe, azonban a rövid *p* is megmaradt; vö. *akképen* 'így, úgy' (↑), *miképen* '(a)hogy, mint' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict.) stb. A *képpen* (↑) eredetileg névutó volt, később lett rag funkciójú. Ennek következtében később meg is rövidült; vö. *aképp* 'így, úgy' (1767: NSz.), *példaképp* 'példának okáért, például' (1813: NSz.); stb.

☞ Klemm: TMondt. 217; NytudÉrt. 13: 23; Benkő: ÁrpSzöv. 283; EWUng. • Vö. *az*¹, *csoda*, *ember*, *ez*¹, *ezer*, *fő*², *kép*¹, *két*, *kivált*, *különb*, *mely*, *mi*², *mi-*, *sok*, *titok*, *tulajdon*, *van*¹

képtelen → *képes*

képz **A:** 1645 *képz* *előde* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1645 'vmiről képzetek alapján képet alkot magának | sich etw vorstellen, sich etw einbilden' # (NySz.) (↑); 2. 1769 'jelképez, kifejez | versinnbildlichen, veranschaulichen' (Oklsz.) **Sz:** ~et 1764 *képzeleteknek* (MNY. 8: 276)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*kép*¹. A szóvég igeképző, amely a *mézel* (→*méz*), *tüzel* (→*tűz*²) stb. analógiájára tapad a szóhoz. – Hasonló szemlélethez vö. ném. *sich einbilden* 'elképzél vmit' : ném. *Bild* 'ábrázolás, leírás, ábra, illusztráció stb.'; fr. *se figurer* 'elképzél' : fr. *figure* 'kép, alak, forma'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kép*¹

kér¹ **A:** 1138/ ? *Kerehu* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1164/ *Kerew* [sz.] [SZN.] (LtKözl. 2: 157); 1211 ? *Kyreu* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *Querie* (KTSz.); 1416 u./¹ *kér* (BécsiK. 255); 1490 k. *Kyrenk* (MKsz. 1881: 107) **J:** 1. 1372 u./ 'óhajt fejez ki; kíván | bitten; wünschen' # (JókK. 157); 2. 1372 u./ 'könyörög vmiért | inständig bitten, anflehen' # (JókK. 72); 3. [ma *fel*~] 1372 u./ 'cselekvésre felszólít, megkér | ersuchen, auffordern' # (JókK. 6); 4. [*feleségül* ~, ill. *meg*~] 1395 'nősülésre vonatkozó óhaját fejezi ki vkinek, feleségül hív vkit | um jmds Hand bitten od. werben, freien' (BesztSzj. 72.); 5. 1416 u./¹ 'követel | fordern' (BécsiK. 255) (↑); 6. 1416 u./² 'könyörög, imádkozik | beten' (MünchK. 81rb); 7. 1536 'vhova hív | hinbestellen' (NySz.); 8. 1649 'vétel útján megvásárol | käuflich erwerben' (MNY. 69: 108) **Sz:** ~ő 1138/ ? [SZN.] (MNY. 32: 134) (↑); 1164/ [SZN.] (LtKözl. 2: 157) (↑); 1395 k. '(leány)kérő | Brautwerber' (BesztSzj. 72.) | ~elem 1372 u./ *kerelmenek* (JókK. 153) | ~és 1372 u./ *keresere* (JókK. 6) | ~etezik 1416 u./¹ *kèrètèzèc* '(meg)kér | bitten' (BécsiK. 36) | ~et 1416 u./³ *kereteket* 'kérés' (AporK. 115) | ~t [birtokos személyjellel] 1416 u./³ *kertemre* 'kérés, kérelem | Bitte' (AporK. 85) | ~lel 1456 k. *kerlelhetetlen* [sz.] (SermDom. 2: 136) | ~lelhetetlen 1456 k. (SermDom. 2: 136) | ~e(d)zkezik 1709 *kéretzkegett* el (Pais-Eml. 590) | ~elmez 1834 *Kérelmezni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~vény 1842 *kérvényét* (Világ 1842. jún. 18.: 402); 1845 *Kérvény* (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ⊕ Zürj. (Sz.P.) *kor*- '(meg)kér, követel, igényel; hív, meghív'; votj. (Sz.) *kur*- 'kér, megkér, könyörög, esedezik', (G.) *kurî*- 'kér, megkér, követel, igényel'; finn *kerä*- 'gyűjt', *kerjää*- 'kéreget, koldul, könyörögve kér' [fgr. **kerä*- 'kér, megkér']. ⊕ Az 5–8. jelentések jelentésszűküléssel keletkeztek az eredeti 1–4. jelentések alapján. A *kere(d)zkezik* származékhoz vö. *kéredzik* 'engedélyt kér' (1524: KL. 49.). ☿ A *kérelmez*, *kérvény* nyelvújítási származékszók.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; UEW. 149; EWUng. • Vö. *kérd*, *kérkedik*

kér² † **A:** 950 k. ? *καρή* [törzsnév] (ÓMolv. 8); 1138/ *Kerudi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 134); 1230 k. *kier* (MNY. 77: 375); 1512 k. *agi kert* (WesprK. 88) **J:** 'kéreg, külső réteg, héj | Kruste, Rinde'

kéreg [4] **A:** 1211 ? *Keregus* [sz.] (PRT. 10: 504); 1372 u./ *kerget* (JókK. 63); 1533 *Kerök* (Murm. 1277.); 1577 *keregh* (KolGl.); 1805 *kéreg* (NSz.); NYJ. *kerég*, *kirèghöcs* (MTsz.); *kérög* (OrmSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'vminek kemény, külső rétege | Kruste, Rinde' # (JókK. 63) (↑); 2. 1604 'forgács | Span' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 17. sz. vége 'cipő, csizma sarok feletti kemény része | Hinterkappe' (Thaly: Adal. 1: 239)

■ A szócsalád alapja, a **kér**² örökség a finnugor korból. | ⊕ Vog. (T.AK.Szo.) *kēr* 'kéreg, héj'; osztj. (V.) *kār* 'ua., var a seben', *kir* 'jégkéreg a havon'; zürj. (P.) *kor* 'kéreg, fakéreg'; votj. (Sz.) *kur* 'fakéregdarab'; cser. (KH.) *kār* 'hársfakéreg'; md. (E.M.) *ke* 'ua.'; finn *keri* 'nyírfakéreg'; lp. (norv.) *gārrå* 'kéreg; héj' [fgr. **kere* 'kéreg']. ☿ Megfelelői: juk. *χα* 'bőr, héj'. ⊕ A *kéreg* a *kér*² származéka -g névszóképzővel keletkezett; vö. *balog* (→*bal*). A 2.

jelentés metonímia; a 3. jelentés metafora. – A törzsnév idetartozása (↑) lehetséges; a *Kér* törzs azért kapta ezt a nevet, mert a törzsek taktikai elrendezésében az előcsapat szerepe, ill. az oldalrész védelme rájuk esett volna.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz. *kéreg* a.; MSzFE. *kérög* a.; EWUng. • Vö. *kerül*

kerámia → *keramika*

keramika **A:** 1872 *keramika* (MTAÉvk. 13/1872. máj. 26.: 33); 1882 *Keramika* (MagyLex. 10: 230) **J:** 'agyagművesség | Herstellung keramischer Erzeugnisse'

kerámia **A:** 1878 *keramia* (Hon 1878. aug. 10.: [2]); 1895 *Keramiai* [sz.] (PallasLex.); 1906 *kerámia* (Simonyi: KMűsz. *kerámika* a.) **J:** **1.** 1895 'agyagművesség | Herstellung keramischer Erzeugnisse' (PallasLex.) (↑); **2.** 1937 'agyagból égetett dísz tárgyak összefoglaló elnevezéseként' | 'als zusammenfassende Bezeichnung für keramische Erzeugnisse' (ÚiLex. 15: 3762)

keramikus **A:** 1883 *keramikusok* (GazdM. 1883. aug. 16.: 407) **J:** 'kerámiaművész | Keramiker'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **keramika** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Keramik*; ang. *ceramics* [többes szám]; fr. *céramique*; stb.: 'kerámia'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *κεραμική (τέχνη)* 'agyagművészet, keramika' szóból (a < gör. *κέραμος* 'fazekasanyag, gerencséranyag; agyagedény, cserépedény' alapján)]. (⇒) A magyarba leginkább a németből került, latinositott végződéssel.

■ A **kerámia** és a **keramikus** tudatos szóalkotás eredményei. | (⊕) A gör. *κεραμεία* 'agyagművészet, keramika' alapján keletkeztek, részben az olyan szavak analógiájára, mint a *fizikus* (→*fizika*), →*komikus* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *keramit*, *krematórium*

keramikus → *keramika*

keramit **A:** 1879 *keramit* (OrvH. 1879. jún. 15.: 540); 1891 *keramit* (Füredi: IdSz.) **J:** 'mész tartalmú agyagból, magas hőfokon égetett, sárga színű, rendkívül szilárd és tömör téglá, kockakő, amelyet útburkolásra használnak | Hartbrandstein'

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) A szó magyar márkanévként keletkezett a gör. *κέραμος* 'fazekasanyag, agyagáru' alapján, a kémiai szaknyelvben gyakori *-it* képzővel; a szóvéghez vö. →*bauxit*, →*dinamit* stb. Egy fajta klinker(tégla), amelyet 1875-ben Rost Ferenc, magyar mérnök talált fel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *keramika*

kérd **A:** 1164/ ? *Kerdeu* [sz.] [szn.] (LtKözl. 2: 157); 1372 u./ *kerde* (JókK. 79); 1416 u./¹ *kèrd* (BécsiK. 122) **J:** **1.** 1372 u./ 'kér, kíván, óhajt, akar | bitten, begehren' (JókK. 79) (↑); **2.** 1372 u./ 'kérdez | fragen' # (JókK. 16) **Sz:** ~**és** 1372 u./ *kerdefi* (JókK. 15) | ~**ez** 1416 u./¹ *kèrdezeti* (BécsiK. 186) | ~**ezet** 1416 u./¹ *kèrdè[/f]zètn^c* 'kérdezés, kérdés | Fragen' (BécsiK. 74) | ~**ezkedik** 1416 u./¹ *kèrdezkednècvala* 'kérdezősködik | nachfragen' (BécsiK. 168) | ~**ezkedette**

1416 u.² egbè *kèrdezkedettec* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 49ra) | ~**ezősködik** 16. sz. *kérdőzeskedned* (NySz.) | ~**éses** 1807 *Kérdéses* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Valószínűleg a →*kér*-ből keletkezett -*d* gyakorító képzővel; vö. →*esd*, →*mond* stb. A 2. jelentés az eredeti 1. jelentés különböző szószerkezeteiből keletkezett, mint a *tanácsot, véleményt, magyarázatot kér* 'vkitől tanácsot, véleményét, magyarázatot kér'; vö. *kerde tanalczot* 'tanácsot kért' (1372 u./: JókK. 79). Hasonló jelentésváltozáshoz vö. lat. *rogare* 'kér, felszólít, felkér; kérdez, megkérdez; kíván'; ang. *ask* 'kér, megkér; kérdez, megkérdez'; stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. agrár-, *kér*¹, *lét*-

kérdik → *kérődzik*

kerecsen A: 1209 ? *Chelece*n [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 450); 1261/ *Kerechen* [HN.] (MNL (OL) Dl. 210757); 1268 *Keerchen* [HN.] (OkI Sz.); 1320 Felsu *Kerechyn* [HN.] (OkI Sz.); 1324 *Kerechun* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 542); 1651 *kerechen* (Zrínyi: MM. 1: 90); 1653 *kelechenyek* (NySz.); 1798 *keretsény* tollú (NSz.) J: 'a sólyomfélék családjába tartozó, ölyv nagyságú ragadozó madár | Gerfalke, Würgfalke (Falco cherrug cherrug)'

kerecset † A: 1282 k. *Kerechet* (OkI Sz.); 1522 *Kereset* [SZN.] (Bálint: SzegSz.) J: 'a sólyomfélék családjába tartozó, ölyv nagyságú ragadozó madár | Gerfalke, Würgfalke (Falco cherrug cherrug)'

■ Óorosz jövevényszók. | ⊕ Or. (R.) *кpeчeнь*, (N.) *кpeчинь* 'kerecsensólyom' | or. *кpeчeм*, (R.) *кpeчaть, кpeчeтъ*: 'kerecsensólyom' [mindkettő a szláv **kreč*- 'krárog, nyöszörög, fekedten felsóhajt' alapján jött létre]. Vö. még or.-e. szl. *кpeчeтъ* 'kabóca'; f.-or. *кpэчaм* 'kerecsensólyom'; ukr. *кpeчeм* 'ua.'. ⊕ Mindkét szó dinasztikus és kereskedelmi kapcsolatok révén került a magyarba. ⊕ Ma a *kerecsen* csupán az állattani szaknyelvben él, főleg a *kerecsensólyom* (1904: Kiss J.: Mad. 125) összetételben. – Az első szótörténeti adat egy másik szláv etimonra is visszavezethető, de az sem kizárt, hogy a magyar *r > l* hangváltozás által idetartozik.

📖 NyK. 45: 184; Kniezsa: SzlJsz. 263; TESz.; NytudÉrt. 105: 42; EWUng.

kerecset → *kerecsen*

kéreg → *kér*²

kerek A: 1055 admonarau *kerekv* [HN.] (TA.); 1093/ ? *Kerekyghaz* [HN.] (MNL (OL) Dl. 78592); 1193 *bigquereg*; *quereki* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1201 *Kerec* [HN.] (OkI Sz.); 1566 *Kőrec* (NySz.); 1575 *keręc* (Heltai: Krón. 189v.); 1578 *keréc* (NySz.); 1661 *Kőrógdet* (MNY. 80: 249) J: <FN> 1. 1055 'erdő | Wald' (TA.) (↑); 2. 1416 u.³ 'forgószeél | Wirbelwind' (AporK. 75); 3. 1519 k. 'kör v. kerek formájú dolog | etw Rundes' (DebrK. 203) | <MN> 1. 1203/ ? 'kör (korong, henger) alakú, körhöz hasonló | rund, kreisförmig' # (OkI Sz.), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 113–114); 2. 1203/ ? 'nagy kiterjedésű, hatalmas | umfangreich' (OkI Sz.), 1493 k. 'ua.' (FestK. 9); 3. 1566 'gömbölyű | kugelrund' (NySz.) (↑); 4. 1575 'határozott (beszéd) | offen, frei; unverblümt (Rede)' (Heltai: Krón. 189v.); 5. 1590 'vmilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható (szám) | rund, voll (Summe, Zahl)' # (NySz.); 6. 1792 ? 'a teljesség hatását

keltő, arányosan, szépen kialakított {szöveg, előadás, írásmű} | abgerundet {Text. Aufführung, Schriftwerk} # (NSz.), 1837/ 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**ded** 1239 *Keregdedzechel* [HN.] (MNL (OL) 40016); 1495 e. *keregded* (GuaryK. 28) | ~**ség** 1372 u./ *kerekfegnek* (JókK. 55) | ~**ít** 1561 *beles kereketho* [sz.] (Oklsz. *béleskerekítő*-vas a.) | ~**edik** [főleg *ki*~] 1577 *ký kerekédnek* 'kigömbölyödik | sich (aus)runden' (OrvK. 10)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | (△) A töhöz vö. →*kerül*. A szóvég -*k* deverbális vagy denominális névszóképző; vö. →*telek*¹, →*lélek* stb. A képző előtt álló magánhangzó eredetileg egy rövid *e* volt, a régi *kerék* változat hangzónyúlással és az *e* zárttá válásával jött létre. A korábbi jelentések a főnévi 3., ill. a melléknévi 1., 2. jelentések lehettek; a melléknévi 4–6. jelentés elvont. A melléknévi 4. jelentéshez vö. lat. *rotundus* 'kerek, gömbölyű' : *rotunde* '(kerek percc) világosan, kereken'. A főnévi 3. jelentés valószínűleg olyan szó szerkezetben használatos, mint a *földkereken* 'a világon', tkp. 'a földgolyón'.

📖 Bárczi: TihAl. 29, 166; TESz.; EWUng. • Vö. *kerék, kerül*

kerék A: 1211 ? *Keregus* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 504); 1325 ? *Kerek* [SZN.] (Oklsz.); 1360 *Kerekes* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *kerek* (BesztSzj. 776.); 1416 u./¹ *kèrèc* (BécsiK. 262); 1538 *kereek* (Pesti: Nomenclatura N4); 1831 *körékbe* (NSz.) **J:** 1. 1211 ? 'központi tengelyen forgó v. gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti | Rad' # (PRT. 10: 504) (↑), 1360 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1531 'kerék formájú kínzóeszköz | Folterrad' (ÉrsK. 508); 3. 1595 'köralak, körpálya | Kreis' (Ver. 71.); 4. 1748 'társas kör, társaság | Gesellschaftskreis' (NySz.) **Sz:** **kerekes** 1211 ? [SZN.] (PRT. 10: 504) (↑); 1360 [SZN.] 'kerékgyártó, bognár | Rademacher, Wagner' (Oklsz.) (↑); 1395 k. ? *kerekes* 'kör alakú | kreisförmig' (BesztSzj. 671.); 1585 k. 'ua.' (Gl.); 1405 k. 'patkóbél | Duodenum' (SchlSzj. 424.)

■ Szófajváltás általi szóhasadás eredménye. | (△) A →*kerek*-ből keletkezett főnevesüléssel. A korábbi jelentés 'kerek, kör alakú dolog' lehetett; a konkrét jelentés (1., 2. jelentés) ebből fejlődött ki. A 3., 4. jelentés metafora. – Egyes nyelvjárásokban a szóhasadás nem fejeződött be.

📖 Bárczi: TihAl. 166; TESz.; EWUng. • Vö. *kerek, kerékpár, pót-*

kerekedik A: 1527 fel *kerekődeenek* (ÉrdyK. 259); 1747 *Kerekedik* [▽] (NSz.); 1799 *kelekednék* (NSz.) **J:** 1. [főleg *fel~ik*] 1527 'mozgásba kezd, emelkedik, útra kel stb. | sich zu bewegen anfangen, sich erheben, sich auf den Weg machen' (ÉrdyK. 259) (↑); 2. 1613 'keletkezik; (ki)alakul | entstehen; sich bilden' # (NySz.); 3. 1613 'nyilvánvalóvá lesz, kiderül | offenbar werden' (NySz.); 4. 1668 'jut, kerül; keveredik | mit etw vermischt werden' (NySz.); 5. 1779 ? 'következik | folgen' (NySz.), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 45); 6. 1790 '(pénzbe) kerül | kosten (Preis)' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*kel*¹ szóból keletkezett -*kedik* gyakorító-visszaható képzővel. Az *l* ~ *r* hangcseréhez vö. →*kelepel*, →*kórász* stb. A jelentések az alapszó különböző jelentéseiből fejlődtek ki; vö. még *tengerre kerekedik* 'kifut a tengerre' (1791: NSz.); *lába kerekedik vminek* 'lába kel vminek <eltűnik>' (1851: NSz.) stb. – A szó belseji *r*-t tartalmazó alak elterjedését figyelembe véve a címszóban a *kerekedik* 'kerek lesz' a →*kerek* származékszava érezhető. A 4. és 6. jelentések keletkezését a →*kerül* szó egyes jelentései is befolyásolhatták.

📖 Nyr. 65: 86; TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kerékpár A: 1833 *kerékpár-ról* (Nyr. 12: 134) **J:** 'bicikli | Fahrrad' # **Sz:** ~**os** 1883 *kerékpáros* [sz.] (Nyr. 12: 134) | ~**ozik** 1883 *kerékpározni* [sz.] (Nyr. 12: 134)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A $\rightarrow$ kerék + $\rightarrow$ pár összetételéből keletkezett, amely szintaktikailag bizonytalan alárendelés. A $\rightarrow$ bicikli, ill. a (R.) *velocipéd* 'kerékpár' (1883: Nyr. 12: 134) kárpótlásaként alkották meg; emellett a ném. *Zweirad* 'kerékpár két kerékkel' is hatást gyakorolhatott rá. – A (R.) *velocipéd* (↑) nemzetközi szó; vö. ném. (R.) *veloziped*; fr. *vélocipède*: 'kerékpár'; stb.

📖 Nyr. 12: 134; TESz.; EWUng. • Vö. *kerék, pár*

kerep¹ × **A**: 1148/ ? *Kerepes* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL 105992); 1470 k. *Sarkerep* (CasGl. 59.); NYJ. szárvaskeret (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1148/ ? 'a pillangósvirágúak családjába tartozó, természetes gyepekben növő, közönséges évelő (takarmány)növény | Hornklee, Hornwicke' (MNL (OL) DL 105992) (↑), 1470 k. 'ua.' (CasGl. 59.) (↑); **2.** [*méh~*, *méz~*] 1883 'somkóró | Steinklee' (MagyLex. *Melilotus* a.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *szarvaskeret* 'szarvaskerep' (↑) utótagja népetimológiával keletkezett. (⊕) Jelentéskülönülésként való értelmezése a $\rightarrow$ kerep¹ szóból (a virágzat vitorlához való hasonlósága alapján), kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kerep² × **A**: 1248/ *kerap* (Oklsz.); 1621 *kerépes* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: 'egy fajta hajó; komp | Art Schiff; Fähre'

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (⊖) Houtsma *käräp*; kar. *gerep*; kipcs. *kärräb*, *k'erap*: 'hajó' [? < or. *kopaō* 'ua.' < gör. *κάραβος* 'egy fajta könnyű hajó']. (⊖) Megfelelői különböző szláv nyelvekben: óe. szl. *korabl'v*; blg. *kopaō*; le. (R.) *korab*; stb.: 'hajó'. (⊕) Az átvétel ideje tisztázatlan. (⊖) Idetartozik: (R.) *karab* 'egy fajta hajó' (1550: LevT. 1: 75) a szbvh. (R.) *korab* 'ua.' szóból származik. (⊕⇒) A magyarból (visszakölcsönzésként): szbvh. *kerap* 'ua.; komp, komphajó'.

📖 Knieszsa: SzlJsz. 667; TESz.; EWUng.

keres **A**: 1372 u./ meg *kerefe* (JókK. 27); 1416 u./¹ *kèrèfn^e* vala (BécsiK. 301); 1604 *Kõrèshetetlen* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Investigabilis* a.) **J**: **1.** 1372 u./ 'találni, megtalálni igyekszik | suchen' # (JókK. 27) (↑); **2.** 1372 u./ 'szerez | erwerben' (JókK. 82); **3.** 1416 u./¹ '(vmit megtenni) igyekszik, törekszik | streben, sich bemühen' (BécsiK. 301) (↑); **4.** 1416 u./² 'vmely állapotot elérni igyekszik | nach etw trachten, auf etw hinwollen' (MünchK. 19ra); **5.** 1416 u./² 'tudakozódik, kutat vki, vmi után | Suche führen, nachforschen' # (MünchK. 9ra); **6.** 1416 u./³ 'üldöz | verfolgen' (AporK. 63); **7.** 1513 'haszna van vmiből | profitieren von etw' (MNy. 43: 158); **8.** 1519 'rendszeres munkáért pénzt, ellenszolgáltatást kap | (Geld) verdienen' # (JordK. 584–585); **9.** 1559 'beperel, törvény elé idéz | gerichtlich belangen, klagen' (RMNy. 2/2: 155) **Sz**: ~és 1372 u./ *keresefekben* (JókK. 78) | ~et 1372 u./ *keresetjyre* 'a (meg)keresés | Suchen' (JókK. 113) | ~ő 1416 u./³ *keresõknek* 'fürkészõ személy | Sucher' (AporK. 111) | ~get 1456 k. *keresgetthe* (SermDom. 2: 329) | ~gél 1604 *Keresgelõ* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.) | ~let 1842 *kereslet* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | (⊕) A tőhöz vö. $\rightarrow$ kerül. A szóvég -s gyakorító képző; vö. $\rightarrow$ olvas, *repe*s ($\rightarrow$ repül) stb. A megnevezés a finnugor népek vadászó és halászó életmódjára, ill. a gyakori körben való mozgásra, az élelemszerzés utáni barangolásra vonatkozik; vö. $\rightarrow$ kerget. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. lat. *ambire* 'körüljár, vki után jár; vki kegyét megszerzi' < lat. *ambitio* 'becsvágy, ambíció; fáradozás'; ol. *cercare* 'keres', ill. fr.

chercher 'ua.'; a két utolsóhoz vö. [lat. *circare* 'ide-oda járkál, bolyong']. stb. (A) A → *kér*' szóból való magyarázata téves.

☞ Bárczi: SzófSz.; MNy. 54: 547, 55: 404; TESz.; Nyr. 83: 483; EWUng. • Vö. *kereskedik, kerül, pót-, viszont-*

kereskedik A: 1416 u.¹ *kèrèškédèfèkn^c* [sz.] (BécsiK. 104); 1416 u.² *kerèškedetèrè* [sz.] (MünchK. 77vb); 1508 *kereskedik* [▽] (DöbrK. 26); 1519 k. *kerescpódic* (DebrK. 411) **J:** 1. 1416 u.¹ 'árut ad-vesz, kereskedelemmel foglalkozik | Handel treiben' # (BécsiK. 104) (↑); 2. 1416 u.² 'hasznót hajt; nyer | Gewinn tragen; gewinnen' (MünchK. 77vb); 3. 1508 'keres, kutat | suchen' (DöbrK. 351); 4. [*~ik vkin*] 1518–1523 'követel | fordern' (RMNy. 2/2: 17); 5. 1519 'kérdőzködik, tudakozódik, érdeklődik vmi felől | nachfragen, sich erkundigen' (DebrK. 411) (↑); 6. 1577 'vadászik | jagen' (KolGl.); 7. [*rossz helyen ~ik*] 1598 'nem megfelelő helyen v. dologban tevékenykedik | mit etw nicht am Platze sein, an den Unrechten kommen' (NySz.); 8. 1763 'foglalkozik, tevékenykedik | sich beschäftigen, sich betätigen' (NSz.); 9. 1775 'igyekszik, törekszik vmire | nach etw streben, trachten' (NSz.); 10. 1838 '⟨tehén⟩ üzekedik | brünstig sein, sich begatten ⟨Kuh⟩' (Tsz.); 11. 1889 'civakodásra való okot keres | mit jmdm Händel suchen' (Nyr. 18: 514) **Sz:** *~és* 1416¹ (BécsiK. 104) (↑) | *~ő* 1416 u.² *kèrèškedő* <FOLY MN-I IGENÉV> (MünchK. 20rb); 1456 k. '(áru)kereskedéssel hivatásszerűen foglalkozó személy | Kaufmann' (SermDom. 2: 524) | *~et* 1416 u.² *kerèškedetèrè* 'foglalkozás, elfoglaltság | Beschäftigung' (MünchK. 27va) | *~elem* 1841 *kereskedelmi* [sz.] (PestiH. 1841. nov. 17.: 780); 1842 *Kereskedelem* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (A) A → *keres*-ből *-kedik* gyakorító-visszaható képzővel. Az eredeti jelentés 'körüljár, megkönyékez, kering' lehetett. Az 1. jelentés feltehetőleg azon alapul, hogy a vándorkereskedők egykor egyik helyről a másikra jártak áruikkal. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. cseh *obchoditi* 'körüljár, megkönyékez' < cseh *obchod* 'kereskedelem, üzlet'; vö. még szlk. *obchod* 'ua.'. A *kereskedik* különböző jelentéseire az alapszó jelentései is hatással voltak; a 11. jelentéshez esetleg vö. → *kötekedik*.

☞ Ethn. 62: 285; TESz.; NyttudÉrt. 92: 113; EWUng. • Vö. *keres, kül-*

kérész A: 1570 k. *kerez* (MNy. 3: 86); 1791 *kérész* (NSz.); NYJ. *kilisz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1570 k. 'kicsiny, törékeny testű, szárnyas rovar, ill. rovarrend, amelybe a tiszavirág is tartozik | Eintagsfliege' (MNy. 3: 86) (↑); 2. 1795 k. 'kukac, pondró | Wurm, Made' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (A) A szó a nyelvújítás korában került át egy nyelvjárásból a biológiai szaknyelvbe. Az irodalmi nyelvben legtöbbször csak a *kérészéletű* 'egynapos, mulandó' (1873: NSz.) összetételben fordul elő; az elnevezés alapja a rovarok rövid – olykor csak óráig tartó – élettartama; vö. még → *tiszavirág*.

☞ TESz.; EWUng.

kereszt A: 1075/ *kereftur* [HN.] (MNL (OL) Dl. 238483); 1237 *Cristur* [HN.] (MonStrig. 1: 323); 1248 *kyrist* vt (OkISz.); 1253 *Keruzt* vth (OkISz.); 1272 *kuruzt* wt (OkISz.); 1277 *Crestus* [sz.] [szn.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 186); 1372 u./ *kyreztnek* (JókK. 76); 1416 u.¹ *kèreztet, akerèztrè* (BécsiK. 61, 65); 1416 u.² *kèrèztet* (MünchK. 16vb); 1495 k. *kprpzt*fahoz (MNy. 6: 23) **J:** 1. 1075/ 'földbe rögzített és felső részén rövidebb, merőleges rúddal ellátott oszlop, amelyet az ókorban kivégzőeszközként használtak; ez mint a kereszténység jelképe | altes Hinrichtungsgesetz in Kreuzform (auch als Sinnbild des Christentums)' # (MNL (OL) Dl. 238483) (↑); 2. 1248 'két, egymást derékszögben metsző vonal, ill. ilyen formájú tárgy, jel,

alakzat stb. | zwei einander senkrecht schneidende Linien bzw. Körper, Gegenstand, Zeichen usw. in dieser Gestalt' # (Oklsz.) (↑); **3.** 1416 u.² 'szenvedés, gyötrelem, megpróbáltatás | Marter, Qual, Schicksalsprobe' (MünchK. 16vb); **4.** [-csont] 1578 'a gerincoszlopnak a farcsont felett levő, az öt alsó csigolya összeforradásából keletkezett része | Kreuzbein' # (NySz.); **5.** 1581 '12-20 kévéből álló gabonarakás, kalangya, kepe | Getreidepuppe, Mandel' (NSz.); **6.** 1893 'szekér keresztfája, felhérc | Querholz an der Deichsel, Bracke' (UMTsz.); **7.** 1950 k. 'a kukorica virága | Blüte des Maises' (Nyatl. *kukoricacímer* a.) **Sz:** ~**es** (†1176) 14. sz. [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 73); 1434 *kerestespenz* <MN> (Oklsz.); 1535 k. *Kewrewzthewffekel* 'a Német Lovagrendhez tartozó (keresztes)lovag | Kreuzritter' (Zay: Lánd. 16) | ~**ez** 1659 *keresztezd* meg (NySz.) | ~**eződik** 1859 *kereszteződnek* (OrvH. 1859. márc. 6.: 157); 1864 *kereszteződnek* (NSz.) **R:** ~**be** 1774 *keresztbe* (NSz.) | ~**ben** 1808 *keresztben* (NSz.)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből, vagy az oroszból. | (≡) Blg. *крѣст* 'kereszt; jelzés, jel, kereszt alakú tárgy; kín(szenvedés), kíntás, gyötrelem; keresztcsont'; mac. *kr̥cm* 'kereszt; kín(szenvedés), kíntás, gyötrelem; keresztcsont'; szbhv. *krst* 'kereszt; 15–16 kévéből álló gabonakereszt; stb.', *krsta* 'keresztcsont', (R.) *Krst* [SZN.] 'Krisztus'; or. *крѣст* 'kereszt; jelzés, jel, kereszt alakú tárgy; kín(szenvedés), kíntás, gyötrelem' [< gót **krist* 'kereszt' vagy **Krist* [SZN.] 'Krisztus']. Vö. még óe. szl. *kr̥stb* 'Krisztus; kereszt', továbbá a blg. *крѣстеу*; or. (N.) *крѣстеу*; stb.: '15–16 kévéből álló gabonakereszt'. A szó végső soron a gör. *Χριστός* [SZN.] 'Krisztus', tkp. 'a felkent' szóra megy vissza; vö. gör. *χρίω* 'illatos balzsammal bekent'. Krisztus görög neve valójában a héber név és jelentés tükörfordítása; vö. →*messiás*. (⇒Δ) A magyarba a bizánci kereszténység szavaként került át. (Δ) A gyakori *Keresztúr* (↑) helységnevek jelentése tulajdonképpen 'feszület'; vö. az →*úr* utótagnál. A 4. jelentéshez vö. még (a szláv és a ném. *Kreuzbein* 'keresztcsont' adatokon kívül) lat. (tud.) *os sacrum* 'keresztcsont', tkp. 'szent csont'. A keleti nyelvjárásokban használatos 6. jelentés a rom. *cruce* 'kereszt; keresztfa, keresztgerenda a kocsirúdon, szekérrúdon, felhérc; stb.' hatását tükrözi. A 7. jelentés metafora.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 324; Kniezsa: SzlJsz. 263; TESz. *kereszt*¹ a.; EWUng. • Vö. *kereszt-, keresztel, keresztény, kereszttség, keresztül, krizma, szent-*

kereszt-

I. ~fiú A: 1415 *Kerezthfȳw* [SZN.] (Oklsz.); 1416 u.² *kerēzt fia* (MünchK. 36ra) **J:** 'keresztgyermek (fiú) | Patenkind (Junge)' # | ~**anya A:** 1527 *kerēzth anynyanak* [ny-j] (ÉrdyK. 449) **J:** 'az a nő, aki a megkeresztelendőt (jelképesen) a keresztvíz alá tartja, s ezzel a megkereszteltnek lelki, erkölcsi, vallási stb. neveléséért felelősséget vállal | Taufpatin' # | ~**apa A:** 1566 *Kereszt apám* (Heltai: Fab. 183) **J:** 'az a férfi, aki a kereszteléskor a keresztanyával együtt a megkereszteltnek lelki, erkölcsi, vallási stb. neveléséért felelősséget vállal | Taufpate' # | ILYENEK MÉG: ~**atya** 'az a férfi, aki a kereszteléskor a keresztanyával együtt a megkereszteltnek lelki, erkölcsi, vallási stb. neveléséért felelősséget vállal | Taufpate' (1566: Heltai: Fab. 183); ~**koma** 'a keresztapa a keresztgyermek szüleinek, ill. az apa a keresztapának a szempontjából | Gevatter' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); ~**leány** 'keresztgyermek (lány) | Patenkind (Mädchen)' (1708: Pápai Páriz: Dict.)

II. ~víz A: 1462 k. *kerēzeth vyz* (MNY. 14: 136) **J:** 'a keresztelés szertartásánál használt szenteltvíz | Taufwasser' # | ~**név A:** 1527 *kerēzt newet* (ÉrdyK. 556) **J:** 'utónév | Taufname, Vorname' # | ~**levél A:** 1792 *kereszt levelemet* (ÉrtSz.) **J:** 'keresztelési bizonyítvány | Taufschein' # | ~**kút Δ A:** 1841 *keresztkutakat* (Religio 39); 1860 *kereszt-kútja* (ÉrtSz.) **J:** 'keresztelőmedence | Taufbecken'

■ Egy összetétel előtagja, jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból vagy a szlovénból. | (Δ) A szláv adatokhoz és az eredetéhez vö. →*kereszttség*. Az előtag az 1. csoportba tartoznak a keresztelésre kerülő családtagok, a 2. csoportba azok a dolgok és kifejezések, amelyek a keresztelővel összefüggnek. Több összetétel keletkezését esetleg német

vagy szláv minták támogathatták, bár utóbbiak, ahol szószerkezetként fordulnak elő, kisebb mértékben kerültek feljegyzésre; ném. *Taufwasser* 'ua.', *Taufname* 'keresztnev, utónév', (R.) *taufbrunnen* 'keresztelőmedence'; szlk. *krstné meno* 'keresztnev, utónév', *krstný list* 'keresztlevél'; or. *крѣстная мать* 'keresztanya', *крѣстный отец* 'keresztapa'; stb. – A *kereszt* 'keresztapa; keresztanya' (1904–1906: ÚMTsz.) önállósulással keletkezett a *keresztapa*, ill. a *keresztanya* szavakból.

📖 Melich: SzJlsz. 1/2: 326; TESz. *kereszt*² a.; EWUng. • Vö. *anya, apa, fiú, keresztség, kút, levél, név, víz*

keresztel A: 1416 u./² *kèrèztel, kèrèztellèc* (MünchK. 36rb); 1495 e. meg *kereztöleſbe* [sz.] (GuaryK. 66); 1585 *Kőrösztolés* [sz.] (Cal. 123); NYJ. *még-kèrèsztl* (MTsz.) J: 1. 1416 u./² 'a keresztségben részesít vkit | den Taufakt vollziehen' # (MünchK. 36rb) (↑); 2. 1696 '⟨bort⟩ vízzel hígít | (Wein) mit Wasser vermischen' (NySz.); 3. 1787 'nevet ad, elnevez | jmdm od. etw einen Namen geben' # (NSz.); 4. [*meg~*] 1865 '⟨tréfás ünnepélyességgel legénnyé stb.⟩ avat | (in die Reihe der erwachsenen Männer) aufnehmen' (CzF.); 5. [*meg~*] 1881 'megszid | ausschimpfen' (Nyr. 10: 238); 6. [*meg~*] 1893 'megver | durchprügeln' (MTsz.) Sz: ~**kedik** 1416 u./² *megkèrèztelkednem* [sz.] (MünchK. 9vb) | ~**és** 1495 e. (GuaryK. 66) (↑) | ~**ő** 1519 [SZN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (JordK. 379); 1659 *Keresztelő* 'keresztség, a keresztelés szertartása | Taufe' (MNY. 69: 109)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kr̥stīti* 'megkeresztel'; szbhv. *krstīti* 'ua.; elnevez'; szlk. *kristit* 'ua.; vízzel összekever; büntet, megfedd'; or. *крестити* 'megkeresztel; keresztapának v. keresztanyának lenni; vkit megkeresztel; elnevez; keresztülhúz; megver, ütlegel', (R.) 'keresztel'; stb. [< szláv **kr̥stb* 'kereszt'; vö. →*kereszt*]. (⊕) A 2. jelentés azzal függ össze, hogy a keresztelendő fejét vízzel megöntözik. A 4. jelentés metafora. Az 5., 6. jelentéshez a szláv adatokon kívül vö. az olyan szólások is, mint a *leszedi vkiről a keresztvizet* 'vkit megfedd, szid' (ÉrtSz.).

📖 Melich: SzJlsz. 1/2: 329; Kniezsa: SzJlsz. 264; TESz.; EWUng. • Vö. *kereszt, keresztség*

keresztény A: 1263/ ? *Kerezhientheleke* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 224); 1340 ? *Kerezyenkenezhaza* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 224); 1372 u./ *kereſtyeneknek* (JókK. 102); 1395 *Kerezenyzygeth* [HN.] (Suciú: DicTr. 1: 174); 1492 *kerezyenseg* [sz.] (MNY. 37: 203); 1493 k. *kerezhýeen* (FestK. 157); 1517 *kerezienſegnek* [sz.] (MNY. 11: 360); 1520 *kerechyen* (GyöngyGl. 190.); 1526 *kwrezgyen* (MNY. 13: 254); 1532 *koroztenok, koroztinnek* (TihK. 294, 8); 1569 *kresztenyi* [sz.] (ÚSzOkI. 1: 15); 1590 *Kőrösztieny* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 124); 1805 *kèrèstény* (NSz.) J: <FN> 1. 1372 u./ 'Jézus tanítását valló, megkeresztelt személy | Anhänger des Christentums, Christ' # (JókK. 102) (↑); 2. [*új~*] 1662 'újrakeresztelő, anabaptista személy | Wiedertäufer' (MNY. 63: 163); 3. 1907 'római katolikus vallású személy | Angehörige(r) der römisch-katholischen Kirche' (ÚMTsz.) | <MN> 1. 1490 'a kereszténységgel, ill. annak híveivel kapcsolatos | christlich, Christen-' # (SzalkGl. 170.); 2. [*új~*] 1595 'az újrakeresztelőkkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | auf die Wiedertäufer bezüglich' (SzalkGl. 170.) Sz: ~**ség** 1456 k. *kereztýenfegnek* (SermDom. 2: 324)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kr̥stijanb, kr̥stijaninb* 'keresztény'; szbhv. *kršćanin*, (Ča) *krstiján* 'ua.'; szln. *kristjan*, (V.) *krščân* 'ua.'; szlk. *krest'an* 'ua.'; or. *крестьянин* 'földműves', (R.) *крестьянь* 'ua.; keresztény'. Forrása a gör. *Χριστιανός* 'keresztény', amely a gör. *Χριστός* 'Krisztus' személynév származéka, jelentése tkp. 'Krisztus híve, követője'; vö. →*kereszt*. (≈) A keleti kereszténységű népek nyelvébe a görög szó többnyire közvetlenül, a nyugati kereszténységükébe pedig a lat. *Christianus* 'keresztény' közvetítésével került be; vö. ang. *Christian*; ném. *Christ*, (ófn.) *kristāni*; fr. *chrétien* (vö. →*kretén*); ol. *cristiano* stb.:

'keresztény'. (⇒△) A szó meglehetett a pannóniai szlávban, így a magyarba onnan is átkerülhetett, de a keleti kereszténység szavaként egy déli szláv nyelvből való átvétellel is számolhatunk. (△) Az eredeti *keresztjén* változat a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával, valamint hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *keresztény* alak a →*kereszt* népetimológiás hatását tükrözheti. A 18. sz. végétől a *keresztény* alak a katolikusok, míg a *keresztjén* változat a protestánsok szóhasználatára jellemző. Ezzel az elkülönüléssel függ össze a 3. főnévi jelentés. A főnévi, valamint a melléknévi 2. jelentéshez vö. 1490 k. *vi kereztien* 'újonnan a keresztény hitre tért ember' (NagyvGl. 274.). – A korai tulajdonnevek közvetlenül a lat. *Christianus* (↑) alakra is visszamehetnek.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 330; MNy. 30: 65; Kniezsa: SzlJsz. 265; TESz.; EWUng. • Vö. *kereszt, kretén*

kereszttség **A:** 1416 u./² *kèrèztjegere* (MünchK. 9va); 1533 *Kőrőztseg* [ɔ: *Kőrőztseg*] (Murm. 1683.) **J:** 'keresztelés, a keresztény vallásnak az a szentsége, amely eltörli az eredendő (s az összes elkövetett) bűnt, ill. ennek szertartása | Taufe'

■ Szláv jövevényszó, valószínűleg a szerbhorvátból vagy a szlovénból, magyar képzővel. | (≡) Vö. szbhv. (KajČa) *krst* 'kereszttség, keresztelés'; szln. *krst* 'ua.; névadás'; – cseh *křest* 'ua.'; szlk. *krst* 'ua.; ünnepélyes névadás hajóknak stb.'; stb. [< szláv **krbstiti* 'megkeresztel'; vö. →*keresztel*]. Vö. még or. *крѣстный* 'kereszt-; keresztapa'. (△) A szóvég *-ség* névszóképző; a képző alkalmazása részben az alapszó (vö. →*kereszt*, →*vízkereszt*) és a →*kereszt* szó egymástól való megkülönböztetésére irányuló törekvéssel magyarázható, részben a *szentség* (→*szent*) hatásával.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 326; Kniezsa: SzlJsz. 264; TESz. *kereszt²* a.; EWUng. • Vö. *kereszt, kereszt-, keresztel, vízkereszt*

keresztül **A:** 1529 e. *kereztwl* (VirgK. 53); 1553/ *kőrőfztűl* koful (Tinódi: Cronica Q1b); 1604 *kőrőfztől* kofol (Szenczi Molnár: Dict. *Contortuplico* a.); NYJ. *Kērēstō*-szalmát (MTsz. [*keresztül szalma*] a.) **J:** <HSZ> **1.** 1529 e. 'keresztül-kasul, minden irányban | kreuz und quer' (VirgK. 53) (↑); **2.** 1560 k. 'keresztbe, keresztben | quer' (GyöngySzt. 1549.); **3.** 1604 'visszásan | verkehr't' (Szenczi Molnár: Dict. *Transversa* a.); **4.** 1785 'át, egyik végétől a másikig | (hin)durch' # (NySz.) | <NÉVUTÓ> **1.** 1604 'egyik oldaltól a másikig, át, vmit keresztelve | durch, über' # (Szenczi Molnár: Dict. *Colurus* a.); **2.** 1842 'az idő egész tartama alatt, át | während; (eine Zeit) hindurch' # (Simonyi: Hat. 2: 176); **3.** 1880 'révén, közvetítésével | mit Hilfe von, durch Vermittlung von' (Simonyi: Hat. 2: 176)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →*kereszt¹* szóból keletkezett *-l* ablatívuszraggal (latívuszrag, ill. helyrag szerepében); vö. →*föül*, →*körül* stb. Eredetileg helyhatározószó lehetett; a határozói jelentések az eredeti 2. jelentésből fejlődtek ki; az 1., 4. jelentések metonimikusak, a 3. jelentés elvont lehet. Névvutóvá mozgást kifejező állapothatározós igei szószerkezetből vált, a mondathangsúly eltolódásával.

📖 Sebestyén: Névt. 107; TESz.; EWUng. • Vö. *kereszt, keresztül-kasul*

keresztül-kasul **A:** 1553/ *kőrőfztűl* koful (Tinódi: Cronica Q1b); 1592 *kereftűl* kafsűl (Cisio O2b); 1604 *kőrőfztől* kofol (Szenczi Molnár: Dict. *Contortuplico* a.); 1607 *keresztwl* karswl (MNy. 6: 132); 1647 *Keresztül* kasul (NySz.); 1713 *keresztül-kotsul* (NySz.); 1746 *kőrőstűl* kutsul (NSz.) **J:** <HSZ> **1.** 1553/ 'minden irányban, mindenfelé | kreuz und quer' # (Tinódi: Cronica Q1b) (↑); **2.** 1592 'össze-vissza | hin und her' (Cisio O2b) (↑) | <NÉVUTÓ> **1.**

[*egymáson ~*] 1788 '(egymás) hegyén-hátán | *durcheinander*' (NSz.); **2.** 1788 'keresztül, át | *durch, über*' (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) Az eredeti változat *keresztül-kacsul* lehetett, a →*keresztül* ('szerteszt, ide-oda') + *kacsul* 'mint egy görbe tárgy, egy kanyar' összetételéből. A *kacsul* önálló szóként nem adódott; valószínűleg a →*kacs* szóból keletkezett (eredeti jelentése 'hajlított dolog, útkanyarulat') -*ul* módhatározóraggal. A *kasul* alak utótagja *cs > s* hangváltozás során keletkezhetett; vö. *csekély*, →*sajog*¹ stb. A *kasul* jelentése az összetételben a hangváltozás következtében elhalványult. A tag szó belseji *r*-es változatához vö. →*korcs*. Az összetétel jelentései az eredeti 1., határozói jelentésből fejlődtek ki.

📖 MNy. 7: 416; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *keresztül*

keret A: 1829–1836 *keret* (MNy. 55: 93) **J:** **1.** 1829–1836 'fényudvar vmi körül (pl. Hold) | Hof um den Mond usw.' (MNy. 55: 93) (↑); **2.** 1847 'vmi körülvevő foglalat, perem, vonal | Rahmen, Einfassung' # (NSz.); **3.** 1863 'vminek térbeli v. időbeli környezete | Rahmen (raumlich, zeitlich)' # (NSz.); **4.** 1866 'vminek a lehetőségeit megszabó korlát; vminek a jellegét meghatározó forma | Schranke, Begrenzung (einer Möglichkeit); bestimmende Form' # (NSz.); **5.** 1891 '⟨irodalmi műben⟩ a tulajdonképpeni mondanivalót megelőző, esetleg megszakító és követő rész | Rahmen einer literarischen Erzählung' (AkÉrt. 2: 728); **6.** 1892 'katonai állomány; sportcsapat | Kader, Stamm (Milit); Team (Sport)' (NMKatSz. 1: 64)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő azonos a →*kerül* szócsaládjának tövével. A szóvég -*et* névszóképző. Az 1. jelentés elszigetelt maradt, a 3–6. jelentések elvonással keletkeztek a 2. konkrét jelentésből. (⊗) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kerül*

kerevet Δ A: 1585 *Kereuet* (Cal. 588); 1693 *kelevethez* (MonÍrók. 15: 216) **J:** 'pamlag, heverő | Sofa'

■ Vándorszó. | (⊕) Újgör. *κρεβάτι*; albán *krevát*; rom. (N.) *crivát*; blg. *krevam*; szbhv. *krevet*; oszm. *kerevet*; stb.: 'ágy, dívány, heverő'. Ezek a gör. (kés.) *κρεβ(β)ατος* 'ua.' szóra mennek vissza. (⇒⊕) A magyarba az oszmán-törökből, ill. később a szerbhorvátból kerülhetett.

📖 Knieszsa: SzlJsz. 667; TESz.; EWUng.

kerge A: 1351 ? *Kerge* [szN.] (OkI Sz.); 1725–1764/ *kerge* (NSz.) **J:** **1.** 1351 ? 'kergeségben szenvedő {juh}; szédelgő, szédülő | drehkrank; taumelnd, schwindelig' (OkI Sz.) (↑), 1725–1764/ 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1856 'féleszű, hóbortos | närrisch, verrückt' (NSz.) **Sz:** **kergül** [ma főleg meg~] 1838 *Kergül* (Tzs.)

kergeteg × A: 1372 u./ *kergetegnek* (JókK. 93) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'dühöngő; őrült | wütend; wahnsinnig' (JókK. 93) (↑); **2.** 1661 'kergeségben szenvedő {juh} | drehkrank' (MonTME. 1: 288) | <FN> **1.** 1531 'dühöngés; hóbortosság | Wüten; Verrücktheit' (TelK. 111); **2.** 1763 'vihar, kavargás {szél} | Sturm' (NSz.); **3.** 1835 'kergekórság {juhbetegség} | Drehkrankheit' (Tzs. *Drehkrankheit* a.) **Sz:** **meg-ül** 1372 u./ meg *kergetegewlnj* [sz.] 'megbolondul | verrückt werden' (JókK. 58)

■ Származékszó. | (⊕) Az alapszó valószínűleg a *kereng ~ kering* (→*kerül*) eredeti, *n* nélküli változata. A szóvég -*e* (folyamatos) melléknévi igenévképző, ill. -*eteg* névszóképző; vö. →*fürge*, →*förgeteg* stb. A megnevezések a kergekór tipikus tüneteire mutatnak: az állat egy irányban való forgása, tájékozódási képességének elvesztése. A *kergeteg* főnévi 2. jelentéséhez vö. →*förgeteg*.

kerget **A:** 1536 *Kergety* uala (Pesti: Fab. 48b); 1566 *kergetni* [sz.] (NySz.); 1601 *keregette* (MNy. 79: 246) **J:** 1. 1536 'üz, üldöz, nyomában van | treiben, verfolgen, jmdm nachsetzen' (Pesti: Fab. 48b) (↑); 2. 1566 'fel-alá rohangál; futkározik | hin und her rennen; herumtollen' (Heltai: Fab. 45); 3. 1585 'zaklat | belästigen' (Cal. 102); 4. 1598 '⟨beszédet⟩ ismétlésekbe bocsátkozva, bőbeszédűen, zavarosan mondogat | zusammenplappern' (NySz.); 5. 1636 'elérni igyekszik vmit | trachten' (NySz.); 6. 1663 'nem kívánatos állapotba kényszerít | hineinzwängen' (NySz.) **Sz:** ~**ő(d)zik** 1600 k. *kergeteoztek* (MNy. 84: 255)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ☐ Vagy a →*kerül* szócsalád tövéből vagy a *kereng* ~ *kering* (→*kerül*) valószínűleg eredeti, *n* nélküli változatából keletkezett. A szóvég vagy -*get* gyakorító képző vagy -*t* műveltető igeképző; vö. *zörget* (→*zördül*), ill. *teremt* (→*tereml*) stb. A *kerget* alak az utolsó magyarázat esetében magánhangzó-kieséssel keletkezhetett az eredeti *kereget* változatból. A jelentések egy feltehetőleg eredeti 'körülkerít, bekerít, magában foglal, tartalmaz' jelentésből alakulhattak ki.

📖 NytudÉrt. 30: 75; TESz.; EWUng. • Vö. *kerül*

kergeteg → *kerge*

kering → *kerül*

kerít → *kerül*

kérkedik [2/3] **A:** 1522 *Keerkedest* [sz.]; *kerkevdsegevt* [sz.] (HorvK. 268, 275); 1535 *kerkezőnk* (Ozorai: Vit. D3b); 1564 *kýrkednek* (MNy. 62: 502); 1566 *kérkőszic* vala [▽] (NySz.); 1584 *kérkőűéköny* [sz.] (NySz.); 1588 *kerküdhessenec* [sz.] (NySz.); 1590 *kérküekenségeuel* [sz.] (NySz.); 1805 *kérkődő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1522 'dicsekszik, henceg | prahlen, sich rühmen' # (HorvK. 268, 275) (↑); 2. 1799 u. 'értékes dolog birtokában van | im Besitz von etw Wertvollem sein' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*kér*¹ szóból -*kedik* ~ -*keszik* gyakorító-visszaható képzővel keletkezett; vö. →*cselekedik*, →*törekedik* stb. Az eredeti jelentése feltehetőleg 'az érdemeire hivatkozva kér vmit', amelyből az 1. jelentés jelentésszűkülés útján alakulhatott ki. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *rogare* 'kér, megkér' : *arrogans* 'beképzelt, önelégült, arrogáns, gőgös'. A 2. jelentéshez vö. *dicsekedik* (→*dicso*).

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 50: 331; TESz.; EWUng. • Vö. *kér*¹

kernyácsa † **A:** 1551 *kernyacha* (Oklsz.) **J:** 'tizedbe adott sertés | Zehenschwein'

■ Szerbhorvát (Kaj) jövevényszó. | ☐ Szbhv. (R. Kaj) *krnjača* 'tizedbe adott sertés (általában herélt kandisznó)' [< szbhv. *krnj* '(meg)csontkított, csontka, törött']. Vö. még szbhv. (R. Kaj) *krnjak* 'herélt kandisznó'; szln. (N.) *kínja* 'disznó'. – Ahhoz, hogy tizedbe főleg herélt kandisznót (→*ártányt*-t) adtak, vö. *artanpenz* 'egy fajta adó' (1437: Oklsz.).

📖 I.OK. 10: 148; TESz.; EWUng.

kérődzik A: 1372 u./ *kerewdnek* (JókK. 136); 1416 u./¹ *kerpōznèk* vala (BécsiK. 191); 1585 *Kerőzni* [sz.] (Cal. 932); 1748 *kérődgyem* [▽] (NSz.); 1760 *kőródzó* [sz.] (NSz.); 1784 *kérődzni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 97); 1861 *kéredző* [sz.] (NSz.); NYJ. *kéredzik, kérőz, k'érēgzik* (Nyatl.); *kérhűzik, kírúzik, kűrűzzik* (ÚMTsz.) J: 1. 1372 u./ 'mond, kijelent vmit | sagen, aussagen' (JókK. 136) (↑); 2. 1416 u./¹ 'felbőfög; <állat> félig megrágott ételt felbőfögve újra megrág | rülpsen; wiederkäuen' # (BécsiK. 191); 3. 1668 'rágódik vmin | über etw grübeln, etw wiederkäuen' (NySz.)

kérdik † A: 1405 k. *kerdem* (SchlSzj. 367.) J: 'bőfög, <állat> félig megrágott ételt felbőfögve újra megrág | rülpsen, wiederkäuen'

■ Vitatott eredetű szócsalád. | 1. Örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. vog. (Szi.) *kērałt-* '(fel)bőfög, (fel)bőffent; <állat> félig megrágott ételt felbőfögve újra megrág'; zürj. (Sz.) *goržj-* 'hány, okádik'; votj. (Sz.) *gurž-* 'bőfög, (fel)bőfög, (fel)bőffent' [fgr. **ker3-* 'bőfög, (fel)bőfög, (fel)bőffent']. 2. Ótörök jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. oszm. (R.) *gevir-* 'rág, <állat> félig megrágott ételt felbőfögve újra megrág'; leb. *kebir-* 'rág'; stb. [török **kew* 'rág, <állat> félig megrágott ételt felbőfögve újra megrág']. (⊕) Kiindulási alakja: **keβir-*; a szó belseji magánhangzóhoz vö. *őröl* (→*ör*¹). – A szóvég *-ődik, -ő(d)zik* gyakorító-visszaható képző, ill. *-d* gyakorító képző. A *kérő* 'a felbőfögésnél visszaöklendezett étel' (1551: NySz.) ugyanebből a töből keletkezett mint *-ő* képzős, főnevesült folyamatos melléknévi igenév. (⊕) A →*kér*¹ származékaként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 54: 352, 58: 30; TESz.; MSzFE.; StUASuppl. 1: 130; EWUng. • Vö. *kőrő*

kert A: 1037/ *kertuskw* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137); 1055 *kert* hel [HN.] (TA.); 1211 ? *Certu* [sz.] (PRT. 10: 515); 1221 *Kertes* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 764); 1395 k. *kerth* (BesztSzj. 333.); 1416 u./¹ *kèrtbè* (BécsiK. 63) J: 1. 1037/ ? 'kerítés; sövény; vmely terület körülkerítésére szolgáló árok | Zaun; Heckenzaun; Umfassungsgraben' (MNL (OL) Dl. 207137) (↑), 1499 'ua.' (Oklsz. *köz-kert* a.); 2. 1055 ? 'rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra is szánt terület | Garten' #, 1221 'ua.' (Csánki: TörtFöldr. 2: 764) (↑); 3. 1283 ? 'növény- v. állatvédelmi szempontból körülkerített terület | umzäunte Fläche {als Wildgehege}' (Oklsz. *vad-kert* a.), 1553 'ua.' (Tinódi: Cronica X 2v.); 4. [rendszerint jelzővel] 1566 'a gazdasági udvarnak egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál | Teil des Wirtschaftshofs zur Lagerung des Getreides' (NySz.) Sz: ~**es** 1037/ [HN.] (MNL (OL) Dl. 207137) (↑) | ~**ész** 1395 k. *kerthez* (BesztSzj. 334.) | ~**észkedik** 1553 *kertészkedjél* (NádLev. 9)

■ Belső keletkezésű, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (⊕) Valószínűleg a →*kerül* szócsaládnak a finnugor eredetű tövéből keletkezett *-t* deverbális névszóképzővel; vö. →*hit*, →*lét* stb. Az is lehetséges azonban, hogy ugyanezen tö *-t* képzős befejezett melléknévi igenevének főnevesülésével számolhatunk. A történeti források nem támogatják azt a feltételezést, hogy az 1055-ös adat még nem főnév, hanem igenév, amely jelzői szerepben áll. (⊕) Iráni, ill. ótörök származtatása téves.

📖 Bárczi: TihAl. 20, 172; Bárczi: Szók. 54; TESz.; MSFOu. 151: 269; Benkő: FiktI. 98, 103; EWUng.; MNaK. 16: 81; Honti: NyÓtör. 47; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *gyalog-*, *kerül*, *vad-*

kertel A: 1851 *kerteljen* (NSz.) J: 'az igazat kerülgetve beszél, hímez-hámoz | Umschweife machen, um die Sache herumreden'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó azonos a →*kerül* szócsaládjának tövével. A szóvég *-tel* gyakorító képző; vö. *lefetel* (→*lefetyel*); vö. még →*szöszmötöl*, →*zakatol* stb. A jelentés a →*kerül* szócsalád többi tagjának elvont jelentése alapján magyarázható. – A szóban a →*kert* főnév érzékelhető, a *kert felől kerül* 'összevissza beszél, kerülgeti a dolgot', tkp. 'egy helyet a hátsó udvaron keresztül ér el' (1883/: NSz.) szószerkezet így keletkezhetett. – A *kertel* 'bekerít, körülkerít' (1560 k.: GyöngySzt. 1607.) nyelvjárási szó nem közvetlenül tartozik ide, ez a →*kert*-ből keletkezett *-l* igeképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kerül*

kerub A: 1416 u.¹ *cherubimon* (BécsiK. 131); 1416 u.³ *herubinen* (AporK. 101); 1515 k. *cherubin* (AporK. 167); 1519 *keerwbýn* angyal (JordK. 813); 1527 *kerwbyn* (ÉrdyK. 490); 1589 *Cherub* angyal (NySz.); 1825 *kerub* (NSz.); 1833 *Cherúbhoz* (NSz.) **J: 1.** 1416 u.¹ 'az Isten trónja, amelyet angyalok tartanak | von Engeln hochgehaltenen Thron des Gottes' (BécsiK. 131) (↑); **2.** 1515 k. '⟨a keresztény és a zsidó vallásban⟩ az angyalok rendjében a legmagasabban álló (fő)angyal | Cherub' (AporK. 167) (↑)

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *cherub*, *cherubim* [többes szám], *cherubin* [többes szám] 'arkangyal' [< gör. *χερούβ, χερουβίμ* [többes szám], *χερουβίν* [többes szám] 'ua.' < héber *kerûḇ, kerûḇîm* [többes szám] 'angyal lángoló karddal']. (≈) Megfelelői: ném. *Cherub*; fr. *chérubin*; stb.: 'kerub'. (⇒⊕) A magyarba a latin többes számú és egyes számú alak egyformán átkerült; a rövidebb alak általánossá válása esetleg a német hatására is visszavezethető.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *griff*

kerül A: 1332 *Keruleuheg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *mëgkèrölèc* (BécsiK. 38); 1531 *keerewlneye* (ÉrsK. 351); 1536 *kerylewbe* [sz.] (Pesti: Fab. 40v); 1554 *meg kórúlyéc* [l-j] (Tinódi: Cronica M3a) **J: 1.** 1332 ? 'körüljár; bejár | umgehen; durchwandern' # (Oklsz.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 38) (↑); **2.** 1527 'jut, elér vhová | gelangen' # (ÉrdyK. 562); **3.** 1527 'útjában nem érinti, kitér előle, távoltage magát tőle | meiden, ausweichen' # (ÉrdyK. 322); **4.** [meg~] 1550 k. 'megkörnyékez, fortélllyal megnyerni igyekszik | umgarnen, beschwatzen' (NySz.); **5.** 1577 k. 'körülvesz | umgeben' (OrvK. 239); **6.** [elő~] 1590 'előkerül, napvilágra kerül, kiderül | zum Vorschein kommen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 218); **7.** 1779 u. 'vmivel, vminek az árán elérhető | kosten ⟨Preis⟩' # (NSz.); **8.** 1792 'származik, ered vhonnan | stammen' (NSz.); **9.** 1832 'akad, adódik | sich finden' (NSz.) **Sz: ~ő** 1332 [HN.] <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.) (↑); 1510 *kervlevt* 'a rövidebbtől eltérő, hosszabb ⟨út⟩ | Umweg' (MargL. 25) | ~et 1480 'körüljárás, megkerülés | Umgang. Herumgehen ⟨um etw⟩ Umgebung, (Ein)fassung' (MNy. 13: 254); 1784 k. 'közigazgatási egység | Bezirk; Kreis' (NSz.)

kerít A: 1364 *Keruh Tew* [sz.] [szN.] (MNy. 10: 83); 1456 k. *kereyteye* [sz.] (SermDom. 2: 315); 1510 k. *kerywthese* [sz.] (Gl.); 1536 *kerjty* (Pesti: Fab. 76b); 1551 *kórit* (NySz.); 1585 k. *keretet* [sz.] (Gl.) **J: 1.** 1364 ? 'fortélllyal nemi partnert szerez vki más számára | (ver)kuppeln, Kupplerei treiben' (MNy. 10: 83) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 315) (↑); **2.** 1510 k. 'kerítéssel, fallal körülvesz | umzäunen' # (Gl.) (↑); **3.** 1536 '⟨hálóval, törrel, erőszakkal stb.⟩ elfog, elejt | ergreifen, gefangennehmen' (Pesti: Fab. 76v.); **4.** 1587 'kör alakúra formál, köríves tárgyat csinál | rund machen' (Oklsz. *fenékkerítő-szék* a.); **5.** 1615 '(köríves mozdulattal) vhová juttat, helyez | etw mit schwingender Bewegung irgendwohin stellen' (NySz.); **6.** 1691 '(meg)szerez, szert tesz vmire | verschaffen' # (MonÍrók. 8: 25); **7.** 1797 'okozza, hogy vmennyibe kerüljön, megfizetteti | bezahlen lassen' (NSz.); **8.** 1843 'kerülget | oft herumgehen' (NSz.) **Sz: ~ő** 1364 ? [szN.] 'nőt vkinek nemi érintkezésre (ellenszolgáltatás fejében) megszerző személy | Kuppler' (MNy. 10: 83) (↑); 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 315) (↑) | ~és 1510 k. (Gl.) (↑)

kering A: 1372 u./ *kerengyk* (JókK. 30); 1416 u./¹ *kèrèngètèbèn* [sz.]; *kèrengnèc* (BécsiK. 229); 1513 *kerongessok* [sz.] (CzechK. 85); 1531 *keringi* vala (TelK. 24); 1693 *keréngő* (NySz.); 1702 *karingósan* [sz.] (NySz.); 1879 *köröng* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'körüljár; bejár; kerülget | umgehen; durchwandern; oft herumgehen; herumschweifen' (JókK. 30) (↑); 2. 1527 ? 'terjengősen, homályosan, esetleg az igazságot kerülgetve beszél | Umschweife machen, um die Sache herumrenden' (ÉrdyK. 189); 3. 1574 'körpályán, önmagában mozog <pl. bolygó> | kreisen <zB. Planet>' # (NySz.); 4. 1577 k. 'kavarog, örvénylik | wirbeln' (OrvK. 239); 5. 1585 'forog, fordul | sich drehen' (Cal. 929) **Sz:** ~et 1416 u./¹ ? *kèrèngètèbèn* 'nagy terület, kiterjedés | weiter Umkreis, große Fläche' (BécsiK. 77) | ~ő 1479 *Kerengew* <FN> 'nagy terem, csarnok | großer Saal' (NyírkGl.); [főleg *kerengő*] 1533 'átjáró, folyosó | Gang, Hausflur' (Murm. 1674.); 1814 'táncfajta neve | Waltzer' (MNY. 30: 87) | ~őzik 1585 *Kerengőzes* [sz.] 'forog, megfordul, irányt változtat | sich drehen' (Cal. 69); 1832 *keringődött* 'egy fajta táncot lejt: keringőt táncol | Waltzer tanzen' (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *kir-* 'oldalt körüljár; elhúzódik, elvonul'; osztj. (V.) *kōrāk* 'kerek, gömbölyű; kör', (Vj.) *kāri-* 'megfordul'; finn *kierä, kiero* 'görbe, ívelt; ferde, sanda, kaján', *kieri-* 'hempereg, gördít, görget, hengerít', *kierä-* 'megfordul, megkerül, csavarog'; lp. (norv.) *gierre* 'forgat, perget, körbeteker', *gierre-* 'köt <sajátos módon>'. Esetleg idetartoznak végül: zürj. (Ud.) *kor* '(kerék)abroncs, talpvas; sziták, kosarak szegélye, gyűrűje'; votj. (Sz.) *kuri* 'rézkarika'; finn *keri* 'kör, kerület, perem, szegély'; ? lp. (L.) *kieras* 'szarugyűrű; hurok' stb. A finnugor alapalak a **kerō* 'kör, karika, gyűrű; kerek, guruló; forog, fordul, fordít' lehetett. (△) A szó az ősmagyar korban is létezhetett igenévszóként. A korai szóbeli realizációhoz vö. a következő főnevesült folyamatos melléknévi igeneveket: *Kurw* [sz.], [HN.] (1245: Házi: SoprSzv. I/1: 2), *Kerew* [sz.], [HN.] (1293: Wenzel: ÁÚO. 5: 50), *Kiru* [sz.], [HN.] (1361: Házi: SoprSzv. I/1: 125) stb.; vö. még →*kert*, ill. az igéből -et képzővel képzett *köretes* 'kerületű' (1518 k.: MNY. 56: 118) származékszó. A régi nyelvben a tő belseji magánhangzó lehetett zárt, de nyílt is; az igei csoportokban végül túlnyomórészt az *e ~ ě*-s változatok rögzültek. A korai névszói realizációjához vö. →*körül*, valamint a →*körös-körül*. – A szóvég -ül gyakorító-visszaható képző, -ít műveltető képző, ill. -ng gyakorító képző. A szócsalád tagjainak jelentése a tő jelentéséből magyarázható 'forog, fordul, fordít', részben metaforikus, részben elvont fejlődésként. A *keringő* jelentésfejlődéséhez vö. ném. *walzen* 'forogva mozog', *Walzer* 'egy fajta tánc'; vö. még a korábbi magyar szószerkezetet *keringő német tánc* 'ua.' (1781: Nyr. 64: 40).

📖 Szinnyei: NyH.; Vir. 1960: 342; TESz.; UEW. 147, 148; SSA. *kiero* a.; EWUng. • Vö. *kackaringós, karika, kér², kerek, keres, keret, kerge, kerget, kert, kertel, kör,örös-körül, körül*

kés A: 1138/ ? *Kefa* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1359 *Germenkes* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *kefyuel* (JókK. 66); 1416 u./² *kēft* (MünchK. 33rb); 1495 *wagokees* (Neumann: Registrum 2941.); 1538 *kees* (Pesti: Nomenclatura N3) **J:** 1. 1359 'késsel bekarcolt tizedfeljegyzés | Aufzeichnung des Zehnten durch Einkerbten mit Messer' (Oklsz.) (↑); 2. 1372 u./ 'vágásra, szúrásra használt nyeles eszköz | Messer' # (JókK. 66) (↑); 3. 1416 u./² 'kard, szablya | Schwert, Säbel' (MünchK. 33rb) (↑) **Sz:** ~el [ma főleg *meg~*] 1789 *késeli* (NyF. 50: 40)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (AK.) *kāsi*; osztj. (V.) *kōčay*; cser. (KH.) *kəzə*: 'kés' [fgr. **kečz* 'ua.']. (△) A szó belseji **č* > m. *s* változáshoz vö. →*fest*, →*füst*. Az 1. jelentése másodlagos; azon alapulhat, hogy az egyházi tizedek összegét késsel rótták fel a rovásra.

📖 FUF. 19: 65; TESz.; MSzFE.; EWUng.

késa † A: 1138/ ? *Kefa* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1337/ *Kysastelek* [sz.] [HN.] (MNY. 10: 83); 1372 u./ *kýfaluala* [sz.] (JókK. 12); 1395 k. *kýffa* (BesztSzj. 178.); 1416 u./² *kéfafag* [sz.];

kefaban (MünchK. 82vb, 52rb); 1865 *kesa* (CzF.) **J: 1.** 1372 u./ 'küzdelem, viaskodás, harc | Kampf' (JókK. 12) (↑); **2.** 1372 u./ 'kín, szenvedés, gyötrem; kínzás, gyötrés | Pein; Quälerei' (JókK. 50); **3.** 1395 k. 'veszekedés, huzakodás | Streit' (BesztSzj. 178.) (↑) **Sz:** ~s 1337/ [HN.] (MNY. 10: 83) (↑) | ~l 1372 u./ 'küzd, harcol, megvív | kämpfen' (JókK. 12) (↑) | ~lás 1372 u./ *kyfalaft* (JókK. 50) | ~ság 1416 u./² *kēfafa* (MünchK. 82vb) | ~lkodik 1456 k. 'küzd, harcol, megvív | kämpfen' (SermDom. 2: 29) | ~lkodás 1495 k. *kefalcodafat* (GuaryK. 54)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; a szótó talán finnugor kori, magyar képzővel. | (≡) A tőhöz vö. md. (E.) *skiŕa-*, (M.) *kaskēŕa-*, *kstēŕa-* 'megcsíp, csipked, szorít, vág'; finn *kisko-* 'lenyúz, leszakít, összetép'; lp. (norv.) *gâi'ko-* 'elszakít' [fgr. **kiškə-* 'elszakít']. (⊕) A szóvég -a névszóképzőnek tűnik. A szó belseji **šk* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*mos*, →*vas*. A magyarázat csak akkor érvényes, ha a magyar szó palatális magánhangzót tartalmazott (mint pl. →*izzad*, →*nyír*², →*sír*²) és ha a szóban 'elszakít' > 'civakodik, harcol, küzd' jelentésváltozás ment végbe; vö. →*húz*, →*huzavona*; vö. még zürj. *koš* 'elszakít'; zürj. *košas* 'civakodik, harcol, küzd'. A *késál* ~ *kísál* származékszó ma már csak szórványosan, a *késáلكodik* távolabbi területen előforduló nyelvjárási szó.

☞ MSFOu. 45: 237; TESz.; MSzFE. *kísál* a.; SSA. *kiskoa* a.; EWUng.

kesse × **A:** 1086 ? *Kefeydi* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1138/ ? *Kefedi* [sz.] [szN.]; *Kefeudi* [sz.] [szN.]; *Kefehdi* [sz.] [HN.] (MNY. 32: 132, 133, 205); 1211 ? *Kesey* [szN.] (PRT. 10: 505); 1792 *kesse* (Baróti Szabó: KisdedSz. *kesely* a.); 1893 *keső* (Nyr. 22: 525) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'nagyon szőke (haj stb.) | flachsblond (Haar usw.)' (MNY. 32: 132, 133, 205) (↑), 1831 'ua.' (Kreszn.); **2.** 1792 'tarka (fehér)foltos, fehér lábú (ló, szarvasmarha) | weißgefleckt, gestieft (Vieh, Pferd)' (Baróti Szabó: KisdedSz. *kesely* a.) (↑); **3.** 1865 'kifakult, színehagyott (ruha) | verschossen (Stoff)' (CzF.) | <FN> **1.** 1893 'kesely színű ló | Falbe' (Nyr. 22: 525) (↑); **2.** 1925–1935 'egy fajta sertés | Schweinerasse' (ÚMTsz.)

kesely × **A:** 1407 ? *Keselyzermalma* [HN.] (MNY. 8: 372); 1495 k. *kesel* (OkI Sz.); 1566 *kessely* (MNY. 25: 150); 1775 *keselly* (HokI Szj. 175); 1792 *kesey* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1495 k. 'sárgásfehér, fakószőrű (állat, főleg ló) | weißgelb, fahl (Tier, haupts. Pferd)' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1767 'tarka (fehér)foltos, fehér lábú (ló, szarvasmarha) | weißgefleckt, gestieft (Pferd, Vieh)' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); **3.** 1835 'nagyon szőke (haj stb.) | flachsblond (Haar usw.)' (NSz.); **4.** 1878 'félíg érett (szőlő stb.) | halbreif (Trauben usw.)' (Nyr. 7: 330)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A *kesse* és *kesely* változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan; a *kesse* látszik elsődlegesnek. Ebben az esetben a *kesely* esetleg származékszónak tekinthető; vö. →*fogoly*², →*személy*. (⊕) Ugor kori szóként való magyarázata, ill. a →*keselyű*-vel való összefüggése kevésbé valószínű.

☞ NyK. 31: 125; Nyr. 40: 132; UngJb. 8: 43; TESz. *kesely* a.; SpecSib. 3: 143; EWUng.

kesely → *kesse*

keselyű **A:** 1135/ ? *Kefelend* [szN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1233/ *Keseleu* [HN.] (OkI Sz.); 1342 *Keselefezek* [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *keŕeljw* (JókK. 96); 1395 k. *kezeŕlej* (BesztSzj. 1163.); 1433 *Keselew* [szN.] (OkI Sz.); 1533 *Kőfelő* (Murm. 1034.); 1562 *kőssellyő* (NySz.) **J:** 'dögevő, nagy testű, éles látású madár | Geier (Vulturidae)'

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. csag. *qučalaq* 'keselyű', *qujalaq* 'kánya'. Vö. még oszm. *güçügön* 'egy fajta keselyű'; kirg. *küčügön* 'egy fajta ragadozómadár' stb. Súlyosbítóan hat, hogy a török -*laq* névszóképzővel alkotott származékszó csak egy veláris tő

meglétét bizonyítja. ☐ A magyarba átkerült alak *küčäläk lehetett. A szóvéghez vö. →*bölcső*, →*csepű*; a szó belseji török č > m. s változáshoz vö. →*borsó*, →*késik* stb. A magyarban szó belseji (l > ly) palatalizáció ment végbe.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *barátkeselyű*, *kondorkeselyű*

keseny → *kösöntyű*

keseredik → *keserű*

kesereg → *keserű*

keserít → *keserű*

kesernyés → *keserű*

keserű A: 1138/ *Keferu* [SZN.] (MNY. 32: 203); 12. sz. *Kesereu* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 89); 12. sz. vége/ *keferuv* (HB.); 1228 *Keserey* [SZN.] (Oklsz.); 1236 *Kueserew* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 602); 1416 u./¹ *kêfêrɔ* (BécsiK. 18); 1433 *Keserethelek* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 335); 1495 k. *køferufeg* [sz.] (MNY. 6: 23); 1533 *Kõfferő* (Murm. 1446.); 1536 *keferjfeget* [sz.] (Pesti: Fab. 13b) **J:** <MN> **1.** 12. sz. vége/ 'az epe ízéhez hasonló ízű | bitter' # (HB.) (↑); **2.** 13. sz. közepe/ 'gyötrelmes | qualvoll' (OMS.); **3.** 1519 'kellemetlen, kínos | lästig, peinlich' (JordK. 825); **4.** 1750 'kiábrándult, csalódott | (v)erbittert, enttäuscht' (NySz.) | <FN> **1.** 1803/ ? 'szomorúság, bánat | Betrübnis, Bitternis' (NSz.), 1807 'ua.' (NSz.); **2.** 1890 'gyomorkeserű (egy fajta ital) | Magenbitter (Getränk)' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ [sz.] (JókK. 125) | ~**séges** 1372 u./ *keferewfeges* 'az epe ízéhez hasonló | bitter' (JókK. 125)

keserít A: 1416 u./¹ *megkêfêreitettetec* (BécsiK. 57); 1532 *kesserptel* (TihK. 26); 1560 k. *megh keseryttetóth* [sz.] (GyöngySzt. 746.) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'elszomorít, megbánt | verbittern' # (BécsiK. 57) (↑); **2.** 1519 'keserű ízűvé tesz | bitter machen' (JordK. 902)

kesereg [1] A: 1470 *kefergetek* (SermDom. 2: 213); 1512 k. *keserug* (WeszprK. 4); 1527 *keferóghny* [sz.] (ÉrdyK. 608); 1594 e./ *keferegj* (Balassi: Ist. A7a); 1805 *keferég* (NSz.); NYJ. *köserögnék* (NépkGy. 6: 58) **J:** **1.** 1470 'bánkodik, szomorkodik vmi miatt | über etw klagen, trauern' # (SermDom. 2: 213) (↑); **2.** 1528 'sirat vkit | beweinen, betrauern' (SzékK. 240); **3.** 1784 'senyved, nyomorog | siechen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 25)

keserül A: 1493 k. *keserewlý* (FestK. 143); 1515 k. *kesserewletek* (AporK. 215); 1536 *Meg keferyle* (NySz.); 1549/ *kefőrlitec* (Tinódi: Cronica c3a); 1598 *køferűlnöd* [sz.] (Baranyai Decsi: Adag. 194) **J:** **1.** 1493 k. 'szánakozik vkin, megsajnál vkit | bemitleiden' (FestK. 143) (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1720 'megkeseredik | bitter werden' (NSz.); **3.** [főleg *meg~*] 1808 'megszenvet | bitter bereuen' (NSz.); **4.** 1810 'keserűnek tart | für bitter halten' (NSz.)

keseredik [3] A: 1493 k. *megh keserëttem* [d-t] (FestK. 391); 1495 e. *meg keferpdec* [v] (GuaryK. 79); 1574 *meg kőseredót* [sz.] (NySz.); 1591 *Meg kesereznec* (NySz.); 1600 k. *kesseredem* (BrassSzt. 21); 1793 *keseredik* (NSz.) **J:** **1.** [főleg *el~ik*, *meg~ik*] 1493 k. 'elszomorodik | verbittern werden' (FestK. 391) (↑); **2.** [*meg~ik*] 1541 'keserűvé válik | bitter werden' # (Sylvester: ÚT. 2: 146)

keserves **A:** 1506 *keserues* (WinklK. 74); 1550 k. *kezerwesen*; *kewserwesseg* [sz.] (KolGl.) **J:** <MN> **1.** 1506 'szomorú, elkeseredett {személy} | traurig, erbittert {Person}' (WinklK. 74) (↑); **2.** 1512 'fájdalommal telt, keserűséget okozó | schmerzlich, sauer' # (WeszprK. 5); **3.** 1519 k. 'keserűséget, fájdalmat kifejező | kläglich, bitterlich' # (DebrK. 59); **4.** 1560 k. 'keserű | bitter' (GyöngySzt. 1173.); **5.** 1787 'nehéz munkából, kínos erőfeszítésből eredő, így szerzett vmi | sauer erworben' # (NSz.); **6.** 1844/ 'enyhe szitkozódásként' | {als Schimpfw. in mildem Fluch}' (NSz.); **7.** 1848/ 'hitvány, értéktelen | wertlos, geringwertig' (NSz.) | <FN> **1.** 1788 'halottsirató személy | Klageweib' (NSz.); **2.** 1879 'kesergő, szomorú dallamú zenemű | trauriges Musikstück' (NSz.)

keserv **A:** 1513 *keserwel* (CzechK. 51) **J:** 'bánat, lelki fájdalom | Leid, Betrübnis' **R:** ~ébe [a ~ébe!] 1847 'átkozódásként' | {als Schimpfw. in Verwünschungen}' (NSz.) | ~ét [a ~ét!] 1853/ *A keservét* 'ua.' (NSz.)

kesernyés **A:** 1645 *Kesernyész* (NySz.); 1782 *kesernyűs* (NSz.); 1793 *kesernyős* (NSz.); 1805 *kesernyes* (NSz.) **J:** **1.** 1645 'kissé keserű | etw bitter, bitterlich' # (NySz.) (↑); **2.** 1754 'kellemetlen, kínos; nehezen elviselhető, fájdalmas | unangenehm, peinlich; schwer, schmerzlich' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai örökségek, ugor kori tő, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (K.) *kwāškértaxt-* 'savanyú, kesernyés ízű', (É.) *kwosértaxt-* 'erős, fanyar, keserű ízű v. szagú' [< ugor **kőć3-r3* 'keserű' < ugor **kőć3* 'keserű']. (⊕) A szó belseji **ć* > m. *s* változáshoz vö. →*hős*, →*ős* stb.

■ A **keserű** származékszó. | (⊕) A *keserű* szó -ű folyamatos melléknévi igenévképzővel keletkezett.

■ A **keserves** származékszó. | (⊕) A *keserves* szó belseji *v*-je a képző több irányú továbbfejlődésének eredménye az ősmagyar korban (vö. →*hamu*); a szóvégi *s* melléknévképző.

■ A **keserv** elvonás. | (⊕) A *keserv* szó elvonással jött létre a *keserves*-ből.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Az igék különböző igeképzőkkel keletkeztek, a *kesernyés* szó -ny névszóképzőt (vö. →*bizony*) és -s melléknévképzőt tartalmaz. – A szó elvont jelentései az eredetileg az ízlelőképessegre vonatkozó konkrét jelentésen alapulnak. A jelentésekhez vö. →*édes*, →*fanyalog*; vö. még lat. *amarus* 'keserű, rossz ízű; ingerült, hirtelen haragú, indulatos; éles, bántó, gúnyos {beszéd}', *amaritudo* 'keserűbb íz; keserűség, elkeseredés', *amarescere* 'megkeseredik; elkeseredik'.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

keserül → *keserű*

keserv → *keserű*

keserves → *keserű*

keshed → *keshedt*

keshedt × **A:** 1807 *keshedt* (MagyFüvészk. 1: 86); 1838 *Kesedt* (Tsz.); NYJ. *kessett* [*d-t*] (MTsz.) **J:** **1.** 1807 'hasadt, szakadt | zerrissen' (MagyFüvészk. 1: 86) (↑); **2.** 1838 'kopott,

elnyűtt | abgenutzt, verschlissen' (Tsz.) (↑); **3.** 1895 'silány | gering, mager' (NSz.); **4.** 1897 'sovány, beesett mellű | hager, spindeldürr' (NSz.)

keshed × **A:** 1825 *Kessedni* [sz.] (NSz.); 1831 *keshed* (Kreszn.); NYJ. *kesed* (MTsz.) **J:** **1.** 1825 'avul; kopik | veralten; verschleiben' (NSz.) (↑); **2.** 1831 'hasad, szakad; kifakad | reißen <intrans.>; aufbrechen <intrans.>' (Kreszn.); **3.** 1865 'fakul, mattul | abschießen, matt werden' (CzF.)

■ A szócsalád alapja, a **keshed** valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *kañs-* 'elemészt, elsorvaszt, eltűnik'; osztj. (V.) *känt-* 'lefogy, lesoványodik' [ugor **kāñč* ~ **kāč*: 'sovány; lefogy, lesoványodik']. (⊕) A magyarban a tő mint az ugor **kāč* igenévszó névszóként szilárdult meg; a szó belseji **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*kese*rű, →*les* stb. A szóvég *-hed* denominális igeképző; vö. *bűnhődik* (→*bűn*), *hírhedik* (→*hír*) stb. Az ugor alapjelentésből a *keshed* 1. jelentése egy 'lefogy, lesoványodik' > 'sovány lesz' > 'elkopik' jelentésfejlődéssel magyarázható. A 2., 3. jelentés metonímia.

■ A **keshedt** származékszó. | (⊕) A *keshedt* a *keshed* szóból *-t* befejezett melléknévi igenévképzővel keletkezett; vö. →*hírhedt*.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szócsalád sokáig csupán a nyelvjárásokban élt, ez későbbi adatoltóságát is megmagyarázza.

📖 NyK. 68: 422; TESz.; MSzFE. *keshed* a.; EWUng. • Vö. *keskeny*

késik **A:** 1138/ ? *Keſeudí* [sz.] [szn.] (MNY. 32: 133); 1211 ? *keseu* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1372 u./ *kefekuala* [▽] (JókK. 15); 1527 *kyffeel* (Heyden: Puerilium 42); 1595 *Keesni* [sz.] (Ver. 25.) **J:** **1.** 1138/ ? 'vmit vontatva, halogatva tesz, végez | säumen, zögern' (MNY. 32: 133) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 15) (↑); **2.** 1372 u./ 'várat magára, vhol (el)időzik | säumig sein, (zu) spät kommen. Verspätung haben' # (JókK. 160); **3.** 1838 'óra' a valóságos időnél kevesebbet mutat | nachgehen (Uhr)' # (Tzs.) **Sz:** ~**ő** 1138/ ? [sz.] [szn.] (MNY. 32: 133) (↑); 1372 u./ *kefeyg* (JókK. 75) | ~**edelem** 1372 u./ *kefedelmben* (JókK. 14) | ~**edelmes** 1372 u./ *kefedelmef* (JókK. 160) | ~**edelmezik** 1416 u./¹ *kefedelmèzic* 'kés(leked)ik | säumen' (BécsiK. 264) | ~**lel** 1495 e. *kefeben* '(meg)akadályoz, gátol | hindern' (BirkK. 6) | ~**leltet** 1568 *keflelteffe* (Kovács I.: LevAd.) | ~**lekedik** 1799 *késlekedése* (NSz.) **R:** ~**őbb** 1474 *kefeben* (BirkK. 6)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *kič-*; Kāšy. *kīč-* vagy *kēč-*; houtsma *kič-*: 'késlekedik, késik'; stb. [török eredetű]. Vö. még ujg. *kič* 'hosszan, sokáig'; oszm. *geç* 'késő, kései'; csuv. *kaś* 'este'; stb. (⊕) A magyarba átkerült alak **kīč-* vagy **kēč-*. A szó belseji török *č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*borsó*, →*keselyű* stb. (⊕) A *késlekedik* nyelvújítási származékszó.

📖 MNY. 3: 255, 62: 396; TESz.; StUASuppl. 1: 132; Ligeti: TörK. 56, 121; EWUng.

keskeny **A:** 1075/ *kefekun* [HN.] (MNL (OL) Dl. 235996); 1093/ *kefkenueulgh* [HN.] (MNL (OL) Dl. 248764); 1314 *Keseken* [HN.] (Oklsz.); 1358 *Keskenueulg* [HN.] (Oklsz.); 1367/ *kezkunuiz* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./² *kēſken* (MünchK. 13rb); 1532 *kesqon* (TihK. 105); 1585 *Keskénység* [sz.] (Cal. 460); 1699 *Késkeny* (MNY. 38: 208); 1805 *keskény* (NSz.); NYJ. *köskin* (ÚMTsz.) **J:** 'vékony, szűk | schmal, eng' #

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszó egy fiktív tőből. | (⊕) A tő bizonytalan eredetű és esetleg a →*keshedt* szócsaláddal hozható összefüggésbe. A szóvég névszóképzőnek tűnik, egy ilyen képzési mód azonban szokatlan. Eredetileg feltehetőleg háromszótagos szó volt; a *keskeny* alak a második nyílt szótagban lezajlott hangzókieséssel keletkezhetett. Az eredeti jelentés 'kisebb szélesség, zsugorított, sorvadt' lehetett. (⊕) A →*keshedt*-től független finnugor magyarázata téves.

📖 TESz.; UEW. 137, 855; EWUng. • Vö. *keshedt*

kesnyő → **kösöntyű**

kész <IGE> † **A:** 1372 u./ *kyszjuala* (JókK. 79); 1479 el *kizyk* [□] (NyírkGl.); 1535 *Kezik* (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'készítet; buzdít, unszol | bewegen, antreiben; aneifern' (JókK. 79) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'felkészít; előkészít | ausrüsten; vorbereiten' (BécsiK. 259); **3.** [*el-ik*] 1479 'lebeszél, ellenez, nem tanácsol | abreden, abraten' (NyírkGl.) (↑)

kész <NM> **A:** 1372 u./ *kez* (JókK. 79); 1416 u./¹ *kéz* (BécsiK. 2); 1504 *kiz* (Századok 6: 478); 1520 k. *kezzebb* (BodK. 3); 1538 *keezz* (Pesti: Nomenclatura E2); 1561 *kejsz* (KárOkl. 3: 332); NYJ. *kisz, kiesz* (Nyatl. *készen* a.) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'hajlandó, készséges | bereitwillig' # (JókK. 79) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'alkalmas állapotban levő, rendelkezésre álló, felkészült | bereit' # (BécsiK. 2) (↑); **3.** 1416 u./¹ 'elkészült, befejezett | fertig, vollendet' # (BécsiK. 30); **4.** 1552 ? 'biztosra vehető | sicher' (Heltai: Dial. A6b), 1789 'ua.' (NSz.); **5.** 1578 'valóságos, igazi | wahr, komplett' (NySz.) | <FN> **1.** 1742/ 'a munka látható eredménye | Fertiges' (NySz.); **2.** 1838 'kézpénz | bares Geld' (Tzs.) **Sz:** ~**ül** 1372 u./ *kezewlt* [sz.] (JókK. 14) | ~**ít** 1416 u./¹ *kézeitéc* (BécsiK. 23) | ~**ség** 1416 u./¹ *kéffegit* 'eszköz, szerszám, felszerelés, kellék | Gerät, Rüstung' (BécsiK. 46); 1585 'készség, jóakarat | Bereitwilligkeit' (Cal. 876 [o: 866]); 1770 'készség, jártasság, ügyesség, vagyon | Fertigkeit, Vermögen' (NySz.) | ~**ület** 1416 u./¹ *kezléténec* (BécsiK. 260) | ~**ülő** 1416 u./² <FOLY MN-I IGENÉV> (MünchK. 35rb); 1608 'előkészület, készenlét | Vorbereitung, Bereitschaft' (NySz.) | ~**ület** 1531 <HSZ> (ÉrsK. 268); 1560 k. 'befejez(het)etlen | unfertig <Adj.>' (GyöngySzt. 747.) | ~**ültség** 1703–1705 *készültségben* (ItK. 14: 465) | ~**ülődik** 1793 *készülődöm* (NySz.) | ~**ülék** 1808 *készülék* (NySz.) | ~**let** 1836 *készleteket* 'felhalmozott áru, tartalék, állomány | Vorrat, Bestand' (NTársalkodó 1836. márc. 1.: 136)

készlel Δ **A:** 1372 u./ *kezelely* uala, *kizlele* (JókK. 85, 61) **J:** 'készítet; buzdít, unszol | antreiben, bewegen; aneifern'

készlet **A:** 1456 k. *kizteth* (SermDom. 1: 461); 1719 *kiszteti* (NySz.); 1760 *készletni* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1456 k. 'mozdít, mozgat, ösztönöz, sarkall | bewegen, antreiben' # (SermDom. 1: 461) (↑); **2.** 1760 'sietve eljuttat | jmdm etw rasch zukommen lassen' (NySz.) **Sz:** ~**és** 1456 k. *kiztetefel* (SermDom. 1: 326)

kész Δ **A:** 1456 k. ? *kiztetenkh* [sz.] (SermDom. 1: 336); 1479 *kiztek* [sz.] (NyírkGl.); 1806/ *késző* [sz.] (NySz.) **J:** 'mozdít, mozgat, ösztönöz, sarkall | bewegen, antreiben' **Sz:** ~**ék** 1479 'biztatás, sarkallás; buzdítás | Antreibung; Aneiferung' (NyírkGl.) (↑) | ~**et** 1519 k. 'készítés | Antreibung; Aneiferung' (DebrK. 9)

készlet Δ **A:** 1577 *kizletem* (KolGl.); 1861 *készletni* [sz.] (MNyszet. 6: 334) **J:** 'mozdít, mozgat, ösztönöz, sarkall | bewegen, antreiben'

■ A szócsalád alapja, a **kész** ige és névszó; bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. lp. (L.) *kisjuk* 'szíves, készséges, jóindulatú, kegyes', *kissja-* 'készséges, kész' [fgr. **kőcz* 'készséges, felkészült; szíves, jóindulatú, kész']. Azon kívül, hogy csak egy megfelelője van a távoli rokon nyelvben, a magyarázat azért is bizonytalan, mert a lapp szó belseji mássalhangzó előzménye is *s* lehetett. (Δ) A szó belseji **é* > m. *sz* hangváltozáshoz vö. →*keszeg*, →*rész*. A jelentések összefüggéséhez vö. fr. *prêt* 'készséges, felkészült; készséges; alkalmas, megfelelő'; ném. *fertig* 'indulásra kész' > 'kész' > 'tökéletes'; or. *zomoviti* 'kész' ~ öind *ghatate* 'serény, szorgos, elfoglalt'; stb.

■ A **készség** és a **készlet** származékszók. | (Δ) A **készség** és a **készlet** származékszók konkrét jelentése 'használható, alkalmas; kész' a **kész** névszó jelentésén alapul; a jelentéséhez vö. lat. *paratus* 'készséges, elkészült, előkészített' ~ *apparatus* 'előkészítés; készülék, szerkezet,

minden elkészített; eszköz'. A *készlel*, *készlet*, *készít* és a *készlet* ige -l, ill. -t műveltető igeképzővel keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *kész*¹ a., *készség* a. is, *készlet* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *elő*², *kényszerít*, *készakarva*, *készpénz*, *termosz*

készakarva A: 1604 *kefzakarva* (Szenczi Molnár: Dict. *Sponté* a.); 1626–1627 *Kész akartva* (NySz.) J: 1. 1604 'nem kényszerből, önként, készségesen | bereitwillig' (Szenczi Molnár: Dict. *Sponté* a.) (↑); 2. 1673 'szándékosan | willentlich' # (NySz. *kész-akarat* a.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kész* 'készséges <határozószóként>' + az →*akar* ige *akarva* határozói igenevének tautologikus összetételéből keletkezett. Az alaktanhoz vö. *kisvártatva* 'egy kis idő múlva' (1857: NSz.); *nagysietve* 'nagy sietségben, gyors, rohanó' (1985: NymK. *nagy* a.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *akar*, *kész*

keszeg A: 950 k. ? *καση* [törzsnév] (ÓMOLv. 8); 1171 *Kefceh* [HN.] (ÓMOLv. 47); 1304 *Kezeg* [SZN.] (Oklsz.); 1405 k. *kezeg* (SchlSzej. 822.); 1566 *keszszeg* (NySz.); 1580 *keczeg* (NySz.); 1820 *Keszég* (NySz.); NYJ. *kesze*, *keszi* (MTsz.) J: 1. 1171 ? 'egy fajta hal | Weißfisch' # (ÓMOLv. 47) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 822.) (↑); 2. 1815 'vézna, sovány, ügyetlen ember | magerer, gewöhnlich linkischer Mensch' (NySz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és valószínűleg magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *kāsə-ŋ* 'kis halivadék; veresszárnyú koncér, márna'; osztj. (DN.) *kösə* 'ua.'; zürj. (Sz.) *gic* 'kárász'; finn *keso* 'kis halfajta'; lp. (L.) *kātjuk*, *kāčūk* 'nem egészen kifejtett hal' [fgr. **kečā* 'egy halfajta']. (⊕) A szó belseji *ć* > m. sz hangváltozáshoz vö. →*rész*. A szóvég -g névszóképző; vö. →*felleg*, →*ideg* stb. Amennyiben nem az eredeti *-*kk3*-re hanem a *-*ŋ3* képzőre megy vissza, akkor a vogul megfelelő alapján nem lenne kizárt, hogy a képző már az ugor korban a tőhöz járult. A *keszeg* szó összefüggését a *kesze*, *keszi* változatokkal vö. →*felleg* : *felhő*. A főnévi 2. jelentés metafora; vö. →*garda*, →*kárász*. – Esetleg idetartozik a törzs neve is (↑), talán a honfoglaló magyarok egy törzsére utal, akik főleg halásztak. (⊕) Oszmán-török eredeztetése kevésbé valószínű. (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *chișoagă* 'kis hal'.

📖 NyK. 39: 347; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 270; Balázs: Deáks. 234, 236; EWUng.

keszkenő A: 1395 k. *kezkeneu* (BesztSzej. 1230–1232.); 1405 k. *kezkene* (SchlSzej. 1819.); 1556 *kezkenyő* (Oklsz.); NYJ. *készkenő* (MTsz.) J: '(kisebb) kendő | (kleineres) Tuch, Taschentuch'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel a →*kéz* szó *kez* változatából + a *ken* szó *kenő* folyamatos melléknévi igenevének jelöletlen tárgyas alárendelő összetételéből keletkezett. Eredetileg a kéz megtörlésére szolgáló kendőre utalt, az összetétel elhalványulása után fokozatosan más kendők megnevezésére is. Miután összetételként teljesen elhalványult, szószerkezetekben is előfordult, amelyekben az előtag vagy az utótag megismétlődik; vö. *kézi keszkenő* 'törülköző, kéztörölő <mindennapos használatra>' (1527: Heyden: Puerilium 37); *kendő keszkenő* 'ua.' (1558: Oklsz. *kendő-keszkenő* a.); stb.

📖 Nyműv. 54; TESz.; EWUng. • Vö. *ken*, *kéz*

készlel → *kész*

készlet → *kész*

keszon A: 1870 *caissonokat* (MMÉEK. 4/9: 478); 1876 *caissonok* (MNy. 69: 365); 1921 *keszon* (Radó: IdSz. *caisson* a.); 1926 *kesszón* (Horovitz: IdSzMagy. *Caisson* a.) **J:** 'mélyépítésben használt túlnyomásos süllyesztőszekrény; bűvárszekrény | Senkkasten, Caisson'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Caisson*; ang. *caisson*; fr. *caisson*; ol. *cassone*; stb.: 'keszon, süllyesztőszekrény', az angolban és franciában '(nagy) láda, doboz; lőszeresláda' is. A franciából terjedt el [< prov. (óprov.) *cassone* '(nagy) láda, doboz']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia, valamint a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kassza*

keszőce × **A:** 1440 ? *Kechelches* [sz.] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 376); 1446 *Kezeulczes* [sz.] [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 376); 1544 *kezőcze* czinalonak [?✂] (Oklsz.); 1854 *kiszőcze* (NySz.); NYJ. *keőce* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1440 ? 'savanyú levesféle, cibere | Art saure Suppe' (Csánki: TörtFöldr. 3: 376) (↑), 1544 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1838 'félíg főtt, híg lekvár, különösen szilvalekvár | halbgekochtes, dünnes Mus (haupts. Pflaumenmus)' (Tsz.); 3. 1878 'főtt meggyből v. más gyümölcsféléből készített nyári étel | Sommerspeise aus gekochten Sauerkirschen od. anderen Obstarten' (Nyr. 7: 380)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kiselica* 'sóska', (N.) 'egy fajta savanyú leves; üledék, seprő'; szlk. *kyslica* 'gyapjúsás', (N.) 'savanyú leves; sóska', (N.) *kyselica* 'ua.'; ukr. (N.) *киселиця* 'lisztel készült savanykás kása'; stb. [< szláv **kyselъ* 'savanyú, fanyar']. (△) A *keszőce* alak keletkezésénél a szláv szó harmadik szótagjának magánhangzó-kiesése, a szó belseji *l* hangzónyúlása és a hangrendi kiegyenlítődés játszottak szerepet; vö. →*kabóca*, →*medence* stb. A 2., 3. jelentés metafora.

📖 MNy. 1: 166; Kniezsa: SzlJsz. 266; TESz.; EWUng. • Vö. *kisze, kovász*

késpénz A: 1517 *keez penzyl* (MNy. 43: 157); 1546 *kezpenzemnek* (LevT. 1: 33) **J:** 1. 1517 ? 'bankjegyekben v. érmékben azonnal rendelkezésre álló, közvetlen fizetőeszköz | Bargeld' # (MNy. 43: 157) (↑), 1523 'ua.' (KárOkl. 3: 149); 2. 1517 ? 'foglaló, előleg | Angeld' (MNy. 43: 157) (↑), 1546 'ua.' (LevT. 1: 33) (↑)

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó, előtagja azonban vitatott. | 1. Latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (k.h.) *pecunia parata* 'késpénz' is. (≈) Megfelelői: ang. *ready money*; ném. (R.) *bereites geld*; szlk. *hotové peniaze* [többes szám]; finn *valmis raha*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarban *kész* 'rendelkezésre álló' + →*pénz* tagok összetétele. Emellett az értelmezés mellett szólnak a későbbi *i*-t tartalmazó adatok; vö. *kýz pinzwl* (1549: RMNy. 2/2: 67). 2. Latin jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (h.) *pecunia manualis* 'közvetlen, szabad kézből fizetett pénz'. Hasonló összetételhez vö. ném. *Handgeld* 'foglaló, előleg'; ang. *hand money* 'ua.'; finn *käteinen raha, käteisraha* 'késpénz', tkp. 'kéznél lévő pénz'; stb. (△) A magyarban: →*kéz* + →*pénz*; vö. még *kézi pénz* 'ua.' (1539: TESz.).

📖 NytudÉrt. 40: 85; TESz.; GPann. 1: 84; EWUng. • Vö. *kész, kéz, pénz*

készt → *kész*

késztet → **kész**

kesztyű **A:** 1395 k. vas *kezthew* (BesztSzj. 114.); 1405 k. vas *kezte* (SchlSzj. 583.); 1408 *Kezthyws* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1519 k. vas *keztús* [sz.] (DebrK. 619); 1566 *kősztyű* (NySz.); 1754 *kestyűi* (NySz.); 1792 *késztyű* (NySz.); NYJ. *keccsü, kesztyi* (Nyatl.); *keszté, keszti* (MTsz.) **J:** 'a kézre felhúзва viselt ruhadarab, amely melegíti a kezét | Handschuh' # **Sz:** ~s 1408 [szN.] (Oklsz.) (↑)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ☉ Főnevesüléssel keletkezett a *kéz* + *tëu* ~ *té* 'tevő, rakó stb.' jelöletlen tárgyas vagy határozós alárendelő összetételéből. Az önálló szóként nem adatolt *tëu* ~ *té* a →*tesz* változatának folyamatos melléknévi igeneve. Hasonló összetételhez ugyanannak a folyamatos melléknévi igenévnek más változataihoz vö. →*előte*. A *kesztyű* alak az összetett szó elhalványulása után keletkezett. ☐ Származtatása a lat. (k.) *chirotheca* 'kesztyű' szóból kevésbé valószínű.

📖 MNy. 40: 236; NyK. 52: 294; TESz.; EWUng. • Vö. *kéz, tesz*

két **A:** 1057/ ? *Kuethedy* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 161); [1131] ? *Keta* [sz.] [szN.] (ÓMOLv. 27); 1138 ? *Ketudi* [sz.] [szN.] (Jerney: MNyKincs. 71); 1245 *Ketbarana* [HN.] (Oklsz.); 1291 *keth* agow (Oklsz.); 1416 u./¹ *kèt* (BécsiK. 1); 1551 *keit* (LevT. 1: 78) **J:** <SZÁMN> 1291 'az egynél eggyel több (egység) | zwei {als Attr.}' # (Oklsz.) (↑) | <FN> 1416 u./¹ 'kétség | Zweifel' (BécsiK. 80) **Sz:** ~szeres 1585 *kétszere* [ɔ: kétszeres] <MN> (Cal. 344); 1781 'búza és rozs keveréke | Mengkorn' (NySz.) **R:** ~szer 1372 u./ *keczer* 'kettő alkalommal (ismétlődő) | zweimal' (JókK. 72)

kettő [6] **A:** 1057/ ? *Kuethedy* [sz.] [szN.] (Györffy: DHA. I: 161); 1211 ? *Keteus* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1238 *karalkettyei* (MNL (OL) Dl. 106180); 1256 *keththeus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 108); 1416 u./¹ *kèttōfnèc* [sz.] (BécsiK. 51); 1453 *Kethesfok* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1490 k. *chectu* (ÁbelSzj. 215a) **J:** 'egynél eggyel több (állítmányként, önálló használatban) | zwei {als Präd. und in selbständigem Gebrauch}' # **Sz:** **ketted** 1057/ ? [szN.] (Györffy: DHA. I: 161) (↑); 1416 u./¹ *tizenkèttod* 'második | zweiter, Zweit-' (BécsiK. 139); 1865 'egy fél | Hälfte' (CzF.) | ~s 1211 ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1256 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 108) (↑); 1826 'párviadal | Zweikampf' (NySz.); 1836 'egy fajta énekszám, duett | Duett' (NySz.) | ~z 1372 u./ *kettewztettuen* [sz.] (JókK. 142) | **kettes** 1772 *kettesen* 'páros | paarig' (NySz.); 1854 'iker | Zwilling-' (NySz.); 1861 'duett, kettős | Duett' (NySz.); 1900 'elégseges iskolai érdemjegy' | *Zwei* {Zahl, Note}' (NySz.)

ketté **A:** 1416 u./² *kètte* žakada (MünchK. 35ra); 1544 *kettő* [✍] (RMKT. 2: 239) **J:** 'kétfelé, széjjel, szét | entzwei' #

■ A szócsalád alapja, a **két** örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ☐ Vog. (T.) *kit* 'jelzői', *ki-təw* 'állítmányi'; osztj. (V.) *kät* 'jelzői', *kätkən* 'állítmányi'; zürj. (Sz.P.) *kijk*; votj. (Sz.) *kijk*; cser. (KH.U.B.) *kok* 'jelzői', *koktät* 'állítmányi'; md. (E.) *kavto, kafto* (M.) *kafta*; finn *kaksi* (*kahden* [birtokos eset]); lp. (norv.) *guok'tě*; – ? jur. *šid'e*; ? szelk. *šitte*; kam. *šide*; stb.: 'kettő' [fgr. ? uráli **kakta* ~ **käktä* 'ua.']. ☐ Megfelelői: juk. *kiji-*; korják *kaša, hitta-*; stb.: 'ua.'. Az ugor és szamojéd adatok eltérő hangrendje, a finn-permi nyelvek adataitól eltérően a számnevek tartományában gyakori magánhangzó-ingadozással magyarázható; vö. →*három*, →*hat*. ☐ A magyar szóvégi *t* egy ősm. **tt* átmeneti fokozaton keresztül a fgr. **kt* hangkapcsolatból származhat; a hangtanához vö. →*tetem* stb. A szó belseji magánhangzó a magyarban eredetileg nyílt *e* volt. A főnévi jelentéshez vö. lat. *duo* 'kettő' : *dubium* 'kétség, kétely'; vö. még →*kétel*, →*kétely*, →*kétes*, →*kétkedik*, →*kétség*. – A *kettő* szóból való keletkezés módja vitatott: vagy egy finnugor eredetű kettős alakról, ill. egy ilyen ugor alak két előzményének (vö. a vogul és osztják állítmányi szóalakot) folytatójáról van szó, vagy a *kettő*

esetleg a *két* szó *ket* változatából jött létre az *é* latívuszrag *ő* változatával, másodlagos hangzóközi kettőződéssel. – Az *é* latívuszraggal keletkezett és szintén kettőződött *ketté* a gyakori használat révén igekötői szerepet kapott.

📖 FUFÁ. 12: 61; TESz., *ketté* a. is, *kettő* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *-féle*, *huszon-*, *kedd*, *-képpen*, *kétel*, *kétes*, *kétkedik*, *kétkulacsos*, *kétség*, *kétszínű*, *mind-*, *-nemű*, *-szerű*, *tizen-*

kétel Δ [1] A: 1372 u./ *nemketelte*; *kettelkedykuala* [sz.] (JókK. 56, 17); 1416 u./¹ *kételkedetnélkül* [sz.] (BécsiK. 7); 1493 k. *keethewlkedem* [sz.] (FestK. 177); 1555 *kétlem* [?✂] (TESz. *kétel* a.); 1604 *Kedelkedve* [sz.] (Szcenzi Molnár: Dict.) J: 1. 1372 u./ 'kétségbe von | bezweifeln' # (JókK. 56, 17) (↑); 2. 1776–1821 'kételkedik | Zweifel hegen' (NySz.) Sz: ~**kedik** 1372 u./ (JókK. 56, 17) (↑) | ~**kedet** 1416 u./¹ 'kétség, kétely | Zweifel' (BécsiK. 7) (↑) | ~**kedetlen** 1416 u./² *kételkedètlèn* 'gondolkodás, habozás nélkül | unbedenklich' (MünchK. 68vb) | ~**kedés** 1495 e. *ketplkødest* (GuaryK. 97)

■ Származékszó. | ☐ A →*két* 'kettő; kétség, kétely' szóból keletkezett *-l* igeképzővel. A kétség, bizonytalanság általában két lehetőség közti választással jár. Hasonló szemlélethez vö. lat. *duo* 'kettő' > lat. *dubitare* 'kételkedik'; ném. *zwei* 'kettő' > ném. *zweifeln* 'kételkedik'. – Ma főleg a *kételkedik* származékszó használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *két*, *kétely*, *kétkedik*

kétely A: 1824 *Kétele* (MNy. 12: 26); 1835–1858 *kételynek* (NySz.) J: 1. 1824 'kétség, bizonytalanság | Zweifel, Ungewißheit' # (MNy. 12: 26) (↑); 2. 1824 ? 'kételkedés | Zweifeln' # (NySz.); 3. 1842 'habozás, tétovázás | Zögern' (NySz.)

■ Tudatos szóalkotás, elvonás eredménye. | ☐ A *kételkedik* (→*kétel*) szóból; vö. *viszály* (→*viszálykodik*). A szóvégi *ly*-t tartalmazó alak esetleg a *hüvely*, *tégely* stb. hatására keletkezhetett. A jelentéshez vö. még →*kétes*, →*kétség*. ☞ Nyelvújítási szó.

📖 Szily: NyÚSz.; Nyr. 32: 533; TESz.; EWUng. • Vö. *kétel*

kétes A: 1538 k. *kétes* (MNyTK. 8: 15); 1565 *kétes* [?✂] (NySz.) J: 1. 1538 k. ? 'kételkedő, bizonytalan | zweifelnd, unsicher' (MNyTK. 8: 15) (↑), 1565 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1588 'gyanús, bizalmatlanságot keltő | verdächtig, unzuverlässig' # (NySz.); 3. 1615 'vitatható, bizonytalan | diskutabel, strittig' # (NySz.); 4. 1748 ? 'kétséges, bizonytalan kimenetelű | von zweifelhaftem Ausgang' # (NySz.), 1769 'ua.' (NySz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*két* 'kettő; kétség, kétely' számnévből keletkezett *-s* melléknév képzővel. Hasonló szemlélethez vö. →*kétel*, →*kétség*; vö. még lat. *ambo* 'mindkét' : *ambiguus* 'tétovázó, határozatlan, kétkedő'.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *két*

kétféle → *-féle*

kétkedik A: 1794 *kétkedöleg* [sz.] (NySz.); 1805 *kétkedik* [▽] (NySz.); 1853 *kétked* (NySz.) J: 1. 1794 'kételkedik vmiben | zweifeln' # (NySz.) (↑); 2. 1805 'habozik, bizonytalankodik | zögern, schwanken' (NySz.) (↑)

■ Tudatos szóalkotás, keletkezés módja azonban bizonytalan. | 1. Származékszó. | ☐ Származékszó a →*két* 'kettő; kétség, kétely' számnévből keletkezett *-kedik* visszaható képzővel; vö. esetleg →*hetvenkedik*. 2. Szóösszevonás. | ☐ Szóösszevonás a *kételkedik* (→*kétel*) szóból; a kialakulásmódjához vö. *győzelem* (→*győz*), →*növény* stb. A 2. jelentéshez vö. még →*kétség* 'kétségbeesés'. ☐ Nyelvújítási szóalkotás.

☐ Szily: NyÚSz.; MMNyR. 1: 467; TESz.; EWUng. • Vö. *két*, *kétel*

kétképpen → *-képpen*

kétkulacsos **A:** 1843 *két kulacsos* (Nyr. 85: 226); 1850 *kétkulacsos* (NSz.) **J:** 'elvtelenül, egyszerre két ellentétes érdeket kiszolgáló | doppelzüngig'

■ Összetett szó. | ☐ A →*két* + a →*kulacs* szavak -s melléknévképzős *kulacsos* alakjának jelzős alárendelő összetétele. A megnevezés Nagy Ignác (1810–1854) Tisztújítás című politikai vígjátéka egyik szereplőjének álszent viselkedésére utal. A szerepet játszó színész mindkét hivatali jelölt éltetésénél felváltva ivott két kulacsból. A jelentéshez vö. →*kétszínű*.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *két*, *kulacs*

kétnemű → *-nemű*

ketrec **A:** 1373 *Ketvech* [ɔ: *Ketrech*] (I.OK. 10: 161); 1533 *Ketrócz* (Murm. 1731.); 1551 *ketresbe* (LevT. 1: 83); 1553 *kétrőtze* (NySz.); 1590 *katroc* (Oklsz.); 1645 *ketrezek* (NySz.); 1724 *kótrócz* (MNY. 80: 249); 1805 *kétrőcz* (NySz.); 1829 *Katrócz* (TudGyűjt. 11: 90); NYJ. *katruc* (MTsz.); *kotréc* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1373 'vejsze | Fischzaun' (I.OK. 10: 161) (↑); 2. 1533 'lécből, vasrácsból stb. készült építmény baromfiak, állatok stb (fogságban) tartására | Käfig. Bauer' # (Murm. 1731.) (↑); 3. 1838 'pelyvatartó kamara; szénatartó rekesz az istállóban | Spreuschuppen; Verschlag für Heu im Stall' (Tsz.); 4. 1865 'kényelmetlen, szegényes lakószoba | unbequeme, ärmliche Wohnstube' (CzF.)

■ Szlovák jövevényszó. | ☐ Szlk. *koterec*, (N.) *ketrec*: 'elkülönített hely a jószágoknak az istállóban; sötét, szűk helyiség; kutyaól, tyúklétra' [< ném. (baj.-osztr.) *kotter* 'elmebajosok ketrece; kutyaól; fogház, börtön'; vö. →*kóter*]. ☐ A *ketrec* alak és a *katroc* változat hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. A *kotréc* változat későbbi átvétel. Az 1., 3., 4. jelentések metaforák a 2. jelentés alapján. ☐ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kutrica* 'ketrec, kalitka; sertésól, disznóól; stb.' (1863: NyK. 2: 377); alapja a szlk. (N.) *kutrica* 'ua.'

☐ Bárczi: SzófSz.; Kniezsa: SzlJsz. 267; TESz., *kutrica* a. is; EWUng. • Vö. *kóter*

kétség **A:** 1372 u./ *ketfeg* (JókK. 77); 1416 u./¹ *kètfegnèlkulon* (BécsiK. 58); 1493 k. *keethfeegbe* (FestK. 142); 1527 *kethfygh* (Heyden: Puerilium 14) **J:** 1. 1372 u./ 'kétkedés, bizonytalanság; habozás, ingadozás | Zweifel; Schwanken, Bedenken' # (JókK. 77) (↑); 2. 1493 k. 'kétségbeesés, reménytelenség | Verzweiflung' # (FestK. 142) (↑) **Sz:** ~**es** 1495 e. *ketfegos* (GuaryK. 106)

■ Származékszó. | ☐ A →*két* 'kettő; kétség, kétely' számnévből keletkezett *-ség* névszóképzővel; vö. *egység* (→*egy*), *háromság* (→*három*) stb. Hasonló szemlélethez vö. →*kétel*, →*kétes*; vö. még lat. *duo* 'kettő': *dubium* 'kétség, kétely; habozás'; ném. *zwei* 'kettő': *Zweifel* 'bizonytalanság'.

kétszerű → -szerű

kétszínű **A:** 1525 *ketzinő* (VitK. 42v [o: 64]) **J:** 'alakoskodó, képmutató | heuchlerisch, doppelzüngig' #

■ Jelentésselkülönülés. | ☒ A konkrét > elvont irányú jelentésváltozással jött létre a véleményváltoztatás kifejezésére a *kétszínű* (1519: JordK. 153) szóból, amely a →*két* + a →*színű* (a →*szín*² alakjának) összetétele. A jelentéshez vö. →*kétkulacsos*, ill. *kényelvű* 'képmutató, kétszínű' (1585: Cal. 131); *kétszájú* 'ua.' (1688: TörtTár 1883: 165); stb. ☞ Hasonlóan más nyelvekben is: szbhv. *dvoličan*; or. *двуличный*; stb.: 'ua.', tkp. 'kétarcú'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. két, szín²

ketté → két

kettő → két

ketyeg **A:** 1799 *Ketyegő*-termeszek [sz.] (NSz.); 1825 Óra-*ketyegés* [sz.] (Kreszn.); 1865 *ketyég* (CzF.); NYJ. *ketyégés* [sz.] (MTsz.) **J:** 1. 1799 'percegő, tiktakoló hangot ad | ticken' # (NSz.) (↑); 2. 1844/ 'dobog {szív} | pochen {Herz}' (NSz.); 3. 1847 'csettintget; csetten | schnalzen; klicken' (NSz.); 4. 1860 'kattog {pl. malom} | klappern {zB. Mühle}' (NSz.); 5. 1881 'csacsog, fecseg | plappern, plaudern' (NSz.); 6. 1883 'kotyog | glucken' (NSz.)

kettyeget × **A:** 1800/ *kettyeget* (I.OK. 30: 252) **J:** 'csettintget, pattintgat | wiederholt knallen, schnalzen'

kettyint **A:** 1834 ? *Ketytyentő* [sz.] (Kassai: Gyökerésző 3: 163); 1838 *Kettyent* (Tzs.); 1930 *kettyint* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1834 ? 'pattint, csettint | knallen, schnalzen' (Kassai: Gyökerésző 3: 163) (↑), 1838 'ua.' (Tzs.) (↑); 2. 1856/ 'egyszeri tiktak hangot ad | einmal ticken' (NSz.); 3. 1930 'nemileg közösül | sich begatten' (Zolnay–Gedényi)

kettyen Δ **A:** 1838 *Kettyen* (Tzs.); 1848 *ketyenő* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1838 'egyszeri tiktak hangot ad | einmal ticken' (Tzs.) (↑); 2. 1865 'csettint, pattint | schnalzen' (CzF.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☒ A szótó a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*kotyog* szócsalád tövével; vö. még →*kótyomfitty*, amelynek palatális változata arra utal, hogy a *ketyeg* szócsalád egyes tagjai sokkal korábban keletkeztek, mint az adatból következne. A szóvégek különféle igeképzők. A *kettyint* 3. jelentéséhez vö. *hersent* (→*hersen*), →*kamatyol*.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kecseget*, *kotyog*, *kótyomfitty*

kettyeget → *ketyeg*

kettyen → *ketyeg*

kettyint → *ketyeg*

kéve **A:** 1372 u./ *keueyeket* (JókK. 115); 1416 u./¹ *kèuè* (BécsiK. 26); 1548 *kiuyet* (NySz.); NYJ. *kívi* (Nyatl.) **J:** 1. 1372 u./ 'learatott gabonának v. más szálás terménynek egy kötegnyi csomója | Garbe' # (JókK. 115) (↑); 2. 1877 'fénynyaláb, sugáryaláb | Strahlenbündel' (NSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv bizonytalan. | ⊕ Az elfogadható előzményhez vö. →*kepe*. A megfelelőiből azonban a *kéve* mindenekelőtt hangtani okokból nem magyarázható. – A 2. jelentés metafora; a jelentéséhez vö. ném. *Garbe* 'kéve, nyaláb <gabona, fénysugár is>'; or. *chon* 'kéve; kéve, nyaláb <fény stb.>'; stb.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; EWUng. • Vö. *kepe*, *pap-*

kevély **A:** 1355 *Kewel* [HN.] (AnjOkm. 6: 280); 1372 u./ *keuel* (JókK. 17); 1380 k. *kewyl* (KönSzej. 58.); 1416 u./¹ *kèuèlec* (BécsiK. 31); 1416 u./¹ *kèuèl'fègò* [sz.] (BécsiK. 77); 1553 *Kőuélyek* (NySz.); 1588 *kiuelieknek* (Frankovics: Haszn. 113b); NYJ. *kévíl* (ÚMTsz.) **J:** 'fennhéjázó, elbizakodott, gőgös, büszke | hochmütig, stolz' # **Sz:** ~**kedik** 1372 u./ *keuelkedjenek* (JókK. 113) | ~**ség** 1372 u./ *keuelfeged* (JókK. 17) | ~**séges** 1416 u./¹ *kèuelfegeft* (BécsiK. 278) | ~**ségű** [főleg szókapcsolatban] 1416 u./¹ *kèuè'l'fègò* (BécsiK. 77) (↑)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a →*kövé*r szóval lehet összefüggésben. A szóvég *-l > -ly* denominális vagy deverbális névszóképzőnek tűnik; vö. →*személy*, ill. →*fogoly*¹. A testi és lelki tulajdonságok jelentéstani kapcsolatához vö. →*epe*, →*gőgös* stb. ⊕ A →*kő*-vel való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; UrAltJb. 55: 39; EWUng. • Vö. *kövé*r

kever **A:** 1138/ *Kewereg* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 203); 1416 u./¹ *kèuèrèduèn* [sz.] (BécsiK. 41) **J:** 1. 1138/ ? 'folyékony v. szóródó anyagot vmely eszközzel forgat, kavar; egyes elemek, részek sorrendjét felcseréli, megváltoztatja | umrühren; vermischen' # (MNY. 32: 203) (↑), 1240 'ua.' (OkISz.); 2. 1416 u./¹ 'vmiben megforgat; vmivel elborít, beszennyez | umdrehen; überströmen, beschmutzen' (BécsiK. 41) (↑); 3. 1470 'bűnbe, bajba, bonyodalmas, kellemetlen helyzetbe stb.) juttat | verwickeln (in Unannehmlichkeiten)' # (SermDom. 2: 309); 4. 1530 '(földet) forgat, másodszor szánt | nachpflügen' (MNY. 31: 195); 5. 1590 'belevegyít; összevegyít | mischen; mengen' # (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 210); 6. 1624 'összekuszál, összezavar | verwirren' # (NySz.); 7. [főleg össze~] 1664 'tévedésből felcserél, összetéveszt | verwechseln' # (Lippay: PósoniK. 2: 90); 8. [fel~] 1748 ? 'felbolygat; felzavar | aufstören; aufrühren' (NySz.), 1779 e./ 'ua.' (NySz.); 9. [el~] 1865 'rendetlenül elhány | wegwerfen; verwerfen' (CzF.); 10. 1922 e./ 'bajt, kellemetlenséget, vizályt, zavart stb.) okoz | stiften (Unheil)' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1138/ [szN.] (MNY. 32: 203) (↑) | ~**ék** 1211 ? [szN.] (MNY. 14: 68); 1748 *keverék* 'összekevert anyag, elegy | Mischung' (NySz.) | ~**edik** 1416 u./¹ [sz.] (BécsiK. 41) (↑) | ~**get** 1577 k. *kewergeffed* (OrvK. 119) | ~**eg** 1651 *keuereg* 'csavarog, kószál | sich herumtreiben' (Zrínyi: MM. 1: 53)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű és a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*kavar* tövével függhet össze. A szóvég *-r* gyakorító képző; vö. →*hever*, →*kísér* stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkeztek jelentésbővüléssel; hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*kavar*.

📖 MNY. 23: 132; Grétsy: Szóhas. 109; TESz.; Kylstra-Eml. 17; Benkő: FiktI. 125; EWUng. • Vö. *kavar*

kevés A: 1372 u./ *keues* (JókK. 13); 1416 u./¹ *kèuès* (BécsiK. 90); 1551 *keués* (NySz.); 1569 *kövés* [✎] (NySz.); 1595 *Kevvefzé* [R.] (Ver. 74.); 1816 *kevess* (Kassai: Bef. 261); NYJ. *kőössz* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'nem sok; nem elég | wenig; nicht genug' # (JókK. 13) (↑); 2. 1372 u./ 'kicsi | klein' (JókK. 27); 3. 1606 'szerény, jelentéktelen (vélemény) | unmaßgeblich' (Nyr. 59: 92) **Sz:** ~**nyi** 1416 u./¹ 'kisvártatva, vmivel később; egy kicsi, csepp(nyi), szemernyi | kurz darauf; ein bißchen' (BécsiK. 8); 1416 u./² 'nem sok; nem elég | wenig, nicht genug (als Adj.)' (MünchK. 99rb) | **kevesbedik** 1416 u./³ *keusebedet* (AporK. 121) | **kevesell** 1553/ *keuefeli* uala (Tinódi: Cronica E3b) **R:** ~**sé** 1372 u./ *nemÿ keueffe* 'egy kicsit, nem nagyon; kevés(ke), csepp(nyi), szemernyi | ein bißchen' (JókK. 28); 1372 u./ *nemÿkeuefe* 'rövid ideig | eine kleine Weile' (BécsiK. 89) | **keveset** 1372 u./ *keuefet* 'egy kissé, nem nagyon | ein bißchen' (JókK. 9); 1527 'rövid ideig | eine kleine Weile' (Heyden: Puerilium 11) | **kevesennéiglen** 1416 u./² *kèuèfennèiglē* 'ua.' (MünchK. 100va) | ~**bé** 1493 k. *kewesbee* (FestK. 385–386)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; talán finnugor vagy uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. votj. (Sz.) *kapči* 'könnyű, enyhe'; finn *kepeä, keveä* 'könnyű, gyors'; lp. (norv.) *gæp'påd* 'könnyű <megtenni>; kevés, üres'; – ? jur. *sībi* 'könnyű'; ? szelk. *šēpeŋ, šāpe* 'ua.'; ? kam. *šūmke* 'ua.; olcsó'; stb. [fgr. ? uráli **kepä* 'könnyű']. A szamojéd szavak idetartozása hangtani okokból bizonytalan. A szó belseji **p* > m. *v* hangváltozáshoz vö. →*ravasz*, →*sovány*. A szóvég az -s kicsinyítő képző lehet; vö. *kékes* (→*kék*), *szürkés* (→*szürke*) stb. A jelentések az eredeti 'könnyű' jelentésből származhatnak.

📖 Munkácsi: ÁKE. 409; TESz.; MSzFE.; EWUng.

kéz A: 1135/ *Kükezű* [HN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1220/ ? *Kezed* [sz.] [HN.] (VárReg. 16.); 1318 *Kethkezeu* [sz.] [SZN.] (Századok 1983: 1131); 1372 u./ *kezet* (JókK. 7); 1416 u./¹ *kēz* (BécsiK. 169); 1538 *keez* (Pesti: Nomenclatura Z3); NYJ. *kēz* (Nyatl.); *kisztül* (ÚMTsz.) **J:** 'a karnak a csuklótól az ujjak hegyéig terjedő, fogásra alkalmas folytatása | Hand' # **Sz:** **kezű** [csak szókapcsolatban] 1318 [SZN.] (Századok 1983: 1131) (↑) | **kezes** 1456 k. 'nyájas, engedékeny (személy) | freundlich; nachgiebig' (SermDom. 1: 388), de vö. →*kezes* | ~**i** 1476 k. *kezy* (SzabV.) | **kezel** 1549/ *kezőle* 'kézzel vmit a levegőbe rajzol, egy mozdulatot tesz | mit der Hand etw vorzeichnen, eine Gebärde tun' (HoffgreffEn. hla); 1793 *kezeltek* [sz.] 'hajt, vezet, irányít, vezérel; működtet | lenken; betätigen' (NSz.) | **kezelő** 1836 *Kezelője* (MTTÉvk. 3: 149); 1838 *Kezelő* <FN> 'olyan személy, aki vminek a kezelésével, működtetésével van megbízva | Manipulant' (Tzs.) | ~**besít** 1842 *kézbesíteni* (ErdélyiH. 1842. szept. 16.: 428); 1845 *Kézbesít* (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *kāt*; osztj. (V.) *köt*; zürj. (Sz.) *ki*; votj. (Sz.G.) *ki*; cser. (KH.U.B.) *kit*; md. (E.) *ked'*, (M.) *kād'*; finn *käsi* (*käte*-); lp. (norv.) *giettā*: 'kéz' [fgr. **käte* 'ua.']. (⊕) A szó belseji **t* > m. *z* hangváltozáshoz vö. →*fűz*¹, →*száz* stb. A magyarban néhány tőalaknál végbement egy *e* > *ē* > *é* hangváltozás; az *i*-t tartalmazó változatok szokatlanok, talán analógián nyugszanak. (⌘) A *kezel* származékszó 2. jelentése és a *kézbesít* nyelvújítási alkotások. (⊕) A *kézbesít* alaktanához vö. *szembesít* (→*szembe*); vö. még ném. *einhändigen* 'átad, odanyújt'.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bal*-, *-beli*, *bőkezű*, *épkézlab*, *fél*-, *keszkenő*, *készpénz*, *kesztyű*, *kézenfekvő*, *kézen-közön*, *kezes*, *négykézláb*

kézbeli → *-beli*

kezd A: 13. sz. eleje/ *kezdetuitul* [sz.] (KT.); 1372 u./ *keezde* (JókK. 3); 1553 *kőzd* (NySz.); 1717 e./ *kezdék* [*kezdik* □] (NySz.) **J:** 1. 13. sz. eleje/ 'hozzáfog, megteszi vmely cselekvés, folyamat első mozzanatát | anfangen (trans.)' # (KT.) (↑); 2. 1372 u./ 'a beálló cselekvés segédigéjeként' | {als Hilfszeitw der eintretenden Handlung}' # (JókK. 125); 3. [*meg~*] 1536 'belefog vmibe, hozzálát vmihez | angreifen' (Pesti: Fab. 50); 4. 1560 k. 'kezdődik, hozzáfog, (el)kezdődik | beginnen, sich anheben' (GyöngySzt. 470.); 5. 1792 'kapcsolatot létesít vkivel, beleköt vkibe | anbinden, Händel suchen bzw. anbändeln, anheften' # (NSz.); 6. 1835 'vmilyen vállalkozásba fog | unternehmen' # (Tzs. *Unternehmen* a.) **Sz:** ~et 13. sz. eleje/ (KT.) (↑) | ~és 1456 k. *kezdefen* (SermDom. 1: 314) | ~etleges 1853 *Kezdetleges* (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív többl. | ☉ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég -d gyakorító képzőnek tűnik; vö. →*küzd*, →*mond* stb. A jelentések az eredeti 1. jelentésből keletkezettek. A *kezdék* változat (az ikes ragozás E/3. személyű személyragjával) elavult.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; Benkő: Fiktl. 162, 168; EWUng.

kézenfekvő A: 1869 *kézenfekvő* (SzegediH. 1869. okt. 17.: [4]); 1873 *kézen fekvő* (NSz.); 1937 *kézenfekvő* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'nyilvánvaló, magától értetődő | offenbar, naheliegend'

■ Összetett szó. | ☉ A →*kéz*-ből keletkezett -n szuperesszívusz raggal + *fekvő* (a →*fekszik* folyamatos melléknévi igeneve) határozós alárendelő összetétele. Olyan szószerkezetre mehet vissza, mint a *kézen fekszik* (1892: NSz.); ez a ném. *es liegt auf der Hand* 'nyilvánvaló, közelében van' mintájára alkotott tükörfordítás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fekszik*, *kéz*

kézen-közön A: 1820 *kézen-közön* (NSz.) **J:** 1. 1820 'vmi úton-módon | auf irgendeine Weise' (NSz.) (↑); 2. 1863 'közösen | gemeinsam' (Krizsa [szerk.] Vadr. 505); 3. 1865 'több kézen átmenve, ismeretlen, megállapíthatatlan módon | von Hand zu Hand, unter der Hand (haupts. pejor.)' (CzF. *közön* a.); 4. 1882/ 'közkézen (forgó) | in aller Händen (befindlich)' (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ☉ A →*kéz* szóból keletkezett -n szuperesszívuszi-módhatározói raggal + →*köz* (valószínűleg 'viszony, kapcsolat' jelentésben) -n szuperesszívuszi-módhatározói raggal. Az eredeti jelentés 'többek közvetítésével, több tulajdonoson keresztül; úgy, hogy többeknek is közük volt hozzá' lehetett. A jelentésváltozás azon nyugodhat, hogy egy dolog útja, amely több kézen is átmegy, többnyire tisztázatlan marad. Vö. még *kézzőlkézre* 'kézzől kézre' (1608: NySz.). A 2. jelentéshez vö. *közön* 'közösen, együtt' (1669: NySz.), ez a →*köz* szóból jött létre -n módhatározóraggal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kéz*, *köz*

kezes A: 1372 u./ *kezefenek* (JókK. 152.) **J:** 1. 1372 u./ 'jótálló | Bürge' # (JókK. 152.) (↑); 2. 1585 'túsz | Geisel' (Cal. 717) **Sz:** ~ség 1493 k. *kezesseegeewel* (FestK. 413)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☉ A *kezes* 'barátságos' (→*kéz*) szó főnevesülése. A megnevezés abból indult ki, hogy ha valaki kezességet vállalt valakiért, azt kézfogással erősítették meg. A 2. jelentés keletkezése azon a szokáson nyugszik, hogy a kezesnek gyakran saját személyével is – mintegy túszként – a tartozás követeléséért felelősséget kell vállalnia. A szó kialakulásánál és elterjedésénél szláv minta alapján a 'kéz' jelentés egy elemének befolyásával is számolhatunk; vö. óe. szl. *poročnik* 'kezes'; szbhv. (R.) *pòruk* 'ua.'; or. *napyka* 'kezesség'; stb. Vö. még lat. (k.) *manucaptor* 'kezes', 'aki a törvény előtt kézfogással jótáll vkiért'; gör. *ἐγγύη* 'kezesség'. ☞ A magyarból: rom. (R.) *chezás* 'kezes'.

ki¹ A: 12. sz. vége/ *Kic* (HB.); NYJ. *kejjē* [*ke* □] (ÚMTsz.); *kü* (ÚMTsz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'kicsoda, amely személy | wer?' # (HB.) (↑); 2. 12. sz. vége/ 'aki | wer {als Rel.}' (HB.); 3. 12. sz. vége/ 'amelyik | welcher' (HB.); 4. 13. sz. közepe/ 'amely, ami | der/die/das {als Rel.}' (ÓMS.); 5. 1372 u./ 'valaki | (irgend)einer' (JókK. 154); 6. 1372 u./ 'mi?, micsoda? | was?' (JókK. 19); 7. 1416 u.³ 'mennyire, milyen nagyon! | wie, wie sehr!' (AporK. 94); 8. 1490 k. 'mindenki | ein jeder' (NagyvGl. 160.); 9. 1566 'miféle?, melyik? | was für ein?; welcher?' (NySz.); 10. 1568 'egyik ... másik {személy, dolog} | der/die/das eine ... der/die/das andere' (NySz.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | (≡) Zürj. (Sz.P.KP.) *kin* 'ki?'; votj. (Sz.G.) *kin* 'ua.'; cser. (KH.) *kü* 'ua.'; md. (E.M.) *ki*, (E.) *kije*, (M.) *kijä* 'ua.'; valaki, bárki, akárki'; finn *ken* 'ki?'; lp. (norv.) *gī* 'ua., melyik?'; – ? jur. *ša* 'mi?'; ? jen. *sio*, *sie* 'ki?'; ? kam. *šəndi*, *šində* 'ua.' (*di*, *də* 'az, ő'); stb. [fgr. ? uráli **ke* vagy **ki*: 'ki?']. (≈) Megfelelői: juk. *kin*; török *kim*; mong. *ken*; lat. *quis*; stb.: 'ua.'. A magyarban kérdő névmásból határozatlan névmássá, a vonatkozó mellékmondatokban kötőszói funkciójú vonatkozó névmássá is alakult.

📖 JSFOu. 30/5: 33; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 268; EWUng. • Vö. *a-*, *bár-*, *-féle*, *hogy*¹, *kicsoda*, *kótyavetye*, *kvóta*, *né-*, *senki-*, *vala-*

ki² A: 13. sz. közepe/ *kyniuhhad* (ÓMS.); 1519 *kýwe* (JordK. 402); 1519 k. *kih* multak (DebrK. 117); 1533 *kūuetni* (Murm. 1133.) **J:** <IK> 13. sz. közepe/ 'a külső oldalra, kint levő helyre, ilyen hely felé | aus-, heraus-, hinaus-' # (ÓMS.) (↑) | <HSZ> 1. 1416 u.² 'a külső oldalra, kint levő helyre, ilyen hely felé | heraus, hinaus' # (MünchK. 12va); 2. 1552 'kint | auswärts, außen' (Heltai: Dial. F5a)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az alapszó a (R.) *ki* vagy a *kiv* (< *kif*) 'külső rész' lehetett (vö. 1260 *Kyusar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 388); vö. még → *kívül*).

■ Az alapszó örökség az ugor korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *kün* 'ki, kifelé; kívül', *künə-l* 'kintről'; osztj. (V.) *kūm* 'kifelé; kinti <rész>', *kōmən* 'kint', *kōmältä* 'kintről' [ugor **ki*(-m3) 'külső része vminek'].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A magyar *kiv* alapszó szóvégi *v*-je az ugor megfelelő szóvégi *m*-jének fejleménye lehet. – A végződés *-é* latívuszrag. Az eredeti változat *kié* vagy *kifé* lehetett. A *ki* alak valószínűleg az ezekből létrejött *kí* változathoz keletkezett. A *kivé* (1519: ↑) változat másodlagosan alakult a *ki*-ből *é* ~ *vé* latívuszraggal (vö. → *le*). Azonban az sem zárható ki, hogy ez a szó belseji *v* az alapszó (R.) *kiv* ~ *kif* változatát tükrözi. A *ki* eredetileg az elatívusz jelölésére szolgáltató határozószó lehetett, majd ebből fejlődött hasonló jelentésű igekötővé. (⊕) Nem valószínű az a magyarázat, amely szerint a *ki* szórövidüléssel keletkezett egy eredeti *kivé* változathoz.

📖 FUF. 16: 194; TESz.; MSzFE.; StSl. 25: 47; Benkő: ÁrpSzöv. 269, 274; EWUng. • Vö. *kebel*, *kiadós*, *kiebrudal*, *kifog*, *kifogás*, *kikelet*, *kikosaraz*, *kikupálódik*, *kiküszöböl*, *kinn*, *kirándul*, *kisüt*, *kivált*, *kívül*, *számkivet*, *zsuppol*

kiabál → *kiált*

kiadós A: 1887 *kiadós* (BpHírlap 1887. júl. 30.: 9); 1896 *kiadósabb* (NSz.) **J:** 'szapora, laktató, bőséges | ausgiebig, ergiebig'

■ Német mintára alkotott szóképzés, származékszó. | (≡) Vö. ném. *ausgiebig* 'gazdag, bőséges; jövedelmező'. (≈) Megfelelői: szbhv. *izdašan*; cseh *vydatný*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarban: *kiad* 'vmiből egy bizonyos mennyiséget tartalmaz, eredményez' (1868: Ballagi M.: MNyTSz.) ($\rightarrow ki^2 + \rightarrow ad$) -ó (folyamatos) melléknévi igenévképzővel és -s melléknévképzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ad*, *ki*²

kiált A: 1135 *kuia*r [HN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 12. sz. vége/ *keaffatuc* [*keát* □] (HB.); 1357 *Solumkaialthow* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1474 *kealtaffek* [sz.] (BirkK. 6); 1476 k. *kyalthnak* (SzabV.); 1519 *keaytonak* [sz.] (JordK. 361); 1750 *kajtok* (Wagner: Phras. *Reclamo* a.); 1816 k. *kijalt* (Kassai: Bef. 262); 1834 *Kátt* (Kassai: Gyökerésző 3: 123); NYJ. *kējajt* (ÚMTsz.); *kját* (Nyatl.); *tyát* (MNy. 28: 261) J: 1. 12. sz. vége/ 'nagyon hangosan szól, erős hangot hallat | (aus)schreien, rufen' # (HB.) (↑); 2. 1357 'bizonyos fajta madár' szól | schreien, rufen 'gewisse Art von Vögeln' (Oklsz.) (↑); 3. [ma főleg *ki~ vmivé*] 1527 'felkiáltással vmivé (meg)választ | zu etw ausrufen' # (ÉrdyK. 561); 4. 1550 k. 'vkire vmi rosszat mond | jmdm etw Schlechtes nachsagen' (LevT. 2: 22); 5. 1839 'rikít {szín} | grell sein {Farbe}' (NSz.) Sz: ~6 1357 [HN.] (Oklsz.) (↑) | ~ás 1372 u./ *kajaltafokual* (JókK. 33) | ~oz 1585 *Kiáltozok* (Cal. 203) | ~vány 1834 *Kiáltvány* (Szily: NyÚSz.)

kajál² Δ A: 1568 *kayalnak*, *bayalnak* (NySz.); 1626–1627 *kiállyác* *baiállyák* [*l-j*] (NySz.) J: 'kiabál | schreien'

kiabál A: 1618 *Kajabálásoc* [sz.] (NySz.); 1727 *kiabálásra* [sz.] (MNy. 58: 104); 1754 *kiabálással* [sz.] (NSz.); 1777 k. *kijabálja* (NSz.); NYJ. *kábál*, *kajbál* (MTsz.); *kējabálta*, *kiabáll* (ÚMTsz.) J: 1. 1618 'hosszabb ideig v. többször kiált | eine längere Zeit od. wiederholt schreien, rufen' # (NySz.) (↑); 2. 1770 'fecseg, lármázik | schwatzen, lärmern' (NSz.); 3. 1908 'rikít, harsog {szín, színes dolog} | grell sein {Farbe}' (NSz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kiált** onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótó a $\rightarrow gajdol$, $\rightarrow kajdász$ stb., továbbá talán a $\rightarrow haj^2$ tövével függ össze. A szóvég -t mozzanatos képző; a szó belseji *l* valószínűleg inetimologikus; ugyanakkor nem zárható ki, hogy gyakorító funkciója van. Ebben az esetben az alapszó a $\rightarrow kajál^2$. Az eredeti *tő* magánhangzója valószínűleg *a* volt, a szó belseji *e* ~ *i*-s változatok elhasonulás eredményei lehetnek. Az 5. jelentéshez vö. *harsog* ($\rightarrow harsad$), $\rightarrow rikít$ stb. – A *kajál*², amely gyakran a *kajál-bajál* 'hosszabb ideig v. ismétlődően kiált, szólít' (↑) ikerszó előtagjaként fordul elő, a *kiált* ragozott alakjából keletkezhetett a *t* kiesésével. Bár nem kizárt, hogy a *kajál*², mint a szócsalád alapja közvetlenül az onomatopoetikus töből keletkezett -ál gyakorító képzővel, a *kajál*² és a *kiált* időrendi viszonya nem ezt az értelmezést támogatja. A *kiabál* valószínűleg a *kiált* alapján keletkezett -bál gyakorító képzővel; vö. $\rightarrow lóbál$, $\rightarrow nyirbál$ stb. A keletkezéséhez esetleg a *kajál-bajál* (↑) is hozzájárulhatott, a *kiabál* magyarázata azonban kizárólag ebből az ikerszóból nem meggyőző. – A (R.) *kaja-baja* 'lárma, kiabálás, zaj' (1713: Kis-Viczay: Sel. 104) a *kajál-bajál* alakból keletkezett elvonással.

📖 Horger: MSzav. 107; MNy. 48: 56, 60: 31; Kodály-Eml. 1957: 133; TESz., *kiabál* a. is; EWUng. • Vö. *gajdol*, *haj*², *kajdász*, *kínál*

kibernetika A: 1950 *kibernetikával* (ProtestSz. 24/7: 462); 1957 *kibernetika* (Ország: AngMKsz. *cybernetics* a.) J: 'vezérléstan | Kybernetik'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kybernetik*; ang. (am.) *cybernetics* [többes szám]; fr. *cybernétique*; stb.: 'kibernetika', a franciában 'az irányítás tudománya' is. Az amerikai angolból terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *κυβερνητική (τέχνη)* 'a kormányos, az irányító tudása' < gör. *κυβερνητικός* 'kormányoz tartozó, irányításra alkalmas']. (⇒△) A magyarba főleg az angol és

német műszaki-tudományos szakirodalomból került. (⊕) A szavak végződése latinositással jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gubernátor*

kibic **A:** 1865 *kibicek* (FövL. 1865. nov. 26.: 1079); 1885/ *kibiczkedett* [sz.] (NSz.); 1888 *gibiczei* (NSz.) **J:** 'kártya- v. más szerencsejáték nézője | Zuschauer beim Karten- od. anderem Glücksspiel'

kibicel **A:** 1870 *kibiczelnek* (Bolond Miska 1870. júl. 24.: 118); 1895 *gibiczelt* (NSz.); 1890 *kibiczelést* [sz.] (NSz.); NYJ. *gibicöl* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'figyeli vkinek a kártya- v. más szerencsejátékát | kiebitzen'

■ Német jövevénytörzs. | (⊕) Ném. *Kiebitz*, (B.) *kibiz*: 'kártyajáték nézője, aki gyakran kellemetlen tanácsokat ad' [< ném. *kiebitzen* 'a kártyajátékban nézni, szemlélni'] | ném. *kiebitzen* 'a kártyajátékban nézni, szemlélni' [< ném. (argó) *kiebitschen* 'megvizsgál, elemez, átkutat']. (⊗) A *kibic* megfelelői: szbhv. *kibic*; cseh *kibic*; stb.: 'kibic'. (⇒⊕) A magyar szó főleg a bécsi németből származhat.

📖 TESz.; EWUng.

kibicel → *kibic*

kicsi **A:** 1138/ *Kufidi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 204); 1171 *quisid* [sz.] [szN.] (Oklsz. *kicsid* a.); 1199 ? *Kýfed* [HN.] (MNL (OL) DL. 200618); 1329 *Kychyd* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 352); 1538 *kichygyermek* (Pesti: Nomenclatura G4) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'nem nagy, pici, kicsiny | klein' # (MNY. 32: 204) (↑), 1538 'ua.' (Pesti: Nomenclatura G4) (↑); **2.** 1551 'kevés, csekély mennyiségű | wenig, gering' # (NySz.); **3.** 1878/ 'szeretett, kedves | lieb, geliebt' (NSz.) | <FN> **1.** 1138/ ? '(kis)gyermek | Kleinkind' (MNY. 32: 204) (↑), 1553 'ua.' (RMKT. 6: 110); **2.** 1894 'állat kölyke | das Junge' (NSz.) **Sz:** ~**d** 1138/ [szN.] (MNY. 32: 204) (↑); 1551 *kitsid* 'apró, pici | klein' (NySz.)

kicsiny **A:** 1215/ ? *Kufun* [szN.] (VárReg. 193.); 1335 ? *Kyssin* [HN.] (MNY. 7: 413); 1372 u./ *keweczewned* [sz.] (JókK. 145); 1399 *Kychin* [szN.] (MNY. 10: 83); 1516 *kecheyn* (GömK. 120); 1595 *Kichiny* (Ver. 74.); 1598 *kyczen* (NySz.); 1598 *Kúczin* (NySz.); 1798 *kittsiny* (ErdMúz. 49: 540) **J:** <MN> **1.** 1215/ ? 'nem nagy, pici, apró | klein' # (VárReg. 193.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 145) (↑); **2.** 1493 k. 'kevés, csekély mennyiségű | wenig, gering' # (FestK. 328) | <FN> **1.** 1508 'kisgyermek | Kleinkind' (NádK. 671); **2.** 1536 'alacsonyabb rendű, rangú, jelentéktelenebb személy | Mensch von geringem Rang, ohne Bedeutung' (Pesti: Fab. 86v.); **3.** 1844 'állat kölyke | das Junge' (NSz.) **Sz:** ~**it** 1621 *kiczinitem* (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**eskedik** 1858 *kicsinyeskedő* [sz.] (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **kicsiny** jövevénytörzs egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (⊕) Csu. *kəsən* 'kicsi; fiatal, kiskorú'; – tat. *kečkenä* 'kicsi, jelentéktelen'; kkalp. *kiškene* 'ua.'; kirg. *kičigine*, *kičine* 'ua.'; stb. [< feltehetőleg **kičkene* (< a **kičig*-ből jöhetett létre **kine* kicsinyítő képzővel)]. (⊕) A magyarba átkerült alak **kičin*.

■ A **kicsi** szórövidülés. | (⊕) A *kicsi* szó a *kicsin* változatból keletkezett szórövidüléssel, ahol a szóvégi *n* határozórag lehet.

📖 MNY. 3: 255; Gombocz Z.: BTLw.; Doerfer: TE. 3: 630; TESz. *kicsiny* a.; Ligeti: TörK. 46; EWUng. • Vö. *kis*, *-szerű*

kicsiny → *kicsi*

kicsinyszerű → *-szerű*

kicsoda **A:** 1515 k. *kýchoda* (AporK. 213) **J:** 1. 1515 k. 'melyik személy, ki | wer' # (AporK. 213) (↑); 2. 1517 'valaki | irgendeiner' (DomK. 53); 3. 1551 'mi | was' (NySz.); 4. 1632 'melyik | welcher' (NySz.)

■ Összetett szó. | ⊕ A → *ki*¹ + a → *csoda* tautologikus összetétele. A *micsoda* (→ *mi*-) párhuzamos képződményéről van szó. Az összetételben a → *csoda* szónak nyomatékosító szerepe van. Értelmező jelzős szószerkezetben keletkezhetett, mint pl. a *ki a csoda volt ott.* – Hasonló összetételek ugyanezzel az utótaggal: *valakicsoda* 'ki; valaki' (1531: TelK. 187); az előtaghoz vö. *valaki* (→ *vala*-).

📖 Nyr. 40: 472; TESz.; EWUng. • Vö. *csoda*, *ki*¹

kiebrudal **A:** 1844 *kiebrudalnák* (PestiD. 1844. okt. 20.: 35); 1845 *kiebrudalták* (NSz.) **J:** 'gyalázatosan, csúful kihajít, kidob | schmäählich hinauswerfen'

■ Összetett szó. | ⊕ A → *ki* (igekötő) + az önálló szóként nem adatolt *ebrudal* 'kidob, kihajít', tkp. 'kutyát egy bottal kikerget' összetételéből keletkezett. Az *ebrudal* szó -*l* igeképzővel keletkezett az *ebrúd* (*eb* + → *rúd*) összetételből. Ez az összetett szó -*n* szuperesszívusz raggal ellátott alakban csak szószerkezetben fordul elő; vö. *ebrúdon kivet* 'kikerget' (1598: Kertész: Szok. 62), *ebrúdon elűz* 'ua.' (1647: NySz.) stb. Az *ebrudal* a korábbi szószerkezetek alapján keletkezhetett.

📖 Kertész: Szok. 62; O. Nagy: MiFán 73; TESz.; EWUng. • Vö. *eb*, *ki*², *rúd*

kies → *kietlen*

kietlen **A:** 1259/ *Kyethlenazow* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 144); 1372 u./ *kyetlenben* (JókK. 112); 1518 k. *keietlenbe* (PeerK. 50); 16. sz. *küetlen* (NySz.); 1604 *Kijetlen* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <MN> 1. 1259/ 'kopár, zord, elhagyott (főleg táj, vidék) | wüst, öde, unbewohnt (bes. Gegend)' (Györffy: ÁMTF. 1: 144) (↑); 2. 1604 'igen nagy, óriási, hatalmas; félelmetes | sehr groß; ungeheuer' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 3. 1779/ 'csúnya, ocsmány | häßlich' (NSz.); 4. 1796 'élvezhetetlen | ungenießbar' (NSz.); 5. 1823/ 'kegyetlen; iszonyú, rémes | grausam; entsetzlich' (NSz.); 6. 1836 'örömtelen; reménytelen | freudlos; hoffnungslos' (NSz.) | <FN> 1372 u./ 'pusztaság | Wüste' (JókK. 112) (↑)

kies **A:** 1456 k. *kýes* (SermDom. 2: 492); 1604 *Kijes* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 1. 1456 k. 'barátságos, kedves | freundlich' (SermDom. 2: 492) (↑); 2. 1490 'kellemes, viruló, üde (táj, vidék) | anmutig, lieblich (Gegend)' (SzalkGl. 215.); 3. 1717 'lakatlan, elhagyott (táj, vidék) | unbewohnt (Gegend)' (Mikes: TLev. LX.) **Sz:** ~**ség** 1490 *kyessyge* (SzalkGl. 2.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő, amely úgy névszói mint igei természetű is lehetett, ismeretlen eredetű. A szóvég -*etlen*, ill. -*s* melléknévképző; vö. *bűntelen* : *bűnös* (→ *bűn*), *kegyetlen* : *kegyes* (→ *kegyelem*) stb. – Nem kizárt, hogy a *kies* esetleg analogikus úton a *kietlen* szóval párhuzamosan keletkezett. A jelentések mindkét szó esetében az eredeti 1. jelentésből keletkezettek. A jelentésfejlődésben a *kegyetlen*, *kegyes* (→ *kegyelem*) jelentésének

analógiája is közrejátszhatott. (A) $A \rightarrow kéj, \rightarrow kő$ szavakból, ill. az ótörökből való származtatások kevésbé valószínűek.

TESz.; MNy. 72: 478; Nyr. 102: 470, 103: 472; EWUng.

kiféle $\rightarrow$ -féle

kifli **A:** 1785 *kifli* (SzT.); 1800 *kipflivel* (MNy. 60: 365) **J:** 'félhold alakú pékáru | Hörnchen als Art Brötchen' #

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Kipfel*, (baj.-osztr.) *kipf-l*, (B.) *kipf-l*: 'szarvacska formájú pékáru' [< ném. (D. N.) *kipf* 'cölöp, karó, (kocsi)lőcs; egy fajta hosszú, vékony kenyér' < lat. *cippus* 'cölöp, karó, cövek']. (≈) Megfelelői: ol. *chifel*, *chifelle*; szbhv. *kifl*, *kifla*; stb.: 'szarvacska formájú pékáru'. (△) Az átvételnél a hazai városi németiség nyelve játszhatott szerepet.

TESz.; EWUng.

kifog **A:** 1682 *fogot ki* (NySz.) **J:** 1. [$\sim$ *vkin*] 1682 'fölébe kerekedik, túljár az eszén | überlisten, übertrumpfen, jmdm überlegen sein' # (NySz.) (↑); 2. 1708 'kigúnyol, megtréfál | verspotten, jmdm einen Streich spielen' (Pápai Páriz: Dict. *Fäcētè* a.)

■ Összetett szó. | (△) $A \rightarrow ki^2$ 'ki, kifelé' + $a \rightarrow fog^1$ összetétele. Az utótag elvont jelentésben állhat: 'vkit szorult helyzetbe hoz'; a jelentésfejlődés és az összetett szó jelentéstani felépítése azonban tisztázatlan. Az *-n* határozórag használata a *kifog vkin* szó szerkezetben analógia hatására keletkezett; vö. *uralkodik vkin* (1416 u./!; BécsiK. 104); *bosszút áll vkin* (1510: PéldK. 71); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *fog^1*, *ki^2*

kifogás **A:** 1645 *ki-fogásokval* (NySz.) **J:** 1. 1645 'ellenvetés | Einwand, Einwendung' # (NySz.) (↑); 2. 1760 'kivétel | Ausnahme' (NSz.); 3. 1767 'ürügy, kibúvó | Vorwand, Ausrede, Ausflucht' # (NSz.); 4. 1925/ 'aggály; reklamáció, panasz | Bedenken; Reklamationsgrund' (NSz.) **Sz:** ~**talán** 1834 *kifogástalanul* [sz.] 'hibátlan, tökéletes | einwandfrei, tadellos' (Társalkodó 1834. okt. 25.: 344) | ~**ol** 1864 *kifogásoljuk* 'kifogást tesz vmi ellen | beanstanden, einwenden' (FövL. 1864. máj. 26.: 508)

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *exceptio* 'kivétel, kizárás, korlátozás; ellenvetés; perbeli ellenvetés', (h.) 'ellenvetés' [< lat. *excipere* 'kifog, kivesz; kivételt tesz; ellenvetést tesz; stb.']. (△) A magyarban a $\rightarrow ki^2$ igekötő + *fogás* ($\rightarrow fog^1$) összetétele. 2. jelentését az egykor szinonimájaként használt, ugyancsak latin mintára visszavezethető *kivétel* (1585: Cal. 384) szorította ki.

J. Soltész: Igeköt. 103; TESz.; EWUng. • Vö. *fog^1*, *ki^2*

kígyó **A:** 1086 *Kigowf* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1279 *Kygolyuk* [HN.] (OkI Sz.); 1368 *Kegyos* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *yafpiłkyon* (JókK. 147); 1519 *gýgoknak* (JordK. 429); 1602 *kilgyo* (NySz.); 1801 *Kijó* (NSz.); 1818 *kigyu* (NSz.); 1877 *kényók* (NSz.); NYJ. *kiggyó*, *kijjó* (UMTsz.) **J:** 1. 1086 ? 'hosszú testű, végtag nélküli hüllő | Schlange' # (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1279 'ua.' (OkI Sz.) (↑); 2. 1595 'a kígyó testéhez hasonló tárgy, dolog |

schlangenförmiges Ding’ (Radvánszky: Csal. 2: 80); **3.** 1755 ’álnok, rosszindulatú személy | falsche, böswillige Person’ (NSz.) **Sz:** ~s 1086 ? [HN.] (MNL (OL) Dl. 208421) (↑); 1595 *kigios* (Radvánszky: Csal. 2: 80) | ~zik 1799 *kigyózó*forma [sz.] (NSz.)

■ Valószínűleg örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. votj. (Sz.) *kij*; ? cser. (KH.) *kāškā*; md. (E.M.) *kuj*; finn *kyj*; – jur. *šijet*; szelk. *šū*, syj: ’kígyó’, a jurákban még ’vízi rovar’ is [uráli **kije* vagy **küje*: ’kígyó’]. (⊕) A szó belseji **j* > m. gy hangváltozáshoz vö. →*fagyal*. A szóvég -ó kicsinyítő képző; vö. →*csomó*. Némileg nehezíti a magyarázatot, hogy az alapnyelvi palatális *i* helyett a magyar szó veláris *j*-t tartalmaz, amely esetleg azzal magyarázható, hogy akkoriban már voltak vegyes hangrendű szavaink. A szó belseji *ny*-es változathoz vö. →*ágyú*, →*bogyó* stb. A 2., 3. jelentés metafora.

📖 FUFÁ. 12: 37; MSFOu. 125: 55; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kígyótráng*

kígyótráng A: 1500 k. *kegyo trank* fyw (MNY. 21: 141); 1577 k. *Kegyo Trangoth* (OrvK. 112); 1588 *Kigyo tarang* (NySz.); 1604 *Kigy-trang* (Szenczi Molnár: Dict.); 1966 *kígyótráng* (Csapody–Priszter: MNövsz.) **J:** ’kígyógyökerű keserűfű | Natterwurz (Persicaria bistorta)’

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) A →*kígyó* + az önálló szóként nem adatolt *tráng* tautologikus összetétele. A második tag bizonyosan a lat. *dracunculus* ’kis kígyó; kígyógyökér’ [< lat. *draco* ’kígyó; sárkány, sárkány (mitológiai)’] szóval függ össze. Az összetétel előtagja, amely bizonyosan másodlagosan járult a *tráng* elé, a latin szó fordítása. (⊙) Növényteni műszó. (⊕) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz. *tráng* a.; Mollay: NMÉR. *tráng* a.; EWUng. • Vö. *dragonyos, kígyó*

kihája † A: 1557 *kiháyát* (MNY. 64: 92); 1557 *kihájának* [✍] (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 189); 1578 *tyhaya* (OklSzPótl.); 1603 *Thihanak, Tihaiia* (RMKT.XVII. 1: 151); 1622 *kiha* (TörtTár 1874: 217); 1662 *thia* (TörtTár 1871: 219); 1664 *tyihájával* [?✍] (MonTME. 4: 103); 1673 *kehája* (MonTME. 7: 187); 1677 *tijával* (TelLev. 7: 387) **J:** ’segédtsízt | Adjutant’

■ Oszmán jövevényszó, valószínűleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *kethüdā*, (R.) *kihāya*, *K’ya* ’helyettes(ítő), helytartó, képviselő; felügyelő; titkár’; – vö. még szbvhv. (N.) *čehāja*, *čéāja*, *čája* ’egy ótörök tisztviselő helyettese; céhmester’. Az oszmánban az újperzsa *kāt-hudā* ’felügyelő, megbízott, helyettes’. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *кехаја*; újgör. *κεχαγιας*; alb. (R.) *qehaja*; stb.: ’felügyelő, megbízott, helyettes, tisztartó’. (⊕) A szó eleji *ty*-t tartalmazó változat valószínűleg szerbhorvát közvetítéssel, a szó eleji *t*-s változat elhasonulás útján a magyarban keletkezhetett.

📖 I.OK. 15: 83; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 241; EWUng.

kijjebb A: 1527 *kyllyebb* (ÉrdyK. 476); 1529 e. *kylieb* (VirgK. 132); 1583 *küllieb* (NySz.); 1643 *küllebb* (OklSz.); 1748 *kijebb* (NySz.); 1763 *Küllőbb* (NSz.); 1767 *Küljebb* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Amplio* a.); 1777 *külyebb* (NSz.); 1804/ *kijjebb* (NSz.); 1841 *külebb* (NSz.); 1851 *kiebb* (NSz.); 1865 *kijebb* (NSz.); NYJ. *kűjebb* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1527 ’kifelé, távolabbra, messzebbre | weiter heraus od. hinaus’ # (ÉrdyK. 476) (↑); **2.** 1603 ’kifelé távolabb, messzebb | weiter draußen’ # (NySz.)

■ Megszilárdult középfokjeles alakulat. | (⊕) A →*kívül* eredeti *kil* ~ *kül* változatából keletkezett -b (> -bb) fokjellel; vö. *beljebb* (→*be*^l), *feljebb* (→*fel*^l) stb. A szó belseji *l* > *j* hangváltozás palatalizáció, kettőződés és spirantizálódás útján ment végbe. (⊖) Idetartozik: *kívüleb* ’tovább kifelé; tovább kint, kívül’ (1748: NySz.); ez a →*kívül*-ből keletkezett -b (> -bb) középfokjellel.

📖 MNy. 13: 111; NytudÉrt. 1: 18; I.OK. 7: 148; TESz.; StSl. 25: 48, 49; EWUng. • Vö. *kilenc, kívül*

kikelet **A:** 1559 *ki keletre* (Székely I.: Krón. 216b); 1578 *kikelletkor* (NySz.) **J:** 'tavasz, rügyfakadás | Frühling, Lenz'

■ Származékszó. | ☐ A *kikel* 'kicsírázik, kifakad, kinő, kikel' szóból keletkezett (vö. 1416 u.² *ki kpl̃t̃en^c* (→*kī²* igekötő + →*kel¹* 'kicsírázik, kikel, kifakad')) -*et* névszóképzővel. Az eredeti jelentés valószínűleg 'kizöldül, sarjad, kinyílik, kifakad' lehetett. A 'tavasz' jelentés összefügghet a növények kicsírázásával, ill. a földeken való munka kezdetével. Hasonló szemlélethez vö. ném. (baj.-osztr.) *auswart*; szln. *vigred*: 'tavasz, kikelet', tkp. 'kezdet, kiindulás'. ☹ Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a szótól függetlenül létrejött: *kikelet* 'átmenet, gázló' (1560 k.: GyöngySzt. 3242.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kel¹*, *kī²*

kikerics **A:** 1405 k. *kwtwrchw* [□] (SchlSzt. 912.); 1525 k. *Kýwkerchw* [□] (MNy. 11: 80); 1577 k. *Kékérch* (OrvK. 576); 1604 *kükercz* (Szenczi Molnár: Dict. *Helléborum* a.); 1741 *Kökörics* (MNy. 75: 380); 1773 *kikirtse* [□] (Nyr. 19: 42); 1785 *kikerits* (NSz.); 1787 *kikirits* (NySz.); 1787 *Kükürtsből* (NySz.); NYJ. *kakarics*, *kikérincs*, *kukurics* (ÚMTsz.); *kukerc* (Csapody–Priszter: MNövSz. 103) **J:** **1.** 1405 k. 'kököröcsin | Kuhschelle' (SchlSzt. 912.) (↑); **2.** 1590 'lilas virágú, ősszel nyíló hagymás növény | Herbstzeitlose' (Szikszai Fabricius: LatMSzt. 22); **3.** 1795 k. 'különbféle virágos növények (így pl. gyermekláncfű, héric) neveként' | {zur Benennung versch. Blütenpflanzen (zB. Kettenblume. Adonisröschen)} (Colchicum)' (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | ☐ A török adatokhoz és az eredetéhez vö. →*kököröcsin*. A magyarba átkerült alak a **kükürč* vagy *kikirč* lehetett, a török elődökkel való összefüggés, amely egy szóvégi *n*-t tartalmaz, tisztázatlan; az *n* nélküli alakhoz vö. azonban egy besenyő törzsnevet (VII. Konstantinnál: *kovap̃t̃it̃óṽs*), amely, feltehetőleg, egy fajta lószörzet színére utaló **küärč(i)* szónak felel meg. – A szóvégi magánhangzó a korai magyar változatban kicsinyítő képző lehet. A *kikerics* alak második *i*-je a mássalhangzótörölődés feloldására szolgál.

📖 MNy. 3: 260, 58: 136; TESz. *kököröcsin* a.; Ligeti: TörK. 113; EWUng. • Vö. *kököröcsin*

kikosaraz **A:** 1792 *ki-kosarazott* [sz.] (NSz.) **J:** 'vkinek a kérését, főleg házassági ajánlatot, elutasít | jmds Bitte, haupts. Heiratsantrag abschlagen'

■ Összetett szó. | ☐ A →*kī²* (igekötő) + az önálló szóként nem adatolt *kosaraz* 'vkinek kosarat ad' (< →*kosár²*) összetételéből keletkezett. A *kosarat ad* 'vki szerelmét elutasítja' (1725–1764/: NSz.) szószerkezet alapján keletkezett; amely tükörfordítás a ném. *jmdm einen Korb geben* 'ua.' alapján. A német szószerkezet azon a középkori szokáson nyugszik, hogy a várkisasszony a neki nem tetsző kérőnek egy öreg, alj nélküli kosarat engedett le, amelyet jelképes elutasításnak szánt. Hasonló szemlélethez vö. *kidől a kosárból* 'elutasításban van része', tkp. 'kiesik a kosárból' (1577: Balassi: ÖM. 1: 317).

📖 O. Nagy: MiFán 206; TESz.; EWUng. • Vö. *kī²*, *kosár²*

kiköcsén † **A:** 1569 *kiköcsén* madarat [✓] (MNy. 6: 450); 1579 *kiköchen* (MNy. 6: 451) **J:** 'súlyomhoz hasonló ragadozó madár | falkenartiger Vogel'

■ Valószínűleg jövevényszó egy török nyelvből. | ☐ A török adatokhoz és az eredetéhez vö. →*kököröcsin*. A magyar szó – ahogy a török nyelvek is – a 'kék' színnév használatát egy madár

megnevezéseként őrizte meg. A török adatokban az *r* hiánya csupán kivételes; vö. kirg. *kögüčkön* 'galamb'; vö. még örm. *k^eokuč^ein* 'ua.'.

📖 Benkő-Eml. 570; EWUng. • Vö. *kökörcsin*

kikupálódik A: 1878 *kikupálódnék* (Hon 1878. júl. 23.: [1]); 1906 *kikupálódott* (Nyr. 35: 190); 1961 *kikupálódik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'előnyére (meg)változik, fejlődik | sich zu seinem Vorteil verändern'

■ Származékszó. | ⊕ A (N.R.) *kikupállik* 'kifejlődik, kifejlett lesz; felépül, felgyógyul' (1847: NSz.) szóból -ódik visszahatói igeképzővel keletkezett. A *kikupállik* jelentéselkülönüléssel jött létre a (N.) *kikupállik* ~ *kikopállik* 'lehámlik, leválik' (ÚMTsz.) alakból; →*ki*² (igekötő) + *kupállik* (→*kopik*) összetételéből.

📖 MNy. 49: 388; TESz.; EWUng. • Vö. *ki*², *kopik*

kiküszöböl A: 1770 *ki-küszöbölje* (NyF. 14: 33) **J:** 1. 1770 'kizár, eltávolít; megszüntet | beseitigen, eliminieren; beheben, abschaffen' (NyF. 14: 33) (↑); 2. 1792 'a küszöbön keresztül' kidob, kivet | (über die Türschwelle) hinauswerfen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | ⊕ Vö. lat. *eliminare* 'a küszöbön át kidob, kihajít; eltávolít, kikerget' [vö. lat. *limen* 'küszöb']. ⊗ Megfelelői: ném. *eliminieren*; fr. *éliminer*; stb.: 'megsemmisít, eltávolít'. ⊕ A magyarban: →*ki*² (igekötő) + *küszöböl* (< →*küszöb*) szavak összetételéből keletkezett. A 2. jelentés a szótárírók tudatos szóképzésének tűnik. – A latin ige jövevényszóként is bekerült a magyarba: *eliminál* 'megsemmisít, eltávolít' (1910/: NSz.).

📖 Nyr. 92: 490; TESz.; EWUng. • Vö. *ki*², *küszöb*

kila Δ A: 1573 *kyla* (Oklsz.) **J:** 1. 1573 'vidékenként és koronként változó nagyságú, többnyire négy, esetleg két vékányi gabonaürmérték, ill. az ennek megfelelő súlyegység | Art altes Getreidemaß bzw. die entsprechende Gewichtseinheit' (Oklsz.) (↑); 2. 1886/ 'hatszáz négyszögölt kitevő szántóföld | Ackermaß (etwa 600 Quadratklafter)' (NSz.) – De vö. 1796 *Kila* (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (R.) *kila* 'gabonamérték <kb. 26 kg>' [< oszm. *kile*, (N.) *kilo* 'ua.']. Forrása: arab *kaila*, (N.) *kēla*, *kīla*: 'egy fajta gabonamérték'. ⊗ Megfelelői a balkáni nyelvekben is megtalálhatók: blg. (N.) *кило* 'gabonamérték <kb. 60–100 kg>'; alb. *qillë* 'gabonamérték <kb. 78 kg>'; stb. ⊕ A szóvégi *a* hang a szerbhorvát származtatást támasztja alá; vö. →*csizma*. A 2. jelentés vetőmagmennyiségből származik, amely egy ekkora terület bevetésére elegendő volt. ⊕⇒ A magyarból: szlk. (N.) *kila*, *kyla* 'véka, mérő'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 668; I.OK. 15: 84; TESz.; EWUng.

kilenc A: 1378 *Kylenchkuthaga* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *kilench* *zaž* (SchlSzj. 179.); 1416 u./¹ *kilènc* (BécsiK. 89); 1490 k. *chilens* (ÁbelSzj. 215a); 1526 *Kelencz* [SZN.] (MNy. 25: 312); 1560 *killencz* ezért (RMNy. 2/2: 163); 1829 *kéleñtz* (EgriTanFőiskKözl. 5: 399) **J:** 'nyolcnál eggyel több | neun' # **Sz:** ~**ed** 1416 u./¹ *kilèncèd* 'kilencedik | neunter' (BécsiK. 302); 1511/ 'adófajta | Art Abgabe' (TörtTár 1903: 416); 1533 'egy kilenced résznyi | Neuntel' (Murm. 2602.) | ~**edik** 1416 u./³ *Kilenledik* (AporK. 166) | ~**es** 1454 *Kylences* [SZN.] (Oklsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg belső fejlődés. | (⊕) A → *kívül* eredeti *kül* ~ *kil* alakból (vö. → *kijjebb*) keletkezhetett. A 'vmin kívül, vmi kivételével' szó jelentés arra vonatkozhat, hogy a tízes szám még nincs elérve. Rokon értelmű szavak az obi-ugor nyelvekben: vog. (É.) *ántellâu* 'kilenc', tkp. 'oldal a tízhez'; osztj. (DN.) *ārion* 'kilenc', tkp. 'még egy a tízig'. – Az *n* talán helyhatározórag; a *c* a 'tíz' jelentésű szó maradványa lehe a rokon nyelvekben; vö. még → *harminc*, ill. annak szó belseji *n* nélküli változata.

📖 Bárczi: SzófSz.; NyK. 66: 260; TESz.; MSzFE.; Honti: Zahlw.; EWUng. • Vö. *kijjebb*, *kilencven*, *kívül*

kilencven **A:** 1508 *kilenzven* kilencet (DöbrK. 351); 1519 *kýlenczwen* (JordK. IIIa) **J:** 'kilencszer tíz | neunzig' # **Sz:** ~**edik** 1538 *kýlenczuenedýk* (Pesti: Nomenclatura I3)

■ Összetett szó. | (⊕) A → *kilenc* + az önálló szóként nem adatolt *ven* szavak (szintaktikailag bizonytalan) alárendelő összetétele; vö. → *hetven*, → *negyven*, → *ötven*. Az utótag a *van* palatális változata; ennek eredetéhez vö. → *hatvan*. A szó keletkezése összefügghet a tízes számrendszer magyarban való elterjedésével.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *hatvan*, *hetven*, *kilenc*, *negyven*, *ötven*

kilim † **A:** 1604 *kilym* Szeoniegh (MNY. 58: 44); 1611 *Kelimes* [sz.] (MNY. 80: 249); 1643 u./ *Klin* (Ethn. 67: 104); 1661 *kilin* (Kakuk: ÉIOsm. 243); 1669 *Kilinyek* (ApafiUdvt. 117); 1673 *chilin* [ejtsd: *csilin*] (MNY. 9: 129); 1682 *kilén* (TörtTár 1900: 329); 1684 *kilin* (MonÍrók. 24: 700); 1688 *killiny* (MNY. 35: 185); 1694 *kirim* (Ethn. 67: 104); 1889 *tyilim* (Nyr. 18: 83) **J:** 'tarka szőttes (szőnyeg, terítő stb.) | buntos Gewebe (Teppich, Tischtuch usw.)'

■ Vándorszó. | (⊖) Oszm. *kilim*; újgör. *κλίμι*; rom. *chilim*; blg. *κίλιμ*; szbhv. *čilim*, *kilim*; stb.: 'tarka szövet; egy fajta szőnyeg', az oszmán-törökben 'durva gyapjúsövet' is. Forrása: újperzsa *gilim* 'ruha, szőnyeg gyapjúból'. (≈) Más nyelvekbe is átkerült; vö. ném. (R.) *kilimi* [többes szám] 'durva szőnyegek'; le. *kilim* 'egy fajta szőnyeg'. (⇒⊕) A magyarba az oszmán-törökből és a szerbhorvátból került át, egyes változatok a románból is. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kelim* 'kelim; kelimhímzés' (1927: NapkeletLex. 1: 661), ez egy későbbi, közvetlen átvétele a ném. *Kelim* 'keleti falikárpit' szónak.

📖 MNY. 9: 239; TESz., *kelim* a. is; EWUng.

kilincs **A:** 1405 k. *kelinch* (SchlSzej. 1080.); 1409 ? *kilincs* [✍] [HN.] (MNY. 9: 132); 1519 *keleenczeth* (JordK. 105); 1531 *kelenczøzeese* [sz.] (ÉrsK. 223); 1577 *ayto klenczj* (KolGl.); 1590 Aito *kilincz* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 182); 1661 *gilinczestul* (MNY. 80: 249); 1860 *kölléncs* (MNyszet. 5: 77); 1861 *Kalincs* (NSz.); 1863 *kolincsmadzagból* (NSz.); NYJ. *kelicsét* (ÚMTsz.); *külléncs* (MTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'retesz, zárnyelv; fogantyú, amelynek segítségével ajtó, kapu zárát nyitni lehet | Riegel; Klinke' (SchlSzej. 1080.) (↑); 2. 1519 'elbuktató lábmozdulat, gáncs | mit dem Bein gestellter Haken' (JordK. 105) (↑); 3. 1604 'zár | Verschluss' (Szenczi Molnár: Dict. *Clauſtrum* a.); 4. 1877 'az ajtókilincshez többé-kevésbé hasonló alkatrészt, fogantyú, fül | Klinke (Technik)' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1792 *Kilintselni* [sz.] 'kilincsre zár, csuk | zuklinken (Tür)' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 1896 [sz.] 'vkinek a kegyéért esedezik | um Gunst betteln' (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Francia (ófr.) jövevényszó. | (⊖) Vö. fr. (ófr. pik.) *clinche*, – fr. *clenche*: 'kilincs'. Az ófranciában az ófrank **klinka* 'ua.' [onomatopoetikus eredetű]. (⊕) A szóvégi *cs* a magyarban 13. sz.-i átvételre mutat. 2. Belső keletkezésű, származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó a → *kall* tövével lehet összefüggésben. A szóvég -*cs* névszóképző; vö. *habarcs* (→ *habar*),

*teker*cs (→*teker*) stb. Az *a ~ i* összefüggéshez vö. →*iránt*, →*szilánk* stb. A szó belseji *n* inetimologikus; vö. →*barlang*, →*bogáncs* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Esetleg mindkét származtatás igaz lehet, ha a két különböző eredetű szó későbbi életük folyamán egymással keveredve egybeesett. A 2., 4. jelentés metafora, a 3. jelentés metonímia a 1. jelentés alapján.

📖 MNy. 10: 394; NéprNytud. 7: 81; TESz.; NyK. 80: 424; EWUng. • Vö. *kall*

kilinta × **A:** 1638 *kerenta*, *krenta* (Bakos F.: REL. 236); 1648 *kilinta* (Bakos F.: REL. 236); 1679 *krinta* (Bakos F.: REL. 236); 1861 *kelenta* (MNyszet. 6: 373); NYJ. *kělēnta* (MTsz.); *killinta* (Blédy: Infl. 55); *Kirinta* (Herman: Pászt. 532) **J:** 1. 1638 'sajtnyomó tál | Käsemulde' (Bakos F.: REL. 236) (↑); 2. 1966 'húsklopfolódeszka | Fleischklopfbrett' (NyIrK. 10: 151)

■ Román jövevényt. | (⊖) Rom. *crintă* 'sajtnyomó tál; húsklopfolódeszka', [végartikulussal] *crinta* 'sajtnyomó tál' [déli szláv eredetű; vö. óe. szl. *krinica* 'edény, korsó'; szln. *krnica* 'sütő-, dagasztóteknő, tésztaláda'; stb.]. (⊕) A változatok többnyire a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek. A szó belseji *r ~ l* hangváltozáshoz vö. →*korical*, →*polgár* stb. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 Blédy: Infl. 55; TESz.; EWUng.

kiló → *kilogramm*

kilogramm **A:** 1809 *kilogram* (HazKülfTud. 1809. ápr. 1.: 202); 1840 *kilogramma* (NSz.); 1869 *kilogramm*-méternyi (NSz.); 1949 *kilógramonként* (NSz.) **J:** 'a tömeg mértékegysége' 1 liter 4 °C fokos víz súlya | Kilogramm'

kiló **A:** 1868 *kilo* (MNy. 69: 365); 1876 *Kilójánál* (NSz.); NYJ. *kila*, *tilu* (MTsz.) **J:** 1. 1868 'a kilogramm rövidebb megnevezése' | Kilo' # (MNy. 69: 365) (↑); 2. 1911 'egy havi fogházbüntetés | ein Monat Gefängnisstrafe' (Zolnay–Gedényi); 3. 1934 '100 pengő, ill. később forint | 100 Pengő bzw. (später) Forint' (Zolnay–Gedényi)

■ Nemzetközi szók. | (⊖) Ném. *Kilogramm*; ang. *kilogramme*; fr. *kilogramme*; stb.: 'kilogramm'; – a franciából terjedt el [*<* fr. *kilo*- 'kiló, ezer' + *gramme* 'gramm', a gör. *χίλιοι* 'kiló, ezer' + *γράφω* 'írásjegy, betű, írás; kis súly' alapján] | ném. *Kilo*; fr. *kilo*; ol. *chilo*; stb.: 'kiló'. (⇒) A magyarba elsősorban a németből kerültek át; a *kiló* a *kilogramm* összetétel előtagjának önállósulással is keletkezhetett a magyarban. (⊕) A 2., 3. jelentés az argóban fejlődött ki; a 2. jelentéshez vö. →*mázsa*. (⊖) Idetartozik (ugyanezzel az előtaggal): *kilométer* (1855: NSz.); a nemzetközi megfelelőkhöz vö. ném. *Kilometer*; fr. *kilomètre*; stb.: '1000 méter'. (⊕) Az utótaghoz vö. →*méter*.

📖 TESz. *kiló* a.; EWUng. • Vö. *gramm*

kim † **A:** 1493 k. *kým* (FestK. 74); 1508 *ken* (DöbrK. 64); 1558 *kén* [?] (NádLev. 29); 1559 *kel* (NádLev. 46); 1560 *kil* (NádLev. 59) **J:** 'talán, esetleg | vielleicht'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A jelentés valószínűleg már nagyon korán elhalványult. Ez esetleg a *kéntalán* 'talán, esetleg' (1558: NádLev. 30), amely (a *kén* (↑) változat + a *talán* (→*talántán*)) tautologikus összetételével magyarázható. Az összetétel előtagja nyomatékosító funkciót tölthetett be.

📖 TESz.; EWUng.

kímél A: 1476 k. *kemellethlen* [sz.] (SzabV.); 1528 *kymelletlen* [sz.] (SzékK. 320); 1549/ *kiműlic* vala (HoffgreffÉn. f2b); 1552 *kimili* (Heltai: Dial. H3a); 1562 *kéműl* (NySz.); 1838 *Kimölöm* (Tsz.) J: 1. 1476 k. 'könyörületesen, óvó, féltő módon bánik vkivel, vmivel | sich erbarmen, Erbarmen haben' (SzabV.) (↑); 2. 1495 e. 'tartozkodik, vonakodik vmitől, sajnál vmit megtenni (rendszerint rá nézve hátrányos dolgot) | sich zurückhalten, scheuen (etw zu tun)' (GuaryK. 17); 3. 1552 'takarékoskodik vmivel, mértéktartóan használ vmit | mit etw sparen' (Heltai: Dial. H3a); 4. 1552 'bántódás nélkül megőriz; rongálódástól féltve kezel | behüten; verschonen' # (Heltai: Dial. E4a); 5. 1566 'gyöngéden, tapintatosan, kellemetlenségtől, fáradozástól mentesítve bánik vkivel | schonen' # (Heltai: Fab. 23) Sz: ~etlen 1476 k. 'könyörtelenül, ádázul, rettenetesen, kegyetlenül | grimmig, erbarmungslos (als Adv.)' (SzabV.) (↑); 1590 k. 'pazarló | verschwenderisch' (NySz.); 1660 'könyörtelen | erbarmungslos' (NySz.) | ~et 1575 *kimilet* (Heltai: Krón. 16 v.) | ~etes 1630 *Kimélletes* 'tartózkodó, mértéktartó, takarékos | zurückhaltend, maßhaltend, sparsam' (NySz.); 1813–1815 'tapintatos | taktvoll' (MNy. 5: 124)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég deverbális vagy denominális -l igeképző. A szó belseji é hangzónyulás a *menyél* (→*menyül*), *metél* (→*met*) stb. analógiájára mehetett végbe. A jelentések különböző jelentésszűküléssel keletkezhettek a feltehetőleg eredeti 2. jelentésből. Hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*sajnál*.

📖 TESz.; EWUng.

kimonó A: 1887 *kimono* (PestiH. 1887. aug. 8.: 3); 1910 *kimono* (Radó: IdSz.); 1915 *kimonós* [sz.] (NSz.) J: 1. 1887 'bokáig érő, egybeszabott, övvel összefogott, bő ujjú, japán köntös mint japán nemzeti viselet | Kimono' (PestiH. 1887. aug. 8.: 3) (↑); 2. 1915 'japános szabású női ruha | Art Frauenkleid nach japanischem Schnitt' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ⊖ Ném. *Kimono*; ang. *kimono*; fr. *kimono*; port. *quimono*; stb.: 'kimonó'. Forrása: japán *kimono* 'ruha, kabát'. Az euópai nyelvekbe portugál közvetítéssel került. ⊕ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 Tóth I.: MDivatsz. 28; TESz.; EWUng.

kín A: 1138/ ? *Kinuftí* [sz.] [HN.] (MNy. 32: 57); 12. sz. vége/ *kinzotviatwl* [sz.] (HB.); 1456 k. *kenokban* (SermDom. 2: 451); 1493 k. *keenýanak* (FestK. 141) J: 1. 1138/ ? 'gyötrelmes testi, lelki szenvedés, fájdalom | Pein, Qual, Leid' # (MNy. 32: 57) (↑), 12. sz. vége/ 'ua.' (HB.) (↑); 2. 1531 'kínpad | Folterbank' (ÉrsK. 509) Sz: ~os 1138/ ? [sz.] [HN.] (MNy. 32: 57) (↑); 1512 k. *kenos* (WeszprK. 76) | ~oz 12. sz. vége/ [sz.] (HB.) (↑) | ~zás 1372 u./ *kynzafa* (JókK. 158) | ~zódik 1493 k. *kenzodom* (FestK. 369) | ~lódik 1552/ *kinlodèc* (Tinódi: Cronica L1a)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊖ Kók-török *qiyin*; CC. *qin*; csuv. *χən*; 'fájdalom, kín, baj, vész' [< török **qiyi*- 'elnyomorit, elsatnyít (ütéssel, vágással)']. ⊖ Megfelelői a mongol és a mandzsutunguz nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkeült alak **qiyin* vagy **qin*. A török *i* > ősm. *i* > m. *i* hangváltozáshoz vö. →*disznó*, →*ir* stb. A 2. jelentés metonímia. ⊕ A magyarból: szbhv. (R.) *kina*; rom. *chin*: 'kín, fájdalom'.

📖 MNy. 3: 255; Doerfer: TE. 3: 576; TESz.; Hadrovics: UElsk. 308; EWUng.

kínafa A: 1794 *China-fának* (NSz.); 1801 *kinafa* (NSz.); 1949 *kinafa* (NSz.) J: 'kininfa, Dél-Amerikában őshonos növény, amelynek kérge lázcsillapító alkaloidát tartalmaz | Chinارينdenbaum, Fieberrindenbaum (Cinchona succirubra)'

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Chinabaum* 'kínafa'. Az összetétel előtagja egy Peruban őshonos cserjét jelöl (perui *quina* 'kéreg', *quinaquina* 'a kérgek kérge'), amelyet a német népetimológiában Kína földrajzi nevével felcseréltek. (≈) Megfelelői: ang. *quinaquina*; fr. *quinquina*; ol. *china*, *chinachina*; or. *хинное дерево*; stb.: 'kínafa'. (△) A magyar hangalak bizonyosan a *Kína* [HN.] hatására alakult ki. Az előtag önálló szóként is előfordul: *kína* 'kínafa' (1865: CzF.).

📖 Nyr. 75: 457; TESz.; EWUng. • Vö. *fa*

kínál **A:** 1510 *kenalnak* vala (NyK. 28: 75); 1517 *kynalnayak* (DomK. 282) **J:** 1. [~ *vkit vmivel*] 1510 'unszol, kér vkit, hogy fogadjon el vmit | anbieten, nötigen zu etw' # (NyK. 28: 75) (↑); 2. 1520 k. 'kecsegtet, csábít vmivel | locken' (BodK. 17); 3. [~ *vmit vkinek*] 1604 'elfogadásra ajánl; megvételtre ajánl | antragen; feilbieten' # (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**kozik** 1766 *Kínálkozzunk* (NSz.) | ~**at** 1792 *kinálgatá* (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A jelentés alapján feltehető, hogy a szótő esetleg a →*kiabál* szócsaládjával állhat összefüggésben. A szóvég *-ál* gyakorító képző; a szó belseji *n* feltehetőleg mozzanatos képző; vö. →*sajnál*. A szó esetleg a pogány hiedelemvilágra utalhatott. A jelentések egy eredeti 'hív, kéret, kiált; hívogatva vminek az átvételére, elfogadására kér' jelentésből fejlődhetek ki; hasonló jelentésfejlődéshez vö. →*imád*. (△) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 48: 49; Bárczi: Szók. 20; TESz.; Nyr. 106: 357; Benkő: FiktI. 83; EWUng. • Vö. *kiált*

kincs **A:** 1301 *Kynchus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 731); 1321/ *Kenchesandrasfolua* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1372 u./ *kencznek* (JókK. 130) **J:** 1. 1301 '(felhalmozott) anyagi érték, ingó vagyontárgy, értékes, becses vmi v. vki | Schatz' # (Györffy: ÁMTF. 1: 731) (↑); 2. 1416 u./² 'kincstár | Schatzkammer' (MünchK. 20va) **Sz:** ~**es** 1301 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 731) (↑) | ~**ez** 1416 u./¹ *kenleznèc* 'kincset gyűjt, szerez | (Schätze) horten' (BécsiK. 219)

■ Valószínűleg jövevényszó egy iráni nyelvből. | (≡) Kperzsa *ganj* 'kincs, drágaság; kincsestár'; szogd *γzny* 'kincs, drágaság'; kurd *genj* 'kincs(es)tár'; hvárezmi *knj* 'kincs, drágaság, természeti kincs'; újperzsa *ganj* 'telep, lelőhely; menedék' [< óind *gañjah* 'kincs(es)tár']. (△) A szó eleji *k* vagy egy iráni nyelvre (pl. a horezmire) mehet vissza, vagy korai magyar hanghelyettesítéssel keletkezett. (△⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *kinč* 'kincs, drágaság; dísz, ciráda, ékesség'.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 271; Ligeti: TörK. 151; EWUng. • Vö. *köz-*

kinigli × **A:** 1615 *kenighlivel* (MNy. 64: 92); 1620 *kiniglivel* (Radvánszky: Csal. 2: 224); 1746 *kiniklivel* (MNy. 6: 373); 1765 *Kinéklivál* [Ϸ: *Kinéklivel*] (MNy. 60: 366) **J:** 1. 1615 'üregi nyúl prémje | Wildkaninchenpelz' (MNy. 64: 92) (↑); 2. 1936 'üregi nyúl | Wildkaninchen' (NSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kinigl*, (B.) *kinighåås*, (h. baj.-osztr.) *kinighås*: 'mezei nyúl; házinyúl' [< lat. *cuniculus* 'mezei nyúl; földalatti járat']. Vö. még ném. *Kaninchen* 'nyúlféle rágsáló'. (≈) Megfelelői: gör. *χύνικλος*; fr. (R.) *connil*, *connin*; stb.: 'mezei nyúl; házinyúl'.

📖 MNy. 50: 461; TESz.; EWUng.

kinn **A:** 1416 u.^{/2} *kun* (MünchK. 19ra); 1490 k. *chin* (ÁbelSzj.); 1592/ ? *kinnülö* (NSz.); 1641 *kinn* (NySz.); 1708 *Künn* (Pápai Páriz: Dict.); 1754 *kűn* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u.^{/2} 'zárt(nak felfogott) terület határain kívül | außen, draußen' # (MünchK. 19ra) (↑); **2.** [*~ van*] 1547 '⟨pénz⟩ kölcsönvevőnél van | aus(stehen), außen(stehen) ⟨Geld⟩' (LevT. 1: 38); **3.** 1585 '(a szokásosnál) kijebb | weiter draußen (als üblich)' (Cal. 194)

kint **A:** 1669 *kint* (NySz.); 1808 *Künt* (Sándor I.: Toldalék); 1843 *künött* (NSz.); NYJ. *künd* (ÚMTsz.) **J:** 'zárt(nak felfogott) terület határain kívül | außen, draußen' #

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A szócsalád alapja a *kinn*, amelynek eredeti változata a *kin* a (R.) *ki* 'külső(ség), külalak' (→*ki*²) szóból keletkezett *-n* helyraggal. A *kinn* alak ragkettőzéssel fejlődött ki belőle.

■ A **kint** ragszilárdulás. | ☐ A *kint* az eredeti *kinn* változatból jött létre *-t* helyraggal; vö. *fent* (→*fenn*). ☹ Idetartozik: *künnen* 'kint, kívül' (1891: NSz.), amely az *-n* helyrag halmozásával keletkezett.

📖 TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 270; EWUng. • Vö. *ki*²

kint → *kinn*

kintorna **Δ A:** 1416 u.^{/3} *kyntornalya* (AporK. 30); 1877 *kintorna* (Nyr. 6: 103); 1898 *kenternyál* [sz.] (Rell: LatSz. 42); NYJ. *köntörnál* [sz.] (MTsz.) **J:** **1.** 1416 u.^{/3} ? 'egy fajta pengető hangszer | Art Zupfinstrument' (AporK. 30) (↑), 1470 'ua.' (SermDom. 2: 475); **2.** 1780 'verkli, sípláda | Drehorgel' (PallasLex. *Kintorna* a.) **Sz:** ~**1** 1416 u.^{/3} (AporK. 30) (↑) | ~**s** 1469 *Kyntornas* [szN.] (OkISz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből (baj.-osztr.). | ☐ Ném. (R. baj.-osztr.) *kinterne* 'egy fajta pengetős hangszer, citera', (kfn.) *quintërne* 'öthúros lant' [? < lat. (k.) *quinterna* 'egy fajta pengetős hangszer', amely csak egy adatból ismert]. ☐ A szó belseji *i* a →*kín* szó népetimológiás hatására keletkezett. A szó belseji *o* hangrendi kiegyenlítődés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *könting*

kioszk **A:** 1795 *Kiosk* (Sokféle 3: 69); 1818 *Kioskja* (NSz.); 1822 *Kioszk* (NSz.) **J:** **1.** 1795 'kerti ház keleten | orientalisches Gartenhäuschen' (Sokféle 3: 69) (↑); **2.** 1841 'villaszerűen épített, kerthelyiséggel is ellátott vendéglő, cukrászda | villenartige Gaststätte, Konditorei mit Gastgarten' (NSz.); **3.** 1927 'elárusító bódé, újságbódé | Verkaufspavillon; Zeitungsstand' (TolnaiLex. 8: 297)

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Kiosk*; ang. *kiosk*; fr. *kiosque*; stb.: 'kerti lak, pavilon, csarnok; árusítóbódé <édességeknek, újságoknak stb.>'. Az oszmán-törökből terjedt el: oszm.-tör. *köşk* 'kerti lak, pavilon, csarnok' [< újperzsa *kūšk*, *kušk* 'palota; oszlopcsarnok']. ☐☐ A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

király **A:** (†1002 e.) 1018 k./ *kpál* (ÓMOlv. 15); 1082/ *kyralzobody* [HN.] (MNL (OL) Dl. 200894); 1093/ *Kýralturký* [HN.] (MNL (OL) Dl. 208291, 81. old.); 1202–1203 *Sencural* [HN.] (MNY. 74: 477); 1213/ *Kiral* [HN.] (VárReg. 144.); 1233 *Kerali* [sz.] [HN.] (OkISz.); 1238 *karalketteyi* (MNL (OL) Dl. 106180); 1287/ *Kyralyfia* (OkISz.); 1537 *kerall'* (KL. 152.); 1603

kéral (NySz.); 1696 Kalota Szent *Kiraj* [HN.] (NytudÉrt. 1: 67); NYJ. *kěrály*, *Királl*, *kürál* (ÚMTsz.) **J:** 1. (†1002 e.) 1018 k./ 'az uralkodó fejedelemnél nagyobb, a császárnál kisebb rangúnak tekintett monarchikus államfő | König' # (ÓMOLv. 15) (↑); 2. 1650–1653 'sakkjátékban' a legfontosabb figura | Hauptfigur im Schachspiel' # (Rónai Horváth: ZrínyiHadt. 341); 3. 1694 'a hozzá hasonlók között a legkiválóbb | der Hervorragendste unter den Ähnlichen' (NySz.); 4. 1720 'uralkodót ábrázoló kártyalap | zweithöchste Spielkarte' # (NSz.); 5. 1910 e. 'tekejátékban' a legnagyobb méretű bábu | der höchste Kegel im Kegelspiel' (ÉrtSz.) **Sz:** ~i 1113 *Crali* [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 56) | ~ság 1405 k. *kiralfag* (SchlSzj. 471.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szerbhorvátból. | (≡) Szbhv. *kralj*; – blg. *kralj*; szln. *kralj*, (V.) *král*: 'király' [< ném. (ófn.) *Karl* ~ *Karal* [SZN.], amely Nagy Károly (742–814) neve; a jelentéséhez vö. →*cézár*]. Vö. még szlk. *král*; or. *король*; stb.: 'király'. (⇒△) A szerbhorvátból való származtatás főleg azzal támasztható alá, hogy a méltóság megnevezéséről van szó; vö. →*bán*². (△) A 2–5. jelentés metafora, amelyet részben befolyásolt a ném. *König* 'király; főfigura a sakkban; (második) legmagasabb játékkártya; a középen álló bábu a tekében'; stb.

📖 Melich: SzJlsz. 1/1: 124; AkNyÉrt. 20/3: 61; Kniezsa: SzJlsz. 268; TESz.; EWUng. • Vö. *al*⁻², *ex*-, *királydinnye*, *kis*-

***királydinnye* A:** 1807 *Királydinnye* (MagyFüvészk. 261) **J:** 'homokos talajon termő, a földön heverő szárú, sárga virágú, tüskés termésű gyomnövény | Erdsternchen (*Tribulus terrestris*)'

■ Összetett szó. | (△) A →*király* + a →*dinnye* szavak jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő összetétele. Itt mindkét tagnak pejoratív jelentése van: a növénynek gúnyosan jóval magasabb értéket tulajdonítanak. A hasonló jelentések összetett szavához vö. *király káposztája* 'párlófű, apróbojtorján' (1525 k.: MNy. 11: 39); (N.) *királyné káposztája* 'ua.; szúrós szerbtövis' (ÚMTsz.) stb. (⊙) A szó ma leginkább a nyelvjárásokban, valamint a növényteni szakszókincsben él. (⊖) Korábbi megnevezés: *királyné asszony dinnyéje* 'királydinnye' (1525 k.: MNy. 11: 81).

📖 DebrSz. 8: 465; TESz.; EWUng. • Vö. *dinnye*, *király*

***kirándul* A:** 1657 *kirándult* (SzT.) **J:** 1. 1657 'kimegy, kifut; vhová megy, utazik | ausgehen, auslaufen; hingehen, hinfahren' (SzT.) (↑); 2. 1771 'szórakozás, felüdülés végett kisebb-nagyobb utat tesz | einen Ausflug machen' # (NSz.) **Sz:** ~ás 1823 *kirándulás* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Ausflug* a.)

■ Összetett szó. | (△) A →*kí*² (igekötő) + a *rándul* 'hirtelen távozik' (→*ránt*¹) összetétele. A 2. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett és terjedt el. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Ausflug*; szbhv. *izlet*: 'kirándulás', tkp. 'repülés, ide-oda repülés'.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kí*², *ránt*²

***kirgiz* A:** 1794 *Kirgisusok* (NSz.); 1816 *Kirgizek* (Hübner: Lex. 3: 128); 1862 *khirgiszecktől* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1794 ? 'kazah ember | Kasache' (NSz.) (↑), 1816 'ua.' (ÚMTsz.); 2. 1794 ? 'kirgiz ember | Kirgise' (NSz.) (↑), 1862 'ua.' (NSz.) (↑) | <MN> 1853 'a kirgizekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | kirgisisch' (IsmT. 5: 84)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kirgise*; ang. *Kirghiz*; fr. *Kirghiz*; or. *купруз*; stb.: 'kirgiz'. Forrása egy török nyelv; vö. csag. *qır̄yız*; kirg. *qır̄giz*; tat. *qır̄giz*; stb.: 'ua.', tkp. 'pusztai nép'.

Az oroszból terjedt el. (⇒△) A magyarba a németből vagy az oroszból került. (△) A *kirgisus* változat téves latinosítás eredménye a magyarban. A jelentések összefüggéséhez vö. →*kazah*.

📖 TESz.; EWUng.

kirlán × **A**: 17. sz. *kirlány* (StUnBB. 1960/2: 25); 1727 *kirlán* bőr (GyaluiUrb. 244); 1816 *Kerlány* (Gyarmathi: Voc. 98); NYJ. *kellán, kērlán, killán* (ÚMTsz.) **J**: 'fiatal herélt juh | junges (ein-zwei Jahre altes) Schaf'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cîrlan* 'fiatal bárány, csikó' [ismeretlen eredetű].

📖 NyIrK. 4: 309; TESz.; EWUng.

kirurgus △ **A**: 1694 *chirurgusa* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 438); 1786–1787 *Kyrurgus* [SZN.] (MSzA. 65: 9); 1863 *Girókus* (Kriza [szerk.] Vadr. 500); 1876 *kirulgós* (NSz.); 1878 *kilorgós* (NSz.); 1880 *kilórgos* (NSz.) **J**: 'seborvos, sebész | Wundarzt, Chirurg'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *chirurgus* 'seborvos, sebész', (h.) 'felcser, seborvos; borbély' [< gör. *χειρουργός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Chirurg*; cseh *chirurg*; stb.: 'sebész'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. Az *l*-es változatok elhasonulással keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

kis **A**: *1075/ 1217 *kustiza* [HN.] (MonStrig. 1: 57); 1082/ *Kýfberēn* [HN.] (MNL (OL) DL. 200879); 1227/ *Kysfolud* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 327); 1299 ? *Kywsberek* [HN.] (OkISz.); 1337 *kis* (OkISz.) **J**: **1.** *1075/ 1217 'nem nagy méretű | klein' # (MonStrig. 1: 57) (↑); **2.** 1372 u./ 'kevésbé jelentős, jelentéktelen, alacsonyrendű | unbedeutend, minderwertig' (JókK. 73); **3.** 1456 k. 'keves, csekély mennyiségű | wenig, gering' # (SermDom. 1: 307); **4.** 1526 'fiatal | jung' # (Zolnai Gy.: Nyelveml. 256); **5.** 1792 'szeretett, kedves, aranyos | lieb, geliebt' # (NSz.) **Sz**: ~**ebbedik** 1416 u.¹ *küffēbednēc* meg (BécsiK. 102) | ~**ebbít** 1416 u.¹ *megküffēbēhuc* (BécsiK. 228) **R**: ~**sé** 1793 *kissé* (NSz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) CC. *kiči* 'kicsi'; türkm. *kiči* 'ua.'; kaz. *kiši* 'fiatal, kiskorú'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **kiči* (< **kičig*). A szóvégi hangzóvesztéshez vö. →*igy*; a szó belseji török *č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*késik*. A 2., 3., 5. jelentés metaforikus az eredeti 1., 4. jelentés alapján. A *kissé* határozószó -vé transzlatívuszraggal keletkezett; vö. *eléggé* (→*elég*), *kevésbé* (→*kevés*) stb.

📖 MNy. 3: 255; Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 56; EWUng. • Vö. *kicsi*, *kis-*, *kisded*

kis-

I. ~király **A**: 1405 k. *kis kiral* (SchlSzej. 469.) **J**: **1.** 1405 k. 'trónörökös | Kronprinz' (SchlSzej. 469.) (↑); **2.** 1814 'tettével, hatalmával visszaélő, szándékosan cselekvő személy | seine Macht mißbrauchende, willkürlich handelnde Person' (NSz.) | ~**asszony** **A**: 1533 *Kisazon* (Murm. 572.) **J**: 'hajadon, fiatalasszony | Fräulein' # | ~**pap** **A**: 1732 *kis papot* (NySz.) **J**: 'papnövendék | Seminarist (Priester)'

II. ~asszonyhava **A**: 1489 k. *Kys azzon hawa* (MKsz. 1895: 111) **J**: 'augusztus | August' | ~**karácsony** **A**: 1493 *kys karacson* (KL. 8.) **J**: **1.** 1493 'újév napja | Neujahrstag' (KL. 8.) (↑); **2.** 1538 '(a) körülmetélés (napja) | (Tag der) Beschneidung' (Pesti: Nomenclatura E1) | ~**asszonynapja** **A**: 1506 *Kys Azzon napja* (WinklK. 8r) **J**: 'Szűz Mária kisebb ünnepe |

kleineres Fest zu Ehren Maria' | ILYENÉK MÉG: ~**farsang** 'advent előtti víg, mulató időszak | Periode von Lustbarkeit vor dem Advent' (1850: NSz.); ~**húsvét** 'húsvét utáni első vasárnap | erster Sonntag nach Ostern' (1865: CzF.)

III. ~béres A: 1517 *Kysberes* [SZN.] (Oklsz.); 1868 *Kis-béres* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** 'ökörhajcsár legény, mezőgazdasági cseléd, béres segédje | Ochsentreibergeselle, Helfer des Ackerknechts' | ~**bíró A:** 1535 *Kysbiro* [SZN.] (Oklsz.); 1587 *kys byro* (Oklsz.) **J: 1.** 1535 ? 'a falusi bíró segédje, altisztje | Richter zweiten Ranges' (Oklsz.) (↑), 1696 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1868 'községi szolga | Gemeindediener' (Ballagi M.: MNyTSz.) | ~**polgár A:** 1835 *kispolgári* (Tudtár 5: 201); 1870/ *kispolgár* (NSz.) **J: 1.** 1870/ 'proletár | Proletarier' (NSz.) (↑); **2.** 1933 'kis magántulajdonnal rendelkező, (városi) társadalmi réteg | Kleinbürger' (NSz.) | ILYENÉK MÉG: ~**nemes** 'kisebb birtokkal rendelkező v. vagyontalan köznemes | Kleinadeliger' (1896: NSz.); ~**paraszt** 'olyan parasztagazda, aki földjét családtagjainak segítségével meg tudja művelni, és akinek termékei csupán családja és gazdasága szükségleteit fedezik | Kleinbauer' (1958: Eckhardt: MFrSz.)

IV. ~kapu A: 1633 *kis kaput* (SzT.) **J: 1.** 1633 'kisebb ajtó, nyílás a kapu mellett v. a kapuban a gyalogosok számára | Tür im od. neben dem Tor' # (SzT.) (↑); **2.** 1972 'rendelkezés kijátszására, megkerülésére alkalmas lehetőség | Gesetzeslücke' (ÉKsz.)

V. ~öreg A: 1892 *kis öreget* (NSz.) **J:** 'bácsi (v. bizalmas viszonyban a haver) <megszólításként> | Alter <als Anrede>' | ~**komám A:** 1898 *kiskomám* (Köztelek 1898. okt. 8.: 1457); 1949 *kiskomám* (NSz.) **J:** '(bizalmas viszonyban) a haver, barát <megszólításként> | mein Freund <als Anrede>' | ~**apám A:** 1956 *kisapám* (NSz.) **J:** 'barát <megszólításaként> | mein Freund <als Anrede>' | ILYENÉK MÉG: ~**anyám** 'leány bizalmas megszólításaként' | Töchterchen <als Anrede>' (1956: NSz.); ~**öcsém** '(bizalmas viszonyban) a haver, barát <megszólításként> | mein Freund <als Anrede>' (1965: ÉrtSz.)

VI. ~mama A: 1807 *Kis Mamának* (SzT.) **J: 1.** 1807 'kicsi anya <a nagymamához viszonyítva> | Mutter <gegenüber der Großmutter>' (SzT.) (↑); **2.** 1900 k. 'mostohaanya | Stiefmutter' (ÚMTsz.); **3.** 1958 'várandós nő, ill. csecsemő édesanyja | schwangere Frau bzw. Mutter eines Säuglings' (NSz.) | ~**katona A:** 1842 *kiskatonák* (EgyhTud. 1842. júl. 10.: 14); 1960 *kiskatona* (NSz.) **J:** 'besorozott, újonc katona | Rekrut'

VII. ~miska A: 1847 *kismiska* (Honderü 1847. ápr. 20.: 322); 1899 *kismiska* (Nyr. 28: 3) **J:** 'csekélység, semmiség | Kleinigkeit'

■ Összetételi előtag, azonos a →*kis* szóval. | ☞ Az előtag minden összetételben lekicsinyítő jelzői szerepben áll: az első csoportban '(még) nem felnőtt, (még) nem serdült' jelentése van, a 2. és 3. csoportban 'másodrangú, másodrendű', az 5. csoportban 'kedves <lekicsinylően>', a 6. csoportban 'új; tapasztalatlan, gyakorlatlan'. A *kiskirály* 2. jelentése metaforikus. A *kisasszonynapja* Szűz Mária második legnagyobb ünnepére utal, a *kisasszonyhava* ebből keletkezett metonimikus alapon. A *kisbíró* 2. jelentése tréfás megnevezésként a 'községi előljáró' jelentésén nyugszik a →*bíró* szóból. A *kiskapu* 2. jelentése metafora. A *kismiska* szó eredetileg csak személyekre vonatkozott; az utótag a *Mihály* [SZN.] becéző alakja. – A *kisvártatva* 'egy kis idő múlva' (1912: Kelemen B.: MNMSz.) a fenti összetételektől független grammatikai alakulat, amelyben a *kis* 'egy kevés <határozószó>' jelentésben áll. – Utótagok (címszavak kivételével): *hava* (→*hó*²), *béres* (→*bér*).

EWUng. • Vö. *apa, asszony, bér, bíró, hó², kapu, karácsony, katona, király, kis, koma, mama, nap¹, öreg, pap, polgár*

kisafa × **A:** 1526 *kesefa* (Oklsz.); 1552–1560 *Kisefa* (MNy. 72: 127); 1556 *kesafa* (Oklsz.); 1669 *kifafa* (MNy. 69: 425); NYJ. *késēfa* (MNyj. 13: 153); *kēsējfa* (Nyatl. 150.); *tisafa* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1526 'hámfa; a négyesfogat két elülső lovának hámfája, ill. a szántásnál használt hámfa |

Ortscheit, Zugwaage: Vorderwaage' (Oklsz.) (↑); **2.** 1887 'hámfához hasonló fa, amelyre a hal mázsálásakor a kast akasztják | ein dem Ortscheit ähnl. Holzstück an Waagen, Schulterjochen usw.' (Herman: HalK. 803)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *kisa ~ kise* 'egy fajta húzóeszköz' + →*fa* összetétele; szintaktikailag bizonytalan alárendelése; vö. *hámfa* 'hámfa; a fogat lovának hámfája' (1590: Szikszai Fabricius: LatMSzj. 212); *bélfa* 'a fogat egy része; az iga része; a szövőszék része' (1893: MTsz.). A *kisa ~ kise* ismeretlen eredetű. Egyes változatok népetimológiás alakulatok.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fa*

kisded A: 1283/ *Kysdedboy* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 9: 364); 1354 *Kusded* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *kýfded* (JókK. 28); 1493 k. *kýsdeggee* (FestK. 170); 1553 *kisdet* (NySz.); 1790 *kisdég* (MNY. 38: 208) **J:** <MN> **1.** 1283/ 'kis, nem nagy | klein' (Wenzel: ÁÚO. 9: 364) (↑); **2.** 1372 u./ 'kevés | wenig, gering' (JókK. 28) (↑) | <FN> 1354 ? 'kisgyermek | kleines Kind' (Oklsz.) (↑), 1416 u./² 'ua.' (MünchK. 24ra) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *kýfdedfeget* (JókK. 5)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kis* 'kicsi; kevés' -*ded* kicsinyítő képzős alakja; vö. *gyermekded* (→*gyermek*), *kicsinyded* 'kevés' (1495 e.: GuaryK. 134). A szóvégi *g* egyes változatokban valószínűleg elhasznulás eredménye. A nyelvújítás korában a -*ded* kicsinyítő képző önálló szóként is használatos volt; vö. *ded* 'kicsi' (1806: Szily: NyÚSz.), *ded* 'kisgyerek' (1838: Tzs.).

📖 D. Bartha: Szóképz. 124; TESz.; EWUng. • Vö. *dedó, kis*

kísér A: 1474 *keferiek* (BirkK. 7), de vö. →*kísért*; 1525/ *el kísérni* [sz.] (TörtTár 1908: 81); 1528 *kýssirnik* *el* (SzékK. 338); 1551 *Elkéserneyec* (NySz.); 1708 *Kíférem* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** **1.** 1474 'vkivel, vmivel együtt megy, jár | begleiten' # (BirkK. 7) (↑); **2.** 1585 'követ | jmdm folgen, nachgehen' # (Cal. 219); **3.** [*figyelemmel ~*] 1787 'figyel | verfolgen' # (NSz.); **4.** 1789 '〈zene, ének aláfestésül〉 hangszeren játszik | begleiten 〈Musik〉' # (NSz.) **Sz:** ~**get** 1510 k. *kefeerges* 'kísért, bűnre csábít | in Versuchung führen' (KrisztL. 32); 1774 'többször kísér | jmds ständiger Begleiter sein' (NySz.)

■ Valószínűleg örökség, ugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊖ A tőhöz vö. osztj. (V.) *kőt-*, (Kaz.) *kűs-*: 'nyomon követ, az úton marad' [ugor **kecz-* 'nyomon követ, követ']. ⊕ A szó belseji **ć* > *s* hangváltozáshoz vö. →*hasad*, →*keseű*. A szó belseji -*r* gyakorító képző lehet; vö. *dicsér* (→*dicső*), →*sanyargat* stb.

📖 NyK. 67: 123; TESz.; MSzFE.; Kysstra-Eml. 12, 17; EWUng. • Vö. *kisérel, kísért*

kisérel [1] A: 1772 *késérlő* [sz.] (NSz.); 1830/ *kisérléteimből* [sz.] (NSz.); 1838 *Kisérel* (Tzs.); 1865 *Kisérel* (CzF.) **J:** **1.** 1772 '(el)kísér | begleiten' (NSz.) (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1830/ 'kísérletet tesz, próbál | versuchen, einen Versuch machen' # (NSz.) (↑) **Sz:** **kísérlet** 1830/ (NSz.) (↑) | **kísérletezik** 1853 *kísérletezés* (BpHírlap 1853. jún. 23.: [1]); 1857 *Kisérlétezní* [sz.] (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*kísér* szóból keletkezett -*l* gyakorító képzővel; vö. *hatol* (→*hat¹*), →*tékozol* stb. Az egykori nyelvjárási szó a nyelvújítás idején került az irodalmi nyelvbe. A 2. jelentés a →*kísért* 'megkísérel, megpróbál, kipróbál, tesztel' jelentéséből jött létre.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kísér*

kísért **A:** 1372 u./ *kefertetýtewl* [sz.]; *kýfertuen* [sz.] (JókK. 78, 45); 1416 u./¹ *kēfertētec* (BécsiK. 27); 1527 *Megh kyfyrthem* (Heyden: Puerilium 22); 1575 *meg ... kéferteni* [sz.] (Heltai: Krón. 93a); 1708 *Kíférttem* (Pápai Páriz: Dict.); 1719 *kísírtsed* (NSz.); 1778 *késirtetnek* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'kísér | begleiten' (JókK. 45); **2.** [főleg *meg~*] 1372 u./ 'bűnre csábít | in Versuchung führen' # (JókK. 49); **3.** 1372 u./ ? 'próbára tesz vkit | auf die Probe stellen' (JókK. 111), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 28); **4.** [főleg *meg~*] 1527 'megkísérel, megpróbál | versuchen, erproben' (Heyden: Puerilium 22) (↑); **5.** 1800 'ijeszt, rémít | schrecken' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **6.** 1801 '⟨halott, szellem⟩ látható alakban megjelenik | umgehen, spuken' # (NSz.); **7.** 1873 '⟨elavult eszme v. társadalmi jelenség⟩ visszajár, érvényesül | gespenstern, spuken ⟨überholte Verhältnisse⟩' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1372 u./ 'kísértés | Versuchung' (JókK. 78, 45) (↑); 1800 'szellem, hazajáró lélek | Gespenst' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | ~**ő** 1405 k. *kefertw* 'megkísértő személy, csábító | Versucher, Verführer' (SchlSzj. 652.) | ~**és** 1528 *kesertesnek* (SzékK. 355) | ~**eties** 1837/ *kisérteties* (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A → *kísér* 'kísér; követ, utána megy' -*t* műveltető (vagy esetleg mozzanatos) képzős származéka. A 2–4. jelentések jelentésszűküléssel keletkeztek az eredeti 1. jelentésből. A 2–4. jelentések kapcsolatához vö. lat. *tentare*; ném. *versuchen*: 'kipróbál; próbára tesz; kísértésbe visz'. Az 5. és 6. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 MNy. 56: 81; TESz.; EWUng. • Vö. *isten-, kísér*

kisül → *kisüt*

kisüt **A:** 1550 *kisütötte* [✂] (TörtTár 1881: 379) **J:** **1.** 1550 'elmond, elárul | mitteilen, verraten' (TörtTár 1881: 379) (↑); **2.** 1594 e./ '⟨eröltetett gondolkodással⟩ kieszel, kitalál vmit | ausklügeln, ausbrüten' # (Balassi: Camp. 49); **3.** 1780 k./ 'napfényre hoz, kiderít | enthüllen, aufdecken' (NSz.)

kisül **A:** 1669 *sűl ki* (NySz.) **J:** 'kitudódik, köztudomásúvá, közismertté válik | sich herausstellen, offenkundig werden' #

■ Jelentéskülönüléssel. | ⊕ A *kisüt*, ill. a *kisül* (< → *süt*) konkrét jelentésére vezethetők vissza. A jelentésváltozás alapja a fenti igék által kifejezett cselekvés sikeres véghezvitele lehet. Vagy a szakáscsművészettel függhet össze; vö. *kisüt*, *kisül*; az elvont jelentésekhez vö. *kiforral* 'kifőz, kieszel' (< → *forr*), *kifőz* 'ua.' (< → *fő*); vagy a fegyverhasználattal áll kapcsolatban; vö. *kisütének egy ágyút* 'leadtak egy ágyúlovást' (1575: NySz.); *az ágyúk hamar kisülének* (1553: Tinódi: Cronica E1v).

📖 Kertész: Szok. 120; TESz.; EWUng. • Vö. *kí², süt*

kisze × **A:** 1759–1762 *kiszijnél* (MNy. 51: 362); 1767 *kifzil* (Pápai Páriz–Bod: Dict. 404); 1781 *Kiszilynek, Kiszire* (MHírm. 394, 411); 1835 *Korpakisze* (TudGyűjt. 2: 31); 1838 *Kesze* (Tsz.); NYJ. *kiszí* (MTsz.) **J:** **1.** 1759–1762 'zablisztból készült, kocsonyaszerű savanykás pép | gallertartiger säuerlicher Hafermehlbrei' (MNy. 51: 362) (↑); **2.** 1835 'savanyú gyümölcs- v. korpaleves mint böjti étel | saure Obst- od. Schrotmehlsuppe als Fastenspeise' (TudGyűjt. 2: 31) (↑); **3.** 1899 'lánynak felöltöztetett (szalma)bábu, amelyet a virágvasárnapi téltemetéskor vízbe dobnak | als Mädchen angekleidete Strohpuppe, die beim Winterbegräbnis am Palmsonntag ins Wasser geworfen wird' (Ethn. 10: 396)

■ Szlovák és ukrán jövevényszó. | ⊕ A 2., 3. jelentésben a szlk. (N.) *kysel* 'egy fajta savanyú leves; bábu, amelyet téltemetéskor vízbe dobnak'; az 1. jelentésben az ukr. *кусиль* 'kocsonyaszerű étel lisztből, gyümölcsléből v. tejből' [az eredetéhez vö. → *keszőce*]. Vö. még le.

kisiel; or. *кусель*: 'kocsonyaszerű étel burgonyalisztból'; stb. ⊕ A 2., 3. jelentésében a palóc nyelvjárásban, az 1. jelentésben a székely nyelvjárásban él. A szóvégi magánhangzós változat *ly* > *j* ~ *l* > Ø hangváltozással keletkezett. A 3. jelentés a 2. alapján érthető: a nagybőjt temetésének jelképéről van szó.

📖 MNy. 1: 166; Kniezsa: SzlJsz. 267; TESz. *kiszt* a.; EWUng. • Vö. *keszőce*

kisznicér † **A:** 1556 *Kisnyczer, kyzmicher* (MNy. 72: 127); 1589 *kezniczert* (MNy. 80: 250); 1601/ *kisznyczer, kizlicher* dolmánnyal (MNy. 80: 250); 1652 *kisnyczér* (NySz.); 1672 *Kisnicsér* [?✂] (MonTME. 1: 401); 1705 *kiszniczirt* (MNy. 80: 250) **J:** 'egy fajta ruhaanyag | Art Kleiderstoff'

■ Valószínűleg német (h.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kor. úfn. h.) *Tischnitzer* 'a csehországi Těšínben készült kendő' [< ném. *Teschen* [HN.] (a mai *Český Těšín* 'város Észak-Morvaországban')]. Vö. még ném. (kor. úfn. h.) *tischner, Tischliczer* 'těšíni kendő'. ⊕ A szó eleji *k* esetleg népetimológia hatására keletkezett.

📖 TESz.; ABpL. 6: 71; Mollay: NMÉR. *kisnicér* a.; EWUng.

kita × **A:** 1246 *kitta* (Wenzel: ÁÚO. 11: 345); 1424 *kytha* (OklSz.); 1876 *gita* (Nyr. 5: 11) **J:** 1. 1246 'csomó, köteg; kender-, lencsomó | Ballen; Bündel von Hanf od. Flachs' (Wenzel: ÁÚO. 11: 345) (↑); 2. 1585 'hajfonat | Flechte' (Cal. 194)

■ Jövevényszó, különböző szláv nyelvekből. | ⊕ Szln. *kita* 'fonat; csokor; stb.', *kita prediva* 'lenfonál, lencsál, lenfonat'; szlk. *kyta* 'kender- v. lenköteg', (N.) 'háromszögletű fejkendő; konty'; ukr. (N.) *кі́ма* 'bojt, bokréta, (sisak)forgó'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *skúfr* 'rojt, bojt'; ném. (ófn.) *scoub* 'kéve, szalmaköteg'; stb.]. ⊕ Megfelelői: rom. *chită* 'virágcsokor; kender- v. lenköteg'; a román és a magyar szó Erdélyben kölcsönösen befolyásolhatta egymást. ⊕ Többszörös átvételre mutat, hogy az 1. jelentés inkább északon és keleten, míg a 2. jelentés a délnyugati nyelvterületen ismert. ~ Valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza: *gica* 'szalmaköteg, zsúp' (1840: MTsz.); ez a nyelvjárási szó feltehetőleg a szbvhv. *kitica* 'csokor; rojt, bojt' szóból vagy a szln. *kitica* 'copf, copfocska; csokor' szóból származik. ⊕ Tisztázatlan idetartozású: *gica* 'a tojások befestéséhez használt eszköz' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.).

📖 MNy. 50: 472, 61: 146; Kniezsa: SzlJsz. 269; TESz. *gica*¹ a., *gica*³ a.; EWUng.

kitli → *kittel*

kittel × **A:** 1424 *kittel* (Nyr. 42: 360); 1522 k. *kythel* (OklSz.); 1629 *Kittely* (MNy. 80: 250); 1651 *kittyel* (Nyr. 19: 89); 1734 *kittölbül* (MNy. 80: 250); 1754 *kittö* (MNy. 60: 366); 1772 *kittül* (MNy. 60: 366); 1865 *kütyü* (CzF.) **J:** 1. 1424 'duplán szőtt, vastag vászon, daróc | Zwillich' (Nyr. 42: 360) (↑); 2. 1886 'munkaköpeny | Arbeitskittel' (Nyr. 15: 143)

kitli × **A:** 1775 *kidliben* (MNy. 60: 366); 1775 *Kitlit* (MNy. 70: 475); NYJ. *kikli* (MNy. 4: 188); *kitle, kitlyi* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1775 'egy fajta vászonkabát | Art Leinenmantel' (MNy. 60: 366) (↑); 2. 1873 'női ing, blúz | Frauenhemd, Frauenbluse' (Nyr. 2: 280); 3. 1942 'vászon szoknya | leinener Frauenrock' (MNy. 4: 188)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *kit(t)el* 'könnyű férfi és női ing', (R.) *kittel, küttel* 'ua.; könnyű ing; ingszerű köpönyeg', (kor. úfn. h.) *podkythel* 'vászon fürdőruha', – ném. *Kittel* 'ingszerű blúz; munkaköpeny' | ném. (baj.-osztr.) *kidl* 'vászon férfi kabát; női kabát'.

Forrása: esetleg az arab *qutun* 'pamut, gyapot'. (⊗) A *kittel* megfelelői: holl. (kholl.) *kidel*, *kēdel* 'egy fajta ruha'; hv. *kitel* 'ua.'; le. *kitel* 'munkaköpeny'; stb. (△) A *kittel* szóvégi *ly*-os és *ő*-s változataihoz vö. →*véndely*, →*zsindely* stb. A *kitli* szó *li* végződéséhez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karton*¹

kiváló → *kivált*

kivált **A:** 1667 *kivált* (SzT.) **J:** 'különösen, kiváltképp(en) | besonders {als Adv.}' – De vö. 1506 k. *kivaltkuppen* valok 'ua.' (OkI Sz.); 1524 *kýwalth kepen* 'ua.' (MNy. 19: 127); 1535 *kiual keppen* 'ua.' (Ozorai: Vit. B6a); 1551 *keualképen* 'ua.' (NySz.)

kiváló **A:** 1822 *kiváló* (TudGyűjt. 6/2: 54); 1845 *Kiváló* (Fogarasi: MNSegédsz.) **J:** 'kitűnő, kimagasló | vorzüglich, hervorragend'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **kivált** egy összetétel előtagjának önállósulásával keletkezett. | (△) A *kiváltképpen* (↑) szóból jött létre. A *kiválik* 'elkülönül' (1635: NySz.) (ez a →*ki*² + →*válik* 'szétválik, elkülönül' befejezett melléknévi igenevéből + →*képpen* szavak összetételéből keletkezett.

■ A **kiváló** egy összetétel előtagjának önállósulásával keletkezett. | (△) Ez a *kiválóképpen való* 'különös, rendkívüli' (1585: Cal. 996) szókapcsolatból jött létre. Ez a szókapcsolat a *kiválik* folyamatos melléknévi igenevének + →*képpen* és →*való* 'vmi van vhol, vmi vhol található' összetételéből önállósodott. A *kiváló* keletkezéséhez idegen nyelvű példák is hozzájárulhattak, pl. lat. *excellens*; ném. *hervorragend*; stb.: 'remek, nagyszerű'. (⊖) Idetartozik: (R.) *kivált* (1516: GömK. 226), amelynek jelentése és szófaja azonban tisztázatlan.

■ A **kivált** melléknév szintén önállósulás. | (△) A *kivált* 'elkülönült, különvált' (1752: MNy. 53: 517) ugyanazokból a tagokból keletkezett mint a *kivált* határozószó, de ezektől függetlenül jött létre.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊗) Egyes származékok, mint például a *kiváltság* 'előjog' (1794–1795: NyF. 14: 33–34), *kiváltságos* 'előjogokat élvező, privilegizált' (1835: Tzs. *Privilegirt* a.) a *kivált* melléknévből fejlődtek ki a nyelvújítás idején.

📖 TESz., *kiváló* a. is, *kiváltság* a. is • Vö. *-képpen*, *ki*², *válik*, *való*

kíván **A:** 13. sz. eleje/ *kiuania* (KTSz.); 1416 u./¹ *keuant* (BécsiK. 255); 1470 *kiunnak* volth (SermDom. 2: 565); 1535 *kúuan* (NySz.); 1536 *kauanta* wala (Pesti: Fab. 44b); 1553/ *kóuanfagaba* [sz.] (Tinódi: Cronica XIa) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'óhajt, szeretne vmit | wünschen, begehren' # (KTSz.) (↑); **2.** [vkit ~] 1416 u./¹ 'nemi vágyat érez vki iránt | jmdn begehren {geschlechtlich}' (BécsiK. 37); **3.** [vkinek ~] 1495 k. 'szeretné, hogy vkinek része legyen vmiben; e kívánságát szóban kifejezi | gönnen, jmdm etw wünschen {auch durch Worte}' (MNy. 6: 22); **4.** 1525/ 'igényel, óhajt, kér | verlangen, benötigen' (TörtTár 1908: 83); **5.** 1551 'követelményként elvár | erfordern' (NySz.) **Sz:** ~**at** 1372 u./ *kýuanatuala* 'óhaj, vágy, kérés | Wunsch' (JókK. 24) | ~**t** [birtokos személyjellel] 1416 u./² 'megkívánás, óhaj, kíváncsi | Begehren' (MünchK. 11rb) | ~**atos** 1372 u./ *kýuanatuf* (JókK. 37) | ~**ság** 1372 u./ *kýuanfagarol* (JókK. 58) | ~**atosság** 1372 u./ *kyuanatoffagnak* (JókK. 72) | ~**kozik** 1372 u./ *kýuankozykuala* (JókK. 77)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég valószínűleg mozzanatos képző; vö. →*harsan*; →*zuhan* stb. – A szó belseji *á* valószínűleg analógián

nyugszik; vö. →*bortánczik*, *siránczik* (→*sír*¹) stb. (△) A →*hív*¹ szóval való összefüggése, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; B. Lőrinczy: KTSz. 174; TESz.; StUASuppl. 1: 133; EWUng. • Vö. *kíváncsi*

kíváncsi A: 1772 *Kíváncsi* (Szily: NyÚSz.); 1791 *kíváncsi* (NSz.); 1818 *kéváncsiknak* (NSz.)
J: 1. 1785 'mohón vágyakozó, sóvár | sehnsüchtig' (NSz.); 2. 1787 'vmi iránt – rendszerint illetéktelenül – nagyon érdeklődő | neugierig' # (NSz.)

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A →*kíván* szóból keletkezett *-csi* névszóképzővel. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 AkNyÉrt. 23/10: 23; MNy. 39: 328; TESz.; EWUng. • Vö. *kíván*

kívül A: 1113 ? *cullefe* [HN.] (MNL (OL) Dl. 273052); 13. sz. közepe/ *kyul* (ÓMS.); 1372 u./ Spital *kewewl*, *aytokewl*, *teftemkewuewlee*, *zerzetnekkýuel*, *kýuewl* (JókK. 17, 84, 74, 17, 52); 1416 u.¹ *varos kyuql* (BécsiK. 23); 1456 k. *kuwl* (SermDom. 2: 501); 1476 k. *kywul* (SzabV.); 1508 *capuianac kiuil* (NádK. 247); 1508 *gorombasag kvlvl* (DöbrK. 16); 1560 k. *szerszeth kwl* (GyöngySzt. 1696.); 1736 *küljel* (MonÍrók. 11: 402); 1774 *küjjel* (MNy. 38: 208); 1777 *küllyel* (NyIrK. 2: 219); 1804/ *kívül* (NSz.); 1808 *Külől* (Sándor I.: Toldalék); 1863 *kivült* (Krizsa [szerk.] Vadr. 506); NYJ. *kivél* (ÚMTsz.); *küllül* (MTsz.) **J:** <HSZ> 1. 13. sz. közepe/ 'kívülrre, kifelé | nach außen' (ÓMS.) (↑); 2. 1372 u./ 'kívülről | von draußen' (JókK. 52); 3. 1372 u./ 'kívülről | außen, draußen' # (JókK. 43); 4. 1416 u.³ 'tárgy' külső oldalán, felszínén | in äußerer Erscheinung <Person>' # (MünchK. 29ra); 5. [birtokos személyjellel] 1553 'nem számítva, tekintetbe nem véve | außer mir, dir usw.' # (NySz.) | <NÉVUTÓ> 1. [ma *vmin* ~] 1372 u./ 'zárt terület határán túl | außerhalb' # (JókK. 84); 2. 1372 u./ 'vhonnan ki | aus ... hinaus, heraus' (JókK. 147); 3. 1372 u./ 'vmely közösségbe nem számítva | außer (auch abstr.)' # (JókK. 17); 4. 1474 'időn' túl | über ... hinaus <zeitlich>' (BirkK. 3); 5. 1508 'időn' túl | ohne' (BirkK. 3); 6. 1525/ 'felül, mellett | neben' (TörtTár 1908: 81); 7. 1637 'nem számítva, tekintetbe nem véve | ungeachtet' (LevT. 2: 268)

kívülötte Δ A: 1589 *kiuólettem* (NySz.); 16. sz. bornak *kielette* (RMNy. 2/2: 2); 1607 *kivülette* [?♣] (LevT. 2: 123); 1653 *Kivüllötte* [?♣] (Nyr. 99: 503); 1724 te *kivüöltted* (NSz.); 1794 *kévülötte* (NSz.); 1809/ *kivültted* (NSz.) **J:** <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 1589 'rajta kívül, őt nem számítva | außer mir, dir usw.' (NySz.) (↑); 2. 1653 '(oda)kint, kívül, kinn | draußen' (Nyr. 99: 503) (↑) | <NÉVUTÓ> 1. 1590 'vmin kívül, vmi mellett | außer, neben (abstr.)' (NySz.); 2. 1607 'zárt terület határán túl, azon kívül | außerhalb' (LevT. 2: 123) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A szócsalád alapja, a *kívül*, amely a (R.) *ki* ~ *kiv* 'külső, külalak' (→*ki*²) változatából keletkezett *-l* ablatívuszraggal. A *kívül* alak szó belseji *v*-je vagy hiátustöltő vagy az alapszó *kiv* változatának szóvégi *v*-je örökölt meg benne. A szó belseji *j*, *l* hiátustöltő hangok. A *kívül* szó eredetileg határozószó volt, ablatívuszi jelentéssel; a jelentésfejlődéséhez vö. →*belül*, *felül* (→*felett*) stb. Névvutóvá különböző birtokos jelzős szószerkezetekben vált.

■ A **kívülötte** származékszó. | (△) A *kívülötte* alak a *kívül*-ből keletkezett *-t* (> *tt*) helyraggal és *-e* E/3. személyű birtokos személyjellel. A *kívülötte* alak mellett egy teljes ragozási sor jött létre a többi birtokos személyjellel (*-m*, *-d* stb.).

📖 Klemm: TMondt. 231; MNy. 53: 103; TESz.; StSl. 25: 48, 49; Benkő: ÁrpSzöv. 270, 274; EWUng. • Vö. *ki*², *kijjebb*, *kilenc*, *kül-*, *külföld*, *külön*, *külső*, *nélkül*, *rendkívül*

kívülötte → *kíviil*

klappec Δ **A:** 1774 *Klapecz* [SZN.] (MNY. 82: 249); 1858/ *Klapczik* (Jókai: JubÖM. 93: 149)
J: 'legény; gyerek, fiú | Junge; Kerl'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *chlapec*, *chlapci* [többes szám] 'fiú', (N.) 'fickó; kedves; udvarló' [vö. szlk. *chlap* 'férfi; férj']. Vö. még szln. *hlapec* 'szolga, cseléd'; le. *chlopiec* 'fiú; udvarló; segédlegény'; stb. – A *klapci* változat egy szlovák többes számú alakra megy vissza.

📖 MNY. 19: 34, 27: 290; Kniezsa: SzlJsz. 270; TESz.; EWUng. • Vö. *kolop*, *krapek*

klappol Δ **A:** 1879 *klappol* (Bolond Istók 1879. márc. 23.: 5); 1902 *klappolt* (NSz.) **J:** 'egybeág, összeillik; rendben van, jól megy {a dolog} | (zusammen)passen; es klappt, es stimmt, es geht (wie es soll)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *klappen* 'sikerül, jól megy; rendben van; halk csattanó hangot ad' [germán eredetű; vö. óész. germ. *klappa* 'üt, ver, kopog'; ang. (óang.) *clappian* 'ver, csap, fecseg'; stb.]. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *klapati*; szlk. (N.) *klapať*: 'jól megy; rendben van'. (△) A magyar szó, az átvett német jelentéshez hasonlóan, csupán E/3. személyben használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kalap*

klarínét **A:** 1776 *Klárínét* (MNY. 70: 475); 1801/ *Klarínét* (NSz.); 1836 *klarinetos* [sz.] (MNY. 70: 475); 1844 *klarinet*-magányban (NSz.); 1863 *kalánéttya* [t-j] (Krizsa [szerk.] Vadr. 362); NYJ. *kalárnét*, *klanéta* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1776 'fából készült, billentyűs fúvóhangszer | Klarinette' (MNY. 70: 475) (↑); 2. 1854 'nadból készült pásztorsíp | Hirtenflöte' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Klarinette*; ang. *clarinet*; fr. *clarinette*; ol. *clarinetto*: stb.: 'klarínét', az angolban és a franciában 'klarínétos' is. A franciából terjedt el [< prov. *clarin* 'oboa']. (⇒△) A magyarba a francia és német nyelvből került.

📖 D. Éltés: FrSz. 66; TESz.; EWUng. • Vö. *deklarál*

klasztrom Δ **A:** 1372 u./ *clastromjgla*n (JókK. 106); 1495 e. *calaſtoromba* (GuaryK. 126); 1508 *claustrombeliek*nel (NádK. 534); 1511/ *kalastrom* (TörtTár 1903: 416); 1528 *kalastaromba*, *kalostoromba* (SzékK. 841 [o: 341]); 1533 *Klastrum* rak[o] (Murm. 2390.); 1617 *carastrom* (KárOkl. 4: 5); 1789 *Klastram* (NSz.); NYJ. *kraslomba* (ÚMTsz.) **J:** 'kolostor | Kloster'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *claustrum* 'zár, kilincs; lezárt, bezárt szoba; elzárt bejárat; bástya; stb.', (e.k.) *claustrum*, *claustrum* 'szerzetesek lakóhelye, kolostor' [< lat. *claudere* 'csuk, zár, zárol']. (≈) Megfelelői: ném. *Kloster*; fr. *cloître*; stb.: 'kolostor'. (△) A szó belseji s-hez vö. →*árestál* stb. A *kalastrom* típusú változatokhoz vö. →*barázda*, →*palánta* stb. – A szót a →*kolostor* szorította ki.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 334; TESz.; EWUng. • Vö. *klozett*, *kolostor*, *kulcs*, *slussz*

klassz **A:** 1908 *glasz* (Zolnay–Gedényi); 1924 *klassz* (Szirmay: TolvSz.); NYJ. *klasz*a (Bálint: SzegSz.) **J:** 'elsőrangú, remek | fein, duft'

■ Jövevényszó egy német szó szerkezet alapján. | (≡) Vö. ném. *das ist Klasse* 'kiváló, pompás, remek' [< ném. *das ist erster Klasse* 'ua.; kereskedelmi árubeosztás a minőségi

osztályon’]. (⊙) A szó leginkább a bizalmas nyelvhasználatban él.

TESz.; EWUng. • Vö. *eszencia, klasszis*

klasszicizmus → *klasszikus*

klasszikus **A:** 1645 *Clafficus* (MNy. 66: 234); 1698 *klasszikus* [?✍] (MNy. 64: 467); 1808/ *klasszikus* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1645 ’a görög–római ókorhoz tartozó, azzal összefüggő | zur Antike gehörend, sie betreffend’ (MNy. 66: 234) (↑); **2.** 1835 ’remek, kiváló; tökéletes | vortrefflich; vollkommen’ (Kunoss: Gyal.); **3.** 1845 ’ősi; hagyományos | urtümlich; überliefert’ (NSz.); **4.** 1846 ’igazi; jellegzetes, tipikus | wahr; typisch’ (NSz.); **5.** 1847 ’a klasszicizmus irányát követő | dem Klassizismus entsprechend’ (NSz.) | <FN> **1.** 1792/ ’ókori (remek)író | antiker Klassiker’ (NSz.); **2.** 1937 ’a legkiválóbbak közül való tudós, művész | Wissenschaftler, Künstler, der mustergültige Werke geschaffen hat’ (PHLex. 581)

klasszicizmus **A:** 1837 *classicizmust* (Gáldi: Szótir. 487); 1895 *Klasszicizmus* (PallasLex.) **J:** ’a klasszikus művészi eszményt követő szellemi, művészeti irány | Klassizismus’

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **klasszikus** latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *classicus* ’egy társadalmi osztálynak megfelelő; az első társadalmi osztályhoz tartozó’, (*scriptor*) *classicus* ’kitűnő, remek író’ [< lat. *classis* ’osztály; csoport; sereg’; vö. →*klasszis*]. (⊗) Megfelelői: ném. *Klassiker, klassisch*; fr. *classique*; stb.: ’klasszikus <fn>’; ’klasszikus, mintaszerű <mn>’. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*passió*, →*ámbitus* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*abesszin* stb.

■ A **klasszicizmus** nemzetközi szó. | (⊕) Vö. ném. *Klassizismus*; ang. *classicism*; fr. *classicisme*; stb.: ’klasszicizmus’. A franciából terjedt el [< fr. *classique* (↑)]. (⊕) A magyarba leginkább a németből, esetleg még francia közvetítéssel is kerülhetett.

TESz.; EWUng. • Vö. *klasszis*

klasszis **A:** 1620 *Classisokban* (MNy. 69: 365); 1708 *Klaffisokra* (Pápai Páriz: Dict. *Claffis* a.); 1792 *Klasszisában* (NSz.); 1846 *clássisok* (NSz.); NYJ. *kalasis, kracusra* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1620 ’iskolai osztály; csoport | Schulklasse; Gruppe’ (MNy. 69: 365) (↑); **2.** 1705 ’csapatkötelék; hajóhad, flotta | Truppenverband; Flotte’ (Pusztai); **3.** 1897 ’minőség; minőségi fok | Qualität; Gütegrad’ (NSz.); **4.** 1928 ’ász, elsőosztályú sportoló | As, Klasse von einem Sportler’ (Bánhidi: Sportny. 258) | <MN> 1926 ’elsőosztályú; elsőrangú | erstklassig; erstrangig’ (Horovitz: IdSzMagy. *Klasszicitás* a.)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *classis* ’osztály, csoport; flotta’ [vö. lat. *calare* ’szólít, hív, összegyűjt’]. (⊗) Megfelelői: ném. *Klasse*; fr. *classe*; stb.: ’csoport, osztály’. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*passió*, →*április* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*abesszin* stb. A melléknévi jelentés különböző szószerkezetekben fejlődhetett ki; vö. *prima klasszis* ’első osztály’ (1897: NSz.), *első klasszisú* ’első osztályú, elsőrangú’ (1860/: NSz.); stb. A főnévi 4. jelentés a melléknévi jelentésen alapulhat.

TESz.; EWUng. • Vö. *deklarál, halló, kalendárium, klassz, klasszikus, konzilium, reklamál*

klázli × **A:** 1700 k. *klázlibul* (Thaly: VÉ. 2: 309); 1791 üveg *glászliban* (NSz.); 1797/ *glazlikat* (NytudÉrt. 82: 178); 1829 *Kalázli* (MNy. 60: 120); 1839 *kelázli* (NytudÉrt. 82: 178); 1860 *kélázli* (MNysz. 5: 67); NYJ. *karázli* (MTsz.); *kázli, kelajsz* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1700 k.

'üveg pohár | Trinkglas' (Thaly: VÉ. 2: 309) (↑); 2. 1888 'üvegkancsó | Krug aus Glas' (Nyr. 17: 335)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *glásl*, (h. baj.-osztr.) *klāzl*: '(kis) ivópohár' [< ném. *Glas* 'egy fajta törekeny anyag; ivópohár']. (△) A szó eleji *k* ~ *g*-hez vö. → *giccs*, → *gitt* stb. A magyar változatok mindenekelőtt a mássalhangzótorlódás feloldásával és elhasonulással keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *glazúr*

klepetus × **A**: 1879 *klepetust* (SzegediH. 1879. okt. 26.: [3]); 1889 *klépētus* (Nyr. 18: 287); 1899 *klepetusodból* (NSz.) **J**: 'rendszerint ujjatlan, mély zsebű, bő, galléros köpönyeg | ärmelloser, weiter Kragenüberrock mit tiefen Taschen; Arbeitskittel, Schülerrock'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg játszi szóalkotás. | (△) Talán a lat. *clepere* 'ellop, elemel, elcsen' szóval áll összefüggésben. A *klepetus* alak egy kikövetkeztetett latin végződés keletkezett tréfás képzés lehetett. Jelentéstani mintaként a *malaclopó* 'ujjatlan köpeny', tkp. 'bő kabát, amely alá egy malac elrejtethető' (1848/: NSz.) összetétel szolgálhatott. (△) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Nyr. 103: 88; EWUng.

klerikális → *klérus*

klerikus → *klérus*

klérus **A**: 1560 k. *Clerus* (MNY. 2: 454); 1791 *Klérusnak* (NSz.) **J**: 1. 1560 k. '(katolikus) papi személy | Person geistlichen Standes' (MNY. 2: 454) (↑); 2. 1619 'a katolikus papság, papi rend | Klerus' (EWUng.)

klerikus **A**: 1562/ *Clericus* (MNY. 74: 510); 1757 *Klerikusok* (NSz.); 1771 *Klérikus* (NSz.) **J**: <MN> 1562/ 'a klérushoz tartozó; papi | zum Klerus gehörig; priesterlich' (MNY. 74: 510) (↑) | <FN> 1724 'kispap; a klérushoz tartozó személy | Seminarist; Kleriker' (Mikes: TLev. 70)

klerikális **A**: 1850 *klerikalis* (Religio 58: 476); 1851 *clerical* (NSz.); 1856 *clericalis* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1871 *klerikális* (NSz.) **J**: <MN> 1. 1850 'papi | priesterlich' (Religio 58: 476) (↑); 2. 1882 'az egyház oldalán álló; egyházi alapokon nyugvó | streng kirchlich gesinnt; auf kirchliche Interessen bedacht' (MagyLex. 10: 400) | <FN> 1867 'egyházi, papi befolyás alatt álló személy | Klerikaler' (Nyr. 76: 296)

■ Latin (e.) jövevényszó. | (≡) Lat. (e.) *clerus* 'papság, papi rend', (h.) 'ua.; lelkész, pap' [< gör. *κληρος* 'ua.', tkp. 'sors, végzet; (kisorsolt) részesedés; örökrész, jó'] | lat. (e.) *clericus* 'lelkész, pap' [< gör. *κληρικός* 'körhöz tartozó'] | lat. (e.) *clericalis* 'papi'. A megnevezések arra utalnak, hogy az őskereszténységben a papi hivatásra jelöltet sorsolással választották. (≈) Megfelelői: ném. *Klerus*, *Kleriker*, *klerikal*, *Klerikaler*; ol. *clero*, *clerico*, *clericale*; stb.: 'papi rend', 'pap, klerikus', 'papi, egyházi', 'klerikális'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus*, → *április* stb. A *klerikális* szó *klerikal* változata német hatást mutat.

📖 Melich: SzJIsz. 1/2: 336; Nyr. 42: 438; TESz.; EWUng.

kliens **A:** 1718 *Cliense* (MNY. 79: 127); 1802 *klienseinek* (NSz.) **J:** 1. 1718 'védenc | Schutzbefohler' (MNY. 79: 127) (↑); 2. 1793 'ügyfél, megbízó | Klient' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cliens* 'védett, pártfogolt, védelem alá helyezett, jobbágyp'különösen egy patríciusé', (h.) 'védett, pártfogolt; ügyfél, kliens; szolgáló, szolga; tanuló' [vö. esetleg lat. (*in*)*clinare* 'hajlít, elhajlít, megdönt']. (≈) Megfelelői: ném. *Klient*; fr. *client*; stb.: 'ügyfél, kliens, vevő'. (⊕) A szóvégi *s*-hez a magyarban vö. →*evidens* stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *klientéla* 'patrónusi védelem; jogi ügyfelek köre' (1601: Monírók. 7: 150), amely a lat. *clientela* 'védelem, menedék, oltalom; jogi ügyfelek köre' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klinika*

klikk **A:** 1838 *cliquet* (Hirnök 1838. okt. 1.: [3]); 1854 *Clique* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1858 *cliquehez* (NSz.); 1865 *klik* (Babos: KözhSzt. *clique* a.); 1877 *klikkek* (NSz.) **J:** 'önző érdekeit érvényesítő zárt csoport | Clique'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Clique*; ang. *clique*; fr. *clique*; stb.: 'klikk, zárt csoport'. A franciából terjedt el [< fr. (R.) *cliquer* 'csörömpöl, zörög']. (⇒⊕) A magyarba a francia és német nyelvből került.

📖 Fábián–Szathmári–Terestyéni: Stilisztika 52; TESz.; EWUng.

klíma **A:** 1740 *Climának* (MNY. 79: 127); 1789 *klímában* (NSz.) **J:** 1. 1740 'éghajlat, jellemző időjárás | Klima' (MNY. 79: 127) (↑); 2. 1789 'földövezet, éghajlati öv | Erdzone' (NSz.) (↑)

klimatikus **A:** 1841 *climaticus* (NSz.); 1880 *klimatikus* (NSz.); 1882 *klimátikus* (NSz.) **J:** 1. 1841 'éghajlati | klimatisch' (NSz.) (↑); 2. 1886 'olyan (hely), amelynek éghajlati viszonyai bizonyos betegség gyógyítására kedvezőek | klimatisch günstig gelegen (Kurort)' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **klíma** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *clima* 'a föld görbülete az egyenlítőtől a pólusok felé; égtáj; éghajlati öv' [< gör. *κλίμα, κλίματος* [birtokos eset] 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Klima*; ang. *climate*; fr. *climat*; stb.: 'éghajlat', a franciában 'táj(egység), vidék, ország' jelentésben is.

■ A **klimatikus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *klimatisch*; ang. *climatic*; fr. *climatique*; stb.: 'éghajlati, klimatikus'.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (≡) Meteorológiai szakszóként keletkeztek az angolban, létrejöttében a gör. *κλιματικός* 'éghajlati, klimatikus' is részt vehetett. (⇒⊕) A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klinika*

klimatikus → *klíma*

klinika **A:** 1816 *klinikai* [sz.] (Hübner: Lex. 233); 1865 *klinika* (Babos: KözhSzt. *klinicum* a.) **J:** 1. 1816 'az orvostudomány szolgáltatásában álló intézmény | Heilanstalt für medizinische Ausbildung' # (Hübner: Lex. 233) (↑), 1891 'ua.' (Füredi: IdSz.); 2. 1865 'a beteg ágyánál folytatott orvosi oktatás | medizinische Ausbildung am Krankenbett' (Babos: KözhSzt. *klinicum* a.) (↑)

klinikus **A:** 1861 *klinikusainak* (PolitUjd. 1861. aug. 1.: 489); 1865 *klinikus* (Babos: KözhSzt. *klinicum* a.) **J:** 'klinikán működő orvos | Kliniker'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Klinik* 'szakorvosi intézet; klinikai gyakorlat'; ang. *clinic* 'klinika; klinikai előadás'; fr. *clinique* 'klinika; klinikai gyakorlat'; stb.; – vö. még lat. *clinice* 'a beteg ágyánál folytatott orvoslás', (h.) *clinica* 'gyakorlati orvostudomány' [< gör. *κλινική* (*téchvñ*) 'a beteg ágyánál folytatott orvoslás'] | ném. *Kliniker* 'klinikai orvos; kezdő orvos, orvostanhallgató, medikus'; ang. *clinician* 'klinikai orvos'; fr. *clinicien* 'ua.'; stb.; – vö. még lat. *clinicus* 'ágyban fekvő beteg; az ilyen beteget gyógyító orvos' [< gör. *κλινικός* 'ua.']. A görög szavak a gör. *κλίνω* 'hajlik, meghajlít, megdönt' szóra mennek vissza. (⇒△) A magyarba leginkább a németből kerültek át, latinosított végződéssel. (△) A latinból való közvetlen származtatásuk a magyar nyelvben való kései felbukkanásuk miatt téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kliens, klíma, létra*

klinikus → *klinika*

klisé **A**: 1880 *klisével* (NéptanítókL. 13/7: 157); 1891 *klisé* (Füredi: IdSz.) **J**: **1.** 1891 'képek sokszorosításához használatos fémlemez, nyomódúc | Klischee' (Füredi: IdSz.) (↑); **2.** 1932 'sablon, állandó minta; nyelvi klisé, frázis | Musterform; Phrase' (PHNyr. 151)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Klischee*; ang. *cliché*; fr. *cliché*; stb.: 'közhely, klisé'. A franciából terjedt el [< fr. *clicher* 'lemásol, utánzatot készít']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

klistély **Δ A**: 1558 *christerrel* (TörtTár 1908: 199); 1577 k. *Clýfterrel*, *Crýftelt*; *cristélyezzed* [sz.] (OrvK. 36, 33, 241); 1592/ *Klisztir* (NSz.); 1645 *cristély* (NySz.); 18. sz. első fele *Clýcsért* (MNY. 5: 380); 1766 *Kristély* (NSz.); 1795 k. *Kiristély'* (NSz.); 1796 *klisztirt* (NSz.); 1800 *Kristéjező* [sz.] (NSz.); 1846 *klistélylyel* (NSz.) **J**: **1.** 1558 'beöntés céljára használt eszköz | Klistierspritze' (TörtTár 1908: 199) (↑); **2.** 1577 k. 'beöntés | Darmeinlauf' (OrvK. 36, 33, 241) (↑)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. (h. tud.) *clyster* 'beöntés; beöntés céljára használt eszköz'; – vö. még ném. *Klistier*, (baj.-osztr.) *kristier* 'beöntés'. A latinba a gör. *κλυτήρ* 'ua.' [< gör. *κλύζω* 'leöblít, lemos, tisztít']. (≈) Megfelelői: fr. *clystère*; ol. *clistere*; stb.: 'beöntés'. (△) A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb. Egyes változatok elhasonulással, palatalizációval, ill. hangátvetéssel keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng.

klopter × **A**: 1725 *klofter* (MNY. 79: 504); 1793/ *kolopter* (NSz.); 1795/ *klafternyit* [sz.] (NSz.); 1882 *Klopter* (Nyr. 11: 476) **J**: **1.** 1725 'öl (hosszmértékegységként) | Klafter (als Längenmaß)' (MNY. 79: 504) (↑); **2.** 1793/ 'öl (hasábfa mértékegységeként) | Klafter (als Raummaß für Scheitholz)' (NSz.) (↑); **3.** 1893–1896 'mérőléc (föld mérésére); öl (föld mértékegységeként) | Meßstab (zum Feldmessen); Klafter (als Feldmaß)' (MTsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *klafter*, (h. baj.-osztr.) *klåftta*, – ném. *Klafter*: 'egy fajta hossz- és térfogatmérték' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *clyppan*; fríz (ófríz) *kleppa*: 'átkarol, megölel']. (≈) Megfelelői: szbhv. *klaftar*, *klafter*; szln. *klaftera*, *klafter*: 'öl (mint mértékegység)'. (△) A szó belseji *f* ~ *p* váltakozáshoz vö. →*ciprus*, →*dupla* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klub*

klór **A:** 1826 *chlor*-savanyas (HasznMul. 1826/20: 160); 1829 *chlor* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1831 *Chlórmeszes* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 303); 1895 *Klór* (PallasLex.); NYJ. *kormész* (ÚMTsz.) **J:** 'zöldessárga színű, szűrös szagú, légnemű elem | Chlor'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Chlor*; fr. *chlore*; ol. *cloro*; stb.: 'klór(gáz)'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *χλωρός* 'világoszöld; sárga']. A szót 1813-ban a kémia szakszavaként J. L. Gay-Lussac francia tudós hozta létre. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A (R.) *klorina* 'klór' (1815: Szökefalvi Nagy: KémEl.) az ang. *chlorine* 'ua.' szóra vezethető vissza. Magyarítási kísérlet: *halvány* 'ua.' (1865: Babos: KözhSzt. *chlor* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *zöld*

klott **A:** 1912 *Clot* (RévaiLex. 4: 566); 1924 *klott*-ruhája (NSz.); NYJ. *glott* (Csúry: SzamSz.) **J:** 'pamutból v. félgyapjúból készült, egyik oldalán fénylő, sűrű kelme | dichtes Atlasgewebe'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Cloth, Kloth* 'sűrű atlaszkötésű textília' [< ang. *cloth* 'kelme, kendő; rongy, foltdarab'; stb.]. (≈) Megfelelői: szb hv. *glot, klot*; cseh *glot, klot*; stb.: 'klott'. (△) A szó eleji g-hez vö. →*giccs*, →*gitt* stb.

📖 TESz.; EWUng.

klozett **A:** 1865 *closet* (*kloset*) (Babos: KözhSzt.); 1904 *klozet* (Radó: IdSz.); 1958 *klozettodban* (NSz.) **J:** 'árnyékszék, (vízöblítéses) vécé | Abtritt, Spülabort'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Klosett* 'árnyékszék (különösen a vízöblítéses)' [< ném. *Wasserklosett* 'vízöblítéses klozet', amely részfordítás a ang. *water-closet* 'ua.' szóból]. (≈) Megfelelői: fr. *closet*; szb hv. *klozet*; stb.: 'ua.'. (△) A köznyelvben meglehetősen elterjedt *klotyó* 'ua.' (1969: Zolnay–Gedényi) a *klozett* szóból keletkezett játszi szóalkotással.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klastrom, vécé*

klub **A:** 1790 *Klubb, Klubban* (NSz.); 1792 *Klúbok* (NSz.) **J:** 1. 1790 'társadalmi élet, szórakozás, sport stb. céljára való egyesülés, társaskör; ill. ennek épülete v. helyiségei | Verein, Klub; Vereinslokal, Klubhaus' (NSz.) (↑); 2. 1792 'politikai párt | politische Partei' (NSz.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Klub* 'egyesület'; ang. *club* 'ua.'; fr. *club* 'ua.'; politikai párt'; stb. Az angolból terjedt el [germán eredetű; vö. óész. germ. *klubba* 'bunkó, buzogány'; ném. *Klumpe* 'nagy darab, törmelék; tuskó, rönk'; stb.]. (△) A 'bunkó, buzogány' > '(férfiak) egyesület(e)' jelentésváltozás alapja az az angliai szokás, hogy a tagokat egy buzogány átadásával hívják meg találkozóra, gyűlésre. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) A 2. jelentés a franciából jöhetett létre.

📖 Nyr. 92: 456; TESz.; EWUng. • Vö. *galuska, glóbus, klopter, klumpa*

klumpa **A:** 1847 *klumpák* (Fényes: MagyLeír. 2: 57); 1880 *klumpa* (Nyr. 9: 378); NYJ. *krumpla* (ÚMTsz.); *kulumpa* (OrmSz.) **J:** 'facipő, fapapucs | Holzschuh, Holzpantoffel'

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szil.báns.) *klumpa* 'facipő, fapapucs' [< ném. (kor. úfn.) *klumpe* 'összegyűrt, összegöngyölt massa; nagy darab, törmelék; tuskó, rönk']. (≈) Megfelelői: holl. *klomp*; szb hv. (N.) *klompe* [többes szám]: 'facipő'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klub*

kobak **A:** 1340 ? *Kobak* [szn.] (MNy. 10: 83); 1354 ? *Kabak* [szn.] (TDK. 270: 42); 1723 *kobak* (NySz.); 1758 *kabakos* [sz.] (MNy. 75: 379) **J:** 1. 1723 'lopótök, ill. ennek terméséből készült edény | Flaschenkürbis; Kürbisflasche' (NySz.) (↑); 2. 1799/ 'vkinek a feje (megvető értelemben v. tréfásan) | Kopf (in verächtlichem Sinn od. scherzhaft)' (I.OK. 30: 261); 3. 1833/ 'kúszónövény nagy, gömbölyded termése | große, rundliche Frucht der Schlingpflanzen' (NSz.); 4. 1838 'kivájt fa | ausgehöhlter Baum' (Tsz.); 5. 1880 k. 'fököző | Haube' (NéprKözl. 16–7: 77)

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) CC. *qabaq*; oszm. *kabak*; tat. *qabaq*; stb.: 'tök' [? < török **qab* 'edény, tartály']. (△) Az átvétel ideje tisztázatlan. A szórványos első szótagi *a* > *o* hangváltozáshoz vö. →*oroszlán*, →*pogány* stb. A jelentések metaforikusan keletkeztek a valószínűleg eredeti 1. jelentés alapján. A 2. jelentéshez vö. még →*kókusz*.

📖 MNy. 3: 256; Kniezsa: SzJsz. 858; Doerfer: TE. 3: 413; TESz.; Ligeti: TörK. 115, 541; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

kobalt **A:** 1745 *kobalt* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1777–1783 *kobolt* (Szökefalvi Nagy: KémEl.); 1784 *Kobaldosföld* [sz.]; *Kobold*; *Kóboldvirág* (NSz.); 1786 *Kobáldértz* (NSz.) **J:** 'a nikkellel rokon, fehéres fényű fém | Kobalt'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kobalt* 'szürke, fényes fém' [az eredetéhez vö. →*kobold*]. A régi bányászok hiedelme alapján a kezdetben értéktelennek tartott kobalt becsempészését a koboldokra fogták, miután azok az értékes ezüstöt ellopták. (≈) Megfelelői: ang. *cobalt*; fr. *cobalt*; szbhv. *kobalt*; stb.: 'kobalt'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kobold*

kobold **Δ A:** 1792 *Coboldokat*, *Koboldokat* (Mindszenti: ReligHistLex. I: 496); 1835 *Kobold* (Kunoss: Gyal.) **J:** 'manó | Kobold'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kobold*; ang. *kobold*; fr. *kobold*; stb.: 'kobold, manó'. A németből terjedt el [? < germán **kubawalda* 'manó, kobold' vagy 'istálló-, házgondnok']. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kobalt*, *kugli*, *valpót*

kóbor¹ × **A:** 1480 ? *Kobor* [szn.] (OkI Sz.); 1604 *Kóbor*, *Koboroczka* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1816 *kabor* (Gyarmathi: Voc. *Kosolya* a.); 1833 *Kóber* (Dank. 558) **J:** 1. 1480 ? 'kosár | Korb' (OkI Sz.) (↑), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1763 'teher; tarisznya | Last; Felleisen' (NSz.); 3. 1795 k. 'kas, szekérfas | Wagenkorb' (NSz.); 4. 1861 'szekér- v. kocsierő, ekhó | Wagenplane' (MNysz. 6: 319); 5. 1916 'tűzhely sütője | Backröhre' (ÚMTsz.)

■ Német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kober* 'kosár, táská', (K. k.-ném.) *kober* 'ua.; vejsze, varsa', (R. szász Sz.) *kōber* 'hosszúkas etetőkosár', (szász E.) *kōbær* 'kocsierő' [indoeurópai eredetű; vö. ang. (N.) *kipe* 'fonott varsa; kosár'; svéd *kypa* 'kerek szalmaedény'; stb.]. (△) A 2. jelentés metonímia, a 3–5. jelentések metaforák az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng.

kóbor² → *kóborol*

kóborog → **kóborol**

kóborol [1] **A:** 1470 *coborlok* [sz.] (SermDom. 2: 659); 1553 *kobornac* (Tinódi: Cronica q3b); 1562 *kobollás* [?] [sz.] (NySz.); 1562 *elkoborol* (NySz.); 1789 *kóbarol* (NSz.); NYJ. *kóbol* (MTsz.) **J:** 1. 1470 'rabol, fosztogat | rauben, plündern' (SermDom. 2: 659) (↑); 2. 1585 ? 'csavarog, csatangol | herumstreichen' # (Cal. 298), 1755 'ua.' (NSz.)

kóbor² **A:** 1480 ? *Kobor* [SZN.] (Oklsz.); 1751 *kóbora* (Pais-Eml. 590) **J:** <FN> 1480 ? 'csatangoló, vándorló személy, csoport | Herumstreicher, Wanderer, Nomadenvolk' (Oklsz.) (↑), 1751 'ua.' (Pais-Eml. 590) (↑) | <MN> 1805 'csatangoló, vándorló | herumstreichend, herumwandernd' (Szily: NyÚSz.)

kóborog × [1] **A:** 1774 *koborgásomnak* [sz.] (NSz.); 1786 *koborog* (MNy. 65: 338); 1795 *kóborgó* [sz.] (NSz.); 1831 *Kóbolyog* (Kreszn.); NYJ. *góbolyog* (ÚMTsz.); *kóbolog* (MTsz.) **J:** 1. 1774 'kóborol, csatangol | herumstreichen' (NSz.) (↑); 2. 1808 'rabol, fosztogat | rauben, plündern' (Sándor I.: Toldalék)

■ A szócsalád alapja, a **kóborol** német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *koberen*, *koveren* 'elér, megszerez; megerősödik; keres, érez, érzékel <vadászkutya>; házárdírozik', (kor. úfn.) *kobern* 'ua.', (baj.-osztr.) *sich erköbern* 'megerősödik', (szil.) *kobern* 'összegyűjt magának; megszerez' stb. [valószínűleg a lat. *recuperare* 'visszanyer, visszakap' alapján]. ⊕ Az alakváltozatok az *rl* mássalhangzótorlódás feloldása és hasonulás által keletkeztek.

■ A **kóbor** elvonás. | ⊕ A *kóborol*-ból keletkezett.

■ A **kóborog** analógiás alakulat. | ⊕ Olyan szavak analógiájára keletkezett, mint a *dübbörög* (→*dübbög*), *háborog* (→*háborgat*) stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik játszi szóalkotásként: *kóbori* 'kószáló, csavargó' (1794: NSz.), 'kószálás, csavargás' (1861: MNyszet. 6: 336).

📖 MNy. 4: 34, 44: 82; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

koboz¹ [1] **A:** 1251/ ? *Chubzo* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1464 *Kobzow* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1528 *kobzoo* [sz.] (Oklsz.); 1549 *kobozny* [sz.] (LevT. 1: 57) **J:** 1. 1251/ ? 'fosztogat, rabol, zsákmányol | plündern, rauben' (Oklsz.) (↑), 1528 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. [ma *el~*] 1570 'birtokot, anyagi értéket' hatóságilag, ítélet alapján zár alá vesz; vkitől vmit elvesz | beschlagnahmen; jmdm etw wegnehmen' # (NySz.); 3. [*el~*] 1833 'hatóság sajtóterméket megsemmisítés céljából lefoglal | konfiszieren <Zeitungsausgaben, Bücher>' (NSz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó feltehetőleg a →*kopik* lehet; a szóvég -z gyakorító képzőnek tűnik. A *p > b* zöngésedéshez vö. →*terebély*, →*toborzék* stb. ⊕ Azzal is számolni lehet azonban, hogy az alapszó a →*kap* eredeti *kop* változata; ehhez a változathoz vö. →*kopó*, →*koppant* stb. ☞ A 3. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett. ⊖ Valószínűleg idetartozik: (N.) *kopoz* ~ *koboz* 'tépdes, szakít, hámoz, lenyúz stb.' (MTsz.). Esetleg még idetartozik: *koboz* 'jön-megy, keresgél, kutat, serénykedik, átkutat' (1791: NSz.).

📖 MNy. 49: 392; TESz.; EWUng. • Vö. *kap*, *kopik*

koboz² [4] **A:** 1193 ? *coboz* [HN.] (ÓMOlv. 59); 1326 *Kobzus* [sz.] [SZN.] (MNy. 63: 367); 1620 *koboznak* (NySz.); 1621 *Kobz* (Szenczi Molnár: Dict.); 1799 *kobzót* [*kobzó* □] (NSz.); 1818 *kobzu* [□] (NSz.); NYJ. *kubusz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1326 'lantszerű, régi magyar négy- v.

öthúrú pengetős hangszer | Art Laute' (MNY. 63: 367) (↑); **2.** 1795–1800/ 'a költészet jelképeként' | {als Sinnbild der Dichtung}' (NSz.) **Sz: kobzos** 1326 [SZN.] (MNY. 63: 367) (↑)

■ Török, valószínűleg kun jövevényszó. | (≡) Vö. ujj. *qopuz*; oszm. *kopuz*; tat. *qubiz*; stb.: 'egy fajta lant'. Vö. még CC. *qobuzči* 'lantos'. (≈) Megfelelői: mong. *guyur* 'húros hangszer'. Mint a török kultúrával kapcsolatos szó, egyes szomszédos nyelvekben is meghonosodott; vö. cser. (P.) *koβaz* 'doromb', (Ny.) *komāž* 'balalajka'; or. *κοβζα* 'lant' stb. (△) A szó belseji *b* az östörök *p* egy kun zöngés továbbfejlődésre utalhat; vö. →*csabak*, →*kobak*. A 2. jelentés metonímia. (△⇒) A magyarból: cseh (R.) *kobos* 'egy fajta húros hangszer'; le. (R.) *kobosa* 'cintányér'; rom. *cobză* 'lant' stb.

📖 MNY. 17: 22; Bárczi: Szók. 68; Doerfer: TE. 3: 536; TESz.; Ligeti: TörK. 91; EWUng.

kobra A: 1808 *kobrakígyó*t (NSz.); 1882 *Kobra* (MagyLex. 10: 424) **J:** 'egy fajta dél-ázsiai mérges kígyó' | *Kobra* (Naja)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kobra*; ang. *cobra*; fr. *cobra*; port. *cobra*; stb.: 'kobra'. A szó kiindulási nyelve a portugál [< port. *cobra capello*, *cobra de capello* 'ua.', tkp. 'kalapos kígyó']. A megnevezés alapja, hogy a kobra korongszerűen ki tudja szélesíteni teste fejéhez közeli részét, s így egy kalaphoz hasonlónvá válik. (△) A magyarba elsősorban a németből került át. A *kobrakígyó* 'ua.' (↑) összetétel tautologikus.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kápa*

koc → *kocog*

kóc A: 1588 meg *koczosul* [sz.] (NySz.); 1784 *Kótz* (Baróti Szabó: KisdédSz. 47); 1795 *koltz* (NSz.) **J:** **1.** 1588 'csepű' | Werg' (NySz.) (↑); **2.** 1794 'összekuszált haj, szörzet' | zerzaustes Haar, zottige Behaarung' (NSz.); **3.** 1960 'a kukoricacső végéből kicsüngő bibeszálak, kukoricahaj, bajusz' | fadenförmige Griffel, die an der Spitze des Maiskolbens aus den Hüllblättern hervortreten' (Balassa I.: Kukorica 100) **Sz: ~os** 1588 [sz.] (NySz.) (↑) | **~ol** [főleg össze~] 1792 öszve-*kótzolt* (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.R.) *kûk*, *kûki* [többes szám] 'kóc, csepű, hulladék'; szlk. *klk*, *klky* [többes szám] 'fonál, cérna, pehely, pihe; többes számban kóc, csepű, hulladék'; or. *κлок* 'kis kéve, nyaláb <haj, szőr, gyapjú, széna, fű stb.>; rongy, foltdarab, cafat, darabka'; stb. [ismeretlen eredetű]. Vö. még blg. *κλχυιца* [többes szám] 'kóc, csepű, hulladék'; szbhv. *kučina*, *kučine* [többes szám] 'kóc, csepű, hulladék'; stb. (△) A magyarba átkerült alak **kl̥ci* [többes szám] 'ua.'. Az átvétel még a tövégi magánhangzó lekopása előtt megtörtént. A *kóc* alak valószínűleg hangátvetéssel keletkezett a szó belseji *l* kiesésével és pótlónyúlással. A *koltz* változat visszafejlődés eredménye. A 2., 3. jelentés metafora.

📖 Nytud. 3: 277; Kniezsa: SzlJsz. 270; TESz.; EWUng. • Vö. *kóceráj*

koca A: 1367 ? *Kochamachara* [HN.] (OkISz.); 1577 ? *Kocza* [SZN.] (OkISz.); 1671 *kozta* (MNY. 80: 250) **J:** <FN> **1.** 1367 ? 'nösténydisznó' | Mutterschwein, Sau' # (OkISz.) (↑), 1671 'ua.' (MNY. 80: 250) (↑); **2.** 1763 'árva; talált gyermek' | Waise; Findling' (NSz.); **3.** 1804 'házasságon kívül született gyerek' | uneheliches Kind, Bastard' (NSz.); **4.** 1838 'árva fiatal állat' | mutterloses junges Tier' (Tsz.) | <MN> **1.** 1708/ 'nöstény <disznó>' | weiblich <Schwein>' (NSz.); **2.** 1774 'árva' | verwaist, mutterlos' (NSz.); **3.** 1806 'ügyetlen' | ungeschickt' (NSz.); **4.** 1838 'házasságon kívül született <gyermek>' | unehelich <Kind>' (Tsz.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ☐ A (N.) *koc* '«disznóhívogató szó»' (vö. →*kuncog*) szóból kicsinyítő képzővel, vagy a *koc* (→*kocog*) szóból *-a* folyamatos melléknévi igenévképzővel (vö. →*csusza*, →*hulla* stb.). Az alapszó mindkét esetben a tele szájjal való csámcsogást utánozza. Ha a *koca* szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. Hasonló, onomatopoetikus szavak: fr. *coche* 'anyadisznó, koca', *cochon* 'disznó'; szln. (N.) *kôce* 'malac' stb. A főnévi 1. jelentés jelentésszűküléssel keletkezhetett a feltehetőleg eredeti 'disznó' jelentésből. A főnévi 3. jelentés valószínűleg metonímia; bizonyosan arra megy vissza, hogy az 1. jelentés pejoratív értelemben a házasságon kívül született gyermek anyjára vonatkozott; a hasonló hangzású ném. (R.) *kotze* 'szajha' hatásával is lehet számolni. A főnévi 2., 4. jelentés a melléknévi 2. jelentés valamint talán a melléknévi 3. jelentés a főnévi 3. jelentésből magyarázható, bár az utolsó (vö. még →*kocavadász*) a disznó nehézkes mozgása alapján is létrejöhetett. Az 1., 4. melléknévi jelentés jelzői használatban a főnévi 1., ill. 3. jelentést tükrözi vissza. ☐ A (R.) *koca* 'egy fajta játék kövecskével' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel a *koc* (→*kocog*) szóból. ☐ Részben ide, részben a →*co*-hoz tartozik: *coca* 'disznó; malac' (1831: Kreszn.); leginkább a gyermeknyelvben él.

☐ TESz., *coca* a. is; EWUng. • Vö. *kocavadász*, *kocog*, *kuncog*, *kutya*, *paca*

kocavadász **A:** 1854 *koczavadász* (BpViszhang 1854. okt. 1.: 677) **J:** 'kezdő, ügyetlen vadász | Sonntagsjäger'

■ Összetett szó. | ☐ A →*koca* 'ügyetlen' + *vadász* (→*vad*) jelzős alárendelő összetétele. A →*koca* az 'ügyetlen, alkalmatlan, képtelen' jelentéssel más összetételekben is előfordul; vö. *kocaagarász* 'ügyetlen kutyavezető «a hajtóvadászathoz»' (1860: NSz.); *kocaszónok* 'rossz, alkalmatlan szónok' (1889: NSz.) stb. A hasonló, megvetendő értelemben használt állatnévhez vö. →*barom*, →*liba*, →*tehén* stb.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *koca*, *vad*

koccant → *kocog*

koccint → *kocog*

kóceráj **A:** 1930 *kócerájból* (Munkás 1928. márc. 10.: 15); 1930 *keceráj* (Zolnay–Gedényi) **J:** 'szegényes, elhanyagolt üzlet, vendéglő, műhely, üzem | Krambude, Ramschlade; armselige Werkstatt'

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó. | ☐ A →*kóc*-ból olyan német jövevényszók alapján, mint a *krájzleráj* (→*krájzler*), *kupleráj* (→*kupler*) stb. kikövetkeztetett *-eráj* végződés. 2. Jiddis jövevényszó. | ☐ Magyar képzéssel; vö. jidd. *chozer* 'udvar, tanya, gazdaság' [< héber *châzêr* 'ua.']. Vö. még ném. (argó) *chozer* 'udvar, tanya, gazdaság, földek'. ■ ☐ Az itt névszóképzőként működő végződést ugyancsak az említett német jövevényszavakból következtették ki. A *keceráj* változat hangalakja a *speceráj* 'zsibárusbolt' (1909: Toldy G.: Varázsröntő 527) hatására jöhetett létre.

☐ NytudÉrt. 71: 37; TESz.; EWUng. • Vö. *kóc*

kócipor **A:** 1613 *kócipór* [ʔʃ] (NySz.); 1621 *Kocipor* (Szenczi Molnár: Dict.); 1753 *kotzipórnak* (NSz.); 1858 k. *kóczifer* (ItK. 6: 418); 1882 e. *kócipor* (ÉrtSz.); NYJ. *kócipër* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1613 'faragatlan, otromba; semmirekellő, haszontalan | ungeschlacht, derb; nichtsnutzig' (NySz.) (↑) | <FN> 1624 'durva fráter; semmirekellő alak | Rohling; Nichtsnutz' (NySz.)

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv ismeretlen. | ⊕ A hangalak alapján bizonyosan átvételről van szó, megfelelője azonban egyik nyelvből sem kimutatható.

📖 TESz.; EWUng.

kocka **A:** 1544 *kockat* (Oklsz.); NYJ. *kuszka* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1544 'szerencsejátékban használatos kis tárgy, amelynek hat oldala sorban 1–6 ponttal van megjelölve, dobókocka | Würfel zum Glücksspiel' # (Oklsz.) (↑); 2. 1560 k. 'kockajáték | Würfelspiel' (GyöngySzt. 930.); 3. 1708 'hat egybevágó négyzet által határolt szabályos mértani test | Kubus, Würfel' # (Pápai Páriz: Dict. *Cūbus* a.); 4. 1795 'négyzet v. hozzá hasonló négyszög (különbéle játékokban is) | Quadrat od. ähnl. Viereck; Feld (in versch. Spielen)' # (NSz.) **Sz:** ~s 1585 'kockajátékos | Würfler' (Cal. 51); 1664 'kockákra osztott felületű | gewürfelt, kariert' (Lippay: PosoniK. 1: 42) | ~z(ik) 1677 *kockáztatása* [sz.] 'dobókockával játékot játszik | knobeln, würfeln' (Nyr. 42: 16) | ~ztat 1677 [sz.] 'veszélyeztet | riskieren' (Nyr. 42: 16) | ~zat 1777 *kotzkázatnak* 'harmadik hatvány, köb | dritte Potenz' (Szily: NyÚSz.); 1836 'a veszély lehetősége | Risiko' (Kunoss: Gyal. *Riziko* a.)

■ Nyugati szláv, valószínűleg cseh jövevényszó. | ⊕ Cseh *kostka* 'kocka <a kockázáshoz, mint mértani test, mint szövetmintához stb.>', (R.) 'csontocska' (N.) 'csonthéjas gyümölcs magja', *kůstka* 'kis csontok, halszáлка'; – szlk. *kocka* 'kocka <mértani test, minta, játékkocka stb.>', *kōstka* 'csontocska; mag', (Ny.) *kostka* 'kocka; mag <csonthéjas gyümölcse>'; le. *kostka* 'csontocska; kocka a kockajátékhoz; boka; stb.' [< szláv **kostb* 'csont']. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. A 'játékkocka' jelentés alapja, hogy a kockázáshoz főleg kicsi csontokat használtak; vö. gör. *ἀσπράγαλος* 'csigolya, ugrócsont; kocka a kockajátékhoz'; ném. *Knöchel* 'kiugró csont az ujjizületen és bokán', (N.R.) 'játékkocka'; stb. ⊕ A szót az 1. jelentésben a katonák és a felső-magyarországi városok népessége közvetítette a magyarba. A *kocka* alak a szó belseji *t* kiesésével és affrikálódással keletkezett; az utóbbihoz vö. →*barack*, →*palack*. A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés tudatos szakszóalkotás eredménye az 1. jelentés alapján. ⊕ Valószínűleg a magyarból: szbhv. *kocka* 'kocka <geometriai; játékkocka; anyagminta; szerencsejáték stb.>'; szln. *kocka* 'kocka <geometriai; játékkocka>'; rom. *coțcă* 'ua.; szélhámosság, család'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 271; NytudÉrt. 50: 25; TESz.; EWUng.

kocódik → *kocog*

kocog **A:** 1508 *kocog* (DöbrK. 200); 1566 *koszszogásra* [sz.] (Heltai: Fab. 117); 1736 *koszognak* (MonÍrók. 11: 318); 1776 *katzagtattyák* (NSz.) **J:** 1. 1508 'fogait összeütögeti; vacog | mit den Zähnen klappern; vor Kälte schnattern' (DöbrK. 200) (↑); 2. 1566 'nehezen jár | schwerfällig gehen' (Heltai: Fab. 117) (↑); 3. 1620 'megy, halad, üget | trotten, traben' # (MonTME. 3: 233); 4. 1763 'kopog, kopogtat | (an)klopfen' (NSz.); 5. 1784 'csetlik-botlik; csoszog | herumstolpern; latschen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 42)

koc Δ **A:** 1554 ? *Kocho* [sz.] [szn.] (EWUng.), de vö. →*koca*; 1609 *Koczjuk* meg (NySz.); 1616 meg *kocczák* (NySz.); 1664 meg *koczottac* (NySz.) **J:** [főleg meg~] 'üt, koppint | klopfen,

anschlagen'

kocogat × **A**: 1585 *kócogatom* (Cal. 335); 1597 *Kotzogattyác* vala [t-j] (NySz.) **J**: 1. 1585 'ütöget | klopfen' (Cal. 335) (↑); 2. 1597 'csattogtat; zörget | knallen lassen; klappern lassen' (NySz.) (↑); 3. 1763 'kopog, kopogtat | (an)klopfen' (NSz.)

kocódik × **A**: 1629 *kotzódna* (NySz.); 1669 *kotzodic* [▽] (NySz.); 1750 öszvö *koszodván* [sz.] (MNY. 70: 475) **J**: 1. 1629 'perlekedik, veszekedik | zanken' (NySz.) (↑); 2. 1802 'ütődik, koccan | anstoßen (intrans.)' (NSz.)

koccant **A**: 1636 *meg-kotzantya* [t-j] (NySz.); 1808 *Kotztzantani* [sz.] (Sándor I.: Toldalék *Koppantani* a.) **J**: 1. 1636 'koppint, koppant | einmal klopfen, anstoßen' (NySz.) (↑); 2. 1808 'koccint, poharát összeüti | die Gläser zusammenstoßen' (NSz.); 3. 1839 'kopog, kopogtat | (an)klopfen' (NSz.)

koccan **A**: 1644–1671/ *kocczanását* [sz.] (NySz.) **J**: 1. 1644–1671/ 'nem nagyon éles, csengő v. kongó hangot ad | knacken, knallen, anprallen' # (NySz.) (↑); 2. [össze~] 1821/ 'összezördül | sich überwerfen, mit jmdm zusammenkrachen' (NSz.)

koccint **A**: 1784 *kotzintással* [sz.]; *kotztzintás* [sz.] (NSz.) **J**: 1. 1784 'egyszeri könnyű ütést tesz | einmal leicht klopfen, anstoßen' (NSz.) (↑); 2. 1824 'kopog, kopogtat | (an)-klopfen' (NSz.); 3. 1844 'poharát összeüti | die Gläser zusammenstoßen' # (NSz.)

kocol × **A**: 1800/ *kotzolja* (NSz.) **J**: 'kopogtat | (an)klopfen'

■ A szócsalád alapja, a **koc** onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*kecél* tövével. Igen régi mivoltát töige jellege, az igeképző hiánya bizonyítja.

■ A szócsalád többi tagja a **koc** származéka. | ⊕ Különféle igeképzőkkel alakultak ki. A *kocog* mozgással összefüggő jelentései metonimikusan keletkeztek. A *kocódik* 1. jelentéséhez, valamint a *koccan* 2. jelentéséhez vö. →*zördül*.

📖 Horger: NytAl. 35; MNY. 61: 308; TESz.; EWUng. • Vö. *kecél*, *koca*, *kutya*

kocogat → *kocog*

kocol → *kocog*

kócsag **A**: 1469 *Koczag* [szN.] (Oklsz.); 1528 *koochagh* (Oklsz.); 1576 *kocág* tolat (MNY. 69: 109); 1626 *kócsog*-toll (KárOk. 4: 220); 1670 k. *kolcsok* Tol (MNY. 80: 250); 1805 *Kótyagoknak* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *kócsag* (MTsz. *kócsag* a.) **J**: 1. 1469 ? 'a gémekek rendjébe tartozó, tiszta fehér tollazatú vízi madár | Silberreiher (Egretta alba; Egretta garzetta)' # (Oklsz.) (↑), 1528 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1657–1658 'kócsagtoll {sisak, kalap stb. díszeként} | Reiherbusch' (MonTME. 1: 231)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés metonímia. ⊕ Nem tartozik ide: (N.) *kócsag* 'négy fogantyús faláda ruhák tárolására' (MTsz. 2. *kócsag* a.), ami valószínűleg a szbhv. *kovčeg* 'láda, faragott ruhásláda, dobozka; koporsó; kis bárka, csónak' alapján jött létre.

📖 NyK. 36: 478; TESz.; NytudÉrt. 105: 44; EWUng.

kocsány **A**: 1642 *kocsánokat* [✂] (MNY. 53: 193); 1709 *kocsány* (MNY. 53: 193); 1792 *buza-katsány* (Baróti Szabó: KisdedSz. 249); 1807 *tsokánnya* [n-j ~ ny-j] (NSz.); 1813 *kocson*

(Kreszn.); 1832 *Koczon* (TudGyűjt. 3: 76); 1852 *kócsán* (NSz.) **J: 1.** 1642 'sem mire sem használható személy, tárgy | zu nichts brauchbare Person, Sache' (MNY. 53: 193) (↑); **2.** 1709 'a kukoricacső lemorzsolts csutkája | abgekörnter Maiskolben' (MNY. 53: 193) (↑); **3.** 1774 'a virág, gyümölcs v. levél szára | Blüte-, Frucht- od. Blattstiel, Stengel' (Balassa I.: Kukorica 107); **4.** 1799 'káposztatorzsa; káposztafej | Kohlstrunk; Kohlkopf' (NSz.); **5.** [agy~] 1828 'a középső agy alsó részén helyet foglaló két rostköteg egyike | Großhirnstiel, Gehirnschenkel' (NSz.); **6.** 1890 u. 'a kukorica töve | Stützwurzel des Maises' (ÚMTsz.); **7.** 1900 'a kukorica szára | Maisstengel' (ÚMTsz.); **8.** 1910 'a gyümölcs csutkája | Kernhaus, Butzen' (ÚMTsz.)

■ Vándorszó. | ☹ Újgör. *κοτσάνι τσοκάνα* 'magház, szár, torzsa, kocsány'; rom. *cocœan* 'kukoricaszár; szár, kocsány, torzsa', (N.R.) *ciocân* 'kukoricacső, kukoricaszár'; blg. *kočan* 'ua.; szár, kocsány, (káposzta)torzsa', (N.) *čókan* 'lemorzsolts kukoricacső'; szbhv. *kočanj* 'ua.; káposztatorzsa; kukoricacső', *čekanj* 'ua.'; oszm. *kočan* 'szár, torzsa <saláta, káposzta stb.>; kukoricacső'; stb. A szavak eredete és egymáshoz való viszonya bizonytalan. Vö. még csag. *qočan* 'szár, kocsány'; tat. (Kaz.) *qočan* 'torzsa' stb. ☹ A magyarba különböző balkáni nyelvekből került. A kukoricatermesztésre vonatkozó jelentések főleg a románból származnak. A *csokány* változat átvétel is lehet, de keletkezhetett a magyarban is hangátvétellel. Az 5. jelentés metafora a 3. jelentés alapján.

☞ MNY. 3: 256, 45: 78; Nyr. 86: 209; Balassa I.: Kukorica 107; TESz.; Ligeti: TörK. 308; EWUng.

kocsi A: 1495 *Kochy, kwchy, cochy* (Neumann: Registrum 1328., 1796., 3009.) **J: 1.** 1495 'könnyű, gyors járású személyszállító lófogat, hintó | Kutsche' # (Neumann: Registrum 1328., 1796., 3009.) (↑); **2.** 1544 'lővontatású teherszállító jármű | Fuhrwerk' # (Oklsz. *konyha-kocsi* a.); **3.** 1835 'keréken gördülő, kézi v. gépi erővel mozgó kisebb szállítóeszköz | Karren' (Kunoss: Szóf. *Targoncza* a.); **4.** 1847 'sínen gördülő közjármű; közjárműszerelvénynek egy eleme | Schienenfahrzeug; Waggon' # (NSz.); **5.** 1924/ 'autó | Kraftwagen' # (NSz.); **6.** 1942 'gépek kerekeken mozgó alkatrésze | Schlitten, Wagen (Maschinenteil)' (Kelemen B.: MNMSz.) **Sz: ~s** 1524 *kochysoknak* 'befogott lovakat hajtó személy | Kutscher' (Oklsz.) | **~zik** 1597 *Kochizasth* [sz.] (Oklsz.) | **~kázik** 1771 *kotsikázna* (NySz.) – De vö. 1533 *Koczy sekar* [o: *seker*] 'Kocs községből származó szállítóeszköz | Kutsche aus dem Dorf Kocs' (Murm. 1991.)

■ Belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | **1.** Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☹ Főnevesülés a *kocsi* 'Kocs helységből származó' melléknévből; vö. 1493 *kochiensibus* [lat. *-ensibus* végződés] (MNY. 61: 487); vö. még 1487 *Caretta da Cozj* 'kocsi kocsi' (RÉtH. 3: 53). A *kocsi* melléknév a *Kocs* helynévből keletkezett *-i* melléknévképzővel; ez eredetileg a Kocsban előállított szekerekre vonatkozott. A helynévhez vö. ? [1237–1240] *Ruch* [o: *Kuch*] (Györffy: ÁMTF. 3: 426); 1248/ *Cochy* (Györffy: ÁMTF. 3: 108). **2.** Szószerkezet jelzőjének önállósulása. | ☹ A *kocsi szekér* (↑) szószerkezet jelzőjének önállósulása. ☐ ☹ Kocs egy Komárom vármegyében levő község neve, amely a 15–16. században a gyorsabb járművek gyártásának helye volt. A község fontos szerepet játszott a Buda és Bécs közötti személy- és áruszállításban. ☹☞ A magyar szó nemzetközileg is elterjedt; vö. ném. *Kutsche*; ang. *coach*; fr. *coche*; ol. *cocchio*; szbhv. *kočija*; oszm. *koçu*; stb.: 'kocsi'.

☞ RÉtH. 3: 51; Tarr: Kocsi 199; TESz.; EWUng. • Vö. *gépkocsi, stráfkocsi, szekér*

kocsmá A: 1405 k. *corchomas* [sz.] (SchlSzej. 2086.); 1533 *Korcзма* (Murm. 1778.); 1670 *korcsema* árultatást [?♣] (Oklsz.); 1702 *koczmaert* (MNYj. 5: 164); 1737 *Kótsmábúl* (MNYj. 5: 164); NYJ. *korcima* (MTsz.) **J: 'italbolt, csapszék | Schenke, Kneipe' # Sz: ~s** 1405 k. 'csapos | Schenkewirt' (SchlSzej. 2086.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *krčma* 'csapszék, kocsmá'; szln. *krčma* 'ua.'; szlk. *krčma* 'ua.'; or. (R.) *кочма* 'ua., vendégfogadó; alkoholos ital'; stb. [ismeretlen eredetű]. (△) Az átvétel nyelv feltehetőleg ugyanaz mint a →*kocsmáros* szónál. A hangtanához vö. →*görcs* ~ *göcs* és →*kalmár* ~ *kalamár*. (⊖) A *kricsmi* 'kocsmá <az argóban>' (1908/: Zolnay–Gedényi) külön átvétel a szlovákból; a szlovák szótveget az argóban gyakori *-i* kicsinyítő képző pótolta.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 280; TESz.; EWUng. • Vö. *kocsmáros*

kocsmár → *kocsmáros*

kocsmáros A: 1389 *Korchmarus* [SZN.]; *Kurchmarus* [SZN.] (ZsigmOkl. 107, 106); 1449 *Kochmaros* [SZN.] (OklSz.); 1492 *Korchomaros* [SZN.] (OklSz.); 1527 *korchomarofofnak* (ÉrdyK. 339); 1587 *kochmaarofofnak* (MNY. 62: 109); 1703 *koczmarosa* (MNYj. 5: 164) J: 'vendéglős | Gastwirt, Schenkwirt' #

kocsmár Δ A: 1560 k. *korchomarkodom* [sz.] (GyöngySzt. 4205.); 1856 *kocsmárné* (NSz.) J: 'vendéglős, kocsmáros | Schenkwirt'

■ Szláv jövevényszó, részben magyar képzéssel. | (≡) Szbhv. *krčmar*; szln. *krčmar*; szlk. *krčmár*; or. (R.) *кочмáрь*; stb.: 'kocsmáros, csapláros' [< szláv **krčma* 'csapszék, kocsmá', az eredetéhez vö. →*kocsmá*]. (△) A régi szn. szóföldrajza átvétel nyelvként a szerbhorvátot vagy a szlovént feltételezi. A *kocsmár* és *kocsmáros* valószínűleg párhuzamosan átvett alakok: a *kocsmáros* végződése az *-s* névszóképzős magyar foglalkozásnevek rendszerébe való beilleszkedést szolgálja; vö. *esztergályos* (→*esztergár*), →*mészáros* stb. A *kocsmár* szó csaknem kizárólag származékszavakban és összetételekben található meg (emellett ezek részben másodlagosan, a *kocsmáros* alapján keletkeztek).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 280; TESz.; EWUng. • Vö. *kocsmá*

kocsonya A: 1544 *kosoňnaban* (OklSz.); 1545 *koczoňňanak* (OklSz.); 1549 *kosonna* (MNY. 53: 192); 1574 *kochonyaul* (MNY. 53: 193); 1800 *kacsonya* (NSz.); 1808 *kotsona* (NSz.); NYJ. *csokonya* (ÚMTsz.) J: 1. 1544 'enyvanyagban dús állati részekből főzött, rezgő, puha tömeggé merevedett étel | Sültze' # (OklSz.) (↑); 2. 1762 'kolloiddá dermedt oldat | Gallert' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Inkább a szó belseji *s*-t tartalmazó változatok az elsődlegesek; a szó belseji *cs* affrikálódással keletkezhetett.

📖 Nyr. 86: 209; TESz.; EWUng.

kocsorba × A: 1878 *kocsórba* (PetőfiTL. 1878. okt. 27.: 265); 1883 *kocsorvát* (Nyr. 12: 524); 1885 *kocsorba* (Nyr. 14: 428) J: 'szénvonó | Kohlenkrücke'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cociorvă*, [végartikulussal] *cociorva*, (N.) *cociorbă* 'salakkaparó, szénvonó' [esetleg szláv eredetű; vö. le. *kociuba*, (R.) *koczarga*; ukr. (Kárp.) *коцєрзá, коцáпзá*; stb.: 'ua.']. (△) A szótvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*. A keleti magyar nyelvjárásterületeken él.

📖 Tamás L.: UEIR. 247; TESz.; EWUng.

kocsord × A: 1270 ? *Kachurdhyda* [HN.] (Mező–Németh: SzSzHn. 80.); 1272 ? *Kuchard* [HN.] (Fejér: CD. 5/1: 265); 1276 *Kochord* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 12: 184); 1577 k. *Kochjördot*

(OrvK. 35) **J:** 'többnyire kórós növény, amelynek kényszagú gyökere van; disznókömény | Haarstrang <Bot> (Peucedanum)'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Ma már csak növénytani szakszóként él, ill. a *kocsordfű* 'kocsord, kígyókapor' (ÚMTsz.) összetételben.

📖 TESz.; EWUng.

kodácsol × **A:** 1585 *kodatsolni* [sz.] (Cal. 808); 1598 *kodatzol* (Baranyai Decsi: Adag. 176); 1761 *Kodátsal* (NSz.); 1790 *koldátsol* (NSz.); 1838 *kotácsol* (Tsz. Karál a.); 1839 *kadácsol* (NSz.) **J:** 1. 1585 'kotkodácsol | gackern, gacksen <Huhn>' (Cal. 808) (↑); 2. 17. sz. 'csörög <a szarka> | rufen, schwatzen <Elster>' (Thaly: VÉ. 2: 171); 3. 1761 'lármázik, fecseg | lärmen, schwatzen' (NSz.) (↑)

kotkodácsol **A:** 1713 *kotkodatsol* (Kis-Viczay: Sel. 44); 1774 *katkadátsol* (NSz.); 1788 *kotkotátsolo* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1713 'tyúk' sajátos, rá jellemző hangon szól | gackern, gacksen <Huhn>' # (Kis-Viczay: Sel. 44) (↑); 2. 1807 'lármázik, fecseg | lärmen, schwatzen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A szótő, amely a *kotkodácsol* kifejezésben tkp. kettős alakban van jelen, összefügg a →*kotlik* szóval és a →*kotyog* szócsaláddal. A végződés gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: cseh *kdákati*; ukr. *кyðkyðakamu*; stb.: 'gágog, fecseg, locsog, kotkodácsol <tyúk>'. ⊖ Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: *kotkodál* 'ua.' (1851: Erdélyi: Közm. 399); *kodál* 'ua.' (1877: NSz.). Szintén ugyanebből a töből: *kota* 'tyúkhívogató szó' (1794: NSz.). ⊖ Tisztázatlan idetartozású: 1576 *Kotha* [SZN.] (MSzA. 27: 11). ⊖ A *kotkodács* (Kassai: Gyökerésző 3: 181) a *kotkodácsol*-ból jött létre elvonással.

📖 TESz. *kotkodácsol* a.; EWUng. • Vö. *kotlik*, *kotyog*

kódex **A:** 1559 *Codexet* (Székely I.: Krón. 125b); 1806/ *Códexe* (NSz.); 1862/ *kódexét* (NSz.) **J:** 1. 1559 'törvénykönyv; szabálykönyv | Gesetzbuch; Regelbuch' (Székely I.: Krón. 125b) (↑); 2. 1806/ 'rég, kézzel írt könyv | altes handgeschriebenes Buch' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *codex*, *caudex* 'fatörzs, tuskó, rönk, kaloda; írótláblákhöz felhasított fa', (h.) 'írótlábla; szentírás; törvénykönyv' [< lat. *cudere* 'ver, üt, csap; elkészít']. ⊖ Megfelelői: ném. *Kodex*; ol. *codice*; stb.: 'kódex'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *exkuzál*, *hevér*

kódorog [1] **A:** 1632 *kúdorgo* [sz.] (NySz.); 1647 *kudorgonak* (NySz.); 1780 *kódorog* (NSz.); 1791 *kodorgásra* [sz.] (NSz.); 1802 *kótorog* (NSz.) **J:** 'tévelyeg; kószál | herumirren; herum-schweifen'

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö eredetéhez vö. →*koldul*. A végződés -*rog* gyakorító képző; vö. →*kujtorog*. A szó belseji *l* kieséséhez vö. →*kósza*. A jelentésfejlődéshez vö. →*csavarog*, *tekereg* (→*teker*) stb.

📖 MNy. 60: 46; TESz.; EWUng. • Vö. *koldul*, *kósza*

kofa **A:** 1531 k. *kofanac* (MKsz. 1984: 230); 1739 *koffa* (NSz.); 1882 *Kufa* (NSz.) **J:** 1. 1531 k. 'öregasszony, banya; javasasszony | alte Frau, Vettel; Kräuterfrau, Quacksalberin' (MKsz. 1984: 230) (↑); 2. 1754 'piaci árus <legtöbbnyire nő> | Marktfrau, Hökerin' # (NSz.); 3. 1763 'sokat fecsegő nő v. kislány | geschwätziges Weib od. Mädchen' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Esetleg jövevényszó lehet, bár minden eddigi magyarázatnak hangtani vagy jelentéstani nehézségei vannak.

📖 TESz.; EWUng.

koffer A: 1757 *Kufer* Láda (MNy. 80: 250); 1768 *kuffer* Ládán (MNy. 70: 478); 1787 *Koffer* (NSz.); 1808 *Kupfer* (MNy. 70: 478); NYJ. *kuffër* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1757 'útiláda; bőrönd | Reisekiste; Koffer' (MNy. 80: 250) (↑); 2. 1913 'katonaláda | Soldatenkiste' (ÚMTsz.); 3. 1917 'ülep, far | Gesäß' (ÚMTsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Koffer* 'bőrönd', (N.R.) *kopfer*, *kuffer* 'láda, utiláda' [< holl. (kholl.) *coffer* 'bőrönd, koffer']. Forrása: gör. *κόφινος* 'fűzfakosár <kertészé>'. (≈) Megfelelői: fr. *coffre* 'láda; bőrönd, koffer'; szbhv. *kofer*, *kufer* 'bőrönd, koffer'; stb. (⊕) A 3. jelentéshez esetleg vö. ném. (argó) *koffer* 'a női nemi szerv külső része'.

📖 TESz.; EWUng.

kófic × A: 1784 *kófitz* (Baróti Szabó: KisdedSz. 44) **J:** 1. 1784 'pépes kása | pampiger Brei; wässeriges Essen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 44) (↑); 2. [csak jelzői használatban] 1788 'hitvány, haszontalan | Schmarren, Bagatelle' (Gáldi: Szótir. 206); 3. 1844 'hitvány, haszontalan ember | Nichtsnutz' (NSz.); 4. 1879 'kovász | Sauerteig' (Nyr. 8: 234)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Összefüggése a →*fickó*¹, és →*fickó*² szavakkal tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng.

koh Δ A: 1395 k. *koh* (BesztSzj. 521.); 1538 *kohh* (Pesti: Nomenclatura M4); 1552 *Nagyhko* [HN.] (Suciu: DicTr. 2: 238); 1763 *Kóh* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'fémeknek ércekből való kinyerésére szolgáló kemence, kohó | Hochofen' (BesztSzj. 521.) (↑); 2. 1538 'tűzhely | Feuerstätte' (Pesti: Nomenclatura M4) (↑); 3. 1693 'kovácstűzhely; ötvös- v. kovácsműhely | Schmiedefeuer; Werkstatt des (Gold)schmiedes' (Gyöngyösi: ÖK. 2: 75) **Sz:** ~**ász** 1832 *Kohászra* (TudGyűjt. 16/9: 25)

kohó A: 1582 ? *kohokban* (NySz.); 1666 *kochójába* [?] (NySz.); 1792 *kohó* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1802 *kohú* (NSz.); 1818 *kuhu* (NSz.); 1884 *koha* [□] (Nyr. 13: 309) **J:** 1. 1582 ? 'fémeknek ércekből való kinyerésére szolgáló kemence | Hochofen' # (NySz.) (↑), 1666 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1818 'kovácstűzhely; kovácsműhely | Schmiedefeuer; Schmiede' (NSz.) (↑); 3. 1872 'a tűzhely sütője | Backröhre' (Nyr. 1: 280)

■ A szócsalád kiinduló eleme, a **koh** valószínűleg német (f.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.f.-ném.) *kuche* 'konyha', (kor. úfn. h.) *choch* 'kovácsműhely; vaskohó', – ném. *Küche* 'ua.', (R.) 'pénzverde; az üst alatti tűzhely <gyapjúfestésnél>' [< lat. (vulg.) *cocina* 'konyha']. (⊕) Német származtatása jelentéstani nehézségek miatt bizonytalan: kérdéses, hogy a fentebb idézett hazai korai újfelnémet adat valóban német szó-e. (⌘) A *kohász* nyelvújítási származékszó.

■ A **kohó** elvonás eredménye lehet. | (⊕) A bizonytalanságot az okozza, hogy első adata a *koh*-hoz is tartozhatott: ebben az esetben a *koh* egyes toldalékolt alakjaiból való elvonással számolhatunk. Ugyanígy szóba jöhet elvonás a →*kohol*-ból is. A 3. jelentés metonímia. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *coh* 'kunyhó, viskó; a kovácsműhely tűzhelye'.

📖 Nyr. 29: 418; TESz. *kohó* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *fánk*, *keksz*, *kohol*, *kukrejt*, *kulináris*

kohó → *koh*

kohol **A:** 1608 *kikohollya* [l-j] (NySz.); 1613 *kohlott* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1608 'ércet, fémét' a kohóban megmunkál, kiválasztja belőle a főlsleges anyagot | verhütten' (NySz.) (↑); 2. 1613 'készít, alkot, teremtet | schaffen; verfassen' (NySz.) (↑); 3. 1624 'hamis okoskodással kitalál, összeszerkeszt (magyarázatot, gondolatot) | mit Spitzfindigkeiten ersinnen' (NySz.); 4. 1683 'rágalmat talál ki, tervet kovácsol vki ellen | Verleumdungen ersinnen' (NySz.) **Sz:** ~**mány** 1790 *koholmányai* (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*koh*-ból -l igeképzővel. Az 1613-ból adatolt változatok az [l]-es tőtípus hatását mutatják. A 2. jelentés elvont szóhasználat eredménye, a többi ez alapján keletkezett. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. a *tervet, szándékot kovácsol* szószerkezet igéit (1795: NSz.) és a *vmit forral* 'bosszút forral, gonosz tervet sző' (1750: NSz.) szószerkezetet, ill. a *kifőz* 'kifőz, kieszel' (1767: NSz.) igét.

📖 Gombocz Z.: Jelt. 91; Végh: Adal. 25; TESz.; EWUng. • Vö. *koh*

kojtol × **A:** 1836 *kojtol* (EgriPedFőiskÉvk. 1958: 585); NYJ. *kajtol* (ÚMTsz.) **J:** 'bűzölögve ég; füstöl, pipázik | stinkend schwelen, rauchen; (qualmend) rauchen (trans.)'

kojtorog × **A:** 1881 *kojtorogni* [sz.] (Vadászlap 1881. dec. 3.: 441); NYJ. *kujtorog* (ÚMTsz.) **J:** 'bűzölögve ég; füstöl, pipázik | stinkend schwelen; (die Pfeife) rauchen'

■ Származékszó. | ⊕ A *kajt* (→*kajtat*) szóból -l, ill. -rog gyakorító képzővel; vö. *hajol* (→*hajt*¹), ill. →*kucorog* stb. A szó belseji *o* az első szótagban esetleg egy ősi uráli összefüggésre utalhat a →*koldul* szócsalád tövével; vö. még →*kujtorog*. Az eredeti jelentése 'vastag, bűzös füst' fölfelé tekeredik' lehetett; az adatolt jelentések ebből fejlődhetnek ki metonimikusan. A →*kujtorog* szóhasadással keletkezett párhuzamos alakja *kojtorog*. ⊖ A *kojt* '(sűrű) füst' (1893: MTsz.) elvonás az igékből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kajtat, koldul, kucorog, kujtorog*

kojtorog → *kojtol*

kóka × **A:** 1522 ? *Koka* [sz.] (MNYTK. 86: 49); 1803 *Kóka* (NSz.) **J:** 1. 1803 'szőlőkacs | Weinkranke' (NSz.) (↑); 2. 1838 'üstök, konty {a gyermeknyelvben} | Schopf, Haarknoten (in der Kinderspr.)' (Tzs.); 3. 1854 'a gyümölcszel együtt letört cseresznyeág, amelyet ajándékba adnak | abgebrochener Kirschbaumzweig mit Kirschen zum verschenken' (NSz.)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó lehet; vö. →*kacs*. A végződés folyamatos melléknévi igenévképző vagy -a kicsinyítő képző; vö. →*guba*¹, →*guba*². Ha a szó eredetileg egy folyamatos melléknévi igenév volt, akkor főnevesülésen ment keresztül. A jelentések az igenévszó alapjelentéséből fejlődtek ki; a 2. jelentéshez vö. még →*konty*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

kókad **A:** 1693 *kókatt* [d-t] [sz.] (NySz.); 1802 *kókkadni* [sz.] (NSz.) **J:** 'lankad, hervad, bágyad; sárgul, fonnyad | welken, ermatten'

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó lehet, amelynek névszói értékű tagja a →*kacs*. A végződés -*d* deverbális vagy denominális igeképző; vö. *árad* (→*ár*¹), →*eped* stb. A jelentések az alapszó jelentéséből magyarázhatók; hasonló jelentésváltozáshoz vö. →*fonnyad*.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 94; EWUng. • Vö. *kacs*

kokain **A:** 1882 *Kokain* (MagyLex. 10: 439); 1895 *Kokain* (PallasLex.) **J:** 'a kokacserje leveleiből előállított szerves vegyület | Kokain'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Kokain*; ang. *cocaine*; fr. *cocaïne*; stb.: 'kokain'. A kecsua *cuca* 'kokacserje' szóra megy vissza, a sp. *coca* 'ua.' közvetítésével. A kémiai szaknyelvben gyakori -*in(e)* képzőhöz vö. →*aszpirin*, →*lanolin* stb. ⊕ A magyarba a németből, esetleg a francia nyelvből került. ⊕ A nemzetközi megfelelők képző nélküli alapszava a magyarban mindenekelőtt összetételekben fordul elő; vö. *kokacserje* (1882: MagyLex. 10: 440), *kokakóla* (→*kóla*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kóla*

kokány × **A:** 1720 *kokány* (Mikes: TLev. 40) **J:** <MN> **1.** 1720 'hegyes-völgyes | gebirgig' (Mikes: TLev. 40) (↑); **2.** 1906 'görbe, hajlott | krumm, gebogen' (NyF. 26: 30) | <FN> 1878 'fenegyerek | Teufelskerl, Mordskerl' (Nyr. 7: 330)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó egy 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó lehet, amelynek névszói értékű tagja a →*kacs*. A végződés -*ány* deverbális vagy denominális névszóképző; vö. *foszlány* (→*foszlik*) vagy →*sovány*, →*kemény* stb. A melléknévi 2. jelentés lehetett az eredeti jelentés, a melléknévi 1. jelentés ebből, de az alapszó jelentéséből is kifejlődhetett. A főnévi jelentés a →*mokány* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*

kokárda **A:** 1787 *Kokardának* (NSz.); 1790 *kokárdok* (NSz.); 1791/ *kokárda* (NSz.) **J:** 'szalagsokor | Kokarde'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. *Kokarde*; ang. *cockade*, (R.) *cockard*; fr. *cocarde*; ol. *coccarde*, (mil.) *cocàrda*, (vel.) *cocarda*; stb.: 'szalagsokor, kokárda', az olaszban 'nemzeti színű szalagsokor a kalapon' is. A franciából terjedt el [< fr. *bonnet à la cocarde* 'rozetta díszítésű sapka', tkp. 'kakastaréj alakú dísszel ékesített sapka']. ⊕ A magyarba főleg az olaszból került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kokett*

kokett Δ **A:** 1771 *kokett* [✍] (MNY. 30: 32); 1799 *coquet* (Csokonai: ÖM. 1/2: 596); 1806 *kokétkodván* (NSz.) **J:** <FN> 1771 'kacér nő | Kokette' (MNY. 30: 32) (↑) | <MN> 1799 'kacér | kokett' (Csokonai: ÖM. 1/2: 596) (↑)

kokettéria Δ **A:** 1792 *Koketteria* (NSz.); 1793 *kokketeria* (NSz.); 1805/ *koketterienek* (NSz.); 1879 *kokettériám* (NSz.) **J:** 'kacérság | Koketterie'

kokettíroz Δ **A:** 1810 *kokettíroznak* (NSz.) **J:** 'kacérkodik | kokettieren'

kokettál Δ **A:** 1887 *kokettál* (OrszVil. 1887. febr. 12.: 108) **J:** 'kacérkodik | kokettieren'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai, a **kokett** és a **kokettéria** nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *kokett*, *Kokette*; ang. *coquet*, *coquette*; fr. *coquet*, *coquette*; stb.: 'kacér, kacér nő'; – a

franciából terjedt el [< fr. *coq* 'kakas'] | ném. *Koketterie*; ang. *coquetry*; fr. *coquetterie*; stb.: 'kacérság, kacérkodás'. (⇒△) A magyarba a francia és német nyelvből került; a *kokettéria* latinósított végződésű.

■ A **kokettíroz** német jövevényszó. | (≡) Ném. *kokettieren* 'kacérkodik, kokettál' [< fr. *coqueter* 'ua.'].
→*blamíroz*, →*gazsulíroz* stb.

📖 D. Éltés: FrSz. 47; TESz.; EWUng. • Vö. *kokárda*, *kokott*, *koktél*

kokettál → *kokett*

kokettéria → *kokett*

kokettíroz → *kokett*

kokilla A: 1880 *kokillák* (PécsiF. 1880. jan. 10.: [4]) **J**: 'féméből készült öntőforma | Kokille'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *coquille* 'kagylóhéj, csigaház, tojáshéj, dióhéj, mogyoróhéj; kokilla'; – vö. még ném. *Kokille* 'fém öntőforma'. A franciában: lat. (vulg.) **caculium* 'kagyló' [< lat. *conchylum* 'ua.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kokil*; cseh *kokila*; stb.: 'kokilla'. (△) A szóvégi *a* hanghelyettesítéssel keletkezett. (⊙) Fémkohászati műszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kagyló*

kókler A: 1629 *kaukler*, *kaukljereknek* (MNY. 80: 250); 1629 *kókler* (StSl. 27: 326); 1790 *gauklerséggel* [sz.] (NSz.); 1892 *gókler* (Nyr. 21: 199); NYJ. *kauklér* (MTsz.) **J**: 1. 1629 'vásári mutatványos, komédiás, szemfényvesztő | Gaukler, Taschenspieler' (MNY. 80: 250) (↑); 2. 1742/ 'másokat szemfényvesztő fogásokkal ámitó, magának megnyerő személy | Blender' (NSz.) **Sz**: ~**kedik** 1783 *kauklerkedés* [sz.] (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gaukler*, (R.) *gockler*, *kaukler*: 'bűvész, szemfényvesztő, szélhámos, komédiás' [< ném. *gaukeln* 'színel, tettet, megtéveszt, bűvészkedik']. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *kaukljer*; cseh (R.) *kouklér*; stb.: 'mutatványos, szemfényvesztő'. (△) Az alakváltozatok többszöri átvételre utalnak.

📖 TESz.; EWUng.

kokojsza × A: 1783 *kukojza* (Bakos F.: REL. 261); 1808 *Kukojtza* (Sándor I.: Toldalék 490); 1816 *Kokojza* (Kassai: Bef. 250); 1838 *Kokolyza* (Tsz.); 1858/ *kokojszás* [sz.] (NSz.); 1863 *Kukujza* (Krizsa [szerk.] Vadr. 506); NYJ. *kakójsza* (MTsz.); *kokoza* (NyIrK. 13: 80) **J**: 'áfonya | Heidelbeere; Preiselbeere'

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. (arom.) *coacăză*, [végartikulussal] *coacăza*, (N.) *coacăță* 'ribizli; köszméte, egres; áfonya; vörös áfonya' [esetleg indoeurópai eredetű; vö. albán *koqe* 'mag <gyümölcs>'; gör. *κόκκος* 'mag'; stb.]. (≈) Megfelelői: blg. (N.) *kókeze* [többes szám] 'vörös áfonya'; szlk. (N.) *gigadze* [többes szám] 'áfonya'; le. (N.) *gogodze* [többes szám] 'vörös

áfonya'; stb. (⊕) A szó belseji *j* másodlagos, azonban tisztázatlan keletkezésű. A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 NyIrK. 13: 79; TESz.; EWUng.

kókonya × **A**: 1518 k. *kokonya*, *kokonnya* (SándK. 2); 1524 *Kakonya* [SZN.] (NévtÉ. 9: 43); 1544 *kokaňhat* (OkISz.); 1792 *Kókonya* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J**: 'húsvéti szentelt étel | geweihte Osterspise'

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (bre.) *cocagna* 'tavaszi népünnepély evéssel-ivással, májusfaállítással stb.; csodaország', (vel.) *cucagna* 'ua.', (R.) *coccagna* 'ua.', – ol. *cuccagna* 'gazdagság, bőség; finom lakoma; csodaország' [? < prov. *cocanha* 'nyalánság, ínyencség']. (≈) Megfelelői: fr. (ófr.) *cocagne*, *cocaigne* 'népünnep lakomával'; holl. (kholl.) *kokenje* 'édesség, szirup'; vö. még lat. (k.) *Cocaina* 'csodaország'. (⊕) A második szótagi *o* hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett; vö. →*orgona*¹, →*pozdorja* stb.

📖 Melich: SzJlsz. 1/2: 336; TESz.; EWUng. • Vö. *kulináris*

kokott Δ **A**: 1866 *cocotte* (FövL. 1866. okt. 5.: 934); 1887 *kokotekkel* [*kokote* □] (NSz.); 1888 *kokott* (NSz.) **J**: 'könnyű erkölcsű, félvilági nő | Kokotte'

■ Francia jövevényszó. | (≡) Fr. *cocotte* 'kiscsibe, csirke <a gyermeknyelvben>; kokott' [< fr. *coq* 'kakas']. Hasonló jelentéstani fejlődéshez a szláv nyelvekben vö. →*kurva*. (≈) Megfelelői: ném. *Kokotte*; ol. *cocotte*; stb.: 'kokott'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kakas*, *kokett*

koksz **A**: 1837 *kóksznak* (VasárnapiU. 1837. dec. 17.: 403); 1865 *koksz* (Babos: KözhSzt.) **J**: 'kőszénből előállított tüzelőanyag | Koks'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Koks* 'egy fajta tüzelőanyag' [< ang. *cokes*[többes szám] 'ua.']. (≈) Megfelelői: fr. *coke*; szbhv. *koks*; cseh *koks*; stb.: 'ua.'. (⊖) A (R.) *kook* 'ua.' (1833: Nyr. 93: 475) közvetlen átvétel lehet az angolból.

📖 Nyr. 93: 474; TESz.; EWUng.

koktél **A**: 1844 *cocktailt* (HazKülfTud. 1844. nov. 1.: 296); 1904 *koktél* (Radó: IdSz. *cocktail* a.) **J**: **1.** 1844 'többféle szeszes italból (és ízesítőből) kevert ital | Mischgetränk, Cocktail' (HazKülfTud. 1844. nov. 1.: 296) (↑); **2.** 1951 'kora esti, rövidebb ideig tartó társasági összejövetel, fogadás, melyen koktélt szolgálnak fel | Cocktailparty' (Nyr. 92: 232); **3.** 1964 'változatos egyveleg, érdekes összeállítás <a szellemi szórakoztatás termékeire vonatkoztatva> | Potpourri' (Nyr. 92: 232)

■ Angol (am.) jövevényszó. | (≡) Ang. (am.) *cocktail* 'alkoholos kevert ital' [? < ang. *cocktail* 'nem telivér versenyló; vágott farkú ló'tkp. 'kakasfarok']. Az italnak ezzel a szóval való megnevezését az magyarázhatja, hogy csak a keresztezett lovak farkát csonkították meg, a fajtatisztán tenyésztetteket nem. (≈) Megfelelői: ném. *Cocktail* 'alkoholos kevert ital'; fr. *cocktail* 'ua.; zagyvalék, összevisszaság'; stb. (⊕) A 2. jelentés önállósulással keletkezett a *koktélparti* 'társasági összejövetel' (1949: NSz.) összetételből vagy esetleg a *koktélt ad* 'koktélpartit rendez' (1947: NSz.) szószerkezetből. A 3. jelentés metafora. (⊖) A (R.) *koktél* 'félvér versenyló' (1822: Nyr. 93: 476) korábbi külön átvétel az angolból (↑).

📖 Nyr. 92: 231, 93: 475; TESz.; EWUng. • Vö. *kokett*

kókusz A: 1757 *Cocus* ... fája (NSz.); 1775 *kókus* (NSz.); 1787 *Cocos* (NSz.); 1793 *Kókuszt* (NSz.); 1799/ *kókós* (I.OK. 30: 258) **J:** 1. 1757 'kókuszdió | Kokosnuss' (NSz.) (↑); 2. 1795/ ? 'a trópusi tengerpartok legelterjedtebb pálmafája | Kokospalme' (NSz.), 1837 'ua.' (NSz.); 3. 1924 '(emberi) fej (tréfás) | Kopf des Menschen (scherzhaft)' (Szirmay: TolvSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kokos* 'kókuszpálma', *Kokosnuss* 'kókuszdió' [< sp. *cocos* [többes szám] 'kókuszpálma; kókuszdió']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kokos*; cseh *kokos*; stb.: 'ua.'. (⊕) A *kókusz* változat a →*fikusz* növénynev analogiájára keletkezhetett. A 3. jelentéshez vö. →*kobak*.

📖 TESz.; EWUng.

kóla A: 1959 *cola*-italok (ÉlelmIp. 1959. nov. 1.: 345); 1972 *kóla* (ÉKsz.) **J:** 'a trópusi kólafa magvával ízesített, koffeintartalmú szénsavas üdítőital | Erfrischungsgetränk mit dem zweiten Glied -cola in der Benennung' – De vö. 1928 *koka kóla* (MJövö 1928. nov. 10.: 4)

■ Egy összetételi utótag önállósodásával jött létre. | (⊕) A *kokakóla* (↑) szóból. Ez az összetétel az amerikai *Coca-Cola* üdítőital márkajelzése alapján jött létre. Az előtag megnevezéséhez vö. →*kokain*; az utótag az ang. *kola* 'kóladió' alapján jött létre; vö. még *kóladió* 'ua.' (1882: MagyLex.). Az írásmód a magyar kiejtést tükrözi. A szó először a Coca-Colát nevezte meg, később a többi -cola utótagú italt is. (⊕) A népnyelvben a *kóla* más üdítőitalok megnevezésére is használatos.

📖 EWUng. • Vö. *kokain*

kolbász A: 1352/ ? *Kolbazzallasa* [HN.] (Oklsz.); 1373 *Kolbaz* [SZN.] (Oklsz.); 1405 k. *colbaz* (SchlSjz. 1938.); 1650 k. *kalbast* (Századok 107: 81); 1763 *kóbász* (NSz.); NYJ. *kolbác* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1352/ ? 'állati bélbe v. műanyag burokbba töltött vagdalt, fűszerezett hús | Fleischwurst' # (Oklsz.) (↑), 1373 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1544 'hurka | Blut-, Leber- od. Lungenwurst' (Oklsz.); 3. 1843 'ütés nyoma a testen | Strieme, Schwiele' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kobasa*, (ČaKaj) *klobasa*; szlk. *klobása*, (N.) *klbása*. or. *колбаса*; stb.: 'kolbász <főleg húsos töltelék>' [tisztázatlan eredetű]. Hímnemű megfelelői: mac. *kolbas*; cseh (N.) *klobás*: 'ua.'. (⊕) A szláv nyelvekben szórványosan adatolt hímnemű alak átvétele kevésbé valószínű. A *kolbász* alak a birtokos személyjelként értelmezett szóvégi *a* elhagyásával keletkezhetett; vö. →*beszéd*, →*lapát* stb. A 2. és 3. jelentés metafora; a 2. jelentésnél a ném. *Wurst* 'kolbász, véreshurka, májashurka' hatása sem zárható ki.

📖 MNy. 5: 66; Kniezsa: SzlJsz. 272; TESz.; EWUng. • Vö. *krinolin*²

kolc × A: 1517 *kolch* (Oklsz. *kóc* a.); 1544 *koczot* (Oklsz. *kóc* a.); 1621 *Kolty* (Szenczi Molnár: Dict.); 1673 *kólts* (NySz.); 1729 *Kóltz* (Herman: HalK. 2: 804) **J:** 1. 1517 'küllő {a pontyfélék családjába tartozó hal} | Gründling, Grimpe' (Oklsz. *kóc* a.) (↑); 2. 1729 'süger | Barsch' (Herman: HalK. 2: 804) (↑)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. (N.) *kolc*, *kolčić*, *kolic*, *kóčić* 'német bucó <hal>' [szbhv. eredetű; vö. szbhv. *kolac* 'szárfa, oszlop']. A megnevezés alapja, hogy a hálnak hosszú hegyes teste van; vö. szlk. *kolok* 'süger', tkp. 'kis karó, oszlop'; ném. *Spindelbarsch* 'német bucó <hal>'; stb. (⊕) A szóvégi *ty* és feltehetőleg a *cs* is a szóvégi szbhv. *ć*-re mennek vissza. A szbhv. szó jelentése közelebb áll a 2. jelentéshez; az 1. jelentés valószínűleg metafora.

📖 TESz.; EWUng.

koldul A: 1372 u./ *koldolny*, *koldulaft* [sz.] (JókK. 81); 1512 k. meg *kuldulan* [sz.] (WeszprK. 29); 1528 *codulyatok* [l-j] (SzékK. 333); NYJ. *kódil* (MTsz.) J: 'kéreget | betteln' # Sz: ~ás 1372 u./ (JókK. 81) (↑) | ~t [birtokos személyjellel] 1416 u./² *koldoltomat* 'kéregetés | Betteln' (MünchK. 74vb) | ~ó 1520 k. *kvldolok* 'kolduló rendi szerzetes | Bettelmönch' (GyöngyGl. 203.)

koldus A: 1416 u./² *koldos* (MünchK. 75rb); 1416 u./³ *kuldost* (AporK. 123); 1421 *Kwdus* [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. *koldus* (PeerK. 5); 1852 *kódis* (NSz.); NYJ. *kódés* (MTsz.); *kódós* (Nyatl.) J: [jelzői értékben is] 'kéregetésből élő személy | Bettler' # Sz: ~ság 1416 u./³ *kuldossagban* (AporK. 118)

■ A szócsalád régebbi tagja, a **koldul** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tö -d gyakorító-kezdő képzővel keletkezett. Az abszolút tö a →*kall* tövével függhet össze. A végződéses -ul gyakorító-visszaható képző, ill. -ó ~ -ú folyamatos melléknévi igenévképző + -s melléknévképző. A szócsalád jelentése összefügg a koldus csavargásával.

■ A **koldus** főnevesülés. | ⊕ A szó eredetileg melléknév volt; ennek főnevesüléséhez vö. *tudós* (→*tud*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: (N.) *kódé* 'koldus, kéregető' (MNY. 49: 174), amely vagy a szótöből keletkezett -é folyamatos melléknévi igenévképzővel, vagy a *kódés*-ből, amely elvonás a *koldus*-ból.

📖 Nyr. 31: 99; MNY. 49: 174; TESz.; Benkő: FiktI. 164; EWUng. • Vö. *kajat, kall, kódorog, kojtol, kóvál, kullog*

koldus → *koldul*

koleda × A: 1778 *koleda* (MNY. 70: 475); 1807/ *colledálásunknak* [sz.] (NSz.); 1820 *kolédátlan* [sz.] (NSz.); NYJ. *kolyédányi* [sz.] (MTsz.); *koridó, Kulidó* (ÚMTsz.) J: 'a házak beszentelése és önkéntes adományok gyűjtése vízkereszt napján | Einsegnung der Häuser und Sammlung freiwilliger Gaben am Dreikönigstag' Sz: ~l 1783 'kéreget, koldul | freiwillige Gaben sammeln {haupts. am Dreikönigstag}' (Tsz.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | ⊕ Szlk. *koleda* 'karácsonyi ének; a karácsonyi dalok éneklőinek ajándéka; vízkeresztli házszentelés'; – óe. szl. *kolęda* 'újév'; szln. *koleda* 'karácsonyi dalok éneklése adományok gyűjtésével', (V.) *koledi* [többes szám] 'karácsony'; or. *коляда* 'karácsonyi dalok éneklése adományok gyűjtésével; karácsonyi ének'; stb. [< lat. *Calendae* [többes szám] 'a hónap első napja']. ⊕ A szlovák eredetet mellett szól a szóföldrajz. ⊕ Néprajzi szakszóként is él. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *koledó* ~ *kulidó* 'idősebb juhász a betlehemes játék résztvevőjeként' (1902: ÚMTsz.); a szóföldrajz alapján a szlovénból való közvetlen átvételnek tűnik.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 273; TESz.; EWUng. • Vö. *kalendárium, kolindál*

kolera A: 1570 *colera* (RMKtár. 36: 105); 1577 k. *choleraanak* (OrvK. 417–418); 1794 *kolerámat* (NSz.); 1845 *korelások* [sz.] (NSz.); 1880 *korellásnál* [sz.] (NSz.); 1892 *korēla* (Nyr. 21: 368); NYJ. *kolléra* (MTsz.) J: 1. 1570 'epe (emésztőnedv) | Galle (Sékret)' (RMKtár. 36: 105) (↑); 2. 1592 'epevérhas | Gallenbrechruhr' (NySz.); 3. 1794 ? 'kolerikus vérmérséklet; szarkazmus | cholerisches Temperament, Sarkasmus' (NSz.), 1795 'ua.' (NSz.); 4. 1831/ 'hasmenéssel, hányással járó, gyakran halálos végű járványos fertőző betegség; kolerajárvány | Cholera (Infektionskrankheit); Choleraepidemie' (NSz.)

kolerikus **A:** 1592 *Cholericus* (Cisio F4a); 1793/ *colericus* (NSz.); 1802 *Kholérikusok* (NSz.); 1864 *kolerikus* (NSz.) **J:** 'robbanékony, hirtelen haragú; kolerikus | jáhzornig; cholerisch'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *cholera* 'epe; epevérhas', (h.) *cholera, col(l)era* 'epe; epebántalom; kolera', (tud.) *cholera (asiatica, epidemica* stb.) '(ázsiai, járványos stb.) kolera' [gör. *χολέρα* 'betegség, melynél a testnedvek hányással és hasmenéssel távoznak a testből'; vö. gör. *χολή, χόλος* 'epe' tkp. 'csepegtető; ereszt, csurgó'] | lat. *cholericus* 'epebajos', (tud.h.) 'ua.; hirtelen haragú, heves, indulatos' [< gör. *χολερικός* 'epebajosban szenved, epebajos', (kés.) 'heves, élénk']. (≈) Megfelelői: ném. *Cholera, cholerisch* 'kolera, heves, indulatos'; fr. *choléra, cholérique* 'ua.; kolerás, kolerabeteg'. (⊕) A *korel(l)a* változat hangátvetéssel keletkezett. A *kolerikus* szóvégi *s* hangjához vö. →*ámbitus* stb. A vérmérsékletet megnevező jelentések alapja, hogy a különböző temperamentum-típusok összefüggnek a testnedvek arányával; vö. *flegmatikus* (→*flegma*), *melankólikus* (→*melankólia*), →*szangvinikus*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *melankólia, trádor*

kolerikus → *kolera*

kolesza × **A:** 1579 *koleza* (EWUng.); 1673 *Kolyészák* (NySz.); 1816 *kalesz* (Gyarmathi: Voc. *Kolésza* a.); 1867 *kolesz* (NSz.); NYJ. *kóléca* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1579 'két-, esetleg négykerekű könnyű jármű: taliga, kocsi | zwei-, evtl. vierrädriger Karren, Wagen' (EWUng.) (↑); 2. 1888 'magas deszkaoldalakkal ellátott ökrösszekér | Ochsenwagen mit hohen Seitenwänden' (Nyr. 17: 383); 3. 1900 'faház, kunyhó | Bretterhäuschen, Hütte' (UMTsz.)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Cseh (R.) *kolesa* 'homokfutó, cséza'; szlk. *kolesá* [többes szám] 'fa szállítására való oldaldeszka nélküli szekér'; le. (R.) *kolasa* 'jármű, kocsi' [szláv eredetű, a **kolo* 'kerék' többes számú alakja]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. A nyugati szláv nyelvekből kiinduló vándorszó lett; vö. ném. *Kalesche*; fr. *calèche*; ol. *calesse*; stb.: 'homokfutó'. (⊕) A szóvégi *a* nélküli változatok keletkezéséhez vö. →*beszéd*, →*kamat* stb. A 3. jelentés a transzhumáló pásztorok életmódjával függhet össze.

📖 Kniezsa: SzIJs. 273; TESz. *kolesz* a.; EWUng. • Vö. *kóló*

kolhoz **A:** 1928 *kolhozok* (Munkás 1928. jún. 21.: 3); 1942 *kolkosz* (Radó: IdSz.); 1948 *Kolhóz* (RévaiKLex.) **J:** 'szövetkezés alapján létrejött mezőgazdasági nagyüzem a volt Szovjetunióban | Kolchos'

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *колхоз* 'kolhoz' [tudatos szóalkotás az or. *коллективное хозяйство* 'kollektív gazdaság' szó szerkezet alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *kolkhos, kolkoz*; fr. *kolkhose, kolkhoze*; stb.: 'kolhoz'. (⊕) A szó belseji *k*-t, ill. *h*-t tartalmazó változat az or. *x*-ből keletkezett elhasonulással.

📖 Nyr. 72: 168; TESz.; EWUng. • Vö. *hodzsa, kollektív*

kolibri **A:** 1789 *Coliber* (NSz.); 1793 *kolibri* (NSz.) **J:** 'Amerika trópusi erdeiben élő, tarka tollazatú, apró madár | Kolibri'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kolibri*; ang. *colibri*; fr. *colibri*; stb.: 'kolibri'. Forrása: egy közép-amerikai indián nyelv; vö. kar. *kolibris* 'ua.'. A franciából terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A *coliber* változat egy tévesen kikövetkeztetett alaknak tűnik.

kólika **A:** 1552 *colica* (Heltai: Dial. D6v.); 1578 *colikát* (NySz.); 1585 *kólika* (Cal. 217); 1664 *kolyikás* [sz.] (MNy. 8: 271); NYJ. *kónikás* [sz.] (OrmSz.); *kóvika* (ÚMTsz.) **J:** 'görcsös fájdalom a köldök körül v. az alhasban, hascsikarás | Kolik' **Sz:** ~s 1590 *Kolikas* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 174)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.h.) *colica (passio)* 'hascsikarás, kólika' [< gör. *κολική (νόσος, ὁδύνη)*, 'fájdalom, alhasi fájdalom']. (≈) Megfelelői: ném. *Kolik*; fr. *colique*; stb.: 'kólika'.

kolindál × **A:** 1794 *kolindálnak* (NSz.); 1801 *Kóringyál* (NSz.); 1882 *Kóringáló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1794 'karácsonyi énekeket énekelve házról házra jár, kántál | Weihnachtslieder singend von Haus zu Haus gehen' (NSz.) (↑); 2. 1801 'kószál, csavarog, kóborol | herumschweifen, umherstreifen' (NSz.) (↑); 3. 1900 'csúnyán énekel, kántál | unschön singen, psalmodieren' (Ethn. 11: 70)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *colinda, corinda* '(csúnyán) énekel; karácsonyi dalokat énekelve jár házról házra; kószál, kóborol, koldul' [szláv eredetű; vö. szbhv. *koledovati*; or. *колядовать*; stb.: 'karácsonyi dalokat énekelve házról házra jár'; eredetéhez vö. →*koleda*]. (△) A 2. jelentés a *kólál* (→*kórász*) hatására keletkezhetett. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *kolinda* 'karácsonyi ének' (1784: Nyr. 44: 125); ez a nyelvjárási szó a rom. *colindă*, (E.) *corindă*: 'ua.' külön átvétele.

kólint → *koltog*

kollant → *koltog*

kollár × **A:** 1808 *Kollár* (NSz.) **J:** 1. 1808 'kerékgyártó, bognár | Wagner, Stellmacher' (NSz.) (↑); 2. 1948 'kádár | Faßbinder' (Ethn. 59: 150)

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *kolár*, (K.) *kol'ar*: 'kerékgyártó, bognár' [< szlk. *kolo* 'kerék; kör'; stb.]. Vö. még szbhv. *kolar*; cseh *kolář*; stb.: 'kerékgyártó, bognár'. (△) A *kollár* alak az *l* kettőződésével keletkezett. A 2. jelentés keletkezéséhez vö. →*bodnár*, →*bognár*.

kolléga **A:** 1572 *collegám* (Nyr. 46: 151); 1708–1710 *kollegám* (Nyr. 91: 362); 1765 *Colléga* (MNy. 60: 366); 1791/ *Kollégája* (NSz.); NYJ. *kolega, koléga* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1572 'kartárs | Kollege, Amtsbruder' (Nyr. 46: 151) (↑); 2. 1906 'pajtás | Gefährte, Kamerad' (NyF. 37: 21)

kollegiális **A:** 1832 *collegialis* (Jelenkor 1832. márc. 7.: 146); 1862/ *kollégiális* (NSz.); 1888 *kollegiális* (NSz.) **J:** 1. 1832 'kartársi | amtsbrüderlich, kollegial' (Jelenkor 1832. márc. 7.: 146) (↑); 2. 1865 'testületi | körperschaftlich' (Babos: KözhSzt. *collega* a.)

■ Latin jövevényyszók. | (≡) Lat. *collega* 'kolléga, munkatárs', (h.) 'ua.; barát, pajtás' [vö. lat. *con* [igekötő] + *legare* 'megbíz, meghatalmaz, kötelezettséggel terhel vkit; (ki)küld'; stb.] | lat. *collegialis* 'testületi, kollegiális'. (≈) Megfelelői: ném. *Kollege, kollegial*; fr. *collègue, collégial*; stb. 'kolléga, munkatárs', 'testületi, kollegiális'. (△) A *kollegiális* szövegi s-éhez vö. →*április* stb. (◊) Idetartozik: *kollegina* 'kolléganő' (1941: Kelemen B.: MNMSz. *Kollegin* a.); valószínűleg német jövevényyszó, latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kollégium, kollektív, legátus*

kollegiális → *kolléga*

kollégista → *kollégium*

kollégium A: 1559 *Collegiomot* (Székely I.: Krón. 159b); 1662–1664 *collegium* (MNy. 73: 165); 1740 *Kollegiumba* (NSz.); 1762 *Kollégyiomából* (NSz.); 1767 *Kolégyiomok* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Alvear* a.); 1781 *Kollégyomunkba* (NSz.); 1796/ *Kollégium* (NSz.); NYJ. *kolédijom* (Csűry: SzamSz.) J: 1. 1559 'tanintézet; diákotthon | Lehranstalt; Schüler-, Studentenheim' (Székely I.: Krón. 159b) (↑); 2. 1662–1664 'bentlakásos iskola | Internat' # (MNy. 73: 165) (↑); 3. 1740 'közösség; testület | Gemeinschaft; Körperschaft' (NSz.) (↑); 4. 1886/ 'egyetemi, főiskolai előadás | akademische Vorlesung' (NSz.)

kollégista A: 1837 *collegistának* (Rajzolatok 1837. szept. 28.: 619); 1885 *kollegista* (NSz.); 1937 *kollégista* (Sauvageot: MFrSz.) J: 'kollégiumi diák | Interne(r)'

■ A szócsalád alapja, a **kollégium** latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *collegium* 'közösség, egyesület', (e.) 'ua.; felsőoktatási intézmény', (h.) 'ua.; egy fajta akadémiai tanintézet <különösen a protestánsoké>; bennlakásos iskola' [lat. *collega* 'kolléga, munkatárs'; vö. →*kolléga*]. (≈) Megfelelői: ném. *Kollegium*; fr. *collège*; stb.: 'kollégium'. (△) A korábbi változatok szó belseji gy-vel való kiejtéséhez a magyarban vö. →*angyal* stb.; a g-s alakhoz vö. →*evangélium* stb.

■ A **kollégista** belső keletkezésű. | (△) A magyarban jött létre a *gimnazista* : →*gimnázium* stb. analógiájára.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kolléga*

kollektív A: 1820 *Collectiv* (MKurir 1820. jan. 14.: 27); 1843 *collectivus* (NSz.); 1844 *collectiv* (NSz.); 1882 *Kollektív* (MagyLex. 10: 450) J: 'közös, együttes; átfogó | kollektív'

kollektivizmus A: 1869 *collectivismushoz* (PNapló 1869. szept. 24.: 1670); 1895 *Kollektivizmus* (PallasLex.) J: 'a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági rendszer | Kollektivismus'

kollektivizál A: 1901 *kollektivizálása* [sz.] (BpHírlap 1901. ápr. 21.: 31) J: 'nagyüzemi alapokra helyez, szocializál | kollektivieren'

kollektíva A: 1948 *kollektiva* (Sándor K.: IdSz.); 1951 *kollektíva* (Terényi: IdSz.) J: '(munka)közösség | Kollektiv'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *kollektiv*; ang. *collective*; fr. *collectif*; stb.: 'közös, együttes; átfogó'; – vö. még lat. *collectivus* '[gyűjtemény, gyűjtő-]' [vö. lat. *colligere* 'gyűjt'] | ném. *Kollektivismus*; ang. *collectivism*; fr. *collectivisme*; stb.: 'a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági rendszer' | ném. *Kollektiv*; ang. *collective*; fr. *collectif*; or. *коллектив*; stb.:

’(munka)közösség’. (⇒△) A magyarba német (*kollektív, kollektivismus*) és orosz (*kollektivizál, kollektíva*) közvetítéssel került. (△) A *kollektíva* szóvége latinósított. (◡) Idetartozik: *kollekció* ’gyűjtemény’ (1752: MNy. 66: 234); ez esetleg a lat. *collectio* ’gyűjtemény’, (h.) ’[adóbeszedő, adománygyűjtő]’ szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kolhoz, kolléga*

kollektíva → *kollektív*

kollektivizál → *kollektív*

kollektivizmus → *kollektív*

kollokvál → *kollokvium*

kollokvium **A:** 1577–1598/ *colloquiumot* (MNy. 74: 510); 1910 *kollokvium* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 1. 1577–1598/ ’beszélgetés, eszmecsere | Gespräch’ (MNy. 74: 510) (↑); 2. 1893 ’(egyetemen, főiskolán) egy fajta félév végi vizsga | Art Semestralprüfung (an Hochschulen)’ (PallasLex.)

kollokvál **A:** 1879 *colloquálni* [sz.] (NSz.); 1910 *kollokvál* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** ’(egyetemen, főiskolán) egy fajta félév végi vizsgát tesz | eine Prüfung ablegen (an Hochschulen)’

■ A szócsalád alapja, a **kollokvium** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *colloquium* ’beszélgetés, társalgás’ [< lat. *colloqui* ’beszélgetést folytat, beszél’]. (≈) Megfelelői: ném. *Kolloquium*; fr. *colloque*; stb.: ’beszélgetés; tudományos rendezvény; félévi vizsga’.

■ A **kollokvál** valószínűleg magyar fejlemény. | (△) A *honorárium* : *honorál* stb. analógiájára jöhetett létre.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A *kollokvium* 2. jelentésének keletkezésére, valamint a *kollokvál* jelentésére a német is hatást gyakorolhatott; az utóbbihoz vö. ném. *kolloquieren* ’letesz egy kollokviumot’; vö. még cseh (R.) *kolokvovati* ’ua.’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *logika*

kóló **A:** 1832 *kolo*-tánczra (Századunk 1: 101); 1836 *kolók* (NSz.); 1848 *kóló* táncznak (NSz.) **J:** ’egy fajta déli szláv népi tánc, amelyet láncba fogódzva, csoportosan járnak | Art südslawischer Kettenreigentanz’

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kolo* ’kerék; kör; egy fajta körtánc’ [indoeurópai eredetű; vö. óind *cáratī* ’jár-ke, mozog’; lat. *colus* ’rokka’; stb.]. Vö. még szlk. *kolo* ’kör; forduló, megfordulás; stb.’; ukr. *коло* ’kör, karika, gyűrű; körtánc’, (R.) ’kerék’; stb. (◉) Korábban dél-magyarországi nyelvjárási szó volt, később néprajzi szakszóvá vált, majd a néptáncmozgalommal szélesebb körben is ismertté vált.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *akol, kalács¹, kolesza, kollár, kólya, kulimász, kultúra*

kolokán × **A:** 1694 *collocán* (Monlók. 15: 417); 1730 *Kolokany* (MNY. 75: 380); 1775 *Koloka* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 263); 1798 *Kolóka* (NSz.); 1807 *Kolokán* (MagyFűvészk. 544); 1810 *kalakány* (MNY. 16: 51); 1838 *karakány* (Tsz.) **J:** '15–30 cm magas édesvízi növény, amelynek hosszú, kardformájú levelei tüskésen fogasak | Kребsschere (Bot) (Stratiotes aloides)'

■ Jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Vö. Kāşy. *qaraqan* 'egy fajta fa a hegyekben'; bask. *qarayan* 'bozót'; kirg. *qaragan* 'borsófa'; hak. *ḡarayan* 'bozót'; ? csuv. *ḡurḡan* 'fekete ribiszke'; stb. Vö. még oszm. *kalkan* 'tüskés bozót'; kaz. *qaşayan* 'bojtorján' [< török **qara* 'fekete; közönséges']. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (⊕) A magyarba átkerült alak feltehetőleg **qoroqan*. Az átvétel ideje közelebbről nem határozható meg; többszörös átvétel is lehetséges. A magyarban szórványos *a* > *o* első szótagi hangváltozáshoz vö. →*boszorkány*, →*pogány* stb. A szó belseji *r* ~ *l* váltakozáshoz vö. →*illik*², →*világ* ~ →*virrad* stb. A szövégi *a*-s változathoz vö. →*findzsa*, →*hara* stb.

📖 MNY. 3: 224; Doerfer: TE. 1: 399; TESz.; EWUng. • Vö. *karakán*, *kárókatona*

kolomp **A:** 1604 *Kolomp* (Szeneci Molnár: Dict.) **J:** 1. 1604 'kereplő, jeladó eszköz; állat nyakába akasztott, tompa hangú csengő- v. harangféle | Klapper; Viehglocke' # (Szeneci Molnár: Dict.) (↑); 2. 1621 'bádoglemez | Blech, Lamelle' (Szeneci Molnár: Dict.); 3. 1621 'kis szeg | kleiner Nagel' (Szeneci Molnár: Dict.); 4. 1793 'hír, tudósítás | Nachricht, Bericht' (NSz.); 5. 1798 'vénasszony | altes Weib' (NSz.); 6. 1799 'kalapács, verő; dorong, füttykös | Schlaghammer; Prügel' (NSz.); 7. 1836/ 'a vezérség, a főkolomposág jelképeként' | (als Sinnbild der Führerrolle, der Rädelsführerei)' (NSz.)

kolompol **A:** 1621 *Kolampolni* [sz.] (Szeneci Molnár: Dict.); 1708 *Kolompolni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.) **J:** 1. 1621 'kolomppal hangot ad | die Klapper tönen lassen; mit der Viehglocke läuten' # (Szeneci Molnár: Dict.) (↑); 2. 1792 'kopogtat | (an)klopfen' (NSz.); 3. 1808/ 'fecseg, pletykál | schwatzen, ein Gerücht umherbringen' (NSz.); 4. 1844 'hamisan v. mesterségbeli tudás nélkül zongorázik | klimpern' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, valószínűleg a **kolompol**, onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A tő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügghet a →*kelepel* tövével. A végződés *-pol* gyakorító képző; a szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus.

■ A **kolomp** valószínűleg elvonás. | (⊕) A *kolompol*-ból keletkezhetett. A főnév 2., 4., 7. jelentése metonímia; a 3., 5., 6. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kelepel*

kolompár × **A:** 1522 *Compolaar* [sz.] (MNYTK. 105: 28); 1567 *kolompárnak* [✍] (MNY. 64: 92); 1590/ *klompárkodni* [sz.] (EWUng.) **J:** 1. 1522 'bádogos; üstkészítő, rézműves | Klempter; Kesselschmied' (MNYTK. 105: 28) (↑); 2. 1900 'vándorcigány | Wanderzigeuner' (Nyr. 29: 91)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovákból. | (≡) Szlk. *klampiar*, (R.) *klampár* 'bádogos'; -szbhv. (N.R.) *klämfär*, *klampar*; f.-szorb *klampnar*; stb.: 'ua.' [< ném. (f.-ném.R.) *clampf*, (szil.) *klamper*, *klampner* 'ua.']. (⊕) A szlovák eredetet mellett szólnak a kultúrtörténeti tények. A *kolompár* alak a szó eleji mássalhangzótörődés feloldásával és a →*kolomp* népetimológiás támogatásával keletkezett. A 2. jelentés azzal függ össze, hogy a magyarországi cigányok üstkészítőkként, rézművesekként stb. tevékenykedtek. (⊕) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 670; Slavica 2: 96; TESz.; Mollay: NMÉR.; MNY. 80: 5; EWUng.

kolompol → *kolomp*

kolonc **A:** 1792 *kolontzos* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bozontos* a.); NYJ. *kollonc* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1792 'csimbók | Zotte' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bozontos* a.) (↑); **2.** 1815 'fajankó, faragatlan ember | Holzkopf' (NSz.); **3.** 1817 'nehezék, különösen a kútgém végén | Art Beschwerer (bes. am Ende des Brunnenschwengels)' (NSz.); **4.** 1821 'teher vkinek a nyakán | Last (auch abstr.)' # (NSz.); **5.** 1834 'a kutya nyakába akasztott fadarab, amely akadályozza a menésben | an den Hals des Hundes gehängter Klotz' (Kassai: Gyökerésző 3: 183); **6.** 1887 'a bödönhajó húzóvánkosából kiálló vas húzószeg | eiserner Nagel an der klotzartigen Dolle des Einbaums' (Herman: HalK. 2: 804)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Klotz* 'nagy darab fa, a fatörzs egy része; cölöp, amihez régen a foglyokat kötötték; teher, akadály; faragatlan ember', (D.) 'göröngy, rög; stb.' [indoeurópai eredetű; vö. ang. *clot* 'rög, földhant, földdarab'; or. *στυδα* 'csomó, rög, darab'; stb.]. (⊕) A magyar változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával és az inetimologikus *n* járulékhang betoldásával keletkeztek; az utóbbihoz vö. →*bilincs*, →*bogáncs* stb. A 6. jelentés metonimikus lehet: a *kolonc* valószínűleg egy rönkszerű evezőtartó villát jelentett. (≈) *colunch* [HN.] (1156: MNL (OL) Dl. 238264)

TESz.; EWUng. • Vö. *kölönc*

kolónia **A:** 1575 *Coloniánál* (Heltai: Krón. 18b); 1692 *Colóniaknak* (MNY. 74: 510); 1792 *Kolóniájába* (NSz.) **J:** **1.** 1575 'emberek v. társasan élő állatok csoportosulása; telep, település | Ansiedlung einer bestimmten Gruppe von Menschen bzw. Lebewesen' (Heltai: Krón. 18b) (↑); **2.** 1692 'gyarmat | Kolonie (untergeordneter Landesteil od. auswärtige Besizung eines Staates)' (MNY. 74: 510) (↑)

kolonizál **A:** 1826 *kolonizálást* [sz.] (MKurir 1826. máj. 2.: 275) **J:** **1.** 1826 'gyarmatosít | kolonisieren' (MKurir 1826. máj. 2.: 275) (↑); **2.** 1847 'megművel, megmunkál | bebauen, kultivieren' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **kolónia** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *colonia* 'telep, település; gyarmat' [< lat. *colonus* 'földműves, telepes' < lat. *colere* 'gondoz, megművel']. (≈) Megfelelői: ném. *Kolonie*; ang. *colony*; fr. *colonie*; stb.: 'telep; gyarmat'.

■ A **kolonizál** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *kolonisieren*; ang. *colonize*; fr. *coloniser*; stb.: 'gyarmatosít'. Az angolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba főleg a német közvetítéssel került át. (⊕) A végződéshez vö. *dramatizál* (→*dráma*), *ironizál* (→*irónia*) stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *kultúra, otkolon*

kolonizál → *kolónia*

kolontos × **A:** 1500 *Kolontus* [szn.] (Oklsz.); 1619 *Kolontos* [szn.] (Oklsz.); 1801 *Kalantos* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** **1.** 1500 ? 'részeg | betrunken' (Oklsz.) (↑), 1801 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) (↑); **2.** 1500 ? 'féleszű, bolond, hóbortos | närrisch, halbwitzig, launisch' (Oklsz.) (↑), 1816 'ua.' (Gyarmathi: Voc. 99)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö a *kollant*, *kólint* (→*koltog*) szavakkal függhet össze. Az abszolút tö valószínűleg a →*kall* tövével mutat összefüggést; a jelentéséhez vö. *ütődött* (→*üt*). A szóvég -s melléknévképző. Az 1. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján. (⊙) Erdélyi nyelvjárási szó.

kolop × A: 1655 *kolopofitol* (CorpGr. 360) J: 1. 1655 'felső, filkó mint kártyafigura | Ober (im Kartenspiel)' (CorpGr. 360) (↑); 2. 1795 k. 'fickó; ostoba fiatalember | Kerl; dummer Jüngling' (NSz.)

■ Szlovák (K.) vagy lengyel jövevényszó. | (≡) Szlk. (K.) *chlop* 'férfi; férj' [< le. *chlop* (↓)] vagy le. *chlop* 'földműves; fickó, férfi; kamasz' [tisztázatlan eredetű]. Vö. még szln. (R.) *hlâpec* 'felső a kártyajátékban'; le. (R.) *chlopiec* 'egy fajta kártyajáték'; or. (R.) *xolon* 'felső a kártyajátékban'; stb. (⊕) Bár a lengyel (és az ebből keletkezett kelet-szlovák) szó 'felső a kártyajátékban' jelentése nem bizonyított, a lengyel származékszó (↑) és a kultúrtörténeti körülmények (vö. még →*filkó*) kétségkívül emellett a származtatás mellett szólnak. A *kolop* alak a *ch > k* hanghelyettesítéssel és a szó eleji mássalhangzótörődés feloldásával keletkezett. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: (R.) *klopce* 'ua.' (1683: Nyr. 63: 80); (R.) *klopcsi* 'fiú; fickó' (1708: MNy. 74: 419).

☞ Kniezsa: SzlJsz. 670; TESz.; EWUng. • Vö. *klapec*

kolorádóbogár A: 1876 *Coloradobogár* (FöldMÉ. 1876. jan. 3.: 9); 1882 *Kolorado-bogár* (MagyLex. 10: 456); 1914 *Kolorádóbogár* (RévaiLex.) J: 'burgonyabogár | Kartoffelkäfer (Leptinotarsa decemlineata)'

■ Nemzetközi minta alapján alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Koloradokäfer*; ang. *Colorado beetle*; fr. *bête du Colorado*; stb.: 'kolorádóbogár'. Az előtag a *Colorado* (állam az USA-ban) helynévre megy vissza, ami a bogár származási helye.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *bogár, fréz*

kolostor A: 1784 *kalafstor* (Baróti Szabó: KisdedSz. 56); 1792 *Koloftor* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kolos* a.) J: 'rendház, zárdá | Kloster' #

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) A (R.) *kalastorom* (→*klastrom*) szóból a →*monostor* mintájára. A ném. *Kloster* 'szerzetesek és apácák lakóhelye' hatását sem zárhatjuk ki teljesen.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *klastrom, monostor*

kolosszális → *kolosszus*

kolosszus A: 1757 *Colossus* (MNy. 74: 510); 1796 *Kolosszus* (I.OK. 30: 256); 1807 *kolosszos* (NSz.) J: 1. 1757 'óriási szobor | Riesenstandbild' (MNy. 74: 510) (↑); 2. 1809/ 'hatalmas birodalom | mächtiges Reich' (NSz.); 3. 1875 'óriás | Riese' (NSz.)

kolosszális A: 1805/ *Colosszális* (NSz.); 1807/ *kolosszális* (NSz.); 1818 *kolosszáli* [sz.] (NSz.); 1858/ *kolosszális* (NSz.) J: 'igen nagy, hatalmas | kolossal'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **kolosszus** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *colossus, colossos* 'óriási termet, emberfeletti nagyságú szobor', (h.) *colossus* 'ua.; oszlop, bálvány' [< gör. *κολοσσός* 'egy eredetileg Rodoszon lévő' óriási szobor']. (⊗) Megfelelői: ném. *Koloß*; ang. *colossus*; fr. *colosse*; stb.: 'kolosszus'.

■ A **kolosszális** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *kolossal*; ang. *colossal*; fr. *colossal*; stb.: 'kolosszális'. (⇒) A magyarba leginkább a németből került, latinositott végződés.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◊) Idetartozik: (R.) *kolossz* 'kolosszus' (1823: NSz.), ez a németből származik (↑).

📖 TESz.; EWUng.

koltant → *koltog*

koltog × **A**: 1416 u./¹ *koltaḡuā* [sz.] (BécsiK. 41–42); 1456 k. *kotaguan* [sz.] (SermDom. 2: 305); 1470 *coltogýatok* [g-j] (SermDom. 2: 306) **J**: **1.** 1416 u./¹ 'kopog, kopogtat | (an)klopfen' (BécsiK. 41–42) (↑); **2.** 1754 'fecseg | schwatzen, plappern' (NSz.); **3.** 1794 ? 'dobog {szív} | pochen {Herz}' (NSz.), 1822 'ua.' (NSz.); **4.** 1805 'kotyogó, bugyogó hangot ad | glucken {Flasche}' (NSz.)

koltant Δ **A**: 1553/ meg *koltantac* (Tinódi: Cronica G2a) **J**: 'egy ütést mér vmire | an etw einmal klopfen'

kollant × **A**: 1791 *kollantja* (NSz.); 1834 *Kullant* (Kassai: Gyökerésző 3: 214) **J**: 'egy ütést mér a fejére vkinek | (jmdm eins auf den Schädel) hauen'

kólint **A**: 1838–1845 *kullint* (MNyTK. 107: 25); 1840 *Kollint* (NSz.); 1862 *Kolintottak* (NSz.); 1873 *fejbe kólint* (NSz.); 1887/ *kóllintják* (NSz.) **J**: [ma rendszerint *fejbe* ~] 'egy ütést mér vkinek a fejére | (jmdm eins auf den Schädel) hauen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszavak. | (◊) A szótő a →*kall* szóéval lehet összefüggésben. A végződéses -g gyakorító képző, valamint különböző mozzanatos-műveltető igeképzők. A *koltog* és *koltant* szó belseji *t*-je mozzanatos-műveltető igeképzőnek tűnik. A *koltog* szó *kótag* változata mássalhangzókiegészéssel és pótlónyúlással keletkezett. (◊) Valószínűleg az -l nélküli töből keletkezett névszóképzővel a *kótis* 'sulyok, dugattyú, kapapács stb.' (1792: Baróti Szabó: Kisdedsz.); a nyelvjárási szó keletkezésmódja nem egészen világos.

📖 NNyvv. 3: 143; TESz. *kótog* a., *kólint* a. is, *kótis* a. is; EWUng. • Vö. *kall*, *kolontos*

kólya × **A**: 1430 k. *cola* zeker (SchlGl. 2211.); 1496 *kolya* (Oklsz.); 1575 *köllyáual* (NySz.); 1585 *Kólyakotsi* (Cal. 374); 1840 *kóléjában* (NSz.); 1843 *kójába* (NSz.); NYJ. *kolla* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1430 k. 'egy fajta négykerekű jármű: szekér, kocsi, hintó | Wagen, Kutsche' (SchlGl. 2211.) (↑); **2.** 1809 'gyaloghintó | Tragsessel' (NSz.); **3.** 1834 'diadalkocsi | Triumphwagen' (Kunoss: Szóf.); **4.** 1865 'kétkerekű kocsi, taliga | zweirädiger Karren' (CzF.)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy keleti szláv nyelvből. | (≡) Szbhv. *kola* [többes szám] 'jármű, fogat, szekér; autó; vagon'; szln. *kola* [többes szám] 'kocsi', (V.) *kôla* 'jármű'; or. (R.) *кола* [többes szám] 'ua.'; ukr. (N.) *кола* 'ua.'; – óe. szl. *kola* [többes szám] 'ua.'; stb. [a szláv **kolo* 'kerék' többes számú alakja]. Vö. még szbhv. (R.) *kolija* [gyűjtőnév, többes szám] 'fogatok, szekerek, lovasfogatok'. (◊) A szó belseji *ly*-t tartalmazó alak, ill. a szó belseji *l*-es változat esetleg különböző szláv változatokból származnak; vagy volt a magyarban egy *l* > *ly* hangváltozás. A *kólé* változat esetleg a →*kordé* analógiájára keletkezhetett.

📖 Knieszsa: SzlJsz. 274; TESz.; EWUng. • Vö. *kóló*

koma **A**: 1213/ ? *Coma* [szN.] (VárReg. 143.); [1291–1294] ? *Kumad* [sz.] [HN.] (MNy. 22: 301); 1520 *komasag* [sz.] (GyöngyGl. 377.); 1556 *komja* [*kom* □] (CzF.); 1785 *Komé* (NSz.); NYJ. *kumám* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1213/ ? 'a keresztapa a keresztgyermek szüleinek, ill. az apa a keresztapának a szempontjából | Gevatter' (VárReg. 143.) (↑), 1520 'ua.' (GyöngyGl. 377.) (↑);

2. 1566 'pajtás, cimborá | Freund, Kamerad' (Heltai: Fab. 35); 3. 1777 ? 'tréfás ember | Spaßmacher' (NSz.), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Komázás* a.); 4. 1810–1820 ? 'keresztelő | Taufschmaus' (NSz.), 1891 'ua.' (NSz.); 5. 1838 'leány, aki pünkösdkor tojást kap egy legénytől | Mädchen, das zu Pfingsten von einem Burschen ein Ei bekommt' (Tsz.); 6. 1848/ 'komaasszony | Gevatterin' (NSz.); 7. 1887 'vőfély | Brautführer' (Nyr. 16: 430) Sz: ~ság 1520 (GyöngyGl. 377.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbvhv. *kum* 'koma, keresztapa; (leány)kérő és segítő', (N.) 'keresztgyermek <fiú>; koma, keresztapa', *kuma* 'komaasszony, keresztanya keresztgyermek <kislány>; szlk. (K.) *kum*, *kumo* 'koma, keresztapa <a keresztségben>', *kuma* 'komaasszony, keresztanya'; or. *кym* 'koma, keresztapa', (N.R.) 'barát, pajtás <idősebb férfiak megszólításaként>', *kyma* 'komaasszony, keresztanya', (N.R.) 'idősebb barátnő <megszólításként is>; stb. [tisztázatlan eredetű]. (△) A *koma* alak esetleg úgy keletkezett, hogy a szláv hímnemű alakhoz a magyarban E/3. személyű birtokos személyjel járult; vagy a szó a szláv nőnemű alakból származik. A szóvégi *é*-s változat feltehetőleg a szláv vokativusra megy vissza. A 2. jelentés keletkezése az eredeti 1. jelentésből valószínűleg azzal magyarázható, hogy a vér szerinti szülők és a keresztszülők között általában szoros baráti kapcsolat van. Az 5. jelentés a 2. jelentés alapján keletkezett. A 3. jelentés valószínűleg azzal függ össze, hogy a keresztelői lakoma vidám hangulatáról a keresztkoma gondoskodik. A 4. jelentést talán a *komába megy, hív* 'komának megy, komaságba hív' típusú szó szerkezetek magyarázzák. A 6. jelentés önállósulással jött létre a *komaasszony* 'komaasszony, keresztanya' összetétel előtagjából; vö. *komámasszony* 'ua.' (1570: RMNy. 2/2: 211). A 7. jelentés vagy a szlávból jött létre, vagy metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 337; Kniezsa: SzlJsz. 275; TESz.; EWUng. • Vö. *kis-*

kóma A: 1854 *Koma* [ES. NEM M.] (Forst.); 1895 *Kóma* (PallasLex.) J: 1. 1854 ? 'álomkór | Schlafsucht' (Forst.) (↑), 1895 'ua.' (PallasLex.) (↑); 2. 1895 'mély tudattalan állapot | tiefe Bewußtlosigkeit' (PallasLex.) (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Koma*; ang. *coma*; fr. *coma*; stb.: 'mély tudattalanság, eszméletlenség'. Vö. még lat. (tud.) *coma* (*somnolentum*) 'aluszékonyság, álomkór' [< gör. *κῶμα* 'mélyebb, tartósabb alvás; kóros hajlam az álomkórra'; vö. gör. *κοιμάω* 'elaltat']. Orvosi műszóként terjedt el. (⇒△) A magyarba valószínűleg a tudományos latinból került.

📖 EWUng. • Vö. *cinterem*

kombájn A: 1930–1931 *kombájn, kombájnikkal* (KanadaiMM. 1930. aug. 14.: 4); NYJ. *kombány* (ÚMTsz.) J: 1. 1930–1931 'arató-cséplő gép | Mährescher' (KanadaiMM. 1930. aug. 14.: 4) (↑); 2. [*bánya~*] 1951 'olyan bányagép, amely a szénfejtés és rakodás munkáját is végzi, s amellelt előre halad | Bruchschlitzmaschine (im Bergwerk)' (Hevesi: MOrMűszSz. *bányakombájn* a.)

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *комбайн* 'arató-cséplő gép; bányakombájn' [< ang. *combine* 'arató-cséplő gép']. (≈) Megfelelői: ném. *Kombine*; fr. *combine*; le. *kombajn*; stb.: 'arató-cséplő gép'. (⊖) Egyéb megnevezés: *arató-cséplőgép* 'ua.' (1934/: MNy. 64: 468).

📖 Nyr. 76: 202; TESz.; EWUng. • Vö. *kombináció*

kombi A: 1958 "*kombi*"-karosszéria (NSz.) J: 'kombinált személy- és teherautó | Kombi(wagen)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kombi* 'kombinált személy- és teherautó' [< ném. *Kombiwagen* 'ua.'; vö. még ném. *kombinieren* '(össze)köt, kötöz, összekapcsol, egybeköt']. (⊕) Hasonló szórövidüléshez a magyarban vö. *akku* (→*akkumulátor*).

📖 EWUng. • Vö. *bognár, kombináció*

kombináció **A:** 1639 *combinatioknak* (EWUng.); 1789/ *combinatióknak* (NSz.); 1839/ *kombináció* (NSz.) **J:** 1. 1639 'összeállítás, kombinálás; következtetés | Zusammenstellung; Folgerung' (EWUng.) (↑); 2. 1877 'adott számú elemek meghatározott csoportosítása {a matematikában} | Kombination {Math.}' (Keresztesi: Mat. 72); 3. 1900 'tervszerű összjáték | planvolles Zusammenspiel' (NSz.)

kombinál **A:** 1763 *combinálván* [sz.] (NSz.); 1860 *kombinálok* (NSz.) **J:** 1. 1763 'összeállít; csoportosít | zusammenstellen; gruppieren' (NSz.) (↑); 2. 1808/ 'eshetőségek számbavételével következtet | folgern' (NSz.); 3. 1835 'matematikai műveletet végez | eine Operation der Kombinatorik vornehmen' (Keresztesi: Mat. 72); 4. 1902 '(játékban) tervszerűen összejátszik | planmäßig zusammenspielen {im Spiel}' (Bánhidi: Sportny.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *combinatio* 'egyesülés, egyesítés' | lat. *combinare* '(kettőt) egyesít' [vö. lat. *bini* 'mindkettő']. (≈) Megfelelői: ném. *Kombination* 'összekapcsolás, egybekötés; egy fajta munkaruha, ingnadrág; összjáték a sportban'; ang. *combination* 'kombináció, összeállítás'; fr. *combinaison* 'ua.' stb.; – ném. *kombinieren*; fr. *combiner*; stb.: 'összeállít, kombinál'.

📖 TESz. *kombinál* a.; EWUng. • Vö. *billió, kombájn, kombi, kombinát, kombiné*

kombinál → **kombináció**

kombinát **A:** 1929–1930 *kombinát* (KanadaiMM. 1930. febr. 5.: 2) **J:** 'egybekapcsolódó gyártási folyamatokat egyesítő vállalat, üzem | Kombinat'

■ Orosz jövevényszó. | (≡) Or. *комбинат* 'különböző vállalatok gazdasági egységgé való egyesülése' [a lat. *combinatus* 'egyesült' < lat. *combinare* 'egyesül' szóból]. (≈) Megfelelői: fr. *combinat*; szbvh. *kombinat*; stb.: 'kombinát'.

📖 Nyr. 77: 455; TESz.; EWUng. • Vö. *kombináció*

kombiné **A:** 1918 *kombinék* (PécsiN. 1918. nov. 19.: 7); 1934 *Gombiné* (NSz.); NYJ. *kombinét* [□] (ÚMTsz.) **J:** 'vékony, a felsőruhánál rövidebb, pántos női fehérnemű | Hemdhose' #

■ Német (B.) jövevényszó. | (≡) Ném. (B.) *kombinē* 'ingnadrág' [?'< ném. *Kombination* 'ua.' a fr. *combiné* 'kombinált' szó hatására]. Vö. még fr. (N.) *combine* 'ingnadrág'. A bécsi szó ugyan csupán egy adat alapján ismert, de létezéséről tanúskodnak a szláv megfelelők is; vö. szbvh. *kombine*; cseh *kombiné*; stb.: 'ingnadrág'. (⊕) A szó eleji g-s változat esetleg a →*gomb* népetimológiás hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kombináció*

komédia **A:** 1559 *Comediat* (Székely I.: Krón. 63a); 1565 *comoedia* (Farkas: GLEI.); 1568 *komédiában* [✍] (NySz.); 1585 *Komoedia* (Cal. 225); 1589 *Commediat* (Balassi: Com. 317);

1793 *komódia* (NSz.); 1833 *komogyia* (NSz.); NYJ. *komédja* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1559 'vígjáték; színdarab | Lustspiel; Bühnenstück' (Székely I.: Krón. 63a) (↑); **2.** 1743 'zűrzavaros eseménysor | Wirrwarr' # (NSz.); **3.** 1763 'játékszín | Bühne' (NSz.) **Sz: ~s** 1604 *Comediafoc* 'színész | Schauspieler' (Szenczi Molnár: Dict. *Proscénium* a.) | **~zik** 1708 *Komédiázni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Rěčěro* a.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *comoedia* 'színmű, vígjáték' [< gör. *κωμῳδία* 'komikus ének, vígjáték', tkp. 'vidám felvonuláson énekelt dal', a gör. *κῶμος* 'vidám felvonulás, ünnepi menet' + *ὥδή* 'dal, ének' szavak alapján]. (≈) Megfelelői: ném. *Komödie*; fr. *comédie*; stb.: 'vígjáték, komédia'. (⊕) A szó belseji gy-s változat a *d* palatalizációjával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komikus, óda, tragédia*

komendál × **A:** 1526 *kommendalom* (MNY. 37: 205); 1549 *komendalassaérth* [sz.] (LevT. 1: 62); 1793/ *komondálta* (NSz.); NYJ. *komëndál* (MTsz.) **J:** 'ajánl, javasol | empfehlen, anraten, vorschlagen'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *commendare* 'megbíz vkit, rábíz, átad, átruház; ajánl' [< lat. *con* [igekötő] + *mandare* 'rábíz, megbíz, meghatalmaz']. (≈) Megfelelői: ang. *commend* 'ajánl, dicsér; juttat, ad'; fr. *commender* 'egyházi javadalommal felruház' stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kommandó, mandátum*

komfort **A:** 1831 *comfort* (NSz.); 1844 *confort* (NSz.); 1845 *komfortokat* (MNY. 66: 234); 1932 *komfört* (PHNyr. 153) **J:** 'kényelmes berendezés, kényelem | Komfort'

■ Angol jövevénytyszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *comfort* 'vigasz, remény; kényelem, komfort; kényelmes berendezés'; – vö. még ném. *Komfort* 'kényelem, komfort; kényelmes berendezés'. Az angolban a fr. (ófr.) *confort* 'vigasz, remény, megerősítés' szóból [< fr. (ófr.) *conforter* 'segít, támogat; vigasztal'; vö. még lat. *fortis* 'erős, szilárd']. (≈) Megfelelői: holl. *comfort*; szbhv. *komfor*; stb.: 'kényelem, komfort'.

📖 Nyr. 93: 390; TESz.; EWUng. • Vö. *forsz, komfortábli*

komfortábli Δ **A:** 1853 *comfortable* kocsi (BpHírlap 1853. máj. 25.: 622); 1860 *konfortable-ló* (NSz.); 1861 *comfortable-os* [sz.] (NSz.); 1863 *komfortábelbe* (NSz.); 1865 *konfortáblit* (NSz.); 1867 *komfortéblast* [sz.] (NSz.); 1871 „*komfortábli*”-val (NSz.) **J: 1.** 1853 'egylovas bérkocsi | Einspännerdroschke' (BpHírlap 1853. máj. 25.: 622) (↑); **2.** 1926 'a lovaskocsi vezetője, hajtója | Lenker einer Einspännerdroschke' (NytudÉrt. 93: 67)

konflis Δ **A:** 1885 *konflison* (Bolond Istók 1885. ápr. 5.: 8); NYJ. *komfisok* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1885 'egylovas bérkocsi | Einspännerdroschke' (Bolond Istók 1885. ápr. 5.: 8) (↑); **2.** 1943 'hintóval való személyszállításra iparendéellyel vállalkozó törpebirtokos | Zwergbauer als Kutscher (in der Personenbeförderung)' (Márkus: Bokort. 156)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **komfortábli** német (B.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (B.R.) *komfortabel* 'egylovas kocsi; annak kocsisa' [< ang. *comfortable* 'kényelmet biztonságot, nyugalmat nyújtó; kényelmes']. Vö. még ném. *komfortabel* 'kényelmes, hasznos'. (⊕) A szóvégi *li*-hez a magyarban vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A *komfortébli* változat egy fajta angol kiejtést tükröz.

■ A **konflis** szóösszevonás. | (⊕) A (R.) *komfortábilis* 'kényelmes' (1900: NSz.) szóösszevonásából keletkezett, amely egy latinositott alak.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: (R.) *komfortabel* 'ua.' (1857: NSz.), ez a németből származik (↑).

📖 Nyr. 93: 392; TESz. *konflis* a.; EWUng. • Vö. *komfort*

komika → *komikus*

komikum → *komikus*

komikus A: 1559 *Comicus* (Székely I.: Krón. 59a); 1790 *komikus* (NSz.) J: <FN> 1. 1559 'vígjátékiró | Komödiendichter' (Székely I.: Krón. 59a) (↑); 2. 1792 'vígjátékban játszó színész | Komiker' (NSz.) | <MN> 1. 1604 'a vígjátékkal kapcsolatos, vele összefüggő | die Komödie betreffend' (Szenczi Molnár: Dict. *Philippides* a.); 2. 1835 'nevetséges; mulatságos | lächerlich, komisch; drollig' # (Kunoss: Gyal.)

komikum A: 1807/ *komikumot* (NSz.) J: 1. 1807/ 'vígjáték, komédia | Lustspiel' (NSz.) (↑); 2. 1850/ 'nevetésre készítő visszasság, ellentmondásosság | Komisches' (NSz.)

komika A: 1830/ *komikával* (NSz.) J: 1. 1830/ 'komikum | Komisches' (NSz.) (↑); 2. 1857/ 'vígjáték, komédia | Lustspiel' (NSz.); 3. 1874–1876/ 'vígjátéki szerepkörben játszó színésznő | Komikerin' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **komikus** latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *comicus*, -a, -um 'a vígjátékhoz tartozó, vidám, nevetséges', *comicus* 'vígjátékiró; komikus színész' [< gör. *κομικός*, -ή, -όν 'furcsa, komikus, nevetséges; a vígjátékhoz tartozó']. (≈) Megfelelői: ném. *Komiker*, *komisch*; fr. *comique*; stb.: 'komikus', 'furcsa, komikus, nevetséges'. (⊕) A szóvégi s-hez a magyarban vö. →*ámbitus* stb.

■ A **komikum** és a **komika** szófajváltás eredményei. | (⊕) A magyarban a latin melléknév semleges nemű, ill. nőnemű alakjának főnevesülésevel keletkeztek; vö. →*fantasztikus*, →*fizikus*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komédia*

kominár × A: 1591 *kominarnak* (Slavica 2: 96); NYJ. *kaminár* (ÚMTsz.); *kominyár* (MTsz.) J: 'kéményseprő | Schornsteinfeger'

■ Szlovák jövevénytyszó. | (≡) Szlk. *kominár*, (K.) *komiňar*: 'kéményseprő' [< szlk. *komin* 'kémény']. Vö. még cseh (N.) *kominář*; f.-or. *каминар*; stb.: 'kéményseprő'.

📖 Nyr. 33: 565; Kniezsa: SzlJsz. 276; Slavica 2: 96; TESz.; EWUng. • Vö. *kémény*

komisz A: 1645–1646 *Commisban* (Horváth M.: NEI.); 1684 *Comisz* (EWUng.); 1769 *Comis* Vass (MNY. 60: 366); 1788 *komisz* (NSz.); 1789 *comiss* (NSz.); 1795 *komiz*-kenyér (NSz.) J: <FN> 1. 1645–1646 'hadsereg számára készített felszerelési tárgy, élelem | Heeresvorräte' (Horváth M.: NEI.) (↑); 2. 1884 'katonakenyér | Kommissbrot' (NSz.); 3. 1893 'durva parasztgatya | grobe Leinenhose der Bauern' (MTsz.) | <MN> 1. 1684 'a katonaság számára készített (felszerelési tárgy, élelem) | auf das Militär bezüglich (Ausrüstung, Proviant)' (EWUng.) (↑); 2. 1780 'közönséges, nem jó minőségű (iparcikk, áru stb.) | (Artikel, Ware) von gemeiner Sorte' (MNY. 60: 366); 3. 1834 'kíméletlen, rosszindulatú (személy); hitvány

⟨személy⟩ | rücksichtslos, böswillig ⟨Person⟩; niederträchtig ⟨Person⟩' (Kunoss: Szóf. 14); 4. 1906 'csintalan ⟨gyerek⟩ | schelmisch ⟨Kind⟩' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevénytörzs. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *kommiß* 'hadikészlet', (R.) *commisz* 'katonaságra vonatkozó, katonaságnak szánt; durva, rossz minőségű áru', (baj.-osztr.R.) *commiße* 'napi ételmezés ⟨a katonaságnál⟩', – ném. *Kommiss* 'katonai (szolgálat); a katonák állam által nyújtott felszerelése és ellátása' [< lat. (k.) *commissa* [többes szám] 'valakire bízott javak' < lat. *committere* 'összehoz; rábíz']. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *kòmis* 'komiszkenyér'; cseh *komisní* 'kincstári; rosszindulatú, gonosz'; stb. (⊕) A főnévi 2. jelentés a melléknévi 1. jelentésen alapul, a főnévi 3. jelentés a melléknévi 2. jelentésen. Az irodalmi nyelvben a melléknévi 3. és 4. jelentésben él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komisszió*

komiszáros Δ A: 1535 *commiffarioffoknak* (KL. 136.); 1552 *comissariosok* (LevT. 1: 94); 1556 *commiffariufit* (MNY. 69: 230); 1556 *komysariosogathys* [sz.] (LevT. 1: 181); 1558 *komisariust* (EWUng.); 1789 *Komisszáriusok* (MNY. 69: 365); 1790 *Kommisszáriusok* (NSz.); 1798 *Kommisszárosságot* [sz.] (NSz.); 1810 *Komiszariustok* (MKsz. 1984: 356); 1837 *Komisszáros* (NSz.); 1846 *Komiszáros* (NSz.) J: '(állami) megbízott, biztos | staatlicher Beauftragter'

komisszár Δ A: 1790 *komiszárság* [sz.] (ItK. 11: 169); 1954 *ezredkomisszár* (Nyr. 78: 222) J: 1. 1790 '(állami) megbízott, biztos | staatlicher Beauftragter' (ItK. 11: 169) (↑); 2. 1954 'pártmegbízott; politikai biztos a hadseregben | Parteibeauftragter; politischer Kommissar beim Militär' (Nyr. 78: 222) (↑)

■ Latin jövevénytörzs, német és orosz közvetítéssel is. |

■ A **komiszáros** latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. (k.) *commissarius* 'megbízott, biztos' [vö. lat. *committere* 'összehoz, egyesít; megbíz']. A régi magyar *s*-el való ejtésre vö. →*passió* stb.; az *sz*-es változatra vö. →*asszisztál* stb. Az eredeti *ius* végződésből az *i* későbbi kiesése olyan szakmanevék hatására történhetett, mint az *árus* (→*áru*), *csapláros* (→*csaplár*).

■ A **komisszár** német, később orosz jövevénytörzs. | (≡) Ném. *Kommissar* 'közjogi biztos; rendőrhivatalnok; stb.'; or. *komuccap* 'pártbiztos; katonai-politikai biztos'. (≈) Megfelelői: fr. *commissaire*; ol. *commissario*; stb.: 'megbízott, biztos'. (⊕) A magyarban a 2. jelentés orosz hatásra jött létre a politikai nyelvhasználatban.

📖 TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *komisszió*

komisszár → *komiszáros*

komisszió Δ A: 1552 *Comiffiöja* (RMNY. 2/2: 91); 1557 *Commiffiot* (RMNY. 2/2: 132); 1708 *Komiffiö* (Pápai Páriz: Dict. *Mandātus* a.); 1767 *Komiffiö* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Mandātus* a.); 1792 *Kommisszio* (NSz.); 1793 *Komisszióra* (Gáldi: Szótir. 209); 1810 k. *Comisioja* (NSz.); 1825 *Komiszio* (NSz.); 1899 *komisszióba* (NSz.) J: 1. 1552 'megbízás, megbízatás | Auftrag' (RMNY. 2/2: 91) (↑); 2. 1645–1646 ? 'választmány, bizottság | Ausschuß' (Horváth M.: NEL.), 1792 'ua.' (NSz.) (↑) Sz: **komissziózik** 1873 *comisszióztat* 'megbízásokat intéz el járja a boltokat | Aufträge besorgen; auf Einkaufsbummel sein' (Hon 1873. nov. 27.: [1])

■ Latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. *commissio* 'egyesítés', (k.) 'megbízás', (h.) *Com(m)issio* 'ua.; tanácskozás' [< lat. *committere* 'egyesít, összeköt, összevon; megbíz, rábíz vkire']. (≈) Megfelelői: ném. *Kommission*; fr. *commission*; stb.: 'bizottság'. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*passió* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál* stb.

komló A: 1086 ? *Qumlouozou* [HN.]; *cumuluf* [sz.] [HN.] (MNL (OL) DL. 208421); 1212 *Cumulus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1231/ *Comlousd* [sz.] [HN.] (Hokm. 8: 27); 1240 *Comloozo* [HN.] (Oklsz.); 1256/ *Complov* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328); 1262/ *Komlofeu* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 234); 1264 *Kumoloumal* [HN.] (Oklsz.); 1478 *Komplo* (Oklsz.); 1577 *kómló* (KolGl.)
J: 'a sör egyik fő alapanyagául szolgáló, tobozszerű terméséért termesztett kúszónövény | Hopfen'

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Kāšγ. *qumlāq* 'egy fajta repkény'; tat. *qolmaq* 'komló'; csuv. *χâmla* 'ua.'; stb. Régi vándorszó; megfelelői az indoeurópai nyelvekben is megvannak; vö. óész. germ. *huml*; lat. (k.) *humulus*; or. *хмель*: 'komló'. Vö. még vog. (T.) *khumlāχ*; osztj. (DN.) *χōmdaχ*; cser. (B.) *umla*: 'ua.'. (△) A magyarba átkerült alak **qumlaq*. A szóvéghez vö. →*apró*, →*borsó* stb.; a szó belseji *p*-hez vö. *Nempti* [HN.] (→*német*). (△⇒) A magyarból: szbhv. *komlov* 'ua.; sörélesztő'.

MNy. 3: 256; NytudÉrt. 58: 198; TESz.; Ligeti: TörK. 236, 289; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

kommandíroz → *kommandó*

kommandó A: 1631 *commendo* (Horváth M.: NEL.); 1644 *commando* (Horváth M.: NEL.); 1651 *commendája* (Horváth M.: NEL.); 1702 *comandoja* (Horváth M.: NEL.); 1787 *Kommandot* (NSz.); 1790 *Komondót* (NSz.); 1891 *komëndót* (NSz.) **J:** 1. 1631 '(fő)parancsnokság; parancsnoklás, vezénylet | (Ober)kommando; Befehlsgewalt' (Horváth M.: NEL.) (↑); 2. 1641 ? 'parancs, vezényszó | Befehl, Kommandowort' (Horváth M.: NEL.), 1742/ 'ua.' (NSz.); 3. 1707 '(fő)parancsnok | (Ober)befehlshaber' (Thaly: Adal. 2: 23); 4. 1759 'katonai szolgálat; ideiglenes szolgálati alkalmazás a saját csapatrészen kívül, vezénylet | Militärdienst; vorübergehende dienstliche Verwendung außerhalb des Truppenteils' (TESz.); 5. 1817 'kisebb katonai különítmény meghatározott feladattal | kleinere militärische Abteilung mit bestimmtem Auftrag' (NSz.)

kommandáns Δ **A:** 1641 *commendans* (Horváth M.: NEL.); 1644 *commendant* (Horváth M.: NEL.); 1664 *commendánssal* (Horváth M.: NEL.); 1670 *commendat* (Horváth M.: NEL.); 1685 *comendantal* (Horváth M.: NEL.); 1742/ *Commendás* (NSz.); 1796 *Commandánst-is* (NSz.); 1799 *commandant* (D. Éltés: FrSz. 45) **J:** '(fő)parancsnok | (Ober)befehlshaber'

kommandíroz Δ **A:** 1645 *commendérozott* (Horváth M.: NEL.); 1680 *Commendirozott* [sz.] (Horváth M.: NEL.); 1686 *comanderozott* (Horváth M.: NEL.); 1700 *Commendírozó* [sz.] (MNy. 51: 220); 1747 *Commándérozó* [sz.] (NSz.); 1807 *Kommandirázó-Generálisnak* [sz.] (NSz.); NYJ. *komëndérozás, komondirozgasson* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'vezényel, parancsnokol, parancsolgat | kommandieren'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *Kommando* 'parancsszó; átmeneti szolgálat; egy meghatározott célból összeállított fegyveres osztag; (fő)parancsnokság' [< ol. *comando* 'parancs, utasítás'] | ném. *Kommandant* 'parancsnok' [< fr. *commandant* 'ua.'] | ném. *kommandieren* 'vezérel, rendelkezik, parancsol; parancsoló modorban beszél' [< fr. *commander* 'parancsol, utasít']. Ezek az újlatin szavak a lat. *commendare*, (vulg.) *commandare*: 'rábíz, átruház, parancsol, utasít stb.' szóra mennek vissza. (≈) Megfelelői: cseh *komandovat* 'rendelkezik, parancsol', *komandant* 'parancsnok', *komando* 'parancs, utasítás, parancsszó; parancsnokság, parancsnoki hatalom'; or. *командировать* 'szolgálati feladattal v hova küld',

командовать 'rendelkezik, parancsol', *комендант* 'parancsnok, katonai vezető', *команда* 'parancsszó; parancsnokság, parancsnoki hatalom; osztag különleges megbízással'; stb. (⇒△) A szavak az osztrák katonai nyelvből kerültek a magyarba.

■ A **kommendáns** latinósított alak. | (△) A *komendás* változat melléknévből jött létre analógia hatására -s melléknévképzővel. (⊙) A katonai szaknyelvben használatos *komendáns* 'parancsnok, katonai vezető' (1952: ↑) az oroszról származik.

📖 TESz. *kommandíroz* a.; EWUng. • Vö. *komendál*

kommenció △ **A:** 1777 *komentziója* (NSz.); 1847 *Commentióm* (NSz.); 1849 *Kommencziót* (NSz.); NYJ. *komëncijó* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1777 'természetbeni kifizetés | (Natural)lohn' (NSz.) (↑); 2. 1847 'megegyezés alapján elvégzendő (mezőgazdasági) munka | aufgrund Vereinbarung zu verrichtende Arbeit' (NSz.) (↑)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A →*konvenció*-ból hasonulással keletkezett. A metonimikus jelentés a →*konvenció* 'egyezség, megállapodás' jelentése alapján alakult ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konvenció*

kommendáns → *kommandó*

kommentál → *kommentár*

kommentár **A:** 1620 *Commentariusiban* (MNy. 69: 366); 1804/ *Commentáriust* (NSz.); 1836 *commentáriumocskák* [sz.] (NSz.); 1836 *commentar'* (NSz.); 1841 *commentárok* (NSz.); 1864 *kommentárt* (NSz.) **J:** 1. 1620 'magyarázat, értelmezés, fejtegetés | Kommentar' (MNy. 69: 366) (↑); 2. 1841 '(kritikai) megjegyzés, észrevétel | (kritische) Bemerkung' (NSz.) (↑)

kommentál **A:** 1700 *commentálnak* (NSz.); 1844 *comentálgatni* (NSz.); 1864 *komentál* (NSz.); 1878/ *kommentálni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1700 'magyarázó jegyzetekkel lát el vmit {főleg nehezen érthető szöveget} | erläutern, kommentieren {haupts. schwer verständlichen Text}' (NSz.) (↑); 2. 1844 'megjegyzést fűz vmilyen eseményhez, cselekményhez stb. | Bemerkungen hinzufügen {zu einem Geschehen, zu jmds Handlungen}' (NSz.); 3. 1855 '(hírt, eseményt) magyaráz, értelmez | auseinandersetzen, erörtern {Massenmedien}' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *commentarius (liber)* 'feljegyzés, jegyzetkönyv, napló, jegyzőkönyv', *commentarium (volumen)* 'ua.', (h.) *commentarius* 'jegyzék, lista; írásbeli indoklás, nyilatkozat' | lat. *commentari* 'átgondol, meggondol; megmagyaráz, megtárgyal, fejteget' [< lat. *comminisci* 'kieszel, kigondol']. (≈) Megfelelői: ném. *Kommentar, kommentieren*; fr. *commentaire, commenter*; stb.: 'megjegyzés, magyarázat; magyaráz, kommentál'. (△) A *kommentár* alak keletkezésében bizonyosan a német hatás is szerepet játszott. (⊖) Idetartozik: *kommentátor* 'kommentátor, magyarázó' (1792 e./: NSz.), ennek alapja a lat. (kés.) *commentator* 'feltaláló, értelmező, magyarázó'.

📖 TESz. *kommentál* a.; EWUng. • Vö. *memória*

kommunista **A:** 1840 *communisták* (Nyr. 85: 466); 1876 *kommunisták* (NSz.); NYJ. *komonista, komunista* (Bálint: SzegSz.); *komunyista* (Csűry: SzamSz.); *kuminista* (ÚMTsz.) **J:**

⟨FN⟩ 1840 'a kommunizmus híve, követője | Kommunist' (Nyr. 85: 466) (↑) | ⟨MN⟩ 1841 'a kommunizmussal kapcsolatos, rá jellemző | kommunistisch' (Nyr. 85: 467)

kommunizmus **A:** 1841 *communismusa* (PestiH. 1841. okt. 6.: 676); 1842 *communismus* (Nyr. 85: 468); 1867 *komunizmus* (NSz.); 1880/ *kommunizmust* (NSz.) **J:** 'a marxista-leninista felfogás szerint a javak közös birtoklásán alapuló, az egyéneknek teljes egyenlőséget és szociális biztonságot nyújtó társadalmi rendszer | Kommunismus' #

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Kommunist*; ang. *communist*; fr. *communiste*; or. *коммунист*; stb.: 'kommunista ⟨fn⟩', az angolban és franciában 'kommunista ⟨mn⟩' is; – a franciából terjedt el [< fr. *commun* 'közösen, együtt' (lat. *communis* 'ua.')] | ném. *Kommunismus*; ang. *communism*; fr. *communisme*; or. *коммунизм*; stb.: 'kommunizmus'. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből kerültek, részben latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kommün*, *mutál*

kommunizmus → *kommunista*

kommün **A:** 1871/ *commune* (Babos: KözhSzt. *communalis* a.); 1882 *Kommün* (MagyLex. 10: 478); 1937 *Kommün* (PHLex.) **J:** **1.** 1871/ 'a párizsi munkásosztály első kísérlete 1871-ben a proletárdiktatúra megvalósítására | die Pariser Kommune im Jahre 1871' (Babos: KözhSzt. *communalis* a.) (↑); **2.** 1920/ 'az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság | die Ungarische Räterepublik im Jahre 1919' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. (*die Pariser*) *Kommune*; ang. *the Commune (of Paris)*; fr. *la Commune (de Paris)*; stb.: '(a párizsi) kommün'. A franciából terjedt el [vö. lat. (vulg.) *communia* [többes szám] 'közösség (embereké)' < lat. *communis* 'közönséges, általános; közösen, együtt']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia vagy a német nyelvből került át. (⊙) Mára csak az 1. jelentésében él, történelmi műszóként. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: *kommün* 'közösség' (1865: Babos: KözhSzt. *communalis* a.), ez a fr. *commune* 'ua.' szóból ered; *kommuna* 'városi közösség, község, település; szövetség egy meghatározott célért' (1949: NSz.), ennek alapja az or. *коммуна* 'közösség, község'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kommunista*

komócsin **A:** 1788 *komotsiny* (MNY. 70: 476); 1798 *Komotsin* (NSz.); 1807 *Komótsin* (MagyFüvészk. 97); 1834 *Komótsény* (Kassai: Gyökerésző 3: 187) **J:** 'a pázsitfűvek családjába tartozó, lenge nádforma réti fű | Lieschgras (Phleum)'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Az alapszóhoz vö. CC. *qamış*; Kāšy. *qamış*; stb.: 'nád'. (△) A törökben ebből keletkezhetett egy származékszó *-n* névszóképzővel; az ilyenféle képzés átvételéhez vö. →gyümölcsény. A magánhangzó fejlődéséhez esetleg vö. →boszorkány, →oroszlán stb. Átadó nyelvként talán a kunnal is lehet számolni. (⊙) Növénytani műszó. (△) Kevésbé valószínű, hogy a szóvégi *n* és *ny* magyar képzők lennének.

📖 MNY. 23: 52; TESz.; EWUng.

komód **Δ** **A:** 1774 *comod* (MNY. 80: 250); 1799/ *commódhoz* (Csokonai: ÖM. 1: 578); 1816 *kommót* (NSz.); 1904 *komód* (Radó: IdSz.) **J:** 'fiókos szekrény | Kommode'

■ Német jövevéyszó. | (≡) Ném. *Kommode* 'fiókos szekrény' [< fr. *commode* 'ua.']. Forrása: lat. *commodus* 'kényelmes, megfelelő, alkalmas'. A francia szó arra utal, hogy egy komód használata kényelmesebb mint egy ládái. (≈) Megfelelői: ang. *commode*; szbhv. (N.) *komóda*; stb.: 'fiókos szekrény, komód'. (△) A *komód* alak és a szóvégi *t*-s változat a bajor-osztrák kiejtést tükrözheti.

📖 MNy. 30: 32; D. Éltés: FrSz. 46; TESz.; EWUng. • Vö. *komót, mód*

komoly A: 1788–1789 *komoly* (MNy. 5: 314); 1805 *komoj* (NSz.); 1848/ *komol* (NSz.) J: 1. 1788–1789 'vidámságra, tréfára nem hajló | ernst, nicht heiter' # (MNy. 5: 314) (↑); 2. 1788–1789 'felelősséget kívánó, nehéz ⟨munka, feladat⟩ | ernst (gesinnt); schwer ⟨Arbeit⟩' # (MNy. 5: 314); 3. 1830–1842/ 'sötét, homályos ⟨idő, napszak⟩ | düster, dunkel ⟨Wetter, Tageszeit⟩' (NSz.); 4. 1842 'jelentős ⟨dolog⟩; súlyos, veszélyes ⟨baj, helyzet⟩ | bedeutsam; bedenklich, bedrohlich' # (NSz.); 5. 1882 'a gulyából kivert ⟨bika⟩ | von der Herde ausgestoßen ⟨Stier⟩' (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (△) A → *komor* 'barátságtalan; homályos, borús, sötét' szóból. Az 1–4. jelentések az eredeti 1. jelentés alapján keletkeztek. A 5. jelentéshez vö. a → *komor* 'rosszul kasztrált ⟨bika stb.⟩' jelentését. (⌘) A szó régóta él a nyelvjárásokban; az irodalmi nyelvbe a nyelvújítás korában került be.

📖 Szily: NyÚSz.; Kniezsa: SzlJsz. 671; TESz.; EWUng. • Vö. *komor*

komondor A: 1454 ? *Komondor* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 162); 1519 k. *komondor* (DebrK. 39); 1549 *kamondor* (RMKT. 2: 305); 1801/ *komondorok* (NSz.) J: 'nagy testű, hosszú fehér szőrű magyar pásztorkutyafajta | ungarische Hunderasse'

■ Valószínűleg kun jövevéyszó. | (≡) Kipcs. *Qumandur* '⟨nemzetségnév⟩' [< török **quman* 'kun' népnevek *-*dur* képzőjével; vö. gör. (biz.) *κοῦμανοί* [többes szám]; lat. (k.) *Comani* [többes szám], *Cumani* [többes szám]; or. (R.) *кумани* [többes szám]: 'kunok']. (△) Az elterjedéshez a *komondor eb* 'kun kutya' (1605: Szenczi Molnár: Dict.) szószerkezet is hozzájárulhatott. Az első adat egy török [SZN.] is lehet.

📖 MNy. 27: 316; TESz.; TDK. 413: 323; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *kun*

komor A: 1222 ? *Chomor* [SZN.]; *Cumur* [SZN.] (OklSz.); 1577 *komor* (KolGl.) J: ⟨MN⟩ 1. 1577 'mogorva; rosszkedvű | unfreundlich; trübsinnig' (KolGl.) (↑); 2. 1577 k. 'zord, lehangoló ⟨természeti jelenség⟩; sötét ⟨ég, felhő⟩ | düster; dunkel ⟨Himmel, Wolke usw.⟩' (NyIrK. 25: 171); 3. 1600 k. 'kemény | hart' (Nyr. 66: 24); 4. 1793 'rosszul herélt ⟨bika, ló, juh⟩ | schlecht kastriert ⟨Stier, Pferd, Schaf⟩' (MNy. 74: 253) | ⟨FN⟩ 1. 1621 'komorság | Düsterteit' (PFÉvk. 1958–1959: 131); 2. 1780 'rosszul herélt bika | schlecht kastrierter Stier' (MNy. 30: 53)

komorodik A: 1372 u./ *komorodott* [sz.] (JókK. 50); 1795 *komorodik* [▽] (NSz.) J: [ma főleg *el~ik*] 'komorrá válik | trübsinnig werden'

komorú † A: 1532 ? *kumuruk* (TihK. 102); 1604 *Komoru* (Szenczi Molnár: Dict. *Vultuofe* a.); 1808 *Komorú* (NSz.) J: 'mogorva | trübsinnig, unfreundlich'

komorít Δ A: 1585 meg *komoritom* (Cal. 160) J: 'komorrá tesz | trübsinnig machen'

komorul A: 1780 *komorúl* (NSz.); 1786 *elkomorulni* [sz.] (NyF. 50: 43) J: 1. [ma főleg *el~*] 1780 'komorrá válik | trübsinnig werden' (NSz.) (↑); 2. 1789 'sötétedik, elborul ⟨felhő, égbolt⟩ | düster werden, sich verfinstern' (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*hever*, →*ismer* stb. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A végződéses különféle igeképzők, ill. -ú folyamatos melléknévi igenévképző; ehhez vö. *nyomorú* (→*nyomorék*), *sanyarú* (→*sanyargat*) stb. A *komor* szó vagy az abszolút töből keletkezhetett -r névszóképzővel vagy esetleg elvonással az igékből (ill. a melléknévi igenévből). A melléknévi 4. jelentés, ill. a *komor* 2. jelentése metaforikusan keletkeztek az eredeti 1. jelentés alapján. (△) Az ötörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 77: 208; Kysstra-Eml. 23; EWUng.; MNy. 113: 350–356 • Vö. *homály*, *komoly*

komorít → *komor*

komorna △ A: 1759–1787 *Komorna* (NSz.); 1787 *Komorná* (MNy. 65: 338) J: 'főleg arisztokrata családnál) a ház asszonyának v. más nőtagjának személyi szolgálatára alkalmazott belső nőcseléd, szobalány | Zofe'

■ Cseh vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Cseh *komorná*; szlovák *komorná*: 'szobalány, komorna' [az eredetéhez vö. →*komorník*]. Vö. még f.-szorb *komorna* 'szobalány'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 276; TESz.; EWUng. • Vö. *komorník*

komorník △ A: 1495 e. *comornicoknac* (GuayK. 111–112); 1566 *Komorníkid* (Heltai: Fab. 116); 1575 *Kommorníki* (Heltai: Krón. 208a); 1676 *komorník* (NySz.); 1693 *komorníkomat* (Monírók. 15: 71); 1792 *Komornok* (Baróti Szabó: KisdedSz.) J: 1. 1495 e. 'uralkodói, főúri családnál) olyan férfi alkalmazott, aki főleg a ház urának a szolgálatát látja el, s a személyzet több tagjára felügyel | Kammerdiener' (GuayK. 111–112) (↑); 2. 1566 '(fő)kamarás, számvevő | Kämmerer' (Heltai: Fab. 116) (↑); 3. 1634 'kamarás | Kammerherr' (TESz.)

■ Cseh vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Cseh *komorník* 'komorník', (R.) 'törvényszolga, bírósági solga, követ, küldönc <a középkorban>'; szlk. *komorník* 'komorník', (R.) 'kamarás', (N.) 'bérlő a kincstári birtokon' [< cseh *komora*, ill. szlk. *komora*: 'kamra <helyiség; hatósági személy>']. Vö. még szbhv. (R.) *kòmorník* 'kamarás; komorník'; le. *komorník* '(bírósági) végrehajtó', (R.) 'zsellér; kamarás' stb. (△) A *komornok* változat az →*asztalnok*, →*bajnok* stb. mintájára jött létre.

📖 Kniezsa: SzJsz. 276; TESz.; EWUng. • Vö. *kamara*, *komorna*

komorodík → *komor*

komorú → *komor*

komorul → *komor*

komót Δ **A:** 1752 *commod* (Nyr. 46: 151); 1790/ *Komód* (NSz.); 1858 *komótan* (NSz.) **J:** 1. 1752 'kényelmes | bequem' (Nyr. 46: 151) (↑); 2. 1879 'rendes, takaros | hübsch' (Nyr. 8: 142)

komótos **A:** 1804 *kommotossan* (NSz.); 1844 *kommótosan* (NSz.); 1871/ *komótosan* (NSz.); NYJ. *komódos* (ÚMTsz.) **J:** 'kényelmes | bequem'

■ A szócsalád alapja, a **komót** német jövevényszó. | (≡) Ném. (N.R.) *kommod* 'kényelmes, kellemes' [az eredetéhez vö. *komód*]. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *commode*; ol. *comodo*; szbhv. (N.) *kömōtan*; stb.: 'kényelmes'.

■ A **komótos** származékszó. | (⊕) A *komót*-ból jött létre -s melléknévképzővel a →*fontos*, *gondos* (→*gond*) analógiájára.

📖 D. Éltes: FrSz. 67; TESz. *komótos* a.; EWUng. • Vö. *komód*

komótos → *komót*

komp **A:** 1461 *Kompos* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1521 *kompth* [□] (MNY. 3: 465) **J:** 1. 1461 ? 'főleg folyón való átkelésre használatos vízi jármű | Fähre' # (OklSz.) (↑), 1521 'ua.' (MNY. 3: 465) (↑); 2. 1638 'hajómalom | Schiffmühle' (OklSz. *kompos* a.) **Sz:** ~**os** 1461 [szn.] (OklSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (k.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *kump*, *komp* 'teknő, tál; csésze, edény <mint mérték>; egy felülcsapó malomkerék rekeszei; fenőkörtartó', (szil.) *kump* 'fenőkörtartó; hordó', (szász Sz.) *komp* 'vályú, teknő; vályú az állatok itatására', (E.) *komp* 'ua.; zúzóteknő <a csemalomban>; egy felülcsapó malomkerék rekeszei'; stb. [< lat. (k.) *cumba* 'csónak, uszály; mély, széles teknő']. (≈) Megfelelői (részben a magyarból): szbhv. (N.) *kōmpa* 'komp, komphajó'; szln. *kompa* 'ua.', *kumpa* 'fenőkörtartó', (N.) *komp*, *kūmp* 'hajómalom', (V.) *komp*, *kumpa* 'komp, komphajó'; szlk. *kompa* 'ua.'. (⊕) A jelentéstani ellentmondás a ném. 'egy fajta edény' jelentés, ill. a magyar 'komp, komphajó' jelentések között a nyelvi körülmények által megőrződött, a ném. *Schiff* 'edény'-t és a magyar →*edény* 'hajó'-t is jelent. Vö. még →*hajó*, →*teknő*. A *kompt* változat szóvégi *t*-je inetimologikus.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *cimbalom*

kompánia **A:** 1597 *kompániában* [✍] (MNY. 61: 487); 1605 *compagniaval* (Horváth M.: NEL.); 1786 *kompánjával* (NSz.); NYJ. *kumpani* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1597 '(gyalogos) század, csapat | Kompanie <der Infanterie>' (MNY. 61: 487) (↑); 2. 1651 'társaság, társulat | Gesellschaft' (MNY. 49: 505)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kompanie*, (R.) *compagnie*; fr. *compagnie*; ol. *compagnia*; rom. *companie*; or. *компания*; stb.: 'katonai század; társaság'. Vö. még lat. (kés.) *compania* 'társaság', (k.h.) *companionium* 'pajtáság, cimboraság' [< lat. (kés.) *companionio* '(baj)társ, pajtás', tkp. 'kenyeres pajtás']. A franciából és olaszból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba különböző nyelvekből került. (⊕) A szóvégi *a* keletkezhetett mind hanghelyettesítéssel, mind latinositással.

📖 TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *dukkóz*, *paníroz*, *tröszt*

komplár † **A:** 1373 *Complar* [szn.] (Fejér: CD. 9/4: 531); 1416 u./¹ *conplarfagabā* [sz.] (BécsiK. 197); 1456 k. *komplarfaghoth* [sz.] (SermDom. 2: 704); 1469 *Kampolar* [szn.] (OklSz.) **J:** 1. 1373 'kiskereskedő, viszonteladó, üzér | Kleinhändler, Wiederverkäufer, Spekulant' (Fejér: CD. 9/4: 531) (↑); 2. 1590 ? 'kocsmáros | Schenkwirt' (Szikszai Fabricius:

LatMSzj. 142), 1767 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **Sz:** ~**ság** 1416 u./¹ 'tagadás | Leugnung' (BécsiK. 197) (↑)

■ Valószínűleg német (f.-ném.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *grempeler*, *grempeler* 'szatócs, kiskereskedő, zsibáros, ószeres', (f.-ném.) *grempeler* 'szatócs, kiskereskedő', (R.) *krämpler* 'zsibáros, ószeres' [< ném. (kfn.) *grempeln* 'ócskasággal kereskedik' < ol. *comprare* 'vesz, vásárol' (lat. *comparare* 'megszerez, ellát stb.'). (△) A *komplár* alak veláris hangrendje a →*bognár*, →*kalmár* stb. analógiájára keletkezhetett.

📖 NytudÉrt. 50: 77; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *reparál*

komplé A: 1928 *complet* (UjIdők 34: 421); 1931 *komplé* (MNY. 27: 246) **J:** 'azonos v. összhangban levő anyagból készült női ruha és kabát együttese | Komplet'

■ Francia jövevényszó, esetleg német közvetítéssel. | (≡) Fr. *complet* 'öltözet, ruha'; – vö. még ném. *Komplet* 'ruha és (esetleg rövidebb) kabát hasonló anyagból'. A franciában a fr. *habit complet*, (R.) *complet habit*: 'azonos anyagból készült teljes öltözet' kifejezésből. (≈) Megfelelői: ol. *completo*; szbhv. *komple*; stb.: 'komplé'.

📖 MNY. 27: 246; TESz.; EWUng. • Vö. *habitus*, *komplett*

komplett A: 1814/ *complet* (NSz.); 1846 *komplett* (NSz.); 1851/ *complét* (NSz.); 1900 *komplett* (NSz.) **J:** 1. 1814/ 'teljes, hiánytalan | komplett' (NSz.) (↑); 2. 1969 'szellemileg egészséges | geistig gesund' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *komplett* 'teljes, teljes számú' [< fr. *complet*, *complète* [nőnem] 'egész, teljes, kiegészült' < lat. *completus* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ang. *complete*; ol. *completo*; stb.: 'teljes, hiánytalan'. (△) A 2. jelentés metafora. (◡) A (R.) *komplette* 'teljes, hiánytalan <határozószó>' (1703: EWUng.) a lat. *completus* (↑) ablatívusának átvétele lehet; a (R.) *kompletíroz* 'teljes, kiegészült' (1794: NSz.) a ném. *komplettieren* 'ua.' szóból keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komplé*, *manipuláció*, *plénium*

komplikáció → *komplikál*

komplikál A: 1809/ *complicáltatott* [sz.] (NSz.); 1859 *komplikált* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1809/ 'beavat | einweihen; verwickeln' (NSz.) (↑); 2. 1810/ 'bonyolulttá tesz | komplizieren' (NSz.) **Sz:** ~**t** 1821 *complicált* (NSz.)

komplikáció A: 1830 *complicátió* (NTársalkodó 1830. szept. 4.: [1]); 1847 *complicatiokban* (NSz.); 1876 *komplikációk* (NSz.) **J:** 1. 1847 'bonyodalom, zavaró körülmény | Schwierigkeit, Verwicklung' (NSz.) (↑); 2. 1882 'szövődmény vmely betegségben | Komplikation (Med)' (MagyLex. *Komplikálni* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *complicare* 'összehajtogat, begöngyöl; megsokszoroz' [vö. lat. *plicare* ~ *plecare* 'összehajt, becsomagol' < gör. *πλέκω* 'fon, befon'] | lat. *complicatio* 'bonyodalom, komplikáció, összehajtás', (orv.) 'komplikáció'. (≈) Megfelelői: ném. *komplizieren*, *Komplikation*; fr. *compliquer*, *complication*; stb.: 'komplikál, bonyolít, megnehezít, komplikáció, bonyodalom'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pletyka*, *replika*

kompona × A: 1648 *kompana* (NyK. 74: 336); 1683 *kompona* (EWUng.); 1873 *Kompina* (Nyr. 2: 477); NYJ. *kumpēna* (Nyatl. *kútgém* a.) J: 1. 1648 'mérleg, mérőserpenyő | (Schalen)waage' (NyK. 74: 336) (↑); 2. 1900 'egy fajta mértékegység sajt és túró számára | Art Maßeinheit für Käse bzw. Quark' (ÚMTsz.); 3. 1903 'kútgém | Brunnenschwengel' (NéprÉrt. 4: 221)

■ Román jövevényszó. | (≡) Rom. *cumpănă*, [végartikulussal] *cumpăna* 'mérleg; a juh nyájba való bevitele után járó túró vagy sajt; emelőrúd, emelőfa', *cumpăna fintînii* 'kútgém', (N.) *cúmpînă* 'ua.' [szláv eredetű; vö. egyh. szl. *копона*; blg. *кѣпони* [többes szám]; stb.: 'mérleg']. Forrása: lat. (kés.) *campana* 'skálás mérleg; harang'. (△) A szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 862; TESz.; EWUng.

komponál → *kompozíció*

komponista → *kompozíció*

kompostor × A: 1585 *Ko[m]postor* (Cal. 543); 1809 *komposztor* (NSz.); 1816 *Ponkostor* (Gyarmathi: Voc. 100 [ɔ: 108]) J: 1. 1585 'a szálak rendeződését szabályozó (lábbal mozdítható) alkatrész a szövőszéken, vezérpálca | Tritt(stange) ⟨am Webstuhl⟩' (Cal. 543) (↑); 2. 1685 'ehhez hasonló alkatrész az esztergapadhoz tartozó széken | Tritt ⟨bei einer Drehbank⟩' (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *compositor* 'szerkesztő, intézkedő' [< lat. *componere* 'összeilleszt, összerak'; vö. *komponál* (→*kompozíció*)]. A szó műszaki használata valószínűleg a latinra megy vissza; ebben a jelentésben érthető a fr. *composteur* 'betűszedő; a szövőszék része'; ol. *compositore* 'szedő, betűszedő', *compositrice* 'szedőgép' is. (△) A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb. A *ponkostor* változat hangátvetéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kompozíció*

komposzt A: 1495 *komposthoth* (NySz.); 1878 *komposzt* (Nyr. 7: 154); NYJ. *komposz* (ÚMTsz.) J: 1. 1495 'befőtt, kompót; savanyúság, saláta | Kompott; Mixed Pickles' (NySz.) (↑); 2. 1854 'különféle hulladékokból előállított szerves trágya | Kompost' (Heckenast: IdSzT.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Kompost* 'kevert trágya, keveréktrágya', (kor. úfn.) *kompost* 'befőtt; savanyú káposzta', (kor. úfn. h.) *kompest*, *kompöst* 'befőtt' [< lat. (vulg.) *compositum* 'befőtt', ill. fr. *compost* 'kevert trágya, keveréktrágya'; vö. még →*kompót*]. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *compost* 'dinsztelt gyümölcs, befőtt'; szb hv. *kompost* 'kevert trágya, keveréktrágya'; stb. (△) Többszörös átvétel. Az 1. jelentés már a 16. sz.-ban elavult. (⊙) Ma a 2. jelentésben él a mezőgazdaság szakszavaként. (△) A latinból való származtatása hangtani és művelődéstörténeti okokból kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kompót*, *kompozíció*

kompót A: 1838 *compotte* (Rajzolatok 1838. máj. 31.: 336); 1845 Alma *kompó* (Czifray–Vasváry: Szak. 470); 1848 *compot-ot* (NSz.); 1855 *kompótot* (NSz.) J: 'befőtt | Kompott'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kompott*; ang. *compote*; fr. *compote*; stb.: 'kompót, befőtt'. A franciából terjedt el [< lat. (vulg.) **composita* 'különböző alkotórészekből összeállított fogás' <

lat. *compositus* 'összerakott, elkészített' < lat. *componere* 'összerak, elkészít']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került. (△) A *kompó* változat vagy téves olvasatból keletkezett vagy elvonással a tárgyesetként értelmezett *kompót* alakból.

TESz.; EWUng. • Vö. *kompót, kompozíció*

kompozíció **A:** 1569 *compositio* (ÚSzOkl. 1: 15); 1882 *kompozíció* (NSz.) **J:** 1. 1569 'írásbeli megállapodás | schriftliches Übereinkommen' (ÚSzOkl. 1: 15) (↑); 2. 1718 'iskolai dolgozat | Schulaufsatz' (SoprSz. 36: 325); 3. 1789/ 'összetétel | Zusammensetzung' (NSz.); 4. 1807/ 'zenemű | Musikstück' (NSz.); 5. 1865 'műalkotás; ennek felépítése | Kunstwerk; dessen Aufbau' (Babos: KözhSzt. *compositeur* a.)

komponál **A:** 1584/ *componállja* (MNY. 66: 235); 1821 *compónált* [sz.] (NSz.); 1847/ *Komponálni* [sz.] (NSz.); 1848/ *komponálta* (NSz.) **J:** 1. 1584/ 'megállapít, kijelöl | feststellen, zuteilen' (MNY. 66: 235) (↑); 2. 1589 'írásbeli egyezséget köt | schriftlich übereinkommen' (MNY. 62: 502); 3. 1789 'zeneművet szerez, ír | komponieren (Musik)' (NSz.); 4. 1806/ ? 'összetesz, összerak, összeállít | zusammenstellen, -setzen' (NSz.), 1821 'ua.' (NSz.) (↑); 5. 1876 'művészileg megszerkeszt | künstlerisch gestalten' (NSz.)

komponista **A:** 1792 *Componista* (NSz.); 1899 *komponistát* (NSz.) **J:** 'zeneszerző | Komponist'

■ Latin jövevénytörzsek. | (⇒) Lat. *compositio* 'összetétel, alkotás, megszerkesztés, összeállítás, kialakítás, építés'; lat. *componere* 'összeállít, összerak', (h.) 'ua.; megcsinál, elvégez, költ; kieszel, kigondol'; stb. [< lat. *con* [ígeköző] + *ponere* 'tesz, állít, csinál stb.')] | lat. (k.h.) *componista* 'kórusvezető', a magyarországi latinban 'zeneszerző, komponista' is. (≈) Megfelelői:ném. *Komposition, komponieren*, fr. *composition composer*; stb.: 'kompozíció, alkotás'; 'zenét szerez, komponál'; – ném. *Komponist*; cseh *komponista*; stb.: 'zeneszerző, komponista'. (△) A *kompozíció* szó belseji z-s alakjához vö. →*bazilika* stb.

TESz., *komponál* a. is; EWUng. • Vö. *káposzta, kompostor, komposzt, kompót, pozíció*

kompromisszum **A:** 1535 k. *Compromiffum, Conpromiffomoth* (Zay: Lánd. 17); 1891 *kompromisszumra* (NSz.) **J:** 'kölcsönös eredményekkel járó megegyezés | Kompromiß' #

■ Latin jövevénytörzsek. | (⇒) Lat. *compromissum* 'kölcsönös megegyezés; egyezség <perben>' [< lat. *compromittere* '(egymásnak) megígér, megegyezik, megállapodik'; az eredetéhez vö. →*kompromittál*]. (≈) Megfelelői: ném. *Kompromiß*; fr. *compromis*; stb.: 'egyezség'. (△) A korábbi változatok szó belseji s-es ejtéséhez vö. →*passió* stb.; az sz-es alakhoz vö. →*asszisztál* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *kompromittál*

kompromittál **A:** 1806/ *kompromittáltatik* [sz.] (NSz.); 1833/ *kompromittálva* [sz.] (NSz.); 1848 *kompromittálta* (NSz.) **J:** 1. 1806/ 'gyanúba kever, rossz hírbe hoz | bloßstellen, kompromittieren' (NSz.) (↑); 2. 1835 'kölcsönösen felelőssé tesz | gegenseitig verantwortlich machen' (Kunoss: Gyal. *Compromittál* a.)

■ Latin jövevénytörzsek, német közvetítéssel is. | (⇒) Lat. *compromittere* 'kölcsönösen megígér, megegyezik'; – vö. még ném. *kompromittieren* 'nevetségessé tesz, zavarba hoz'. A lat. *con* [ígeköző] + *promittere* 'előreenged, nőni hagy; ígér, ad, megad, nyújt stb.' igéből. (≈) Megfelelői: fr. *compromettre*; ol. *compromettere*; stb.: 'kompromittál'.

TESz.; EWUng. • Vö. *kompromisszum, misszionárius*

komputer A: 1963 *computereket* (KanadaiMM. 1963. okt. 17.: [1]); 1968 *komputer* (NSz.); 1972 *kompjúter* (ÉKsz.) **J:** 'számítógép | Computer'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Computer*; ang. *computer*; ol. *computer*; stb.: 'elektronikus adatfeldolgozó berendezés'. Az angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< ang. *compute* 'kiszámít, kiszámol, meghatároz, (fel)becsül']. (⇒△) A magyarba főleg az angolból került. (△) A számítógépet ma főleg a m. *számítógép* (1973: AnyKal. 169) összetétellel nevezik meg.

📖 NymK.; EWUng. • Vö. *disputál, kontó*

konc A: 1181/ ? *Konchi* [SZN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1361 ? *Konch* [SZN.] (MNY. 63: 367); 1519 *konczra* (JordK. 81) **J:** 1. 1519 'húsdarab; falat | Stück Fleisch; Bissen' (JordK. 81) (↑); 2. 1544 'az ívpapír mértékegysége, amely írópapírból száz ívet tesz ki | Buch (Zählmaß für Papierbogen)' (Oklsz.); 3. 1568 'zsákmány, préda | Beute' (NySz.); 4. 1581 'csont, főleg csövescsont | (Röhren)knochen' (MNY. 67: 495) **Sz:** ~ol [ma főleg *fel~*] 1519 *megh konczolth* [sz.] (JordK. 82)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kus* 'íz; íz(lelő)érzék, ízlelőképesség; falat, darab'; szlk. *kus* 'darab, szelet, rész'; or. (N.R.) *kyc* '(nagy) darab; falat'; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *κνώδων* 'a vadászgerely foga'; litv. *kásnis* 'falat'; stb.]. Vö. még or. *кучок* 'darab, szelet, rész'. (△) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A szóvég affrikálódásához vö. →*párduc*, →*vénic* stb. A 2. jelentés metafora. A 3., 4. jelentés metonímia. (⇒△) Valószínűleg a magyarból (visszakölcsönzésként): szbhv. (R.) *konec* 'könyv <a papír mértékegysége>'.
📖 Kniezsa: SzlJsz. 277; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

koncert A: 1753 *macska-koncert* (Nyr. 96: 88) **J:** 1. 1753 'zaj, lármá | Getöse, Lärm' (Nyr. 96: 88) (↑); 2. 1783 'hangverseny | öffentliche Musikaufführung' # (ItK. 88: 341); 3. 1789 'szólóhangszerre és zenekarra írt kompozíció, versenymű | Komposition für ein Soloinstrument und Orchester' (MNY. 5: 450)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Konzert*; ang. *concert*; fr. *concert*; ol. *concerto*; stb.: 'koncert'. Az olaszból terjedt el [< ol. *concertare* 'megbeszél, megtárgyal; zenekarra komponált, hangszerelt darab' (lat. *concertare* 'versenyez, verseng')]. (⇒△) A magyarba elsősorban a németből került át. (△) Az első adat tréfás metaforikus használatot tükröz vissza az eredeti 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kárpál*

konchal × **A:** 1600 k. *koncz halaknak* (Radvánszky: Szak. 141); 1914 *Konchal* (RévaiLex.) **J:** 'a pontyfélék családjába tartozó halfajta, pirosszemű kele | Plötze (Art Fisch) (Scardinius erythrophthalmus)'

■ Összetett szó. | (△) A *konc* 'veresszárnyú koncér' + →*hal*² szavakból; tautologikus. A *konc* önálló szóként nem adadott. Bizonytalan eredetű, esetleg német jövevényszó; vö. ném. (N.R.) *kunz, kunze* 'fiatal lazac' [< ném. *Konrad* [SZN.]]. A jelentéstani nehézségek a németből való biztos származtatás ellen szólnak. (⇒) Esetleg ugyanerre az etimonra megy vissza: *koncér* 'egy fajta ponty' (1799: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *göncölszekere, hal²*

konda → *kondás*

kondás × **A**: 1546 *Kondázs* [✍] [SZN.] (MNY. 83: 211); 1707 *kondás* (MNY. 88: 381); 1788 *kandás* (MNY. 5: 285) **J**: 'disznópásztor | Schweinehirt'

konda × **A**: 1801 *Kanda, Konda* (NSz.) **J**: 'disznócsorda | Sauherde'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | ☹ Az időrend ellenére az alapszó nem meghatározható, ezért képzéssel (-s névszóképző) és elvonással is lehet számolni.

☞ A *Konda* [HN.] (1347: OklSz.) valószínűleg nem tartozik ide.

📖 TESz.; EWUng.

kondér **A**: 1334 ? *Konderosweugh* [sz.] [HN.] (MNY. 13: 255); 1560 k. *konder* (GyöngySzt. 2744.); 1585 *Kongyér* (Cal. 241); 1631 *Kondor* (MNY. 80: 250); 1663 *kandér* (MonÍrók. 8: 377); NYJ. *kondé, kondír* (ÚMTsz.) **J**: 1. 1334 ? '⟨lapos⟩ hordóféle, csobolyó | Art Fass, Lägel' (MNY. 13: 255) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 2744.) (↑); 2. 1585 'három, esetleg négy iccényi folyadékmérték | Flüssigkeitsmaß von drei, evtl. vier Seideln' (Cal. 241) (↑); 3. 1594 'üst, nagy fazék | Kessel; großer Topf' # (OklSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ☹ Szbhv. *kondir*, (N.) *kòndijer* 'nagyobb pohár, serleg; korsó, kancsó' [< gör. (biz.) *κρυωντήριον, κρυωτήριον* 'italhűtő edény']. Vö. még blg. (N.) *κρονδιúp* 'szűk nyakú pálinkásüveg; nagy boroskanna; stb.'; mac. (R.) *кондиур* 'serleg, kupa; korsó, kancsó'. ☹ A *kongyér* változat valószínűleg a magyarban keletkezett palatalizációval; vö. →*mezsgye*.

📖 Kniezsa: SzIjsz. 277; TESz.; EWUng.

kondíció **A**: 1524 *condicio* (MNY. 25: 69); 1708 *konditziói* (Pápai Páriz: Dict. *Pactum* a.); 1864 *conditióban* (NSz.); 1900 *kondícióban* (NSz.) **J**: 1. 1524 'feltétel | Bedingung; Vorbehalt' (MNY. 25: 69) (↑); 2. 1834 'körülmény, helyzet; állapot | Umstand; Zustand' (NSz.); 3. 1842 'állás, alkalmazás | Anstellung; Zuteilung' (NSz.); 4. 1854 '(testi és szellemi) állapot | (körperliche und geistige) Beschaffenheit' # (Bánhidi: Sportny. 258)

kondicionál **A**: 1878 *kondicionált* (FövL. 1878. okt. 5.: 1111); 1882 *Konditionálni* [sz.] (MagyLex. 10: 490) **J**: 1. 1882 'állásban van; szolgálatban áll | sich verdingen; in jmds Diensten stehen' (MagyLex. 10: 490) (↑); 2. 1882 'textilanyagok nedvességtartalmát megállapítja | Grundstoffe (zB. Textil, Getreide) für weitere Verwendung geeignet machen' (MagyLex. 10: 490) (↑); 3. 1957 'szabályoz (levegő hőmérsékletét) | einen Raum klimatisieren' (Bakos F.: IdSz. *kondicionálás* a.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **kondíció** latin jövevényszó. | ☹ Lat. *conditio, condicio* 'megállapodás, megegyezés; állapot; feltétel, követelmény, kíváncsóság' [< lat. *condere* 'összetesz; megokol, megindokol']. ☹ Megfelelői: ném. *Kondition* 'feltétel, követelmény, kíváncsóság; testi minőség, állapot', (R.) 'szolgálati, hivatali viszony, állás, munka'; fr. *condition* 'feltétel, követelmény, kíváncsóság; testi minőség, állapot'; stb.

■ A **kondicionál** nemzetközi szó. | ☹ vö. ném. *konditionieren*; fr. *conditionner*; ol. *condizionare*; stb.: 'okoz, eredményez; szabályoz, meghatároz'. A legkorábbi adatok a franciából származnak. ☹☹ A magyarba főleg a németből került. ☹ A *kondi* 'testi minőség, állapot' (1965: Zolnay–Gedényi) szórövidülés a *kondíció* szóból -i kicsinyítő képzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dátum, faktum*

kondicionál → *kondíció*

kondít → *kongat*

kondor × **A**: 1075/ ? *Cundura* [SZ.] [HN.] (MonStrig. 1: 58); 1347 ? *Kondor* [SZN.] (MNY. 63: 367); 1350 ? *Gundur* [SZN.] (MNY. 63: 366); 1704 *kondor* (Thaly: Adal. 2: 39); 1748 *gondor-haja* (MNY. 60: 228) **J**: **1.** 1075/ ? 'csavarodó, tekeredő | sich schlängelnd' (MonStrig. 1: 58) (↑), 1808 'ua.' (Sándor I.: Toldalék); **2.** 1347 ? 'göndör, kunkorodó (haj(ú), szőr(ű), szár(ú) stb.) | kraus(haarig)' (MNY. 63: 367) (↑), 1704 'ua.' (Thaly: Adal. 2: 39) (↑)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *κῶδῆρ* 'göndör (hajú)'; szbhv. (R.) *kudar* '? ua.'; szln. *koder* 'göndör hajfűrt; uszkár, pudli' [tisztázatlan eredetű; de vö. → *guzsaly*]. Vö. még szlk. *kader* 'göndör hajfűrt'; or. *κῶδῆρ* [többes szám] 'ua.'; stb. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. → *abroncs*, → *dorong* stb. Az 1. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján; ha a régi [HN.] idetartozik, a jelentésváltozás korán végbement.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 200; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *göndör*, *guzsaly*

kondorkeselyű **A**: 1838 *kondor-keselyűt* (Athenaeum 1838. júl. 15.: 79); 1884 *kondorkeselyű* (NSz.) **J**: 'az újvilági keselyűfélék családjába tartozó, fekete színű madár | Kondor' – De vö. 1799 *kuntur* (NytudÉrt. 120: 31); 1822 *Kontornak* (NSz.); 1865 *kondor* (Babos: KözhSzt.)

■ Összetett szó. | (⊕) A *kondor* (↑) + *keselyű* szavakból. Tautologikus jellegű magyarázó összetétel; vö. → *kajszibarack*, → *micisapka* stb. (≡) A *kondor* nemzetközi szó; vö. ném. *Kondor*; ang. *condor*; fr. *condor*; sp. *cóndor*; stb.: 'ua.'. A spanyolból terjedt el [< kecsua *kúntur* 'ua.']. A magyarba feltehetően az irodalmi nyelv által került be.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *keselyű*

konduktor **A**: 1707 *Conduktoroknak* (MNY. 88: 381); 1793 *Konduktorral* (NSz.); 1845 *Conducteur* [ES. NEM M.] (Nyr. 11: 86); 1854 *conducteur* (NSz.); 1878 *konduktört* (NSz.); 1892 *kondoktor* (NSz.) **J**: **1.** 1707 'a postakocsi vezetője; kalauz | Schaffner der Postkutsche; Schaffner (im allg.)' (MNY. 88: 381) (↑); **2.** 1865 'fémtest az elektromosság összegyűjtésére | Metallkörper zur Ansammlung von Elektrizität' (Babos: KözhSzt. *conducteur* a.); **3.** 1882 'szonda | Sonde' (MagyLex. 10: 491)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Konduktor* 'vezető (energiáé stb.); szonda; stb.', (au.svájci) *Kondukteur* 'kalauz', (R.) 'felügyelő, vezető, irányító'; ang. *conductor* 'vezető (közlekedési eszközé, energiáé, személyé)'; fr. *conducteur* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (k.h.) *conductor* 'felügyelő, vezető, irányító; kalauz (tulajdoné, vagyoné)' [< lat. *conducere* 'összevezet, gyűjt']. (⇒⊕) A magyarba főleg a latinból került át; egyes változatok a francia és az osztrák alakot tükrözik.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dózse*

kondul → *kongat*

konfekció **A:** 1593 *Confectioerth* (MNY. 62: 110); 1895 *Konfekció* (PallasLex.) **J:** 1. 1593 'beszerzés, beszerzett dolgok | Anschaffung; eingekaufte Waren' (MNY. 62: 110) (↑); 2. 1594/ 'elkészített) élelmiszer | Lebensmittelprodukt' (MNY. 66: 235); 3. 1874 'készruha | Fertigkleidung' (FövL. 1874. ápr. 5.: 344); 4. 1882 'készruhát árusító üzlet | Geschäft für Fertigkleidung' (MagyLex. 10: 493); 5. 1891 'ruhadarabok gyári előállítás | fabrikmäßige Herstellung von Kleidungsstücken' (Füredi: IdSz. *confectio* a.)

■ Latin jövevényt. | ≡ Lat. *confectio* 'elkészítés, befejezés; tákolmány, kontármunka', (h.) 'megvalósítás, véghezvitel, megszerzés' [latin *conficere* 'elkészít, véghezvisz, létrehoz vmit']. ≈ Megfelelői: ném. *Konfektion*; fr. *confection*; stb.: 'befejezés, elkészítés, összeállítás; készruha, konfekcióipar, ruhaipar'. ⊕ A 3. és 5. jelentés kialakulását a német befolyásolta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *faktum, konfetti*

konferál **A:** 1551 *conferálni* [?] [sz.] (MNY. 79: 127); 1793 *konferáltatni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1551 '(meg)ad; vkire átruház | erteilen, verleihen; übertragen auf jmdn' (MNY. 79: 127) (↑); 2. 1724 'tanácskozik; közösen dönt | sich beraten; gemeinsam bescheiden' (Nyr. 46: 151); 3. 1769 e. 'gyűjtést rendez | eine Sammlung veranstalten' (NyIrK. 28: 162); 4. 1791 'beszámol vmiről | berichten, über etw unterrichten' (NSz.); 5. 1794 'összehasonlít | vergleichen' (NSz.); 6. 1928 'a műsorközlő feladatát végzi | als Conférencier sprechen, ansagen' # (Tolnai: MagySz. *conferál* a.)

konferanszié **A:** 1871 *conférencier-eink* (FövL. 1871. júl. 28.: 794); 1908 *konferanszié* (BpHírlap 1908. febr. 28.: 14) **J:** 'műsorközlő, konferáló személy | Conférencier'

konferansz **A:** 1870 *conference-t* (FövL. 1870. márc. 16.: 226); 1910 *konferanszai* (PNapló 1910. jan. 4.: 15) **J:** 1. 1870 'felolvasás, előadás | Vorlesung, Vortrag' (FövL. 1870. márc. 16.: 226) (↑); 2. 1910 'műsorszámokat összekötő (szellemes, tréfás) szöveg | (heitere) Programmansage' (PNapló 1910. jan. 4.: 15) (↑)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **konferál** latin jövevényt. | ≡ Lat. *conferre* 'összehord, összegyűjt, hozzájárul, összegez; megbeszél, megtárgyal; egybevet'; stb.vö. [lat. *ferre* 'visz, hord, szállít; szóba hoz, előad'; stb.]. Megfelelői: ném. *konferieren* 'konferenciát rendez; megvitát, megtárgyal; bemond, konferál'; fr. *conférer* 'megbeszél, megtárgyal; megad, adományoz; összehasonlít, egybevet' stb. A m. *ál* végződéshez vö. → *ágál* stb. A 6. jelentés német minta, ill. a *konferanszié* alapján keletkezett. – A *konferanszié* és a *konferansz* francia jövevényt. a *konferanszié* esetleg német közvetítéssel is; vö. fr. *conférencier* 'előadó; konferanszié, bemondó'; – vö. még ném. *Conférencier* 'konferanszié, bemondó' fr. *conférence* 'előadás; konferansz'. A francia főnév a fr. *conférer* (↑) igére megy vissza. ≈ Megfelelői: cseh *konferenciér*; or. *конференсье*; stb.: 'konferanszié, bemondó'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konferencia, referál*

konferansz → *konferál*

konferanszié → *konferál*

konferencia **A:** 1683/ *conferentiába* (MNY. 64: 349); 1793 *konferentziákat* (NSz.) **J:** 1. 1683/ 'tanácskozás; megbeszélés | Beratung; Besprechung' (MNY. 64: 349) (↑); 2. 1930

'szakmai vagy politikai tanácskozás, esemény | größere Veranstaltung mit fachlicher od. politischer Thematik' # (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.h.) *conferentia* 'tanácskozás, tárgyalás' [< lat. *conferre* 'összehord, összegyűjt; összehasonlít, egybevet; megbeszél, megtárgyal; stb.'; az eredetéhez vö. →*konferál*]. (≈) Megfelelői: ném. *Konferenz* 'tanácskozás, tárgyalás'; fr. *conférence* 'ua.; előadás'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konferál*

konfesszor Δ **A:** 1372 u./ *Confessoroknac* (JókK. 37); 1881 *konfesztorok* (NSz.); 1897 *konfesszorok* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'hitvalló személy | Glaubensbekenner, Glaubenszeuge' (JókK. 37) (↑); 2. 1372 u./ 'gyóntató pap | Beichtvater' (JókK. 111)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *confessor* 'hitvalló <a keresztényüldözések idején>', (e.h.) 'ua.; meggyónó; gyóntató' [< lat. *confiteri* 'bevall, beismer; nem tagad le'; vö. még lat. *fateri* 'bevall, beismer, elfogad; erősít']. (≈) Megfelelői: ang. *confessor*; fr. *confesseur*; stb.: 'hitvalló; meggyónó; gyóntató'. (△) A korábbi változatok szó belseji s-es ejtéséhez vö. →*passió* stb.; az sz-es alakhoz vö. →*assisztál* stb. A *konfesztor* változat az →*imposztor*, *inkvizitor* (→*inkvizíció*) stb. analógiájára keletkezhetett.

📖 It. 36: 5; EWUng. • Vö. *fabula*

konfetti **A:** 1815 *konfettit* (NSz.); 1899 *konfettivel* (NSz.) **J:** 'tréfából, ünnepléskor szétszórható színes, apró, kerek papírdarabok tömege | Konfetti'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Konfetti* 'tarka papírfecni' [< ol. *confetti* [többes szám] 'cukrozott gyümölcs, édesség, draszté' < lat. *confectus* 'előállított, készített']. Farsang idején Rómában és Nizzában édességeket szórtak szét, amelyeket később színes papírfecnikre cseréltek. (≈) Megfelelői: ang. *confetti*; szbhv. *konfeti*; stb.: 'konfetti'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza: (R.) *konfekt* 'egy fajta édesség' (1520: PozsK. 42), 'dinsztelt gyümölcs, befőtt' (1548: OklSz.); ennek alapja a ném. (au.) *Konfekt* 'finom, minőségi édesség', (R.) 'becukrozott gyümölcs'.

📖 TESz.; Horváth M.: NEI. *konfekt* a.; EWUng. • Vö. *konfekció*

konfirmáció → *konfirmál*

konfirmál **A:** 1474 meg *gfirmał'a* [l-j] (BirkK. 3b); 1575 meg *confirmála* (Heltai: Krón. 101b); 1793 *konfirmállyá* [l-j] (NSz.) **J:** 1. 1474 '(tiszttségben) megerősít vkit | bekräftigen, bestätigen <bes. im Amt>' (BirkK. 3b) (↑); 2. 1792 '(meg)bérmál | firmen' (Mindszenti: ReligHistLex. *Confirmatio* a.); 3. 1838 '⟨protestánsoknál⟩ hitbeli megerősítésben részesít | konfirmieren' (Kiss K.: SzatmEgyhTört. 220); 4. 1885 '⟨protestánsoknál⟩ hitbeli megerősítésben részesül | konfirmiert werden' (NSz.) **Sz:** ~ás 1559 *confirmalaft* (Székely I.: Krón. 173a)

konfirmáció **A:** 1474 [con]firmac[i]oat (BirkK. 3b); 1575 *confirmációt* (Heltai: Krón. 65b); 1789 *konfirmátziót* (MNY. 69: 366) **J:** 1. 1474 'megerősítés <tiszttségben> | Bestätigung <im Amt>' (BirkK. 3b) (↑); 2. 1792 'bérmálás | Firmung' (Mindszenti: ReligHistLex. *Confirmatio* a.); 3. 1810 '⟨protestánsoknál⟩ hitbeli megerősítés | Konfirmation' (Tóth F.: Liturgika 158)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *confirmare* 'megerősít', (e.) 'bérmál' [vö. lat. *firmare* 'rögzít, erősít'] | lat. *confirmatio* 'rögzítés, erősítés', (e.) 'bérmálás'. (≈) Megfelelői: ném. *confirmieren*, *Konfirmation*; ang. *confirm*, *confirmation*; stb.: 'konfirmál', 'konfirmálás'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bérmál*, *farmer*, *firma*

konfiskál Δ A: 1595 *confiscaltak* wolt (MNY. 62: 110); 1662–1664 *confiscáltatván* [sz.] (MNY. 73: 165); 1787 *konfiskálnak* (NSz.) J: 'elkoboz | beschlagnahmen'

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat., (k.) *confiscare* 'az államkasszába betesz, befektet; a császári kincstár számára behajt; lefoglal, elkoboz', (h.) 'lefoglal, elkoboz' [vö. lat. *fiscus* 'kosár <pénz számára is>; kincstár'; vö. →*fiskus*]. (≈) Megfelelői: ném. *konfiszieren*; fr. *confisquer*; stb.: 'elkobzás, lefoglalás'. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fiskális*

konfliktus A: 1620/ *conflictust* (MNY. 79: 127); 1877 *konfliktust* (NSz.) J: 1. 1620/ 'harc, ütközet | Gefecht' (MNY. 79: 127) (↑); 2. 1642 'nézeteltérés; viszály | Auseinandersetzung; Streit' (MonTME. 5: 182)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *conflictus* 'összeütközés; viszály, harc, küzdelem'; [< lat. *confligere* 'összekoccan, összeér, egymáshoz ér; civakodik, veszekszik']. (≈) Megfelelői: ném. *Konflikt*; fr. *conflit*; stb.: 'konfliktus, ellentét'. (⊕) A magyar szövégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. Ma leginkább a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng.

konflis → *komfortábli*

kong → *kongat*

kongat A: 1290 k. *koncatya* [t-j] (VatGl.); 1611 *Kongatom* (Szenczi Molnár: Dict.) J: 1. 1290 k. 'hangosan csörömpöl vmivel | mit etw heftig rasseln' (VatGl.) (↑); 2. 1290 k. 'szid, megdorgál | tadeln, rügen' (VatGl.) (↑); 3. 1611 '(haranggal) kongó hangot idéz elő | schallen lassen, die Glocke anschlagen' # (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 4. 1808 'üt-ver, püföl | schlagen, prügeln' (NSz.); 5. 1835 'ostorral cserdít | mit der Peitsche knallen' (MNY. 65: 338)

kondít A: 1423 *Kondortho* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1713 *kondétt* (Kis-Viczay: Sel. 122); 1754 *kondítsák* (NSz.); 1784 *Kondítója* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz. 101) J: 1. 1423 ? 'kongó hangot idéz elő | läuten, erschallen lassen' # (Oklsz.) (↑), 1754 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1713 'szellent | furzen' (Kis-Viczay: Sel. 122) (↑); 3. 1784 'kiált, ordít | schreien, brüllen' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 101) (↑); 4. 1838 'haláleset v. temetés alkalmával harangoz | das Totenglöcklein läuten' (Tsz.); 5. 1872 'ostorral cserdít | mit der Peitsche knallen' (NépkGy. 1: 392)

kong A: 1544 *kong* (RMKT. 2: 184); 1554 *konognak* vala (Tinódi: Cronica Nlb) J: 1. 1544 'tompá, mély hangot ad | dumpf schallen, hohl klingen' # (RMKT. 2: 184) (↑); 2. 1787/ 'ember, állat) kis számban van vmely nagyobb helyen, helyiségben | sich in geringer Zahl irgendwo, in einem größeren Raum befinden (Mensch, Tier)' (NSz.)

kondul A: 1649 *kondul* (NySz.) J: '⟨harang v. hasonló eszköz⟩ egyszeri, mélyen zengő hangot ad | erschallen, ertönen ⟨haupts. Glocke⟩' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Eredetileg a tompa, kongó, mély hangok utánzására. A végződéses különféle igeképzők. A *kongat* és a *kong* 2. jelentése metonímia. (⊖) Nem elterjedt forma, de idetartozik a *kong* régi palatális párhuzamos alakja: *kenghe* [sz.] 'cseng, kong' (1456 k.: SermDom. 2: 312).

📖 Bárczi: SzófSz. *kondít* a.; TESz. *kondít* a.; EWUng. • Vö. *hang*

kongresszus A: 1648/ *congressusunknak* (MNy. 69: 366); 1810 *congres* [ES. NEM M.] (NSz.); 1836/ *kongresszusa* (NSz.); 1854/ *yankee-congressek* (NSz.) J: 1. 1648/ 'nagyobb létszámú összejövetel; (politikai vagy szakmai) ülés, gyűlés | größere Zusammenkunft; (politische od. fachliche) Tagung, Versammlung' (MNy. 69: 366) (↑); 2. 1854/ 'törvényhozó testület ⟨az USA-ban⟩ | gesetzgebende Körperschaft ⟨in den USA⟩' (NSz.) (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (⊕) Lat. *congressus* 'összejövetel, találkozó' [< lat. *congre*di 'összegyűlik, találkozik, összeakad']. (⊗) Megfelelői: ném. *Kongress*; fr. *congrès*; stb.: 'kongresszus'. (⊕) A korábbi változatok szó belseji *s*-el való kiejtéséhez, ill. a szóvégi *s*-hez vö. →*passió*, →*ámbitus* stb.; a szó belseji *sz*-es alakhoz vö. →*abesszin* stb. A (R.) *kongres(s)z* változat német vagy francia hatást mutat.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grádus*

konkoly A: 1193 *Concoil*, *Concol* [HN.] (ÓMOlv. 58, 54); 1344 *Kunkul* [HN.] (OkI Sz.); 1352 *Konkal* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 504); 1403 *Koncoly* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 504); 1405 k. *concol* (SchlSzj. 1030.); 1590 *Konkolly* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 31); 1790 *konkojos* [sz.] (NSz.); 1818 *konku* (NSz.); NYJ. *kunkoj* (ÚMTsz.) J: 1. 1193 'liláspiros virágú, mérgező magvú szántóföldi gyomnövény | Lolch und ähnl. Unkraut; Kornrade' (ÓMOlv. 58, 54) (↑); 2. 1527 'a fertőzés, egyenetlenség jelképeként | ⟨Sinnbild der Ansteckung od. Zwietracht (Agrostemma githago)⟩' (ÉrdyK. 84) Sz: ~os 1458 *Konkolyos* [szN.] (OkI Sz.)

■ Szláv jövevénytyszó. | (⊕) Szbhv. *kukolj*; szlk. *kukol'*; le. *kąkol*; or. *куколь*; stb.: 'konkoly' [szláv eredetű; vö. szláv *kolkolъ* 'harang' és litv. *kañkalas* 'ua.', *kankalijos* [többes szám] 'harangvirág']. (⊕) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozathoz a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. A 2. jelentés egy bibliai példázatra megy vissza.

📖 Melich: SzlJsz. 1/1: 127; AkNyÉrt. 20/3: 70; Kniezsa: SzlJsz. 278; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383

konkrét → *konkrétum*

konkretizál → *konkrétum*

konkrétum A: 1819 *leg-concretumabban* (MKurir 1819. márc. 2.: 132); 1837/ *concretummá* (NSz.); 1913 *konkrétum* (Horváth: HSz. *konkrét* a.) J: 'konkrét dolog | Bestimmtes, Greifbares'

konkrét A: 1834 *concret* (Tudtár 2: 24); 1861/ *concret* (NSz.); 1862/ *legkonkrétabb* (NSz.) J: 1. 1861/ 'valóságos; kézzelfogható | greifbar' # (NSz.) (↑); 2. 1895 'valós {szám} | konkret {Zahl}' (PallasLex.)

konkretizál A: 1880 *konkretizálni* [sz.] (Hon 1880. márc. 1.: [1]); 1927 *konkrétizálható* [sz.] (NapkeletLex. *Konkrét szám* a.); 1932 *konkretizál* (PHNyr. 156) J: 'konkrétá tesz | konkretisieren'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. *Konkretum* 'érzékel felfogható', ném. *konkret* 'tárgyilagos, objektív, valóságos' [< lat. *concretus*, -a, -um 'összesűrített, tömött' < lat. *concrecere* 'összenő, egybenő, összesűrűsödik'] | ném. *konkretisieren* 'megmagyaráz, megvilágít, tárgyiasít'. (≈) Megfelelői: cseh *konkretum*, *konkrétní konkretizovati*; le. *konkret*, *konkretny konkretizować*; stb.: 'konkrét, kézzelfogható, kifejt, konkretizál'.

📖 TESz. *konkrét* a.; EWUng. • Vö. *kreál*

konkurál A: 1700 *concurrálni* [sz.] (NSz.); 1792 *konkurálni* [sz.] (NSz.); 1846 *concurálhasson* [sz.] (NSz.); 1892 *konkurál* (Kovács Gy.: LatEl. 63) J: 1. 1700 'közreműködik, hozzájárul | mitwirken' (NSz.) (↑); 2. 1792 'pályázik vmire | sich um etw bewerben' (NSz.); 3. 1814/ 'verseng, versenyez | wetteifern' (NSz.)

konkurens A: 1792 *Concurrenseknek* (NSz.); 1886 *konkurens* (NSz.); 1929 *konkurens* (NSz.) J: <FN> 1. 1792 'kérelmező, pályázó | Bewerber' (NSz.) (↑); 2. 1805/ 'vetélytárs | Konkurrent' (NSz.) | <MN> 1886 'versenyző, vetélkedő {személy, vállalkozás} | wetteifernd, konkurrierend {Person, Unternehmen}' (NSz.)

konkurencia A: 1807/ *concurrentiából* (NSz.); 1833 *concurentiát* (NSz.); 1839/ *konkurrencziát* (NSz.); 1888/ *konkurencia* (NSz.) J: 1. 1807/ 'versengés; (üzleti) vetélkedés | Wettbewerb; Konkurrenz' (NSz.) (↑); 2. 1831 '(üzleti) versenytársak összessége | Gesamtheit der Konkurrenten {haupts. in der Wirtschaft}' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *concurrere* 'összefut, összetalálkozik; verseng' [vö. lat. *currere* 'fut, szalad, siet'] | lat. *concurrrens* 'összeütköző, versengő' | lat. *concurrentia* 'versengés, konkurencia(harc)'. (≈) Megfelelői: ném. *konkurrieren*, *Konkurrent Konkurrenz*; fr. *concourir*, *concurrent concurrence*; stb.: 'verseng, vetélkedik', 'konkurens, rivális, vetélytárs', 'konkurencia, verseny(helyzet)'. (⊕) A *konkurál* ál végződéséhez vö. →*ágál* stb. A *konkurens* szóvégi s-éhez vö. →*evidens* stb.

📖 TESz. *konkurál* a.; EWUng. • Vö. *kurzus*

konkurencia → *konkurál*

konkurens → *konkurál*

konnektor A: 1897 *konnektort* (ÁKJG. 1897: 56); 1932 *konnektor* (Sauvageot: FrMSz. *connecteur* a.) J: 'dugós csatlakozó; a dugós csatlakozó aljzata, hüvelye | Stecker; Steckdose'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Konnektor* 'összekötő, csatlakozó' [< ang. *connector* 'összekötő cső, csatlakozócső; előtét {kémiái}; csatlakozódugó, dugaszolóaljzat']. (≈) Megfelelői: fr. *connecteur* 'összekötő elem; csatlakozódugó, dugaszolóaljzat'; cseh *konektor*; szlk. *konektor*; stb.: 'összekötő elem'.

📖 TESz.; EWUng.

konok **A:** 1628 *Konok* [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1793 *kunok* (NSz.) **J:** 'makacs, megátalkodott | sehr hartnäckig, verstockt' #

■ Ismeretlen eredetű. | (⊖) Nem tartozik ide: (R.) *konak* 'megállás, pihenő; letáborozás; táborhely' (1635: MonTME. 4: 272); ez az oszm. *konak* 'táborhely, szállás' [< oszm. *kon-* 'letelepedett'] szóból származik. A (R.) *konokol* 'táborozik, vhol tartózkodik' (1934: MNy. 30: 107) ebből a főnévből való származékszó.

📖 Pais-Eml. 315; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 245; EWUng.

konspiráció → *konspirál*

konspirál **A:** 1598 *Conspiráltanak* (MNy. 66: 235); 1877 *konspirálhassanak* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1598 'összeesküszik | sich verschwören' (MNy. 66: 235) (↑); 2. 1951 'illegális tevékenységet, földalatti szervezetet leplez | eine illegale Tätigkeit, eine Untergrundorganisation verhüllen' (Terényi: IdSz.)

konspiráció **A:** 1607 *conspiratioban* (MNy. 88: 382); 1878 *konspiráció* (NSz.) **J:** 1. 1607 'összeesküvés | Verschwörung' (MNy. 88: 382) (↑); 2. 1948 'illegális tevékenység, földalatti szervezet leplezése | Verhüllung einer illegalen Tätigkeit, einer Untergrundorganisation' (Sándor K.: IdSz.)

■ Latin jövevényt. | (≡) Lat. *conspirare* 'egybehangzik; együttműködik; összeesküszik' [vö. lat. *spirare* 'fűj, lélegzik, lehel; lelkesít, buzdít'] | lat. *conspiratio* 'összhang, egyetértés, összeesküvés'. (≈) Megfelelői: ném. *konspirieren, Konspiration*; fr. *conspirer, conspiration*; stb.: 'összeesküszik, konspirál', 'összeesküvés, konspiráció'. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. →*instrukció* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *spiritusz*

konstatál **A:** 1840 *constatálva* van [sz.] (Figyelmező 1840. ápr. 28.: 261); 1867 *Konstatálva* [sz.] (NSz.) **J:** '(tényként) megállapít | konstatieren'

konstatíroz **Δ A:** 1842 *constatirozni* [sz.] (PestiH. 1842. jan. 27.: [1]); 1844 *constatírozására* [sz.] (NSz.); 1861 *konstatírozzá* (NSz.) **J:** '(tényként) megállapít | konstatieren'

■ A szócsalád alapja, a **konstatíroz** német jövevényt. | (≡) Ném. *konstatieren* 'megállapít, rögzít' [< fr. *constater* 'ua.'; ez a lat. *constare* 'megáll, leáll, (változatlanul) fennáll, egybeesik, egyezik stb.' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: szb hv. *konstatirati*; cseh *konstatovati*; stb.: 'megállapít'.

■ A **konstatál** képzőcserével keletkezett. | (⊕) A *konstatíroz*-ból jött létre; vö. →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kóstál, koszt, státus*

konstatíroz → *konstatál*

konstruál → *konstrukció*

konstrukció **A:** 1718 *Constructiokrul* (SoprSz. 36: 325); 1805/ *Constructiót* (NSz.); 1894/ *konstrukcióban* (NSz.) **J:** 1. 1718 'szó szerkezet; mondat szerkezet | Wortfügung; Satzbau' (SoprSz. 36: 325) (↑); 2. 1865 'összeállítás; szerkezet | Zusammensetzung; Bau(art), Gefüge' (Babos: KözhSzt. *konstruálni* a.)

konstruál **A:** 1765 *konstruáltatik* [sz.] (NSz.); 1875 *konstruálják* (NSz.) **J:** 1. 1765 'összeállít; összerak | zusammenstellen, -setzen' (NSz.) (↑); 2. 1865 'összeszerkeszt | zusammenfügen' (Babos: KözhSzt.)

konstruktív **A:** 1873 *konstruktiv* (Athenaeum 1873. júl. 17.: 1857); 1898 *konstruktív* (NSz.) **J:** 1. 1898 'a szerkezetet, építésmódot illető | die Konstruktion betreffend' (NSz.) (↑); 2. 1926 'építő {mint a destruktív antonimája} | folgerichtig aufbauend' (Horovitz: IdSzMagy. *Konstruál* a.)

konstruktőr **A:** 1887 *konstruktőr* (Gelléri: MagyarIp. 75) **J:** 'géptervező, gépszerkesztő | Konstrukteur'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai, a **konstrukció**, **konstruál** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *constructio* 'összeállítás, építés, alkotás' | lat. *construere* 'összeállít, összerak stb.' [vö. lat. *struere* 'épít, összeilleszt, elkészít']. (≈) Megfelelői: ném. *Konstruktion, konstruieren*; fr. *construction, construire*; stb.: 'szerkezet, konstrukció', 'szerkeszt, épít, alkot'. (△) A szó belseji *s*-hez a magyarban *vö.* → *instrukció* stb.

■ A **konstruktív**, **konstruktőr** nemzetközi szók. | (≡) *Vö.* ném. *konstruktiv*; ang. *constructive*; fr. *constructif*; stb.: 'alkotó, építő (jellegű)'; – *vö.* még lat. *constructivus* 'építő' | ném. *Konstrukteur*; ang. *constructor*; fr. *constructeur*; stb.: 'tervező, konstruktőr'; – *vö.* még lat. *constructor* 'ua.', (k.) 'építő, alkotó'. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz. *konstruál* a.; EWUng. • *Vö. intrukció*

konstruktív → *konstrukció*

konstruktőr → *konstrukció*

kontár **A:** 1394 *Konthar* [SZN.] (MNY. 63: 367); 1525/ *kolentárkodni* [sz.] (MNY. 64: 93); 1525/ *kolontár* (MNY. 64: 93); 16. sz. közepe *kantárságra* [sz.] (MNY. 34: 120); 1699 *kuntároskodnék* [sz.] (Nyr. 12: 31) **J:** 1. 1394 ? 'céhen kívül működő iparos | nichtzünftiger Handwerker' (MNY. 63: 367) (↑), 1525/ 'ua.' (MNY. 64: 93) (↑); 2. 1834 'mesterségéhez nem eléggé értő iparos, vmely foglalkozást hozzáértés nélkül gyakorló személy | Pfuscher' # (Kunoss: Szóf.) **Sz:** ~**kodik** 1525/ [sz.] (MNY. 64: 93) (↑)

■ Jövevényszó, valószínűleg a német (feln.)ből, megfelelői azonban bizonytalanok. | (≡) *Vö.* ném. (kfn.) *kunter* 'nem tiszta, hamis, nem igazi; mesterségesen létrehozott; vassalak' [? < ném. (kfn.) *conterfeit, kunterfei* 'piszkos, kevert, hamisított arany vagy más nemesfém' < fr. (ófr.) *contresfait* 'ua.']; – ill. *vö.* ném. (kfn.f.-ném.) *kunter* 'szörnyeteg; jószág; női szemérem; szar <erős kifejezésként>' [tisztázatlan eredetű]. Mindkét szó jelentése valamelyest egybeeshet. (△) A származtatás nehézsége, hogy a *kontár* és a német szó jelentése nem kapcsolható egymáshoz minden kétséget kizáróan. A magyarban jelentésbővülés ment végbe. A *kolontár* változat a → *korontár* analógiájára keletkezett.

📖 Gombocz Z.: Jelt. 81; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • *Vö. faktum, kontra*

konténer **A:** 1937 *konténerekkel* (Közlekedés 1937. jún. 1.: 121) **J:** '(nagy) szállítótartály | Container'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Container*; ang. *container*; fr. *container*; stb.: '(nagy) szállítótartály'. Az angolból terjedt el [< ang. *contain* 'tartalmaz, magába foglal' < fr. (ófr.) *contenir* 'ua.' (lat. *continere* 'összetart, összefog; tartalmaz')]. (⇒△) A magyarba főleg angol, esetleg német közvetítéssel került át.

📖 NytudÉrt. 93: 119; EWUng. • Vö. *kontinens*

kontinens **A:** 1608 *continens* (MNY. 79: 127); 1816 *Kontinensnek* (Gyarmathi: Voc.) **J:** 'szárazföld; földrész | Festland; Kontinent'

kontinentális **A:** 1813 *Continentális* (MKurir 1813. szept. 10.: 6); 1835 *Continentalis* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1882 *Kontinentális* (MagyLex. 10: 522) **J:** 'szárazföldi | kontinental'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **kontinens** latin jövevénytörzs. | (≡) Lat. (ú.) (*terra*) *continens* 'összefüggő szárazföld' [< lat. *continere* 'összefog, összetart; tartalmaz']. (≈) Megfelelői: ném. *Kontinent*; fr. *continent*; stb.: 'szárazföld, kontinens'. (△) A szóvégi *s*-hez a magyarban *vö.* → *evidens* stb.

■ A **kontinentális** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *kontinental*; ang. *continental*; fr. *continental*; stb.: 'szárazföldi'. A franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konténer, tenor*

kontinentális → *kontinens*

kontó △ **A:** 1522 ? *Kontó* [szN.] (Kázmér: CsnSz.); 1767 *contot* (Nyr. 46: 151); 1793 *Kontók* (NSz.) **J:** 1. 1767 'elszámolás, számla | Konto' (Nyr. 46: 151) (↑); 2. 1796 'adósság, tartozás; hitel, kölcsön | Schuldbetrag; Kredit' (NSz.)

■ Olasz jövevénytörzs, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *conto* 'számla, elszámolás'; – vö. még ném. *Konto* 'ua.; követelés, egyenleg'. Az olaszban él tovább a lat. (kés.) *computus* 'összeszámolás, számítás' [< lat. *computare* 'összeszámol, számít']. (≈) Megfelelői: szbvh. *konto*; cseh *konto*; stb.: 'számla'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *komputer*

kontra **A:** 1338 ? *Kontra* [szN.] (NytudÉrt. 68: 105); 1704 *contrának* (Nyr. 95: 472); NYJ. *kontorás* [sz.] (MTsz.) **J:** <FN> 1. 1704 'ellenőr; kollégiumi felügyelő | Kontrolleur; Aufseher im Internat' (Nyr. 95: 472) (↑); 2. 1720 'ellentmondás (kártyajátékban) | Gegenansage (beim Kartenspiel)' (NSz.); 3. 1787 'kísérőszólam | Begleitstimme' (NSz.); 4. 1804 'egy fajta csoporttánc | Art Reihentanz' (NSz.); 5. 1879 'ellentámadás (sportban) | Gegenschlag, -angriff (im Sport)' (Bánhid: Sportny. 258); 6. 1961 'kerékpáron a pedál hátranyomásával működő fék | Rücktrittbremse (am Fahrrad)' (ÉrtSz.) | <HSZ> 1854/ 'peres ügyben' ellen | gegen, wider (in einer Rechtssache)' (NSz.)

kontrál **A:** 1556 *kontrallyon* [l-j] (MNY. 64: 93); 1783 *contrál* (ItK. 88: 344) **J:** 1. 1556 'ellentmond | widersprechen' (MNY. 64: 93) (↑); 2. 1783 'kísérődallamot énekel, játszik | Begleitmelodie singen, spielen' (ItK. 88: 344) (↑)

kontráz **A:** 1585/ *contráz* (MNY. 66: 235); 1884 *kontráz* (Nyr. 13: 544) **J:** 1. 1585/ 'ellentmond | widersprechen' (MNY. 66: 235) (↑); 2. 1863 'vkinek az állítását megerősíti; rádupláz | jmds Worte bekräftigen; überbieten' (NSz.); 3. 1865 'kontrát bemond (kártyajátékban) | Kontra ansagen (beim Kartenspiel)' (Babos: KözhSzt.); 4. 1876 'ellentámadást indít (sportban) | Gegenangriff durchführen (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 258); 5. 1884 'kísérődallamot énekel, játszik | Begleitmelodie singen, spielen' (Nyr. 13: 544); 6. 1961 'kerékpáron) a pedál hátranyomásával fékez | die Rücktrittbremse betätigen' (ÉrtSz.)

■ A szócsalád **kontra**, **kontrál** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. *contra* 'szemben, ellen (határozószóként és előljáróként)', (h.) 'ellenőr' [a lat. *cum* '-val/-vel' [előljáró szó] változatából; a végződéshez vö. lat. *alter* 'egy a kettő közül, a másik']; vö. még lat. (k.h.) *contrascriba* 'ellenőr' | lat. (k.h.) *contrare* 'ellenáll, ellenszegül' [vö. lat. *contra ire* 'elébe megy']. (≈) Megfelelői: ném. *kontra* 'ellen', *Kontra* 'kontra, ellen; ellenállás; kontra (a kártyajátékban)', *kontrieren* 'kontrázik (a kártyajátékban)'; fr. *contre* 'kontra', *contre* 'kontra (különbféle sportágakban is)', *contrer* 'kontrázik; ellenáll, ellenszegül; megakadályoz, meggátol'; stb. (⊃) A *kontra* főnévi 3., 4., 6. jelentéséhez vö. *kontrahang* (1802: NSz.), *kontratánc* (1781: NSz.), *kontrafék* (1953: Ország: MAngSz.).

■ A **kontráz** képzőcserével keletkezett. | (⊃) A *kontrál* alapján jött létre -z képzős igék mintájára. A későbbi jelentések bizonyosan a *kontra* főnévi jelentésének hatására keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ámbitus*, *kontár*, *kontraszt*, *kontroll*

kontrál → *kontra*

kontraszt **A:** 1789 *contrast* (NSz.); 1793 *kontraszt* (NSz.) **J:** 'élesen elhatárolt ellentét; szembetűnő különbség | starker Gegensatz; auffallender Unterschied'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kontrast*; ang. *contrast*; fr. *contraste*; ol. *contrasto*; stb.: 'kontraszt, ellentét'. Az olaszból terjedt el [< ol. *contrastare* 'ellenáll, ellenáll vkinek' < lat. (k.) *contrastare* 'ua.']. (⇒) A magyarba a német vagy a francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kontra*, *státus*

kontráz → *kontra*

kontroll **A:** 1794/ *Controle* [ES. NEM M.] (NSz.); 1847 *controllnak* (NSz.); 1885 *Kontrollt* (NSz.); 1913 *kontról* (Horváth: HSz.) **J:** 'ellenőrzés | Kontrolle'

kontrollál **A:** 1806 *controllálni* [sz.] (NSz.); 1913 *kontrollál* (Horváth: HSz.); 1932 *kontrolál* (Sauvageot: FrMSz. *contrôler* a.) **J:** 'ellenőriz | kontrollieren'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Kontrolle*; ang. *control*; fr. *contrôle*; stb.: 'ellenőrzés, vizsgálat'; – a franciából terjedt el [< fr. (R.) *contrerôle* 'ellenőrző lajstrom'] | ném. *kontrollieren*; ang. *control*; fr. *controler*; stb.: 'ellenőriz, átvizsgál'. (⇒) A magyarba a német és francia nyelvből került. (⊃) A (R.) *kontrolór* 'ellenőr' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. 603) a ném. (N.R.) *kontrollor* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kontra*, *rulett*

kontrollál → *kontroll*

kontúr **A:** 1793/ *kontúrjai* (NSz.); 1895 *konturok* (NSz.) **J:** 'körvonal | Umriß(linie)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kontur* 'körvonal, kontúr'; ang. *contour* 'ua.'; fr. *contour* 'ua.; határ vonal, szél, perem'; ol. *contorno* 'ua.; környék, vidék'. Az újlatin nyelvekben jött létre igéből való elvonással; vö. fr. *contourner*; ol. *contornare*; stb.: 'körülfog, övez' [lat. (vulg.) **contornare* 'ua.']. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 D. Éltés: FrSz. 47; TESz.; EWUng. • Vö. *turista*

konty **A:** 1395 k. *konth* (BesztSzj. 610.); 1405 k. *kenth* [? ɔ: *konth*] (SchlSzj. 1175.); 1429 *Kontyus* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1533 *koongia* (Murm. 1930.); 1702–1760 *Gontyát* (ItK. 14: 460); NYJ. *koncs* (Nyatl.) **J:** 1. 1395 k. 'női fejdísz, főkötő | Frauenkopffputz, Haube' (BesztSzj. 610.) (↑); 2. 1429 'befont v. összecsavart, a fej hátulján v. a fejtetőn csomóban feltűzött hajzat | Haarknoten' # (OkISz.) (↑); 3. 1702–1760 'fej, főképp mint az egész ember jelképe | Kopf, haupts. als Sinnbild des Menschen' (ItK. 14: 460) (↑); 4. 1785 'turbán | Turban' (NSz.); 5. 1799 'madár bóbítája | Schopf des Vogels' (NSz.); 6. 1872/ 'kunyhó csúcsa; a nyeregtetőnek az épület elején v. végén levő, ferde háromszöghöz hasonló része | Spitze einer Hütte; Walm' (NSz.) **Sz:** ~os 1429 [SZN.] (OkISz.) (↑)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (△) Párhuzamos szóhasadással keletkezhetett a →*kacs* ellentétpárjaként; vö. még →*korcs*. A szó belseji *n*-hez vö. →*bogáncs*, →*gáncs* stb. A *cs* ~ *ty* hangváltozáshoz vö. →*kuncsorog*, →*kutyorodik* stb. A korábbi jelentés az eredeti 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' 2. jelentésből magyarázható, a további jelentések metonimikus, ill. metaforikus úton ebből fejlődtek ki. (△) Az olaszból való származtatása téves.

📖 MNy. 57: 295; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *korcs*

konvenció **A:** 1588 *konventio* (MNy. 62: 110); 1662–1664 *conventiójára* (MNy. 73: 165); 1790/ *conventziót* (NSz.) **J:** 1. 1588 'megegyezés, egyezség, (fizetési) megállapodás | Übereinkunft, Vereinbarung, Zahlungsabmachung' (MNy. 62: 110) (↑); 2. 1652 'szegődmény; természetbeni illetmény | Gedinge; Naturalbezüge' (MTAÉvk. 13: 78); 3. 1662–1664 'civillista | Zivilliste' (MNy. 73: 165) (↑); 4. 1790/ '(köz)szokás; társadalmi norma | Regel des Umgangs; gesellschaftliche Verhaltensnorm' (NSz.) (↑)

konvencionális **A:** 1805 *conventionális* (NSz.); 1875/ *konvencionális* (NSz.) **J:** 'szokásszerű, hagyományos | konventionell'

konveniál **A:** 1816 *Conveniáljon* (Frontius–Érfalvi Halmágyi: HáromKönyv. 2: Mutató tábla *Kints* a.); 1895 *Konveniál* (PallasLex.) **J:** '(kölcsönösen) megfelel | (gegenseitig) annehmbar sein'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *conventio* 'összejövetel, találkozás; megállapodás, egyezmény' | lat. *conventionalis* 'szerződéses, egyezményes' | lat. *convenire* 'összegyűlik, találkozik; találkozik vkivel; megegyezik, megállapodik; stb.' [vö. lat. *venire* 'jön']. (≈) Megfelelői: ném. *Konvention*, *konventionell* (R.) *konvenieren*; fr. *convention*, *conventionel*, *convenir à quelqu'un*; stb.: 'egyezmény', 'hagyományos, egyezményes, (kölcsönösen) elfogadható'. (△) A *konvencionális* szóvégi *s*-éhez vö. →*brutális* stb. (⊖) A lat. *conventio* egy másik keletkezés módjához vö. →*kommenció*.

📖 TESz. *kommenció* a.; EWUng. • Vö. *advent*, *kommenció*, *konvent*

konvencionális → *konvenció*

konveniál → *konvenció*

konvent **A:** 1372 u./ *conuent* beljékuel (JókK. 68); 1504 *konventben* (Századok 6: 478) **J:** 1. 1372 u./ 'papi gyülekezet, testület; kolostor | Versammlung von Ordensleuten bzw. Priestern; Stift' (JókK. 68) (↑); 2. 1556 ? 'hiteles hely | glaubwürdiger Ort' (MNY. 59: 93), 1606 'ua.' (MNY. 60: 357); 3. 1587 'hiteles helyi tisztségviselő | Urkundsperson des beglaubigten Ortes' (MNY. 60: 357); 4. 1794 'forradalmi népképviselői testület Franciaországban 1792-től 1795-ig | revolutionäre Volksvertretung in Frankreich 1792–5' (NSz.)

■ Latin jövevénytör. | (≡) Lat. *conventus* 'összejövetel, találkozás; egyesület', (e.) 'gyülekezet, szerzetesrend; apátság, kolostor' [< lat. *convenire* 'összegyűlik, találkozik']. (≈) Megfelelői: ném. *Konvent* 'gyűlés'; fr. *convent* 'a szabadkőműves-nagypáholy gyűlése', *couvent* 'kolostor, gyülekezet'; stb. (△) A *konvent* alakváltozathoz vö. → *advent* stb. A 2. és 3. jelentés azon a körülményen alapszik, hogy a középkorban az (okiratkiállító) irodák (székes)káptalanok és kolostorok voltak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konvenció*

konviktus **A:** 1639 *convictus* (MNY. 88: 382); 1792 *Konviktusok* (NSz.) **J:** 1. 1639 'alapítványi iskola, diákotthon; diákétkezdé | Stiftsschule mit Internat; Speisestätte für Schüler' (MNY. 88: 382) (↑); 2. 1848 ? 'katolikus papi szeminárium | katholisches Priesterseminar' (NSz.), 1865/ 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevénytör. | (≡) Lat. *convictus* 'életközösség; együttélés; közös étkezés; asztaltársaság' [< lat. *convivere* 'együttélés, közösen élés']. (≈) Megfelelői: ném. *Konvikt* '(papi) szeminárium; étkezdé', (au.) 'internátus'; ol. *convitto* 'diákotthon; diákszálló; javítóintézet'; stb. (△) A szövégi s-hez vö. → *ámbitus*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vivát*

konvoj **A:** 1828 *convoi* (ErdélyiH. 1828. szept. 30.: 220); 1846 *Convoi* [ES. NEM M.] (Horovitz: IdSzMagy.); 1952 *konvoját* (NSz.) **J:** 'gépjárműoszlop, kocsisor (esetleg kísérettel) | Fahrzeugkolonne (evtl. unter Geleitschutz)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Konvoj*; ang. *convoy*; fr. *convoi*; stb.: 'járműoszlop, kocsisor (korábban főleg fegyveres kísérettel)'. A franciából terjedt el [< fr. *convoyer* '(kereskedelmi hajót) kísér, eskortál']. (⇒△) A magyarba leginkább a németből, esetleg az angolból került. (◊) Idetartozik: *konfuj* 'fegyveres kíséret' (1666: MNY. 88: 382), egy korábbi, elszigetelt külön átvétel valószínűleg a németből.

📖 NytudÉrt. 93: 32; EWUng. • Vö. *viadukt*

konzekvencia **A:** 1575 *consequenciat* (MNY. 88: 382); 1888 *konzekvencia*-vonásait (NSz.) **J:** 1. 1575 'következmény | Folge' (MNY. 88: 382) (↑); 2. 1613/ 'következtetés | Folgerung' (MNY. 66: 235); 3. 1835 'következetesség | Folgerichtigkeit' (Kunoss: Gyal.)

konzekvens **A:** 1807 *konzekvens* (NSz.) **J:** 'következetes | folgerichtig'

■ Latin jövevénytör. | (≡) Lat. *consequentia* 'következmény, következetesség' | lat. *consequens* 'következő; következetes, logikus' [< lat. *consequi* 'követ, bekövetkezik']. (≈) Megfelelői: ném. *Konsequenz, consequent*; fr. *conséquence, conséquent*; stb.: 'következmény,

következetes'. (△) A szó belseji z-s ejtismódhoz vö. →*cenúra* stb. A melléknév szóvégi s-éhez vö. →*evidens* stb.

TESz.; EWUng.

konzekvens → *konzekvencia*

konzerv → *konzervál*

konzerva → *konzervál*

konzervál **A:** 1622 k. *conserválni* [sz.] (MNy. 88: 382); 1660 *konzerválni* [?] [sz.] (MNy. 88: 382) **J:** 1. 1622 k. 'megőriz | bewahren' (MNy. 88: 382) (↑); 2. 1877 'tartósít (főleg élelmiszert) | haltbar machen (haupts. Lebensmittel)' (NSz.)

konzerva **A:** 1664 *conservát* (Lippay: PosoniK. 2: 45); 1913 *konzerva* (ÚMTsz.) **J:** 'gyógynövényekből készült szer | Heilmittel aus Kräutern'

konzerv **A:** 1872/ *conservenek* (NSz.); 1880–1881 *konzerv-bádogot* (NSz.); NYJ. *konzerv* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'tartósított élelmiszer | Konserve'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, a **konzervál** latin jövevénytől. | (≡) Lat. *conservare* 'megőriz, tárol' [vö. lat. *servare* 'megóv, őriz']. (≈) Megfelelői: ném. *konservieren*; fr. *conserver*; ol. *conservare*; stb.: 'konzervál, tartósít'. (△) A szó belseji z-s ejtismódhoz vö. →*cenúra* stb.

■ A **konzerva** olasz vagy latin (h.) jövevénytől. | (≡) Vö. ol. *conserva*; lat. (h.) *conserva*: 'tartósan elkészített gyümölcs, zöldség; gyógyszer gyógynövényekből'.

■ A **konzerv** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Konserve*; ang. *conserves* [többes szám]; fr. *conserve*; stb.: 'konzerv'. (⇒△) A magyarba angol vagy francia közvetítéssel került.

TESz. *konzerv* a.; EWUng. • Vö. *konzervatív, konzervatórium*

konzervatív **A:** 1833 *conservatív*-tagjánál (Jelenkor 1833. jan. 23.: 51); 1848/ *konzervatívok* (NSz.) **J:** <MN> 1833 'a régihez, a hagyományoshoz ragaszkodó | konservatív' (Jelenkor 1833. jan. 23.: 51) (↑) | <FN> 1846 'a régi rend, állapot híve | Konservative(r)' (NSz.)

konzervativizmus **A:** 1840 *conservativismusát* (Hirnök 1840. jan. 9.: [3]); 1910 *konzervativizmus* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'maradiság, konzervatívság | Konservativismus'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja a **konzervatív** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *konservativ*; ang. *conservative*; ol. *conservativo*; stb.: 'konzervatív'. Vö. még fr. *conservatif* 'megőrző, óvó'. Ezek a lat. (k.) *conservativus* 'ua.; az, aki megóv' [< lat. *conservare* 'megóv, megőriz stb.']. szóra mennek vissza. A politikai jelentés az angolban keletkezett. (⇒△) A magyarba főleg a németből került.

■ A **konzervativizmus** német jövevénytől. | (≡) Ném. *Konservativismus* 'ua.' [< ném. *konservativ* (↑)]. (≈) Megfelelői: ang. *conservatism*; fr. *conservatisme*; cseh *konservativismus*; stb.: 'konzervativizmus'.

TESz.; EWUng. • Vö. *konzervál*

konzervativizmus → *konzervatív*

konzervatórium **A:** 1644 *conservatoriumban* (MNy. 49: 505); 1890 *konzervatóriumnak* (NSz.) **J:** 1. 1644 'levéltár | Archiv' (MNy. 49: 505) (↑); 2. 1842 'felsőbb zeneiskola | Konservatorium' (NSz.)

■ Latin (h.), később a német jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *conservatorium* 'archívum, gyűjtemény, irattár; őrzőhely, raktár' [vö. lat. *conservare* '(meg)őriz, tárol stb.']; – ném. *Konservatorium* '(leginkább akadémiai) zeneiskola' [< ol. *conservatorio* 'ua.']. (≈) A 2. jelentés megfelelői: fr. *conservatoire*; le. *konserwatorium*; stb.: 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konzervál*

konzílium **A:** 1619/ *consiliumra* (MNy. 84: 128); 1787 *Konsilium*-ház (NSz.); 1937 *konzílium* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 1. 1619/ 'tanács(adás), tanácskozás | Beratung' (MNy. 84: 128) (↑); 2. 1704 'tanács | Rat' (Pusztai); 3. 1809/ 'orvosi tanácskozás | Beratung mehrerer Ärzte' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *consilium* 'tanács, tanácskozás' [< lat. *consulere* 'tanácskozik']. (≈) Megfelelői: ném. *Konsilium*; cseh *koncilium*; stb.: 'konzílium'. (△) A szó belseji z-s ejtésmódhoz a magyarban vö. → *cenzúra* stb. (◡) A (R.) *koncilium* ~ *konciliom* 'gyűlés, zsinat, konferencia' (1578: Bornemisza: ÖrdKís. 181) a lat. *concilium* 'gyűlés, összejövetel, találkozás' szóból ered [vö. lat. *calare* 'összehív'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *klasszis, konzul, konzultál*

konzul **A:** 1533 *conful* (Murm. 2311.); 1585 *Konsul* (Cal. 247); 1786 *Konzul* (NSz.) **J:** 1. 1533 'az ókori római köztársaságban' legfőbb tisztviselő | Statthalter; höchster Beamter (im altrömischen Reich)' (Murm. 2311.) (↑); 2. 1786 'vmely külképviseleti hatóság szolgálatában álló állami tisztviselő | Vertreter eines Staates (im diplomatischen Bereich)' (NSz.) (↑)

konzulátus **A:** 1708 *consulatus* (MNy. 88: 382); 1869 *consulátus* (NSz.); 1872 *konzulátus* (NSz.) **J:** 1. 1708 'konzuli hivatal | Amtsgebäude eines Konsulats' (MNy. 88: 382) (↑); 2. 1865 'konzuli hivatal | Amt eines Konsuls' (Babos: KözhSzt. *consul* a.)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, a **konzul** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *consul* 'az ókori római köztársaság két vezetőjének egyike' [vö. lat. *consulere* 'tanácsot ad, tanácskozik, konzultál']. (≈) Megfelelői: ném. *Konsul*; fr. *consul*; stb.: 'konzul'. (△) A szó belseji z-s ejtésmódhoz vö. → *cenzúra* stb.

■ A **konzulátus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Konsulat*; ang. *consulate*; fr. *consulat*; stb.: 'konzulátus, konzuli hivatal'; – vö. még lat. *consulatus* 'ua.'. (⇒△) A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konzílium*

konzulátus → *konzul*

konzultáció → *konzultál*

konzultál **A:** 1581 *consultáljatok* (MNy. 88: 382); 1880 *konzultál* (NSz.) **J:** 'tanácskozik; tanácsot kér | beratschlagen; um Rat fragen'

konzultáció **A:** 1584 *confultatioban* (MNy. 88: 382); 1644 *consultációknak* (MHH. 24: 230); 1880 *konzultáció* (NSz.) **J:** 'tanácskozás, konzultálás | Beratschlagung'

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *consultare* 'tanácsot ad' [vö. lat. *consulere* 'tanácskozik, beszél vkivel, tanácsot kér'] | lat. *consultatio* 'tanácskozás'. ⊗ Megfelelői: ném. *konsultieren*, *Konsultation*; fr. *consulter*, *consultation*; stb.: 'tanácskozik, tanácsot kér', 'tanácskozás, konzultáció'. ⊕ A szó belseji z-s ejtismódhoz vö. → *cenzára* stb. ⊖ A (R.) *konzulál* *vk* 'vki szakmai véleményét kéri <orv.>' (1539: Soprsz. 33: 168) a lat. *consulere* (↑) szóból van.

📖 TESz. *konzultáció* a.; EWUng. • Vö. *konzilium*

konya × **A:** 1333 ? *Kona* [SZN.] (MNy. 63: 368); 1339 ? *Konya* [SZN.] (MNy. 63: 368); 1343 *konyacherch* (MNy. 65: 455); 1780 k. *kónya* (NSz.); NYJ. *gonya* (ÚMTsz.) **J:** 'lehajló, lecsüngő | herabhängend, sich abwärts biegend; schlappohrig'

konyul **A:** 1784/ *konyult* [sz.] (NSz.); 1787 *kanyút* [l-t] (MNy. 65: 339) **J:** 1. [főleg *le~*] 1784/ 'lefelé görbül, hajlik | sich abwärts biegen' # (NSz.) (↑); 2. 1842 'kanyarodik, kanyarog | sich schlängeln, sich krümmen' (NSz.)

konnyad × **A:** 1787 *le-konnyadva* [sz.] (NSz.); 1795 *le-konyadna* (NSz.); 1816 *El-kánnyadok* (Gyarmathi: Voc. 97 [v: 105]); 1863 *konyvad* (Krizsa [szerk.] Vadr. 504) **J:** 'lehajlik, lecsüng; lankad, hervad, bágyad | sich abwärts biegen; welken, ermatten'

konyít **A:** 1792 *Konyítt* (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Konya* a.); 1820 *lekanyít* (NSz.) **J:** 1. 1792 'lefelé hajlít, görbít, lógat | biegen, hängen lassen, zurückbeugen' (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Konya* a.) (↑); 2. 1794 'lesütött fővel neheztelést mutat | gesenkten Hauptes grollen' (NSz.); 3. 1847 'sejt, van róla némi fogalma | eine blasse Ahnung von etw haben' # (NSz.); 4. [*nem is ~ vkire, vkira*] 1848 'rá se hederít, tudomásul sem veszi | keine Notiz davon nehmen, sich darüber hinwegsetzen' (NSz.); 5. 1850 'lapít, meghúzza magát | sich ducken' (NSz.)

konnyaszt × **A:** 1830 *lekonyaszt* (NSz.); 1861 *konnyasztani* [sz.] (MNysz. 6: 335) **J:** 1. 1830 'lankaszt | ermatten, entkräften' (NSz.) (↑); 2. 1854 'lefelé hajlít, görbít | abwärts biegen, beugen' (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő ismeretlen eredetű és a *kanyarít*, *kunyerál* stb. szócsaládjával lehet összefüggésben. Az sem kizárt azonban, hogy a tő végeredményben a → *kacs* szóval, ill. az annak rokonságába tartozó szócsaládokkal etimológiai kapcsolatban áll. Ez utóbbi feltételezés a szócsalád tagjai közötti alaktani és jelentéstani összefüggéseken keresztül alátámasztottnak tűnik, bár emellett egyes szócsaládok másodlagos keveredése is feltételezhető. A végződés valószínűleg -a (folyamatos) melléknévi igenévképző, ill. különböző igeképzők. A *konyvad* változat szó belseji v-je másodlagos. A szócsalád tagjainak eredeti jelentése a tő 'meggörbül, elgörbül' jelentése alapján keletkezhetett. A *konyít* 3. jelentése elvonással keletkezett; hasonló jelentésfejlődéshez vö. → *bólogat*. – A tőnek a → *homlít* tövével, ill. a → *homorú* szócsalád tövével való összefüggése alig valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 57: 301; TESz. *konyul* a.; Benkő: FiktI. 112, 160; EWUng. • Vö. *gamó*, *kacs*, *kandal*, *kankalék*¹, *kankalék*², *kankó*², *kanyarít*, *kunyerál*

konyak **A:** 1815 *Kognákok* (NSz.); 1838 *Coniak* (MNy. 64: 468); 1865 *konyák* (Babos: KözhSzt. *cognac* a.); 1887 *konyakra* (NSz.) **J:** 'borpárlat | Weinbrand' #

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kognak*; ang. *cognac*; fr. *cognac*; stb.: 'borpárlat, konyak, brandy'. A franciából terjedt el [< fr. *Cognac* [HN.] <város és vidék Franciaországban, ahol ezt a borpárlatot előállítják>]. (⇒) A magyarba a német és francia nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng.

konyha **A:** 1082/ ? *Kohnyaerdee* [HN.] (MNL (OL) Dl. 7460); 1206 *cuhnamezei* [HN.] (Oklsz.); 1313 *Kohna* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 169); 1327 *Kuhnyaheg* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *chohýna* (BesztSztj. 1281.); 1521 *Konha* kees wono (MNY. 3: 323); 1533 *Koniha* (Murm. 1714.); 1559 *koňhaiokon* (Székely I.: Krón. 223b) **J:** 1. 1206 ? 'tűzhely | Feuerstelle, Herd' (Oklsz.) (↑), 1665 'ua.' (PFÉvk. 1956: 141); 2. 1395 k. 'az a helyiség, amelyben ételeket készítenek | Küche (Raum)' # (BesztSztj. 1281.) (↑); 3. 1757 'szakásművészet | Kochkunst' (NSz.); 4. [diák~, mosó~, vegy~ stb] 1793 'az a helyiség, ahol mosnak, vegyészettel foglalkoznak stb. | Raum, in dem man wäscht, sich mit der Chemie beschäftigt usw.' (NSz.)

■ Szláv, esetleg szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kuhinja*, *kujna*, (R.) *kuhina* 'konyha'; szln. *kuhinja* 'ua.', (N.) *kuhnja* 'egy fajta tűzrakó hely, tűzhely'; – szlk. *kuchyňa* 'konyha' [< ném. (ófn.) *chuhhina* 'ua.' < lat. *coquina* 'ua.']. Az egyik szláv nyelvből a másikba való átvétel eredményeként került a szó a többi szláv nyelvbe. (△) A *konyha* alak a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókiesés utáni hangátvetéssel keletkezett; a hangátvetés ilyen típusához vö. →*dunya*. A 2., 3. jelentés metonímia. A metaforikus 4. jelentés keletkezéséhez német minták is hozzájárulhattak; vö. ném. *lateinische Küche* 'patika', *Waschküche* 'mosókonyha'.

📖 MNY. 6: 341; ALH. 1: 414; Kniezsa: SzJsz. 671; TESz.; EWUng. • Vö. *kukta*, *kulináris*, *kunyhó*, *laci-*, *vegy-*

konyít → *konya*

konnyad → *konya*

konnyaszt → *konya*

konyul → *konya*

kopács × **A:** 1604 *Kopátslekja*, *Kopatsolok* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1791 *kopántsos* [sz.] (NSz.); 1808 *Koppants* (Sándor I.: Toldalék); 1834 *kupantsa* (Kassai: Gyökerésző 3: 190) **J:** 1. 1604 'gesztenye, dió stb. zötd burka; toktermés szétnyíló része | grüne Schale der Kastanie, der Nuß und entspr Teil der Kapsel Frucht' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1865 'héj, kéreg | (Baum)rinde' (CzF.) **Sz:** ~ol 1604 'héjából kifejt | ausschälen' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

■ Származékszó. | (△) A →*kopik* igéből -ács névszóképzővel; vö. →*forgács*. A *kopács* változat szó belseji *n*-je inetimologikus; vö. →*kopáncs*. (≡) Tisztázatlan idetartozású: *kopács* 'cserjés, csalt' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict.), *kopács* 'fa' (1861: NSz.).

📖 AECO. 1: 174; MNY. 49: 388; TESz.; EWUng. • Vö. *kopik*

kopácsol → *koppant*

kopály → *kopár*

kopáncs × **A:** 1212/ *Kopach* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 328); 1219/ ? *Cupanchi* [HN.] (VárReg. 45.); 1795 k. *kováts* (NSz.); 1799 *Kopáts* (NSz.); 1842 *kopáncs* (MTsz.) **J:** 'harkály | Specht (*Dendrocopos*)'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A szótő a →*koppant* szócsaládjának tövével azonos. A végződés valószínűleg -*ács* névszóképző; ehhez és a *kopáncs* alak inetimologikus *n*-jéhez vö. →*forgács*. Itt egy nyelvjárási szóról és egy régi képzőről van szó, ahol a nagy időbeli távolság a régi helynév és az első köznévi adat között az értelmezésben nem jelent gondot, ezen kívül a →*kovács* hatását mutatja a népetimológiával keletkezett *kovács* változat által a köznévi korai létezése. A magyarázat kisebb nehézsége, hogy az eredeti *kopács* változat esetleg a *kopácsol* (→*koppant*) szóból lett elvonva, de a szótörténet nem ezt támasztja alá. ☉ Összetett szóként a →*fa* előtaggal az állattani szaknyelvbe is bekerült.

📖 Nyr. 40: 449; TESz.; EWUng. • Vö. *koppant*

kopár **A:** 1418 *Kopar* [SZN.] (OklSz.); 1585 *kopár* (Cal. 456) **J:** <MN> **1.** 1418 'kopasz | haarlos' (OklSz.) (↑); **2.** 1598 'csupasz, növényzet nélküli | ohne Pflanzenwuchs; ohne Blätter' # (NySz.); **3.** 1784 'éhes | hungrig' (Baróti Szabó: KisdédSz. 101); **4.** 1795 k. 'sovány | mager' (NSz.) | <FN> 1585 'csupasz, terméketlen föld, terület | kahler Ort, unfruchtbare Gegend' (Cal. 456) (↑)

kopály † **A:** 1708 *Kopály* (Pápai Páriz: Dict. *Gläbrētum* a.) **J:** <FN> **1.** 1708 'csupasz, terméketlen föld, terület | kahler Ort, unfruchtbare Gegend' (Pápai Páriz: Dict. *Gläbrētum* a.) (↑); **2.** 1808 'kopaszság | Kahlheit' (Sándor I.: Toldalék) | <MN> 1751 'kopár, terméketlen (földterület) | unfruchtbar (Gegend)' (NSz.)

■ Származékszó. | ☐ A →*kopik* szóból -*ár*, ill. -*ály* névszóképzővel; vö. →*búvár*, →*csapodár* stb., ill. *aszály* (→*aszik*), →*dagály* stb. A *kopár* 3., 4. jelentése a →*koplal* hatására keletkezhetett. ☐ A →*kopik* szóból származékszóként való feltételezett 'éhezik, koplal, lefogy' jelentése alig valószínű.

📖 MNy. 28: 240, 49: 388; TESz.; Nyr. 111: 350; EWUng. • Vö. *kopik*

kopasz **A:** 1292 *Copaz* [SZN.] (Fejér: CD. 6/1: 220); 1308 *Kopoz* [SZN.] (Fejér: CD. 8/1: 252); 1358 *Kupaz* [SZN.] (OklSz.); 1430 k. *kopaz* (SchlGl. 2177.); 1560 k. *kopasz* (GyöngySzt. 174.); 1566 *kapaszúla* [sz.] (Heltai: Fab. 212); 1566 *Koppasz* (Heltai: Fab. 212); 1585 *Kopász* (Cal. 456); 1789 *kopotz* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1292 'olyan (testrés), amin nincs v. alig van haj, szőr, ill. olyan (személy), akinek nincs v. alig van haja; egészen rövidre nyírt | haarlos; kahlgeschoren' # (Fejér: CD. 6/1: 220) (↑); **2.** 1533 'kopár | ohne Pflanzenwuchs' (Murm. 291.); **3.** 1557 'növényi szőrök, szálkák nélküli (gyümölcs, növény, növényi rész); levéltelen | haarlos (Obst, Pflanze); blätterlos' (MNy. 64: 93); **4.** 1596 'kopott | abgewetzt' (MNy. 64: 93); **5.** 1757 'rossz, gyenge, üres (kifogás, mentegetőzés) | leer (Entschuldigung)' (NSz.); **6.** 1784 k. 'sivár | gemütlös' (NSz.) | <FN> **1.** 1430 k. 'a szőrök, a haj kihullása | Haarausfall' (SchlGl. 2177.) (↑); **2.** 1528 'teljesen v. jórészt haj nélküli v. egészen rövidre nyírt hajú ember | Mensch mit Glatze'

(SzékK. 295); **3.** 1789 'kopár hely; terméketlen vidék | kahler Ort, Wüste; unfruchtbare Gegend' (NSz.); **4.** 1790 'kopasz fej | Kahlkopf' (NSz.); **5.** 1940 'újonc, kiskatona | Rekrut' (NSz.) **Sz:** ~**ul** 1416 u./¹ *kopazlatot* [sz.] 'kopasszá válik (főleg hely) | kahl werden (haupts. Ort)' (BécsiK. 228) | ~**lat** 1416 u./¹ *kopazlatot* 'lekopaszodott (növényzettől megfosztott) hely | kahler Ort' (BécsiK. 228)

koppad × **A:** 1416 u./² *koppattac* [d-t] [sz.] (MünchK. 34vb); 1838 *Kopadék* [sz.] (Tsz.) **J:** 'kopasszá válik; kopottá válik | kahl werden; abgewetzt werden'

kopaszt **A:** 1531 *kopasztattak* wala meg [sz.] (ÉrsK. 50); 1552 *kopofztanánac* (Heltai: Dial. M4b); 1577 k. *koppaz* megh [*koppaszt* □] (OrvK. 44) **J:** **1.** 1531 'szőrt, haját letisztít | enthaaren, abfedern, rupfen' # (ÉrsK. 50) (↑); **2.** 1590 'lekopaszít, kiürít | wüst, leer machen' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 159); **3.** 1848–1849/ 'kihasznál | ausbeuten' (NSz.)

■ Származékszók. | (△) **A** →*kopik* szóból -z ~ -sz névszóképzővel, ill. -d gyakorisító-kezdő igeképzővel, -szt műveltető igeképzővel; vö. →*száraz*, →*szakasz*, ill. *fárad* : *fáraszt*, *marad* : *maraszt* stb. (⊖) Hangrendi átcapással keletkeztek: *köpeszt* 'szőrtelenít, megkopaszt; lehánt, meghámoz' (1831: Kreszn.), ill. *köpesz* 'kopasz, tar' (1838: TudGyűjt. 6: 25). (⊖) Valószínűleg idetartoznak: *kopré* 'kopasz, tar fejű (ember)' (1803: NSz.); *kopri* 'rövidre nyírt' (1838: Tsz.). Esetleg még idetartozik: *cupur* [szn.] (1198: ÓMOlv. 63).

📖 MNy. 28: 98, 43: 281, 46: 339, 49: 388; TESz., *köpeszt* a. is; EWUng. • Vö. *csupasz*, *kopik*

kopaszt → *kopasz*

kópé **A:** 1792 *Kópé* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1810 *Kopiskodom* [sz.] (NSz.) **J:** 'tréfacsináló, agyafúrt ember; pajkos gyerek | Schelm, Schalk; mutwilliges Kind' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Esetleg a →*góbé*-val függhet össze; a viszonyuk részben szóhasadásra utal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *góbé*

kopek **A:** 1757 *Kopeckent* [*kopeken* □] (TESz.); 1788–1789 *kupiekkal* (NSz.); 1793 *Kopek* (NSz.); 1816 *Kopeke* (Hübner: Lex. 3: 156); 1848 *kopékok* (NSz.); 1895 *kopejka* (PallasLex.) **J:** 'a cári Oroszország, majd a Szovjetunió pénzegységének, a rubelnek századrésze | Kopeke'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kopeke*, (R.) *kopēk*; fr. *kopeck*; ol. *copeco*; szbhv. *kopjejka*; le. *kopiejka*; or. *копейка*, *koneek* [többes szám, birtokos eset]; stb.: 'kopek'. Az oroszról terjedt el [< or. *копѣйный* 'lándzsával összefüggő' < or. *копѣ* 'lándzsa'; az érmén lévő, lándzsával felfegyverzett nagyherceg képe]. Az érmék hasonló megnevezéséhez vö. →*korona*, →*krajcár* stb. (⇒△) A magyarba a németből és oroszról került. A (R.) *kopeken* változat a német többes számú alak átvétele.

📖 MNy. 6: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *kopja*

koperta Δ **A:** 1661 *Coperta* (Pusztai); 1716 *coopertájaban* (MNy. 88: 382); 1736 *cópertában* (MonÍrók. 11: 360); 1788 *kopertájára* (MNy. 26: 333); 1878 *kolopértába* (NSz.); NYJ. *koppërda* (MTsz.); *koverta*, *kufërta* (UMTsz.) **J:** 'levélboríték | Briefumschlag'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *coperta* 'tartó, tok, borító', (h.) '(levél)boríték' [< lat. *cooperire* 'minden oldalon befed, beborít, betakar'; vö. lat. *operire* 'letakar, betakar, elrejt']. (⊖)

Megfelelői: ném. *Kuvert* '(levél)boríték; teríték'; fr. *couvert* 'teríték; csomagolás'; ol. *coperta* 'ágytakaró, paplan, takaró, pléd; boríték; hajófedélzet'; stb. (⊖) A (R.) *kuvert* '(levél)boríték' (1763: D. Éltés: FrSz. 49) a németből származik (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *áperté*

kópia A: 1607 *Copyait* (MNy. 79: 127); 1789 *Cópia* (NSz.); 1793 *kópiája* (NSz.) J: 'másolat | Kopie'

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *copia* 'készlet, állomány, tartalék', (k.) 'utánzat, másolat' [vö. lat. *ops, opis* [birtokos eset] 'hatalom, erő, képesség; segítség; stb.']. A középlelatinban keletkezett az új jelentés a lat. (k.) *copiam describendi facere* 'másolatot készit' kifejezésből. (⊗) Megfelelői: ném. *Kopie*; fr. *copie*; stb.: 'másolat'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kopíroz*

kopik A: 1404 e. ? *Kopas* [sz.] [HN.] (Fejér: CD. 1: 394), de vö. →*kopasz*; 1456 k. meg *kopik* (SermDom. 2: 260) J: 1. 1404 e. ? 'használat, dörzsölődés közben lassanként romlik; rongyolódik, értéktelenebbé válik | abgewetzt, abgenutzt werden; sich abtragen, sich abwetzen' # (Fejér: CD. 1: 394) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 260) (↑); 2. [ki~ik] 1645 'vhonnan, vmiből kikerül | verdrängt werden' (NySz.) Sz: ~**ás** 1404 e. ? [HN.] (Fejér: CD. 1: 394) (↑); 1585 *kopás* (Cal. 56) | ~**állik** 1803 *kopálni* [sz.] 'zöld héjából kiválik | sich abschälen' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Schälen* a.) | ~**ál** 1839 *kopál* 'zöld héjából kifejt | abschälen, enthülsen' (MTsz.)

■ Valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A →*koppant* szócsaládjának tövével lehet azonos. Hasonlóan más uráli nyelvekben is: md. (E.) *kuvo*, (M.) *kuva* 'fakéreg'; észt *kõba* 'erdei fenyő kérge'; jur. *kopa* 'bunda, irha, állatbőr; fakéreg'; stb. (⊕) Bár a *kopállik*, ill. a *kopál* származékszónak szó belseji v-s változata is van (*Kovállik* (1816: Gyarmathi: Voc. *Duvasztani* a.), ill. *Ková* (1873: Nyr. 2: 235)), a *kopik* uráli magyarázata főleg fonetikai nehézségek miatt alig valószínű. (⊕) A szótó ótörök származtatása nem meggyőző.

📖 MNy. 43: 280, 49: 387; TESz., *kopál* a. is; FUM. 14–5: 7; EWUng. • Vö. *guvad*, *kikupálódik*, *koboz*¹, *kopács*, *kopár*, *kopasz*, *koppant*

kopíroz A: 1789 *copíroztam* (NSz.); 1792 *kopírozták* (NSz.); 1808 *Kopérozni* (NSz.) J: 1. 1789 'rajzról, festményről stb. másolatot készit | nachbilden (Kunstwerk)' (NSz.) (↑); 2. 1789 'más szellemi alkotásából átvesz, plagizál; utánoz | plagieren; nachahmen' (NSz.); 3. 1792 'híven ábrázol | getreu darstellen, wiedergeben' (NSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | (⊕) Ném. *kopieren* 'lemásol, kimásol; lemásol, reprodukál; másolatot készit; utánoz, követ' [< lat. (k.) *copiare* 'sokszorosít' < lat. (k.) *copia* 'másolat, másodpéldány'; vö. →*kópia*]. (⊗) Megfelelői: szbhv. *kopirati*; cseh *kopirovati*; stb.: 'lemásol'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kópia*

kopja A: 1464 *Kopya* (Oklsz.); 1548 *kupya* (NySz.); 1587 *kaplyastol* (Oklsz.) (OklszPótl.); 1589 *kópiát* [?✍] (Balassi: ÖM. 1: 112); 1707 *koplával* (Thaly: Adal. 2: 186); 1838 *Kopija* (Tsz.) J: 1. 1464 'döfözlándzsa | Lanze, Speer, Spieß' (Oklsz.) (↑); 2. 1543 ? 'fejfa | stelenartiges Grabmal aus Holz' (MNy. 56: 118), 1838 'ua.' (Tsz.) (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (⊕) Óe. szl. *kopije*; szbhv. *koplje*, (R.) *kopje*; szlk. *kopija*; or. *копье*; stb.: 'lándzsa, dárda, kopja' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *κοπίς* 'böllérekés, áldozatnál használt

kés' lett *kapāns* 'vágókés'; stb.]. (△) A *kaplya* változat szó belseji *ly* betűje talán csupán egy helyesírási sajátosság, az azonban elképzelhető, hogy ez a változat külön átvétel a szerb-horvátból. A főleg a székely magyaroknál élő 2. jelentés vagy azzal magyarázható, hogy ez a típusú fejfa egy dárdára emlékeztet, amelyet a csatában elhunyt harcos sírjába szúrnak, vagy azon a régi szokáson nyugszik, hogy a koporsót két dárdán vitték, melyeket a temetés után a sír két végébe szúrtak.

📖 MNy. 7: 426; Kniezsa: SzlJsz. 278; TESz.; EWUng. • Vö. *kap*, *kopek*

koplal A: 1530 *kopplal* (KL. 88.); 1604 *Kaplaloc* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'éhezik; böjtöl | hungern; fasten' #

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő a →*koppant* szócsaládjának tövével azonos. A végződés *-lal* műveltető igeképző; vö. →*foglal*, *hizlal* (→*hízik*) stb. Az eredeti jelentése 'hiába kapkod a szájával vmi után' lehetett; vö. még →*kap* 'megragad, megfog' továbbá *felkopik az álla* 'éhezik, koplal' (1663: NySz.). A szó jelentéséhez vö. még a *kopog* (→*koppant*) 'éhezik' jelentését.

📖 MNy. 19: 124, 28: 240, 43: 279; TESz.; EWUng. • Vö. *kap*, *koppant*

kopó A: 1422 ? *Kopó* [✍] [SZN.] (Kázmér: CsnSz.); 1632 *kopókat* (MNy. 61: 487); 1739 *kapói* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 150); 1788 *Koppó* (NSz.); NYJ. *kofó* (MTsz.) **J:** 1. 1632 'egy fajta vadászkutya | Art Jagdhund, Spürhund' # (MNy. 61: 487) (↑); 2. 1810 k. 'poroszló, fogdmeg; foglár, porkoláb | Scherge; Profoß' (NSz.); 3. 1817 ? 'titkosrendőr | Geheimpolizist' (NSz.), 1844 'ua.' (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ó képzővel a *kop*-ból, amely a →*kap* 'megragad, megfog' igéből lett képezve; vö. →*adó*, →*bíró* stb. A megnevezés azon nyugodhat, hogy a *kopó* főleg egy vadászkutya, és az üzött állat elfogására kiválóan idomítható. Hasonló szemlélethez vö. fr. *chien courant*; ol. *cane da caccia*; or. *ловчая собака*; stb.: 'vizsla, kopó'. A jelentések metaforikusan keletkeztek az eredeti 1. jelentés alapján. (△⇒) A magyarból: szbhv. *kopov*; szlk. *kopov*; rom. *copoi*; stb.: 'ua.'. (△) A →*koplal* szóval való jelentésbeli összefüggése, ill. az oszétból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Hadrovics: UEISk. 323; Nyr. 111: 350; EWUng. • Vö. *kap*

kopog → *koppant*

kopoltyú A: 1395 k. hal *kopothow* (BesztSzj. 320.); 1405 k. hal *kopolte* (SchlSzj. 819.); 1435 k. hol *copolto* (SoprSzj. 158.); 1560 k. *kopotoya* (GyöngySzt. 3257.); 1577 *kopoltjuia* (KolGl.); 1767 *kapotyúja* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Branchiae* a.); 1800 *koppútyújába* (NSz.); 1801 *Kopoltyú* (NSz.); 1804 *kopútyús* [sz.] (NSz.); 1833 Hal-*kapaltýú*, *Kopetyó*, *Kopótya* (Kassai: Gyökerésző 2: 349); 1834 *Kopétyó* (Kassai: Gyökerésző 3: 191) **J:** 'vízben élő állat oxigénfelvevő szerve | Kieme' #

■ Szófajváltással keletkezett egy relatív fiktív tö származékából. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ú képzővel; vö. *fogantyú* (→*fog¹*), →*kallantyú* stb. A relatív tö a *kop* (→*kap*) igeváltozatból jött létre -lt mozzanatos képzővel; vö. →*rikolt*, →*sikolt* stb. A megnevezés alapja az lehet, hogy a halak kopoltyúja a vizet némileg beszippantja, gyorsan elnyeli.

📖 MNy. 7: 145, 44: 18; Nyr. 82: 226; TESz.; EWUng. • Vö. *kap*

kopolya × **A:** 1341/ ? *Kobolyapataka* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 267); 1696 *Kapolyának* (NyK. 84: 265); 1768–1769 *Kopollyás* [sz.] (MNY. 82: 382); 1775 *Kopolya* (Herman: Pászt. 293); 1823 *kopojás* [sz.] (MNY. 70: 228); 1837 *Kopola* (NSz.); 1865 *kobolya* (CzF.); NYJ. *kupulyába* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1696 'ideiglenes használatra szánt, kövel ki nem rakott kút | nicht ausgekleideter Brunnen' (NyK. 84: 265) (↑); 2. 1768–1769 'gödör, amelyben gyakran víz v. sár van | häufig auch Wasser od. Schlamm enthaltende Grube' (MNY. 82: 382) (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A szövegi *a* talán képző lehet, alapszó hiányában ez azonban nem bizonyítható. ⊕ A → *kap* szóból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 84: 264; EWUng.

koponya A: 1287 *Kapuna* [HN.] (FNESz. *Kaponya* a.); 1332–1337 *Copogna* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 351); 1358 *Kapunyas* [sz.] [szN.] (MNY. 63: 368); 1405 k. *capina* (SchlSj. 1516.); 1790/ *káponyát* (NSz.) **J:** 1. 1287 ? 'merítőedény | Schöpfgefäß, Kelle' (FNESz. *Kaponya* a.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSj. 1516.) (↑); 2. 1529–1541 'halálfej | Totenkopf' (RMNY. 2/2: 45); 3. 1533 'ember v. állat fejének csontos váza | Schädel' # (Murm. 645.); 4. 1795 'lopótök; tökkobak | Flaschenkürbis; Kürbisfla-sche' (NSz.); 5. 1879/ 'csúf fejű ember | Mensch mit unschönem Kopf' (NSz.); 6. 1884 'ész, illetőleg az okos, értelmes ember maga | Vernunft, Verstand; ein guter Kopf (kluger Mensch)' (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. (N.) *kopánja* 'kerek falapát', *kopan'a* 'fateknő mész és agyag hordására; dagasztóteknő'; szbhv. *kopanja* 'fából vágott teknő, vályú, dagasztóteknő'; szln. *kopanja* 'vályú, teknő; hordó, tartály', (N.) 'egy fatörzsből vágott <csónak>; héj, dió, gesztenye héja' stb. [? < szláv **kop-* 'ás, kiás'; eredetéhez vö. *kapál* (→*kapa*)]. ⊕ A *kapinya* változat szó belseji *i*-je elhasonulással keletkezett; vö. →*harisnya*, →*karima* stb. A szláv 'egy fajta edény, tartály' jelentés és a magyar jelentések nem teljesen feleltethetők meg egymásnak, a származtatás kisebb nehézségét azonban feloldja, hogy a régi szn. esetében feltehető egy teknőkészítő jelentés. Az 1. és a 4. jelentés szorosan összefügg. A 2. és 3. jelentés valószínűleg az *agya koponyája* 'koponya' (1533: Murm. 645.) szószerkezet utótagjának önállósulásával jött létre. Az 'egy fajta edény' > 'koponya' jelentésváltozáshoz vö. lat. *testa* 'agyagedény, cserépedény; koponya'; ang. *pan* 'serpenyő', (N.) 'koponya' stb.; vö. még →*kobak*, →*kupa*¹, →*kupa*². Az 5., 6. jelentés metonímia a 3. jelentés alapján.

📖 Nyr. 36: 231; MNY. 8: 29; Kniezsa: SzlJsz. 672; TESz.; EWUng. • Vö. *kapa*

koporsó [6] A: 1372 u./ *Coporfoknak* (JókK. 104); 1794 *kaparso* (NSz.); 1847/ *koporsaja* (NSz.); NYJ. *kapossó* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'sír | Grab' (JókK. 104) (↑); 2. 1565 'az a láda, amelybe fektetve a halottat eltemetik | Sarg' # (NySz.); 3. 1748 'a bölcsővel mint az emberi élet kezdeti szakaszával szembeállítva) halál | Grab, Tod (symbolischer Gegensatz zur Wiege)' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊕ Vö. Kāšy. *qopurčaq* 'láda, koporsó'; AH. *qapurčaq* vagy *qaburčaq* 'láda'; CC. *quburčaq* 'doboz, skatulya'; türkm. *qapırjaq* 'ua., láda'; stb. [török **qap-* 'letakar, lezár']. A magyarba átkerült alak *qopurčaq* 'láda'. ⊕ A szöveghez vö. →*apró*, →*orsó* stb. Az alábbi jelentésfejlődéséhez: 'láda' > 'koporsó' vö. még ném. *Truhe* 'egy fajta fiókos szekrény' (N.) 'koporsó'. Az 1., 3. jelentés metonímia; a 2. jelentés metafora az eredeti 'láda' jelentés alapján. ⊕⇒ A magyarból: rom. (N.) *copîrșeu* 'koporsó'.

📖 MNY. 3: 257; Doerfer: TE. 1: 393; TESz.; Ligeti: TörK. 276; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *kapu*

kopp → *koppant*

koppad → *kopasz*

koppan → *koppant*

koppant **A:** 1561/ *be koppanta* (NySz.); 1763 *Kopontani* [sz.] (NSz.); 1788 *Kappantok* (NSz.); NYJ. *kuppantyú* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1561/ 'tátott szájjal bekap | schnappen' (NySz.) (↑); **2.** 1596 'a gyertya hamvát elveszi | putzen ⟨Licht⟩, schneuzen ⟨Kerze⟩' (OklSz.); **3.** 1763 'koppanó hangot idéz elő; vmin egyet kopog | knallen lassen; an etw einmal klopfen, auf etw klopfen' # (NSz.) (↑) **Sz:** ~**ó** 1596 *koppantho* <FN> (OklSz.)

kopog **A:** 1566 *koppogo* [sz.] (NySz.); 1609 *kopog* (ItK. 10: 406); NYJ. *kofog, kupog* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1566 'kemény tárgyat ütögetve v. más módon szaggatottan ismétlődő hangot idéz elő | klopfen, pochen' # (NySz.) (↑); **2.** [ma csak ~ *a szeme (az éhségtől)*] 1609 'éhes <éhezést kifejező szólásokban> | Hunger leiden' (ItK. 10: 406) (↑); **3.** 1702 'tátott szájjal kap, kapkod vmi után | schnappen' (NySz.) **Sz:** ~**tat** 1759 *kopogtat*-is (NSz.)

kopácsol **A:** 1615 *kopácziol* (NySz.); 1825 *kapátsolni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1615 'kalapáccsal v. más eszközzel kopog, ill. <harkály> kopogtat | klopfen, hacken, hämmern' # (NySz.) (↑); **2.** 1845 'dobog <szív> | pochen <Herz>' (NSz.)

koppan **A:** 1736 *kikoppana* (MonÍrók. 11: 338); 1862 *kappan* (NSz.) **J:** **1.** 1736 'elhagy, elmulaszt; pórul jár | verlieren, versäumen; übel ankommen' (MonÍrók. 11: 338) (↑); **2.** 1742/ 'szólásokban annak kifejezésére, hogy vki éhen marad, nem kap vmiből | am Hungertuch nagen' (NSz.); **3.** 1794 'egyszeri rövid, tompa hangot hallat | knallen, puffen' # (NSz.)

koppint **A:** 1789 *koppint* (NSz.); 1834 *Kopint* (Kassai: Gyökerésző 3: 191) **J:** 'koppanó hangot idéz elő; egyet koppant vmire | an etw einmal klopfen; auf etw klopfen' #

kopp **A:** 1808 *kopp* (NSz.), de vö. →*éhkoppal*; 1834 *Kop* (Kassai: Gyökerésző 3: 190) **J:** <SZ> 1808 'koppanás, kopogás hangjának utánzására' | <zum Lautnachahmen des Klopfens, des Geklopfes>' # (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1834 'koppanás, kopogás; zaj | Klopfen, Geklopfe; Geräusch' (Kassai: Gyökerésző 3: 190) (↑); **2.** 1843 'főleg szólásokban, állandósult szókapcsolatokban' éhség, éhezés | Hunger <haupts. in Redewendungen, festen Verbindungen>' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A tő szorosan összefügg a →*kap*-pal; lehetséges ráadásul, hogy a szócsaládba tartozó igék a →*kap* szóból képződtek. A végződések különféle igeképzők. A *kopog* 2. jelentéséhez, valamint a *koppan* 1. és 2. jelentéséhez vö. →*koplal*.

■ A **kopp** elvonás eredménye. | ⊕ A szócsalád igéiből lett elvonva. ⊖ A *kipp-kopp* 'indulatszó a menés, kopogás hangjának utánzására' (1841: NSz.) játszi szóalkotással keletkezett ikerszó a *kopp*-ból.

📖 Nyr. 33: 129; MNy. 19: 124, 43: 279, 49: 389; TESz., *kipp-kopp* a. is, *kopácsol* a. is; EWUng. • Vö. *éhkoppal*, *kap*, *kopáncs*, *kopik*, *koplal*, *köppent*

koppint → *koppant*

kor A: 1057/ ? *Koras* [sz.] [szN.] (Fejér: CD. 1: 395); 1372 u./ *haynalcorik* (JókK. 35) **J:** 1. 1057/ ? 'az ember életének vmely szakasza; életkor | gewisses Alter (des Menschen); Lebensalter' # (Fejér: CD. 1: 395) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 156); **2.** 1372 u./ 'idő | Zeit' (JókK. 35) (↑); **3.** 1493 k. 'a történelemnek kisebb-nagyobb szakasza, korszak | Zeitalter' # (FestK. 77); **4.** 1552 'az az időszak, amelynek folyamán vki v. vmi bizonyos állapotban van | Dauer eines Zustandes' (Heltai: Dial. A7b) **Sz:** ~**os** 1057/ ? [szN.] (Fejér: CD. 1: 395) (↑); 1388 *Koros* [szN.] (Oklsz.) | ~**ács** 1456 k. *korachid* 'egykorú, egyidős | gleichaltrig, gleichjährig' (SermDom. 1: 27)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *qur* 'sor, sorrend, a létezés különböző szakaszai, rang'; oszm. (R.) *kur* 'egykorú személy, dolog; csoport, osztály, fok, mérték'; kirg. *qur* 'idő, -szor'; stb. [?török **qur* 'rendez, elrendez; feszít <ívet, görbületet, hajlatot>']. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **qur*. A magyarban a szó különböző határozóragokkal ellátott névutóként szerepel: 1372 u./ *mýndenkort*, *efelkoron* (JókK. 33, 162), 1516 *horamkorban* 'jelenleg' (GömK. 29). Ez a névutó határozóraggá fejlődött: 1372 u./ *mendenkor* 'mindig' (JókK. 3). Hasonló fejlődéshez vö. török *qurun* [határozószó, névutó]; *qurla* '-szor' [névutó] stb.

📖 Gombocz Z.: BTLw.; MNy. 62: 394; TESz.; Ligeti: TörK. 188; Benkő-Eml. 207; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. -*beli*, -*kora*, *korán*², *ős-*, *túl-*, *utó-*, *virág-*

kór A: 13. sz. második fele/ *Koorfagbon* [sz.] (GyS.); 1405 k. *cor* (SchlSzej. 1961.) **J:** <MN> 13. sz. második fele/ 'beteg | krank' (GyS.) (↑) | <FN> **1.** 1474 'beteg ember | kranker Mensch' (BirkK. 3); **2.** 1604 'betegség | Krankheit, Leiden' (Szenczi Molnár: Dict.) **Sz:** ~**ság** 13. sz. második fele/ 'betegség | Krankheit' (GyS.) (↑) | ~**ul** 1456 k. *korwlt* wala 'megbetegedik | krank werden' (SermDom. 2: 87)

■ Jövevényszó egy nyugati szláv nyelvből. | (≡) Cseh *chorý*, (R.) *chvorý*; szlk. *chorý*; le. *chory*: 'beteg' [indoeurópai eredetű; vö. av. *χ^v* *ara-* 'seb, sebesülés'; ném. (ófn.) *sweran* 'fáj, fájdalmat okoz'; stb.]. Vö. még or. (N.) *хворѣ* 'betegség'. (⊕) A főnévi 2. jelentés valószínűleg a *kórság* származékszó alapján keletkezett; a nyelvújítás korában terjedt el, korábról csak szótárakból adatolható.

📖 MNy. 35: 201; Kniezsa: SzlJsz. 279; TESz.; EWUng. • Vö. *gümőkór*, *holdkóros*, *kór-*, *sápkór*

kór-

~**ház A:** 1806 *Kórháznak* (NSz.) **J:** 'betegek ápolására, gyógyítására szolgáló egészségügyi intézmény | Krankenhaus' # | ~**tünet A:** 1830 e. *kórtünetek* (NSz.) **J:** 'betegség tünete | Krankheitsymptom' | ~**történet A:** 1830 *kórtörténetek* (Hahnemann: OrgGyógyműv. 91) **J:** 'betegség előzményeinek, lefolyásának leírása | Krankheitsgeschichte' | ~**tan A:** 1835 *kórtan* (Tzs.) **J:** 'patológia | Krankheitslehre, Pathologie' | ILYENEK MÉG: ~**eset** '⟨patológiai⟩ esetleírás | Krankheitsfall' (1830: Hahnemann: OrgGyógyműv. Bevezetés, 3); ~**terem** 'kórházban a fekvőbetegek elhelyezésére szolgáló helyiség | Krankensaal' (1830: Hahnemann: OrgGyógyműv. 12); ~**okozó** 'betegséget előidéző, csak mikroszkóppal látható biológiai organizmus | Krankheitserreger' (1871: OrvH. 1871. okt. 22.: 721)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a →*kór* szóval. | (≡) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Krankenhaus*, *Krankheitssymptom*, *Krankheitslehre*, *Krankheitsgeschichte* stb. (⊕) Nyelvújítási alkotások. (⊖) A *kór-* előtaggal alkotott összetételek szórványosan a régiségből is adatolhatók; vö. pl. *kórágy* 'betegágy' (1531: ÉrsK. 416); *kórbeteg*

'beteg' (1611: Szenczi Molnár: Dict.) stb.; ezek a részben tautologikus képződmények a →*kór* (R.) melléknévi 'beteg' jelentése alapján keletkeztek.

TESz.; EWUng. • Vö. ház, kór, tanít, történik, tűnik

kora → *korán*²

-kora

I. akkora A: 1577 k. *akkorawa* (OrvK. 38) **J:** 1. 1577 k. 'ahhoz hasonló méretű | so groß (wie das dort)' # (OrvK. 38) (↑); 2. 1587 u. 'annyi idős | so alt' (SzT.) | **ekkora A:** 1587 *eckora, ezkora* (Bornemisza: ÖrdKís. 202) **J:** 'ehhez hasonló méretű | so groß (wie das hier)' #

II. mekkora A: 1585 *Mikoratska* [sz.] (Cal. 886); 1619 *Valamekkora* (NySz.) **J:** 1. 1585 'milyen nagyságú? | wie groß?' # (Cal. 886) (↑); 2. 1807 'amekkora | (so groß) wie' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

III. jó~ A: 1645 *Jokora* (NySz.) **J:** 'elég nagy | ziemlich groß'

■ Összetett szó utótagja, ragszilárdulás eredménye. | (⊕) A →*kor* 'életkor' -a egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakjából jött létre. Az ezzel az utótaggal keletkezett összetételek eredetileg az életkor megjelölésére szolgálhattak; vö. (más képzővel) *mikorú* 'milyen idős?' (1545: Századok 1875: 204). Az alapjelentés elhalványulása után váltak mértékjelölővé. – Az 1. és 2. csoportban az előtagok az →*az*¹, →*ez*¹ és a →*mi*² (~ *mē*) névmások; utóbbihoz vö. →*meddig*, →*mely*. A *jókora* szó előtagja a →*jó*¹ 'jelentős, jelentékeny'. A -*kora* ma egy fajta melléknévképzőként működik.

TESz. *akkora* a., *ekkora* a., *jókora* a., *mekkora* a.; EWUng. • Vö. *az*¹, *ez*¹, *jó*¹, *mi*², *se-*

kórál → *kórász*

korall A: 1533 *Koral* (Murm. 1552.); 1708 *Korálkő* (Pápai Páriz: Dict.); 1775 *Koráll* (NSz.); 1793 *korallók* (NSz.) **J:** 'mészvázú virágállat; ennek vázából való ékkő | Koralle'

■ Olasz (É.) jövevényszó, valószínűleg német (feln.) közvetítéssel is. | (⊖) Ol. *corallo*, (tr.v.-ven.vel.) *coral* (R.) *corall*: 'korall'; – vö. még ném. *Koralle*, (kor. úfn.) *koral*: 'ua.'. Az olaszban él tovább a lat. (kés.) *corallum* 'ua.'; vö. még lat. *corallium* 'ua.' [< gör. *κοράλ(λ)ιον* 'ua.']. Forrása: esetleg az arab *ğaral* 'kövecske', ill. a héber *gōrāl* 'ua.'. (⊗) Megfelelői: ang. *coral*; fr. *corail*; stb.: 'korall'. (⊖) Idetartozik: (R.) *koral(l)ium* 'korall' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Corállium* a., *Gorgonia* a.), ez a latinból származik (↑).

TESz.; Farkas: GLEl.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kaláris*

korán¹ **A:** 1787 *Koránban* (NSz.) **J:** 'a muszlim vallás szent könyve | Koran'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *Koran*; ang. *Koran*; fr. *Coran*; stb.: 'Korán'. Az arab *qur'ān*, (N.) *qor'ān* 'előadás, felolvasás' [< arab *qara'a* 'előad, felolvas']. szóra megy vissza; az arab névelős alakhoz vö. még →*alkorán*. Az arab névelő nélküli alak a francia és a német hatására terjedt el. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊖) A (R.) *kuran* 'Korán' (1621: Kakuk: ÉIOsm. 253) az oszm. *kuran* 'ua.' külön átvétele.

TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 253; EWUng. • Vö. *alkorán*

korán² **A:** 1697 *korán* (NySz.); 1792 *kórán* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kora* a.) **J:** <HSZ> **1.** 1697 'korai időpontban | früh {Adv.}' # (NySz.) (↑); **2.** 1748 ? 'a vártnál, kívátnál korábban | vorzeitig' # (NySz.), 1761 'ua.' (NSz.); **3.** 1781 'azelőtt, előbb | vorher' (NSz.) | <MN> 1791/ 'korai | frühzeitig, früh' (NSz.) – De vö. 1416 u.² *idèie koran* 'jókor, a maga idejében | zur rechten Zeit' (MünchK. 27va)

kora **A:** 1748 *kora*-forma (NySz.) **J:** <MN> **1.** 1748 'idő előtti, a kelleténél korábbi | vorzeitig, verfrüht' (NySz.) (↑); **2.** 1806 'azelőtti, előbbi | vorherig, früher' (NSz.); **3.** 1836 'vmely időszak kezdetére eső, korai | früh' (NSz.) | <HSZ> 1787 ? 'korán | früh {Adv.}' (NySz.), 1824 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~i 1900 *korai* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **korán** egy összetételi utótag önállósulásával jött létre. | ⊕ Az *idejekorán* (↑) összetételből alakult ki. Az →*idő* E/3. személyű -je birtokos személyjeles alakjából + a →*kor* E/3. személyű -a birtokos személyjeles és -n időhatározóragos alakjából. Az önállósulás egy fajta szófajtváltást eredményez: a *korán* határozószó lesz. A kialakuláshoz az értelmezői szószerkezetek is hozzájárultak; vö. *idején korán* 'jókor, a maga idejében' (1529 e.: VirgK. 3). A *korán* szó jelzői szerepben fejlődött határozószóból melléknévvé.

■ A **kora** tudatos elvonás eredménye. | ⊕ A toldalékolt melléknévként értelmezett *korán*-ból alakult ki. Ma a *korai* származékszó gyakrabban fordul elő, mint a *kora* alapszó.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: *koránt* 'korai, korán' (1650: NySz.), amely a *korán*-ból keletkezett -t helyhatározóraggal.

📖 NéprNytud. 5–6: 49; TESz.; TanMJ. 42; EWUng. • Vö. *idő, kor, korántsem*

korántse → *korántsem*

korántsem **A:** 1594 *koran sem* (Berrár: TörtMondt. 138); 1650 *koránt sem* (NySz.); 1841 *koránsem* (NSz.) **J:** 'egyáltalán nem | bei weitem nicht, durchaus nicht' #

korántse **A:** 1781 *Koránt se* (NSz.); 1820 *korán se* (NSz.); 1846 *koránse* (NSz.) **J:** 'egyáltalán ne | bei weitem nicht, durchaus nicht' #

■ Összetett szó. | ⊕ A →*korán*², ill. a *koránt* (→*korán*²) + a →*sem*, →*se* szervesen összetétele. Az összetétel tagadó mondatokban keletkezhetett, az eredeti jelentése 'még a maga idejében sem'. | ⊖ Az előtag nyomatékosító elemként állhat az →*is*, ill. a →*sincs* mellett is; vö. *koránt is* 'egészen, teljesen <határozószó>' (1750: NSz.); *koránt sincs* 'egyáltalán (nem)' (1779: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korán*², *se*, *sem*

kórász <IGE> × **A:** 1513 ? meg *kerezta* volna [ɔ: *korezta*] (NagyszK. 93); 1643/ *koreſzſza* (Comenius: Jan. 167); 1765 *kórász* (MNy. 37: 40); 1834 *kóréz* (Kassai: Gyökerésző 3: 198) **J:** **1.** 1513 ? 'fürkész, vizsgál | nachspüren, forschen' (NagyszK. 93) (↑), 1643/ 'ua.' (Comenius: Jan. 167) (↑); **2.** 1765 'kószál, csavarog | sich herumtreiben' (MNy. 37: 40) (↑); **3.** 1774 '(gyümölcsöt) keresgélve összeszed | im Obstgarten Nachlese halten' (NSz.)

kóricál × **A:** 1641 *kolincsal* [ʔ] (MNy. 88: 382); 1650 *coriczalhasson* [sz.] (MNy. 8: 331); 1784 *kóritzál* (Baróti Szabó: KisdedSz. 88) **J:** 'kószál, csavarog | sich herumtreiben'

kórász <FN> Δ **A:** 1787 *Éhenkórász* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'böngésző ember | Nachleser' (NSz.) (↑); **2.** 1834 'kutatómunkát végző szakember | Forscher' (NSz.); **3.** 1864 'éhenkórász; szegény ember | Hungerleider; armer Schlucker' (NSz.)

kórál × **A**: 1813 *kelekólál* (Kreszn.); 1831 *Kórál* (Kreszn.); 1834 *Kele-kolál* (Kassai: Gyökerésző 3: 133) **J**: **1.** 1813 'mászkál; kószál, csavarog | herumschweifen; sich herumtreiben' (Kreszn.) (↑); **2.** 1831 '(gyümölcsöt) keresgélve összeszed | Nachlese halten' (MTsz. *kólál* a.)

■ A szócsalád igéi fiktív töből keletkezett származékszavak. | (△) A szótő a →*kall* szó tövével lehet összefüggésben. A végződés -*ász*, ill. -*ál* gyakorító képzők.

■ A **kóricál** játszi szóalkotással keletkezett. | (△) A szó belseji *r*-hez vö. →*illik*², →*iringál* stb.

■ A **kórász** névszó szófajváltással keletkezett. | (△) A *kórász* ige E/3. személyű alakjából alakult ki.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) A jelentések a tő eredeti 'himbálódzik' jelentése alapján jöttek létre; vö. még →*kalandozik*.

📖 TESz., *kólál* a. is, *kórál* a. is, *kóricál* a. is; Benkő: FiktI. 164; EWUng. • Vö. *éhenkórász*, *kall*, *kelekólál*

korbács **A**: 1585 *korbats* (Cal. 642); 1616 *korpacz* (MNy. 80: 251); 1639 *korbáttsal* (NySz.); 1754 *karbáts* (NSz.); NYJ. *kolbács* (ÚMTsz.); *korbánacs* (MTsz.) **J**: **1.** 1585 'rendszerint nyélre erősített, szíjból font rövid, vastag ostor | Riemenpeitsche' # (Cal. 642) (↑); **2.** 1791/ 'verés, ütlegelés | Peitschen' (NSz.)

■ Oszmán-török jövevényszó, valószínűleg szerbhorvát közvetítéssel is. | (≡) Oszm. *kirbač* 'szíjostor'; – vö. még szbhv. *korbač*, *krbač* 'ua.'. Az oszmántörökben tisztázatlan eredetű. (≈) Megfelelői: ném. *Karbatsche*; rom. *gârbaci*; le. (R.) *korbacz*; stb.: 'ua.'. (△) A *korbánacs* változat szó belseji *n*-je inetimologikus, a *kolbács* változat *r > l* hangváltozással keletkezett. A 2. jelentés metonímia.

📖 Kniezsa: SzIJs. 673; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 238; EWUng.

korbeli → -*beli*

korc × **A**: 1730–1781 *Pendel-kortz* (Gáldi: Szótir. 69); 1825 *kórtz* (NSz.); NYJ. *gorc* (MTsz.) **J**: **1.** 1730–1781 'női ruhadarab vállpántja | Trägerteil an Frauenkleidung' (Gáldi: Szótir. 69) (↑); **2.** 1756 'nád-, vesszőkerítés fonatos keresztkötése | geflochtene Querbundung eines Schilfzauns od. Rutenwerks' (MNy. 65: 339); **3.** 1768 'zsúp-, nádfedél beszegett széle a tető gerincén; tetőgerincfedő cserép | Einsäumung des Stroh- od. Schilfdaches am Grat; Hohlziegel auf der Dachkante' (MNy. 60: 366); **4.** 1786 'gatya, szoknya, zsák stb. felső részén bevarrott szegély, pártázat | oberer eingefasster Rand von Hosen, Röcken usw.; Bund' (NSz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg a francia (ófr.) nyelvből. | (≡) Fr. (ófr.) *cors*, *corps* 'a felsőtesthez szorosan simuló, esetleg ujjatlan női ruhadarab' [lat. *corpus* 'test, törzs']. (△) A magyarban sokkal korábbi lehet, mint az első adata. A fr. *s > m. c* hangváltozáshoz vö. →*árboc*, →*párduc* stb. A nem bizonyítható eredeti jelentés 'egy fajta mellény, fűző' lehetett, elsődlegesen a 4. jelentésből, másodlagosan az 1–3. jelentésből származik.

📖 MNy. 35: 18; Slavica 8: 25; TESz.; EWUng. • Vö. *korcovát*

korcovát † **A**: 1395 k. *korfonag* [ɔ: *korfouag*] (BesztSzj. 145.); 1405 k. *kōzouag* (SchlSzj. 625.); 1418–1422 *Curswayt* (Gl. *korszovagy* a.); 1538 *korczouagy* (Pesti: Nomenclatura L3);

1591 *korczóval* [ʔ[✂]] (MNY. 56: 118); 1608 *korszóvattya* [t-j] (NySz.); 1620 *korczvanyba* (NySz.); 1621 *Kortzovat* (Radvánszky: Csal. 2: 236); 1627 *korczváll* (MNY. 64: 93); 1650 *korczobal* (MNY. 69: 109); 17. sz. *korczovet* (Nyr. 5: 206); 1784 *korfzavatok* (Baróti Szabó: KisdédSz. 43) **J: 1.** 1395 k. 'dolmány, zeke; a mellvért fölött viselt ruhadarab | Art Jacke, Wams; ein über dem Brustharnisch getragenes Kleidungsstück' (BesztSzj. 145.) (↑); **2.** 1571 'a női ruha derekával egybedolgozott, a fűző szerepét is betöltő díszes felsőrész | Art gezierter Oberteil eines Frauenkleides' (RMNY. 2/2: 226); **3.** 1621 'kötény | Schürze; Schürzenband' (Radvánszky: Csal. 2: 236) (↑)

■ Vándorszó. | ⊕ Kétségtelenül a következő szavakkal függ össze: ném. (kfn.) *kursāt* 'lovagi ruhadarab', *cursit* 'katonai' díszkabát'; fr. *corset* 'fűző', (R.) 'páncéling'; ol. *corseto* 'fűző, blúz'; szbhv. *korzet* 'fűző' stb. Vö. még lat. (k.) *corsetus* 'egy fajta férfi zeke'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *cors*, *corps* 'test; testhez simuló ruhadarab'; az eredetéhez vö. →*korc*]. ⊕ A magyarba túlnyomóan a németből (kfn.) került át. ⊕ A 2., 3. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korc*

korcs A: 1358 ? *Korch* [szn.] (AnjOkm. 7: 260); 1560 k. *korchioson* [sz.] (GyöngySzt. 2837.) **J: <FN> 1.** 1560 k. 'elfajzott egyed | entartetes Geschöpf, Nachtrieb' (GyöngySzt. 2837.) (↑); **2.** 1693 'különböző fajtájú egyedektől származó állat, növény | Mischling (Tier, Pflanze)' # (Gyöngyösi: ÖK. 2: 25); **3.** 1768 'korhely ember | Lump, Zechbruder' (NSz.); **4.** 1800 'fattyú | Bastard' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <MN> **1.** 1790 'elfajzott, torz (egyed) | entartet, ausgeartet' (NSz.); **2.** 1792 'különböző fajtájú egyedektől származó | von Eltern versch. Rassen abstammend' # (Baróti Szabó: KisdédSz.); **3.** 1839 'korhely; kicsapongó | verlumpt; ausschweifend' (NSz.) **Sz: ~os** 1560 k. 'elfajzott | entartet' (GyöngySzt. 2837.) (↑) | **~osodik** [főleg *el~*] 1630 *megkorcsosodván* [sz.] (NySz.) | **(el)korcsosul** 1782 *el-kortsosult* [sz.] (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Valószínűleg onomatopoeitikus eredetű. | ⊕ Szóhasadással keletkezhetett a →*kacs* ellentétpárjaként. A szó belseji *r* vagy másodlagos keletkezésű szervetlen toldalékhang vagy elhasonulás eredménye; vö. →*léc*, →*piac* stb. **2.** Szláv jövevényszó. | ⊕ Vö. szln. *krč* 'irtás'; szlk. (N.) *krč* 'farönk, tuskó'; or. *kopu* 'fatönk'; stb. [tisztázatlan eredetű]. Eredetileg egy csenevész cserjésre utalhatott, amely az irtáson nőtt. A jelentésfejlődéshez vö. →*gaz*.

📖 MNY. 29: 179; TESz.; MNY. 85: 345; EWUng. • Vö. *kacs*, *konty*

korcsolya A: 1339 *Korcholyas* [sz.] [szn.] (MonStrig. 3: 338); 1413 *Corcholas* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1510 k. *korcyola* (Oklsz.); 1758 *Kortsoja* Szán (HOklszj. 78); 1838 *Kujcsorja* (Tsz.); 1863 *Korcsia* (Krizsa [szerk.] Vadr. 505); NYJ. *csorkuja*, *koccsiát*, *korcsova*, *korcsula*, *kúcsorja* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1339 ? 'hordóknak ferde pályán való görgetésére használatos gerendaszerkezet | Schrotbaum, Schrotleiter zum Fortrollen von Fässern' (MonStrig. 3: 338) (↑), 1510 k. 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1758 'szánkó | Schlitten' (HOklszj. 78) (↑); **3.** 1781 e./ 'a lábbeli talpára erősíthető eszköz, amellyel a jégen siklanak | Schlittschuh' # (NSz.); **4.** [főleg *bor~*] 1808 'olyan étel, amelyre csúszik a bor | Speise, die zum Weintrinken reizt' (Sándor I.: Toldalék *Bor kortsolya* a.); **5.** 1864 'korcsolyázás, korcsolyasport | Schlittschuhlaufen' (Bánhidi: Sportny. 258) **Sz: ~s** 1339 [szn.] (MonStrig. 3: 338) (↑); 1552 *korcholas* 'boroshordók görgetésével, pincébe való leeresztésével stb. foglalkozó személy | einer, der Weinfässer (in den Keller) rollt' (Oklsz.) | **~zik** 1611 *Korczolyázni* [sz.] 'boroshordók görgetésével stb. foglalkozik | Weinfässer rollen' (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 [sz.] 'a jégen siklik | Schlittschuh laufen' (Pápai Páriz: Dict.)

■ Valószínűleg olasz jövevényszó. | (≡) Ol., (R.) *chiocciola* 'kagyló, csiga, csigalépcső; vízemelő kerék; stb.', (D.) *còcciula* 'kagyló, csiga', (N.) *cociola* 'ua.' [< lat. (kés.) *clocea*, *cochlea* stb. 'kagyló, csiga; csigaház; csavar' < gör. *χοχλίας* 'kagyló, csiga; csigalépcső']. (⊕) E származtatás alapján a szó eredetileg egy fajta csúszdát jelölhetett, amellyel a súlyt (hordók, ládák) egy henger vagy palack segítségével szállították. A személynevet (↑) vö. az abban az időben teherszállítással foglalkozó személyekkel. A 3. jelentés valószínűleg a *korcsolyázik* (↑) származékszóból keletkezett elvonással. A további jelentések metaforák, ill. metonímiák az 1. jelentés alapján. – A szó belseji elhasonuláshoz vö. →*hárs*, →*tarsoly* stb. (⊕) Belső fejlődésként való magyarázata alig valószínű. (⊕⇒) Egyes szomszédos népek a magyarból vehették át, esetenként azonban a szavak visszakölcsönzése is fennáll.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 865; TESz.; NytudÉrt. 88: 82; EWUng. • Vö. *kagyló*

kord **A:** 1910 *kord* bársony (CzipészSz. 1910. szept. 15.: 266); 1915 *Kord...* szövet (RévaiLex. 12: 32) **J:** 'bordázott (bársony)szövet | gerippter Stoff'

■ Angol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Ang. *cord* 'kötél, zsinór; húr, ín; bordás anyag'; – vö. még ném. *Kord* 'bordás anyag'. Az angolban a fr. *corde* 'húr, zsinór, kötél stb.' alapján jött létre. Forrása: gör. *χορδή* 'bél, húr'. (≈) Megfelelői: szbhv. *kord*; cseh *kord*; stb.: 'kord'. (⊕) Ma a szó leginkább a *kordbársony* (1928: NytudÉrt. 93: 52) összetételben él, amely a ném. *Kordsamt* 'zsinórszerűen bordázott bársony' szó tükörfordítása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korda*

korda † **A:** 1372 u./ *cordam* (JókK. 46–47); 1550 *korda* ^v (OkISz. *korda-öv* a.) **J:** **1.** 1372 u./ 'kötél, zsinór | Seil, Strick, Schnur' (JókK. 46–47) (↑); **2.** 1659 'korbács, ostor | Peitsche' (NySz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *chorda*, *corda* 'húr, ín, bél; kötél', (h.) *chorda* 'húr; kötél' [< gör. *χορδή* 'bél, húr']. (≈) Megfelelői: ang. *chord*; fr. *corde*; stb.: 'húr, szalag, kötél'. (⊕) A 2. jelentés a szerzetesek azon szokásán alapul, hogy övként viselnek egy, a korbácsoláshoz is használt vastag kötelet. A szó ma csupán a *kordában tart* 'vkit v. vmit féken tart, fegyelmez' (1843: NSz.) fordulatban él. Ehhez vö. szbhv. (N.) *držati ù kōrdi*; cseh (N.) *držet v kordu*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kord*, *kordon*

kordé¹ **A:** 1808 *kordé* (NSz.); 1830/ *kordély* (NSz.); 1865 *kardé* (CzF.) **J:** 'kétkerekű taliga | Karren'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó egy német összetétel előtagja alapján. | (≡) Vö. ném. (kor. úfn.) *korde-wagen*, *koorde-wagen* 'egy fajta doboz alakú, kerekcs kocs; kétfogatú kocs' [esetleg germán eredetű; vö. óész. germ. *kart-r*; ang. *cart*; stb.: 'kocsi']. (⊕) Ennek a származtatásnak az a gyengesége, hogy a szóvégi német *e* hanghelyettesítése a magyarban rendszerint *a* (vö. →*cérna*, →*ciha*) vagy *i* (vö. →*gázsi*, →*módi*) túlnyomórészt hosszú *é*-n keresztül képviselődik.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 101; EWUng. • Vö. *karikatúra*

kordé² → *kordén*

kordéban → **kordén**

kordén † **A:** 1517 *cordeen* (DomK. 125); 1519 *kordeen* (JordK. 271) **J:** 1. 1517 'könyv nélkül | aus dem Kopf, auswendig' (DomK. 125) (↑); 2. 1614 'rend és felügyelet nélküli | nachlässig und unbeaufsichtigt' (MNy. 77: 383)

kordéra † **A:** 1532 *kordera* (TihK. 305); 1585 *Kardera* (Cal. 717 [v: 713]); 1704 *kordélyra* (RákFLev. 4: 49) **J:** 1. 1532 'könyv nélkül | aus dem Kopf, auswendig' (TihK. 305) (↑); 2. 1574 'csak úgy körülbelül; mellesleg | obenhin; beiläufig' (NySz.); 3. 1585 'vaktában | blindlings, aufs Geratewohl' (Cal. 68); 4. 1704 'rend és felügyelet nélküli | nachlässig unbeaufsichtigt' (RákFLev. 4: 49) (↑); 5. 1777 'prédára ⟨enged, bocsát⟩ | zur Beute ⟨überlassen⟩' (NSz.); 6. 1803 'gyalázatra ⟨jut, kerül⟩ | zum Gespött, zuschanden ⟨werden⟩' (NSz.)

kordéban † **A:** 1585 *kordéba* (Cal. 242); 1661 *kordéban* (NySz.); 1683 *kordélyban* (Thaly: Adal. 1: 188) **J:** 1. 1585 'vaktában | blindlings, aufs Geratewohl' (Cal. 242) (↑); 2. 1669 'hiába, haszontalanul | vergebens' (NySz.); 3. 1722 'rend és felügyelet nélkül | nachlässig und unbeaufsichtigt' (MNy. 58: 104)

kordé² × **A:** 1639 *kordék* (NySz.); 1641 *kardé* (NySz.); 1678 *cordély* (MNy. 88: 382); 1770 *kardéj* (NSz.); 1854 *Kordiság* [sz.] (NSz.) **J:** <FN> 1. 1639 'haszontalan, semmirevaló ember | Nichtsnutz, Taugenichts' (NySz.) (↑); 2. 1700 'haszontalanság, hiábavalóság | Vergeblichkeit, Eitelkeit' (NySz.); 3. 1790 'bolondság, tréfa | Narrenpossen' (NSz.); 4. 1822 'zsákmány | Beute' (NSz.) | <MN> 1. 1641 'jelentéktelen | geringfügig' (NySz.) (↑); 2. 1743 'hiábavaló | vergeblich, eitel' (NSz.); 3. 1831 'csúnya | hässlich' (Nyr. 28: 496); 4. 1865 'locsogó, fecsegő | geschwätzig' (CzF.); 5. 1904 'pazarló | verschwenderisch' (Nyr. 33: 464)

■ A szócsalád időrendben korábbi tagjai megszilárdult ragos alakulatok egy latin eredetű tőből. | (≡) A tőhöz vö. lat. (k.) *corde* 'külső, kinti' (a *cor* 'szív' [ablatívusz] alakból), tkp. 'szívből'. (≈) Megfelelői: ang. *by heart*; fr. *par coeur*; stb.: 'könyv nélkül'. Vö. még lat. (k.) *ex corde* 'ua.'. (⊕) Végződése a magyarban *-n* módhatározórag, *-ra* szublatívuszrag, *-ban* inesszívuszrag. Hasonló fejlődéshez vö. *ápertén* (→*áperthe*), →*dosztig* stb. A határozószó elsődleges jelentése, 'bemutatás nélkül, külső', hiábavalóságra, bizonytalanságra utalhat, mivel a memorizált szöveg idővel pontatlanná válik.

■ A **kordé** elvonás. | (⊕) A határozószóból keletkezett; jelentései ebből magyarázhatók.

📖 MNy. 9: 450; EPhK. 58: 189; TESz.; EWUng. • Vö. *akkord*¹, *hercig*, *kardalészára*, *kőr*, *kurázi*, *rekordál*, *szerda*

kordéra → **kordén**

kordon **A:** 1757 *Cordonnak* (MNy. 80: 251); 1787 *Kordon*, *Kordont* (NSz.); 1793 *kordonyokat* (NSz.) **J:** 1. 1757 'örvonal, zárvonat | Postenkette, Sperrkette' # (MNy. 80: 251) (↑); 2. 1865 'zsinór, zsinag | Schnur' (Babos: KözhSzt. *cordon* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kordon*; ang. *cordon*; fr. *cordon*; stb.: 'sorfal, kordon'. A franciából terjedt el [< fr. *corde* 'kötél; húr; stb.']. (⇒) A magyarba a német (1. jelentés) és a francia (2. jelentés) nyelvből került.

📖 Rejtő: Contr. 56; TESz.; EWUng. • Vö. *korda*

kordován A: 1275 ? *Garduan* [SZN.] (Oklsz. *gárgyán* a.); 1405 k. *garduan* (SchlSzj. 1225., 1226.); 1478 *Gardovan* (Oklsz.); 1544 *kordouant* (Oklsz.); 1600 k. *kordoany* (BrassSzt. *Szemes* a.); 1675 *kordovány* (Századok 22: 357); 1703 *kordobány* (RákFLev. 1: 261); 1759 *gordovany* (MNY. 70: 477) J: 'finom, kikészített kecske- v. juhbőr | feines Ziegen- od. Schafleder'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Korduan*; fr. *cordouan*; ol. (fri.v.-ven.mil.) *cordovàn*; sp. *cordobán*; rom. *cordovan*; arab *qurṭuba*, (hisp.) *kortabanī*; stb.: 'kordovánbőr, főleg kecskebőrből'. Vö. még lat. (k.) *corduanus* 'ua.'. A spanyolból terjedt el [< *Córdoba* ~ *Cordova* hn.]. A megnevezés a hispán városban a mór uralom alatt nagyon fejlett bőriparra utal. (⇒) A magyarba főleg az olaszból került. (⇒) Esetleg a magyarból: szbhv. *kordovan* 'ua.'.

📖 TESz.; Nyr. 105: 354; EWUng.

kordul A: 1577 k. megh *kordul* (OrvK. 232) J: 'egyszeri korgó hangot ad, illetőleg korogni kezd | einmal knurren; zu knurren anfangen'

korog [1] A: 1577 k. *korganj* [sz.] (OrvK. 238); 1578 *korrogássokat* [sz.] (NySz.); 1600 *korog* (MNY. 42: 77); 1838 *Kurrog* (Tsz.), de vö. →*kurrog* J: 1. 1577 k. '⟨gyomor, has⟩ üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad | knurren ⟨Magen⟩' # (OrvK. 238) (↑); 2. 1645 'gargalizál | gurgeln' (NySz.); 3. 1670 'morgó hangot ad, kurrog | knurren' (NySz.)

korrogat Δ A: 1643 *korrogat* (Comenius: Jan. 37) J: 1. 1643 'korog, morog | knurren, murren' (Comenius: Jan. 37) (↑); 2. 1800 '⟨has, gyomor⟩ korog | knurren ⟨Magen⟩' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⇒) A szótó a →*kurjongat*, →*kurrog* stb. szócsaládjának tövével függ össze. A végződésnek különféle igeképzők.

📖 NyK. 34: 460; NNyv. 3: 148; TESz. *korog* a.; EWUng. • Vö. *kortyant*, *kurjongat*, *kurrog*

korec × [4] A: 1507 *korecz* (Oklsz. *korc* a.); 1550 k. *karchoth* (LevT. 1: 88); 1588 *korczoth* (Oklsz. *korc* a.); 1603 *korocz* (MNY. 80: 251) J: 1. 1507 'a köből negyed- v. hatodrésze mint űrmérték | ein viertel od. sechstel Kübel ⟨Hohlmaß⟩' (Oklsz. *korc* a.) (↑); 2. 1643 'három köből mint űrmérték | drei Kübel ⟨Hohlmaß⟩' (Comenius: Jan. 166); 3. 1790 'pozsonyi mérő | Preßburger Metze ⟨Hohlmaß⟩' (NSz.); 4. 1816 'véka | Scheffel' (Gyarmathi: Voc.); 5. 1838 'a papnak, tanítónak járandóságként juttatott gabona | Getreideabgabe für Priester und Lehrer' (Tzs. *Karcz* a.)

■ Jövevényszó különböző szláv nyelvekből, valószínűleg a szlovénból és a szlovákból. | (≡) Szln. *korec* 'merítőedény; véka; stb.'; szlk. (N.R.) *korec* (R.) 'véka, mérő; körülbelül egy fél járom nagyságú földbirtok', (N.) 'a vízikerek lapátdeszkája'; – óe. szl. *korъcbъ* 'véka'; szbhv. (R.) *korac*, *korec* 'ua.'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (⇒) A *karc* változat a toldalékolt alakok alapján keletkezett. A változatok között részleges szóhasadás ment végbe: pl. a 2., 5. jelentés inkább a *karc* változathoz kötődik. Az 5. jelentéshez vö. →*kepe*.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 281; TESz.; EWUng.

korhad A: 1595 *Kodhadni* [ϝ: *Korhadni*] [sz.] (Ver. 39.); 1792 *El-korhodni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz. Korholni* a.) J: '(növényi anyag) nedvesség, gombásodás hatására bomlik | morsch werden, verfaulen' #

korhol² × A: 1792 *Korholni* [sz.] (Baróti Szabó: *Kisdedsz.*); 1839 *kurhol* (MTsz.) J: 1. 1792 'koptat, dörzsöl | reiben' (Baróti Szabó: *Kisdedsz.*) (↑); 2. 1893 '⟨munkával⟩ kínozt, elcsigáz | peinigen, abhetzen ⟨mit Arbeit⟩' (MTsz.)

korhatag **A:** 1829 *korhatag* (Pák: Vadászattudomány 2: 168) **J:** 'korhadásnak indult, pusztulóban levő | morsch'

korhaszt **A:** 1831 *korhaszta* (HazKülfTud. 1831. jan. 19.: 41) **J:** 'korhadttá tesz | morsch machen'

■ A szócsalád alapja valószínűleg a **korhad**, fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótő bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és a →*karistol* tövével, esetleg a →*karmol* szócsalád tövével állhat összefüggésben. A végződés *-d* gyakorító képző. A szó belseji *h* denominális igeképzőnek látszik. Ez arra utalhat, hogy a tö eredetileg igenévszó lehetett.

■ A szócsalád többi tagja származékszó. | (△) A *korhad* alapján keletkeztek névszóképzővel, ill. *-atag* gyakorító-műveltető képzővel; ehhez vö. *hervatag* (→*hervad*), →*lagymatag* stb. (⌘) A *korhatag* a nyelvújítás terméke.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik: *korhál* 'fát felaprít' (1829: MNy. 60: 120).

📖 NNyv. 3: 149; TESz.; EWUng. • Vö. *karistol*, *karmol*, *kornyadoz*

korhaszt → *korhad*

korhatag → *korhad*

korhely **A:** 1578 *Kórherec* (Bornemisza: ÖrdKís. 56); 1633 *corhertől* [?✎] (MNy. 61: 487); 1698 *korhely* (NéNy. 3: 204); 1723 *korhelsége* [sz.] (Nyr. 38: 318); 1803/ *Korhejje* (NSz.) **J:** 1. 1578 'részegeskedő ember | Zechbruder' (Bornemisza: ÖrdKís. 56) (↑); 2. 1633 ? 'dologkerülő, henye életmódot folytató személy, naplopó | Müßiggänger, Tagedieb' (MNy. 61: 487) (↑), 1757 'ua.' (NéNy. 3: 204)

■ Német (feln.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. *Chorherr*, (kfn.) *kôrhärre*: 'a székeskáptalan egy tagja' [< ném. *Chor* 'kórus; emberek csoportja, társasága; stb.' + *Herr* 'előljáró']. Vö. még ném. (R.) *chorherrisch* 'a kanonok szokásaira, életmódjára vonatkozó <pejoratív>'. A német főnevet a reformáció korában pejoratív értelemben szitokszóként is használták. (△) A szóvégi ném. *r* > m. *l* ~ *ly* hangváltozáshoz vö. →*borbély*, →*páncél* stb.

📖 NéNy. 3: 202; TESz.; EWUng. • Vö. *kórus*

korhol¹ **A:** 1290 k. *coroltýa* [t-j] [sz.] (VatGl.); 1640 *kurollya* [l-j] (NySz.); 1647 *kúrlották* (NySz.); 1787 *kúrholásom* [sz.] (NSz.); 1831 *korholással* [sz.] (NSz.) **J:** 'szid, dorgál | rügen, tadeln'

■ Szláv jövevénytyszó. | (≡) Óe. szl. *koriti* 'szid, gyaláz'; szbhv. *koriti* 'szemrehányást tesz'; cseh *kořiti* 'megaláz'; or. *kopumь* 'szid, megfedd'; stb. [szláv eredetű; vö. szláv **korь* 'sértés, szidalom']. (△) A szó belseji *h* a *korhol*² (→*korhad*) hatására jöhetett létre. A hang megjelenése okozhatta, hogy a szónak az [l]-es tőtípushoz tartozó alakváltozata is megjelent. (△) Onomatopoetikus származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 66; EWUng.

korhol² → *korhad*

koriander **A:** 1533 *Koriander* (Murm. 1467.); 1577 k. *Coriandrum* (OrvK. 85); 1585 *Koriándrom* (Cal. 260); 1708 *Kóriándrom* (Pápai Páriz: Dict.); 1745 *Kolándrom*-mag (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 263); NYJ. *koleánder* (ÚMTsz.) **J:** 'az ernyősök családjába tartozó, lilásfehér virágú, illatos fűszernövény | Koriander (*Coriandrum sativum*)'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Koriander*; fr. *coriandre*; ol. *coriandro*; cseh *koriandr*; or. *κοριανδρ*; stb.: 'koriander'. Vö. még lat. (h.) *coriandrum* 'ua.', lat. *coliandrum* 'ua.' [< gör. *κολιανδρον*, *κορίανδρον* 'ua.']. (⇒) A magyarba a latinból és a németből került.

📖 TESz.; EWUng.

kóricál → **kórász**

korifeus **A:** 1619/ *coriphaeusok* (MNy. 84: 128); 1796 *koriféusok* (NSz.); 1853 *korifeus* (NSz.) **J:** **1.** 1619/ 'vezető személyiség | führende Persönlichkeiten' (MNy. 84: 128) (↑); **2.** 1720 'főkolompos | Rädelsführer' (MNy. 79: 127)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *coryphaeus* 'hangadó, vezér', (h.) 'vezér, vezető' [< gör. *κορυφαῖος* 'ua.', tkp. 'vminek az élén álló' < gör. *κορυφή* 'hegycsúcs, csúcs']. (≈) Megfelelői: ném. *Koryphäe*; fr. *coryphée*; stb.: 'vezéregyéniség'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. A pejoratív 2. jelentés a magyarban keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

korlát **A:** 1324 ? *Korlathkeu* [HN.] (AnjOkm. 2: 116); 1395 k. *corlath* (BesztSzj. 737.); 1560 k. *korlaak* (GyöngySzt. 1393.); 1632 *kollát* (NySz.); NYJ. *kolát* (Nyatl.) **J:** **1.** 1395 k. 'körülkerített hely; karám | umzäunter Ort; Pferch' (BesztSzj. 737.) (↑); **2.** 1395 k. ? 'karfa, mellvéd | Schranke; Geländer' # (BesztSzj. 738.), 1567 'ua.' (Nyr. 93: 119); **3.** 1621 'rács, rostély | Gitter' (Szenczi Molnár: Dict.); **4.** 1624 'vminek mértéket szabó körülmény, tényező | Schranken setzender Umstand, Faktor' # (NySz.); **5.** 1803 'különféle rendeltetésű bot, rúd | Stab, Stange' (NSz.); **6.** 1890 'két párhuzamosan elhelyezett rúdból álló tornaszer | Barren (Turngerät)' (Bánhidi: Sportny. 259) **Sz:** ~**oz** 1764 *korlátoz* (MNy. 11: 264) | ~**ol** 1772/ *Korlátolás* [sz.] (Kreszn.) | ~**lan** 1818 *korlátlan* (TudGyűjt. 2/11: 113) | ~**olt** 1826 *korlátolt* 'korlátozott, korlátok közé szorított | eingeschränkt, begrenzt' (TudGyűjt. 10/9: 8); 1839 'gyenge szellemi képességű; szűk látókörű | borniert' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *korlátolt* származékszó 'korlátolt, bárgyú' jelentése metafora a 4. jelentés alapján. (△⇒) A magyarból: szbhv. *korlat* 'karám; etető az istállóban'; rom. (N.) *corlată* 'karfa, korlát; jászol, vadetető; karám'.

📖 TESz.; EWUng.

kormány **A:** 1323 *Kurmanus* [sz.] [HN.] (KárOkl. 1: 53); 1332 *Kormanus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *korman* (SchlSzt. 779.); 1512 *Kormanyos* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 372); 1608 *kórmányos* [sz.] (NySz.); 1825 *Kórmányát* (NSz.) **J:** **1.** 1323 ? 'jármű irányát szabályozó szerkezet | Steuer, Lenkvorrichtung' # (KárOkl. 1: 53) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzt. 779.) (↑); **2.** 1636 'uralom, hatalom | Herrschaft, Macht' (NySz.); **3.** 1723 'az állam legfelső szintű végrehajtó és államigazgatási szerve, a miniszterek testülete | Regierung (als Kabinett)' # (Nyr. 37: 455); **4.** 1747 'az ekének az a rendszerint homorú alkatrésze amely a csoroszlya és az ekevas által felhasított földet a barázdába fordítja | Streichblech' (Balassa I.: Eke 197) **Sz:** ~**os** 1323 [HN.] (KárOkl. 1: 53) (↑) | ~**oz** 1585 *kormányozás* [sz.] '(országot, államot) irányít | (ein

Land) regieren' (Cal. 466); 1585 '⟨járművet⟩ irányít | (ein Fahrzeug) lenken' (Cal. 690) | ~**zó** 1757 *kormányozó* <MN-I IGENÉV> (NSz.); 1784 'intéző, jószágigazgató | Gutsverwalter' (NSz.); 1787 'helytartó | Gouverneur' (NSz.) | ~**zat** 1792 *kormányozat* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Várasi szabás* a.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *кѣрма* 'kerítés, karám; hajókormány, evező, kormány'; szbhv. *krma* 'kerítés, karám; kormánykerék, evező, kormány'; szln. *krma* 'kerítés, karám'; – óe. szl. *kr̥ma* 'ua.' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *κορμός* 'tuskó, rönk, (fa)hasáb']. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (△) A szóvégi mássalhangzó keletkezés módja tisztázatlan; de vö. →*pásztormány*. A 2–4. jelentés metafora; a 4. jelentéshez vö. még *kormánydeszka* 'kormánylemez' (1604: Szenczi Molnár: Dict.). Az elvont jelentésekhez vö. lat. *gubernaculum* 'kormánylapát vezérlés, irányítás'. (△⇒) A magyarból (talán visszakölcsönzésként): szbhv. *korman* 'kormánylapát'.

📖 Horger: MSzav. 108; Kniezsa: SzJsz. 282; TESz.; EWUng. • Vö. *kurta, surc*

kormorán A: 1793 *Komórán* (NSz.); 1795 k. *Kormorán* (NSz.); 1829 *Kormorány* (Kiss J.: Mad. 58) **J:** 'a gödényalkatúak rendjébe tartozó, fekete tollazatú vízimadár, kárókatona | Kormoran (*Phalacrocorax*)'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kormoran*; ang. *cormorant*; fr. *cormoran*; stb.: 'kárókatona, kormorán'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *corp* 'holló' + fr. (ófr.) *marenc* 'tenger']. (⇒△) A magyarba elsősorban a francia, esetleg a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korvina, rozmaring*

kornéta △ **A:** 1493 *Kornethos* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1552 ? *kornyisokkal* [? ♂: *kornyitokkal*] (RMKT. 3: 350); 1614 *kornyéta* [? ♀] (ErdTörtAd. 2: 342); 1621 *cornétákat* (Horváth M.: NEI.); 1707 *cornéttás* [sz.] (Horváth M.: NEI.); 1740 *Kornyetas* [sz.] (Oklsz.) **J:** 1. 1493 ? 'lovassági lobogó | Reiterstandarte' (Oklsz.) (↑), 1614 'ua.' (ErdTörtAd. 2: 342) (↑); 2. 1552 ? 'lovasszázd, svadron | Eskadron' (RMKT. 3: 350) (↑), 1706 'ua.' (RákFLev. 1: 621); 3. 1600 'egy fajta fejfedő | Art Haube' (MNY. 80: 251) **Sz:** ~**s** 1493 [szN.] (Oklsz.) (↑)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kornett* 'egy lovasosztag zászlósa', (R.) *kornet* 'ua.; államfői lobogó; sisak, sapka, kalap'; fr. *cornette* 'nagy főkötő; apácafátyol', (R.) 'államfői lobogó, zászlós, zászlós rangja'; ol. (R.) *cornetta* 'kétsúcsos zászló; lovasosztag; zászlótartó', (vel.) *corneta* 'négyesarkú zászló; lovastiszt, lovassági tiszt'; cseh (R.) *kornet, korneta* 'lovassági lobogó, lovasszázd'; or. (R.) *kophem* 'lovassági zászlós'; stb. A franciában keletkezett [< fr. *corne* 'szaru, kürt' (lat. *cornu* 'ua.'). A szó a harmincéves háború alatt terjedt el. (⇒△) A magyarba az olaszból és a németből került. (△) A 2. jelentés metonímia. A 3. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. (⊖) Ugyanerre az etimonra mennek vissza: (R.) *kornetto* 'kornett, kürt <fúvós hangszer>' (1893: PallasLex.); *kornett* 'ua.' (1929: Radó: IdSz.); ezek az olaszból, ill. a németből erednek; vö. ol. *cornetta* 'egy fajta billentyűs rézfúvós', *cornetto* 'postakürt'; ném. *Kornett* 'egy fajta fúvós hangszer'.

📖 UngJb. 2: 103; TESz.; EWUng. • Vö. *karát, szafaládé, unikornis*

kornyad → *kornyadoz*

kornyadoz × **A:** 1560 k. *kornyadoszók* [sz.] (GyöngySzt. 2427.); 1573 *kornyodoznac* (NySz.); 1580 *korjadozott* (LevT. 2: 36); 1592 *kornyadoz, kornyodaz* (NySz.); 1754

Gornyadozó [sz.] (NySz.); 1784 *Kornyadozom* [~ik □] (Baróti Szabó: KisdedSz. 46) **J**: 'betegeskedik; sínylődik | kränkeln; siechen'

kornyad × **A**: 1792 *Kornyadni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1810 *Gornyadok* (NSz.); 1834 *Kórjad* (Kassai: Gyökerésző 3: 195) **J**: 'kornyadoz | kränkeln; siechen'

■ A szócsalád alapja, valószínűleg a **kornyadoz** fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű és a →*karmol*, →*korhad*, esetleg a →*görnyed* szócsaládjával lehet összefüggésben. A szó belseji *ny* igeképzőnek látszik. A végződés gyakorító képző; vö. *hajladozik* (→*hajt*¹), *lábadozik* (→*lább*) stb.

■ A **kornyad** valószínűleg elvonás eredménye. | (△) A *kornyadoz*-ból jött létre.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartoznak: (R.) *korjul* 'betegeskedik, gyengélkedik' (1549/ (Hoffgreffén. g4b); (N.) *kórnyasz* 'beteges, menetképtelen, kifáradt, sovány', (N.) *garnyatag* 'roskatag, rozzant, elvényt' (MTsz.) stb. (⊖) A →*gunnyaszt* szóval való kapcsolata tisztázatlan.

📖 Nyr. 57: 16; PFÉvk. 1956: 146; TESz.; EWUng. • Vö. *görnyed*, *gunnyaszt*, *karmol*, *korhad*

kornyikál **A**: 1559 *tornikal* (Sztárai: ComLep. 26); 1650 *tornyikálások* [sz.] (NSz.); 1783 *kornyikálással* [sz.] (NSz.) **J**: 1. 1559 'éneklő hangon kiabál, csúnyán énekel | grölen, leiern' (Sztárai: ComLep. 26) (↑); 2. 1617 'rikácsol, fecseg | kreischen; schwatzen' (NySz.); 3. 1835 'böög, sír-rí | plärren' (Tzs. *Plärren* a.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A szótörténet alapján a szó eleji *t*-s változat lehet az eredeti; a *kornyikál* alak valószínűleg a →*kordul*, →*kurjongat* stb. szócsalád hatására keletkezett. A végződés játszi gyakorító képző. (⊖) Ugyanebből a töből egy másik gyakorító igeképzővel: *kornyikol* 'fecseg, locsog; bömböl, kiabál stb.' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 82). A *kornyika* 'kintornázás, verklizés, szánalmas éneklés' (1841/: NSz.) a *kornyikál*-ból keletkezett elvonással.

📖 MNy. 38: 366; TESz.; EWUng.

kóró **A**: 1153 *couroug* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 206819); [1200 k.] *Couroug* [sz.] [HN.] (An. 50.); 1405 k. *koro* (SchlSzej. 971.); 1568 ? *kore* [szN.] (MNy. 62: 503); 1604 *koró* (Szenczi Molnár: Dict. *Rhus* a.); 1749 *kórét* (NSz.); 1776 *górókkal* (NSz.); 1795 k. *góre* (NSz.); NYJ. *góre* (ÚMTsz.) **J**: 1. [1200 k.] 'száraz, kemény növényi szár | dürrer Stengel der ein- und zweijährigen Pflanzen' # (An. 50.) (↑); 2. 1792 e./ 'megvényt, sovány ember | alter magerer Mensch' (NSz.)

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. AH. *qovra* 'kiszáradt növények szára'; CC. *qovra* 'fűszál, gabonaszár, szalma; gyom, gaz <a gabonában>'; lebedtatár *qoraq* 'nagy levelű növény; nádsíp'; hak. *χobraχ* 'síp' stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **qoβraq*. A szótagvégi *β* vokalizációjához vö. →*kőris*, →*kőrő*; a szóvég kialakulásához vö. →*apró*, →*komló* stb. (△⇒) A magyarból: szb hv. *korov* 'gyom, gaz'. (⊖) Összetételi utótagként vö. *cickóró* (→*cica*).

📖 MNy. 3: 258; TESz.; Ligeti: TörK. 63, 310; EWUng.

korog → *kordul*

koroglya Δ **A**: 1604 *Koroglya* (Szenczi Molnár: Dict. *Pyxis* a.); 1808 *korogla* (NSz.) **J**: 'szelence (nem patikai felhasználásra) | Büchse (für Arznei, Salbe und andere Zwecke)'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *krugla* 'egy fajta edény', (N.) 'ecet tárolására szolgáló edény'; szln. (N.) *krûgla* '(vizes)korsó' [< ném. (baj.-osztr.) *krugel*, *krugl* '(nagyobb) vizeskorsó'; az eredetéhez vö. →*krigli*]. (△) A magyarban jelentésszűküléssel kisebb edények megnevezésére használták. (△) Németből (f.-ném.) való származtatása téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *krigli*

korom [4] **A:** 1211 *Corom* [SZN.] (Oklsz.); 1235 *Cormosbach* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 101); 1332–1337/ *Korunka* [sz.] [HN.] (Földl. 2: 658); 1405 k. *coron* (SchlSj. 2259.); 1495 *Koromhaza* [HN.] (SzapolyaiOk. 235.); NYJ. *kurom* (ÚMTsz.) **J:** <FN> **1.** 1211 'tökéletlen égéskor keletkező fekete porszerű anyag | Ruß' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1790 'átvitt értelemben' szenny, mocskok | Schmutz (abstr.)' (NSz.); **3.** 1801 'feketeség, homály | Schwarze, Dunkel' (NSz.); **4.** 1854 'egy fajta növénybetegség | Art Pflanzenkrankheit' (NSz.) | <MN> 1788–1789 'fekete | schwarz' (NSz.) **Sz:** **kormos** 1235 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 101) (↑)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *qurun*; CC. *qurum*; csuv. *χêrâm*; stb.: 'korom' [tisztázatlan eredetű]. (△) A magyarba átkerült alak **qurum*. Az *u* > *o* hangváltozáshoz vö. →*gyomor*. A főnévi 4–6. és a melléknévi jelentés metafora.

📖 MNy. 3: 258; TESz.; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

korona **A:** 13. sz. eleje/ *coronaia* (KTSz.); 1416 u./¹ *koronat* (BécsiK. 62) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'uralkodói hatalom jelképeként viselt (arany) fejék | Königskrone' # (KTSz.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 62) (↑); **2.** 1372 u./ 'vminek csúcspontja, betetőzése | Höhepunkt, Krönung' (JókK. 111); **3.** 1539 'pénznem; egy fajta pénzérme | Währungseinheit; Münzensorte' # (MNy. 6: 449); **4.** 1629 'papi gyűlés; gyülekezet | Versammlung von Priestern; Gemeinde' (MNy. 40: 226); **5.** 1723 'vminek a felső, rendszerint terebélyesebb része; koszorúpárkány (építészetben) | Oberteil versch. Gegenstände' (Kreszn.); **6.** 1756 'uralkodói hatalom | Herrschergewalt' (NSz.); **7.** 1757 'napkorona | Strahlenkranz der Sonne usw.' (NSz.); **8.** 1782 'a fognak az ínyből kiálló része | Zahnkrone' (NSz.) **Sz:** *~z* 1416 u./³ meg *koronaz* (AporK. 106)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *corona* 'virágkoszorú; párkány, párkányzat, korona ékköve; hegykoszorú; napudvar; gyűlés, összejövetel, hallgatóság', (k.) 'tonzúra; a szentek fölé festett fénykoszorú' [< gör. *κορώνη* 'görbített, hajlított dolog; ajtókarika; korona']. (≈) Megfelelői: ném. *Krone* 'hatalmi jelkép; fejdísz; pénznem; stb.', *Korona* 'fénykoszorú; vendégkoszorú'; fr. *couronne* 'korona; pénznem; koszorúpárkány'; stb. (△) A 3. jelentés alapja, hogy az érmékre az uralkodó koronájának képét ütötték rá.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz*, *császár*-, *koronatanú*, *srég*

koronatanú **A:** 1843 *korona tanúinak* (PestiH. 1843. nov. 23.: 807); 1874 *korona tanu* (NSz.); 1899 *koronatanúnak* (NSz.) **J:** 'a legfontosabb vallomást tevő tanú | Kronzeuge'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Kronzeuge* 'koronatanú' [az ang. *King's (Queen's, State's) evidence* 'az ügyészség tanúja', tkp. 'a király tanúja (a királynőé, az államé)' alapján]. Az angolszász jogban a vádlottat jelentette, aki a garantált büntetlenségért tettestársai ellen vallott. Megfelelői: cseh *korunní svědek*; szlk. *korunný svedok*; le. *koronny świadek*: 'koronatanú'. (△) A magyarban: →*korona* 'az uralkodói hatalom jelképe' + →*tanú*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korona*, *tanú*

korong A: 1274/ *Korongh*; Keurusfakurung (Oklsz.) J: 1. 1274/ 'kerek erdő | runder Wald' (Oklsz.) (↑); 2. 1528 'egy fajta kerék {vízimalom alkatrésze} | Art Wasserrad' (Oklsz.); 3. 1551 'vízszintes síkban forgatott, lapos henger alakú eszköz, amelyen a fazekas az agyagot formálja | Töpferscheibe' (NySz.); 4. 1828 'kerek lap v. tányér alakú tárgy, tárcsa | Scheibe' # (NSz.); 5. 1911 'a jégkorongozók kemény gumiból készült kis, lapos sporteszköze | Scheibe {im Eishockey}' (Bánhidi: Sportny. 259) Sz: ~os 1492 *khorongozson* [HN.] (OklszPótl.) | ~ol 1799 *korongolni* [sz.] 'fazekaskorongon készít | auf der Töpferscheibe formen' (NSz.) | ~ozik 1899 [sz.] 'fazekaskorongon készít | auf der Töpferscheibe formen' (AkÉrt. 10: 299); 1936 [sz.] 'jégkorongozik | Eishockey spielen' (Bánhidi: Sportny. 259)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *krōgъ* 'kör'; szbhv. *krug* 'ua.; korong, tárcsa', (N.) 'kútkáva; gombolyag'; szlk. *kruh* 'kör; kör alakú dolog', *hrnčiar sky kruh* 'fazekaskorong'; or. *кpyг* 'kör', 'kör v. karika alakú szoba; karperec, gyűrű'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *hringr* 'karika, gyűrű'; umb. *cringatro*, *krenkatrum* 'öv, szíj; vállpánt mint jelvény'; stb.]. (△) A szó belseji *n* vagy arra utal, hogy a szó még a 10. sz. vége előtt, vagy pedig egy bolgáros szláv nyelvváltozatból a 12. sz. végéig került a magyarba; vö. →*abroncs*, →*dorong* stb. Az 1. jelentéshez vö. →*kerek*. A 3. jelentésből származik a 4., abból pedig az 5.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 282; TESz.; EWUng.; H.Tóth-Eml. 383 • Vö. *kuruzsol*, *rang*

korontár Δ A: 1345/ *Korontal* [HN.] (PRT. 2: 519); (†1019) 1370 *Koruntal* [HN.] (Györffy: DHA. I: 91); 1470 *Koronthar* [HN.] (PRT. 7: 33); 1553 *korótal* ország (MNY. 5: 422); 1559 *Corontalioc* (MNY. 36: 154) J: <FN> 1345/ 'karintiai ember | Kärntner' (PRT. 2: 519) (↑) | <MN> 1553 'karintiai | aus Kärnten stammend' (MNY. 5: 422) (↑)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *Kardenär* [SZN.], *Chaerntnaren* [ragozott alak]: 'karintiai' [< ném. *Kärnten* [HN.]]. (△) A változatok a mássalhangzótorlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. (⊖) Idetartoznak: *korontárrépa* 'karórépa' [összetett szó] (1604: Szenczi Molnár: Dict.), *korontárszőlő* 'egy fajta szőlő' 1805; az összetételek előtagja fajmegjelölés, amely jelentésselkülönüléssel keletkezett az eredeti 'karintiából származó' jelentésből. (⊕) Nem tartozik ide: *korontály* 'korinthoszi' (1527: ÉrdyK. 462), amely a *Korintus* [HN.] (1585: Cal. 260) szóból keletkezett a *korontár* népetimológias hatására.

📖 MNY. 46: 79; Kniezsa: SzlJsz. 867; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

korozsma × A: 1527 *korofmat* (ÉrdyK. 72); 1669 *kolozmaba* (MNY. 11: 130); 1838 *Korosnia* (Tsz.) J: 1. 1527 'ajándékuha keresztelőre | Kleidungsstück als Taufgeschenk' (ÉrdyK. 72) (↑); 2. 1792 'a gyermekágyas asszonynak vitt étel | Speise für die Wöchnerin' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) A latin adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*krizma*. (△) A *korozsma* alakban a mássalhangzótorlódás feloldása történt. A jelentések metonimikusan keletkeztek a 'felszenteléshez használt olaj, krizma' jelentés alapján a →*krizma* szóból. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. szln. (R.) *krížma* 'felszenteléshez használt olaj, krizma', *krížemnik* 'keresztajándék'.

📖 Melich: SzlJsz. 1/2: 338; Kniezsa: SzlJsz. 867; TESz.; EWUng. • Vö. *krizma*

korpa A: 1138/ *Curpas* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1275 *korpas* [sz.] [SZN.] (HOkm. 6: 203); 1538 *korpa* (Pesti: Nomenclatura N3) J: 1. 1138/ ? 'a gabonaszem finomra őrlt héja, amelyet főleg takarmányozásra használnak | Kleie' # (MNY. 32: 131) (↑), 1538 'ua.' (Pesti:

Nomenclatura N3) (↑); **2.** 1577 k. 'fejbőről lehámló apró fehér pikkely | Schuppen auf der Kopfhaut' # (OrvK. 476); **3.** 1924 'pénz | Geld' (Szirmay: TolvSz. 32) **Sz:** ~s 1138/ [SZN.] (MNY. 32: 131) (↑) | ~sodik 1854 *korpásodás* [sz.] (BpHírlap 1854. aug. 24.: 2819)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *krupa* 'jégdara', (N.) 'kása, dara'; szlk. *krúpy* [többes szám], ritkán *krúpa* [egyes szám] is 'kása, gríz, dara; jégeső', (K.) *krupi* [többes szám] 'gríz, dara, derce'; or. *κρυνα* 'kása, dara; jég-, hódara'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. wal. *crawen* '(jég)kéreg'; óész. germ. *hriúfr* 'zord, rideg, durva'; stb.]. Vö. még óe. szl. *krupica* 'morzsa'. (≈) Megfelelői: ném. *Graupe* 'kása, dara; jég-, hódara'; rom. *crupe* 'kása, dara'. (△) A *korpa* alak a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett; vö. →*szalma*, →*szerda* stb. Az 1. jelentés a szláv szó 'gríz, dara' jelentésére megy vissza. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; vö. gör. *πίτυρον* 'korpa; kiütés a fejbőrön, var'; lat. *furfur* 'korpa; lehámlott bőr'. A 3. jelentés az argóban keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 283; TESz.; EWUng.

korrekció → *korrigál*

korrekt A: 1698 *korrekta* (MNY. 64: 468); 1808/ *korrekt* (NSz.) **J:** 'kifogástalan | korrekt'

■ Latin jövevényszó, később a németből is. | (≡) Lat. *correctus*, -a, -um 'megjavított, kijavított' [< lat. *corrigere* 'egyenget, elrendez, kijavít'; az eredetéhez vö. →*korrigál*]; – ném. *korrekt* 'kifogástalan'. (≈) Megfelelői: ang. *correct*; fr. *correct*; stb.: 'hibátlan, korrekt, kifogástalan'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *korrigál*

korrektor → *korrigál*

korrektúra → *korrigál*

korrepetál → *korrepetitor*

korrepetitor A: 1789 *Correpetitorok* (NSz.); 1808 *korrepetítort* (NSz.); 1913 *korrepetitor* (Horváth: HSz.) **J:** **1.** 1789 'házitanító | Privatlehrer' (NSz.) (↑); **2.** 1882 'énekesek betanítását és zongorakisérletet végző személy | Korrepetitor' (MagyLex. 10: 572)

korrepetál A: 1792 *korrepetálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'a tananyagot begyakoroltatja | korrepetieren'

■ Latin (h.) jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *correpetitor* 'tanár, házitanító, aki a házi feladatokat ismételteti, gyakoroltatja' | lat. (h.) *correpetere* 'tananyagot ismételtet, gyakoroltat' [< lat. *con* [igekötő] + *repetere* 'ismétel'; az eredetéhez vö. →*repetál*]. (≈) Megfelelői: ném. *Korrepetitor* 'ua.', *korrepetieren* '(zenedarabot) gyakoroltat'; szbhv. *korepetitor* 'zongorakisérő, korrepetitor; kollégiumi házitanító', *korepetirati* 'tananyagot átvesz vkivel' stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *repetál*

korridor Δ A: 1834/ *corridorhoz* (NSz.); 1865 *korridor* (Babos: KözhSzt. *corridor* a.) J: 1. 1834/ 'párkány {ablaké, korláté} | Geländer' (NSz.) (↑); 2. 1854 'folyosó | Flurgang' (Heckenast: IdSzT.); 3. 1932 'átjáró, összekötő földszáv | Korridor {im geogr und polit Sinn}' (PHNyr. 159)

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Korridor*; ang. *corridor*; fr. *corridor*; ol. *corridore*; stb.: 'folyosó, hall, előszoba; keskenyebb földszáv'. Az olaszból terjedt el [< ol. *correre* 'fut, szalad' (lat. *currere* 'ua.')] A 'keskenyebb földszáv' jelentés 1919 után keletkezett, amikor Lengyelországnak az Északi-tenger felé a Gdansk (Danzig) melletti földszávot jelölték ki kijáratként. ⇒△ A magyarba az olaszból és a németből került. △ A 2. jelentés valószínűleg metonímia az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kurzus*

korrigál A: 1578 meg *Corrigalta* (Bornemisza: ÖrdKís. 170); 1580 meg *corigalnok* (MNy. 63: 92); 1651/ meg ... *corrigáltam* (Zrínyi: MM. 1: 6); 1816 *korigálni* [sz.] (Gyarmathi: Voc. 14); 1819 *korrigálja* (NSz.); NYJ. *kurigál* (ÚMTsz.) J: 1. 1578 'szöveget, dallamot stb.) kiigazít, javít | (Text, Melodie usw.) in verbessernder Absicht ändern; richtigstellen' (Bornemisza: ÖrdKís. 170) (↑); 2. 1594/ 'nyomdahibát) kijavít; korrektúráz | (typographische Fehler) ausbessern; Korrekturen machen' (NSz.)

korrekció A: 1584 *correctioth* (MNy. 88: 382); 1789/ *correctiódat* (NSz.); 1900/ *korrekcióval* (NSz.) J: 'javítás; helyesbítés | Verbesserung; Richtigstellung'

korrektor A: 1645 *corrector* (MNy. 66: 236); 1792 *Korrektor* (NSz.); 1860/ *korrektornak* (NSz.) J: 1. 1645 'nyomdai szedéshibák megjelölésével és kijavításával foglalkozó személy | Korrektor' (MNy. 66: 236) (↑); 2. 1792 'az iskolai vezetőség tagja; a rektor helyettese, segítője | Mitglied der Schulleitung; Stellvertreter, Helfer des Rektors' (NSz.) (↑)

korrektúra A: 1654 *correcturára* (MNy. 84: 128); 1806/ *correctúra* (NSz.); 1833/ *correctur-ívet* (NSz.); 1882 *Korrektúra* (MagyLex. 10: 571) J: 1. 1654 'nyomdai korrigálás | Verbesserung der Druckbogen; Korrekturlesen' (MNy. 84: 128) (↑); 2. 1792/ 'kefelevonat | Korrekturabzug, Korrekturbogen' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ≡ Lat. *corrigere* 'egyenésít; helyreigazít, helyesbít' [< lat. *con* [igekötő] + *regere* 'vezet, irányít, meghatároz'] | lat. *correctio* 'javítás, tökéletesítés, helyesbítés' | lat. *corrector* 'javító, rendreutasító, (k.) helyesbítő, kijavító (pl. egy teszté)' | lat. (k.) *correctura* 'helyesbítést végző hivatal', (h.) 'korrekció, helyesbítés <tipográfia>'. ≡ Megfelelői: ném. *korrigieren*; fr. *corriger*; stb.: 'kijavít, helyesbít'; – ném. *Korrektion*; fr. *correction*; stb.: 'javítás'; – ném. *Korrektor*; fr. *correcteur*; stb.: 'korrektor'; – ném. *Korrektur*; szbvh. *korektura*; stb.: 'korrekció, helyesbítés'. △ A *korrigál* szó ál végződéséhez vö. →ágál stb.

📖 TESz., *korrektor* a. is; EWUng. • Vö. *korrekt*, *regula*

korrogat → *kordul*

korruptál A: 1589 megh *Corrumpaltassek* [sz.] (MNy. 66: 236); 1697 *corrumpálódik* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 442); 1860 *korruptált* [sz.] (NSz.) J: 1. 1589 'megront; erkölcsileg lezülleszt | sittlich verderben' (MNy. 66: 236) (↑); 2. 1697 'bepiszkit, beszennyez; megfertőz | verunreinigen, infizieren' (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 442) (↑); 3. 1835 'megveszteget | bestechen' (Kunoss: Gyal. *Corrumpál* a.)

korruptió A: 1833 *Corruptio* (ErdélyiH. 1833. máj. 11.: 314); 1843 *corruptio* (NSz.); 1854/ *korruptióját* (NSz.) J: 'erkölcsi romlottság, züllöttség; megvesztegethetőség | Sittenverderbnis;

Bestechlichkeit'

korrupt **A:** 1865 *corruptus* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt. *corrumpálni* a.); 1885 *corruptus* (NSz.); 1900 *corrupt* (Tolnai: MagySz.); 1910 *korrupt* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'erkölcsileg romlott; megvesztegethető | sittlich verderbt; bestechlich'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *corrumpere* 'elront; félrevezet; megveszteget' [vö. lat. *rumpere* 'tör, eltör, összetör; megsebez, megsebesít'] | lat. *corruptio* 'romlottság, züllöttség, vesztegetés; visszás állapot' | lat. *corruptus* 'züllött, romlott; korrupt'. (≈) Megfelelői: ném. *korumpieren*, *Korruption*, *korrupt*; ol. *corrompere*, *corruzione*, *corrotto*; stb.: 'megveszteget, megvesztegethetőség, korrupt, megvesztegethető'. (△) A *korrupt* alak a német megfelelő hatását mutatja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *róta*

korruptió → *korruptál*

korrupt → *korruptál*

korsó [6] **A:** 1344 ? *Korsoualya* [HN.] (MNY. 10: 83); 1395 k. *korfo* (BesztSzj. 1315.); 1588 *gorfochkat* [sz.] (NCal. 25); 1788 *Kofsó* (MNY. 5: 285); 1794 *karsó* (NSz.); 1833 *korsaját* (NSz.); NYJ. *korsu* (ÚMTsz.) **J:** 'öblös cserép-, esetleg üvegedény | Krug'

■ Jövevényszó, de az átható nyelv bizonytalan. | (≡) Bizonyára a következő szavakkal függ össze: szlk. *krčah* 'korsó'; ukr. (N.) *kopuža* 'keskeny nyakú agyagedény pálinkához'; csag. *kolčak* 'hosszúkás csésze; ivóedény'; alt. *kurčuk* 'tömlő, cső'; tel. *kurčak* 'abroncs'. A szláv és a török szavak kapcsolata nem egészen világos. (△) A szláv nyelvből való származtatásnak fonetikai nehézségei vannak, a török nyelvből való származtatás esetében (több más jelentéstani probléma mellett) leginkább olyan kétségek merülnek fel, amelyek a viszonylagosan csekély adatoltság következményei. (△⇒) A magyarból:szbhv. *koršov*, (Kaj) *koršol*: 'korsó'.

📖 MNY. 3: 258; Kniezsa: SzlJsz. 673; TESz.; EWUng. • Vö. *butykos*

kortány † **A:** 1723 *kortányiddal* (NySz.) **J:** 'egy fajta rövid csövű ágyú | Art Geschütz mit kurzem Rohr'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (R.) *cortana* 'egy fajta ágyú' [< ol. *corto* 'rövid']. Ennek az ágyúnak rövid csöve van. (≈) Megfelelői:fr. (ófr.) *courtaud*, (R.) *cortain*; sp. (R.) *cortao*; stb.: 'egy fajta ágyú'. (△) A nyelvhasználatban gyakran összecserélik a →*kártány* szóval.

📖 TESz. *kártány* a.; EWUng. • Vö. *kurta*

kortes **A:** 1750 *Cortese*-is (NSz.); 1830 *Corteszeink* (NSz.); 1843 *kortese*ket (NSz.) **J:** 1. 1750 'spanyol rendek, ill. népképviselőt Spanyolországban | spanische Stände; Volksvertretung in Spanien' (NSz.) (↑); 2. 1830 'választó | Wähler' (NSz.) (↑); 3. 1841 ? 'az a személy, aki valamely párt híveit toborozza, s a választások alkalmával pártja érdekében agitál | Parteiwerber, Stimmenwerber' (NSz.), 1846 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**kedik** 1830 *korteskedést* [sz.] (Fejér: Henrik 40)

■ Spanyol jövevényszó, esetleg német közvetítéssel is. | (≡) Sp. (R.) *cortes* [többes szám] 'spanyol rendi gyűlés'; – vö. még ném. *Cortes* 'népképviselőt, parlament Spanyolországban'. A

spanyolban a sp. *corte* 'udvar; udvartartás' szóból [< lat. (vulg.) *cortis* 'udvar; törvénytörő']. Vö. még sp. *Las Cortes* 'a spanyol parlament'. (≈) Megfelelői: ang. *cortes*; fr. *cortès*; stb.: 'a spanyol törvényhozó testület'. (⊕) A 2. és 3. jelentés a spanyol forradalom liberális eszméinek hatására jött létre a 19. sz. elején: a monarchisták a szót ebben a jelentésben gúnynévként használták a liberális kismemesekre. A magyar *s*-es kiejtés magyaros olvasás eredménye. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. *korteš*; szlk. *korteš* : 'az, aki egy párt híveit toborozza, agitál.'.

📖 Szily: NyÚSz.; MNy. 23: 208; TESz.; EWUng. • Vö. *kurizál, kurtizán*

korty → *kortyant*

kortyant A: 1548/ *kortyantnac* (Tinódi: Cronica k3b); NYJ. *gorgyant* (MTsz.) J: 'egy kortyot iszik | einen Schluck tun' #

korty A: 1570 *kortyotok* (RMKT. 4: 239) J: <FN> 1. 1570 'kortyantás, ill. annyi ital, amennyit egyszerre le lehet nyelni | Schluck, Trünkchen' # (RMKT. 4: 239) (↑); 2. 1799 'szomjúság | Durst' (NSz.); 3. 1803 'ital | Getränk' (NSz.) | <isz> 1621 'a kortyolás, kortyantás hangjának utánzására' | <zum Lautnachahmen des Schluckens>' (Szenczi Molnár: Dict.)

kortyog × A: 1736 *kortyogós* [sz.] (Monírók. 11: 326); NYJ. *gortyog* (MTsz.) J: 1. 1736 'kortyogó, bugyogó hangot ad | blubbern, sprudeln' (Monírók. 11: 326) (↑); 2. 1736 'kortyol, kortyolgat | laut, wiederholt schlucken, gluckern' (Monírók. 11: 326); 3. 1786 'korog (a gyomra vkinek) | knurren (Magen)' (NSz.)

kortyoz Δ A: 1748 *kortyozás* [sz.] (NySz.) J: 'kortyol(gat) | wiederholt nippen'

kortyol A: 1792 *El-kortyolta* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kortyogni* a.) J: 'többször nyel (italból) | wiederholt, laut schlucken' #

kortyint A: 1834 *kortyintani* [sz.] (NSz.) J: 'egy kortyot nyel | einen Schluck tun' #

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | (⊕) A *tő* a → *kordul* vagy a → *kotyog* szócsalád tövével függ össze. Előbbi esetén a szó belseji *ty*-hez vö. → *fortyan*, → *hortyog*, utóbbi esetén a szó belseji *r* szervesetlen járulékhang. A végződészek különféle igeképzők.

■ A **korty** valószínűleg elvonás eredménye. | (⊕) A szócsalád igéiből keletkezhetett, de azzal is számolni lehet, hogy a *kortyoz* és a *kortyol* a *korty* származékszavai.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Játshi szóalkotásként idetartozik: *kortyondi* 'iszákos, részeges (ember)' (1785: NSz.). Ugyanebből a töből keletkezett: *kortyan* 'csukló hangot ad ki' (1808: Sándor I.: Toldalék 508).

📖 NyK. 34: 460; MNy. 28: 119; TESz.; EWUng. • Vö. *kordul, kotyog*

kortyint → *kortyant*

kortyog → *kortyant*

kortyol → *kortyant*

kortyoz → *kortyant*

kórus A: 1560 k. *Corusnak* (GyöngySzt. 3726.); 1621 *chórus* (MNY. 88: 383); 1636 *korus* (MNY. 88: 383); 1789 *Kórus* (NSz.); NYJ. *kóris* (MTsz.) **J:** 1. 1560 k. 'énekkar | Sängerschör' # (GyöngySzt. 3726.) (↑); 2. 1605 'embercsoport; táncscsoport | Menschengruppe; Schar von Tanzenden' (Pázmány: ÖM. 1: 525); 3. 1621 'templomi karzat | Kirchenempore' (MNY. 88: 383) (↑); 4. 1786 'énekkari mű | Musikstück für Chorgesang' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *chorus* 'körtánc, tánc; éneklő, táncoló csoport stb.', (k.e.) 'az énekesek helye a templomban'; [< gör. *χορός* 'körtánc, tánc; éneklő, táncoló csoport; tánc hely'; vö. még gör. *χορτος* 'udvar; körülkerített hely, körülkerítés']. (≈) Megfelelői: ném. *Chor*; ol. *coro*; stb.: 'kórus, kar'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. → *ámbitus* stb. A nyelvjárási *kóris* változathoz vö. → *golyóbis*, → *grádics* stb. – A latin szó más irányú változásához vö. → *kar*¹.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hóra*, *kar*¹, *korhely*

korvett A: 1806 *korvetta* (D. Éltés: FrSz.); 1833 *korvett*-kapitánnyá (NSz.); 1854 *corvetből* (NSz.); 1865 *korvéta* (CzF.) **J:** 'gyorsjáratú vitorlás hadihajó | Korvette'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Korvette*; ang. *corvette*; fr. *corvette*; ol. *corvetta*; stb.: 'korvett'. A franciából terjedt el [valószínűleg a holl. (kholl.) *corf* 'egy fajta hajó', tkp. 'kosár' szóval függ össze]. (⇒⊕) A magyarba a németből került, esetleg francia közvetítéssel is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *garaboly*

korvina A: 1851–1852 *Corvina* (ÚjMagyMuz. 1851. okt. 1.: 106); 1891 *corvina* (Füredi: IdSz.); 1895 *Korvina* (PallasLex.) **J:** 1. 1891 'Mátyás király könyvtára | Bibliothek des ungarischen Königs Matthias I. Corvinus' (Füredi: IdSz.) (↑); 2. 1898 'az e könyvtárból való könyvek egyike | Buch aus dieser Bibliothek' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) A lat. (ú.) *Bibliotheka Corviniana* 'Mátyás király könyvtára'; Hunyadi Mátyás (1458–90) magyar király *Matthias Corvinus* nevének állandó jelzője a lat. *Corvinus* tulajdonnév, amelyből képzéssel jött létre a *Corviniana* alak. A megnevezés a lat. *corvinus*, *-a*, *-um* 'holló-, hollós' [< lat. *corvus* 'holló'] szóra megy vissza. A szó irodalomtörténeti műszóként keletkezett. A Hunyadi család családi címere egy hollót ábrázol, amely csőrében egy gyűrűt tart; ennek a könyvtárnak a könyvei ezzel a címerrel voltak díszítve.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *bibliotéka*, *kormorán*

korzó A: 1792 *Corsot* (NSz.); 1867 *korzó* (NSz.) **J:** 1. 1792 'utcai sétálás | Spaziergang auf der Straße; Schaufahrt' (NSz.) (↑); 2. 1793 'sétahely | Wandelanlage' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1900 *korzóznak* (NSz.)

■ Olasz jövevényszó, valószínűleg német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *corso* 'futás, keringés, körforgás; tengerhajózás; hosszú, széles út sétakocsikázásra; séta; stb.'; – vö. még ném. *Korso* 'lóverseny lovas nélküli lovakkal; út sétakocsikázásra; sétakocsikázás; díszmenet; körút, fasor; stb.'. Az olaszban a lat. *cursus* 'futás, keringés, körforgás; sportmérkőzés, sportverseny stb.' él tovább [< lat. *currere* 'kering, körbejár, fut stb.']. (≈) Megfelelői: fr. *corso* 'sétáló utca; kocsisor a farsangi felvonuláson'; szbhv. *korzo* 'sétatér, versenypálya; felvonulás, ünnepi menet' stb. A szó elterjesztésében esetleg a német (B.) is szerepet játszhatott.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kurzus*

kos A: 1061/ ? *Kosdy* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 173); 1395 k. *coz* (BesztSzj. 1005.); 1405 k. *cos* (SchlSzj. 1424.); 1560 k. *kóós*, *koss* (GyöngySzt. 1710., 2006.) **J:** 1. 1067/ ? 'a juh hímje | Widder' # (Györffy: DHA. I: 173) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1005.) (↑); 2. 1521 'cölöpverő eszköz; faltörő kos | Rammbock; Sturmbock' (MNY. 3: 323); 3. 1902 'a szőlőprés facsavarja | Holzschraube der Kelter' (Jankó: BNépr. 269)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *qoč*; IM. *qoč*; oszm. *koç*; türkm. (R.) *qoç* 'kos'. Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **koč*. A szóvégi török *č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*bors*, →*kis* stb. A 2., 3. jelentéshez vö. →*bak*, →*bika* stb.

📖 MNY. 3: 259; Doerfer: TE. 3: 540; TESz.; Ligeti: TörK. 282; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *koslat*

kosár¹ × A: 1313 *bozkosar* [HN.] (OkLSz.); 1461 *kosar* (OkLSz.); 1647 *kasaranak* (HOkLSzj. *Juhkosár* a.) **J:** 1. 1313 'körülkerített hely, ahova a legelőn tartott jószágot, különösen a juhokat éjszakázásra stb. terelik | Pferch, Schafhürde' (OkLSz.) (↑); 2. 1753 'vesszőből font kukoricatartó, góré | Maisscheuer aus Flechtwerk' (Balassa I.: Kukorica 269); 3. 1904–1906 'trágya | Dünger' (ÚMTsz.)

■ Vándorszó. | (≡) Blg. *kouapa* 'karám'; szlk. *košiar* 'karám'; le. *koszara* 'karámfal, akadály; laktanya, kaszánya'; ukr. *kouapa*, (Kárp.) *kouop* 'karám'; rom. *coșar* 'karámfal, akadály; pajta'; stb. A havasalföldi pásztorkodás szakszava, eredetéhez és déli szláv megfelelőjéhez vö. →*kosár²*. Másfelől vö. rom. (arom.) *cășare* 'sajtelőkészítő helyiség; karám'; lat. (vulg.) *casearia* 'sajtelőkészítő helyiség'. (⊕) A magyarba főleg a románból került át, de a szóföldrajz szórványosan szlovák és ukrán átvételre is utal. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJsz. 675; Ethn. 71: 437; TESz.; EWUng. • Vö. *kaskavál*, *kosár²*

kosár² A: 1395 k. *kofar* (BesztSzj. 548.); 1545 k. *kossaar* (Gl.); 1754 *kasárt* (NSz.) **J:** 1. 1395 k. 'vesszőből, szalmából stb. font tartó v. szállító eszköz | Korb' # (BesztSzj. 548.) (↑); 2. 1430 k. 'méhkas | Bienenkorb' (SchlGl. 2176.); 3. 1533 'házi szárnyasok ketrece | Korb für Geflügel' (Murm. 1732.); 4. 1629 'varsa | Fischreuse' (NySz.); 5. 1836 '⟨lovassági és vívókardokon⟩ a markolatot átívelő és a kézfej védelmére való, félkör alakú fémlap | Säbelkorb' (NSz.); 6. 1846 'fonott kocsiderék | Wagenkorb' (NSz.); 7. 1926 'találat a kosárlabdajátékban | Treffer im Basketball' (Bánhidi: Sportny.); 8. 1936 'kosárlabdajáték | Basketball' (Bánhidi: Sportny. 259) **Sz:** **kosaras** 1444 *Kosaros*; [SZN.] (MNY. 25: 312); 1590 ⟨MN⟩ (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 178); 1960 'kosárlabdázó | Basketballspieler' (NSz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *kouep* 'méhkas; méhraj egy üreges fában', (N.) *kóuap* 'méhkas; méhraj'; szbhv. *košara* 'kosár', (N.) *kōšār* 'varsa'; szln. *košara*, (N.) *košār* 'kosár', (V.) 'méhkas' [< szláv **košb* 'kosár'; az eredetéhez vö. →*kas*]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók; vö. még →*kosár¹*. (⊕) A 3. és 6. jelentéshez vö. →*kas*. Az 5. jelentés valószínűleg német hatásra keletkezett. (⊖) A 7. és 8. jelentésből kiindulva idetartozik: *kosárlabda* (1926: Bánhidi: Sportny. 259), ez tükörfordítás az ang. *basketball* 'ua.' alapján.

📖 Kniezsa: SzJsz. 675; TESz.; EWUng. • Vö. *kas*, *kikosaraz*, *kosár¹*

kosbor A: 1585 *Kosbor* (Cal. 267); 1647 *Koszboly* (NySz.) **J:** 'többnyire élénkpiros, lila v. bíborvörös virágú, egyszikű gumós növény | Knabenkraut (Orchis)'

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ Elhomályosult összetételként való magyarázata (a →*kos* + →*bor*, ill. a nyelvjárási *borék* 'herezacskó' szavakból) kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kóser **A:** 1727/ *kóser* bor (MNY. 71: 304); 1760 *Kosser* bornak (MNY. 71: 304); 1856 *kóséreztetik* [sz.] (MNY. 71: 304) **J:** <MN> **1.** 1727/ 'a zsidó étkezési törvényekhez tartozó; ezt a szabályt betartó {személy} | den jüdischen Speisegesetzen entsprechend; diese Gesetze einhaltend {Person}' (MNY. 71: 304) (↑); **2.** 1861 'jó, becsületes, gyanún felül álló {személy}; helyes, megbízható, derék {dolog, ügy} | ehrlich, unverdächtig {Person}; richtig, zuverlässig {Sache, Angelegenheit}' (NSz.) | <FN> 1779/ 'a zsidó vallás előírásainak megfelelő étel, ital | nach den jüdischen Speisegesetzen erlaubte Speise od. solches Getränk' (NSz.)

■ Jiddis jövevényszó. | ☐ Jidd. (h.) *kəšār, kōšār* 'rituális szempontból tiszta, ehető', (ném.) *koscher* 'ua.; helyes, illendő, nem gyanús' [< héber *kāšēr* 'megfelelő, alkalmas']. ☐ Megfelelői: ném. *koscher*; fr. *cawcher*; stb.: 'a zsidó törvények szerint megengedett {étel, ital}'.

📖 TESz.; EWUng.; MNY. 111: 253

koslat **A:** 1560 k. *koslatasy* [sz.] (GyöngySzt. 4159.); NYJ. *koslatik* [□] (Nyatl.) **J:** **1.** 1560 k. 'állat' párzási ingerében nőtény után jár | in Brunst sein {Tier}' (GyöngySzt. 4159.) (↑); **2.** 1585 'kóborol, ténfereg, járkál | herumstreifen, herumgehen' (Cal. 463); **3.** 1655 'állat' párosodik | sich begatten {Tier}' (NySz.); **4.** 1788 'ember' nemi ösztöntől üzve járkál | vom Geschlechtstrieb getrieben herumgehen {Mensch}' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ☐ Az alapszó a →*kos* lehet. A végződés *-lat* igeképzőnek tűnik. A magyarázat nehézsége, hogy a képző deverbális funkciót tölt be. A denominális képzővel való analógia ugyancsak új, és éppen a *koslat*-ból meghatározható; vö. *baklat* (→*bagzik*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kos*

kóst → *koszt*

kóstál **A:** 1842 *kóstált* (Regélő 1842. dec. 25.: 1221); 1862 *kostál* (NSz.) **J:** 'vmennyit ér, vmennyi pénzbe kerül | kosten, wert sein'

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ☐ Ol. (tr.) *costar*, (rom.) *côšta* [fn-i igenév], (ver.) *costàr*, – ol. *costare*: 'ér vmit, kerül vmibe' [lat. *constare, costare* 'tartalmaz, magában foglal; fennáll; alapul vmin, vmibe kerül']. ☐ Megfelelői: ném. *kosten*; szbhv. *koštati*; cseh *koštovat*; stb.: 'vmibe kerül'. ☐ A szó Magyarországra a vándorkereskedők közvetítésével jutott el. ☐ Idetartozik: (R.) *konstál* 'fennáll, tényként mutatkozik' (1791: NSz.), amely a latinra (↑) megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *konstatíroz*

kóstol **A:** 1416 u.² *koftoltauolna* (MünchK. 34vb); 1513 *koostolaasan* [sz.] (CzechK. 112) **J:** **1.** 1416 u.² 'ételt, italt' megízlel | prüfend schmecken' # (MünchK. 34vb) (↑); **2.** 1416 u.² 'megpróbál, megismer | probieren, kennenlernen' (MünchK. 23ra) **Sz:** ~**ő** 1533 Eleul *kostolo* 'ételt, italt felszolgálat előtt megízlelő személy | Schmecker' (Murm. 2322.); 1771 'étel- v.

italminta, különösen a disznótor után az ételekből küldött ajándék | Kostprobe (haupts. nach dem Schlachtfest)’ (NySz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényt. | (≡) Ném. (kfn.) *kosten* ’megízlel; megpróbál’, (baj.-osztr.) *kχouštn* ’megízlel’ [indoeurópai eredetű; vö. óind *jušátē*; gör. *γεβω*; stb.: ’megízlel; elfogyaszt, élvez’]. (≈) Megfelelői: szbhv. *koštati*; cseh (N.) *koštovat*; stb.: ’megízlel’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gusztus*, *pakocsa*

kosz A: 1389 ? *Coz* [SZN.] (NytudÉrt. 68: 79); 1522 *Kozos* [SZ.] [SZN.] (OklSz.); 1565 *kozuarral* (NySz.) **J: 1.** 1389 ? ’var | Krätze’ (NytudÉrt. 68: 79) (↑), 1565 ’ua.’ (NySz.) (↑); **2.** 1748 ’piszok, mocsok | Schmutz’ # (NySz.)

■ Bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) Az onomatopoetikus magyarázathoz és a jelentéshez vö. →*piszok*. A *kosz* egy igenévszó névszói értékű tagja lehetett, igei értékű tagja feltehetőleg a *koszik* ’elkopik, elhasználódik’ [tájszó] (1838: Tsz. *Koszlani* a.). (⊖) A ? *koszpitol* ’elkoptat, elhasznál; szidalmaz, korhol; beszennyez, bepiszkol, bepiszkít;’ (1792: Baróti Szabó: *KisdédSz. Kofzt* a.) valószínűleg a *koszik* szóból keletkezett játszi szóalkotással. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *koszt* ’pózna, husáng; horognyél’ (1784: Baróti Szabó: *KisdédSz.* 47); *kosz* ’herefojtó aranka, közönséges aranka stb.’ (1881: Nyr. 10: 332).

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 56: 306; TESz., *koszt*² a. is; EWUng. • Vö. *koszmó*

kósza A: 1522 ? *Koza* [SZN.] (MNyTK. 86: 38); 1522 ? *Kozjas* [SZ.] [SZN.] (MNyTK. 105: 41); 1578 *Kósza* [?✎] (RMKT. 4: 260); 1837 *kosza* (NSz.) **J: 1.** 1522 ? ’kóborló, csavargó | herumstreichend, vagabundierend’ (MNyTK. 86: 38) (↑), 1578 ’ua.’ (RMKT. 4: 260) (↑); **2.** 1742/ ’meg nem erősített (hír, pletyka) | vag (Gerücht, Hörensagen)’ # (NSz.); **3.** 1819 ’dologkerülő | arbeitsscheu’ (NSz.)

kószál A: 1645 *kószál* [?✎] (NySz.); 1848/ *kószáll* (NSz.); NYJ. *kócál* (ÚMTsz.) **J:** ’kóborol, csavarog | herumstreichen, vagabundieren’ #

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszavak. | (⊕) A relatív tö -sz gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*alszik*. Az abszolút tö a →*kall* tövével függhet össze. A végződés valószínűleg -a (folyamatos) melléknévi igenévképző, ill. -ál gyakorító képző; vö. *dobál* (→*dob*), *ugrál* (→*ugrik*) stb. A tövégi *l* hiányához vö. →*kódorog*. – A jelentések a tö eredeti ’ide-oda mozog’ jelentéséből magyarázhatók; vö. →*kalandozik*, →*kódorog* stb. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a *kósza* a *kószál*-ból jött létre elvonással. (⊖) A →*kúszik*-kal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 99, 135; EWUng. • Vö. *kall*, *kódorog*

kószál → **kósza**

koszmó A: 1346 ? *Kozmou* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 335); 1405 k. *kvzmo* (SchlSzej. 460.); 1435 k. *cafmoh* (SoprSzej. 55.) **J: 1.** 1405 k. ’ótvar | Kopfgrind’ (SchlSzej. 460.) (↑); **2.** 1863 ’piszok | Schmutz’ (Krizsa [szerk.] Vadr. 506) **Sz:** ~s 1405 k. *kvzmus* (SchlSzej. 461.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (≡) Az alapszó a →*kosz* lehet. Az -ó végződés kicsinyítő képzőnek tűnik; vö. *ormó* (→*orom*). A szó belseji *m* feltehetőleg névszóképző; vö. →*izom*, →*tetem* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 869; MNy. 56: 306; TESz.; EWUng. • Vö. *kosz*

koszorú A: 1323 ? *Kuzurupotok* [sz.] (Oklsz.); 1395 k. *kozoro*, *kozorou* (BesztSzj. 629., 601.); 1405 k. *kuzuru* (SchlSzj. 1164.); 1513 *kozoruth* (NagyszK. 294); 1533 *Kozzoro* (Murm. 1480.); 1604 *Kofzora* (Szenczi Molnár: Dict.); 1863 *Kaszoró* (Krizsa [szerk.] Vadr. 504) **J:** 1. 1395 k. 'virágkból, növényi elemekből összeállított kör alakú füzér | Kranz' # (BesztSzj. 629., 601.) (↑); 2. 1513 'imádkozáshoz való olvasó, rózsafüzér | Rosenkranz' (NagyszK. 294) (↑); 3. 1560 'társas összejövetel, társas kör | Gesellschaft' (MNY. 40: 227); 4. 1566 'az építmény felső részén körbe futó épületelem | Kranzleiste' (Oklsz. *koszorú-fa* a.); 5. 1760 'fatörzsön körkörös metszés | kreisförmiger Einschnitt am Baumstamm' (MNY. 71: 339); 6. 1842 'párta (a növénytanban) | Krone (Bot)' (NSz.) **Sz:** ~s 1453 *Kozoros* [szn.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 318) | ~z 1677 *koszorúzókat* [sz.] (Monírók. 18: 45)

■ Relatív fiktív tö származékából szófajváltás eredménye. | ⊕ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév -ú képzővel; vö. *dugattyú* (→*dug*), →*kotú* stb. A relatív tö az -r gyakorító képzővel keletkezhetett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. – Mindegyik jelentés metaforikusan jött létre az eredeti 1. jelentésből; a jelentésváltozáshoz vö. még lat. *corona* 'koszorú; korona; épületpárkány; összejövetel, társaság'.

📖 TESz.; MNY. 71: 339; EWUng. • Vö. *rózsakoszorú*, *szűz-*

koszperd Δ A: 1604 *kosperdet* (NytudÉrt. 50: 78); 1631 *kofzperd* (MNY. 80: 251); 1636 *Kofzprt* (MNY. 80: 251); 1645 *koczperd* (NytudÉrt. 50: 79); 1661 *koszperg* (NytudÉrt. 50: 79); 1703 *Koszpergének* [*koszperge* □] (MNY. 88: 383); 1704 *cospertzczezni* [sz.] (MNY. 88: 383); 1705 *koszpiter* (Nyr. 43: 16); 1708 *Gofzperd* ízij (Pápai Páriz: Dict. *Succingulum* a.); 1838 *Koszperda* [□] (Tsz.) **J:** 'egy fajta kard | Art Schwert'

■ Jövevényszó, valószínűleg a németből, megfelelői azonban bizonytalanok. | ⊖ Vö. ném. (kor. úfn.) *kampswert*, *kampfschwert* 'egy fajta kard' [< ném. *Kampf* 'vita, veszekedés; párbaj; csata, ütközet' + *Schwert* 'egy fajta vágó- és szúrófegyver']; – ill. vö. ném. (kor. úfn.) *katzbalg*, *katzpalg* *katzbelger* [többes szám] 'egy fajta kard macskabundából készült hüvellyel' [< ném. *Katze* 'macska' + ném. *Balg* 'lenyúzott bunda', (R.) 'a kard hüvelye'; stb.]. – A két származtatás közül egyik sem meggyőző: a *koszperd* alak és a különböző változatok keletkezésében bonyolult hangtani fejlődés ment végbe, amelyre a magyarban alig található analógia. ⊖ Esetleg idetartoznak: (R.) *kocperger* 'egy fajta kard' (1604: NyK. 80: 156); (R.) *kösziperger* 'ua.' (1606: MNY. 80: 251); ezek a ném. (kor. úfn.) *katzbalg* (↑) alakra mehetnek vissza. ⊕ A magyarból: szln. (V.) *kospric*; szlk. (N.) *kocprd*, *kocprt*: 'egy fajta kard.'

📖 NyK. 41: 388; NytudÉrt. 50: 78; TESz.; NyK. 80: 155; EWUng. • Vö. *bála*, *kácc*, *kampány*

koszt A: 1525/ *koszttyán* [*t-j*] (TörtTár 1908: 84) **J:** 1. 1525/ 'költség, kiadás | Ausgaben, Spesen' (TörtTár 1908: 84) (↑); 2. 1684 'élelem, étkezés; fizetség ellenében kapott rendszeres ellátás | Speise; Verpflegung' # (LevT. 2: 308); 3. 1838 'takarmány | Futter' (Tsz.); 4. [*~ba ad, vesz*] 1859 'pénz, értékpapír átadása, átvétele kamatra | Reportgeschäft' (NSz.) **Sz:** ~os 1800 *Kosztossai* (NSz.) | ~ol 1848 *kosztolhatni* [sz.] (ProtestEIL. 1848. júl. 27.: 975); 1858 *kosztolok* (NSz.)

kóst × A: 1566 *kóstot* (NySz.); 1600 *Kost* (Oklsz.) **J:** 1. 1566 'élelem, étel | Nahrung' (NySz.) (↑); 2. 1633–1634 'takarmány | Futter' (NySz.)

■ Német (feln.) jövevényszók. | ⊖ Ném. (kfn.kor. úfn.) *kost* 'ár; ráfordított költség; táplálék, étel', (R.) 'eledel, takarmány, abrak', – ném. *Kost* 'táplálék, ellátás stb.', *Kosten* [többes szám] 'kiadás, költség' [< lat. (k.) *costus*, *costa* 'kiadás, költség' < lat. (vulg.) **costare* 'fennáll,

létezik; kerül vmibe; stb.’ (lat. *constare* ’ua.’)]. (≈) Megfelelői: ol. *costo* ’ráfordított költség; ár’; szbvh. (N.) *köst, köšta* ’táplálék, ellátás’; cseh (N.) *kost, kúst* ’ua.’; stb. (△) A *kóst* szó belseji *s* hangja feltételezhetően dél-bajor átvétel, de esetleg a →*kóstol* hatására is keletkezhetett.

📖 TESz. *koszt*¹ a.; Mollay: NMÉR., *kóst* a. is, *koszt* a. is; EWUng. • Vö. *konstatíroz*

koszta × **A:** 1708 *Kofzta* (Pápai Páriz: Dict.) **J:** ’gólya | Storch’

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Valószínűleg összefügg a (N.) *kosztorat* ’gólya’ szóval, a szavak kapcsolata azonban nem világos. (⊙) Székely nyelvjárási szó.

📖 TESz.; EWUng.

kosztüm **A:** 1789 *costümben* (Tóth I.: MDivatsz. 28); 1794 *Kosztüm* (NSz.) **J:** **1.** 1789 ’öltözék, ruha | Kleidung’ (Tóth I.: MDivatsz. 28) (↑); **2.** 1806/ ’szokás | Gewohnheit, Brauch’ (Kazinczy: Lev. 4: 82); **3.** 1843 ’történelmi jelmez | historische Tracht’ (NSz.); **4.** 1894/ ’azonos anyagból készült, kabátból és szoknyából álló női öltözet | Jackenkleid für Damen’ # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kostüm*; ang. *costume*; fr. *costume*; or. *kocmiom*; stb.: ’kosztüm’; ol. *costume* ’ua.’; szokás, illem’. Az olaszban keletkezett a lat. *consuetudo* ’szokás’ alapján. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került; a 2. jelentés az olaszból való vagy a latinból való.

📖 D. Éltés: FrSz. 48; Tóth I.: MDivatsz. 28; TESz.; EWUng. • Vö. *ádámkosztüm*

kotec × **A:** 1713 *kotyes* (HOKISzj. 94); 1799 *Kotetz* (NSz.); 1860 *kotyeszben* (NSz.); 1863 *kotéc* (NyK. 2: 377); NYJ. *kodicz, kottyesz, kutyéc* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1713 ’ól; ketrec; kunyhó, putri | Stall für das Geflügel; Käfig; (elende) Hütte’ (HOKISzj. 94) (↑); **2.** 1816 ’pajta, csűr; istálló | Scheune; Stall für das Großvieh’ (Bakos F.: REL. 262); **3.** 1860 ’fogda | Gefängnis’ (NSz.) (↑); **4.** 1901 ’postaláda | Postkasten’ (Nyr. 30: 173)

■ Román jövevénytyszó. | (≡) Rom. *coteț* ’kunyhó, viskó; ketrec, rekesz; galambdúc; karám; fogház’ [déli szláv eredetű; vö. szbvh. *kotac* ’karám, istálló’, (N.) *koćec, kotec* ’varsa’; szln. (N.) *kótec* ’rekesz, sertésól’]. (△) A román eredet mellett a szóföldrajz szól.

📖 Kniezsa: SzJIsz. 676; TESz. *kotéc* a.; EWUng. • Vö. *kóter*

kóter × **A:** 1720 *katérjában* (MNY. 9: 37); 1824 *Kóterbe* (NSz.); 1849 *koterba* (NSz.); 1879 *kótér* (Nyr. 8: 471) **J:** **1.** 1720 ’hálókamra | Schlafkammer’ (MNY. 9: 37) (↑); **2.** 1824 ? ’fogda; börtön | Arrestlokal; Gefängnis’ (NSz.), 1837 ’ua.’ (NSz.); **3.** 1840 ’tyúkól, tyúkketrec | (Hühner)käfig’ (MNY. 12: 44); **4.** 1880 ’fáskamra | Holzschuppen’ (Nyr. 9: 92)

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytyszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kotter* ’bolondokháza; kutyaól, kutyaház; fogház, börtön’; (T.) *kotter* ’hitvány helyiség vagy ház; hálólhelyiség’, (R.) *katter* ’csűr, pajta, kamra’ [’indoeurópai eredetű; vö. esetleg av. *kata-* ’kamra, pince’; óész. germ. *kot* ’kis kunyhó, viskó’; stb.]. (△) A szó belseji *é* hangzónyúlással keletkezhetett a korábbi *ë*-ből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *huta, ketrec, kotec*

kotkodácsol → *kodácsol*

kotlik [1] **A:** 1590 *Kotlo* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 75); 1604 *Kotyoloc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1787 *kotlik* [▽] (NSz.) **J:** 1. 1590 'kotyogó hangot ad (tyúk) | glucken (Henne)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 75) (↑); 2. 1630 'átvitt értelemben is' kikölt, kikölteni készül | brüten (auch abstr.)' # (NySz.); 3. 1711 'sokáig egy helyben, otthon ül | sich versitzen' (ItK. 14: 341) **Sz:** ~**ós** 1708 *Kotlós* tyúk <MN> (Pápai Páriz: Dict.); 1825 'tojásokat költő tyúk | Glucke' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A tő a →*kodácsol*, →*kotyog* szócsaládok tövével függ össze. A végződés *-l* gyakorító képző. A 2. jelentés metonímia; a jellegzetes kotkodácsolás jellemző a tojásokat ülő tyúkra. A 3. jelentés tréfás metafora és metonímia a 2. jelentés alapján.

📖 Bárczi: SzófSz.; Molnár N.: SzárnyNev. 16; TESz.; EWUng. • Vö. *kodácsol*, *kotyog*

kotnyeles **A:** 1635 *Kotnyeles* [sz.] (MNY. 43: 51); 1779 *kotnyelesek* (MNY. 40: 22); 1788 *Kotty-nyeles* (NSz.) **J:** 1. 1635 ? 'fecsegő, nagyszájú; szájhős | schwatzhaft; großsprecherisch' (MNY. 43: 51) (↑), 1779 'ua.' (MNY. 40: 22) (↑); 2. 1779 ? 'hízlgő | schmeichlerisch' (NSz.), 1801/ 'ua.' (NSz.); 3. 1803 'mások dolgába illetéktelenül belebeszélő, beleavatkozó | naseweis, vorwitzig' (NSz.); 4. 1847/ 'torkoskodó; a konyhán lábatlankodó | naschhaft; topfguckerisch' (NSz.) **Sz:** ~**kedik** 1808 *Kotnyeleskedni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *koty* ~ *kotty* + a (R.) *nyeles* 'nyeltes' (→*nyelv*) mellérendelő összetétele. A *koty* a →*kotyog* szócsalád tövével azonos. A *nyeles* a →*nyelv* szó (R.) *nyel* változatából keletkezett *-s* melléknévképzővel, mindazonáltal 'nyeltes' jelentésben önállóan nem adatolt. Az összetétel eredeti jelentése 'csacsogó, hadaró (gyerek)' lehetett.

📖 MNY. 40: 88, 43: 51; TESz.; EWUng. • Vö. *kotyog*, *nyelv*

koton Δ **A:** 1891 *kotont* (ÜgyvédekL. 1891. jún. 27.: 8); 1912 *koton* (RévaiLex. 4: 626) **J:** 'finom gumiból készült óvszer | Kondom' – De vö. 1863 *condom* (OrvH. 1863. okt. 11.: 810)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | ≡ Ném. (baj.-osztr.) *koton* 'kondom, óvszer' [< ném. *Kondom* 'lágy, finom gumiból készült óvszer']. ≡ Megfelelői: szbhv. *kuton*; cseh *koton*: 'ua.'. (~) Ugyanebből a ném. alapszóból: *kondom* 'ua.' (1912: RévaiLex. 4: 626). Ennek megfelelői: ang. *condom*; fr. *condom*; szbhv. *kondom*; stb.: 'ua.'.

📖 TESz.; EWUng.

kotonoz × **A:** 1786 *kotonoszs* (NSz.); 1793 *kotonyoztunk* (NSz.); 1805 *kotonoztam* (NSz.) **J:** 1. 1786 'mászkal, jön-megy | auf und ab gehen' (NSz.) (↑); 2. 1793 'élelmet dézsmálgat | von Lebensmitteln naschen' (NSz.) (↑); 3. 1805 'keresgél; nyomoz | herumsuchen; nachforschen' (NSz.) (↑); 4. 1829/ 'tesz-vesz, rakosgat, matatgat vhol | geschäftig sein' (NSz.)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A relatív tő *-n* mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tő a →*kotor* tövével azonos és a →*kattog* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvég *-z* gyakorító képző. A 3. jelentés 'keresgélve zajt kelt' jelentésárnyalata lehetett az eredeti. Az 1., 2., 4. jelentés metonímia. (~) Ugyanebből a relatív töből egy másik gyakorító igekepzővel: *kotonász* 'keresgél, kutat' (1861: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kattog*, *kotor*, *kutat*

kotor [1] **A:** 1396 ? *Cotro* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1518 k. ky *kotorwan* [sz.] (PeerK. 105); 1575 egybe *kotrani* [sz.] (Heltai: Krón. 121b); NYJ. *kuturász* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1518 k. 'kapar, turkál, vágkál | scharren, herumwühlen; (heraus)graben' # (PeerK. 105) (↑); 2. 1570 'vminek az értelmét' kihámozza | herausbekommen, herauskriegen' (NySz.); 3. 1575 'kuporgat, összegyűjt, szerez | zusammenscharren' (Heltai: Krón. 121b) (↑); 4. [főleg felszólító módban] 1585 'kotródik, takarodik | sich fortpacken' (Cal. 79); 5. 1613 'megver | schlagen, prügeln' (NySz.); 6. 1848/ 'súrolva meg-megérint; söpör | streifend öfters berühren; kehren' (NSz.); 7. 1866 'vakar | kratzen' (NSz.) **Sz:** ~**ász** 1668 *kotorászó* [sz.] (NySz.) | **kotródik** 1775 *kotródásokat* [sz.] (NSz.) | ~**ék** 1859 *kotoréknak* 'rókalyuk | Fuchslotz' (Vadász-Vers. 1859. nov. 10.: 504)

■ Fiktív többől keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó a →*kotonoz* tövével azonos és a →*kattog* szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A végződés gyakorító képző. A jelentéshez vö. →*seper*. ⊖ Valószínűleg ugyanebből a többől (folyamatos) melléknévi igenévképzővel: 1231: *Kotov* [SZN.] (Wenzel: ÁÚO. 6: 500).

📖 NéprNytud. 1: 75; TESz.; EWUng. • Vö. *kattog, kotonoz, kutat*

kotorgárt † **A:** 1395 k. *kotergard* (BesztSzj. 142.); 1405 k. *katorgarth* (SchlSzj. 606.); 1494 *Kothorgarth* (Oklsz.); 1516 *kothergar* (Oklsz.) **J:** 'egy fajta pajzs | (Ritter)schild'

■ Valószínűleg jövevényszó, de az átadó nyelv ismeretlen. | ⊕ A cseh (R.) *kotrkál, kotrgál* 'lovassági pajzs'; le. (R.) *kutrygal* 'egy fajta pajzs; keskeny pengéjű fegyver' szavakkal való kapcsolata tisztázatlan, úgymint a lat. *quadrigale* 'a (négyes)fogat kijárat a városfalon keresztül' szóval is. ⊕ A cseh szó magyarba való átvétele mellett kultúrtörténeti okok szólhatnak. A szóvégi *t, d* hangok feltehetőleg inetimologikusak.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 870; TESz.; EWUng. • Vö. *kvaadrát*

kotta **A:** 1538 e. *Kotarol* (TESz.); 1591 *kóta* [?] (NySz.); 1591 *Quota* (MNY. 11: 229); 1748 ? *Cotta*-inget (NSz.); 1801 *kottákat* (NSz.) **J:** 1. 1538 e. 'számjegy | Ziffer' (TESz.) (↑); 2. 1636 'hangjegy | Tonzeichen, Note; rhythmische Einheit in der quanti-tierenden Metrik' (MNY. 11: 229); 3. 1748 ? 'dallam | Melodie' (NSz.), 1759 'ua.' (NSz.); 4. 1789 'hangjegykönyv; kottalap | Notenbuch; Notenblatt' # (NSz.) **Sz:** ~**z** 1708 *Megkótázni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ A latin adatokhoz és ezek eredetéhez vö. →*kvóta*. ⊕ A szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásához vö. →*kántorböjt*, →*kár* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kvóta*

kotú × **A:** 1408 ? *Keueskothya* [HN.] (Oklsz.); 1768 *kotú* (MNY. 16: 49); 1791 *kutús* [sz.] (NSz.); 1853 ? *Kóta* [HN.] (NévtD. 21: 35); NYJ. *kótó, kuta* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1408 ? 'gödör a halastavakban; árok, gödör | Grube in Weiher; Grube' (Oklsz.) (↑), 1801 'ua.' (NSz.); 2. 1768 'elkorhadt növényi anyag a réten; nádtorzsza | verfaulte Pflanzenreste auf der Wiese; Rohrstoppel' (MNY. 16: 49) (↑); 3. 1769 'mocsár, mocsaras hely | Suhle, Sumpf' (MNY. 65: 339)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | ⊕ Egy főnevesült folyamatos melléknévi igenév -*ú* képzős alakjának tűnik; vö. →*kallantýú*. A szótó a →*kotyog* szócsalád tövével lehetett azonos, vagy az eredetileg 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó igei értékű tagjával, amelynek névszói értékű tagja a →*kacs*; vö. még →*kotyor* stb. De az is lehetséges, hogy a *kotú* ugyanannak az igenévszónak a névszói

értékű tagjából keletkezett; ebben az esetben az *-ú* kicsinyítő képző; vö. *apu* ($\rightarrow$ *apa*). A szó belseji *t* a *ty*-ből keletkezhetett depalatalizációval; a kialakulása azonban tisztázatlan. Az 1. jelentés lehet az eredeti; a 2., 3. jelentés metonímia.

📖 NéprÉrt. 28: 102; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *kátyú*, *kkotyog*, *kotyor*

kótyagos **A:** 1613 *Meg kócsagosodott* [?] [sz.] (NySz.); 1627 *kólcsagos* [?] [sz.] (NySz.); 1662/ *kotyogósága* [sz.] (NySz.); 1668 *kótságos* (NySz.); 1784 *kótyagofodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 49); 1792 *kótzagos* (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** 1. 1613 'mármoros, ittas; kábult | berauscht, beschwipst; betäubt' (NySz.) (↑); 2. 1627 'hóbortos, féleszű | närrisch, übergeschnappt' (NySz.) (↑); 3. 1868 'lankadt, gyenge | ermattet, schwächlich' (Bakos J.: Szműv. 31)

■ Relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | ☞ A relatív tö -g gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö valószínűleg onomatopoetikus eredetű és a $\rightarrow$ *kotyog* szócsaláddal függhet össze. A szóvég -s deverbális melléknévképző; vö. *lakos* ($\rightarrow$ *lak*¹), *tilos* ($\rightarrow$ *tiloszik*) stb. A jelentések a valószínűleg eredeti 1. jelentésből fejlődhetnek ki metaforikusan. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. *itos* ($\rightarrow$ *szik*), *kortyondi* ($\rightarrow$ *kortyant*). ☹ Idetartoznak: (N.) *kóty*, 'bolondos, bohó' (ÚMTsz.), (N.) *kótya* 'ua.' (MTsz.), (N.) *kotyós* 'ittas, mármoros' (MTsz.), (N.) *kótyás* 'ua.; bolondos, bohó' (MTsz.).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kotyog*

kótyavetye $\times$ **A:** 1540 *kothye wethye* (OkISz.); 1544–1546 *kottyawettie* (MonÍrók. 1: 265); 1553/ *Kotya vetyen* (Tinódi: Cronica T4b); 1561 *kótyavetőre* [?] (RMKT. 7: 156); 1613 *kogia vegiére* (EWUng.) **J:** 'árverés | Versteigerung'

elkótyavetyél **A:** 1704 *elkótyavetyélték* (RákFLev. 1: 186) **J:** 1. 1704 '(áron alul) elárúsít, elárverez | (unter Preis) verkaufen' (RákFLev. 1: 186) (↑); 2. 1900 'elherdál, elpazarol | verschleudern, verschwenden' (PNapló 1900. jan. 8.: 105 *koszpitol* a.)

■ A szócsalád alapja, a **kótyavetye** jövevényszó egy szerbhorvát szószerkezet alapján. | ☹ Vö. szbhv. *ko (h)oce veće <dati>?* 'ki akar többet <adni>?' [szbhv. eredetű]. – Hasonló keletkezés módhoz vö. $\rightarrow$ *berdó*, $\rightarrow$ *vigéc* stb.; vö. még ol. *incanto* 'árverezés, árverés' [< lat. (k.) *inquantum* 'ua.', amely a lat. *in quantum?* 'mennyit <ti. ajánlanak>?' szószerkezetre megy vissza]. ☞ A *kótyavetye* szó a török uralom idejében terjedt el a hadizsákmány árverésszerű felosztásával, értékesítésével összefüggésben. Az eredeti változat a *kótyevetye*, amelyet ikerszóként fogtak fel, ami által a feltételezett előtagban hangrendi kiegyenlítődés ment végbe: ilyen módon jött létre a *kótyavetye* alak. A *kótyavető* változat a $\rightarrow$ *vet* ige népetimológias hatására keletkezett; e változat alapján jött létre a *kótyára vet* 'elárverez' (1600: MonÍrók. 7: 85) szószerkezet.

■ Az **elkótyavetyél** származékszó. | ☞ A *kótyavetye* főnévből keletkezett -l igeképzővel és az $\rightarrow$ *el* igekötővel. ☹ Ez az ige a bizalmas nyelvhasználatban él pejoratív árnyalatban. ☹ Az *elkótyavetyéz* 'áron alul' elad' (1632: EWUng.) változat a -z igeképzővel jött létre. ☞☞ A magyarból visszakölcsönzésként: szbhv. (Kaj) *koćeveće*, *kićeveće* 'árverezés, árverés'.

📖 MNy. 6: 65; Kniezsa: SzlJsz. 285; TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *ki*¹, *kvóta*

kotyfitty $\rightarrow$ *kótyomfitty*

kotyog A: 1474 *Kothyogo* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1540 *kwto go* [sz.] (MNY. 13: 255); 1548/ *kogyognac* (Tinódi: Cronica k3b); 1604 *Kottyogoc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1791 *Kótyogósnak* (NSz.) J: 1. 1474 ? 'fecseg, locsog | schwatzen' (Oklsz.) (↑), 1548/ 'ua.' (Tinódi: Cronica k3b) (↑); 2. 1540 'főleg üveg' bugyogó hangot ad; (hangot adva) lötyög | glucken (Flasche); locker sein' (MNY. 13: 255) (↑); 3. 1585 'tyúk' "koty-koty" hangot ad | glucken (Henne)' # (Cal. 458); 4. 1686–1696 'zörög, zakatol; ketyeg (óra) | rasseln, klappern; ticken' (Thaly: Adal. 1: 235) Sz: ~ó 1474 [szN.] (Oklsz.) (↑); 1540 <MN-I IGENÉV> (MNY. 13: 255) (↑); 1737 'szűk nyakú üveg | enghalsige Flasche' (MNY. 9: 88)

kottyant A: 1482 *Koththantho* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1492 *Kothantho* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1613 *Kottyant* (NySz.) J: 1. [főleg igekötővel] 1482 ? 'fecseg, kibeszél | ausschwatzen' (Oklsz.) (↑), 1613 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1621 'vmin v. vmivel zajt üt | an od. mit etw Geräusch machen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. 1792 'löttyint, kilöttyint | verschütten, vergießen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

kottyan A: 1615 *kottyanni* [sz.] (NySz.); 1834 *kottyanyik* [□] (NSz.) J: 1. 1615 'szól, mond vmit; illetéktelenül beleszól | (heraus)sagen; hineinschwatzen' (NySz.) (↑); 2. 1621 'kotyogó hangot kezd adni | zu glucken anfangen' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. [meg se(m) ~] 1792 'nagyon kevés vkinek | es ist einem viel zu wenig' (Baróti Szabó: KisdedSz.); 4. 1806 'zökken | holpern, anstoßen' (MNY. 65: 339)

kotty A: 1786 *Koty* (NSz.); 1793/ *Kottybelé* (NSz.) J: 1. 1786 'rendreutasítást kifejező szólásokban' | {in Redewendungen zur Zurechtweisung}' (NSz.) (↑); 2. [alkalmilag főnévi v. mellénévi szerepben] 1805 'a kotkodácsolás utánzására | {zur Nachahmung des Gluckens}' (I.OK. 30: 261)

kottyint A: 1882 *kikottyintom* (NSz.) J: [főleg igekötővel] 'kifecseg | ausschwatzen'

■ A szócsalád alapjai, az igék onomatopoetikus eredetűek. | ⊕ A szótő a →*kotyval* szócsalád tövével azonos és a →*kotlik*, →*kutyul* stb. szavak tövével, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*ketyeg* szócsalád tövével áll összefüggésben. A végződéses különféle igeképzők. A *kottyan* legtöbbször használt, elvont jelentése valószínűleg azzal magyarázható, hogy olyan kis mennyiségű étel lenyelése, ill. megemésztése még a legkisebb hangot sem adja.

■ A **kotty** elvonás eredménye. | ⊕ A szócsalád igéiből lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Tájszó ugyanebből a töből (folyamatos) melléknévi igenévképzővel, ill. melléknévképzővel: *kotyó* '(megfőzött v. túlrett) szilva; szilvalekvár' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.); ill. *kotyos* 'kotlós, tojós <tyúk>' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 205).

📖 MNY. 28: 119; Molnár N.: SzárnyNev. 16; TESz., *kotyó* a. is; EWUng. • Vö. *ketyeg*, *kodácsol*, *kortyant*, *kotlik*, *kotnyeles*, *kotú*, *kótyagos*, *kótyomfitty*, *kotyval*, *kutyul*

kótyomfitty × A: 1578 *koty on fity* (Bornemisza: ÖrdKís. 50); 1598 *kettien fity* (NySz.); 1645 *kótyon-fitty* (CorpGr. 323); 1790 *Kotyomfitty* (NSz.); 1831 *Kótyom-fitty* (Kreszn.); 1890 *kóczyomfity* (NSz.); NYJ. *kócon-finc* (ÚMTsz.) J: <FN> 1. 1578 'haszontalanság, semmiség | Nichtigkeit, Nichts' (Bornemisza: ÖrdKís. 50) (↑); 2. 1793 'hitvány, semmirevaló ember | nichtswürdiger Mensch' (NSz.); 3. 1854 'ujjal való pattintás | Schneller mit dem Finger' (NSz.) | <MN> 1. 1598 'hitvány, semmirevaló | nichtswürdig, nichtsnutzig' (NySz.) (↑); 2. 1880 'féleszű, balga | halbverrückt, einfaltig' (Nyr. 9: 138)

kotyfitty × A: 1621 *Kottyfitty* (Szenczi Molnár: Dict.); 1627 *kotyfittyet* (NySz.) J: <FN> 1. 1621 'ujjal való pattintás | Schneller mit dem Finger' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); 2. 1805 'kotyvasztott lé | Pansch' (NSz.) | <MN> 1796 'hitvány, semmirevaló | nichtswürdig, nichtsnutzig' (NSz.)

■ Összetett szavak, ikerszók. | (△) a →*kotyog* szócsaládjával függhet össze. A második tag a →*fitty*. A kialakulásmódjához vö. →*fánton-fánt*, →*gézengúz* ill. →*ág-bog*, →*csög-bog* stb. A jelentések a →*fitty* pejoratív jelentéséből keletkezhetnek.

📖 MNy. 4: 289; TESz.; EWUng. • Vö. *fitty*, *ketyeg*, *kotyog*

kotyor × **A**: 1792 *Kotyor* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1838 *Gugyor* (Tsz.) **J**: **1.** 1792 'bokros tuskés, gáz hely | Gestrüpp' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **2.** 1809 'nedves, vizes hely | nasser, feuchter Platz' (NSz.); **3.** 1838 'gödör, árok | Grube, Graben' (Tsz.) (↑)

■ Származékszó, keletkezés módja azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó egy 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó lehetett, amelynek névszói értékű tagja a →*kacs*. A végződés deverbális vagy denominális -*r* névszóképző; vö. →*fodor nyomor* (→*nyom*) vagy →*odor*¹, →*sömör* stb. A szó belseji *cs* ~ *ty* hangokhoz vö. →*konty*. A jelentések egy eredeti 'hajlat, görbület, görbe felület' jelentésből jöhettek létre. (⊖) Tisztázatlan idetartozású: *kotymány* 'iszapleeresztő nyílás az utakon' (1795: NSz.). (△) A →*kotyog* szócsaládjával való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 MNy. 4: 29; MNy. 43: 30; TESz., *kotymány* a. is; EWUng. • Vö. *kacs*, *kotú*

kotty → *kotyog*

kottyán → *kotyog*

kottyant → *kotyog*

kottyint → *kotyog*

kotyval × **A**: 1649 fel *kotyfolotta* volna (NySz.); 1777 *katyvalj* (NSz.); 1792 *kotyvalok* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kotyvafztok* a.); 1795 k. *kotyválni* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1649 'mohón eszik, habzsol; mohón iszik, vedel, lefetyel | gierig essen, fressen; schlürfen, saufen' (NySz.) (↑); **2.** 1768 'kotyvaszt | panschen, vermischen' (NSz.) **Sz**: ~**ék** 1792 *kotyvalék* 'zavaros, silány étel, ital; keverék {absztr. is} | trübes Gekoch, Getränk; Gemisch {auch abstr.}' (NSz.)

kotyvaszt **A**: 1784 *Kotyvafztok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 44) **J**: 'ételt hanyagul, pancsolva főz; italokat, vegyszereket stb. kever | eine Speise panschen, manschen; Getränke, Chemikalien usw. zusammen gießen, vermischen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | (△) A tö a →*kotyog* szócsaládjának tövével azonos; a szó belseji *v* a hangutánzás egy játszi eleme. A végződés gyakorító, ill. műveltető képző. (⊙) A *kotyvalék* származék és a *kotyvaszt* a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 MNy. 57: 301; TESz. *kotyvaszt* a.; EWUng. • Vö. *kagymában*, *kotyog*, *kutyul*

kotyvaszt → *kotyval*

kova A: 1138/ ? *Kua* [SZN.] (MNY. 32: 134); 1211 ? *Choache, Cohache, Couaches* [HN.] (MNY. 8: 396); (†1015) 1220 k./ *Kouas* [SZ.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 75); 1231/ *Koaspotak* [SZ.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 11: 232); 1533 *Koua* (Murm. 1566.); 1693 *kava* (NySz.); 1754 *kohát* (MNY. 60: 367) **J:** 'tűz csiholására alkalmas, szilíciumot tartalmazó kemény kvarckő | Feuerstein' **Sz:** ~s (†1015) 1220 k./ [HN.] (Györffy: DHA. I: 75) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótő a *köv-* (→*kő*) tövvariáns veláris változatával lehet azonos; vö. →*kavics*. A hasonló palatoveláris párhuzamossághoz vö. →*mell* és →*mál*, →*ség* és →*ság* stb. Az *-a* végződés kicsinyítő képzőnek tűnik; az alaktanához vö. →*anya*, →*apa* stb. ⊕ Nem tartozik ide: (R.) *kova* 'méhfullánk': *kouaiat* (1456 k.: SermDom. 2: 507); ez ismeretlen eredetű.

📖 MNY. 56: 312; TESz.; EWUng. • Vö. *kavics*, *kő*

kovács A: 1075/ *Kouachy* [SZ.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 235816); 1193 *coach* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1213/ *Kouachi* [SZ.] [HN.] (VárReg. 261.); 1230 *Cuach* [HN.] (OkISz.); [1290 k.] *Kach* scenaya [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 330); 1380 k. *cowacz* (KönSzt. 149.); 1816 *kohás* (Kassai: Bef. 289) **J:** 'fémnek, különösen vasnak hevítését és kalapálását végző, különféle eszközöket és alkatrészeket készítő iparos, szakmunkás | Schmied' # **Sz:** ~ol 1527 *kowacholafban* [sz.] (ÉrdyK. 314)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | ⊕ Blg. *ковач*; szbhv. *kovač*; szln. *kovač*; – szlk. *kováč*; or. (R.) *ковачь*, (N.) *ковач*; stb.: 'kovács' [< szláv **kov-* 'kovácsol']. ⊕ A változatok a szó belseji mássalhangzó kiesésével és *h* hiátustöltővel keletkeztek. ⊕⇒ Részben a magyarból: rom. (N.) *cováci* 'kovács'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 285; TESz.; EWUng. • Vö. *akó*, *patkó*

kovákol × A: 1585 *kouakkolok* (Cal. 719 [c: 720]); 1604 *Kovákkolas* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Kovákolok* (Pápai Páriz: Dict. *Obvāgio* a.); 1784 *koákkol* (Baróti Szabó: KisdedSz. 47) **J:** 1. 1585 'sír, rí, ordít, bög | weinen, brüllen' (Cal. 719 [c: 720]) (↑); 2. 1763 'kuruttyol, brekeg, vartyog | quaken' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A palatoveláris párhuzamosság alapján a →*köveköl*-lel függ össze. A végződés gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *coaxare*, *quaxare* 'kuruttyol, brekeg, kvákog; károg, krákog'; ném. *quaken* 'kuruttyol <béka>; hápog, gágog; ordít'; cseh *kvákati* 'kuruttyol, brekeg, kvákog; károg, krákog'; stb. ⊕ A *kovák* 'egy ksigyerek sírását, bömbölését utánzó szó' (1831: Kreszn.) a *kovákol*-ból jött létre elvonással.

📖 MNY. 43: 57; TESz.; EWUng. • Vö. *köveköl*

kóvál × A: 1566 *kóválának* [✍] (MonÍrók. 3: 116) **J:** 'kóborol, csavarog | herumstreichen, schweifen'

kóvályog [1] A: 1577 k. *kowaliognak* (OrvK. 34); 1641 *koválygot* (NySz.); 1683 *kóvályog* (NySz.); 1777 *kóvájog* (NSz.); 1779 *koválog* (NSz.); 1792 *Kavályogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1793 *koválllyogtam* (NSz.); 1824 *kóválygó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1577 k. 'bolyong | schweifen, herumirren' (OrvK. 34) (↑); 2. 1651 'a levegőben száll; gomolyog | herumfliegen; wirbeln, sich ballen' (NySz.); 3. 1828/ 'szédül, émelyeg | Schwindel haben, einem übel sein' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszavak. | ⊕ A szótő a →*kall*, közelebből a →*koldul* szócsaládjának tövével állhat összefüggésben. A végződés *-ál*, ill. *-lyog* gyakorító képző; vö. *dobál* (→*dob*¹), →*támolyog* stb. A *kóvályog* keletkezését a *kóvál* szó is elősegíthette. A szó

belseji *v* az *l* megszűnése általi hiátus töltőjévé válhatott. Az első szótagbeli *a* a *kavarog* ($\rightarrow$ *kavar*) hatását mutathatja. A szó jelentése a tő eredeti 'ide-oda mozog' jelentésére megy vissza. (⊖) Idetartozik: (meg)*kavalyodik* 'ide-oda kóborol, bolyong, tévelyeg; örvénylik, kavarog, forog' (1704: Pusztai). (⊕) A $\rightarrow$ *csóvál* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 62: 156; TESz. *kóvályog* a.; Benkő: Fiktl. 164; EWUng. • Vö. *kall*, *koldul*

kóvályog* $\rightarrow$ *kóvál

***kovász* A:** 1244/ *Quazdi* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); 1267/ *Kuazth* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); 1268/ *Kouazdi* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); [1268 k.] *Koasth* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 401); 1395 k. *Couaz* (BesztSzj. 1255.); NYJ. *kász*, *kohász* (MTsz.) **J:** 1. 1244/ ? 'kenyérsütéshez, kelt tészta készítéséhez használatos kelesztő anyag | Sauerteig' # (Györffy: ÁMTF. 1: 401) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1255.) (↑); 2. 1506 k. 'vmilyen eseményt, folyamatot előidéző dolog (átvitt értelemben) | Gärungsmittel (abstr.)' (OklSz.); 3. 1560 k. 'formátlan anyag | ungeformte Sache' (GyöngySzt. 4542.) **Sz:** ~**os** 1416 u./¹ *megkouazofolna* [sz.] (BécsiK. 189) | **meg~osul** 1416 u./¹ 'megsavanyodik | gesäuert werden' (BécsiK. 189) | ~**talán** 1551 *kouasztalan* (NySz.)

■ Szláv jövevényszó. | (⊕) Óe. szl. *kvasъ* 'kovász; savanykásabb, erjedtebb ital'; blg. *κβας* 'élesztő; kovász'; szlk. *avas* 'kovász; (bél)sár, sár; erjedés, kelesztés', (R.) 'dorbézelés, tivornya'; or. *κβας* 'savanykásabb, erjedtebb ital'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *kváthati* 'forr, felforr, fő'; lat. *caseus* 'sajt'; stb.]. (⊕) Átadó nyelvként főleg a bolgár jön szóba, mivel a kenyérsütés fogalomkörébe tartozó $\rightarrow$ *pemete* és $\rightarrow$ *pest* a bolgárból jött létre. A 2., 3. jelentés metafora. (⊖) A (R.)*kovász* 'savanykásabb, erjedtebb ital' (1791: NSz.) külön átvétel az oroszából (↑).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 285; Slavica 2: 56; TESz.; EWUng. • Vö. *kaskavál*, *keszőce*

***kozák* A:** 1530 *kozákokal* [?] (MNy. 61: 488) **J:** 1. 1530 'katonai szervezetben élő keleti szláv szabad paraszt (különösen lovas katonai szolgálat teljesítésekor) | Kosak' (MNy. 61: 488) (↑); 2. 1793 'egy fajta tánc | Art Tanz' (NSz.)

■ Ukrán jövevényszó. | (⊕) Ukr. *козак* 'kozák; keménykötésű legény; hős; egy fajta tánc' [török eredetű; vö. oszm. *kazak*; tat. (Kr.) *kazak*; stb.: 'szabad, független ember; kalandor, csavargó; stb.']. Vö. még or. *казак*, (R.) *козák*: 'kozák'. A szó a keleti szláv nyelvekből kiindulva terjedt el vándorszóként: ném. *Kosak*; ang. *Cossack*; le. *Kozak*; stb.: 'ua.'.

📖 Bárczi: SzófSz.; Kniezsa: SzlJsz. 286; TESz.; EWUng. • Vö. *kazah*

***kozma* A:** 17. sz. *kozmatól* (TörtTár 1881: 581); NYJ. *koszma* (MTsz.) **J:** 1. 17. sz. 'étel odaégése; ételnek az edényhez égett, élvezhetetlen része | Anbrand; Angebranntes' (TörtTár 1881: 581) (↑); 2. 1792 'étel odaégetésétől származó szag | Brandgeruch einer Speise; ranziger Geschmack' (Baróti Szabó: KisdédSz.) **Sz:** ~**s** 1708 *Kozmás* (Pápai Páriz: Dict.) | ~**sít** [ma főleg *le~*] 1753 *kozmásítsad* 'odaéget (ételt) | anbrennen lassen' (NSz.) | ~**l** [főleg *le~*, *oda~*] 1902 *kozmal* (NSz.)

■ Valószínűleg ótörök jövevényszó. | (⊕) Kipcs. (R.) *qasmaq* ~ *qazmaq* 'vmi megégett, odaégett <az edényben>'; tat. *qasmaq* 'megégés, megavasodás <kása, pép>; tejszín, bőr <tej>'; csuv. *χisma* 'megégett réteg; a fakéreg sérülése után a kéregből szivárgó nedv'; stb. [török

eredetű]. ☐ A magyarba átkerült alak valószínűleg **qasmay*. A végződéshez vö. →*csipa*, →*csúnya* stb. ☐ Ma főleg származékszavakban él.

☐ TESz.; MNy. 68: 299; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

kozmetika **A:** 1842 *kosmetika* (Világ 1842. nov. 2.: 718); 1913 *kozmetika* (Horváth: HSz.) **J:** 1. 1842 'szépítőszer | Schönheitsmittel' (Világ 1842. nov. 2.: 718) (↑); 2. 1891 'szépségápolás | Kosmetik' # (Füredi: IdSz.) **Sz:** ~**z** 1958 *kozmetikázták* 'hibák eltüntetésével szépít, javít {átv.} | verbesserungswillig umgestalten' (NSz.); 1961 'vmit a valósághoz képest szépít | verschönernd verfälschen {abstr.}' (ÉrtSz.)

kozmetikus **A:** 1859 *kosmetikus* <MN> (OrvH. 1859. máj. 1.: 286); 1875 *cosmetikus* (NSz.); 1913 *kozmetikus* (Horváth: HSz.) **J:** <MN> 1859 'kozmetikai | kosmetisch' (OrvH. 1859. máj. 1.: 286) (↑) | <FN> 1902 'kozmetikával hivatásszerűen foglalkozó személy | Kosmetiker(in)' # (BpNapló 1902. dec. 30.: 5)

■ Nemzetközi szók. | ☐ Ném. *Kosmetik*; ang. *cosmetics* [többes szám]; fr. *cosmétique*; stb.: 'kozmetika' | német. *Kosmetiker(in)*, *kosmetisch*; ang. *cosmetician*, *cosmetic*; fr. *cosmétique*; stb.: 'kozmetikus(nő), kozmetikai'. Ezek a gör. *κοσμητικός* 'rendre, ékességre vonatkozó; díszítéshez tartozó' [< gör. *κόσμος* 'dísz, ékesség; (világ)rend'] szóból erednek. ☐ A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel.

☐ TESz. *kozmetikus* a.; EWUng. • Vö. *kozmosz*

kozmetikus → *kozmetika*

kozmi **A:** 1835 *cosmicus* (Tudtár 6: 257); 1870 *kosmikus* (NSz.); 1895 *Kozmikus* (PallasLex.) **J:** 'a világmindenséggel kapcsolatos, rá vonatkozó | kosmisch'

kozmosz **A:** 1844 *cosmosnak* (NemzetiU. 1844. aug. 9.: 101); 1858 *kozmosznak* (VasárnapiU. 1858. máj. 30.: 260) **J:** 'világegyetem | Kosmos'

■ Nemzetközi szók. | ☐ Ném. *Kosmos*; ang. *cosmos*; fr. *cosmos*; stb.: 'kozmosz, világegyetem'; – vö. még lat. *cosmos* 'világ', (k.) *cosmus* 'ua.' gör. *κόσμος* 'dísz, ékesség, díszítmény; jól elrendezettség; világűr, univerzum' | német. *kosmisch*; ang. *cosmic*; fr. *cosmique*; stb.: 'kozmi

☐ TESz. *kozmi* a.; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *kozmetika*, *kozmpolita*, *mikrokozmosz*

kozmpolita **A:** 1789 *Cosmopolita* (NSz.); 1793 *Kozmpolita* (NSz.) **J:** <FN> 1789 'világpolgár | Weltbürger' (NSz.) (↑) | <MN> 1. 1817 'világpolgári | weltbürgerlich' (NSz.); 2. 1895 'világszerte elterjedt {állatfaj, növényfaj} | weltweit verbreitet {Tier-, Pflanzenart}' (PallasLex.)

kozmpolitizmus **A:** 1808/ *Cosmopolitismussal* (NSz.); 1833/ *kozmpolitizmus* (NSz.) **J:** 'világpolgári meggyőződés, szemléletmód | Kosmopolitismus'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Kosmpolit*, *kosmpolitisch*; ang. *cosmpolite*; fr. *cosmpolite*; stb.: 'kozmpolita, világpolgár, világpolgári'; – vö. még gör. *κοσμοπολίτης* 'világpolgár' [< gör. *κόσμος* '(világ)rend; univerzum' + gör. *πολίτης* 'egy város polgára'] | német. *Kosmpolitismus*; ang. *cosmpolitism*; fr. *cosmpolitisme*; stb.: 'kozmpolitizmus'. A franciából terjedt el. ☐ A

magyarba a németből kerülhetett, esetleg még francia közvetítéssel is. ☹ A *kozmpopolita* végződése latinositással jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kozmosz, politika*

kozmpopolitizmus → *kozmpopolita*

kozmosz → *kozmius*

kozsók × **A:** 1244 *Kosok* [HN.] (FNESz. *Kazsok* a.); 1585 *kosok, kosók* (Cal. 923, 188); 1801 *kozsokja* (NéprÉrt. 21: 117); 1816 *Kozsók* (Gyarmathi: Voc. 99); 1838 *Kosog* (Tsz. *Kosog* a.); NYJ. *kòrsók* (NyIrK. 7: 286); *kuzsók* (MNy. 10: 335) **J:** 'báránybőr bunda; ködmön | Pelzjacke aus Schaffell' **Sz:** ~ol 1861 *kozsókol* 'elver | prügeln' (MNyszet. 6: 373)

kozsokár × **A:** 1873 *Kozsókár* (Nyr. 2: 477); 1877 *kozsokár* (Nyr. 6: 472) **J:** 'szücs | Kürschner'

■ Román jövevénytörök. | ☹ Rom. *cojoc* 'egy fajta birkabunda' [az eredetéhez vö. →*kozsuska*] | rom. *cojocar* 'szücs'. ☹ A *kozsokol* jelentéséhez vö. *elnadrágol* (→*nadrág*), *megruházt* (→*ruha*).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 870; TESz.; Bakos F.: REl. 174; EWUng. • Vö. *kozsuska*

kozsokár → *kozsók*

kozsuska † **A:** 1551 ? *kuska* (Nyr. 42: 361); 1570 ? *krwsychka* (OkISz. *kusicska* a.); 1579 *kosuchka* (OkISz.); 1589 *kusychkanak* (OkISz. *kusicska* a.); 1603 ? *kozsuskának* [?] (OkISz.); 1614 *kosuska* (OkISz.) **J:** 'bekecsféle felsőkabát | Art Halbpelz'

■ Szláv jövevénytörök. | ☹ Szbhv. (N.) *kožušak, kožuška* [birtokos eset] 'kis szőrmebunda'; szlk. *kožušok, kožuška* [birtokos eset] 'ua.'; ukr. *кожухок, кожушка* [birtokos eset] 'ua.', (N.) *кожухка* 'női szőrmebunda'; stb. [< szláv **kožuchъ* 'prém, szőrme']. ☹ A származtatás talán a szláv birtokos esetből indul ki, azonban a →*bicsak* : →*bicska*, →*csutka* : *csutak* (→*csuta*) szópárok analógiás hatásával, és a →*hacuka*, →*suba* stb. ruhanévek szóvégeinek hatásával is lehet számolni.

📖 Nyr. 42: 361; Kniezsa: SzlJsz. 286; TESz.; EWUng. • Vö. *kozsók*

kő [7/1] **A:** 1009/ *Oryaskw* [HN.]; *Kwkuth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1037/ *Kwesd* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 200953); 1055 *kuef* [sz.] (TA.); 1135/ *Kűkezű* [HN.] (MNL (OL) Dl. 5775); 1138/ *Kewe* [sz.] [szn.] (MNy. 32: 131); 1193 *qwefcut* [sz.] [HN.]; *Qwestou* [sz.] [HN.]; *quesarc* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1193 *quiefcut* [sz.] [HN.] (ÓMolv. 56); 1193 *hýgilkeu* [HN.] (ÓMolv. 58); (†1061/) 13. sz. *Chenkyu* [HN.] (Györffy: DHA. I: 168); 1528 *Tzogake* [HN.] (MNy. 63: 15); 1777 *kü* (NSz.); NYJ. *kűj* [□] (MTsz.); *kűjj* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1055 'szilárd, kemény, éghetetlen ásványi anyag | Stein' # (TA.) (↑); 2. 1395 k. ? 'drágakő | Edelstein' (BesztSzj. 598.), 1516 'ua.' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 204); 3. 1490 k. ? 'súly; súlymérték | Gewicht, Gewichtsmaß' (NagyvGl. 300.), 1538 'ua.' (Pesti: Nomenclatura K [1]); 4. 1525 k. 'belső szervekben kialakuló kemény, kőszerű képződmény | Stein (Med)' (Gl.); 5. 1592 ?

'villám; mennykő | Blitz' (Cisio H3a), 1700 'ua.' (Nyr. 71: 62); **6.** 1592 ? 'jégeső; köeső | Hagel; Steinhagel' (Nyr. 71: 62), 1719 'ua.' (Nyr. 71: 62) **Sz: köves** 1037/ [sz.] (MNL (OL) DL. 200953) (↑); 1055 (TA.) (↑) | **kövecs** 1211 *Keuueche* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 508) | **kövi** 1243 ? *Kevy* [szN.] (Fejér: CD. 4/1: 290); 1395 k. *keuŷ* (BesztSzj. 302.) | **kövecses** 1268 *Cuechesporog* [HN.] (Oklsz.) | **kövecske** 1416 u.¹ *kpuèlke* (BécsiK. 230) | **kövez** 1416 u.¹ még *kpuèztèffec* [sz.] 'büntetésként) kövekkel dobál vkit; megkövez | steinigen' (BécsiK. 251–252); 1792 [sz.] 'felületet kőlapokkal burkol | pflastern' (NSz.) | **kövület** 1800 *Kövület* (NSz.) | **~zet** 1845 *Kőzet* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *küw* 'kő'; osztj. (V.) *köŷ* 'ua.'; zürj. (Sz.) *iz-ki* 'malomkő', tkp. 'kő-kő' (*iz* 'kő'); votj. (Sz.G.) *ke* 'malomkő'; cser. (KH.U.) *kü* 'kő'; md. (E.M.) *kev* 'ua.'; finn *kivi* 'ua.' [fgr. **kiŷe* 'kő']. (≈) Megfelelői:juk. *šäu, χäi* 'ua.'. (△) A 2., 4–6. jelentések a *drágakő, mennykő, köeső* típusú összetételéből való önállósulás útján alakultak ki. A 3. jelentéshez vö. ném. *Stein* ang. *stone*: 'kő; súlymérték.'

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; ÉFOu. 15: 238; NéprNytud. 22–3: 23; EWUng. • Vö. *bor-, cseppkő, grágakő, gálickő, kavics, kova, kőműves, kőolaj, kőszál, macska*⁻², *menny-, szégyen-*

köb → *köböl*

köb-

I. ~hüvelyk △ **A:** 1784 *Köbhüvejek* (NSz.) **J:** 'olyan kockának megfelelő térfogategység, amelynek minden éle egy hüvelyk | Kubikzoll' | **~láb** △ **A:** 1786 *köb-lábnyi* [sz.] (NSz.) **J:** 'olyan kocka köbtartalma, amelynek minden éle egy láb | Kubikfuß' | **~tartalom** **A:** 1827 *köbtartalom* (Keresztesi: Mat. 193) **J:** 'térfogat | Kubikinhalt' | **~méter** **A:** 1836 *köbméter* (Honművész 1836. júl. 14.: 442); 1882 *köbméter* (PallasLex.) **J:** '1 méter szélességű, hosszúságú és magasságú kocka térfogata, űrmértékként is | Kubikmeter' # | ILYENEK MÉG: **~centiméter** '1 cm szélességű, hosszúságú és magasságú kocka térfogata, űrmértékként is | Kubikzentimeter' (1851–1856: KMTTÉ. 3: 111); **~deciméter** '1 deciméter szélességű, hosszúságú és magasságú kocka térfogata, űrmértékként is | Kubikdezimeter' (1863: OrvH. 1863. febr. 22.: 157); **~milliméter** '1 mm szélességű, hosszúságú és magasságú kocka térfogata, űrmértékként is | Kubikmillimeter' (1864: VasárnapiU. 1864. jan. 3.: 8)

II. ~szám **A:** 1784 *köb-szám* (NSz.) **J:** 'egy szám harmadik hatványa | Kubikzahl' | **~gyök** **A:** 1794 *köbgyök* [? o: *köbgyök*] (Keresztesi: Mat. 161) **J:** 'az a szám, amelynek 3. hatványa az eredeti szám | Kubikwurzel'

■ Tükörfordítás előtagja, azonos a **köb** (→*köböl*) szóval. | (≡) A tükörfordítások német minta alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Kubikzoll, Kubikfuß, Kubikinhalt* stb. Az előtag az 1. csoportban a térhatásra utaló 'köbmérték' jelentésben áll. A 2. csoportban az előtag számtani jelentésben áll; a harmadik dimenzió és harmadik hatvány összefüggéséhez vö. ném. *Kubus*; fr. *cube*; stb.: 'kocka'; 'harmadik hatvány, köb'. (△) Utótagok a magyarban (címszavak kivételével): *gyök* (→*gyökér*). (⌘) Nyelvújítási alkotások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gyökér, hüvelyk, köböl, láb, méter, szám, tartalom*

köböl [4] **A:** 1193 *cubulef* [sz.] [HN.] (ÓMOlv. 56); 1299 ? *Kubyli* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 115); 1306 *Kublus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 76); 1329 *Kubelkuth* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *kebel* (BesztSzj. 491.); 1416 u.¹ *kpbol* (BécsiK. 8); 1560 k. *köboly* (GyöngySzt. 3423.) **J:** 1. 1193 ? 'a kút v. forrás gödrének kibélelésére való faedény | hölzerne Fassung der Grube eines Brunnens od. einer Quelle; Brunnenkranz' (ÓMOlv. 56) (↑), 1233 'ua.'

(Oklsz.); **2.** 1395 k. 'vidékenként és koronként változó, kb. 62, 94 v. 125 l nagyságú űrmérték, illetőleg ekkora űrtartalmú faedény | Art Hohlmaß unterschiedlicher Größe bzw. ein Holzgefäß von dieser Größe' (BesztSzj. 491.) (↑); **3.** 1786 'egy fajta területmérték | Art Flächenmaß' (NSz.) **Sz:** **köblös** 1193 [HN.] (ÓMOlv. 56) (↑); 1346 'olyan (terület), amelybe egy köből magot szoktak vetni | Ackerstück, worauf eine Metze Getreide gesät wird' (Oklsz.)

köb A: 1780 *köbnyi* [sz.] (Szily: NyÚSz. 508) **J:** **1.** 1780 'köbmérték | Kubikmaß' (Szily: NyÚSz. 508) (↑); **2.** 1784 'harmadik hatvány | dritte Potenz' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **köböl** német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (ófn.) *miluhchubilt* 'kis tejeskanna', (kfn.) *kübel* 'fából készült edény; űrmérték' [< prov. (óprov.) *cubel* 'kis fakád, fateknő, dézsa']. A provanszál szó a lat. *cupa* 'dézsa, hordó, tartály' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: ang. (óang.) *cyfel* 'vödör, kanna'; szbhv. (Kaj) *kebel* 'hordó, tartály, dézsa'; cseh *kbel* 'vödör, kanna'; stb. (△) A németből való származtatás mellett főleg a fonetikai körülmények szólnak, továbbá olyan hasonló jelentésű szavak, mint a →*méc*, →*sajtár* stb. Az 1., 3. jelentés metonímia. A 3. jelentést vö. az 1346-ból adatolt származékszóval.

■ A **köb** jelentésselkülönüléssel keletkezett. | (△) A szó a nyelvújítás korában különült el az összetett szóként értelmezett *köből*-től.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Szláv nyelvekből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 NyK. 49: 289; Kniezsa: SzlJsz. 676; MNy. 54: 465; TESz. *köb* a.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *köb*-, *kupa*¹, *kübli*

köcsög A: 1750 *kötsögben* (NSz.); 1784 *ketseg* (Baróti Szabó: KisdedSz. 43); 1837 *köcsöge* [□] (NSz.); 1865 *kécség* (CzF.); NYJ. *göcsög* (ÚMTsz.) **J:** 'öblös, bő szájú edény | bauchiger Topf'

■ Valószínűleg finnugor, esetleg uráli kori örökség, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (Szo.) *kosam* 'nyírfakéregből készült edény'; osztj. (DN.) *köčam* 'egy fajta kéregből készült edény'; md. (E.) *keče*, (M.) *kečeňä* [kicsinyítés] 'merítőkanál'; – ? jur. *χīd'e* 'csésze'; ? szelk. *kietä* 'nyírhéjkosár' stb. [fgr. (? uráli) **kičš* vagy **küčš*: 'nyírfakéregből készült edény']. (△) Az uráli *č* fejlődési szintjeként a magyarban a szó belseji *s* helyére lépő *cs* egy régi nyelvjárási különáttétel vagy egy későbbi *s* > *cs* hangváltozás eredményének maradványa lehet. A végződés -g névszóképző; vö. →*ideg*, →*jog* stb. A szó a nyelvjárásokban létezhetett. (△) Szláv nyelvekből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 FUFA. 12: 66; NyK. 68: 423; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 88: 48; EWUng.

köd A: 1405 k. *ked* (SchlSzej. 106.); 1416 u.¹ *kōdnēc* (BécsiK. 279); 1470 *kwdnek* (SermDom. 2: 714); 1790 *kődöktül* (NSz.) **J:** **1.** 1405 k. 'felhő | Wolke' (SchlSzej. 106.) (↑); **2.** 1405 k. ? 'a földfelszín közelében lebegő páratömeg | Nebel' # (SchlSzej. 107.), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 279) (↑); **3.** 1595 'homály | Dunkel' (Ver. 15.); **4.** 1766 'bizonytalanság, homály (átvitt értelemben) | Ungewißheit, Unklarheit (abstr.)' (NSz.) **Sz:** ~**ös** 1405 u. *kedes* 'földfelszíni párában levő | nebelig' (SchlSzej. 107.); 1560 k. 'homályos (átvitt értelemben) | unklar (abstr.)' (GyöngySzt. 3535.) | ~**ösít** 1775 *kődösitem* 'nem egyértelműen beszél | bemänteln, vernebeln (abstr.)' (NSz.) | ~**lik** 1787/ *ködlő* [sz.] (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) ? zürj. (Sz.) *mjl-kjd* 'értelem, ész' (*mjl* 'kedv'); ? votj. (Sz.) *kjd* 'ész, értelem; bátorság, hangulat', *čjnkjd* 'köd' (*čjñ* 'füst'); – jur. *šun* 'gőz, pára; füst'; szelk. *syndž* 'füst'; tvg. *kinta* 'ua.'; stb. [uráli **kintz* vagy **küntz*: 'köd; gőz, pára; füst']. Az egyszerű népeknél bizonyára összefüggés volt a 'köd' és a 'kedély; értelem' között; vö. →*kedv*; vö. még zürj. (V.) *ru* 'gőz, pára; köd', (N.) 'kedély, kedv, hangulat'. A szó belseji **nt* > m. *d*

hangváltozáshoz vö. →*ideg*, →*lúd* stb. Az 1., 3. jelentés metafora az eredeti 2. jelentés alapján.

⇒ A magyarból: rom. (N.) *châdă* 'zúzmara'.

📖 FUFA. 12: 81; NyK. 67: 124; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kedv*

ködmön A: 1317 *Kudmenus* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1416 u.¹² *kødmen* ruhat (MünchK. 9va); 1479 *Kedmenes* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1518 *kwdmwn* (Oklsz.); 1561 *komonj* [? ɔ: *kodmonj*] (Oklsz.); 1585 *Kődmön* (Cal. 923); NYJ. *ködmën* (ÚMTsz.); *kömmeny* (MTsz.) **J:** 'a juh gyapjas bőréből készült rövidebb-hosszabb ujjas felsőkabát | Art Pelzjacke'

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | ☹ A török megfelelők nem adatoltak, az alapszóhoz azonban vö. ujj. *kād-*; Kāšy. *kād-*; oszm. *giy-*; stb.: 'felöltözik, vmit felvesz'. Ehhez járult a ruhanemek képzésére is szolgáló török *-mān* névszóképző; az alaktanához vö. →*dolmány*, →*szokmány*. A török **kedmān* származék (a típushoz vö. →*idő*, →*igy*) egykori meglétét bizonyítja még az or. (R.) *къѡманъ* 'egy fajta szerzetesi felsőruházat, kabát', (N.) *кодман* 'női pelerin, esőköpeny, kaftán'.

📖 MNy. 12: 1, 31: 282; KCsAKieg. 525; TESz.; Ligeti: TörK. 29, 528; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

kög Δ **A:** 1585 *kóg* (Cal. 200); 1770 *kögybe* (Kalmár: Prodr. 276) **J: 1.** 1585 'kör, körvonal | Kreis(linie)' (Cal. 200) (↑); **2.** 1604 'karika; abroncs | Ring; Reifen' (Szenczi Molnár: Dict. *Circulus* a.); **3.** 1754 'küzdőtér, versenypálya | Kampfplatz, Tummelplatz' (NSz.); **4.** 1836 'középpont | Mittelpunkt, Zentrum' (Fogarasi: MNZsebsz.)

■ Téves olvasat egy íráshiba alapján. | ☹ A →*kégy* szó *kögy* változatából, amely Calepinus 1585-ben kiadott latin-magyar szótárában *kög* alakban fordul elő. Ezt az alakot a későbbi szótárak is átvették. Az 1., 2. jelentéshez vö. lat. *circus* 'kör, körív'; a 3. jelentéshez vö. →*kégy* 'küzdőtér, aréna'. ☹ A 4. jelentés tudatos szóalkotással keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *kégy*

köhécsel → *köhög*

köhint → *köhög*

köhög A: 1552/ *köhöguen* [sz.] (HoffgreffÉn. q1a); 1776 *köhengésről* [sz.] (NSz.); 1822 *kehegni* [sz.] (Wagner: Phras. *Tussio* a.); NYJ. *kēhög* (Nyatl.) **J: 1.** 1552/ 'rekedtes hang kíséretében heves, lökésszerű kilégzést végez | husten' # (HoffgreffÉn. q1a) (↑); **2.** 1874/ 'gép, készülék' az élőlények köhögéséhez hasonló hangot ad | unregelmäßig arbeiten (Maschine)' (NSz.) **Sz: ~ős** 1775 *köhögösöknek* (NSz.)

köhint A: 1604 *Köhentec* (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 *köhöntek* (NSz.); 1791 *köhintés-is* (NSz.); 1804 *köhhéntés* [sz.] (NSz.); NYJ. *kehint* (MTsz.) **J:** 'egyszeri, köhögésszerű hangot hallat | einmal husten' #

köhécsel A: 1767 *Köhétselek* (MNy. 70: 43); 1776 *köhéntselsel* (NSz.); 1786 *köhítselésről* [sz.] (NSz.); 1800 *Kehétselni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1801 *köhentsel* (NSz.); 1806 *köhetsölés* [sz.] (NSz.); 1833 *köhöcsélés* [sz.] (NSz.); 1865 *köhécsél* (CzF.); NYJ. *kehecsél* (MTsz.) **J:** 'halkan, sűrűn köhög | husteln' #

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (≡) A tő a *keh* (→*kehes*) szóval függ össze, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a →*kahog* szócsaládjának tövével. A végződéses különféle igeképzők. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: finn *köhiä* 'szárazon köhög, köhécsel'; ném. *keuchen* 'ua.' stb.

📖 NyK. 33: 134; TESz.; EWUng. • Vö. *kahog*, *kehes*, *számár-*

kökény **A:** 1184 ? *Cucendi* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 501); 1211 *Cucen* [HN.] (Oklsz.); (†1015) 1220 k./ *Kuchinkereby* [sz.] (Györffy: DHA. I: 73); 1247 *Kevkenyer* [HN.] (SzKözl. 1972: 86); 1255/ *kukén* (Oklsz.); 1347 *Keken* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 102); 1522 *Kekeyn* [SZN.] (MNYTK. 105: 32); 1577 *kökeny* (KolGl.); 1590 *Kökkeny* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 42); 1791 *kökén-szilvát* (NSz.); NYJ. *kékény* (ÚMTsz.); *kikín* (MTsz.); *kökényes* [sz.] (MTsz.); *kökönnye* [□] (Nyatl. 1: 112) **J:** 'kékes színű bogókat termő tövises cserje | Schlehdorn (Prunus spinosa)' **Sz:** ~**es** 1251 *Chucinus* [HN.] (Oklsz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) AH. *kökän* 'szilva'; tat. *kögen* 'kökény'; nog. *kögen* 'ua.'; stb. [< török **kök*; az eredetéhez vö. →*kék*]. (△) A magyarba átkerült alak **kükän*. (△⇒) A magyarból: szbvh. *kukinja* 'kökény'.

📖 MNY. 3: 260; NyK. 51: 292; TESz.; Ligeti: TörK. 112; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *kék*, *kökörcsin*

kökörcsin **A:** 1395 k. *kikerchen* (BesztSzj. 391.); 1470 k. *kekerczin* (CasGl.); 1478 *Kewkerchen* [SZN.] (Oklsz.); 1577 *kökörzien* (KolGl.); 1583–1584 *Kökörchijn* (MNY. 44: 151); 16. sz. vége *Keokeorchinij* wiragh (Gl. virág a.); 1761 *kikirtsénnek* (NSz.); 1783 *Kükörtsén* (NSz.) **J:** 'tavasszal nyíló, szőrös-molyhos lila virágú, vadon tenyésző növény | Kuhschelle (Pflanze) (Pulsatilla)'

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Kāšy. *kökürčün*; CC. *kügirčün*; kirg. *kögürčön*; oszm. *güvercin*; stb.: 'galamb' [< török **köker-* 'vmi kék, elkékül'; a **kök* alapszóhoz vö. →*kék*]. A szó eredeti jelentése 'vmi kék' lehetett (vö. még →*kiköcsén*); a 'galamb' jelentés keletkezéséhez vö. or. *ζολυβοῦ* 'égszínkék, világoskék': *ζολυβ* 'galamb'. A növénynév a török nyelvekből nem kimutatható, a kökörcsin kékes színe alapján azonban a jelentés egykori létezése feltételezhető; vö. →*kikerics*, →*kökény*.

📖 MNY. 3: 260, 58: 136; NyK. 46: 154; TESz.; Ligeti: TörK. 113; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *kék*, *kikerics*, *kikörtsén*, *kökény*

kölcsön **A:** 1416 u.² *kplḷṇ* veuṇṭol (MünchK. 11vb); 1456 k. *kwchonosnak* [sz.] (SermDom. 2: 685); 1456 k. *kwlchwnado* (SermDom. 397); 1470 *kelchenado* (SermDom. 2: 685); 1508 *kōñčōnlōnek* [sz.] (DöbrK. 416); 1508 *külēn* vetelnec (NádK. 550); 1723 *kölcsőnyőzne* [sz.] (MNY. 40: 354); NYJ. *kéccsēnn* (Nyatl.) **J:** <HSZ> **1.** 1416 u.² 'használatra | leihweise' # (MünchK. 11vb) (↑); **2.** 1585 'kölcsönösen | gegenseitig' (Cal. 559) | <MN> 1536 'kölcsönzött, kölcsön adott | geliehen, geborgt' # (NySz.) | <FN> **1.** 1575 'visszaadási kötelezettséggel átvett pénz | Darlehen, Anleihe' # (NySz.); **2.** 1832 'államkölcsön | Staatsanleihe' # (NSz.) **Sz:** ~**öz** 1416 u.² *kplḷṇoñžtēn* (MünchK. 71rb) | ~**ös** 1456 k. 'kölcsönadó személy | Verleiher' (SermDom. 2: 685) (↑); 1604 'kölcsönzött | geliehen' (Szenczi Molnár: Dict.); 1645 'kétoldalú, viszonzott | gegenseitig' (NySz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Csu. *kivšen* 'kölcsön' [< csu. **kiveś* vagy **kivša*: 'kölcsön']. A többi török nyelvben ismeretlen, de a cseremiszből és a mongol nyelvekből van megfelelője; vö. cser. (B.) *küšan* 'kölcsönzött'; ojrát *kölösön* 'kölcsön, tartozás, adósság, izzadság, fáradtság';

stb. ☐ A magyarba átkerült alak valószínűleg **külčen*. Egy nem adatolt török **külü-* ~ **kül* 'kölcsonöz' (vö. Kāšy. *külük neng* 'kölcsonzott dolog') ige névszóképzővel és határozóraggal ellátott alakja határozószóként került a magyarba: a magyar határozói rendszerbe való beilleszkedését *n* végződése tette lehetővé; az alaktanához vö. *nagyon* (→*nagy*). Határozószók, ill. határozóragos névszók főnevesüléséhez vö. →*éjjel*, →*otthon* stb.

☐ MNy. 3: 261; NyK. 49: 233; TESz.; Ligeti: TörK. 45; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

köldök A: 1405 k. *keldek* (SchlSzej. 436.); 1508 *koldokpd* (DöbrK. 481); 1590 *kódók* mecző (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 138); 1801 *Küldök* (NSz.); 1860 *kógyók* (MNysz. 5: 89); 1873 *Tüdök* (Nyr. 2: 377); NYJ. *püdök* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'a fejlődő magzatot az anyai szervezettel összekötő zsinórszerű szerv, ill. ennek a születés után visszamaradó és hegesen beszáradó csonkja a középhaszi tájék alsó részén | Nabel' # (SchlSzej. 436.) (↑); 2. 1560 k. 'püspöksüveg gombja | Knopf auf der Bischofsmütze' (GyöngySzt. 1658.); 3. 1604 'függő v. csüngő zárókő | Abhängsel (in der Baukunst)' (Szenczi Molnár: Dict. *Thólos* a.); 4. 1629 ? 'eke hátulján a gerendelyről a földig nyúló széles, lapos vas, amelyen az eke a földben csúszik, csúsztató | Pflugsohle' (Balassa I.: Eke 195), 1833 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 2: 56); 5. 1807 'növényi magon levő, kissé elütő színű folt | Nabel des Pflanzensamens, Hilum' (MagyFűvészk. 52); 6. 1808 'egy fajta összekötő v. középen levő alkatrész | Art Verbindungsteil, Mittelteil' (Sándor I.: Toldalék)

■ Ötörök jövevényszó. | ☐ Ujg. *kindik*; CC. *kindik*; tat. *kendek*; stb.: 'köldök' [< török **kin* 'köldök']. A keleti törökség szavaként aligha lehet csuvasos típusú elem. ☐ A magyarba átkerült alak **kindik* vagy **kildik*. Az *nd* > *ld* hangváltozás vagy már a törökben végbement vagy csak a magyarban. A 2–6. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. ☐ A kunból vagy besenyőből való származtatása jelentéstani okokból kevésbé valószínű.

☐ Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Ligeti: TörK. 314; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

köles A: 1138/ *Kulefer* [HN.] (MNy. 32: 132); 1203/ *Keleser* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 636); 1395 k. *keles* (BesztSzej. 472.); 1422 u. *k[o]vules* (Gl.); 1434 *Kewlestharlo* [HN.] (MNy. 10: 83); 1559 *keolies* (MNy. 25: 151); 1566 *köllesbe* (NySz.); 1578 *kólós* (NySz.); NYJ. *kělēs* (ÚMTsz.) **J:** 'apró szemtermésű takarmány- és gabonanövény | Hirse'

■ Örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (Szo.) *colas* 'hús- vagy halliszt; vízben főtt híg lisztpép' [ugor **kölz(-)čz* 'köles']. A szó talán valamelyik ázsiai vagy indoeurópai nép nyelvéből kerülhetett be az ugorba. Az ugor alapalak **čz* végződése egy gyökérem is és egy névszóképző is lehet. Az ugor ősnép ismerhette a vad kölest; az általános növénytermesztést nem folytató vogulok nyelvében az összegyűjtött magokból készített liszt és kása megnevezésére szolgált. Az ugor **č* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*késérű*, →*les* stb. ☐ A magyarból: rom. (N.) *coleașă* 'puliszka, kása'.

☐ FUF. 17: 283; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *bor-*, *madár-*

kölni A: 1913 *kölnit* (PestiH. 1913. júl. 17.: 27) **J:** 'kölnivíz | Kölnischwasser' # – De vö. 1821 *Kölni vízzel* (HasznMul. 36: 280)

■ Egy szó szerkezet jelzőjének önállósulása. | ☐ A *kölni víz* (↑) szó szerkezetből; francia vagy német mintára alkotott tükörfordítás; vö. fr. *eau de Cologne* 'kölni(víz)'; ném. *Kölnisches Wasser*, *Kölnischwasser* 'ua.'. A jelző a német *Köln* város nevére megy vissza. A szó évtizedekkel megelőzte első írásos adatát.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *gyolcs*, *otkolon*, *víz*

kölönc **A:** 1783 *kölöntzők* (NSz.) **J:** 1. 1783 'vhova akasztott kolonc | an etw angehängter Klotz' (NSz.) (↑); 2. 1786 'fattyú; fickó | uneheliches Kind; Kerl' (MNY. 65: 340); 3. 1791 'teher vkinek, vminek a nyakán | Last, Anhängsel' (NSz.); 4. 1792 'gyerek | Kind' (NSz.)

■ Hangrendi átcsapás eredménye. | (△) A →*kolonc* szóból, talán a →*cölönk* analógiájára. A *kölönc* szó néhány évvel korábban adatolt, mint a →*kolonc*, azonban ez a körülmény nem szól a magyarázat ellen. Az ehhez hasonló változáshoz vö. →*csomoszol*, →*doboz* stb. A 4. jelentés metafora a 3. jelentés alapján; a jelentés alapja az a tapasztalat, hogy a gyerekek a felnőtteket munkájukban gyakran hátráltatják, azonban keletkezésében a *kölök* (→*kölyök*) analógiája is szerepet játszhatott. A 2. jelentés jelentésszűküléssel keletkezett a 4. jelentésből.

📖 MNY. 23: 131; TESz.; EWUng. • Vö. *kolonc*

kölönte × **A:** 1577 *kölönte* (KolG1.) **J:** 'széles, lapos fejű és zömök, hátrafelé keskenyedő testű halfajta | Groppe (Art Fisch) (Cottidae)'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊙) A székely nyelvjárásban él mint állattani műszó.

📖 TESz.; EWUng.

költ¹ **A:** 1372 u./ *kelczegyt* [t-s] [sz.] (JókK. 22); 1372 u./ *kewlczewk* [költ □] (JókK. 32); 1456 k. *kethfegeth* [sz.] (SermDom. 2: 654); 1517 *keelcheginkken* [t-s] [sz.] (MNY. 11: 360); 1519 *kevtfeget* [sz.] (CornK. 85); 1559 *külség* [✍] [sz.] (MNY. 68: 92) **J:** 1. 1372 u./ 'időt eltölt' | verbringen (Zeit)' (JókK. 32); 2. 1372 u./ 'pénzt' kiad | ausgeben (Geld)' # (JókK. 22); 3. [el~] 1416 u./ 'ételt, ritkán italt' elfogyaszt | verzehren, verspeisen' (BécsiK. 36); 4. 1548 'vmely anyagot' fogyaszt, felhasznál | verbrauchen' (Oklsz. *költő* a.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ 'pénzkiadás | Kosten' (JókK. 22) (↑) | ~**ekszik** 1786 *költekezzenek* '(sok) pénzt (könnyen) kiad | ausgeben (Geld)' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) A →*kel¹*-ből (ill. a →*kel¹ köl* változatából) -*t* műveltető igeképzővel. A jelentések főleg az alapszó 'megy, jár; elfogy, kifogy (pénz); eltűnik' jelentésén nyugszanak; az 1. jelentéshez vö. még →*mulat*. A *költ¹* és a →*költ²*, ill. a →*kel¹ kelt* származékszava párhuzamosan jöttek létre az alapszó különböző változataiból és jelentéseiből, és szóhasadás ment köztük végbe.

📖 MNY. 54: 49; TESz.; EWUng. • Vö. *kel¹*, *költ²*

költ² **A:** 1395 k. *keltheo* [sz.] (BesztSzej. 1224.); 1495 e. *kolt* (GuaryK. 11) **J:** 1. 1395 k. 'hírt' terjeszt | verbreiten; umherbringen (Gerüchte)' (BesztSzej. 1224.) (↑); 2. 1495 e. 'félrevezetés szándékával' vmit kitalál | erdichten, ersinnen (pejor.)' (GuaryK. 11) (↑); 3. 1643 'verses irodalmi művet, ritkán zeneművet' alkot | verfassen, dichten' # (Comenius: Jan. 162) **Sz:** ~**ő** 1395 k. (MN-I IGENÉV) (BesztSzej. 1224.) (↑); 1643 'versszerző | Dichter' (Comenius: Jan. 162) | ~**ött** 1604 *Költőtfedez* 'kitalált | erfunden' (Szenczi Molnár: Dict.) | ~**emény** 1621 *Költemény* 'kitalált dolog | Erfindung' (Szenczi Molnár: Dict.); 1750 'vers | Gedicht' (Wagner: Phras. *Poema* a.) | ~**észet** 1830 *költészet-sziget* (MNY. 13: 285)

■ Származékszó. | (△) A →*kel¹*-ből (ill. a →*kel¹ köl* 'származik, keletkezik, létrejön; kijön, eredményez' változatából) -*t* műveltető igeképzővel. A 2. jelentés valószínűleg az eredeti 1. jelentésből jött létre, a hírek és híresztelések terjesztésénél végzett hasonló szellemi tevékenység alapján. A 3. jelentés önállósodással jött létre különböző összetételek utótagjaiból, ill. olyan szószerkezetekből, mint a *versköltő* 'költő', *verset költ* 'megír egy költeményt' stb. (△) A →*kel¹*

kelt származékszava, ill. a $\rightarrow k\ddot{o}lt^1$ és a $\rightarrow k\ddot{o}lt^2$ tulajdonképpen párhuzamosan jöttek létre az alapszó különböző változataiból és jelentéseiből, és szóhasadás ment köztük végbe.

📖 Szily-Eml. 68; TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹, *költ*¹

költözik A: 1515 *kýkelteztetee* [sz.] (LevT. 2: 2); 1517 *kevltevnj* [sz.] (DomK. 102); 1560/ *kũltőſjtete* [z-t] [sz.] (Huny. B2b); 1770 *kőltezzék* [v] (NSz.) **J:** 1. 1515 'más lakóhelyre megy | fortziehen' # (LevT. 2: 2) (↑); 2. 1519 '〈vízen〉 átkel | über einen Fluß hinübersetzen' (JordK. 291); 3. 1787 '〈hangulat, érzelem〉 kialakul, helyet foglal, uralkodóvá válik; 〈hangulat, érzelem〉 átalakul, átváltozik | jmdn überkommen; sich verwandeln 〈Stimmung, Gefühl〉' (NSz.) **Sz:** ~**kődik** 1594 *költőzkódjsek* [sz.] (MNY. 42: 77)

■ Származékszó. | (△) A $\rightarrow kel$ ¹-ből (ill. a $\rightarrow kel$ ¹ *köl* 'megy, jár, kijön, eredményez' változatából). A végződés -z gyakorító képző. A szó belseji *t* lehet műveltető igeképző vagy mozzanatos képző; vö. $\rightarrow öltözik$, *változik* ($\rightarrow vált$) stb. A jelentésváltozáshoz vö. még a *kelt* ($\rightarrow kel$ ¹) 'felébreszt, kelt' jelentését.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kel*¹

kölyök [4] A: [1165 k.] ? *chulches* [sz.] [SZN.] (MonStrig. 1: 118); 1219/ *Culqed* [sz.] [SZN.] (VárReg. 70.); 1221 *Kewlked* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 768); 1383 *Kelked* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 622); 1395 k. *kelk* (BesztSzej. 797.); 1536 *kewlykejt* (Pesti: Fab. 24b); 1538 *kelek* (LevT. 1: 6); 1560 k. *kölyök* hűs (GyöngySzt. 4156.); NYJ. *kējék* (ÚMTsz.) **J:** 1. [1165 k.] ? 'emlősök, főleg kutya, macska kicsinye | Junge, Welpé' # (MonStrig. 1: 118) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 797.) (↑); 2. 1219/ ? 'csintalan (fiú)gyermek; gyerekember | Bengel; Grünschnabel' # (VárReg. 70.) (↑), 1793 'ua.' (NSz.) **Sz:** **kölykes** [1165 k.] ? [SZN.] (MonStrig. 1: 118) (↑); 1776 *kölykesebb* (NSz.) | **kölykezik** 1566 *kölykezem* (Heltai: Fab. 35)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. kipcs. *kösäk*; csag. *kösäk*; oszm. *köşek* stb.: 'fiatal teve'. (≈) Megfelelője: mong. *gölige* 'fiatal kutya'. Az átadó nyelv alakjaként a köztörök *š* ~ csuv. *l* megfelelés alapján (vö. $\rightarrow dél$, $\rightarrow süllő$ stb.) egy csuv. **kölik* 'fiatal, kölyök' következtethető ki. (△) A 2. jelentéshez vö. $\rightarrow kamasz$; vö. még or. *ученок* 'kölyök [kutya]; kölyök, csibész'.

📖 MNY. 3: 402; TESz.; Ligeti: TörK. 17, 81; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

kölyű × A: 1305/ ? *Kulud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1323 ? *Kulludh* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1330 ? *Kulyud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1395 k. *keleu* (BesztSzej. 550.); 1405 k. pofto *kwlo*; *kwlw* (SchlSzej. 2091., 1002.); 1449 *kewlyw* (Oklsz.); 1488 *kyllev* (Oklsz.); NYJ. *kühübe* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'zúzómalom; kézi mozsár | Stampfmühle; Mörsér' (BesztSzej. 550.) (↑); 2. 1604 'mozsártörő | Stöbel' (Szenczi Molnár: Dict. *Pifillum* a.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) CC. *keli* 'mozsártörő'; kipcs. *käli* 'famozsár'; csuv. *kilə* 'ua.'; stb. Megfelelője a mandzsuban (< mong. **keligen*) is megtalálható. (△) A magyarba átkerült alak **kelig*. A török *g* a magyarban spirantizálódott (*y*), majd vokalizálódott; vö. még $\rightarrow betű$, $\rightarrow bő$. Az *l* palatalizációjához vö. $\rightarrow keselyű$, $\rightarrow ölyv$. A szó a török őrlési terminológia része; vö. még $\rightarrow dara$, *őröl* ($\rightarrow őrl$ ¹) stb. A (R.) [HN.] a $\rightarrow küllő$ ¹ szóhoz is tartozhat.

📖 MNY. 3: 261, 38: 7; TESz.; Ligeti: TörK. 291; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *lűkő*

kömény **A:** 1405 k. *kemen* (SchlSzej. 861.); 1416 u.² *kpmënt* (MünchK. 29ra); 1430 k. *kwmen* (SchlGl. 2249.); 1435 k. *kemin* (SoprSzej. 196.); 1531–1532 *keomÿn* (ItK. 87: 662); 1538 *kewmenÿ* (Pesti: Nomenclatura K3); 1578 *kemény* (NySz.); NYJ. *köméndës* [sz.] (MTsz.) **J:** 'ernyős virágzatú, jellegzetes illatú fűszernövény, illetőleg ennek illóolajat tartalmazó, fűszerként használt barna magja | Kümmel (Carum carvi)'

■ Vándorszó. | (≡) Újgör. *κόμινον*; ném. (kfn.) *kūmīn*; szbhv. *kūmīn*; szln. *kūmīna*; cseh (R.) *kemín*; stb.: 'kömény'. Vö. még lat. *cuminum* 'ua.'. Forrása egy sémi nyelv; vö. akkád *kamūnu*; héber *kammōn*; arab *kammūn*; stb.: 'ua.'. Az újgörög és a latin nyelvi hatás által vált elterjedtté. (⇒) A magyarba főleg a németből került, de a nyugati szláv nyelvekből való átvétel sem teljesen kizárt. (⊕) A *kemény* változat a →*kemény* hangalakjának hatására keletkezett. A *köménd* változat szóvégi *d*-je inetimologikus; vö. →*belénd*, →*galand* stb. (⊖) A (R.) *kūmōly* 'kömény' (1739: NSz.) és a (N.) *kūmōl* 'ua.' (NytudÉrt. 40: 164) a ném. *Kümmel* 'ua.' szóra mennek vissza.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 677; TESz.; EWUng. • Vö. *édes-*

kőműves **A:** 1395 k. *kumÿes* (BesztSzej. 748.); 1436 *Kemyes* (Oklsz.); 1516 *kewmÿefnek* (KL. 34.); 1522 *Kemywes* [szn.] (MNYTK. 86: 53); 1575 *Kőműűefeket* (Heltai: Krón. 167b); 1854 *Kūmihes* (NSz.); 1865 *kőmijes* (CzF.) **J:** 1. 1395 k. 'kőfaragó | Steinmetz' (BesztSzej. 748.) (↑); 2. 1516 ? 'falrakást, vakolást végző építőiparos, szakmunkás | Maurer' # (KL. 34.) (↑), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 4330.); 3. 1761 'szabadkőműves | Freimaurer' (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kő* + *műves* 'iparos' (→*mű*) szavakból; jelöletlen tárgyas alárendelés. A 2. jelentéshez vö. or. *καμενιϋκ* 'kőműves'; ukr. *каменяр* 'ua.', (R.) 'kötörő', stb. A 3. jelentés önállósodás a →*szabadkőműves* szóból. (⊖) Hasonló összetétel: *aranyműves* (1585: NySz.); *ezüstműves* (1611: Szenczi Molnár: Dict.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kő, mű, szabadkőműves*

könting **Δ A:** 1644–1671/ *quintin* (NySz.); 1736 *köntinget* (NSz.); 1795 k. *Köting* (NSz.) **J:** 'egy fajta régi súlymérték | Art altes Gewichtsmaß'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *quintīn*, (R.) *quentin*: 'régii német súlymérték' [*<* lat. (k.) **quintinus* 'az ötödik <rész>' *<* lat. *quintus* 'ua.']. (⊕) A magyarba kereskedelmi szakszóként került át. A szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásához vö. →*kár*, →*kárt*¹ stb. A szóvégi *g* szervetlen járulákhang; vö. →*puszpáng*, →*rozmaríng* stb. (⊖) Idetartozik: (R.) *kvintely* 'egy fajta régi súlymérték' (1676: MNY. 5: 423); ez a ném. (R.) *quintel* 'ua.' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cincár, cinkos, kintorna, peták, puncs, pünkösöd*

köntörfalaz → *köntörfarol*

köntörfarol × **A:** 1796 *köntölnek faralnak* (NSz.); 1847 *köntörfarolás* [sz.] (ItK. 11: 471) **J:** 1. 1796 'mellébeszél, hímez-hámoz | um die Sache herumreden' (NSz.) (↑); 2. 19. sz. második fele 'settenkedik, oldalog; farol | herumschleichen, sich herumdrücken; mit dem Hinterteil zur Seite treten' (ÚMTsz.)

köntörfalaz **A:** 1840 *köntörfalaz*, *Köntörfalaz* (NSz.); 1853 *köntörfaloz* (NSz.); 1885 *kenterfalazott* (NSz.); NYJ. *köntörfaroz* (ÚMTsz.) **J:** 'mellébeszél, hímez-hámoz | um die Sache herumreden'

■ A szócsalád alapja, a **köntörfarol** összetett szó, ikerszó. | ☐ A (R.) *köntöl* 'megcsúszik «a hátsó kerék csúszása»' (1808: Sándor I.: Toldalék 490) + *farol* 'ua.; hátrafelé megy' (→*far*) szavakból; az összetétel részben tautologikus képződmény. A *köntöl* ismeretlen eredetű.

■ A **köntörfalaz** igeképző-cserével keletkezett. | ☐ A *köntörfarol*-ból jött létre; az *r ~ l* váltakozáshoz vö. →*harisnya*, →*világ* stb.; a keletkezéséhez népetimológiai hatással a *falaz* (→*fal*¹) szó is hozzájárulhatott.

📖 TESz. *köntörfalaz* a.; NytudÉrt. 105: 46; EWUng. • Vö. *far*

köntös A: 1372 u./ *kewntewfett*, *kewtewfet* (JókK. 68, 57); 1395 k. *kentes* (BesztSzej. 147.); 1424 *Kwnthus* [SZN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 163); 1481 e. *gúnteft* (MNY. 85: 6); 1560 k. *könythósnek* (GyöngySzt. 3788.) **J:** 1. 1372 u./ 'felsőruha; bő kabát, köpeny | Oberkleid; breiter Umhang' # (JókK. 68, 57) (↑); 2. 1471 'reverendaszerű női ruha | priesterrockartiges Frauenkleid' (Oklsz.); 3. 1792 'pongyola | Morgenrock' # (NSz.); 4. 1897 'szoknya | Frauenrock' (Nyr. 26: 378); 5. 1926 'egy fajta gyermekruha | Art Kinderkleid' (ÚMTsz.)

■ Jövevényszó, de az átható nyelv vitatott. | 1. Német (feln.) jövevényszó, valószínűleg magyar képzéssel. | ☐ Vö. ném. (kfn.) *gewant* 'öltözék, ruha; felszerelés; kelme, szövet', (h. baj.-oszt.) *gwant* 'öltözék, ruha', – ném. *Gewand* 'kelme, kendő; ornátus, díszöltözet' [germán eredetű; vö. ang. (óang.) *wæd*; holl. *gewand*; stb.: 'ruha, ruházat']. ☐ Az átvett szó megkapta a magyar -s névszóképzőt; az alaktanához vö. →*dákos*. Az etimológia gyengéje az átvett szó eredeti, képzőtlen változatának hiányos adatoltsága; de vö. *köntike* 'köpenyke, kis kabát' (1568: Mollay: NMÉR. *köntös* a.). 2. Vándorszó. | ☐ Vö. rom. (N.R.) *cónțaș*, *cónțoș*, *cónțuș* (R.) 'a bojárok ünnepi öltözéke' (N.) 'dzseki'; szbhv. (N.) *kûntoš* 'prémes kabát, bunda', *kõntuș* 'egy fajta kabát, amelyet a tatár bégek viseltek'; oszm. (R.) *kontoș* 'ua.'; stb. Forrása: esetleg a méd *κάνδης* 'ujjas perzsa felsőruha'. Az átható nyelv bizonytalan. A szó elterjesztéséhez a magyar is hozzájárulhatott.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Mindkét származtatásnak jelentős hangtani gyengéi vannak. A 2–5. jelentés metafora az 1. jelentés alapján.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 870; TESz.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 321; EWUng. • Vö. *kantus*

könny A: 1135 ? *Cunef* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 206809); 1211 ? *Cuneh* [sz.] (PRT. 10: 512); 13. sz. közepe/ *kunuel* (ÓMS.); 1372 u./ *kewneŷuel*; *kewnueznŷ* [sz.] (JókK. 142, 85); 1405 k. *kenw* (SchlSzej. 355.); 1416 u./¹ *kõn* hullafokkal; *kõnuèzètes* [sz.] (BécsiK. 25, 146); 1510 *kewyhõlotassok*nál *kyl* (Gl. *hullatás* a.); 1531 k. *kõnyvei* (MKsz. 1984: 228); 1533 *Gõnhulatas* (Murm. 832.); 1604 *Kõnyyezve* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Lachrymosfè* a.); 1787/ *kõnyûbe* (NSz.); NYJ. *kõnyv* (ÚMTsz.) **J:** 'a szemet nedvesen tartó, sós testvázadék | Träne' # **Sz:** ~**es** 1372 u./ *kewnues* (JókK. 114) | ~**ez** 1372 u./ [sz.] (JókK. 142, 85) (↑) | ~**ezés** 1372 u./ (JókK. 142, 85) (↑) | ~**ezet** 1416 u./¹ *kõnvèzètècbèn* 'könny | Träne' (BécsiK. 286) | ~**ezetes** 1416 u./¹ 'könnyes | tränenvoll' (BécsiK. 25, 146) (↑)

■ Valószínűleg örökség, uráli kori tö magyar képzéssel. | ☐ A tőhöz vö. votj. (Sz.) *šin-kjli* (*šin* 'szem'); finn *kyynel*; lp. (norv.) *gânjâl*: 'könny'; – jur. *χājel?*; szelk. *saina-gai* (*sai* 'szem'); kam. *kajâl*, *kajil*; stb.: 'könny' [uráli **kiñe(-lɜ)* vagy **küñe(-lɜ)*: 'ua.']. ☐ A magyarban a képző nélküli alak maradhatott életben, azonban problémás, hogy az egyszerűbbnek tűnő magyar alak csak a távoli rokon nyelvekben tűnik fel. A magyarban a tőhöz egy névszóképző járulhatott, amelyből szabályosan fejlődött ki a korábbi *kõnyû* változat; vö. →*hamu*, →*odú* stb. Abban az időben, amikor ez a változat volt a domináns, a szó a [7/2], ill. – részben – az [5] tőtípushoz tartozott. A *kõnyv* változat alanyesete elvonás olyan toldalékolt alakokból mint a *kõnyvet*

[tárgyeset], *könyves* 'könnyekkel teli' melléknévi alak stb. A *könny* alak ugyancsak elvonással jött létre a todalékolt változatokból *nyv* > *ny* hasonulással; ez a fejlődés segíthette elő a →*könyv*, ill. →*könnyű* szavakkal létrejövő zavaró homonimák kiküszöbölését.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *krokodilkönnyek*

könnyelmű A: 1813 *könnyelmű* (NSz.) **J:** 'meggondolatlan, felelőtlen | leichtsinnig' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (⊕) A *könnyű elmű* 'meggondolatlan <személy>' szószerkezetből; →*könnyű* + *elmű* (< →*elme* -ű képzővel). A szószerkezet német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *leichtsinnig* 'elővigyázatlan'. (⊞) Nyelvújítási szó. (⊖) Az utótag hasonló szerepéhez vö. *jóelmű* 'jóérzésű, jóindulatú' (1592: NySz.); *sötételmű* 'búskomor, mélabús, borongós' (1836: Fogarasi: MNZsebsz.); *élelmű* 'éleseszű' (1890: Ballagi M.: MNMSz.); stb.; ezek a szavak is részben tükörfordítások.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elme, könnyű*

könnyű [5] A: 1211 ? *Cuneh* [SZN.] (PRT. 10: 512); 1372 u./ *kewnuen* (JókK. 155); 1416 u./¹ *megkonuèbednen*^c [sz.] (BécsiK. 240); 1416 u./² *kon̄p* (MünchK. 17vb); 1456 k. meg *kinidel* [sz.] (SermDom. 1: 296); 1476 k. *kwnweb* (SzabV.); 1485 *kenweb* (OkI Sz.); 1493 k. *kennyebben* (FestK. 156); 1495 e. *kini* (GuaryK. 44); 1520 k. *kwn̄jv* (GyöngyGl. 243.); 1585 *kōnniū*^e (Cal. 784); 1668 *kōnniūvek* (NySz.); NYJ. *kēnni* (Nyatl.); *kinnē* (MTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'gyors, ügyes, kecses <mozgás>; gyorsan, ügyesen, kecsesen mozgó | schnell, geschickt, graziös <Bewegung>; sich schnell, geschickt, graziös bewegend <Person>' (JókK. 155) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'csekély súlyú | leicht' # (BécsiK. 240); **3.** 1416 u./² 'bajtól, gondtól, szenvedéstől mentes | sorgenlos, frei von Übel, Leiden' # (MünchK. 17va); **4.** 1416 u./² ? 'fáradozást, nagy testi v. szellemi erőt nem kívánó | mühelos, nicht anstrengend' # (MünchK. 14vb), 1495 e. 'ua.' (GuaryK. 44); **5.** 1553 u. 'állhatatlan, felelőtlen, könnyelmű | unbeständig, leichtsinnig' (MonÍrók. 3: 64); **6.** 1560 k. 'zsenge, lágy | zart, sanft' (GyöngySzt. 756.); **7.** 1577 k. 'vékony, finom <kikészített bőr, ruhadarab, öltözet> | dünn, fein, luftig <Leder, Kleidungsstück, Kleidung>' (OrvK. 24); **8.** 1787 'jól, gyorsan emészthető <étel>; nem tömény <szeszes ital> | leicht verdaulich; nicht konzentriert <Spirituosen>' (NSz.); **9.** 1878 'szórakoztató <olvasmány> | unterhaltend <Lektüre>' (NSz.) **Sz:** **megkönnyebbedik** 1416 u./¹ (BécsiK. 240) (↑) | **megkönnyebbít** 1416 u./³ Meg *konuebeit* (AporK. 160) | **meg~dül** 1456 k. 'könnyebbedik | leichter werden' (SermDom. 1: 296) (↑) | ~**ség** 1495 e. *kuñefege* (GuaryK. 125) | **könnyít** 1508 *konihed* (DöbrK. 243) | **könnyebbség** 1508 *konñebseget* (DöbrK. 6) | **megkönnyebbül** 1510 meg *kevnyebevltnek* [sz.] (PéldK. 29) | **könnyed** 1528 *kwn̄jv* (SzékK. 363)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (⊞) A tőhöz vö. vog. (T.) *kuñkē-ś*, (P.) *kinna*; osztj. (J.) *kōñə*, (DN.) *kenə*: 'könnyű' [ugor **kōñə*, esetleg **kōñə-γə*: 'ua.']. (⊞) Megfelelői: orocs *xeñimi*; tung. *eñum*: 'ua.'. (⊕) A végződés -ű kicsinyítő képző (< ugor *-γ), amely talán már az ugor korban a tőhöz járult. A szó belseji *ny* hangzóközi kettőződés az eredménye, esetleg hasonulással keletkezett az *nyv*-ből. Egyes változatok a [7]-es tőtípus hatását mutatják. A korábbi *v*-s tőváltozat háttérbe szorulását az is előidézhette, hogy a →*könny* és →*könyv* alakokkal homonímiát alkotott. (⊖) Idetartoznak: (N.) *könnyid*, *könnyig* 'könnyű' (MTsz.), (N.) *könnyik*, *könnyit* 'ua.' (Nyatl.), amelyek szóvégi mássalhangzói feltehetőleg névszóképzők.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *könnyelmű*

könyök A: 1246/ ? *Kuniuk* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 208); 1256/ *Koppankwnek* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 675); 1395 k. *burcū ynk* [ɔ: *burcunyk*] (BesztSzj. 109.); 1395 k. *keneclew*

[sz.] (BesztSzj. 567.); 1407 *kwnywkhagh* [HN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *kṇṇklètnè* [sz.] (BécsiK. 11); 1417 *Kevnyeked* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 623); 1560 k. *kynyeókleö* [sz.] (GyöngySzt. 1740.); 1585 *Könyék* (Cal. 274); NYJ. *kényék* (Nyatl.) **J: 1.** 1246/ ? 'vminek könyökhöz hasonló görbülete; könyök alakú szerkezet | Biegung; Kniestück, Winkelstück' (Wenzel: ÁÚO. 7: 208) (↑), 1407 'ua.' (Oklsz.) (↑); **2.** 1395 k. ? 'ruhának, páncélzatnak a könyököt fedő része | Ellbogenteil einer Kleidung, Panzerung' # (BesztSzj. 109.), 1405 k. 'ua.' (SchlSzj. 577.); **3.** 1405 k. 'az alsó és felső kar találkozásának helye | Ellbogen' # (SchlSzj. 384.); **4.** 1667 'egy fajta hosszmérték | Elle (als Längenmaß)' (Lippay: PosoniK. 3: 214) **Sz: ~öl** 1395 k. *kenekle* (SermDom. 2: 369) | **~lő** 1395 k. 'egy fajta fekhely | Art Liege' (BesztSzj. 109.) (↑); 1456 k. 'korlátféle, amire könyökölni lehet | Art Brüstung, Armstütze' (SermDom. 1: 419) | **~let** 1416 u.¹ [sz.] 'könyök | Ellbogen' (BécsiK. 11) (↑) | **~letnyi** 1416 u.¹ 'hosszmérték nevéként | eine Elle lang' (BécsiK. 11) (↑) | **~nyi** 1416 u.² *kṇṇcneièt* (MünchK. 70va)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *k. änyel* 'könyök'; osztj. (V.) *kōṇṇi* 'ua.'; zürj. (Sz.) *gır̥za* 'ua.'; votj. (Sz.) *gır̥pum* 'ua.' (*pum* 'végződés, csúcs, hegyes vég'); cser. (KH.) *kəñer* 'könyök <hosszmérték>'; md. (E.M.) *keñer* 'alsókar, alkar; könyök'; finn *kyynärä* 'könyök'; lp. (norv.) *gār* 'dnjel, gāi' 'gjer' 'könyök' [fgr. **kinä* vagy **künä*, esetleg **kinä* vagy **künä* 'könyök']. (≈) Megfelelői: nanáj *ḡayče ḡayčen* 'ua.'; lat. *genu* 'térd'; stb. (⊕) A végződés -k kicsinyítő képző; vö. →*farok*, →*torok* stb. Az 1. jelentés metafora; a 2. jelentés metonímia az eredeti 3. jelentés alapján. A 4. jelentés kezdetben a mértéknévképzős *könyökletnyi*, *könyöknyi* származékszóhoz kapcsolódott; mintaként szolgált esetleg a lat. *cubitus* 'könyök; hajlat, görbület; könyök'. Testrésznevek mértéknévvé válásához vö. →*hüvelyk*, →*láb*.

📖 NyK. 50: 455; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 84: 56; EWUng.

könyörget → *könyörül*

könyörög → *könyörül*

könyörtelen → *könyörül*

könyörül **A:** 1372 u./ *kenyerewle* (JókK. 13); 1372 u./ *kewnyewrewluen* [sz.] (JókK. 147); 1456 k. *kenereletre* [sz.]; *kenewl*, *kwnj̥urwl* (SermDom. 1: 161, 2: 131, 94); 1495 e. *kṇṇrül* (GuaryK. 76); 1536 *kenyerylwen* [sz.] (NySz.) **J: 1.** 1372 u./ 'megsajnál, megszan vkit; szánalomból segít vkin | sich erbarmen, bemitleiden; sich aus Erbarmen jmds annehmen' # (JókK. 13); **2.** 1416 u.¹ 'megbocsát, kegyelmez | vergeben, begnadigen' (BécsiK. 244); **3.** 1416 u.¹ 'kímél, nem bánt vkit | schonen' (BécsiK. 106); **4.** 1550 k. 'kiengesztel | aussöhnen, erbitten' (KolGl.) **Sz: ~et** 1372 u./ *kewnewrewletbewl* (JókK. 104) | **~etes** 1416 u.¹ *kṇṇrölètes* (BécsiK. 244) | **~etesség** 1416 u.¹ *kṇṇrölètèffègèkètr* (BécsiK. 303) | **~etlen** 1456 k. *kunurulethlenfegh* [sz.] (SermDom. 1: 432) | **~etlenség** 1456 k. (SermDom. 1: 432) | **~és** 1474 *kəñeroleff* (BirkK. 5)

könyörget † **A:** 1416 u.¹ *kṇṇrgetiuala* (BécsiK. 81); 1531 megh *kewnyergete* (ÉrsK. 583) **J:** 'esedezik; nagyon kér | flehen; dringend bitten'

könyörög [1] **A:** 1479 *kenj̥ewrgek* (Gl.); 1493 k. *kenj̥eregh* (FestK. 180); 1493 k. *kewnyergeesewnketh* [sz.] (FestK. 165); 1495 e. *kṇṇrögne* (GuaryK. 21); 1535 k. *Kewnj̥wrgeffeketh* [sz.] (Zay: Lánd. 21); 1544 *keniregyen* [g-j] (LevT. 1: 26); 1545 *kynergethem*

wolna (RMNy. 2/2: 58) **J: 1.** 1479 'panaszkodik | klagen' (Gl.) (↑); **2.** 1493 k. 'esedezik; nagyon kér vmit | flehen; dringend bitten' # (FestK. 180); **3.** 1495 e. 'imádkozik, Istenhez esedezik | beten' (GuaryK. 21) (↑) **Sz: könyörgés** 1493 k. (FestK. 165) (↑)

könyörtelen **A:** 1832 *könyörtelenségét* [sz.] (Társalkodó 1832. szept. 12.: 291) **J:** 'hajthatatlan, kíméletlen | unbarmherzig' #

■ A szócsalád igéi származékszók. | (≡) Az alapszó a ? *könyör* 'kér, megkér; szánalomra indít' lehet. Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő, magyar képzéssel. A tőhöz vö. vog. (KK.Szo.) *kēny-* 'bögg <marha>; nyöszörög, vinnyog'; osztj. (Vj.) *könəy-* 'rosszindulatúan morog <kutya>', (Kaz.) *kenj-* 'brummog, morog <medve>' [ugor **kenz-* 'brummog, morog']. (⊕) A magyarázat nehézsége egyrészt az obi-ugor szavak onomatopoeitikus természete, másrészt a magyar szó hipotetikus alapjelentése. A feltehető jelentésváltozáshoz azonban vö. →*ri* : →*rimánkodik* : →*rivall*; vö. még lat. *plorare* 'sír, jajgat, siránkozik' : *implorare* 'felkér, kér, kérlel'; lat. *orare* 'beszél, megbeszél; kér, megkér; imádkozik' : or. *opamь* 'kiált, ordít'; stb. A végződés *-r* gyakorító képző; vö. →*kever*, →*kísér* stb. A *könyör* egykori létezésére bizonyítékként vö. 1372 u./ *kenerueteft* 'könyörületes' (JókK. 34), 1456 u. *kunwretlenfegeth* 'könyörtelenség' (SermDom. 2: 214). (⊕) Az igék végződése *-ül* visszaható igeképző, *-get* gyakorító-műveltető képző, ill. *-g* gyakorító képző. A *könyörül* és a *könyörög* jelentéstani viszonya esetleg a már az alapigében létező 'könyörög, esedezik' és 'könyörület' jelentések közötti metonimikus viszonyon nyugszik.

■ A **könyörtelen** származékszó. | (⌘) A nyelvújítás korában keletkezett az igékből, amelyek *könyör* alapszava újként lett kikövetkeztetve. (⊖) Vö. még *könyör* 'könyörület, lágyság, gyengeség' (1795: Szily: NyÚSz.).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A →*göngyölít* szócsaláddal való összefüggése, továbbá az ötörökből való származtatása kevésbé valószínű.

■ JSFOu. 30/24: 16; TESz.; MSzFE. *könyörög* a.; NytudÉrt. 105: 30; StUASuppl. 1: 135; EWUng.

könyv **A:** 1282 k. *Qunwes* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1372 k./ *kewnuewk* (JókK. 32); 1416 u./¹ *kōnbèn* [nyv-b]; *kōnō* (BécsiK. 73, 300); 1456 k. *kenw* (SermDom. 1: 210); 1531 *kōnōuebe* (TelK. 1); 1533 *Kōnue* [□] (Murm. 2502.); NYJ. *kōnnyū* (ÚMTsz.) **J:** 'összefűzött belső lapokból és két fedőlapból álló, szöveget, esetleg illusztrációt is tartalmazó mű | Buch' # **Sz: ~es** 1282 k. (OkI Sz.) (↑) | **~ecske** 1474 *kōnuexkeben* (BirkK. 4) | **~el** 1843 *könyvel* (Bloch *Buchen* a.) | **~elő** 1847 *könyvelőnek* (PestiH. 1847. márc. 4.: 149)

■ Vándorszó. | (≡) Koreai *kwēn* 'könyv'; ujj. *küen* 'irattekercs'; akk. *kunukku* 'pecsét'; örm. *knik* 'tábla, levél, papír, lap'; md. (E.) *koñov* 'papír'; óe. szl. *kōniga* 'könyv; írás; betű'; blg. (öblg.) *knuga* 'könyv'; stb. [tisztázatlan eredetű]. (⊕) Az átadó nyelv tisztázatlan, mindenesetre valószínű, hogy mind a *v*, mind az *ű*, *ő* végződésű magyar alakok is egy *k > γ* végű idegen nyelvi alakra mennek vissza; vö. →*enyv*, →*fenyő* stb. A *könyve* alapalak (↑) tévesen alkalmazott birtokos személyjeles alak lehet. (⊕) Ötörök származtatása kevésbé valószínű, cseh származtatása téves.

■ NytudÉrt. 38: 124; TESz.; MNy. 71: 206; Ligeti: TörK. 49; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.; MNy. 116: 209 • Vö. *anyakönyv*, *fekete-*, *könyvmoly*, *tár-*, *törzs-*

könyvmoly **A:** 1824 *könyvmolyimnak* (TudGyűjt. 8/9: 98) **J:** 'olvasni nagyon szerető, folyton a könyveket bújó személy | Bücherwurm (abstr.)'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Bücherwurm* 'könyvrágó moly; az olvasásért lelkesedő könyvbarát' [esetleg az ang. *book-worm* 'ua.' alapján]. (⊕)

Megfelelői: cseh *knihomol*; le. *mól ksiqzkowy*; stb.: 'könyvmoly <elvont>'. (⊕) A magyarban: →*könyv* + →*moly*. (⊖) A konkrét jelentéshez vö. (R.) *könyvrágó moly* 'könyveket rágó moly' (1697: NySz.).

📖 MNy. 13: 244; TESz.; EWUng. • Vö. *könyv, moly*

kőolaj **A:** 1708 *Kő-olaj* (Pápai Páriz: Dict. *Naphtha* a.) **J:** 'nyersolaj, ásványolaj | Erdöl' #

■ Tükörfordítás latin minta alapján, összetett szó. | (⊕) Vö. lat. *petroleum, petrolium* 'kőolaj' [az eredetéhez vö. →*petróleum*]. (⊖) Megfelelői: ném. *Steinöl*; ol. *olio di sasso*; le. *olej skalny*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarban: →*kő* + →*olaj*. (⊖) Korábbi megnevezése: *kősziklából csöpögő olaj* 'kőolaj', tkp. 'a sziklából szivárgó olaj' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *petrólium* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kő, olaj*

köp <IGE> **A:** 1416 u./² *poken*^c (MünchK. 33vb); 1470 *pekethtik* [sz.] (SermDom. 2: 2); 1528 meg *pwgdestetik* [l-d] [sz.] (SzékK. 365); 1588 *pókek* [~ik □] (Frankovics: Haszn. 89b); 1660 *köp* (MNy. 8: 328); 1838 *Töp* (Tsz.) **J:** 1. 1416 u./² 'szájából nyálat lök ki | spucken' # (MünchK. 33vb) (↑); 2. 1792 'mond, kimond; (adatokat stb.) gyorsan, folyamatosan mond | heraussagen; Angaben usw. schnell, fließend hersagen' (Baróti Szabó: KisdédSz. *Pök* a.); 3. 1906 'vallomást tesz, vall | ein Geständnis ablegen, gestehen' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** **pököd** 1470 'köpköd | mehrmals spucken' (SermDom. 2: 2) (↑) | ~**dös** 1515 k. *pegdessek* (AporK. 204) | ~**köd** 1790 k. *Köpködi* (ItK. 9: 282) | ~**et** 1825 *köpetnyi* [sz.] 'kiköpött nyál | Spucke, Auswurf' (ItK. 10: 98)

köp <FN> × **A:** 1577 k. *pěknek* (OrvK. 155); 1800 *Köp* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1863 *töpöm* (Krizsa [szerk.] Vadr. 375) **J:** 'köpet | Spucke, Auswurf'

■ Onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A onomatopoetikus eredetű igenévszóknál a képző hiánya a szó ősi mivoltát bizonyítja. A palatoveláris párhuzamosság alapján a szótő és a →*pukkan* szócsalád töve összefüggésben áll. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: gör. *πτύω*; lat. *spuere*; ném. *speien*; stb.: 'köp, köpköd'. A *köp* alak hangátvetés eredménye. A *töp* változat valószínűleg elhasonulással keletkezett; vö. →*köldök*. Az argóban keletkezett 3. jelentés részben a 2. elvont jelentésre megy vissza, részben a ném. *speien* 'köp, köpköd', 'az argóban' bevall, elismer' hatását tükrözi.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *pökhendi, pukkan, vér*⁻¹

köpcös **A:** 1509 ? *Kopchos* [SZN.] (OklSz.); 1560 k. *kópchós* (GyöngySzt. 3957.); 1762 *köpcsös* (MNy. 70: 477); 1765 *Köpczes* (MNy. 70: 477) **J:** 'széles, gömbölyded, zömök (személy, termet) | untersetzt, gedrunge (Wuchs)' #

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A végződés -s melléknévképző. (⊖) Esetleg idetartoznak (mint hangátvetéssel keletkezett alakok): (N.) *cöpek* 'zömök, köpcös, tömzsi személy' (MTsz.), (N.) *cöpekes* 'vastag, kövér, erős' (Tsz.). (⊕) Az ötörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 74: 480; EWUng.

köpec × **A:** 1459 *Kepecz* [HN.] (MNy. 43: 262); 1808 *Göbötz* (Sándor I.: Toldalék); 1832 *Göbétz* (NSz.); 1860 *Köpecz* (MNysz. 5: 346); NYJ. *gübéc* (MTsz. *göbec* a.) **J:** 1. 1459 'folyó

medrében levő gödör | Grube im Flussbett' (MNY. 43: 262) (↑); **2.** 1860 'pocsolya | Pfütze' (MNyszet. 5: 346) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | (△) Talán a →*göbe*² szóból ered. A végződés -*c* kicsinyítő képzőnek tűnik. A magyarázat nehézsége, hogy a szó időrendileg korábbi, mint az állítólagos alapszó. A szó eleji *k* ~ *g* hangváltozáshoz vö. →*gazdag*, →*görény* stb. (⊙) Székely nyelvjárási szó.

📖 MNY. 11: 16; TESz.; EWUng. • Vö. *göbe*²

köpeny → *köpönyeg*

köpőce × **A:** 16. sz. második fele *kopeochebe* (MNY. 56: 118); 1645 *kópéczékbén* (NySz.); 1728 *kepőczek, kőpűczék* (Nyr. 12: 31) **J:** **1.** 16. sz. második fele 'tartóedény | Gefäß, Behälter' (MNY. 56: 118) (↑); **2.** 1728 'a molnárok mérőedénye; a véka nyolcad v. negyedrésze | Maßgefäß der Müller; Achtel od. Viertel des Scheffels' (Nyr. 12: 31) (↑); **3.** 1911 'merítőedény | Schöpfkelle' (Nyr. 40: 373)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg jövevényszó. | (△) A jövevényszóként való származtatás mellett morfológiai és jelentéstani érvek szólnak, de a szomszédos nyelvek egyikében nem található meg. (△) Szláv nyelvekből való származtatása, ill. a →*köpű*, →*kupica*, →*koponya* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNY. 39: 291; TESz.; EWUng.

köpöly Δ **A:** 1560 k. *keopeol* (GyöngySzt. 2811.); 1565 *köppölözes* [✓] [sz.] (MNY. 25: 313); 1577 k. *keppélyeoket* (OrvK. 11); 1585 *keppelezeth* [sz.] (MNY. 5: 225); 1636 *köpöllyel* [ly-v] [✓] (NySz.); 1791 *köppejekkel* (NSz.); 1796 *köpűérvágóval* (NSz.) **J:** 'szívóharang, mellyel a bőrfelületen fokozzák a helyi vérbőséget | Schröpfkopf'

■ Német (szász Sz.) jövevényszó. | (≡) Ném. (szász Sz.) *köppel, kepl* 'köpöly' [< ném. (k.-ném.) *kop* 'fej', (R.) 'koponya; pohár, serleg' < lat. (kés.) *cuppa* 'ivópohár, pohár, serleg' < lat. *cup(p)a* 'dézsa, hordó, tartály']. Vö. még ném. (baj.-oszt.) *köpfeln* 'vért vesz, köpölyöz'. (⊙) A *köpöly* a régi orvostudomány és gyógyfürdőtan szakszava, a szepesi szász gyógyfürdőhelyek német nyelvjárásából került a magyarba.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kupa*¹

köpönyeg **A:** 1489 *keopenegeth* (Ethn. 96: 236); 1494 k. *Kepenyeugh* (OklSz.); 1510 k. *kepanyekh* (OklSz.); 1533 *Kőpőnek* (Murm. 2008.); 1560 k. *keopeoniegh* (GyöngySzt. 2683.); 1569 *Geppene* (SoprSz. 36: 94); NYJ. *köpönyөгēm* (UMTsz.) **J:** **1.** 1489 'bő felsőkabát | Mantel' (Ethn. 96: 236) (↑); **2.** 1926 'vmely eszközt védő, szigetelő burkolat | Hülle, Umkleidung' (Révész: TechnSz. 178)

köpeny **A:** 1769 e. *köppeny* (NyIrK. 28: 160); 1815 *köpenyét* (NSz.); 1836 *köpöny* (Szily: NyÚSz.) **J:** **1.** 1769 e. 'bő felsőkabát | Mantel' # (NyIrK. 28: 160) (↑); **2.** 1848 'vmely eszközt védő, szigetelő burkolat | Hülle, Umkleidung' (NSz.); **3.** 1937 '(munka)ruha | (Arbeits)kittel' (Sauvageot: MFrSz.); **4.** 1961 'címertanban' a címért övező lepelszerű dísz | Mantel (Geom)' (ÉrtSz.)

■ A szócsalád alapja, **köpönyeg** jövevényszó egy török nyelvből. | (≡) Csag. *kepenek*; oszm. *kepenek*; kirg. *kebenek, kemenek*; stb.: 'egy fajta kabát' [török eredetű; vö. esetleg Kāšy. *köpen*

nyeregtakaró'; hak. *köbe* 'ruhaszegély']. (⊕) A magyarba átkerült alak **kepenek*. Eldöntetlen, hogy ez a magyarban egy honfoglalás előtti vagy utáni jövevényszó. A szóvégi *k* > *g* változáshoz vö. →*kalpag*, →*tőzeg* stb.

■ A **köpeny** elvonás eredménye. | (⊕) A *köpenyeg* szóból keletkezett a nyelvújítás korában a névszóképzőként felfogott -*g* elhagyásával. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (R.) *kapenak*, *kepenek*; le. (R.) *kopieniak*; rom. (R.) *căpeneág*; stb.: 'kabát, köpeny'.

📖 MNy. 3: 261; Kniezsa: SzlJsz. 872; Doerfer: TE. 3: 583; TESz.; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *köpanyegforgató*

köpanyegforgatás → *köpanyegforgató*

köpanyegforgató A: 1838 *köpanyegforgatók* (NSz.) J: 'megalkuvó | Opportunist'

köpanyegforgatás A: 1841 *köpanyegforgatást* (Athenaeum 1841. máj. 2.: 829); 1843 *köpanyeg forgatáshoz* (NSz.) J: 'megalkuvó véleményváltozás | opportunistischer Meinungswechsel'

■ Összetett szó. | (⊕) A →*köpanyeg* + *forgató*, *forgatás* (→*fordít*) szavakból, jelöletlen, birtokos jelzős vagy tárgyas alárendelő összetétel. Az összetétel a *köpanyt forgat*, *köpanyeget forgat* 'véleményét megalkuvón változtatja', tkp. 'megfordítja, átfordítja a kabátot' (1846: NSz.) szószerkezeten alapul; keletkezéséhez a ném. *den Mantel umkehren* 'ua.' szószerkezet is hozzájárulhatott. (⊖) Egyéb összetett szó: (R.) *köpanyegfordító* 'opportunist, megalkuvó' (1825: NSz.); ehhez vö. még (R.) *palástot fordít* 'megfordítja, átfordítja a kabátot <elvont>' (1631: MNyTK. 28: 95).

📖 MNyTK. 28: 95; TESz.; EWUng. • Vö. *fordít*, *köpanyeg*

köppen → *köppent*

köppent × A: 1548/ *köppente* (Tinódi: Cronica k1b); 1834 *köppintettünk* (NSz.); 1843 *gübbent* (MTsz.); NYJ. *köpent* (MTsz.) J: 'kortyant | einen Schluck tun'

köppöget × A: 1585 *köppögetők* (Cal. 828) J: 'iddogál | bechern'

köppen Δ A: 1865 *köppen* (Czf.) J: '⟨korty⟩ a torkon lecsúszik | durch die Kehle abgleiten ⟨ein Schluck Flüssigkeit⟩'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (⊕) A *tő* a palatoveláris párhuzamosság miatt összefüggésben állhat a →*koppant* szócsalád tövével. A végződésnek különféle igeképzők. A magyarázat mellett szól a hangtani és alaktani tények mellett a *köppent* és a →*koppant* 'tátott szájjal bekap, kapkod vmi után' jelentése közti szoros összefüggés. (⊕) Német származtatása téves.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; MNy. 80: 224; EWUng. • Vö. *koppant*

köppöget → *köppent*

köppü × A: 1405 k. *kwpwłw* [sz.] (SchlSj. 1446.); 1504 ? *Kewpew* [szn.] (OklSz.); 1550 k. *kepwyje* (MNy. 86: 251); 1552 *kópuć* [sz.] (NySz.); 1559 *köpö* [✍] (OklSz.); 1770 k. *kepejek*

(MNY. 64: 93); 1820 *köppűjekből* (NSz.); 1835 *képü* (NSz.); NYJ. *képil* [sz.] (Nyatl.) **J: 1.** 1405 k. 'vajköpülő faedény; hasábszerű faedény | Butterfass; längliches Holzgefäß' (SchlSj. 1446.) (↑); **2.** 1550 k. 'növény gubója, toktermése | Kapsel Frucht' (MNY. 86: 251) (↑); **3.** 1587 'méhkas, méhkaptár | Bienenstock' (EWUng.); **4.** 1608 'kanálszerű üreges eszköz | löffelartiges, hohles Gerät' (NySz.); **5.** 1647 'szerszámon, eszközön, fegyveren stb. cső alakú rész, amelybe vmit (nyelet, löcsöt stb.) erősítenek | Tülle' (MNY. 7: 322); **6.** 1807 'forrás v. kút falául alkalmazott kivájt faderék | ausgehöhlter Baumstamm als Quellen- od. Brunnenauskleidung' (NSz.); **7.** 1868 'bürü, palló | Stegbrücke' (NSz.) **Sz: köpül** 1405 k. [sz.] (SchlSj. 1446.) (↑) | **közpülő** 1405 k. <MN-I IGENÉV> (SchlSj. 1446.) (↑); 1594 'vajköpülő faedény | Butterfaß' (OklSz. vaj-köpülő a.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | ☐ Vö. csag. *köpi*; oszm. (N.) *gübü*; bask. *köbe*, *köbö*; kaz. *kübi*; stb.: 'vajtartó edény, nagy faedény, fakád' [< török **küp* 'korsó']. ☐ A magyarba átkerült alak **küpiük*; a szóvég kialakulásához vö. →*bölcső*, →*csepű* stb. A szó a tejfeldolgozás egyik szavaként került a magyarba (1. jelentés). A 2. jelentéshez vö. →*buga*¹, →*guba*². A 3., 6., 7. jelentés a kivájt faedények sokrétű használhatóságán alapul.

☐ MNY. 12: 2; TESz.; Ligeti: TörK. 317; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *köszköpű*

kör A: 1592/ *körzetben* [sz.] (NSz.); 1643 *Kőzben* [ɔ: *Körben*] (NySz. 1: 1629) (MNY. 7: 34); 1770 *kör*, *kör* (Kalmár: Prodr. 166); 1802 *Körjein* (NSz.) **J: 1.** 1592/ 'zárt görbe vonal, ill. ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája | Kreis' # (NSz.) (↑); **2.** 1770 'olyan zárt görbe vonal, amelynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van | Kreis <Geom>' # (Kalmár: Prodr. 166) (↑); **3.** 1785 'vkinek, vminek közvetlen környezete, közelsége | Umgebung' # (NSz.); **4.** 1794 ? 'kerület <matematikában> | Umfang' (NSz.), 1799 'ua.' (NSz.); **5.** 1806/ 'együvé tartozó személyek csoportja, társaság | Gesellschaft; Verein' # (NSz.); **6.** 1807 'cselekvés, működés területe | Bereich' # (NSz.); **7.** 1815 'együvé tartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja | System' (NSz.) **Sz: ~öz** 1592/ [sz.] (NSz.) (↑) | **~zet** 1592/ 'zárt görbe vonal, ill. ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája | Kreis' (NSz.) (↑); 1914 'meghatározott területre kiterjedő (köz)igazgatási egység | Bezirk' (Kelemen B.: MNMSz. *Bezirk* a.) | **~ít** 1809 *köríti* (Kazinczy: Lev. 7: 132) | **~let** 1828 *körlet* 'kerület, környék | Umkreis' (NSz.); 1835 'meghatározott területre kiterjedő (köz)igazgatási egység | Bezirk' (Szily: NyÚSz.); 1892 'katonai osztag v. táborozó csapat szálláshelye | Truppenunterkunft' (NSz.) | **~önd** 1843 *körönd* 'kör alakú tér | Rotunde' (Kunoss: UjdSzóf. *Körély* a.) | **~ző** 1845 *körző* 'körök rajzolására, ill. mely távolság kimérésére való kétágú, mértani eszköz | Zirkel <Gerät>' (Nyr. 11: 175) | **~övény** 1845 *körövény* (Hierolexicon *Circulares* a.) | **~et** 1916 *köret* (Nyr. 46: 47)

■ Elvonás. | ☐ A →*körül*-ből lett elvonva. A szótó az ősmagyar korban mint igenévszó létezhetett (vö. →*kerül*); az időrendben korábbi származékszavak arra utalnak, hogy a →*körül*-ből való elvonás már jóval azelőtt megtörtént. A *ker* változat a →*kerül* hatására utal. A jelentésfejlődéshez vö. ném. *Kreis*; fr. *cercle*: 'kör'. ☐ Idetartoznak: (R.) *körkör* 'ellipszis <geometriai>' (1807: MagyFüvészk. 35); ez a nyelvújítás korában keletkezett a *kör* szó megkettőzésével. A *körkörös* [sz.] 'koncentrikus, közös középpontú' (1807: MagyFüvészk. 35) ma is használatos.

☐ MNY. 7: 34; TESz., *körkör* a. is; EWUng. • Vö. *délkör*, *fél*-, *kerül*, *körözött*, *körül*, *lát*-, *lég*-

kőr A: 1787 *Coeureket* (NSz.); 1919 *kőr* ász (NSz.) **J:** 'a francia kártyának piros szívvél jelzett sorozata, ill. lapja | Herz als Spielkartenfarbe'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *cœur* 'szív; kőr mint kártyaszín'; – vö. még ném. *Coeur* 'kőr mint kártyaszín'. A franciában a lat. *cor* 'szív' továbbélése.

📖 NytudÉrt. 131: 15; EWUng. • Vö. *kordén*

köré → *körül*

körébe → *körül*

kőris **A:** 1055 *keurif* tue (TA.); 1086 *Kýris* [HN.] (Györffy: DHA. I: 252); 1093/ *Keuref* heg [HN.] (MNL (OL) DL. 248764); 1171 *keurus* [HN.] (Oklsz.); 1211 *Kerus* [SZN.] (Oklsz.); († 1015) 1220 k. *Keyris* [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1236 *Kurys* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 187); 1270 *kwerusfa* (Nyr. 7: 318); 1335/ *Kewrews* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *keres* fa (SchlSzj. 1591.); NYJ. *kőüricsfa* (ÚMTsz.) **J:** 'magas növésű (erdei) fa, amelynek csoportosan álló hegyes, fűrészes levele, sötétlila virága, szárnyas termése van | Esche (*Fraxinus excelsior*)'

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Csu. *kavrâš*, *kavrârâš*; nog. *küyriš*; karacs. *küriüč*; stb.: 'kőrisfa'. (≈) Megfelelői: kalm. *küirüs*; osz. *kærz*: 'ua.'. (△) A magyarba átkerült alak **käβrič* lehetett. A szótag végi szó belseji β vokalizációjához vö. → *kóró*, → *kőrő*; a szóvégi dezaffrikálódáshoz vö. → *bors*, → *kos* stb.

📖 MNy. 3: 262; TESz.; Ligeti: TörK. 308; EWUng. • Vö. *kőrisbogár*

kőrisbogár **A:** 1604 *Kőrősbogar* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'a nünükék családjába tartozó, fémesen csillogó, zöld színű, erős szagú bogár | spanische Fliege (*Lytta vesicatoria*)'

■ Összetett szó. | (△) A → *kőris* + → *bogár* szavak jelzős alárendelő összetétele. A megnevezés arra utal, hogy ez a bogár (az orgonabokrokon kívül) főleg a kőrisfákat lepi el. – Korábbi megnevezése: *kőrisféreg* 'spanyol légy' (1577 k.: OrvK. 35). Hasonló összetétel, amelynek előtagja a bogár pusztításának leginkább kitett növényt jelenti: *rózsabogár* (1900: NSz.); *burgonyabogár* (1958: NSz.); stb.

📖 CzF.; TESz.; EWUng. • Vö. *bogár*, *kőris*

körmed × **A:** 1784 *körmedni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 46) **J:** '⟨föld, sár⟩ gyengén, vékony rétegben megfagy; a fagytól megcserepesedik | leicht gefrieren (Boden, Schlamm); vor Frost ausschunden'

körmeszt × **A:** 1808 *Körmeszteni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'vékony rétegben megfagyaszt | leicht gefrieren machen'

■ Származékszó relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*m* kezdő-mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A végződéses -*d* kezdő-gyakorító, ill. -*sz* műveltető igeképző; vö. → *dermed* : *dermeszt*. (⊂) Idetartozik a *körmödzik* 'könnyen befagy (talaj, sár)' (1843: MTsz.) ige is. (△) A → *kér*² főnévvel való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

körmeszt → *körmed*

körmöl → *köröm*

körmönfont **A:** 1787 *körmön fontt* (NSz.); 1838 *Körmönfont* (Tzs.) **J:** **1.** 1787 'furfangos, ravasz | raffiniert, spitzfindig' # (NSz.) (↑); **2.** 1788 'nem sodrott, hanem fonott ⟨ostorszíj⟩ | nicht gedreht, sondern geflochten ⟨Peitschenschnur⟩' (Pais-Eml. 590); **3.** 1838 'rövid, magvas | kurzgefaßt, bündig' (Tzs.)

■ Összetett szó. | (△) A →*köröm* szó -n szuperesszívusz ragos *körmön* alakjának + a *font* 'fonott' befejezett melléknévi igenévnek (< →*fon*) határozós, alárendelő összetétele. A megnevezés az erős szíj, ostor készítésének módjából adódik, ugyanis azt a bal kéz hüvelykujjának körmére nyomva fonják. Az 1. és 3. jelentés elvont metafora az eredeti 2. alapján: a fonadék tömörségéhez, erősségéhez hasonlítás eredményei.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fon*, *köröm*

körny → *környék*

környék **A:** 1366 *Waralyakurneky* [HN.] (Oklsz.); 1405 k. *kēnek* (SchlSzf. 300.); 1416 u.¹ *mégkörnekézéc* [sz.] (BécsiK. 15); 1508 *megkörniközenec*; *körnűköztettel* [sz.] (NádK. 1, 319); 1516 *kyrnyekwze* [sz.] (GömK. 44) **J:** **1.** 1366 'vmít körülvevő' terület, rész, vidék | Umgebung, Gegend' # (Oklsz.) (↑); **2.** 1553 'vminek a széle, szegélye, pereme | Rand, Saum' (Oklsz.); **3.** 1585 'kerület, körzet, környék | Umfang, Umkreis' (Cal. 197); **4.** 1775 'körülmeny(ek), viszony(ok) | Umstand, Verhältnisse' (NSz.); **5.** 1776–1821 'légkör, hangulat, atmoszféra | Lufthülle, Atmosphäre' (NSz.) **Sz:** ~**ez** [főleg *meg~*] 1416 u.¹ 'körülvesz, körbevesz | umgeben' (BécsiK. 15) (↑); 1650 'megkísért vkit; (tisztességtelen) ajánlatot tesz vkinek | jmdn versuchen; an jmdn mit einem (unlauteren) Angebot herantreten' (NSz.) | **meg~ezet** 1416 u.¹ *Megkörnekezètet* 'meghódítás, leigázás | Unterwerfung' (BécsiK. 252) | ~**ezetlen** 1416 u.¹ *körnekézètlènékn^c* 'körülmetéletlen | unbeschnitten ⟨Mann⟩' (BécsiK. 79) | ~**ezés** 1470 *kernekwzes* 'beborítás, körülvevés | Umhüllung' (SermDom. 2: 151)

körny † **A:** 1783 *környén* (NSz.), de vö. →*környez*; 1808 *Köröny* (Sándor I.: Toldalék *Kör* a.) **J:** **1.** 1783 'kerület | Umfang ⟨Geom⟩' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'kör | Kreis' (Baróti Szabó: *KisdédSz. Kör* a.); **3.** 1799 'környék, vidék | Umgebung, Gegend' (NSz.); **4.** 1806/ 'működési terület | Bereich, Gebiet' (NSz.); **5.** 1813 'életpálya | Laufbahn'

■ A szócsalád alapja, a **környék** származékszó relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -ny névszóképzővel keletkezett; vö. →*kemény*, →*sovány* stb. Az abszolút tö a →*körül* szócsaláddal azonos. A szóvég -ék névszóképző; vö. →*ágyék*, →*fazék* stb. (⌘) A 4. és az 5. jelentés a nyelvújítás terméke.

■ A **körny** elvonás. | (△) A *környék*-ből hozták létre a nyelvújítás korában.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *környez*, *körül*

környez **A:** 1780 *Környözi* (NSz.); 1813 *környezi* (NSz.) **J:** **1.** 1780 'körülvesz | umgeben' # (NSz.) (↑); **2.** 1813 '⟨állapot⟩ folyton kísér | begleiten ⟨Umstände⟩' (NSz.) (↑); **3.** 1829 '⟨állapot, betegség stb.⟩ kerülget vkit | anwandeln, umfängen ⟨Ohnmach⟩, drohen ⟨Gefahr usw.⟩' (NSz.) **Sz:** ~**et** 1830 k./ *környezetekre* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A *körny* (→*környék*) főnévből hozták létre -z igeképzővel; vö. *köröz* (→*kör*), *öklöz* (→*ököl*) stb. Feltehetőleg Dugonics András alkotta azzal a céllal, hogy a *környékez* 'körülvesz, övez' (→*környék*) jelentését helyettesítse. (⊗) A nyelvújítási szó.

📖 Nyr. 32: 531; TESz.; EWUng. • Vö. *környék*

kőrő × **A**: 1828 *kőrő* (TudGyűjt. 10: 69); NYJ. *körhő* (ÜMTsz.) **J**: 'porhanyó, málló | mürb; zerbrechlich'

■ Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. Kāšy. *käβräk* 'lágyszárú növény'; oszm. *gevre*k 'törékeny'; kaz. *küyrek* 'ua.; nem tartós'; stb. [< török **käβrä*- 'lágypuha, málló'; vö. még →*kérődzik*]. (⊕) A magyarba átkerült alak **käβräk* lehetett. A szótagvégi β vokalizációjához vö. →*kóró*, *öröl* (→*ör*¹); a szóvég kialakulásához vö. →*bölcső*, →*süllő* stb. A *körhő* változat másodlagos h hangjához vö. →*görény* stb.

📖 MNy. 3: 262; NytudÉrt. 38: 188; TESz.; Ligeti: TörK. 63; EWUng. • Vö. *kérődzik*

köröm [4] **A**: 1086 ? *Curmes* [sz.] [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421); 1213/ ? *Cornuft* [sz.] [HN.] (VárReg. 147.); 1214/ *Curmuſd* [sz.] [HN.] (VárReg. 318.); 1382 *Kermes* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1395 k. *kerem* heg (BesztSzj. 657.); 1416 u./¹ *körmi* (BécsiK. 139); 1464 *Kewrewm* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 336); 1538 *kewrm* (Pesti: Nomenclatura P4) **J**: 1. 1086 ? 'szaruképződmény az ujjak végén | Nagel (Biol)' # (MNL (OL) Dl. 208421) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 657.) (↑); 2. 1500 k. 'karom; pata | Kralle; Klaue, Huf' (Gl.); 3. 1560 k. 'villa, vasvilla | Gabel, Forke' (GyöngySzt. 3050.); 4. 1577 k. 'egy fajta szembetegség | Art Star (Augenkrankheit)' (OrvK. 66); 5. 1578 '⟨növénynevek elemeként⟩ | ⟨als Teil zusammengesetzter Pflanzennamen⟩' (NySz.) **Sz**: **körmös** 1086 ? [szN.] (MNL (OL) Dl. 208421) (↑); 1382 [szN.] (Oklsz.) (↑); 1833 (FN) 'a körömrre mért ütés mint fegyvermezőési eszköz | Schlag auf den Fingernagel' (Mulattató 9: 35)

körmöl **A**: 1506 *körpmlesökkal* [sz.] (WinklK. 248); 1598 fel *körmölni* [sz.] (NySz.) **J**: 1. 1506 'karmol | kratzen' (WinklK. 248) (↑); 2. 1770 'kap vmi után, elkap, elfog | schnappen, erwischen' (MNy. 2: 181); 3. 1844/ 'gépiesen ír, másol | kritzeln' (NSz.)

körömszél × **A**: 1573 megh *keoreomzele* (NySz.); 1651 *Körömseli* (Zrínyi: MM. 2: 143); 1708 *Körömselni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1736 *körömséllyem* [l-j] (NySz.); 1784 *körömsöl* (Baróti Szabó: KisdedSz. 48) **J**: 1. 1573 'körömmel felsért, karmol | wundkratzen, aufkratzen' (NySz.) (↑); 2. 1838 'karcol | kratzen' (Tsz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **köröm** fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A tö ismeretlen eredetű. A végződés -m deverbális névszóképző lehet; vö. →*álm*, →*öröm* stb.

■ A **körmöl** és a **körömszél** valószínűleg származékszók. | (⊕) A *köröm* főnévből keletkezhettek különféle igeképzőkkel. Képzésmódjukhoz vö. →*karmol*, →*káromol*, ill. →*dörzsöl*, →*perzsel*, bár a felsoroltak (inkább) igetöből valók. A *körmöl* változatai az [1]-es tőtípus hatását mutatják. Ez az ige a 3. jelentésében, noha kissé régies elemként, a köznyelv bizalmas rétegéhez tartozik.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-*, *körmönfont*, *körömszakadtáig*, *számár-*

körömszakadtáig **A**: 1820 *köröm-szakadttáig* (NSz.) **J**: 'nagy erőfeszítéssel, egészen addig dolgozik, míg csak ereje bírja | bis aufs äußerste' #

körömszakadtig **A:** 1824 *köröm szakadtig* (NSz.); 1868 *Körömszakadtig* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** 'nagy erőfeszítéssel, egészen addig dolgozik, míg csak ereje bírja | bis aufs äußerste'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) A *körömszakadta* 'a köröm szakadása, repedése', ill. *körömszakadat* 'ua.' szavakból jöttek létre -ig terminatívuszraggal. Alapjuk összetett szó a →*köröm* + *sakadat* 'szakadás' (→*sakad*) birtokos jelzős, alárendelő kapcsolatából keletkezett; ehhez a *sakadta* esetében E/3. személyű -a személyrag járul. Az összetétel azon a tapasztalaton alapul, hogy a köröm a nehezebb fizikai munkától beszakadhat. (⊖) Idetartoznak mint más képzőkkel és ragokkal megtoldott, korábbi összetételek: *körömszakadással* (1613: NySz.); *körömszakadva* (1720: NSz.); *körömszakadásig* (1790: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köröm*, *sakad*

körömszakadtig → *körömszakadtáig*

körömszél → *köröm*

körös-körül **A:** 1513 *köröskörül* (NagyszK. 193); 1531 *kereskernywl* (ÉrsK. 438); 1538 *kernyes kerjl* (Pesti: Nomenclatura e4); 1553/ *köröskörül* (Tinódi: Cronica R3b) **J:** <HSZ> 1513 'minden irányban körül | ringsherum, (rund) umher' # (NagyszK. 193) (↑) | <NÉVUTÓ> [*yminek ~e*] 1527 'vmi körül | um' (ÉrdyK. 290)

■ Játszi szóalkotással keletkezett ikerszó. | (⊕) A →*körül*-ből jött létre; keletkezés módjához vö. *egyes-egyedül* (→*egyedül*); *réges-régen* (→*rég*); *unos-untalan* (→*un*) stb. (⊖) Az előtag egyes régi adatokban olykor valamiféle nyomatékosító vagy játszi elemmel bővült: *köröslen-környül* 'köröskörül' (1565: NySz.); *körödös-körül* 'ua.' (1653: ErdTörtAd. 1: 138); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kerül*, *körül*

körött → *körül*

körözött **A:** 1913 *Körözöttek* (PestiH. 1913. júl. 3.: 24); 1942 *körözött* (Kelemen B.: MNMSz.) **J:** 'vajjal és fűszerekkel összekevert (juh)túró, körözött liptói | gewürzter Schafkäse' # – De vö. 1902 *körözött liptói* 'ua.' (NSz.)

■ Egy szószerkezet jelzőjének önállósulása. | (⊕) A *körözött liptói* (↑) szószerkezetből keletkezett. Az eredetileg 'körülvett, körberakott' jelentésű *körözött* jelző a *köröz* (→*kör*) igéből keletkezett a befejezett melléknévi igenév -tt képzőjével. A megnevezés alapja, hogy a juhtúrót eredetileg körítve, a tányér szélére tett fűszerekkel körbevétel szolgálták fel. (⊖) Egyéb megnevezések: *körített liptói túró* (1913: Komáry: Szakácsk. 109), *garnízott liptói túró* (1933: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kör*

körte → *körtvély*

körtvély × **A:** 1009/ *Kurthueles* [sz.] [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1055 *kurtuel* fa (TA.); 1093/ *Kurthuely[s]* [HN.] (MNL (OL) Dl. 78592); 1109/ *kerthueles* [sz.] [HN.]; *kwrthwel* [HN.] (MNL (OL) Dl. 12180); 1252 *Kortuelyes* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 346); 1256 *kurtuwelfa* (Györffy: ÁMTF. 3: 108); 1272 *Kvrtelus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1291 *kurthuely* (Oklsz.); 1318 *kyrtuwilis* [sz.] [HN.] (Hokm. 1: 111); 1329 *kuruel* (Györffy: ÁMTF. 1: 298); 1338 *Chunkakerthwel* (Oklsz.); 1513 *kewrthwlyes* [sz.] (MNY. 10: 372); 1558 *körtfelre* [?] (LevT. 1: 294); 1577 vad *körtóueli* (KolGl.); 1756 császár *körtvély* (SzT.); 1791/ *körtvény* fák (NSz.) **J: 1.** 1055 'száránál elkeskenyedő v. megnyúlt, hosszúkás alakú, édes, leves, néha kövecses húsú gyümölcs, a körtefa termése | Birne' (TA.) (↑); **2.** 1233 'a rózsafélék családjába tartozó, fehér virágú, szára felé megnyúlt alakú termést hozó gyümölcsfa | Birnbaum' (Fejér: CD. 7/1: 236)

körte **A:** 1496–1499 ? *kirtwe* (Nyr. 16: 172); 1783 *Körtöke* (NSz.); 1784 *Körte* (Baróti Szabó: KisdedSz. 41); 1788 *Körtü, Körtve* (MNY. 5: 285); 1796 *körtövét* (NSz.); 1807 *körtike* [sz.] (MagyFüvészk. 263); 1816 *körté* (Gyarmathi: Voc. 43); NYJ. *kerti* (ÚMTsz.); *körtebe* [□] (MTsz.); *körtvë* (Nyatl.) **J: 1.** 1496–1499 ? 'száránál elkeskenyedő v. megnyúlt, hosszúkás alakú, édes, leves, néha kövecses húsú gyümölcs, a körtefa termése | Birne' # (Nyr. 16: 172) (↑), 1783 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1792 'a rózsafélék családjába tartozó, fehér virágú, szára felé megnyúlt alakú termést hozó gyümölcsfa | Birnbaum' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1894/ 'villanykörte, égő | Glühbirne' # (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **körtvély** valószínűleg ótörök jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) Vö. CC. *kertmä*; nog. *kertpe*; karacs. *kertme*; stb.: 'körte' [valószínűleg kaukázusi vagy iráni eredetű]. (⊕) A török **kertβä* alapszóhoz feltehetőleg már az átvételkor vagy nem sokkal később járulhatott egy magyar *-l* névszóképző; vö. →*fial*, →*személy* stb.

■ A **körte** származékszó. | (⊕) Ez későbbi magyar szófejlődés a *körtvély*-ből: *körtéj* > *körtéi* > *körté* > *körte*; vö. *kesely* (→*kese*). Az 1405 k. *kerth* (SchlSzt. 1532.) adat íráshibának tűnik, az 1496–1499 *kirtwe* (↑) adat viszont valószínűleg egy pontatlan német írnok írásmódja lehetett. A szó belseji *v* eltűnéséhez vö. *este* (→*est*), →*pitvar* stb. A *körte* 3. jelentése metafora; vö. még ném. *Birne* 'a körtefa gyümölcse; villanykörte'.

📖 MNY. 3: 262; Bárczi: TihAl. 34; TESz. *körte* a.; Nyr. 98: 235; Ligeti: TörK. 291; EWUng. • Vö. *birs-*, *császár-*, *kálmánkörte*, *vad-*

körül **A:** 1372 u./ *kernjēl*, *kewrnewlallo*, *kewrnywle* (JókK. 17, 49, 13); 1476 k. *kwrnyjēl*, *kwrnywlt* (SzabV.); 1495 e. *kprül* (GuaryK. 33); 1508 *kprpl* (DöbrK. 351); 1536 *kewryle* (NySz.); 1589 *keröll* [?] (Balassi: Com. 322); 1760 *kórrül* (NSz.) **J: <HSZ> 1.** 1372 u./ 'köröskörül | ringsherum' # (JókK. 17, 49, 13) (↑); **2.** [személyraggal] 1416 u./¹ 'körülötte; a környezetében, amellet | um mich, dich usw. herum; in der Nähe, nahe bei' (BécsiK. 99); **3.** [személyraggal] 1416 u./² 'köréje | um mich, dich usw.' (MünchK. 71vb) | <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'környékén, közelében | in der Umgebung, in der Nähe' # (JókK. 130); **2.** 1416 u./² 'vmi körülve, vmi körülvevő vonalon, területen | um' # (MünchK. 9va); **3.** 1560 k. ? 'környékéről | aus der Umgebung' (GyöngySzt. 103.), 1885 'ua.' (NSz.); **4.** 1569 'vmivel kapcsolatban, vmire vonatkozólag | in Zusammenhang mit einer Sache, bezüglich einer Sache' (MNY. 56: 118); **5.** 1835 'táján, tájban (időre vonatkoztatva) | um, gegen' # (Tzs. *Um* a.); **6.** 1838 'hozzávetőleg, mintegy | um ... herum, etwa' # (Tzs.)

körülötte **A:** 1530 *kerelethe* (KL. 88.); 1531 k. *környülette* (MKsz. 1984: 230); 1607 *körülöttem* [?] (LevT. 2: 118); 1766 *körüllötte* (NSz.); 1777/ *körülted* (NSz.); 1793 *körölettünk* (NSz.) **J: <HSZ> 1.** 1530 'a szóban forgó személy, tárgy, dolog körül | um ihn herum, rundherum' # (KL. 88.) (↑); **2.** 1607 'a közelben, a környéken | in der Umgebung, in der Nähe' (LevT. 2: 118) | <NÉVUTÓ> 1608 'körül, köré, táján | um' (NySz.)

köré A: 1770 *kéré, Köré* (Kalmár: Prodr. 166) J: <NÉVUTÓ> 1770 ? 'minden oldalról a közelébe | um' # (Kalmár: Prodr. 166) (↑), 1868/ 'ua.' (NSz.) | <HSZ> [személyraggal] 1770 ? 'köréje, közelébe | um mich, dich usw.' # (Kalmár: Prodr. 166) (↑), 1871–1874 'ua.' (Simonyi: Hat. 2: 93)

körött Δ A: 1770 *kërött, Körött* (Kalmár: Prodr. 166); 1777/ *körűtök* (NSz.) J: <NÉVUTÓ> 1770 ? 'körül, köré, táján | um' (Kalmár: Prodr. 166) (↑), 1836 'ua.' (NSz.) | <HSZ> 1. [személyraggal] 1770 ? 'körülöttem, körülötted stb. | um mich, dich usw. herum' (Kalmár: Prodr. 166) (↑), 1777/ 'ua.' (NSz.) (↑); 2. 1842–1846 'körém, köréd, köréje stb. | um mich, dich usw.' (NSz.)

körébe Δ A: 1847 *körébe* (Simonyi: Hat. 2: 93); 1888/ *köribénk* (Simonyi: Hat. 2: 94) J: <NÉVUTÓ> 1847 'körül, köré, táján | um' (Simonyi: Hat. 2: 93) (↑) | <HSZ> [személyraggal] 1888/ 'körém, köréd, köréje stb. | um mich, dich usw.' (Simonyi: Hat. 2: 94) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A szócsalád alapja a *körül* ~ *környül*. A tö örökség a finnugor korból; vö. →*kerül*; vö. még →*kör*. A szó az ősmagyar korban is létezhetett igenévszóként. A régi nyelvben a tö magánhangzója lehetett nyílt vagy zárt is. A *körül* szócsalád tagjai az igenévszó névszói értékű tagjából keletkezettek; ebben a csoportban végül az *é* > *ö*-s változatok rögzültek. A magyarban a főalakok *-ny* névszóképzővel, ill. anélkül léteztek egymás párhuzamosan keletkezett megfelelőiként. – A *körül* végződése *-l* ablatívuszrag (> helyrag); vö. *alul* (→*alá*), →*föül* stb.

■ A **körülötte** származékszó. | ⊕ A →*körülötte* ~ *környülötte* változatok a *körül* ~ *környül* szóból keletkeztek *-t* (> *-tt*) helyraggal és *-e* E/3. személyű birtokos személyraggal; vö. *kívülötte* (→*kívül*).

■ A **körött**, **köré**, **körébe** nyelvújítási származékszók. | ⊕ Ezek a nyelvújítás korában keletkeztek analogikusan *-t* (> *-tt*) helyraggal, *-é* latívuszraggal, ill. *-é* latívuszraggal + *-be* illatívuszraggal. A *köré*, *körébe* alakok szintén tartalmazznak egy E/3. személyű *-é* birtokos személyjelet, amely rejtve van a latívuszragban. A *körülötte*, *köré*, *körébe* alakok mellett kialakult birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A *körébe* egyes változatainál a birtokjel az alapszó és az illatívuszrag közé került, más változatainál a *-be* rag mögött áll.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A →*kerül* önálló finnugor magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; UEW. 147, 148; EWUng. • Vö. *kerül*, *kör*, *környék*, *körös-körül*, *körülbelül*, *körülmény*

körülbelül A: 1689 *körülbelöl* [?✍] (MNY. 6: 181); 1868 *körülbelül* (Ballagi M.: MNYTSz.) J: 1. 1689 'a környéken mindenütt | rundumher' (MNY. 6: 181) (↑); 2. 1799 'nagyjából, megközelítőleg | ungefähr, etwa' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Ungefär* a.); 3. 1868 'valószínűleg | wahrscheinlich' (Ballagi M.: MNYTSz.) (↑)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*körül* 'körös-körül, a közelben' + →*belül* 'bent, belül' mellérendelő összetétele. A szó keletkezésénél esetleg a (R.) *körülbé*, *körülbe* 'körben; megközelítőleg, mintegy' (1551: NySz.) határozószók is szerepet játszhattak. Vö. még *kívül-belül* 'kívül-belül, kívülről-belülről' (1669: NySz.). A 2. jelentéshez vö. lat. *circa* 'körben; körbe, körben; körülbelül'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *belül*, *körül*

körülmény A: 1780 *körülmény* (Nyr. 30: 473); 1786 *Körülmények* (NSz.) J: 1. 1780 'borítás | Bedeckung' (Nyr. 30: 473) (↑); 2. 1786 'vmely eseménnyel, állapottal együtt járó viszonyok összessége, viszony | Umstand; Verhältnisse' # (NSz.) (↑) Sz: ~**es** 1816 *körülményesek* (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A →*körül*-ből (ill. ennek (R.) *környül* változatából) alkották *-mény* névszóképzővel. A 2. jelentés feltehetőleg Barczafalvi Szabó Dávidtól való; sikerrel váltotta fel vele a lat. *circumstantia* 'körülmény' mintájára létrejött (R.) *környülállás* 'ua.' (1604: Szenczi Molnár: Dict.) főnevet. (⊞) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; Tolnai: Nyelvújítás 66; TESz.; EWUng. • Vö. *körül*

körülötte* → *körül

***kösöntyű* † A:** 1395 k. *kezentheu* (BesztSzj. 615.); 1405 k. *kefente* (SchlSzj. 1180.); 1416 u.¹ *kəʃəntəpieuəl* (BécsiK. 183); 1510 k. *kessentə* (Gl.); 1552 [*k*]eʃentyűket (Heltai: Dial. G8a); 1560 k. *kössöntyű* (GyöngySzt. 2045.); 1574 *keoszentyw*t (SzT. *aranykösöntyű* a.); 1591 *kössönchőt* (NySz.) **J:** 'nyaklánc, karkötő, csat mint ékszer | Art Schmuck, Halsschmuck; Brosche; usw.'

***kesnyő* † A:** 1395 k. *keznje* (BesztSzj. 625.); 1533 *kesnyewth* (OkI Sz.) **J:** 'nyaklánc, karkötő, csat mint ékszer | Halsschmuck; Armband; Brosche'

***keseny* † A:** 1405 k. *kefen* kete (SchlSzj. 1193.); 1510 k. *kessen* (Gl.); 1539 *kesenyj*, *kewssenj* (Benkő-Eml. 262) **J:** 'nyaklánc; karkötő; szalagdísz | Halsschmuck; Armband; geschmücktes Band'

■ Ismeretlen eredetű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (⊕) A szavak alaktani felépítése nem világos; viszonyukban képzéssel és elvonással is számolni lehet. A *kösöntyű* és a *kesnyő* főnevesült folyamatos melléknévi igenévnek látszanak, a feltételezett alapigék azonban nem adatolhatók. A *keseny* keletkezés módja tisztázatlan; a melléknévi igenévből való effajta elvonás szokatlan volna. (⊖) Talán idetartozik a (N.) *köszöködik* 'kapaszkodik, csimpaszkodik; civakodik, veszekedik, perlekedik' (MTsz.). (⊕) Az ótörökből való származtatás nem meggyőző.

📖 TESz.; Benkő-Eml. 262; EWUng.

***kőszál* A:** 1411 *Kewzal* (OkI Sz.) **J:** 'szikla, kőszikla | Felsblock, Felsen' **Sz:** ~i 1787/ *kőszáli* (NSz.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*kő* + →*szál*¹ 'hosszú, egyenesen felmeredő tárgy' birtokos jelzős, jelöletlen alárendelő összetétele. Eredetileg olyan sziklaképződményre vonatkozhatott, amelynek lényegében égbe nyúló, fatörzsszerű alakja van; vö. *szálfa* 'magasabb, egyenesebb fa' (1553: Tinódi: Cronica Q4).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kő*, *szál*¹

***kőszköpű* × A:** 1577 *kőzköpw* (KolGl.); 1838 *Küszküpw* (Tsz.) **J:** 1. 1577 'kotnyeleskedő, pletykálkodó személy; bajkeverő, intrikus | Naseweis, Zuträger; Intrigant' (KolGl.) (↑); 2. 1838 'házasságszerző személy | (Ehe)vermittler' (Tsz. *Kőzköpw* a.); 3. 1893 'gyülekezések, megbeszélések helye | Versammlungsplatz' (MTsz. 2. *kőszköpw* a.)

■ Összetett szó. | (⊕) A →*köz* 'közös' + →*köpw* 'méhkaptár' jelzős alárendelő összetétele, z > sz hasonulással a tagok határán. A megnevezés részben a pletykálkodó személy sustorgásának a méhdongáshoz való hasonlóságán alapul; részben pedig azon, hogy a kotnyeleskedők, intrikusok olyanok, mintha a hírek tárolói volnának. A jelentéshez vö. még *hírharang* (→*hír*-). A 2. és 3. jelentés is keletkezhetett az 1.-höz hasonló módon, közvetlenül az összetételi tagok

alapján; kései felbukkanásuk miatt azonban valószínűbb, hogy inkább metaforikus, ill. metonimikus átvitel eredményei az 1.-ből.

📖 MNy. 3: 406; EtSz. *fűszküpi* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *köpi*, *köz*

köszön A: 1316 ? *Kesevnov* [sz.] [szn.] (Györffy: ÁMTF. 1: 466); 1372 u./ *kewzenne*, *kewzewnuala* (JókK. 90, 18); 1493 k. *kezenteesedet* [sz.] (FestK. 116); 1516/ *köszönyö* [sz.] (ABpL. 13: 173); 1529 e. *kwzwe* (VirgK. 51); 1552 *kőzfzenő* (Heltai: Dial. C6a) J: 1. 1316 ? 'találkozáskor, elváláskor' vkit egy-két hagyományos szóval v. mozdulattal üdvözl | grüßen' # (Györffy: ÁMTF. 1: 466) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 90, 18) (↑); 2. 1516/ 'iszik vkinek az egészségére; felköszönt vkit | jmdm zutrinken; begrüßen' (ABpL. 13: 173) (↑); 3. [ma főleg meg~] 1538 'háláját fejezi ki vmiért | für etw danken' # (Pesti: Nomenclatura J3); 4. 1575 'vkinek, vminek (érdemül) tulajdonít; vminek a következményeként tart számon | verdanken' (Heltai: Krón. ij v.) Sz: ~és 1372 u./ *kewzewnefték* (JókK. 90) | ~et 1372 u./ *kewzewnetjrewl* 'üdvözlés | Begrüßung' (JókK. 18); 1577 'hálanyilvánítás | Dankesbezeugung' (KolGl.) | ~t 1493 k. [sz.] (FestK. 116) (↑) | ~tés 1493 k. (FestK. 116) (↑) | ~tő 1493 k. *kewzewnthew* <FOLY MN-IGENÉV> (FestK. 172); 1585 'az a személy, aki üdvözl vkit | Begrüßer' (Cal. 941); 1800 'üdvözlő beszéd, vers | Grußworte' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | (≡) Ujg. *küsä*- 'kíván'; karacs. *küse*- 'vágyódik'; tel. *küzä*- 'ua.'; stb., ill. kun *küsän*- 'kíván'; kar. *küsän*- 'ua.'; tat. *kösen*- 'koldul, kéreget, könyörög'; stb. (≈) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A szóvégi *n* valószínűleg a törökből jött létre, azonban az sem zárható ki, hogy ez egy magyar képző. A magyarban egy 'kíván' > 'jót, áldást kíván' irányú jelentésszűkülés mehetett végbe. – A nyelvhasználatban a *köszön* és a *-t* mozzanatos képzős *köszönt* származékszó egyenértékűek.

📖 Melich-Eml. 292; TESz.; StUASuppl. 1: 137; EWUng.

köszörű A: 1331 *Kwzereukw* [HN.] (Oklsz.); 1347/ *Kuzureused* [HN.] (Nyr. 108: 238); 1395 k. *kezerew* (BesztSzj. 724.); (†1055/) 14. sz. *Keuzuruku* [HN.] (Györffy: DHA. I: 155); 1405 k. *kezerw* (SchlSzj. 1288.); 1411 *Kezerekeorra* [HN.] (Oklsz.); 1424 *Kewsewrus* [sz.] [szn.] (Oklsz.); 1564 *Kezzerewkew* (Oklsz.) J: 'élesítő eszköz: kő, acél, szerkezet, gép | Schleifstein, Wetzstein; Schleifmaschine' # Sz: ~s 1424 [szn.] (Oklsz.) (↑) | **köszörül** 1519 k. *kezerol* uala (DebrK. 334)

■ Relatív fiktív tö származékának szófajváltása. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-ű* képzővel; vö. →*fésű*, *seprű* (→*seper*) stb. A relatív tö *-r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö ugor kori örökség. (≡) Vö. vog. (T.) *kēsij ku* 'fenőkö' (*ku* 'kő') [ugor **kōs3*- 'csiszol, fen, élez, köszörül'; onomatopoeitikus eredetű].

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE. *köszörül* a.; EWUng.

köszvény A: 1332/ *Kezuenus* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1360 *Kuzuenus* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 438); 1380 k. *kūzwynufch* [sz.] (KönSzj. 54.); 1416 u./² *kōžuēnes* [sz.] (MünchK. 14ra); 1851 *Köszvényes* [sz.] (NSz.); NYJ. *kőszfin* (MTsz.); *kőszven* (ÚMTsz.) J: 'csúz, ízületi betegség | Gicht, Podagra' Sz: ~es 1332/ [HN.] (Oklsz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség finnugor kori töből, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (AK.) *kūštāl*- 'elválaszt, leválaszt <halat a hálóból>, lehánt, lekérgez <nyírfát>'; osztj. (Trj.) *kōs*- 'széttör, szétroncsol, széztúz'; zürj. (P.) *koš*- 'lehánt, meghámoz, letép, leszakít'; votj. (Sz.) *keš*- 'szétszakít, hasít, összevág' [fgr. **keš3*- 'elszakít']. (△) A végződés *-vény* névszóképző; vö. →*eresztvény*, →*sövény* stb. A finnugor alapige 'elszakít' jelentése alapján 'szagató fájdalmat

okozó betegség' > 'köszvény' jelentésváltozással lehet számolni; vö. még →*fáj*, *hasogat* (→*hasad*), *szaggat* (→*szakad*) stb.

TESz.; SzKözl. 57; UEW. 152; EWUng.

köt A: 1086 ? *Ketel* [sz.] [SZN.] (PRT. 8: 270); 1138/ *Kuteles* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 132); 12. sz. vége *ketnie* [SZN.] (HB.); 1372 u./ *kewtte* (JókK. 144); 1495 *Kwthelgyartho* [SZN.] (Neumann: Registrum 1424.); NYJ. *kētni* [sz.] (Nyatl.) **J:** 1. 1086 ? '⟨kötelet, szalagot stb.⟩ csomóz; ⟨vmit kötéllal, csomózható anyaggal⟩ vhová erősít | binden; anbinden' # (PRT. 8: 270) (↑), 12. sz. vége 'ua.' (HB.) (↑); 2. 1389 '⟨köthető, fonható, szálas anyagból⟩ csomózással, hurkolással, szövással stb. készít vmit | stricken, flechten' # (Oklsz. *szita-kötő* a.); 3. [főleg *be~*] 1416 u./² 'göngyöl, burkol; ⟨könyvet⟩ köt | einwickeln, umhüllen; einbinden ⟨Buch⟩' # (MünchK. 106va); 4. 1513 ? 'kötelez, összeerősít | verpflichten, verbinden' (NagyszK. 44), 1527 'ua.' (RMNY. 2/2: 20); 5. 1519 'varázserővel megront, vmiben megakadályoz | durch Zauber binden, bannen, behexen' (Ethn. 74: 573); 6. [főleg *egybe~*, *hozzá~*, *össze~*] 1522 ? 'összeerősít, egybefűz, összekapcsol | verknüpfen' # (Oklsz. *ház-kötő* a.), 1545 'ua.' (Oklsz. *kötő-pánt* a.); 7. 1637 '⟨megállapodást, békét, kapcsolatot⟩ kötelezettséget vállalva létrehoz | schließen ⟨Vertrag, Frieden usw.⟩' # (MNY. 69: 110); 8. [*bele~*] 1671 'civódni, vitatkozni kezd vkivel; kifogásolnivalót talál vmin | mit jmdm anbinden ⟨Streit⟩, an einer Sache etw aussetzen, etw bemäkeln' # (Thaly: Adal. 1: 24); 9. 1838 '⟨növény⟩ megtermékenyül, termése fejlődni kezd | (Früchte) ansetzen' (Tsz.) **Sz:** ~**él** 1086 ? [sz.] (PRT. 8: 270) (↑); 1086 ? 'egy fajta régi földmérték | Seil ⟨Feldmaß⟩' (PRT. 8: 268); 1327 'ua.' (Oklsz. *fű-kötél* a.); 1372 u./ 'vastag zsinag, madzag | Seil, Strick' (JókK. 60); 1490 'kötelezettség, feltétel | Verpflichtung, Obliegenheit' (SzalkGl. 120.); 1495 e. 'kapcsolat, kötelék | Verbindung' (GuaryK. 129) | ~**eles** 1138/ [sz.] (MNY. 32: 132) (↑); 1395 k. *keteles* 'kötélgyártó | Seiler' (BesztSzj. 278.) | ~**ő** 1211 ? *Kuteh* [sz.] (PRT. 10: 506); 1389 [sz.] 'aki köt vmit | Bindender' (Oklsz. *szita-kötő* a.); 1495 ? *hathlakothew* [ɔ: *hathrakothew*] 'egy fajta kötél | ' (Neumann: Registrum 1638.); 1572 *eləqəthəq* 'ágyékkötő, kötény, csomó | Schurz' (ZsélyiSzj.); 1617 'madzag, pánt stb., amivel vmit megkötnék | Band, Bindschnur' (NySz.) | ~**és** 1372 u./ *kewtefrewl* 'szövetség, kötelék | Bund' (JókK. 144); 1551 'szerződés, határozat; szövetség | Schluß; Bündnis' (NySz.); 1780 'kötszer, kötőanyag, szalag | Binde' (NSz.); 1799 'textilkötés | Stricken' (NSz.); 1845 'bekötés, könyvtábla | Einband' (NSz.) | ~**öz** 1372 u./ *kewtezwjua* (JókK. 65) | ~**elez** 1416 u./¹ *kətləzəti* [sz.] 'megköt, odaköt | (fest)binden' (BécsiK. 308) | ~**elék** 1416 u./² *kətləcbən* 'bilincs, kötelék, béklyó | Fessel' (MünchK. 17ra); 1490 'csomó, köteg, csomag | Bündel' (SzalkGl. 111.); 1803/ 'kapcsolat, összeköttetés | Verbindung' (NSz.); 1880 'több (al)egységből álló, zárt, szervezett (katonai) alakulat | Verband ⟨Milit⟩' (NSz.) | ~**ődik** 1578 'kapcsolatot létesít, kapcsolatba lép, ismeretségbe kerül, ismeretséget köt vkivel, kötekedik, mindenkibe beleköt | mit jmdm anbinden, Händel suchen' (Bornemisza: ÖrdKis. 147); 1655 'kötöződik, kapcsolódik | mit etw verbunden sein' (NySz.) | ~**elem** 1787/ *kötelem* 'kapcsolat, összeköttetés | Verbindung' (NSz.); 1856 'kötelesség, kötelezettség | Pflicht, Verpflichtung' (NSz.) | ~**eg** 1789/ *kötege* 'könyvkötet | Buchband' (NSz.); 1841 'csomag, nyaláb | Bündel' (NSz.) **R:** ~**ésig** 1834–1835 *kötésig* 'derékig | bis zum Mittel' (Fillértár 1835. jan. 24.: 378)

■ Örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (P.) *kät-* '(össze)köt, kötöz'; votj. (G.) *kîtkî-* 'kifeszít, megfeszít'; finn *kytke-* '(össze)köt, megkötné, leláncol' [fgr. **kitke-* vagy **kütke-*: '(össze)köt, kötöz']. ☐ A szó belseji *tk* > m. *t* hangváltozáshoz vö. →*ta*², →*út*. Az eredeti konkrét jelentés részben tovább árnyalódott (1–3., 6. jelentések), részben elvont jelentéssé fejlődött. Az 5. jelentés – az →*old*-dal együtt – az ősi hiedelemvilágban gyökerezik és a kötővarázslat mágikus erejében (valamilyen varázseszközzel) őrződhetett meg: a rontás ugyanis egy hajtincs, állati szőr-csomó stb. segítségével történt, amelyet az elvarázsolts személy ágyába rejtettek; a jelentéséhez vö. lat. *ligare* 'összeköt; elvarázsol, megbűvöl'; albán *lidh* 'összeilleszt, összeköt; megigéz, megbabonáz, egyházi átokkal sújt; elítél'; ném. *bestriken* 'kötéssel összeköt;

elvarázsol'; stb. A 4. jelentéshez vö. →*kötelez*, a 8. jelentéshez vö. →*kötekedik*. A 9. jelentés az 1. és a 6. alapján keletkezett. A *kötél* 'kötél <egy fajta régi területmérték>' származékszó jelentése hazai latin mintára jött létre; vö. lat. (h.) *funiculus* 'kötél, mérőzsinór, mérőszalag; rész, részesedés'. – A *kötve hisz* 'csak fenntartással hisz el vmit' (1566: NySz.) szólás eredeti jelentése 'vmit csak akkor hisz el, ha írásban garantálják, ha vki kötelezvényt ad róla' lehetett.

📖 FUF. 2: 244; Ethn. 74: 565; TESz.; MSzFE.; MNy. 70: 346; EWUng. • Vö. *főkötő*, *keménykötésű*, *kötekedik*, *köteles*, *kötény*, *kötet*, *kötvény*, *ló-*, *szitakötő*

kötekedik [3] **A:** 1742 *kötekedni* [sz.] (MNy. 58: 105); 1784 *kötekedném* [▽] (NSz.); 1867 *Kötekszem* (NSz.) **J:** 1. 1742 'rendszerint vmely ürügy alapján, kellő ok nélkül' civakodik; veszekszik | stänkern, streiten' # (MNy. 58: 105) (↑); 2. 1759 'tiltakozik, ellenkezik; makacskodik | sich widersetzen; hartnäckig sein' (NSz.); 3. 1826 'tréfásan évődik, incselkedik | sich (mit jmdm) häkeln' (NSz.)

kötözködik **A:** 1785 *kötözködött* (MNy. 60: 367); 1810 *Költözködöm* [◌: *Kötözködöm*] [▽] (NSz.) **J:** 1. 1785 'kötekedik | stänkern, streiten' # (MNy. 60: 367) (↑); 2. 1793 'köti magát vmihez | auf etw bestehen' (NSz.); 3. 1865 'felöltözködik | sich anziehen' (CzF.); 4. 1880 'nyűgösködik | mäkeln, nörgeln' (Nyr. 9: 91)

■ Származékszók. | ☞ **A** →*köt* igéből, ill. annak *kötöz* származékából keletkeztek gyakorító-visszaható képzővel. A 'civakodik, veszekedik; ugrat, gúnyol' jelentések a →*köt* alapszó más származékszavain is megfigyelhetők; vö. *kötődik* (→*köt*); *kötölődzik* (1754: MNy. 60: 367); *kötölődik* (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 46); *kötődzik* (1810: NSz.); stb. Hasonló jelentés a →*köt* igének és származékainak →*bele* és →*ki*² igekötős formáihoz is társul; vö. *kiköt vkivel* 'beleköt vkibe' (1635: NySz.); *belekötekedik vkibe* 'ua.' (1786: NyF. 50: 38); stb. Ezeknek a létrejöttét az magyarázhatja, hogy a vitában a szavak némileg egybefonódnak, a vitázó felek beszéde mintegy összekötődik, egymásba fonódik. A jelentésfejlődéshez tehát a →*köt* ige '(össze)köt, kötöz' jelentésének elvont használata is hozzájárulhatott.

📖 NyK. 48: 281; TESz.; EWUng. • Vö. *köt*

köteles **A:** 1138/ ? *Kuteles* [szN.] (MNy. 32: 132); 1456 k. *keteles* (SermDom. 2: 287), de vö. →*köt*; 1470 *kwteles* (SermDom. 2: 287); 1495 k. *kóteles* (PiryH. 3) **J:** 1. 1138/ ? 'olyan <személy>, akinek vmit többnyire jogi v. erkölcsi kötelék alapján meg kell tennie | verbunden, verpflichtet' # (MNy. 32: 132) (↑), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 287) (↑); 2. 1531 'vmire kötelező, elkötelező <kapcsolat, megállapodás> | verpflichtend' (ÉrsK. 580); 3. 1636 'olyan <dolog>, amit megtenni, megvalósítani, kinyilvánítani kötelező | obliegend' (NySz.) **Sz:** ~*ség* 1528 *kötelesség* (SzékK. 104)

kötelez **A:** 1372 u./ *kewteleze* (JókK. 71); 1456 k. *ketelezve* [sz.] (SermDom. 2: 568); 1470 *kwthelezet* [sz.] (SermDom. 2: 613); 1644 *kötölezték* [✍] (MNy. 69: 110) **J:** 1. 1372 u./ 'vminek a megtételére, vmilyen magatartásra jogi v. erkölcsi erővel kényszerít, készítet | verpflichten, verbinden' # (JókK. 71) (↑); 2. [(el)~i magát] 1372 u./ 'megfogadja, kötelességszerűen vállalja, hogy hű lesz hozzá, kitart mellette | sich verpflichten' # (JókK. 119) **Sz:** ~*ő* 1585 *kötelező* (Cal. 118) | ~*ettség* 1790 el *kötelezettségeket* (Görög–Kerekes: HadiT. 2: 461) | ~*vény* 1832 *kötelezvény* (NSz.)

■ Származékszó. | ☞ **A** *kötél* 'kötelezettség, feladat, kötelesség' (→*köt*) szóból keletkezett -s melléknév-, ill. -z igeképzővel. A jelentés keletkezésmódjához vö. még →*köt* '(össze)köt, kötöz <elvont>' és a 'kötelez, összeköt; szerződést megköt'; lat. *obligatus* 'köteles'; *obligatio* 'kötöttség, kötelezettség, kötelezőség; felelősség'; *obligo* 'vmihez köt, ráköt; kötelez; kötelezően megígér'; stb. Az alapszóhoz vö. még *kötéllevél* 'kötelező írás' (1536: KL. 142.). – A

köteles és *kötelez* konkrét és elvont jelentései párhuzamosan keletkezettek; az elvont jelentés keletkezéséhez latin minták is hozzájárultak (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köt*

kötelez* → *köteles

***kötény* A:** 1673 *ketény* (NySz.); 1708 *kötényecske* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *cinticulus* a.); 1786 *kötént* (NSz.); NYJ. *kétény*, *kötiny* (Nyatl.); *kötín* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1673 'a felső ruha fölött viselt, általában a törzs elülső részét fedő ruhadarab | Schürze' # (NySz.) (↑); 2. 1708 ? 'pántlika, szalagféle | Band, Streifen' (Szenczi Molnár: Dict. *cinticulus* a.) (↑), 1792 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kötni* a.); 3. 1815 'ágyékkötő | Lendenschurz' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *köt* igéből jött létre *-ény* névszóképzővel; vö. → *növény*, → *serény* stb. A ruhadarabok megnevezése azon alapul, hogy kötve rögzítették őket a testhez. (⊖) Szintén a → *köt* igéből és részben hasonló jelentésekkel keletkezett a (R.) *kötíng* 'lepedő; kötény; fátyol' (1560 k.: GyöngySzt. 3521.), végződése azonban tisztázatlan.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köt*

***kötet* A:** 1659 *kótet* (MNY. 69: 110); 1782 *Köttete* (NSz.); 1783 *kötet* (MNY. 4: 377); 1809/ *kötöt* (NSz.) **J:** 1. 1659 '⟨a szövőiparban⟩ egy bizonyos mennyiség matring | Docke, Strähne' (MNY. 69: 110) (↑); 2. 1782 'egy darabba fűzött, kötött könyv; írott műnek egy könyvet kitevő, egy könyvbe tartozó része | Band eines Buches' # (NSz.) (↑); 3. 1786 'együttes, kapcsolat | Verbindung' (MNY. 6: 356); 4. 1790 'köteg, csomó | Bündel' (NSz.); 5. 1796 'olyasmi, amivel vmit megkötnék, szalag; anatómiai (pl. ín-, izom)szalag | das Band; Band ⟨Anat⟩' (MNY. 6: 84); 6. 1802 'a könyv kötése, burkolata, fedőtáblája | Einband eines Buches' (NSz.); 7. 1807 ? 'szerződés | Vertrag' (NSz.), 1906 'ua.' (MNY. 2: 467)

■ Származékszó. | (⊕) A → *köt* igéből jött létre *-et* névszóképzővel. Eredetileg a szövés szakszava volt; a többi jelentés a nyelvújítás idején született. (⊖) A ma is köznyelvi 2. jelentésben a nyelvújítás korában kísérletképpen a → *köt* igének más származékai is felbukkantak: *kötés* (1772: NySz.); *köték* (1787: Nyr. 1: 94); *kötözet* (1787: Nyr. 32: 440); *köteg* (1789/: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köt*, *pót-*

***kötvény* A:** 1792 *kötevény* (NSz.); 1818 k. *kötvényeivel* (MTSZ. 8139003) **J:** 1. 1792 'szövevény | (kompliziertes) Geflecht' (NSz.) (↑); 2. 1818 k. 'vmely intézmény által felvett kölcsön ellenében adott értékpapír | Obligation' (MTSZ. 8139003) (↑); 3. 1835 'könyv kötése, burkolata | Einband eines Buches' (ItK. 13: 343); 4. 1851 'szerződés | Vertrag' (Szily: NyÚSz.); 5. 1866 'kötelezettség | Verpflichtung' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A → *köt* igéből hozták létre *-vény* névszóképzővel; vö. → *eresztvény*, → *televény* stb. (⊖) Ugyanabból az alapszóból alkották *-mény* képzővel a (R.) *kötemény* 'kötet, kötés, illesztés' (1763: Szily: NyÚSz.) és *kötmény* 'egyezmény, megállapodás' (1833: Fogarasi: Műsz. *Contractus* a.) főneveket. (⊕) Mind a címszó, mind a kísérleti formák nyelvújítási származékszók. A *kötvény* főleg a 2. jelentésében terjedt el, és csak abban maradt használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köt*

köved → *köveszt*

köveköl † **A:** 1506 *kpwekol* (WinklK. 344) **J:** 'sír, rí | weinen, plärren'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☐ Tulajdonképpen a →*kovákol* palatális párja. Végződése gyakorító képző. Csak a 16. sz.-ból adatolható.

📖 MNy. 43: 56, 57; TESz.; EWUng. • Vö. *kovákol*

kövér **A:** 1231 *Chuer* [SZN.] (Oklsz.); 1395 k. *keuer* (BesztSzj. 1304.); 1405 k. *kiuer* (SchlSzj. 1907.); 1416 u.¹ *kpuèr* (BécsiK. 129); 1495 *Kewer* [SZN.] (Neumann: Registrum 3136.); NYJ. *küher* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1231 ? 'vastag, hájas, hízott <emberi, állati test, testrészt>; nagy duzzadt, tömött <tárgy> | dick, fett, feist' # (Oklsz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 1304.) (↑); **2.** 1416 u.³ ? 'jól fejlett, vastag levelű, duzzadó <növény> | dickblättrig, sukkulent' (AporK. 162), 1516 k. 'ua.' (Nyr. 34: 202); **3.** 1416 u.³ ? 'növénytermesztésre alkalmas, jó talajú <föld> | fruchtbar, fett <Boden>' (AporK. 57), 1551 'ua.' (NySz.); **4.** 1560 'zsíros, tápláló, finom <étel>; bőséges <étkezés> | fett, nahrhaft <Speise>; reichlich <Mahlzeit>' (GyöngySzt. 438.); **5.** 1568 'jól jövedelmező | einträglich, sich lohnend' (NySz.); **6.** 1790 'nagy, teli, tömör <tárgy> | groß, voll <Gegenstand>' (NSz.); **7.** 1845 'vastag nyomású, nagy méretű <betű> | fett <Druckschrift>' (NSz.) | <FN> **1.** 1416 u.¹ 'kövér áldozati állat; gazdag áldozat | fettes Opfertier; reichliches Opfergeschenk' (BécsiK. 223); **2.** [főleg ~je] 1519 ? 'a hús zsíros része, hár, zsírszalonna | Fett, Schmalz' (JordK. 83.), 1544 'ua.' (Oklsz.) **Sz:** ~**ség** 1395 k. *keuerfeg* (BesztSzj. 1305.) | ~**edik** 1416 u.¹ (BécsiK. 129) (↑) | ~**ít** 1416 u.³ *kpuereiti* meg 'kövérré tesz, hízlal | fett machen' (AporK. 154); 1937 'kövérnek mutat | als dick sehen lassen' (Sauvageot: MFrSz.) | ~**es** 1590 *Köuerős* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 146) | ~**kés** 1862 *kövérkés* (Divatcsarnok 1862. aug. 12.: 511)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, talán fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A tö ismeretlen eredetű, és a →*kevény* melléknévével lehet összefüggésben. A végződés -r névszóképző; vö. →*fehér*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kevény*

köveszt × **A:** 1138/ ? *Kuecte* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 132); 1786 *kövesztett* [sz.] (NSz.); NYJ. *küeszt* (MTsz.); *küjjeszt* (MNy. 46: 332) **J:** **1.** 1138/ ? 'gyengén megfőz, abál | leicht abkochen, brühen' (MNy. 32: 132) (↑), 1786 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1851 'puhít, párol <húst> | garen <Fleisch>' (NSz.)

köved × **A:** 1888 *kövedve* [sz.] (Nyr. 17: 131) **J:** 'abálódik <hús, szalonna> | abgekocht werden'

■ Örökségek finnugor, talán uráli kori töből magyar képzéssel. | ☐ A tőhöz vö. cser. (KH.) *küä-* 'forr, felforr, forral'; finn *keittä-* 'főz', *kiehu-* 'forr'; ? lp. (K.) *kihte-*, *kipte-* 'főz'; – ? jur. *kū-* 'érik <bogyó>' [fgr. (? uráli) **keje-* 'fő, megfő; érik']. ☐ A végződés -sz-t műveltető, ill. -d kezdő-gyakorító képző. A szó belseji v hiátustöltő a j helyett; vö. →*ev*, →*követ*. ☐ Nem tartozik ide a (R.) *köveszt* 'kihámoz, hántol' (1595: NySz.); ez a →*kopik* ige *kopállik* származékával függ össze. Feltehetőleg szintén nem tartozik ide a (R.) *köveszt* 'meleggel meglazít, meglágyít, megpuhít <fonalat, kelmét>' (1816: NSz.) és a (N.) *köveszt* 'megkeleszt <tésztát>' (1888: Nyr. 17: 404); ezek inkább a *keleszt* (→*kel*) változatai lehetnek.

📖 MNy. 46: 331; TESz.; MSzFE. *köved* a.; EWUng.

követ <FN> **A:** 1211 ? *Cuet* [SZN.] (Oklsz.); 13. sz. eleje/ *cuetsægum* [sz.] (KTSz.); 1372 u./ *kewettet* (JókK. 122); 1416 u./¹ *kouètet* (BécsiK. 234); 1553 u. *küvetin* [] (MonÍrók. 3: 198) **J:** 1. 1211 ? 'vkinek a küldötte, üzenetvivője | Abgesandter; Sendbote' (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 122) (↑); 2. 1577 k. 'vminek az előjele, hírnöke | Anzeichen' (OrvK. 236); 3. 1771 'vmely államnak tartós szolgálatot tevő diplomáciai képviselője egy másik állam területén | Gesandter, Botschafter' # (NSz.); 4. 1790 'országgyűlési küldött, képviselő | Abgeordneter' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 13. sz. eleje/ 'küldetés, küldötti megbízás; üzenet | Sendung, Auftrag, Mission; Botschaft' (KTSz.) (↑); 1416 u./² 'küldöttek csoportja | Abordnung' (MünchK. 73vb); 1784 ? 'vmely állam diplomáciai képviselője egy másik államban | Gesandtschaft, Botschaft' (NSz.); 1795 'ua.' (NSz.)

követ <IGE> **A:** 1372 u./ *kewuetny* [sz.] (JókK. 158–159); 1405 k. *keuethe* [sz.] (SchlSzj. 1469.); 1416 u./¹ *kouèt* (BécsiK. 197); 1456 k. *kuueti* uala (SermDom. 1: 477); 1553/ meg *keuôte* vala (Tinódi: Cronica C2a) **J:** 1. 1372 u./ 'nyomában, utána jár | folgen; begleiten' # (JókK. 158–159) (↑); 2. 1372 u./ 'útmutatása, tanítása, példája szerint cselekszik | nachmachen' # (JókK. 79); 3. 1372 u./ 'kér, sürget, követel | fordern' (JókK. 162); 4. 1416 u./¹ 'időben utána kerül sorra, következik | folgen (in der Zeit)' # (BécsiK. 71); 5. 1416 u./¹ 'osztályrészül kap, elnyer (vki vmit); osztályrészül jut (vmi vkinek) | erreichen; zufallen' (BécsiK. 18); 6. 1416 u./² 'kérdez | fragen' (MünchK. 13ra); 7. [ma meg~] 1470 'kiengesztel vkit, bocsánatát kéri vkinek | versöhnen' (SermDom. 2: 529); 8. 1642 'bérbe vesz | mieten' (MNy. 3: 34); 9. 1694 'megtesz, csinál; folytat (mesterséget) | tun, machen; betreiben (Gewerbe)' (MonÍrók. 15: 369) **Sz:** ~**ő** 1372 u./ *kewuetewe* 'vkinek a híve, követője | Anhänger' (JókK. 79) | ~**endő** 1416 u./¹ *kouètèndø* 'következő | folgend' (BécsiK. 246); 1838 'ami követésre méltó | befolgenswerf' (Tzs.) | ~**elem** 1416 u./¹ *kouètèlmebøl* 'következmény | Befolgung, Folgen' (BécsiK. 291) | ~**elmes** 1416 u./² 'követelő | fordernd' (MünchK. 36ra) | ~**kezik** 1416 u./² *kouètkezuē* [sz.] 'kér, követel | fordern, verlangen' (MünchK. 19ra); 1456 k. 'időben utána kerül sorra, történik | folgen' (SermDom. 2: 358) | ~**kezés** 1456 k. *kuuethkwzæffel* (SermDom. 2: 336) | ~**és** 1474 *kouetefezerent* (BirkK. 6) | ~**kezetlen** 1604 *követkøzetlen* (Szenczi Molnár: Dict. Perincónsequens a.) | ~**keztet** 1778 k. *køvøtkeztet* 'következményként maga után von | als Folge nach sich ziehen' (NSz.); 1790 'következményként feltesz | folgern' (MNy. 7: 254) | ~**kezmény** 1824/ ? *következményei* (NSz.); 1830 k./ (NSz.) | ~**kezetes** 1822 *következetesen* [sz.] (TudGyűjt. 6/10: 74)

■ Örökségek finnugor kori többől magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *kij-* 'követ, figyelemmel kísér'; osztj. (V.) *køj-* 'összevissza rohangál, szimatol, leselkedik'; zürj. (Sz.P.) *kij-* 'fog, elfog, megfog, elkap' [fgr. **kij3-* vagy **küj3-*: 'követ, figyelemmel kísér, üldöz']. ⊕ A *követ* ige végződése valószínűleg -t mozzanatos képző. A szó belseji v hiátustöltő az eredeti j helyett; vö. →ev, →köveszt. Az elvont 2., 4., 5. jelentések a konkrét 1. alapján keletkeztek. A 3., 6., 7. jelentés a 'kérésével zaklat' jelentésárnyalaton keresztül érthető. A 8. létrejöttének útja nem világos. A 9. jelentéshez vö. →elkövet, →űz. – A *követ* főnév -t deverbális névszóképzővel keletkeztetett. Az eredeti jelentése éppúgy lehet a 'vkinek az útmutatása alapján cselekvő, egy megbízást követő' (vö. az ige 2. jelentését), az 'egy kérést v. követelést közvetít' árnyalattal rokon (vö. a *követség* származékot, továbbá a →követel igét), mint az 'úton tartózkodik, jár, utazik' (vö. *futár* →*fut*) jelentéssel kapcsolatos.

📖 NyK. 70: 157; TESz.; EWUng. • Vö. *elkövet*, *gyalog-*, *követel*

követel **A:** 1792 *követelődzeni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1792 'erélyesen, sürgetőleg, járandóságaként kér | fordern, verlangen' # (NSz.) (↑); 2. 1807 'peres úton igényel | im Prozeßwege fordern' # (Szily: NyÚSz.); 3. 1837–1843/ ? 'elvár, igényel, megkíván | erwarten, beanspruchen' (NSz.), 1841/ 'ua.' (NSz.); 4. 1844 'kintlevősége van | Außenstände haben'

(NSz.); **5.** [vkin~] 1857/ 'vkitől számon kér | von jmdm über etw Rechenschaft fordern' (NSz.)
Sz: ~ő(d)zik 1792 [sz.] (NSz.) (↑) | ~**mény** 1835 *követelmény* (Tzs. *Anforderung* a.)

■ Származékszó. | (⊕) A → *követ* 'követel, felszólít' igéből -l gyakorító képzővel jött létre.
(⊗) A jelentések közül a 2. tudatos nyelvjárási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *követ*

köz A: 950 k. *ἀτελοῦζον* [HN.] (ÓMOlv. 7); 1165/ *chollokeuz* [HN.] (MNL (OL) DL. 48519); 12. sz. vége/ *cuzicun* [R.] (HB.); 1246/ *Kethyoukyzi* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 39); 1252 *Nogkez* [HN.] (Oklsz.); 1269 *challokewz* [HN.] (HOkm. 1: 40); 1488 *berekefit* (MNY. 16: 79) **J:** <FN> **1.** 950 k. 'személyeket, dolgokat egymástól elválasztó terület, térköz | Zwischenraum' # (ÓMOlv. 7) (↑); **2.** 1520 ? 'időköz | Zeitraum' (GyöngyGl. 317.), 1533 'ua.' (Murm. 36.); **3.** [-e van hozzá] 1524 'kapcsolatban, viszonyban, vonatkozásban van vkivel, vmivel | Beziehung, Verhältnis zu jmdm (od. etw) (haben)' # (MNY. 25: 69); **4.** 16. sz. második fele 'utcácska, átjáró | Gäßchen, Durchgang' # (MNY. 60: 105); **5.** 1706 'közepe vminek | Mitte' (NySz.); **6.** 1742/ 'közkatona | gemeiner Soldat' (NSz.); **7.** 1791 'közösség | Gemeinschaft' (NSz.) | <MN> **1.** 1228/ ? 'közös, együttesen használt, birtokolt | gemeinschaftlich' (Oklsz.), 1456 k. 'ua.' (SermDom. 2: 474); **2.** 1228/ ? 'közbuló, középső | in der Mitte befindlich' (Oklsz.), 1596 'ua.' (NySz.); **3.** 1416 u./² 'közönség, megszokott, mindennapi | gewöhnlich' (MünchK. 42va); **4.** 1456 k. 'mindenkire vonatkozó, többeket érintő | gemeinsam' (SermDom. 2: 336); **5.** 1508 'nem különleges, csekély értékű | ordinär' (NádK. 539); **6.** 1585 '⟨erkölcsileg⟩ közömbös | gleichgültig (sittlich)' (Cal. 526) **R:** ~**ükön** 12. sz. vége/ 'közöttük, körükben | unter ihnen' (HB.) (↑)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (P.) *kät'al'* 'közép; vmi útján'; osztj. (V.) *kõt* 'köz, hézag'; cser. (U.) *kādal* 'a test közepe, törzs; középpont' [fgr. **kitz* vagy **küts*: 'közép, köz, hézag']. (⊕) A szó belseji fgr. *t > m. z* hangváltozáshoz vö. → *ház*, → *kéz* stb. Ha a magyarban a szó belseji *ü* nem eredeti, valószínűleg egy korábbi *i > ü* labializáció eredménye. Az elsődleges főnévi 1. jelentésből származó főnévi 3. jelentés, valamint az összes melléknévi jelentés alapja, hogy valaminek a középső része mindazokkal a dolgokkal, személyekkel kapcsolatban van, amelyek körülveszik. A főnévi 6. jelentés önállósulással jött létre a *közkatona*, *közember* típusú összetett szavakból. A főnévi 7. jelentés a melléknévi 4. jelentés hatására keletkezhetett; jóval korábbi képviselőéhez vö. → *közönség*, → *közre*, → *község*; ez a jelentés azután a *köz javára* 'a közösség érdekében' típusú szerkezetekben hosszú időn át a (választékos) köznyelv elemének számított. A régi *közükön* megszilárdult ragos alakulat T/3. személyben állt.

📖 NyK. 26: 409; TESz.; MSzFE.; Benkő: ÁrpSzöv. 287; EWUng. • Vö. *hétköznapi*, *kézen-közön*, *köszköpű*, *köz-*, *közben*, *közeg*, *közel*, *közép*, *közöl*, *közömb*, *közönség*, *közös*, *között*, *közre*, *község*, *közület*, *küszöb*, *nemzetközi*, *táv-*

köz-

I. ~barát A: 1372 u./ *kewz barátok* (JókK. 117) **J:** 'egyszerű szerzetes | gemeiner Mönch' | ~**nép A:** 1372 u. *kewz nepet* (JókK. 162) **J:** 'az írástudatlan nép; egyszerű pórnép | des Schreibens unkundiges Volk; gemeines Volk' | ~**beszéd A:** 1456 k. *kuzbezed* (SermDom. 2: 23) **J:** **1.** 1456 k. 'közkeletű mondás; közmondás | allgemeine Redensart; Sprichwort' (SermDom. 2: 23) (↑); **2.** 1456 'tréfa, móka | Spaß, Scherz' (SermDom. 2: 322); **3.** 1595 'mese | Fabel' (Ver. 34.); **4.** 1748 'beszélgetés; mindennapi beszéd, köznyelv | Gespräch; Alltagsrede' (NySz.); **5.** 1758 'szóbeszéd | Hörensagen' (MNY. 6: 423) | ~**nyelv A:** 1613 *köznyelveken* [?] (NySz.) **J:** **1.** 1613 'nemzeti nyelv (a latinnal szembeállítva) | Nationalsprache (nicht das Latein)' (NySz.) (↑); **2.** 1818 'beszélt nyelv | Umgangssprache' # (Nyr. 85: 389); **3.** 1842 'szóbeszéd | Hörensagen' (Nyr. 85: 389); **4.** 1843 'a nyelvjárások felett levő egységes nyelv |

Einheitssprache' (Nyr. 85: 390) | ILYENÉK MÉG: ~**nemes** 'kisnemes személy | Kleinadeliger' (1535 k.: Zay: Lánd. 19.); ~**mondás** 'közmondás, szólásmondás | Sprichwort' (1552: Heltai: Dial. D8b)

II. ~tanítvány A: 1527 *kőoz thaniythwany* (Heyden: Puerilium 64) **J:** 'tanulótárs, iskolatárs | Mitschüler' | ~**gyónás A:** 1528 *kőz gonasnak* (SzékK. 172) **J:** 'közösen nyert bűnbocsánat; nyilvánosan végzett közös gyónás | allgemeine (öffentliche) Beichte'

III. ~akarat A: 1552/ *kőzakaratból* (Tinódi: Cronica K3a) **J:** 'közös akarat | gemeinsamer Wille' | ~**kincs A:** 1570 *kőzkencz* (MNY. 3: 86) **J:** 1. 1570 'letétbe helyezett vitás vagyontárgy | strittiges Depositum' (MNY. 3: 86) (↑); 2. 1792 'a közösség minden tagja számára hozzáférhető anyagi v. szellemi érték | Gemeingut' (NSz.) | ~**bíró A:** 1585 *Kőzbíró* (Cal. 970) **J:** 'letétbe helyezett vitás vagyontárgy gondnoka | Verwalter' | ~**élet A:** 1776 *kőz életben* (NSz.) **J:** 'a közösség politikai-társadalmi élete, tevékenysége | öffentliches Leben' # | ILYENÉK MÉG: ~**ügy** 'a közösségre kiható általános érdekű ügy | Gemeinschaftsangelegenheit' (1703: RákFLev. 1: 56); ~**társaság** 'olyan államforma, amelyben az államfőt, ill. a legfelsőbb államhatalmi szervet meghatározott időre választják | Republik' (1789: Nyr. 33: 340); ~**vélemény** 'nagyobb közösségnek v. a társadalomnak nagyjában egységes véleménye | öffentliche Meinung' (1804: NSz.); ~**épület** 'társadalmi, közösségi célra használt nagyobb épület | öffentliches Gebäude' (1806: NSz.); ~**nevelés** 'a műveltség szintjének emelése érdekében az iskolában és iskolán kívül végzett tevékenység | Bildungswesen' (1807: NSz.)

IV. ~fal A: 1583 *kőz falt* (NySz.) **J:** 'válaszfal, elválasztófal | Zwischenwand' # | ~**hártya A:** 1585 *Kőz hártya* (Cal. 332) **J:** 'rekeszizom | Zwerchfell' | ~**határ A:** 1604 *Kőzhatár* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'dülőhatár, mezsgye | Flurgrenze' | ILYENÉK MÉG: ~**kert** 'két telek között levő kerítés | Mittelzaun, Zwischenzaun' (1648: HOklSzj. 83); ~**deszkázat** 'deszkafal, deszkából készült válaszfal | Brettterscheidewand' (1786: NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*köz* névszóval. | (⊕) Az előtag a következő jelentésekben áll: 1. csoportban: 'közönséges, általános'; 2. csoportban: 'közösen átélte, együtt véghezvitt'; 3. csoportban: 'társadalmi, nyilvános'; 4. csoportban: 'középen levő'. A 4. csoport összetett szavainak jelentéséhez vö. 1240 *Cuzeptku* [HN.] 'középen álló kő' (Oklsz.); 1255/ *Kuzeptfolu* [HN.] 'középen fekvő falu' (Oklsz.); stb. A *közélet*-nek a régi nyelvben más jelentése is volt, pl. 'jelenlét, földi élet, evilági élet' (1528: SzékK. 235), 'hétköznapi élet' (1552: Heltai: Dial. M7a) stb. (⊖) Idetartoznak mint megszilárdult ragos alakulatok: *kőzkézzel* 'zárolással' (1524: MNY. 25: 69); *kőzkézen* 'általánosan, mindenkitől' (1748: NSz.). (⌘) Némelyik köz-előtagú összetétel keletkezését a nyelvújítás korában német minták is elősegítették; vö. *kőzhely* 'nyilvános hely' (1815: NSz.) (vö. ném. *Gemeinplatz* 'ua.');

kőzszelem 'közösségi szellem' (1835: Tzs.) (vö. ném. *Gemeingeist* 'ua.');

kőzérzet 'kedélyállapot, egészségi állapot' (1837: NSz.) (vö. ném. *Gemeingefühl* 'ua.');

stb.

📖 Pais: RefNy. 114; TESz., *kőzhely* a. is, *kőztársaság* a. is; NyK. 73: 459; EWUng. • Vö. *akar*, *barát*, *beszéd*, *bíró*, *él*¹, *fal*², *gyónik*, *hártya*, *határ*, *kincs*, *köz*, *nép*, *nyelv*, *tanít*

közbe → *közben*

közben A: 1372 u./ *azonkezbe* (JókK. 15); 1416 u./² *Azonközbe* (MünchK. 88rb); 1462 k. *kezben* (MNY. 14: 136); 1474 *idő kezben* (BirkK. 3) **J:** <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'cselekvés, történés, lefolyása alatt | während' # (JókK. 15) (↑); 2. 1624 'vminek a közepén | in der Mitte' (NySz.) | <HSZ> 1. 1462 k. 'időközben | mittlerweile' # (MNY. 14: 136) (↑); 2. 1513 'érdekében | für jmdn, im Interesse jmds (sich verwenden)' # (CzechK. 88); 3. 1596 'középen, középütt | dazwischen, inmitten' (NySz.)

közibe A: 1372 u./ *kewzybe* (JókK. 138); 1416 u./² *kőzicbè* (MünchK. 80rb); 1522 *kezýbe* (KeszthK. 280); 1566 *kőzúbe* (NySz.); 1618 *kőzzibe* (NySz.); 1690 *kőzzébe* (NySz.); 1856 *kőzibök* (NSz.); 1865 *közébe* (CzF.) J: <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'közé | zwischen <mit Akk>' (JókK. 138) (↑); 2. 1416 u./² 'csoportjába, közösségébe | unter <mit Akk>' (MünchK. 16rb) | <HSZ> 1. [személyraggal] 1416 u./² 'közénk, közetek stb. | zwischen uns, euch usw.' (MünchK. 18va); 2. 1585 'közbe | zwischendrin, darunter' (Cal. 554)

közbe A: 1416 u./¹ *kőzbè* vètuē (BécsiK. 214); 1520 *kezbe* vetessel (GyöngyGl. 399.) J: <HSZ> 1416 u./¹ 'középebe, közibe | dazwischen, darunter' # (BécsiK. 214) (↑) | <NÉVUTÓ> 1416 u./² 'közé | zwischen <mit Akk>' (MünchK. 63rb)

közül A: 1536 *kewzbewl* (NySz.); 1769 *kőzbűlső* [sz.] (NSz.); 1838 *Kőzbelső* [sz.] (Tsz.) J: 1. 1536 'közbe | dazwischen' (NySz.) (↑); 2. 1584 'középen | in der Mitte, zwischendrin' (NySz.)

köziben Δ A: 1562 *kőzüben* [✍] (Simonyi: Hat. 2: 115); 1575 *kőzüken* (Heltai: Krón. 89b); 1583 *kőziben* (NySz.) J: 1. 1562 'között, körében | unter <mit Dativ>' (Simonyi: Hat. 2: 115) (↑); 2. 1583 'közé | unter <mit Akk>' (NySz.) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ A →köz 'köz, hézag; időszak, időtartam' főnévből jöttek létre *-ben* inesszívusraggal, *-be* illatívusraggal (részben inesszívuszi funkcióban), ill. *-ből* ~ *-ből* elatívusraggal. A *közibe*, *köziben* szó belseji *i* ~ *é*-je E/3. személyű birtokos személyjel; vö. →*elébe*. Ezek a formák a birtokos személyjelbe rejtve *-é* latívusragot is tartalmaznak. Rajtuk kívül más birtokos személyjelekkel (*-m*, *-d* stb.) teljes ragozási sor alakult ki. A korábbi változatokban a birtokos személyjel az alapszó és a határozórag között jelenik meg. A későbbi, ma már elavult változatoknál a birtokos személyjel a *-be*, ill. a *-ben* rag után áll. A *közbe* és a *közben* szavaknak igeikötői funkciójuk is van.

📖 Sebestyén: Névut. 145; TESz.; EWUng. • Vö. köz, közvetlen

közül → *közben*

közé → *között*

közeg A: 1834 *közeg* (Nyr. 35: 283) J: 1. 1834 'az az anyag, amelyben a fizikai jelenségek végbemennek, ill. amelyben ezeket vizsgálják | Medium, Mittel' (Nyr. 35: 283) (↑); 2. 1847 'közvetítő eszköz | Hilfsmittel' (NSz.); 3. 1847 'hivatalos szerv, szervezet | Organ, Apparat' (NSz.); 4. 1862/ 'hatóság jogkörét gyakorló hivatalos személy | Amtsperson, Organ' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással létrehozott származékszó. | ⊕ A →köz 'köz, hézag; közösség' főnévből alkották *-g* névszóképzővel; vö. →*jelleg*, →*lényeg* stb. ☞ A nyelvújítás terméke, valószínűleg Bugát Pál alkotása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. köz

közel A: 1284/ ? *Kuzel* [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *kezeleyt* vala [sz.]; *kewzel* (JókK. 36, 107); 1380 k. *kūfel* (KönSzej. 12.); 1552 *kezzel* (Heltai: Dial. G8b); 1602 *kőzól* (NySz.); 1617 *kőzél* (NySz.) J: <HSZ> 1. 1372 u./ 'nem messze, kis távolságban | nahe' # (JókK. 107); 2. 1416 u./¹ 'közélre <megy, jut> | in die Nähe <kommen>' # (BécsiK. 42); 3. 1416 u./¹ 'időben nem messze | nahe <einem Zeitpunkt>' # (BécsiK. 204); 4. 1561 'megközelítőleg, csaknem | annähernd, beinahe' # (NySz.); 5. [~ *sem*] 1584 'egyáltalán <nem> | bei weitem <nicht>' (NySz.) | <FN> 1. 1380 'rokon | Verwandte(r)' (KönSzej. 12.); 2. 1493 k. 'embertárs, felebarát | Mitmensch'

(FestK. 13); **3.** 1604 'közeli hely | Nähe' # (Szenczi Molnár: Dict. *Cómminus* a.) | <MN> 1585 'közeli | nahe befindlich' (Cal. 858 [v: 860]) **Sz:** ~**get** 1372 u./ *kezelgetne* 'megközelít vkit, vmit | sich nähern' (JókK. 24) | ~**ít** 1372 u./ (JókK. 36, 107) (↑) | ~**i** 1380 k. *kvzeli* 'rokon | Verwandte(r)' (KönSzej. 13.); 1843 'közel levő | nahe befindlich' (NSz.) | ~**ség** 1395 k. *kezel feg* 'rokonság | Verwandtschaft' (BesztSzej. 9.); 1647 'közellét | Nähe' (NySz.) | ~**eg** 1737 *kőzelgő* [sz.] (MNy. 10: 367) | ~**edik** 1784 *kőzeledni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 43)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☉ A →*köz* 'köz, hézag' szóból keletkezett -l ablatívuszraggal; vö. →*belül*, →*fölül* stb. Tulajdonképpen a *közül* (→*között*) szóhasadással párhuzamosan elkülönült párja. Az ablatívuszi -l funkcióváltásához vö. *alól* (→*alá*), →*belül* stb.; vö. még cser. (KH.) *küdülnő* 'közelben', *küdülkő* 'közelbe'; stb. Eredetileg helyhatározószó volt, a további határozói jelentések elvontabb funkciót képviselnek. A főnévi jelentéshez vö. lat. *proximus* 'legközelebbi' : *proximi* 'rokonok, felebarátok'; ném. *nahe* 'közel' : *Nächste(r)* 'embertárs, felebarát'; stb. A melléknévi jelentéshez vö. →*messze*, →*meztelen* stb.

📖 Nyr. 39: 275; TESz.; EWUng. • Vö. *köz*, *között*

közép **A:** 1192/ *Cuzepsar* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 353); 1246 *Kýzepbír* [HN.] (MNy. 64: 12); 1258 *Kozep* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 637); 1309/ *Kezeperdew* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *kewzepiglen* (JókK. 42); 1533 *kőzzep* (Murm. 1468.); 1546/ *kőzópín* (HoffgreffÉn. n1a); 1575 *kezéb* (Heltai: Krón. 49b) **J:** <MN> **1.** 1192/ 'középső, a középben található | mittlerer; in der Mitte befindlich' (Györffy: ÁMTF. 2: 353) (↑); **2.** 1517 'közepes (termet, nagyság) | mittel (Gestalt, Größe)' (DomK. 127); **3.** 1527 ? 'középszerű | mittelmäßig' (Heyden: Puerilium 32), 1585 'ua.' (Cal. 646); **4.** 1616 'közömbös | desinteressiert, indifferent' (Kreszn.) | <FN> **1.** 1258 ? 'vminek a középső része | Mitte' # (Györffy: ÁMTF. 2: 637) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 42) (↑); **2.** 1577 'középszerűség | Mittelmäßigkeit' (KolGl.); **3.** 1755 'közbülső lehetőség, mód; középút | mittlere Möglichkeit; Mittelweg' (NSz.); **4.** 1831 'legfontosabb rész, pont | Mittelpunkt' (NSz.); **5.** 1843 'középpárt | Partei der Mitte' (NSz.); **6.** 1861/ 'átlagember; átlagos, középszerű tömeg | Durchschnittsmensch; mittelmäßige Menge' (NSz.) **Sz:** ~**ső** 1350/ *Kuzepseumonyros* [HN.] (Oklsz.) | **közepes** 1476 *kewzepes* [HN.] (Nyr. 93: 118); 1801 *közepes* 'középszerű | mittelmäßig' (NSz.)

■ Örökség, valószínűleg az ugor korból. | ☹ Osztj. (V.) *kōtaw* 'közép', (DN.) *kōtapnə* 'középben', (O.) *kutap* 'közép (kötél, fáé, úté, folyóé, tengeré); középső, középben megtalálható' [ugor **kitzpp3* vagy **kützpp3*: 'közép; középső']. ☉ A →*köz* finnugor elődjének származékszava, amelyben a *-*pp3* névszóképző már az ugor korban a tőhöz kapcsolódott. A jelentésekhez vö. lat. *medius* 'középállású, középső, közepes; közepes minőségű, semleges', *medium* 'középrész; időköz, közbeeső idő; középső út, középút'; ném. *Mitte* 'középső rész (tér, párt, idő stb.)', *mittel* 'középben fekvő; átlagos; stb.'. A *középső* származék felépítéséhez vö. →*alsó*, →*felső*.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; UEW. 163; EWUng. • Vö. *bal-*, *kellőközép*, *köz*, *közép-*, *közepett*, *-szerű*

közép-

I. ~út **A:** 1312 *kuzepwt* (Oklsz.) **J:** **1.** 1312 'középső út | mittlerer Weg' (Oklsz.) (↑); **2.** 1613 'két ellentétes felfogás közötti mérsékelt álláspont | Mittelweg' # (NySz.) | ~**ujj** **A:** 1405 k. *kezep vj* (SchlSzej. 401.) **J:** 'középső ujj | Mittelfinger' | ~**pont** **A:** 1645 *Kőzepponti* [sz.] (MNy. 13: 307) **J:** 'területnek a középső része | Mittelpunkt' # | ILYENEK MÉG: ~**kor** 'az ifjú- és öregkor közötti évek | mittleres Alter' (1723: Nyr. 38: 319) 'az ókor és az újkor közé eső történelmi korszak | Mittelalter' (1803: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Mittelalter* a.); ~**fok** 'középső szint | Mittelstufe' (1784: NSz.) 'a melléknévnek összehasonlításakor használt egyik alakja |

Komparatív' (1865: CzF.); ~**iskola** 'középfokú általános ismereteket, ill. szakképzettséget nyújtó iskolatípus | Mittelschule' (1794: NSz.); ~**osztály** 'középfül | Mittelohr' (1821: NSz.) 'polgárság mint társadalmi réteg | Mittelstand, Mittelklasse' (1833: NSz.)

II. ~szabású A: 1577 k. *kőzepzabafut* (OrvK. 18) **J:** 'közepes nagyságú | mittelgroß' | ~**szerű A:** 1585 *kőzep fzerű* (Cal. 785) **J:** 'közepes | mittelmäßig' | ~**termetű A:** 1673 *kőzep termetű* (NySz.) **J:** 'közepes nagyságú, közepes termetű, növésű | mittelgroß, von mittlerem Wuchs' | ILYENEK MÉG: ~**magas** 'közepes magasságú | mittelhoch' (1812: NSz.); ~**finom** 'közepfinomságú, közepes finomságú | mittelfein' (1833: NSz.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos a →*közép* névszóval. | ⊕ Az 1. csoportra a 'két dolog között található' jelentés érvényes. A régi helynevek ugyanezen jelentése már korán adatolt; vö. →*közép*. A 2. csoportban az előtag 'átlagos, közepes minőségű' jelentésben áll. Mindkét csoportra érvényes, hogy az újabb összetételek keletkezéséhez német minták is hozzájárulhattak; vö. ném. *Mittelalter* 'középkor', *Mittelstufe* 'középfok', *Mittelschule* 'középfiskola', *Mittelklasse* 'középosztály' stb., ill. *mittelhoch* 'középmagas', *mittelfein* 'középfinom'; stb. Az utótag (a címszavak kivételével): *szabású* (< →*szab*), *termetű* (< →*termet*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *közép, központ, pont, szab, szer², termet, ujj¹, út*

közepett Δ **A:** 1416 u.¹ *közèpet, közèpèttè* (BécsiK. 21); 1416 u.² *közepet* (MünchK. 83rb); 1416 u.³ *közopet* (AporK. 103); 1508 *közepot* (NádK. 506); 1522 *kezepette* (KeszthK. 39); 1585 *Kőzepwt* (Cal. 552); 1708 *Közepett* (Pápai Páriz: Dict.); 1772 *középett* (NSz.); 1862 *középiütt* (NSz.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1416 u.¹ 'között, körében (körülvéve) | inmitten von, unter {mit Dat}' (BécsiK. 21); **2.** 1416 u.¹ 'közé, körébe (középre) | zwischen, in die Mitte von, unter {mit Akk}' (BécsiK. 21); **3.** 1416 u.¹ 'lefolyása közben | während, im Laufe ...' (BécsiK. 273); **4.** 1416 u.² 'középén | in der Mitte von' (MünchK. 20va) | <HSZ> **1.** [személyragozva] 1416 u.¹ 'közöttünk (közöttetek stb.) | unter uns, euch, ihnen' (BécsiK. 22); **2.** 1416 u.² 'középén | in der Mitte' (MünchK. 93rb)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A →*közép* szóból jött létre -t (> -tt) helyraggal; vö. →*között*. A jelentésfejlődéshez vö. →*között*, →*közben*.

📖 Klemm: TMondt. 230; TESz.; EWUng. • Vö. *közép*

középszerű → -*szerű*

közibe → *közben*

köziben → *közben*

közlekedik **A:** 1780 k. *Közlekedés* [sz.] (Nyr. 30: 475); 1792 *közölködni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Közlődni* a.); 1810 *Közlekedem* [▽] (NSz.) **J:** **1.** 1780 k. 'összeköttetésben van, érintkezik vkivel | mit jmdm in Verbindung stehen' (Nyr. 30: 475) (↑); **2.** 1838 '⟨gyalogos személy, jármű⟩ közúton halad, ⟨jármű⟩ az összeköttetést fenntartja | verkehren' # (NSz.); **3.** 1844 '⟨folyadék az erre a célra készített vezetékben⟩ folyik, áramlik | kommunizieren' (Szily: NyÚSz.). **Sz:** ~**és** 1780 k. 'kapcsolat, összeköttetés | Verbindung' (Nyr. 30: 475) (↑); 1838 'forgalom | Verkehr' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással létrehozott származékszó. | (△) A →közöl 'rendelkezésére bocsát; eloszt, szétoszt, közössé tesz' igéből alkották a -*kedik* visszaható képzővel; vö. →*kétkedik*, *perlekedik* (→*per*¹) stb. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *közöl*

közöl [1] **A:** 1416 u./² *kōzlet* [sz.] (MünchK. 75va); 1456 k. *kezklik* (SermDom. 1: 50); 1470 *kwzwlēfevtel* [sz.] (SermDom. 2: 159); 1551 *kōzōlyúc* [l-j] (NySz.); 1777 *kōzeld* (NSz.) **J:** 1. 1416 u./² 'térközt, hézagot hagy; közrefog | Zwischenraum machen; in die Mitte nehmen' (MünchK. 75va) (↑); **2.** 1456 k. 'rendelkezésre bocsát; megoszt, közössé tesz | zur Verfügung stellen; verteilen, gemein machen' (SermDom. 1: 50) (↑); **3.** 1524 'tudtára ad, tudat | mitteilen, kundgeben' # (MNY. 25: 70); **4.** 1636 'nemileg közösül | geschlechtlich verkehren' (NySz.); **5.** 1693 'közbevegyít, kever | untermischen, mengen' (Gyöngyösi: ÖK. 2: 150); **6.** 1778/ 'megjelentet, kiad | veröffentlichen' # (NSz.); **7.** 1782 'terjeszt, továbbad | verbreiten, vermitteln' (NSz.) **Sz:** **közlet** 1416 u./² 'űr, térköz, hézag | Zwischenraum' (MünchK. 75va) (↑) | **közlés** 1470 (SermDom. 2: 159) (↑) | **közlendő** 1772 <BEÁLLÓ MN-I IGENÉV> (NSz.); 1849/ 'szóbeli közlés, közlemény, mondandó | Mitteilung' (NSz.) | **közlékeny** 1828 *közlékenység* [sz.] (TudGyűjt. 12/7: 34) | **közlemény** 1830 *közlemények* (TudGyűjt. 14/8: 89) | **közlöny** 1839 'közvetítő | Mittelsperson' (NSz.); 1845 'újság, folyóirat | Mitteilungsblatt' (Fogarasi: MNSegédsz.)

■ Származékszó. | (△) A →köz 'köz, hézag; közös' névszóból jött létre -*l* igeképzővel. A jelentések az eredeti 1. jelentésből fejlődtek ki absztrakcióval, ill. jelentésszűküléssel. A származékok többnyire a nyelvújítás korában keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hír-, köz, közlekedik*

közömb Δ **A:** 1787 *Közömb* (NSz.) **J:** 1. 1787 'közömbös dolog | gleichgültiges Ding' (NSz.) (↑); **2.** 1787 'közöny | Gleichgültigkeit' (NSz.)

közömbös **A:** 1787 *közömbös* (NSz.) **J:** 1. 1787 'egykedvű; közönyös | unberührt; gleichgültig' # (NSz.) (↑); **2.** 1817 'semleges (ítélet) | indifferent (Meinung, Urteil)' (NSz.); **3.** 1836 ? '〈kémiailag〉 semleges hatású | neutral (Chem)' (Kunoss: Szóf.), 1865 'ua.' (CzF.); **4.** 1839 'érdektelen | interesselos' # (NSz.) **Sz:** ~**ít** 1838 *Közömbösít* (Tzs.)

■ A szócsalád alapja, a **közömb** tudatos szóalkotás eredménye. | (△) A →köz névszóból hozták létre a →*különb* mintájára. Később a →*közöny* kiszorította.

■ A **közömbös** származékszó. | (△) A *közömb* főnévből -s melléknévképzővel alkották meg.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) A nyelvújítás termékei.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz. *közömbös* a.; EWUng. • Vö. *köz*

közömbös → *közömb*

közönség **A:** 1372 u./ *kewzewnfegben* (JókK. 79); 1456 k. *kezenfegeſth* [R.]; *kwzwnseghes* [sz.] (SermDom. 2: 317, 1: 134); 1559 *kōzōnſigre* (Székely I.: Krón. 208b) **J:** 1. 1372 u./ 'általánosság; szokásos, mindennapos dolog | Allgemeinheit; gewöhnliches Ding' (JókK. 79) (↑); **2.** 1526 'közösség | Gemeinschaft' (SzékK. 35); **3.** 1577 ? 'nyilvánosság | Öffentlichkeit' (KolGl.), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict. *Editus* a.); **4.** 1595 'köztársaság | Republik' (Ver. 90.); **5.** 1785 'vmely szempontból összetartozó, vmilyen alkalomból összegyűlt személyek

csoportja | Publikum' # (NSz.); **6.** 1795 'község | Gemeinde' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1372 u./ *kewzewnfeges* 'általános | allgemein' (JókK. 102); 1416 u./³ 'katolikus | katholisch' (AporK. 166); 1495 e. 'egész, teljes | ganz' (GuaryK. 48); 1519 'megszokott, mindennapi | gewöhnlich' (JordK. 713); 1614 'közös | gemeinsam' (OklSz.) **R:** ~**est** 1456 k. 'általában, szokásosan | im allgemeinen' (SermDom. 2: 317)

■ Származékszó. | (△) A →köz 'általános, közös' -n módhatározóragos alakjából jött létre -ség névszóképzővel; felépítéséhez vö. *jelenség* (→*jelen*). (⌘) Az 5. és 6. jelentés a nyelvújítás korában keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. köz, közöny, törzs-

közöny A: 1807 *Közöny-újságok* (NSz.); 1830 k./ *közönített* [sz.] (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1807 'közönséges, általános | allgemein' (NSz.) (↑); **2.** 1830 k./ 'közös | gemeinsam, gemein' (NSz.) (↑); **3.** 1838 'semleges | indifferent' (NSz.) | <FN> **1.** 1831 'közösség; közönség | Gemeinschaft; Publikum' (Szily: NyÚSz.); **2.** 1831 'közömbösség | Gleichgültigkeit' # (MNY. 15: 147); **3.** 1833/ 'egyetemesség, általánosság | Universalität, Allheit' (NSz.) **Sz:** ~**ös** 1831 *közönyös* 'közös, általános | gemeinsam, allgemein' (Szily: NyÚSz.); 1835 'közömbös | gleichgültig' (Tzs. *Neutral* a.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg elvonással létrehozott szóalkotás. | (△) A →közönség 'általánosság; megszokott dolog' főnévből, ill. ennek *közönséges* 'általános, megszokott, szokványos' származékából hozhatták létre. A keletkezésmódjához vö. *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*). A 2. főnévi jelentés a →közömb hatására alakult ki, majd ki is szorította amazzt a nyelvhasználatból. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. közönség

közös A: 1372 u./ *kewzewfleg* [R.] (JókK. 107); 1456 k. *tezeffeghe* [ɔ: *kezeffeghe*] [sz.] (SermDom. 1: 437) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'a közösség tagjaira vonatkozó, többeket érintő; együttes | gemeinsam, gemein; gesamt' # (JókK. 107) (↑); **2.** 1541 'részes vmiben | einer Sache teilhaftig' (Sylvester: ÚT. 2: 128); **3.** 1787 'általános | allgemein' (NySz.); **4.** 1794 'együttesen birtokolt, használt | gemeinsam gebraucht' # (NSz.); **5.** 1808 'kölcsonös | gegenseitig' (Sándor I.: Toldalék) | <FN> **1.** 1583 'társ | Genosse' (NySz.); **2.** 1585 'kereskedő | Kaufmann' (Cal. 545); **3.** 1673 'bérelő | Pächter' (NySz.); **4.** 1803 'közös vagyon; köztulajdon | Gemeingut, Gemeinbesitz' (NSz.); **5.** 1880 'közösség | Gemeinschaft' (NSz.) **Sz:** ~**ül** 1416 u./² *kqzqfqln*^c vala 'közösködik, érintkezik | mit jmdm verkehren' (MüncK. 87vb); 1551 'nemileg érintkezik | geschlechtlich verkehren' (NySz.) | ~**ség** 1456 k. 'közlemény, hivatalos közlés | Mitteilung' (SermDom. 1: 437) (↑); 1750 'közös eszmék, célok által egyesített emberek csoportja | Gemeinschaft' (Wagner: Phras. *Communitas* a.) | ~**ködik** 1519 *kqzqfqln* (JordK. 875) **R:** ~**leg** 1372 u./ 'együtt, közösen | gemeinsam {als Adv.}' (JókK. 107) (↑)

■ Származékszó. | (△) A →köz 'viszony, kapcsolat; közös, együttes' névszóból jött létre -s melléknévképzővel. A főnévi jelentések önállósulással alakultak ki különböző szószerkezetekből, mint a *közös kereskedő* 'társ, társtulajdonos', *közös vagyon*, *közös dolog* stb. A főnévi 5. jelentés a *közösség* származékszó hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. köz

között A: 1372 u. *kýkkewzet*, *kykkewzewt*, *kewzt*, *kezt* (JókK. 25, 37, 59, 31); 1456 k. *kezet*, *tý kwzuttetek* (SermDom. 2: 453, 1: 266); 1476 k. *kwztwk* (SzabV.); 1493 k. *kewzetthe* (FestK. 105); 1536 *kewzjewt* (Pesti: Fab. 9a) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'személyek, dolgok

közösségében, csoportjában | unter (mit Dat)' # (JókK. 37); **2.** 1372 u./ 'közé | zwischen (mit Akk)' (JókK. 103); **3.** 1416 u./¹ 'személyeket, tárgyakat elválasztó térben, ill. időben | zwischen (mit Dat)' # (BécsiK. 152); **4.** 1533 'közben, (cselekvés) lefolyása alatt | während' (NySz.) | <HSZ> **1.** [személyraggal] 1416 u./¹ 'közöttünk, közöttetek, közöttük | zwischen uns, euch, ihnen' # (BécsiK. 24); **2.** 1474 'közülünk, közületek, közülük | von uns, euch, ihnen' (BirkK. 4)

közül A: 1372 u./ nagyokkewzewl, kyk kezewl, belczekkezzel, kezzewl (JókK. 44, 2, 3, 3); 1416 u./³ kőzzolt (AporK. 116); 1456 k. kuzuletek (SermDom. 2: 306); 1470 kezwl (SermDom. 2: 730); 1495 e. kőzzül (GuaryK. 19.); 1519 k. thw kőzzvletok (DebrK. 64); 1541 kőzvl (KL. 240.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u. 'csoportjából, közösségéből | von' # (JókK. 2); **2.** 1508 'helyből, térből ki | aus' (NádK. 83); **3.** 1522 'között, közösségében | unter (mit Dat)' (KeszthK. 33) | <HSZ> [személyraggal] 1372 u./ 'közülünk, közületek, közülük | von uns, euch, ihnen' # (JókK. 70)

közé A: 1456 k. kezze (SermDom. 1: 297); 1470 keze (SermDom. 2: 116); 1500 k. kuzzi (MNY. 7: 199); 1508 kőzze (NádK. 514); 16. sz. közepe kőzy (MNY. 7: 196); 1590 kőzzétec (NySz.); 1604 Kőzéirom (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** <NÉVUTÓ> **1.** 1456 k. 'csoportjába, közösségébe | unter (mit Akk)' # (SermDom. 1: 297) (↑); **2.** 1508 'személyeket, tárgyakat elválasztó helyre, térbe | zwischen (mit Akk)' # (NádK. 514) (↑); **3.** [~ jut, kerül] 1529 e. 'helyzetbe, állapotba, cselekvés folyamatába (kerül, jut) | in, unter (Umstände, Verhältnisse kommen, geraten)' (VirgK. 142); **4.** 1618 'közösségéből, csoportjából (való) | von' (NySz.) | <HSZ> **1.** [személyraggal] 1590 'közénk, közétek, közjük | unter uns, euch, ihnen' # (NySz.); **2.** 1604 'közbe, közéje | dazwischen, darunter' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A →köz főnévből jöttek létre -t (> -tt) lokatívuszraggal, -l ablatívuszraggal, ill.-é latívuszraggal. A között szó közt változata a második nyílt szótag magánhangzójának kiesésével keletkezett. A közé tartalmazza az E/3. személyű birtokos személyjelet is a latívuszragban rejtve. Birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A közül szóhasadással párhuzamosan elkülönült párja a →közel határozószónak. A közült változat szóvégi t-je nyomatékösítő szerepű helyrag. A szócsalád tagjainak irányváltozásához vö. →alá, →felül stb.

☞ Sebestyén: Névut. 62; TESz.; EWUng. • Vö. köz, közel, szemközt

központ A: 1784 központtól (NSz.) **J:** **1.** 1784 'középpont; vmely terület középső része | Mittelpunkt; mittlere Stelle eines Gebiets' (NSz.) (↑); **2.** 1793 'vmely közösségnek, szervezetnek az a része, amely a többiek tevékenységét irányítja; az a hely, ahol vmilyen bonyolult műszaki berendezést irányítanak | Zentrum, Zentralstelle; Zentrale' (NSz.) **Sz:** ~osít 1825 központosítottassék [sz.] (MNY. 4: 377) | ~osul 1834 központosulás [sz.] (MNY. 4: 254)

■ Tudatos szóösszevonás eredménye. | ☐ A középpont (→közép-) összetett szóból alkották a nyelvújítás idején. ☹ Részint ugyanezekből az elemekből áll, de másként keletkezett a (R.) központ 'szövegtagoló írásjelhasználat' (1827: NSz.) és a köznyelvivé vált központosítás 'ua.' (1895: PallasLex.). Ezek nemzetközi minták alapján alkotott tükörfordítások; vö. lat. *interpunctio*; ném. *Interpunktion*; stb.: 'központosítás, interpunkció'. Előtagjuk a →köz, utótagjuk pedig a →pont, ill. annak származéka.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. közép-

közre A: 1525/ közre (TörtTár 1908: 83) **J:** **1.** 1525/ 'a közösség céljaira | für die Gemeinschaft; an die Öffentlichkeit' (TörtTár 1908: 83) (↑); **2.** 1705 'középre, közbul (fog, vesz) | in die Mitte (nehmen)' (RákFLv. 1: 436)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A →köz szóból jött létre *-re* szublatívuszraggal. Ez az alakulat bizonyítja, hogy az alapszó 'közösség' jelentése korábbi annál, mint amire a toldalék nélküli formát illető adatoltsága mutat. A *közre* határozószói funkciójú volt, ma már csak igekötőként él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köz*

közül → *között*

közület A: 1787 *Közület* (NSz.) **J:** 1. 1787 'terület | Fläche <Geom>' (NSz.) (↑); 2. 1862 'a közösség érdekeit szolgáló hivatalos intézmény | Gemeinwesen, öffentliche Körperschaft' # (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással létrehozott származékszó. | (△) A →köz 'köz, hézag' szóból alkották az *-ület* főnévképzővel, amelyet tévesen következtettek ki az *egyesület* (→*egyes*) típusú szavak mintájára; vö még *érzület* (→*érez*), *testület* (→*test*) stb. A 2. jelentéshez vö. az alapszó 'közösség' jelentését. (⌘) A nyelvújítás terméke.

📖 Szily: NyÚSz.; AkNyÉrt. 23/3: 37; TESz.; EWUng. • Vö. *köz*

közvetetlen Δ A: 1792 *közvetetlenül* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1792 'mások közreműködése nélkül érvényesülő | unmittelbar' (NSz.) (↑); 2. 1833 'legközelebbi | allernächst' (NSz.) | <HSZ> 1818 'közvetlenül | gleich; sofort' (NSz.) – De vö. 1636 *közbevetetlen* 'közvetlen | unmittelbar' (Szily: NyÚSz.); 1645 *közben vetetlen* 'ua.' (NSz.)

közvetve A: 1807 *közvetve* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'közvetítéssel, közvetett módon | mittelbar <Adv.>'

közvetett A: 1816 *közvetett* (Hübner: Lex. 100) **J:** 'közvetítéssel, közvetett módon | mittelbar' # – De vö. 1510 k. *kozbe veteth* 'ua.' (Gl.)

közvetlen A: 1826 *közvétlen* (TudGyűjt. 10/8: 85); 1827/ *közvetlenül* (NSz.) **J:** <MN> 1. 1826 'mások közreműködése nélkül érvényesülő, átmenet nélküli | unmittelbar, unvermittelt' # (TudGyűjt. 10/8: 85) (↑); 2. 1846 'közvetlen, (el)jövő | nächst' # (NSz.); 3. 1849 'barátságos, természetes, fesztelen, könnyed | freundlich, ungezwungen' # (NSz.) | <HSZ> 1833 'azonos, hasonló; mindjárt, rögtön, azonnal | gleich; sofort' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, a **közvetetlen** és a **közvetett** szóösszevonás eredményei. | (△) Előzményük a (R.) *közbe(n)vetetlen* (↑), ill. a *közbevetett* (↑) volt. (⊂) Ezek a →*közben* + →*vet* tagokból álló *közbevet* 'elvontan is' (1585: Cal. 549) igének a származékai *-etlen* melléknévképzővel, ill. a befejezett melléknévi igenév *-tt* képzőjével. A formák összevonódásával együtt jelentésük elvontabbá vált.

■ A **közvetlen** szóösszerántás eredménye. | (△) A *közvetetlen* nyomán egyszerejtéssel keletkezett.

■ A **közvetve** tudatos szóalkotás eredménye. | (△) A *közvetett* és a *közvetlen* alapján hozták létre a határozói igenév *-ve* képzőjével.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) A szócsalád tagjai nyelvújítási alkotások.

📖 Bárczi: Bev. 67; TESz. *közvetlen* a.; EWUng. • Vö. *közben*, *közvetít*, *vet*

közvetett → *közvetetlen*

közvetít **A:** 1837 *közvetítésének* [sz.] (NSz.); 1838 *közvetítik* (NSz.) **J:** **1.** 1837 'továbbít, átad, eljuttat, elküld | übermitteln, -bringen' # (NSz.) (↑); **2.** 1845 'békéltet, egyeztet, kiegyenlít | sich ins Mittel legen' (NSz.); **3.** 1848/ 'kapcsolatot létrehozni, teremteni segít | vermitteln' (NSz.); **4.** 1932 'műsorszámként sugároz | übertragen (Rundfunk, Fernsehen)' # (Sauvageot: FrMSz. *diffusion* a.)

■ Tudatos szóalkotással létrehozott származékszó. | (△) Az önállóan nem adathozható, a →*közvetetlen* szócsaládja alapján elvont *közvet* 'közbevet <átvitt értelemben>' igéből alkották -ít műveltető igeképzővel. Az 1–3. jelentéshez vö. a →*köz* 'viszony, kapcsolat' jelentését; a 2., 3. jelentések a ném. *vermitteln* 'közvetít, egyeztet, kapcsolatot teremt' hatására keletkezettek. A 4. jelentés az 1. alapján alakult ki. (⌘) A nyelvújítás terméke.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *közvetetlen*

közvetlen → *közvetetlen*

közvetve → *közvetetlen*

község **A:** 1372 u./ *kewzfegebelyet*; *kewffeges* [sz.] (JókK. 79, 107); 1476 k. *kwffegenek* (SzabV.); 1540 *kwffýgne* (RMNy. 2/2: 37); 1541/ *keffegnec* (HoffgreffÉn. Bb1a) **J:** **1.** 1372 u./ 'közösség | Gemeinschaft' (JókK. 79); **2.** 1495 k. ? 'gyülekezet | Versammlung' (GuaryK. 114), 1552 'ua.' (Heltai: Dial. F5a); **3.** 1541/ ? 'önkormányzati joggal felruházott település | (Orts)gemeinde' # (HoffgreffÉn. Bb1a) (↑), 1559 'ua.' (Székely I.: Krón. 168a) **Sz:** ~**es** 1372 u./ 'általános, közös, közönséges | allgemein' (JókK. 79, 107) (↑)

■ Származékszó. | (△) A →*köz* 'közös, együttes' szóból keletkezett -ség főnévképzővel. A 2., 3. jelentések jelentésszűküléssel alakultak ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *köz*

krabát × **A:** 1548 *Krabatnak* (OkLSz.); 1807 *Krobotok* (NSz.) **J:** 'horvát ember | Kroate'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *krāwāt* 'szláv házaló', (R.) *krabat* 'horvát ember', (kor. úfn. h.) *krabaten* [részeshatározói eset] 'ua.', – ném. *Kroate* 'ua.' [? < ol. (É.) *croat* 'ua.']. (⊙) A nyugat-dunántúli nyelvjárásokban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *horvát*, *kravát*

krach **A:** 1869/ *krachos* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1869/ 'viszály, meghasonlás, vita, veszekedés; szidalom, szidás | Zerwürfnis, Streit; Schelte' (NSz.) (↑); **2.** 1874–1876/ 'gazdasági összeomlás | wirtschaftlicher Zusammenbruch' (NSz.); **3.** 1875 'váratlan szerencsétlenség | unerwartetes Unglück' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Krach* 'hangos csapás, csattanás; gazdasági válság; veszekedés, vita; szidás' [< ném. *krachen* 'pattogón hangzik; veszekedik, civakodik; stb.']. (≈) Megfelelői: szbhv. *krah*; cseh (N.) *krach*; stb.: 'összedőlés, összeomlás, csőd'. (△) Ma a 2. és 3. jelentésben használatos.

📖 Kobilarov–Götze: DtLw.; EWUng.

krajcár Δ **A:** 1494–1495 *krayczet, craycher, kraycher* (Neumann: Registrum 111., 3093., 72.); 1495 k. *Kraychar* [SZN.] (OkISz.); 1544 *karayczart* (OkISz.); 1597/ *Garajczárt* (MNY. 80: 251); 1604 *kreytzer* (Szenczi Molnár: Dict. *Centúffis* a.); 1863 *kérájcárja* (Krizsa [szerk.] Vadr. 559); NYI. *karicár* (ÚMTsz.); *kérécár* (MTsz.) **J:** 1. 1494–1495 'koronként változó értékű, többnyire legkisebb váltópénz | Kreuzer {als Scheidemünze}' (Neumann: Registrum 111., 3093., 72.) (†); 2. 1793/ 'nagyon kevés, jelentéktelen pénz | eine ganz geringe Menge Geld' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1687 *graitzarost* 'egykori pénznem, krajcár | Kreuzer' (MNY. 80: 251); 1848/ 'kicsinyes, zsigori | knauserig' (NSz.) | ~**oskodik** 1868 *krajczároskodni* [sz.] 'fukarkodik | knausern' (PNapló 1868. nov. 3.: [1])

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *kriuzære, kriuzer* 'a kereszt ábrájával ellátott pénzerme', (kor. úfn. h.) *kreuczer, krejczet* 'változó értékű váltópénz', – ném. *Kreuzer* 'ua.' [*<* ném. (kfn.) *kriuze, kriuz* 'kereszt']. ⊗ Megfelelői: szbhv. *krajcar*; cseh *krejcar*, (R.) *grajcar*; stb.: 'krajcár'. ⊕ A magyar szó főleg a bajor-osztrákból származhat. A krajcár 1892-ig volt pénzegység az Osztrák–Magyar Monarchiában. A szó eleji *g*-hez vö. →*giccs*, →*gitt* stb. Az *ár* végződéshez vö. →*boglár*, →*csaplár* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kuruc*

krajnik † **A:** 1387 *Kalaynuk, karaynuk* (NyIrK. 9: 62, 9: 61); 1389 *Karajnokfalva* [HN.] (NyIrK. 9: 66); 1406 *Kraynokfalua* [HN.] (NyIrK. 9: 66); 1442 *Krajnik* (NyIrK. 9: 64); 1508 *Cranykfalwa* [HN.] (NyIrK. 9: 66); 1619 *krájnik* (MNY. 64: 94); 1642 *krainyak* (Úriszék 896) **J:** 'egy fajta tisztségviselő: perviteli és pénzügyi tisztviselő, az úrbéri szolgáltatások behajtója, több faluból álló birtokigazgatási egység feje, gazdatiszt stb. | Art Vogt, Amtsperson im Prozeßrecht, im Finanzwesen als Betreiber urbanialer Abgaben, Gutsverwalter usw.'

■ Ukrán (Kárp.) jövevényszó, román közvetítéssel is. | ⊕ Ukr. (Kárp.R.) *країник* 'jóságigazgató, felügyelő; községi bíró, falubíró'; – vö. még rom. (N.R.) *cráinic*, (R.) 'adószedő; követ, hírnök', (N.) 'hajtó <vadászat>; rádióbemondó'. Az ukránban az ukr. *країна* 'föld, ország, táj; környék, vidék', (Kárp.) 'kerület, megye, körzet; tartomány' szóból származik. ⊕ A szótörténet és a szóföldrajz mellett szól, hogy a román közvetítés korán megtörtént és jelentős volt. A *karajnok* típusú változatok a mássalhangzó-torlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek.

📖 NyIrK. 9: 61; MNY. 64: 74; TESz.; Bakos F.: REL.; EWUng. • Vö. *karaj*¹

krájzler Δ **A:** 1835 *Grájszler* (Kunoss: Gyal.); 1847 *kreislerbolt* (NSz.); 1851 *graiszler* (NSz.); 1880 *grajzler*-boltokban (NSz.); 1888 *krájzlertől* (NSz.); 1898 *krájczler* (NSz.) **J:** 'szatócs | Krämer'

krájzleráj Δ **A:** 1845 *greiszlereit* (NSz.); 1867 *greislerái* (NSz.); 1909 *krájzleráj-ból* (Toldy G.: Varázsröntő 516) **J:** 'szatócsüzlet; elhanyagolt, rendetlen bolt, műhely stb. | Kramerei; vernachlässigter Kaufladen'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszók. | ⊕ Ném. (R. baj.-osztr.) *gräußler, grießler* 'kiskereskedő, aki darával, liszttel, lencsével kereskedik', (au.) *Greißler* 'élelmiszer-kereskedő' [*<* ném. (f.-ném.) *grauß, gräusl* 'árpagyöngy, szemcse stb.']. | ném. (au.N.) *greißlerei* 'keresgélés, szatócskodás'. ⊗ A *krájzler* megfelelője: szbhv. (N.) *grajzler* 'szatócs, kiskereskedő'. ⊕ A szó eleji *g* > *k*-hoz vö. →*giccs*, →*gitt* stb.

📖 TESz. *krájzleráj* a.; EWUng. • Vö. *gríz*

krájzleráj → *krájzler*

krakéler Δ **A:** 1871 *krakélerek* (Hon 1871. máj. 4.: [1]); 1882/ *krakähkert* (NSz.) **J:** 'kötekedő, veszekedő ember | Krakeeler'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Krakeeler* 'veszekedő, kötekedő férfi' [< ném. *Krakeel* 'hangos veszekedés, lármás civakodás']. (≈) Megfelelői: szb hv. (R.) *krakèler*; szlk. (R.) *krakéler*: 'krakéler'.

📖 TESz.; EWUng.

krampács → *krampácsol*

krampácsol **A:** 1858 *krampácsolni* [sz.] (VasárnapiU. 1858. nov. 21.: 563); 1917 *krámpácsol* (Nyr. 46: 241) **J:** 'követ, kavicsot, közúzalékot főleg vasúti talpfa alá ütöget, tömörít, töltöget | Steinschlag, Kies unter die Schwellen stopfen, die Bettung behacken (haupts. bei der Eisenbahn)'

krampács × **A:** 1874 *krampácscsal* (MMÉEK. 8/5: 181); NYJ. *krámpács* (ÚMTsz.) **J:** 'csákány; a pályamunkások aláverő csákánya | Pickhacke; Stopfhacke, Kramphaue der Bahnarbeiter'

■ A szócsalád alapja, a **krampács** szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. (N.) *krampáč*, *krompáč*, (K.) *krampač*: 'csákánykapa' [< ném. *Krampe* 'ua.; aláverőcsákány', szláv -ač [szerszámnévképzővel]]. Vö. még cseh *krumpáč*, (N.) *krompáč*: 'csákánykapa'. (△) A *krampács* főleg a szlovák bányászok és pályamunkások által terjedt el a magyarban.

■ A **krampácsol** származékszó. | (△) A *krampács* szóból jött létre igeképzővel; ismertebb, szélesebb körben használatos az alapszónál. (◊) Ugyanerre az etimonra megy vissza a (R.) *krampel* 'irtókapa, gyomlálókapa, acatoló' (1604: Slavica 2: 97); ez a ném. (baj.-osztr.) *krampel* 'hegyes kapa, csákánykapa' átvétele.

📖 MNy. 55: 257; TESz. *krampács* a.; EWUng. *krampács* a. • Vö. *kuruglya*

krampusz **A:** 1842 *krampuszé* (Nyr. 86: 94) **J:** 1. 1842 'a gyermekek képzeletében élő, virgáccsal járó fekete ördög, aki a Mikulást kíséri | Begleiter des heiligen Nikolaus in Gestalt eines schwarzen Teufels mit Rute (in der Phantasie der Kinder)' # (Nyr. 86: 94) (↑); 2. 1883 'ijesztő, csúf ember | schreckerregender, häßlicher Mensch' (NSz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Krampus*, (B.) *krampes*: 'a Mikulást kísérő, virgáccsal járó fekete ördögalak' [ismeretlen eredetű]. (≈) Megfelelői: szb hv. (N.) *kràmpus*; szln. (N.) *krampus*; szlk. *krampus*: 'krampusz'. (△) A 2. jelentés tréfás metafora.

📖 NyK. 50: 408; TESz.; EWUng.

krapek **A:** 1862 *Krapik* (NSz.); 1917 *krápek* (Zolnay–Gedényi); 1924 *krapek* (Szirmay: TolvSz.) **J:** 'férfit, pasas | Junge; Kerl'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *chlapík* 'férfit; derék fickó' [az eredetéhez vö. → *klapec*]. (△) Az *l > r* hangváltozáshoz vö. → *harisnya*. (⊙) A szó a bizalmas nyelvhasználatban él.

📖 NytudÉrt. 71: 61; EWUng. • Vö. *klapec*

krapsál † **A:** 1613 *kramsálni* [sz.] (NySz. *krabsál* a.); 1621 *Krabsfálni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1627 *karamsált* (NySz.); 1630 *krapsál* (NySz.) **J:** 'firkál | kritizeln'

grapsa Δ **A:** 1793/ *grapsák* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1793/ 'elavult, ócska írat | veraltete, alte Schrift' (NSz.) (↑); **2.** 1872/ 'régí szokásaiban megcsontosodott, vaskalapos ember | zurückgebliebener, zopfiger Mensch' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **krapsál** valószínűleg görög jövevényszó. | ≡ Gör. *γράφω* [jövő idő] 'ír' [indoeurópai eredetű; vö. ang. (óang.) *ceorfan* 'vág, metsz'; lett *grebju* 'bemetsz, rovátkol'; stb.]. ⊕ Az -ál honosító képző; vö. →*ágál*, →*firkál* stb.

■ A **grapsa** elvonás eredménye. | ⊕ A 2. jelentése tréfás metafora.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Eredetileg mindkét szó az írott nyelvre lehetett jellemző.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grafit*

kráter **A:** 1636 arany-*crater* serlegek (Pázmány: ÖM. 7: 669); 1807 *Kráterjében* (NSz.) **J:** **1.** [jelzői értékben] 1636 'tölcsér alakú, liturgiában használt (keverő)edény {borhoz, olajhoz stb.} | trichterförmiges liturgisches Mischgefäß {für Wein, Öl usw.}' (Pázmány: ÖM. 7: 669) (↑); **2.** 1807 'tűzhányó tölcsér alakú nyílása | trichterförmige Öffnung eines Vulkans' # (NSz.) (↑)

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *crater* 'borvegyítő edény; vulkántölcsér', (h.) 'ivópohár, serleg, kehely; kráter' [< gör. *κρατήρ* 'borvegyítő edény; vulkántölcsér' < gör. *κεράννυμι* 'összekever, elegyít']. ≈ Megfelelői: ném. *Krater*; fr. *cratère*; stb.: 'kráter'.

📖 TESz.; EWUng.

kravall Δ **A:** 1848 *krawallunk* (MNY. 50: 136); 1860 *kravállt* (NSz.); 1885 *kravál* (NSz.) **J:** **1.** 1848 'kisebb fajta zendülés, tüntetés | kleiner Aufruhr' (MNY. 50: 136) (↑); **2.** 1885 'lármás veszekedés, botrányos jelenet | Lärm, Streit, Skandalszene' (NSz.) (↑)

■ Német jövevényszó. | ≡ Ném. *Krawall* 'kisebb fajta zendülés, tüntetés; zaj, veszekedés' [? < lat. (k.) *charavallium* 'csörgés, láрма mint esküvői szerenád, macskazene']. A szó az 1830. szept. 24-i hanaui (Hessen) zendüléssel összefüggésben bukkant fel. ≈ Megfelelői: svéd *kravall*; cseh *kraval*; stb.: 'csődület, vita stb.' ⊕ Az 1. jelentésében 1848-ban az országgyűlési demonstrációkra, ill. vitákra vonatkozólag használták.

📖 TESz.; EWUng.

kravát Δ **A:** 1809 *cravátot* (Kazinczy: Lev. 7: 31); 1867 *kravát* (NSz.) **J:** 'nyakkendő | Krawatte'

kravátli Δ **A:** 1830 *kravatlit* (MNY. 70: 477); 1833 *Kravátli* (NSz.); 1884 *krovátli-t* (NSz.); NYJ. *krabátli* (MTsz.) **J:** 'nyakkendő; katonák, papok keménygallérja | Krawatte; steifer Kragen von Geistlichen und Militärs'

■ Német jövevényszók. | ≡ Ném. *Krawatte* 'nyakkendő; keskeny prémgallér', (R. h.) *cravate* 'nyakkendő' [< fr. *cravate* 'horvát ló', (R.) 'horvát lovaskatona; nyakkendő' < ném. (N.) *krawat* 'horvát ember']. A francia jelentéseket az magyarázza, hogy a francia hadseregben a 17. században külföldről toborzott katonákból, többek között horvátokból álló lovasezredek is szolgáltak, és a horvát lovasok jellegzetes nyakkendőfélét viseltek. | ném. (baj.-osztr.) *krawat'l* 'nyakkendő'. ≈ A *kravát* megfelelői: ang. (R.) *cravat*; ol. *cravatta*; le. *krawat*; stb.: 'nyakkendő'. ⊕ A *kravát* formát valószínűleg a bécsi német közvetítette. A *krabátli* változat bajor-osztrák ejtéssajátosságot tükröz. A *li* végződéshez vö. →*hecsedli*, →*nudli* stb.

kravátli → *kravát*

kreáció → *kreál*

kreál A: 1597/ *creálhasson* [sz.] (MNY. 74: 510); 1889 *kreálni* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1597/ '(gondosan) kiszemel, kiválaszt; kinevez | auserwählen; ernennen' (MNY. 74: 510) (↑); **2.** 1865 'alkot, létrehoz | schaffen, schöpfen' (Babos: KözhSzt.); **3.** 1895 'színházi szerepet alakít | darstellen (Bühnenrolle)' (PallasLex.)

kreátúra A: 1621/ *creaturája* (MNY. 79: 127); 1797 *Creátúrája* (NSz.); 1877 *kreátúra* (NSz.) **J: 1.** 1621/ 'olyan személy, aki másoknak köszönheti előrehaladását, állását, s ezért pártfogóinak engedelmes eszköze | abhängiger Günstling; Kreatur' (MNY. 79: 127) (↑); **2.** 1645 'teremtmény | Geschöpf' (MNY. 66: 236)

kreáció A: 1766 *creációjában* (MNY. 69: 366); 1910 *kreáció* (Kelemen B.: IdSz.) **J: 1.** 1766 'munka, mű, alkotás | Werk, Schöpfung' (MNY. 69: 366) (↑); **2.** 1932 'divatalkotás; modell | Modeschöpfung; Modell' (Sauvageot: FrMSz. *création* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *creare* 'alkot, terem; választ; (ki)választ' [vö. lat. *crescere* 'növekszik, előjön, kijön'] | lat. *creatura* 'teremtés, alkotás' | lat. *creatio* 'választás, kiválasztás; alkotás'. (≈) Megfelelők: ném. *kreieren, Kreatur, Kreation*; fr. *créer, créature, création*; stb.: 'megalkot, divatba hoz, kreál', 'teremtmény', 'műalkotás'. (⊕) A *kreál* ma a 2. jelentésben használatos.

TESz. *kreátúra* a.; EWUng. • Vö. *konkrétum, kreol, regruta*

kreátúra → *kreál*

kredenc A: 1647 *Craedencz* (Horváth M.: NEI.); 1660 *kredenczbe* (Horváth M.: NEI.) **J: 1.** 1647 ? 'pohárszék, ebédlő- v. konyhaszekrény | Schranktisch für Tafelgerät' (Horváth M.: NEI.) (↑), 1660 'ua.' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1810 'helyiség, ahová vendéglátás alkalmával az ételt, italt odakészítették, házi büfé | Räumlichkeit, wo Speisen und Getränke beim Gastgeben angerichtet worden sind' (NSz.); **3.** 1857 'tálalóasztal, büféasztal | Anrichtetisch' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kredenz* 'tálalóasztal, pohárszék', (R.) 'a bor v. étel előkóstolása; borosedény, tálaló, büfé' [< ol. *credenza* 'hit, bizalom; tálalóasztal, pohárszék', a lat. *credentia* 'hit, szavahihetőség, bizalom; kölcsön' alapján a < lat. *credere* 'hisz, bízik' szóból]. A 'tálalóasztal' jelentés az ol. *far la credenza* 'hitet tesz' > 'étel, ital ártalmatlanságát előzetes kóstolással bizonyítja' útján fejlődött. (≈) Megfelelői: fr. *crédence*; le. *kredens*; stb.: 'tálalóasztal'.

Nyr. 45: 413; TESz.; EWUng. • Vö. *kredencia*

kredencia † A: 1540 *kredencze* lewelet (MNY. 6: 230); 1548 *kelledenczia* lewelet (LevT. 1: 52); 1585 *credentia* teuő (Cal. 838 [o: 834]); 1592/ *kredenciát* (NSz.); 1708 *Krédentzia* (Pápai Páriz: Dict.) **J: 1.** [főleg ~levél] 1540 'hitellel, megbízólevél | Beglaubigungsschreiben,

Bevollmächtigung' (MNY. 6: 230) (↑); **2.** 1585 'étel, ital ártalmatlanságának bizonyossága | Vorkosten auf Unschädlichkeit' (Cal. 838 [v: 834]) (↑); **3.** 1663 'tálalóasztal, tálalószekrény, pohárszék | Anrichte (Schränk od. Tisch)' (NytudÉrt. 88: 14)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *credentia* 'hit, bizalom; a bizalomra és a hitre hagyás stb.', (h.) *credentia, credencia* 'hitel, kölcsön; bizalmas közlés; megbízólevél; tálaló, kredenc' [< lat. *credere* 'hisz']. (⊕) A *kredence* változat valószínűleg hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre (vö. →*szerencse*; vö. még lat. *Venetia* [HN.] > m. *Velence* [HN.] stb.), de esetleg a ném. (R.) *credencie* 'írással hitelesítés' befolyásával is számolhatunk. A jelentések kialakulásához bizonyosan a →*kredenc* is hozzájárult.

📖 Nyr. 45: 413; TESz.; Horváth M.: NEL.; EWUng. • Vö. *kredenc*

krém A: 1804/ *crémesek* [sz.] (NSz.); 1886 *krém* (NSz.) **J:** **1.** 1804/ 'az emberek vmely csoportjának színe-java | Elite' (NSz.) (↑); **2.** 1834 'pépszerű, vajjal készített édesség, amelyet torták, finomabb sütemények töltésére is használnak | Creme (als Süßspeise)' # (NSz.); **3.** 1879 'krémszín | Cremefarbe' (NSz.); **4.** 1882 'kenőcs | Salbe' # (NSz.) **Sz:** ~**es** 1804/ 'az elithez tartozó | zur Elite gehörend' (NSz.) (↑); 1884 'krémmel töltött (sütemény) | mit Creme gefüllt (Gebäck)' (Czegléd 1884. júl. 27.: [1]); 1920/ 'egy fajta krémes sütemény | Cremeschnittchen' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Creme, Krem*; ang. *cream*; fr. *crème*; stb.: 'krém'. A franciából terjedt el [a lat. (vulg.) *crama* 'tejszín' és a lat. *chrisma* 'felszenteléshez használt olaj' (→*krizma*) vegyüléséből keletkezett]. (⇒⊕) A magyarba a francia és német nyelvből került át. (⊕) A 3. jelentés a *krémszín* (1886: NSz.) összetett szó előtagjának önállósulásával keletkezhetett. A *krémes* származékszó főnévi jelentésében szintén önállósulás a *krémeslepeny* 'ua.' (1910/: NSz.) összetételből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krizma*

krematórium A: 1887 *krematoriumok* (PestiH. 1887. febr. 23.: 7); 1910 *krematórium* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'halotthamvasztó épület v. helyiség | Krematorium'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Krematorium*; ang. *crematorium*; fr. *crématorium*; stb.: 'krematórium'. A németből terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *cremare* 'eléget, elhamvaszt', ill. *crematio* 'hamvasztás' alapján]. Az első krematóriumot 1878-ban alapították Gothában. Vö. még lat. (ú.) *crematorium* 'krematórium'. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *keramika, sparhelt*

kreol A: 1801 *Kréol* (NSz.); 1802 *Kreola* (NSz.); 1811 *Kreolok* (NSz.) **J:** <FN> 1801 'a Dél- és Közép-Amerikába évszázadokkal ezelőtt bevándorolt fehérek leszármazottja | Kreole' (NSz.) (↑) | <MN> **1.** 1853 'a kreolok közé tartozó, rájuk vonatkozó, velük kapcsolatos | kreolisch' (NSz.); **2.** 1858 'sárgásbarna, olajbarna | kreolbraun' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kreole*; ang. *creole*; fr. *créole*; port. *crioulo*; stb.: 'kreol, Amerikába bevándorolt fehérek leszármazottja'. A portugálból terjedt el [< port. (R.) *cria, crioulo* 'az ura házában született fekete rabszolga' < port. *criar* 'alkot, terem']. (⇒⊕) A magyarba főleg német, esetleg még francia közvetítéssel is kerülhetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kreál*

krepdesin Δ **A:** 1857 *crêpe de chîne* (Nővilág 1857. júl. 12.: 424); 1909 *krep d^o Sin, krepp de Chine-né* (Toldy G.: Varázsröntő 540); 1910 *krepdösín* (Kelemen B.: IdSz.); 1934 *krepdesin* (Nyr. 63: 34) **J:** 'kreppes szövésű selyem, műselyem | Crêpe de Chine'

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *crêpe de Chine* 'könnyű selyemkelme'; – vö. még ném. *Crêpe de Chine* 'ua.'. A francia szintagma előtagjához vö. →*krepp*, utótagja a *de* előjáróval kapcsolt *Chine* 'Kína' [HN.]. (≈) Megfelelői: ang. *crêpe de Chine*; szbhv. *krepdesin*; stb.: 'krepdesin'. (⊂) Egyéb megnevezés: (R.) *kínai krepp* 'ua.' (1895: PallasLex.); ez tükörfordítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krepp*

krepp **A:** 1800 *Krepp*... ruhákban (MHírm. 1800. jan. 14.: 49); 1835 *krep* (Tzs. *Krepp* a.) **J:** 'hullámos v. érdes felületű selyem-, gyapjú- v. gyapotkelme | Kreppgewebe'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Krepp*; ang. *crape, crêpe*; fr. *crêpe*; stb.: 'krepp'. A franciából terjedt el [< fr. (ófr.) *cresp, cresp* 'göndör, göndörített' < lat. *crispus* 'ua.']. (⇒Δ) A magyarba főleg a németből került át. (⊂) Különböző összetételekben a *krepp* más anyagot is jelöl: *krepp-papír* 'hullámos felületű, nyújtható (csomagoló)papír' (1918: NSz.); *krepptalp* 'porózus gumitalp' (1953: Ország: MAngSz.); stb. Ezek az összetételek német mintára keletkeztek tükörfordítással: ném. *Krepppapier* 'krepp-papír', *Kreppsohle* 'krepptalp'. Idetartozik még a *krepin* 'zsinór, rojt' (1736: Nyr. 98: 92), ez a ném. (R.) *crépine* 'ua.' vagy a fr. *crépine* 'ua.' szóra megy vissza; továbbá a (R.) *krepon* 'gyapjuszövet' (1770: MNy. 65: 340), ez pedig a ném. *Krepon* 'ua.' vagy a fr. *crépon* 'ua.' átvétele.

📖 TESz., *krepp-* a. is; EWUng. • Vö. *krepdesin*

kréta **A:** 16. sz. közepe *cretat* (Századok 1877: 227); 1585 *Kréta* (Cal. 269); 1761 *grétával* (EWUng.); NYJ. *geléta* (MTsz.); *gléta, kéréta* (ÚMTsz.) **J:** 'finom szemcséjű fehér mészkő mint író-, ill. rajzszerszám | Kreide' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *creta* 'kréta; fehér agyag, iszap' [bizonytalan eredetű; vö. talán lat. (*terra*) *creta* 'átrostált, szitált <föld, talaj>' < lat. *cernere* 'elkülönít, elválaszt, szítál, rostál stb.']. (≈) Megfelelői: ném. *Kreide*; fr. *craie*; stb.: 'kréta'. (⊂) A változatok a *k* zöngésedésével, a mássalhangzó-torlódás feloldásával és *r > l* hangváltozással keletkeztek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *dekrétum, diszkréció*

kretén **A:** 1818 *Cretinség* [sz.] (NSz.); 1864 *crétin* (NSz.); 1882 *Kretínek* (MagyLex. 11: 78); 1926 *Kretén* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 1. 1818 'a pajzsmirigy betegsége következtében szellemileg visszamaradott s rendszerint törpe növéssű, gyakran golyvás ember | mißgestalteter Schwachsinniger, oft mit einem Kropf' (NSz.) (↑); 2. 1847 'idióta személy | Idiot' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kretin*; ang. *cretin*; fr. *crétin*; stb.: 'kretén'. A franciából terjedt el [< fr. *chrétien* 'keresztény' < lat. *christianus* 'ua.']. A franciában eredetileg a svájci Le Valais nyelvjárásának eufemisztikus kifejezése volt a szellemileg visszamaradottak együttlérző megjelölésére. Hasonló kifejezéseként vö. fr. *benêt* 'együgyű, buta', tkp. 'áldott'; ol. (N.) *kristian* 'buta, bárgyú, ostoba', tkp. 'keresztény'; stb. (⇒Δ) A magyarba a francia és német nyelvből került át.

📖 MNyTK. 60: 21; TESz.; EWUng. • Vö. *keresztény*

krigli A: 1864 *Krigli* (Bolond Miska 1864. máj. 1.: [1]); 1871 *Krügli* (NSz.); NYJ. *kriegli* (Imre: FelsSz.); *kirigli* (MNY. 63: 103) **J:** '(fél)literes) söröskorsó | Bierkrug {für ein halbes Liter}'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Krügel*, (baj.-osztr.) *kriagl*: 'söröskorsó' [$<$ ném. *Krug* 'korsó']. (≈) Megfelelője: szbhv. *krigla* 'söröskorsó'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *koroglya*

krikszkraksz A: 1844 *krixkrax* (Hirnök 1844. dec. 10.: 584); 1858 *krikszkraksz* (NSz.) **J:** 1. 1844 'olvashatatlan írás, ákombákom | Kritzelei' (Hirnök 1844. dec. 10.: 584) (↑); 2. 1848 ? 'nyelvbotlás | Sprachschnitzer, wirres Geschwätz' (MNY. 69: 366), 1851 'ua.' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kribskrabs* 'ócskaság, vacak, kacat; összevisszaság, zűrzavar; zavaros beszéd', (R.) 'értelmetlen, titokzatos iromány, firkálás' [ikerszoí összetétel az aln. *kribben* 'firkál' és *krabben* 'kapar' alapján]. Vö. még ném. *Krickel-krackel*, (au.) *Krixelkraxel*: 'olvashatatlan iromány'. (≈) Megfelelője: szlk. *kriks-kraksy* [többes szám] 'firkálás'.

📖 TESz.; EWUng.

krimi → *kriminális*

kriminális A: 1588 *Criminalis* (TESz. *kriminális* a.); 1802 *kriminális* (NSz.) **J:** 1. 1588 'főbenjáró (ügy, bűncselekmény); büntetőjogi | Leib und Leben betreffend, kriminell, verbrecherisch; strafrechtlich' (TESz. *kriminális* a.) (↑); 2. 1847/ 'siralmas; pocsék, csapnivaló | elend; miserabel' (NSz.)

kriminalista A: 1825 *Criminálista* (MKurir 1825. máj. 3.: 269); 1865 *criminalista* (Babos: KözhSzt. *crimen* a.); 1870 *kriminalista* (NSz.) **J:** 1. 1825 'büntetőjogi szakértő, büntetőjogász | Strafrechtslehrer' (MKurir 1825. máj. 3.: 269) (↑); 2. 1881 'bűnügyi tisztviselő | Kriminalbeamter, Detektiv' (NSz.)

krimi A: 1962 *krimít* (Népszabadság 1962. ápr. 18.: 8) **J:** 'bűnügyi regény; bűnügyi történet, film | Krimi (Roman, Film usw.)'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **kriminális** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *criminalis* 'bűncselekményre vonatkozó; bűnös, vétkes', (h.) 'főbenjáró' [$<$ lat. *crimen* 'vád; bűncselekmény']. (≈) Megfelelői: ném. *kriminal* 'büntetőjogi', *kriminell* 'bűnös, vétkes, büntetendő'; fr. *criminel* 'büntetendő, bűnös'; stb. (⊕) A magyar szóvégi *s*-hez vö. → *brutális* stb.

■ A **kriminalista** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kriminalist*; ang. *criminalist*; fr. *criminaliste*; stb.: 'kriminalista'. Az angolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át, latinosított végződéssel.

■ A **krimi** német jövevényszó. | (≡) Ném. *Krimi* 'krimi' [szórövidülés a ném. *Kriminalgeschichte* 'bűnügyi történet', *Kriminalroman* 'bűnügyi regény', *Kriminalfilm* 'bűnügyi film' nyomán].

📖 TESz.; EWUng.

kriminalista → *kriminális*

krinolin¹ Δ A: 1839 *crinoline* (Honművész 1839. dec. 15.: 810); 1840/ *crinolin* (NSz.); 1858 *krinolin* (NSz.); 1861 *krinolinos* [sz.] (NSz.); 1878 *krinorénos* [sz.] (NSz.); NYJ. *klinonírban* (ÚMTsz.) J: 'lőszőrrel átszőtt szövetből készült, harang alakú, merev, bő alsószojka, abroncsszojka | Krinoline'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Krinoline*; ang. *crinoline*; fr. *crinoline*; ol. *crinolina*; stb.: 'krinolin'. A franciából terjedt el [< ol. *crinolino* 'lennvaszon a hímzéshez' < ol. *crino* 'lőszőr' + *lino* 'lennvaszon']. (⇒Δ) A magyarba főleg a német és talán a francia nyelvből kerülhetett át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krinolin*², *linóleum*

krinolin² A: 1953 *krinolin* (Ország: MAngSz.); 1954/ *krinolinnal* (NSz.) J: 'a virslihez hasonló összetételű, de vastagabb hentesáru | Art Wurst' – De vö. 1912 *krinolinkolbász* 'ua.' (Freckay: MestSz. 280); 1920 *krinolin hurka* 'ua.' (Dunántúl 1920. nov. 27.: 4)

■ Összetételi előtag önállósulása. | (Δ) A *krinolinkolbász* (↑), *krinolinhurka* (↑) szavakból önállósult. Ezek részfordítások lehetnek a ném. (h.) *Krinolinwurst* 'kolbászféle' alapján. A német összetétel előtagjához vö. talán →*krinolin*¹; az elnevezés az ilyen kolbászféle vastag voltára utalhat. Tekintve, hogy a német szóra csak magyarországi adat van, lehetséges, hogy az összetétel a magyarban keletkezett, és ezt fordították németre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hurka*, *kolbász*, *krinolin*¹

kripta A: 1692 *Criptájában* (MNY. 80: 252); 1749 *kripta* (Farkas: GLEl.); 1760 *Kriptákba* (MNY. 63: 103); 1861 *kriptályból* (NSz.); NYJ. *kiripta*, *kriptáj* (ÚMTsz.) J: 1. 1692 'altemplom; sírbolt | Gruftkapelle' (MNY. 80: 252) (↑); 2. 1792 'családi sírbolt | (Familien)gruft' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *crypta* 'fedett folyosó, föld alatti boltozat, barlang, üreg', (e.) 'sírbolt, kripta', (h.) 'pince; föld alatti üreg, mélyedés, kaverna; sírbolt, kripta; altemplom' [< gör. *κρύπτη* 'fedett folyosó; boltozat, boltív']. (≈) Megfelelői: ném. *Krypta*; fr. *crypte*; stb.: 'altemplom; sírbolt, kripta; stb.'. (Δ) A *kriptáj*-féle változatok téves tagolással keletkeztek a *vkinek a kriptája* típusú birtokos szerkezetek alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *grotta*, *pokróc*

kristály A: 1416 u.³ *kristalomat* [*kristalom* □] (AporK. 162); 1458 *Cristal* (OkI Sz.); 1531 *cristalybol* (TelK. 280); 1575 *kristály* (Heltai: Krón. 169a); 1759 *Kristally*-üvegben (NSz.); 1800 *Kristáj* (NSz.); 1815 *krisztaly*-gyöngyök (NSz.); 1863 *kristáj* (Kriza [szerk.] Vadr. 451) J: 1. 1416 u.³ 'síkfelületekkel határolt szabályos, rendszerint átlátszó v. csillogó anyag, képződmény, amelyet ékszerek készítésére is használnak | (Eis)kristall' # (AporK. 162) (↑); 2. 1568 'átlátszó, finom, csiszolt üveg | Kristallglas, Bleiglas' (NySz.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *cristall*; ol. (É.) *cristal*; szbhv. *kristal*; cseh *krystal*; le. *krysztal*; stb.: 'kristály(üveg)'. Vö. még lat. *crystallus*, *crystallum* 'kristály(edény)' [< gör. *κρύσταλλος* 'jég; hegyikristály']. A latinból terjedt el. (⇒Δ) A magyarba is részben a latinból került át. A *kristály* forma feltehetőleg az olaszból való. (Δ) A magyar szó belseji *s* kizárja a németből való származtatást.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

kritérium **A:** 1717 *Criterium*al (MNY. 79: 127); 1806/ *Critériumnak* (NSz.); 1882 *Kritérium* (MagyLex. 11: 87) **J:** 'ismérv, megkülönböztető jegy | Kriterium'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.h.) *criterium* 'kritérium, ismérv, feltétel' [< gör. *κριτήριον* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Kriterium*; fr. *critérium*, *critère*; stb.: 'ua.'. (⊖) Ugyanerre az etimonra megy vissza a *kriterion* 'ua.' (1841: NSz.) mint újkori tudós külön átvétel a görögből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krízis*

kritika → *kritikus*

kritikus **A:** 1720 *Criticusok* (MNY. 79: 127); 1760 *Kritikus* (NSz.); 1816 *Criticus*-Mester (NSz.) **J:** <FN> 1720 'műbíráló | Kritiker' # (MNY. 79: 127) (↑) | <MN> **1.** 1760 'bíráló | prüfend, kritisch' # (NSz.) (↑); **2.** 1796 'döntő; fenyegető | entscheidend; bedrohlich' (NSz.)

kritika **A:** 1748 *Critica*-beszéddel (NSz.); 1760 *Kritikád* (NSz.) **J:** **1.** 1748 'bíráló értékelés | Kritik' # (NSz.) (↑); **2.** 1803/ 'a kritikusok összessége | Gesamtheit der Kritiker' (NSz.)

kritizál **A:** 1778 *critizálta* (NSz.); 1790 *kritizálni* [sz.] (NSz.) **J:** 'bírál | kritisieren' #

■ A szócsalád korábbi tagjai, a **kritikus** és a **kritika** latin jövevényszók. | (≡) Lat. *criticus* 'a bírálatához tartozó; műértő', (h.) 'megvizsgáló; kritikus' [< gör. *κριτικός* 'a bírálatot illető; műértő'] | lat. (h.) *critica*, *critice* 'bírálat, kritika' [< gör. *κριτική* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Kritiker*, *kritisch*, *Kritik*; fr. *critique*; stb.: 'bíráló', 'kritikus', 'bírálat, kritika'. (⊖) A *kritikus* szóvégi *s*-éhez a magyarban *vö.* → *ámbitus*, → *glóbus* stb.

■ A **kritizál** német jövevényszó. | (≡) Ném. *kritisieren* 'kritizál' [< fr. *critiquer* '(kritikusan) vizsgál, ellenőriz, kritizál']. (⊖) A végződéshez *vö.* → *demoralizál*, *politizál* (→ *politika*) stb.

📖 TESz. *kritika* a.; EWUng. • Vö. *krízis*

kritizál → *kritikus*

krizantém **A:** 1806/ *Chrysanthemum*od (NSz.); 1856 *crisanthenumok* (NSz.); 1888 *krizantin* (NSz.); 1909 *chrysanthém*, *krizantémum-nak* (Toldy G.: Varázsröntő 565); 1932 *krizantém* (Sauvageot: FrMSz.); NYJ. *krezánt*, *krizantélt*, *krizsánt* (ÚMTsz.) **J:** 'a fészkesek családjának margitvirág nemzetségébe tartozó növényfaj, amely késő ősszel virágzik | Chrysantheme (Chrysanthemum hortorum)'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *chrysanthemon* 'aranyárga színű virág, aranyvirág, margitvirág', (ú.) *chrysanthemum* 'krizantém'; – *vö.* még ném. *Chrysantheme*, *Chrysanthenum* 'ua.'. A latinban a gör. *χρυσάνθεμον* 'aranyvirág, margitvirág' átvétele [< gör. *χρυσός* 'arany' + *άνθεμον* 'virág']. (≈) Megfelelői: ang. *chrysanthemum*; fr. *chrysanthème*; stb.: 'krizantém'. (⊖) A korábbi és nyelvjárási változatok hangzóközi *zs-s* kiejtéséhez *vö.* → *bazsalikom*, → *eklézsia* stb.; a *z-s* formához *vö.* → *ambrózia*, → *bazilika* stb.

📖 TESz.; EWUng.

krízis **A:** 1741 *crisis* (MNY. 79: 127); 1785 *Krizis* (NSz.); 1788–1789 *Krízis* (NSz.); 1808 *krízissel* (NSz.); 1814/ *Kriziszét* (NSz.); 1816 *Krizsis* (Gyarmathi: Voc.) **J:** **1.** 1741 ? 'kritika | Kritik' (MNY. 79: 127) (↑), 1777/ 'ua.' (NSz.); **2.** 1764 'válságos állapot; fordulópont | krisenhafter Zustand; Krisis' (MNY. 66: 236)

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. *crisis* 'döntés, ítélet; fordulópont, fordulat', (tud.) 'válság, krízis <súlyos betegségnél>' [< gör. *κρίσις* 'döntés, ítélet; fordulópont, változás, fordulat, krízis, válság', tkp. 'elkülönítés, elválasztás']. (≈) Megfelelői: ném. *Krise, Krisis*; ang. *crisis*; fr. *crise*; stb.: 'válság, krízis'. (△) A hangzóközi *zs*-vel való kiejtéshez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb.; a szóvégi *s*-hez vö. →*agilis*, →*április* stb.; a szó belseji *z*-s formához vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb. (⊙) Ma a 2. jelentésben, a tudományos és választékos nyelvhasználatban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cirkusz, kritérium, kritikus*

krizma Δ **A:** 1510 k. *krismaul* (KrisztL. 3); 1895 *krizma* (PallasLex.) **J:** 'szentelt olaj | Salból'

■ Latin jövevényyszó. | (≡) Lat. (e.h.) *chrisma* 'megszentelt olaj, megszentelt kenőcs' [< gör. *χρῖσμα* 'illatos olaj; felszenteléshez használt olaj, krizma; szín'; vö. még gör. *χρῖω* 'illatos kenőccsel beken']. (△) A korábbi változatok szó belseji *zs*-s ejtéséhez vö. →*alamizsna* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*miazma* stb. A latin szó más irányú változásához vö. →*korozsma*.

📖 TESz. *korozsma* a.; Farkas: GLEl.; EWUng. • Vö. *kereszt, korozsma, krém*

kroki **A:** 1844/ *Croquis-k* (MNY. 66: 236); 1845 *krokik* (MTSZ. 8126043) **J:** 1. 1844/ 'karcolat (különösen az újságírásban) | literarische Skizze (es in der Journalistik)' (MNY. 66: 236) (↑); 2. 1854 'vázlatos rajz; terepvázlat, térképvázlat | flüchtige Skizze; Geländeskizze' (Heckenast: IdSzT.)

■ Francia jövevényyszó, talán német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *croquis* 'vázlat <festményé, irodalmi műé>'; – vö. még ném. *Kroki* 'vázlat; terepvázlat'. A franciában a fr. *croquer* 'felvázol' igéből jött létre. (≈) Megfelelői: szbhv. *kroki*; or. *κροκυ*; stb.: 'vázlat; terepvázlat'.

📖 TESz.; EWUng.

krokodil **A:** 1578 e. *krokodilusgyík* [🦎] (MNY. 75: 507); 1585 *krokodillus* (Cal. 271); 1590 *Crocodil* sarkany (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 63); 1604 *Krokodillos* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Krokodil* fárkány (Pápai Páriz: Dict.); 1708 *Krókódillos* (Pápai Páriz: Dict. *Crōcōdīlus* a.); 1799 *krokodilust* (NSz.); 1858 *kokodrilyusnak* (NSz.); 1898 *krokogyélus* (Rell: LatSz. 43) **J:** 'forró égövi, gyíkuszabású, nagy testű, ragadozó hüllőfajta | Krokodil (Crocodilus)'

■ Latin jövevényyszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *crocodilus*, (vulg.) *cocodril(l)us*: 'nílusi krokodil'; – vö. még ném. *Krokodil* 'ua.'. A latinban a gör. *κροκόδειλος, κροκόδιλος* 'ua.', tkp. 'kavicsféreg' szóból került át [< gör. *κρόκη* 'kavics' + *δρῖλος* 'féreg']. (≈) Megfelelői: fr. *crocodile*; or. *κροκοδιλ*; stb.: 'krokodil'. (△) A *krokodilus* változat szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A *krokodil* forma viszonylag későn vált dominánssá.

📖 TESz.; Nyr. 92: 345; EWUng. • Vö. *krokodilkönnyek*

krokodilkönnyek **A:** 1804 *krokodil-könyekkel* (NSz.) **J:** 'képmutató siránkozás | Krokodilstränen' – De vö. 1788 *Krokodiliusi könyvezéssel* [sz.] 'ua.' (NSz.)

■ Nemzetközi mintájú tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Krokodilstränen*; ang. *crocodile tears*; fr. *larmes de crocodile*; stb.: 'krokodilkönnyek'. Vö. még lat. (ú.) *crocodili lacrimae* 'képmutatóan ontott könnyek, ill. hamis részvét', (h.) *Lacrimae Crocodili* 'ua.'. A megnevezés azon a régi feltevésen alapul, hogy a krokodil az áldozatát egy kisgyermek sírásához hasonló hanggal csalogatja magához. (△) A magyarban a →*krokodil* + a többes számú

könnyek (→*könny*) összetétele. Az egyes számú *krokodilkönny* 'képmutatóan ejtett könny <átvitt értelemben>' (1878: NSz.) csak alkalmilag, inkább egyéni szóhasználatként fordul elő. (◌) Korábbi megnevezés: *farkassírás* 'képmutató siránkozás' (1598: Baranyai Decsi: Adag. 113).

📖 Nyr. 52: 6; O. Nagy: MiFán 216; TESz.; EWUng. • Vö. *könny*, *krokodil*

króm A: 1802 *kromértz* (Szőkefalvi Nagy: KémEl.); 1833 *króm* (Szőkefalvi Nagy: KémEl.)
J: 'igen kemény, kékesfehér, élénk fényű fém | Chrom'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Chrom*; ang. *chrome*; fr. *chrome*; stb.: 'króm'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a gör. *χρῶμα* 'felület, bőr; (bőr)szín' alapján]. A megnevezés a fém élénk fényére utal. (⇒) A magyarba főleg a német nyelvből került át.

📖 TESz.; EWUng.

krónika A: 1517 *cronicayaban* (DomK. 88v); 1519 k. *kronikaiaban* (DebrK. 50); 1673 *krónikákban* (NySz.) **J:** 1. 1517 'történeti események időrendi felvázolása; évkönyv | Chronik; Jahrbuch' (DomK. 88v) (↑); 2. 1838 'beszámoló; híradás | Bericht; Nachricht' (NSz.) **Sz:** ~s 1783 *krónikas* (NSz.); 1838 'krónikaíró, tudósító | Chronist' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Latin *chronica* [többes szám] 'évkönyv', (k.) *chronica* [egyes szám] 'lista, leírás', (h.) 'krónika' [< gör. *χρονικά (βιβλία)* [többes szám] 'évkönyvek, történetkönyvek']. (≈) Megfelelői: német. *Chronik*; fr. *chronique*; stb.: 'krónika'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krónikus*

krónikus A: 1796 *chronicus* (NSz.); 1865 *chronikus* (Babos: KözhSzt. *chronica* a.); 1882 *krónikus* (NSz.) **J:** 'idült, régóta tartó, tartós | chronisch'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *chronicus* 'az időre vonatkozó, időbeli, idő-', (h.) 'hosszadalmas, elhanyagolt, krónikus, idült', (tud.) (*morbis*) *chronicus* 'krónikus <betegség, baj>' [< gör. *χρονικός* 'az időre vonatkozó, idő-' < gör. *χρόνος* 'idő']. (≈) Megfelelői: német. *chronisch*; fr. *chronique*; stb.: 'krónikus'. (Δ) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus*, stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *krónika*, *szinkrón*

krúg → *krúkog*

krúgat → *krúkog*

krúkog Δ A: 1702 *Krukognak, krúkogással* [sz.] (NySz.) **J:** '⟨daru⟩ mély, túlkölésszerű hangot ad, károg | krähen ⟨Kranich⟩'

krúgat A: 1850 *krúgat* (Tompá M.: Versei 2: 25) **J:** '⟨daru⟩ mély, túlkölésszerű hangot ad, károg | krähen ⟨Kranich⟩'

krúkol Δ A: 1859 *Krúkol* (Vadász-Vers. 1859. aug. 30.: 400) **J:** '⟨daru⟩ mély, túlkölésszerű hangot ad, károg | krähen ⟨Kranich⟩'

krúg Δ A: 1872/ *krúgással* [sz.] (Kelemen J.: Monds. 372) **J:** '⟨daru⟩ mély, túlkölésszerű hangot ad, károg | krähen ⟨Kranich⟩'

■ Onomatopoetikus szavak. | (△) A szavak a daru hangját utánozzák. Végződéseik gyakorító képzők. A daru hangját más nyelvekben is hasonló igék jelenítik meg: ném. *krähen*; ang. *cry*; fr. *craquer*; stb.: 'krúgat'; vö. még a madárnak efféle hangot tükröző megnevezéseként: ném. *Kranich*; ol. *gru*; stb.: 'daru'.

📖 Nyr. 47: 238; TESz. *krúgat* a.; EWUng.

krúkol → *krúkog*

krumpli A: 1768 *Krumpliban* (Nyr. 71: 93); 1774 *Kolompérból* (NSz.); 1783 *Krumpér* (NSz.); 1787 *Krompély* (NSz.); 1789 *Grumberrel* (MNY. 70: 478); 1791 *krumpirral* (NSz.); 1793 *kromplé* (NSz.); 1794 *krumpival* (NSz.); 1802 *Kurumpli* (Ethn. 51: 253); 1804 *krumlit* (NSz.); 1807 *kolompir* (Nyr. 23: 423); 1815 *klumprit* (MNY. 47: 111); NYJ. *kolompél*, *kolomper* (ÚMTsz.); *kolompéra* [□] (MTsz.); *korompéj* (MTsz.) J: 1. 1768 'burgonya | Kartoffel' # (Nyr. 71: 93) (↑); 2. 1898 'rosszul járó óra | schlecht gehende Uhr' (Dobos: DiákSz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *grumper*, *krumbeer*, *krumpir*, (h. baj.-osztr.) *krumpl*: 'burgonya' [a ném. (N.R.) *grundbirne* 'ua.', tkp. 'földi körte' változata]. (≈) Megfelelői: szbvh. *krompir*, *krumpir*; szlk. (N.) *krumpel*', *krompl'a*; stb.: 'burgonya'. (△) A magyar változatok többszöri átvételre utalnak. A különböző hangalakok a mássalhangzótorlódás feloldásával, a mássalhangzók elhasonulásával és hangátvetéssel keletkeztek. A szóvégi *a*-s változat (északkelet-magyarországi) szlovák hatásra vall. A tréfás 2. jelentéshez vö. ném. *Kartoffel* 'burgonya; nagy, vastag zsebóra', *Zwiebel* 'hagyma; óra'. (△⇒) A magyarból: rom. (E.) *colompíri* 'burgonya'.

📖 CzF.; MNY. 39: 229, 40: 275; TESz.; EWUng. • Vö. *grund*

kruspán × A: 1662 *cruspánt* (NySz.); NYJ. *gruspány* (ÚMTsz.) J: 'puszpáng, bukszus | Buchsbaum'

■ Szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *krušpán*, (N.) *grušpan*: 'puszpángbokor' [< szlk. (N.) *pušpán* 'ua.']. Vö. még cseh (N.) *krušpán* 'ua.'. (⊙) A szlováksággal érintkező nyelvjárárok szava.

📖 NytudÉrt. 71: 42; TESz.; EWUng. • Vö. *puszpáng*

kubik △ A: 1789 *Kubik* lábnyi (NSz.) J: <FN> 1. 1789 'harmadik hatvány, köb | dritte Potenz' (NSz.) (↑); 2. 1886 'kubikoláskor ásott gödör | bei der Erdarbeit ausgehöhlte Grube' (NSz.); 3. 1912/ 'kubikolás, földmunka | Erdarbeit' (ÚMTsz.)

kubikos A: 1858 *kubikosok* (BpHírlap 1858. szept. 5.: [2]); 1896 *kubikusok* (NSz.) J: <FN> 1858 'földmunkás | Erdarbeiter' (BpHírlap 1858. szept. 5.: [2]) (↑) | <MN> 'földmunkát végző (személy) | Erdarbeit ausführend (Person)' (NSz.)

kubikol A: 1863 *kubikolókat* [sz.] (SzegediH. 1863. febr. 14.: [2]) J: 'földmunkásként dolgozik | Erdarbeit machen'

■ A szócsalád alapja, a **kubik** jövevényszó egy német összetételi előtag alapján. | (≡) Vö. ném. *Kubikmeter* 'köbméter', *Kubikklafter* 'köből', *Kubikwurzel* 'köbgyök' stb. A ném. *Kubik* 'kocka; harmadik hatvány' a lat. *cubicus* 'kocka alakú; a harmadik hatványon lévő' melléknévre megy vissza. (△) A 2. és 3. jelentés *kubikgödör* 'a földmunkák során kivájt gödör', ill. *kubikmunka* 'földmunka' típusú összetételből való önállósulás eredményei. Az efféle

összetételek létrejötte azzal magyarázható, hogy a földmunkás bérét a kiásott, köbölben mért föld után számolták. (◡) A (R.) *kubikus öl* 'köböl' (1778: NSz.) szószerkezet jelzője a latin melléknév (↑) közvetlen átvétele.

■ A **kubikos** származékszó. | (◡) A *kubik*-ból jött létre *-s* névszóképzővel; vö. *asztalos* (→*asztal*), *üveges* (→*üveg*) stb.

■ A **kubikol** származékszó. | (◡) Szintén a *kubik*-ból fejlődött ki *-l* igeképzővel.

📖 MNy. 40: 371; TESz.; EWUng. • Vö. *kupa*¹, *méter*

kubikol → *kubik*

kubikos → *kubik*

kubure × A: 1645 *káburc*-fár (CorpGr. 296); 1647 *kaburcz* (MNy. 47: 83); 1868 *koborc* (Ballagi M.: MNyTSz.); 1872 *kuburc* (Nyr. 1: 280) J: 1. 1645 'híg sár, latyak | wässeriger Schlamm' (CorpGr. 296) (↑); 2. 1844 '⟨csoszogás okozta⟩ zaj, zörej | durch Schlurfen entstandenes Geräusch' (Bloch)

kuburcol × A: 1784 *kobortzoló* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 42); 1795 k. *kóbortzoló* [sz.] (NSz.); 1834 *Kuburtzol* (Kassai: Gyökerésző 3: 181); NYJ. *kuporcol* (ÚMTsz.) J: 1. 1784 'csoszogva, lábát húzva jár | schlurfend gehen' (Baróti Szabó: KisdedSz. 42) (↑); 2. 1792 'zörög ⟨mozgás közben⟩ | rattern' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

■ A szócsalád alapja valószínűleg a **kuburcol**, feltehetőleg onomatopoetikus eredetű. | (◡) Eredetileg a sárban való nehézkes mozgás hangját jeleníthette meg. A végződése gyakorító képző.

■ A **kubure** valószínűleg elvonás. | (◡) A *kuburcol* nyomán keletkezhetett annak ellenére, hogy adatoltságuk ideje éppen fordított. A feltehető hangutánzó eredet ugyanis az ige elsődlegessége mellett szól.

📖 TESz.; EWUng.

kuburcol → *kuburc*

kuckó A: 1604 *putzoc* (Szenczi Molnár: Dict. *Fóculus* a.); 1608 *koczikban* (Nyr. 89: 388); 1622 *kuczikbol* (Nyr. 7: 82); 1756 *kuczkóban* (NySz.); 1792 *kufzkó* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kutzik* a.); 1825 *Kutzóban* (NSz.); 1863 *puczék* (Krizsa [szerk.] Vadr. 513) J: 1. 1604 'tűzhely | Feuerstätte, Herd' (Szenczi Molnár: Dict. *Fóculus* a.) (↑); 2. 1608 'kemencezug, sut, kemecepadka; zug, szöglet | Ofenwinkel, Ofenbank; Winkel, Ecke' (Nyr. 89: 388) (↑); 3. 1804 'fogda, dutyi | Arrestlokal' (NSz.); 4. 1898 'viskó; szobácska | Hütte; Stübchen' (NSz.)

■ Szlovák (K.) jövevényszó. | (≡) Szlk. (K.) *kucik* 'kis sarok, zug' [< szlk. *kút* 'sarok, szeglet']. vö. még szlk. *kutica* 'szobácska, kamrácska', (N.) 'a kemence hamuhulló ürege', (N.) *kutka* 'ua.; tűzhely ⟨a sarokban⟩'. (◡) A szó eleji *p*-t tartalmazó változat keletkezése részben elhasonulással magyarázható, részben a →*pócik* analógiás hatásával. A *pucok* változat *o* hangjához vö. →*pásztor*. A *kuckó* forma vagy a m. *-kó* kicsinyítő képző analógiás hatására keletkezett, vagy a szlk. (N.) *kutka* (↑) szóra megy vissza; az utóbbi esetben a szláv *tk* > m. *ck*

változáshoz vö. →*kalitka*, a szóvégi *ó*-hoz vö. →*szittyó*. Az 1. jelentés metonímia, a 3. és a 4. pedig metafora az eredeti és legelterjedtebb 2. alapján.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 289; TESz.; EWUng. • Vö. *kútya*

kucorít → *kucorog*

kucorodik → *kucorog*

kucorog [1] **A:** 1645 *kuczorogtak* (Geleji Katona: Titk. 272); 1717 e./ *kuczorgottam* (NySz.) **J:** 1. 1645 'kuporog, gubbaszt | kauern, sich ducken' (Geleji Katona: Titk. 272) (↑); 2. 1766 'alázatosan kér, könyörög, kunyerál | flehen, betteln' (NSz.); 3. 1796 'nyomorog, szűkölködik | armselig leben, darben' (NSz.)

kucorodik **A:** 1702–1764 öszve... *kutzarodik* [▽] (MNy. 4: 233); 1752 le *kutzurodik* (Mikes: TLév. 206); 1784 *kutzorodik* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 41) **J:** 'lekuporodik, összehúzza magát | niederkauern, in sich zusammenschumpfen'

kucorít × **A:** 1794 *Kutzorit* (NSz.) **J:** 'zsugorít, összehúz | zusammenschumpfen'

■ Származékszók relatív fiktív töből. | ☞ A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö 'meggömbül, elgömbül' jelentésben egy eredeti igenévszó igei értékű tagja; a névszói értékű tag a →*kacs*. Az igék végződése -*g* gyakorító, -*d* gyakorító-visszaható képző, ill. -*ít* műveltető képző. Lehetséges az is, hogy a *kucorog* a →*kuncsorog* szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett párja. Az első adatok esetleg szó belseji *cs*-vel is hangozhattak. Az igék jelentései az abszolút tö eredeti jelentéséből jöttek létre. A *kucorog* 2. jelentéséhez vö. →*esekedik*, →*kunyerál*; lat. *plicare* 'hajtogat, redőz' : *supplicare* 'esedezik, koldul'; stb.

📖 MNy. 57: 302; TESz.; EWUng. • Vö. *kacs*, *kojtól*, *kuncsorog*

kucséber Δ **A:** 1648 ? *Kucseber* [?♣] [SZN.] (Nyr. 108: 107); 1845 *kutsébereknek* (Nyr. 84: 101) **J:** 'vándorló kereskedő, aki többnyire játéktárgyakat, déligyümölcsöt stb. árul v. sorsol ki szerencsejátékkal | Hausierer, der vorwiegend Südfrüchte, Spielzeuge usw. verkauft'

■ Német (baj.-osztr.) jövevénytő. | ☞ Ném. (baj.-osztr.) *gottschewer*, *kutschéber*: 'gottscheei házaló' [< ném. *Gottschée* [HN.] 'ma Kočevje Szlovéniában']. Gottschée 1941-ig egy német nyelvsziget kulturális központja volt. A város lakosai a megélhetésüket mindenekelőtt házalással biztosították. ☞ Megfelelői: szbhv. (N.) *kučéber*; cseh (N.) *kočébr*, *kočevr*; stb.: 'házaló'.

📖 Nyr. 84: 101; TESz.; EWUng.

kucsma **A:** 1682 *kucsmát* [♣] (MNy. 56: 474); 1750 *gutfma* (Wagner: Phras. *Pileus* a.); 1792 *kusmát* (MNy. 65: 340); NYJ. *bucsma*, *bucsma*g (Nyatl.) **J:** 1. 1682 'prémsapka | Pelzmütze' # (MNy. 56: 474) (↑); 2. 1750 'nemezsüveg | Filzhut' (Wagner: Phras. *Pileus* a.) (↑)

■ Szláv, talán ukrán jövevénytő. | ☞ Ukr. *кучма* 'vastag, bolyhos hajcsomó; szőrmesapka, kucsma'; – szln. *kučma* 'szőrmesapka, kucsma', (N.) 'madarak bóbítája'; le. (N.R.) *kuczma* 'szőrmesapka, kucsma'; stb. [? < szláv **kuka* 'kampó, horog', a szőrös és a szőrmesapka gubancossága alapján]. ☞ Az ukránból való származtatás mellett szól az időrend, a szóföldrajz és az a körülmény, hogy a szó rokonsága az ukránban a legnagyobb. A *bucsma* változat

keletkezésmódja nem világos. A *kucsmag* változat szóvégi mássalhangzója inetimologikus. (⇒) Részben a magyarból való a rom. (N.) *cușmă* 'szőrmesapka, kucsma; vastag, durva takaró'. A déli és a nyugati szláv nyelvekben lehetséges a magyarból való átvétel vagy visszakölcsönzés; vö. szbhv. (R.) *kučma* 'szőrmesapka, kucsma'; szlk. (N.) *kučma* 'magyaros szőrmesapka'; stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 679; MNy. 56: 470; TESz.; EWUng. • Vö. *kuka*²

kudarc A: 1575 *kortzot*, *kurtzot* (Heltai: Krón. 119, 123); 1615 *kuarch* (NySz.); 1616 *kutarcztokat* (NySz.); 1664 *kuvarczot* (NySz.); 1702 *Kuharczot* (NySz.); 1748 *kudartzot* (NySz.) J: 'balsiker, vereség | Mißerfolg, Schlappe' #

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném., (kor. úfn.) *kurz*, (N.) *korz*: 'rövid, tömör' [< lat. *curtus* 'megrövidített, csonka']. Vö. még ném. *zu kurz kommen* 'megkárosítottá, megrövidítetté válik', (kor. úfn.) *einen kurz schieben* 'a rövidebbet húzza'. (△) A két szótagos változatok diftongusos délnémet **kunts*, **kuprts* alakra mehetnek vissza. Ezekben a változatokban a mássalhangzók hiátustöltők, bár a *t* és a *d* ilyen fajta funkciója szokatlan. A magyar szó jelentése a német szószerkezetekből magyarázható.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kurta*

kúf † A: 1544 *kyf* (OkI Sz.); 1583 *Kwff* (MNy. 1: 319); 1784 *Kúf* (Baróti Szabó: KisdedSz. 44) J: 1. 1544 'só mértékegysége; ilyen ürmértékű sószállító edény | Maßeinheit für (gekochtes) Salz; Salzgefäß von entsprechendem Hohlmaß' (OkI Sz.) (↑); 2. 1553 'bizonyos módon kezelt, Ausztriából szállított só | auf eine gewisse Art behandeltes und aus Österreich eingeführtes Salz' (MNy. 1: 319); 3. 1621 'kisebb hordó, cseber (folyadékok mértékegységeként is) | kleineres Faß (auch als Hohlmaß)' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kuəffə* 'hordó; sószállító edény', (kor. úfn. h.) *chueff* 'edény, hordó; bor és só mértékegysége', – ném. *Kufe* 'faedény, dézsa', (R.) *kúff* 'ua.; egy fajta ürmérték' [< lat. (k.) *copa* 'hordó; egy fajta ürmérték (boré, sóé stb.)' < lat. *cupa* 'ua.'; vö. →*kupa*¹]. (△) Az átvétel a 14. század vége óta Ausztriából Magyarországra irányuló sószállítással függ össze.

📖 MNy. 1: 319; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kufár*, *kupa*¹

kufár Δ A: 1523 *Kwfar* [szN.] (OkI Sz.); 1533 *Kufar* (Murm. 2429.); 1575 *Kuffároktól* (NySz.) J: 'szatócs, piaci árus; nyereszkes személy, üzér | Krämer, Höker, Gewinnler' Sz: ~**kodik** 1585 *kufárkodom* (Cal. 174)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn. baj.-osztr.) *kueffer* 'kádár; pincemester; vendéglői, borházi felvigyázó' [< ném. (baj.-osztr.) *kuəffə* 'faedény, dézsa stb.'; vö. →*kúf*]. (△) A magyar szónak az 1585-ös Calepinus-szótárban meglévő →*kocsmáros*, →*szatócs* szinonimái támogatják a megadott német megfelelőből való származtatást. (△) A ném. (kfn.) *koufer* 'vásárló; eladó' főnévből való származtatás viszont kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kúf*

kugli A: 1643 *kuglival* (MNy. 11: 384); 1795 *Kuklizó* [sz.] (NSz.); 1886 *guglin* (NSz.) J: 1. 1643 'golyó | Kugel' (MNy. 11: 384) (↑); 2. 1655–1657 'teke, tekézés | Kegel, Kegelschieben' (Horváth M.: NEI. 119); 3. 1882 'tekepálya | Kegelbahn' (NSz.) Sz: ~**zik** 1709 *kuglizott* (MNy. 61: 475)

■ Német (baj.-oszl.) jövevényszó. | (≡) Ném. (h. baj.-oszl.) *khugl* 'gömb, golyó; kugligolyó', – ném. *Kugel* 'ua.' [indoeurópai eredetű; vö. óind. *gōla-h* 'gömb, golyó'; litv. *gugà* 'gomb'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *kugla* 'golyó; teke'; cseh *kule*, *koule* 'golyó'; stb. (△) A szó eleji g-hez vö. →*giccs*, →*gitt* stb. A végződéshez vö. →*hecsedli*, →*nudli* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *guga*, *kobold*

kuglóf A: 1835 *Kuglupf* (Kunoss: Gyal.); 1847 *kuglihuppot* (NSz.); 1851 *kuglof* (NSz.); 1857 *kuglhoff* (NSz.); 1864 *kuglófot* (NSz.); NYI. *guglihupf* (MNny. 4: 187); *kublót*, *kudluk*, *kuflót*, *kuglóp* (ÚMTsz.) J: 'formában sült, csonka kúp alakú, barázdált oldalú kalács | Gugelhupf (Art Napfkuchen)'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Gugelhupf* 'kuglóf' [? < ném. (baj.-oszl.) *gugel* 'kapucni, csuklya' + *hèpfā* 'élesztő']. (≈) Megfelelője: szbhv. *kuglóf* 'kuglóf'. (△) A szóvégi f-hez vö. →*copf*, →*sneff* stb.

📖 Toldy G.: Varázsröntő 516; TESz.; EWUng. • Vö. *csuklya*

kuhi † A: 1591 *kuhit* (NySz.); 1598 *kohit* (NySz.) J: 'szégyen, felsülés; kudarc elismerése, lemondás | Schande, Blamage; Anerkennen eines Fiaskos, Verzicht'

kuhint † A: 1646 *el-kohintani* [sz.] (NySz.); 1664 *kuhinto* [sz.] (NySz.) J: 1. 1646 'eltüntet; eltulajdonít | verwursteln; entwenden' (NySz.) (↑); 2. 1664 ? 'hazudik; letagad | lügen, ableugnen' (NySz.) (↑), 1666 'ua.' (NySz.)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, a **kuhint**, fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés mozzanatos képző.

■ A **kuhi** feltehetőleg elvonás. | (△) A *kuhint* igéből keletkezhetett. Főleg a *kuhit mond* 'elismeri a kudarcát' (1591: NySz.) szó szerkezetben élt.

📖 TESz.; EWUng.

kuhint → *kuhi*

kujak × A: 1708 *Kulyok* (Pápai Páriz: Dict.); 1784 *kulyak* (Baróti Szabó: KisdedSz. 42); 1799 *Kujak* (NSz.); 1843 *Kulak* (Kunoss: UjdSzóf. 63) J: 'ököl | Faust'

■ Keleti szláv jövevényszó, talán román közvetítéssel is. | (≡) Or. *кулак*; f.-or. *кулак*; ukr. *кулак*: 'ököl' [valószínűleg török eredetű; vö. tat. *kul*; oszm. *kol*; stb.: 'kar; kéz']. Vö. még le. *kulak* 'ököl', valamint a →*kulák*-ot. (△) Székely nyelvjárási szó, így román közvetítéssel lehet számolni, de ezt a feltételezést román adatok nem támogatják. A *kujak* forma *l* > *ly* > *j* hangváltozással keletkezett. (△) Kizárólag az ukránból való származtatása nem meggyőző.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 680; TESz.; EWUng. • Vö. *kulák*

kujon △ A: 1755 *kujonozván* [sz.] (MNy. 73: 124); 1856 *kujón* (NSz.) J: 1. 1755 'zsivány, gazember | Gauner, Schurke' (MNy. 73: 124) (↑); 2. 1790 'nagy huncut, kópé | Schelm' (NSz.); 3. 1847 'nőcsábász | Schürzenjäger, Verführer' (PestiD. 1847. dec. 2.: 1551)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Kujon* 'gazember', (B.) *kujon* 'gonosz embert szidalmazó szó'; fr. *couillon* 'herezacskó; gyáva (ember); ostoba, tökfilkó'; ol. (giul.) *cuion* 'here; ostoba, tökfilkó', (fri.) *cojòn* 'ua.'; szbhv. *kujon* 'kópé, csirkefogó, csibész'; cseh *kujón* 'ua.'; stb. Az olaszból

terjedt el [$\leftarrow$ lat. (vulg.) **coleo* 'here; herélt' $\leftarrow$ lat. *coleus* 'herezacskó']. $\Rightarrow \triangle$ A magyarba különféle nyelvekből került át. $\sim$ Ugyanerre az etimonra megy vissza a *kujonéria* 'alacsonyság' (1711 u.: EWUng.), amely az *éria* végződésű szavak analógiájára keletkezett, valamint a (R.) *kujoníroz* 'kicsúfol; korhol' (1727: MNy. 73: 124), amely a ném. *kujonieren* 'kínoz, bosszant, zaklat' átvétele.

$\square$ TESz.; EWUng. • Vö. *golyó*

kujtorog [1] **A:** 1786 *kójtorgó* [sz.] (NSz.); 1802 *kojtorgó* [sz.] (NSz.); 1833 *Kujtorog* (Kassai: Gyökerésző 2: 178); NYJ. *kúlyorgani* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1786 'csavarog, kószál | herumstreichen' (NSz.) ($\uparrow$); 2. 1838 'nyomorog | darben, armselig leben' (Tsz.)

■ Származékszó. | $\triangle$ A *kajt* ($\rightarrow$ *kajtat*) szóból jött létre *-rog* gyakorító képzővel; vö. $\rightarrow$ *csavarog*, $\rightarrow$ *kuncsorog* stb. A hangalak ősi összefüggésre mutat a *kajt* töve és a $\rightarrow$ *kall*, ill. a $\rightarrow$ *koldul* töve között. A *kujtorog* egyúttal a *kojtorgog* ($\rightarrow$ *kojtol*) szóhasadás által párhuzamosan keletkezett párja. Az 1. jelentéshez vö. $\rightarrow$ *kerül*, *tekereg* ($\rightarrow$ *teker*) stb. A 2. jelentés metonimikus.

$\square$ MNy. 11: 407, 57: 301; TESz.; EWUng. • Vö. *kajtat*, *kojtol*

kuka¹ **A:** 1198 ? *cucad* [sz.] [SZN.]; *cucou* [SZN.] (ÓMOlv. 63); 1745 k. *kukkósági* [sz.] (ItK. 12: 510); 1798 *Kuka* (MNy. 70: 20); 1833 *Huka* (Kassai: Gyökerésző 2: 271); NYJ. *gugó*, *kukó* (MTsz.) **J:** 1. 1745 k. 'mafla, bamba | blöd, einfältig' (ItK. 12: 510) ($\uparrow$); 2. 1798 'néma, süket, süketnéma | stumm; taub; taubstumm' (MNy. 70: 20) ($\uparrow$); 3. 1813/ 'makogó, rosszul beszélő | stammelnd, stotternd' (NSz.) **Sz:** **megkukul** 1859 *Kukulj meg* (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, egy fiktív tövű származékszó szófajváltása. | $\triangle$ Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-ó* $\sim$ *-a* képzővel. A szótő a $\rightarrow$ *kukucsol* szócsalád tövével azonos. A 3. jelentés lehetett az eredeti; a jelentéséhez vö. $\rightarrow$ *gügye*. 2. Olasz (É.) jövevényt. | $\equiv$ Ol. (vel.v.-ven.) *cuco* – ol. (*vecchio*) *cucco*: 'buta, ostoba; (más szóval) tökfilkó' [onomatopoetikus eredetű].

$\square$ MNy. 52: 44; TESz.; EWUng. • Vö. *kukucsol*

kuka² $\times$ **A:** 1795 k. *Kuka* (NSz.) **J:** 'különféle célokra használatos kampó, horog | Haken zu versch. Zwecken'

■ Szerbhorvát jövevényt. | $\equiv$ Szbhv. *kuka* 'kampó, horog, ácskapocs; kapa, balta' [indoeurópai eredetű; vö. óind *kōcas* 'összezsugorodik'; ír *cūar* 'görbe'; stb.].

$\square$ Nyr. 64: 41; Kniezsa: SzJsz. 290; Takács: Dohányt. 341; TESz.; EWUng. • Vö. *hokedli*, *kucsma*

kuka³ **A:** 1958 *Kukát* (NSz.) **J:** 1. 1958 'egy fajta szag- és pormentes szemétgyűjtő teherautó | Art geruchloser und staubfreier Müllwagen' (NSz.) ($\uparrow$); 2. 1960 'az ilyen szemeteskocsihoz való szemétgyűjtő tartály | Mülltonne zu einem solchen Müllwagen' # (Kisalföld 1960. nov. 13.: 8) **Sz:** $\sim$ **s** 1972 *kukás* <MN> (ÉKsz.); 1992 <FN> 'szemetesember | Müllmann' (NSz.)

■ Cseh jövevényt. | $\equiv$ Cseh (N.) *kuka* 'szemetesautó' [$\leftarrow$ ném. *KUKA* 'betűszó egy cégnevből' $\leftarrow$ ném. *Keller und Knappich Augsburg*]. $\triangle$ A csehből való származtatás azon alapul, hogy az ilyen típusú szemetesautót Magyarországra Csehszlovákiából importálták. A 2.

jelentés *kukatartály* 'szeméttartály' (1967: Halász: NMSz. *Mülltonne* a.) típusú összetett szavakból való önállósulás eredménye.

📖 Karinthy: Nyelvelés 130; Nyr. 93: 136; TESz.; EWUng. • Vö. *cella, polgár*

kukac A: 1713 *kukatzos* [sz.] (Kis-Viczay: Sel. 293); 1792 *kukafz* (Baróti Szabó: KisdedSz.)
J: 1. 1713 'egyres rovaroknak főleg gyümölcsben v. más ételneműben élő lárvája | Made' # (Kis-Viczay: Sel. 293) (↑); **2.** 1794 'megvetésre méltó ember; satnya emberke | verachtenswerter Mensch; schmächtiges Menschchen' (NSz.); **3.** 1907 'kisfiúk szeméremteste, füttyi | Penis eines kleinen Jungen, Piephahn' (NyF. 48: 64); **4.** 1908/ 'földigilisza | Regenwurm' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1713 (Kis-Viczay: Sel. 293) (↑) | ~**oskodik** 1938 *kukacoskodás* [sz.] 'akadékoskodik | nörgeln, mäkeln' (KecskemétiK. 1938. okt. 9.: 4)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kukac* 'rovar, bogár; a körömágy gyulladása', (N.) 'féreg' [ismeretlen eredetű]. Vö. még szln. *kukec* 'szű; körömágy'. (⊕) A 2–4. jelentés metafora. A *kukacoskodik* származék jelentéséhez 'apró kártevő módjára akadályt támaszt' metaforával vezethetett az út.

📖 MNy. 37: 285; Kniezsa: SzlJsz. 290; TESz.; EWUng.

kukk¹ × A: 1649 ? *Kuk* [szn.] (MNy. 59: 74); 1840 *Kukk* (NSz.) **J:** 'egy fajta labdajáték | Art Ballspiel' **Sz:** ~**ra** 1863 'magasra | in die Höhe' (Kriza [szerk.] Vadr. 447)

■ Valószínűleg román jövevényszó. | (≡) Rom. *cuc* 'magasra, felfelé' [talán onomatopoetikus eredetű]. (⊕) Ma a keleti nyelvjárások regionális köznyelvi szintre emelkedett elemeként főleg *kukkra üt* 'a labdát magasra üti' (1840: NSz.), *kukkra ugrik* 'magasra ugrik' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 447) típusú szószerkezetekben fordul elő. Ezek is román mintákra mennek vissza: rom. *a bate mingea cuc* 'magasra üti a labdát', *a sări cuc* 'magasra ugrik'.

📖 MNy. 59: 73; TESz. *kukk²* a.; EWUng.

kukk² → kukucsol

kukkan → kukucsol

kukkant → kukucsol

kukker Δ A: 1803 *Kuker* üveget (Nyr. 92: 225); 1847 *kuckert* (NSz.); 1866 *gucker* (NSz.); 1870 *kukkerez* [sz.] (NSz.) **J:** 'távcső, látcső | Fernglas'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Gucker* 'távcső, látcső, színházi látcső' [< ném. *gucken* 'néz, pillant, kukucskál']. (⊕) A szó eleji *g ~ k* váltakozáshoz vö. →*gitt*, →*kalucsni* stb.

📖 TESz.; EWUng.

kukkint → kukucsol

kukó × **A**: 1774 *kukóját* (NSz.); 1795 k. *Kokó* (NSz.); 1798 *kuku* (NSz.) **J**: **1.** 1774 'magzat | Leibesfrucht' (NSz.) (↑); **2.** 1795 k. 'tojás | Ei' (NSz.) (↑); **3.** 1874 'megtöltött tojáshéj mint egy fajta étel | Art Eierspeise' (Nyr. 3: 563); **4.** 1901 'csali tojás, palozsna | Lockei' (Nyr. 30: 491)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | ☹ Ol. (rom.) *cucò* 'tojás', (vel.) *còco* 'ua.; legkedvesebb gyermek', (ver.) *cocò* 'ua.', (bre.) *cùcù* 'tojás' [onomatopoetikus eredetű]. ☹ A francia nyelvből való származtatása, ill. első keletkezésű gyermeknyelvi szóként való magyarázata téves.

📖 TESz.; EWUng.

kukora × **A**: 1685 *Kukura* (OkI Sz.); 1797 *kukorák* (NSz.); 1820 *kugorán* (MNY. 53: 516); 1822 *Gugorák* (MNY. 53: 516); 1858/ *kunkora* (NSz.); NYJ. *konkorája* (ÚMTsz.) **J**: <MN> **1.** 1685 'görbe, hajlott; ilyen szarvú {szarvasmarha} | krumm, gebogen; solche Hörner habend {Rindvieh}' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1824 'göndör, göndör szőrű | kraus(haarig)' (NSz.); **3.** 1865 'gömbölyű; hengerded | kugelrund; walzig' (CzF.) | <FN> **1.** 1820 'csörlő, amellyel hajót, vízimalmot vízfolyás ellenében v. álló vízben mozgatnak, nehéz tárgyat magasba emelnek | (Gang)spill, Winde' (MNY. 53: 516) (↑); **2.** 1844 'görbe szarv | krummes, gebogenes Horn' (NSz.)

kunkorog × **[1]** **A**: 1716 tekergős *kukorgos* [sz.] (MNY. 66: 101); 1724 *kukorogva* [sz.] (MNY. 1: 277); 1798 *kúkorgós* [sz.] (MNY. 43: 307); 1801/ *kunkorog* (NSz.); 1833 *Gugorog*, *Kukurog* (Kassai: Gyökerészö 2: 301) **J**: **1.** 1716 'kunkorodik, tekeredik | sich winden' (MNY. 66: 101) (↑); **2.** 1724 'kuporog, kucorog | kauern, sich ducken' (MNY. 1: 277) (↑)

kunkorék × **A**: 1787 *kunkorék* (NSz.); 1808 *Kukorék* (Sándor I.: Toldalék); 1845 *kukorikok* (NSz.); 1854 *kukorikos* [sz.] (NSz.) **J**: <MN> 1787 'kunkorodott, hajlott | ringelig, gezwirbelt' (NSz.) (↑) | <FN> **1.** 1803/ 'ránc, gyűrődés, hajtas | Falte, Knitterfalte' (NSz.); **2.** 1809 'huncutka, hajfűrt | Stirnlocke' (NSz.); **3.** 1845 'perec | Brezel' (NSz.) (↑)

kunkorodik **A**: 1787 *kukorodva* [sz.] (NSz.); 1792 *Le-kukurodott* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kukorogni* a.); 1797 *kifelé-kunkorodott* (NSz.); 1803 öfzve *konkorodott* [sz.] (MNY. 43: 307); 1810 *Gugorodom* [▽] (NSz.); 1840 *gúgorodva* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1787 'kuperodik | niederkauern' (NSz.) (↑); **2.** 1797 'csavarszerűen görbül | sich winden' # (NSz.) (↑)

kunkorít **A**: 1799 *konkorították* (NSz.); 1838 *Kukorít* (Tzs.); 1864 *kunkorítva* [sz.] (NSz.) **J**: 'teker, csavar | ringeln, zwirbeln'

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | ☹ A relatív tö -r gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*habar*, →*kotor* stb. Az abszolút tö egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehet 'meggörbül, elgörbül' jelentésben, a névszói értékű tag pedig a →*kacs*. A végződéses -a (folyamatos) melléknévi igenév-képző, különféle ige-képzők, ill. -ék névszóképző. A szó belseji *n*-hez vö. →*konty*, →*kuncsorog* stb. A *kunkorék* egyes változatai talán a →*kankalék*¹ hatását mutatják. A szócsalád tagjainak jelentése az abszolút töé alapján jött létre. ☹ A később adatolt *kunkor* 'katáng, cikória {növény-név}; cikornya, cifraság' (1807: MagyFüvészk. 1: 151) tudatos szóalkotással keletkezett elvonás az igékből. A (N.) *kukorcol* 'lekuperodik; meglapul, meghúzódik' (1837: NSz.) a relatív töből keletkezett -col gyakorító képzővel; vö. →*boncol*, →*hurcol* stb. A *kunkori* 'perec; görbe, göndör' (1838: Tsz.) valószínűleg a relatív töből való játszi képzés az igék alapján. A (R.) *kökörrű* 'kunkorgó, tekergőző' (1508: NádK. 80) pedig a relatív tö palatális változatának származéka -ű (folyamatos) melléknévi igenév-képzővel; vö. →*gyönyörű*, →*keserű* stb.

📖 MNY. 7: 339, 57: 299; Bárczi: Szók. 31; TESz., *kunkorodik* a. is; Kyslstra-Eml. 17, 20; EWUng. • Vö. *kacs*, *kankalék*¹, *kankalék*², *kankó*²

kukorékol → *kukorít*

kukorica **A:** 1691 *kukoricza*-kenyérre (MonÍrók. 34: 105); 1692 *kukuricza*-kenyérhez (MonÍrók. 34: 130); 1736 *kukuruza* (Balassa I.: *Kukorica* 96); 1759–1762 *kukuruc* (MNY. 51: 363); 1816 *Kukuriza* (Gyarmathi: *Voc.*); NYJ. *kokorica*, *kukoriddza* (ÚMTsz.); *kukrica* (MTsz.) **J:** 'cséve formájú termést hozó egylaki, egynyári mezőgazdasági növény, tengeri | Mais (*Zea mays*)' # **Sz:** ~s 1790 *Kukorotzás* <MN> (NSz.); 1856 'kukoricaföld | Maisfeld' (NSz.) | ~zik 1873 *Kikukariczáz* 'kigúnyol | verspotten' (Nyr. 2: 425); 1876 'hímez-hámoz, tétovázik | Ausflüchte machen' (Nyr. 5: 31); 1880 '(meg)tréfál; packázik vkivel | spaßen; mit jmdm herumspringen' (Nyr. 9: 137)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (au. N.) *kukuruz* 'kukorica <növény, termés>'; rom. (N.) *cucurúz* 'ua.', *cucurúze* [többes szám] 'kukoricaföld; fenyőtoboz; acsalapu'; blg. *кукурыз* 'kukorica'; szbhv. *kukuruz* 'ua.', (N.) *kukurica* 'ua.'; szln. *koruza* 'ua.'; oszm. *kokoroz* 'ua.'; stb. Forrása tisztázatlan. (⇒) A magyarba különféle nyelvekből került át, de főleg a szerbhorvátból és ritkább esetben a románból. (△) A *kukoricázik* származék jelentésének fejlődési folyamata tisztázatlan.

📖 MNY. 1: 257, 17: 219; Kniezsa: SzJlsz. 680; Balassa I.: *Kukorica* 94; TESz.; EWUng.

kukorít × **A:** 1566 *kuckorítani* [sz.]; *kukoritanáia* (NySz.); 1763 *kukurítani* [sz.] (NSz.); NYJ. *kúkorétt* (MTsz.) **J:** '⟨kakas⟩ egyet kukorékol | einmal krähen ⟨Hahn⟩'

kukorékol **A:** 1585 *Kukurikolok* (Cal. 275); 1673 *kukorikol* (NySz.); 1702 *kukorékolása* [sz.] (NySz.); 1708 *Kukurikolok* (Pápai Páriz: *Dict.*); 1807 *kukurigolásra* [sz.] (NSz.); 1849 *kukurikulok* (NSz.); NYJ. *kukkurikul*, *Kúkurikul* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1585 '⟨kakas⟩ rá jellemző harsány hangon szól | krähen ⟨Hahn⟩' # (Cal. 275) (↑); 2. 1790 'szól, beszél, mond vmit | sprechen, sagen' (NSz.); 3. 1965 '(akaratán kívül) korán ébred, ébren van (és zajong) | ' (VeszprémiN. 1965. nov. 20.: 5)

kukurikú **A:** 1791 *kukurikút* (NSz.); 1799/ *Kukurékó* (NSz.); 1834 *Kukurikú* (Kassai: *Gyökerésző* 3: 214); 1851 *Kukurikós* [sz.] (NSz.); 1861 *Kikiriku-kukuriku* (NSz.) **J:** '⟨főnévként is használt mondatszó a kakas rikoltásának utánzására⟩ | ⟨auch als Subst gebrauchte Interj. zur Nachahmung des Hahnenschreis⟩' #

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) Az igék és a mondatszó párhuzamosan keletkeztek. Az igék végződése mozzanatos-műveltető, illetőleg gyakorító képző. Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: lat. *cucurrere*; szbhv. *kukurekati*; stb.: 'kukorékol', ill. lat. *cucuru*; le. *kukuryku*; stb.: 'kukurikú'. (◡) A *kukorék* 'kukurikú' (1808: Sándor I.: Toldalék) elvonás a *kukorékol* igéből. A palatoveláris párhuzamosság alapján idetartozik a *kikiril* 'kukorékol' (1806: NSz.) és a *kikirékel* 'ua.' (1818: Márton J.: MNSz.–NMSz. *Gállicāntus* a.) ige, továbbá a *kikiriki* 'kukurikú' (1829/: NSz.) mondatszó. Az utóbbihoz hasonlóként vö. ném. *Kikeriki* 'kakaskukorékolás'. A veláris és palatális mondatszók alakja keveredett is: *kikirikó* 'kukorékolás <és azt utánzó mondatszó>' (1824: NSz.).

📖 Simonyi: MNyelv. 323; MNY. 22: 127; TESz. *kukorékol* a., *kikiril* a. is; EWUng.

kukrejt † **A:** 1527 *kwkreyth* (OkI Sz.); 1603 *Kuchreit* (MNY. 62: 336) **J:** 'egy fajta fűszernövény, ill. az azzal készített mártás | Küchenkräuter bzw. die mit ihnen zubereitete Soße'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *küchenkreuter* [többes szám] 'a konyhában használt fűszernövények', (T.) *kuchikraut* 'majoránna' [< ném. *Küche* 'konyha' + *Kraut* 'fűszernövény'] (△) A magyar szó egy ném. (baj.-osztr.) **kuchkrajt* 'fűszernövény' alakra

vezethető vissza. (A) A ném. (N.R.) *kühkraut* 'vajvirág, hashajtó szélfű stb.' szóból való származtatás jelentéstani okok miatt téves.

📖 MNy. 1: 166, 62: 333, 335; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *koh*

kuksol A: 1803 *kuksolni* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hocken* a.); 1865 *gugsol* (NSz.); 1898 *kuskoltak* (NSz.); NYJ. *guzsgull* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1803 'kuporog, kucorog, guggol | hocken, kauern' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hocken* a.) (↑); 2. 1830 'lapul, meghúzódik; <otthon> ül, nem mozdul ki | sich ducken, zu Hause sitzen' (NSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (A) A tö szorosán összefügg a *gugg* (→*guggol*) szóval. A végződés gyakorító képző. Néhány változat hangátvetéssel keletkezett.

📖 MNy. 33: 170; TESz.; EWUng. • Vö. *guggol*

kukta A: 1641 *kuktak* (NyDtáj. 150); 1643 *kuchták* (MNy. 61: 488); 1646/ *kutka* (MNy. 64: 468); 1770 *kuptájinak* (NSz.); 1799 *Kufta* (NSz.) **J:** 1. 1641 'szakácstanuló | Küchenjunge' (NyDtáj. 150) (↑); 2. 1876 'konyhában alkalmatlankodó férfi, fiú | Topfgucker' (Nyr. 5: 425); 3. 1972 'gyorsfőző edény | Schnellkochtopf' # (ÉKsz.) **Sz:** ~**skodik** 1794 *kuktáskodott* (NSz.)

■ Szlovák jövevényszó. | (E) Szlk. (N.R.) *kuchta* 'szakácstanuló' [valószínűleg szlovák eredetű; vö. szlk. *kuchyňa* 'konyha']. Vö. még cseh *kuchta* 'szakácsnő <gúnyosan>', (R.) 'szakácstanuló'. (A) A szó belseji *k*-hoz vö. →*bakter*, →*bukta* stb. A *kupta* és *kufta* változatok talán elhasonulással keletkeztek, bár a románból való visszakölcsönzés (↓) is lehetséges, ugyanis a román szónak vannak *cúptă* és *cúftă* variánsai. A 2. jelentés tréfás metafora. A 3. jelentés kialakulásához vö. *kuktaedény* 'gyorsfőző fazék' (1963: NSz.). (A⇒) A magyarból: szbhv. (N.) *kuhta*; rom. (N.) *cúctă*: 'szakácstanuló'.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 291; TESz.; EWUng. • Vö. *konyha*

kukucsál → *kukucsol*

kukucskál → *kukucsol*

kukucsol A: 1508 *kakvŁol* (DöbrK. 403); 1566 be *kakoczola* (NySz.); 1663 *kukucsolásnak* [?/] [sz.] (NySz.) **J:** 'kukucskál | gucken'

kukucsál × A: 1552 chillag *kakuchalóc* [sz.] (NySz.); 1591 *kukocsalsz* [/] (NySz.); 1777 *kukutsálván* [sz.] (NyF. 50: 30); NYJ. *kukicsál* (MTsz.) **J:** 'kukucskál | gucken'

kukucskál A: 1584 *kakuczkalta* (NySz.); 1788 bé-*kukutskállók* (NSz.); NYJ. *Kukocsgálódik* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'les, nézeget | gucken' #

kukk² A: 1588 *kukot* (NySz.); 1647 *kukkot*-is (NySz.); NYJ. *kakk* (ÚMTsz.) **J:** <FN> 1. [tagadó partikulákkal, főleg tárgy esetben | mit Negationspartikeln und haupts. im Akk] 1588 'egy szót se | keinen Muck, keinen Buchstaben' (NySz.) (↑); 2. 1938 'bújócska | Versteckspiel' (ÚMTsz.) | <MSZ> 1. 1844 '(<rímszóként népdalokban és gyermekversekben> | <als Reimw in Volksliedern und Kinderreimen>)' (NSz.); 2. 1865 'kukucs | kuckuck' (CzF. *kuk¹* a.) **R:** ~**ra** 1905 'azonnal; egy pillanatra | gleich; einen Moment' (Nyr. 34: 192)

kukkant A: 1786 *kukkantok* (NSz.); 1788 bé-*kukontson* (NSz.); 1790 *gukkant* (NSz.) **J:** 1. 1786 'mukkan | mucksen, einen Muck tun' (NSz.) (↑); 2. 1786 'tekint | gukken' # (NSz.); 3.

1790 'bólint, bóbiskol | nicken' (NSz.) (↑)

kukkan × **A:** 1790 *kukkanni* [sz.] (NSz.); 1816 *Gugganni* [sz.] (Gyarmathi: Voc.) **J:** 1. 1790 'mukkan | mucksen, einen Muck tun' (NSz.) (↑); 2. 1792 'tekint, néz vhoval | heraus-, hinein- bzw. hereingucken' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Ki-kukkantni* a.); 3. 1916 'alszik | schlafen' (Nyr. 45: 106)

kukkint × **A:** 1858 *kukkintatok* [sz.] (BpHírlap 1858. márc. 24.: [5]); 1883 *bekukkintanak* (NSz.) **J:** 'tekint, pillant | gucken'

■ Onomatopoetikus eredetűek. | ☐ Az igék és az indulatszó párhuzamosan keletkeztek. Az igék végződése különböző képzők. A 'kukucskál' típusú jelentések hangadással összefüggésben, főleg metonimikusan keletkezhetnek, a terjedésükhöz valószínűleg a ném. *gucken* 'néz, kukucskál' is hozzájárult. A *kukkant* 3. és a *kukkan* szintén 3. jelentése egyrészt a →*kókad* hatását tükrözi, másrészt feltehetőleg összefügg a bőlintással, ami a csodálkozással, a felriadással jár együtt; vö. még *kukkadoz* 'bólintva szundikál' (1832: NSz.). A *kukk*² főnévi 2. jelentése a játékbeli kémleléssel magyarázható. ☐ Ugyanebből a töből jött létre gyakorító képzővel a (R.) *kakucskol* 'les; ámul' (1578: Bornemisza: ÖrdKís. 167). A *kukucs* 'kukk <mondatszó>' (1793: NSz.), 'színházi látcső; kémlelőnyílás' (1845: NSz.) elvonás a szócsalád *cs* elemű igéiből. A (N.) *kukucska* 'kíváncsi lény <az első adatban tehén neveként>' (1828: MNy. 65: 92), 'színházi látcső' (1882/: NSz.), 'zsibvásár' (1898–1948: ÚMTsz.) szintén elvonás a *kukucskál*-ból. A *kuksi* 'vásár, piac <a régi argóban>' (1775: MNy. 58: 109), 'megszólítás' (1880: NSz.) és a (N.) *kukucsi* 'kémlelőnyílás; ablak' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 341), 'rövidlátó' (1893: MTsz.) játszi szóképzés eredményei. Feltehetőleg ugyanebből a töből keletkezett gyakorító képzővel a (N.) *kukog* ~ *kunkog* 'kuruttyol; dünnög; zúg, zümmög; kuncog; morog' (1835: Tzs. *Quaken* a.).

☐ Nyr. 66: 58; TESz. *kukucskál* a., *kukk*¹ a. is, *kukk*³ a. is, *kukkant* a. is, *kunkog* a. is; EWUng. • Vö. *kuka*¹

kukurikú → *kukorít*

kulacs **A:** 1735 *kulacs* (MNy. 58: 105); 1790 k. *Kolacsos* [sz.] (Nyr. 85: 211); 1808 *Gulats* (Sándor I.: Toldalék) **J:** 'italnak való facsutura; katonák, természetjárók stb. italtartó palackja | Holzflasche; Feldflasche'

■ Bizonytalan eredetű, talán szláv jövevényszó. | ☐ Vö. szln. (N.) *koláč* 'facsutura; kulacs', (V.) *kulacs* 'kulacs'; szlk. *kulač*, (K.) *gulač*, (N.) *gulač*, *ku'lač* 'ua.'; ukr. (Kárp.) *колáč* 'vállszíjon hordott, agyagból készült kerek pálinkásüveg'; stb. [ismeretlen eredetű]. ☐ A származtatás nehézsége éppen a szláv szó ismeretlen eredete.

☐ MNy. 59: 81; TESz.; EWUng. • Vö. *kétkulacsos*, *termosz*

kulák Δ **A:** 1903 *kulakok* (BpHírlap 1903. szept. 20.: 31); 1926 *kulák* (UjMárc. 2: 109) **J:** 'zsírosparaszt, nagygazda | Großbauer'

■ Orosz jövevényszó. | ☐ Or. *кулак* 'nagygazda, zsírosparaszt; nyereszkedő, spekuláns, készlethalmazó' [< or. *кулак* 'ököl'; vö. →*kujak*]. Az oroszbeli jelentésfejlődés azzal magyarázható, hogy az ökölbe szorított kéz a kíméletlen nyereségvágyat szimbolizálja. ☐ Megfelelői: ném. *Kulak*; ang. *kulak*; fr. *koulak*; stb.: 'nagygazda, zsírosparaszt'. ☐ A magyarban főleg az 1950-es években használták, erősen pejoratív értelemben. Később történettudományi szakszóként maradt fenn.

☐ Nyr. 72: 168; TESz.; EWUng. • Vö. *kujak*

kulán † A: 1552 ? *kwlanth* [□] (OklSz.); 1558 *kwlan* (OklSz.); 1622 *kilántt* (Radvánszky: Udv. 1: 68) J: 'nyeregheveder | Sattelgurt'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *kolan*, (R.) *kulan*: 'nyeregheveder; sátorfeszítő zsinór' [török eredetű; vö. AH. *kulan* 'hasszj'; tat. (Kr.) *kolan* 'öv; kötél'; stb.]. (≈) Megfelelői: újgör. *kolávi*; rom. *colan*; blg. *колан*; szbhv. *kolan*: 'nyeregheveder'. (⊕) A török hódoltság idején volt használatos.

📖 MNy. 53: 419; TESz.; Kakuk: ÉlOsm. 245; EWUng.

kulcs A: (†1015) 1220 k. ? *Kulchoud* [sz.] [HN.] (Györffy: DHA. I: 74); 1268/ ? *Kuchud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 34); 1342 ? *Kolch* [szn.] (AnjOkm. 4: 230); 1395 k. *kolch* (BesztSzj. 537.); 1405 k. *cuch* (SchlSzj. 1075.); 1539 *alkocz* (MNy. 70: 259); 1585 k. *kwlc* (Gl.); 1816 *Kutts* (Gyarmathi: Voc. 41); NYJ. *kujcs* (MTsz.) J: 1. 1395 k. 'záruk, lakatok nyitására és zárására való eszköz | Schlüssel' # (BesztSzj. 537.) (↑); 2. 1416 u.² 'vminek a nyitja | Lösung, Erklärung' # (MünchK. 69vb); 3. 1592 'egy fajta szerszám: csavarkulcs, órakulcs, zongorakulcs stb. | Art Gerät: Schraubenschlüssel, Klavierschlüssel usw.' # (OklSz. *puska-kulcs* a.); 4. 1757 'katonai v. más szempontból döntő fontosságú hely, kulcspont | beherrschende Stelle, Schlüsselpunkt' (NSz.); 5. 1802 'a hangjegyek olvasásmódját meghatározó jel a vonalrendszer elején | Zeichen zur Bestimmung der Tonhöhe' (NSz.); 6. 1828 'kulcscsont | Schlüsselbein' (NSz.); 7. 1840 'fizetési, elosztási stb. arány | Proportion der Bezahlung, Verteilung usw.' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *kl'učb* 'zárkulcs'; szbhv. *ključ* 'ua.; kulcspont; szénavonó horog; stb.'; szlk. *kl'uč* 'zárkulcs, csavarkulcs; megoldás, magyarázat; a hangmagasság meghatározására szolgáló jelzés'; or. *ключ* 'ua.; kulcspont'; stb. [< szláv **kljuka* 'kampó, horog']. (⊕) A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása részben hangátvetés által depalatalizálódással (a *kulcs* formában), részben a szó belseji mássalhangzó kiesésével történt (a *kúcs* típusú változatokban). A depalatalizációhoz vö. →*család*. A 2–5., 7. jelentések részben az 1. jelentés alapján, részben a ném. *Schlüssel* 'zárkulcs, csavarkulcs; vminek a nyitja; kulcspont; hangjegykulcs; fizetési, elosztási arány' hatására keletkeztek. A 6. jelentéshez vö. →*kulcscsont*.

📖 MNy. 49: 457; Kniezsa: SzJisz. 291; TESz.; EWUng. • Vö. *franciakulcs, klastrom, kulcsár, kulcsol, kulcscsont, slussz*

kulcsár Δ A: 1361 *Kulchar* [szn.] (OklSz.); 1381 *Kolchar* [szn.] (OklSz.); 1389 *Cluchar* [szn.] (MNy. 64: 327); 1395 k. *kolchar* (BesztSzj. 546.); 1405 k. *kuchar* (SchlSzj. 1101.); 1469 *Kochar* [szn.] (MNy. 57: 241) J: 1. 1361 ? '(nagybirtokon, nagyobb háztartásban) az éléstár, pince stb. felügyeletével, kulcsainak őrzésével megbízott alkalmazott | Aufseher über die Haushaltsvorräte' (OklSz.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 546.); 2. 1405 k. 'pohárnok | Mundschenk' (SchlSzj. 1101.); 3. 1848 'gondnok, pénztárnok | Verwalter, Kassenwart' (NSz.)

■ Déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *ключар* 'a háztartás készleteinek felügyelője; lakatos'; szbhv. *ključar* 'ua.; főkomornyik', (R.) 'egy fajta magas rangú tisztségviselő az udvarnál'; szln. *ključar* 'a háztartás készleteinek felügyelője; lakatos' [< szláv **ključarъ* 'kulcsár' < **ključb* 'kulcs'; vö. →*kulcs*]. Megfelelői más szláv nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) Az 1277 *Olkulchar* [HN.] (MNyTK. 85: 13) a 1138/ *Kalfar* [HN.] (MNy. 32: 131) szóból keletkezett (ez a szláv **kalъ* 'iszap, sár' + m. →*sár*¹ összetétele) a *kulcsár* népetimológiás hatására. Mindez a *kulcsár*-nak a 13. sz. végénél sokkal korábbi átvételére mutat. A 2., 3. jelentés metafora. (⊙) Ma főleg családnévként él.

📖 Kniezsa: SzJisz. 292; TESz.; StSl. 25: 234; EWUng. • Vö. *kulcs*

kulcsesont **A:** 1782 *költstontakkal* (NSz.) **J:** 'a kart a törzshöz rögzítő mellső vállcsont | Schlüsselbein'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Schlüsselbein* 'kulcsesont'. Anatómiai szakszóként a gör. *κλείς, κληίς* 'kulcs; kulcsesont' szóra megy vissza. Vö. még lat. (tud.) *clavicula* 'kulcsesont', tkp. 'kulcsocska'. (⊕) A magyarban a →*kulcs* + →*csont* összetételi tagokból áll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csont, kulcs*

kulcsol **A:** 1372 u./ *kolczolot* [sz.] (JókK. 23); 1456 k. *kwcholwan* [sz.]; egben *kwczulth* [sz.] (SermDom. 2: 146, 94); 1513 egben *lulolŷac* [ʔ ɔ: *kulolŷac*] [*l-j*] (NagyszK. 306); 1560 k. egybe *kulcholwa* [sz.] (GyöngySzt. 1338.); 1566 *kulczalni* (Heltai: Fab. 187); 1636 egybe-*kótsolás* [sz.] (NySz.) **J:** '(egymásba) fon, csatol, kapcsol | (zusammen)flechten, falten'

■ Déli szláv vagy szlovák jövevényszó. | (≡) Szbhv. (R.) *ključiti* 'hajlít, görbít'; szln. *ključiti* 'ua.'; szlk. *ključit'* '(kezet imára) kulcsol' [< szláv **ključь* 'kulcs'; vö. →*kulcs*]. Vö. még óe. szl. *kl'učiti se* 'összeillik; megegyezik; történik'; blg. *сключа* '(össze)kulcsolja <a kezét>; összevon stb.'; stb.

📖 Nyr. 45: 40; TESz.; EWUng. • Vö. *kulcs*

kuli **A:** 1852 *kulik* (IsmT. 4: 450) **J:** 1. 1852 'egy olyan néptörzs tagja, amely India nyugati részén lakik | Angehöriger eines im Westen Indiens lebenden Volksstammes' (IsmT. 4: 450) (↑); 2. 1872 'kelet-ázsiai teherhordó, napszámos | Lastträger, Tagelöhner in Ostasien' (NSz.); 3. 1953 'kihasznált, rosszul fizetett dolgozó | schlecht bezahlter und ausgenutzter Angestellter' (Ország: MAngSz.); 4. 1958 'csípőig érő, bő kabátka | Kulijacke' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1906 *kulizni* [sz.] (Népszava 1906. dec. 13.: 3)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kuli*; ang. *coolie, cooly*; fr. *coolie*; port. (R.) *coles* [többes szám]; stb.: 'hordár, kuli', a régi angolban 'Kelet-Indiában élő népcsoport tagja' is, a németben 'rosszul fizetett és kihasznált alkalmazott' is. Forrása valószínűleg egy újind nyelv; vö. gudzsarati *kulī, kōlī* 'egy Kelet-Indiában élő népcsoport tagja'; bengáli *kūlī* 'teherhordó, napszámos'; urdu *quli, qūlī* 'ua.'; stb. A portugálból és az angolból terjedt el. (⇒⊕) A magyarba főleg a németből került át. A 3. jelentés metafora a 2. alapján, német hatást is tükrözhet. A 4. jelentés a *kulikabát* (1953: Ország: MAngSz.) összetételből való önállósulás eredménye.

📖 Nyr. 93: 130; TESz.; EWUng.

kulimász **A:** 1564 *kolomázhoz* [ʔ ɟ] (Slavica 2: 95); 1597 *kolomaszt* (Slavica 2: 95); 1683 *Kulyimaz* (Nyr. 40: 111); 1697 *Kulimafz* (MNY. 80: 252); 1701 *kulimáfz* (MNY. 80: 252); 1734 *Kalamáz* (MNY. 80: 252); NYJ. *kujimász* (NytudÉrt. 1: 58); *kulimajsz* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1564 'kocsikenőcs | Wagenschmiere' (Slavica 2: 95) (↑); 2. 1683 'orvosi v. szépségápolási célokra való kenőcs | Salbe als Heil- od. Schönheitsmittel' (Nyr. 40: 111) (↑); 3. 1812 'habarcsként, vakolatként használt sár | matschiger Lehm als Mörtel und Wandputz; klebriger Schmutz' (NSz.); 4. 1961 'kínos helyzet, baj | Patsche, Schlamassel' (ÉrtSz.)

■ Szláv, talán szlovák jövevényszó. | (≡) Szlk. *kolomaž*, (N.R.) *kolomaz*; – szbhv. *kolomaz*; or. (N.) *κόλομαзь*; stb.: 'kocsikenőcs' [< szláv **kolo* 'kerék' + **mazь* 'kenőanyag']. (⊕) A szlovák mint átadó nyelv mellett a szóföldrajz szól. A szó belseji *i* kialakulásához vö. →*harisnya*, →*karima*. A *kulimajsz* változat szervesen járulékhangozt tartalmaz. A 2-4. jelentés metafora; a 4.-ben a ragadós anyag és a kínos helyzet összefüggéséhez vö. →*lekvár*, →*szar*.

kulina → *kulináris*

kulináris **A:** 1788/ *culinaris* (NSz.); 1871 *kulináris-franczia* (NSz.) **J:** 1. 1788/ 'hanyag, konyhanyelvi (főleg idegen nyelv használatában); közönséges, durva (ízlés, stílus) | salopp, küchenssprachlich (haupts. im Gebrauch einer Fremdspr); ordinär, derb (Geschmack, Stil)' (NSz.) (↑); 2. 1865 'konyha-, a konyhával kapcsolatos | Küchen-, die Küche betreffend' (Babos: KözhSzt.); 3. 1893 'ínyenc | feinschmeckerisch' (NSz.); 4. 1894 'ételre vonatkozó | das Speisen betreffend' (NSz.)

kulina × **A:** 1898 *kulina* (Dobos: DiákSz.) **J:** 1. 1898 'a kémény kiöblösödése; kályhanyílás, kemenceürege | Ausbuchtung des Kamins; Ofenloch' (Dobos: DiákSz.) (↑); 2. 1920/ 'konyha; nyári konyha | Küche; Kochhäuschen für den Sommer' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzsek. | (≡) Lat. *culinarius* 'a konyhára, a főzésre, ételekre vonatkozó' | lat. *culina* 'konyha; hordozható tűzhely; étel; ínycsés; stb.' [vö. lat. *coquere* 'főz']. (≈) A *kulináris* megfelelői: ném. *kulinarisch*; fr. *culinaire*; stb.: 'ínyenc, konyhai, kulináris'. (△) A *kulináris* formához vö. lat. *calamarius* ~ *calamarius* (→*kalamáris*), de a német hatás sincs kizárva. A szóvégi *s*-hez vö. →*aktuális*, →*brutális* stb. A *kulina* 1. jelentése metonimikus az eredeti 2. alapján. (⊙) A *kulina* a tiszántúli nyelvjárások szava.

📖 TESz. *kulina* a.; EWUng. • Vö. *koh, kókonya, konyha, piskóta*

kulipintyó **A:** 1869 *kulipintyói* [sz.] (FövL. 1869. jún. 6.: 507); 1875 *kulipintyom* [□]; *tulipintyom* [□] (Nyr. 4: 235, 559); 1880 *kulipintyón* (NSz.); 1888 *kuripintyó* (Nyr. 17: 239) **J:** '(szegényes) kunyhó | armselige Hütte'

■ Valószínűleg belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) Játszi szóalkotással keletkezhetett a →*kaliba* szóból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kaliba*

kulissza **A:** 1793 *Kulisszák* (NSz.); 1815 *kuliszok* (NSz.); 1818 *kolissza* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Sipärüm* a.); 1836 *kuliszái* (NSz.) **J:** 1. 1793 'színfal | Schiebewand auf der Bühne' (NSz.) (↑); 2. 1893 'a gőzgép vezérlő szerkezete | Steuerungsteil der Dampfmaschine' (PallasLex. *Coulisse* a.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kulisse*; ang. *coulisse*; fr. *coulisse*; stb.: 'színfal, díszlet, kulissza <színházban, gépgyártásban>', a franciában 'tolóablak, tolóajtó' is. A francia nyelvből terjedt el [< fr. *coulis, coulisse* [nőnem] 'befurakodó, áthatoló']. (⇒△) A magyarba főleg a németből kerülhetett át szóvégi hanghelyettesítéssel, kisebb mértékben pedig a francia nyelvből (az utóbbihoz vö. a *kulisz* változatot).

📖 TESz.; EWUng.

kullancs **A:** 1565 ? *Kulanchs* [HN.] (MNy. 3: 465); 1599 ? *killincz* (NySz.); 1615 *kolláncz* (NySz.); 1685 *kulláncs* [?] (NySz.); 1767 *Kullants* (MNy. 70: 43); 1835 *koláncstul* (NSz.); NYJ. *kiljű* (MNy. 35: 81) **J:** 1. 1599 ? 'állatok bőrébe csimpaszkodó vérszívó atka | Zecke' # (NySz.) (↑), 1615 'ua.' (NySz.) (↑); 2. 1685 'légyféle rovar | Schaflaus' (NySz.) (↑); 3. 1784

'bojtorján ragadós termése | anhaftende Frucht der Klette' (Baróti Szabó: KisdedSz. 50); **4.** 1788 ? 'tolakodó, nehezen lerázható személy | zudringliche Person, die an einem wie eine Klette hängt' (NSz.), 1793 'ua.' (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A szláv nyelvekből való származtatása a hangrendi különbség miatt kevésbé valószínű; vö. szln. (N.) *klěšč*; szlk. *kliešť*; or. *κλειψ*; stb.: 'kullancs'. Az összehasonlításhoz leginkább a szln. *klošč* 'ua.' lenne megfelelő, de mint kései analógiás képződmény, mégsem alkalmas (vö. szln. *klop* 'ua.'). (△) A 2–4. jelentés metafora.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 874; TESz.; EWUng.

kullároz → *kullog*

kullog **A:** 1518 *Kwllogo* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1544 *kullagsz* (RMKT. 2: 186); 1566 *kulagion* (NySz.); 1580 *gulloktanac* (NySz.); 1645 *gullyog* (CorpGr. 323); 1814 *Kullongó* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1518 ? 'lassan, lopakodva megy, bandukol | trotten, zotteln' # (OklSz.) (↑), 1544 'ua.' (RMKT. 2: 186) (↑); **2.** 1808 'kéréssel járul vki elé | jmdn um etw angehen' (NSz.); **3.** 1834/ 'hátral jár, nagyon elmarad | nachhinken, zurückbleiben' # (NSz.); **4.** 1877 'ödüng | herumschlendern' (NSz.)

kullároz × **A:** 1645 *kullároz* (NSz.) **J:** 'csavarog, kóborol; ólálkodik | (herum)lungern, streunen'

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö a →*kall* ige tövével, közelebből pedig a →*koldul* szócsaláddal függhet össze. A végződés -g, ill. -roz gyakorító képző; az utóbbihoz vö. *futkároz* (→*fut*), →*toboroz* stb. A jelentések kapcsolatához vö. →*kalandozik*, →*kódorog* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; MNy. 50: 257; Bárczi: Szók. 31; TESz.; EWUng. • Vö. *kall*, *koldul*

kultúra **A:** 1700 *Culturajatul* (MNy. 80: 252); 1808/ *kultúrának* (NSz.) **J:** **1.** 1700 'termesztés; tenyésztet | Anbau (von Nutzpflanzen); Pflanzenzucht (Tätigkeit bzw. Fläche)' (MNy. 80: 252) (↑); **2.** 1790 'képzetség, műveltség | Bildung, Kultur' # (NSz.); **3.** 1965 'baktériumtenyésztet | (Bakterien)kultur' (ÉrtSz.)

kulturális **A:** 1860 *kulturalis* (PolitUjd. 1860. júl. 19.: 457); 1877/ *kulturális* (NSz.) **J:** 'művelődési; a kultúrát illető, ahhoz tartozó | kulturell; die Kultur betreffend, Kultur-' #

■ A szócsalád legkorábbi tagja, a **kultúra** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cultura* 'megmunkálás, kidolgozás; gondozás; gazdaság; szellemi képzés' [< lat. *colere* 'gondoz, művel, tisztel']. (≈) Megfelelői: ném. *Kultur*; fr. *culture*; stb.: 'beépítés, hozzáépítés; termelés, tenyésztés; kultúra'.

■ A **kulturális** nemzetközi szó. | (≡) Ném. *kulturell*; ang. *cultural*; fr. *culturel*; stb.: 'kulturális'; vö. még fr. *cultural* 'termesztéshez, a hozzáépítéshez tartozó'. Talán a franciában keletkezett. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át, latinositott végződéssel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik az összetett szók előtagjaként használt *kultúr-*; vö. *kultúrállam* 'művelt állam' (1870: NSz.); *kultúrhistoria* 'kultúrtörténet' (1872: NSz.); *kutúrnép* 'művelt nép' (1873: NSz.); stb. Ezek német mintára alkotott részfordítások; vö. ném. *Kulturstaat* 'kultúrállam', *Kulturgeschichte* 'kultúrtörténet', *Kulturvolk* 'kultúrnép'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *gallér*, *kóló*, *kolónia*, *kultusz*, *pólus*

kulturális → *kultúra*

kultusz **A:** 1693 *Cultusokat* (MNY. 74: 510); 1867 *kultuszon* (MTSZ. 8131101) **J:** 1. 1693 'istentisztelet; vallásgyakorlat | Gottesdienst; Ausübung der Religion' (MNY. 74: 510) (↑); 2. 1851 'rajongó tisztelet, istenítés | abgöttische Verehrung' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cultus* 'vminek az ápolása, művelése; tiszteletadás, imádat' [< lat. *colere* 'gondoz, művel, tisztel']. (≈) Megfelelői: ném. *Kult, Kultus*; fr. *culte*; stb.: 'kultusz, istenítés, tisztelet, imádat'. (△) A korábbi változat szóvégi *s*-es kiejtéséhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.; az *sz*-es formához vö. →*cirkusz*, →*himnusz* stb. (◊) Összetett szavak előtagjaként is előfordul; vö. *kultuszminiszter* 'művelődési miniszter' (1848: NSz.); *kultuszminisztérium* 'művelődési minisztérium' (1877: NSz.); stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kultúra*

kumet × **A:** 1668 *Kummet* (EWUng.); 1771 *kemmut[h]* (NéprÉrt. 21: 115); 1915 *kumet* (Nyr. 44: 126); NYJ. *komat* (Imre: FelsSz.) **J:** 'vállhám, hámiga | Kummet'

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. *Kummet, Kumt*, (T.) *kommat*: 'a lószerszám nyakban lógó része' [< le. *chomqto* 'ua.']. (△) A szó részben a hazai bajor-osztrák, részben az osztrák katonai nyelvből került a magyarba. A *kemmut* változat hangátvetés eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hamut*

kumis **A:** 1835 *kumis* (VasárnapiU. 1835. nov. 22.: 741); 1851 *Kumist* (NSz.) **J:** 'kancatejből erjesztett, savanykás ital | Kumyß'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kumyß*; ang. *koumiss*; fr. *koumis*; or. *κυμας*; stb.: 'kancatejből savanyított ital'. Forrása egy török nyelv; vö. tat. *qimiz*; kirg. *qimiz*; csuv. *kâmâs*; stb.: 'ua.'. Az oroszról terjedt el. (⇒△) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng.

kun **A:** 1138/ ? *Cundi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 205); 1494 *Kwn* [szN.] (Neumann: Registrum 263.); 1527 *kwn* (ÉrdyK. 396); 1553 *Kún* [HN.] (Bálint: SzegSz. *Kun u. a.*) **J:** <FN> 1. 1138/ ? 'egy török néptörzs tagja, kun ember | Kumane' (MNY. 32: 205) (↑), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 396) (↑); 2. 1769 'egy magyar néprajzi csoport tagja | Angehöriger einer ung. ethnographischen Gruppe' (NSz.) | <MN> 1335 'egy török nyelvű magyarországi néppel és – később – egy magyar néprajzi csoporttal kapcsolatos | auf die ungarländischen Kumanen und – später – auf eine ung. ethnographische Gruppe bezüglich' (Oklsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy török nyelvből. | (≡) A népnév a török forrásokból nem mutatható ki. Végül egy török **qū* 'sárgás, fakó, szőke' vehető alapul; vö. még Kāšy. *quba* 'sápadt, halvány, sárgás <a ló szőrének színeként>'; CC. *quv* 'ua.'. Ebből keletkezhetett -*n* gyűjtőnévképzővel a **quvan* (> **qūn*) népnév. Az első adat egy 12. sz.-i arab írásműben található; vö. arab *qūn* 'kun <népnévként>'. Vö. még lat. (k.) *Cuni* [többes szám] 'ua.'. A megnevezés a kunok haj- vagy arcszínére vonatkozhatott.

📖 Századok 1942: 166; MNY. 45: 43; TESz.; EWUng. • Vö. *komondor*

kuna **A:** 1086 ? *Cuna* [szN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1519 *kwna* (Oklsz.) **J:** 1. 1519 'nyestbőr mint adófizetési eszköz | Marderfell als Art Steuer' (Oklsz.) (↑); 2. 1939–1940 'nyest, nyuszt | Marder' (LingSlov. 1–2: 176); 3. 1942 'horvát pénzegység (1941–1945 között, majd

1994-től kezdve ismét) | kroatische Währungseinheit (1941–1945, später von 1994)’ (Radó: IdSz.)

■ Jövevényszó különféle szláv nyelvekből, valószínűleg a szerbhorvátból és a szlovákból. | (≡) Szbhv. *kuna* ’nyest; pénzegység Horvátországban 1941–1945 között, majd 1994-től ismét’, (R.) ’nyestbőr <pénzzel is megváltható adófajtaként is>’; szlk. *kuna* ’nyest’; – szln. *kuna* ’ua.’; or. (R.) *куна* ’ua.’; nyestbőr <mint fizetési eszköz is>’; stb. [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. gör. *καννάκης* ’barbárok állatbőrből készült ruházata’; óporosz *caune* ’nyest’; stb.]. Ahhoz, hogy valamely prémfajta fizetőeszközként szolgálhatott és pénzegység nevévé válhatott, vö. még pl. or. (R.) *бѣла* ’egy fajta csekély értékű pénzérme’, tkp. ’mókus’. (△) Az 1. jelentés valószínűleg, a 3. biztosan a szerbhorvátból való, a 2. viszont (feltehetőleg) a szlovákból. (◊) Végző soron valószínűleg ugyanerre az etimonra megy vissza metaforával a (N.) *kuna* ’női szeméremtest’ (1889: Nyr. 18: 478); vö. szln. (N.) *kúna*; or. (N.) *кунá* ’ua.’.

📖 Nyr. 33: 565; TESz.; EWUng.

kuncog **A:** 1767 *Kuntzogok* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Addenda* a.); 1791 *kuttzognak* (NSz.); 1792 *kuczog* (NSz.); 1793 *kuntzagásokat* [sz.] (NSz.); NYJ. *kuncog* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1767 ’kér, könyörög, kunyerál | flehen, betteln’ (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Addenda* a.) (↑); 2. 1791 ’feltűnés nélkül, magában nevet | heimlich und verbissen lachen, kichern’ # (NSz.) (↑); 3. 1880 ’röfög | grunzen’ (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *tő* a →*kacag* szócsaláddal függ össze. A végződés -g gyakorító képző. A szó belseji *n* szervetlen járulékhang. Az 1. jelentés a →*kucorog*, →*kuncsorog* hatását tükrözheti. (◊) Az eredeti *kucog* változattal függ össze a *kuc-kuc* ’kisgyermek elaltatására használt szó’ (1838: Tsz.), ’kutyahívogató szó’ (1838: Tsz.), ’a köhögés utánzására, ill. mint a köhögésre való felszólításként’ (1865: CzF.), ’a kuncogás utánzására, ill. a kuncogásra való felszólításként’ (1961: ÉrtSz.) mondatszó. Ennek a leggyakrabban használt jelentéséhez idegen nyelvi minták is hozzájárulhattak: ném. (bajor) *kutz* ’köhögés’, *kutz*, *kutz* ’mondatszó a köhögésnek, főleg a kisgyermekének utánzására’; cseh *kuc* ’ua.’.

📖 TESz., *kuc-kuc* a. is; EWUng. • Vö. *kacag*, *koca*, *kutya*

kuncsaft **A:** 1798 *kundschaft* (Vámosi: Csizm. 115); 1865 *kuncsaftjait* (NSz.) **J:** ’vevő, rendelő, üzletfél | Kunde’

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Kundschaft* ’ügyfelek összessége; vevő, ügyfél’ [< ném. *Kunde* ’(rendszeres) vevő’]. (≈) Megfelelői: cseh (N.) *kunčaft*, *kunšoft* ’vevő, ügyfél’; szlk. (N.) *kunčaft* ’ua.’. (△) A szó a magyar városok német kézműveseinek és kereskedőinek nyelvéből és esetleg a bécsi németből származik. (⊙) Ma főleg a bizalmas nyelvhasználatban él. (◊) Korábbi külön átvételként idetartozik a (R.) *kuncsaft* ’bizonyítvány, igazolás’ (1707: Pusztai); ez a ném. (R.) *kundschaft* ’ua.’; a mesterlegények végbizonyítványa’ szóból ered.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *sáfár*

kuncsog → *kuncsorog*

kuncsorog [1] **A:** 1791 *Kontsorgást* [sz.] (NSz.); 1792 *Kuntsorogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1804/ *kuncsolgásokkal* [sz.] (NSz.); 1846 *kucsorogjon* (NSz.); NYJ. *konytyorog* (MTsz.); *kúcsorog* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1791 ’ácsorog | herumstehen, herumgaffen’ (NSz.) (↑); 2.

1792 'rimánkodik, kunyerál | flehentlich bitten' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); **3.** 1796 'görbül, kunkorodik | sich krümmen, sich zusammenrollen' (NSz.); **4.** 1800/ 'csavarog, kószál | herumstreichen' (NSz.); **5.** 1834 'kuporog, gubbaszt | kauern, sich ducken' (Kassai: Gyökerésző 3: 189); **6.** 1841 'nyomorog | armselig leben, darben' (NSz.)

kuncsog × **A:** 1792 *kuntsogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kunczogni* a.) **J:** **1.** 1792 'rimánkodik, kunyerál | flehentlich bitten' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kunczogni* a.) (↑); **2.** 1810 'ácsorog | herumstehen, herumgaffen' (NSz.)

■ Származékszók. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszónak 'meggörbül, elgörbül' jelentésű igei értékű tagja lehetett, a névszói értékű tag a →*kacs*. Az igék végződése *-rog*, ill. *-g* deverbális gyakorító képző; vö. →*csikorog*, ill. →*csillog*; a képzők szembenállásához vö. még *nyekereg* (→*nyekeg*). A *kuncsorog* eredeti változata a *kucsorog* lehetett, ennek feltehetőleg szóhasadás útján párhuzamosan keletkezett párja a →*kucorog*. Így a *kuncsorog* formában a szó belseji *n* szervetlen járulékhang; vö. →*gáncs*, →*konty* stb. A szó belseji *ty*-t tartalmazó változathoz vö. →*kotyor*, →*kutyorodik* stb. A *kuncsorog* eredeti jelentése valószínűleg a 3. volt; ebből az 5. jelentés kialakulásához vö. *kunkorog*, *kunkorodik* (→*kukora*), →*kutyorodik* stb. A 6. jelentés a görnyedt, összezsugorodó testhelyzet és a szűkös élethelyzet közötti képzetársítás eredménye. A 2. jelentést, valamint a *kuncsog* 1. jelentését a rimánkodó, kéregető emberre jellemző görbe, összehúzódo testtartás magyarázza. Ez a jelentés a szócsaládnak a →*kunyerál*-éval való bizonyos fokú keveredésére mutat; vö. még ehhez az alak és a jelentés szempontjából is a (N.) *kuncsorál* 'kéreget, kunyerál' (1882: NépkGy. 3: 386) igét. A *kuncsorog* 4. jelentéséhez vö. →*csavarog*. A *kuncsorog* 1. és a *kuncsog* 2. jelentése metonimikusnak látszik, de a részletek nem világosak. ⊙ A *kuncsorog* a 2. jelentésében a nyelvjárásokból a köznyelv bizalmas rétegébe is bekerült.

📖 MNy. 61: 310; TESz.; Benkő: FiktI. 98; EWUng. • Vö. *kacs*, *kucorog*

kunkorék → *kukora*

kunkorodik → *kukora*

kunkorog → *kukora*

kunszt **A:** 1644–1671/ *konstnak*, *kunst* (NySz.); 1864 *kunsztot* (NSz.); 1885 *koncs-ot* (Nyr. 14: 238); 1890 *kunczt* (NSz.); NYJ. *kunc* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1644–1671/ 'papírból készült rajzminta | Zeichenmuster aus Papier' (NySz.) (↑); **2.** 1864 'ügyes mutatóvány, mesterség | Kunstgriff' (NSz.) (↑); **3.** 1885 'régí szerkezetű víz húzó gép | Pumpwerk zum Heben des Grubenwassers' (Nyr. 14: 238) (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ≡ Ném. *Kunst*, (R.) *konst*: 'alkotó tevékenység, művészi alkotás; képesség, készség; kézműves szakma, mesterség; mesterfogás; szivattyú; stb.' [< ném. *können* 'képes, bír; megért; stb.']. ⊕ A változatok többszöri átvételre utalnak. A 3. jelentés bányászati szakszóként a felvidéki bajor-középnémet keverék nyelvjárásokból eredhet. ⊙ Csupán a 2. jelentés nevezhető viszonylag elterjedtnak; ebben a szó a bizalmas nyelvhasználat eleme.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nóta*

kunyerál A: 1589 *kunioral* (Balassi: Com. 77); 1816 *konyorálla* (NSz.); 1867 *kunyeráljuk* (NSz.) J: 1. 1589 'utánafut; követ | nachlaufen; folgen' (Balassi: Com. 77) (↑); 2. 1628 'kéreget, koldul | flehentlich bitten, betteln' (NySz.)

kunyorog Δ [1] A: 1702–1764 *kunjargoknak* [sz.] (MNY. 4: 233); 1713 *kunyorog* [sz.] (Kis-Viczay: Sel. 296); 1834 *Kunyorog* (Kassai: Gyökerésző 3: 217) J: 'kunyerál | flehentlich bitten, betteln'

kunnyog × A: 1784 *kunnyogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 41) J: 'könyörög, kunyerál | flehen, flehentlich bitten'

■ Származékszók egy fiktív töből. | ⊕ A 'meggörbül' jelentésű tő a →*kanyarít*, →*konya* stb. szócsaládokéval függ össze. A végzések különféle gyakorító képzők. A szó belseji *r* ugyancsak gyakorító képző. A *kunyerál* alak elhasonulással keletkezett az eredeti *kunyorál* változatból. A szócsalád tagjainak eredeti jelentése 'hajolva megy, nem egyenes a járása' lehetett; az elvont jelentések ebből alakultak ki; vö. →*esd*, →*esekedik*, →*kuncsorog* stb. Számolhatunk a részint hasonló hangalakú →*könyörül* szócsalád igéinek jelentésbeli hatásával is. ⊙ A *kunyerál* 2. jelentésében a köznyelv bizalmas rétegébe is bekerült.

📖 MNY. 4: 39; TESz.; NytudÉrt. 83: 381; EWUng. • Vö. *kacs*, *kanyarít*, *konya*

kunyhó A: 1565 *Kunniôczát* [?♣] [sz.] (NySz.); 1611 *Kuhnyo* (Szenczi Molnár: Dict.); 1669 *kunyócskájába* [?♣] [sz.] (NySz.); 1700 *Kunyhójukban* (Gyöngyösi: ÖK. 4: 33); 1725 *Gunnyó* (NSz.); 1747 *gunyhókban* (Századok 1985: 912); 1750 *kúnyó* (Wagner: Phras. *Tabernaculum* a.); 1781 *konyho* (Bakos J.: Szműv. 24); 1798 *Gunhókat* (NSz.); 1865 *gulyhó* (NSz.) J: 1. 1565 'viskó, kaliba | elendes Häuschen, Hütte' # (NySz.) (↑); 2. 1793/ ? '6-8 diák közös tanuló- és hálószobája, cétus | Studier- und Schlafzimmer für 6–8 Schüler' (I.OK. 30: 261), 1862 'ua.' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán szerbhorvát jövevényszó. | ⊕ Vö. szbhv. *kuhinja* 'konyha', (R.) 'kunyhó' [eredetéhez vö. →*konyha*]. A 'konyha' > 'kunyhó' jelentésváltozás olyan területeken mehetett végbe, ahol a konyha nem a lakóházban, hanem külön épületben volt. ⊕ A származtatás súlyos nehézsége, hogy a szerbhorvát 'kunyhó' jelentés csak egy adatból ismert. Ezért esetleg azzal is lehet számolni, hogy az említett jelentésváltozás a magyarban történt meg, és így a →*kunyhó* a →*konyha* főnévből szóhasadással keletkezett. A szóvégi *ó*-hoz vö. →*kagyló*, →*szittyó* stb. A 2. jelentés a debreceni református kollégiumban jött létre, ahol a diákok 1802 előtt a kollégium udvarán lévő viskókban laktak.

📖 NéprÉrt. 26: 111; MNY. 39: 136, 57: 301; I.OK. 10: 148; TESz.; EWUng. • Vö. *konyha*

kunnyog → *kunyerál*

kunyorog → *kunyerál*

kúp A: 1713 *kúpja* (Nyr. 71: 106); 1784 *kup* (Baróti Szabó: KisdedSz. 50); 1815 *kuppokból* (NSz.); NYJ. *kuk* (ÜMTsz.) J: 1. 1713 'rakás, csomó, kupac, ill. vmely rakásnak v. tárgynak a csúcsa | Haufen bzw. die Spitze eines Haufens od. eines Gegenstandes' (Nyr. 71: 106) (↑); 2. 1800 'kör alapú, csúcsban végződő palásttal határolt mértani test | Kegel, Konus' # (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 3. 1815 'kupola | Kuppel' (NSz.) (↑); 4. 1824 'kupak | Deckel' (NSz.); 5. 1938 'legömbölyített végű, kicsiny henger alakjában készített olvadékony gyógyszer, amelyet a végbélbe helyeznek | Zäpfchen, Suppositorium' # (ÚILex. *Fájdalomcsillapítás* a.)

■ Szerbhorvát és szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kup* 'halom, rakás; gyűlés', *kupa* 'halom, rakás; puskagúla; kúp mint mértani test'; szln. *kup* 'csomó, rakás' [indoeurópai eredetű; vö. av. *kaōfa-* 'hegy; a teve púpja'; ném. (ófn.) *houf* 'halom, rakás'; stb.]. Vö. még le. *kupa* 'ua.; mennyiség, tömeg'; or. (R.) *kýna* 'csoport, halom, rakás'; stb. (△) A *kuk* változat hasonulás eredménye. A 2. jelentés tudatos szakszóalkotás terméke. A 3. és 4. jelentés a →*kupola*, ill. a →*kupak* hatását tükrözi. Az 5. jelentés a *végbélkúp* 'a végbélbe helyezendő, henger alakú olvadékony gyógyszer' (1883: Balogh K.: OrvMűsz. 285) összetett szó utótagjának önállósulásával keletkezett.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 294; TESz.; EWUng. • Vö. *cimbalom*, *kupa*¹, *kupac*, *kupak*, *pikönhog*

kupa¹ A: 1229/ ? *Cupa* [HN.] (VárReg. 348.); 1395 k. *cuppal* [□] (BesztSzej. 566.); 1453 *kwpas* [SZ.] [SZN.] (TörtTár 1882: 526); 1585 *Kúpa* (Cal. 278) **J: 1.** 1395 k. 'serleg | Becher, Pokal' (BesztSzej. 566.) (↑); **2.** 1533 'kád, csöbör, hordó | Kufe, Tonne' (Murm. 1974.); **3.** 1550 e. 'egy fajta űrmérték | Achtel (Hohlmaß)' (MNY. 21: 142); **4.** 1585 'merítőedény | Schöpfgefäß' (Cal. 162); **5.** 1585 'gesztenye, dió külső burka | grüne Schale der Kastanie, Nuß' (Cal. 347)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. *coppa* 'fatál', (piem.) *cúpa* 'tál', (pad.) *kópa* 'csésze, fapohár', (v.-ven.) *kúpa* 'ua.', – ol., (R.) *coppa* 'ivóedény; régi űrmérték' [lat. *cupa* 'kád, csöbör, dézsa', *cuppa* 'víztartály, ivóedény', (k.) *cup(p)a* 'ua.']. (△) A *kuppal* változat végződésének jellege tisztázatlan. (△) A latinból való származtatás téves.

📖 NytudÉrt. 50: 104; TESz. *kupa* a.; Király-Eml. 70; EWUng. • Vö. *cimbalom*, *kaverna*, *köböl*, *köpöly*, *kubik*, *kúf*, *kúp*, *kupa*², *kupás*, *kupica*, *kupola*, *pikönhog*

kupa² A: 1797 *kupánn* (NSz.) **J: 1.** 1797 'tarkó | Nacken, Hinterkopf' (NSz.) (↑); **2.** 1961 'fej | Kopf' (ÉrtSz.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (vel.ver.) *copa*, (giul.) *copa*, *cupa*, (R.) *cop(p)a*: 'nyak(szírt), tarkó' [jelentéselkülönülés az ol. *coppa* 'ivóedény stb.' szóból; vö. →*kupa*¹]. (△) A szó elterjedéséhez az Észak-Olaszországban állomásozó magyar katonák is hozzájárulhattak. A *kupán üt* 'vkinek a fejére üt' (1892: NSz.), *kupán vág* 'ua.' (1900: NSz.) szó szerkezetekhez vö. ol. *colpirgli uno alla cupa*, *dargli sulla cupa*: 'fejbe vág, nyakon üt'. A 2. jelentés metonímia, esetleg a →*kobak* szó 'fej' jelentésének hatására.

📖 MNY. 5: 448; NytudÉrt. 50: 105; TESz. *kupa* a.; Király-Eml. 71; EWUng. • Vö. *kupa*¹

kupac A: 1791 *kupattza* (NSz.); 1853 *kupocznak* (NSz.); NYJ. *kupóc* (Nyr. 43: 42); *kupuc* (ÚMTsz.) **J:** 'rakás, halom | Haufen, Stoß' #

■ Szerbhorvát és szlovén jövevényszó. | (≡) A *kupac* forma a szbhv. (N.) *kúpac* 'kis halom, rakás' szóból, a *kupoc* változat pedig a szln. *kupec* 'ua.' szóból származik [< szbhv. *kup* 'halom, rakás; gyűlés', ill. szln. *kup* 'csomó, rakás'; vö. →*kúp*]. (△) A szó belseji *o*-t tartalmazó, hangrendi kiegyenlítődéssről tanúskodó változat szlovénból való származtatása mellett szóföldrajzi érv szól.

📖 MNY. 37: 285; Kniezsa: SzlJsz. 294; TESz.; EWUng. • Vö. *kúp*

kupak A: 1774 *Kupakjának* (NSz.) **J: 1.** 1774 'mákgubó | Mohnkopf' (NSz.) (↑); **2.** 1779 'sapka, süveg | Haube, Kappe' (NSz.); **3.** 1784 'pipa fedele | Pfeifendeckeldeckel' (Baróti

Szabó: KisdedSz. 101); **4.** 1792 'zárófedél | Verschußdeckel' # (Baróti Szabó: KisdedSz.); **5.** 1818 'fityma | Vorhaut' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Praepūtiūm* a.)

■ Bizonytalan eredetű, talán származékszó. | ⊕ Az alapszó a →*kúp* 'egy halom csúcsa, hegye' lehet. A végződés feltehetőleg *-k* kicsinyítő képző. A megnevezés a mákgubó csúcsos formájára utalhat. A jelentések metaforikusan keletkeztek, valószínűleg az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kúp*, *kupaktanács*

kupaktanács **A:** 1805 *kupak* – – *t* [ɔ: *kupak tanácsot*] (Kazinczy: Lev. 3: 321); 1839 *kupaktanácsból* (NSz.) **J:** '(fontoskodó, jelentéktelen) emberek tanácskozó v. beszélgető társasága, bizalmas megbeszélése | Kollegium, Ausschuß {scherzhaft od. pejor.}'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*kupak* 'pipakupak' + →*tanács* 'tanácskozás' jelzős alárendelő összetétele. Eredetileg olyan tanácskozást jelölt, amelynek résztvevői a tárgyalás alatt hosszú kupakos pipákat szívtak. A jelentésfejlődéshez esetleg a ném. *Tabakskollegium* 'pipázók társasága I. Frigyes Vilmos porosz király udvarában' is hozzájárult. ⊖ Más megnevezésként (Csokonaitól) idetartozik a (R.) *pipacéh* '(hiábavaló) tanácskozás pipázás mellett' (1807: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kupak*, *tanács*

kupás × **A:** 1637 *kupas...* czerep (Oklsz.); 1893 *kúpás* (MTsz.) **J:** <MN> 1637 'öblös cseréppel v. homorú tetőcseréppel felszerel, ellát; félhenger alakú | mit Hohl- od. Nonnenziegel versehen; halbzyylinderförmig {Hohl-, bzw. Nonnenziegel}' (Oklsz.) (↑) | <FN> 1893 'öblös cserép v. homorú tetőcserép; gerinccserép | Hohl- od. Nonnenziegel; Firstziegel' (MTsz.) (↑)

■ Olasz (É.) jövevényszó, talán szerbhorvát vagy szlovén közvetítéssel is, magyar képzéssel. | ⊕ Vö. ol. (giul.) *copo*, *cupa*, *cupo* 'tetőcserép', (v.-ven.) *copo* 'öblöscserép, homorú, kupás cserép', (R.) *coppo* 'ua.'; – vö. még szbhv. *kupa* 'ua.'; szln. (R.) *kúpa* 'ua.'. Az olaszban jelentésselkülönülés a →*kupa*¹ eredetijéből. ⊕ A magyarba *-s* névszóképzővel illeszkedett be; vö. →*beléndes*. Főleg a *kupascserép* (↑) összetett szó előtagjaként fordul elő.

📖 NytudÉrt. 50: 105; TESz. *kupa* a.; Király-Eml. 71; EWUng. • Vö. *kupa*¹

kupé **A:** 1831 *Coupeban*, *Coupéban* (MNY. 66: 236); 1865 *kupé* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'fülke, kocsiszakasz | Wagenabteil'

■ Nemzetközi szó. | ⊕ Ném. (au.) *Coupé*; ang. *coupé*; fr. *coupé*; stb.: 'kocsiszakasz, fülke; zárt kocsi; stb.'. A franciából terjedt el [jelentéstapadás a fr. (R.) *carrosse coupé* 'zárt kétüléses kocsi' szókapcsolatból, amelyben a jelzőként szereplő utótag a fr. *couper* 'levág, hasít' melléknévi igeneve]. ⊕ A magyarba francia és német közvetítéssel került át. ⊖ Tisztázatlan idetartozású adat: ? 1732 *Kape vogun* 'zárt kocsi' (MNY. 80: 252).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *karosszéria*

kupec **A:** 1632 *kupecz* (MNY. 61: 488); 1786 *Kúpetz* (NSz.); 1796 *kuppétzkedéseikbenn* [sz.] (NSz.); NYJ. *kopēc*, *kupic* (MTsz.) **J:** **1.** 1632 'fortélyos, csaló ember | Schlaukopf, Betrüger; Schacherer' (MNY. 61: 488) (↑); **2.** 1668–1669 'vándorkereskedő; vásároló jószágkereskedő | Wanderhändler; Marktfahrer, Viehhändler, bes. Roßtäuscher' (MonTME. 1: 371)

■ Szlovák jövevényszó. | ⊕ Szlk. *kupec* 'vásárló, vevő', (R.) 'árus, kereskedő' [vö. szlk. *kúpit* 'vesz, vásárol']. Vö. még óe. szl. *купѣць* 'kereskedő'; szbhv. *kupac* 'vásárló, vevő', (R.)

’kereskedő’; or. *kyney* ’ua.’; stb. ☐ Az 1. jelentés keletkezése az eredeti 2.-ból azzal magyarázható, hogy a kereskedőket általában ravasz, kapzsi embereknek tartották.

☞ Kniezsa: SzJIsz. 295; TESz.; EWUng. • Vö. *káfol*

kupica **A:** 1725–1764/ *Kupiczának* (NSz.) **J:** 1. 1725–1764/ ’kis pohár | kleines Trinkglas’ (NSz.) (↑); 2. 1854 ’pálinkás pohárka | Schnapsgläschen’ (NSz.)

■ Szerbhorvát jövevényszó. | ☐ Szbhv. *kupica* ’kis pohár; köpöly(öző üveg)’, (N.) ’ivópohár’ [< szbhv. *kupa* ’serleg’]. Vö. még szln. *kupica* ’ivópohár; virágkehely; stb.’.

☞ Kniezsa: SzJIsz. 295; TESz.; EWUng. • Vö. *kupa*¹

kuplé **A:** 1824 *Coupleteket* (NSz.); 1865 *kuple* (Babos: KözhSzt.); 1879 kocsis-*kupléban* (NSz.) **J:** ’igénytelen, könnyed, (rövid életű) műdal | Couplet’

■ Francia jövevényszó, talán német közvetítéssel is. | ☐ Fr. *couplet* ’strófa; alkalmi (tréfás v. gúnyos) dal’; – vö. még ném. *Couplet* ’tréfás v. gúnyos refrénes dal’. A franciában származék a fr. *couple* ’két azonos dolog, pár’ szóból [< lat. *copula* ’kötélék’]. ☐ Megfelelői: ang. *couplet* ’kuplé; strófa’; ol. *couplet* ’ua.’; stb.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *kupler*

kupler **Δ A:** 1710 *kuplernek* (TörtTár 1883: 390) **J:** ’kerítő | Kuppler’

kupleráj **A:** 1848 *kuplerájba* (Jelenkor 1848. ápr. 27.: 206); 1930 *kupleráj* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1848 ’nyilvánosház | Bordell’ (Jelenkor 1848. ápr. 27.: 206) (↑); 2. 1932 ’zűrzavar, rendetlenség | Wirrwarr, Unordnung’ (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszók. | ☐ Ném. *Kuppler* ’házasságközvetítő; kerítő’ [< ném. *kuppeln* ’házassághoz v. közösüléshez közvetít’ < lat. *copulare* ’összeköt, összekapcsol’] | ném. *Kupplerei* ’közvetítés közösüléshez’. ☐ Megfelelőik (részben magyar közvetítéssel is): szbhv. *kupler*, *kupleraj*; szlk.*kupliar*, (K.) *kuperaj*: ’kerítő’, ill. ’bordélyház’. ☐ A *kupleráj* szó belseji *f*-es változatához vö. →*ciprus*, →*dupla* stb. A 2. jelentés részint metaforikus, részint metonimikus jelentésbővülés eredménye. ☐ Az idetartozó *kupi* ’bordélyház’ (1896: Nyr. 25: 457), *kupi* ’rendetlenség, zűrzavar’ (1964: Halász: MNSz.) játszi rövidítéses szóképzéssel jött létre a *kupleráj* alapján; képzésmódjához vö. *csoki* (→*csokoládé*), *diri* (→*direktor*) stb. Szintén idetartozik a (R.) *kuplár* ’kerítő’ (1641: EWUng.) mint korai külön átvétel a szlovákból (↑).

☞ TESz. *kupleráj* a.; EWUng. • Vö. *kuplé*, *kuplung*

kupleráj → *kupler*

kuplung **A:** 1909 *kuplungok* (BpHírlap 1909. aug. 15.: 28 [apróhirdetés]) **J:** ’tengelykapcsoló | Kupplung (zwischen Motor und Getriebe)’

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. *Kupplung* ’gépaktrész két különálló rész összekapcsolásához, főleg a motor és a sebességváltó között’ [< ném. *kuppeln* ’összeköt, mozgathatóan egyesít’]. ☐ Megfelelői: holl. *koppeling* ’kuplung’; szbhv. *kuplung* ’ua.’. ☐ A magyarba technikai szakszóként került át, de az autóvezetésnek köszönhetően szélesebb körben is ismertté vált.

☞ Kobilarov–Götze: DtLw.; EWUng. • Vö. *kupler*

kupola **A:** 1802 *kupolája, kupulái* (NSz.); 1804/ *Cuppoláján* (NSz.) **J:** 'félgömb alakú boltozat, ill. ennek csúcsosan magasított külső burkolata | Kuppel'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Kuppel* 'kupola'; ang. *cupola* 'ua.'; fr. *coupole* 'ua.'; ol. *cupola* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (k.) *cupula* 'hordócska, csésze, serleg, kis dézsa; sírbolt, kriptá' [< lat. *cupa* 'borosedény, vödör, kehely, serleg'; vö. →*kupa*¹]. Az olaszból terjedt el. A megnevezés azon alapul, hogy a kupola fordított serleghez vagy üsthöz hasonló. (⇒△) A magyarba főleg olasz közvetítéssel és részben a középlelatinból került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kupa*¹

kuporgat → *kuporít*

kupori → *kuporít*

kuporít † **A:** 1561 *Koporethasson* [sz.] (NySz.); 1618 *kuporitott* (NySz.) **J:** 'kapzsi módon megszerez; kuporgat | erhaschen; zusammenscharren'

kuporgat **A:** 1804 *kuporgatni* [sz.] (Kazinczy: Lev. 3: 202) **J:** 'apránként félrerakva gyűjt | zusammenscharren'

kupori × **A:** 1838 *Kuporu* (Tsz.); 1838–1845 *Kupari* (MNyTK. 107: 26); 1861 *kupori* (MNysz. 6: 336) **J:** 1. 1838 'összezsugorodott | zusammengekrümmt' (Tsz.) (↑); 2. 1838–1845 'zsugori | knauserig' (MNyTK. 107: 26) (↑)

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett; vö. →*homorú*, →*kukora* stb. Az abszolút tö ismeretlen eredetű és a →*kuporodik* tövével azonos. A végződéses -*ít* műveltető, -*gat* gyakorító, ill. -*i* kicsinyítő képző (eredetileg melléknéviigenév-képző). Az 'összezsugorodik' > 'kapzsi módon megszerez; összekuporgat' jelentésváltozáshoz vö. →*zsugorog*. (△) A szócsalád onomatopoetikus eredetüként való magyarázata, ill. összefüggése a →*kapar* szóval kevésbé valószínű.

📖 TESz. *kuporgat* a.; EWUng. • Vö. *kuporodik*

kuporodik **A:** 1655 *kuporodik* [▽] (NySz.); 1775 *koporodott* [sz.] (NSz.); 1853–1854 *guborodott* (NSz.) **J:** 1. 1655 'zsugorodik, töpörödik | zusammenschrumpfen' (NySz.) (↑); 2. 1775 'kucorog, gubbaszt | kauern, sich ducken' (NSz.) (↑); 3. 1833 'vhova guggol, kucorodik | niederkauern' # (NSz.)

kuporog [1] **A:** 1789 *koporog* (NSz.); 1832 *kuporogni* [sz.] (NSz.); 1858 *kuporg-e* (NSz.) **J:** 1. 1789 'kucorog, gubbaszt | kauern, sich ducken' (NSz.) (↑); 2. 1953 'nyomorog, szűkölködik | armselig leben, darben' (ÚMTsz.)

■ Származékszók egy relatív fiktív töből. | (△) A relatív tö -*r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút tö ismeretlen eredetű, és a →*kuporít* szócsaládéval azonos. A végződéses -*d* gyakorító-visszaható képző és -*g* gyakorító képző. (◊) Ugyanebből a relatív töből való más gyakorító képzővel a (N.) *kuporcol* 'kuporog, gubbaszt; kuporodik' (1808: NSz.). (△) A szócsalád onomatopoetikus eredetüként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kuporít*

kuporog → *kuporodik*

kúra → *kúrál*

kuracin † **A:** 1198 ? *curacun* [szN.] (ÓMOlv. 63); 1550/ *Kurachymba* [n-b] (Tinódi: Cronica p4a); 1607 *karaczin* (Oklsz.); 1648 *kuraczélom* (Radvánszky: Csal. 3: 313); 1651/ *kuraczely* (Zrínyi: MM. 1: 174) **J:** 'mellvért | Brustharnisch'

■ Olasz jövevényszó. | (≡) Ol. (R.) *corazzina* 'mellvért, pajzs <bőrből, acélból>' [lat. (k.) *coraz(z)ina* 'mellvért, pajzs <bőrből, acélból>' < lat. (k.) *coriacea* 'ua.']. Vö. még lat. (k.) *coratium* 'mellvért, pajzs <bőrből, acélból>'; ol. (bol.rom.) *curazza*, (bre.) *corasa* 'ua.'. (≈) Megfelelői: fr. (R.) *cuirassine* 'mellvért'; le. (R.) *karacena* 'ua.'; or. (R.) *καραιϋνη* 'ua.'; stb. (⊕) A szóvégi *a* elhagyásához vö. →*beszéd*, →*kolbász* stb. A szóvégi *l* ~ *ly*-s változatok az →*acél* hatására keletkezettek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kárpál*

kurafi Δ **A:** 1488 *kwrwafi* (MNY. 8: 331); 1773 *kurafi* (MNY. 73: 124); 1792 *karafi* (NSz.); NYJ. *garafi* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1488 'hitvány, alávaló férfi, gazember | Hurensohn, Hurenkind' (MNY. 8: 331) (↑); 2. 1780 'nők után futkosó férfi | Hurer' (MNY. 47: 111)

■ Összetett szó. | (⊕) A *kura* ~ →*kurva* + *fi* (→*fiú*) jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Hurensohn* 'gazember', tkp. 'kurva fia'; ol. *figlio di puttana* 'ua.'; stb. A magyar szó keletkezéséhez szláv minták is hozzájárulhattak; vö. szbhv. *kurvin sine* [vokatívusz] *kurvine kopile* [vokatívusz] 'fattyú, fattyúsor, árvasor'; szln. *kurbe sin* 'fattyú'; szlk. (R.) *kurvisin* 'ua.'; stb. (⊖) Idetartozik a (R.) *kurafia* 'kurafi' (1643: Oklsz.); ennek az utótagján E/3. személyű birtokos személyjel található az egyeztetés jelölőjeként.

📖 Nyr. 62: 128; TESz.; NytudÉrt. 92: 119; EWUng. • Vö. *fiú*, *kurva*

kúrál **A:** 1550 e. *cural* (MNY. 57: 357); 1668 *kurálására* [sz.] (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 77); 1833 *kúrálják* (NSz.) **J:** 'gyógykezel, gyógyít | heilen, gesund machen'

kúra **A:** 1654 *curára* (MNY. 84: 128); 1704–1717 *kúra* (Magyary-Kossa: OrvEml. 1: 143) **J:** 'gyógymód, gyógyítás | Heilbehandlung' **Sz:** ~**zik** 1916 *kúrázott* (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *curare* 'gondoskodik; ápol, gyógyít' | lat. *cura* 'gondoskodás; (beteg)ápolás, gyógyítás' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelőik: ném. *kurieren* 'gyógyít, kúrál', *Kur* 'gyógykezelés, kúra'; ol. *curare* 'gyógyít, kúrál', *cura* 'gyógykezelés, kúra'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *akkurátus*, *kurátor*, *manikűr*, *pedikűr*, *prókátor*

kurátor **A:** 1602 *Curatornak* (MNY. 69: 110); 1662–1664 *curátorok* (MNY. 73: 168); 1708 *Kurátorság* [sz.] (Pápai Páriz: Dict. *Cūrātōria* a.); NYJ. *kuláter*, *kulátor* (OrmSz.); *kullátor*, *kurätër* (ÚMTsz.) **J:** 'megbízott; gondnok | Beauftragter; Verwalter (einer Stiftung)'

kuratórium **A:** 1806 *Curatoriuma* (MKurir 1806. ápr. 22.: 475); 1926 *Kuratórium* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** 'felügyelőtestület | Kuratorium'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *curator* 'gondnok, intéző, megbízott' [< lat. *curare* 'gondoskodik; ápol, gyógyít'; vö. →*kúrál*] | lat. (k.) *curatorium* 'a gondnokok háza, székhelye'

[< lat. *curatorius* 'a gondnokra vonatkozó']. (≈) Megfelelőik: ném. *Kurator* 'gondnok, kurátor'; fr. *curateur* 'ua.'; stb. – Ném. *Kuratorium* 'felügyelőtestület'; cseh *kuratorium* 'ua.'; stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *kúrál*

kuratórium → *kurátor*

kurázi Δ **A:** 1663–1711 *kurázsija* [✍] (MonÍrók. 27: 88); 1767 *kurásim* (MNY. 60: 368); 1786 *kúrasijok* (NSz.); 1791/ *Kurázs* (NSz.); 1792 *kurázse* (NSz.); 1803 *kurázsia* [□] (NSz.) **J:** 'bátorság, merészség | Courage'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Courage*, (B.) *kuraschi*: 'bátorság, mersz' [< fr. *courage* 'ua.']. Ez a lat. *cor* 'szív' szóra megy vissza. (≈) Megfelelői: ang. *courage* 'bátorság, merészség'; szbhv. *kuraža* 'ua.'; stb. (⊕) A magyarba katonai szakszóként került át. A szóvégi *i* bajor-osztrák átvételre utal; vö. →*gázsi*, →*módi* stb. A *kurázsia* változat latinositással keletkezhetett, a *kurázs* pedig valószínűleg a francia kiejtést tükrözi.

TESz.; D. Éltés: FrSz. 48; TESz.; EWUng. • Vö. *kordén*

kurbli **A:** 1884 *kurbli*-tengelyeket (Borsod 1884. máj. 7.: 5, [apróhirdetésben]) **J:** 'forgattyú, hajtókar | Kurbel' **Sz:** ~**z** 1917 *kurbli*zni [sz.] (Kabdebó: Jassz. 30)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Kurbel* 'kar a tengely forgatásához' [< ném. (kor. úfn.) *kurbe* 'hajlított kar' < fr. (ófr.) *corbe* 'görbe ág']. Végző soron a lat. *curvus* 'görbe, hajlott, íves' szóra megy vissza. (⊕) A szóvégi *li* bajor-osztrák átvételre utal; vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *srég*

kurd **A:** 1637 *kürt* nemzet [✍] (Kakuk: ÉIOsm. 259); 1638 *kurt* (Kakuk: ÉIOsm. 259); 1816 *Kurdi* [□] (Hübner: Lex. *Karacciolan* a.); 1837 *kurdokban* (NSz.) **J:** <MN> 1637 'a kurdokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | kurdisch' (Kakuk: ÉIOsm. 259) (↑) | <FN> 1816 'egy iráni nyelvű nép tagja, kurd ember | Kurde' (Hübner: Lex. *Karacciolan* a.) (↑)

■ Oszmán-török jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Oszm. *Kürt*, (N.) *kürd*, *kurd*: 'kurd' [< újperzsa *kurd* 'ua.' < arab *kurd* 'ua.']; – vö. még ném. *Kurde* 'kurd ember'; ang. *Kurd* 'ua.'; fr. *Kurde*, *Kourde* 'ua.'; or. *κypð* 'ua.'; stb. (⇒⊕) A magyarba nemzetközi szóként az irodalom továbbította, feltehetőleg a német közvetítésével éledt újjá.

TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 259; EWUng.

kúria Δ **A:** 1559/ *Curiat* (MNY. 80: 252); 1840 k. *Kúria* (ItK. 6: 324) **J:** 1. 1559/ 'udvarház | Herrenhof, Landhaus' (MNY. 80: 252) (↑); 2. 1620 'gyűlés, gyülekezet | Versammlung' (MNY. 69: 366); 3. 1812/ 'legfelsőbb bíróság | oberster Gerichtshof Ungarns' (NSz.); 4. 1882 'szentszék | der päpstliche Hof' (MagyLex. 11: 125)

kuriális Δ **A:** 1779 *curialis* (NyIrK. 28: 170); 1792 *Kuriális* (NSz.); 1807 *Kúriális* (NSz.) **J:** 1. 1779 'a nemesi kúriához tartozó; uradalmi | den Herrenhof betreffend; herrschaftlich' (NyIrK. 28: 170) (↑); 2. 1806/ 'hivatalos (stílus) | amtsüblich (Stil)' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *curia* 'a (római) polgárság osztálya, az ő gyülekezőhelyük, tanácsházuk', (h.) 'gyűlés; tanácsháza, városháza; udvarház, vidéki ház; törvényszék, bíróság, királyi tábla' [valószínűleg a lat. **co-viria* 'férfigyülekezet' elhomályosult összetétele (< lat. *con*

~ *cum* 'együtt, egyszerre' + *vir* 'férfi') alapján keletkezett] | lat. *curialis* 'a kúriához tartozó'. (≈) Megfelelőik: ném. *Kurie* 'a (római, pápai) kúria', *kurial* 'a kúriához tartozó, udvari, kuriális'; fr. *curie* 'ua.', *curial* 'ua.'; stb. (△) A *kuriális* szóvégi *s*-éhez vö. →*brutális*, →*fatális* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *virtus*

kuriális → *kúria*

kuritol × **A:** 1561 *kuritalást* [✂] [sz.] (ItK. 1: 164); 1568 *curituly* [l-j] (NySz.); 1582 *kuritolasra* [sz.] (NySz.); 1604 *Kurityolo* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Circulátor* a.); 1642 *kuruttyolást* [sz.] (NySz.); 1792 *Kurítottól* [sz.] (Baróti Szabó: *KisdédSz.*) **J:** 'csavarog, lödörög | herumstreichen, herumlungern'

■ Bizonytalan eredetű, talán latin (h.) jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (h.) *curritare* 'megy, fut, lép' [< lat. *currere* 'siet, fut']. (△) A származtatás gyengéje egyrészt az, hogy a latin ige csupán egy adatból ismert; másrészt pedig az, hogy a latin és a magyar ige között csak részleges a jelentésbeli megfelelés. A változatok hangalakját a →*kuruttyol* is befolyásolta.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kurzus*

kurizál △ **A:** 1847/ *kurizáltathassak* [sz.] (NSz.) **J:** 'udvarol | jmdm den Hof machen'

■ Származékszó. | (△) A (R.) *kur* 'udvar; udvarlás' (1833: NSz.) szóból keletkezett *-izál* igeképzővel; vö. *urizál* (→*úr*). A *kur* alapszó a *kurt csinál* 'udvarol; tiszteletét teszi vkinél' (NSz.) szó szerkezetben fordul elő. Ez német mintára alkotott részfordítás; vö. ném. *die Cour machen* 'udvarol' [a fr. *faire la cour* 'ua.' alapján]. Vö. még ang. *pay court* 'ua.'; ol. *far la corte* 'ua.'. A kifejezés eredetileg a fejedelmi udvarnál tett látogatásra vonatkozott; vö. *udvarol* (→*udvar*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kortes*

kurjant → *kurjongat*

kurjong → *kurjongat*

kurjongat **A:** 1568 *kuriogassa* [*kurjogat* □] (NySz.); 1668 *kurjágattyák* [t-j] (NySz.); 1704 *kurjongattak* volna (RákFLev. 4: 195); 1865 *kurjongatja* (NSz.) **J:** **1.** 1568 'lármával kerget; kiabál | lärmend jagen; schreien' (NySz.) (↑); **2.** 1704 'egymás után többször kurjant | lärmern, jauchzen' (RákFLev. 4: 195) (↑); **3.** 1813 'madár kiált, szól | schreien, rufen (Vogel)' (NSz.)

kurjant **A:** 1706 *kurjant* (RákFLev. 5: 329); 1792 *kuriontani* [sz.] (Baróti Szabó: *KisdédSz.*); 1794 *karjantásai* [sz.] (NSz.); 1857 *kurjántani* [sz.] (NSz.) **J:** 'felkiált | aufschreien'

kurjong × **A:** 1832 *kurjong* (Uránia 5: 278); 1860 *kurjog* (NSz.) **J:** **1.** 1832 'kiált, kurjongat | schreien, jauchzen' (Uránia 5: 278) (↑); **2.** 1860 'madár kiált, szól | schreien, rufen (Vogel)' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (△) A *tő* a →*hurít*, →*kurrog* stb. szócsaládokéval függ össze. A végződéses különféle igeképzők. A *kurjongat*, *kurjong* formák szó belseji *n*-je szervesen

járadékhang. A *kurjongat* főleg a 2. jelentésében használatos. (⊖) A (N.) *kurja* 'a kiabálást utánzó mondatszó' (1790: NySz.), 'kiáltás' (1838: Tzs.) valószínűleg a *kurjongat* ige *kurjágat* változatából, valamint talán a *kurjant*-ból lett elvonva.

📖 NyK. 34: 460; TESz.; EWUng. • Vö. *hurít, kordul, kurrog, kuruttyol*

kurkál → *kurkász*

kurkász × **A:** 1730 *felkurkászák* (MNy. 61: 475); 1795 *kikurkázására* [sz.] (MNy. 60: 368) **J:** 1. 1730 'kotorász, turkál | filzen, durchsuchen, herumstöbern' (MNy. 61: 475) (↑); 2. 1787 'kutat, fürkész | nachforschen, nachspüren' (NSz.)

kurkál × **A:** 1831 *kurkál* (Kreszn.); NYJ. *kúrkájják* [l-j] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1831 'kutat, fürkész | nachforschen, nachspüren' (Kreszn.) (↑); 2. 1839 'kipiszkál, kihajt vhonnan | austreiben, herausholen' (TudGyűjt. 23/12: 39)

■ Származékszók relatív fiktív töből. | (⊕) A relatív fő valószínűleg a -*k* mozzanatos képzővel keletkezett. Az abszolút fő ismeretlen eredetű. A végződéses gyakorító képzők. (⊖) Nem tartozik ide a (N.) *kurkálódik* 'összegabalyodik, összekuszálódik, bonyolódik' (MTsz.); ez a rom. *incurca* 'összekuszál, összezavar' szóból származik. (⊕) A szócsaládnak a →*kutat*-tal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kurkuma **A:** 1550 k. *kwrkomat* (EWUng.); 1794 *kurkuma*-levél (NSz.) **J:** 'egy fajta trópusi növény, ill. ennek festőszerként használt gyökere | Kurkuma (*Curcuma domestica*)'

■ Vándorszó. | (⊖) Ném. *Kurkuma* 'kurkuma'; fr. *curcuma* 'ua.'; sp. *curcuma* 'ua.'; ol. *curcuma* 'ua.'; or. *күркүма* 'ua.'; stb. A spanyolból terjedt el. Az indiai eredetű fűszer elnevezéséhez vö. még arab *kurkum* 'ua.'; lat. (tud.) *curcuma* 'ua.'. (⇒⊕) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

kúrol → *kurrog*

kurran → *kurrog*

kurrent → *kurrog*

kurrens → *kurrentál*

kurrentál Δ **A:** 1724 *Currentalnj* [sz.] (MNy. 60: 368); 1740 *curentaltassa* [sz.] (MNy. 60: 368); 1792 *kurrentáltatni* [sz.] (NSz.); NYJ. *küröntálni* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** '(körözőlevél útján) közhírré tesz, köröz, köröztet vkit | steckbrieflich suchen, fahnden'

kurrens A: 1731 *Currenseben* (MNY. 60: 368); 1787 *Kurrens* (NSz.); 1817 *kurenst* (NSz.); 1854 *Current* (Forst.); 1863 *kúrencs* (NSz.); 1926 *kurrent* (Horovitz: IdSzMagy.) J: <FN> 1. 1731 'körlevél | Rundschreiben' (MNY. 60: 368) (↑); 2. 1957 'kisbetűs írás; kisbetű | Schriftsatz in Kleinbuchstaben; Kleinbuchstabe' (Bakos F.: IdSz.) | <MN> 1. 1854 'folyamatban levő <pl. esemény> | laufend <Angelegenheit usw.>' (Forst.) (↑); 2. 1891 'folyóírásos; dőlt betűs | kurrent <Schreibschrift>; kursiv <Druckschrift>; kleinschriftlich <Drucksatz>' (Füredi: IdSz.); 3. 1904 'keresett, kelendő <áru> | gängig <Ware>' (Radó: IdSz.)

■ A szócsalád korábbi tagja, a **kurrentál** latin (h.) jövevényszó. | (≡) Lat. (h.) *currentare* 'körözés útján követ, (vki után) kutat' [vö. lat. (h.) *currentales* [többes szám] 'körözőlevél, körözés']. (≈) Megfelelői: ném. (R.) *kurrendieren* 'körözés útján követ'; szlk. (R.) *kurentovat* 'ua.'; stb.

■ A **kurrens** latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *currens* 'futó, folyamatban levő', (h.) 'körözőlevél, körözés; körlevél'; – vö. még ném. *kurrent* 'futó, folyamatban levő; tartós, állandó', *Kurrentschrift* 'folyóírás'. A latinban a lat. *currere* 'fut; folyik' származéka. (≈) Megfelelői: ang. *current* 'folyó, kurrens; érvényben van'; stb. (△) A magyar szövégi *s*-hez vö. →*agens*, →*evidens* stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Idetartozik a *kurzív* 'dőlt, kurzív <írás>' (1811/: NSz.), 'kurzív szedés <nyomtatásban>' (1848/: NSz.). Ez nemzetközi szó; vö. ném. *kursiv* 'dőlt, kurzív'; ang. *cursive* 'ua.'; fr. *cursif* 'ua.'; stb. Mindez a lat. (k.) *cursiva* (*scriptura*) 'dőlt írás' szóra megy vissza. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kurzus*

kurrog A: 1585 *Korrogok* (Cal. 465); 1702 *kurrogással* (NySz.); 1776 *gurrogásokkal* [sz.] (SzT.); 1792 *Kirrogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1877 *Kurrogó* [sz.] (NSz.) J: 1. 1585 'krúgat <daru> | schreien <Kranich>' (Cal. 465) (↑); 2. 1702 'mély, berregő, morgásszerű hangot ad | knurren, quarren' (NySz.) (↑); 3. 1776 'röfög | grunzen <Schwein>' (SzT.) (↑); 4. 1792 'hangosan, ijedten kotkodácsol | laut, erschrocken gackern <Huhn>' (Baróti Szabó: KisdedSz.) (↑); 5. 1809/ 'kuruttyol | quaken' (NSz.)

kurrent × A: 1775 *kurrent* (NSz.); 1792 *kirrantani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Kirrogni* a.) J: 1. 1775 'egyszeri berregő, morgásszerű hangot ad | einmal knurren; einen erschrockenen Laut geben <Huhn>' (NSz.) (↑); 2. 1936 'egyed krúgat <daru> | einmal schreien, krähen <Kranich>' (CsángSz.)

kúrol △ A: 1799 *kúrolunk* (NSz.) J: 'mély, morgásszerű hangot ad, kurrog | knurren, quarren'

kurrogat × A: 1803 *Kurrogatni* [sz.] (NSz.); 1825 *kurrogata* (NSz.); 1873 *kurgat-* (Budenz: MUSz. 7) J: 1. 1803 'lármaival kerget | lärmend (ver)treiben' (NSz.) (↑); 2. 1825 'kiált | schreien' (NSz.) (↑); 3. 1885 'krúgat <daru> | krähen <Kranich>' (NSz.)

kurran × A: 1835 *kurran* (Tzs. *Knurren* a.) J: 'egyszeri berregő, morgásszerű hangot ad | einmal knurren'

■ Onomatopoetikus eredetűek. | (△) A *tő* a →*kordul*, →*kurjongat* stb. szócsaládokéval függ össze. A végződéses különféle igeeképzők. (⊖) Ugyanebből a *tőből* való más gyakorító képzővel keletkezett a (N.) *kurgál* 'kerget' (1907: ÚMTsz.). A palatoveláris párhuzamosság alapján szintén idetartoznak még: *kerreg* 'hangosan, ijedten kotkodácsol <tyúk>; morog <kutya>; stb.' (1816: Gyarmathi: Voc. 99 [p: 107]); *kerrent* 'rövid sercegő, ropogó hangot ad' (1846: NSz.).

📖 NyK. 34: 460; TESz., *kerreg* a. is, *kurgat* a. is; EWUng. • Vö. *hurít*, *kordul*, *kurjongat*, *kuruttyol*

kurrogat → *kurrog*

kurta **A:** 1166 *Kurta* [SZN.] (MNL (OL) DL. 200616); 1171 ? *Qurta* [SZN.] (ÓMOLv. 47); 1227 *curtafa* (Wenzel: ÁÚO. 10: 240); 1416 u./² *megkurtabottacuolna* [sz.] (MünchK. 30ra); 1778 *korta* (NSz.); 1781 *kúrta* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1166 ? 'rövid | kurz, stumpf' # (MNL (OL) DL. 200616) (↑), 1227 'ua.' (Wenzel: ÁÚO. 10: 240) (↑); **2.** 1536 'rövid farkú | kurzschwänzig' (Pesti: Fab. 70b); **3.** 1556 '(szidalmazó, becsmérő jelzőként) | (zum Ausdruck der Beschimpfung, Geringschätzung)' (RMKT. 6: 139); **4.** 1677–1690 'engedély nélküli italmérést üzemeltető (gazda) | unerlaubten Ausschank betreibend (Wirt)' (Nyr. 91: 491); **5.** [~*forint*, ~*tallér*] 1687 'kisebb értékű (pénz) | von kleinerem Wert (Geld)' (MNy. 83: 247); **6.** 1742 'nem egész évben nyitva tartó (falusi kocsmá); engedély nélkül üzemelő (falusi italmérés) | nicht ganzjährig betrieben (Dorfschenke); unerlaubtem Ausschank dienend (Dorfschenke)' (Nyr. 81: 487); **7.** 1835/ 'szerény vagyoni helyzetű (nemes, birtokos stb.) | von bescheidenem Vermögenszustand (Adeliger, Besitzer)' (NSz.) | <FN> **1.** 1668 'rövid farkú állatok megnevezéseként) | (zur Benennung kurzschwänziger Tiere)' (NySz.); **2.** 1896 'rövid szivar | Zigarillo' (NSz.) **Sz:** ~**bbodik** 1416 u./² (MünchK. 30ra) (↑) | ~**bbít** 1416 u./² *megkurtabeitattac* [sz.] (MünchK. 30ra) | **kurtít** [főleg meg~] 1536 meg *kwrtijta* (Pesti: Fab. 46v)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *curtus*, -a, -um 'rövidített, rövid; (meg)csonkított, csonka; nem teljes, hiányos' [indoeurópai eredetű; vö. ír *cert* 'kicsi'; óész. germ. *skarðr* 'megrongált, (meg)csonkított, csonka, csökkentett'; stb.]. (≈) Megfelelői: ném. *kurz* 'rövid'; fr. *court* 'ua.'; ol. *corto* 'ua.'; stb. (⊕) A magyarban a latin melléknév nőnemű alakja honosodott meg; vö. →*dupla*. A melléknévi 3. jelentés talán a rövid farkú kutyákra utal, ill. a →*kutya*, →*kurva* hatására keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kárpál, kormány, kortány, kudarc, kurтка, surc*

kurtizán **A:** 1628 *cortesán* (Horváth M.: NEI.); 1799 *courtisan*, *curtizan* (Csokonai: ÖM. 1/2: 596); 1809 *Kurtizán* (NSz.) **J:** **1.** 1628 'félvilági nő | Kurtisane' (Horváth M.: NEI.) (↑); **2.** 1799 'udvaronc | Höfling' (Csokonai: ÖM. 1/2: 596) (↑)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Fr. *courtisan* 'udvaronc; hízelgő', *courtisane* 'félvilági nő'; – vö. még ném. *Kurtisane* 'előkelő szajha', (R.) 'hercegnek, fejedelemnek a szeretője', (R.) *cortisan*, *curtizan* 'udvaronc; szerető'. A franciában az ol. *cortigiano*, (N.R.) *cortesan* 'udvaronc, hízelgő; polgári személy', ill. az ol. *cortegiana* 'udvarhölgy; félvilági hölgy, prostituált' átvétele [< ol. *corte* 'udvar, fejedelmi udvar']. (≈) Megfelelői: ang. *courtesan* 'félvilági nő'; or. *кypmузанка* 'ua.'; stb. (⇒⊕) A magyarba többszörös átvétellel került.

📖 D. Éltés: FrSz. 49; TESz.; EWUng. • Vö. *kortes*

kurтка × **A:** 1796 *kurtkákat* (NSz.); 1807 *kurkát* (MNy. 70: 478) **J:** **1.** 1796 'rövid férfifelsőkabát, zeke | Männerjoppe' (NSz.) (↑); **2.** 1796 'női ujjas | Frauenwams' (MNy. 70: 478)

■ Szlovák és ukrán jövevényszó. | (≡) Szlk. (R.) *kurтка* 'testhez simuló rövid ködmön, zeke'; ukr. *кypmка* 'rövid férfifelöltő' [valamely nyelv közvetítésével és képzéssel a lat. *curtus*, -a, -um 'rövid' szóból; vö. →*kurta*]. Vö. még or. *кypmка* 'rövid férfifelöltő'. (⇒⊕) A palóc nyelvjárásokba a szlovákból, a székelybe az ukránból került át. (⊖) Erre az etimonra megy vissza keleti nyelvjárási szóként a *kurtékli* 'rékli, női ujjas' (1816: Gyarmathi: Voc. 99),

valamint a *kurti* 'rékli; kabátka' (1833: NSz.). Ezek átadója a rom. *scurtéică* 'női bunda; prémes kabát', ill. a rom. *scurtă* 'rövid felsőkabát'. (△) A szó eleji mássalhangzó-torlódás a *kurtk*a hatására, hangkieséssel oldódott fel. Mindkét szó hangalakját, főleg a *kurtékli*-ét a →*rékli* befolyásolhatta.

📖 Kniezsa: SzJlsz. 681; TESz., *kurti* a. is; EWUng. • Vö. *kurta*

kuruc **A:** 1670 *kurocz* (NytudÉrt. 88: 119); 1676 *Crucsok* (NytudÉrt. 88: 120); 1677 *kuruczok* (NytudÉrt. 88: 119) **J:** <FN> **1.** 1670 'az a személy, aki a Thököly-, ill. Rákóczi-szabadságharcra rokonszenvezett, abban részt vett | Art Freischärler' (NytudÉrt. 88: 119) (↑); **2.** 1693 'Thököly, ill. Rákóczi híve | Anhänger von Thököly bzw. Rákóczi' # (NySz.); **3.** 1742/ 'Dózsa keresztes vitéze | Angehöriger des Bauernheeres von Dózsa, das urspr. einen Kreuzzug führen sollte' (NySz.); **4.** 1742/ 'ellenséges katona | feindlicher Soldat' (NSz.); **5.** 1805 'kópé | Schelm' (NSz.); **6.** 1865 'ellenzéki ember, a függetlenségi politika híve | Oppositioneller, Anhänger der Unabhängigkeitspolitik' (CzF.) | <MN> **1.** 1679 'Thököly, ill. Rákóczi seregében a Habsburgok ellen harcoló (katona), e katonákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | im Heer von Thököly bzw. Rákóczi gegen die Kaiserlichen kämpfende Soldaten betreffend' # (NySz.); **2.** 1742/ 'támadó, ellenséges | aggressiv, feindlich' (NSz.); **3.** 1845 'a függetlenségi politika híveivel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | für die Unabhängigkeit Ungarns eintretend, national gesinnt' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán belső keletkezésű. | (△) Összefügghet a lat. (h.) *cruciat* 'keresztes' [< lat. *crux* 'kereszt'] szóval. (△⇒) A magyarból: ném., (au.) *Kuruzen* [többes szám] 'Thököly és Rákóczi követője, ill. katonája'; szlk. *kuruc* 'ua.'

📖 TESz. *kuruc*¹ a.; NytudÉrt. 88: 115; EWUng. • Vö. *krajcár*

kuruglya × **A:** 1723 *kuruglyák* (Nyr. 72: 78); 18. sz. *Kurugla* (Nyr. 2: 227); 1826 *Kurugja* (TudGyűjt. 2: 40); NYJ. *korigla*, *kurogla*, *kurukla* (MTsz.); *kurugli* (DunSz. 10: 47) **J:** **1.** 1723 'szénvonóforma eszköz: trágyakitoló, habarcskeverő stb. | Art Gerät zum Schieben (Dungschieber, Mörtelkrücke usw.)' (Nyr. 72: 78) (↑); **2.** 18. sz. 'szénvonó | Ofenkrücke' (Nyr. 2: 227) (↑); **3.** 1832 'kétágú villa, amellyel a fazekakat a kemencébe betolják, ill. onnan kihúzzák | Art Gabel, mit der die Töpfe in den Ofen geschoben bzw. daraus herausgenommen werden' (Tsz.)

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó, szlovén közvetítéssel is. | (≡) Ném. (baj.-osztr.) *kruckl* 'hamukaparó vas v. ehhez hasonló eszköz'; – vö. még szln. (N.) *krúkla* 'ua.'. A bajor-osztrákban a ném. (kfn.) *krucke* 'kampó, kaparó; hamukaparó vas; stb.' származéka. (△) A *kurugli* változat bajor-osztrák átvételre utal, az *a*-s változatok a bajor-osztrákból és a szlovénből is származhatnak. A szó belseji *i*-s változathoz vö. →*harisnya*, →*karima* stb. Az 1. és 3. jelentés metafora lehet a valószínűleg eredeti 2. alapján. (⊕) Főleg a dunántúli nyelvjárások szava.

📖 NéprÉrt. 23: 124; Kniezsa: SzJlsz. 681; TESz.; EWUng. • Vö. *krapács*

kuruttyol **A:** 1649 *kuruttyoló* [ʔ↗] [sz.] (NySz.); 1784 *kuruttyolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 70); 1791 *kurutsolo* [sz.] (NSz.); 1793 *kuruttyolni* [sz.] (NSz.); 1794 *kurotyolnak* (NSz.); 1795 k. *kuruttyolni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1649 ? 'brekeg | quaken' # (NySz.) (↑), 1784 'ua.' (Baróti Szabó: KisdedSz. 70) (↑); **2.** 1770 'megbújik vhol; várakozik, kuksol vhol | sich verstecken; sich ducken' (NSz.); **3.** 1784/ 'fecseg, karattyol | plaudern, schwatzen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *tő* a →*kurjongat*, →*kurrog* stb. szócsaládokéval függ össze. A végződés gyakorító képző. A 2. jelentés metonímia, valószínűleg a békák életmódja

alapján. A 3. jelentés metafora.

📖 NyK. 34: 460; TESz.; EWUng. • Vö. *karattyol, kurjongat, kurrog*

kuruzsol [1] **A:** 1599 meg *krúslot* [sz.] (NySz.); 1655 meg *kurusoltathatik* [sz.] (NySz.); 1668 *kúrúslot* [sz.] (NySz.); 1806 *kurózsolt* [sz.] (NSz.); 1812 *kurosoló* [sz.] (NSz.); 1837 *guruzsló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1599 'varázsol | zaubern, hexen' (NySz.) (↑); 2. 1793 ? 'orvosi tevékenységet folytat megfelelő képesítés nélkül | quacksalbern, kurpfuschen' (NSz.), 1799 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Quacksalben* a.) **Sz:** **kuruzsló** 1775 *kuruslo* <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1799 'vajákos, sarlatán | Quacksalber' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Quacksalber* a.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kružiti* 'kering, köröz'; szlk. *krúžit* 'ua.; vmivel leír egy körpályát, köröket csinál'; or. *кружить* 'forgat; kering, köröz <madár, lepke stb.>; bolyong; stb.'; stb. [< szláv **krōgъ* 'kör'; vö. →*korong*]. (⊕) Bár a 'varázsol' jelentés a szláv nyelvekből nem mutatható ki, a 'kör(öke)t csinál, tesz' kifejezésből nem nehéz levezetni, tekintettel a körnek tulajdonított varázserőre, valamint a körözés mágikus módszerként való felfogására. Az *s* betű a régi változatokban *zs* hangértékű. (⊙) A szó ma a 2. jelentésben ismertebb, még inkább használatos a főnevesült *kuruzsló* származék. (⊖) A (R.) *kuruzs* 'kuruzsló, sarlatán <első adatában szn.-ként>' (1799: Csokonai: ÖM. 1388) elvonással keletkezett a *kuruzsol*-ból.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 296; TESz.; EWUng. • Vö. *korong*

kurva **A:** 1405 k. *cu[r]ua* (SchlSzej. 2021.); 1592 *kúrva* (NySz.); 1643 *kuranót* (Oklsz.) **J:** <FN> 1. 1405 k. 'kerítő(nő) | Kuppler(in)' (SchlSzej. 2021.) (↑); 2. 1405 k. 'kéjnő, prostituált | Hure, Prostituierte' # (SchlSzej. 2023.); 3. 1435 ? 'felháborodást keltő, megvetésre méltó személy | empörende, verächtliche Person' (MNY. 67: 234), 1678 'ua.' (Thaly: Adal. 1: 81) | <MN> 1. 1552 'parázna | unzüchtig, buhlerisch' (NySz.); 2. 1759 'felháborodást okozó <személy, dolog> | empörend <Person, Ding>' # (MNY. 60: 116) | <PARTIKULA> 1930 'nagyon | sehr' (Zolnay–Gedényi) **Sz:** ~s 1405 k. *ku[r]uas* 'bordély | Bordell' (SchlSzej. 2029.) | ~lkodik 1577 k. *kurwalkodafok* [sz.] (OrvK. 196) | **elkurvul** 1930 *elkurvulnak* (Zolnay–Gedényi)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kurva* 'szajha, prostituált', (N.) 'alávaló ember, gyáva alak; dáma <kártyajátékban>'; szlk. *kurva* 'szajha, prostituált'; or. *кyпеа* 'ua.'; stb. [feltehetőleg eredetileg 'tyúk' jelentésben a szláv **kurъ* 'kakas' szóból ered]. A jelentésváltozáshoz vö. →*kokott*. (⊕) A *v* nélküli változathoz vö. →*muszka, pitar* (→*pitvar*) stb. A főnévi 1. jelentés részint metonímia, részint metafora az eredeti 2. alapján. A 3. jelentés metafora. A melléknévi jelentések a főnév jelzői használatában keletkeztek. A partikulához vö. →*betyár*, →*kutya* stb. (⊖) A *kuruc* 'szajha, prostituált' (1917: Kabdebó: Jassz. 30) a *kurva* alapján létrehozott tréfás, eufemisztikus szóalkotás a →*kuruc* hatására.

📖 MNY. 6: 100; Kniezsa: SzlJsz. 296; TESz., *kuruc*² a. is; EWUng. • Vö. *kurafi, szégyen-*

kurzus **A:** 1578 *cursusa* (Bornemisza: ÖrdKís. 179); 1792 *kursusa* (NSz.); 1793 *kurfzusát* (NSz.); 1875 *kurzusa* (NSz.) **J:** 1. 1578 'lefutás <idő>' | Ablauf, Verlauf <Zeit>' (Bornemisza: ÖrdKís. 179) (↑); 2. 1589 'futás, megtett út; pálya <csillagászatban>' | Lauf, Kurs, zurückgelegter Weg; Bahn <Astronomie>' (MNY. 79: 127, 247); 3. 1752 'tanfolyam | Lehrgang, Kurs' (MNY. 66: 236); 4. 1810/ 'átváltási árfolyam; napi árfolyam | Wechselkurs; Tageskurs' (NSz.); 5. 1919 'politikai irányzat, irányvonal | Richtung, Kurs, Regime <Polit>' (Békés: NapjSzáll. 272)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *cursus* 'futás; utazás, út; (le)folylás, menet' [< lat. *currere* 'fut; folyik']. (⊕) Megfelelői: ném. *Kurs* 'tanfolyam; váltási árfolyam; irány, út <tengeri, politikai

stb.›; fr. *cours* 'ua.'; stb. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. A szó belseji *sz*, ill. *z* a ném. *Kursus* 'tanfolyam' kiejtését tükrözi. (⊕) Ma főleg a 3. és az 5., továbbá valamelyest a 4. jelentés használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *diskurzus*, *konkurál*, *korridor*, *korzó*, *kuritol*, *kurrentál*

kushad **A:** 1622 *legushada* (EWUng.); 1634 *le kussadván* [sz.] (MNY. 79: 127); 1792 *kushadt* (NSz.); 1831 *Kusad* (Kreszn.); 1857 *kushodó* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1622 'meglapul, összehúzza magát | sich ducken, kuschen' (EWUng.) (↑); 2. 1792 'meggörnyed, lehajlik | sich beugen, sich krümmen' (NSz.) (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A végződés *-had* igeképző; vö. →*korhad*, →*poshad* stb. A *kussad* változat hasonulással keletkezett. (△) A →*kussol* szócsaláddal való összefüggés kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

kuss → *kussol*

kussol **A:** 1704 *kusolok* (EWUng.); 1792 *kussolni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1704 'meglapul | sich kuschen' (EWUng.) (↑); 2. 1893 'hallgat | schweigen' (NSz.)

kuss **A:** 1706 *kus* (EWUng.); 1711 *kuss* (EWUng.); 1865 *kús* (Babos: KözhSzt.) **J:** 'hallgatásra, vesztég maradásra felszólító mondatzó' | *kusch* #

kusti × **A:** 1809 *Kusti* (NSz.) **J:** 'kuss | kusch'

■ Német jövevényszók. | (≡) Ném. (*sich*) *kuschen* 'lefekszik <kutya>; engedelmeskedik, hallgat' [< fr. *se coucher* 'lefekszik', 'az argóban' meglapul, meghúzódik, hallgat <eredetileg a vadászok kifejezéseiként>'] | ném. *kusch* 'feküdj! <a kutya felszólítására>' [< fr. *couche-toi* 'feküdj!', 'az argóban' hallgass!'] | ném. *kusch dich* 'hallgass! maradj nyugton!'. (△) A *kusti* szó belseji *t*-je bajor-osztrák közvetítésre vall.

📖 TESz.; EWUng.

kusti → *kussol*

kusz **A:** 1330 ? *Kuz* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 474); 1643 *fakusz* (Kiss J.: Mad. 225); 1647 *fakuz* (Kiss J.: Mad. 225); 1793 *Fa kúszoknak* (NSz.) **J:** 'harkály módra kúszó kis erdei madár | Baumläufer'

kúszik **A:** 1392 ? *Cuza* [sz.] [sz.] (ZsigmOkl. 1: 268); 1801 *Kúszó* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1835 *kúszik* [▽] (Tzs. *Klettern* a.); 1845/ *kúsz* (NSz.); 1847 *kusz* (NSz.) **J:** 1. 1801 'kapaszkodik, felfelé halad | klettern, aufklettern' # (Szily: NyÚSz.) (↑); 2. 1808 'földhöz, tárgyhoz stb. odasimulva halad, mászik | kriechen' # (Sándor I.: Toldalék)

■ Ismeretlen eredetűek. | (△) A szócsalád tagjai egy igenévszó képviselőinek látszanak. Az igei értékű taghoz idővel a visszaható jellegű igéknél gyakori *-ik* végződés kapcsolódott; vö. →*csúszik*, *telik* (→*tel*) stb. Az ige hosszú ideig csak a nyelvjárásokban élhetett. A névszó köznévként főleg a *fakusz* (↑) összetett szóban fordul elő, amely állattani szakszó. (△) Finnugor egyeztetése, a →*csúszik*, →*kósza* szavakkal való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 62: 155; TESz. *kúszik* a.; Benkő: FiktI. 135; EWUng.

kusza **A:** 1757 ? *Kusza* (EWUng.); 1788 *kusza* (MNy. 70: 478); NYJ. *gusza* (MTsz.) **J:** <MN> 1757 ? 'kuszált | wirr, verworren, verwickelt' # (EWUng.) (↑), 1788 'ua.' (MNy. 70: 478) (↑) | <FN> **1.** 1882 'kuszáság, bonyolultság | Verwirrung, Verworrenheit' (NSz.); **2.** 1886 'keresztrakás után a tarlón összekapart gabona | nach dem Aufmandeln zusammengeharktes Getreide' (Nyr. 15: 66)

kuszál **A:** 1789/ öszve kesze-kuszálta (NSz.); 1810 öszve-kúszálok (NSz.) **J:** 'bonyolít, gabalyít | verwirren, verwickeln'

■ Fiktív tövű szócsalád tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (△) A tö ismeretlen eredetű. A szócsalád alapja inkább a *kusza* lehetett; igei töből keletkezhetett a folyamatos melléknévi igenév *-a* képzőjével; vö. →*csusza*, →*hulla* stb. Ebben az esetben a *kuszál* a *kusza* *-l* igeképzős származéka. Ugyanakkor az sincs kizárva, hogy a szócsalád alapja a *kuszál*, és a *kusza* ebből jött létre elvonással. (⊙) Az ige főleg az →*össze* igekötővel használatos (↑).

📖 TESz. *kuszál* a.; EWUng.

kuszál → *kusza*

kúszik → *kusz*

kusztora × **A:** 1792 *kufztora* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bitsak* a.); NYJ. *gusztura* (ÚMTsz.); *kusztura* (MTsz.) **J:** **1.** 1792 'bicska, bugyli; kés | Schnappmesser, Feitel; Messer' (Baróti Szabó: KisdedSz. *Bitsak* a.) (↑); **2.** 1838 'egy fajta operálókés | Bistouri' (Tzs.)

■ Román, szerbhorvát és talán szlovén jövevényszó. | (≡) Rom. *custură*, [végartikulussal] *custura* 'késpenge, egyszerű kés markolat nélkül'; szbhv. *kustura* 'tompá, csorba kés'; – vö. még szln. (N.) *kostûra* 'nagyobb rugós bicska' [ismeretlen eredetűek]. (△) A keleti nyelvjárásokba a románból került át; a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*fáta* stb. A déliekben a szerbhorvátból és talán a szlovénból való. (⊙) A 2. jelentés az orvosi szaknyelvhez tartozott.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 297; TESz.; EWUng.

kút **A:** 1009/ *Kwkuth* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1055 *kuef kut* (TA.); 1138/ ? *Kuut* [SZN.] (MNy. 32: 133); 1269 *Bizuskuuth* [HN.] (OkI Sz.) **J:** **1.** 1009/ ? '(kút)forrás | Quelle' (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1193 'ua.' (OkI Sz.); **2.** 1009/ ? 'földbe ásott v. fűrt gödör, amelyből az összegyűlt talajvíz felszínre hozható | Brunnen' # (MNL (OL) Dl. 280274) (↑), 1232/ 'ua.' (OkI Sz.); **3.** 1585 'csatorna; ciszterna | Zisterne' (Cal. 201)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 3. jelentés metafora a 2. alapján. (△) Ótörök származtatása az ilyen vonatkozású újabb vélemények ellenére sem valószínű.

📖 MNy. 3: 262; Bárczi: TihAl. 19; TESz.; Németh-Eml. 243; Ligeti: TörK. 118; EWUng. • Vö. *artézikút*, *bor-*, *kereszt-*, *kútfő*, *szökőkút*

kutak † **A:** 1585 *kutak* (Cal. 1105); 1643 *kuták* (EgriTanFőiskKözl. 9: 229); 1683 *kutag* (NySz.) **J:** 'kicsi, törpe | klein, zwerghaff'

■ Ismeretlen eredetű. | (A) A magyarázat, amely szerint szóhasadással keletkezett volna a *csutak* ($\rightarrow$ *csuta*) szóból, téves.

TESz.; EWUng.

kutat A: 1784 *kutatok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 48); 1831 *kuttat* (Kreszn.) J: 1. 1784 'turkálva keresgél, kotorász | herumsuchen, -stöbern' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 48) (↑); 2. 1818 'rendszeresen és módszeresen vizsgál vmit, nyomoz vmi után | (er-, nach)forschen' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Scrūtātor* a.) Sz: ~ó 1795 k. <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1818 'rendszeresen, módszeresen vizsgálódó szakember | Forscher' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Scrūtātor* a.) (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (A) A tő összefügg a $\rightarrow$ *kattog* szócsaláddal, valamint a $\rightarrow$ *kotonoz*, $\rightarrow$ *kotor*, $\rightarrow$ *kutyul* igékével. A végződés mozzanatos-műveltető igeképző gyakorító funkcióval. (C) Ugyanebből a töből jött létre gyakorító-visszaható képzővel a *kutakodik* 'keresgél; kutat, nyomoz' (1885: Nyr. 14: 191) ige, továbbá nyelvújítási képzésként a *kutasz* 'sebészeszköz, szonda' (1839: NSz.) főnév.

MNy. 22: 212; NéprNytud. 1: 74; TESz.; EWUng. • Vö. *kattog*, *kotonoz*, *kotor*, *kutyul*, *űr-*

kútfő A: 1193 *cutfev* (ÓMOlv. 56) J: 1. 1193 'forrás | (Wasser)quelle' (ÓMOlv. 56) (↑); 2. 1506 'vminek az oka, eredete, kezdete | Ursprung' (WinklK. 356); 3. 1771 'írott mű, amelyből tudományos munkához bizonyító anyagot merítenek | (Geschichts)quelle, Urkunde' (NSz.)

■ Összetett szó. | (A) A $\rightarrow$ *kút* + *fő* 'kezdet, az eleje' ($\rightarrow$ *fej*²) jelöletlen, birtokos jelzős, alárendelő összetétele. Az utótag jelentéséhez vö. $\rightarrow$ *hétfő*; *Tapolcafő* [HN.] (1374 *Tapolchafeu* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 255)); stb. (C) Rokon értelmű szó: md. *lišma prá* 'kút', tkp. 'forrásfej'; csuv. *sāl'puś* 'forrás', tkp. 'forrásfej'; oszm. *bunar başı* 'ua.'; stb. (A) A 2., 3. jelentéshez vö. $\rightarrow$ *forrás*. (A) Az oszmán-törökből való tükörfordítás kevésbé valószínű.

TESz.; MSFOu. 185: 63; EWUng. • Vö. *fej*², *kút*

kuttog × A: 1591 *kutogot* (MNy. 75: 380); 1690 *kuttognak* (NySz.); NYJ. *kuttyog* (MTsz.) J: 1. 1591 'kuporog, gubbaszt; lappang, rejtőzködik | sich ducken; sich versteckt halten' (MNy. 75: 380) (↑); 2. 1838 'kullog; lopakodik | schlendern; schleichen' (Tzs.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | (A) A magyarázat mellett hangtani, alaktani és jelentéstani érvek szólnak. Az azonban feltűnő, hogy a szónak nincs etimológiai rokonsága. A végződés -g gyakorító képző.

TESz.; EWUng.

kutya A: 1305 ? *Kutha* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 471); 1409 *Kuthya* [SZN.] (ZsigmOkl. 2/2: 219); 1511 *Kwtyok* (OkISz.); 1585 *kutya* (Cal. 158); 1716 *kuttya* (MNy. 73: 124); 1748 *kútyókra* (NSz.); 1808 *kutyu*, *kutyúja* (NSz.); 1816 *kutso* (Gyarmathi: Voc. 42); NYJ. *kusa* (MTsz.) J: <FN> 1. 1305 ? 'hitvány ember | niederträchtiger Kerl' (Györffy: ÁMTF. 1: 471) (↑), 1409 'ua.' (ZsigmOkl. 2/2: 219) (↑); 2. 1585 'kiskutya, kutyakölyök | Hündchen' (Cal. 158); 3. 1585 'eb | Hund' # (Cal. 158); 4. 1708 'különféle eszközök, alkatrészek neveként' | <zur Benennung versch. Geräte, Bestandteile> (Pápai Páriz: Dict. *Calcātūra* a.); 5. 1775 'hajdú; detektív | Trabant in ungarischer Tracht; Detektiv' (MNy. 53: 273); 6. [főleg indulatos tagadást, visszautasítást kifejező szókapcsolatokban] 1789/ 'senki, semmi | niemand, nichts' (NSz.); 7. 1844 'egy fajta kártyajáték | Art Kartenspiel' (NSz.); 8. 1903 'csille | Förderwagen' (Szeőke:

BánySz. 170) | <MN> **1.** 1678 'cudar, alávaló; rendkívül rossz | schuftig, niederträchtig; außerordentlich schlecht' (Thaly: Adal. 1: 81); **2.** 1840 'szigorú <kötelesség> | streng <Pflicht>' (ItK. 15: 356) | <PARTIKULA> 1851 'nagyon | sehr' (NSz.) **Sz:** ~**gol** 1833 *Kutyagolni* [sz.] (TudGyűjt. 10: 78) | **kutyus** 1848/ *kutyus* (Petőfi: ÖM. 3: 126)

■ Valószínűleg származékszó, kialakulásmódja azonban bizonytalan. | (△) Alapszava összefügghet a *kuc-kuc* (→*kuncog*) kutyahívogató szóval, valamint a *koc* (→*kocog*) igével; vö. →*koca*. Végződése kicsinyítő képző vagy a folyamatos melléknévi igenév *-a* ~ *-ó* képzője. Ha a szó eredetileg melléknévi igenév volt, akkor főnevesülés is történt. Hasonló hangalakú és jelentésű szavak finnugor és más nyelvekben is vannak: vog. (É.) *kūt'uw* 'kutyakölyök'; zürj. (Sz.) *kjécán* 'ua.'; észt *kutsikas* 'ua.'; oszm. *kuçukuçu* 'kutya <főleg a gyermeknyelvben, hívószóként is>'; ol. *cucciolo* 'kölyökkutya; tejfözlösszájú', (R.) *cuccio* 'ua.'; szbhv. *kuca*, *kuče* 'kölyökkutya'; or. (N.) *кутя* 'ua.'; stb. A magyar szó eredetbeli összefüggése ezekkel kevésbé valószínű, bár nincs kizárva. A jelentések közül a főnévi 2. lehet az eredeti, a 3. nyilván erre megy vissza. A pejoratív 1. jelentéshez vö. lat. *canis* 'kutya; szemtelen, hízalgő, pizok alak'; or.*кобака* 'kutya', (N.) 'gonosz, kegyetlen, rossz ember'; stb. A 4. jelentéshez vö. →*bak*, →*bika* stb., az 5.-hez pedig vö. →*kopó*. A főnévi 6. és a melléknévi 2. jelentés nyomatékosító funkciójú. A 7. jelentéshez vö. →*durák*. A 8. a ném. *Hund* 'kutya; csille' hatását tükrözi. A partikulához vö. →*disznó*, →*marha* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fa-*, *-fajta*, *koca*, *kocog*, *kuncog*, *kutya-*

kutya-

I. ~légy × **A:** 1655 *kutya-legyek* (NySz.) **J:** 'légyfajta | Art Fliege' | ~**szorító** **A:** 1809 *Kutyaszorító* (NSz.) **J:** **1.** 1809 'zsákutca | Sackgasse' (NSz.) (↑); **2.** 1853/ 'szorult, kínos helyzet | Zwickmühle, Klemme' (NSz.) | ~**nyelv** **A:** 1871 *Kutyanyelvű* [sz.] (Barna: Kalevala 331) **J:** **1.** 1871 'rút nyelv | unschöne Sprache' (Barna: Kalevala 331) (↑); **2.** 1877 'titkos nyelv | Geheimsprache' (NSz.); **3.** 1880–1881 'hosszúkas bankjegyfajta | Art längliche Banknote' (NSz.); **4.** 1890 'korrektúralevonat | Fahne <Korrekturabzug>' (NSz.) | ~**fáját** **A:** 1874 *kutyafáját* (Üstökös 1874. szept. 5.: 426) **J:** 'enyhe szitokszó | <mildes Fluchw.>' | ILYENEK MÉG: ~**marás** 'kutyaharapás | Hundebiß' (1669: NySz.); ~**komédia** 'előadás kutyákkal | Spektakel mit Hunden' (1836: Rajzolatok 1836. máj. 18.: 317) 'nevetséges jelenet, komolytalan eljárás | lächerliche Szene, unernstes Verfahren' (1874: FövL. 1874. máj. 29.: 532); ~**gumi** 'kutyapiszok | Hundedreck' (1895: SzékelyNemz. 1895. okt. 16.: [3]) 'semmiség | Schmarren, Nichts' (1911: Nyugat 1911/2: 133)

II. ~tej **A:** 1761 *Kutya Tej* (NSz.) **J:** 'pitypangféle | Wolfsmilch (Euphorbia)' | ~**szilva** × **A:** 1876 *kutyaszilva* (Nyr. 1876. ápr. 15.: 273) **J:** 'terméketlen fafajta | unfruchtbarer Baum' | ~**hagyma** × **A:** 1879 *kutyahagyma* (MagyLex. 2: 525) **J:** 'vadhagyma | wilde Zwiebel' | ILYENEK MÉG: ~**fű** 'gyomfajta | Unkraut' (1774: NSz.); ~**bogyó** 'csucor | Hundsbeere, -kirsche' (1798: Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 264)

■ Összetételi előtag, azonos a →*kutya* szóval. | (△) Az 1. csoportban az előtag konkrét 'kutya' jelentésben áll. Néhány összetétel jelentése metaforikusan keletkezett. A *kutyalégy* összetétel előzményéhez vö. *eb légy* 'egy fajta légy' (1416 u.³: AporK. 79). A *kutyafáját* a(z) *(a) kutya faszát* 'vulgáris szitokszó', tkp. 'a kutya hím vesszője' szószerkezet finomító átalakítása; a jelentéséhez és alakjához vö. *istenfáját* (→*isten-*). A 2. csoportban az előtag elvont 'rossz, értéktelen, hamis; mérgező' jelentésben szerepel. – Rokont értelmű szó: ném. *Hundskamille* 'festőpipitér'; ang. *dogrose* 'csipkerózsa', *dogwood* 'vadfagyal'; stb.

📖 NytudÉrt. 28: 203; O. Nagy: MiFán 279; TESz. *kutyafáját* a., *kutyatej* a.; EWUng. • Vö. *fa*, *fasz*, *hagyma*, *kutya*, *légy*, *nyelv*, *szilva*, *szoros*, *tej*

kútya × **A:** 1493 *kwthya* [HN.] (OklSz.); 1508 *kv'iaiabol* (DöbrK. 26); 1533 *Kugia* (Murm. 1770.); 1573 *kuttiaczkaiban* [sz.] (NySz.); 1595 *Kuchya* (Ver. 119.) **J:** 'kunyhó, viskó; állat tanyája | elende Bude, Hütte; Lager (von Tieren)'

■ Szerbhorvát jövevényszó. | (≡) Szbhv. *kuća* 'ház', (N.) 'konyha' [< szláv **kŕt*- 'beborít, elrejt' vagy szláv **kŕtŭ* 'sarok, zug']. Vö. még óe. szl. **kŕšta* 'kunyhó; sátor'. (△) A szó belseji *ty*-hez vö. →*gatya*, →*kótyavetye*. Az első szótag magánhangzója a magyarban nyúlt meg. A jelentés az átadó nyelvihez képest némi leértékelődést mutat. (⊖) Idetartozik a szóhasadással létrejött *kutyó* ~ *kutyu* 'pelyvakamra' (1838: Tsz.). (⊙) A *kútya* a dunántúli nyelvjárások szava.

📖 Kniezsa: SzIJs. 298; TESz.; EWUng. • Vö. *huta*, *kuckó*

kutyafajta → *-fajta*

kutyorodik **A:** 1615 *kutiorodot* (NySz.); 1783 *gugyorodgyanak* (NSz.); 1882/ *kutyorodik* [▽] (NSz.); NYJ. *lekutyorodott* (MNY. 6: 374) **J:** 1. 1615 'kuporog, gubbaszt | kauern, sich ducken' (NySz.) (↑); 2. 1783 'kuporodik, vhova guggol | niederkauern' (NSz.) (↑); 3. 1878/ 'kunkorodik, csavarszerűen görbül | sich winden' (NSz.)

■ Származékszó relatív fiktív töből. | (△) A relatív *tő -r* gyakorító képzővel keletkezett. Az abszolút *tő* egy eredeti 'hajlat, görbület; meggörbül, elgörbül' jelentésű igenévszó igei értékű tagja; a névszói értékű tag a →*kacs*. A szóvég *-odik* igeképző; vö. *domborodik* (→*domború*), *kucorodik* (→*kucorog*) stb. A szó eleji *g-s* változathoz vö. *gacsiba* (→*kacsiba*), →*gáncs* stb.

📖 MNY. 61: 310; TESz.; Benkő: FiktI. 94, 98; EWUng. • Vö. *hutyorodik*, *kacs*

kutyul **A:** 1762 *kutulás* [sz.] (NSz.); 1784 *kotyolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1893 *kutyul* (MTsz.) **J:** 1. 1762 'kever, kavár | um-, aufrühren' (NSz.) (↑); 2. 1799 'kotorász, keresgélve vágkál | herumstöbern, -suchen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | (△) A *tő* egyfelől a →*kotyog*, →*kotyval* szócsaládokéval, másfelől a →*kutat* igéével függ össze. A végződés gyakorító képző.

📖 NéprNytud. 1: 75; TESz.; EWUng. • Vö. *kotyog*, *kotyval*, *kutat*

kuvasz **A:** 1511 *kwazok* (MNY. 3: 466); 1560 k. *kwűaz* (GyöngySzt. 3715.); 1622 *kuvas* (ItK. 86: 654); 1723 *koasz* (NySz.); 1792 *Kavaszok* (NSz.) **J:** 1. 1511 'hitvány ember | gemeiner Kerl' (MNY. 3: 466) (↑); 2. 1560 k. 'egy fajta nagy testű, házőrző kutya | ungarische Hunderasse' # (GyöngySzt. 3715.) (↑); 3. 1807 'farkaskutya | wolfsähnl. Hunderasse' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy török nyelvből való jövevényszó. | (≡) Vö. AH. *qubas* 'egy fajta kutya'; kipcs. *qubas* 'ua.' [?' < török **qov*- 'hajt, űz, kerget']. Esetleg vö. még Kāšy. *qowuz* vagy *qowaz* 'ártó szellem által előidézett agyvérzés'. (△) A magyarba átkerült alak **qufas*. A származtatás nehézsége a csekély számú török adat. Az átvétel ideje szintén bizonytalan. A szokatlan török *b > m. v* hangfejlődéshez vö. →*teve*; esetleg vö. még →*kéve*. A 2. jelentés lehetett az eredeti; a 3. jelentés metafora. Az 1. jelentéshez vö. →*kutya*. (△) A →*kamasz* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 Melich-Eml. 293; TESz.; Hadrovics: UEISk. 319; Ligeti: TörK. 278; EWUng.

kuvik **A:** 1793 *Kuvik*, *Tsuvik* (Kiss J.: Mad. 203); 1795 k. *tsúvik* (NSz.); 1834 *Kivik* (Kassai: Gyökerésző 3: 220); NYJ. *kuvikk* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1793 'egy fajta bagoly | Steinkauz (Athene noctua)' (Kiss J.: Mad. 203) (↑); 2. 1845 'véshíreket jósoló v. gyász híreket terjesztő személy | jmd, der immer Schlechtes vorhersagt; Berichter von Todesfällen' (NSz.) **Sz:** ~**ol** 1813 [sz.] (NSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, onomatopoetikus eredetű. | ☐ Hasonló onomatopoetikus eredetű szavak: ol. *civetta* 'kuvik'; rom. *ciovică* 'törpe kuvik'; stb. 2. Nyugati szláv jövevényszó. | ☐ Cseh (N.) *kuvík* 'kuvik'; szlk. *kuvik*, (N.) *čuvik* 'ua.'; le. (R.) *kuwik*, *kuwiek* 'ua.' [onomatopoetikus eredetű]. Vö. még szln. *čovik*, *skovik* 'kuvik'; ukr. (N.) *кyвuk* 'ua.'.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ A madár elnevezésének onomatopoetikus természete miatt a magyar és a szláv szó kapcsolata nem világos. A 2. jelentéshez vö. ném. *Totenvogel* 'halálmadár', (N.) 'siratóasszony; koporsókészítő', továbbá →*huhogat*.

☐ Nyr. 40: 449; Kniezsa: SzlJsz. 870; TESz.; EWUng.

kübli × **A:** 1839 *kibli* (MTsz. *köböl* a.); 1900 *kübli* (Zolnay–Gedényi) **J:** 1. 1839 'különféle célokra, így víztárolásra, pezsgőhűtésre stb. használatos vödörforma edény | eimerartiges Gefäß (als Wasserbehälter, Sektkübel usw.)' (MTsz. *köböl* a.) (↑); 2. 1917 'lakás | Wohnung' (Kabdebó: Jassz. 28); 3. 1922 'cellacsöbör | Scheißkübel' (Zolnay–Gedényi); 4. 1922 'hír a börtön eseményeiről | Gerücht, Nachricht über die Geschehnisse im Gefängnis' (Zolnay–Gedényi)

■ Német jövevényszó. | ☐ Ném. *Kübel*, (baj.-osztr.) *kibl*: 'vödör, dézsa; cellacsöbör' [eredetéhez vö. →*köböl*]. ☐ Megfelelői: szbhv. *kibla* 'vödör, kübli'; szln. *kibla* 'ua.'; stb. ☐ A *kibli* változat bajor-osztrák eredetű; a *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb. A 2. jelentés tréfás-gúnyos metafora, talán a →*kégli* hatására is. A 4. jelentés a *kiblihír* 'hír a börtön eseményeiről' (1922: Zolnay–Gedényi) összetett szóból való önállósulás eredménye; magának az összetett szónak az a magyarázata, hogy a foglyok a cellacsöbör kiürítése közben szokták egymással kicserélni a híreket. ☐ Részint nyelvjárási szó, részint pedig az argóból kiindulva a köznyelv bizalmas rétegébe is bekerült.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *köböl*

kül-

~**jel** † **A:** 1770 *küljel* (MNy. 2: 181) **J:** 'látszat | Anschein' | ~**világ** **A:** 1794 *külvilág* (NSz.) **J:** 'külső világ; zajló, eleven élet | Außenwelt' | ~**alak** **A:** 1830 k./ *külalakait* (NSz.) **J:** 'külső jegy, látható forma | äußere Form, Ansicht' | ~**politika** **A:** 1832 *kül politika* (NSz.) **J:** 'más államokkal kapcsolatos, nemzetközi politika | Außenpolitik' # | ~**ügy** **A:** 1833 *kül-ügyek* (NSz.) **J:** 'külpolitikával kapcsolatos ügy(ek) | äußere Angelegenheiten' # | ~**kereskedelem** **A:** 1842 *külkereskedelmi* [sz.] (Századunk 1842. ápr. 4.: 209); 1844 *külkereskedelem* (NSz.) **J:** 'más államokkal való nemzetközi kereskedelem | Außenhandel' | ILYENEK MÉG: ~**szög** 'külső szög | Außenwinkel' (1784: Szily: NyÚSz.); ~**tag** 'társaságnak, bizottságnak nem a belső köréhez tartozó tagja | äußeres Mitglied (einer Gesellschaft)' (1887: NSz.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos a **kül** (→*kívül*) szóval. | ☐ A tükörfordítások német minta alapján alkotott összetett szók; vö. ném. *Außenwelt* 'külvilág', *Außenpolitik* 'külpolitika'; stb. ☐ A *kül* 'kint, kívül' vagy 'egy tárgy felületén, felszínén' jelentésben áll. Az összetett szó mellett párhuzamos, →*külső* előtagú szószerkezetek is keletkeztek; vö. *külső tag* 'kültag' (1798: NSz.); *külső politika* 'külpolitika' (1832: NSz.); stb. ☐ Nyelvújítási alkotások.

☐ TESz.; EWUng. • Vö. *alak*¹, *jel*, *kereskedik*, *kívül*, *politika*, *ügy*², *világ*

küld A: 1372 u./ *kewlduen* [sz.] (JókK. 127); 1416 u./¹ *kvldē* (BécsiK. 12); 1456 k. *kudeth* (SermDom. 2: 383); 1456 k. *kŷ kyldeteth uona* [sz.] (SermDom. 2: 757); 1486 k. *kŷltheh* [sz.] (MNY. 21: 115) J: 1. 1372 u./ 'vhová meneszt, juttat | schicken, senden' # (JókK. 15); 2. 1526 'működési körben hivatalosan kijelöl | delegieren, deputieren' (SzékK. 6) Sz: ~**öz** 1518 k. *küldőzny* [sz.] (SándK. 2) | ~**emény** 1645 *küldemény* (NyF. 30: 29) | ~**etés** 1790 *küldetését* (NSz.) | ~**ött** 1796 *küldöttje* (NSz.) | ~**öttség** 1806 *küldöttség* (Szily: NyÚSz.) | ~**önc** 1837 *küldöncz* (Társalkodó 1837. ápr. 15.: 120)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A tö ismeretlen eredetű. A végződés valószínűleg *-d* gyakorító képző; vö. →*kezd*, →*mond* stb. A tö ismeretlen eredete miatt a szó belseji magánhangzó fejlődésének iránya is tisztázatlan. A 2. jelentés jelentésszűküléssel alakult ki az eredeti 1.-ből. A származékok közül a *küldemény* Geleji Katona Istvánnak, a *küldönc* pedig Vörösmarty Mihálynak az alkotása. ☞ A 18. és a 19. sz.-ból adatolt származékok a nyelvújítás termékei.

📖 MNY. 49: 192; TESz.; Benkő: FiktI. 162, 168; EWUng.

külföld A: 1585 *Kwlföldi* [sz.] (Cal. 747) J: 1. 1585 'városon kívüli lakott hely | bewohnter Ort außerhalb einer Stadt' (Cal. 747) (↑); 2. 1585 'idegen ország | Ausland' # (Cal. 397)

■ Összetett szó. | ⊕ A (R.) *kül* (→*kívül*) + →*föld* 'ország, táj' jelzős alárendelő összetétele. A kapcsolat eredetileg határozói jellegű, 'ország, táj vmin kívül' jelentésű volt. ⊖ Idetartozik: 1113 *Cullese* [HN.] (Fejérpataky: KKOkI. 57). – Hasonló szemléletű, de már nyelvújítási alkotás a *külváros* 'a város külső része' (1781: Nyr. 48: 130). – Az 1395 *kifeldy* 'külföldi, idegen' (BesztSzj. 53.) a lokatívuszi előtag helyett a latívuszi →*ki*² határozószót tartalmazza.

📖 EtSz. 2: 448; TESz. *kül-* a.; EWUng. • Vö. *föld, kívül, küllem*

küllem A: 1840 *küllem* (Jelenkor 1840. júl. 25.: 239); 1863 *külemet* (NSz.) J: 'külső megjelenés | das Äußere'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A *kül*-ből hozták létre *-em* névszóképzővel. Az önállóan nem adatolt alapszót a →*külföld*, →*külön*, →*külső* stb. alapján következtették ki. A végződéshez vö. *illem* (→*illik*¹), →*jellem*, →*szellem* stb. A szó belseji *ll* hangzóközi nyúlás eredménye. ☞ Nyelvújítási származékszó.

📖 Nyr. 79: 483; TESz.; EWUng. • Vö. *külföld, külön, külső*

küllő¹ [6] A: 1211 ? *Kuleh* [SZN.] (PRT. 10: 508); 1305/ ? *Kulud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1330 ? *Kulyud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1395 k. *keuew* (BesztSzj. 779.); 1405 k. *kive* (SchlSzj. 1342.); 1494 *kwlw* [HN.] (Neumann: Registrum 84.); 1528–1529 *kylew* (MNY. 31: 126); 1549 *külo* (Orth. Bla); 1590 Kerek *külü* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 154); 1604 *kerekkölü* (Szeneci Molnár: Dict. *Diradio* a.); 1662/ *küllőit* (NySz.); 1708 *Kelü* (Pápai Páriz: Dict.); 1808 *küllyő* (NSz.); 1834 *Kélü* (Kassai: Gyökerésző 3: 168); 1867 *külleit* (NSz.); NYJ. *kívlő* (ÚMTsz.) J: 1. 1211 ? 'a kerékagyat és talpat összekötő rudak egyike | Radspeiche' # (PRT. 10: 508) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 779.) (↑); 2. 1787 'kör sugara | Halbmesser, Radius' (Nyr. 1: 95)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ⊕ Csag. *keyey* '(kerék)küllő'; tat. *kigi, kigay, kigay* 'ua.'; kaz. *kegey* 'ua.'; stb. ⊗ Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. ⊕ A magyarba a török szó (**küyelük*) *-lük, -lik* képzős származékszáva került; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*gyeplő* stb. A régi tulajdonnevek a →*kölyű* adatai is lehettek.

küllő² A: 1211 ? *Kuleh* [szN.] (PRT. 10: 508); 1305/ ? *Kulud* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 723); 1335 ? *Uskeleu* [HN.] (FNESz. *Esküllő* a.); 1405 k. *kulw* (SchlSzej. 2092.); 1533 *Küllő* (Murm. 1093.) **J:** 1. 1405 k. 'gyurgyalag | Bienenfresser (Merops apiaster)' (SchlSzej. 2092.) (↑); 2. 1533 'harkály | Specht (Picidae)' (Murm. 1093.); 3. 1838 'feketerigó | Amsel' (Tsz.)

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ A harkály hangját utánzó szóként keletkezett, vagyis a 2. jelentés az eredeti. Az 1. jelentést az magyarázza, hogy a harkályhoz hasonlóan a gyurgyalag is méhekkkel táplálkozik. A 3. jelentés feltehetőleg metafora az 2. alapján. ☞ Az a magyarázat, amely szerint a *küllő²* a →*kölyű* szóhasadással párhuzamosan elkülönült párja, kevésbé valószínű. ☞ A *küllő* 'fenékjáró küllő' (1895: PallasLex.) halnév idetartozása tisztázatlan.

📖 TESz.; MNy. 69: 453; EWUng.

külön A: 1372 u./ *kewlewn* (JókK. 82); 1456 k. *kwlwn* (SermDom. 2: 464); 1474 *kvlen* (BirkK. 5); 1508 *elkülömlöttec* [sz.] (NádK. 620); 1510 *keflen* (MargL. 156); 1792 *Különség* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); NYJ. *külën* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1372 u./ 'külön-külön, egyenként | einzeln' # (JókK. 82) (↑); 2. 1474 'elkülönítve, más helyen | abgesondert' # (BirkK. 5) (↑); 3. 1584 'magában, egyedül | allein' # (NySz.); 4. 1763 ? 'különösen, kivált | besonders, extra' (NSz.), 1835 'ua.' (Tzs. *Besonders* a.) | <MN> 1. 1456 k. 'különböző, eltérő | verschieden, ungleich' (SermDom. 2: 464) (↑); 2. 1565 'saját | eigen' # (MNy. 62: 503); 3. 1569 'nem együtt levő, nem közös | abgesondert' (RMNy. 2/2: 209); 4. 1834 'egyes | einzeln' (NSz.); 5. 1835 'különös, különleges | besonder, Sonder-' (Tzs. *Besonder* a.) **Sz:** *el-ül* 1508 [sz.] (NádK. 620) (↑) | *-ös* 1748 (NySz.) | *-leges* 1835 *Különleges* (Fogarasi: Műsz.) | *-ítmény* 1855 *különítményeinek* (AkadÉrt. 15/5: 370)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☞ A →*kívül* határozószó *kül* változatából keletkezett *-n* helyraggal. A határozói 2. jelentés lehetett az eredeti. A melléknévi szófajhoz vö. →*jelen*, →*közel* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *-féle, kívül, küllem, különb, különnc*

különb A: 1372 u./ *kewlewmb*, *kylemb* (JókK. 89, 24–25); 1416 u./¹ *külömbözètefec* [sz.] (BécsiK. 294); 1476 k. *kwlwmb* (SzabV.); 1840 *küllönbség* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'kiválóbb, jobb | vorzüglicher, besser' # (JókK. 89, 24–25) (↑); 2. 1372 u./ ? 'különféle, eltérő | verschiedenartig, abweichend' (JókK. 89, 24–25) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 83) **Sz:** *-özik* 1416 u./¹ *megkülömbözöt* (BécsiK. 311) | *-özet* 1416 u./¹ *külömbözètè* 'változatosság | Abwechslung' (BécsiK. 56); 1784 'különbség | Unterschied' (Nyr. 3: 409) | *-özetes* 1416 u./¹ 'különféle | verschieden' (BécsiK. 294) (↑) | *-ít* 1456 k. *kilembeyteni* [sz.] (SermDom. 2: 331) | *-ség* 1531 *kwlömfegys* (TelK. 251) | *-öztet* [ma meg~] 1585 *kwlömböztetöm* (Cal. 56)

■ Megszilárdult középfojkejes alakulat. | ☞ A →*külön* 'különböző, eltérő' szóból alakult *-b* középfojkejjel. Az 1. és a 3. jelentés az eredeti 2.-ból keletkezett. A szó gyakran kettőzött alakban is előfordul; vö. 1372 u./ *kewlewmb* *kylemb* 'különböző, eltérő' (JókK. 24–25). A *különböz*et származékszó 'különbség, eltérés' jelentése a nyelvújítás korában született, feltehetőleg Dugonics András alkotása.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *-féle, -képpen, külön, különben*

különben A: 1474 *kvlømben* (BirkK. 2); 1522 *kýlemben* (HorvK. 5); 1535 *kwlwmben* (Ozorai: Vit. S8b); 1535 k. *Kewlewmben* (Zay: Lánd. 61); 1551 *kűlemben* (NySz.) J: 1. 1474 'másképpen | anders' (BirkK. 2) (↑); 2. 1519 k. 'ellenkező esetben, másként | sonst, übrigens' # (DebrK. 183); 3. 1552 'botrányosabban, felháborítóbban | empörender' (Heltai: Dial. F2a); 4. 1577 k. 'egyébként is | ohnehin' (OrvK. 75); 5. 1751 'jobban | besser' # (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ A →*különb* szóból keletkezett -n módhatározó raggal. Az 1., 3., 5. jelentés az alapszó jelentéséből keletkezett. A 2., 4. jelentés a *különben* 1. jelentése alapján jött létre; vö. *egyébként* →*egyéb*, *másként* →*más* stb. – A *különben* 'elkülönült, különvált' (1653: MNy. 69: 110) határozószó a címszótól független; a →*külön*-ből keletkezett -*ben* inesszívusz raggal, amely itt a módhatározó rag szerepét tölti be.

📖 MNy. 30: 43; TESz.; EWUng. • Vö. *különb*, *nem-*

különbképpen → -képpen

különc A: 1792/ *különc* (NSz.) J: <MN> 1. 1792/ ? 'furcsa, különös | sonderbar, seltsam' (NSz.) (↑), 1798 'ua.' (NSz.); 2. 1840 'rendkívüli, különleges | besonder' (NSz.); 3. 1866 'különcködő | absonderlich, extravagant' (NSz.) | <FN> 1. 1813 'fickó | Kerl' (NSz.); 2. 1816 'a közösségtől elfogadott életformától eltérő életmódot folytató, eredetieskedő személy | Sonderling' (NSz.) Sz: ~**ködik** 1832 *különczködő* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A →*külön* 'különböző; eltérő' szóból jött létre -c névszóképzővel; vö. *bohóc* (→*bohó*), →*élc* stb. A szó keletkezését a ném. *Sonderling* 'a közösségtől eltérő módon élő személy' is befolyásolhatta. ☿ Nyelvújítási származékszó. ☉ A melléknévi 3. és a főnévi 2. jelentésben hosszú időn át köznyelvi elemnek számított; mára azonban a választékos nyelvhasználat körébe szorult vissza.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *külön*

különféle → -féle

külső [6] A: 1216–1240 ? *Kisseu* Zaar [HN.] (Nyr. 42: 361); 1372 k./ *kylfew* (JókK. 113); 1391 *Kylse* harangh [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 651); 1416 u.¹ *külfo* (BécsiK. 312); 1529 e. *kylsw*, *kwls* (VirgK. 141); 1559 *kiufő* (Sztárai: ComLep. 10); 1566 *kewlsew* (OkISz.); 1790 *külsü* (NSz.); 1796 *kösső* (NSz.); 1837–1843/ *külsejű* [sz.] (NSz.); NYJ. *kiső*, *kürső* (MTsz.); *kisű* (ÚMTsz.) J: <MN> 1. 1216–1240 ? 'zárt(nak tekintett) területhez viszonyítva kívül, kijebb eső | äußerlich, auswärtig, draußen befindlich' # (Nyr. 42: 361) (↑), 1377 'ua.' (OkISz.); 2. 1372 u./ 'a külvilágra vonatkozó (ellentétben a lelkiekkel) | zur Außenwelt gehörend (nicht zur Geisteswelt)' (JókK. 113) (↑); 3. 1588 'kívülről látható (forma stb.) | äußere, Außen- (Form usw.)' # (NySz.); 4. 1595 'idegen(személy) | fremd (Person)' (Ver. 34.) | <FN> 1. 1553 'külső rész, vmin kívül eső terület | äußeres Gebiet' (RMKT. 6: 159); 2. 1757 'más közösségbe tartozó, idegen személy | Fremde(r)' (NSz.); 3. 1808/ 'külső forma | Äußeres, Aussehen' # (NSz.); 4. [főleg személyjellel] 1819 'külső felszín, oldal | Außenfläche, Außenseite' # (NSz.); 5. 1958 'köpeny, burkolat(keréké, labdái) | Mantel (vom Reifen), Leder (vom Ball)' (NSz.) Sz: ~**ség** 1604 *Külfőség* (Szenczi Molnár: Dict. *Extrēmītas* a.) R: ~**leg** 1807 (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A *kül* szó (R.) →*kívül* 'kint' változatából jött létre -ső melléknévképzővel; vö. →*belső*, →*felső* stb. A *kivső* alak valószínűleg a szó belseji / kiesésével és v hiátustöltővel formálódott meg. A *kürső*, *kösső* változatokhoz vö. →*alsó*, →*felső* stb. A

főnévi jelentések önállósulással keletkeztek *külső terület* 'külső terület', *külső rész* 'kívül lévő rész', *külső forma* 'külső alak' stb. típusú szószerkezetekből.

📖 NyK. 20: 434; MNy. 58: 27; TESz.; EWUng. • Vö. *kívül, küllem*

kűr <MSZ> × **A**: 1790 *kör*-be (NyK. 60: 434); 1795 *ker* (DebrGr. 271); 1863 *Tür* (Krizsa [szerk.] Vadr. 521); 1890–1906 *kűr* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 1790 'ökröt nógató szó a járomba fogáskor' | <Ruf zum Antreiben von Ochsen beim Einjochen>' (NyK. 60: 434) (↑); **2.** 1809 'katonai vezényszó' | <Kommandow>' (NSz.)

kűr <IGE> × **A**: 1796 *körjenek* (NSz.); 1893 *be-kűr* (MTsz.) **J**: **1.** 1796 'járomba áll (ökrök) | sich ins Joch stellen (Ochse)' (NSz.) (↑); **2.** 1902 'járomba fog | ins Joch spannen' (Nyr. 31: 145)

■ A szócsalád alapja, a **kűr** ige bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. vog. (T.AK.P.Szo.) *kēr*- 'belefon'; osztj. (V.) *kir*- 'húz <csizmát>'; zürj. (Sz.) *gerēd* 'csomó, bog', *kertal*- '(össze)köt, kötöz'; votj. (Sz.) *gerd* 'csomó, bog, hurok', *kertti*- '(össze)köt, kötöz, csomóz'; cser. (KH.) *kerä*- 'belehelyez, beletesz, befűz <tűt>, felfűz <gyöngyöt>'; md. (E.) *kerks* 'nyaláb, köteg, felfűzött dolog', (M.) *kärks* 'koszorú; zsinór', (E.) *kerksa*- 'cérnát tübe fűz', (M.) *kärksa*- 'forgat, teker, csavar <kötelet>; gombolyít, göngyöl' [fgr. **kärz*- '(össze)köt, kötöz, megköt; átköt, átfűz']. (△) Az egyeztetés csak akkor helyes, ha a magyar szó belseji *ü* egy eredeti fgr. **ä* hangból származik, ilyen hangváltozás azonban más szavakban nem mutatható ki. További nehézség a magyar szó igen kései előfordulása. Az igekötős *bekűr* 'igába áll' (↑) felszólító módban elvesztette a *j* jelet (*kürj be* > *kür be*), és ez elősegítette a mondatszóvá válást.

📖 NyK. 60: 436, 70: 157; TESz.; MSzFE.; EWUng.

kürt **A**: 950 k. ? *κουρτουγερμάτου* [törzsnév] (ÓMOLv. 8); 1138/ ? *Kurth* [HN.] (MNy. 32: 134); 1245 *Kurtus* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 231); 1261/ *Kyrth* [HN.] (MNL (OL) DL 210757); 1298/ ? *Kyurth* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 214); 1405 k. *kirth* (SchlSszj. 1998.); 1529 e. *körtnek* (VirgK. 116); NYJ. *gürd, türt* (ÚMTsz.) **J**: **1.** 950 k. ? 'marhaszarvból készült fűvós hangszer | Horn (Instrument)' (ÓMOLv. 8) (↑), 1245 'ua.' (Györffy: ÁMTF. 3: 231) (↑); **2.** 1772 ? 'kémény; füstfogó; kályhacső | Schornstein; Ofenrohr' (Kreszn. *Konyha* a.), 1845 'ua.' (NSz.); **3.** 1777 'méhkürt; petevezeték | Muttertrompete; Eileiter' (NSz.); **4.** 1782 'a fül dobüregét a garattal összekötő járat (Eustach-kürt) | Eustachische Röhre' (NSz.); **5.** 1796 'serleg; ivókürt | Becher; Trinkhorn' (NSz.); **6.** 1855–1860 'kürtőskalács | Baumkuchen' (MNy. 38: 309); **7.** 1919 'autóduda; gyári sziréna | Hupe; Fabriksirene' (NSz.) **Sz**: ~**ös** 1245 [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 231) (↑) | ~**öl** 1508 *Kürtölöket* [sz.] (DöbrK. 388)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Eredetét tekintve azonosnak tűnik a *türk, türök* régi, →*tülök* változatával; ebben az esetben a *kürt* és a →*tülök* között később szóhasadás ment végbe. A *Kürt* [törzsnév] (↑) és a bizonyosan ebből keletkezett helynév (↑) idetartozása valószínűnek látszik, habár ez pontosan nem bizonyítható. A régi magyar Kürt néptörzs ugyanis a szarvról és az abból készített hangszerről mint törzsi szimbólumról kaphatta a nevét; a törzsnév másfajta magyarázatai kevésbé valószínűek. A 2. jelentéshez vö. →*kürtő*. A többi jelentés metaforikus.

📖 NéNy. 4: 183; Nyr. 81: 121; TESz.; EWUng. • Vö. *kürtő, tülök*

kürtő **A**: 1395 k. *kuthew* [ɔ: *kurthew*] (BesztSszj. 1314.); 1405 k. *kwrtē* (SchlSszj. 814.); 1523 *kyrthewth* (MNy. 8: 228); 1535 *kewrthew* (Oklsz.); NYJ. *kürtü* (MTsz.) **J**: **1.** 1395 k. 'vejsze | Fischzaun' (BesztSszj. 1314.) (↑); **2.** 1533 'kemence füstlyuka; füstfogó | Rauchloch des Ofens' (Murm. 1744.); **3.** 1535 'mozsárágyú csöve | Rohr des Mörsers' (Oklsz.) (↑); **4.** 1585 k.

'orrlyuk | Nasenloch' (Gl.); **5.** 1604 'kémény | Schornstein; Luftloch' (Szenczi Molnár: Dict. *Náris* a.); **6.** 1865 'kályhacső | Ofenrohr' (CzF.); **7.** 1895 'kürtőkalap | Zylinderhut' (NSz.); **8.** 19. sz. második fele 'kürt | Horn als Blasinstrument' (ÚMTsz.); **9.** 1903 'kürtőskalács | Baumkuchen' (NyF. 9: 29)

■ Származékszó. | (△) A →*kürt*-ből jött létre kicsinyítő képzővel. (⊙) A legelterjedtebbnek a 2. és az 5. jelentés mondható.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kürt*, *kürtőskalács*

kürtőskalács **A:** 1787 *Kürtős-kalátsok* (NSz.) **J:** 'henger alakú bádogra v. fára csavarva megsütött, csőszerű, élesztős, vajas sütemény | Art Baumkuchen' – De vö. 1723 *kürtő kalácsra* 'ua.' (MNY. 46: 257)

■ Összetett szó. | (△) A *kürtős* (< *kürtő* 'kémény' + -s melléknévképző) + →*kalács*¹ jelzős alárendelő összetétele. Az elnevezés alapja részint a sütemény hengerszerű alakja, részint pedig az, hogy ezt a fajta kalácsot egy nyitott, de kéménnyel ellátott tűzhelyen sütik. Hasonló szemlélethez vö. *kürtősfánk* (1800: NSz.) 'egy fajta kürtős kalács'; *dorongfánk* 'ua.' (1862: CzF.); továbbá vö. a →*kürt* megfelelő jelentését. A (R.) *kürtőkalács* (↑) megnevezésben összetételi előtagként származéka helyett maga a →*kürtő* szerepel.

📖 MNY. 46: 256, 269; TESz.; EWUng. • Vö. *kalács*¹, *kürtő*

küsz **A:** 1330 ? *Kuz* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 474); 1800 *Küsz* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 *Kízf* (Sándor I.: Toldalék); 1887 *Kisz* (Herman: HalK. 807) **J:** 'egy fajta apró balatoni hal | Ukelei (Alburnus alburnus)'

■ Bizonytalan eredetű, talán örökség a finnugor korból. | (≡) Vö. finn *kiiski* 'vágó durbincs'; észt *kiisk* 'ua.' [fgr. **kiškz* 'egy fajta kis hal']. (△) Az egyeztetés csak akkor fogadható el, ha a fgr. **šk* hangátvetéssel ugor **ks* hangkapcsolattá fejlődött, amelynek szabályos megfelelője a magyarban az *sz*. Nehézséget okoz továbbá a biztos adatoltság kései volta, valamint a szó szűk nyelvjárási elterjedtsége is.

📖 NyK. 67: 343; TESz.; MSzFE. *kisz* a.; SSA. *kiiski* a.; EWUng.

küszködik → *küzd*

küszöb **A:** 1395 k. *kízeb* (BesztSzj. 531.); 1405 k. *kwzeb* (SchlSzj. 1078.); 1416 u.¹ *küzöbön* (BécsiK. 278); 1519 *kőzóbýre* (JordK. 31); 1533 *kűzzőb* (Murm. 1704.); 1743 *küszöghbül* (EWUng.); 1748 *küszübit* (HOKlSzj. 85); 1785 *küszöpében* (NSz.); NYJ. *kiszéb* (Nyatl.) **J:** **1.** 1395 k. 'az ajtókeretnek alsó, a föld, padló síkjából kiemelkedő része; bejárat | (Tür)schwelle' # (BesztSzj. 531.) (↑); **2.** [*al~*, *felső~*, *oldal~*] 1405 k. 'az ajtókeret vmely része | Teil des Türrahmens' (SchlSzj. 1079.); **3.** 1619 'vmely időszak kezdete, vmit közvetlenül megelőző idő | Schwelle (einer neueren Zeit)' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán permi jövevényszó. | (≡) Vö. zürj. (KP.) *kosp* 'köz, hézag'; votj. (Sz.) *kusip* 'ua.', *eskusip* 'ajtóküszöb' (*es* 'ajtó') [ősspermi eredetű; vö. zürj. (Lu.) *kos* 'köz, távolság', amely a finn-permi **keske* 'ua.; közép' szóra megy vissza]. (△) A szó belseji ősspermi **s* ~ m. *sz* hangmegfelelés nem közös örökségre, hanem átvételre enged következtetni. A származtatás gyenge pontja, hogy a permi nyelvek közül csak egyetlen votják nyelvjárásban és ott is csupán összetett szóban van meg a 'küszöb' jelentés.

küzd A: 1395 k. ? *kýdes* [ɔ: kýzdes] [sz.] (BesztSzej. 182.); 1416 u.¹ *küzödot* (BécsiK. 197); 1456 k. *kezedezes* [sz.] (SermDom. 1: 413); 1510 *kewzdeft* [sz.] (PéldK. 59); 1518 k. *kűzdyk* [□] (PeerK. 319); 1560 k. *kűszdóm* [~ik □] (GyöngySzt. 831.); 1575 *kűzfjednec* vala; *kűfzedic* vala [□] (Heltai: Krón. 143, 175); 1589 *kűsdődni* [sz.] (NySz.); 1794 *kűsdik* [□] (NSz.) J: 1. 1395 k. ? 'bajt vív, versenyez, harcol | kämpfen, ringen' # (BesztSzej. 182.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 197) (↑); 2. 1584 'kitartóan fáradozik vmiért; erőfeszítést tesz vmi ellen | sich standhaft bemühen; gegen etw ankämpfen' # (NySz.); 3. 1815 'belső harcot vív önmagával | einen Seelenkampf führen' (NSz.) Sz: ~és 1395 k. ? (BesztSzej. 182.) (↑); 1416 u.¹ *küzödefbè* (BécsiK. 266) | ~öz 1456 k. [sz.] 'küzd, küszködik | kämpfen' (SermDom. 1: 413) (↑) | ~özés 1456 k. 'küздеlem' (SermDom. 1: 413) (↑) | ~elem 1830 *küzdelmek* (Szily: NyÚSz.)

kűszködik A: 1577 k. *kwzkeodékén* [sz.] (OrvK. 74); 1585 *Kűszködóm* [v]; *kőz kódés* [sz.]; *kwszkedó* [sz.]; *Kwzkűdó* [sz.] (Cal. 615, 883 [ɔ: 873], 615, 748 [ɔ: 746]); 1696 *kűskedés* [sz.] (NySz.) J: 1. 1577 k. 'bajt vív, versenyez, harcol | kämpfen, ringen' (OrvK. 74) (↑); 2. 1735 'bajlódik, vesződik | sich abmühen' # (Mikes: TLev. 147); 3. 1750–1771 'belső harcot vív önmagával | einen Seelenkampf führen' (NySz.)

■ Valószínűleg örökségek ugor, talán finnugor kori töből magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (É.) *kās-* 'versenyez', *kas* 'játék, verseny'; osztj. (DN.) *kēs-* 'versenyez, verseng'; ? finn *kisa* 'párizs(i) időszak'; játék; láрма, zaj'; ? lp. (norv.) *giž že* 'verekedés, dulakodás, vita' [ugor (? fgr.) **kőšs* 'vetélkedés, játék; versenyez, játszik']. A 'vetélkedés, mérkőzés' > 'láрма, zaj' jelentésváltozás metonimikus. (⊕) Az obi-ugor és a magyar szó első szótagi magánhangzójának megfelelése ebben a formában nem gyakori, de lehetséges. A végződés -d gyakorító, ill. -ködik visszaható igeképző. A *küzd* korábbi alakja *kűszödik* (↑) volt. Ebben a második szótagi magánhangzó eltűnése után az *sz* zöngés *z*-vé vált; az ige pedig később elvesztette az -ik végződést. Mindkét ige esetében a 'versenyez' jelentésre eredetileg a 'lovagi tornán vesz részt' árnyalat volt jellemző, és ennek a tágabb terjedelmű használata maga az 1. jelentés.

Paasonen–Donner: OstjWb. 743; TESz.; MSZFE.; EWUng.

kvadrát A: 1743 *quadrat* (NSz.); 1793 *kvadrát* (NSz.); NYJ. *kadrát* (Bálint: SzegSz.); *kvadrát* (ÚMTsz.); *vadrát* (MTsz. 2: 892) J: 1. 1743 'négyzet | das Quadrat' (NSz.) (↑); 2. 1793 'négyyszögöl | Quadratklafter' (NSz.) (↑); 3. 1897 'ürkitöltő négyzet a nyomdai szedésben | der Quadrat' (PallasLex. *Quadrát* a.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *das Quadrat* 'négyzet', *der Quadrat* 'ürkitöltő négyzet a nyomdai szedésben' [< lat. *quadratum* 'négyyszög' < lat. *quadratus*, -a, -um 'négyyszögletes']. (≈) Megfelelői: ang. *quadrat* 'ürkitöltő négyzet a nyomdai szedésben'; fr. *quadrat* 'ua.'; stb. (⊖) A (R.) *kvadrátus* 'négyyszögletes' (1728: MNy. 79: 127) és *kvadrátum* 'négyyszög' (1790/: NSz.) a latinból (↑) való átvétel.

TESz.; EWUng. • Vö. *káró, kotorgárt*

kvarc A: 1783 *kvartz* (NSz.); 1791 *Kvártznak* (NSz.); 1809 *kuvartz* (Nyr. 14: 404) J: 1. 1783 'üvegfényű, átlátszó ásványfajta | Quarz' (NSz.) (↑); 2. 1956 'kvarclámpás orvosi v. kozmetikai kezelés | med. od. kosmetische Behandlung mit den Strahlen einer Quarzlampe; Heimsonnen' (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Quarz* 'egy fajta ásvány, szilícium-oxid' [? < ném. (k.-ném.) *querch* 'törpe, manó'; a névátvitelhez vö. →*kobalt*]. (≈) Megfelelői: ang. *quartz* 'kvarc';

fr. *quartz* 'ua.'; stb.

TESz.; EWUng.

kvargli A: 1854 *kvarglit* (Hölgyfutár 1854. jún. 12.: [1]); 1897 *quarglit* (*kvargli*) (PallasLex. *Sajtok* a.); 1909 *kvárgli* (Toldy G.: Varázsröntő 517) **J:** 'átható szagú, pogácsa alakú sajt | Art Käse mit penetrantem Geruch'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Német (au.) *Quargel* 'kis kerek sajt' [< ném. *Quark* 'túró']. (≈) Megfelelői: szbhv. *kvargl* 'egy fajta sajt'; szlk. *kvargl'a* 'ua.'; stb. (△) A *li* végződéshez vö. →*cetli*, →*hecsedli* stb.

TESz.; Toldy G.: Varázsröntő 517; TESz.; EWUng. • Vö. *tarhó*

kvártély △ **A:** 1583 u. ? *quártélyos* [✓] [sz.] (Nyr. 14: 459); 1607 *kvartir* mester (Horváth M.: NEL.); 1611 *quartérrul* [✓] (Horváth M.: NEL.); 1620 *quarterokban* (Horváth M.: NEL.); 1624 *Quartilya* (MNY. 80: 253); 1625 *quartelra* (Horváth M.: NEL.); 1627 *kvártélyban* [✓] (Horváth M.: NEL.); 1644 *quartírozó* [✓] [sz.] (MNY. 51: 222); 1646 *gvártélyozással* [✓] [sz.] (Radvánszky: Csal. 3: 278); 1706 *kovártélyos* [sz.] (Nyr. 42: 362); 1716 *Quartellyos* [sz.] (MNY. 58: 105); 1736 *kvártéjosnak* [sz.] (Nyr. 25: 414); 1805 *Kártéllyáig* (I.OK. 30: 264); 1881 *kovárté't* (NSz.); NYJ. *kvarté* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1583 u. ? 'katonai szállás (polgári lakosságnál) | Quartier, Unterkunft von Truppen (bei der Zivilbevölkerung)' (Nyr. 14: 459) (↑), 1607 'ua.' (Horváth M.: NEL.) (↑); 2. 1719 'szállás; lakás | Unterkunft; Wohnung' (Mikes: TLev. 31); 3. 1796 'városnegyed | Stadtviertel' (NSz.) **Sz:** ~**oz** 1632 *quartilozásnak* [sz.] (Horváth M.: NEL.)

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Quartier* 'lakás; katonai szállás', (au.) 'városnegyed'; fr. *quartier* 'negyed(rész); városnegyed; katonai szállás'; ol. *quartiere* 'szálláshely', (mil.mant.) *quartér* 'ua.; katonai szállás; laktanya, kaszárnya'; szbhv. *kvartir* 'lakás; katonai szállás'; cseh (N.) *kvartýr* 'szálláshely, lakás'; stb. A franciából terjedt el [< lat. (k.) *quarterium* 'negyed(rész), egynegyed; városrész; stb.' (lat. *quartarius* 'negyed(rész), egynegyed' < lat. *quartus* 'negyedik')]. (⇒△) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. Az -ély végződéshez vö. →*borbély*, →*erkély* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *cseter*, *káró*, *kárt¹*, *kártány*, *kaszárnya*, *kvárting*, *kvaterka*

kvárting † **A:** 1430 *Quadrigh*, *Quarting* (OkI Sz.); 1431 *kathring*, *Quarthanyk* (OkI Sz.); 1432 *quertling* (OkI Sz.); 1433 *kathreng*, *quarthonyk* (OkI Sz.); 1434 *quartink* (MNY. 83: 251) **J:** 'egy fajta pénzérme | Art Geldmünze'

■ Valószínűleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kor. úfn.) *quart(e)lin*, *quert(e)lin* 'negyed <egy mértékegységből>' [? < lat. (k.) *quartinus* 'ua.']. (△) A *quarthanyk*, *quarthonyk* írásmódú változatok szláv közvetítést sejtetnek, ilyen előzményük azonban nem mutatható ki. – A szóvégi *g* talán a lat. (k.) *quartengus* 'egy fajta gabonamérték' hatására keletkezhetett; vö. még →*puszpáng*, →*rozmaring* stb. A jelentéshez vö. →*fillér*.

TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *kvártély*

kvaterka △ **A:** 1844 *quaterka* (PestiH. 1844. szept. 29.: 668); 1853–1854 *Kvaterkónak* (NSz.) **J:** 1. 1844 'egy fajta kisebb ürmérték: messzely v. félmesszely, römpöly | Art kleineres Flüssigkeitsmaß' (PestiH. 1844. szept. 29.: 668) (↑); 2. 1886 'kedélyes borozgatás baráti társaságban | gemütliches Weintrinken in Gesellschaft von Freunden' (NSz.) **Sz:** ~**zik** 1863 *quaterkázik* 'borozgatva cseveg | bei Wein plaudern' (SzegediH. 1863. nov. 11.: [3])

■ Nyugati szláv, valószínűleg lengyel jövevényszó. | (≡) Le. *kwaterka* 'negyed liter'; – cseh (N.R.) *kvaretká* 'ua.'; szlk. (N.R.) *kvaterka* 'ua.' [< lat. *quartarius* 'egy mérték, méret negyedrésze' < lat. *quartus* 'negyedik']. Vö. még ukr. (N.) *кварту́рка* 'egy liter feletti űrmérték'. (△) A magyarban valószínűleg lengyel emigránsok által terjedt el. A 2. jelentés a *kvaterkázik* származékszóból való elvonással keletkezett. Ez a származék valamivel gyakrabban használatos, elevebb, mint az alapszava.

📖 MNy. 58: 368; TESz.; EWUng. • Vö. *kvártély*

kvitt A: 1828 *quitttek* (NSz.); 1845/ *lekvittelem* [sz.] (NSz.) **J:** '(bizonyos kifejezésekben:) kölcsönösen nem tartoznak egymásnak, ügyük rendezve van | quitt (als Präd. in gewissen Redewendungen)'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *quitt* 'minden kötelezettség alól szabad; egyenletes, kiegyensúlyozott; kész <csak állítmány>' [< fr. *quitté* 'mentes vmitől, üres, szabad' < lat. *quietus* 'csendes, nyugodt']. Vö. még ném. *quitt machen* 'egyenlővé tesz, kiegyenlít, elintéz, teljesít', *quitt sein miteinander* 'nem adósak egymásnak'; stb. (≈) Megfelelői: szb hv. *kvit* 'kvitt, rendben van'; cseh *kvit* 'ua.'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *rekviem*

kvóta A: 1684 *quottáját* (EWUng.); 1869 *kvótára* (NSz.) **J: 1.** 1684 'arányos rész; hányad | rechnungsmäßiger Anteil, Quote' (EWUng.) (↑); **2.** 1994 'részvételi jog (főleg a következő olimpiára) | ' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.) *quota (pars)*, (h.) *quotta*: 'rész, hányad' [< lat. *quotus, -a, -um* 'hányadik' < lat. *quot* 'mennyi']. (≈) Megfelelői: ném. *Quote* 'részösszeg, részesedési szám'; fr. *cote* 'ua.; méretszám, kótaszám'; stb. (△) A latin szó más irányú változásához vö. → *kotta*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ki*¹, *kotta*, *kótyavetye*